

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

ახალი ქართული
ლიტერატურის
ისტორია

II

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2003

УДК 894.631.09

ა 981

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრის მიერ მომზადებული წინამდებარე წიგნი წარმოაჩენს იმ წელიწადსა და დამსახურებას, რომელიც XIX საუკუნის, კერძოდ მისი მეორე ნახევრის, მწერლობას მიუძღვის მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის განვითარების საქმეში.

სახელმძღვანელო განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების ჰუმანიტარული ფაკულტეტების სტუდენტებისა და ფართო მკითხველი სამოგადოებრივად.

სარედაქციო კოლეგია: იუზა ვეგენიძე,

თენგიზ კიკაჩიშვილი (რედაქტორი),

ლადო მინაშვილი,

სალომე ყუბანეიშვილი,

ჯუმბერ ჭუმბურიძე

რეცენზენტები: აკაკი ხინთიბიძე

დავით წოწკოლაური

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2003

S 4603070000
608(06)03

ISBN 99928-956-7-5

ს ა რ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ი ს ა გ ა ნ

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრამ პირველად 1956 წელს, ხელმეორედ 1972 წელს გამოსცა „ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ სახელმძღვანელოს I წიგნი. წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს „ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ სახელმძღვანელოს მეორე ნაკვეთს, რომელიც მოიცავს პერიოდს XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან საუკუნის დასასრულის ჩათვლით.

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, მითითებული ხანა, ამროვნულ-ლიტერატურული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ბუნებრივია, რომ პოლიტიკურ, სოციალურ თუ ლიტერატურულ თვალსაზრისთა ნათესაობის გვერდით, შესაბამის პოზიციათა დაპირისპირებულობაც არსებობს, მაგრამ ამრთა ამ ჰიდილის რეგულირება ქართული საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ამროვნების უდიდესმა ფიგურამ ილია ჭავჭავაძემ ითავა და ეპოქის საუკეთესო მოღვაწეებთან და დიდ შემოქმედებთან. ერთად მხოლოდ ამრთა სხვადასხვაობის პროცესში დაბადებული ჭეშმარიტების ღირებულება გამოკვეთა. ასეთი პოზიცია ღრმად განჭვრეტილი და ბუნებრივად აღმოჩნდა, რადგან პრინციპულად, ქართულ მწერლებსა და მოამროვნეებს კეებაედა და ასამროდობდა, ურთიერთთან აკაკშირებდა საქართველოსა და ქართველი კაცის ეროვნულ-სოციალურ, ზნეობრივ, პიროვნულ თავისუფლებამე ფიქრი. ამიგომაც გახდა ამ ეპოქის ლიტერატურა სათანადოდ პასუხისმგებელი ერის მაშინდელი სულიერი და ფიზიკური მდგომარეობის წარმოჩენის ღიდად მნიშვნელოვან საქმეში, ამასთან, იგი ღღესაც ქართველი ერის მომავალი ღირსეული არსებობის უდიდესი ფუნქციის მაგარებელი ფენომენი გახლავთ.

წინამდებარე სახელმძღვანელო კონკრეტულად ამუქებს XIX საუკუნის მეორე ნახეერის ქართული ლიტერატურული ამროვნების პროცესებს, ავლენს მათ სპეციფიკას განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, იკვლევს ცალკეულ მწერალთა ცხოვრებისა და შემოქმედების ისტორიას, აფასებს მათი პუბლიცისტიკისა და მხატვრული ნაწარმოებების საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, ფილოსოფიურ და ეთიკურ მნიშვნელობას, აანალიზებს თხზულებათა ენობრივ-სტილისტიკურ და სტილისტურ ქსოვილს და ყოველივე ამით სათანადოდ ამგეურებს

ერის ეპოქალურ სულიერ კულტურას, ფსიქიკურ წყობას, იდეოლოგიური მოძრაობის ბუნებას.

სახელმძღვანელოს მეორე ნაკვეთის ავტორები არიან:

პრ.კეკელიძე („აკაკი წერეთელი“), აჭილაია („გიორგი წერეთელი“), გრ.კიკნაძე („ვაჟა-ფშაველა“); აკ.მახარაძე („ალექსანდრე ყაზბეგი“, „ბაჩანა“), სხუციშვილი („ანტონ ფურცელაძე“, „სოფრომ მგალობლიშვილი“, „ეკატერინე გაბაშვილი“), ბ.ბარდაველიძე („დავით კლდიაშვილი“), ჯ.ჭუმბურიძე („XIX საუკუნის 60-70-იანი წლები“, „XIX საუკუნის 80-იანი წლები“), ლ.მინაშვილი („ილია ჭავჭავაძე“, „იოსებ დავითაშვილი“), ი.ევგენიძე („ნიკო ლომოური“, „ევგნატე ნინოშვილი“, „საუკუნის დასასრული“), თ.კიკაჩიშვილი („თედო რაზიკაშვილი“).

XIX საუკუნის 60-70-იანი წლები

60-იანი წლები განსაკუთრებული მნიშვნელობის პერიოდია რუსეთისა და საქართველოს აზროვნების ისტორიაში. როგორც ცნობილია, იგი მოიცავს ყირიმის ომის შემდეგდროინდელ ათეულ წელს და ხასიათდება დიდი სოციალური ერუპციებით. 60-იანი წლები გარკვეული ცნებაა და, მაშასადამე, თავისი შინაარსის მაგარებელი.

60-იანი წლების უმნიშვნელოვანესი შედეგებია განმათავისუფლებელი მოძრაობის მძლავრი აღმავლობა და ბაგონყმური ინსტიტუტის მოსპობა. ამ უკანასკნელ მოვლენას ახასიათებენ როგორც გადატრიალებას, რასაც შედეგად მოჰყვა საზოგადოების ერთი ფორმის შეცვლა მეორით - ბაგონყმობისა კაპიტალიზმით.

ჩვენ არ გამოვიდგებით ამ პერიოდის საზოგადოებრივი პროცესების განმსაზღვრელი ეკონომიკური ფაქტორების დახასიათებას. სპეციალურ ლიგერატურაში ეს კარგად არის ცნობილი. ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა აღვნიშნოთ, რომ საქართველო, რომელიც მე-19 საუკუნის დამდეგიდან ჩაბმული იყო რუსეთის იმპერიის საერთო ეკონომიკურ ცხოვრებაში, კვალდაკვალ მიჰყვებოდა რუსეთის განვითარებას, მართალია, ამ მხრივ იგი რამდენაღმე ყოველთვის ჩამორჩებოდა იმპერიის ცენტრალური გუბერნიების ტემპს, მაგრამ განვითარების პროცესი ანალოგიური იყო. ასევე ლიგერატურისა და ხელოვნების სფეროშიც (საქართველო, ისტორიული აუცილებლობის შედეგად, რუსეთის კულტურის განვითარების გზას მიჰყვებოდა და ყოველი დიდი ისტორიულ-საზოგადოებრივი მოძრაობა მალევე პოულობდა აქ გამოძახილს. უეჭველია, რომ ამ მხრივაც ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ლიგერატურული პროცესი რამდენიმე წლის მოგვიანებით იჩენდა თავს ჩვენში მაგრამ სხვაობა არცთუ ისე დიდი იყო. ყოველ შემთხვევაში, რევოლუციურ-დემოკრატიული განწყობილებანი ბრძოლა ბაგონყმობის წინააღმდეგ და განმათავისუფლებელი მოძრაობის საერთო აღმავლობა, დჰონქაძისა და, განსაკუთრებით, თერგალეულთა გამოსვლის შემდეგ, ფაქტია მებრძოლი, რეალისტური ლიგერატურისა და ხელოვნების მნიშვნელოვანი პრობლემები, რომლებიც 60-იანი წლების რუსმა მოღვაწეებმა გააშუქეს, ძირითადად, ამავე დროს და ამდღევარადვე გადაჭრეს ქართველმა სამოციანელებმაც. ამ თვალსაზრისით 60-იანი წლები საქართველოში შინაარსობრივად და ქრონოლოგიურად მეტ-ნაკლებად ემთხვევა რუსეთის 60-იანი წლების მოძრაობას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ სოციალურ პროტესტს, რაც უპირატესად ბაგონყმობის წინააღმდეგ იყო მიმართული, საქართველოში დაემთხვა ძლიერი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობის თვალსაზრისით ეს სავსებით კანონზომიერი მოვლენა იყო. მომწიფებული საზოგადოებრივი პრობლემის შედეგად ეროვნული გრძნობისა და შეგნების ახალი საფეხური გამოვლინდა და პატრიოტულმა გენდენციამ, რომელიც ჩვენს მწერლობას ყოველთვის ახასიათებდა, 60-იანი წლების ლიტერატურაში ახალი ძალით იჩინა თავი. საქართველოში 60-იანი წლებისათვის ნიშანდობლივი ყველა ეს მომენტი ჩინებულად დაახასიათა ი.ჭავჭავაძემ თავის ცნობილ სტატიაში „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“.

„თვალნათლად დასანახია, რომ სამოციან წლებში ახალი ხანა დაწყებულ იქნა... სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთმიმზიდველ და ღიღებულ მნიშვნელობითა ... აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამულის-შვილობა და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ - ამ ზღეაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა ...პროზით თუ ლექსით, ყველა პლალადებდა ადამიანობის დარღვეულ უფლების სახელითა და თვით მოსაქმე ცხოვრების განკარგების წყურვილითა. ამ ეკრეთ-წოდებულ „რეალურმა მიმართულებამ“ ჩვენის ამრიანობისამ ჩვენი გონება დააკვირეა ჩვენს მიწიერ ავ-კარგიანობას და სამოციან წლებიდან დღევანდლამდე, ამ ოცდაათი წლის მანძილზე, ბევრი საყურადღებო დეაწლი დასდო, ბევრი ნაყოფიერი თესლი დაჰყარა სა-მერმისოდ.

...სამოციან წლებამდე - აღ.ჭავჭავაძედამ დაწყებული - ჩვენი პოეზია თითო-ოროლა მაგალითებს გარდა, ისიც ორმოცდაათიან წლების ბოლო ხანებში, დაჰუფუნებდა ჩვენის დიდკაცობის გულთათქმას, თითქოს უკადრისობს ამათ გარე რაიმე საგანი უპოვოს პოეზიას. სამოციან წლებმა ამ ვიწროდ შემოლობილს სარბიელს ჩვენი პოეზიისას თავისი გალლა გაჰკრეს და შემოამგვერიეს ღობეები. ამ ხანაში მოღვაწეებმა მიაგნეს რომ მდაბიოთა ცხოვრებაშიაც არის ადამიანური გულთა-თქმა; რომ ამ მდაბიოთა გული იგივე ზღვაა, საცა თუ არა მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ლხინისა, ძულებისა და სიყვარულისა; რომ ამ მდაბიოთაცა აქეთ თავისი იდეალები, თავისი სანაგრელები,

ოლონდ კი კაცს მაღლი პქონდეს ამაების დანახვისა, ამაების გამოხაგვისა“.

სადაეო არ არის, რომ ის, რაც სამოციან წლებში ჩვენმა მწერლობამ შექმნა, უპირველეს ყოვლისა, ქართული სინამდვილის ადგილობრივი საზოგადოებრივი ურთიერთობის შედეგი იყო. სავსებით მომწიფდა ნიადაგი ახალი იდეების წარმოშობისა და განვითარებისათვის. ამავე დროს ამ ახალს ორგანული კავშირი არ გაუწყვეტია ეროვნული წარსულის დიდ გრადიციებთან, სწორედ ამიგომ, გასული საუკუნის 60-იანი წლების მემკვიდრეობა ჩვენი ეროვნული კულტურის სასიცოცხლო ინტერესებს გამოხაგავდა. მაგრამ ცხადია ისიც, რომ ახალი გენდენციების ინტენსიურ განვითარებას დიდად შეუწყობდა ხელი როგორც ევროპის, ასევე რუსეთის პროგრესულმა აზროვნებამ. განსაკუთრებით მოწინავე რუსულმა კულტურამ „დიდი ზემოქმედება იქონია“ საქართველოს ინტელექტუალური ცხოვრების წინსვლაზე, თვითონ ილია აღნიშნავდა 1889 წელს, გაპყურებდა რა განელილ გზას:

„თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზემოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალღონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, რომ გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი აკკარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მოქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმე სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზეგავლენისაგან. საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ – მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოპკეება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ“.²

ამ მხრივ ქართველი სამოციანელების იდეურ-შემოქმედებით ევოლუციაში განსაკუთრებული როლი შეასრულეს რუსმა რევოლუციონერ-დემოკრატებმა – ბ.ბელინსკიმ, ნ.ჩერნიშევსკიმ, ნ.დობროლუბოვმა... ჩვენი მოღვაწეები ხშირად ემყარებოდნენ მათ ავტორიტეტს.

ცნობილია, რომ პოლემიკა რუსული პრესის ფურცლებზე ნ.ჩერნიშევსკის სამაგისტრო შრომის გარშემო („ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულება სინამდვილესთან“, 1855 წ.) ამ წიგნის მეორე გამოცემის შემდეგ დაიწყო; 1865 წლიდან განსაკუთრებით გაძლიერდა ინტერესი „ესთეტიკური დამოკიდებულებისადმი“ და იგი

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, III, 1953, გვ. 224-230.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, VIII 1957, გვ. 332.

გაცხოველებული მსჯელობის საგნად იქცა (დაიბუქდა სოლოვიოვის სტატიები ჟურნალში „ოტჩენსტვენნიო შაპისკი“, ზაიცევის რეცენზია „რუსსკოე სლოვოში“, ანტონოვიჩის სტატია - „თანამედროვე ესთეტიკური თეორია“ - „სოვრემენნიკში“, პისარევის „ესთეტიკის განადგურება“ და სხვ).¹ საგულისხმოა, რომ ჩვენს სამოციანელებს აღრევე, სანამ ეს დიდი ხმაური ატყდებოდა პრესის ფურცლებზე ჩერნიშევსკის წიგნის გარშემო, მიუქცევიათ ყურადღება „სარატოველი სემინარიელის“ შრომისათვის და, თერგდალეულთა პირველი გამოსვლებიდანვე, ხელშესახები გახდა რუსი მოაზროვნის გავლენა მოწინავე ქართულ ინტელიგენციაზე.

ისიც ცნობილია, რომ 1862 წლის ივლისიდან ძნელი და სახიფათო იყო ჩერნიშევსკის სახელის დამოწმება ოფიციალური პრესის ფურცლებზე. თვით ნ. ნიკოლაძე, რომელიც, საერთოდ, ჩერნიშევსკის გავლენას ხაზგასმით აღნიშნავს თავის მოგონებებსა და პუბლიცისტურ წერილებში, 70-იანი წლების დასასრულისთვისაც კი იძულებულია პრესაში შემოვლით ილაპარაკოს ჩერნიშევსკიმზე.² მიუხედავად ამისა, 60-იან წლებში რამდენჯერმე გამოჩნდა ჩერნიშევსკის სახელი თვით ჟურნალ „ცისკარში“, პირველად ანტ. ფურცელაძემ ახსენა იგი ი.ჭავჭავაძესთან პოლემიკის დროს:

„არა, უფ. ჭავჭავაძე, ჩენა და თქვენ ამ შემთხვევაში ბელინსკობა და ჩერნიშევსკობა არ გამოგვადგება! ჯერ კოჭიყ არის უნდა მიგვიგვანდეს იმათა და მერე მივბაძოთ“.³ შემდეგ ულოლიკომ დაასახელა ჩერნიშევსკი, როდესაც დავით ყიფიანს ეკამათებოდა:

„აჲ, მე ვიცი, უფ. ყიფიანი თვალებს დამიბრიალებს და შემომჭყივლებს: მაშ, შენ ავტორიტეტები გინდა, ავტორიტეტების პატივისცემა და არა განდევნა!! მაშ, შენ „სოვრემენნიკი“ არ წაგიკითხავს! მაშ, შენ ჩერნიშევსკისა არა წაგიკითხავსრა! მაშ შენ, დობროლუბოვის წიგნებში არ ჩაგიხედნია!“⁴

როგორც ვხედავთ, ნ. ჩერნიშევსკის სახელი არა მარტო დამოწმებულია ამ ავტორების მიერ, არამედ რუსი მოაზროვნის მნიშვნელობაც არის აღიარებული. ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების იდეების გავლენა ქართულ მოწი-

¹ იხ. ნ. ჩერნიშევსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, თბ., 1955, კომენტარები, გვ. 652-653.

² იხ. მაგალითად, კრებული 1873 № 4. დაწვრ. იხ. ს. ხუნდაძე, მასალები ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის, თბ., 1949.

ცისკარი, 1863, № 3, გვ. 445

ცისკარი, 1863, № 9, გვ. 117.

ნავე ინტელიგენციაზე ცხოველმყოფელი იყო და მან, უპირველეს ყოვლისა, თავი იჩინა სალიგერატურო კრიტიკის სფეროში.

ცხადია, როდესაც ამ იდეურ-ლიგერატურულ ურთიერთობაზე ვლაპარაკობთ, ყოველთვის უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსული პროგრესული კულტურის გავლენა ქართველ მოღვაწეებზე ბრმა ხასიათისა როდი იყო. ჩვენი სამოციანელები შეგნებულად ითვისებდნენ ახალ ლიგერატურულ პრინციპებს და ყოველივე ამას ქართულ სინამდვილეს უფარდებდნენ. უწინარეს ყოვლისა, ეროვნული მწერლობის საჭიროებანი, ჩვენი სინამდვილის კონკრეტული მოთხოვნილებანი განსაზღვრავდა ქართველი სამოციანელების იდეურ-ესთეტიკურ მრწამსს. ამიგომ, ბუნებრივია, რომ მათ არა მარტო კრიტიკულად აითვისეს ახალი პრინციპები, როგორც ამას არა ერთხელ დაბეჯითებით აღნიშნავს ი.ჭავჭავაძე, არამედ, ეროვნული კულტურის საჭიროებათა მიხედვით, მრავალი თავისებურებაც გამოამჟღავნეს. ხშირ შემთხვევაში ჩვენს სამოციანელებს განსხვავებული აზრი და გზა ჰქონდათ. მაგალითად, ი.ჭავჭავაძე, რომელიც, საერთოდ, იყენებდა ბელინსკის სტაგიას „ვაი ჭკუისაგან“, როდი იზიარებდა ამ სტაგიის ერთ-ერთ ძირითად თემას, რომ „ყოველივე არსებული გონივრულია“ (თემა, რომელიც შემდეგ თვით ბელინსკიმ უარყო, აღებული იყო პეგელის მოძღვრებიდან). ისევე როგორც იგი არ იზიარებდა ბელინსკის შეხედულებას საგირაზე, თავისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდში, ემყარებოდა რა პეგელის ზემოაღნიშნულ დებულებას, იმავე სტაგიაში ბელინსკი ამტკიცებდა, რომ „საგირა არ შეიძლება იყოს მხატვრული ნაწარმოები“, ილიას კი გერისთავის, როგორც მწერლის, ერთ-ერთ დამსახურებად მიაჩნდა სწორედ საგირის შემოტანა ჩვენს ლიგერატურაში.¹ ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, ილია სარგებლობს ბელინსკის რეცენზიით ი.კომლოვის ლექსთა კრებულზე, მაგრამ იგი სავსებით როდი ეთანხმება კომლოვის პოეზიის ბელინსკისეულ შეფასებას. რუსი კრიტიკოსისაგან განსხვავებით, ილია კომლოვის პოეტურ მემკვიდრეობას სრულებით უმნიშვნელოდ მიიჩნევს და სხვ.

საერთოდ კი ჩვენი სამოციანელები რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების მიერ წამოყენებულ პრინციპებს იმარჯუებენ მშობლიური

¹ ილია ჭავჭავაძე, წერილები ქართულ ლიგერატურაზე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, 1953, გვ. 222. აქ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ილია, რა თქმა უნდა, ბელინსკის საერთო შეხედულებებიდან ამოდიოდა, ბელინსკის კრიტიკული მემკვიდრეობის საერთო ხასიათს ითვალისწინებდა, ანგარიშს უწევდა რა მისი შემოქმედების მეორე პერიოდს.

ლიტერატურის კვლევა-ძიებისა და ანალიზის დროს და ამკვიდრებენ საქართველოში რეალისტურ სალიტერატურო კრიტიკას.

ამიგომ იყო, რომ ქართველმა სამოციანელებმა, კერძოდ კი, თერგდალეულებმა შეძლეს შეექმნათ ფართო ახალთახლებული ალჰურვილი, მოქალაქეობრივი პათოსით აღსავსე, მებრძოლ ლიტერატურა და კრიტიკა, რომლის დევიზი სამოვადოებრივი ინტერესების სამსახური იყო, რაც 60-იანი წლების ინტელექტუალურ ცხოვრებას საერთოდ ახასიათებდა. ეს შევნებული მიზანსწრაფვა ასე გამოხატა ამ დროის ერთ-ერთმა მოწინავე კრიტიკოსმა და პუბლიცისტმა კლორთქიფანიძემ: „თუ ჩვენი საკუთარი ინტერესი არ დაჩუმიდება სამოვადო ინტერესის წინ, მაშინ ჩვენს გმასა და კვალს ვერაფერს ვაიგებთ“.¹

ამიგომ ქართველ სამოციანელებს არ შეეძლოთ გაეზიარებინათ კრიტიკის კარამზინისეული დახასიათების ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი, რასაც ზოგიერთი ქართველი ლიტერატორი იმეორებდა: „უპირველესი წესი კრიტიკისა არის, – როგორც ჰსწერს კარამზინი, – უმეტესად ვაქოთ ღირსი ქებისა, ვირემც ვაძაგოთ, რომლისა ძაგება შეიძლება“.²

ჩვენს სამოციანელებს, პირიქით, მიაჩნდათ, რომ კრიტიკის ერთი უპირველესი მოვალეობაა დადებითის ჩვენებასთან ერთად, შეუფარავად ამხილოს ნაკლოვანებანი და ამიგომ იგი უნდა იყოს აქტიური, მებრძოლი და უკომპრომისო.

60-იან წლებში განსაკუთრებით ძლიერდება პოლემიკა ქართველ ლიტერატორთა შორის. ეს გარემოება სავსებით გასაგებია, რამდენადაც ამას განაპირობებდა სალიტერატურო კრიტიკის მომწიფება და პრესის განვითარება მაშინდელ რთულ სოციალურ ვითარებაში. პოლემიკა ბუნებრივად თან ახლავს კრიტიკას და, რაც უფრო მაღალ საფეხურზეა ეს უკანასკნელი, მით უფრო ხშირად იჩენს თავს იგი კრიტიკის ისტორიაში. 50-იან წლებში დაწყებული პოლემიკა 60-იან წლებში დიდად ფართოვდება და ახალ შინაარსსა და მნიშვნელობას იძენს. წინააღმდეგობა ე.წ. ძველსა და ახალ თაობებს შორის, უწინარეს ყოვლისა, სალიტერატურო კრიტიკის სფეროში გამომჟღავნდა. ჯერ „ცისკარის“ ფურცლებზე გაიშალა პაექრობა, ხოლო შემდეგ „ცისკარსა“ და „საქართველოს მოამბის“ თანამშრომლებს შორის, ამ ხანებში პოლემიკა არც ერთი და იმავე რწმენის ადაშიანებს შორის იყო იშვიათი. ყოველივე ამის წყალობით 60-იანი წლების პერიოდი

¹ ცისკარი, 1862, № 9, გვ. 48.

² ა. საჯანელი, მკითხველთაღმ, ცისკარი, 1857 № 4, გვ. 28.

ძალზე მრავალფეროვანი და საინტერესოა კრიტიკული აზრის მკვლევართათვის.

ამჟამად, როდესაც ისტორიული თვალსაზრისით შევხედავთ 60-იანი წლების პოლემიკას, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ლიგერატორთა ძველი თაობის წარმომადგენლებიც თავისი ქვეყნის შვილები იყვნენ. ჩვენი მიზანი ის კი არ არის, რომ ერთი დავამციროთ, რათა მეორის მნიშვნელობა გამოვაჩინოთ, საქმე ისე კი არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ ძველი თაობის ლიგერატორები უეცრები და ჩვენი კულტურის მოძულენი იყვნენ. მათაც ჰქონდათ თავიანთი პრინციპები, უსაზღვროდ უყვარდათ ეროვნული მწერლობა და თუ დროს ჩამორჩნენ, ეს ისტორიული აუცილებლობით იყო განპირობებული.

პოლემიკა ძველი თაობის ლიგერატორებსა და ახალ თაობას შორის გარდაუვალი აღმოჩნდა, რადგან პირველნი, უმეტეს შემთხვევაში, ვერც ამაღლდნენ ეპოქის მოთხოვნების გაგებაზე, ხშირად არ ესმოდათ წამოჭრილი საკითხების პრინციპული მნიშვნელობა. ქურნალი „ეისკარიც“ რომელიც მათ მიერ იყო დაარსებული თანდათან ჩამორჩა დროს, თუმცა ქურნალმა დასახული ამოცანა შეასრულა და დიდად შეუწყო ხელი ეროვნული ლიგერატურის წარმატებას. იგი პროგრესულ როლს თამაშობდა თავისი არსებობის პირველ წლებში. მაგრამ თერგდალეულთა გამოსვლის შემდეგ, რომლებმაც ახალი იდეები და პრინციპები შემოიტანეს, „ეისკარმა“ თანდათან დაკარგა მნიშვნელობა, რადგან ვეღარ შეძლო სამოციანი წლების დიად მოძრაობას კვალდაკვალ მიჰყოლოდა.

ამან განაპირობა ახალი თაობის მიერ საკუთარი ორგანოს „საქართველოს მოამბის“ დაარსება 1863 წელს. მართალია, ქურნალმა მხოლოდ ერთი წელი იარსება, მაგრამ მისი როლი და მნიშვნელობა სცილდება 60-იანი წლების ფარგლებს. მომდევნო ხანებში გამოსული პერიოდული გამოცემები („დროება“ 1866 წლიდან, „კრებული“ 1871 წლიდან) დიდად არიან დაეალებული „საქართველოს მოამბისაგან“, აგრძელებენ მის გრადიციებს და „საქართველოს მოამბის“ მსგავსად, ცდილობენ ახალი იდეების თანმიმდევრულად გაგარებას.

რბ პრინციპით გამოვიდა „საქართველოს მოამბე“? მოუესმინოთ მის რედაქტორს ი. ჭავჭავაძეს:

„ხელოვნებასაც იმას მოვთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გადმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიყუდე და სიკეთე ჩვენ დავენახოთ... იქ, ცხოვრების ძირში ის იპოვის ბევრ მარგალიტს და უფრო ბევრ ლექსსა და ლაფსა; არც ერთის გამოხატვა, არ უნდა აში-

ნებდეს ხელოვნებასა და არც მეორისა, არც-ერთის გამოთქმა და არც მეორისა არ უნდა ამინებდეს ჟურნალსა¹!

„საქართველოს მოამბე“ ძირითადად ხაში საკითხის გაშუქებას ცდილობდა: სოციალური პრობლემა - უმთავრესად ბაგონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლა, ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა და რეალისტური ხელოვნების დანერგვა.

ამ პრინციპებისათვის ჟურნალს არ უღალატებია. ამ თვალსაზრისით უნდა შევაფასოთ „საქართველოს მოამბის“ როლი და მნიშვნელობა რეალისტური ესთეტიკის და ლიტერატურის განვითარებაში.

მართალია, 50-იანი წლების კრიტიკამ საერთოდ მოუმზადა ნიადაგი ესთეტიკური აზრის ინტენსიურ განვითარებას 60-იან წლებში, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ წინა თაობის მწერალთა შორის ბევრი დაბეჯითებით იცაუდა კონსერვატორულ და არქაულ შეხედულებებს. ლიტერატორთა ამ ჯგუფთან სამოციანელთა შეჯახება აუცილებელი იყო, რამაც ჩვენი კულტურის ისტორიაში „ორი თაობის ბრძოლის“ სახელწოდება მიიღო. მაგრამ სამოციანელთა მხარეზე იყო ფართო განათლება, ერუდიცია, ისტორიული სიმართლე. ძალები არათანაბარი აღმოჩნდა, და, ბუნებრივია, რომ დაწყებული (პოლემიკა ლიტერატორთა „ძველ“ და „ახალ“ თაობებს შორის უკანასკნელის გამარჯვებით დამთავრდა. ჩვენი ამჟამად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი კი ის არის, რომ ამ პოლემიკამ ქართველ მწერალთა და კრიტიკოსთა მთელი თაობა გამოაჩინა.

ამ თაობის უპირველესი წარმომადგენლები იყვნენ: ი.ჭავჭავაძე და ა.წერეთელი, მათ მხარდამხარ იღვწოდნენ: გ.წერეთელი, ნ.ნიკოლაძე, კ.ლორთქიფანიძე, ა.ფურცელაძე და მრავალი სხვა. მათ ყველას ერთი აზრი და მისწრაფება აერთიანებდათ. მაგრამ მაინც გამორჩეულია როლი ილია ჭავჭავაძისა, რომელიც 60-იანი წლების დიდი საზოგადოებრივი და ლიტერატურული მოძრაობის ჭეშმარიტი თავკაცი იყო და რომელმაც ნახევარი საუკუნის მანძილზე „კალთით ატარა“ ჩვენი მწერლობის ბედი და უბედობა. უკვე მისი პირველი ლიტერატურულ-კრიტიკული სტატია - „ორიოდე სიტყვა თავად რევამ შალვას ძის ერისთავის კომლავის მიერ „შემილილი“-ს თარგმნაგედა“, რომელიც 1861 წელს გამოქვეყნდა „ისიკარში“ (№ 4, ახალი თაობის ლიტერატურულ მანიფესტად იქცა. აქ ჩამოყალიბებული პრინციპები დაედო ძირითადად საფუძვლად ახალი თაობის შემდგომ ლიტერატურულ საქმიანობას.

¹ ილია ჭავჭავაძე, „საქართველოს მოამბე“, თბ. კრ. გ. III.

მწერალთა და კრიტიკოსთა ამ ახალმა თაობამ ეროვნული კულტურის წინაშე ფართო პრობლემები დასახა და ქართველ მკითხველს დიდად გაუფართოვა თვალთახედვის არე. ეს ახლგაზრდები საკმაოდ სწორად არჩევენ ძველი და ახალი მწერლობის დიდ წარმომადგენლებს და, ამ მხრივ, მათ ერთიანი თვალსაზრისი ჰქონდათ. ეს კი საშუალებას აძლევდა ქართველ სამოციანელებს არა მარტო ახალი სახელები გაეცნოთ მკითხველისათვის და ამ მხრივ გაეფართოვებინათ კრიტიკული მსჯელობის სფერო, არამედ კიდევ განესაზღვრათ ეროვნული მწერლობის განვითარების საჭირო გენდენციები.

ყველა სამოციანელი მწერალი და კრიტიკოსი სამოღვაწეო ასპარეზზე ჩამოყალიბებული შეხედულებებით, პრინციპებით გამოვიდა და ამისდა შესაბამისად დაიწყო ლიბერატურული საქმიანობა. რა თქმა უნდა, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ისინი მწერლობას ხელობად ირჩევენ, რათა თავიანთი ამრები ექადაგნათ. ამ აღამიანებს ჰქონდათ ნამდვილი მოწოდება შემოქმედისა და ნიჭს ის ღირსებაც ემაგებოდა, რომ მათ იცოდნენ, რა უნდა ეთქვათ, ესმოდათ ხელოვნების დიდი საზოგადოებრივი დანიშნულება. სწორედ სამოციანი წლების ქართულმა კრიტიკამ საბოლოოდ გაუცნობიერა მკითხველს ხელოვნების ბუნება, ფუნქცია და მიზანდასახულობა. მან არა მარტო დაამუსგა და დაასაბუთა წინა პერიოდის კრიტიკის მიერ წამოყენებული დებულებები, არამედ საერთოდ ახალი პრობლემები დააყენა; 60-იანი წლების ლიბერატურამ დაამკვიდრა ჩვენში რეალისტური ხელოვნების პრინციპები და ამიგომ დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს იყო ქართული მწერლობის განვითარების ახალი საფეხური.

* * *

სამოცდაათიანი წლები - ეს არის ბატონყმობის გადაყარდნის შემდეგდროინდელი პერიოდი, რომელიც თავისი პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური გენდენციებით საკმაოდ განსხვავდება 60-იანი წლებისაგან. საგლესო რეფორმამ ვერ გაამართლა მასზე დამყარებული იმედები. ამიგომ იყო, რომ რევოლუციურდემოკრატიულად განწყობილი ინგელიგენცია შეუფარავად აკრიტიკებდა რეფორმის შედეგებს, კერძოდ, თავს ესხმოდა „დროებით ვალდებულთა ინსტიტუტს“. ილ. ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „გამოიცვლება 172 მუხლის ძალათა აწინდელი წილალობილი ღალა და კულუხი თუ არა, მაინც და მაინც ამას ვიგყვით, რომ ეს არ არის გვირგვინი ბატონყმობის საქმისა. ეგ შუაგზაა უკეთესი მასზედ რაც არის

და უარესი მასზედ რაც სანატრელია. მაგაზედ გაჩერება ყოვლად შეუძლებელია. დღეს თუ ხვალ საჭიროება მოითხოვს, რომ გლეხი მიწის პატრონად შეიქმნას... ყველაზე უმთავრესი მიზეზი, რომელიც ნაყმევსა და მემამულეების დახსნას ხელს უშლის და დიდად აბრკოლებს, ის არის, რომ ნაყმევი მამულს ვერ იყიდის, თუ მეზაგონე ამას არ მოიწადინებს... ბატონყმობაში დაბადებულს, ბატონყმობაში გამოზრდილს, რასაკვირველია, ეძნელება, გული ეთანადრება, რომ მის გარემო ბატონობას ძალა აღარა აქვს და ფიქრობს რაკი წყალს მიეყვართ, ხაეხს მაინც მოვეჭილოო. ხავსად კიდეე მიზეზიანი მეოთხედობა გაუხდია და ამას მაგრად ეჭიდება. რასაკვირველია, ამ გვარის მეზაგონისათვის მამულის გაყიდვა, რომელიც გლეხის სრულ განთავისუფლებას მოასწავებს, სანატრელი არ იქნება, რადგანაც ამით მოისპობა ის მიზეზი, რა მიზეზითაც დღეს გლეხი ძალაუნებურად ბეგარას უწევს“¹.

ამიგომ ბრძოლა ბატონყმობის გადმონაშთების წინააღმდეგ ერთ-ერთი უპირველესი ამოცანა იყო ქართველი სამოციანელებისა, რომელთა მხატვრულ შემოქმედებასა და პუბლიცისტიკაში საკმაო სისრულით აისახა 70-იანი წლების ძირითადი ტენდენციები. ამიგომაა, რომ მათ შემოქმედებაში ახალი ძალით იჩენს თავს ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის მოტივებიც. არაა შემთხვევითი, რომ 70-იან წლების დამდეგს აქვეყნებს ილია „გლახის ნაამბობსაჲ“ და „მგზავრის წერილებსაჲ“. ჩვენი სამოციანელები, კერძოდ კი თერგდალეულები კვლავ ამ ორი ძირითადი თემის გაშუქებას ესწრაფვიან, მაგრამ თანდათან აქცენტი ეროვნულ პრობლემაზე გადააქვთ რამდენადაც იჭავჭავაძისა და მის თანამოაზრეთა შეხედულებით, ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ უპირველესი საკითხი „ქართლის ბედის“ გადაწყვეტაა, აქეთკენ უნდა წარიმართოს მთელი ეროვნული ენერგია და მის გადაჭრას უნდა მოჰყვეს სხვა პრობლემების მოგვარებაც.

მართალია, 60-იან წლებში არსებითად დამთავრდა ბრძოლა „ძველსა“ და „წახალ“ თაობებს შორის, სამოციანელებმა ფაქტიურად დაამკვიდრეს თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკური და ესთეტიკური შეხედულებები, მაგრამ მამინდელ რთულ საზოგადოებრივ პირობებში წინააღმდეგობა გრძელდებოდა და ამიგომ მოულოდნელი არ არის, რომ 70-იან წლებში იგი კვლავ გამომტლავნდა მხატვრულ ლიტერატურასა, პუბლიცისტიკასა და სალიტერატურო კრიტიკაში. ბრძოლის განახლება გამოიწვია შემდეგმა ფაქტმა: 1871 წ. საქართ-

¹ ილია ჭავჭავაძე, „სხოვრება და კანონი“. თხზ. სრ. კრებული, ტ. 6. 1956, გვ. 25.

ველოში უნდა ჩამოსულიყო იმპერატორი ალექსანდრე II. თავადამზაურობა ამზადებდა იმპერატორისათვის მისართმევ ადრესს. საგანგებო ყრილობამ, თერგდალეულთა გაელენით, დაადგინა მოეთხოვა უნივერსიტეტის გახსნა თბილისში, მაგრამ თავადამზაურობის წინამძღოლმა (მარშალმა) რევამ ანდრონიკაშვილმა მეფის ნაცულისა და კავკასიის სასწავლო ოლქის მმრუნველის ბარონ ნიკოლაის ზეგაელენით წარადგინა სხვა მიმართვა, რომელშიც, ნაცულად უნივერსიტეტისა, მოითხოვდნენ კადეტთა კორპუსის გახსნას. იგი შედგენილი იყო კომისიის მიერ, რომელშიც შედიოდნენ გ.მუხრან-ბატონი, დ.ჯორჯაძე, იასე ჭავჭავაძე, ბ.ლოლობერიძე და მ.თუმანიშვილი (ამ უკანასკნელის ზოგი ბიოგრაფი საქმეს ცოტა სხვაგვარად წარმოგვიდგენს და ამტკიცებს, რომ მ. თუმანიშვილი მომხრე იყო უნივერსიტეტის გახსნისა).

ამ „უქვეშევრდომილესი“ გრძნობის გამოვლენამ მოთმინებიდან გამოიყვანა ი.ჭავჭავაძე და ამავე წელს დაწერა მან „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“. ამ პამფლეტებში, რომლებიც იმდროინდელი გავლენიანი პირების წინააღმდეგ იყო მიმართული, ილიამ ყველას დირსეულად მიუბღო.

„გამოცანებს“ გამოეპასუხა გრიგოლ ორბელიანი და გაჩაღდა პოლემიკა. აკაკიმ ეს პერიოდი დაახასიათა, როგორც „უცნებურო მწერლობის“ გავრცელების ხანა (რამდენადაც ეს პამფლეტები მაშინდელ პრესაში კი არ ქვეყნდებოდა, არამედ ხელნაწერების სახით ვრცელდებოდა). როგორც ცნობილია, გრ.ორბელიანი 60-იან წლებში თაობათა ბრძოლაში არ ჩარეულა იგი ჭკვიანი და უკვე ცხოვრება-გამოვლილი კაცდ, გრძნობდა, რომ სიმართლე ახალი თაობის მხარეზე იყო (მაგრამ ახლა, როდესაც უშუალოდ მის პიროვნებასაც შეეხნენ (თუმცა ილიამ, სხვებთან შედარებით იგი საკმაოდ რბილად გაკენწლა), გრ. ორბელიანმა წონასწორობა დაკარგა და დაწერა თავისი ცნობილი „პასუხი შეილთა“, რომლის პირველი ვარიანტი („გამოცანების პასუხის“ სათაურით) გაცილებით უხემია, ვიდრე მოგვიანო, 1874 წლის რედაქცია.

გრ.ორბელიანმა ამ ლექსში სასტიკად გაკიცხა ახალი თაობა, მას უმეცრება, ლაჩრობა, გადაგვარება დასდო ბრალად და ამაყად მიუთითა „მამათა“ წარსულზე. „მეილებს“ ენის წახდენაც კი დააყვედრა:

„მათ უსწაულელთა. ცრუ რუსთაველთა
სულ წაგვიბილწეს ენა მდიდარი,
ენა მაღალი, მის ძალი, მაღლი
უწყალოდ წახდა უწმინდურთ ხელში! -“

და დიდმა პოეტმა და არისტოკრატიამ ასე დაიგირა საქართველო:

„ჰე, სასურველო გმირთა მამულო,
ნუთუ შენ მართლად ესრედ დამცირდი,
რომ შენსა ბედსა, შენსა იმედსა
დაეხელმწიფნენ ცრუ პოეტები?
ცრუ ლიბერალნი, პატრიოტები,
მესხი, მეველე, მელიქალები?!“

ილია ჭავჭავაძეს უპასუხოდ არ დაუტოვებია ეს პამფლეტი და ლექსში „პასუხის პასუხი“ (1872 წ.) უკვე აღარ დაზოგა მსცოვანი პოეტი:

„ჩვენ ვვლეთ რუსეთი, მაგრამ არც ერთი,
ხელობა თქვენი არ გვისწავლია,
ჩვენი ქვეყანა, მკედარი თქვენგანა,
თქვენებრ ჩინებზედ არ გაგვიცვლია“.

ილიამ პირიქით დასდო ბრალად „მამებს“ „ენის წახდენა“:

„ის არ ხართ თქვენა. რომ ღვიძლი ენა
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაქვეთად?!
შიშით – არც კარში და აღარც სახლში
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად“.

ილიას მხედველობაში ჰქონდა სენატორ გიორგი მუხრანსკის წიგნაკი „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных единиц“ (1872 წ.), სადაც აეგორი პაგარა ერთა ენის ასიმილაციის გარდუვალობას ამტკიცებდა დიდ ერთა ენასთან. ილია წერდა:

„პირველ თქვენგანმა, იმა ბედშავმა,
მას მკედრის სუღარა გადააფარა“.

ამიტომ ილიას უფლება ჰქონდა განეცხადებია:

„თქვენგან გმობილი, თქვენგან ლტოლვილი
ენა ჩვენს ქოხში ჩვენ შევიფართო,
კარგად თუ აქად ჩვენ მას ვინახათ
და მის სიკვდილით არ გაგახარებთ“.

ი.ჭავჭავაძემ 1872 წელს მოახერხა „დროებაში“ (№ 35) გამოქვეყნებისა ლექსი „რჩევა“, რომელიც იმავე გ.მუხრანსკის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

70-იანი წლების ამ პოლემიკაში ჩაებნენ ს.მესხი, ნ.ნიკოლაძე, ა.წერეთელი და სხვები. კერძოდ, აკაკიმ ამავე ხანებში დაწერა ალეგორიული პამფლეტი „ენების გასამართლება“, რომელსაც ასეთი შე-

ნიშნა დაურთო: „ეუძღენი გმუხრან-ბატონს“ (ლექსის დაბეჭდვა აკაკიმ მხოლოდ 1874 წ. შეძლო „დროებაში“), ხოლო გრ.ორბელიანს 1872 წ. გამოეპასუხა ლექსით „ხარაბუზა ღენერალს“, რომელშიც მოწინააღმდეგეს ასეთი განაჩენი გამოუტანა:

„იარანალ-ხარაბუზა,
სიგყვით სწორო, საქმით კუზა,
დავიკარგავს შენი მუზა!
ბზმუ, ბზმუ, ბუზა-ბუზა“.

აკაკიმ გრ.ორბელიანის წარსული „დემოკრაგობაც“ გაიხსენა: „ნოვლოროდის ლიბერალო“ - ასე მიმართა. შეიძლება აკაკი აქ გულისხმობს პოეტის დღიურებს „მგზავრობა ჩემი გფილისიდან პეტერბურლამდის“ (1831-32წწ.), სადაც „ნოვგოროდის რესპუბლიკის“ აპოლოგიაა მოცემული. გამორიცხულია, რომ აკაკი გაცნობილი ყოფილიყო ამ ნაწარმოებს, რამდენადაც „მგზავრობის“ ერთადერთი ცალი 1832 წ. შეთქმულების საქმეებში ინახებოდა. აქ უფრო გრ. ორბელიანის წარსულის მეპირ გადმოცემასთან უნდა გექონდეს საქმე.

1872წ. აკაკიმ „დროებაში“ დაბეჭდა ფელეტონი - „ახმედ-ფაშა კახაბერი“, რომელშიც ჩართულია ადრე დაწერილი ლექსი „ფარშაეანგი“. ფელეტონიცა და ლექსიც მიმართულია გრ.ორბელიანისა და საერთოდ „მამების“ წინააღმდეგ ალევორია მეტად გამჭვირვალეა და მკითხველი ადვილად ხედება, თუ ვისზეა ლაპარაკი. 1875წ. „დროებაშივე“ დაბეჭდა აკაკიმ ალევორიული ხასიათის ლექსი „ძველი და ახალი წელი“, ხოლო ამას მოჰყვა ცნობილი „პაგრიოტის აღსარება“, რომელშიც ჩართულია ლექსები: „ბობოლეების ბაიათი“ და „კოლო-ბუზების პასუხი“.

„თქვენ სხვა ხართ და ჩვენ სულ სხვა, არა გვაქვს-რა საერთო“ - განაცხადა აკაკიმ და ამით საბოლოოდ გათიშა თაობათა გზები.

გრ.ორბელიანი ახალი თაობის ამ პოლემიკურ თხზულებებს ოფიციალურად აღარ გამოხმაურებია. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მან პოზიცია შეიცვალა. 1876წ. მას დაუწერია სატირული ხასიათის ლექსი - „დროების“ ათი წლის იუბილე - ფერხული და ბუქნა“. იმ დროს, როდესაც ქართველმა საზოგადოებამ ზეიმით აღნიშნა ამ პროგრესული გაზეთის იუბილე, გრ. ორბელიანმა უარყოფითად შეაფასა „დროებისა“ და მისი რედაქტორის ს.მესხის საქმიანობა:

„ჟუ ამ დროსა
უნიჭოსა, უკაცოსა,
რომ „დროება“ წინ გვიძღვება მესხითა,
ჩვენი ენის, ჩვენი ქვეყნის მყარველად!“

დასასრულ, ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1874 წ. გრ. ორბელიანმა „ძველი სემინარიისგის“ ფსევდონიმით „ცისკარში“ (№9,10) დაბეჭდა სტატია „მგზავრობა სვანეთისაკენ“. გ.წ. (განხილვა). იგი მიმართულია გიორგი წერეთლის წინააღმდეგ, კერძოდ, კრიტიკულადაა განხილული „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“ (გწერეთლის ეს ნაწარმოები გამოქვეყნდა „კრებულსა“ და „დროებაში“ 1866-1873 წლების მანძილზე). წერილი მეტად მნიშვნელოვანია გრ.ორბელიანის ლიგერატურულ-ენობრივი პოზიციის გასარკვევად. სტატიაში თავი იჩინა „მამათა“ ბანაკის მოძველებულმა მრწამსმა ენის საკითხში, კერძოდ, ეს ითქმის ლექსიკისა და ძველი ასოების ხმარების შესახებაც, რასაც თავგამოდებით იყავს გრ.ორბელიანი. ავტორი არც იმას მალავს, რომ იგი პ. იოსელიანის გრამატიკულ შეხედულებებს ემყარება. მაგრამ ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ, მიუხედავად სტატიის ზემოაღნიშნული ტენდენციისა, ავტორის კონკრეტული ენობრივი ხასიათის შენიშვნები გწერეთლის მისამართით, უმეტეს შემთხვევაში, მართებულია. გრ.ორბელიანის ბრძოლა ენის სიწმინდისათვის ამ პოზიციიდან უდავოდ მისაღებია. არ შეიძლება ანგარიში არ გაეწიოს გრ.ორბელიანის შემდეგ განცხადებასაც: „ხშირად ამბობენ აწინდელი მწერალნი: „ხალხის ენამედ ვქსწეროთო“. მაშ, რა ენამე უნდა დაქსწერონ? მაგრამ ეს კი უნდა ახსოვდეთ, რომ ხალხის ენა არის მხოლოდ მასალა შეუმუშავებელი; ვიდრე დახელოვნებული მწერალი მასალასა მას არ ვადაარჩევს, კარგსა უვარგისისაგან არ გაქსწმენდს, არ გაამშვენიერებს და დიდებულებითა არ აღიყვანს სალიგერატუროს სამფლობელოში; მერე იმ გალამამებულსა ენასა გამშვენიერებულის ფორმითა გადმოიკემს მოსახმარებლად ისევ იმასვე ხალხსა, რომელიც არის პატრონი ენისა და რომელიცა შეითვისებს იმას, ვითარცა საკუთრებასა; და ამ სახით უმეტეს და უმეტეს შევნიერდება ხალხის ენა და მით უმეტეს ნათლდებაცა მისი გონება!“

ანდა: „რისგან მოხდა, რომ „საქართველოს ისტორია“ და „კაცია, ადამიანი!“ რამდენჯერმე წავიკითხე დიდის სიამოვნებით და კიკოლიკის მგზავრობა მეჩვენა ესრეთ საზიზღრად? მაშ, ამათ შორის, მართლად, რომელი არის ქართული?“

გრ.ორბელიანის ეს განცხადება არა მარტო ახალი ქართული რეალისტური მწერლობის აღიარების ფაქტს გამოხატავს პოეტის მხრივ, არამედ იმ ტენდენციების გაგებასა და მეტ-ნაკლებად გამოარებასაც, რომელთაც თავი იჩინეს სალიგერატურო ენის სფეროში რეალისტური მწერლობის დამკვიდრებასთან ერთად.

70-იან წლებში, თუ ერთი მხრივ, გრძელდებოდა ბრძოლა ძველსა და ახალ თაობებს შორის, მეორე მხრივ, ახალი თაობის წარმომად-

გენელთა შორისაც გამომქლავნდა წინააღმდეგობა რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შეიცვალა მათი ხერხთო თვალსაზრისი ბაგონცმობის გადმონაშთების წინააღმდეგ ბრძოლაზე, ეროვნულ-განმანთავისუფლებელ მოძრაობაზე, ხელოვნების სამოგადოებრივ დანიშნულებაზე და ა.შ. მაგრამ იყო საკითხები, რომელთა გავებაში გამომქლავნდა განსხვავებული თვალსაზრისები. ეს, უწინარეს ყოვლისა, ე.წ. „ახალი ახალგაზრდობის“ ჯგუფის პოზიციასთანაა დაკავშირებული. ნიკო ნიკოლაძემ გამოაქვეყნა სტატიები: „ჩენი ახალგაზრდობა“ (კრებული, 1872, №2) და „ახალი ახალგაზრდობა“ (კრებული, 1873, №1), რომლებშიც თავისებურად შეაფასა ქართველ სამოციანელთა მოღვაწეობა და მათ დაუპირისპირა „ახალი ახალგაზრდობა“. ნიკოლაძის სიგყვიტ, ძველმა თაობამ უკვე დიდი ხანია დაკარგა ძალა და გავლენა, მისი ჩამორჩენილი კონსერვატიული შეხედულებანი ისტორიას ჩაბარდა, მაგრამ ძველი თაობის „ჩაქოლვისა და დამხობის მიზეზი უფრო ცხოვრებისა და გარემოების ძალა იყო, ვინემ ახალი თაობის მოქმედება და ბრძოლა“. ახალ თაობას ბევრი რამ აკლდა იმისათვის, რომ გარდაექმნა ცხოვრება, აკლდა გამოცდილება, პრაქტიკული ცოდნა, იგი უფრო თეორიულად იყო მომზადებული და კონკრეტული პრაქტიკული მოქმედება არ შეეძლო, - „ამ თაობას, ამ ახალ რაზმს შეადგენდა თითქმის მარტო ერთი კაცი - ილია ჭავჭავაძე, რომელიც წინამძღოლიც იყო და რაზმიც, ან, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ურამმო წინამძღოლი იყო ამ ახალი თაობისა, რომელსაც ჩვენს ცხოვრებაში ფეხი უნდა შემოედგა“. ეს თაობა „ერიდებოდა ძველ თაობას, ან, მართალი ვთქვათ, ეშინოდა მისი. მარტო ერთი მხრით შეეძლო ამ თაობას ძველის დაჩაგვრა და დათრგუნვა, იმ მხურვალე სიყვარულიტ, რომელიც ახალგაზრდა გულში უნდა ღვიოდეს სამოგადო ბედნიერების და საქ-მისადმი, ამ გრძნობამ, ამ სიყვარულმა აამაღლა ეს თაობა სამოგადოების თვალში და შეავსო მისი ნაკლულეევანება ცხოვრების ცოდნაში“ .

ასე ცალმხრივად შეაფასა 70-იან წლებში ნიკოლაძემ იმ თაობის საქმიანობა, რომლის ერთ-ერთი წარმომადგენელი თვითონაც იყო და სხებთან ერთად შეადგენდა იმ „რაზმს“, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე თავკაცობდა. ასე რომ, ილია არ იყო „ურაზმო წინამძღოლი“, მას თანამოაზრენიცა და თანამებრძოლნიც ჰყავდა. ეს თაობა არც ძველ თაობას „ერიდებოდა“ და პრაქტიკულადაც ბევრი რამ გააკეთა.

ნიკოლაძემ წინ წამოსწია ვაჭრობა-აღებმიცემობის საქმე, ე.ი., ეროვნული ბურჟუაზიის განვითარების საკითხი და მიიჩნია, რომ ამ

საქმეს სათავეში უნდა ჩაუდგეს „ახალი ახალგაზრდობა“, რომელიც უფრო მომზადებული გამოვიდა 70-იან წლებში.

60-იანი წლების ყველაზე ნიჭიერ და „საიმედო“ წარმომადგენლებს ნ.ნიკოლაძე მოუწოდებს მხარში ამოუდგნენ „ახალ ახალგაზრდობას“, რათა ამ უკანასკნელმა შეძლოს მასზე დაკისრებული მისიის შესრულება. ნ.ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ თავის წერილებში მან გადმოსცა ახალგაზრდობის სურვილები, მისწრაფებანი და აზრები, ყოველივე ის, რაც მათგანვე გაუგონია. იგი დარწმუნებულია, რომ „... ჩვენი ახალი ახალგაზრდობა ბევრი აღარ ჩამოგავს უწინდელ თაობას, ბევრი მხრით წინ წასულა იმაზე და იმ სურათს დამსგავსებია, იმ იდეალს დაახლოებია, რომელიც ჩვენ გვენაგრებოდა“, ნ.ნიკოლაძე არა უბრალოდ თანაუგრძნობს ამ „ახალ ახალგაზრდობას“, არამედ, როგორც ჩანს, წინამძღოლობასაც კისრულობს. თვითონ 60-იანი წლების მოღვაწე (რომელიც, სხვათა შორის, ახლაც და შემდეგაც ყოველთვის დიდი პატივისცემით იხსენიებს ი.ჭავჭავაძეს), ნ.ნიკოლაძე უკვე გამოყოფს თანამოაზრეთა ერთ ჯგუფს (გ.წერეთელი, კ.ლორთქიფანიძე, ს.მესხი, ა.წერეთელი) და მათთან ერთად ფიქრობს მხარში ამოუდგეს 70-იანი წლების ახალგაზრდობას.

ასე იჩინა თავი განხეთქილებამ 60-იანელთა შორის, რაც იმით დამთავრდა, რომ ი.ჭავჭავაძე თანდათან ჩამოსცილდა ნ.ნიკოლაძის ჯგუფს და 1877 წლიდან, საკუთარი ორგანოს „ივერიის“ გამოცემა დაიწყო.

70-იან წლებში იწყება ქართული პრესის აღმავლობა: კვლავ გამოდის 1866 წელს დაარსებული „დროება“, რომელშიც ჩვენი მოწინავე ინტელიგენცია თანამშრომლობს, კვლავ განაგრძობს არსებობას ჟურნალი „ეისიკარი“ (1875წლამდე), რომელმაც თავისი მნიშვნელობა დაკარგა. მაგრამ, რაც მთავარია, არსდება რამდენიმე ახალი პერიოდული გამოცემა.

მართალია, „დროება“ აგრძელებს „საქართველოს მოამბის“ გზას, მაგრამ გაზეთს არ შეეძლო ჟურნალის მაგივრობა გაეწია. ამიტომ 70-იან წლებში კვლავ მწვავედ დგას ჟურნალის გამოცემის საკითხი. ამ მხრივ ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიაში უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენაა. ნავალიშვილის რედაქტორობით ჟურნალ „მნათობის“ დაარსება (1869-1872წწ.) „მნათობის“ მესეურებს თავიდანვე შეგნებული ჰქონდათ, თუ როგორია, საერთოდ, პრესისა და, კერძოდ, ჟურნალის მოვალეობა და მიზანდასახულობა. უკვე პირველსავე სტატიებში აღნიშნულია პერიოდული გამოცემის როლი საზოგადოების ინტელექტუალური და მნეობრივი განვითარების საქმეში. ამ მხრივ ჟურნალი იზიარებს იმ პრინციპულ დებულებებს, რომლებიც

ასე კატეგორიულად წამოაყენეს და ვრცლად დაასაბუთეს იჭავჭავაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა. საერთოდ, „მნათობის“ რედაქცია იმთავითვე ცხალყოფს თავის თავის სიმპათიას „საქართველოს მოამბისადმი“ და შეუფარავად ეუბნება მკითხველს, რომ თავს ამ ჟურნალის გრადიციების გამგრძელებლად თელის.

ასევე აგრძელებს „საქართველოს მოამბის“ გრადიციებს მეორე ჟურნალი „კრებული“ (1871-1873წწ.). მისი თანამშრომლები - ნ.ნიკოლაძე, გ.წერეთელი, პ.უშიკაშვილი, ნიკ.ყიფიანი და სხვები სათავეში ჩაუდგნენ ამ პერიოდის სალიტერატურო კრიტიკის განვითარებას. უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ეს ადამიანები ცდილობდნენ თანმიმდევრულად გაეგარებინათ რეალისტური ესთეტიკის პრინციპები და დაეცათ ქართული რეალისტური კრიტიკის აღმავალი ხაზი. ისინი ცდილობდნენ გამობზაურებოდნენ ეროვნული მწერლობის ყოველ ახალ მოვლენას, რათა მშობლიური ლიტერატურის განვითარებისათვის სწორი გეზი მიეცათ. ისიც საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ ჩვენი მოღვაწეები ცდილობდნენ ეროვნული მწერლობის ტენდენციები უკვე 60-იან წლებშივე განეხილათ სხვა ხალხთა ლიტერატურის ანალოგიურ მოვლენებთან კავშირში და ეჩვენებინათ, რომ ყოველი ეროვნული მწერლობა საერთო ლიტერატურული პროცესის განუყოფელი ნაწილია, რაც 70-იანი წლების კრიტიკოსებმა კიდევ უფრო გააღრმავეს. ქართული კრიტიკის მრდასა და ინტერესების სფეროს გაფართოებას მოწმობს ის ფაქტი, რომ სწორედ ამ პერიოდში თანდათან უფრო ხშირად გვხვდება, რუსულ-ევროპული მწერლობის ცალკეულ წარმომადგენელთა სპეციალური შეფასება-დახასიათება.

ჟურნალ „კრებულის“ თანამშრომელთა შორის ამ თვალსაზრისით, უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს ნ.ნიკოლაძე - ძალზე ნაყოფიერი კრიტიკოსი, რომელმაც არსებითად განსაზღვრა ამ ორგანოს ლიტერატურული მიმართულება და საქმიანობა (ჟურნალში იგი სტატიებს აქვეყნებს უმთავრესად „სკანდელის“ ფსევდონიმით). 70-იან წლებში ნ.ნიკოლაძე, როგორც კრიტიკოსი, დაახლოებით ისეთსავე როლს თამაშობს, როგორც ი.ჭავჭავაძე 60-იან წლებში. ნ.ნიკოლაძის ლიტერატურულ-კრიტიკულმა წერილებმა დიდად შეუწყვეს ხელი ქართულ სინამდვილეში რეალისტური ესთეტიკის პრინციპების საბოლოოდ განმტკიცებას, კრიტიკის ამოცანების გაფართოებას და, საერთოდ კი, ჩვენი მწერლობის განვითარების სწორი გზით წარმართვას.

ბუნებრივია, ნ.ნიკოლაძის წინაშე იმთავითვე დაისვა საკითხი, თუ რა ამოცანებს ისახავს სალიტერატურო კრიტიკა და როგორია მისი

დანიშნულება. უნდა ითქვას, რომ სპეციალური წერილი კრიტიკის ბუნებასა და მნიშვნელობაზე XIX ს. 70-იან წლებამდე არ კვეთნია. ამა თუ იმ საკითხის გარკვევასთან ერთად წამოიჭრებოდა საჭიროებაც კრიტიკის ცნების განმარტებისა. ნ.ნიკოლაძე პირველი იყო, რომელმაც ჟურნალ „კრებულში“ 1871 წელს გამოაქვეყნა სპეციალური სტატია - „კრიტიკა და მისი მნიშვნელობა ლიტერატურაში“.

„კრებულში“ გამოქვეყნებულ ნ.ნიკოლაძის სხვა წერილთაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ი.ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობის“ განხილვა. უნდა ითქვას, რომ ეს ერთ-ერთი საუკეთესო წერილია XIX საუკუნეში ი.ჭავჭავაძის შემოქმედებაზე. მტკიცე, ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი, მსჯელობის სიღრმე და პირუთენელი დამოკიდებულება განხილვის ობიექტისადმი, სტატიის მაღალკვალიფიცირებულ ავტორს წარმოგვიდგენს. ნ.ნიკოლაძე თავიდანვე შეეცადა განესაზღვრა „გლახის ნაამბობის“ ადგილი ილიას შემოქმედებაში. ამ მხრივ მან ეს მოთხრობა მწერლის „პირველი პერიოდის“ შემოქმედებას მიაკუთვნა და იგი განასხვავა „კაცია ადამიანისა“ და მომდევნო ხანის სხვა თხზულებათაგან, რომლებშიც კრიტიკოსი ი.ჭავჭავაძის „დავაჟკაცებულ გონებასა და ნიჭს“ ხედავს.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ ამ წერილში ნ.ნიკოლაძე პირველად წამოაყენა ლიტერატურაში ე.წ. „შეუფერავად“ ასახვის ცნება. კრიტიკოსი ახასიათებდა რა „გლახის ნაამბობს“, მიიჩნევდა რომ მასში ჩანს „უცხოეთის მწერლობის გავლენა“, რომ ავტორს „მიბაძვა თავიდან ვერ აუცილებია“ და ა.შ. ამ სხვათა მწერლობის „მიბაძვაში“ ნ.ნიკოლაძე გულისხმობს რუსული ლიტერატურის გავლენას ახალგაზრდა ილიაზე, კერძოდ, კი იმ ფაქტზე მიუთითებს, რომ „გლახის ნაამბობში“ გამოხატულება პოვა ტენდენციამ, რომელიც ამ ოციოდე წლის წინათ დამახასიათებელი იყო რუსული მწერლობისათვის. კერძოდ ბელეტრისტიკა, საცენზურო პირობებით შეზღუდული, ცდილობდა შეფარულად აღეძრა სიძულვილი ბატონყმობისადმი, ამას კი ყველაზე უკეთ იმით ასერხებდა, რომ ხატავდა გლეხის უუფლებო მდგომარეობას, კვიჩვენებდა, რომ გლეხებიც ადამიანები არიან, იციან სიყვარული და ა.შ. ერთი სიტყვით, ცდილობდა აღეძრა თანაგრძნობა რუსი გლეხისადმი. ამიტომ ამ გლეხს მწერლობა რამდენადმე შელამაზებულად, გაიდუალებულად წარმოგვიდგენდა: „ამ მწერლების (გრიგოროვიჩის, პოგეხინის, პისემსკის, გურგენევის, მარკო-ვოვჩოკისა და სხვ.) ნაკლოვანება იმაში მდგომარეობდა, რომ ისინი გლეხ-კაცობას ხატაყდნენ ისე, თითქო წინ ნამდვილი გლეხი კი არა, მათი საკუთარი თავი ყოლოდეთ, გლეხ-კაცურ ფარაჯაში ჩაცმული“. ეს მწერლები ტენდენ-

ციურად ხაგავდნენ ყმა-გლეხს, ალამამებდნენ მის სულიერ სამყაროს და, მამასადაძამე, „შეუფარავად“ არ ასახავდნენ სინამდვილეს. ნ.ნიკოლაძის აზრით, ისგორიული თვალსაზრისით, ასეთი გენდენციურობა გამართლებული იყო, მაგრამ იგი მუდმივად ვერ გაგრძელდებოდა. რაც დრო გადიოდა, რუსული ლიგერატურა თანდათან უნდა განთავისუფლებულიყო ზემოაღნიშნული ნაკლისაგან, კერძოდ, ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ უკვე აღარ იყო საჭირო რუსი გლეხი კაცის ხასიათის შელამაზება. ამ მხრივ პირველი სიტყვა „სოურემენნიკმა“ თქვა „თავისი უფროსი თანამშრომლის“ სტატიით, ხომ არ არის ეს დასაწყისი ცვლილებისა? (ნ.ნიკოლაძე გულისხმობს თავისი მასწავლებლის ნ.ჩერნიშევსკის წერილს). მართლაც, ნ.ჩერნიშევსკიმ ამ სტატიამი აღნიშნა, რომ რეფორმამდელმა რუსულმა ლიგერატურამ შეალამაზა რუსი გლეხის ხასიათი; მნე-ჩვეულებანი და რომ „ძლიერ იდეალიზაციას“ თავისი საფუძველი ჰქონდა. მაგრამ მწერლის ნ.უსპენსკის მაგალითზე ნ.ჩერნიშევსკი ასკვნის, რომ დაიწყო შემობრუნება, უსპენსკის ღირსება სწორედ ისაა, რომ იგი „წერს ყოველგვარი შეფერადების გარეშე“.

ნ.ნიკოლაძე ნ.ჩერნიშევსკის სწორედ ზემოაღნიშნულ სტატიას ემყარება, როდესაც „გლახის ნაამბობსა“ და მის პერსონაჟებს ახასიათებს. მას მიაჩნია, რომ გაბრიელის სახე რუსული ლიგერატურის ზემოდასახელებული გენდენციის გავლენის შედეგია. სინამდვილის „შეუფერავად“, შეულამაზებლად აღწერა მიაჩნია კრიტიკას ხელოვნების უპირველეს მოვალეობად. ეს „შეუფერავი“ ასახვა, რა თქმა უნდა, სინამდვილის უბრალო ასლგადაღებას, ფოტოგრაფიულ ჩვენებას არ გულისხმობდა. ნ.ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა, რომ ხელოვნება, კერძოდ, ლიგერატურა სინამდვილის ახალი წარმოსახვაა, ახალი მხატვრული სინამდვილეა. ნ.ნიკოლაძის მოთხოვნა „შეუფარავად“ ასახვისა ცხოვრების მართლად, ობიექტურად ასახვას გულისხმობდა და რეალიზმის უმთავრეს პრინციპს ემყარებოდა. ასე რომ, ნ.ნიკოლაძე აგრძელებდა სამოციანელთა მიერ უკვე დამკვიდრებულ თვალსაზრისს და მას ეროვნული ლიგერატურის კონკრეტული ნიმუშების ანალიზის დროს იყენებდა.

ნ.ნიკოლაძის ეს მსჯელობა თავისებურად გამოიყენა 90-იან წლებში გ.წერეთელმა, რომელმაც დაამკვიდრა „შეუფერავი რეალიზმის“ ცნება. სინამდვილის „შეფერილად“, „შელამაზებულად“ ასახვა მან გამოაცხადა ი.ჭავჭავაძის და ე.წ. „პირველი დასის“ მხატვრული მეთოდის თვისებად.

ასევე მნიშვნელოვანია ნ.ნიკოლაძის წერილი - „ვრ.ორბელიანი“, რომელიც იმავე „კრებულში“ დაიბეჭდა. საყურადღებოა ითქვას, რომ

XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე ჩვენ არ გვხვდება ქართველი მწერლების მთლიანი შემოქმედების ანალიზი. 60-იან წლებშიც კი ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ამა თუ იმ მწერლის ცალკეული ნაწარმოების განხილვა. ნ.ნიკოლაძე ამ მხრივ პირველია, რომელიც გვაძლევს ქართველი მწერლის მთლიანი შემოქმედების ანალიზს და, უნდა ითქვას, რომ გრ.ორბელიანის პოემიის ამაზე ვრცელსა და სრულ განხილვას ქართული კრიტიკა არ იცნობს XIX საუკუნეში.

70-იან წლებშივე იწყება ჩვენში ხალხოსნური მოძრაობა, რომელიც თავის მეტ-ნაკლებად სრულ გამოხატულებას 80-იანი წლების დამდეგის ლიტერატურაში პოულობს.

70-იანი წლების დასასრულს იწყება ქართული მუდმივი თეატრის აღორძინებაც. სწორედ 1879 წელს ყალიბდება ქართული დრამატული საზოგადოება, რამაც ბიძგი მისცა 80-იანი წლების ეროვნული დრამატურგიის განვითარებას.

ილია ჭავჭავაძე (1837-1907)

საქართველოს ისტორიას ბევრი დიდი მამულიშვილის სახელი ამშვენებს. ქართველი ხალხი ამაყობს თავისი სახელოვანი გმირებით, მწერლებით, სწავლულებით. მაგრამ ამ სასახელო მამულიშვილთა შორის გამოიყოფიან კიდევ რჩეულნი, რომელნიც ამასთანავე თავიანთი ქვეყნის მოძღვართ-მოძღვარნიც არიან. მათ შორის, პირველ ყოვლისა, მოჩანს მონუმენტური ფიგურა ილია ჭავჭავაძისა, საქართველოს სულიერი და პრაქტიკულ-საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმმართველისა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში.

ილია ჭავჭავაძე იმ დროს მოველინა საქართველოს, როდესაც ჩვენს ქვეყანას უაღრესად სჭირდებოდა თავგანწირული წინამძღოლი. ილია ჭავჭავაძე ერის ბელადის ნიშან-თვისებებით აღჭურვილი პიროვნება იყო. მან ნახაეარი საუკუნის მანძილზე ზიდა ერის თავკაცის გვირთი, ზიდა, ვიღრე არ დაეცა ქვეყნის საკურთხეველზე, ვიღრე მსხვერპლად არ შეეწირა იმ იდეას, რომელსაც შეგნებულად შეაღია თავისი სიცოცხლე.

ილია ჭავჭავაძე უაღრესად მრავალმხრივი მოღვაწე იყო, შემოსამღერელი და თვალმუედგამი. ილიას მძლავრი პიროვნება მოიცავს მოღვაწეობის სრულიად სხვადასხვა სფეროს-ლიტერატურას და ხელოვნებას, ჟურნალისტიკას, ისტორიას, იურისპრუდენციას, ფილოსოფიას, ეკონომიკას, სოფლის მეურნეობას... ბუნებრივია, ამგვარი ვითარება ართულებს მის სამყაროში შესვლას... მაგრამ ამასთან ილია იყო მონოლითური პიროვნება, მთლიანი და მყარი. მისი მძლავრი, ღრმა და რთული ფიზიკური და სულიერი ძალები ერთიანი იყო. მისი დიდი ნება და ინტელექტი ახერხებდა მთელი მისი ბუნების მრავალმხრიობა, შემოქმედებითი და პრაქტიკული ენერჯია ერთი მიზნისაკენ წარემართა, ერთი, მისთვის საარსებო, სასიცოცხლო მოთხოვნისათვის დაექვემდებარებინა. მისი არსებობის ერთადერთი ფორმა იყო აზრიანი ცხოვრებით ცხოვრება.

ილია ჭავჭავაძის თითოეული ნაბიჯი პიროვნული, საზოგადოებრივი თუ ლიტერატურული ცხოვრების გზაზე სინათლითაა სავსე, მიზანსწრაფულია. ამგვარი ვითარება კი განსაზღვრავს მისი შემოქმედების სამყაროში შესვლის ხასიათს. მთავარია მოიძებნოს ის დედაძარღვი, რაც მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების შინაარსად, მისი არსებობის პათოსად ქცეულა და კვალში ჩაუდგე, მიჰყვე, იგი თავად გაგარებს.

ბიოგრაფია

ილია ჭავჭავაძე დაიბადა 1837 წელს „კახეთის თეალად“ წოდებულ სოფელ ყვარელში. ეს სოფელი გარემოსილია ილიას მიერ პოემიაში უკვდავყოფილი ყვარლის მთებით და ალაშინის მომხიბვლელ ველს გადააყურებს. დაღესტნის გზაზე მდებარე სასაზღვრო სოფლის ციხის ალება ფაქტობრივად კახეთის ჭიშკრის შემოსხნას ნიშნავდა. „საქართველოს საზღვრებს ამ სადარაჯოზე მონაპირეობამ გამოუმუშავა ამ მხარის მკვიდრთ შეუდრეკელი, რაინდული სული“.¹ მგერი ბევრჯერ ცდილა ყვარლის ალებას. ამგვარ ფაქტებს XIX საუკუნეშიაც პქონია ადგილი. თვით ილიას მამას რამდენიმე გზის უწინამძღვრია ყვარლებებისათვის და მგერი ვაკეაყურად უკუუქცევიათ. სწორედ ლეკებთან შეგაკების დროს დაილუპა ილიას ძმა კონსტანტინე. ბუნებრივია, ეს შეგაკებებიც და მათში ილიასათვის უძვირფასესი ადამიანების მონაწილეობა ყრმის გულსაც ათრთოლებდა და გარკვეულად მის სულიერ ფორმირებასაც განსაზღვრავდა, აწრთობდა. „კიდევ უფრო ძალეუმაღ მოქმედებდა ილიაზე საუცხოო ბუნება, რომელიც გარს ერტყა ყვარელს. ჩრდილოეთით ბურჯის უკან აღმართულია ხშირი ტყით შემოსილი მაღალი მთები. ხეობაში ვიწრო ბილიცი ჩანს, რომელსაც მგზავრი უცხო მხარეში, დაღესტანში მიჰყავს. ამ ტყეში რაღაც საიდუმლოება მეფობს. არე-მარე ღრმა სიჩუმით არის მოცული. სამხრეთით ყვარლის ვრცელ ბერებს იქით ათასფრად აჭრელებული მზიანი მხარე იშლება. ეს არის საუცხოო ალაშინის ველი, რომელიც ილიას ძლიერ უყვარდა“.² მაინც ყვარლის მთებმა ერთობ ააგოკეს მომავალი პოეტის გული. რამდენჯერ უნატრია მთრთოლვარე ყრმას ზეიადი მთების „ამაყ თავს“ შეხებოდა, ნატრობდა, რომ „სუბუქ ქარს“ მოხვეოდა, რათა „თავისუფალი არწივის ძლიერი ფრთებით“ ლაქვარდი ცის სიღრმეში აჭრილიყო.

ილიას მამა, გრიგოლ ჭავჭავაძე ადრე ოფიცრად იყო ნამსახური. მან სანაქეო მამობრივი მზრუნველობა გამოიჩინა დედით დაობლებული შვილების მიმართ. გრიგოლი მოწინავე შეხედულებების კაცი იყო, ხელმოკლეობის მიუხედავად შვილების სწავლა-აღმზრდაზე იბრუნა, თანაც თავადიშვილთა უმრავლესობის დარად იგი არ გაჰყვა ინერციას – შვილები სამხედრო კარიერისთვის კი არ გაამზადა, არამედ სამოქალაქო სასწავლებელში მიაბარა. არა

¹ პ.ინგოროყვა, ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი), წიგნში, ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი ათ ტომად, ტ. I, 1951, გვ. X.

² არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, 1963, გვ. 34.

მარტო ვაეები, არამედ უფროსი ქალი ნინოც თბილისში ჩამოიყვანა სწავლის მისაღებად.

გრიგოლი შეიღების სულიერ ჩამოყალიბებაზე შთამბეჭდავი მონათხრობით და პირადი მაგალითითაც ახლენდა სათანადო ზემოქმედებას. „ყველას უყვარს, შეიღებო, თავისი ქვეყანა და როცა უჭირს, ძნელია კაცმა უმგყუნოს და თავი არ გამოიმეტოს“ – ასე სადად, შინაგანი დარწმუნებულობით, წარსულის გმირების საეპიკაო საქმეების მოთხრობით აღვივებდა მამა ილიას სულში მამულის წინაშე კეთილშობილური ვალის გრძნობას.

დარბაისელი, ამასთანავე ერთობ გონებაშახვილი და სიგყვა-მოსწრებული გრიგოლი გულჩათხრობილიც ყოფილა, განსაკუთრებით მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ. ილიას ერთი ბიოგრაფის სიგყვებით, „ეს ორივე თვისება-ნიჭი ოხუნჯობისა და სასტიკი დუმილი, დიდხანს ყოფნა ხმაამოულებლივ, გამოჰყვა მის შესანიშნავ შეილსაჲს“ (გრ. ყიფშიძე).

გრიგოლ ჭაეჭავაძე 1852 წელს გარდაიცვალა, ორმოცდაერთი წლისა, მაშინ ილია 15 წლისა იყო.

ილიას დედა მარიამ ბებურიშვილი თბილისელი ქალი იყო, მეუღლისა და ოჯახის დიდი ერთგული, დიდად გონიერი, თავისი დროის კვალობაზე ნაკითხი, კარგი მცოდნე ქართული ლიტერატურისა. მარიამი გონიერულად მრდიდა შეიღებს. იგი სულ მთლად ახალგაზრდა გარდაიცვალა 1848 წელს, როცა ილია მხოლოდ ათი წლისა შესრულდა.

მშობელთა სახეები, მათი ხსოვნა ღრმად ჩაეებჯდა გულში ყმა-წვილს და მთელი ცხოვრება ფაქიზად აგარა. მოგვიანებით წარსულის ნალველნარევი სიგკბოთი საესე მოგონებანი ბაეშეობაზე, მშობლებზე მან ფაქიზად აღადგინა საახალწლო მოთხრობაში „ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი“.

დაობლებული ბაეშეების შოვლა-პატრონობა, როგორც ხშირად მომხდარა, აქაც მამიდამ, დაქერივებულმა მაკრინემ ითავა. იგი „ბურჯად შეუდგა ძმის ოჯახს“¹ და არც მოუკლია მზრუნველობა და სიყვარული ძმიშვილებისათვის.

ყრმობაშივე თავსდატეხილმა უბედურებებმა, მწარე ტკივილებმა მგრძნობიარე და ფიქრიანი ბაეშეი კიდევ უფრო გულჩათხრობილი გახადა. ილია ღრმად განიცდიდა მარტობას და ამასთანავე უთქმელად ითმენდა ყოველივეს. ეს მოთმენა, გულში უხმოდ ჩაკვლა დარდისა, მწუხარებისა, გარეგნული შეუმჩნეველობა „დიდის შინაგანის

¹ ი. ბეროშვილი, ილია და ყვარელი, 1977, გვ. 11.

ცეცხლისა“ ილიას ბუნებად ექცა. მას, ვინც ილიას ახლოს არ იცნობდა, შთაბეჭდილება რჩებოდა, რომ ილია გულქვა იყო, პირქუში. სინამდვილეში ამ გარეგნული სიმკაცრის, ზოგჯერ უღმრთელობის იქით შინაგანი სილბო, სინამე და დიდი სიყვარული იფარებოდა. ილიას ურთიერთობა ახლობლებთან, მისი შემოქმედება ამას თვალსაჩინოდ მოწმობს.

ილიას სწავლა-აღმრდას თავდაპირველად დედა ხელმძღვანელობდა. ოჯახში, ყრმობის წლებში უნდა მიარებოდა იგი ქართული ლიტერატურის ნიმუშებს და მათ შორის, პირველყოელისა, ქართველთა „ხელისხელსაგომანებელ“ „ვეფხისტყაოსანს“.

რვა წლის ილია ჰავეჭაეაძე სასწავლებლად მიაბარეს სოფლის მთავარ დიაკვანს. აქ, სოფლის სკოლაში; ილიასთან ერთად რამდენიმე ვლესის ბიჭიც დადიოდა. მწერალი თავის ავტობიოგრაფიაში დიდი სითბოთი იგონებს სოფლის სკოლაში გატარებულ დროს. მთავართან სიარულს დიდი ზემოქმედება მოუხდენია ყრმის სულზე. მასწავლებელი მაინცდამაინც არ ქანცავედა ბავშვების მეხსიერებას. დროის ძირითადი ნაწილი თამაშში გადიოდა. თამაშობდნენ ბავშვები მასწავლებლის მეთვალყურეობით. წერას და კითხვას სულ ერთ საათს ანდომებდნენ. უმთავრესი ღირსება მთავრისა „ის იყო, რომ მომხიბვლელი თქმა იყოდა ამბებისა. გვიამბობდა მდაბიურად და ბავშვისათვის ადვილად გასაგების ენით უფრო საღმრთო და სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ამბებსა, ვის რას გმირობა მოემოქმედნა, ვის რა ფალანგობა გაეწია, ვის რა ღვაწლი და სიკეთე დაეთესა სამშობლოს და სარწმუნოების სასარგებლოდ და დასაცველად“. ყრმის სული შეუძრავს გმირ წინაპართა თავდადების ამბებს. იმდენად ღრმა ყოფილა მთავრის მონაყოლის ზემოქმედება, რომ ზოგი რამ ილიას შემდგომ გამოუყენებია თავის შემოქმედებაში.

თერთმეტი წლისა ილია მამამ თბილისში ჩამოიყვანა და ჯერ ერთ-ერთ საუკეთესო კერძო სასწავლებელში, რაეესკი-ჰაკეს პანსიონში, შეიყვანა, ხოლო აქედან ილიამ სწავლა გააგრძელა თბილისის გიმნაზიაში.

ილიას ყურადღებას პანსიონსა და გიმნაზიაში სწავლისას მასწავლებელთაგან მაინც ჰაკე იქცევს, უფრო სწორად, მეხსიერებამ ყველაზე ძალუმაღ ჰაკეს სახე შემოინახა; „ჰაკე გერმანელი იყო, ყოველმხრივ განათლებული კაცი... ჰაკე სასტიკი კაცი იყო, მაგრამ თან იმოდენად მამობრივს მზრუნველობას იჩენდა თავის შეგირდების მიმართ, იმოდენას ცდილობდა და ყურს უგდებდა მათს მწეობრივსა და გონებრივს განვითარებას, რომ თითქმის მთელ თავისუფალ დროს კლასში მეცადინეობის შემდეგ, იმათ ანდომებდა. ხან ემუსაი-

ფებოდა, ხან ართობდა მუსიკით და მართავედა ხელდახელ კონცერტს როიალზედ, რომლის დაკერაც საუცხოვოდ იყოდა“.

ეს არის და ეს, რაც ჩვენ ილიას პანსიონისა თუ გიმნაზიის დროის მასწავლებლებზე ვიცით. უნდა ვიფიქროთ, რომ ილია თვითონვე კქმნის თავის პიროვნებას და თავისი საქციელის, მოქმედების ახსნას გარე პირობების, მასწავლებლების რაგვარობით არ ცდილობს. იგი არც აქებს და არც აძაგებს სწავლის სისტემას და მასწავლებლებს.

ილიას ოჯახი ერთობ ხელმოკლედ ცხოვრობდა. მაგრამ მამიდამ ყოველნაირად შეუწყო ხელი და დაამთავრა თუ არა გიმნაზია, მაშინვე, 1857 წელს ილია ჭავჭავაძე გაემგზავრა პეტერბურგს სწავლის გასაგრძელებლად. აქ იგი ჩაირიცხა უნივერსიტეტში იურიდიულ ფაკულტეტზე.

ილია ჭავჭავაძისა და მისი თაობის ახალგაზრდების პეტერბურგში ჩასვლა დაემთხვა რუსეთის სინამდვილისათვის ყველაზე მნიშვნელოვან, ერთობ მღელვარე ხანას. ეს იყო სამოციანი წლები, დრო „სინათლის სხივის ბნელეთის სამეფოში“ შეჭრისა (დობროლიუბოვი). ამ დროისათვის რუს სამოციანელებს სამუალება მიეცათ აზრის შედარებით თავისუფალი გამოხატვისა.

რუსეთში მიმავალი ილიას მისწრაფებები და იდეალები უკვე გამოკვეთილი იყო. პეტერბურგში წასული ილია თავისი ქვეყნის „მომავლის ბედზე“ ზრუნვის გრძნობით იყო შეპყრობილი. ამ პოზიციიდან აფასებდა ილია ყოველივეს. პეტერბურგში მყოფ ქართველ სტუდენტთა მოწინავე ნაწილისათვის ილია იქცა ძალად, ავტორიტეტად და მის გარშემო შემოიკრიბნენ კიდევ. ილიას პიროვნული სიმყარე, სიღინჯე, დიდი ერუდირება იქცა იმის პირობად, რომ იგი ახალგაზრდების ჯგუფში მოთავედ ეღიარებინათ.

ილია ჭავჭავაძე და მისი მეგობრები ინტერესით ადევნებდნენ თვალს რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის საზოგადოებრივი აზრის განვითარებას და მოაზროვნის პოზიციიდან აფასებდნენ ყოველივეს. ერთი სიგყვით, ისინი არა მარტო ცოდნის დაუფლებას ელტვოდნენ, არამედ რუსულ სინამდვილეში თავიანთი ეროვნული პოზიციის შესაბამისად ისეთ აზრებს ირჩევდნენ, რომელთა გრანსფორმაცია შესაძლებელი აღმოჩნდებოდა ქართული სინამდვილისათვის. მამასადამე, რუსული მოძრაობის, მოწინავე ევროპული და რუსული აზრის განხილვა ხდებოდა ქართული საზოგადოებრივი ინტერესების ასპექტში.

პეტერბურგის უნივერსიტეტში ილია თვითგანვითარებას ეძლევა. იგი ბევრს მუშაობს; კითხულობს ბევრს, განსაკუთრებით პოლიტი-

კური და ეკონომიკური საგნებით ინტერესდება, საფუძვლიანად სწავლობს ევროპულ და რუსულ ლიტერატურას.

პეტერბურგში მყოფი ილია ქართულ ნიადაგს წამით არ მოწყვეტია. სწორედ აქ, პეტერბურგში, გაიცნო მან საფუძვლიანად ძველი ქართული მწერლობა. საქმე ის იყო, რომ ამ დროს პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა ქართველ სტუდენტებს გადასცა სალომე ბატონიშვილისეული მდიდარი ბიბლიოთეკა.

სწორედ ამ დროისათვის პეტერბურგში განსაკუთრებული ძალით გაიშალა ილიას შემოქმედებითი მუშაობა. იგი წერს ლექსებს: „ხმა სამარადამ“, „გუთნის დედა“, „ქართელის დედას“, „გავსწორდეთ ბედო“, „მუშა“, „ალექსანდრე ჭავჭავაძე“, „ნიკოლოზ ბარათაშვილზე“, „რისთვის მიყვარხარ“, „გახსოვს გურფავ“ და კიდევ ბევრ სხვას. აქვე იწერება პოემა „აჩრდილის“ პირველი ვარიანტი. პეტერბურგში იწყებს ილია მოთხრობის წერას, რომელიც თავდაპირველად ორი ნაწარმოების-მოთხრობების „კაცია-აღამიანის“?! და „გლახის ნაამბობის“ სიუჟეტს აერთიანებდა. ამავე დროს იწყებს ილია მთარგმნელობით საქმიანობასაც. თარგმნის გოეთესა და შილერის, ბაირონისა და ჰაინეს, რუკერტისა და შენიეს, პუშკინისა და ლერმონტოვის ნაწარმოებებს.

როგორც ვხედავთ, პეტერბურგში ყოფნის დროს განსაკუთრებული შემოქმედებითი პროდუქტიულობითაც გამოირჩევა და ეს იმიტომაც, რომ აქ, უცხოეთში, გაცილებით უფრო დიდია დრო ფიქრისა, ჩაღრმავებისა, საკუთარ განცდებზე დაკვირვებისა და გამოხატვისათვისაც.

ილია ჭავჭავაძის ყველა ბიოგრაფი პეტერბურგში მისი ყოფნის დროიდან განსაკუთრებით ერთ ფაქტზე ამახვილებს ყურადღებას; ერთ მაფხულს ილია სწვევია თავის სახელოვან ნათესავს ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისას. აქ მისთვის უჩვენებიათ ნ. ბარათაშვილის ხელნაწერი კრებული, რომელსაც იგი გულდასმით გასცნობია. „ნ. ბარათაშვილის თხზულებათა ხელნაწერს, თუმცა იგი აღრეც იცნობდა უმ პოეტის „ციცკარში“ გამოქვეყნებულ ზოგიერთ ლექსს, განსაკუთრებული ზემოქმედება მოუხდენია ილიაზე. „სამი დღე გაოგნებული დადიოდაო“- იგონებს კ. აფხაზი—იმ დროიდან მოკიდებული ილია მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე გენიალური ქართველი პოეტის პოპულარიზაციას ეწეოდა. მისი უმუალო დამსახურებაა ნ. ბარათაშვილის სახელის განსაკუთრებული ამობრწყინება ჩვენში.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტთა არეულობასთან დაკავშირებით ილიას უნივერსიტეტი არ დაუმთავრებია. 1861 წელს იგი

საქართველოში დაბრუნდა, სადაც მას ელოდა „ზეცა სულ სხვაფრად დამშვენებული და სულ სხვა რიგად დამშვიდებული“...

მანამდე კი, რამდენიმე თვით ადრე ილიამ ეურნალ „ცისკარში“ დასასტუმრებლად გამოგზავნა თავისი პირველი ~~კრიტიკული სტატია~~ „ორიოდე სიგყვა თავად რევამ შალვას ძის ერისთავის მიერ კაპლოვიდგან „შემლილის თარგმანზედა,“ რომელიც ეურნალის აპრილის ნომერში დაიბეჭდა კიდეც და დიდი პოლემიკური ვნებათა ლეღვაც გამოიწვია. სწორედ ეს წერილი გახდა 60-იანი წლების ქართულ ლიტერატურულ სინამდვილეში იმ კამათის მიზეზი, რომელიც „თაობათა ბრძოლის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. ილიას ამ დროს ქართული ლიტერატურული სინამდვილისათვის სრულიად უჩვეულო, მძაფრი სატირული ტონით დაწერილ წერილს მამინვე გამოეხმაურნენ „ცისკარის“ ავტორები: ბარბარე ჯორჯაძე, გიორგი ბარათაშვილი, თვითონ „შემლილის“ მთარგმნელი დეეამ ერისთავი, ხოლო მოგვიანებით სარდიონ ალექსი-მესხიშვილი. ილიაც თითქოს სწორედ ამას უცდიდა და თითქოს საბაბს ეძებდა, დაუყოვნებლივ აქვეყნებს „ცისკარში“ „პასუხს,“ სადაც გარდა იმისა, რომ ოპონენტებს მკაცრად აკრიტიკებს, პირველად ქართულ სინამდვილეში რეალისტური ხელოვნების თეორიის მთელ რიგ მოთხოვნებს წამოაყენებს.

მალე ილია ჭავჭავაძემ ეურნალი „ცისკარი“ შეუფერებლად შინიჩნია თავისი ინტერესების გამოსახატავად და შეუღვა ზრუნვას საკუთარი ეურნალის დაარსებისათვის. ცხადია, ახალგაზრდა ილიას, რომელსაც ამ დროისათვის არც ლიტერატურული ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული, არც დიპლომი გააჩნდა და არც მაგერიალური დასაყრდენი, მაინცდამაინც ხელისუფლებისათვის არც პოლიტიკურად ჩანს სანდო, ადვილად არ მისცემდნენ ეურნალის დაარსების უფლებას. ერთი იყო სურვილი, მაგრამ მეორე იყო ნდობა. და აი, ახალგაზრდა პოეტს ეურნალის დაარსების საქმეში მხარი დაუჭირა და დახმარება აღმოუჩინა გრ. ორბელიანმა. მან „იშუამდგომლა სათანადო უმაღლესი ინსტანციის წინაშე და ამით ერთგვარი პასუხისმგებლობაც იგვირთა“ (ი.ვეგენიძე), ილიამ მიიღო თანხმობა და 1863 წელს გამოვიდა ი.ჭავჭავაძის ეურნალი „საქართველოს მოამბე.“ ეურნალმა, მართალია ერთი წელი იარსება (გამოვიდა მისი თორმეტი ნომერი), მაგრამ ძნელია გადაჭარბებით შეფასდეს მისი როლი ქართული კულტურისა და საზოგადოებრივი აზრის განვითარების საქმეში.

1863 წელი კიდეც ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტით აღინიშნა ილიას ცხოვრებაში. ამ წელს ილია დაქორწინდა თადეოზ გურამიშვილის ასულზე, ოლღაზე, ვინც მთელი სიცოცხლის მანძილზე ილიას განუყრელ მეგობრად იქცა და ღირსეული მეუღლეობა გაუწია მას.

„საქართველოს მოამბის“ გამოსვლიდან ერთი წლის თავზე ილიამ უარი განაცხადა ჟურნალის გამოცემაზე, რადგან ის ფართო და გაბედულზე გაბედული პროგრამა ერის სატკივარის, მომავლის საფიქრალის გამოხატვისა, რასაც ილია თავის ჟურნალს უსახავდა, სინამდვილეში, გარკვეული მიზეზების გამო, განუხორციელებელი რჩებოდა.

1864 წლიდან ილია იძულებული იყო სამსახური დაეწყო. თავდაპირველად ილია ქუთაისის გუბერნიაში დაინიშნა გენერალ-გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ, ხოლო მალე, ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, იგი გადმოვიდა ღუშეთის მაზრაში ჯერ მომრიგებელ შუამავლად, ხოლო 1868 წლიდან მომრიგებელ მოსამართლედ.

ილია ჭკუკავაძემ ღუშეთში კარგა ხანი დაყო. იგი აქ, პერიფერი-
აში მუშაობის დროსაც მოუცლელობის მიუხედავად გაფაციცებით აღ-
ევნებდა თვალს ქვეყნის ლიტერატურულ და კულტურულ მაჯისცემას.

ამ დროისათვის დაასრულა ილიამ „გლახის ნაამბობი“, აქვე გა-
უქვითა საბოლოო რედაქცია „მგზავრის წერილებს“, დაწერა „გლახ-
თა განთავისუფლების პირველი დროების სცენები“, საბოლოოდ დაა-
მუშავა პოემა „ქართველის დედა“, აქვე შეიქმნა „1871 წელი, 23 მაისი,
პარიზის კომუნის დაცემის დღე“, შესანიშნავი „ჩემო კარგო ქვეყ-
ანავ“, დიდი პიროვნული ძალით აღზრდილი საგირული ლექსები
„რა ვაკეთეი, რას ვშვრებოდით ანუ საქართველოს ისტორია
მეცხრამეტე საუკუნისა“, „ბედნიერი ერი...“ სწორედ, აქედან დაესხა
იგი თავს თავისი „გამოცანებით“ და „კიდევ გამოცანებით“ დიდ სახ-
ელმწიფო მოხელეებს და იმ ქართველ მოღვაწეებს, რომელთაც მისი
აზრით, ბრალად ედებოდა იმ ადრესის შინაარსის შეცვლა, საქართ-
ველოში ჩამოსულ ალექსანდრე მეორეს რომ შიართვეს 1871 წელს.

მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია, ილიას მეგობრები კარგად
გრძნობდნენ, რომ მათ სჭირდებოდათ ილიასთან უშუალო კავშირი,
მისი უშუალო ხელმძღვანელობა. ქართველი ინტელიგენციის წარმო-
მადგენლები, როგორც ნნიკოლაძე გადმოგვცემს, რამდენიმე გზის
ასულან ღუშეთში და ილიასათვის უთხოვნიათ, რომ თბილისში დაბ-
რუნებულიყო. ბუნებრივია, რომ ილიასაც გული თბილისისაკენ მოუ-
წევდა, ისიც ფრთამეკვეცილად გრძნობდა აქ, ღუშეთში, თავს. ისიც
შესაფერის დროს და ვითარებას ელოდა და მალე ეს დროც დადგა.

70-იან წლებში გადაწყდა სათავადაზნაურო ბანკის დაარსება.
იღუა ამ ბანკის დაარსებისა ეკუთვნოდა დიდებულ ქართველ მოღ-
ვაწეს დიმიტრი ყიფიანს, სული და გული კი ამ საქმის ეროვნული

შინაარსით გამიზნისა და საბოლოოდ დაგვირგვინებისა ილია ჭავჭავაძე გახდა.

ილიამ ძალიან დიდი დრო და ენერგია შეაღია ჯერ ბანკის დაარსების, ხოლო შემდეგ მისი ხელმძღვანელობის საქმეს. ერთი შეხედვით ეს თვებამოძება დიდი მწერლისა ლიტერატურულ საქმიანობასთან სრულიად შეუთავსებელ სფეროში ბევრს გაუგებრდაც კი მოეჩვენა; მოგვიანებით გააზრინა, რომ ილია ბანკს უყურებდა არა როგორც წმინდა საფინანსო, არამედ როგორც ეროვნულ დაწესებულებას, ილიას მიხედვით, ჯერ ერთი, ბანკს ქართული ადგილმამულები უცხო-ოფს-გომის წარმომადგენელთა ხელში ჩაეპარდნისაგან უნდა ეხსნა, ხელი შეეწყოს იმ ქართველ მემამულეებისათვის, ვინც ქვეყნის სასიკეთოდ თავის მიწას მოუვლიდა და დოვლათს შექმნიდა, მეორე მხრივ, ბანკის მოგების დიდი ნაწილი უნდა მოხმარებოდა ეროვნულ წამოწყებებს. მართლაც შემდგომში გაზეთი „ივერია“, ქართული თეატრი, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და სხვა ეროვნული დაწესებულებები სწორედ ბანკის შემწეობითაც სულდგმულობდნენ. ასე რომ ილია ჭავჭავაძისა და სხვა ქართველ მოღვაწეთა ბევრი ნაოცნებარი ოცნებადვე დარჩებოდა, თუ მამულიშვილურ სურვილებსა და ოცნებებს სათანადო ნივთიერი შესაძლებლობებიც არ შეუმავრებდა საფუძველს.

ფაქტია, რომ ილიას მწარე გამოცდილება კქონდა – „საქართველოს მოამბის“ დახურვის ერთი მიზეზი ახალგაზრდა რედაქტორის უსახსრობაც იყო, და აი, დიდი ხნის ნაფიქრს შესაფერისი ეამიც დაუდგა... 1877 წლისათვის ეკონომიურად მომავრებულმა ილიამ ეროვნულ საფიქრალზე საერთო განსჯის მიზნით დაარსა გაზეთი „ივერია“, რომელიც 1879 წლიდან ეურნალად, ხოლო 1888 წლიდან ყოველდღიურ გაზეთად გადაკეთდა. დიდი ხნით 80-90-იან წლებში „ივერია“ ერთადერთ ორგანოსაც კი წარმოადგენდა ჩვენს ქვეყანაში. მისი მნიშვნელობა განუმომელია ქართული საზოგადოებრივი აზრისა და კულტურის ისტორიაში. სწორედ აქ, „ივერიაში“ გაშალა დიდმა ილიამ ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ბრძოლა. მისი მეთაურობით გაზეთმა უდიდესი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ეროვნული ღირსებისა და თავისთავადობის დაცვის საქმეში.)

„ივერიის“ ვარშემო ილია ჭავჭავაძე შემოიკრიბა ჩვენი მწერლობის საუკეთესო ძალები, ხოლო თვით რედაქცია მან ქართველ მწერალთა და ეურნალისგთა აღზრდის კერად აქცია.

დიდი საზოგადოებრივი მოღვაწეობა გაშალა ილიამ 80-90-იან წლებში. ამ დროისათვის იგი აკაკი წერეთელთან ერთად გახდა მუდმივი ქართული თეატრის აღდგენის ინიციატორი, ინიციატორი

ქართული დრამატული საზოგადოების დაარსებისა, რომლის გამგეობის თავმჯდომარე ერთხანს თვითონ იყო. ილია ჭავჭავაძის აქტიური მონაწილეობით ჩამოყალიბდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა არა მარტო ქართველი ახალგაზრდობის მშობლიურ ენაზე გასანათლებლად, არამედ საერთოდ ქართული კულტურისა და მეცნიერების აღორძინებისათვის. ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ეს საზოგადოება იქცა „ქართველი ხალხის ეროვნულ თავშესაფარად“.

ილიას ისედაც დიდი სახელის მნიშვნელობა, კიდევ უფრო გაიმზარდა ამ დროისათვის. იგი ჩვენი ერის აზრისა და ფიქრის გამოჩნატევი შეიქნა. გასაგებია, რომ ეს ფაქტი არ მოსწონდათ ჩვენი ქვეყნის მტრებს... თანაც ადგილობრივ, თვით ჩვენს ქვეყანაში, მრავლდებოდნენ დაპირისპირებული ძალები. მომეტებულად ეს იყო სოციალურ მოძრაობას, პოლიტიკას მიგმასნილი ხალხი, ვისაც აღიზიანებდა, მოსვენებას უკარგავდა მისი დიდი ავტორიტეტი, მისი აზრთამპყრობელობა. ისინი ცდილობდნენ ილიას დიდი სახელის გაბიაბრუებას, ლაფში ამოსერას. აზრის ენაზე მათთვის სრულიად მიუღწეველი იყო ილიას მაღალ გონებასთან, რკინის ლოგიკასთან დაპირისპირება. ამიტომ უპატიოსნო გზებით ცდილობდნენ მას გასწორებოდნენ. ილია უკომპრომისო, უღმობელი იყო ასეთების მიმართ. 900-იან წლებშიაც ბევრი დაუმსახურებელი და უზნეო დაპირისპირებისაგან, უსამართლო ბრძოლისაგან ჯანგაგეხილი ილია მაინც არ ცხრებოდა და ფხიზლად აღევნებდა თვალყურს ქვეყანაში მიმდინარე მოვლენებს. 1905 წლისათვის ხალხის გამოსვლებთან დაკავშირებით მეფის მთავრობამ ჯარი მეუსია სოფლებს დელეის დასაცხრობად. ილია ჭავჭავაძე დიდად ზრუნავდა გლეხობაზე, ცდილობდა, რომ აეცდინა იგი საშინელი რბევისაგან და ამისათვის არაფერს ერიდებოდა.

1906 წელს ილია ჭავჭავაძე არჩეული იქნა სახელმწიფო საბჭოს წევრად როგორც საქართველოს თავადაზნაურობის წარმომადგენელი. ილიამ არჩევისთანავე განაცხადა, რომ იგი საბჭოში გამოვიდოდა არა თავადაზნაურთა სახელით, არამედ ქართველი ერის სახელით, იქნებოდა ერის ინტერესების გამომხატველი და დამცველი. აქ, სახელმწიფო საბჭოში, ილია მცირერიცხოვან მემარცხენეთა შორის, პროგრესულად მოაზროვნე ინტელიგენციის წარმომადგენელთა შორის აღმოჩნდა. ილიას ფართო გეგმები ჰქონდა, იგი მოითხოვდა საქართველოს ავტონომიას, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას, ისიც საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ ილია ილაშქრებდა სიკედილით დასჯის წინააღმდეგ და ამ მხრივ სიგყვასაც კი ამზადებდა საბჭოში გამოსასვლელად.

ამ დროს კი ჩვენი ქვეყნის სულიერი მოძღვრის გარშემო შავბნელი ძალები იყრიდა თავს, ხოლო 1907 წლის ზაფხულის მიწურულს ილია ჭავჭავაძეს სიცოცხლე მოუსწრაფის იმათ, ვინც „საქართველოს მოკვლადნენ, რომ შესძლებოდათ“ (ვაქა). თავმარდამცემ დღეებში გაზეთი „ისარი“ ერთგვარად საერთო ამრს გამოხატავდა, როცა წერდა, რომ ილიას მკვლელობა „ნაძირალების, გეროროსტების მოქმედებაა... სავალალო და საშინელი ის არის, რომ ჩვენმა ცხოვრებამ შექმნა ის აგმოსფერო, სადაც ასეთ ბოროტებას ადგილი აქვს და მარჯვე ნიადაგი მომზადებული“.

ქართველმა ერმა უდიდესი გულსტიკივით დაიგირა დიდი ილია და თავის გულში დაგუბებული ნაღველი აკაკის, ვაქას, იაკობ გოგებაშვილის და სხვა ქართველ მამულიშვილთა პირით გამოხატა.

აკაკი ილიას ცხედრის წინ ამბობდა: „როგორც სიცოცხლე, ისე სიკვდილი შენი გახდა მიზეზი ხალხის ამოძრავებისა... და ვინ იცის, ეგებ სიკვდილით მაინც განამტკიცო ის, რასაც შენი სიცოცხლე შესწირე“.

ვაქა-ფშაველა გლოვის დღეებში ასე აფასებდა ილიას დეაწლს: „მთელი 50 წელი... საქართველოს ბედი კალთით აგარა, იყო მისი დარაჯი, როგორც დედა ერთადერთ ჩვილს შვილსა, ისე დასძრწოდა და დაჰკანკალებდა, ან არ შემოცივდეს, ან არ მომიშვიდესო. მოსეულს მგერს, ვინც საქართველოს ისრებს ესროდა, იგი პირველი აგებებდა თავის მკერდს, შემოქნეულს ხმაღს პირველი უფარებდა ფარსა“... „ნუთუ ვისმე ფანაგიკოსებს ჰგონიათ, რომ ილიების ხოცვით მოჰკვლენ თვით იდეას, რომელიც უკედავია და რომელსაც მხოლოდ ილიასთანა ადამიანებს შეუძლიანთ ემსახურონ“.

ილიას გლოვის დღეებში, როცა მთელი ქართველი ხალხი შეძრწუნებული და თავმარდაცემული იყო, გამოჩნდნენ ისეთებიც, ვინც ჩვენი ქვეყნისათვის ამ მძიმე ვამს გესლიანად ასისინდა და ერთგვარი კმაყოფილებაც ვერ დაუფარა. ძირითადად ესენი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მესვეურნი იყვნენ. ცნობილი ქართველი პოეტი იროდიონ ევლოშვილი სწორედ მათი მისამართით აღმუთლებით ამბობდა: „თქვენ, რომელნიც არ მალავთ თქვენ ღიმილსა და სიხარულს ავაზაკების მიერ განგვირული დიდი მგოსნის გვაშთან, თქვენ, რომელნიც ნასიამოვნები დარჩით მისის სიკვდილით, შეეკითხეთ თქვენს სინდისს, რა დააშავე ილიამ ისეთი, რომ ის სიკვდილის ღირსი ყოფილიყოს. ამკარად და ხმამაღლა გამოაქვეყნეთ ეს და არა ქუჩის კუთხეებში ფურჩულით. ნუთუ არ გესმით, რომ თქვენი ღიმილი

ვაშა ავაზაკებისადმი, რომ იგი თანაგრძნობაა მწერლის ჯალათებისადმი“.¹

ილია ჭავჭავაძის მკვლელობაში ერის ჭეშმარიტ მესვეურთა, ჭეშმარიტ წინამძღოლთა ხვედრიც იქნა დანახული. „გამოჩენილი, ქვეყნის კეთილმოღვაწე, ადამიანები საზოგადოდ ყველა დევნილი და წამებულნი ყოფილან და არიან დღესაც შავი ძალებისაგან, რომელთა რიცხვი ბევრად სჭარბობს სინდისიერთა რიცხვს“,² – წერდა ცნობილი ქართველი მოღვაწე კონსტანტინე გვარამაძე.

ილიას მკვლელობის დღეებში ცხადად გამოიკვეთა ერთი ამრიცხმოწინავე ქართველმა საზოგადოებრიობამ ილიას მკვლელობაში ჩვენი ერთგვარი დაუდევრობაც დაინახა, უდარდელობა... კერძოდ ითქვა, რომ მაშინ, როცა ილიას გარშემო გაისმოდა შეურაცხყოფელი ცილისწამება, წამაქმებელი კიენა, არ გამოჩნდა არც რომელიმე ჯგუფი, არც რომელიმე პარტია, თუ ცალკე პირი. რომლებიც ხმას აიმაღლებდნენ, მკაცრად დაგმობდნენ ამ ცილისწამებას, ილიას წმიდათაწმიდა სახელსა და ღირსებას დაიცავდნენ. ერთი ორაგორი ილიას ცხედართან ამბობდა: „ჩვენ რომ ილია თავის ღროზე გაგვეცნო, რომ ილიას ნამცნები მოძღვრება ურთიერთის სიბრალულ-სიყვარულისა, სამშობლოსთვის თავდადებისა და ქართველი ერის განვითარებისა მშობელ დედის რძესთან ერთად გვექცია ჩვენი არსებობის სისხლად და ხორცად, მაშინ არც დღევანდელი მარცხი არ შეგვემთხვეოდა, მაგრამ დამნაშავენი ვართ ყველანი დიდიდან-პატარამდე შენს წინაშე, სულ მალალო, არც კაცი და არც ქალი, არც სწავლული და არც უმეცარი, არც დიდი და არც პატარა არ გაფასებდით ღირსეულად, არც გესარჩლებოდით თავდადებულად და სწორედ ამან გახადა შესაძლო შენი ძვირფასი სიცოცხლის მოსპობა ვერაგი სულისაგან“.³

კიგა აბაშიძე უფრო მკვეთრად წერდა: „ჩვენ მიგვაჩნია ამ ბოროტების მონაწილედ ილიას თაყვანისმცემელი ჯგუფები და პარტიები. მათ ამ საშინელი მოქმედების დროს პილატეს როლი ალასრულეს... რომ რომელიმე მოქმედ ჯგუფს ულტიმატუმი წამოეყენებინა, რომ ილიას ხელის შეხება არავის ეპატიებაო, ჩვენ გადავირეცხდით სამარადისო, საშვილიშვილო სირცხვილს“.⁴

¹ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, 1907, გვ. 39.

² სარკე ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა ანუ დახასიათება მოკლეთ და მარტივად შედგენილი მესხი კონსტანტინე გვარამაძის მიერ, 1907, გვ. 8.

³ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, გვ. 120.

⁴ კ. აბაშიძე, „ჯვარს აცე, ჯვარს აცე ეგე“, გ. აბაშიძის რედაქციით, წინათქმით, კომენტარებით და შენიშვნებით, 1991, გვ. 33.

ქართველმა ერმა კარგად გააცნობიერა ახლა, ამ მძიმე ვითარების წამს, რაც მოხდა და არნახული ზემოქმედებითი ძალა მიანიჭა ამ ერთობ მძიმე ფაქტს ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში. დიდებულად წერდა ამ დღეებში იაკობ გოგებაშვილი: „მეუღარებელი, უებრო შურისძიება იცის ისტორიამ, საუკეთესო ისტორიკოსები იმ აზრზე ღვანან, რომ ქრისტიანობა პაგარა ადგილობრივ სარწმუნოებად დარჩებოდა, თუ რომ იესო ნაბიძალა ებრაელებს ჯვარს არ ეცვათ. ამ უბედურებს ეგონათ, რაკი იესოს საზარელ სიკვდილს მიეცემთ, მასაც საშინლად დაეამარცხებთ და მის სწავლასაც ამოეფხვრით და გაეაქრობთო. ნამდვილად კი ამ საზარელმა სიკვდილმა, ამ ჯვარცმამ გააღმერთა იესო, გახადა იგი საგნად უსაზღვრო თაყვანისცემისა, უმხურვალესი სიყვარულისა, მიანიჭა იმის სწავლას უძლეველი ძალა, მოჰყინა იგი კიდით კიდე და ქრისტიანობა გადაიქცა მსოფლიო სარწმუნოებად და ჯვარცმულის ჯალათნი კი გააკრა კაცობრიობის თვალში სამარცხვინო ბოძზე უკუნითი უკუნისამდე“. ასევე ფიქრობდნენ ილიას მკვლელები, „ბნელეთის ნაბიჭვრები, მაგრამ თავისავე უგუნურის და წყეულის თვალებით იხილავენ სრულიად წინააღმდეგს ნაყოფს თავიანთ საზიზღარ მკვლელობისას. ამ ვერაგულის მოკელის შემდეგ ილიას სახელი მოიციეს დიდებული მოწამის შარაევანდელით, ერთი ასად იმაგებს ის ღრმა პაგივისცემა, ის თაყვანება, რომლითაც ყოველი ჭკუათმყოფელი ქართველი განმსჭვალული იყო მისადმი. ერთი ასად გაიზრდება ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც იმის ქმნილებებს ჰქონდა და ქართველობა ამ ქმნილებებს დაეწაფება სრულიად გაუმადლობით“¹.

ილიას სიკვდილმა თითქოს, მართლაც ერთბაშად გამოაფხიზლა ჩვენი ქვეყანა, ერთი საფიქრალით, ერთი მიზნით განმსჭვალა ყველა. თითქოს ახლა, გლოვის დღეებში ყველამ იგრძნო უმთავრესი. მერე და მერე კიდევ და კიდევ მეტი სხივმოსილება შეიძინა ილიას სახელმა, ვერა ძალამ ვეღარ შეაკავა მისი აღმა სვლა...

ასე გაუწია თავისი მოწამებრივი სიკვდილითაც დიდმა ილიამ ერს უდიდესი სამსახური. ასე დაიდგა თავს „დიდ წამების მან გვირგვინი მშვენიერი“...

მის სიკვდილშიაც იყო დიდი აზრი და საიდუმლო, რაც რა თქმა უნდა, ილიას მკვლელებს არ შეიძლებოდა სცოდნოდათ.

¹ ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, გვ. 133-134.

ილია ჭავჭავაძის მწერლური და მოქალაქეობრივი მრწამსი

დიდი ხელოვანის მემკვიდრეობის გასაამრებლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მისი მწერლური და მოქალაქეობრივი მრწამსის გათვალისწინებას, რომელსაც ეფუძნება მწერლის მთელი შემოქმედება, უკეთ, შემოქმედება მრწამსის უშუალო მხატვრულ განსახიერებას წარმოადგენს.

ილია ჭავჭავაძის მრწამსი ადრე ჩამოყალიბდა. საზოგადოებას იგი წარუდგა როგორც დიდად ერუდირებული ლიგერაგორი, რომელიც იდგა მოწინავე ევროპული და რუსული აზროვნების სიმაღლეზე და თვალს უსწორებდა მას.

ილა ჭავჭავაძე თავიდანვე ერთგულია გულწრფელი, მართალი გრძნობების ასახვისა; რაც პოეგს შინაგანად არ უგრძენია, რაც მთელი სისრულით არ გაუთვალისწინებია, რასაც მისი სული არ შეუძრავს, ასახვის საგნადაც არ უქცევია. ილიას ყურადღებას ის იქცევს, რაც ბუნებრივია, ბუნებრიობა არის პირობა უშუალობისა, უშუალობა კი წყარო ჭეშმარიტი ხელოვნებისა.

ილია ჭავჭავაძის მრწამსით ლიგერაგურაში შინაარსს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. ხელოვნების ნაწარმოები გარკვეულ სინამდვილეს უნდა ასახავდეს. მის შინაარსს აზრი უნდა წარმართავდეს, თავისთავად სიგჱვა არაფერს არ აღნიშნავს; „სადაც აზრი არ არის, იქ ენა რაც არ უნდა კარგი იყოს, სულ უქმია... აზრი და მხოლოდ ერთი აზრი აძლევს ენას ენის მნიშვნელობას“¹.

საზოგადოებრივი და ეროვნული საგკიეარის გარეშე არ არსებობს ჭეშმარიტი პოეზია. ერის საგკიეარის, მისი გულისთქმის გამოსახვა შეუძლებელი იქნება, თუ ხელოვანმა ცხოვრებას არ მიუვლო ყური. რაც შეიძლება ცხოვრებასთან ახლოს, რაც შეიძლება მიახლოება ერის საგკიეართან, ასეთია მწერლის მოთხოვნა და ამ მოთხოვნის ერთგული რჩება იგი ბოლომდე. „ზოგიერთმა უნაყოფო პოეგმა ხელოვნების სახელით უკუარიდოს პირი თავისი ხალხის ცხოვრებას. მეშვიდე ცას შეაჩეროს გაბეცებული თვალები... ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს... ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ,

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. V, გვ. 42. ილია ჭავჭავაძის ლიგერაგურულ-კრიტიკული წერილებიდან მასალის მოხშობისას მიემართაუთაი აღნიშნულ გამოცემას. ამდენად ნარკვევის სქოლიოებთი გადაგვირთვის ასაყოფილად უშუალოდ გექსტში მიუთითებთ ტომს და გვერდს.

რომ სარკესავეთ ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცილდე და სიკეთე ჩვენი დავინახოთ“. (V, 131).

ხელოვნება საზოგადოებრივი ცხოვრების სამსახურში უნდა იდგეს, ხელოვანი აქტიურად უნდა მონაწილეობდეს საზოგადოებრივ წინსვლაში. ხელოვნების უმთავრესი ამოცანაა არა თვალის არიდება საზოგადოებრივ ნაკლებ, არამედ სწორედ ეროვნული, საზოგადოებრივი ნაკლოვანებების დაუფარავი მხილება, გამოაშკარაება, რამდენადაც ერის წინსვლის პირობაა ცოდნა ნაკლისა და სიმრუდისა, რომ მოიძებნოს წამალი მის გასასწორებლად. „მაშ როგორ უნდა გავსწორდეთ, თუ ჩვენი სიმრუდე არ გვეცოდინება. ნეტავი ორიოდე კაცი იყოს საქართველოში, რომ ჩვენი ბოროტება ერთიანად ასწეროს და დაგვანახოს. აბა ის იქნება ნამდვილი და საქებიარი მამულისმოყვარე და არა ის, ვინც მეგის-მეგად დამეაყვებული სიყვარულის გამო ანგელოზივით ასახელებს საქართველოს. ბოროტების ღვიარება ნახევარი გასწორებაა“. (V, 30).

პოეტური საქმიანობა არა მარტო ბედნიერებაა, არამედ დიდად საპასუხისმგებლო გვირთი, რადგან მწერლისაგან ერისკაცობას მოითხოვს. სინამდვილეში მწერლობა თავგადადებას ნიშნავს და ვისაც ეს არ ძალუძს, იგი ამაოდ დაიჩემებს მწერლის სახელს. ლიტერატურული საქმიანობა ქვეყნის სამსახურს ნიშნავს, ხოლო „ქვეყნის სამსახური ყველგან მსხვერპლია და არა სეირი“¹.

ილიასათვის უცხოა განჯულის პოზა; იგი თავის თავს არ ამადლის ვინმეს. მან ეს გზა შეგნებულად აირჩია და შეგნებულადვე, ამაყად ხედება განსაყდელს.

ილიასებური ენერგიითა და შეუპოვრობით იშვიათად თუ ვინმეს გამოუხატავს ჩვენს მწერლობაში მრუნვა ქართული სალიტერატურო ენის გამშვენიერებისა და ამაღლებისათვის, რამდენადაც, მისი სიგყვებით, „ერის ეინაობის პირველი ნიშანი ენაა“.

მწერლის ნაყოფიერი შემოქმედების აუცილებელ პირობად ილია ჭავჭავაძეს მიზნის სიცხადე და მომავლის შინაგანი რწმენა მიაჩნდა. ილია ჭავჭავაძის დიდი შინაგანი დამარწმუნებლობით განმსჭვალულ სიგყვებს „თუ კაცმა ვერ ცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა, რომ წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი“ თავისი საყრდენი ნაპოვნი აქვს პოეტის პიროვნულ ძალასა და გამძლეობაში.

ილია ჭავჭავაძის მწერლური მრწამსი ღრმა მოქალაქეობრივ შეგნებას ეფუძნებოდა, რამდენადაც იგი თავისი ღროის უდიდესი მო-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III. გვ. 291.

ქალაქე იყო. ილია ჭავჭავაძის სახით უკომპრომისო ხასიათის შეუვალი მოქალაქეობრივი პრინციპების თავკაცი პყავდა ჩვენს ქვეყანას.

ილია ჭავჭავაძე შინაგანი აქტივობით სავსე ის მოღვაწე იყო, რომელსაც იმთავითვე დევიზად გაეხადა „მოდრაობა და მხოლოდ მოძრაობა“. ძნელი და ერთობ გაბედული ეროვნული ამოცანების გადაჭრის დროს იგი არა მხოლოდ თავისი პიროვნებით წარმოადგენდა მოქალაქეობრივი და შემოქმედებითი გმირობის ნიმუშს, არამედ დღენიადაგ ქადაგებდა თავის მსაგვრულ კებლიცისგურ მემკვიდრეობაში აქტიურობას.

მოქალაქეობრივი სიმამაცის ასპარეზად ილია ჭავჭავაძეს ინგელიგენციის მოაზრე ცხოვრება მიაჩნდა. ინგელიგენციას თვლიდა იგი ერის წინამძღოლად. მისი ფიქრით, ქვეყნის ცხოვრებას წინ უნდა გაუძღვენ „ჭეშმარიტად განათლებული და მცოდნე კაცები, იმისთანები, რომელთაც მეცნიერებაში სახელი მოუპოვებიათ“ და „ვისაც მწიგნობრივი და გონებრივი ძალ-ღონე აქვს წინ გაუძღვეს თავისი საკუთარი ქვეყნის ცხოვრებას.“ ნამდვილი მოქალაქეობრივი მოღვაწეობის ასპარეზი ილიას სამსხვერპლო ასპარეზად მიაჩნდა. ნამდვილი ინგელიგენციისაგან ილია გმირობასა და სიმამაცეს ითხოვდა.

ილია თვლიდა, რომ საქვეყნო საქმისათვის, სამსხვერპლო საქმისათვის თავდადება დიდ პიროვნებებს შეეძლოთ. მხოლოდ მათ ნამდვილ, ჭეშმარიტ პიროვნებებს შეეძლოთ ერის მომავლის გამოჭედევა. ამ თვალთ ზომავდა ილია საზოგადო ასპარეზზე გამოსულ ყველა მოღვაწეს. ილია წერდა: „არიან ბევრნი დიდხარისხოვანნიცა. მეცნიერნიცა, მოღვაწენიცა და არ არიან მხოლოდ ხასიათის კაცნი, კაცნი გულითა სრულნი. მძლედ მობურთაღნი ქვეყნიერების მოედანზედ მარგო დიდი ხასიათის კაცნი არიან, ქვეყნის ღერძს მარგო ის აგრიანებს, ვისაც მიჰმადლებია გულით სრულობა, დიდხასიათობა იმისდამიუხედავად-გრიალი ემარჯვით თუ ემარცხათ... ყოველი დიდებული საქმე, რითაც კი კაცობრიობა ჰქაღულობს და თავს იწონებს, ქმნილია ხასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიგომაც ხასიათიანი კაცის წინაშე ყველა უნებლიედ თავს იხრის მოწიწებითა და სასოებითა“.¹

ქვეყნის სიმდიდრედ ილია ჭავჭავაძე მაგერიალურ და ქონებრივ დოვლათს კი არ თვლიდა, პირველ ყოვლისა, არამედ სულიერ ცხოვრებას. იგი სულიერი პოტენციალის მიხედვით ზომავდა ერის სიცოცხლისუნარიანობას, თავისუფლების მოპოვების შესაძლებლობებს.

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV. გვ. 223.

ილია ჭავჭავაძის ლიგერაგურული და სამოგადოებრივი მოღვაწეობა იმ რწმენას ეფუძნებოდა, რომ ყველაფერი ერის ინტერესებს უნდა დაუქვემდებარდეს. ილია ჭავჭავაძისათვის მიუღებელი იყო ყოველგვარი მოძღვრება, რომელიც პატრიოტიზმის საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული. ილიას ღრმად სწამდა, რომ სწორედ პატრიოტიზმი სამოგადოებრივი კეთილდღეობის, წინსვლის, პროგრესის ჭეშმარიტი პირობაა. ილიას მიაჩნდა, რომ ადამიანი თავის ერს უნდა ემსახუროს კეთილგონიერულად და თავისი სამშობლო აამაღლოს სულიერად და მაგერიალურად. მხოლოდ ამით შეუწყობს იგი ხელს საერთო საკაცობრიო წინსვლას. ამიტომაც ყოველი მოღვაწე თავისი სამშობლოს კეთილდღეობაზე უნდა ფიქრობდეს. ცდილობდეს, რომ მისმა ერმა მომეტებული ძალა, ენერჯია, სიცოცხლისუნარიანობა გამოამჟღავნოს და კაცობრიობის დიდ საღაროში საკუთარი კაპიტალი შეიტანოს. ასე უნდა იყოს ეს ყველა შემთხვევაში და ათასჯერ მეტად ასე უნდა იყოს ისეთი პატარა ქვეყნის შემთხვევაში, როგორც საქართველოა. „ჩვენი მშობელი ქვეყანა ყველა სხვა ქვეყანაზე ჩვენთვის უფრო საფიქრალი და საზრუნველია. აქ არაეის ძრახვას და საყვედურებს არ ვერიდები. ჩემი მრწამსი ეს არის. ადამიანი ასეა გაჩენილი, თავისას უფრო პრჩეობს, ვიდრე სხვას“, – ასე წერდა ილია იმ ქართულ ახალგაზრდებს, ვინც რჩევა ჰკითხა, გამოსხაურებოდნენ თუ არა ბერძენთა ბრძოლას.¹

რა თქმა უნდა, აღნიშნული არ ნიშნავს იმას, რომ ილია არ ცნობს, არ აღიარებს, პატივს არ მიაგებს სხვა ხალხების კულტურას. ილია ჭავჭავაძემ ყველაზე უკეთ იცოდა ფასი და ძალა რუსული მწერლობისა და კულტურისა საერთოდ. ამას იგი სათანადოდ გამოხატავდა კიდევ, მაგრამ თავი და თავი ისაა, ლიგერაგურული საქმიანობის დროსაც ილია იმ მოქალაქეობრივი პრინციპით ხელმძღვანელობდა, რომ „ჩვენც, რასაკვირველია, გედმიწევნით უნდა გაეიყნოთ რუსული მწერლობა და აგრეთვე უნდა ვსცდილობდეთ, სხვა უცხო მწერლობაც შევისწავლოთ... მხოლოდ იმ პირობით, რომ რაც შეიძლება მეტი ძალ-ღონე მოვახმართ ჩვენს მწერლობას და საკუთარის ვითარების შესწავლა გავიხადოთ ქვაკუთხედად ყოველისავე ცოდნისა“ (V,426) მხოლოდ ეროვნულ ნიადაგზე ამოზრდილია, ილიას ამრით, საფუძელიანი და გამძლეუც. „ის მწერლობა უქმია და მკვდრად შობილი, რომელსაც საძირკველად საკუთარი ვითარების შესწავლა არ დაუღვია“ (V,23).

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. X. გვ. 142.

ილია, თანასწორობის იდეის თავგამოდებული მქადაგებელი, სხვა ერსა ღირსების პატივისმცემელი, თავისი ერის ინტერესების მოუღლეელი გუშაგი იყო. ილია ჭავჭავაძეს მიაჩნდა, რომ საქართველო რუსეთის გვერდით უნდა იდგეს, როგორც თავისთავადი, შეუზღუდეელი, თანასწორუფლებიანი – „დიდი მუხის გვერდით რომ პაგარა იაყ ყვაოდეს, არაეის არაფერს დაუშავებს“ - ასეთი იყო ილიას პოლიტიკური თვალსაზრისი.

სამშობლო ქვეყნის ძლიერება უნდა გამოეჭედა ქვეყნის ყველა წოდების მოწინავე წარმომადგენელთა ერთობას. ერთიანი საქვეყნო ინტერესებით შეკავშირებას, შეერთებულ შრომას და ღვაწლს. საერთო იდეებით გამსჭვალვა, საზოგადოების ყველა ფენის მოწინავე, ჯანსაღი ნაწილის გაერთიანება ერთი მიზნისათვის; ესაა ილია ჭავჭავაძის მოქალაქეობრივი იდეალი. „განკერძოება... წოდებათა განცალკევება ერთი ქვეყნის შეილთა, რომელთაც ცხოვრება, ინტერესები, გრძნობა, აზრი და მისწრაფება ურიცხვის სიმით არის გადაბმული და გადახლართული დანაშთენთან, მეცდომაა. ეს შეცდომა დაჰკვმო ძველ ერთა ისტორიამ და დაამტკიცა, რომ მხოლოდ ყველა წოდების კავშირი გაუძლებს განათლების და ხალხის დაწინაურების დამაბრკოლებელ მიზეზებს. უმთავრესი და იქნება ერთადერთი გარემოება, რომლის წყალობითაც დაიღუპნენ და აღიგაენენ დედამიწის ბურგიდან მრავალნი ძლიერნი და სახელოვანნი ერნი, იყო უთანხმოება და განსხვავება წოდებათა შორის“.¹ ილია ჭავჭავაძე მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე ასორციელებდა თავის მოქალაქეობრივ მრწამსს და სხვათაგანაც მოითხოვდა ერის ღირსების დაცვას, მისი თავისთავადობის სადარაჯოზე დგომას.

ილია თავისი მძლავრი ნიჭის ნაღვაწით და საზოგადოებრივი საქმიანობით დარჩა, როგორც მნეობრივი მაგალითი მომავალი თაობებისათვის გულსრულობისა და გონების სინათლისა, ადამიანის საქვეყნო საქმით ცადამაღლებისა.

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV. გვ. 376.

ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებები

ილია ჭავჭავაძე მწერალი არა მარტო მხატვრული განსახიერებით კმაყოფილდებოდა, არამედ ლიტერატურის, ხელოვნების შესახებ თავისი მოსაზრებების გადმოშლაც შეადგენდა მის შინაგან მოთხოვნილებას.

ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურული და მოქალაქეობრივი მრწამსი 60-იან წლებში ჩამოყალიბდა. ამას თვალსაჩინოდ მოწმობს ილიას მხატვრული და ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები, რომლებიც ამ წლებში შეიქმნა.

ილია ჭავჭავაძემ ქართულ სინამდვილეში ისეთ სიმაღლეზე აიყვანა ლიტერატურულ-ესთეტიკური მოვლენების ანალიზი, რომ შემდეგ იგი ფაქტობრივად გადაუღახავი დარჩა.

მაინც რა საკითხები აქცია ილიამ თავისი დაკვირვებისა და განსჯის ობიექტად, რა ლიტერატურულ მოვლენებსა და ფაქტებზე გამახვილა ყურადღება, რაში მდგომარეობს მისი როგორც მოაზროვნის დამსახურება?

ილია ჭავჭავაძემ ჩვენს სინამდვილეში პირველმა სისტემაში მოიყვანა და ქართულ საზოგადოებას მიაწოდა ჩამოყალიბებული, თავიდან ბოლომდე გარკვეულ ამოცანასთან შეფარდებული ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებები. ილიამ მთელი სისრულით დასვა საკითხები ხელოვნების რაობის, მისი ფუნქციის, მისიის, ხელოვნებისა და ყოფის ურთიერთდამოკიდებულების, შემოქმედებითი პროცესების და საზოგადოდ მხატვრული აზროვნების სპეციფიკის, თარგმანის შესახებ.

ილია ჭავჭავაძე შეესო კრიტიკის რაობის საკითხსაც და ქართულ სინამდვილეში მისი ამოცანები განსაზღვრა.

ილიამ პირველმა გაგვითვალისწინა ქართული მწერლობის განვითარების და კერძოდ, XIX საუკუნის ქართული მწერლობის განვითარების ძირითადი ტენდენციები. მან ქართული მწერლობის უმთავრესი წარმომადგენლებიც დაახასიათა და ამ მხრივაც ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსთათვის სახელმძღვანელო მოსაზრებები გამოთქვა.

ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურულ-ესთეტიკურ ნააზრევში საგანგებო ადგილი უჭირავს თეატრისა და დრამატურგიის საკითხებს. მუდმივი ქართული თეატრის განახლების ეაშს ილიამ თეატრის რეცენზენტობაც ითავა და აქაც ფასდაუღებელი სამსახური გაუწია

პროფესიული ქართული თეატრის ჩამოყალიბების, ქართველ მსახიობთა თაობის აღზრდის, თეატრის რეჟერტუარის შერჩევის საქმეს.

ილია მუსიკის და კერძოდ, ქართული ხალხური მუსიკის პრობლემებითაც დაინტერესდა და ამ სფეროში ჯერ კიდევ ჩვენ მიერ სათანადოდ შეუფასებელი მოსაზრებები გამოთქვა.

მხოლოდ ოცდასამი წლისა იყო ილია ჭავჭავაძე, როცა თავისი პირველი გახმაურებული კრიტიკული სტაგია „ირიოდე სიგყვა თაყად რეეაბ შალეას ძის ერისთავის მიერ კაზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“ დაბეჭდა. აქაც და შემდეგაც ოპონენტებისათვის გაეუმულ „პასუხში,“ თუ საპროგრამო ხასიათის წერილში „საქართველოს მოამბეზე“ ილია ჭავჭავაძემ პრინციპულად წამოაყენა რეალიასტური ლიტერატურის საჭიროების საკითხი. ილიამ დაგმო ჩვენს სინამდვილეში სენტიმენტალური ხასიათის ნაწარმოებების გადმოთარგმნის ფაქტი. სენტიმენტალური ლიტერატურა, ილიას აზრით, იმ ქვეყნებშიც, სადაც იგი არსებობდა, არ იყო რაიმე მნიშვნელოვანი ფასეულობის შემქმნელი, მით უმეტეს, არ იყო იგი საჭირო ისეთი მცირერიცხოვანი ერისათვის, როგორც ჩვენ ეიყავით, რამდენადაც ეს ლიტერატურა არ იყო დაგვირთული სოციალური პრობლემაგით, ხოლო ამგვარი პრობლემაგით ლიტერატურის გამსჭვალვას ილია სასიცოცხლო მნიშვნელობას ანიჭებდა.

ილია ჭავჭავაძე თავისი ლიტერატურულ-ესტეტიკური შეხედულებების ჩამოყალიბებისას, ისევე როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, ხელმძღვანელობდა ეროვნული თეატლსაზრისით. ხელოვნება ცხოვრების საჭიროებისაგან წარმოიქმნება და ცხოვრებითვეა განსაზღვრული, მაგრამ ძალზე ხშირად ჩვენ საქმე გვაქვს ადამიანური ან ცხოვრების მოთხოვნილების ყალბ გაგებასთან. მართალია, ადამიანის ყოველი ნაღვაწი და მათ შორის ხელოვნების ნაწარმოები, ადამიანის მოთხოვნის პასუხია, მაგრამ არ არის პასუხი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მოთხოვნისა. ხელოვნება მხოლოდ მაშინ არის ღირსი განსაკუთრებული საზოგადოებრივი ყურადღებისა, როდესაც იგი განსაკუთრებულ საზოგადოებრივ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს, როცა იგი ამ საზოგადოების სასიცოცხლო ამოცანებს ეხება და მომავლის განსაზღვრისაკენაა მიმართული, ამდენად, ნლიას აზრით ხელოვნება, ლიტერატურა მხოლოდ მაშინ იქნება მოწინავე, როცა იგი საერთო საზოგადოებრივ სატკივარს, ეროვნულ სატკივარს ცხადად გვაგრძნობინებს, როცა თავის მასალას ცხოვრების სინამდვილიდან აიღებს და საზოგადოებრივი ყოფით განისაზღვრება. ხელოვნება, ლიტერატურა საზოგადოებრივი გარდაქმნის ზემოქმედებითი ძალით უნდა იყოს აღბეჭდილი.

ილია ჭავჭავაძე თავის პირველსავე წერილში მეეხო მხაგერული ნაწარმოების ეროვნულობის საკითხს; მისი აზრით, მწერალი უნდა თავისი ერის თავისებურებებს ჩაწედეს და მის მიერ განსახიერებული პერსონაჟებიც თავისი ერის წარმომადგენლები უნდა იყვნენ.

ეროვნულობის საკითხს ილია კიდევ უფრო მწვავედ განიხილავს მოქალაქეობრივი პათიოსით სავსე სტაგიაში „მოგიერთი რამ“. ილია ჭავჭავაძემ, მიიჩნია, რომ მწერლობა ერის სულიერი მისწრაფებების, მისი საერთო ეროვნული ნიშნების საერთო ეროვნულ ენაზე გამოხატვას უნდა ცდილობდეს და ამას მით უფრო არსებითი მნიშვნელობა აქვს ისეთი ქვეყნისათვის როგორც საქართველოა, რომლის ცალკეულ კუთხეთა წარმომადგენლებს ქვეყნის „პოლიტიკური ბელის გრიალის“ გამო საერთო საქვეყნო სატკივარზე საფიქრელი დამრეგიათ, განთვითოებულან და ერთმანეთისათვის ზურგი უბრუნებიათ. საერთო ეროვნულის ძიება, იმ „საერთო ნიშნის“ დანახვა და ასახვა, საითკენაც „თვითთუელი ჩვენთავანის ჭკვა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად, ხალისიანად და შეუპოვრად“ უნდა მიიწვიდეს, აქცია ილია ჭავჭავაძემ ქართული მწერლობის გადაუდებელ ამოცანად, ურთულეს, მაგრამ მაინც უსათუოდ განსახორციელებელ ამოცანად. კონკრეტული მხაგერული მასალის ანალიზისას და შეფასებისას ილია სწორედ ამ თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა. XIX საუკუნის ქართველი მწერლების დახასიათებისას ილიასათვის მთავარია თუ როგორ იჩენს მათ შემოქმედებაში თავს ეროვნული, თუ რამდენად წარმოადგენს ესა თუ ის მწერალი ეროვნულის გამოვლენას.

ილია ჭავჭავაძემ თავის წერილებში ლიტერატურის დანიშნულების საკითხზე მსჯელობისას მტკიცედ დაგმო „მეგისმეგად დამკავებული სიყვარულის გამო“ ქება და დიდება და ყურის დატკობა, ლიტერატურისაგან მან მოითხოვა დაუნდობლად გამოფენა „ცხოვრების ჭუჭყისა“. მცდარია აზრი, რომლის თანახმად ნაკლის დაფარვაა პატრიოტობა. „რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობლად არის გამოთქმული ბოროტება და ნაკლულოვნება ცხოვრებისა, ზოგჯერ მით უფრო სჩანს გამომთქმელის გულის სიმხურვალე, მოუთმენელი, ცხარი წადილი გასწორებისა.“

ილია ჭავჭავაძე თავის ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებში არაერთგზის ეხება მხაგერული სიმართლის ასახვის საკითხს. მისი აზრით, მწერალი კი არ უნდა გვაცნობდეს თავისი პერსონაჟის ხასიათს სიგყვიერად, მითითებებით, არამედ ეს პერსონაჟი თვითონ უნდა ელინდებოდეს ქცევებსა და მოქმედებებში.

ერთობ მნიშვნელოვანი მოსაზრებები გამოთქვა ილიამ მთარგმნელობითი საქმიანობის და კერძოდ კი, მასალის შერჩევის შესახებ. მან სრულიად გარკვევით განაცხადა, რომ სათარგმნი მასალის შერჩევა არ უნდა მოხდეს პირადი მოწონების მიხედვით, არამედ ეროვნული პოზიციიდან, ის მწერალი უნდა შეირჩეს, რომლის გაცნობა საჭიროა ჩვენი ერისათვის. არის თუ არა გამართლებული კომლოვის თარგმნა იმ დროს, როცა არაა თარგმნილი პუშკინის, გოგოლის, ლერმონტოვის თხზულებები.

ილია ჭავჭავაძემ თავის ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებში და შემდეგაც დაბეჯითებით მოითხოვა ლიტერატურიდან გაძევება ყველა „უნიჭო მბლაჯენლისა“. მწერლის უპირველეს მოვალეობად მან ენის ცოდნა მიიჩნია და ამ მხრივ მუდმივი ზრუნვა. ილია ჭავჭავაძე, ბუნებრივია, გულისხმობს არა უბრალოდ ცოდნას ენისას, არამედ ენის გრძნობას, მის აქტიურ ფლობას, იმ უნარს, რომლის

შემთხვევაში არა მარტო ხერხდება კარგისა და სუსტის გარჩევა (გარკვეულად ესეც დიდი ღირსებაა) არამედ კარგის შექმნა. სტაგიაში „მოგიერთი რაჟ“ ილია სულისშემძვრელად კითხულობდა: „სადაა არის ეხლა ქართული ენა, ან გეინდალა ქართული, როცა ჩვენ თვითონ ჩვენდა დასაღუპაეად ქართველობაზე ხელი ავიღეთ? გონებით რომ აღარ ვესცხოვრობთ, ქართულს ენას ამრს როგორღა გამოვათქმევენებთ?“. ილია ჭავჭავაძემ ამ სტაგიაში ჩვენი ლიტერატურისათვის აქამდე უჩვეულო სიმძაფრით წამოაყენა ერთიანი სალიტერატურო ენის აუცილებლობის მოთხოვნა, ხოლო ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ფუძემდებლად ილია იმის გამო იქცა, რომ ძალა შესწევდა თავის მიერ წამოყენებული მოთხოვნები პრაქტიკულად განეხორციელებინა.

როგორც აღნიშნავენ, ილია ჭავჭავაძის „საქმიანობა „სალიტერატურო კრიტიკის სფეროსაც გადაწვდა და იქაც წარუშლელი კვალი დატოვა“¹. უაღრესად დიდია ილია ჭავჭავაძის დამსახურება ქართული კრიტიკის განვითარების საქმეში. კრიტიკის, როგორც „ცნების განმარტება, მისი მეცნიერული დახასიათება პირველად ილია ჭავჭავაძემ მოგვაწოდა“². ილია თელის, რომ კრიტიკის დონე საზოგადოების ამრო-ვნებითი სიმწიფის გამოხატულებაა. კრიტიკა ილიას აზრით, უნდა იყოს მებრძოლი და მწერლობის მხარდამხარ ხელს უნდა უწყობდეს საზოგადოების გარდაქმნას, გემოვნების განვითარებას.

¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, 1974, გვ. 156.

² იქვე.

ილია ჭავჭავაძემ თავის სტაგიაში „რა მიზეზია რომ კრიტიკა არა გვაქვს“ თავისი დროისათვისაც და შემდგომისთვისაც უაღრესად მტკივნეული საკითხი დასვა. და აი, საყურადღებოა, რას ფიქრობს მაინც ილია ამ მტკივნეულ პრობლემასთან დაკავშირებით. ზოგიერთი ჩვენში კრიტიკის უქონლობას ხსნის ლიგერატურის არქონით. ილია ჭავჭავაძის აზრით თავის მართლების ეს ფორმა „პარიზის ყაფხანის სიბრძნითაა“ ნაკვები და მას სიმართლესთან საერთო არაფერი აქვს. იგი ან უცოდინარობით, ან თვალის ძალად დაბრმავებითაა გამოწვეული. საზოგადოდ კი თვით ლიგერატურის უქონლობაც ვერ ხსნის და ვერ გაამართლებს კრიტიკის უქონლობას. ასეთ შემთხვევაში კრიტიკამ უნდა ახსნას. თუ რატომ არ გვაქვს ლიგერატურა. თორემ თავი რომ დაკანებოთ ძველ ლიგერატურას, რომელსაც „ასეთის სიუხვით ასხივოსნებს „ვეფხისტყაოსანი“, ამშვენებს დაეით გურამიშვილი „რომლის დიდაქტიკური პოეზია პირს არ შეირცხვენს თუნდ ლუკრეცის, ვირგილის, და პორაციოს დიდაქტიკურ პოეზიას დაუყენეთ პირისპირ და რომლის სარწმუნოებრივი დაღაღება დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნების სიმალლემდეა ასული“, თავი რომ დაეანებოთ თეიმურაზ I, არჩილის, ეახტანგ VI, საკმარისია მეცხრამეტე საუკუნის პოეზიის გახსენებაც, მისი „წარჩინებული წარმომადგენლების“ სახელები, რომ სრულიად უსაფუძვლოდ ჩაითვალის მოსაზრება ჩვენი ლიგერატურის სიღარიბის შესახებ.

ჯერ ერთი, როგორც ეახტანგ კოტეგიშვილი შენიშნავს, „ჩვენი ეროვნული კრიტიკა, მიუხედავად გარეგნული ზეიადობისა, შინაგანად მაინც დარცხვენილია და საკაცობრიო მასშტაბით რომელიმე ქართველი პოეტის გამოშვება გეეჩოთირება. ილია ჭავჭავაძე ამ მხრივაც ქართველი ადამიანის ახალი გიჟია, რომელმაც გადალახა აზროვნების სიმბდალე და ქართველ ერს ღრმად მოფიქრებული და თამამი სიტყვა გააგონა.¹ დაეით გურამიშვილის პოეზიის ფსალმუნთა სიმალლემზე აზიღება, ქართველი პოეტის ლუკრეციუსის, ვირგილიუსის და პორაციუსის გვერდით დაყენება სწორედ დიდი შინაგანი ძალის ქართველი მოაზროვნის გაბედული აზრია, რომელიც სათანადოდ გამინაარსებას ჯერ კიდევ მოელის.

რაც შეეხება უშუალოდ დიდი ილიას მიერ დასმულ პრობლემას, მაშ. რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს? როგორც ჩანს, ამის მიზეზის ახსნა თვით ქართული ლიგერატურის სიღარიბეზე გადაბრალებით არამც და არამც არ შეიძლება. აქ ილია ერთ მეტად საყურადღებო ფაქტზე ამასხილებს ყურადღებას. ჩვენი კრიტიკოსი დაწერს

¹ ე.კოტეგიშვილი, რჩული ნაწერები, I, 1965, გვ. 279.

წიგნს რომელიმე დიდ ევროპელ მწერალზე, მაგ. პომეროსზე, შექსპირზე, გოეთეზე ან ბაირონზე, რომელნიც ჩვენში ათასში ერთს თუ წაუკითხავს; შესაძლოა ისეთი სასწაულიც მოხდეს, რომ ქართველი კრიტიკოსის წიგნი წასაკითხადაც კი გამოდგეს, მაგრამ იგივე კრიტიკოსი ქართველი პოეტის ერთ პაწია ლექსსაც კი ვერ გაუძღვეს. ეს კი თურმე იმიტომ ხდება, რომ გამოჩენილ უცხოელ ავტორზე ბევრი რამ არის თქმული გამოჩენილი უცხოელი კრიტიკოსების მიერ და მათზე აზრის შედგენა ერთობ ადვილი საქმეა. ამ შემთხვევაში საკმარისია „იმოდენა ღონე იქონიოთ“, რომ აზრები „მოპკრიბოთ“, ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუწონოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შეწონილი ერთს ძნად შეპკრათ და ისე მიართვათ მკითხველსა. რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვითმოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თვითონ პქმნის, თვითონ სჯის. თვითონ სწლავს. თვითონ სჭრის და თვითონ კერავს. აქ ყველაფერი უჯრა-უჯრად აწყვიტა ევროპის ლიტერატურის საღაროში მზამზარეულად, ოღონდ იმ საღაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გექნებათ, ხელის გაწვდენის მეტი არა არის რა საჭირო, რომ უჯრა გამოსწიოთ და რაც გსურთ ის გამოიღოთ“. (V, 344-345). რაც შეეხება ქართულ მწერლობას, ქართველ, მწერალს, მისი შეფასებისას კრიტიკოსი საკუთარ თავს უნდა დაეყრდნოს, რამდენადაც ჩვენი ლიტერატურა ჯერ კიდევ ხელუხლებელი განძია, მასზე დიდი ევროპელ მოაზროვნეებს არაფერი უთქვამთ; მამასადამე აქ ჩვენი კრიტიკოსი საკუთარ „სულიერ ძალ-ღონეს“ უნდა დაეყრდნოს, საკუთარი აზრი შეადგინოს, თვითგანსჯას დაეყრდნოს, ხოლო ეს უნარი მას სამწუსაროდ არ გააჩნია.

ერთი სიგყით, ილია ჭავჭავაძემ მოურიდებულად მიუთითა, რომ ნასუფრალით იკეებება ქართული კრიტიკა, მომეტებულად პარაზიტულ საქმიანობას ეწევა და ამის მიზეზი ჩვენი უღონობა და უძღურებაა. ილიამ ამ ბრწყინვალე სტაგიაში ისიც გასაზმა, რომ კრიტიკოსობა ძნელზე ძნელი საქმეა და იგი მოითხოვს მრავალი უნარის ერთობას. ამასთან მან „ქართველი კრიტიკოსის მნიშვნელობა მეტად მაღლა ასწია და დიდი სიძნელე დაანახა ქართული მწერლობის მომავალ მკვლევარს. ესეც მნიშვნელოვანი მომენგია. ლიტერატურული მემობა საქართველოს მასშტაბით არამც თუ უფრო ადვილია, არამედ შეუდარებლად უფრო ძნელი ყიფილა, ვიდრე ევროპელ მწერალთა შესახებ წერა და, მამასადამე მხოლოდ დიდი პასუხისმგებლობით შეიძლებოდა ამ საქმის ხელის მოკიდება“.¹

¹ ვ. კოტეგიშვილი, რჩული ნაწერები, 1, 1965, გვ. 300-301.

თვითონ ილია ჭავჭავაძე იყო ჩვენს სინამდვილეში ნიბუში საკუთარ სულიერ ძალებზე დაყრდნობილი კრიტიკოსისა, „რომელიც თვითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს“ და ქართული ლიტერატურის აუწყველ სიმდიდრეს ფრთხილად აანალიზებს, ქართველ მწერლებს თავთავიანთ ადგილს მიუჩენს ჩვენი მწერლობის ისტორიაში.

თუ ერთი მხრივ, ილიას ნააზრევი ყურადღებას იქცევს ზოგად ლიტერატურული და ესთეტიკური თეალსაზრისით, მეორე მხრივ მან ითავა ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსობა და კრიტიკოსობა.

ფასდაუდებელია ის ღვაწლი, რაც ი.ჭავჭავაძემ ძველი ქართული ლიტერატურის შესწავლის საქმეს დასდო.

ი.ჭავჭავაძე კარგად იცნობდა ძველ ქართულ ხელნაწერებს, ზრუნავდა არა მხოლოდ მათ შეკრებაზე, არამედ საქვეყნოდ მათ გამოშვებურება-პუბლიკაციაზე. მას, მართალია, სპეციალური ნამუშაო არ მიუძღვნია ძველი ქართული მწერლობისათვის, მაგრამ მის ლიტერატურულ-კრიტიკულ ნააზრევში გვხვდება საინტერესო დაკვირვებები, მოსაზრებები, საგულისხმო შენიშვნები ძველი მწერლობის შესახებ.

საესებით ბუნებრივია, რომ ი.ჭავჭავაძის განსაკუთრებული სიყვარულის საგანი იყო, მისი ყურადღების ცენტრში ყოველთვის იდგა ქართული ეპიკური პოემის გვირგვინი, ჩვენი „თაემოსაწონებელი“, „სასიქაღლო“ პოემა „ვეფხისტყაოსანი“. რუსთაელის გენია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ილიასათვის იმ მხრივ იძენდა, რომ მისმა პოემამ საკაცობრიო შინაარსის სათქმელი დაიგია, ქართველთა წარმომჩენი იყო მსოფლიო ასპარეზზე. ი. ჭავჭავაძე სხვადასხვა წერილში საგანგებოდ ეხება პოემის ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებს, სადღეისოდაც სანიმუშოდ უნდა ჩაითვალოს ილიას მიერ ნესტანისა და გარიელის პირველი შეყრის ეპიზოდის განხილვა. ილიას ეს ეპიზოდი „გენიალური კალმის მოსმად“ მიაჩნდა, პომეროსის პოემის ერთი ბრწყინვალე ადგილის გოლფასად.

ილიას ბევრჯერ დაუცავს ქართველთა „ხელიხელსაგოგმანები“ წიგნი დამკინებელთა და განმაქიქებელთაგან.

ილია ჭავჭავაძე ღრმად იცნობდა აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობას, მის ღიდ წარმომადგენლებს, ეწეოდა მათი ნააზრევის პოპულარიზაციას. ფასდაუდებელია ილიას წვლილი მათი შემოქმედების გააზრების საქმეში.

და მაინც უნდა ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძემ, პირველ ყოვლისა, ითავა XIX ს. კრიტიკოსობა და ისტორიკოსობა. ამ მხრივ საყურადღებოა ილიას ბევრი თხზულება და მათ შორის განსაკუთრებით იქცევს ყურადღებას „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, რომელიც 90-იან წლებში შეიქმნა. „წერილებში“ მითითებულია ახალი

ქართული მწერლობის განვითარების ძირითადი ეტაპები 60-იანი წლების ჩათვლით, განსაზღვრულია XIX ს. ქართული მწერლობის „წარჩინებულ წარმომადგენელთა“ ძირითადი დამსახურება და ადგილი ჩვენი მწერლობის ისტორიაში.

„წერილები“ 60-იანი წლების დასასიათებაზე წყდება. ასე რომ, იგი დასრულებული არ ჩანს. მაგრამ ის უმთავრესი მიზანი, რაც ილიამ მისი შექმნისას დაისახა, საესებით თვალსაჩინოდაა განხორციელებული იმ ნაწილშიც, რომელიც ჩვენთვისაა ცნობილი. ილიას მიზანი კი იყო, ეჩვენებინა, რომ XIX ს. ქართული მწერლობა მისი განვითარების რომელსამე მონაკვეთში ჩიხში არ შესულა და, რომ იგი უწყვეტ ჯაჭვს გვიდგენს, რომ ყოველი მომდევნო მონაკვეთი გარკვეულად არის შემზადებული წინა მონაკვეთით, მას ეყრდნობა, მისი მემკვიდრეა. ამ განვითარების გზის ჩვენების აუცილებლობა კი ილიას წინაშე იმ მიზეზებმა განაპირობა, რომ ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში გავრცელდა აზრი, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ მწერლებს ე.წ. „ძველ“ და „ახალ“ თაობებად აჯგუფებდა და მათ შორის არა თუ შეუთანხმებლობას, არამედ უკომპრომისო ბრძოლას აღიარებდა (არა მარტო ლიგერატურულ საკითხებზე) და ერთმანეთისაგან თიშავდა 60-იანელთა და ადრეულ მწერალთა ლიგერატურულ მემკვიდრეობას. აღნიშნულ აზრს თაობათა ბრძოლის შესახებ ამჟამადაც მკვლევართა დიდი ნაწილი იცავს, და აი, დიდი ილია, რომელიც ამ შეხედულების მიხედვით ახალი თაობის მეთაურადაა აღიარებული, სამოგადოდ, გაუმართლებლად მიიჩნევს „ძველ“ და „ახალ“ თაობებზე საუბარს. ილიას აზრით მწერალთა და მოღვაწეთა ძველ და ახალ თაობებად დაყოფის საფუძველი, მათ შორის აზრების, იდეების დაპირისპირებასა და განსხვავებულობაში უნდა ვეძებოთ, ხოლო ასეთი დაპირისპირება XIX ს. ლიგერატურაში, თუ პო-არაობის ჩხირკედლაობას მხედველობაში არ მივიღებთ, არსად არ შეინიშნება. ილია „წერილებშიც“ და სხვაგანაც ბრწყინვალედ ცხადყოფს იმას, რომ ქართველი სამოციანელები მემკვიდრენი და გამგრძელებელნი არიან ა. ჰავეჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, ე. ორბელიანის, გ. ერისთავის, რ. ერისთავის და სხვათა სახელებთან დაკავშირებული ლიგერატურისა, ხოლო რაც შეეხება ძველი თაობის ბელადად მიჩნეულ გ. ორბელიანს, იგი ის მოღვაწე და მწერალია, რომელიც დაუცხრომელი ენთუზიაზმით ამოუდგა გვერდში ახალგაზრდებს და მათთან ერთად იღვაწა საერთო ეროვნული საქმისათვის თავისი დიდებული პოეზიით თუ პრაქტიკული საქმიანობით.¹

¹ ილია ჰავეჭავაძის შეხედულებაზე დაყრდნობით გრადიციულისაგან განსხვავებული თვალსაზრისია „თაობათა ბრძოლაზე“ განვითარებული გრ. კიენაძის წიგნში „მეტყველების სტილის საკითხები“, 1957, გვ. 148-184.

უნდა საგანგებოდ აღინიშნოს, რომ ქართველ მწერალთა იმ შეფასებას, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე ამ სტატიების სერიამი („წერილები“) თუ სხვა წერილებსა და სიტყვებში იძლევა, არც სადღეისოდ დაუკარგავს სახელმძღვანელო მნიშვნელობა.

ილია ჭავჭავაძე თავის კრიტიკულ-ესთეტიკურ ნააზრევში დიდ ადგილს უთმობს თეატრისა და კერძოდ, ქართული თეატრის პრობლემებს. თეატრს ილია ჭავჭავაძე უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ერის სულიერ ცხოვრებაში, ეროვნული შეგნების მომწიფების, ქართული ენის ღირსების დაყვის თვალსაზრისით. „დიდი რამ არის სცენა საზოგადოდ და ნამეგნავად ჩვენთვის... ძლივს ერთი საჯარო ადგილი მაინც გვექნება, საცა ჩვენის ენით ვილხენთ, ჩვენის ენით ეინადვლებთ, ჩვენის ენის მოწყალებით თვალწინ გავიგარებთ ჩვენს ცხოვრებასა მთელის მისის ჭკუით და გულის მონაგრითა. ამას გარდა სცენა იგივე შოლაა, რომელიც ცხოველის სურათებით ელაპარაკება კაცის გულსა და ჭკუასა. იგი ამ თავის თვისებით კაცის გუნებაზედ უფრო მედგრად მოქმედებს, ვიდრე სხვა რამე. ამ მხრივ არის იგი სანაგრელი, ამ მხრივ არის იგი კაცის გრძნობისა და ჭკუის გამაფაქიზებელი, გამწმენდელი. სცენა ხალხის მწერთნელი, ხალხის გამზრდელი უნდა იყოს და ამასთანავე იმისთანა შემაქცევარი არის, რომ უკეთეს მხარეს ადამიანისას ფეხს აადგმევინებს, ფრთას აშლევინებს. უკეთესი შესაქცევარი, უკეთესი ღროის გასართობი, სულისა და გულის ამამალლებელი, სხვა ისეთი არა ვიცი თ რა, სცენის მეტი“ (V,40). ილია ჭავჭავაძემ არა მარტო ქართული თეატრის განახლების საქმეში შეასრულა ერთი თავიკაცის როლი, არა მარტო ამ მხრივ აღმოჩნდა იგი სული და გული ქართული თეატრისა, არამედ მან ამ თეატრის რეცენზენტის მძიმე გვირგვინი ზიდა კარგა ხანს და ამ მხრივაც წარუშლელი კვალი გაავლო ქართული თეატრალური კრიტიკის საქმეში. თავის კრიტიკულ ნააზრევში ილიამ დიდი ადგილი დაუთმო რეპერტუარის საქმეს. მან თავის ღროზე მიუთითა ეროვნული დრამატურგიის სიღარიბეზე და ქართულ დრამატურგიას განვითარების გზებიც დაუსახა. ილია ჭავჭავაძემ საგანგებოდ აღნიშნა განსაკუთრებული სირთულე ამ ენის ნაწარმოების შექმნისა, განსაკუთრებული ნიჭისა და სათანადო მომზადების აუცილებლობა ამისთვის. ერთი სიტყვით, ილია ჭავჭავაძემ გზა გადაუღო ქართულ დრამატურგიაში ადვილად წერასა და გადმოკეთებას, ამ მხრივ ერისთვის უპასუხისმგებლობას და უნიჭობას. ილია ჭავჭავაძემ ყურადღება მიაქცია სცენაზე საექვო მხატვრული ღირებულების კომედიების მომრავლებას. სადღეისოდაც არაფერი მოკლებია ილიას აზრს იმ მოარული შეხედულების უმართებულობის შესახებ (და ეს

ამრი ამჟამადაც ცოცხალია), რომ თითქოს სასაცილო თხზულებები უფრო იზიდავს ხალხს, ვიდრე სერიოზული. ილიას ფიქრით, ამა თუ იმ ხალხის დამახასიათებელ ნიშნად სიცილის ან გირილის უპირატესობის აღიარება კი არ გამოდის, არამედ საუბარი ყველგან ესთეტიკურს უნდა ეხებოდეს. ესთეტიკური გრძნობის არსებობის შემთხვევაში ფასიელია როგორც სასაცილო, ასევე სერიოზულიც და საგირალიც, რადგან ესთეტიკურ გრძნობას ერთი თვალთ გადავიძევა არ შეუძლიან, ისე, რომ მეორეც არ მღვიძარებოდეს (V, 313). მთავარია, რომ ჭეშმარიტი ხელოვნების საგანი იყოს სასაცილოც და საგირალიც და მას მაყურებელი ერთგვარი ძალით მიიღებს და აღიქვამს. „უაზრო, უმიზეზო სიცილი ლაზღანდარობაა... დაუკინიათ სასაცილოაო!.. ბევრი რამ არის ქვეყნად სასაცილო, მაგრამ ესთეტიკური გრძნობა ყველა სიცილს ვერ შეიწყნარებს, თავის შეილაღ ვერ გაიხდის. სიცილი თავის დღეში არ უნდა გარდაიქმნას ლაზღანდარობად და გირილი კიდევ უგემურ კნაილაღ. ეს ხშირად აეიწყდებათ ჩვენს საკუთარ აეგორებსაც, მთარგმნელებსაც და ზოგ-ზოგ ნიჭიერ არგისტებსაც. საცა ჭეშმარიტ სიცილს, ან ჭეშმარიტ ცრემლს ვერ აჭრეინებენ, იქ სიცილი ლაზღანდარობამედ გადააქვთ და ცრემლი უმარილო კნავილმედ“ (V, 314-315).

როგორც ვხედავთ, ილიას ამრით, სამოგადოებრივი გემოვნების აღმრდა არის ერთი უმთავრესი ფუნქცია თეატრისა და მან ეს ფუნქცია არასოდეს უნდა დაივიწყოს. სწორედ ამ და ამგვარი მსჯელობის შემთხვევაში ვხედავთ ჩვენ, თუ როგორ დიდებულად ამოწმებს კიდევ, ახლებურად იაზრებს და ავითარებს ზოგადესთეტიკურ დებულებებს ილია ჭავჭავაძე.

ილია ჭავჭავაძისეული ანალიზი კონკრეტული დრამატული თხზულებებისა, რომლებიც ქართულ სცენაზე დაიდგა, კერძოდ, აექს. ცაგარლის „ქართლის დედისა“, „ხანუმასი“, ი.ლაზარაშვილის „მგარეალისა“, სარდუს „გაეიყარნეთის“, ე.აბაშიძისეული გადმოკეთებით დღესაც სანიმუშოდ უნდა ჩაითვალოს.

ილია ჭავჭავაძე თავის რეცენზიებში არა მარტო თვით დრამატული თხზულებების აე-კარგზე შეჩერდა, არამედ მსახიობების თამაშზე, ზომიერების გრძნობის მნიშვნელობაზე თეატრში, აქტიორული ოსტატობის სრულყოფაზე და, ერთი სიტყვით, თითქოს ისეთ წვრილმანზეც, როგორიცაა როლის ცოდნა.

ილია ჭავჭავაძე დარჩა ნიმუშად მკაცრი და ობიექტური, მაგრამ ამასთანავე ფაქიზი თეატრალური რეცენზენტისა, რომელმაც ძალიან კარგად იცის, თუ როგორი საითუთი გულის პატრონია მსახიობი, რომელსაც ჭირდება არა მარტო მენიშენა, არამედ მოწონება და წახ-

აღისებაც, რადგან იგი პირდაპირ გულის ფიცარზე იწერს წყენასაც და სიხარულსაც.

ილია ჭავჭავაძის ყურადღება წვდებოდა ყოველივე ეროვნულს. ილია დაფიქრდა მუსიკის და, კერძოდ, ქართული ხალხური მუსიკის საკითხებზეც და ამ მხრივ თავისი ნააზრევი გამოხატა ერთობ მნიშვნელოვან წერილში „ქართული ხალხური მუსიკა“. ილია ამ წერილში ავითარებს აზრს ქართული ხალხური მუსიკის უნიკალურობის შესახებ. ამ შემთხვევაში იგი პატრიოტული თავმოწონებით კი არ ხელმძღვანელობს, არამედ წმინდა მეცნიერული განსჯით იმ დასკვნამდე მიდის რომ ქართული პოლიფონიური მუსიკა არც ერთი ხალხის მუსიკას არ ედარება არც ევროპულისას და, მით უმეტეს, არც ამიურისას, კერძოდ სპარსულისას, იმ ხალხის მუსიკისას, რომლის გავლენითაც ბევრ მართალ და უფრო მეტ არამართალ ნიშნებს მოგვაწერენ. თუ მუსიკა ხალხის „სულის მოძრაობისა და გულის ძარღვისცემის“ გამოხატველია, თავისთავად ეს უნიკალურობა ქართული მუსიკისა ბევრი რამის მთქმელია.

ილია ჭავჭავაძე ქართული მუსიკის ერთობ სერიოზული კვლევის საჭიროებას მოითხოვს. მიუხედავად იმისა, რომ ილია ჭავჭავაძის მერე ბევრი რამ გაკეთდა ქართული მუსიკის შესწავლის თვალსაზრისით, მისი ეს მოთხოვნა სადღეისოდაც ფრიად აქტუალურ მოთხოვნად რჩება.

ილია ჭავჭავაძე თავის ლიგერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს სამოგადოებრივ ყოფასთან, გრადიციულ გემოვნებასთან, მოშვებულობასთან და ინდიფერენტიზმთან ჭიდილში აფუძნებდა. ამიგომ პოლემიკური ხასიათისაა მისი წერილები. ილია ჭავჭავაძე ნიმუში იყო მებრძოლი კრიტიკოსისა და პუბლიცისტისა.

ილია ჭავჭავაძის ლიგერატურულ-კრიტიკული ნააზრევი საკუთარ ნავრძნობსა და განცდილს ეფუძნება, ამდენად არის იგი უაღრესად ორიგინალური. არაფერი არ გაუხდია მწერალს ისეთი განსჯის საგნად, რაც უშუალოდ ქართული ვითარებით არ იქნებოდა ნაკარნახევი. მართალია, ილია იცნობს და ხშირ შემთხვევაში მიჰყვება კიდევ, მაგრამ არა მონურად მოწინავე ევროპელ და რუს ავტორებს, მაგრამ, როგორც ამბობენ, იგი ყოველთვის რჩება დამოუკიდებელ „ქართულ მოაზროვნედ“.¹ ილია არასდროს თავს არ იწონებს მრავალი ავტორის ციგირებით. ციგირებას იგი მხოლოდ აუცილებელ შემთხვევაში მიმართავს. უცხო და ბრჭყვიალა გერმინთა მომარჯვებით, სავეკო მოდურობით იგი თავს არ იროთბს.

¹ გრ. კიკნაძე, ლიგერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, 1979, გვ. 230.

მწერალს თვითონ აქვს დიდი სათქმელი და ყველაფერს, წაკითხულს და გაგონილს თავის სააზროვნო მასალად აქცევს.

ილია ჭავჭავაძემ კრიტიკოსმა და მოაზროვნემ ახალი გმები დაუსახა ქართულ ლიტერატურულ აზროვნებას და კრიტიკას. იგი ამჟამადაც გვასწავლის, გვმოდერავს, ამჟამადაც გვიჩვენებს, რომ არ ავყვეთ ცდუნებას, ბრმად არ ვენდოთ აზრებს, რაც არ უნდა დიდ ავტორიტეტებს ეკუთვნოდეთ ისინი. ილია განმსჯელი კრიტიკის, დაფიქრებული, საბუთების ენაზე მოსაუბრე, კონკრეტული მასალის ღრმა გააზრებაზე დაფუძნებული კრიტიკის მომხრეა და თვითონვე იძლევა ნიმუშებს ასეთი კვლევისას. ამიტომაც აქვს მის ნააზრევს დიდი, დამარწმუნებელი ძალა.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედება

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედება მხოლოდ ერთი ნაწილია მისი დიდი სულიერი მემკვიდრეობისა. რაოდენობრივად არაა იგი დიდი, მაგრამ უაღრესად ღრმაა და გამძლე.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედების რაოდენობრივი შეკუმშულობა იმიტომ უნდა აიხსნას, რომ მწერალი შემოქმედებითი მუშაობის დროს გონების მკაცრი კონტროლით ხელმძღვანელობს. ყველაფერი, რაც მისი ხელიდან გამოსულა, ავტორის უშედავათო შემოწმების საგანი გამხდარა. ილია ჭავჭავაძე არაფერს ისეთს არ მისცემს არსებობის უფლებას, რაც წამიერია და მხოლოდ პიროვნული; რაც მის თვალსაზრისს არ შეესაბამება, რომელიც ერთიანია და უცვლელი მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების თემატიკა მყარია; მწერალს აქვს თავისი გარკვეული საკითხები, რომლებსაც კი არ ცვლის, არამედ ლიტერატურული მოღვაწეობის მთელ მანძილზე აფართოებს და აღრმავებს, აკვირდება და აანალიზებს სხვადასხვა ასპექტით, გამოვლენის სხვადასხვა ფორმაში.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას თუ თემატიკის თვალსაზრისით დაეაკვირდებით, დავინახავთ, რომ მას ძირითადად ერთი საკითხი მსჭვალავს – ეროვნული საკითხი. ეს საკითხი დგას მწერალთან აწმყოს თვალსაზრისით – რას წარმოვადგენთ, რანი ვართ, რაშია ჩვენი სასიცოცხლო ძალები, ამის გარკვევას მწერალი წარსულის გათვალისწინების ნიადაგზე ახდენს – რანი ვიყავით, როგორ გამოვიარეთ საუკუნეები, რომ არ გადავეგეთ და გავეძლით, რაში მდგომარეობს ჩვენი ხალხის უკვდავების საიდუმლო, ყველაფერი კი

მიმართულია მომავლის განსაკუთრებულად – რა მოგველის? თავისთავად ეს უზოგადესი საკითხი მოიცავს საკითხთა დიდ წყებას, რომელთაც არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებათ არა მარტო ქართული სინამდვილის თვალსაზრისით; კერძოდ ესენია: საკითხი ადამიანის არსებობის აზრის, მისი დანიშნულების, ცხოვრებაში მისი ადგილის შესახებ, ხელოვანის ფუნქციისა და ხელოვანის მისიისა და მისი მოვალეობის, საზოგადოებაში მისი ადგილის შესახებ, თავისუფლების საკითხი, სოციალურ წოდებათა ურთიერთობის, მათი თანასწორუფლებიანობისა და თანაბარდირებულების საკითხი. თანასწორუფლებიანობის საკითხი დგას არა მარტო სოციალურ სიბრტყეზე, არამედ ეროვნულ სიბრტყეზე – ეროვნებათა თანასწორუფლებებისა და თანაბარდირებულების თვალსაზრისით, საზოგადოებისა და მისი ცალკეული წევრის ურთიერთობის, მათი უფლება-მოვალეობის დანაშაულისა და სასჯელის, შრომის არსისა და მისი მნიშვნელობის საკითხები და ა.შ.

სხვადასხვა ლიბერალურ ქანრში ამ საკითხთა განხილვა-გამოსახვა კიდევ უფრო მიგვაახლოვებს იმ უაღრესად მდიდარ გრძნობათა და იდეათა სამყაროს, რომელსაც ილია ჭავჭავაძის მხატვრული მემკვიდრეობა გვიდგენს.

ილია ჭავჭავაძის ლირიკა. ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი მოღვაწეობა ლირიკით დაიწყო, ხოლო შემდეგ საკუთარი გრძნობების გადმოცემას თანდათან შეენაცვლა იმ ვითარების, მოტივთა ფართო განხილვა-დახასიათება, რაც მისი გრძნობების, ფიქრებისა და განსჯის განმსაზღვრელად გამოდიოდა. ამან კი ეპიკური ქანრები მოითხოვა.

მაინც რა დახედა ილია ჭავჭავაძეს, პოეტს ქართულ პოეზიაში, რით სულდგმულობდა ქართული ლექსი, როცა ილია გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე. სინამდვილისადმი რა ახალი მიდგომა გამოამჟღავნა მან, გამოსახვის რა საშუალებებს მიმართა.

როგორც ცნობილია, ილია ჭავჭავაძის მოსვლამდე ქართული პოეზია რომანტიკული ხასიათისა იყო. ილიას წინამორბედთაგან სახელმწიფოებრივი იყვნენ ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი.

მაინც რა განსაზღვრავდა ქართველ რომანტიკოსთა ლირიკის თავისებურებებს, რა გამოარჩევს ილიას ლექსებს რომანტიკოსთა ლირიკისაგან, ანუ რა ქმნის მის ძირითად თავისებურებებს.

ქართველ რომანტიკოსთა მემკვიდრეობა დიდი საზოგადოებრივი ღირებულების შემცველია, რამდენადაც მათი ტკივილები და მისწრაფებები ემთხვევა ქართველთა საერთო სულიერ ტკივილებსა

და მისწრაფებებს. მაგრამ ჩვენი რომანტიკოსები, პირველ ყოვლისა, სწორედ იმიტომ იყვნენ რომანტიკოსები, რომ მათი ლირიკა უფრო პიროვნულ-ინდივიდუალური ხასიათისა აღმოჩნდა. რა თქმა უნდა, აღნიშნული იმას არ ნიშნავს, რომ მათ პოეზიას ან სოციალური საფუძველი აკლდა, ანდა ასეთი მიზანსწრაფვა არ გააჩნდა. თქმულით მხოლოდ ის აღინიშნება, რომ მათ პოეზიაში გარკვეულ ნიადაგზე წარმოშობილი განცდებია გადმოშლილი ამ ნიადაგის საგანგებო ჩვენების გარეშე. ეს განსაზღვრავს, ერთი მხრივ, მათი პოეზიის რომანტიკულ ხასიათს. ამდენად შეიძლება ითქვას, რომ რომანტიკოსები უფრო პიროვნულ განცდებს გვიხასიათებენ და მათ პოეზიაში წინა პლანზე უფრო ღრმად ინგიმური გრძნობები წარმოსდგებიან.

ილიას სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლამდე ქართულ პოეზიაში მოქალაქეობრივი მოტივები ნაკლებ იჩენდნენ თავს და თან ზოგჯერ საკმაოდ ფარული ტენდენციის სახით. ამ ტენდენციის მიგნება იყო საჭირო, იმდენად ფარულადაა იგი, მაგალითად, წარმოდგენილი ალ. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. მართალია გრ. ორბელიანი ამ მხრივ უფრო შორს წავიდა, მაგრამ მასთან პატრიოტული გრძნობა მაინც უფრო წარსულის გრძნობაა. ნ. ბარათაშვილი იყო ის დიდი პოეტი, რომელმაც განსაკუთრებით თავისი შემოქმედების მოგვიანო ხანაში ფართო მოქალაქეობრივი ინტერესები გამოამჟღავნა, მაგრამ პოეტის სედა-მწუხარების განმაპირობებელი კონკრეტულ ფაქტებზე უშუალოდ და პირდაპირ თითქმის არაფერია მითითებული. საკითხი მასთან უფრო ზოგად ფილოსოფიურ ასპექტშია განცდილი და განხილული.

ერთი სიგყვით, ჩვენი რომანტიკოსების ლირიკა სულიერი ცხოვრების კონკრეტული ნიადაგის ჩვენებას არ ისახავს მიზნად. ეს გარემოება სრულიადაც არ ენებს ისტორიკოსის თვალში რომანტიკოსთა ლირიკის საზოგადოებრივ ღირებულებას, მაგრამ მის თავისებურებას კი ასახავს და მოწმობს. რომანტიკოსი პოეტების შემოქმედებას უდიდესი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს და სწორედ ამ მნიშვნელობას გაუსვეს ხაზი საგანგებოდ ქართველმა რეალისტებმა, მაგრამ ფაქტი ისაა, რომ რომანტიკოსთა ინტერესი უფრო თვითჩაღრმავებისაკენ, შიგნით, პიროვნულისაკენ, საკუთარ სულიერ მდგომარეობაზე დაკვირვებისა და მისი გადმოშლისაკენ არის მიმართული, ვიდრე გარე ვითარებაზე პირდაპირ და უშუალოდ მითითებასა და მის ამგვარსავე დახასიათებისაკენ და ეს აპირობებს ძირითადად მათი ასახვის რომანტიკულ იერსა და ხასიათს.

რა თავისებური მიდგომით გამოირჩა ამ მხრივ ილია ჭავჭავაძე ლირიკოსი? ილია ჭავჭავაძემ ლირიკაში ინტერესები შიგნიდან, ღრმად პიროვნულის დახასიათებიდან, ინგიმურიდან გარეთ, სა-

ზოგადოებრივისაკენ შემოაბრუნა, მან საზოგადოებრივი აქცია ლირიკის ძირითად საგნად. ლირიკაში პოეტი თავისი პიროვნული სულიერი მდგომარეობის, გრძნობათა უშუალო დახასიათების გზას კი არ გაჰყვება, არამედ მასთან ასახვა პოეტი უშუალოდ, დაუფარავად და შეუნიღბავად იმ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა საკითხებმა, იმ ყოფითმა გარემომ, რაც მისი სულიერი მდგომარეობის განმსაზღვრელად გამოდიოდა. ილიამ ბეჯითად იწყო სოციალური პრობლემების განხილვა, ყოფითი გარემოს ფართო ასახვა და ამ მხრივ გამოავლინა მოუღვლევი ენერჯია.

ილიას ბუნებრივია, არც საკუთარი გრძნობების უშუალოდ საკუთარი სულიერი მოძრაობის გამოხატვაზე უთქვამს უარი, მაგრამ მათი გადმოშლისასაც კი, თითქოს ერთგვარად განზე გადგა, მანძილით დაშორდა თავის განცდებს და ისინი საზოგადოებრივი ინტერესებიდან გაანალიზების სახით მოგვაწოდა. ის, რაც ადრე მოქალაქეობრივი მოტივების თვალსაზრისით უფრო ფარული გენდენციის სახით იჩენდა თავს, ილიას ლირიკის განმსაზღვრელი გახდა და მის თვალსაჩინო შინაარსად იქცა. ამიგომაცაა ილიას ლირიკა მოქალაქეობრივი ლირიკის ნიმუში. აქ სრულიად შეგნებულად პიროვნულმა, კერძო ინტერესებმა უკანა პლანზე გადაინაცვლეს და გაბატონებული ადგილი საზოგადოებრივ, საერთო ინტერესებს დაუთმეს. ილია ჭავჭავაძემ პოეტის ამოცანად სწორედ საზოგადოებრივი ტიპიკულების გამოსახვა მიიჩნია და პოემის გამართლებაც მოქალაქეობრივი ინტერესების ასახვაში დაინახა. ილიამ პიროვნული გრძნობა მთლიანად დაუქვემდებარა საზოგადოებრივს. ინტიმურ გრძნობებს მის ლირიკაში მხოლოდ საზოგადოებრივი ინტერესებით გამსჭვალვის შემდეგ მიეცა არსებობის უფლება და მათი ღირებულებაც სწორედ ამ თვალსაზრისით შემოწმდა.

ჩვენი რომანტიკოსები მომეგებულად „მაღალ მაგერიებზე“ ლაპარაკობდნენ, მაღალზე იმ აზრით, რომ იქ, მათ პოეზიაში დასმულ საკითხებს ყველასათვის არ ჰქონდა სადღეისო-ყოფითი მნიშვნელობა. ალ.ჭავჭავაძესთან და გრ.ორბელიანთან საუბარი იყო „უდაბნოდ ქმნულ საეპიკურზე“, „ფოთოლთ უხშირ ჭირზე“ და „ბოროტ სულისკვეთებათაგან განსვენებაზე“. ალ.ჭავჭავაძე და გრ.ორბელიანი მომეგებულად თავიანთ წმინდა ინტიმურ ლირიკას ქმნიდნენ. მათი ლირიკის საგანი იყო „გრფობის ისართ კონა“ და „მელნის გბათა გარს მცველად მდგარი შავი ჰინდნი“, „ამიყთ მოწამე მთეარე“ და „ლაწეთა ზედა გადაკრული ნუშის ყვაილი“.

ნ.ბარათაშვილი ფაქიზად მეტყველებდა მთაწმინდასა და იქ „შემოღამებამზე“; „ობოლ სულსა“ და „მერანზე“, „შავ ყორანსა“ და „ბე-

დის სამზღვარზე“, „ბუნდოვან კლდესა“ და „ლოცვით მიქანცებულ სულზე“. ასე ლაპარაკობდა პოეტი და ერთგვარი იდემალებითაც აღბეჭდავდა თავის მღელეარე ნაამბობს.

ერთი სიგყვით, ჩვენი რომანტიკოსების პოეზიაში ცხოვრებაზე ერთგვარად ამაღლებული მოვლენები გვეძლეოდნენ. ამ თვალსაზრისით შეიძლება ითქვას, რომ მათი პოეზია საგანგებოდ გაყაქიზებული განცდების პოეზიაა.

ილია ჭავჭავაძემ თავისი ლირიკის საგნად აირჩია ის, რაც ჩვეულებრივი, ყოველდღიური და აქტუალური იყო. ილიას პოეზიაში ძალუშად იგრძნობა მიძინებული მამულის გამოღვიძების სურვილი, წარმოჩენილია ქართველი დედის სახე, საქართველოს წარსული და მომავალი. „გვირთმძიმეთ და მამშერალთ“ ბედი და „შრომის ახსნა“ - აი ილიას ლირიკის ობიექტები. რომანტიკოსებთან იდემალის შინაარსის შემცვლელი „ბედიც“ კი ილიასთან ნათელი, რეალისტური შინაარსით აიესო და მომავლის მნიშვნელობა შეიძინა. ილია ჭავჭავაძემ თავის პოეზიაში მკითხველს თვალწინ დაუყენა ადამიანურუყულებაყრილი გუთნის დედა და „უსამართლოდ დასჯილი“ მუშა, „ხალხის სისხლისთვის აგრგვიგებული ცარი“ და გაიძეერა დიამბევი. ილიას ლირიკით ცხადი გახდა, რომ ჩვეულებრივი და ყოველდღიურიც შეიძლება იქცეს პოეზიის საგნად, როცა მას დიდი და ფხიზელი ხელოვანის ხელი შეეხება.

ყველაფერი ზემოაღნიშნული უყლებას გვაძლევს, განვაცხადოთ, რომ ილიას ლირიკა ახალ საფეხურს ქმნის ქართული ლირიკის ისტორიაში.

გრადიციულად მომდინარეობს ამრი, რომ ლირიკა არის პოეტის სულიერი სამყაროს დახასიათება, მისი გრძნობების გადმოშლა, მოვლენებისა და საგნებისადმი მისი მიმართების წარმოდგენა. მაგრამ ლირიკის ამგვარი გააზრება მთლად ამომწურავი არ უნდა იყოს, რადგან ფაქტობრივად ამავე ამოცანას უპასუხებს არსებითად სხვა ჟანრებიც. ეპიკურ ნაწარმოებშიაც აისახება მწერლის სულიერი ვითარება, მისი მიმართება, გრძნობები. ლირიკის შემთხვევაში არსებითი ისაა, რომ აქ უშუალოდ თვითონ პოეტის სულიერი მდგომარეობა, მისი გრძნობებია ჩათვლილი საზოგადოებრივი ყურადღების ღირსად. პოეტის „მეს“ განცდას ენიჭება ლირიკულ ნაწარმოებში უშუალოდ ფასი. ამდენად, შეიძლება ითქვას, ლირიკა ჩვეულებრივ პრეტენზიული ჟანრია იმ ამრით, რომ რასაც პოეტი გრძნობს, მას მნიშვნელოვნად მიიჩნევს. თავისთავად ცხადია, ნაკლებ პრეტენზიულია სხვათა პირით ლაპარაკი, სხვათა ამრებისა და მოქმედებების დახასიათება, მათ სახეებს ამოფარება, მათში გაუჩინარება. ერთი სიგყვით, ლირი-

კა აეგორთან ახლოს მისული ფორმაა გამოხატვისა და ამდენად მეგ-
ად საპასუხისმგებლო ფორმაც. ყოველივე ამის აღნიშვნას ახლა ის
მნიშვნელობაც აქვს, რომ ილია ჭავჭავაძის სახით საქმე გვაქვს ისეთ
პოეტთან, რომელსაც მძლავრად აქვს გაცნობიერებული ეს ვითარე-
ბა. მასთან ყველგან იგრძნობა ეს დიდი პასუხისმგებლობა.

ილია ჭავჭავაძის ლირიკული პოეზია არაა ვერცელი. მას სულ 72
ლექსი აქვს დაწერილი. ნაწილი ლექსებისა პოეტს ან არ დაუმ-
თავყნობია, ან საზოგადოდ უარი აქვს მათზე ნათქვამი.

თემატიკურ თვალსაზრისით დაჯგუფებისას შეიძლება პირობი-
თად შემდეგი ჯგუფები გამოვყოთ მის პოეზიაში; ერთ თემატიკურ
ჯგუფს შეადგენენ წმინდა სოციალური ხასიათის ლექსები, ისეთები
როგორცაა: „გუთნის დედა“, „მუშა“, „მესმის, მესმის“—, „გამაფხ-
ული“, „1871 წელი, 23 მაისი“ და ა.შ. მეორე ჯგუფში შეიძლება გა-
ვავერთიანოთ ლექსები, რომლებიც ამკარად პატრიოტული მიზანდას-
ახულებისანი არიან, თორემ ისე ფაქტობრივად ილიას ყველა ლექსი
პატრიოტულ მიზანდასახულებასაა საბოლოოდ დაქვემდებარებული.
ასეთი ლექსებია „ყვარლის მთებს“, „ქართულის დედას“, „ელეგია“,
(„მას აქეთ...“), „რა ვაკეთეთ, რასეშვრებოდით ანუ საქართველოს
ისგორია მეცხრამეტე საუკუნისა“, „ბედნიერი ერი“, („ჩემო კარგო
ქვეყანავ...“) „ბაზალეთის გზა“ და ა.შ. შემდეგი ჯგუფია ისეთი
ლექსები, რომლებიც ეხებიან პოეზიის დანიშნულებას და პოეტის
მისიას. ასეთებია „პოეტი“, („ჩემო კალამო...“) და ა.შ. ილიას აქვს
საგრფილო მინაარსის ლექსებიც. აქ შედის „მეც შავ თვალებს“,
(„ვიხილე საგრფო“), („ერთხელ ჯდა ჩემთან...“), („რისთვის მიყ-
ვარხარ“), („გახსოვს გურფავ...“) და ა.შ. შემდეგი ჯგუფია ისეთი ლექ-
სები, რომლებიც ჩვენ შეიძლება რომელიმე აღნიშნულ ჯგუფს მივაკ-
უთვნოთ, მაგრამ ისინი მაინც გამოირჩევიან, რამდენადაც მათში
პოეტის თვითდახასიათებაა, მისი პიროვნული ძალების შეფასებაა
წარმოდგენილი. ასეთებია „დაე თუნდ მოვეკდე...“, „გაესწორდეთ
ბედო“ და ა.შ. ცალკეა გამოსაყოფი ისეთი ლექსები, რომლებსაც
პოლემიკური იერი აქვთ. ესენია „გამოცანები“, „კიდევ გამოცანები“,
„პასუხის პასუხი.“

რა შეიძლება ითქვას საკუთრივ სოციალური მინაარსის ლექსე-
ბის დახასიათების თვალსაზრისით. „გუთნის დედა“ ერთ-ერთი
აღრეული ბრწყინვალე ლექსია. პოეტი მკითხველს უქმნის იმის
მხატვრულ ილუმინას, რომ ქართველი გლეხკაცი გვიმინაარსებს თა-
ვის საფიქრალს და სატყეარს. ამ ილუმინას აღრმავეებს ადგილო-
ბრივი კოლორიტიც ღრმა ცოდნა და სათანადო გამოხატვა, სადა,
დაუძაბავი მეტყველება, აფორიზმული, ქარაგმებით უხვი, რაც ასე

მახლობელია ხალხური პოემიისათვისაც. ლექსში იგრძნობა დიდი თანაგრძნობა და სიყვარული პოეტისა მშრომელი კაცისადმი...

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ის, რომ ამ ლექსის შინაარსი სრულიადაც არაა მიჯაჭვული გამოსახვაზე ობიექტთან – გუთნის დედასთან, არამედ მასზე მალღლება და საყოველთაოდ ღირებული აზრის სახეს იძენს, რომელიც ერთობ მნიშვნელოვანია გუთნის დედის გარეშე. ამ ლექსს მთლიანად გასდევს აზრი ადამიანის ღირსებათა აღიარებისა და მათი დაუცვისა. აქ დიდი მხატვრული ძალით არის წამოყენებული მოთხოვნა ადამიანის შინაგანი თავისუფლებისა. ადამიანის ღირსება უნდა იქნას დაუცული. ეს აზრია წამყვანი ამ ლექსში. შეიძლება აღარ იარსებოს ილიას ლექსის ასახვის უშუალო ობიექტმა, გუთნის დედამ, მაგრამ ლექსში გამოხატული გამძლე აზრის გამო ეს ლექსი სულ იცოცხლებს. როგორ არის ამ ლექსში პოეტის მიერ ეს მხატვრული ამოცანა განხორციელებული. ამ ამოცანის განხორციელება ხერხდება ილიას პოემიისათვის ნიშანდობლივი მჭევრმეტყველებითი გზით. მჭევრმეტყველურობა ამ ლექსისა, პირველ ყოვლისა, ობიექტის ამაღლებაში ვლინდება. ჩვეულებრივი გზა ობიექტის დახასიათებისა იყო და ამჟამადაც არის ამ ობიექტის დონეზე დასვლა, მისთვის დამახასიათებელი მეტყველების ფორმის შერჩევა და, საერთოდ, ისეთი მხატვრული საშუალებების შერჩევა, რაც ამ ობიექტს შეესაბამება. „გუთნის დედაში“ ილია ჭავჭავაძე ამ გრადიციულ გზას არ მიჰყვება. ილია გუთნის დედის დონეზე კი არ დადის, არამედ თვითონ იგი – გუთნის დედა აპყავს თავის სიმაღლეზე... გუთნის დედა, რომელიც არც მანცდამანც ენამჭევრად წარმოგვედგინა, ილიას ლექსში ასე შთამბეჭდავად ამეგყველდა. სწორედ განსასახიერებელი ობიექტის ამაღლება, რაც ასე ნიშანდობლივია არა მარტო ილიას ლირიკისათვის, არამედ საზოგადოდ მისი შემოქმედებისათვის (გავისხეხნოთ ლელთ ღუნია, მწყემსი ქალი) არის ერთი ნიშანი ამ ლექსის მჭევრმეტყველურობისა.

ამ ლექსის მჭევრმეტყველურობას გაუცვეთელი, სიახლის ნიშნით წარმოდგენილი ლექსიკაც და საზოგადოდ მეტყველებაც აპირობებს. მართალია, „გუთნის დედაში“ ლექსიკა ძირითადად ყოფითია, მაგრამ ფრაზის კონსტრუქცია აქვს პოეტს უჩვეულო. ერთი სიტყვით პოეტი ყოფით მეტყველებას კი არ ექვემდებარება, არამედ მასზე მალღლება, რაც მისი პიროვნული სიძლიერის მაჩვენებელიც არის.

რაც ითქვა კონკრეტულად ამ ლექსის შესახებ, იგივე უნდა გავაგრძელოთ ილიას თითქმის ყველა ლექსზე, ოღონდაც რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას ლექსზე „მუშა“. პირველად ასეთი სათაურით ამ თემამზე ლექსს ილია ჭავჭავაძის პოეზიაში ვხვდებით და შემდეგ ეს

თემა საზოგადოდ მევიდრდება ქართულ პოეზიაში (ვრ.ორბელიანი, ირ.ვედოშვილი, გ.ქუჩიშვილი და ა.შ.). ძალა გარკვეული თემისა და მისი განსახიერებისა ჩანს პირველობაში, თორემ შემდეგ შესაძლო უკეთესი თხზულებაც დაიწეროს ამავე თემაზე. ეს ითქმის თუნდაც ვრ.ორბელიანის ღიღებულ ლექსის „მუშა ბოქვლაძის“ მიმართ.

ილია ჭავჭავაძის შესანიშნავი ლექსი („მესმის, მესმის...“) 1860 წელს შეიქმნა. მაგრამ მისი გამოქვეყნება მხოლოდ თერთმეტი წლის შემდეგ მოხერხდა ჟურნალ „კრებულში“ ნ.ნიკოლაძის ასეთი შენიშვნით, „ეს ლექსი გლეხების განთავისუფლების დროს ეკუთვნის“. ცხადია, ეს შენიშვნა ფანდი იყო ცენზურის თვალის ასახვევად. ლექსის შექმნის ნაპღელი საფუძველი და მიზანსწრაფვა ისეთი იყო, რასაც ცენზურა ვერ შეიწყნარებდა. ეს ლექსი პეტერბურგში შეიქმნა, სადაც სტუდენტი ილია დიდი ინტერესით, ლელვით აღეწებდა თვალყურს მსოფლიოში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკურ პროცესებს, დიდი თანაგრძნობით იმსჯელებოდა თავისუფლებისათვის მებრძოლი დამონებული ხალხების მიმართ. როგორც თანამედროვენი გადმოგვცემენ ილია აუღელვებია იგაღის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას. ამ ბრძოლების ლეგენდარული გმირის ჯუმეპე გარიბალდის გამარჯვებებს. ილიას გარიბალდისთან წასვლა და მის რაზმში ჩაწერაც სერიოზულად კქონია გადაწყვეტილი. სწორედ ამან განსაზღვრა ამ ლექსის შექმნა. ლექსში გამოხატულია დიდი თანაგრძნობა და სიყვარული თავისუფლებისათვის მებრძოლი ხალხის, „სიმართლის ხმის ქვეყნად ქუხილის“ მიმართ, რაც არის საფუძველი მონობის ბორკილების საბოლოოდ დარღვევის იმედისა. პოეტი ნატრობს, რომ ეს ხმა მის მამულშიაც გაისმას.

ილიას ლირიკის დახასიათებისას ერთხმად მიუთითებენ, რომ პატრიოტიზმი მისი ძირითადი შინაარსი. შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ ეს გრძნობაა ამოსავალი მის ნაწარმოებებში გამოხატული სხვა გრძნობებისა. ამ გრძნობის ნიადაგზე აღმოცენებული, გაშლილი და განვითარებული პატრიოტული იდეალი, რომელიც განსაზღვრავს ყველა მის სხვა იდეალს.

„ყვარლის მთებს“ არის ფაქტობრივად ილიას პირველი მალაქმხატვრული ლექსი იგი ცხრამეტი წლის ჭაბუკმა შეთხზა პეტერბურგში გამგზავრების წინ. ეს ლექსი მრავალმხრივ არის საყურადღებო. ლექსი წარმოგვიდგენს იმ მწუხარე განწყობილებას, რომელიც შორს, რუსეთში მიმავალ ახალგაზრდას დაეუფლა სამშობლო ქვეყანასთან განშორების ჟამს. ლექსში გამოხატული სევდა არ არის გაუქალი და ყველაფრის დამთრგუნავი, რადგან განშორების ტკივილს თან ახლავს გაცნობიერებული შეგნება იმისა, რომ თავის სამ-

მობლოსთან მას ამორებს საქვეყნო ვალი. „მომავლის ბედი“ ითხოვს მსხვერპლად გაყრას, რომ მშობლიური მთები მუდამ მასთან იქნებიან ხსოვნით, უცხოეთიდან კელავ მოაწვდენს გულსა და თვალსა. ამ ლექსში პატრიოტული გრძნობა მშობლიურ ადგილთან, კონკრეტულ ადგილთან სიახლოვის სახით მქადავდება - კერძოდ მშობლიური ყვარლის მთებთან სიახლოვით... განსახიერების ასეთი გზას შემდეგ ფაქტობრივად პოეტი აღარ იმეორებს. კონკრეტული ადგილის, ტერიტორიის სიყვარულს შეენაცვლება სამშობლოს, როგორც ასეთის, სიყვარული, სამშობლოს იდეის სიყვარული.

ლექსი „ყვარლის მთებს“ ყურადღებას იქცევს ბუნების გრძნობის გამოხატვის თვალსაზრისითაც. იგი ცხადად წარმოგვიდგენს პოეტის მიმართებას ბუნებასთან. ბუნებას აქ, ისე როგორც სხვა ლექსებში, პატრიოტული გრძნობის გამოწვევის მნიშვნელობა ენიჭება.

საგანგებოდ მიუთითებენ ლექსის შინაგან კომპოზიციურ გამოკვეთილობაზე და მკაცრ ორგანიზებულობაზე.

„ქართვის დედას“ ილიას საპროგრამო ხასიათის ლექსების წყებაში შედის, რამდენადაც აქ გამოკვეთილი იდეალი მთელი მისი შემოქმედების მანძილზე არ იცვლება და თემატიკურად მეორდება, იმლება და კონკრეტდება მხატვრულ სახეებში მისი პოეტური მოღვაწეობის მთელ მანძილზე.

ეს ლექსიც, ერთი მხრივ, პასუხი იყო იმ ამოცანის გადაწყვეტის გზაზე, თუ რა უნდა მოემოქმედნა ქართველ ხალხს, რომ არ გათქეფილიყო უზარმაზარი იმპერიის მასაში, თავისი თავისთავადობა, ეროვნული იერსახე შეენარჩუნებინა. დროს დალოდებოდა და ხელსაყრელ შემთხვევაში ებრძოლა დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის.

თავდაპირველად პოეტი „ქართვის დედაში“ იმ ამბის ავითარებს, რომ თავისუფალ საქართველოში ძველად დედა შეიღს მამულს უზრდიდა. დედის ნანა მტრებთან მეზობლ ქვეყანას მომავალ გმირს უმზადებდა. ის დრო გაქრა. გყვედპყრობილმა, კირთების ქვეშ დაჩაგრულმა ბედმა დედის სიცოცხლის ძალა ჩაკლა და მისი შეიღიე ჩრდილს დაამსგავსა. აღარაა მამაპაპური მხნეობა, სახელისათვის ამაყი თრთოლა, გმირული სული. თითქოს უნდა მოველოდეთ, რომ ლექსში რომანტიკული სეველა შემოიჭრება წარსულზე მისი იდეალიზმების მიზნით, მაგრამ მოლოდინის საპირისპიროდ ეს ლექსი სწორედ იმითაა საეგაპო, რომ ილია აქ რადიკალურად ემიჯნება ამგვარ დამოკიდებულებას წარსულთან. სიცოცხლისუნარიან ერს არ შემევენის წარსულზე გოდება. წარსულზე ცრემლს სიცოცხლე როდი მოჰყოლია:

„მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი—
ჩვენ უნდა ესლიოთ ახლა სხვა ვარსკელავს,
ჩვენ უნდა ჩვენს ეშვათ მყოობადი,
ჩვენ უნდა მიესკუთ მომავალი ხალხს“.

ლექსის მეორე ნაწილი მთლიანად იგვირთება მომწოდებლური ინგონაციით. ესაა ლექსი-მოწოდება. დედამ შეილი უნდა აღბარდოს ქრისტეს მცნებით, მამულის სიყვარულით. პოეტს ღრმად სწამს, რომ დედის ნანასთან შემრდილი საღეთო და საქვეყნო იდეალები სასურველ ზემოქმედებას მოახდენენ და კეთილ ნაყოფს მოიგანენ:

„შენღე, მიიღებს ზერგს შენგან დარგულს
და მოგვეყმს ნაყოფს ვით კაყი კაყურს“.

ასე ამაღლებულად წარმოგვიდგინა პოეტმა დედის მისია. ღირსეული შეილის აღზრდა დედის საქვეყნო ვალად დასახა.

ელეგიური ხასიათის განწყობილებები ილიას ზოგიერთი ლექსისათვის საერთოდ არ არის უცხო. ერთ ლექსს კი ილია პირდაპირ ასე ასათაურებს - „ელეგია“. ეს ლექსი დაწერილია 1859 წელს. ამ ლექსისათვის, ისევე როგორც ილიას ბევრი სხვა ლექსისათვის ნიშანდობლივია ერთგვარი კონგრასტულობა ლექსში გამოხატულ შინაარსსა და ფორმას შორის. როგორც ცნობილია, ელეგიური ხასიათის ლექსები უფრო პიროვნულ სამყაროს ეხებიან, ინტიმურობით ხასიათდებიან. შემთხვევითი არაა, რომ ღირიკულ ეანრთავან ელეგია ძველი ღროიდანვე პოპულარული იყო... განსაკუთრებით გაბატონდა იგი რომანტიკოსთა პოეზიაში. მათ სულიერ განწყობილებებს ელეგია ძალზედ მიესადაგებოდა ფორმის თავისუფლებითაც და განწყობილებითაც.

ილია ჭაუჭავაძე ელეგიური ეანრის ლექსის შინაარსად ღრმად სოციალურ, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის გრძნობას აქყევს, რითაც ლექსის პატრიოტულ გამიზნულობას მკვეთრად გახაზავს. „ელეგიაში“ პოეტი თავდაპირველად ხატავს ბუნების მკაფიოდ სურათოვან ფერწერულ ღირიკულ პეიზაჟს. იგრძნობა ერთგვარი იღუმალი კავშირი ბუნებასა და ადამიანის სულს შორის. ამგვარი კავშირი საზოგადოდ იყო დამახასიათებელი რომანტიკული პოეზიისათვის. მაგრამ რომანტიკოსთაგან სრულიად განსხვავებით ბუნების სურათი „ელეგიაში“ პოეტის საწუხარის, მისი საოცნებოს კონკრეტულ ფონად წარმოდგება. პოეტი შეწუხებულია ქვეყნის უმოქმედობით. ბუნების სიმშვენეირეც კი უფრო მკვეთრად გახაზავს მიძინებული მამულის მღუმარებას.

ლექსი („მას აქეთ რაკი“) 1861 წელს შეიქმნა. ესაა ლექსი – ალსარება, რომელშიაც საუბარია იმაზე, თუ როგორ დაეუფლა პოეტს მამულის სიყვარულის გრძნობა. ლექსში გამოხატულია მოქალაქეობრივი შეგნების უმაღლესი საფეხური. პოეტს უდიდეს სიამოვნებას ანიჭებს იმის შეგნება, რომ მისი სიცოცხლე სამშობლოზე ფიქრსა და ზრუნვაში შრება. სიამოვნების განცდას თან ახლავს იმ სიმწარის რეალობაც, რომ ნამდვილი მამულიშვილი თავს მარგოდ გრძნობს თავის ფიქრებსა და სატკივართან. საქვეყნო სატკივარსა და სამზრუნავეში მარგობის განცდა უჩვეულო არაა გამორჩეულ პიროვნებათათვის; ილიასაც თან ახლდა იგი და მის საერთო სულიერ მდგომარეობას ერთგვარად განსაზღვრავდა.

ილია ჭავჭავაძის პატრიოტული ხასიათის ლექსთაგან უაღრესად მნიშვნელოვანია ლექსები, რომლებშიაც მამულიშვილური გრძნობა თვითგაკიცხვის, ერის ნაკლოვანებათა დაუყარავი მხილების გზით ელინდება. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ლექსები „ბედნიერი ერი“, „რა ვაკეთეთ, რას ვმერებოდით ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა“. პირველ მათგანში პოეტი სატირულ ფორმაში ერის იმ ნაკლოვანებებს ამხელს, რაც გრძელ გზაზე ქართიელი ხალხის ისტორიის ავბედით მოსახყევებში მანკიერებად ჩამოუყალიბდა. ეს ლექსი ყოველთვის გვახსენებს იმასაც, რაც ხშირად საბედისწეროდ უბრუნდება ჩვენს ქვეყანას. ხოლო მეორე ლექსში, რომელსაც პიესის სახე აქვს და „პაპასა და შვილიშვილს შორის გასაუბრების ფორმითაა წარმოდგენილი, გათვალისწინებულია ჩვენი ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა სატირულ ფორმაში. ამ ლექსის მიხედვით ირკვევა, რომ ამ საუკუნის მანძილზე ერთმანეთს ვწეწდით და ვიწეწებოდით, ერთმანეთს ვაბეზღებდით, რუსეთისაკენ სახვეწნელად გაერბოდით და გამოერბოდით, ყველგან ერთი ყმებს, ჩინ-მედლებზე ზრუნვას გადაყვევით. ერთი სიგყვით, ჩვენი ისტორია სულ იქითკენ არის მიმართული, რომ კითხვა დაგვიყენოს, როგორ გადაერჩით. ილია ასეთ ლექსებში არის შეუპოვარი და მრისხანე, მოურიდებელი. ილიას როგორც ყველაზე დიდ გულშემატკივარს თავისი ხალხისა, ერის წინამძღოლს ჰქონდა უფლება ამგვარი გაკიცხვისა.

მიუხედავად იმისა, რომ ილია მკაცრია და დაუნდობელი ნაკლოვანებათა მხილებისას, იგი გაუვალ სევდას არასდროს არ ეძლევა. იმედზე ხელს არ იღებს, პირიქით, სწორედ იმის გამო, რომ ძალიან მკაცრია, იმავე დროს არის დაჯერებული თავისი ქვეყნის მომავალში. სწორედ ამ თვალსაზრისითაც არის საინტერესო დიდი სინაზითა და სითბოთი სავსე ლექსი („ჩემო კარგო ქვეყანავ...“).

დიდი უშუალოდ მიმართავს პოეტი თავის ქვეყანას, მართალია, აწმყო არ გწყალობს, ჩემო ქვეყანავ, და ეს არის შენი მოწყენის მიზეზი; მაგრამ სამომავლო დაღონების საფუძველი არა გაქვს, „მომავალი შენია“. გასაგებია, რომ ისეთი ხელოვანის შემთხვევაში, როგორც ილია ჭავჭავაძეა მომავლის იმედს, ცხადია, აქვს თავისი კონკრეტული საფუძველი. ბუნებრივია, გვანტერესებს რას ემყარება ილიას რწმენა; გასაგებია, რომ ლირიკულ ლექსში არ შეიძლება ამ მხრივ ველოდეთ ვრცელ მხატვრულ დასაბუთებას. ფაქტია, რომ ერთ გარკვეულ და კონკრეტულ საფუძველზე აქ სრულიად ნათლადაა მითითებული და, როგორც ჩანს, ამ ლექსის შექმნის ძირითადი მოტივიც ამ საფუძვლის ცხადი განცდაა. ლექსის მიხედვით მომავლის რწმენას ამავგრებს ის, რომ

„წერილში ილია წამოგვსწრნენ ნაზარდნი, გულმტკიცები;
მათი ბრუნის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები,
არ გიმგყუნებენ შენა. თუკი მათ მიენდები.
მათის ღვაწლით შეგექნეს სახე ბედით მთერია
ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია!
მათი გული შენისა გრფობის ფართო ბუდეა.
მათი გულთა ფიცარი შენი მტკიცე მღუღეა...
ვერ წაბიღწავს მათს გრძნობას სიმუხთლე, სიმრუდეა!..“

ერთობ მნიშვნელოვანია, რომ პოეტი, რომელიც ათიოდ წლის წინ ვერავის ხედავდა, ვისაც „ფიქრს ანდობდა, გრძნობას გაუზიარებდა“, ნდობას უცხადებს ახალგაზრდობას, რომელიც ასპარეზზე გამოდის და... საზოგადოდ მომავალ თაობებს.

„ბაზალეთის ტბა“ დაიწერა 1883 წელს. პატრიოტული გრძნობის გაღვივების მიზნით პოეტი ამ ლექსში ლეგენდურ მასალას იმარჯვებს. პატრიოტული ოცნება და იდეალი აქ წარსულში, მორეულშია გადაგანილი. ლექსის ლეგენდარული შინაარსი, საოცნებო იდეალს ამალღებულს, ერთობ პოეტურს ხდის. მორეულის, ლეგენდურის განცდას აქ უპირატესად გვას უხსნის სხვათა თქმებზე, გადმოცემებზე მითითებული ლექსიკა. მათზე დაყრდნობა. ლექსი გამოირჩევა ილიას მძლავრი წარმოსახვით შექმნილი ხილვებით. „ბაზალეთის ტბას“ საფუძველად დაედო ხალხური ლეგენდა, რამაც განაპირობა პოეტური სათქმელი ხალხის ოცნების ფორმით გამოხატულიყო. ამან იგი ფართო სახალხო ლექსად აქცია. ხალხის წიაღში წარმომობილად გვესახება ის გულგაუტეხელობა, ოცნება, ოპტიმიზმი, დიდი მოლოდინის გრძნობა, რითაც ეს ბრწყინვალე ლექსი ხასიათდება.

როგორც ითქვა, ილია ჭავჭავაძის ლექსების ერთი ნაწილი პოეტის მრწამსის, მისი დანიშნულებისა და მისიის საკითხს ეხება.

ოცდამეორე წლის ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის ეს უდიდესი პიროვნული ძალით აღბეჭდილი სიგყეები:

„ღმერთთან მისთვის ელაპარაკობ,
რომ წარუბღვე წინა ერსა“

(„პოეტი“).

ილია ჭავჭავაძემდეც და ილიას შემდეგაც ბევრი მოაზროვნე და ხელოვანი არა მარტო ათავისუფლებს პოეტს სამოგადოებრივი საზღვრებისაგან, არამედ ფიქრობს, რომ მხატვრულ სიგყვას არც შეიძლება დაეკისროს ასეთი მოვალეობა, რადგან, იგი, მხატვრული სიგყვა არ წარმოადგენს ისეთი შემოქმედების საშუალებას, რომ სამოგადოება დარაზმოს ან გარდაქმნას. საბუთი ადრეც კქონდათ და ახლაც მეტი ენერგიულობით ვარაუდობენ, რომ ლიტერატურაში, მით უფრო ლირიკულ პოეზიაში ცალკეული ადამიანის სულიერი განცდებია მოწოდებული, ის, რაც ინდივიდუალურია, ხოლო ინდივიდუალური არ შეიძლება იყოს სოციალური თავისი გავრცელების მასშტაბით. თუ გავრცელდა, მაშინ დაკარგავს თავის ინდივიდუალობას, ე.ი. მისი მხატვრული ღირებულება იქნება დაბალი...

და აი, ილია ჭავჭავაძე პრინციპულად უპირისპირდება ამ თვალსაზრისს და პოეტს იგი ერის წინამძღოლობას აკისრებს. ესაა ყველაზე მთავარი და მნიშვნელოვანი, რაც ამ დიდებულ ლექსში გამოხატა ილიამ.

როგორც მიუთითებენ, ლექსის სტრიქონებში

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო,
ვით ფრინველმა გარეგანმა,
არა მარტო გკბილ ხმათათვის
გამომგზავნა ქვეყნად ცაშა“,

შესამჩნევია პარაფრაზი გოეთეს სიგყეებისა „Ich singe, wie der Vogel singt“ („ვმღერი ისე, ვით ფრინველი“), ანდა პუშკინის სტროფისა

„Не для житейского волнения,
Не для корысти, не для битв,
Мы рождены для вдохновенья
Для звуков сладких и молитв“

ისიც ცნობილია, რომ არც გოეთე, არც პუშკინი „წმინდა ხელოვნების“ იდეას კი არ გამოხატავდნენ, არამედ შემოქმედების თავისუფლებაზე ლაპარაკობენ.¹

¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, 1974, გვ. 206-207.

ამ ორი დიდი შემოქმედის თავისთავად ერთობ ფასეულ და მომხიბვლელ აზრში ილია ჭავჭავაძეს მნიშვნელოვანი კორექტივი შეაქვს. ილიას მიხედვით, პოეტი სულაც არაა ფრინველივით თავისუფალი ეროვნული, საზოგადოებრივი ინტერესებიდან, უფრო მეტიც, იგი ერის რჩეული შეილია, მისი წინამძღოლი და როგორც ხელოვანი ერის ინტერესების გამომხატველია, მასთანაა განჯვამიაც და სიხარულშიც და თავისუფალი სიმღერითაც მხოლოდ მაშინ იმღერებს, როცა ერს განჯვის ცრემლს მოსწმენდს. დიდი ილიას აზრით, მართალია, „პოეზია ცის ნიჭია, მაღლია და პოეტიც ამ ზეგარდმო მაღლით ცხებული“, ცით დანიშნული, მაგრამ მისი ფუნქცია ამქვეყნიურია, იგი ერის აღზრდილია და მისი ინტერესების გამომხატველი. ასე გამოირჩა ქართველი ხელოვანი სხვათაგან.

ილია ჭავჭავაძის ლექსმა „პოეტი“ მთელი ეპოქა შექმნა ქართულ სინამდვილეში პოეზიის მიზანდასახულების განსამღერის თვალსაზრისით; ი.ჭავჭავაძემ აწერეთელთან ერთად განსაკუთრებული ძალით აზიდა პოეტის მაღალი მისია.

რაკი ერის წინამძღოლი უნდა იყო, თვისებებიც უნდა გქონდეს ძლიერი პიროვნებისა. პოეტიც ისეთი პიროვნული ნიშნებით წარმოგიდგინა ილიამ, რომელიც ერის მეთაურობას შეძლებდა. პიროვნების სიძლიერე მხოლოდ დაბრკოლებათა არსებობის შემთხვევაში ირკვევა... და აი ყველაზე უპირველესი დაბრკოლება, რომელიც ხელოვანს, ვითარცა პიროვნებას წინ უხედება, საკუთარი ღირსების შეგნებაა. სხვას კი არ აპყვე, იმის მიხედვით კი არ იმოქმედო, სხვას ვიკარნახებს, არამედ შენ თვითონ გქონდეს საკუთარი ძალა, სხვის მიერ შექმნილი ძალა კი არ იყო, არამედ თვითონ წარმოადგენდე ძალას. ასეთ ადამიანს არ ჭირდება სხვათა წაქეზება, გაში, მას საკუთარი გზა აქვს. ესაა პირველ ყოვლისა, გამომხატული ლექსში „ჩემო კალამო“.

ილია ჭავჭავაძის პიროვნული სიძლიერის დამადასტურებელია მისი სიჭაბუკისდროინდელი „დაე თუნდ მოვკვდე...“, ასეთივე ხასიათისაა მისი ლექსი „გავსწორდეთ ბედო“. ესაა ხმალში გამოწვევა ბედისა, შეჭიდება მასთან და დამკვიდრება პიროვნული სიძლიერის რწმენისა. ასე უკავშირდებიან ბუნებრივად ერთი-მეორეს ილია ჭავჭავაძის წარმოდგენა ხელოვნების როლის, მისი დანიშნულების, მისი მისიისა და საკუთარი პიროვნული ძალების თვითრწმენისა.

ილია ჭავჭავაძეს შექმნილი აქვს, რამდენიმე საგრაფილო ხასიათის ლექსი, რომლებიც ჭაბუკობის ხანაშია დაწერილი. მათგან განსაკუთრებით გამოყოფენ ორ ლექსს „რისთვის მიყვარხარ“ და

„გახსოვს გურუაჲ...“, რომლებშიც იმდენ სიფაქიშეს ხედავდნენ და იმდენად პოპულარულნი იყვნენ, რომ სიმღერებად იქცნენ და დროსაც გაუძლეს. პირველი მათგანი იმ მხრივ არის საგულისხმო, რომ აქ ხაზგასმულია სიყვარულის გრძნობის მგანჯველი ხასიათი და ამავე დროს ადამიანის მისწრაფება, რომ ამ განჯვის არეში მოექცეს; ხოლო მეორე ლექსში ამ გრძნობის ცვალებად ხასიათზე და მის წარმავლობაზეა ლაპარაკი.

ღირიკული ლექსი ბევრი არა, მაგრამ დარჩა ილია ჭავჭავაძის წერილები თავისი სატრფოსა და შემდეგში მეუღლის – ოლა გურამიშვილისადმი მიწერილი. ეს წერილები სრულიად ცხადს ხდიან და თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენენ ილიას არაჩვეულებრივი გაგაცების ადამიანად. როგორც ჩანს, ილიას საზოგადოებრივ სამსჯავროზე არ გამოპქონდა ისეთი გრძნობები, რომელთაც მისი ამრით საზოგადოებრივი ღირებულება ნაკლები პქონდათ.

ილია ჭავჭავაძის ლექსების ერთი ჯგუფი ყურადღებას იქცევს სინამდვილისადმი მიდგომის თვალსაზრისით. ეს არის პოლემიკური ხასიათის საგირულ-იუმორისტული ლექსები. ილია ჭავჭავაძე ამ ლექსების მიხედვით უძლიერეს პოლემისტად გვევლინება. აქ ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ილიას ლექსები „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“, „პასუხის პასუხი“ და ა.შ. ი. ჭავჭავაძის, როგორც პოლემიკოსის დასახასიათებლად, პირველ ყოვლისა, ის უნდა ითქვას, რომ მას შეეძლო მოწინააღმდეგის გამოწვევა. ეს მნიშვნელოვანი მხარეა პოლემისტის ბუნებისა. ერთია, როცა თავდასხმით გაიძულებენ ხმა აიმაღლო თავდასაცავად. ასეთ შემთხვევაში მოგივიკამათისა მომეტებულად თვით მოკამათის გარეთ ძვეს. სულ სხვაა, როცა ძალა შეგწევს მოწინააღმდეგე გამოიწვიო, ხელი შეუწყო საწინააღმდეგო ამრის გადმოშლას, თუკი არსებობს იგი.

რა თავისებურებებს გვიჩვენებს ილიას პოლემიკური ლექსები სინამდვილისადმი მიდგომის თვალსაზრისით? სშირად კამათის დროს გაკიცხვა მოწინააღმდეგისა ემყარება ემოციურ საფუძველს, ე.ი. იმგვარ გაკიცხვასთანა გვაქვს საქმე, რომლის დროსაც გაკიცხვის საფუძვლიანობა ნაჩვენები არაა. აღნიშნავენ, რომ აკაკის ზოგიერთი პოლემიკური ლექსი, მათ შორის ისეთი, როგორცაა „ხარაბუზა ღენერალს“, სწორედ ემოციური ხასიათისაა. ამ ლექსში წარმოდგენილია ძალიან მკაცრი, დაუნდობელი გაკიცხვა, მაგრამ ძირითადად დაუსაბუთებელი გაკიცხვა. გაკიცხვის საკმარის საფუძველად ჩათვლილია თვით აკაკის მიმართება გრ.ორბელიანისადმი (გრ.კიკნაძე). სხვაგვარია ილია ჭავჭავაძის მიდგომა. ილიასათვის, პირველ ყოვლისა, საბუთიანობაა დამახასიათებელი. ილია გაკიცხვი-

სას ისეთ საბუთებს ადგენს, რომლებიც თავისთავად გვიხასიათებენ ობიექტის რაობას. არაეისტოვის საეჭვო არ არის ილიას ლექსის „პასუხის პასუხის“ სიძლიერე, მისი დიდი ზემოქმედებითი ძალა. ხოლო ეს შთაბეჭდილება დაპირობებულია, პირველ ყოვლისა, მისი არგუმენტირებული ხასიათით. ილია მაშინაც, როცა საფუძველი აქვს ძლიერ დელაედეს, წონასწორობა დაკარგოს, სიღინჯეს ინარჩუნებს, თავშეკავებულია. იგი არ მიჰყვება ემოციებს. პოეტი ლექსში, პირველ ყოვლისა, უჩვენებს თვალნათლივ ადგენს „მამებისა“ და „შვილების“ ღირსებებს ცალ-ცალკე და ერთმანეთს უპირისპირებს მათ.

„პასუხის პასუხამდე“ როგორც აღინიშნა, ილიამ „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“ დაწერა. ამ საგირული ხასიათის ლექსებში ბევრი იმდროინდელი ძალიან ცნობილი პირი იყო გაკიცხული. პიროვნული დაცინვის მაგალითები პოლემიკურ პლანში ილია ჭავჭავაძემდე არსებობდა. ამ მხრივ საკმარისია გაეხსენოთ ბესიკისა და ჭაბუა ორბელიანის ამ ხასიათის ლექსები. ბესიკისა და ჭაბუას ლექსები პიროვნული სრულიად მოურიდებელი განქიქების მკაფიო მაგალითებია, ოღონდაც პიროვნულის საზღვრებშივე დარჩენილი.

ილია ჭავჭავაძის ლექსები კი, პირველ ყოვლისა, სწორედ იმითაა საყურადღებო, რომ მან პიროვნულ გაკიცხვას საზოგადოებრივი ფასი და მნიშვნელობა მიანიჭა. თოთოეული გამოცანის ობიექტის საზოგადოებრივი ფასი აქვს ნაჩვენები პოეტს და ეს ძალზედ მკაფიოდ არის მინიშნებული თითოეული გამოცანის ბოლოს რეზონანსად დართულ საკმაოდ მაგარ გამოთქმაში:

„ქვეყანა და ქვეყნის საქმე
იმას ფეხებზე ჰკილია“.

აღნიშნული კი ილიას მრწამსიდან გამომდინარეობს - იგი ყველას და ყველაფერს საზოგადოებრივი მნიშვნელობის თვალსაზრისით, აფასებს. სხვაგვარი შეფასების კრიტერიუმი მისთვის არ არსებობს. ილია ჭავჭავაძე თავის განცდებს მხოლოდ საზოგადოებრივი ღირებულების თვალსაზრისით შემოწმების შემდეგ მიიჩნევს გამოსხაგვისათვის შესაფერისად. შემოწმება თითქმის ყოველთვის გულისხმობს მანძილს განცდასა და მის გამოხატვას შორის - ილიას ლექსებში ყოველთვის იგრძნობა ეს მანძილი. იგი თავის ლექსებში ყოველგვარ განცდებს კი არ გამოხატავს, არამედ იმ განცდებს იხდის ასახვის საგნად, რომლებიც უშუალოდ პასუხობენ, შეესაბამებიან პოეტის თვალსაზრისს. რა თქმა უნდა, პოეტს აქვს თავისი უაღრესად ინტიმური სამყარო, მაგრამ მას თავისი თავისათვის ნება არ მიუცია საამქარაოზე გამოეგანა, პოეტური გამოხატვის საგნად ექცია ყო-

ყოველგვარი განცდა. ილიას არ მიუჩნევია პოეზია თავისი აფორი-
აქებული სულის ნავსაყუდრად, რადგან ეს, მისი აზრით, დაუკარ-
გავდა მას საზოგადოებრივ მნიშვნელობას. ილიას ლირიკაში ის
გრძნობები იჩენენ თავს, რომლებიც მის მძლავრ ინტელექტს ეყრდ-
ნობიან და გარკვეულობით ხასიათდებიან. ამ აზრითაც ილია ჭა-
ვჭავაძის ლირიკაში ისეთი ღელვაა გამოხატული, რომელიც თავშეკა-
ვებულია. პოეტს შესწევს ძალა, მოერიოს, დაეუფლოს თავის. გრძნო-
ბებს. მისთვის შინაგანი მღელვარებაა დამახასიათებელი. ლიტერა-
ტურის ისტორიამ იცის ბევრი მაგალითი იმისა, როცა პოეტი
უძლივს თავი მოაჩვენოს მკითხველს, რომ ძალიან ღელავს, როცა
იგი შინაგანად არაერთად ღელავს არ განიცდის. ესაა ყალბი ღელ-
ვის ნიმუში. ილიას ლექსები კი განცდილის სიღრმით გამოირჩევიან.
უაღრესად განცდილია, მაგრამ ამასთანავე უაღრესად თავშეკავე-
ბული მის თხზულებებში გამოხატული გრძნობა. თვითდაკვირვებასაც
ემყარება ილიას შემდეგი ფრაზა: „ჭეშმარიტი მართალი გრძნობა
ყბელი როდია. პირიქით, იმდენად თავდაჭერილია, იმდენად სიგყვად-
ვირია, რამოდენადაც უფრო ძლიერია და, თუ გნებავთ, ამ სიგყვად-
ვირობაშია იმისი მიმზიდველი ღირსებაცა, იმისი გულსაწვდენი
ზემოქმედებაც“. (V, 500).

როცა ილიას, როგორც პოეტის მხატვრულ შესაძლებლობათა
დახასიათება პოეტიკური ანალიზის სახით წარმოებს, ამ დროს
ჩვეულებრივია დასკვნა, რომ ილიას ახალი ფორმებით არ გაუმ-
დიდრებია ქართული ლექსი, რომ ამ მხრივ მისი თხზულებები სიახ-
ლეს არ გვიდგენენ. ილიამ გაიმეორა ის ფორმები, რომლებიც ქარ-
თულ პოეზიაში მანამდე არსებობდა. მაგ., ერთი ავტორის თქმით,
„ილიას ლირიკა ფორმის მხრით ნაბიჯის წინ გადადგმას არ წარ-
მოადგენს ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანის და ნიკო-
ლოზ ბარათაშვილის ლირიკასთან შედარებით“¹. გასარკვევია ამ
რიგის მსჯელობის აზრი. ფორმის მხრით ნაბიჯის წინგადაუდგ-
მელობა ნიშნავს თუ არა იმას, რომ ახალ შინაარსს ვერ მოეძებნა
შესაბამისი ფორმა. თუ ამას ნიშნავს, მაშინ აუცილებელია გარკ-
ვეული დასკვნის გაკეთება ილიას ლირიკის მხატვრულ ღირსებათა
შესახებ. თუ ნაბიჯი არ არის გადადგმული ახალი ფორმების
მოსაპოვებლად იმიტომ, რომ ეს არც იყო საჭირო, არ არსებობს
ამის შინაგანი მოთხოვნა, მაშინ რა აზრი და დანიშნულება აქვს ამ
მსჯელობას საერთოდ ნაბიჯის წინ გადადგმის თაობაზე? გარე-
გნულად ილიას თითქმის არც გამოუხატავს განსახიერების იმ საშუ-

¹ ბ.ქიქოძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, XIX ს. 1947, გვ. 139.

ალეხათა უკმარისობა, რომლებიც ქართულ ლექსწყობას გააჩნდა. მას არ უჩვენებია თავის ახალ იდეებთან უკვე ცნობილი ლექსწყობის ფორმათა შეუსაბამობა. ასეა ეს, როცა ჩვენ ილიას ლირიკას ფორმალურ სიახლეთა თვალსაზრისით ვიხილავთ და ეს მარგო ილიას ლირიკას როდი ეხება. თითქმის იგივე ითქმის აკაკი წერეთლის შესახებაც. ილია და აკაკი უმეტესწილად ადრეულ ფორმებს მიმართაუდნენ. მეტიც, ისინი საგანგებოდ გახაზავდნენ ადრე დამკვიდრებულ პოპულარულ ფორმათა გამოყენების ფაქტს. მაგრამ ეს არა თუ არ უშლიდა ხელს ახალი შინაარსის მოწოდებას, არამედ ამკვიდრებდა ამ შინაარსის სიახლეს.

ილიას ლექსებში ხშირია ისეთი სიგყეების დაჯგუფება, რომლებიც ერთმანეთთან შემობლობაში მყოფ ბევრ თანხმომთან შეიცავენ. რჩება შთაბეჭდილება, რომ იგი ქმნის სიგყეათათვის არც თუ ჩვეულებრივ ფრაგმენტოლოგიურ კონსტრუქციებს. ილიას ფრაზის ამგვარი უჩვეულობით მიღებული შთაბეჭდილებაც იყო იმის ერთი მიზეზი, რომ ზოგიერთი კრიტიკოსი მის ლექსებს მძიმედ და გაუმართავად მიიჩნევდა და დაეჭვებას გამოთქვამდა ილიას პოეტურ შესაძლებლობებში. ნამდვილად კი ეს გარემოება მისი პოემის თავისებურებად და მის მხატვრულ ღირსებად უნდა მივიჩნიოთ. ილია ლექსების თხზვისას თავისი ბუნების შესაბამისად ირჩევს „მძიმე“ გამოთქმებს და ქართული ენისათვის ერთგვარად უჩვეულო ფორმებს. ამით პოეტი თითოეულ სიგყეს სიმყარეს ანიჭებს იმ გავებით, რომ თითქოს ნელა და დაკვირვებით გაატარებს მათ მკითხველის ცნობიერებაში მათი მნიშვნელობის ხელშესახებად გავების მიზნით, სამოგადოდ ლექსის შინაარსობლივ მხარეზე, აზრზე ყურადღების გადაგანის მიზნით... შემდეგი პოეტური სტრიქონები: „და დამიწყებს სიყვარულით ფეთქებასა გული“, „ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი“, „რასც მაშინ გრძნობდი, ყოველი სთქვა მწუხარმა თვალმა“, „რამდენადც უფრო მშვენიერი ხარ, იმდენად უფრო მიკვდება გული“ და სხვა „მაგარი“ გამოთქმებია, მაგრამ სწორედ ამგვარი გამოთქმებით არის ხაზგასმული ილიას ლექსის ძალაც. ამგვარი გამოთქმები ცოცხლად წარმოადგენენ აზრს, სამდენად შეიძლება ვილაპარაკოთ სიგყის ენერგიულობაზე ილიას პოემაში. ილიას ლექსის ძალა მის ენერგიულობაში ძევს. ამიტომაც უნდა ითქვას, რომ ილიასთან განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული ცალკეულ სიგყეებს. სიმძიმის ცენტრი მის ლექსებში ფრაზის გამომსახველობაზეა გადაგანილი. ისიც უნდა აღინიშნოს რომ ილიას ლექსებში დადასტურებული ხშირი რიტმული ცვალებადობა სწორედ ამ მიზანს, მკითხველის ყურადღების სათქმელ შინაარსზე გადაგანას

ემსახურება. პოეტი ლექსის ამრობრივ მხარეზე ყურადღების გამახვილებას მოითხოვს და არა მელოდურობაზე. ამდენად ზოგიერთი კრიტიკოსის მიერ ილიას პოემების ნაკლოვანებად მიჩნეული „სიმძიმე“ ნამდვილად მის ენერგიულობაზე მეტყველებს და მისი თავისებურებაა. ილია ირჩევს „მძიმე“ გამოთქმებს და ამით თავისი სათქმელის სიღარბაისლეზე და განცდილის სიღრმეზე მიგვანიშნებს, მკითხველის ყურადღებას აქეთკენ მიმართავს და სათანადო ემოციას აღძრავს მასში.

ყველაფერი აღნიშნული თუმცა სრულებით ვერ ამოწურავს სათქმელის შინაარსს, მაგრამ იმაზე კი მიუთითებს, რომ ილია ჭავჭავაძის გრძნობებს მის პოეზიაში ნაპოვნი აქვს თავისი შესაბამისი ფორმა - დიდაქტიკური, მქადაგებლური, მებრძოლი, დინჯი, თვითდარწმუნებული და ამასთანავე ამაღლებული ფორმა. ეს კი ნიშნავს, რომ ილია ჭავჭავაძის მიზანსწრაფვას თავისი შესაფერისი ესთეტიკური სამოსი აქვს და ამიგომაც უწერია მას უკვდავება ქართველი ხალხის ცნობიერებაში.

ილია ჭავჭავაძის პოემები. ეპიკური პოეზია ერთი მეგად მნიშვნელოვანი უბანია ილია ჭავჭავაძის მხატვრული მემკვიდრეობისა. ინტერესი ამ ქანრისადმი იმთავითვე არსებობს. ლირიკული თხზულებების გვერდით, მათთან ერთად იქმნება ილიას პირველი ეპიკური თხზულებებიც. საერთოდ კი ილია ჭავჭავაძე ავგორია ხუთი პოემისა.

„აჩრდილი“. „აჩრდილი“ ილია ჭავჭავაძის პირველი ვრცელი ეპიკური ქმნილებაა. ილიამ პოემა უძღვნა თავის მეგობრებს ივანე პოლგორაკის და ილია წინამძღვრიშვილს, შემდგომში ცნობილ მოღვაწეებს. „აჩრდილი“ თავისი შემადგენლობითა და ქანრობრივი ხასიათით სცილდება პოემის გრადიციულ გაგებას და თანამედროვე უსიუქეგო პოემებს უახლოვდება. ილია ჭავჭავაძემ „აჩრდილი“, კერძოდ მისი პირველი ვარიანტი 1859 წლის დასაწყისისათვის დაამთავრა, როდესაც იგი მხოლოდ ოცდაერთი წლისა იყო. დაახლოებით ამავე დროიდან ილია შეეცადა პოემის გამოქვეყნებას, მაგრამ მოსერხდა ერთი ნაწყვეტის დასტამბვა (V თავი - „ჩემო არაგვო...“) ჟურნალ „ეისკარში“. ილია საკუთარი თავისადმი ჩვეული მომთხონელობით აგრძელებდა მუშაობას პოემის სრულქმნისათვის. პოემის საბოლოო ვარიანტი სრული სახით 1881 წელს გამოქვეყნდა, როცა ილია უკვე ორმოცდაოთხი წლისა გახდა. ამ დროს მას დაწერილი ჰქონდა ყველა მნიშვნელოვანი მხატვრული ქმნილება, გარდა „განდეგილისა“ და „ოთარაანთ ქერივისა“. იგი შემოქმედებითი სიმ-

წიფის ასაკში იყო შესული. მართალია, ამ დროის მანძილზე ბევრი რამ შეიცვალა „აჩრდილში“, მაგრამ არ შეცვლილა პოემის იდეურ-მინაარსობრივი მხარე. პირიქით კიდევ უფრო გაღრმავდა და გაფართოვდა ის, რამაც უკვე აღრეულ ვარიანტში იჩინა თავი. ცელილებები ძირითადად შეეხო პოემის მხატვრულ მხარეს, განსაკუთრებით მის კომპოზიციას...

შთაბეჭდილება, რაც ამ ნაწარმოების გაცნობის შედეგად მკითხველს რჩება ესაა პოემის ზოგადი, მიმოხილვითი ხასიათი. აქ, ამ პოემაში არა გვაქვს გრადიციული პოემისათვის დამახასიათებელი სიუჟეტი, ამბავი, რაც განვითარების გარკვეულ საფეხურებს შეიცავს. არ მოქმედებენ გრადიციული პოემისათვის დამახასიათებელი პერსონაჟები. პოემა ლირიკული წყობისაა. იგი წარმოადგენს ავტორის ლირიკულ განსჯას, მისი შეხედულებების, მოსაზრებების გამოსატყობს. ზოგჯერ თვით ავტორის, ხოლო მომეტებულად პოემის ერთობ პოეტური პერსონაჟის - აჩრდილის პირით გამოთქმულს, დიდ, უაღრესად მნიშვნელოვან, ჩვენი ქვეყნის თვალსაზრისით სასიცოცხლო საკითხებზე, რომლებიც პოეტის ლელვის საგანს შეადგენენ. აქ დახატულია საერთო, განზოგადებული სურათები ჩვენი ქვეყნის აწმყოდან და წარსულიდან. მომავლისადმი პოეტის დამოკიდებულებააა ნაჩვენები და ესეც ზოგად პლანში. მაგალითად, ილია ჭავჭავაძე ამ პოემაში ეხება სოციალურად მწვავე, ბატონყმობის, საკითხს. განსხვავებით სხვა მწერლებისაგან, რომლებიც ჩვენს მწერლობაში ილიას შემდეგ გაიხდიან ამ საკითხს განსახიერების საგნად, ი.ჭავჭავაძე პოემაში ბატონყმობის კონკრეტულ სურათს არ ხატავს, აქ არ არიან წარმოდგენილი კონკრეტული ბატონი და მისი ყმა. ცალკეულის დახატვის შემთხვევაში შეიძლება გაჩნდეს საწინააღმდეგო აზრი იმის შესახებ, რომ ავტორი ფაქტებს სწორად არ ასახავს, ანდა ითქვას, რომ ნაწარმოებში განსახიერებული სინამდვილე გამონაკლისს წარმოადგენს, ეს შებატონე კია გულქვა, მაგრამ სხვები მას არ გვანან.¹

ილია ჭავჭავაძის „აჩრდილში“ ნაჩვენებია, რომ საზოგადოდ ბატონყმობის სისტემაა უეარგისი და მიუღებელი. პოეტი უჩვენებს, რომ ცალკეული მეზატონის თვისებები კი არაა არსებითი, არამედ თვით სისტემის ხასიათი. თვით ბატონყმური წყობაა საფუძველშივე დასაგმობი, რადგან იგი ხელს უწყობს, ბადებს შეუბრალებლობას, სისასტიკეს, ადამიანის ძარცვა-გლეჯას, ყიდვა-გაყიდვას. საკითხის-

¹ ამგვარი დამოკიდებულება, როგორც ცნობილია, კიდევ ვაჩნდა დ. ჭონქაძის „სურამის ციხის“ მიმართ. ვეულისხმობთ ალ. ორბელიანის წერილს „დართულს დართული“, „ციხიკარი“, 1959, № 6, გვ. 106, ჯ. ჭუმბურიძის პუბლიკაცია.

აღმი ამგვარი მიდგომა, მასალის ასე მოწოდება უკვე საფუძველშივე სპობს სხვაგვარი გაგების შესაძლებლობას და ამდენად დიდია მისი სოციალური ღირებულება. ილია ჭავჭავაძე სრულიად გარკვევით მოითხოვს სოციალური წყობის შეცვლას, შეცვლის გზად კი მას რევოლუციური გზა მიაჩნია, გზა ძველი სისტემის ნგრევისა და ახლის შენებისა.

ამ პოემაში თავისუფლებაზეცაა ლაპარაკი და ეს საკითხიც როგაღობის პლანშია განცდილი. კონკრეტული სახე თავისუფლებისა პოემაში ნაჩვენები არაა. ადამიანი უნდა განთავისუფლდეს და განთავისუფლება კიდევ ის ამაღლება და განკაცდება, „წართმეულ ნიჭთა კელავ მოიპოვებს,“ სხვას არ შეავიწროვებს, „ძირს არ დასწევს“ - ასეთია პოემაში გამოხატული თავისუფლების შინაარსი.

ილია ჭავჭავაძე ამ პოემაში საგანგებოდ ჩერდება „ჩვენი ხალხის ეროვნულ თავისებურებებზე, რომელთაც მისი ამრით, განსაზღვრეს ამ რაოდენობრივად პატარა ხალხის არსებობა მრავალი საუკუნის განმავლობაში“.¹ აქ გადაგვარების ის საშიშროებაცაა მძაფრად დანახული, რაც ჩვენს ქვეყანას ემუქრებოდა ეროვნული ჩაგვრისა და სოციალური უკუღმართობის პირობებში. წარსულისა და აწმყოს შეპირისპირების საფუძველზე ნაჩვენებია, მეორის უბადრუკობა პირველის გმირულ სულთან შედარებით. ილია ჭავჭავაძეს არ შეუძლია შეგუება არსებულთან, მაგრამ იგი ფართო თვალთახედვის შემოქმედია. ამიგომ გადაულახავ სევდას არ ეძლევა. იგი ცილდება სევდის ფარგლებს და იმედის სფეროში გადადის. ამ იმედის ნიშნად არის აქ დაშვებული ციდან აქამდის არნახული ცისარგყელა.

პოემა „აჩრდილში“ მომავლის პერსპექტივაცაა დანახული; მომავლის საფუძველს პოეტი თავისუფლების პირობებში თავისუფალ შეგნებულ შრომაში ხედავს, შრომაში, რომელიც დამონებული კი არ იქნება, ძალდაგანებას კი არ დაემყარება, არამედ პასუხი იქნება ადამიანის შინაგან მოთხოვნილებაზე, მის არსებობას გაამართლებს და შემოქმედებით ხასიათს შეიძენს. ქვეყნის სულიერი ბედნიერება მაშინ იქნება უზრუნველყოფილი, როცა ქართველი „მოგად ცხოვრებას გაიკვლევს და მცნების ნათლით ზე-აღმოდულ, ამაღლებული ჰკვით განჭვრეტს საზოგადო ცხოვრების დენას“.

ისიც აღსანიშნავია, რომ „მძლავრი კავკასის“ ხალხთა თანაარსებობა და მათი მყარი კავშირი მიაჩნია პოეტს როგორც ჩვენი, ასევე კავკასიის ყველა ხალხის საიმედო მომავლის საწინდრად.

¹ ბრ. კიკნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები, გვ. 191.

პოემა „აჩრდილში“ ზოგად ფორმაში განცდილი და ამეფე ხასიათის სურათების სახით წარმოდგენილი საკითხები შემდეგ გაშლავაფართოებას, გაღრმავებას, და სხვადასხვა ასპექტით კონკრეტულ განსახიერებას პოულობს ილია ჭავჭავაძის მომდევნო ნაწარმოებებში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „გლახის ნაამბობი“, „მეფე ღიმიერი თავდადებული“, „მგზავრის წერილები“, ლირიკულ ლექსებში „გუთნის დედა“, „ელეგია“ და ა.შ. ეს ვითარება კი იმაზეც მიგვითითებს, რომ „აჩრდილი“ ისევე როგორც პროზაული „მგზავრის წერილები“ ილიას საპროგრამო ხასიათის ნაწარმოებია.

ილია დიდი ერუდიციის ხელოვანია და ვასაგებია, რომ მისი ნაწარმოებების, კერძოდ კი „აჩრდილის“ მექმნისას ბევრი ლიტერატურული ფაქტიც კვებავს პოეტის გონებას და წარმოსახვას. მოცემულ შემთხვევაში საინტერესოა იმ მიმართების გათვალისწინება, რასაც ილია დიდ გოეთესთან და, კერძოდ, კი მის „ფაუსტთან“ უნდა ამყარებდეს. ილია ჭავჭავაძე, როგორც მისი მემკვიდრეობიდან ნათლად იგრძნობა, გოეთეს საფუძვლიანად გაეცნო. მან დიდად შეუწყო ხელი ქართველი საზოგადოებისათვის გოეთეს მნიშვნელობის გათვალისწინებას. ხოლო, მეორე მხრივ, ილიამ გოეთეს საკაცობრიო შინაარსის იდეალებთან ქართული ასპექტით მისეღა ცადა, რაც გამოჩნდა კიდეც „აჩრდილსა“ და „მგზავრის წერილებში“. ამით, ერთი მხრივ, ილია ჭავჭავაძე ქართული მწერლობის თვალსაწიერს აფართოებდა, მსჭვალაედა რა მას ზოგადსაკაცობრიო ინტერესებით და ქართველი კაცის თვალსაწიერსაც აფართოებდა. ამას ჩვენი საზოგადოების, ჩვენი ლიტერატურის წინსვლისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან თომას მანის სიგყეებით რომ ეთქვათ, „ფაუსტი“ არის გიპური პოემა გერმანელი ხალხისა და მთელი კაცობრიობისათვის, რომელსაც გადამლი როგორც ბიბლიას და პოულობ მასში ადამიანის სულის დამამშვიდებელ და მძლავრ გამოსხატულებას“.¹

ფაუსტურის ფილოსოფიური შინაარსი მუღმიეი და დაულლეღი წინსვლისა, ილია ჭავჭავაძესთან განცდიღია პრაქტიკულ-საზოგადოებრივ ასპექტში და უაღრესად სოციალური შინაარსი აქვს შეძენიღი. გოეთესეული ცნობიღი აზრის - „მხოლოდ დაულლეღ მოძრაობაში თავისთავს პოეებს ადამიანი“. ახლებურ ილუსტრირებას და სოციალურ-პოღიტიკურ ენაზე დასაბუთებას ვხვდებით ჩვენ „მგზავრის წერილებში“ მყინეარისა და თერგის დაპირისპირების სახით. ხოლო

¹ თ. მანი, თხზულებანი ათ გომად, ტ. X, გვ. 47 (რუსულ ენაზე).

თავისუფალი მიწის თავისუფალი ხალხით დასახლების ფაუსტურ იდეას იჭავეჭავეაძე „აჩრდილში“ სოციალურ ნიადაგზე აფუძნებს „შრომის სუფევის“ სახით და მას XIX საუკუნის გვირთად სახაეს. ცნობილი ადგილი „აჩრდილიდან“ „შრომის ახსნისა“ და „შრომის სუფევისა“ უახლოვდება ზრუნვით დაბრმავებული, მაგრამ გონების შუქით განათებული - მოხუცი ფაუსტის მონოლოგს.

ილია ჭავჭავაძე „მგზავრის წერილებში“ საგანგებოდ მსჯელობს ადამიანის, ერის სიცოცხლის არსებით ნიშანზე. რა არის ადამიანის სიცოცხლის ნიშანი, როგორ ვლინდება იგი? ასეთია კითხვა, რომელსაც მწერალი სვამს. ილიას ამ კითხვაზე ვარკვეული პასუხი აქვს. იგი ადამიანის, ერის სიცოცხლის ნიშნად მ ო ძ რ ა ო ბ ა ს მიიჩნევს. „მოძრაობა და მარგო მოძრაობა არის... ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმკეში“ - ამბობს ილია. „მგზავრის წერილებში“ მწერალი არ აკონკრეტებს, თუ რა სახის მოძრაობას გულისხმობს. მისი აზრით, მთავარია იყოს მოძრაობა. ადამიანის მოძრაობა მიზანდაქვემდებარებული მოქმედებაა. ადამიანი გონიერი არსებაა და მისი მოძრაობის შინაარსი მიზანდასახული შ რ ო მ ა ა, რამდენადაც შრომა ვარკვეული პროდუქციის შექმნას გულისხმობს მაგერიალური თუ სულიერი შინაარსისას. ზემოთქმული თავისთავად გულისხმობს, რომ შრომა ადამიანის არსებობის ფორმაა, მისი სასიცოცხლო მოთხოვნილება. მაგრამ თუ შრომა არაა თავისუფალი, თუ იგი იძულებითია, დამონებული, ძალდატანებაზე დაფუძნებული, ცხადია, არსებობაც დამახინჯებულია. აქედან აუცილებლად გამომდინარეობს მოთხოვნა „შრომის ახსნისა“. მაშასადამე, „შრომის ახსნა“ უმალ ნიშნავს პასუხს ადამიანის ბიოლოგიურ მოთხოვნაზე. შრომა უნდა თავისუფალი გახდეს, შეგნებული, ძალდაუტანებელი. ნაყოფიერი მხოლოდ ის შრომაა რომელიც ადამიანის სიცოცხლის (არა მარგო ბიოლოგიურის) აუცილებლობასთანაა დაკავშირებული, რომელიც ადამიანის ჭეშმარიტი ბედნიერების წყაროა, რომელშიაც ვლინდება ადამიანი.

ასე ეხმაურებიან ერთმანეთს „აჩრდილი“ და „მგზავრის წერილები“. ასე გადადის აზრი და იდეა ერთი ნაწარმოებიდან მეორეში, განმარტავს, აესებს მას. ფაქტია ისიც, რომ ამ ორ ნაწარმოებზე შემოქმედებითი მუშაობა 70-იან წლებში ერთდროულად მიმდინარეობდა.

ილია ჭავჭავაძის „აჩრდილი“ ისევე როგორც „მგზავრის წერილები“ აგებულია „თავისუფალი კომპოზიციის“ პრინციპით. აღნიშნული კი იმას გულისხმობს, რომ ამ პოემაში არ არის გადმოცემული მოვლენათა თანმიმდევრობით დაკავშირებული სიუჟეტის მქონე ამბები.

პოეტი არაა შემზღვეული ამბავთა შინაგანი ლოგიკით, თემის განვითარებით და ა.შ. პოემის ლირიკული გმირი იმ საკითხებზე გვაფიქრებს, რაც მას ერთობ მნიშვნელოვნად მიუჩნევია ეროვნული თვალსაზრისით. იგი სრულიად თავისუფალია ამ საკითხების შერჩევისას, მათი ურთიერთდაკავშირებისას. ნაწარმოების ასეთ არქიტექტონიკაში უშუალოდ არის გამქაფებული პოეტის თავისუფალი ნება, მისი პოზიცია, მისი დამოკიდებულება ამა თუ იმ საკითხისადმი.

ნაწარმოების კომპოზიციაზე დაკვირვება ცხადს ხდის, რომ „აჩრდილში“ ერთმანეთის გვერდით ურთიერთდაპირისპირებული ფაქტები და მოვლენები დგანან; მყინვარი ისე „აღმოჩნდა მთების ზემოთ,“ თითქოს „ცის გასარღვევად აღმოზიდულა,“ მაგრამ მისი სრბოლა „განგების ძალით“ უეცრად შეყენებულა. მყინვარი რისხვით დასცქერის ქვეყანას, თითქოს უნდა, რომ დაამსხვრიოს, მაგრამ ამინდი წყნარია, დილა ღამეში. ბუნების სურათი წარმტაცია, მომხიბლავი, მაგრამ გონება უნდა და ეს სიღამეზე არ იტაცებს. საერთოდ კონტრასტის ხერხის გამოყენებით მიიმართება აჩრდილის დიალოგი პოემის ლირიკულ გმირთან. აქ ერთმანეთთანაა დაპირისპირებული გმირული წარსული და უბადრუკი აწმყო, იყო ასე, მაგრამ ასე აღარაა... თავისთავად პოემის ფაბულაშივეა ნაფარაუდები კონტრასტული წყობა – უაღრესად პოეტური ხატი საქართველოს მარად უკედავი სულის აჩრდილისა და უაღრესად პროზაული სინამდვილე. ეს გარემოება – ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული მომენტთა, საგანთა, მოვლენათა ერთმანეთის გვერდით წარმოდგენა - მათ მკაფიო აღქმასაც უწყობს ხელს და ნაწარმოების შინაგან დინამიზმსაც აპირობებს.

პოემა „აჩრდილში“ ყველაზე სრულად წარმოჩნდა ჭაბუკი პოეტის მისწრაფებები და იდეალები, მისი პოეტური შესაძლებლობები.

სოციალურ და ეროვნულ საკითხთა გაშუქებისას, ილია ჭავჭავაძეს უაღრესად კონკრეტული, მწვავე მორალისტური ტენდენციით გამსჭვალული პოემებიც აქვს შექმნილი, როგორცაა „ქართულის დედა“, „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „მეფე დიმიტრი თავდადებული“.

„ქართულის დედა“. „ქართულის დედა“ დრამატული პოემაა. დაიწერა იგი 1860 წელს. ხოლო საბოლოოდ მასზე მუშაობა პოეტმა 1871 წელს დაამთავრა და გამოაქვეყნა კიდეც. 80-იანი წლებიდან იგი ხშირად იდგმებოდა სცენაზე. ყოველთვის, როცა ჩვენს თეატრს უჭირდა, ქართული თეატრის მესვეურები დედაქალაქსა თუ პერიფერიაში ილიას პოემას მიმართავდნენ. დიდი იყო ილიას სიჭყვის მომწოდებლური ძალა, იგი მუდამ აფხიზლებდა ჩვენს ხალხს. განსა-

კუთრებით გადაძვებ ხასიათს იძენდა ილიას სიგჳეა ქართული ლაშქრის სიმღერაში, რომელიც თვითონ პოეტსაც განსაკუთრებით მოსწონდა. ილია თავის მეგობარს პეტრე ნაკაშიძეს, რომელსაც უძღვნა თავისი პოემა, ასე წერდა: „პეტრე, გიგზაენი ხელახლად გადაკეთებულს შენდამი ნაძღვნევს ჩემს „ქართულის დედას“. თუ მოგეწონოს, მიეცი ნიკოლაძეს დასაბეჭდათ. გთხოვ შენი პირმოურიდებელი ამრი მაცნობო ამ პატარა თხზულებაზედ. კარგად კი წაიკითხე. მე ყველაზედ უფრო ჯარის სიმღერა მომწონს, გლესურ კილოზედ მოწყობილია. თუ მოგეწონოს დასაბეჭდათ, შენთან მოწყვილი ძღვნობის ლექსიც დააბეჭდინე ამასთან ერთად. კორექტურა შენთვის მომინდვია. შენი ილია ჭავჭავაძე“.

„ქართულის დედამი“ მამულიშვილური ვალის გრძნობის ის იდეალია მხატვრულად განსახიერებული დრამატულ ფორმაში, რომელსაც ილია მომავლის ოცნებად და ამოცანად სახავედა. ეპიკური განსახიერებისაგან განსახვევებით, რომლის დროსაც გმირის ხასიათი იხსნება მთელი სისავსით, გამოვლენის მრავალფეროვნებაში, დრამატული პერსონაჟის გამოხატვის შემთხვევაში მთავარია „მკვეთრი კონფლიქტი ყოველთვის ერთმხრივ მიმართულ პათოსსა და მის საპირისპირო ვნებას შორის სრულიად განსაზღვრული არეებისა და მიზნების საზღვრებში“.¹

ილიას თხზულებაში სწორედ მამულის წინაშე ვალის გრძნობა და შვილის სიყვარულის გრძნობა ეჯახება ერთმანეთს. აქ ქართველი დედა, დაერდომილი და დასნეულებული, თავის ერთადერთ შვილს, ბოლო ნუგეშს მამულის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ისტუმრებს.

„ქართულის დედის“ მხატვრული ღირსებების გარკვევისათვის უნდა გავიხსენოთ, პირველ ყოვლისა, იჭავჭავაძის მიერ მოგვიანებით 1890 წელს, დაწერილი სტაგია „ახალი დრამების გამო“. ჩვენს ყურადღებას ახლა განსაკუთრებით სტაგიის ის ნაწილი იქცევს, რომელიც უშუალოდ მიემართება ავქს. ცაგარლის დრამას „ქართულის დედა“. ამ სტაგიაში დრამის თეორიის ღრმა ცოდნის საფუძველზე ილია თვალნათლივ აჩვენებს, რომ დრამა სრულიადაც არ გულისხმობს მხოლოდ გარეგნული ფორმის დაცვას, თხზულების წერას მონოლოგებითა და დიალოგებით, სცენებად და მოქმედებებად დაყოფას და „ორიოდე ალაგას ქალისა თუ კაცის სიკვდილის ჩაკერებას... გარეგანი სახე დრამისა ვერასდროს ვერ დაფარავს შინაგანის ცარიელობას, ფუქსაეატობას, არარაობას... დრამა უსათუოდ სულისა

¹ პეტელი, ესთეგია, ტ. III, 1971, გვ. 449 (რუსულ ენაზე).

და გულის უდიდეს ძერაზე უნდა იყოს აგებული და ამენებული, და ეს უდიდესი ძერა სულისა და გულისა ერთადერთი საგანია დრამისა, ერთადერთი ბუნება მისი“ (V,499). რაც შეეხება აქეს. ცაგარლის დრამის მთავარ გმირს-ქართელის დედას-, იგი „რალაუ უგრძნობელი და გულქვაი რამ არის. დედაშვილურს გრძნობას, აგრე მოსალოდნელს, აგრე სასურველსა და საპატიოს მის გულში არაერთი არ აღგილი არ უჭირავს. ამიგომ მის მიერ შვილთა მამულისთვის გაწირვას არაფერი ფასი არა აქვს. გაწირვა მაშინ არის დიდსულოვნების საქმე, როცა გამწირველი თვითონ დიდს რასმე ჰკარგავს ამით, როცა ვხედავთ, რომ ამ გაწირვამ გულში ერთი უმთავრესი ძარღვი ჩასწყვიტა გამწირველსა, ერთი დიდი რამ დააკლო, ძნელად გასაწირი, ძნელად გასამეგებელი, ძნელად დასათმობი ადამიანისა-გან. ამ შემთხვევაში გულთა ჭიდილი დედისა უნდა გამართულიყო დედაშვილურ და მამულიშვილურ სიყვარულისა გამო, რომელნიც ამ დრამაში ერთმანეთს შეხვდნენ ისე, რომ ან ერთი უნდა გაიწიროს, ან მეორე. ორივე სიყვარული კანონიერია, ბუნებრივია და მით ორივე დიდ გრძნობას წარმოადგენს ადამიანის ბუნებაში, ძნელად გასაწირს, ძნელად გასამეგებელს და, რამოდენადაც ან ერთი, ან მეორე, ძნელად გასამეგებელი, იმოდენად თვით განწირვა დიდი, საპატიო და სახელოვანი“ (V,503).

ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანი ისაა, რომ იმ პრინციპებით, რომლებსაც ილია ჭავჭავაძე თეორიულად წარმოადგენს 1890 წელს დაწერილ სტატიაში, პრაქტიკულად ხელმძღვანელობს იგი როგორც ხელოვანი ოცდაათი წლით ადრე დაწერილ დრამატულ პოემაში. „ქართლის დედა“ წარმოადგენს დრამატულ პოემას არა გარეგნული ფორმით, იმის გამო, რომ როგორც ილია ამბობს, დიალოგებისა და მონოლოგებისაგან შედგება, არამედ შინაგანი თავისი ხასიათით. აქ პატრიოტული ვალის შეგნება რთულ დრამატულ ვითარებაში ვლინდება. თხზულებაში ნაჩვენებია, თუ რა დიდი ჭიდილის ფასად დაძლევეს პატრიოტული ვალის გრძნობა დაუძღვრებული სნეული დედის გულში დედაშვილური სიყვარულის გკივილს ერთადერთი შვილის მიმართ, რომელიც „სიბერის მისაყრდომად შთენია“ მას, ფასად იმ სულიერ ძალთა დაძაბვისა, რომელსაც ემსხვერპლა კიდევ დედის გული. იმის გამო, რომ ადვილად ვერ იძლია დედური სიყვარულის გრძნობა, კი არ ფერკმთაღდება, არამედ პირიქით სწორედ რომ იზრდება მნიშვნელობა თავგანწირვისა, რამდენადაც თვალნათლივია, თუ რა ძლიერი გრძნობა დაძლია მან. მამულიშვილური ვალის, პატრიოტული გრძნობის სილიადეც იმით დასტურდება, რომ იგი ფიზიკური კატასტროფის ფასად, მაგრამ მაინც

ორგუნავს მშობლიურ სიყვარულს. მიუხედავად იმისა, რომ დედა მისუსტებულია და სიკვდილი უახლოვდება, მიუხედავად იმისა, რომ აქ არის ცრემლი, არ შეიძლება ითქვას, რომ პოემაში სენტიმენტალური გადახრა გვექონდეს, არ შეიძლება იმიტომ, რომ ცრემლიანობა აქ ერთობ დასაბუთებულია და სადაც მწუხარება, ცრემლი არგუმენტირებულია, იქ უკვე სენტიმენტალიზმთან საქმე არა გვაქვს.

„ქართულის დედა“ თემატიკურად იმ ეროვნული იდეალის კონკრეტულ მხატვრულ განსახიერებას წარმოადგენს, რომელიც იმთავითვე, ილიას სამწერლო მოღვაწეობის დასაწყისშივე გამოიკვეთა. ამ აზრით, მოტივთა განსახიერებით იგი უშუალოდ უკავშირდება პოემა „აჩრდილს“ და ლირიკულ ლექსებს „ქართულის დედას“ და „ნანას“, რომლებიც წინ უსწრებდნენ მას. ოდა თავისუფლებისა, სამშობლო ქვეყნის განთავისუფლების ამოცანის „მძლავრ კავკასის“ განთავისუფლების იდეასთან დაკავშირება სათავეს, როგორც ითქვა პოემა „აჩრდილში“ იღებს და „ქართულის დედაში“ ეს იდეალები პოემის პერსონაჟთა სამოქმედო იდეალებად იქცევიან. ხოლო დედის პატრიოტული ვალის გრძნობის ლირიკული განცდა, გამოსატული ლექსებში „ქართულის დედას“ და „ნანას“, პოემაში დრამატულ გაამბრებას ღებულობენ.

„რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებით“¹. ილია ჭავჭავაძეს „თავიდანვე ის აზრი ჰქონდა შემუშავებული, რომ თავის ქვეყანასთან, მის ჭირსა და ლხინთან ყველაზე მეტად დაკავშირებული იყო გლეხი. ის ამუშვებდა თავის მიწას, ის შესსქეროდა თავის ცას. სწორედ ამ მიწაზე და ამ ცის ქვეშ ცხოვრება უნდოდა მას. ამიტომ ეროვნულ გრძნობათა გასაღვიძებელ ყველაზე უფრო ნოყიერ ნიადაგს ილიასათვის გლეხკაცობა წარმოადგენდა“¹. სწორედ ამიტომაც ილია ჭავჭავაძემ თავის ამოცანად ქართველი გლეხკაცის ცხოვრების, მისი სულიერი სამყაროს, ასახვა და მისი ინტერესების დაცვა გაიხადა. ამ მიზანდასახულებით იქმნება ილიას პოემა „რამდენიმე სურათი...“ მოიხსრობა „გლახის ნააბზობი“ და მოგვიანებით „ოთარაანთ ქვრივი“. ამ ნაწარმოებების შექმნით ილია ჭავჭავაძემ ქართული ლიტერატურის თემატიკაში შემოგრიძალეა მოახდინა. აქამდე პოემის, საზოგადოდ ლიტერატურის საგანი არ ყოფილა მშრომელი გლეხკაცის ცხოვრების ჩვენება ფართო პლანით. ილიამ კი სწორედ იგი აქცია ლიტერატურის მთავარ საგნად. მშრომელი ხალხის წარმომადგენლები, მათი ოცნება, სიხა-

¹ გრ. კი. კნაძე, ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 273.

რული, ტკივილი ილიას ნაწარმოებებში წარმოჩნდნენ და ღრმად ეროვნული და საქვეყნო იდეალების გამოხატვა ითავეს.

ილია ჭავჭავაძე ხედავდა, რომ არსებული სოციალური ეითარება გლეხკაცს მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა, კაცურად ყოფნის უფლებას უსაობდა. ქართველი ხალხის ინტერესების დაცვა კი მშრომელთა განთავისუფლების, მონური შრომისაგან მათი თავდახსნის მოთხოვნასაც აყენებდა. პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდამ“ ილია ჭავჭავაძემ გააანალიზა ის სოციალური პირობები, რომლებიც მშრომელს აიძულებდნენ ხელში იარაღი აეღო, თავის ემო-კუთხეს მოწყვეტოდა, შურისძიების გზაზე დამდგარი ტყეში ყაჩაღად გაჭრილიყო, აქ ღია ცის ქვეშ მარტოკას მხეცივით ტყეში თავისუფლება ეპოვნა.

ჩვეულებრივ ხალხურ შემოქმედებაში და მწერლობაში ილიამდე და მის შემდეგაც განუსახიერებიათ ისეთი ეითარება, როცა ადამიანის გაყაჩაღებას საფუძვლად ედება არა უსამართლობით აღმფოთება, არამედ პიროვნული მოტყევი, როცა თეითონ ადამიანს, კერძო პირს მიწვდება უსამართლობა უშუალოდ, როცა თაეად იტემებს დამცილების სამინელებას, საყვარელი ადამიანის გაუბედურებას. სწორედ პიროვნული ნაწინევი აიძულებს მას ხელში იარაღი აიღოს, ყაჩაღად გაეარდეს და შურისძიების გზას დაადგეს, აქედან კი შეიძლება ადამიანი მივიდეს საერთოდ უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეამდე. ამგვარი ეითარება ხალხურ „არსენას ლექსშიც“ არის წარმოდგენილი, ღჭონქაძის „სურამის ციხეშიც“ და ენინოშვილის „სიმონამიც“. ერთი მეხედით, შეიძლება მოგეყენოს, რომ ამგვარსაეე ეითარებასთან ვვაქვს საქმე ი.ჭავჭავაძის პოემაშიც. რომ აქაც მაქრო პირადი შურისძიების გრძნობით შეპყრობილი გაეარდა ტყეში ყაჩაღად. როცა მამა მოუკლეს რომტქვეშ, მამინ იფეთქა მასში პროტესტის გრძნობამ და კაკოს გზას დაადგა. სინამდვილეში კი ილიას პოემაში არსებითად განსხეეეებულ მდგომარეობასთან ვვაქვს საქმე. ფაქტობრივად მამის უღმერთოდ რომტქვეშ სიკვდილი მაქროსთვის საბაბია, უკანასკნელი წეეთია, რომელმაც საბოლოოდ დააყენა მაქრო უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის გზაზე. მაქროში უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი დიდი ხანია მწიფდებოდა. მისმა ყმაწვილურმა გულმა ღრმად ჩაიმარხა გულში პირველი ნაღველი-თორმეტი წლისა რომ სახლს მოაშორეს, ყმაწვილური სეედა სერაედა ბაეშვის გულს, „სხეები ლხინობდნენ“, მას კი თეალზე ცრემლი არ შრებოდა... მართალია მაქრო ასეთ ყოფას შეეყვია, ბაეშვი ხომ მალე გადიყრის ნაღველს, კიდეც ლხინობდა, კიდეც მღეროდა უღარდელად და ტკბილად მიდი-

ოდა თითქოს მისი ბავშვობა, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ მისი სული უკვე სხვაგვარად იწრთობოდა. იმ ზღაპრებსა და ამბებში, რომლებსაც პატარა მწყემსის ბიჭები ერთმანეთს უყვებოდნენ, ზაქროს ყველაზე მეტად არსენას ამბავი მოსწონდა, „ღვიძლ დედასავით“ შეითვისა. „არსენობა ენაგრებოდა“. კაკოს სახელიც გავონილი ჰქონდა, ბევრჯერ უოცნებია მასთან წასვლაზე, მასთან ერთად უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლაზე, მაგრამ თუ რამ აკაეებდა, კიდეც ის, რომ „სახლ-კარი ენანებოდა“, და როცა სახლ-კარის საქმეც უბედურად დაგრიალდა, ზაქროს აღარაფერი დააკაეებდა მიზნის აღსრულების გზაზე. როგორც ეხედავთ პიროვნული მოტივი მხოლოდ საბაბია სრულიად მომწიფებული პროტესტის გრძნობის გამოსახაგავად. მან როგორც ითქვა, მხოლოდ უკანასკნელი წვეთის როლიდა შეასრულა. კაკო ყაჩაღიც სიმართლისა და თავისუფლების დროშით გამოდის. ამ აზრით შეიძლება ითქვას, რომ პოემაში, ფაქტობრივად პირველად ჩვენს ლიტერატურაში, დიდი დამაჯერებლობით არიან დახატულნი გლეხკაცობის ღირსეული წარმომადგენლები. „ზაქრო და კაკო ხალხის ოცნების მაგარებელი გმირებია“.¹ მათ ასეთებად აქცევენ ადამიანური უფლებების დაცვისათვის, ადამიანური ღირსების შენარჩუნებისათვის ბრძოლა. ამ აზრითაც ღრმად ეროვნულ შინაარს აგარებს ეს პოემა.

პოემა „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი...“ იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ ფაქტობრივად პირველად ჩვენს სინამდვილეში სწორედ აქ წარმოჩნდა უაღრესად კონკრეტული ქართული სოფლის ყოფა, ქართული გარემო. ქართული კოლორიტით არის აესებული ეს პოემა-იქნება ეს მწუხრის ეამს ღამის სიმყუდროვეში დარხეული მეურმის ნაღვლიანი სიმღერა თუ მწყემსი ბიჭების სევდიანი, მაგრამ მაინც ტკბილად მოსაგონარი ცხოვრება, გახსენება მარად ცოცხალი არსენას სახელისა. ამ პოემაში მოთხრობილი მწუხარე ამბების გარემო ქართული ბუნების კონკრეტული სურათებია. ალაზნის წყნარი დუდუნი და კუდიგორის ტყის იდუმალება აკრავთ გარს ხალხის საყვარელ გმირებს. ყოველივე ეს დიდად აფართოებს პოემაში განსახიერებული საკითხის, სურათების მნიშვნელობას და მათ გემოქმედებით ძალასაც აპირობებს.

იმ დაბაბული კონფლიქტის გამოსახაგავად, რომელიც არსებობს ადამიანისა და იმ საზოგადოებრივ ვითარებას შორის, რომელშიც მას ცხოვრება უხდება, იჭაუჭავაძე თავის პოემას დრამატულ გააზრებას აძლევს და ეს ვითარება თავს იჩენს განსახიერების გარეგ-

¹ ს.ჩიქოვანი, რჩეული წერილები, 1963, გვ. 194.

ნულ ფორმაშიაც, პოემას ლექსად დაწერილი პიესის სახე აქვს შექმნილი.

ამრიგად, პოემაში „რამდენიმე სურათი...“ იჭაფჭაფაძემ დამაჯერებლად აშხილა სოციალური წყობის-ბატონყმობის დამლუკველი ხასიათი. უჩვენა, თუ როგორ რყვნის მნებობრივად სოციალური წყობა ადამიანს, რომელსაც ბატონი ჰქვია და ყველაფრის უფლება აქვს მინიჭებული, როგორ აიძულებს გლეხობის საუკეთესო წარმომადგენლებს შურისძიებით ანთებულებმა საკუთარი ღირსების დასაცავად იარაღი აიღონ და გყეში ყაჩაღად გაიჭრან.

„მეფე დიმიტრი თავდადებული“. სამშობლო ქვეყნის წინაშე ვ ა ლ ი ს ეთიკური ძალის ჩვენებას ისახავს მიზნად იჭაფჭაფაძე თავის პოემაში „მეფე დიმიტრი თავდადებული“. პოემა ისტორიული ხასიათისაა. მასში მხატვრულად არის განსახიერებული მე-13 საუკუნის საქართველოს ისტორიის ცნობილი ფაქტი.

ისტორიული თემის მხატვრულად განსახიერების საკითხს იჭაფჭაფაძე საგანგებოდ ესება თავის სტაგიაში „ახალი დრამების გამო“. ილიას ამრით, „ისტორიული ეპოსის თხზულებამ უნდა თვალწინ გაგვიტაროს ან ისტორიული კაცი ეინმე აეკარგიანობით, ან თითონ ცხოვრება კერძო თუ საზოგადოებური, რომლისაშე წარსულის დროსი და ეპოქისა. გვაჩვენოს, რა ამრი, რა გულისტკივილი, რა სწრაფვა სულისა, რა გონებაგახსნილობა, რა მნე-ჩეულება ხელთ ქჷონია მაშინდელობას კერძო ცხოვრების თუ საზოგადოებურის ასე თუ ისე წარსამართავად“. ილია არ იწყნარებს ისეთ ნაწარმოებებს, რომლებიც წარმოგვიდგენენ ავგორთა მოვონილ „აღამიანთა ერთმანეთზედ ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ყოველს დროსა და ჟამს, ყოველს ეპოქას ერთნაირად მიეჩემება“. ისტორიული სინამდვილის ასახვის დროს ფაქტების სიმუსტით გადმოცემის მოთხოვნა სრულიადაც არაა მთავარი. მწერალმა „დეე, თუნდა ამბაეი, არაკი დრამისა თავის საკუთარის ფანტაზიით შექმნას, ხოლო თუ სურს ისტორიული ღირსება მიანიჭოს თავის დრამას, უსათუოდ მოვალეა, სული და გული ეპოქისა იმ ამბაეში ჩანასკვოს, ჩაქსახოს და დრამის სელაში გადაგვიხსნას, გადაგვიშალოს საგრძნობლად და დასანახავად“. ილიას მიაჩნია, რომ ისტორიული ხასიათების შესაქმნელად სრულიადაც არაა საკმარისი „ღესითმომადლებული ნიჭი“, რომ ასეთ მწერალს „წინ უნდა უძლოდეს დიდი ცოდნა ისტორიისა, დიდი გონებაგახსნილობა, დიდი განათლება“.

ცნობილია, რომ „აჩრდილზე“ მუშაობისას პოეტმა აღიარა, ხალხის მნე-ჩეულებების, ფსიქიკის გასაცნობად ჩვენი ისტორიული

წყაროები მასალას არ იძლევიანო. აღნიშნულის გათვალისწინების საფუძველზე საგულისხმოა, რომ ფაქტობრივად ილია ჭავჭავაძემ ერთი ისტორიული პოემა შექმნა - „მეფე ღიმიტრი თავდადებული“ და მით დაგვიანება, „მაშინდელი კაცი რა ამრით, რა ფიქრით, რა გრძნობით, რა ძლიერებით... შებმია, საქვეყნო საქმეს და რა მნე-ჩვეულებას უტარებია დროთა ვითარების გზაზე“.

მაინც რამ განსაზღვრა პოეტის ინტერესი მეფე ღიმიტრის პიროვნებისადმი, რა მომენტები შეარჩია ისტორიული მასალიდან თავისი მიზნის განსახორციელებლად? ამ მხრივ მნიშვნელოვან ცნობას თვითონ პოეტი გვაწვდის, კერძოდ, აუტობიოგრაფიაში ილია მოგვითხრობს, რომ თავის პირველ სკოლაში სოფლის მთავარდიაკვანთან მან მოისმინა ღიმიტრი თავდადებულის ამბავიც, რომელიც თემად გამოიყენა მრავალი წლის შემდეგ. როგორც მწერალი გვამცნობს პირველ მასწავლებელს დიდი გავლენა მოუხდენია ბავშვის სულიერ ფორმირებაზე. მის მიერ მოთხრობილ ამბებს შეუძრავს ყრმის სული. ამ გარემოებითაც შეიძლება აიხსნას, რომ სასულიერო პირის ღვთიური მადლით განათებული სახე მიჰყვება ი.ჭავჭავაძის შემოქმედებას და ნდობით და რწმენით მსჭვალავს ყოველივეს ირგვლივ. გასაგები და საცნობელია, რომ „გლახის ნაამბობში“ დახატული სწორუპოვარი მასწავლებელი სასულიერო პირია - მღვდელია.

ილია ჭავჭავაძე - შემოქმედი სერიოზულად უყურებს ეკლესიას, სასულიერო პირს, რამდენადაც ერის მწიგნობრივი სიმტკიცის ერთ-ერთ ღერძად მას რწმენის შეუღლებლობა მიაჩნია. ილია ჭავჭავაძისათვის შემთხვევითი არც ის გარემოებაა, რომ პოემა „მეფე ღიმიტრი თავდადებულში“ ამბის სათხრობი ასპარეზი ეკლესიის ეზოა, სწორედ აქ, სადაც ცა და მიწა უნდა შეერთდეს, ისმენენ „გვირგვინი და დამამწერალი“ გლეხები დიდი წინაპრის თავგანწირვის ამბავს, აქ ხდება ერთგვარი განწმენდა და ამბავდება.

ღიმიტრი მეფის ამბავმა ყრმა ილიას გული ააძგერა და თავდაპირველად ბავშური მოწონებით, მაგრამ მაინც სხვაგვარი ძალით ჩაესახა გულში. შემდეგ კი, როცა იგი დაეაქეცა, მისთვის თანდათან გაშინაარსდა იდეა ქვეყნის წინაშე ვ ა ლ ი ს ა, იდეა მსხვერპლად შეწირვისა და მის სულს დაეუფლა. ერის მოჭირნახულეს, მის წინამძღოლს საკუთარი თავის სამშობლოს სამსხვერპლოზე მისაგან ზვარაკად ესახებოდა. ეს კარგად ჩანს ილიას მიუღ შემო-

ქმედებაში და განსაკუთრებით კი მის ლირიკაში.¹ ამ იდეის ეპიკურ ფორმაში განსახიერებისათვის ერთობ მნიშვნელოვანი მასალა დაინახა პოეგმა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში მეფე დიმიტრის თავგანწირვის სახით. ეს გარემოება, ჩანს, ცნობილი იყო ილიას ზოგიერთი ახლობლისათვის და პოეგის ამ შინაგან იმპულსს გარედანაც აღვივებდნენ. ყოველ შემთხვევაში ერთგვარი როლი ამ მხრივ უნდა ეთამაშა პოეგის უახლოეს მეგობარს პეტრე ნაკაშიძეს. ამას უნდა მოწმობდეს პოეგის მინაწერი პოემის ხელნაწერზე: „ძმაო პეტრე, შენგან ჩავიწყობულს შენვე ვიძღვნი“ ამრიგად, პოემა პ.ნაკაშიძეს ეძღვნება.

პოემაში, როგორც მიუთითებენ, არაერთგზის არის შეღარებული მეუის მოქმედება მაცხოვრის მოწამებრივ აღსასრულთან. მეფეს ხატად და მაგალითად „ქვეყნის ხსნისთვის“ ქრისტე ღმერთის თავგანწირვა აქვს დასახული. მან, დიმიტრიმ, სწორედ მაცხოვრის გზა უნდა გაიმეოროს თავისი ერის არა მარტო ფიზიკური, არამედ პირველყოვლისა, მნეობრივი გადარჩენისათვის. მეფე დიმიტრის საქციელი რაინდული საქციელია, რამდენადაც იგი გარკვეული იდეისათვის, რწმენისათვის წირავს თავს, მეფე გარკვევით აცხადებს, რომ იგი იმიტომ არ მიდის ურდოში, თითქოს თავის გადარჩენის გზა არ არსებობდეს. იგი ნებით ეძლევა მტერს:

„განა თითონ ქრისტე-ღმერთსა
გადარჩენა არ ძალეღუა,
არ ინება და ქვეყნისთვის
ღმერთი იყო და ჯვარს ეცა“.

როგორც მიუთითებენ, ქრისტეს ძალა არა მხოლოდ მისი მოძღვრების ხასიათშია საძიებელი, არამედ, პირველ ყოვლისა, იმაში, რომ მან თავისი ამრების მიხედვით იცხოვრა და ადამიანებს მსხვერპლად საკუთარი სიცოცხლის მიტანის მაგალითი მისცა, უმაღლესი მნეობრივი მაგალითი. ქრისტემ „თავისი მოძღვრების ჭეშმარიტება გაამაგრა თავისი სიკვდილით“.² სწორედ ამიტომ აქცია შემდგომმა ხანამ ჯვარცმა ქრისტეანობის ქვაკუთხედად.³

¹ მსხვერპლმწირვის იდეაზე ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში იხ. გ. კალანდარიშვილი, თავდადების იდეა ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში, ი. ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, 1977, გვ. 140-150.

² პეტელი, რელიგიის ფილოსოფია, ტ. II, გვ. 285 (რუსულ ენაზე).

³ მენზისი, რელიგიის ისტორია, გვ. 318 (რუსულ ენაზე); პარნაკი, ქრისტეანობის არსება, კრებულში ევროპის ზოგადი ისტორია, V, გვ. 100, (რუსულ ენაზე).

მონღოლთა ბაგონობის ხანაში, როდესაც ერის სულიერი მხნეობა შეირყა, ქვეყანა დაცემისა და გადაგვარების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. დიმიტრი მეფის რაინდულ თავგანწირვას ერის რწმენა, მნეობა უნდა გადაერჩინა ისევე, როგორც მაცხოვარმა იხსნა კაცობრიობა.

ისტორიულ მასალაში დადასტურებული მეფის გაუტეხელობა ხიბლავს პოეტს და თავისი შემოქმედების მასალად სწორედ თავგანწირვის მომენტს ირჩევს. თავგანწირვის, გაუტეხელობის მოტივები ყოველთვის იყო ილიას მყარი ინტერესის საგანი. მაგრამ, როგორც ცნობილია, „იდეალური სახეები... შინაარსით გვევლინებიან, საერთოდ რომ ვთქვათ, ეთიკურად... ნაყოფიერი კი მხოლოდ ისეთი იდეალებია, რომლებიც პირველ ყოვლისა, ეხებიან ნამდვილად არსებულ ღირებულებათა სფეროებს“.¹ ი.ჭავჭავაძემ სწორედ სამშობლო ქვეყნის სამსახურში პირადი მსხვერპლის გაღებასა და მისთვის თავგანწირვის მზაობაში დაინახა ჭეშმარიტი მამულიძეობის სიცოცხლის ამრი XIX ს. საქართველოში, მაშინ, როცა ქართველ ხალხს, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა მნეობრივი დაცემის საფრთხის წინაშე აყენებდა. ამიგომაც გახდა XIII ს. ქართულ სინამდვილეში მომხდარი ფაქტი XIX ს. ქართველი მწერლისათვის ერთობ ღირებული.

მართალია, ი.ჭავჭავაძის პოემა მეფის საარაკო გმირობის ამბავს გვამცნობს, პოემის ცენტრში მეფე დგას. ილიას პოემა ამ მხრივ მიჰყვება კლასიკური ესთეტიკის ნორმებს, მაგრამ პოეტი სრულიად შეგნებულად ერთგვარად კიდევ უხევეს ამ მოთხოვნებიდან.

ჯერ კიდევ თავის დროზე ლესინგი მიუთითებდა, „თუ გმირულმა სახემ გაოცება უნდა აღძრას“, მწერალმა ზომიერება იმ მხრივაც უნდა დაიცვას, რომ გრძნობები არ „გადახარჯოს“, როცა დახატულია თავგანწირვამდე მისული სამშობლოს სიყვარული, ეს გრძნობა ერთი სწორედ გმირული სულის პერსონაჟის თვისება უნდა იყოს. თუ მის გვერდით იხატება სხვა პერსონაჟებიც, რომლებიც ასევე თავგანწირვის და იმავე გმირობის ჩაღენისათვის არიან მზად, რაც ერთმა გმირმა უნდა მოიმოქმედოს, მაშინ ჩვენი გაოცება და მოწონება „იყოფა, ნაწილდება და გმირი ქრება მის მსგავსთა შორის“.²

თუ ამ მოთხოვნებიდან დაეინახავთ ილიას პოემას, აღმოჩნდება, რომ პოემაში მეფე დიმიტრისთან ერთად წამომიშრთება სახე ქართველი გლეხკაცისა, რომელიც განასახიერებს ქართველი ხალხის

¹ ნ.პარტმანი, ესთეტიკა, 1958, გვ. 398 (რუსულ ენაზე).

² ლესინგი, თხზულებათა კრებული, ტ. IX, 1904, გვ. 9 (რუსულ ენაზე).

ვაქცაცურ ბუნებას, სულიერ მხნეობას, გაუტეხელობას, პიროვნული ღირსების გრძნობას.

ილია ჭავჭავაძის თვალსაზრისიდან გამომდინარე ეს გარემოება სრულიად გასაგებია. „ეროვნულ გრძნობათა გასაღვივებელ ყველაზე უფრო ნოყიერ ნიადაგს ილიასათვის გლუხკაცობა წარმოადგენდა“ (გრ.კიკნაძე). როცა პოეტი სათანადო მაგალითებს „ქართლის ცხოვრებაში“ ვერ ხედავდა, თვითონ ქმნიდა თავისი მძლავრი წარმოსახვით ასეთ გმირებს, ამან განაპირობა, რომ ნაწარმოების ცენტრში დგას მეფე – მაგალითი ზნეობრივი გმირობისა, მაგრამ მის გვერდით დგას მშრომელი ხალხის წარმომადგენელი, ფიზიკურად დაუძლურებული, მაგრამ სულით მხნე მოხუცი გლეხი – სიმბოლო ქართველი ხალხის სიამაყისა და გაუტეხლობისა.

„გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი“. ილია ჭავჭავაძის ეპიკური პოემის გვირგვინს წარმოადგენს პოემა „განდეგილი“. იგი გამოქვეყნებისთანავე მოექცა კრიტიკოსთა და მკითხველი საზოგადოების ყურადღების ცენტრში. ბევრი რამ ითქვა და დაიწერა პოემის შესახებ. ბევრი ერთმანეთისაგან განსხვავებული, ურთიერთგამომრიცხველი მოსაზრებებიც კი გამოითქვა პოემის პრობლემატიკის, მისი მხატვრული ღირსებების შესახებ. ამ პოემის მაგალითზე კიდევ ერთხელ დადასტურდა იმ აზრის ჭეშმარიტება, რომ შეხედულებათა სხვადასხვაობის საბაბად ის თხზულებები იქცევიან, რომელთა ღირსებები ნაწარმოების ზედაპირზე არ ძეგს და წარმავლობის ნიშნით არ არიან დადასტურდნი.

პოემა „განდეგილი“ პოეტმა მისთვის აქამდე უჩვეულო ლეგენდურ მასალას მიმართა. როგორც თვითონ პოეტი გვამცნობს პოემის ადრეულ ვარიანტში, ნაწარმოებს ხალხში გაგონილი ლეგენდა დასდებია საფუძვლად. საზოგადოდ, მითი, ლეგენდა, თქმულება, განსხვავებით ისტორიისაგან გარეგნული ფაქტების სიმუსტეს არ გულისხმობს, ამდენად ასეთი მასალა თავისი გაბედული სიმბოლოებით სწორედ იმას პფენს ნათელს, რაც თანადროული ხელოვნების ინტერესის საგანს შედგენს, შუქს პფენს ზოგადკაცობრიული მასშტაბის ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ აზრს. მითი, ლეგენდა მარადაღამიანურს, ჭეშმარიტ მხარეს ათავისუფლებს კერძოულის, უმნიშვნელოსა და წარმავალის გყეეობისაგან. ამდენად ლეგენდურ-მითიური მასალა განსახიერების უდიდესი შესაძლებლობების გამოძეღავენების საშუალებას იძლევა. ამგვარი მასალა თავისთავად ზრდის მხატვრული ქმნილების ემოციურ მხარეს, რამდენადაც გარდასული, ძველისძველი და არაჩვეულებრივი შინაარსით მკითხველის ინტერესს ამძაფრებს. ამ შემთხვევაშიაც ილია ჭავჭავაძის მძლავრი წარ-

მოსახვით სულჩადგმული ლეგენდა გახდა ერთგვარი პირობა მკითხველის ინტერესის წარსამართადად. მეორე მხრივ, ისიც არის მხედველობაში მისაღები, რომ ილიას მიერ შერჩეული მასალა არ არის საკუთრივ ეროვნული კოლორიტით აღბეჭდილი, ან უფრო სწორედ, ამ ნიშნით შემოსაზღვრული. თავად ეს მასალა აგარებს საყოველთაო ხასიათს, ყველასათვის გასაგებსა და მნიშვნელოვანს. ილია ჭავჭავაძემ ამგვარი მასალის შერჩევითაც, მასზე თავისი საფიქრალის აღბეჭდვით ჩვენი მწერლობის საზღვრები გააფართოვა, „ქართველი კაცის ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა“ და „კაცობრიული წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა“.

ილია ჭავჭავაძე პოემა „განდეგილში“ ადამიანის არსებობის ამრის, მისი დანიშნულების, მისი ადგილის მარადიულ პრობლემას ამუქებს და თანაც მისთვის, როგორც ხელოვანისათვის მაინც ახლებური, ფილოსოფიური ასპექტით.

ილია ჭავჭავაძის წინაშე ეს საკითხი აქამდეც იდგა და მწერალი მთელი თავისი შემოქმედებით იმ ამრს ავითარებდა, რომ ადამიანი სოციალურად აქტიური უნდა იყოს, ცხოვრების შუაგულში გრიალებდეს და წვლილი შექმნდეს მის წინსვლაში; ასე აყენებს ამ საკითხს ილია-მორალისტი მოთხრობებში „მგზავრის წერილები“, „კაცია-ადამიანი?“ ილიას მიერ დახატული პერსონაჟების მორალური შეფასების ასპექტი ასეთია - რამდენად წარმოადგენენ ისინი საზოგადოების აქტიურ წევრებს. ილიას მკაცრი გაკიცხვის ობიექტია ადამიანი, რომელიც ცუდს, ბოროტებას არ ჩადის, მაგრამ არც არაფერს კარგს არ აკეთებს, თავისი არსებობით საზოგადოებას არაფერს არ მაგებს, მცონარეობაში აგარებს წუთისოფელს და უკვალოდ მიდის ამ ქვეყნიდან.

პოემა „განდეგილში“ ილიამ სხვა ასპექტით გააანალიზა ეს საკითხი ყველა დროისა და ქვეყნის ხელოვანთათვის მიმზიდველ განდეგილობის მასალაზე.

პოემა „განდეგილში“ ილია ხელოვანის თავისუფალი ჭვრეგით ჭვრეტს ადამიანის გარეგან და შინაგან საუფლოს. სწორედ ასეთი შემოქმედებითი ინტერესებით ავსებული, შინაგანად გაწონასწორებული პოეტი ქმნის თავის ამ დიდებულ პოემას. „განდეგილში“ ილია განთავისუფლებულია მასალისადმი პრაქტიკულ-ეთიკური ინტერესებით მიდგომისაგან. ილია აქ საკითხის ფილოსოფიურ და ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს იხდის გამოსახვის საგანად, ადამიანის შინაგანი სამყაროს უღრმეს შრეებში შედის და თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს, რომ ადამიანი არა თუ არ უნდა განერიდოს საზოგადოებას, არა თუ არ უნდა განდგეს მისგან, არამედ ადამიანს თურმე არც

ძალუძს განუღგეს საზოგადოებას, უარი თქვას მასზე, რამდენადაც განდგომა ადამიანის არსებით ნიშანზე, ადამიანობაზე უარის თქმას ნიშნავს; ადამიანი ხომ. უპირველეს ყოელისა, სოციალური არსებაა, მისი ადამიანურობა სწორედ ადამიანებთან ურთიერთობაში მეღაუნდება: „ადამიანს არ შეუძლიან კაცთა კრებულის გარეთ იცხოვროს ცალკედ და მიუკარებლად“ (V, 401). ყოველგვარი ცლა საზოგადოებრიდან, საწუთროდან განდგომის ილუზიაა, მხოლოდ სხვაგვარი საზოგადოების ნდომის გამოხატულებაა, ადამიანი კი ყოველთვის რჩება საზოგადოების ასეთ ან ისეთ წევრად. ადამიანის განმარტოება, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ იგი ახერხებს განდგომას საზოგადოებრიდან... თუ ადამიანს საერთოდ წაეართმევთ ადამიანურ გარემოს, მოეწყვეტთ ადამიანურ პირობებს, იგი მოკლებული აღმოჩნდება ადამიანურის გამოვლენის საშუალებასაც და გადაგვარდება კიდეც, ე.ი. დაილუქება როგორც ადამიანი. მაგრამ როგორც კი ჩნდება მეორე ადამიანი, ე.ი. როგორც კი ადამიანს ადამიანურ გარემოს ეუქმნით, იგი მაშინვე რაღაცნაირი ფორმით გამოავლენს ადამიანურ ბუნებას, იქნება ეს ამრის, რწმენის თუ ბიოლოგიურ სფეროში... ასეთია ამ პოემის მთავარი პრობლემის განხილვის ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური პლანი, „განდევლის“ მთავარი მხატვრული პლანი. ერთი სიტყვით, თუ ილია თავიდანვე იმას ქადაგებდა, რომ ადამიანი ნამდვილად უნდა ადამიანი იყოს „განდევლიში“ მან რამდენადმე სხვა ასპექტით განიხილა იგივე საკითხი და გვიჩვენა, რომ სრულიად ამათა საზოგადოებისაგან მოწყვეტის ცლა. „ადამიანობის შენარჩუნება „ცოდვის სადგურიდან“ განშორებით კი არ მიიღწევა, არამედ სადგურის გარდაქმნის გზით“¹

✓ ბუნებრივია, საკუთრივ ასკეტიზმის მისი ფორმების პრობლემა არაა ილიას შემოქმედებითი ინტერესის საგანი. განდევილი ასკეტის ცხოვრების მასალის შუქზე ილია საერთოდ ადამიანის არსებობის, მისი დანიშნულების ზოგადსაყოელთაო იდეას დასტრიალებს თავს, ე.ი. ძველ მასალას იგი ახალი შინაარსით აესებს. ილია სწორედ ასეთ მასალას ირჩევს, რამდენადაც ასკეტური არსებობის ფორმაში მკაფიოდ იჩენს თავს ბუნება, არსი ადამიანისა. როგორც აღნიშნავენ, ესეც იყო პირობა ახალი დროის ხელოვანთა შეუნელებელი ინტერესისა ამ მასალისადმი. მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ილიას როგორც ხელოვანის დამოკიდებულება შერჩეული მასალისადმი ცხადლიე ამქღავენებს მის დამოკიდებულებას ქრისტეს მოძღვრებისადმი საერთოდ და კერძოდ კი განდგომილობისადმი, ასკეტიზმის განდევილური

¹ გრ. კიკნაძე, ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 263.

ფორმისადმი. მკვლევართა ერთი ნაწილის მსჯელობაში ის აზრი გამოსჭვივის, რომ ილია ჭავჭავაძე ქრისტიანობის ერთი უმთავრესი პრინციპის ასკეტიზმის დაგმობით საზოგადოდ უპირისპირდება ქრისტიანობას, და ეს იმ დროს, როდესაც არაფერ სადაოდ არ იხდის იმ აზრს, რომ ქრისტიანობას იჭავჭავაძე ხელოვანი და მოაზროვნე არა მარტო უდიდეს ისტორიულ მნიშვნელობას ანიჭებს, არამედ მისი ეთიკის საყრდენი სწორედ ქრისტეს მოძღვრებაა. მაგ., გ.ქიქოძე წერს: ილია ჭავჭავაძემ „განდევილში“ „ბუღისტურ-ქრისტიანულ სპირიტუალისტულ და ასკეტიზმს... დაუპირისპირა ელინიზმიდან და საქართველოს ეროვნული გრადიციებიდან მომავალი კუმანიზმი და ბელნიერების მორალი და ამ უკანასკნელს გაამარჯვებინა. ამ მხრითაც ილია ჭავჭავაძის აზროვნება სრულიად ეთანხმება დასავლეთ ევროპის XIX საუკუნის მოწინავე ადამიანების აზროვნებას, რომელიც ამ საკითხში საუკეთესოდ გეოფილ ვოგიემ გამოხატა: „ქრისტე ჩემთვის ამ ქვეყნად არ მოსულა და მე წარმართი ვარ, როგორც ალკიბიადე. გოლგოთის მწვერვალზე ვნების ყვაილები არასოდეს დამიკრფუია და არც ოდესმე იმ მდინარეში მიბანაეია, რომელიც ჯვარცმულის მეკრდიდან მთელ მსოფლიოს თავს გადაეხსა. ჩემს ამბოხებულ სხეულს სურს სულის ბაგონობის აღიარება, ჩემს ხორცს არ სწაღიან თავისი ჯვარცმა“¹.

ეკოტეგიშვილის სიტყვებითაც, „ბუღასებურ, ანდა ქრისტესებურ ასკეტიზმს განდევილის სახით მწყემსი ქალის ჩვენებით დაუპირისპირდა სიცოცხლის ხალისიანობა, მიწის სჯული და დაამარცხა კიდეც ამ უკანასკნელმა“².

საკითხის ნათელსაყოფად აქ უნდა შემოვიფარგლოთ ასკეტიზმის პრინციპების მოკლე დახასიათებით, რომელიც შუა საუკუნეების ქრისტიანულმა სამყარომ შეიმუშავა.³ შუა საუკუნეების საეკლესიო ეთიკა დაეფუძნა არა საზოგადოებრივად სასარგებლო და ეგონისტურ მისწრაფებათა შორის განსხვავებას, არამედ მიწიერ მოთხოვნათა დაპირისპირებას ზეციურთან. წინააღმდეგობა ბოროტებასა და სიკეთეს შორის ქრისტიანული მეტაფიზიკის მიერ დაყვანილი იქნა წინააღმდეგობაზე ღმერთსა და ქვეყანას შორის. მაგ. ესპანელი ეპისკოპოსი ისიდორე (გარდ. 633 წ.) ამბობდა: „სიკეთე არის სწრაფეა ღმერთისაკენ. ბოროტება კი – სწრაფეა მიწიერი სარგე-

¹ გ.ქიქოძე, რჩული თხზულებანი სამ გომად, ტ. I, 1963, გვ. 133.

² ეკოტეგიშვილი, რჩული ნაწერები ორ წიგნად, წ. I, გვ. 348.

³ ასკეტიზმის პრინციპებს მოკლე დახასიათებისას ძირითადად ეყრდნობითა ჰაინრიხ უკენის წიგნს. შუა საუკუნეების მსოფლმხედველობის ისტორია და სისტემა (რუსული თარგმანი ლანდისა) 1907, გვ. 275-287.

ბლობის, ან წარმავალი დიდებისაკენ“. „ღმერთსა და ქვეყანას შორის არაფერია საერთო, მათ ეჯავრებათ ერთმანეთი“, – ამბობდა ეკატერინე სივნიელი,¹ ამრიგად, სულის ცხოვრება იწყებოდა იქიდან, როცა ხორცის ცხოვრება მთავრდებოდა. სიცოცხლეს იმდენად ჰქონდა ფასი, რამდენადაც იგი წარმოადგენდა მომზადებას მომავალი ცხოვრებისათვის. ამდენად იგი უნდა ყოფილიყო უწყვეტი მონანიება, ხოლო განცდა საერთო ცოდვილიანობისა – სულის მყარი ძირითადი განწყობილება.

ყველაზე უფრო სრული გამოვლენა რელიგიურმა იდეამ ამ დროისათვის პოვა განდევილურ და ბერმონაზვნულ ცხოვრებაში. ეს უკანასკნელი ჩაითვალა ადამიანის ცხოვრების და მისი სრულყოფის იდეალად.

ესაღია, რომ ილიას განდევილისეულ საწუთროს უარყოფას არსებითად სწორედ შუა საუკუნეებში შემუშავებული პრინციპები უღვეს საფუძვლად. განდევილი მწყემსი ქალის გაოცებულ კითხვაზე, თუ როგორ მოშორდა ქვეყანას, პასუხობს:

„რა ვითხრა შეილო?
ყველაზე მეტად სული ტკბილია,
იგი ტყვე არის წუთისოფლისა
და ეც ყოველი მის ბორკილია“ და ა.შ.

განდევილი სწორედ იმ მოგვიით გოვებს საწუთროს, რომ ის არის „ცოდვის სადგური“. მწყემსი ქალი ასეთ კითხვას აძლევს განდევილს:

„მაშ ვინც ქვეყნად ვართ,
ყველა წაეწყვდებით,
ვეღარ დაეიხსნით ვერაფრით სულსა?“

ეს არ არის შემთხვევითი კითხვა. ამ კითხვის დასმას თავისი დიდი საფუძველი აქვს. ეს კითხვა საზოგადოდ მთელი თავისი სივრცე-სივრცით დგას რელიგიური ასკეტიზმის წინაშე, რამდენადაც ასკეტიზმის სრული განხორციელება ნიშნავს კაცობრიობის განვითარების შეჩერებას და საზოგადოდ შთამომავლობის შეწყვეტას. გასაგებია, რომ ამ თვალსაზრისით ეკლესია გარკვეულ დათმობაზე წაეიდა. ეკლესიამ ამ წინააღმდეგობიდან რელიგიურ იდეალსა და გრძნობად შეზღუდვებს შორის ის გამოსავალი ნახა, რომ დაწესდა გარკვეული ხარისხები მნებობრივი მოქმედებისა. ნებაყოფლობითი

¹ იხ. პაინრიხ ვიენის დასახ. წიგნი გვ. 278.

უარის თქმა ქორწინებაზე მიიჩნეოდა უმაღლეს მდგომარეობად, ქორწინება კი უფრო ძაბვალ, მაგრამ მაინც ნებადართულ ფორმად. ხარისხობრივი სრულყოფილების ეს განსხვავებულობა არიგებდა ორ წინააღმდეგობას-შეგრძნობად იღვალსა და გრძნობად სინამდვილეს.

როგორც მიუთითებენ შუასაუკუნეობრივი ასკეტიზმი თავის თავში შეიცავდა წინააღმდეგობრივ ხასიათს და იგი სინამდვილეში წარმოადგენდა არა ქრისტეს მოძღვრების გამოხატულებას, არამედ მისგან სრულ დაშორებას და ნასაზრდოები იყო შუა საუკუნეების სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ატმოსფეროთი. ე ი კ ე ნ ი ს სიტყვებით, შუა საუკუნეების საეკლესიო დოგმატიკამ სინამდვილეში მოსპო კეთილშობილური ადამიანურობა ქრისტეს მწიგნობრივი მოძღვრებისა. საეკლესიო სისტემის შედეგად იგი გადაიქცა თავის სრულ უარყოფად...

თუ ოდესღაც ქრისტე აღუდგა თავის „მეს“ საამქვეყნო სწრაფებს, ხოლო სხვათა მიმართ ქადაგებდა მოთმინებასა და სიყვარულს, ქრისტეს მიმდევრებმა ამქვეყნიურის უარყოფის უმკაცრესი მოთხოვნა სხვათა წინააღმდეგ მიმართეს, ხოლო თავიანთი მოქმედების მიმართ უდიდესი შემწყნარებლობა გამოაქვნიეს.¹

ცნობილი რუსი ფილოსოფოსი ვლადიმერ სოლოვიოვი შუასაუკუნეობრივი მსოფლმხედველობის შეფასებისას თვლიდა, რომ თავდაპირველ ქრისტიანობასა და შუა საუკუნეების მსოფლმხედველობას შორის სრული წინააღმდეგობაა. ჰუმანიტი ქრისტიანობის არსი მდგომარეობდა ქვეყნისა და კაცობრიობის გარდაქმნაში ქრისტიანული თვალსაზრისით: მიწის სასუფეველის ცის სასუფეველად გარდაქმნაში. შუა საუკუნეების დიდმა მოღვაწეებმა, რომლებმაც ქრისტეს მოძღვრება დოგმად კი არა, თავიანთ ცოცხალ საქმედ აქციეს, ვერ გარდაქმნეს და ვერ დაიხსნეს გარეგნულად ქრისტიანული და შინაგანად წარმართული საზოგადოება. მათ არც შეეძლოთ ხსნა ქრისტიანული სამყაროსი, რამდენადაც მცდარად ჰქონდათ წარმოდგენილი, რომ შესაძლებელია და უნდა გადაეარჩინოთ ცალკეული სულები. მათ რაც უნდოდათ იმას მიაღწიეს-გადაარჩინეს თავიანთი სული და კიდევ ბევრი სხვა სულიც, ხოლო ქვეყანა და საზოგადოება, რომლისგანაც გამოიყვნენ და გამოიქცნენ, მათი მოქმედების გარეშე დარჩა და თავისი გზით წავიდა. ქრისტიანობა, იმავე აეგორის მსჯელობით, შუა საუკუნეების ქრისტიანმა

¹ პ. ეიკენი, დასახ. წიგნი, გვ. 657.

მოღვაწეებმა გადააქციეს რაღაც აღმოსავლურ დუალიზმად – მაგერიალური ბუნების, როგორც ბოროტი საწყისის, უარყოფილად.

ბოროტ საწყისად მაგერიალური ბუნება თავისთავად არ შეიძლება მიეჩინოთ. ბუნება ამა თუ იმ საწყისს ღებულობს, რამდენადაც პასიურია და ინერტული. თუ ქრისტემ მარიამ მაგდალენელისაგან შეიღი ემშაკი განდევნა და იგი თავისი სულით აავსო, შემდგომმა ქრისტიანებმა ქრისტეს სული ჩამოაშორეს მაგერიალურ ბუნებას ამ საყოველთაო მარიამ მაგდალენელს – და მასში ბუნებრივად ჩასახლდნენ ბოროტი სულები.¹

მაგრამ მართლა არ არის უარყოფილი სახარების მიხედვით ამქვეყნიური? სახარებაში არის ძალიან ცნობილი ადგილები, რომლებსაც იმოწმებენ, როცა ქრისტიანულ ასკეტიზმზე მსჯელობენ და რომლებიც თითქოს სხვაგვარი ახსნის საფუძველს არ იძლევიან... მაგრამ სინამდვილეში ქრისტეს მოძღვრება არ შეიცავს ასკეტურ პრინციპს. ამის დასადასტურებლად, პირველყოვლისა, საგანგებოდ მიუთითებენ თვით სახარებისეულ ქრისტეს პიროვნებაზე, მისი ცხოვრების წესზე. განსახეავებით იოანე ნათლისმცემლისაგან ქრისტე მიწიერ ცხოვრებაზე ხელს სულაც არ იღებს. და ღვინოსაც სეამს. ქრისტეს ცხოვრება არაუვისზე არ ახდენს განდევილის, გამდგარი კაცის ცხოვრების შთაბეჭდილებას. ჩვენ მას ვხვდებით მდიდართა სახლებში და ღარიბებთანაც, ქალთა საზოგადოებაშიც და ქორწილშიც. მას დასაშვებად მიაჩნია, რომ ფეხი დაბანონ და მეთი სცხონ. ვისაც იგი ნახულობს ძლიერ მოწმუნებს გოვებს თავის ადგილას და უგოვებს მდგომარეობას, სულაც არ სთხოვს მას, რომ შეუდგეს მის კვალს. ჩანს, მას ურჩევნია, რომ ისინი თავიანთი რწმენით სწორედ იქ დარჩნენ სადაც იმყოფებიან, სადაც ღმერთმა ინება მათი ყოფნა. იესოს არც თავისი მოწაფეებისაგან ჩამოუყალიბებია რაიმე ბერული ორდენი. მას არ მიუცია დარიგება მოწაფეებისათვის, თუ რა უნდა ექნათ ან რა არ უნდა ექნათ თავიანთ ყოფით ცხოვრებაში. ქრისტეში თავის მოწაფესაც არ დაუნახავთ ამ ქვეყნის უარყოფელი ასკეტი. მათ არ განუდევნიათ თავიანთი მშობლები თუ ცოლები. პეტრე მოციქულზე ჰყვებიან, რომ სამისიონერო მოგზაურობის დროს მას ცოლიც ახლდა. მოციქულთა ეპოქაშიც ჩვენ ვერ ვხვდავთ სწრაფვას ასკეტური ცხოვრებისაკენ. ქრისტოლოგები განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაპყრობენ იმას, რომ ქრისტეს ქადაგებათა ძირითადი იდეები: მოწოდება მოთმინებისა,

¹ Собрание Сочинений Владимира Сергеевича Соловьева, г. VI, гл. 350.

ყოფათა მიტევებისა, მოყვასის სიყვარულისა, რა თქმა უნდა, იმოათვეოთ გამორიცხავს ყოველგვარ ასკეტიზმს.

ქრისტე, მართლაც, საუბრობს ადამიანის სულის მტერზე-მამონაზე, რომელშიაც იგი გულისხმობს მიწიერ საუნჯეს და ქონებას. ამ სიტყვების ფართო გაგებით, ამქვეყნიურ სიამეს, რაც ცდილობს ჩვენზე გაბატონებას, ფული, ეს ხომ პოტენციური ძალაუფლებაა პატივმოყვარეობაზე. მაგრამ იგი მათგან თავდასახსნელად ამ ქვეყნიდან გაქცევას კი არ ქადაგებს, არამედ მათ წინააღმდეგ ბრძოლას, მათ დათრგუნვას, ეს სიბნელის მბრძანებელი უნდა დამარცხდნენ.

ილია ჭავჭავაძე პოემა „განდეგილი“ სხვა დიდ მოაზროვნეთა დარად ქრისტიანული რელიგიის უმთავრეს მცნებას კი არ უპირისპირდება, არამედ სწორედ ქრისტიანულ პოზოციებზე ღვომით თვალსაჩინოდ უჩვენებს, რომ შეცდომაა ქრისტიანობაში განდგომის საფუძვლების ძიება. ქრისტიანობისათვის შეუთავსებელია თვით-იზოლაცია, სხეულის მოშთობა ასკეზის გზით. ილია ჭავჭავაძე მხატვრული დამაჯერებლობით უჩვენებს, რომ განდეგილი ცდება, როცა ფიქრობს, რომ თვითაღკვეცაში, საზოგადოებიდან განრიდებაშია ხსნის გზა. სწორედ ამიგომ არის აღსაყვან განდეგილის სახე კეთილშობილური გრაფიზმით. ილია არსად არ აბიაბრუებს თავის პერსონაჟს, არსად არ უცქერის მას ნიშნის მოგებით, რამდენადაც ილიას ამრით, განდეგილი მსხვერპლია და არა დამნაშავე. პოეტს ხიბლავს კიდევ თავისი პერსონაჟის რაინდული ერთგულება და თავგანწირვა თავის მიერ თუნდაც მცდარად არჩეული, იდეალისადმი.

ამ თვალსაზრისით გარკვეულ დამუსტებას საჭიროებს მწყემსი ქალის გრადიციული ინტერპრეტაცია. მწყემსი ქალი მიჩნეულია, ჩვეულებრივ, ბუნების შეილაღ, ამქვეყნიური სიცოცხლის სიმბოლოდ, წარმართად და ა.შ. სინამდვილეში მწყემსი ქალი არა საკუთრივ ბუნების, არამედ ჭეშმარიტი ქრისტიანული რწმენის გამომხატველია. სწორედ ამ პოზიციიდან არის გასაგები, რომ „გიყვარდეს მოყვასი შენი“ არ ნიშნავს განრიდებას მოყვასისაგან, არამედ მის გვერდით ყოფნას. მწყემსი ქალისათვის გაუგებარია ღმერთმა მოუწოლოს ადამიანს ამ ქვეყნის უარყოფისაკენ, როცა თვითონ მან შექმნა იგი „უსუვალავი ფერთა“

„უფიქრობდი, ნეტა, მამ რისთვის მორსო
ესე ლამაზად წუთისოფელი?
განა მისთვის, რომ ადამიანმა
შეაჩვენოს და აიღოს ხელი?“

მწყემსი ქალისათვის, სწორედ ნამდვილი ქრისტიანული პოზიციიდან, რომლის თანახმად ღმერთი არ მოითხოვს რაიმე განსაკუთრებული გარეგნული წესების დაცვას, სრულიად გაუგებარია, „ღმერთს რაში უნდა ამ ყინულებში ყოფნა კაცისა“. მწყემსი ქალისათვის ჯანსაღ ქრისტიანულ პოზიციამზე დგომით გაუგებარია, რატომ უნდა სწყინდეს ღმერთს, რომ „კაცი შეჰხარის ქვეყანას, ღვთითვე დაბადებულსა“?

როგორც სათანადოდ ცხადყოფილია, ბიბლიურ ქრისტიანობას არ უარყვია არც ეს ქვეყანა და არც ხორცი გამოუცხადებია მას სულის საპყრობილედ „ანუ არა უწყითა, რამეთუ შორსნი ეგე თქუენნი გაძარნი თქუენ შორის სულისა წმიდისანი არიან, რომელ-ეგე გაქუს ღმრთისაგან და არა ხართ თავით თუსით“ (პაულე, I კორინთ. 6, 19). მაშასადამე, ამქვეყნიური ხორციელი არ უარყვია ქრისტეს და არც მის მოწაფეებს და პირველ საეკლესიო მამებს, არამედ მათ აღიარეს, რომ ბევრი საცდურია ამქვეყნად, ხორცმა შეიძლება საცდურს შეგვეყაროს, თუ მის მოთხოვნებს ოდენ გაეაბა-გონებთ, ასეთია ილიას პოზიციაც „განდევილში“.

ერთი სიგყვით, მწყემსი ქალის პირით ავგორი სწორედ ამ პირველქმნილ ქრისტიანულ ჭეშმარიტებებს გადაუშლის განდევილს და ის სულს ამით არყევს, თითქოს ერთბაშად გამოაფხიზლებს მას.

ასეთია ზოგიერთი ის საკითხი, რომლებიც პოემა „განდევილის“ პრობლემატიკის სფეროს მოიცავს.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული პროზა.
გრადიციულად ილია ჭავჭავაძის მხატვრული მემკვიდრეობის ყველაზე მნიშვნელოვან უბნად მის პროზას მიიჩნევენ. მწერალმა შეი-დი დასრულებული და კიდევ რამდენიმე დაუმთავრებელი მოთხრობა დაგვიტოვა, რომლებშიაც მან ერთობ ღრმა ინტერესები გამოავლინა.

ამ მოთხრობებში დიდი მწერალი ქართულ ყოფას ასახავს, ყოფას დასტრიალებს თავს; მაგრამ, რა თქმა უნდა, ვიწრო ყოფითი საკითხებით არ იფარგლება. ილიამ თავის პროზაულ ნაწარმოებებში დიდად გააფართოვა მხატვრული ხედვის არე. ილიას პროზაული ქმნილებების ნამდვილ შინაარსს ჩვენი ქვეყნისათვის, ქართველი ერისათვის ერთობ აქტუალური სოციალურ-პოლიტიკური საკითხები განსაზღვრავენ. ეს საკითხები კი მწერლის მიერ სწორედ ყოფით პლანშია დასმული.

„მგზავრის წერილები.“ ილია ჭავჭავაძის ყველა პროზაულ ქმნილებას ეროვნულ-სოციალური პრობლემატიკის კონკრეტული

განსახიერების შემთხვევაში ყოველთვის თან ახლავს განხილვის ზოგადი ასპექტი, მაგრამ ყველა სხვა თხზულებისაგან განსხვავებით მჭევრმეტყველური პროზის შესანიშნავი ნიმუში „მგზავრის წერილები“ ყურადღებას იქცევს სწორედ თავისი ზოგადი შინაარსით.

ჯერ კიდევ სამოციან წლებში შექმნილი ეს თხზულება ილია ჭავჭავაძის მთელი შემოქმედებისა და პრაქტიკულ-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის პროგრამის უშუალო ასახვაა. სწორედ, ამ ნაწარმოებშია თავჩენილი პირველად ის საკითხები, ის იდეები, რომელთათვისაც ილიას მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე არ უღალატნია და რომელთა გაშლას, გაღრმავებასა და გაფართოებას მის შემდგომ თხზულებებში ვხვდებით.

ნაწარმოები, პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს ახალგაზრდა მწერლის ინტერესთა სიფართოვით და საკითხთა სიუხვით. ინტერესები აქ ნაირგვარია, როგორც სოციალურ-პოლიტიკური, ისე ეთიკურ-ესთეტიკური ხასიათისა, ხოლო წარმმართიელი ეროვნული იდეალებია. საკითხთა განხილვის ერთადერთი ასპექტიც ეროვნულია.

თხზულების იდეურ-თემატიკური სიმიდრე და ნაირფერობა მოთხრობის კომპოზიციური თავისებურებებითაც არის განსაზღვრული. მოთხრობის კომპოზიციურ ღერძს წარმოადგენს ახალგაზრდა ქართველი ინტელიგენციის უცხოეთიდან თავის ქვეყანაში დაბრუნება და მის მიერ ნანახისა და განცდილ-ნაფიქრის გადმოშლა. თხზულება კერძოდ ასახავს ამ მოგზაურობის ერთ მონაკვეთს ელადიკაეკასიდან ფასანაურამდე. მაგრამ სივრცისა და დროის მიხედვით ამ მცირე მონაკვეთის გავლით მიღებული შთაბეჭდილებები იგვეს მწერლის დიდ სათქმელს.

ცნობილია, რომ მოგზაურობას უძველესი დროიდანვე დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. როგორც ერთგან თვითონ ილია აღნიშნავს, „ამბობენ მგზავრობა კაცს თვალს უხილებსო, გონებას უსხნისო“¹. აქედანაც გამომდინარე მოგზაურობის კომპოზიციურ ღერძად გამოყენება უძველესი გზაა მხატვრულ ლიტერატურაში. ამ ფორმას მიმართავენ სხვადასხვა ლიტერატურული ინტერესებისა და ესთეტიკურ-მხატვრული ამოცანების რეალიზებისას. ასეთი თხზულება კომპოზიციურად იძლევა ერთობ ფართო, ფაქტობრივად, შემოუსაზღვრელ შესაძლებლობებს ყოფითი, ეთნოგრაფიული აღწერა-დახასიათების, ხალხების მნე-ჩვეულებების, ცხოვრების წესის, ეროვნულ თავისებურებათა დახასიათება-გადმოსაცემად, საკუთრივ

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი ოც გომად, ტ. II, გვ. 566, „კაცია-აღამიანის“ წინასიგვეაობის მესამე ვარიანტი.

მწერლის დაკვირვებების, შთაბეჭდილებების, მოსაზრებების, იდეების გადმოშლის თეალსაზრისით. ასეთი გიჟის თხზულება ხელოვანის შესაძლებლობების გამოქვეყნების თეალსაზრისით მარჯვე სასინჯო ქვაყაა, რამდენადაც ასეთ თხზულებაში მკაფიოდ ჩანს მწერლის ინტერესთა სფერო, დაკვირვების უნარი, განზოგადების უნარი და სიღრმე, განცდათა და აზრთა წყობა და ა.შ. ყოველივე ამის გახსენებას ახლა ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ დაერწმუნდეთ, თუ როგორ თეაღნათლივ გამოჩნდა „მგზავრის წერილებში“ ილია ჭავჭავაძის ბრწყინვალე შესაძლებლობები-ინტერესების სიფართოვე, სიღრმე, დაკვირვებისა და განზოგადების უნარი, დიდი ერუდიცია, სატირიკოსის მძლავრი ნიჭი.

„მგზავრის წერილები“ სრულიადაც არაა უბრალო თავმოყრა სამგზავრო ჩანაწერებისა, როგორც ხშირად ეხედებით ლიტერატურაში. მწერალი აქ ყველაფერს კი არ აღწერს, რასაც ხედავს და განიცდის, იგი შერჩევის აუცილებლობის წინაშე დგას, ე.ი. ირჩევს ასახსავ ობიექტებს და საკითხებს. ამ აზრით მწერალი თავისუფალია არჩევანისას-რამეც უნდა იმაზე მიმართავს თავის ყურადღებას. ამდენად მწერლის პოზიციის გასარკვევად არსებითია არა მარგო ის, თუ რა შეაქვს მწერალს ნაწარმოებში, არამედ ისიც, რაც მას არ მიაჩნია თხზულებაში შეგანის ღირსად.

თხზულება ფაქტობრივად გარკვეული ეპიზოდებისაგან შედგება, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან მწყობრი თეალსაზრისით. ყოველი ასეთი ეპიზოდი გარკვეული კონკრეტული აზრისა და იდეის მაგარებელია.

თხზულების პირველ ეპიზოდში აქამედ ჩვენს ლიტერატურაში არნახული ძალითაა წამოყენებული რეალისტური ლიტერატურის აუცილებლობის მოთხოვნა, მოთხოვნა ისეთი მწერლობისა, რომელიც სასურველსა და წარმოსახულს კი არა, არამედ ობიექტურ სინამდვილეს წარმოადგენს, მკიცედ გაუსწორებს თეალს არსებულს და წყლულს უწამლებს კიდევ. რუსი მხატვრები ერთობ პოეტურად, ლამაზად წარმოგვიდგენენ ილიას მიერ რამდენიმე მძლავრი მტრისით მოხაზულ „პირდაუბანელ და თეადაუეარცხნელ“ სქელკისერა „იამშიკის“ ბრიყულ სახეს, იმის „ოყრაცულ სანახაობას“, „იმის მიღუნ-მოღუნებულ მლაზვნას, უადამიანო და პირუტყეულ მიხერა-მოხერას“. „რამოდენადაც სურათია კარგი, ორ იმოდენად საძაგელია ნამდვილი“.

„მგზავრის წერილებში“ დიდი თეალსაჩინოებითაა მოწოდებული მეფის რუსეთის გექნიკური ჩამორჩენილობის, სრული უბადრუკობის სურათი, ნაჩვენებია რუსეთის იმპერიის მმართველობის

სრული უგუნურება და სიჩლუნგე. რუსეთის იმპერია, როგორც მგზავრის რუს ოფიცერთან საუბრით ირკევეა, ეყრდნობა გონება-ჩლუნგ, მოუქნელ უგუნურ აპარატს. რუსეთის იმპერიის ძალა „ღვინოსა და არაყთან ძალიან დაახლოებული“ სამხედრო აპარატივითაა განსაზღვრული, რომლის იმპერიისადმი ბრმა მორჩილება და თვითკმაყოფილებაც დამყარებულია იმპერიულ ზრახვებზე და შოუინისტურ ინსტიტუტებზე – დაპყრობილ „ველურ“ ქვეყნებსა და ხალხებში, რომლებიც მას სძულს, - რუსული განათლება და ცივილიზაცია შეიგანოს იმღერის ბაღის და იქაური კახა ფერიების კულტურის სახით. რუს ოფიცერთან შეხვედრის ეპიზოდის მხაგვრული ძალა და მნიშვნელობა მის პოლიტიკურ გამიზნულობასა და განზოგადებაშია. მწერალმა რუსეთის სამხედრო მმართველობის ტიპური სურათი დახატა.

„ოფიცრობა და ჩინოვნიკობა ბევრი მოღის რუსეთიდან“ ქართველი თუ სხვა ხალხების „გასანათლებლად“- ეს „განათლება“ კი იმღერის ბაღის „ცივილიზაციაშია“ განსხეულებული, რომელიც თავისი გარყვნილებით მნეობრივად სცემს იმპერიაში შემავალ ქვეყნებს. ეს ოფიცერი მწერლობაზე და მეცნიერებაზე დებს თავს. ოფიცრის უადრესად ცოცხალი სახე საგირული მიდგომითაა შესრულებული. ოფიცერთან საუბრის ეპიზოდებში მწერლის მიერ თვალსაჩინოდ ისიცაა მითითებული, რომ რუსეთში, ჩვეულებრივ, ქვეყნის წინსვლის საჩვენებლად ციფრებს მოიხმობენ, თითქოს რაოდენობრივი ზრდა იყოს განმსაზღვრელი ქვეყნის წინსვლისა და პროგრესისა. რუსეთის იმპერიის სტომაქში ყოფნის სამოცდაათი წლის მანძილზე საქართველოს ოცი გენერალი ჰყოლია, თუ სამოცდაათი წლის მანძილზე ამას კიდევ ოცი დაემატება, ოფიცრის აზრით, ეს საქართველოს უჭველი დიდი დაწინაურება იქნება.

მწერალი ამ ეპიზოდში იმასაც გვიჩვენებს, რომ ადამიანი აქ იმის მიხედვითაც ფასდება, თუ რა თანამდებობა უჭირავს. საკმარისია ოფიცერს გაეგო, რომ საქმე აქვს არა ვინმე საპატიო თანამდებობის პირთან, არამედ დახლიდართან, რომ მყის შეეცვალა დამოკიდებულება და თავხედურად მემოდან ცქრით დაეწყო მისი „დამოძღვრა-განათლება“. ხოლო მწერალი მგზავრის ამ შენიღბვის ხერხს იმიტომაც მიმართავს, რომ ოფიცერი არაფრით არ შეიმღდოს და დაუბრკოლებლად გადმოშალოს თავისი თავი, მთელი თავისი ავლა-დიდება.

ბევრმა დრომ გაიარა „მგზავრის წერილების“ შექმნიდან, მაგრამ რუსი ოფიცრის სახე დარჩა, როგორც ტიპური განმასახიერებელი რუსეთის იმპერიის სამხედრო მოხელისა. მას ძმები

გამოუჩინენ როგორც ყოფაში, ასევე ლიგერატურაში (ამ მხრივ თუნდაც ალ. ყაზბეგის ნაჩაღნიკები და გენერალი რად ღირს). მართალია, იცულებოდა წყობა და ფორმა, მაგრამ არ იცულება იმ-პერიული მანქანის შინაარსი.

როგორც ადრეც აღინიშნა, მყინვარისა და თერგის შე-პირისპირების ეპიზოდში მწერალი მოძრაობას, მოქმედებას ადამიანისა და ერის არსებობის ნამდვილ შინაარსად აღიარებს. მყინ-ვარისა და თერგის შეპირისპირების ასპექტში განხილულ საკითხს ავსებს და აფართოებს დღისა და ღამის შეპირისპირების ეპიზოდი. ღამე ყველაფერი მდუმარებას ეძლევა. წყდება „ადამიანის მორტმული ხმაურობა“. სიბნელე არის საუკეთესო დრო და ასპა-რები „ადამიანის ბედის შესაჭვდად“ ბორკილთა ჭედვისა. სიბნელე არის ხელშემწყობი „იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალ გონებას უბედურებას ბუნდერებად აჩვენებს ხოლმე“, მაგრამ მწერალს ის ასულ-დგმულებს, რომ კელავ გათენდება და სიცოცხლეს ამად ღირს.

ეროვნული ინგერესების გამოხატვის თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვან ეპიზოდად თხზულებაში მოხელე ლელთ ღუნისთან მგზავრის საუბარია ჩათვლილი. ილია ჭავჭავაძე ლელთ ღუნისა პირით ქადაგებს უმაღლეს ეროვნულ იდეალს, რომელსაც არა-სოდეს მოაკლდება ძალა და ხიბლი. მჭევრმეგყველურია ლელთ ღუნისა სახე იმდენად, რამდენადაც იგი ამადლებულია მწერლის ეროვნული კონსუყუის სიმადლებე. ნაწარმოების ამ ეპიზოდში უჩვეულო ენობრივი ფორმით და დიდი მჭევრმეგყველური ძალით არის ნაჩვენები ფასი ეროვნული თავისუფლებისა, „როცა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუნენს“. მოხევეს ძეელი დრო მოსწონს და იმიგომ, რომ ერი თავისუფალი იყო. მგზავრი ეკითხება მოხევეს - „ეხლა რომ მშვიდობა არის!“ ეს კითხვა თითქოს განგებ დაისმის, რამდენადაც ადრეც და ილიას შემდგომაც მძლავრ არგუმენტად მოჩანს აზრი მშვიდობის შესახებ, რომელიც დიდი დამარწმუნებელი ძალით არის წარმოჩენილი გენიალური ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ ჯერ პოემა „ბედი ქართლისა-ში“ ერეკლე მეფის სიგყეების სახით: „ახლა კი დროა, სოლომონ, რომა მშვიდობა ნახოს საქართველომა“.

და შემდეგ ლექსში „საფლავი მეფის ირაკლისა“:

„სადაც აქამდის ხმლით და ძალით ფლობდა ქართველი,
მუნ სამშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი“.

ძალზე მნიშვნელოვანია და მრავლისმთქმელი ლელთ ღუნისას პასუხი: „რაის ვაქნევ ცარიალ მშვიდაბას ცარიალ სგვამაქით. რაი არნ მშვიდაბა? უხმარ საგვეარს ეანგი დაედვის, უსრბოლო წყალჩი ბაყაყნი, ჭია-ჭუაი, ქვემძრომი გამრავლდის. უდეგარ, უსვენარ თერ-გჩი კი კალმახი იყის! რაი არნ მშვიდაბა ცოცხეალ კაცთათვის? რაი არნ მგერობა, თუ ერი ერობს? ცარიალ მშვიდაბა მიწაჩიყ გვეყოფის“. ერთი სიგყეით, ლელთ ღუნისას მისედვით, ფასი არა აქეს მშვიდობას, თუ ერი თაყისუფალი არაა. თუ ნ.ბარათაშვილის დროს უამრავი ომებით დაუძღურებული ქვეყნისათვის სასიციოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა მშვიდობას, მოსვენებას: რადგან თუ „დააკვირდება კაცი იმ საშინელ გარემოებათა, რომელთაც აბეზარს მოიყვანეს ჩვენი ერი... ის არა გვეგონია ისე გაკადნიერდეს, რომ ამ წყურვილს დასვენებისას უკიჟინოს, ხანგრძლივ შფოთებს შემდეგ სვენება უპრიანია, როგორც ცალკე კაცისათვის, ისეც მთელი ერისათვის. ამას ბუნება ითხოვს“ (V, 527), ილია ჭავჭავაძე უკვე სულ სხვა იდეალს სახაედა თაყისი დროისათვის. ლელთ ღუნისას პირით ილია ახლა 60-70-იანი წლებისათვის სხვა ამრს ქადაგებს: როცა ერი თაყისუფალი იყო, „ერი ერობდის, გული გულობდის, ვაჟაი ვაჟაბდის, ქალაი ქალაბდის“... დანებების, დამორჩილების ფსიქოლოგია, პირველ ყოვლისა, ერს სელიერად ცემს და მნეობრივად რყენის: „აწინა ერობა დაიშალის, მეძაე-მრუშობაი ჩამოვარდნის... მგრობა-ბძარეაი გახშირდნის... ერი დაეარდნილ გალახულ არნ, ვრდომილ-კრთომილ. წარხდა ქართველთა სახელი, ქართველთა წესი-წყობაი“. ახლანდელ მშვიდობას ეგების კიდევ ის დრო სჯობდა, მტერი რომ დაგვეცემოდა ასაკლებად. „მტერს...ფარხრმალით შევეთამაშით, ვიგერიებდით... აღრიდა მტერთან ბრძოლაჩი, სწორების ჯობინობაჩი, სახელ ვშაობდით“... ახლა კი, მოხევის ამრით, „მავალე სეამეხი უფროს გვაწიოკებს, უფროს სახლს გვიკლებს“... თუ მტერს ფარ-ხმალით დაეუხვდებოდით და მოვიგერიებდით, „სეამეხს რაი ეყვის, ვერ მოსაგერიებელ, ეერ მესათამაშებელ... სეამეხთან ვაჟაი რაი სახელს ჩამორჩების“.

ილია ამ მეგად დამაფიქრებელ ამრს კიდევ სხვა დროსაც მიუბრუნდება. გაიელის ოცდაათზე მეგი წელი და ილია დაწერს: „ხმლიანმა მტერმა ვერ დაგვათმობინა, ეერ წაგეართვა ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ქვეყანა. ხმლიანს მტერს გავუძელით, გადავრჩით. ქვეყანა და სახელი შევიანახეთ, სახსენებელი არ ამოვიკვეთეთ, შევირჩინეთ, საქოლაეი არაყის ავაგებინეთ. ხმლით მოსეულმა მტერმა ვერა დაგვაკლო-რა-მრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსული-კი თან გაგვიგანს, ფეხ-ქეეშიდან მიწას გამოგვა-

ელის, სახელს გაგვიქრობს, გაგვიწყვიტს, სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება და ჩვენს მშვენიერს ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს, სხვანი დაეპატრონებიან“... („რა გითხრათ, რით ვაგახაროთ“). ხოლო ამ ბრწყინვალე პუბლიცისტურ წერილს 20 წლით წინ უსწრებს ილიას დიდებული ლექსი „კითხვა-პასუხი“, სადაც სხვა ფორმით, სხვა ემოციური ძალით იგივე გულისტკივილია გადმომღილი:

„კარგი რამა ხარ, ჩემო ქვეყანავ,
ღამაზად მორთულ და მოკამული;
მაგრამ რამდენად მშვენიერი ხარ,
იმდენად უფრო მიკვდება გული...“

ილია არა მხოლოდ მხატვრულსა და პუბლიცისტურ ნაამბრევში გამოხატავს თავის გულისტკივილს მოსალოდნელი საშიშროების შესახებ, არამედ პრაქტიკული საქმიანობითაც ამყარებს, რომ ქვეყანა ვაყიდვისაგან დაიხსნას, ქართული მიწა-წყალი გადაარჩინოს... როგორც ითქვა, ამის ერთი დიდი გამოხატულება იყო ილიას მოღვაწეობა ბანკში.

„მგზავრის წერილებში“ წარმოდგენილი პროგრამის, იდეების განხორციელებას შეაღია ილია ჭავჭავაძემ არა მარტო თავისი მძლავრი მხატვრული ნიჭი, არამედ მთელი თავისი სულიერი და ფიზიკური ძალა და ენერჯია. სწორედ ამიგომაც, როგორც აღინიშნა, ეს ნაწარმოები არა მარტო სამწერლო, არამედ ილია ჭავჭავაძის პრაქტიკულ-სამოგადოებრივი საქმიანობის პროგრამასაც წარმოადგენს.

„**გლახის ნაამბობი.**“ ილია ჭავჭავაძე თავის პირმშოდ პროზაში სოციალურად მძაფრ „გლახის ნაამბობს“ თელიდა. პროზაულ თხზულებათაგან „გლახის ნაამბობივით“ ხანგრძლივად არც ერთი თხზულება არ უგარებია ილიას, ვიდრე საბოლოოდ გამოკვეთდა „შემოქმედებით ქურაში“. როგორც მიუთითებენ, „XIX საუკუნის ჩვენს ქართულ მწერლობაში პირველი მწერალი ილია ჭავჭავაძე იყო, რომელმაც პერსონაჟის მთელი სულიერი მდგომარეობა უმუალოდ მისი ყოფითი ვითარებიდან გამოიყვანა“¹. ილიამ უჩვენა, რომ სოციალური ვითარება ხელს უწყობს ადამიანში ამგვარი თუ იმგვარი ინტერესების გაბატონებას და საბოლოოდ მის ხასიათსაც განსაზღვრავს..

ქსაქმურობა, უფლება ადამიანებზე განუსაზღვრელი ბატონობისა, უგულვებელყოფა ყოველგვარი მოვალეობისა, ერთი ადა-

¹ გრ. ეიკნაძე, ლიტერატურის, თეორიისა და ისტორიის საკითხები, გვ. 294.

მიანის მიერ მეორის ვითარება ნივთის, უკეთეს შემთხვევაში ვითარება პირუტყვის ფლობის უფლება ადამიანში ბადებს და აღვივებს უღმობელობის, შეუბრალებლობის, ყინიანობის მიდრეკილებებს. მთლად უარსაყოფი და უკუსაგდები ახალგაზრდა არ იყო დათიკო, მასში უკეთესი თვისებებიც იჩენდა თავს. ბავშვი ხომ „ძალიან ნიჭიერი და გონიერი ბუნებისა“ იყო. რაღაც ადამიანური, ვაქეაყური, შეუდრეკელობის, თავმოწონებისა და სიამაყის გრძნობები, გრძნობა სინანულისა, როგორც მოთხრობიდან ჩანს, მან ბოლომდე შეინარჩუნა. მაგრამ იგი რომ ბაგონი იყო, ამან ითამამა გადამწყვეტი როლი მის ავკაცობაში. საზოგადოდ თვითნება და ჯიუტი უსაქმობამ, განუზომელმა უფლებებმა, მოვალეობის შეუგნებლობამ ველურ ინსტიქტებს დაუმონა, ავხორცულ-პირუტყვეულმა ჟინმა აიტაცა იგი და ბუერი გააუბედურა, ბოლოს და ბოლოს მან არ დაინდო ძმასავით შემზრდილი გლეხის შვილი გაბრიელი, ჟინს დაემონა, ყველაფერი დაივიწყა, სიბრალეულიც, სინანულიც, რასაც მოჰყვა სამუდამო გაუბედურება გაბრიელისა და პეპიას ოჯახისა.

ილია ჭავჭავაძის პოზიცია ნათელია: მწერალი გმობს დათიკოს წარმომშობ სიციალურ გარემოს, იგი მის სრულ მოსპობას მოითხოვს, ადამიანმა თავისი ღირსება უნდა დაიბრუნოს. სულიერი მოღვაწეობის, სათნოებისა და სიკეთის გზით სელა არ არის პირობა, საფუძველი ბედნიერებისა, საყოველთაო სათნოება უნდა გახდეს პირობა დარღვეული მთელის გაერთიანებისა.

მწერალმა ამ მოთხრობაში ქართველი მშრომელი კაცის ცოდნა-განათლების მიღების უდიდეს საჭიროებაზეც მიუთითა და თვალნათლივ ცხადყო თუ რა დიდი ზემოქმედების ძალა აქვს მასწავლებლის ცოცხალ სიტყვას და პირად მაგალითს. ილია ჭავჭავაძის მიერ დახატული მღვდელი რჩება სახალხო მასწავლებლის, სულიერი მოძღვრის მძლავრ გიჟად.

როგორც იტყვა, ილიას შემოქმედების და მოღვაწეობის საფუძველს ქრისტიანული ეთიკა წარმოადგენს. ეს კარგად ჩანს მთელ მის შემოქმედებაში, მაგრამ კონკრეტული გამოხატვის თვალსაზრისით ამ მხრივ პირველი ვრცელი თხზულება, რომელიც ყურადღებას იქცევს, სწორედ „გლახის ნაამბობია“. ერთიან ქრისტიანული პრინციპების ქადაგება, მაგრამ მეორეა, როდესაც ამ პრინციპების ინდივიდუალიზაცია და კონკრეტიზაცია, მსაგერულ სახეებში წარმოდგენა ხდება გრძნობად-ესთეტიკურ პლანში. სწორედ ამ მხრივ არის მღვდლის შთამბეჭდავი სახე განსაკუთრებული ზემოქმედების ძალით აღბეჭდილი. გამოთქმულია ამრი, რომლის თანახმადაც, ილია ჭავჭავაძის მღვდელი ვიქტორ პიუგოს „საბრალონის“

ეპისკოპოსის მირიელის გველენით უნდა იყოს შექმნილი.¹ ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ არ შეიძლება არსებობდეს პიუგოს „საბრალონის“ შემოქმედების კვალი „გლახის ნაამბობზე“ იმ უბრალო მიზეზის გამო, რამე ვ. პიუგოს „საბრალონი“ გამოვიდა 1862 წელს, ე.ი. სწორედ იმ წელს, როცა საბოლოოდ დასრულდა „გლახის ნაამბობის“ პირველი ექვსი თავი, რომელშიაც მღვდელი და გაბრიელის განსწავლის წლები მთლიანად არის აღწერილი. გაცილებით უფრო მართებული ჩანს ის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ილიას „გლახის ნაამბობს“ საფუძელად დაედო რეალური ფაქტები მწერლის ცხოვრებიდან, რომ ერთგვარად სოფლის მთავარდიაკვნის შთაგონებით უნდა იყოს შექმნილი „გლახის ნაამბობის“ მღვდელი. მართლაც „გლახის ნაამბობის“ ბევრი პასაჟი ილიას ყრმობის და სიჭაბუკის მოგონებებით, განცდილითა და ნანახით არის ნაკვები და ღრმა პოეტურობითაც გამოირჩევა. ამ მხრივაც არის საინტერესო ნაწარმოების ექსპოზიციური ნაწილი და გაბრიელის განსწავლის ამსახველი თავები. ერთგვარად ამითაც აიხსნება, რომ ილიასათვის მოუცილებელი და ძვირფასია, საამაყოა ის, რასაც იგი მოთხრობაში ეხება და ასასახავ მასალად იხდის, ეს იმ წერილებიდანაც კარგად ჩანს, რასაც ამ მოთხრობის შექმნასთან დაკავშირებით თავის მეუღლეს და თავის მეგობრებს კირილე ლორთქიფანიძეს და ნიკო ნიკოლაძეს სწერს. ყოველივე აღნიშნული ამ მოთხრობას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ჩვენთვის.

„კაცია - ადამიანი“? ილიას პროზის მშვენებას წარმოადგენს ახალგაზრდობის ეპოსი შექმნილი სატირის უკვდავი ნიმუში მოთხრობა „კაცია-ადამიანი“?

რემაგიკური თვალსაზრისით აქაც ისევე, როგორც „გლახის ნაამბობში“ ბატონყმური ურთიერთობაა ასახული. ჩვეულებრივ, მწერლები ბატონყმურ ურთიერთობას ასახავდნენ, როგორც სამინელ სისასტიკეს, გულქვაობის გამოვლენას-ადამიანს აბამენ კევრში პირუტყვისავით და სულსა ხდიან, ადამიანს მწვეარში ცვლიან ან ქორ-შაეარდენში, ყმის ღირსებას თელავენ, ნამუსს ხდიან და ა. შ. ასეთი ვითარებაა ასახული დ. ჭონქაძის „სურამის ციხეშიც“ ილიას „აჩრდილშიც“, „რამდენიმე სურათშიც...“ და „გლახის ნაამბობშიც“ ... არაფერი ამის მსგავსი არ ხდება „კაცია-ადამიანში“?!, აქ არც სისასტიკეა, არც ყიდვა-გაყიდვა, არც ნამუსის ახლაა ნაჩვენები.

¹ ასე ფიქრობს კ. აბაშიძე. ასევე ფიქრობს ნ. ურუშაძე, იხ. მისი სტატია, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების პარალელები ფრანგული ლიტერატურიდან, ილია ჭავჭავაძის-ადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში, 1939, გვ. 275.

ლუარსაბსა და დარეჯანს არც არავინ შეუბამთ კვერში და არც არავინ გაუყიდნიათ, აბა ყმა-გლეხის გაუპატიურების ავ ზრახვას ლუარსაბი გულში როგორ გაივლებს. მერე როგორ შეხედაეს თავის ერთგულ დარეჯანს თვალებში. მართალია, საღამო ხანს ბოლთის საცემად გამოსული ლუარსაბი „ერთი-ორჯერ მსუნავსავით მაყ-ღურის თვალით“ კი გადმოხედაეს მოხდენილ გლეხის პაგარძალს, რომელიც მეველეების მიერ დაჭერილი კამეჩის გაშვებას სთხოვს ქალბატონს. „ლუარსაბი მითამ და სამაცდუროდ გაიღიმებს“ და „თავისებურად კბილებს სიამოვნების ნიშნად კიდეც დააკრაჭუნებს“, მაგრამ ეს არის და ეს, ამაზე იქით არ მიდის მისი „დანამაული“. ლუარსაბის „სისასტიკე“ მოურავისადმი მიმართულ საყვედურში თუ გამოიხატება, რაგომ 15 საბეგრო ურემი არ გაგზავნა მან; თუმცა ათი საბეგრო ურემის მეტი თავის ღღეში არ შებმულა.

კნენა დარეჯანის მრისხანება კი იმაში გამოიხატება, რომ „იქ მუჯღუგუნს წაპკრაუდა საკერავეზე მთვლემარე წირპლიან გოგოსა, აქ თავში ჩაუტყაპუნებდა ძონძებში გახვეულ პატარა მურიან ბიჭსა... აქ იმას გაუწყებოდა-რაზე? თითონ კნენამაც არ იცოდა, რაზედ, აქ იმას გამოგილანძღავდათ, რისთვის, არც ეს იცოდა კნენამა“. ლუარსაბისა და დარეჯანის ეს და ამგვარი მოქმედება შეძრწუნებას კი არ იწვევს, არამედ ღიმილს, რაზედნადაც დაცინვის საგანია ეს მათი უსაქმური საქმიანობა. (ილია ჭავჭავაძემ ამ მოთხრობაში გვიამბო ადამიანთა მოშვეულობისა და მცონარობის, მათი ცხოველური ყოფის, სულიერი სიცარიელის ისტორია. განსხვავებით „გლახის ნაამბობიდან“, რომელშიაც მართალია, ბაგონყმობაა გაკიცხული მაგრამ მიდგომა მწერლისა სინამდვილისადმი სერიოზულია, „კაცია-ადამიანში?!“ თავიდან ბოლომდე გამომქდავენებულია სატირული მიდგომა, რომელიც ძირითადად ირონიის გზით ხორციელდება.

ილიამ ამ მოთხრობაში თვალნათლივ უჩვენა, რომ გარეშე ყოველგვარი სისასტიკისა და მხეცური ინსტინქტების გაღვივებისა, თავისი რაობით ბაგონყმური ურთიერთობა თავისთავად არის დამღუპელი, რამდენადაც იგი აბატონებს უსაქმურობას, ადამიანს ადამიანის სახეს უკარგავს, ადამიანი ცხოველის ღონეზე დაჰყავს; სამოგადოებრივ აქტიუობას აცლის. |

ილია ჭავჭავაძე ბაგონყმური ურთიერთობის შეფასებისასაც, ისევე როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, ხელმძღვანელობს ეროვნული თვალთახედვით. იგი, რა თქმა უნდა, სრულიადაც არ ფიქრობს, რომ ბაგონყმობას სამოგადოების ერთი ფენისათვის-გლეხებისათვის მოაქვს უბედურება, ილია ფიქრობს, რომ უკეთეს

დღეში არც ისინი არიან, ვისაც ბაგონები ჰქვია და ვისაც ყმების ნივთივით ფლობის უფლება აქვთ მინიჭებული. დალუქული არიან ბაგონებიც, რამდენადაც სახეზე გვაქვს მათი მწეობრივი დაცემა, გადაგვარება, ცხოველურ ღონეზე დაშვება და ხშირ შემთხვევაში გაველურებაც. ბაგონყმური წყობა საზოგადოდ უკარგავეს ადამიანს ადამიანის სახეს იმის მიუხედავად, ბაგონია იგი თუ ყმა ილიას სრულიადაც არ წარმოუდგენია ვითარება ისე, რომ ჩაგრული ფენა თითქოს მხოლოდ ანგელოზებს წარმოადგენენ, მწეობრივად სრულქმნილთ და უსოდველთ. ბაგონყმობას მათშიაც ჩაუკლავს ადამიანური, საცოდავ ცხოველებს დამსგავსებიან ისინიც. უფრო მარჯვენი და მოხერხებულნი პირმოთნეობისა და ცბიერების გზას დადგომიან. წლია ფიქრობს, რომ ბაგონყმობა დამლუქველია არა რომელიმე ფენისათვის, არამედ საერთოდ საზოგადოებისათვის, ერისათვის, საზოგადოება გათიშულია ორ სრულიად სხვადასხვა ნაწილად, რომელთ შორის არაფერია საერთო, ითვლება ადამიანის პიროვნულობა. ილიას პოზიცია ნათელია – მხოლოდ ბაგონყმური ინსტიტუტის მოსპობის გზით, ჯანსაღ ეროვნულ ძალთა გაერთიანებით, როცა ადამიანი დაიბრუნებს წართმეულ ადამიანურ უფლებებს და ღირსებას, სოციალურ ძალთა ურთიერთთანამშრომლობის მიღწევაში არის ქვეყნის ჭეშმარიტი ხსნის გზა.)

„ოთარაანთ ქერივი“ თავისი შემოქმედებითი მოღვაწეობის მოგვიანო ხანაში ილია ჭავჭავაძემ შექმნა დიდებული „ოთარაანთ ქერივი“. ამ მოთხრობაში მწერალმა მისთვის ჩვეული სიღინჯით განიხილა ხიდჩატეხილობის პრობლემა. წოდებათა შორის ურთიერთობის პრობლემა.

როგორც ვიცი, ეს პრობლემა ილიასათვის ახალი არ იყო და იგი მთელი მისი შემოქმედების მანძილზე იჩენდა თავს. იღვა იგი „გლახის ნაამბობში“ და მთელი სიმწვავეითაც. მაგრამ „გლახის ნაამბობისაგან“ განსხვავებით აქ პრობლემა ახალი სიციალური ურთიერთობის ფონზე განიხილება, გარდამავებულიცაა, განხილვის ასპექტებიც გაფართოებული. პირველ ყოვლისა, ეს იმასაც მოწმობს, რომ ილია ჭავჭავაძის სახით სოციალურად გამძაფრებული ხედვის უაღრესად ფხიზელი ხელოვანი პყავდა ჩვენს ქვეყანას.

მწერალმა „ოთარაანთ ქერივი“ დაგვანახა, რომ თუ აღრე, ბაგონყმობის პირობებში ხიდის გაღება სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფენის წარმომადგენელთა შორის პრინციპულად შეუძლებელი იყო, რაც არ უნდა სიახლოვე ყოფილიყო ბაგონსა და ყმას შორის, მაინც სრული გაუგებრობა და უფსკრული ყოფდა მათ. ბაგონყმობის გაუქმების შემდეგ ახალი სოციალურ-ეკონომიკური

ურთიერთობის დროს წოდებათა, ადამიანთა შორის იურიდიული თანასწორობა იქნა აღიარებული, რამდენადაც ადამიანი იურიდიულად განთავისუფლდა, მაგრამ, როგორც ირკვევა, იურიდიული თანასწორობის აღიარება და თავისუფლების აღიარება სრულიადაც არ ნიშნავს ფაქტობრივად თანაბარდირებულების განსორციელებას. (სოციალურ წოდებებს შორის თავზენილი ფსიქოლიგიური, ინტელექტუალური და კიდევ სხვა სახის ჯებირები, გაუგებრობა მათ შორის, ასეთი თანასწორობის სიყალბეს მოწმობს. გაუგებრობა ეხება არა აზრების, იდეების სფეროს მხოლოდ, არამედ ისეთ სფეროს, სადაც თითქოს ყოველგვარი ჯებირები ადამიანებს შორის მოხსნილი უნდა იყოს. „შენგან მეფე მონას ეყმოს“ - აცხადებდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე, როცა სიყვარულის ყოვლისმემძლეობაზე საუბრობდა თავის დიდებულ ლექსში. საქმე სწორედ სიყვარულის გრძნობას ეხება. ილია ჭავჭავაძემ მხატვრული არგუმენტებით ცხადყო; რომ სიყვარულის სფეროშიც სრული გაუგებრობაა. როგორც არჩილი ეუბნება კესოს, ლაპარაკი თანაგრძნობას კი არ ეხება-შესაძლოა არ მოსწონებოდა და არ ეთანაგრძნო ქალს ვაჟისათვის და აქ გვარიშვილობის „ცხრაკლიგე“ არაფერ შუაში ყოფილიყო. მაგრამ საქმე ისაა, რომ „ღირსების თაყვანისცემას“ ვილა ჩივის, კესო ვერც კი მიუხედა სიყვარულს, კაცი თურმე თავს ევლებოდა, „წმინდა შუქი მშვენიერის სულისა ამოოდ და უქმად-და ჯავარსავით ეფინებოდა“ და ეფინებოდა „ცივს კედელს“.

ილია ჭავჭავაძე ფაქიზად აანალიზებს არამარტო ჩვენი ქვეყნის და არა მარტო ილიას დროის თვალსაზრისით ერთობ მტკივნეულ პრობლემას და მისი გადაწყვეტის პერსპექტივასაც ძალიან ფრთხილად, პოეტურ-ფიგურალური სურათის სახით წარმოგვიდგენს. ამ მხრივ არის განსაკუთრებით საყურადღებო და-ძმის, არჩილისა და კესოს საუბარი თხზულების იმ თავში, რომელსაც „დასაწყისი განთიადისა“ ჰქვია.

მწერლის უპირველესი და ერთადერთი ამოცანაც ის არის, რომ თვალნათლივ გვაგრძნობინოს სინამდვილე, ის, რაც არის; მისი ამოცანა არაა გვაჩვენოს ის, რაც უნდა იყოს. თუ მწერალმა სინამდვილე გვაგრძნობინა და შეგვძრა, ამით იგი თავის ამოცანას მაქსიმალურად განახორციელებს. ამდენად არაა მართებული მხატვრულ ქმნილებაში სოციალურ-პოლიტიკური პროგრამა ვეძებოთ. მხატვრული მეტყველება თავისებური ფენომენია და მისი პირდაპირი თარგმანი ეკონომიკურ-პოლიტიკურ ენაზე სრულიად დაუმეებელია. ერთი სიტყვით, არაა მართებული ილია ჭავჭავაძისაგან მოვითხოვოთ პასუხი ისეთ კითხვაზე, რომელმაც დამაკმაყოფილე-

ბელი პასუხი პრაქტიკულად ვერა სოციალურ-პოლიტიკურმა პროგრამამ ვერ გასცა და მთელი მოაზროვნე კაცობრიობის მასშტაბით.

მიუხედავად აღნიშნულისა, აქ ერთი რამ მაინც შეიძლება ითქვას. ჯერ კიდევ ნ.ნიკოლაძისათვის იყო ცნობილი, რომ ილია ჭავჭავაძე წოდებათა ფაქტობრივი დაახლოების, მათ შორის არსებული მღვარის შემცირების ერთ-ერთ საიმედო საფუძველად მათი სულიერ-ინტელექტუალური დაახლოება მიაჩნდა. ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი სიგყვა უნდა ეთქვას აღზრდა-განათლებას. როცა ილიას მთელ შემოქმედებას ვითვალისწინებთ და არა მარტო მის „ოთარაანთ ქერივს“ ეს მოსაზრება საფუძველიანად გვესახება.

ჯერ კიდევ კ.აბაშიძის დროიდან ისიც ცნობილია, რომ ჰიდრატაციის პრობლემას „ოთარაანთ ქერივში“ აქვს სხვა ასპექტიც – ასპექტი ადამიანთა ურთიერგაუკებრობისა პიროვნულ პლანში, უფრო სწორად, საზოგადოდ ადამიანის მარტოობის ასპექტი, რაც სოსია მეწისქვილის გრაგედის სახითაც იჩენს თავს. პირველ ყოვლისა და, ოთარაანთ ქერივის, ვითარცა დედის, გრაგედის სახითაც. მწერლის აზრით, ეს „საჭირბოროტო და წყევლაკრულვიანი“ საკითხიც დგას „ამ უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფელში“.

„სარჩობელაზედ“. „ოთარაანთ ქერივის“ შექმნამდე რვა წლით ადრე დაიწერა შესანიშნავი მოთხრობა „სარჩობელაზედ“, რომელშიაც საზოგადოებისა და მისი ცალკეული წევრის ურთიერთობის, დანაშაულისა და სასჯელის, უფლებისა და მოვალეობის მარადმტკივნეულ საკითხებზეა ყურადღება გამახვილებული და სადაც ილიამ მხატვრული სიგყვის სფეროში პირდაპირ გაილაშქრა სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ. ილია ჭავჭავაძემ აქ, ამ მოთხრობაში, ცხადყო, რომ საზოგადოება სრულ გულგრილობას და უპასუხისმგებლობას იჩენს თავისი ცალკეული წევრისადმი და უკვე ამით ფაქტობრივად ადამიანს დანაშაულისაკენ უბიძგებს. საზოგადოება დამნაშავის გამრდას უწყობს ხელს, რათა შემდეგ გულგრილად დასაჯოს იგი. ფაქტობრივად საზოგადოებამ უარი თქვა თავის უმთავრეს ფუნქციაზე-იყოს დაინგერესებული თავისი ცალკეული წევრის ბედით, რადგან იგი, საზოგადოება, წევრებისაგან შედგება, ხოლო უარის თქმა უმთავრესზე ნიშნავს საერთოდ საზოგადოების მოშლასა და გადაგვარებას. აღნიშნული ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ილია მხოლოდ საზოგადოებას დებს ბრალს, ხოლო ცალკეულ ადამიანს ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისაგან. ილიასათვის რომ მორალური პასუხისმგებლობის საკითხი ერთი უმთავრესია, ეს მისი „კაცია-ადამიანის?!“ მიხედვითაც კარგად ჩანს

და „გლახის ნაამბობის“ მიხედვითაც. იჭავჭავაძის აზრით, ადამიანი, რა თქმა უნდა, აგებს პასუხს თავის საქციელზე, მოქმედებაზე. ოღონდ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მას არჩევანის შესაძლებლობა აქვს. ლუარსაბ თათქარიძე, დათიკო აგებენ პასუხს თავიანთ საქციელზე, რადგან მათ შეეძლოთ სხვაგვარად ეცხოვრათ, სხვაგვარად მოქცეულიყვნენ, მაგრამ ეს მათ არ ინდომეს; ხოლო თუ ადამიანს თავისუფალი არჩევანის შესაძლებლობას მოეუსპობთ, თუ მის წინ მხოლოდ ერთი გზა და გამოსავალი იქნება, ბუნებრივია, იგი ვერც აგებს პასუხს თავის საქციელზე.

თუ ნაწარმოებში დასმულ პრობლემებს კიდევ უფრო ჩავეუღრმავებთ, მაშინ განსაკუთრებულ ყურადღებას აქვს ფაქტი იპყრობს, რომ მწერალი მაინცდამაინც ადამიანის ჩამოხრჩობის ფაქტს გულუბრყვილო გლეხის, პეტრეს თვალთ გვაყურებინებს. აქ, წამ ნაწარმოებში, ვითარება ისეა წარმოდგენილი, რომ არა თუ საზოგადოების ამკარად გამოკვეთილი დამნაშავე ძალები – ძმების, მამინაცელის, დედის, მოსამსახურე გოგო-ბიჭების, უსულგულო ადამიანების სახით – ამზადებდნენ ძმების დანაშაულს, არამედ ფაქტობრივად ისინიც ხელშემწყობად გამოდიოდნენ, ვისაც ძმები, „მართლა, ეცოდებოდათ“, მაგრამ შევლით კი ვერაფერს შეელოდნენ. ამითაც აიხსნება სრული უკომპრომისობა გააყებული ძმებისა, რომლებიც „ყველას გადაემტერნენ-მამინაცეალს, დედას, აესა და კარგსა“. „პატარები ვიყავით, – წერს ბეჟანის უმცროსი ძმა-პეტრეს, – ყველა ხედავდა, რომ თვალნათლივ გვძარცვავდნენ, არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო, ჩენი ცოდვა ყველამ დაიღო კისრად. მამინაცეალმა კი არა, თქვენ ყველამ გავგძარცვეთ ჩვენ, თქვენ ყველამ მოგვიღეთ ბოლო...“

როგორც მიუთითებენ, პეტრე ძველი ყაიდის სოფელი გლეხია, მას თავისი თავი ჯერ არ უგრძნია საზოგადოების წევრად, იგი ჯერ ბუნებასთან მჭიდრო კავშირშია, ვიდრე სოციალურ ღირებულებებთან. პეტრე „საზოგადოების ყველაზე პასიურ წევრთა რიცხვშია. ამდენად მისი „დანაშაული“ თანაცხოვრების კანონებისადმი ყოველი ცალკეული ადამიანის წინაშე ასევე მინიმალურია და „პასიური“. მაგრამ მოხუცმა პეტრემ ესეც არ იცის. იგი უდანაშაულოდ გრძნობს თავს, როგორც ბუნების ერთი ნაგები“¹. მართალია, პეტრემ ყმაწვილის გულში მაშინ „ტკბილი ნაღველი ჩასახა“, მისმა „გულკეთილობამ მოინადირა“, მაგრამ – აგრძელებს უმცროსი ძმა, ისიც გაქრება, ვიცი. განა შენ კი ამხანაგი არა ხარ ჩემის მამი-

¹ ბ. კანკავა, ლიტერატურული წერილები, 1980, გვ. 19.

ნაცელისა! განა შენ კი არ დამირჩე ერთადერთი ძმა! განა შენ კი არ მიიყვანე ის სარჩობელამდე“.

პასიური, არამებრძოლი სიკეთეც საბოლოო ჯამში დანაშაულის ხელშემწყობად გამოდის და სინამდვილეს სასიკეთოდ ვერ ცელის-ასე შეიძლება გავაშინაარსოთ ის მკაცრი განაჩენი, რაც ჩამოხრჩობილის ძმამ შეძრწუნებულ, თავმარდაცემულ პეგრეს გამოუგანა.

„ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი“. ილიას მოთხრობათაგან ერთგვარად გამოცალკეებით დგას პაგარა საშობაო მოთხრობა ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი, ეს მოთხრობა ყრმობისდროინდელ შთაბეჭდილებებთან მიბრუნებას, მათ გაცოცხლებას წარმოადგენს და ამასთანავე რაინდული სულისკვეთებითაა აღბეჭდილი.

ილია ჭავჭავაძე ქართულ მწერლობაში მომძლავრებული იმ ტენდენციის საწინააღმდეგოდ, რომლის თანახმადაც ვითარება ისე იხატება, რომ ჩვენი ქვეყნის „მგერნი კაცისმჭამელნი არიან, ქართველების სისხლის მსმელნი, ყოველს ადამიანობაზე ხელაღებულნი და ქართველები კი ყოვლის ადამიანობით სრულნი, ერთი ქართველი ათ და ოც მომხდურს უმკლავდება იოლად“, ისეთ ვითარებას ხატავს, როცა ქართველ ვაჟკაცს მგერიც ღირსეული ვაჟკაცი შეხვდება. ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილის სულგრძელობით აღსავეს საქციელს-დამარცხებული მგრის ღირსების შეულახაობას, შეურცხვენლობას და სიცოცხლის ჩუქებას მგერიც, აგრეთვე ვაჟკაცი, სათანადო ღირსებით ღებულობს: „მეც სიცოცხლეს თუ ვისგანმე ვიჩუქებდი, მარგო შენისთანა ვაჟკაცისაგანო“-, ეუბნება იგი გამარჯვებულ ქართველს.

ამ მოთხრობის მთავარი პერსონაჟი ნიკოლოზ გოსტაშაბიშვილი თავისი მაღალი შეგნებით, მგრის ვაჟკაცობის დანახვით და აღიარებით რაინდული გაგების მწვერვალზე აღის.

ილიას პროზის თემატიკური აქტუალობა ილია ჭავჭავაძის მოთხრობათა დიდი ნაწილი თითქოს უადრესად კონკრეტული სოციალური გარემოს, კონკრეტული სოციალური წყობის კრიტიკას ისახავს უმთავრეს ამოცანად; ხოლო ეს გარემო, სოციალური წყობა კი იყო და აღარასოდეს გამეორდება. მიუხედავად ამისა არ შეიძლება ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძის თხზულებებმა თემატიკური აქტუალობა დაკარგეს, რომ ამ მხრივ ისინი ჩვენთვის აღარ არიან საგულისხმონი, რომ თანამედროვე მკითხველს ისინი ამ მხრივ სააზროვნო საზრდოს არ აწედიდნენ. რატომ ხდება მაინც ასე?

როგორც ცნობილია, ილია ჭავჭავაძე ცალკეულ თხზულებაში განსახილველად იღებს ერთ უმთავრეს საკითხს და არა საკითხთა წყებას და ამას იგი სრულიად გარკვეული მიზნით მიმართავს. ერთი მხრივ, ასეთი ნაწარმოები აღსაქმელად უფრო ადვილია და მკითხველის ინტერესიც უფრო მობილიზებული. ილიას, როგორც მწერლის, ამოცანა იმთავითვე იყო სისადავე და სიცხადის შეგანა ყველაფერში, ისე როგორც ეს ჩვევიათ დიდ ხელოვანთ, რომელნიც თავიანთ თხზულებებს მკითხველის აღზრდის ფუნქციასაც აკისრებდნენ. ნათქვამს ადასტურებს თუნდაც მწერლის მუშაობის გათვალისწინება მოთხრობებზე „გლახის ნაამბობი“ და „კაცია-ადამიანი?!“ თავდაპირველად მწერალს ჩაუფიქრებელი ჰქონდა ერთი მოთხრობის დაწერა, რომელიც გააერთიანებდა ორივე მოთხრობის სიუჟეტურ ხაზებს. შემდგომი მუშაობისას ილიამ ეს აღრინდელი ჩანაფიქრი ორ მოთხრობად დაშალა, ორ დამოუკიდებელ ნაწარმოებებად. მან არ მიიჩნია მიზანშეწონილად ერთბაშად რამდენიმე თემის ერთად მოწოდება. ამ დროს ნაკლებია მკითხველის მიერ თითოეულის გააზრების სიღრმე, ყურადღება გადანაწილებულია რამდენიმეზე.

ამრიგად, ერთ თხზულებაში ერთი უმთავრესი პრობლემის დასმაა დამახასიათებელი ილიასათვის; მაგრამ ამ პრობლემას იგი მრავალმხრივ განსჯის, მრავალმხრივ აანალიზებს. „მრავალპლანიანია ილიას თხზულებათა უმრავლესობა. მისი მიდგომის მრავალპლანიანობა არ შეუძლუდავს და შეუკვეცია მის ნათელსა და გარკვეულ მიზანსწრაფვას, როგორც ეს თითქოსდა მოსალოდნელი იყო. ეს უთუოდ იმით აიხსნება, რომ ფართოა ილიას გააზრება და ხედვა. ყველაფრის ყოველმხრივ გამომკვლევია ის და ამით იცილებს იგი თავიდან შესაძლო ცალმხრივობას“¹. მივმართოთ მაგალითისათვის ილიას უკვდავ „კაცია-ადამიანს?!“. როგორც მიუთითებენ, აქ სატირულ ფორმაში არის გაკიცხული ბაგონყმური ურთიერთობა და ესაა ნაწარმოების მთავარი შინაარსი; მაგრამ, ცხადია, რომ „კაცია-ადამიანის?!“ მთავარი შინაარსი ამით არ მთავრდება. ეს რომ ასე ყოფილიყო, ამ მოთხრობას თავისი ისტორიული ფუნქცია შესრულებული ექნებოდა და ახლა მხოლოდ ლიგერატურის ისტორიის თვალსაზრისით თუ იქნებოდა საინტერესო. ასეთ თხზულებებსაც ხომ უამრავს იცნობს ლიგერატურის ისტორია. მაგრამ ცხადია, რომ ლუარსაბ თათქარიძის ცხოვრების ისტორია

¹ გრ. კიკნაძე, ლიგერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, 1978, გვ. 274.

არ ეძლევა დაეიწყებას, ლუარსაბი ჩვენგან მოუცილებელი პერსონაჟია, მუდამ ჩვენი თანამდევნი.

ამ მოთხრობის გამძლეობას, პირველ რიგში, ისიც აპირობებს, რომ მხოლოდ ერთი სოციალური წყობისათვის სპეციფიკურ ურთიერთობებზე, ადამიანთა ქცევებზე და მოქმედებებზე არ ამახვილებს მწერალი ყურადღებას. ილიამ ამ მოთხრობაში თავისი ასახვის ობიექტად გაიხადა ღრმადმდებარე ადამიანური თვისებები და მანიკერებები-მცონარობა და უქნარობა, სიზარმაცე და გონების მთელმარება, გაუმიზნავი შურიანობა, ქიშპობა და ჭიდილი მახლობელთა შორის, უდარდელობა და პირმოთნეობა. ეს თვისებები კი არც ბატონყმობას მოუგანია და არც მას გაჰყოლია თან. ისინი ყველა ხელსაყრელ პირობებში შესაძლოა, ხელახალი ძალით წამოგივივდნენ.

„რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ?“ – კითხულობს მწერალი და ეს უკვე ის კითხვაა, რომელიც გვაიძულებს დაფიქრდეთ. ერთი სიგყვით, ამ ნაწარმოებში მკაფიოდ დგას პრობლემა ადამიანის არსებობის ამრის, მისი უმთავრესი მისიის შესახებ.

მოთხრობაში ყოფითი წერილმანების მომარჯვებით, მათ საფუძველზე, სრულიად ჩვეულებრივში, ერთფეროვანსა და ყოველდღიურში აღმოაჩინა ილია ჭავჭავაძემ უაღრესად მნიშვნელოვანი ეროვნული სატკივარი და საფიქრალი.

მართალია, დიდი ხანი გავიდა მას შემდეგ, რაც ისტორიას ჩაბარდა ის სოციალური ინსტიტუტი, რომლის ღვიძლი შეილებიც იყვნენ მოთხრობის პერსონაჟები და რომლის გამიშვლებაც იყო მწერლის ერთი დიდი ამოცანა, მაგრამ ისიც ხომ უაქგია, რომ მოთხრობას არ დაუკარგავს, თუ არ მოუმაგნია მხატვრული ღირსება და მნიშვნელობა ჩვენს გულში და ეს იმიტომაც, როგორც ითქვა, რომ ილია გამძლე ადამიანურ თვისებებზე, ურთიერთობებზე ამახვილებს ყურადღებას, რომელნიც რაღაცნაირი ფორმით ყოველთვის არსებობენ და რომელთა წინ წამოწევა, გაბატონება „თათქარიძობის“ გამოცოცხლების საშიშროებას ყოველთვის აჩენენ...

ილია ჭავჭავაძე ღლესაც გვაფრთხილებს და სოციალური სიფხიზლისა და აქტივობისაკენ მოგვიწოდებს. ეს მომენტიც აპირობებს ამ თხზულების თემატიკურ აქტუალობას.

ასევე სადღესოდაც გვაფიქრებს მოთხრობა „სარჩობელაზედ“. ყველა დროში საგულისხმო იქნება საკითხი სამოგადოებისა და მისი ცალკეული წევრის უფლებებისა და მოვალეობების შესახებ, დანაშაულისა და სასჯელის შესახებ. თუ სამოგადოება არაა

უბრალო ჯამი ადამიანებისა, არამედ მორალური ერთეულია, მამინიგი პასუხისმგებელია მისი ცალკეული წევრის წინაშე და წევრისათვის. საზოგადოება არ შეიძლება გულგრილი იყოს ცალკეული წევრის ბედის მიმართ. მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში აქვს საზოგადოებას უფლება მოითხოვოს ცალკეული წევრისაგან პასუხი ავოს თავის მოქმედებაზე.

სანამდე ადამიანს სანეგარო ნაღველს აუშლის ყრმობის სურათების გახსენება, სანამდე ბავშვობის წლების გახსენების სურვილი და ხალისი შესწევს, მანამ არ შეიძლება არ ააღვლოს იგი ილიას სამობაო მოთხრობამ. ხოლო ვინ არ დაისახავს იდეალად, რომელ დროში შეიძლება არ იყოს სიამოვნების მომგვრელი ის სიჩაუქე და რაინდული სიმამლე ქართველი კაცისა, რაც ღირსეული მოწინააღმდეგის დანდობასა, მისი ვაჟკაცობის დანახვასა და აღიარებაში გამოიხატება.

„გლახის ნაამბობის“ მღვდელთან მიარება, მისი სწავლებისა და ნამოქმედარის განცდავაშინაარსება ხომ ყოველი დროის ახალგაზრდობას აამაღლებს სულიერად და „პირად აღდგომას აღდესასწაულებს“, როგორც ამბობდა დიდი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი.

განა „ოთარაანთ ქერივში“ დასმული საკითხებია დარჩენილი და მიჯაჭვული მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნესთან? „ოთარაანთ ქერივში“ დასმული საკითხთა წყება და გრძნობები ჩვენთვისაც ძვირფასია და მოუცილებელი. ადამიანთა თანაბარღირებულების საკითხი, ადამიანის შინაგანი ღირსებების დანახვა და აღიარება ყოველთვის იქნება განსჯისა და მოწონების ობიექტი. (მაინც რომელმა დრომ, რომელმა მოძღვრებამ გადაჭრა ადამიანთა შორის უთანაბრობის პრობლემა, განა სხვადასხვა სოციალური ფენის, ადამიანთა ერთიანობის, ერის ერთიანობის პრობლემა არაა ჩვენი დროის უმწეავესი პრობლემა? შრომის დიდებული ჰიმნი, რაც ამ მოთხრობაში ოთარაანთ ქერივის დასასიათების ასპექტშიც და გიორგის დასასიათების პლანშიც რომ ჟღერს და სახიერდება, თავის ფასსა და ღირებულებას, ბუნებრივია არც ჩვენთვის კარგავს. ვერავეითარი აგიგაცია და მორალიზება ვერ შეენაცვლება მას შრომის ფასისა და ძალის ჩვენების თვალსაზრისით.

დედაშვილური გრძნობის ისეთი ნიუანსებია აქ წარმოდგენილი, დედაშვილობის გრძნობის ისეთი ღაღადისი ისმის, რომ იგი არც ერთი დროის მკითხველს არ დაგოვებს გულგრილს და შეძრავს, რამდენადაც ამ გრძნობას ჩაქრობა არ უწერია.

ერთი სიგყვიით, ილიას თხზულებებში ყველა ფაქტსა და მოვლენას ახლავს განხილვის მორალური პლანი, რაც ყველა დროისათვის მნიშვნელოვნად და აქტუალურად აქცევს მათ. ასე იცილებენ დროით შემოსაზღვრულობის სამოსს ილიას ქმნილებები, ასე მალღლებიან დროზეც და გარკვეულ სოციალურ ვითარებებზეც.

(ილია ჭავჭავაძის პროზის მხატვრული მხარე. რაც არ უნდა ზოგადსაყოფელთაო შინაარსისა და აქტუალობისა იყოს სათქმელი შინაარსობლივად, საბოლოოდ იგი მაინც ვერ განსაზღვრავს თხზულების ღირსებას და მისი გამძლეობის საზომად ვერ გამოდგება. ნაწარმოების გამძლეობას, პირველ ყოვლისა, მისი მხატვრული ღირსებები განსაზღვრავს. მაინც რა მხატვრული თავისებურებები გამოარჩევენ ილიას ქმნილებებს. რა არსებით ნიშანთვისებებზე შეგვიძლია ახლა გავამახვილოთ ყურადღება?)

პირველ ყოვლისა, ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ილიას პროზაულ თხზულებათა მასალა. ილია ჭავჭავაძემდე ჩვენს სინამდვილეში ძირითადად მწერალთა ყურადღება გამახვილებული იყო გამოგონილი, უცხო და უცნაური ამბებისადმი, თავისთავად ცხადია, რომ ასეთი მასალა ნაკლებ აგარებდა ეროვნულ ხასიათს. ილია ჭავჭავაძემ უარი თქვა უცხოსა და გამოგონილზე, უცნაურსა და შორიდან მომდინარეზე. ილია ჭავჭავაძემ თავის ნაწარმოებებში ქართველი კაცის ეროვნული თავისებურებების ჩვენება დაისახა მიზნად. ილიამ სრულიად შეგნებულად უარი თქვა თვალისმომჭრელსა და დამაინტერესებელზე; მან ჩვენს ლიტერატურაში დაამკვიდრა სრულიად ჩვეულებრივი, ყოფითი მასალისადმი ინტერესი. მის მოთხრობებში ასახულია ყოველად ჩვეულებრივი ჩენი მოსაწყენი ცხოვრების ერთფეროვნება და მასშია დანახული მწერლის მიერ ერთობ სერიოზულიცა და მნიშვნელოვანიც. სწორედ ყოფის პროზაულობაში აღმოაჩინა მან უაღრესად ეროვნული საგკივარი და ეს აქცია თავისი ასახვის საგნად. ილიას მიერ ასახული სინამდვილე ყველას თვალწინ მიმდინარე მოვლენებია, მაგრამ არა ყველასათვის შესამჩნევი. ამას მხოლოს დიდი მწერლის მახვილი თვალი ამჩნევს და ჩენთვისაც შესამჩნევს ხდის.

ილია ჭავჭავაძემ ქართული მკითხველის გემოვნების გარდაქმნა და ხელახალი აღზრდა მოინდომა და გააკეთა კიდეც.

ილიამ თავისი თხზულებების საყრდენად ამბები არ აიღო, ფაქტობრივად ილიამ უარი თქვა ყოველგვარ საინტერესო, გამართობელ ამბებზე. როგორც აღნიშნავენ, ილია ჭავჭავაძის დაინტერესებას სრულიად უბრალო ამბავი იწვევს, რადგან იქ ხელავს იგი

ყველაზე მნიშვნელოვანს, სრულიად უმნიშვნელოზე, თითქოს წერილმან ამბებზე ააგო ილიამ თავისი უკედავი „კაცია-აღამიანი?!“ ამ მოთხრობაში არაფერი ხდება ისეთი რამაც შეიძლება ამბის თვალსაზრისი დაძაბოს მკითხველი. მთელი ნაწარმოები ერთი ქართული თავადის ოჯახის უაზრო ცხოვრებას მოგვითხრობს, ცოლ-ქმრის ყოველდღიური საუბრების, მათ გარემოს დახასიათებას წარმოადგენს. ილია აქ დასცინის კიდევ სეგნიმენგალური, საინტერესო ამბებისადმი მიმართული გემოვნების მკითხველს და თავის მიმართებას მასალისა და ასასახი ობიექტებისადმი ძალიან მკაფიოდ წარმოადგენს. ილია ჭავჭავაძე მწერალი რომ დაინტერესდეს, უსათუოდ სიუჟეტი სრულიად სადა და უბრალო უნდა იყოს. ამბავი არ განაგებს „კაცია-აღამიანის?!“, „ოთარაანთ ქერივის“ თხრობას. ეს თხზულებები აგებულია პერსონაჟთა ცხოვრების მხოლოდ რამდენიმე ეპიზოდზე, რომლებიც არსებითია ამ პერსონაჟთა რაგვარობის გასათვალისწინებლად და აგრეთვე ძალზე მნიშვნელოვანის-ქართული ცხოვრების არსებით მომენტებზე მისათითებლად. ილია სწორედ ამ მომენტებს უღრმავდება, მათ აანალიზებს სხვადასხვა მხრიდან და ასე აქცევს მათ მკითხველისთვისაც ძალზე მნიშვნელოვნად, აკყავს იგი ესთეტიკური აღქმის სრულიად ახალ საფეხურზე.

საგანგებოდ მითითებულია და დახასიათებულაც ილიასეული დეტალიზაციის მაღალმხატვრულობა. ილია მოვლენების დასახასიათებლად, დასახატავად ისეთ დეტალებს ირჩევს, ისეთ დეტალებს იხდის დაკვირვების საგნად, ისეთ ნიუანსებს ამჩნევს, რომლებიც სხვისთვის შეუმჩნეველია, ანდა რომელთა მხატვრული ღირებულება ილიამდე სხვათათვის ცხადი სრულიადაც არ იყო. ილია ჭავჭავაძემ სწორედ ასეთ წერილმანებს მიანიჭა არსებითის გამოხატვის ფუნქციაც, სწორედ ამ უმნიშვნელომ და სხვათა მიერ შეუმჩნეველმა შეიძინა ილიასთან უდიდესი ღირებულება. ილიას მთელი ყურადღება სწორედ ასეთ წერილმანებზეა გადატანილი. აღნიშნულის თვალსაჩინო დადასტურებაა „კაცია-აღამიანი?!“ და განსაკუთრებით კი ლუარსაბის საარსებო გარემოს ვრცელი აღწერა-დახასიათება. ეს დეტალები, წერილმანები ილიასთან უდიდეს თვისებრივ დატვირთვას იძენენ, მეტად მნიშვნელოვანის მიმითებლად გამოდიან. სწორედ წერილმანები მიუთითებენ ილიას მიერ დახატულ პერსონაჟთა, მოვლენათა ნამდვილ შინაარსზე და ნამდვილ ბუნებაზე.

მხატვრული ნაწარმოების ძირითადი შინაარსი აღამიანია. თხზულების იდეურ-თემატიკური სიმღიდრე, მისი დაკვირვებისა და

ანალიზის უნარი, სამოგადოდ მწერლის მხაგერული შესაძლებლობები უმაღლესად პერსონაჟთა მისეულ განსახიერებაში იჩენს თავს.

ილიას მიერ დახატული პერსონაჟები მკითხველის წარმოსახვაში ღრმად იჭრებიან და მერე მისგან მოუცილებელი ხდებიან. ნათქვამი ვრცელდება ილიას მიერ დახატულ ყველა პერსონაჟზე. ძნელია დახატვა ისეთი პერსონაჟისა, რომელიც გიჟის მყარი ნიშანთვისებებით გამოირჩევა. ბევრ მწერალს ვიცნობთ, რომელთაც ან საერთოდ არ დაუხატავთ გიჟი, თუმცა ბევრი წერეს, ან დახატეს, თითო ორიოლა იჭაეჭაეაძის მიერ დახატული პერსონაჟები, როგორც მიუთითებენ, უკლებლივ ყველა გიჟს წარმოადგენენ. გიჟია ლუარსაბიც, დარეჯანიც ლამაზისეულიც და მოურავი დათოც, „იამშჩიკიც“ და რუსი ოფიცერიც, ოთარაანთ ქვრივიც და არჩილიც... ილია ჭაეჭაეაძის მიერ დახატული გიჟები მხოლოდ ლიტერატურულ ღირებულებებს არ წარმოადგენენ, არამედ მათ ღრმა სოციალური დატვირთვაც აქვთ, სოციალური გამძლეობაა მათი არსებითი ნიშანი.

იჭაეჭაეაძე არ გაიხდის თავისი ასახვის ობიექტად იმგვარ მოვლენას ან არსებას, რომელსაც სოციალური მნიშვნელობა არა აქვს. შემთხვევითი არ არის ილია ჭაეჭაეაძის დაკვირვებისა და ასახვის საგანი. ილია ჭაეჭაეაძისათვის ამასთანავე ნიშანდობლივია, რომ პერსონაჟის დახატვისას მის არსებით ნიშნებზე ამახვილებს ყურადღებას, ნიშნებზე, რომელთაც მისი, ამ პერსონაჟის, სოციალური რაობის ჩვენების ფუნქცია ეკისრება, თანაც ილია მიისწრაფვის, რაც შეიძლება მეტი სისრულით, მეტი ნიშნით წარმოაჩინოს იგი.

იჭაეჭაეაძისათვის, როგორც ხელოვანისათვის, განსაკუთრებით მისი შემოქმედების აღრეულ საფეხურზე ნიშანდობლივია კონკრეტული გარეგნული პორტრეტების მოწოდება. თანაც პორტრეტი, ისე პირდაპირ და სრულადაა განსახიერებული, რომ მკითხველს წარმოდგენა ექმნება მასზე, მის წარმოსახვას თითქმის არაფრის დამატება აღარ ჭირდება. ამასთანავე ილიას ბევრი პერსონაჟი იმთავითვე წარმოჩნდება სულიერი რაგვარობითაც. მწერალი ე.წ. პირდაპირი დახასიათების გზას ადგას ამ შემთხვევაში. ჩვენთვის პერსონაჟი მისი ხასიათის თვისებებით იმთავითვე გამოკვეთილია, შემდგომ და შემდგომ მასზე მკითხველის წარმოდგენა მდიდრდება მხოლოდ ფაქტობრივი მასალით.

იჭაეჭაეაძე პერსონაჟის დახასიათების მიზნით ფართოდ, დეტალურად მიმართავს მისი საარსებო გარემოს ჩვენებადახასიათებას. გარემო ორგანული ნაწილია პერსონაჟის პორ-

გრეცისა. ამიგომ ილიას მიერ აღწერილი გარემოს გათვალისწინება არსებითად გიპის პორტრეტის გათვალისწინება და მისი წარმოდგენაა. სწორედ ამ მხრივია მნიშვნელოვანი ლუარსაბ თათქარიძის კარ-მიდამოს ფართო დეტალური დახასიათება. როგორც მითითებულია, ლუარსაბის კარ-მიდამოს სრულ ანტიპოდს წარმოადგენს ოთარაანთ ქერივის სახლ-კარი და ისიც პირდაპირ პერსონაჟის პორტრეტზე მიმითითებულია. გარეგნული პორტრეტ-ტიპაციის გზას მიჰყვება მწერალი თავის ადრეულ თხზულებებში და რამდენადმე შემდეგაც. მაგრამ ილია როგორც დიდი ხელოვანი არ იფარგლება მხოლოდ განსახიერების ასეთი პირდაპირი გზის გამოყენებით. ილია ჭავჭავაძემ თავისი უკედავი „ოთარაანთ ქერივით“ დაამტკიცა, რომ მისთვის განსახიერების სხვაგვარი გზა არაა უცხო. ილია ჭავჭავაძემ არცერთი გარეგნული ნიშნით არ მიგვითითა ოთარაანთ ქერივის პორტრეტზე, მაგრამ ისე მძლავრია ამ პერსონაჟის ხასიათის გაშლა, რომ მკითხველს არაერთარი უკმარისობის გრძნობა არ უჩნდება, თითქოს გარეგნულადაც კარგად იცნობს მას. თვითონ სახელიც კი არ იცის მკითხველმა მისი. არც კესოს, გიორგის გარეგნული პორტრეტები დაუხატავს მწერალს. ისინიც ნათლად აღიმართებიან მკითხველის წარმოსახვაში და ეს მხოლოდ მათი სულიერი თვისებების, მოქმედებისა და ქცევის თვალნათლივ დახასიათების ხარჯზე ხდება.

როგორც აღინიშნა, ილია ჭავჭავაძის ბევრი პერსონაჟის ხასიათი იმთავითვე წარმოდგება, ნაწარმოების შემდგომი მსვლელობის მანძილზე მხოლოდ მასალობრივად იმრდება, ხოლო პერსონაჟთა მეორე ნაწილის ხასიათი თანდათანობით იშლება და იმრდება ნაწარმოების განვითარების მანძილზე. ისინი ნაწარმოების დასასრულს აღწევენ თავის გამოკვეთილობას. ამ თვალსაზრისით არის საინტერესო გაბრიელი და ღათიკო, ოთარაანთ ქერივი და გიორგი; მაშინ, როცა ლუარსაბის, დარეჯანისა და ღათოს ხასიათები იმთავითვეა მოცემული.

ილია ჭავჭავაძე პერსონაჟთა შინაგანი სამყაროს, განცდების, სულიერი მდგომარეობის გადმოსაცემად სხვადასხვა გზას მიმართავს, მაგრამ მისთვის განსაკუთრებით ნიშანდობლივია გარეგანი მოძრაობების, მოქმედებების აღწერა. ამ მოქმედებებითა და მოძრაობებით მწერალი უშუალოდ მიუთითებს პერსონაჟთა შინაგან თვისებებზე. მაშასადამე, ილიასათვის საფუძველი ადამიანის მოქმედებაა და მასზე დაყრდნობით არის გაშლილი ადამიანთა განცდები. მწერალი კი არ მოგვითხრობს, რას განიცდის მისი გმირი, არამედ თვალნათლივ გვიჩვენებს მის განცდას.

ნაწარმოების კომპოზიციური დახასიათების თვალსაზრისით საზოგადოდ ცნობილია, რომ ნაწარმოების უმნიშვნელოვანეს ნაწილებს შეადგენენ მისი დასაწყისი და დასასრული.

ილია ჭავჭავაძის მოთხრობათა დასაწყისებზე დაკვირვება ცხადს ხდის, რომ ილია ამბის თხრობას იწყებს არსებითის ჩვენებით, უმთავრესის თვალწინ დაყენებით, რათა შემდეგ თანდათანობით გადმოგვიშალოს ამ მთავრის ჩასახვის პირობებიც, განვითარებაც და დასასრულიც. ერთი სიტყვით, გააანალიზოს იგი. როგორც აღნიშნულია, „ილია ჭავჭავაძეს როგორც მწერალს, ძალიან ემარჯვება კონსტრუქციული მოტივის გამოკვეთა, ე.ი. გამოკვეთა იმისა, რაც მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია. რა მიზნითაც ყველაფერი დანარჩენი არის გადმოკეცილი. ამ კონსტრუქციულ მოტივს ილია ჭედს მკითხველის გონებაში“¹.

რაც შეეხება ამბაეთა დასასრულს, ილია ჭავჭავაძის მოთხრობათა უმრავლესობას შეკითხვით მთავრდება. შეკითხვით მთავრდება „კაცია-აღამიანის?!“ ამბაეი – „რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წაიღიან?“ შეკითხვა ისმის მოთხრობა „სარჩობულაშედ“ ბოლოში - „მართლა-და ჩვენი ბებერი ჯეგრე რა შუაში უნდა იყოს?“, ფაქტობრივად ასევე შეკითხვით მთავრდება „ოთარაანთ ქვრივი“ – „მართლა რო ცოლო... მაგრამ სხვა ეინ არ არის ცოლო? ერთი ეს არის საჰირბოროგო და წყველაკრულიანი საკითხავი ამ უთაებოლო და უსწორმასწორო წუთისოფელში“ თუ იმასაც მივიღებთ მხედველობაში რომ რიგორიკული შეკითხვითვე მთავრდება ახალგაზრდობისდროინდელი „მგზავრის წერილები“, აღმოჩნდება, რომ მწერალი აიძულებს მკითხველს, რომ ისიც დაფიქრდეს, მასაც თავისი პრობლემების რკალში ითრევს. ხოლო პიუგოს სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მეგებლოს აიძულო, რომ იფიქროს, ეს იშვიათი უნარია, ეს რჩეულთა ნიჭია“.

ილია ჭავჭავაძის მოთხრობათა კომპოზიციური თავისებურებების გასათვალისწინებლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმის ჩვენებასაც, თუ რა ადგილი უჭირავს აქ ბუნებას და როგორ არის იგი განსახიერებული. თუ გავიხსენებთ „მგზავრის წერილებს“ აქ ბუნების ფაროთ სურათებია აღწერილი. ბუნების სურათები აქ საზოგადოებრივი ცხოვრების, ადამიანური ცხოვრების ანალოგონს წარმოადგენს. ბუნება მწერლის მიერ სოციალურ ენაზეა თარგმნილი და რადგან მწერლისათვის მთავარი სოციალურ-პოლიტიკური საკითხებია, ბუნება ამ საკითხების განსახილველად,

¹ ვრ.კიკნაძე. ილია ჭავჭავაძე როგორც ხელოვანი, წიგნში „ილიას კრებული“, I. 1998, გვ. 55.

ამ საკითხებზე მისათითებლადაა მოხმობილი. „რა დიდებული რამაა მყინვარი!“ - ასე ამბობს მწერალი, ეს ჩვენი განცდაც არის. ჩვენც ამის მსგავსი გრძნობა დაგვეუფლება მყინვარის დანახვისას. მაგრამ მწერლის შემდგომი აღწერა მყინვარისა უკვე საკუთრივ ილიას გრძნობისა და პოზიციის გამოხატულებას წარმოადგენს. „კლახის ნაამბობის“ დასაწყისში „ნადირობის გრფიალის“ ვრცელი აღწერაა მოცემული, ხოლო ამ აღწერას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ სწორედ ნადირობასთან არის დაკავშირებული მთხრობელის შეხვედრა გლახასთან, მთხრობის მთავარ გმირთან და გარდა ამისა, ეს ნაწილი ერთგვარი მინიშნებაცაა მთხრობის მთავარი ლაიგ-მოტივისა.

სამოგადოდ ბუნება ილიას თხზულებათა კომპოზიციაში მტკიცე-დაა ჩასმული და იგი აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს ნაწარმოების შემდგომი გამლა-გაღრმავებისათვის. ამიგომ ბუნების სურათები ძირითადად ილიას მთხრობებში მოკლედაა მოჭრილი, მწერალი დიდ დროს არ უთმობს მას; თუმცა მიუხედავად ამისა ეს სურათები არ არის მოკლებული დამოუკიდებელ ცხოველ-მყოფელობასაც, ხასიათდებიან თვალსაჩინოებით, რადგან ისინი ერთობ თვალსაჩინო, დინამიზმით სავსე ფორმით წარმოდგებიან. აღნიშნული კი იმასაც გულისხმობს, რომ ილიას ბუნების სხვაგვარად ხილვაც შეუძლია, მას ბუნების მშვენიერებით თავისთავადი ტკობის უნარიც აქვს, მაგრამ თუ არ ეძლევა ამგვარ გრძნობას, სამოგადოდ ამგვარი სურათების მოწოდებას, მხოლოდ იმის გამო, რომ მას სულ სხვა სათქმელი აქვს მკითხველისათვის-დიდი და სერიოზული და ბუნებით ტკობისათვის ადგილს არ იტოვებს. ეს რომ მართლაც ასეა, ილიას რომ თავისუფლად შეუძლია ბუნების თავისთავადი მშვენიერებით დატკბეს, მის წინაშე გაირინდოს, კარგად ჩანს, მაგალითად, „ოთარაანთ ქერივის“ იმ თავებიდანაც, რომლებიც ასეა დასათაურებული „ჯაერი ღელისა“ და „ემახის“.

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა კომპოზიციური თავისებურებების გათვალისწინება იმის გარკვევასაც გულისხმობს, თუ როგორ მთხრობელთან გვაქვს საქმე მისი სახით.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც ამბობენ, ფაქტების მწერალია, მაგრამ იგი ფაქტის დონეზე არასდროს არ რჩება. იგი ამ ფაქტებს საგულდაგულოდ აანალიზებს. ილია ჭავჭავაძე - მთხრობელი ყოველთვის ჩანს თავის ნაწარმოებებში. ილია თავდაპირველად ყოველთვის გვაშხადებს ამბისათვის. მკითხველსა და ამბავს შორის გარკვეული მანძილი არსებობს, ამ მანძილის არსებობა მწერალს აუცილებლობად მიაჩნია. ილია მკითხველს უშუალოდ გადასაწყევ-

გად არ უტოვებს საკითხს, თვითონ წარმართავს მკითხველის ფიქრთა დინებას. ილია არა მარტო აღწერს თავისი გმირების ქცევებსა და მოქმედებებს, არამედ განსჯის კიდეც. იგი სრულ კმაყოფილებას როგორც ხელოვანი მაშინ აღწევს, როცა თავის მიმართიებას გამოხატავს. ილია მსჯავრმდებელი ხელოვანია. ამდენად არის გასაგები ილია ჭავჭავაძე საგირიკოსი და მორალისტი.

როცა ილია ჭავჭავაძის თხზულებებს ვკითხულობთ, ჩვენ ყოველთვის ვგრძნობთ სიგყვის უჩვეულო ძალას. ძარღვიანია და გამძლეა ილიას სიგყვა. ფრაზის სიახლისა და სინელლის განცდა არ გვტოვებს ილიას კითხვისას. სრულიად ჩვეულებრივი სიგყვებიც კი მასთან უჩვეულო კონტექსტში ექცევიან და ახლებურ სიციხლეს, ახლებურ შინაარსს იძენენ. ეს გარემოება კი ილიას დიდ ნიჭმეც მიუთითებს, ფრაზის გრძნობაზეც და მის დიდ პიროვნულ ძალაზეც.

ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკა

შეუძლებელია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაზე რაიმე გარკვეული წარმოდგენის შექმნა მისი მდიდარი პუბლიცისტიკური მემკვიდრეობის გათვალისწინების გარეშე.

არც ერთი მხატვრული ქმნილება რომ არ დაეწერა ილია ჭავჭავაძეს, იგი მაინც დარჩებოდა ქართულ ლიტერატურაში, როგორც დიდი მწერალი, დიდი რეჟორმაგორი ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა.

მხატვრული შემოქმედება, როგორც აღინიშნა, მხოლოდ ერთი უბანია ილიას შემოსაზღვრელი მემკვიდრეობისა, მეორე დიდ უბანს წარმოადგენს ღრმა ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური, სოციალურ-ეკონომიკური, ლიტერატურულ-ესთეტიკური, იურისპრუდენციული, ისტორიული... ინტერესებით გამსჭვალული პუბლიცისტიკა. როგორც ამბობენ, არ დარჩენილა მართლაც არც ერთი უბანი ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, ქართველი ხალხის სამრუნაუისა და საგკივარისა, რომელსაც ილიას პუბლიცისტიკური კალამი არ შეხებოდეს და თავისი არსებითი სიგყვა არ ეთქვას.

ცნობილია, რომ პუბლიცისტიკას ლიტერატურის სხვა გვართაგან გამოარჩევს თანამედროვეობის მგკიენეული, აქტუალური საკითხებით დაინტერესება. ამ აზრით, პუბლიცისტიკა ყველაზე თვალნათლივ უჩვენებს გარკვეული დროის, ეპოქის, მომენტის მოთხოვნებსა და სამრუნაუს. პუბლიცისტიკა, როგორც მიუთითებენ, ამ აზრით თანადროულობის ისტორიას წარმოადგენს. პუბლიცისტიკის

უმთავრეს ამოცანას კი შეადგენს საზოგადოებრივ აზრზე, საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე უშუალო და პირდაპირი ზემოქმედების მოხდენა. გარდა ამისა „ჭეშმარიტი პუბლიცისტიკის ქმედითი ძალა შეუდარებლად უფრო ძლიერია და ეფექტური საზოგადოებრივი ცნობიერების ასამაღლებლად, ვიდრე ამროვნების რაგინდა რა სხვა ფორმისა“ (ი. ევგენიძე).

როგორც ისტორია გვიჩვენებს, პუბლიცისტური ლიგერატურის განსაკუთრებული გამოცოცხლება, წინა პლანზე წამოსვლა ისეთ ეპოქებში ხდება, როდესაც საზოგადოება დიდი კატაკლიზმების, გაჭირვების, ან აღმავლობის გზაზე დგება. XIX საუკუნეში, ჩვენი ქვეყნისათვის გარკვეულად მძიმე პირობებში, როცა ქვეყანას უშაულოდ დაემუქრა ეროვნული გადაგვარებისა და დაცემის საფრთხე, სწორედ პუბლიცისტიკა აღმოჩნდა ლიგერატურის ის უბანი, რომელიც დიდმა მწერლებმა, დიდმა მამულიშვილებმა ერის მტკივნეულ სასიცოცხლო საკითხებზე მსჯელობისას ერის გამოსაფხიზლებლად, საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე ზემოქმედების მოსახდენად გამოიყენეს.

ამგვარი ვითარებითაც იყო დაპირობებული, რომ შემოქმედებითი სიმწიფის ასაკში მყოფმა ილიამ სრულიად შეგნებულად უარი თქვა მხატვრულ შემოქმედებაზე და მთლიანად პუბლიცისტიკას მიმართა. ქვეყნის მოჭირნახულეს და დიდ მორალისგს მიაჩნდა, რომ სწორედ პუბლიცისტური სიტყვა იყო იმ ქმედითი ძალის მქონე, რაც ახლა ქართველი ერის ღირსებების დაცვის საქმეს სჭირდებოდა.

როგორც უკვე აღნიშნულია, „ილიას ერთი დიდი დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ ქართულ სინამდვილეში მან ჩაუყარა მტკიცე საფუძველი პუბლიცისტიკას – ამ სიტყვის ფართო და საუკეთესო გაგებით. მართლაცდა, ილია ჭავჭავაძემდე ჩვენ ვერ დავასახელებთ ვერც ერთ მოღვაწეს, რომლის სტაგეებსა და გამოსვლებს ასე თუ ისე თვალსაჩინო კვალი დაეტოვებინოს ჩვენი მწერლობის ამ დარგის განვითარებაში. პუბლიცისტიკას ილია ჭავჭავაძემ მოუპოვა სრული მოქალაქეობრივი უფლება ქართულ მწერლობაში და მანვე აიყვანა იგი ისეთ სიმაღლეზე, რომელსაც ვერ წვდება და ვერ შეედრება ვერც ერთი პუბლიცისტური გამოსვლა მთელი XIX საუკუნის მანძილზე“.

მიუთითებენ, რომ პუბლიცისტიკა ყოველთვის არის ან ფარული ან ღია ბრძოლა გარკვეული პოზიციის, მოსაზრების დასამკვიდრე-

¹ გრ.კიკნაძე, ქართული საგირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის. 1972, გვ. 308.

ბლად. ამდენად პუბლიცისტიკისათვის ნიშანდობლივია ტენდენციის პირდაპირი გამოხატვა, პოლემიკური ხასიათი. ილია ჭავჭავაძე ჩვენს სინამდვილეში იყო ნიმუში მებრძოლი პუბლიცისტისა. ილიას პუბლიცისტური სიგყვის უდიდესი ძალა ამრის ერთობ ნათლად გამოხატვაში მდგომარეობს. ილია წვდება მოწინააღმდეგის ამრის არსებით მხარეს და შეუვალი ლოგიკით თანდათანობით გამოკვეთს მის სრულ უსაფუძვლობას, უაზრობას. ხშირად ილიას მიდგომა საგირულია განსაჩქიქებელი ობიექტისადმი, ამ დროს მის შესაძლებლობებს საზღვარი არა აქვს. განსაკუთრებით ნიშანდობლივია მისთვის გაკიცხვის ირონიული გზა. ილია მარჯვედ იყენებს ცნობილ ხალხურ გამოთქმებს, ანდაზებს, ცნობილ გავრცელებულ სტრიქონებს მსაგვრული ნაწარმოებებიდან და მათ ისეთ კონტექსტში აქცევს, რომ სრულიად ახლებურ შინაარსს ანიჭებს...

ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური სიგყვა განსაკუთრებით მძაფრია, როცა იგი ჩვენი ქვეყნის ღირსებას იცავს გარეშე თუ შინაური მგრებისაგან, როცა ილია თავს ესხმის ჩვენი ისტორიის გამყალბებლებს, იცავს ქართველი ხალხის წმიდათაწმიდას, ეროვნულ საუნჯეს-ქართულ ენას, მის უფლებებს.

განსაკუთრებით იჩინა თავი ილიას პუბლიცისტურმა შემართებამ რუსიფიკატორული პოლიტიკის შემოტევის ეამს – 80-90-იან წლებში, როცა არა თუ ქართული ენა გამოაცხადეს კანონის გარეშე, არამედ „საქართველოს“ ხმარებაც კი აკრძალეს. ასეთ მძიმე პირობებში ამბობდა ილია ვადამწყვეტ სიგყვას. ილია თავგანწირული მებრძოლი იყო. მართალია, ამ ბრძოლაში ილიას არ აკლდა სიფრთხილე და გაქტი, მაგრამ სიფრთხილე მომდინარეობდა ეროვნული საქვეყნო საქმის ინტერესებიდან – თვითონ საქვეყნო საქმე არ დაზიანებულიყო აჩქარებული მოუზომელი ნაბიჯით – აი, რა ამრით ხელმძღვანელობდა ილია.

ილია ბრძოლაში შეუპოვარი იყო. იგი ჩვენი ქვეყნის მგრების მიმართ დაუნდობელი იყო და პირგამეხებუელი. ბევრია ამისი მაგალითები, რომელთაგან განსაკუთრებით გამოყოფენ ილიას ვადამქრებას რეაქციული გაზეთის „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ რედაქტორის კატკოვის წინააღმდეგ, როცა ამ გაზეთში ერის აბუჩად ამგდები სტაგია დაიბეჭდა, სტაგია, რომელშიაც დაუფარავად იყო გამქდაუნებული მიზლი ჩვენი ხალხის, ჩვენი ქვეყნის წარსულის მიმართ. საქმე ის იყო, რომ ქართულ თეატრში დაიდგა დ. ერისთავის დრამა „სამშობლო“. პაგრიოტულმა წარმოდგენამ ხალხი აღტაცებაში მოიყვანა, მეტადრე მამინ, როცა სცენაზე ქართული დრომა გაშალეს. ეს ამბავი მყისვე აცნობეს მოსკოვში კატკოვს და ისიც

მაშინვე ამხედრდა. მისი გაზეთი თავხედურად ურჩევდა ქართველებს – მიაგოვეთ თქვენი სიმშრები, თავი დაანებეთ ბოლევას და როგვას რაღაც წარსულზე. რაც შეეხება თქვენს დროშებს, გირჩევთ ახლავე ჩააბაროთ გოლფურუას ცირკს, იქ ჯამბაზები და ტაკიმასხარები უკეთ გამოიყენებენ, ვიდრე თქვენი თეატრიო.

ილიამ ჩვეული სიმძლავრით და სიმძაფრით გასცა პასუხი კატკოვს. მართალია, მწედაცემულ კატკოვს ვერ მოარჯულებდა ილიას მრისხანე პასუხი, მაგრამ ი.მანსვეგაშვილისა არ იყოს, ქართველს კი იმედი ჩაუნერგა, აგრძნობინა, რომ გაჭირვებაში მარგო არ იყო, რომ მას ჰყავდა ერის გამბედავი წინამძღოლი.

ასევე იყო მაშინაც, როცა ქართველი ენის დაუძინებელმა მგერმა, განათლების მზრუნველმა იანოვსკიმ განიზრახა, სკოლებში ქართული ენის სწავლება მოესპო. ქართველებმა მაშინაც ილიას მიაპყრეს თვალი. ილია ჭავჭავაძემ საქმის მთელი არსის გათვალისწინებით, დიდძალი პედაგოგიური ლიტერატურის დამუშავებისა და გააზრების საფუძველზე დაწერა ისეთი წერილი, რომ თვით სპეციალისტებიც კი გააკვირვა.

ილია ჭავჭავაძე ყველას არ თვლიდა პასუხის გაცემის ღირსად. ილიასთან პოლემიკის, მისი გაკენწევის მოსურნე ბევრი ირეოდა მის გარშემო, მაგრამ ილია ხმის ამაღლებას მხოლოდ მაშინ ჩათვლიდა საჭიროდ, თუ მეგობრე ანგარიშში ჩასაგდები იყო და საკითხიც საზოგადოებრივს, ეროვნულს შეეხებოდა, ეროვნული ღირსება თუ ილაზებოდა ნებსით თუ უნებლიეთ.

ილია საგანგებოდ აწონ-დაწონიდა, განსჯიდა საკითხს და მხოლოდ ამის შემდეგ დაეძგერებოდა მოწინააღმდეგეს. იგი ღრმად იყო დარწმუნებული თავის სიმართლეში და ამიტომაც იყო უდრეკი და უმიმარი.

როგორც ითქვა, პუბლიცისტიკა თანადროულობის პრობლემები-თაა გამსჭვალული; ამდენად იგი მაინც ლოკალურ დროსთან და გარემოებებთან არის მიჯაჭვული და გარკვეული დროის გასელის შემდეგ თავის ფერსა და ელვარებას კარგავს, რადგან ძველდება მასში დასმული პრობლემები და ბოლოს და ბოლოს, ლიტერატურის ისტორიკოსის ინტერესის ობიექტიდა რჩება. თითქოს ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკაც ამ უღმობელ კანონზომიერებას უნდა დაქვემდებარებოდა, თითქოს დროის მსახურად ხელს მისთვისაც უნდა წაერთმია თავდაპირველი აქტუალობა, მაგრამ ეს არ მოხდა... და იმიტომაც, რომ ილიას პუბლიცისტიკა ყველაზე თვალნათლივ გვითვალისწინებს XIX ს. საქართველოს საზღვრებსა და საფიქრალს. ამ აზრით, ილიას პუბლიცისტიკა არის მე-

ცხრამეტე საუკუნის დონის გამომხატველი. მას არც სადღეისოდ მოჰკლებია აქტუალობა და არა მარტო იმიტომ, რომ ილიას დროინდელი ბერი სატკივარი ისევ საზრუნავედ და სატკივარად რჩება საქართველოს, არამედ იმიტომაც, რომ ილიას პრობლემატიკა ჩვენი ქვეყნის, ერის სასიცოცხლო ამოცანებს უკაემირდება და მომავლის საფიქრალსაც გვითვალისწინებს. ყველა დროში მიმართავენ ილიას ნააზრევს; ყოველთვის ექნება ღიდი ილიას უაღრესად საგულისხმო სათქმელი გულისყურმიპყრობილი ქართველი მკითხველისა და არამარტო ქართველი მკითხველისათვის.

აკაკი წერეთელი

(1840-1915)

აკაკი წერეთელი ახალი ქართული ლიტერატურის უდიდესი წარმომადგენელია. მან შექმნა შეუდარებელი მსაგვრული შედეგები ლირიკის, ეპოსისა და დრამატურგიის დარგში. მასვე ეკუთვნის ბრწყინვალე ნარკვევები, ფელეტონები, მემუარები, პუბლიცისტურ-კრიტიკული წერილები, სტატიები ლიტერატურისმცოდნეობის, თეატრის, ისტორიის, ხალხური შემოქმედების, ქართული ენის, სწავლა-აღმზრდისა და სხვა საკითხებზე. თავის უმდიდრეს შემოქმედებაში აკაკი წერეთელმა გამოხატა ეპოქის მოწინავე იდეები, ხალხის საუკეთესო ფიქრები, მისწრაფებები, მებრძოლი სულისკეთება და მომავლის მტკიცე რწმენა.

პოეტის მთელი მსაგვრული მეტყვიდრეობა შთაგონებულია ხალხის საუკეთესო იდეალებით. შოთა რუსთაველის შემდეგ თითქმის არცერთ ქართველ პოეტს არ ღირსებია ისეთი ძლიერი სიყვარული და სხივმოსილი პოპულარობა, როგორც ილია ჭავჭავაძესთან ერთად, წილად ხელა აკაკი წერეთელს. აკაკიმ ილიასთან ერთად XIX ს. მეორე ნახევრის ქართულ ლიტერატურაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა დაუკავშირა მშრომელთა განთავისუფლების იდეას.

აკაკი წერეთლის შემოქმედება ხასიათდება მებრძოლი პაგრიოგიზმით. პოეტი დაუნდობლად ებრძოდა ცრუპაგრიოგებს, შოვინისტებს და უმღეროდა ხალხთა შორის მეგობრობას და სიყვარულს. აკაკის რწმენით, აღამიანმა ყველაფერი, თვით სიცოცხლეც კი უნდა შესწიროს სამშობლოს.

„ვინც მამულს სულსაც არ სწირავს, იმას არ ჰქვია მამული-შვილი“, ქვეყნისთვის თავგანწირული გმირი უკვდავია, იგი „სიკვდილში პოებს სიცოცხლეს და ის იქნება თვით უკვდავება“ – წერდა აკაკი.

განუზომელია აკაკის დამსახურება ახალი ქართული ლიტერატურის განვითარების საქმეში. თავისი მოწინავე შესულებებით მან, ილიასთან ერთად, მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა შემდგომი პერიოდის ქართული ლიტერატურის განვითარებას.

აკაკისა და ილიას სახელთანაა დაკავშირებული საერთოეროვნული ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება, ქართულ ლიტერატურაში კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრება.

აკაკი წერეთელმა აამაღლა ქართული მხატვრული სიყვება, განაეითარა პოეტური გამოსახვის ფორმები. მან საბოლოოდ დაამკვიდრა ხალხისათვის გასაგები, მისაწვდომი ნამდვილი სახალხო მწერლობა, რომელსაც ახასიათებს ნათელი, გამჭვირვალე სახეები, კლასიკური სისადავე, ღრმა იდეურობა, მაღალი ოსტატობა. შემოქმედებით მუშაობას პოეტი ნაყოფიერად უთავსებდა უდიდეს სამოგადოებრივ-სახალხო მოღვაწეობას. არ ყოფილა ჩვენში არცერთი საყურადღებო ამოცანა, რომლის გადაწყვეტაში აკაკის აქტიური, ხელმძღვანელი მონაწილეობა არ მიეღოს.

ცხოვრება და მოღვაწეობა

აკაკი წერეთელი დაიბადა 1840 წელს, 9 (21) ივნისს მემო იმერეთის ერთ-ერთ ულამაზეს სოფელ სხვიგორში, საჩხერის მახლობლად. ამ სოფლის შესახებ თვითონ პოეტი წერს: „სოფელი სხვიგორი დაბა საჩხერის ნაწილია და მდებარეობს მდინარე ჩისურის პირად, გაღმა-გამოღმა გორაკებზე“. ამ ეკელუც სოფელს დაჰყურებს მაღალ კლდეზე აგებული ძველი ციხე „მოღინახე“, რომელიც აკაკის დახასიათებით, „ციხეთ-ციხე, ამაყი ციხეა“, მგრების წინააღმდეგ ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლებისა და მრავალი მწარე ღროების მოწმე.

მთამომავალობით აკაკი წარჩინებულ ფეოდალთა გვარეულობას ეკუთვნოდა. წერეთლები ცნობილი თავადები იყვნენ. საქართველოს საისტორიო წყაროებსა და მხატვრულ ლიტერატურაში ხშირად გვხვდება ამ გვარის გამოჩენილ პირთა სახელები. ცნობილია წერეთელთა საჩხერისა და სხვიგორის შტო. აკაკის მამა როსტომ როსტომის ძე წერეთელი-სხვიგორელი წერეთლების მთამომავალი იყო, ერთადერთი მემკვიდრე თავისი მშობლებისა. მამის ადრე გარდაცვლების გამო სათანადო სწავლა-განათლება ვერ მიუღია. დედისერთა ობოლი ბავშვი მომეტებულად შინ იზრდებოდა და ძირითადად შინაური სწავლა-განათლებით დაკმაყოფილებულა. როსტომ წერეთელი საკმაოდ ჭკვიანი, გონებაამსვილი და მოსწრებული მოსაუბრე ყოფილა, ჭადრაკის კარგი მოთამაშე. აკაკი იგონებს: „მამაჩემი, ძლიერი გონების კაცი იყო, მოსწრებული და ენამჭვერი, თუმცა კი ხშირად ენამწარეც. დედაჩემი იგყოფდა ხოლმე: „ამ ჩემს შვილებს მამამისის ენა გამოჰყვათ დახურდავებული“. როსტომი ოჯახის საქმეებში არ ერეოდა. მიუხედავად მისი ახირებულობისა და გულფიცხი ხასიათისა, სასახლეში ის ქალბატონზე უფრო ჰყვარებოდა. გარეშეებიც სიყვარულით ექცეოდნენ თურმე როსტომს და „მთავრობაც დიდ პატივსა სცემდა“.

აკაკის დედა ეკატერინე იყო ცნობილი ფეოდალის ივანე აბაშიძის ასული. მან მთელი სიცოცხლე ქმარ-შვილის ერთგულებას შეაღწია. ეკატერინე მეგაღ გამრჯე, ბეჯითი, ჭკვიანი და შრომისმოყვარე ადამიანი ყოფილა. ოჯახის მთელ საქმეს ის განაგებდა. დიდიდან საღამომდე გამუდმებით შრომობდა. ეკატერინეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის შეილებსა და, კერძოდ, აკაკის გონიერულ აღზრდაში. იგი არ ანებიერებდა შეილებს ხშირი ალერსითა და ხევენა-კოცნით. ეკატერინე დიდად დაინტერესებული ყოფილა ქართული ლიტერატურით. იგი სკულენტ შეილს ავალებდა ახალი წიგნების გამოგზავნას. აკაკი მთელი სიცოცხლის მანძილზე სათუთად აგარებდა დედისადმი ღრმა პატივისცემასა და უსაზღვრო სიყვარულის გრძნობას.

ძველი ჩვეულების თანახმად, პაგარა აკაკი აღსაზრდელად ძიძას მიაბარეს მახლობელ სოფელ სავანეში. აქ იზრდებოდა აკაკი ძიძის, გლეხის ქალის, ფარსადან ყანჩაველის მეუღლის მანო საღუნისძის ოჯახში. გლეხის ოჯახში გაბარებამ უდიდესი როლი შეასრულა მომავალი პოეტის ფიზიკურ, მნეობრივ აღზრდასა და გონებრივ განვითარებაზე. სავანეში აკაკი მთელ დღეებს აგარებდა გლეხებთან ყანებში, გყეში საქონლის მოვლაში. აკაკი ძლიერ აუფასებდა სოფლად გლეხის ოჯახში მშრომელთა შეილებთან გაგარებულ ცხოვრებას, ლალი ბუნების წიაღში „პირველი შკოლის გავლას.“ „არ შემიძლია არ გამოვტყდე, რომ თუ კი რამ დარჩა ჩემში კეთილი და კარგი, უფრო იმის წაყლობით, რომ მე სოფელში ვიყავი გაბარებული და გლეხების შეილებთან ერთად ვიზრდებოდი.“

ექვსი წლის აკაკი მშობლებმა ძიძას მოაშორეს და მამის სახლში დააბრუნეს. სასახლეში აკაკის სრულიად ახალი ცხოვრება უნდა დაეწყო. სავანეში გლეხის ბიჭებთან ცხოვრებას მიჩვეულ ბავშვს სასახლეში თავდაპირველად მოსწყინდა. დედამ ბავშვს გლეხის ბიჭები მიუჩინა გასართობად. პაგარა აკაკი დედის მეთვალყურეობით აქაც გლეხის ბიჭებთან აგარებდა ღროს.

უფროსმა დამ, ანამ, პაგარა აკაკის შეასწავლა ქართული წერა-კითხვა. ბავშვი ხარბად დაეწაფა ქართული წიგნების კითხვას, მას რამდენჯერმე გადაუკითხავს „ვეფხისტყაოსანი.“

1850 წელს აკაკი ქუთაისის გიმნაზიაში მიაბარეს. მაშინდელი გიმნაზიების მიზანს რუსეთის იმპერიის ერთგული ქვეშევრდომების აღზრდა შეადგენდა. სასწავლებელში გამეფებული იყო ფიზიკური დასჯა, დასმენა, მლიქვნელობა და სასწავლო მასალის უაზრო, მექანიკური დაზეპირება. აკაკიმ მძიმე მთაბუკდილება მოახდინა სასწავლებლის ცხოვრებამ. მიუხედავად ამისა აკაკი, როგორც გამორჩეული ნიჭის ახალგაზრდა, ბეჯითად სწავლობდა და კლასიდან კლასში ქების უფრცლებითა და სხვადასხვა ჯილდოებით გადადიოდა.

გიმნაზიის მეშვიდე დამამთავრებელ კლასში ყოფნისას აკაკიმ გადაწყვიტა სასწავლებლიდან გამოსვლა და სამხედრო სასწავლებელში შესვლა. ეს აზრი პოეგმა მიიღო მისი საყვარელი მასწავლებლის პოლონელი როდზიევიჩის გავლენით. როდზიევიჩს აკაკისთვის გაუცენია დიდი პოლონელი კლასიკოსის ადამ მიცკევიჩის პოემის თავგანწირული გმირი, კონრად ვალენროდი და მისი საარაკო ამბავი. კონრადი მტრის ბანაკში გადავიდა, დაეუფლა სამხედრო საქმეს, უებრო მხნეობით და გმირობით მათი ნდობა დაიმსახურა და ხელთ იგდო მთავარსარდლობა და ბოლოს, მოხერხებულად გამოიყენა თავისი მდგომარეობა – მური იძია მტერზე და მისი ჯარები გაანადგურა, სამშობლოს კი თავისუფლება მოუპოვა. აკაკი ვაიგაცა სამხედრო სამსახურში შესვლის სურვილმა და ვალენროდივით თავისი ქვეყნის დახსნის მიზანმა. მამამ შეიღს სამხედრო სასწავლებელში შესვლის განზრახვა მოუწონა და აკაკიმაც გიმნაზიის დაუმთავრებლად პეტერბურგს მიამურა, სადაც სამხედრო სამსახურში იმყოფებოდა მისი ძმა ილიკო.

პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა ზეგავლენით და გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის გენერალ პეტრე ბაგრატიონის რჩევით, აკაკიმ გულიდან ამოიღო ადრინდელი განზრახვა და საბოლოოდ გადაწყვიტა უნივერსიტეტში შესვლა. იგი თავისუფალ მსმენელად ჩაირიცხა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე. ამ პერიოდში პეტერბურგის უნივერსიტეტსა და სხვა უმაღლეს სასწავლებლებში რამდენიმე ათეული ქართველი სტუდენტი სწავლობდა, მათ შორის ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ლოღობერიძე, ბესარიონ ლოღობერიძე და სხვ. ერთი წლის შემდეგ პეტერბურგში ჩავიდა აკაკის სიყრმის მეგობარი კირილე ლორთქიფანიძე, ხოლო 1861 წელს ქართველ სტუდენტთა წრეს შეემატნენ ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი და სხვ. ქართველ სტუდენტთა მეთაური და იდეური ხელმძღვანელი ილია ჭავჭავაძე იყო. სტუდენტობის წლებში აკაკი ენერგიულად მეცადინეობდა.

1861 წელს პეტერბურგში დაიწყო სტუდენტთა გამოსვლები. ამ მოძრაობაში მონაწილეობას იღებდა ქართველი სტუდენტობის მოწინავე ჯგუფი. ბერი მათგანი დააპატიმრეს. კერძოდ ნ.ნიკოლაძე, კ.ლორთქიფანიძე, გ.წერეთელი, ბ.ლოღობერიძე და სხვ. საპატიმროდან განთავისუფლების შემდეგ ზოგ მათგანს აუკრძალეს პეტერბურგში ცხოვრება, მათ შორის ნ.ნიკოლაძეს. პეტერბურგში არალეგალურად მცხოვრებ ნ.ნიკოლაძეს თავმესაფარი აკაკი წერეთელმა მისცა.

პეტერბურგის პერიოდი მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა აკაკის საფუძვლიანი განათლების, ეროვნული თვალთახედვის განმტკიცების და პოეტური კულტურის ამაღლების საქმეში. აკაკი პირდაპირ დამსწრე

იყო რუსეთის მოწინავე მოაზროვნეთა გამოსელებისა, აზრთა მძაფრი ჰიდილისა, რომელსაც 60-იან წლებში ადგილი ჰქონდა პეტერბურგში.

აკაკი წერეთლის იდეური და პოლიტიკური კულტურის შემდგომი განვითარების საქმეში გარკვეული როლი შეასრულა პეტერბურგის მოწინავე ქართულ სტუდენტთა ლიბერატურულ შემოქმედებითმა წრემ. სტუდენტების ამ წრეში პოეტი ხშირად კითხულობდა თავის ნაწარმოებებს.

1862 წელს აკაკიმ დაამთავრა საუნივერსიტეტო კურსი და წარადგინა საკანდიდატო შრომა, დღევანდელი გავებით სადიპლომო შრომა, „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობის შესახებ. უნივერსიტეტმა მოიწონა ეს ნაშრომი, მაგრამ აკაკიმ ვერ წარადგინა გიმნაზიის დამთავრების მოწმობა, რის გამო მან ვერც უნივერსიტეტის დამთავრების დიპლომი მიიღო.

აკაკი დაქორწინდა მოსკოვში და ამის შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში და შეუდგა მეტად რთულ და ნაყოფიერ სამოგადოებრივ და შემოქმედებით მუშაობას.

ერის ინტერესებისათვის მებრძოლმა პოეტმა იარაღად კალამი მოიმარჯვა და პირდაპირ დაუდგა აბოზოქრებულ ცხოვრებას.

პოეტი არ დათანხმდა შესულიყო ისეთ სამსახურშიც კი, რომელსაც ცნობილი ქართველი მოღვაწეებიც არ გაურბოდნენ. მაგალითად, ერთ დროს ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის სამოგადო კრებამ აკაკის ერთხმად შეაძლია ბანკის დირექტორობა, მაგრამ პოეტმა კატეგორიული უარი განაცხადა ამ ერთგვარად საპატიო თანამდებობის დაკავებაზე. მაღლობის შემდეგ კრებას თავისი უარი შემდეგნაირად დაუსაბუთა: „მე რომ დირექტორობა ვიკისრო, საკუთრად მე მოხელეობას უნდა დაუდგა გული და ეგ იქნება ჩემთვის ბორკილი. თუმცა თქროს ბორკილი ჩემთვის პირადად სასარგებლოა, მაგრამ მაინც ბორკილია და იმ საქმეში ხელისშემშლელი, რომელსაც მე ამდენი ხანი ვემსახურები“.

აკაკი წერეთელი სამუდამოდ დარჩა პროფესიულ პოეტად. არსად სამსახურში ვერ შესულა. მთელი სიცოცხლე ეროვნული ჩაგვრისაგან სამშობლოს განთავისუფლებას და სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლას შესწირა.

და მართლაც, აკაკი ფრიად ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობასთან ერთად უდიდეს სამოგადოებრივ და კულტურულ მოღვაწეობას ეწეოდა. არ დარჩენილა ჩვენში იმ დროს არც ერთი ღირსშესანიშნავი თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი საქმე, რომელშიც თავისი მნიშვნელოვანი წვლილი სიგყვით თუ საქმით არ შეეგანოს: აკაკიმ უაღრესად პრინციპული ბრძოლა ჩააგარა ცხოვრების კონსერვატული ფორმების

და ძველი ყოფის წინააღმდეგ ამ შემთხვევაში იგი გვერდით ედგა მეორე დიდ სამოციანელს ილია ჭავჭავაძეს. მან დიდი და ნაყოფიერი მუშაობა გასწია მთელ რიგ კულტურულ – საგანმანათლებლო დაწესებულებათა დაფუძნებისა და განვითარების საქმეში.

აკაკი წერეთელს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ახალი ქართული რეალისტური თეატრის განახლებასა და განვითარებაში. რუსული მმართველობა ყოველმხრივ ავიწროებდა ქართულ კულტურულ-საგანმანათლებლო და სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებებს, მათ შორის თეატრსაც, რომელსაც არ ჰქონდა საკუთარი შენობა, სათეატრო მოწყობილობა, არ ჰყავდა მსახიობ-რეჟისორთა და დრამატურგთა კადრები. თავის მოგონებაში პოეტი წერდა: „ერთხელ ილია შემოვიდა ჩემთან და მითხრა: დაეილუპეთო!... თეატრი ხელიდან გამოგვაყალეს და ასე კარგად დაწყებული საქმე უნდა შევაჩეროთ ამ სემონში და ეს ხომ დალუპეაო!... მეც ჩემი გულდაწყევლა გამოვეცხადე. მერე მომიბრუნდა და მითხრა, მოდი ერთი შენ მოჰკიდე ხელი ამ საქმესო... „ილიას წინადადებით აკაკიმ იკისრა დასის ღირექტორობა, სამხატვრო ნაწილის ხელმძღვანელობა. დაიქირავე შენობა, შემოიკრიბა მსახიობები და გამართა წარმოდგენები. შემდეგ წელს ილიასა და აკაკის ინიციატივით დაარსდა „ქართული დრამატული საზოგადოება“, რომელიც მრავალი წლის მანძილზე ხელმძღვანელობასა და მაგერიალურ დახმარებას უწევდა ქართულ თეატრს. აკაკი ამ საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარის მოადგილედ აირჩიეს. (თავმჯდომარე ილია ჭავჭავაძე იყო).

აკაკის დახმარებით ქართულ სცენას შეეძინა მრავალი ღირს-შესანიშნავი მოღვაწე, მათ შორის გამოჩენილი მსახიობი მარიამ საფაროვა, ქართული თეატრის რეჟორმატორი კოტე მარჯანიშვილი და სხვები. თავისი მრავალი დრამატული თხზულებით აკაკიმ გაამდიდრა თეატრის რეპერტუარი და ქართული ლიტერატურა.

განსაკუთრებითი ნაყოფიერი მუშაობა გასწია აკაკი წერეთელმა ქართული პერიოდული პრესის განვითარების საქმეში. პოეტის ენერგიული მხარდაჭერით და მონაწილეობით დაარსდა იმ დროს თითქმის ყველა ჟურნალ-გაზეთი. აკაკი თავისი შესანიშნავი მხატვრული პროდუქციით, ფელეტონებით, პუბლიცისტური წერილებით, ხალხური შემოქმედების ნიმუშებითა და ისტორიულ-ლიტერატურული ნარკვევებით ასაზრდოებდა ქართულ პრესას. პოეტი თანამშრომლობდა ისეთ ორგანოებში, როგორიც იყო: „ეისკარი“, „დროება“, „კრებული“, „ივერია“, „თემი“, „კეალი“, „ჯეჯილი“ „თეატრი“, და სხვა სცემდა თავის საკუთარ ჟურნალს „აკაკის თვიური კრებული“.

აკაკი წერეთელმა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების, სრულყოფისა და დამკვიდრების ისტორიულ საქმეში დიდი როლი შეასრულა. პოეტი ღრმა პრინციპულობითა და თავდადებით იბრძოდა უნიჭობის მოძალების წინააღმდეგ ლიტერატურაში, ხალხისათვის გასაგები, საერთო ეროვნული ლიტერატურული ენის განვითარებისა და დაყვისათვის.

აკაკი წერეთელს საჭიროდ მიაჩნდა ქართული ლიტერატურული ენის შეესება, მისი გამდიდრება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შემონახული სიტყვებით და გამოთქმებით, მაგრამ იმ პირობით, თუ ასეთი ენობრივი მასალა დედა ენის კანონების თანახმად იქნებოდა აღმოცენებული და მშობლიური ენის ბუნებრივ, კანონზომიერ განვითარებას ხელს შეუწყობდა. ამასთანავე აკაკი გაბედულად იცავდა მშობლიურ ენას რუსიფიკატორული პოლიტიკის მკაცრი შემოტევისაგან. პოეტს ღრმად სწამდა, რომ

„ენაში არის ძალაჲ
საიდუმლო გონების!
ვინც დაჰკარგავს, გახდება
წერა სხვისი მონების“.

აკაკი წერეთელს ყოველთვის იზიდავდა ხალხური შემოქმედება. მთელი სიცოცხლის მანძილზე იგი დაულაღავედ იღვწოდა ხალხური სიტყვიერების შეგროვებისა, შესწავლისა და გამოცემისათვის. „მეპირსიტყვაობა, – წერდა პოეტი, არის სარკე ჩვენის წარსულის, როგორც ხორციელის, ისე სულიერის ცხოვრებისა. იმის დაკარგვა, დავიწყება ჩვენი სიკვდილია და თუ სიკვდილი არ გვინდა, უნდა მალე მივეშველოთ და შევაგროოთ... და ბევრს მარგალიტს შევიძენთ საშვილიძემილოდ ხელიხელ საგოგმანებელს“. აკაკის ინიციატივით დაარსდა ფოლკლორის შესწავლის სპეციალური ფონდი. გარდა ამისა, თავის ეურნალში – „აკაკის თვიური კრებული“ – მან პირველი ადგილი ფოლკლორის ბეჭდვას დაუთმო.

აკაკი წერეთელი იყო ერთ-ერთი ინიციატორი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაარსებისა, „ქართული წიგნის გამომცემელთა ამხანაგობის“ და სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო საზოგადოებათა შექმნისა. პოეტი ბევრს მუშაობდა „ვეფხისტყაოსნის“ სარედაქციო კომისიაში.

აკაკი მეტად დიდ და ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა საჯარო ლექციებისა და სალიტერატურო საღამოების ჩატარებაში. აკაკი ხალხის საყვარელი ლექტორი, მხატვრული, გამომეგყველებითი კითხვის დიდი ოსტატი და ლიტერატურული საღამოების მშვენება იყო.

აკაკი სისტემაგურად მოგზაურობდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ქალაქებსა და სოფლებში, საფუძელიანად სწავლობდა ხალხის ცხოვრებას, მის მისწრაფებებს. აკაკი ქართლის, კახეთის, სამეგრელოს, აფხაზეთის, გურიისა და სხვა კუთხეების ხშირი სტუმარი იყო. პოეტმა გრიუმფალური მოგზაურობა ჩააგარა რაჭა-ლეჩხუმში და ერთხელ ეწვია სევანეთსაც.

1908 წლის დეკემბერში ქართველმა ხალხმა დიდი ზემოთ გადაიხადა საყვარელი პოეტის სამწერლო-სამოგადოებრივი მოღვაწეობის ორმოცდაათი წლის იუბილე. აკაკი წერეთლის სახელოვანი მოღვაწეობის იუბილე სახალხო დღესასწაულის ნიშნით ჩაგარდა და რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ პროტესტის დემონსტრაციად გადაიქცა. თბლისში ზეიმზე საქართველოს ყოველი კუთხიდან ჩამოვიდნენ დელეგაციები. ზეიმში მონაწილეობა მიიღეს სხვა ხალხების წარმომადგენლებმა. საყოველთაო აღტაცება გამოიწვია სცენაზე დიდი ეაქას გამოჩენამ და მისმა მომხიბვლელმა ლექსმა, რომელიც ასე ბოლოვდებოდა:

„მადლობელი ვარ გულითა,
შოთაის სულის ლხენამა,
სამშობლოს სამსახურისთვის
ჩანგი ვიკურთხოს ზენამა“.

აკაკის საიუბილეო საღამოები საქართველოს თითქმის ყველა ქალაქსა და სოფელში ჩაგარდა. დიდი საზეიმო საღამოები გაიმართა ბაქოში, მოსკოვსა და პეტერბურგში.

ბოლო დროს აკაკი ავადმყოფობდა. 1909 წელს იგი სამკურნალოდ გაემართა პარიზში. პარიზის გაზეთებმა გულთბილი წერილები უძღვეს დიდებულ ქართველ პოეტს და მისი სამშობლოს გმირულ ისტორიას. საფრანგეთიდან დაბრუნებული აკაკი პეტერბურგსა და მოსკოვში იმყოფებოდა და რუსეთის ორივე დიდ ქალაქში მას საგანგებო შეხვედრები მოუწყვეს.

1914 წლის ბოლოს აკაკის დამბლა დაეცა. მის სანახავეად სხვიგორში სისტემაგურად მოდიოდნენ ქართველი სამოგადოების მოწინავე წარმომადგენლები. 1915 წლის 25 იანვარს ავადმყოფს კვლავ ჩაექცა სისხლი გვინში და ღამის პირველ საათზე აკაკი გარდაიცვალა. ქართველმა ხალხმა საყვარელი პოეტი უღრმესი მწუხარებითა და პატივისცემით წაასვენა სხვიგორიდან თბილისს და დიდი გლოვით დაკრძალა მთაწმინდაზე ქართველ მწერალთა და მოღვაწეთა პანთეონში.

აკაკი ლიტერატურისა და ხელოვნების შესახებ

აკაკი წერეთელი ესთეტიკის თეორეტიკოსი არ ყოფილა, მაგრამ წერილებში, რეცენზიებში, მხატვრულ შემოქმედებასა და სხვა სახის ნაწერებში არაერთხელ გაუშუქებია და ჩამოუყალიბებია თავისი ესთეტიკურ-ლიტერატურული შეხედულებანი; გამოუთქვამს საყურადღებო მოსაზრებანი მწერლისა და მწერლობის დანიშნულების, მისი მნიშვნელობის, ხასიათის, მიმართულების, სპეციფიკისა და იდეურ-მხატვრული ღირსების შესახებ. აკაკის კრიტიკულმა წერილებმა, რეცენზიებმა, ცალკეულმა სტატიებმა, მხატვრულ შემოქმედებაში გამოთქმულმა შეხედულებებმა და უღრესად მდიდარმა შემოქმედებითმა მოღვაწეობამ უდიდესი როლი შეასრულა გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული ესთეტიკური აზროვნების განვითარებისა და კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრების დიდ ისტორიულ საქმეში.

ქართული ლიტერატურის თავისებურება გასული საუკუნის 60-იან წლებში განაპირობა ეროვნული და სოციალური ჩაგვრისაგან ქვეყნის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის ისტორიულმა პროცესებმა. სამშობლოს სიყვარულმა, ადამიანის დაჩაგრულმა მდგომარეობამ, „მთაბარობამ უსწორმასწორო ცხოვრებისა“, მშრომელთა იდეალების, მათი „სანაგრებისა“ და მისწრაფებების, მათი გლოვისა და სისარულის, ჭირისა და ლხინის, ბულებისა და სიყვარულის ამკარად, დანახვამ და სახეობრივმა გამობაგვამ ფართო გასაქანი პოვა რეალისტურ მხატვრულ მწერლობაში, ხელოვნებასა და პუბლიცისტიკაში, გამოიწვია ქვეყნის სამსახურში ჩადგომის ძლიერი მისწრაფება, რამეთუ, სამოციანელთა აზრით, ხალხია ცხოვრების მამოძრავებელი ძალა, ფესვი ეროვნებისა, ფუძე ქვეყნისა და ეროვნების დიდებისა. ამიგომ აღიარებული იქნა მწერლობის ღრმა მოქალაქეობრივი და მეზრძოლი ხალხურობით შთაგონებული პათოსი. ამ პერიოდში განსაკუთრებით გამდიდრდა და გამრავალფეროვნდა ლიტერატურისა და ხელოვნების თემატიკა, სინამდვილის ასახვა დაიწყეს ღრმა იდეური, რეეოლუციური დემოკრატიული თვალსაზრისით.

ქართველ სამოციანელთა შემოქმედებაში ეროვნული და სოციალური მოტივების ურთიერთმჭიდრო კავშირში, კოლონიური ჩაგვრის გამწვავების გამო, ფართოდ აისახა ნაციონალურ-განმათავისუფლებული ბრძოლის მოტივი, კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის პათოსი, სამშობლოს სიყვარულისა და მეზრძოლი პატრიოტიზმის სულისკვეთება. ეს შთაგონება სამოციანელთა თვითმყობადი თვისებაა, მათი ესთეტიკური მრწამსის განხორციელების ქეაკუთხედია. დემოკ-

რაგიულმა, მებრძოლმა, ჭეშმარიტად პაგრიოტულმა იდელებმა განაპირობა მხატვრული ლიგერატურის ღრმა იდეურობა, აამალა მისი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ფუნქცია. ამის გამოა, რომ სამოციანელ მოღვაწეებს მწერლობა დიდ სახალხო, ქმედით ძალად მიაჩნდათ. ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლაში აკაკი წერეთელი მთაეარ იარაღად მწერლობას თვლიდა. იგი აღიარებდა პოემიის საბრძოლო პათოსს: „კილო ჩემის მწერლობისა, – აცხადებდა აკაკი, – სულ სხვაგვარი იქნება: ისეთს, ისეთს დაეყუფ, რომ კურდღლები ჩირგვებში აკანკალდნენ და მხეცები სოროებიდან გამოიყვანო. გამოეალ ღრენით შარავმაზედ და ვინც ღირსი იქნება, კუნთებს გამოვგლეჯ... ვიცი, ბევრჯერ მესვრიან ქვას... ბევრჯერაც დაზიგატანებენ, მაგრამ მე მაინც, სანამ ცოცხალი ვიქნები, ჩემსას არ მოვიმლი: პატარა ხელ-ფეხის მსლაქეელ ფინიასავით სხვის კალთაში თბილად წოლას და ნებიერობას შარავმაზედ ყუფის დროს სიკედილი მიჩვენია.“

აკაკი წერეთელი საზოგადო მოღვაწისაგან, მწერლისაგან მოითხოვდა შეკავშირებული ძალით ბრძოლას ქვეყნის კეთილდღეობისათვის. ამ ბრძოლაში იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სიმართლის მქადაგებელ მებრძოლ მხატვრულ სიგყვას.

აკაკი წერეთელი მწერალს უპირველეს ამოცანად უსახავდა საზოგადო საქმეზე წერას, ხალხის ინტერესების გამოხატვას და არა კერძო, საპირადო ხასიათის საკითხებისადმი გამოდევნებას. „ის რომ ვთქვათ, – წერდა აკაკი, – რომელიმე მამრის უფროსი ანუ მსაჯული რას სჭამს, რას სვამს, რას იცვამს ან რას იხურავს, ეს, რასაკვირველია, კერძო საქმე იქნება, მაგრამ თუ კი ისინი სხვას სტაცებენ ლუკმას და ისე სჭამენ, ხალხს ატყავენ და მით განს იმოსავენ, ამაზედ რომ ხმა ამოვიღოთ, ეს საზოგადო საქმე იქნება და არა საპირადო და არც გემართებს მორიდება“. აკაკი საზოგადო მოღვაწისაგან მოითხოვდა შეუპოვარსა და პირუთენელ მოქმედებას, სიმართლისათვის თავდადებას, მსხვერპლის გაღებას.

აკაკი როგორც თვითმყოფადი ხელოვანი, სხვა ქვეყნის მოაზროვნეთა შეხედულებებს კრიტიკულად სწავლობდა და შემოქმედებითად იყენებდა თავის მდიდარ და მრავალფეროვან შემოქმედებაში. პოეტი გმობდა ბრმა მიმბაძველობას, ლიგერატურასა და ხელოვნებაში სხვათა აზრებისა და გრადიციების უნიადაგო წამხედურობით გადმოტანას, ეროვნული ცხოვრებისაგან მოწყვეტილ ლიგერატურასა და ხელოვნებას. მისი აზრით, ნასუსხები თუ ორიგინალური იდეები და პოეტური ქმნილებანი „მშობლიური ხალხის დარჯაკში“ უნდა იყოს გატარებული, მწერლის მიერ ღრმად შესისხლხორცებული, საკუთარ პოეტურ ქურაში გამოწრთობილი, საკუთარი გრძნობა-გონებით აწონილი, სა-

კუთარი სისხლით ნასარმროდობები და გაზრდილი. უამისოდ აკაკის შეუძლებლად მიაჩნდა ნამდვილად თვითმყოფადი ეროვნული და საკაცობრიო მნიშვნელობის ლიგერატურისა და ხელოვნების ჭეშმარიტი განვითარება.¹

აკაკი როგორც თვითონ აცხადებდა, გმობდა „წმინდა ხელოვნებას“ და მასთან ერთად ხელოვნების უარყოფელ ნიჰილისტებს. აკაკის შუა გზა ჰქონდა არჩეული. ყველაზე კოლორიტულად თავისი აღრინდელი ესთეტიკური შეხედულებანი ახალგაზრდა აკაკიმ გამოთქვა 1865 წელს „ცისკარში“ დაბეჭდილ რეცენზიაში „რაოდენიმე სიტყვა „ჩანგურის“ შესახებ“, რომელიც კირილე ლორთქიფანიძის მიერ პეტერბურგში გამოცემულ ქართველ პოეტთა ლექსების კრებულს „ჩონგურს“ მიეძღვნა.

აღნიშნული წერილის პირველი სტრიქონებიდანვე იგრძნობა ახალგაზრდა შემოქმედის ესთეტიკური შეხედულებების ძირითადი შინაარსი, მისი აზრი ხელოვნების დანიშნულების შესახებ. იგი გმობს მწერლების მიერ უნაყოფო ოცნებით ვაგაცებას, უსაგნოდ ცის ლაქვარდში მიმოფრენას, ხალხის ცხოვრებისაგან მოწყვეტას, უსარგებლო „ტკბილხმოვნებისადმი“ გამოდევნებას. აკაკი აღიარებს სინამდვილის, ყოველდღიური ჭეშმარიტების ასახვას, მშრომელი ხალხის ცხოვრების, მისი ყოფის, სულის, ფიქრებისა და მისწრაფებების გამოხატვას. ამიტომ, რომ პოეტი აღფრთოვანებით მიესალმა „ჩონგურს“ და აღნიშნა: ჩანგური არის პირველი წიგნი, რომელსაც ასხია ქართული ხორცი, უღვია ქართული სული, სტირის და კენესის ქართველების კენესით და მამ რადა საეჭვოა, რომ ყოველ რიგიან ქართველთ ნათესავთათვის სასიხარულო იქნებაო მისი გამოცემა.²

ამ წერილში აკაკიმ „წმინდა ხელოვნება“, მოძღვრება „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“ და ამ თეორიათა მიხედვით ფორმის თვითმიზნად აღიარება რეალური ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი ინტერესების ნაცულად, უსაგნო, განყენებული, შინაარსისაგან დაცლილი „ტკბილხმოვნების“ გამოდევნება შეადარა ბულბულის გალობას, შაშვის სტვენასა და მერცხლის ჭიკჭიკს. ყურს ამ ფრინველთა გალობაც აკტობს და, მამ, აბსოლუტური ხელოვნების მიმდევრებმა ჩიტებიც პოეტებად უნდა აღიარონო, ირონიულად დასძენდა რეცენზენტი.

საგულისხმოა და მრავლისმეტყველი, რომ აკაკის ძალმედ მოსწონდა ილიას საპროგრამო ლექსი „პოეტი“ და სამართლიანად მიიჩნია იგი დიდი აზრის, ღრმა იდეების შემცველად. ილია ამ ლექსით მკაცრად ილაშქრებდა უიდეო, „ტკბილხმოვანი თხზულებების წინა-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XIII, გვ. 356.

² აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული 15 ტომად, ტ. XI, გვ. 20.

აღმდეგ. აკაკიმ აღგაცებით მიუთითა ლექსის ძალასა და შთამბეჭდაობაზე და აღნიშნა: აი, რას ნიშნავს კაცობა და არა ბულბულობაო“.

აღსანიშნავია, რომ ახალგაზრდა აკაკი ამ რეცენზიაში ნაწარმოების მხატვრულ მხარეს თითქოს ვერ აფასებს. იგი ისე გაიგაცა „წმინდა ხელოვნების“ თვალსაზრისის კრიტიკამ, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსების შეფასებისას დაუშვა ერთგვარი ნიპილისტური ხასიათის შეცდომა. იგი წერდა: „თუ ჭავჭავაძის ლექსებში მარტო ხელოვნებას მივაქცევთ ყურადღებას, მაშინ მის ლექსებს არ ექნება დიდი ღირსება, მაგრამ ჩვენ მარტო ხელოვნებას არ ვეძებთ... ჩვენ ვეძებთ ჭკვიან ამრებს და ამას კიდევაც ვპოულობთ ჭავჭავაძის ლექსებში“. ამავე წერილში კი აკაკი დიდად აფასებდა ილიას და აღნიშნავდა: „ბარათაშვილი და ჭავჭავაძე სწორედ ერთს გახვდნენ სხდომის ღირსები არიან, ერთის გაუწყვეტელის ჯაჭვით გადაბმულები ერთი მეორემდე“.

აკაკის ნიპილისტურმა რეციდივებმა თავი იჩინა ბესიკისა და ზოგიერთი სხვა ქართველი მწერლის შემოქმედების შეფასებისასაც, როცა პოეგმა მათი ლექსები მოცლილი კაცის სასმენელთა დამატებულ საშუალებად მიიჩნია.¹

მოგვიანებით პოეგმა თავისი პოზიცია და დამოკიდებულება ზოგიერთი მწერლის მიმართ გადასინჯა და გულწრფელად აღიარა: მესამოცე წლებში რუსეთიდან დაბრუნებულებს ნიპილისტობის საფუარი ცოგად თუ ბევრად ყველას გვექონდა მოდებული და მიგომაც გავციდნელდა ხალხის დაახლოება ისე მალე, როგორც ჩვენ გვინდოდა და გვეკონაო.²

თავისი შემოქმედების მთავრ საგნად აკაკის ეროვნული და სოციალური თემატიკა მიაჩნდა, ხოლო ბრძოლის მახვილ იარაღად კი – მწერლობა. დიდი პატირიოგი ლიგერაგურასა და ხელოვნებას უდიდეს პოლიტიკურ, სოციალურ და ეროვნულ-მოქალაქეობრივ ფუნქციას აკისრებდა და ეს კრედო მან პრაქტიკული შემოქმედებითი საქმიანობით განახორციელა კიდევ. პოეგის რწმენით, ლიგერაგურამ რეალური ცხოვრება უნდა ასახოს თავისი მრავალფეროვნებით, გამოაფლინოს ადამიანთა ურთიერთობის მანამდე მიჩქმალული ასპექტები და შეხედოს სამყაროს არა როგორც ერთხელ და სამუდამოდ მოცემულსა და დადგენილ სტატუსს, არამედ, როგორც განვითარებადსა და ცვლადს. აქედან გამომდინარე, ვასაგებია, რომ აკაკი მწერლისაგან მოითხოვდა არა მარტო ცხოვრების, ხალხისა და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მხატვრულ ასახვას, არამედ ამ მოვლენათა ახსნასაც, შეფასებას, მსჯავრის დაღებას, აქტიური როლის შესრულებას ცხოვრების გარდაქმნაში.

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეგ ტომად, ტ. XI, გვ. 25.

² იქვე, გვ. 22.

აღიარებდა ლიგერატურის იდეური სისაყისი აუცილებლობას, მაგრამ პოეტი ამავე დროს გადაჭრით უარყოფდა მხატვრულად მდარე და სინამდვილის უბრალო ფოტოგრაფიულ აღწერას; მექანიკური გადაღება ყოველივე იმისა, რაც ცხოვრებაში ხდება, კრიტიკული რეალიზმი როდია. პოეტი აცხადებდა: „ზოგიერთები საზოგადოდ იმ აზრისა არიან, რომ რეალიზმი მოითხოვს მწერლობაში მხოლოდ პროტოკოლურ აღწერილობას უმეტ-ნაკლებოდ, ისე როგორც ხედავს და ესმის მწერალს. ასე რომ, იქ თავისი არ უნდა გაურიოს რაო... ეს რომ ასე იყოს, მაშინ ფოტოგრაფიულ სურათებს უპირატესობა ექნებოდათ ხელოვნებით მხატვრობაზე და უბრალო ფოტოგრაფი ემჯობინებოდა გამოჩენილ მხატვარს რაფაელს, მაგრამ ეს ასე არ არის. მართალია, ფოტოგრაფია სწორად აღწერს, ერთ ფიორსაც არ დააკლებს, მაგრამ განმახორციელებლ სულს ვერ ჩაუდგამს იმას, რასაც მიბაძვით უახლოვდება და ხელოვანი მხატვარი კი იმისთანა რამ დამახასიათებელ ნიშანს აიღებს, შეურჩევს მისთანა წამს გრძნობა-გონების გამომხატველობისასა, რომ სულს ჩაუდგამს და განასორციელებს ნახაგს. ამამია მისი შემოქმედების საიდუმლო ძალა, რომელსაც უფრო სწრაფგადამღები, მაგრამ უსულო ფოტოგრაფი ვერ მისწვდება“. „პოეტი კონკრეტულად საუბრობს მწერლის მოვალეობაზე, მის მხატვრულ შესაძლებლობებზე. „ნიჭიერმა მწერალმა სტენოგრაფიულად კი არ უნდა გადაიღოს ყველაფერი, რაც გაიგონა და ნახა, არამედ ჩაწეროს, არა ახისა, ათასი სიტყვა-ფრაზისაგან უნდა აირჩიოს მასალები, რომელნიც უკეთ დაახასიათებენ მისგან აღებულ საგანს, რასაკვირველია, შემოქმედებითი ძალით. ამ მოსაზრებათა მიხედვით აკაკი სამართლიან მოთხოვნებს უყენებდა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულ მწერალს: იგი დაჯილდოებული უნდა იყოს პოეტური მთავონებით – „ნიჭი უნდა ჰქონდეს“, საჭიროა იყოს „ნასწავლი და განვითარებული“, ღრმად იცოდეს და „შესწავლილი ჰქონდეს ის ენა, რომელზედაც აპირებს წერას“, უნდა ახასიათებდეს გულწრფელობა, ხალხის სიყვარული, „თავის თავს ისე უნდა უყურებდეს, როგორც მოციქულსა და ქვეყნის მოძღვარს“, იყოს უშიშარი, პრინციპული, თბილესური, მეუპოვარი, „რასაც ხალხს ეუბნება, ის უნდა გულისწმინდით იყოს ნათქვამი... პირადობა მესწიროს საზოგადოს და მზად იყოს, რომ გაჭირვება და უსამართლობა აიგანოს“.¹

აკაკი ფიქრობდა, რომ სიტყვაკაზმულ მწერლობაში მაღალ გემოვნებას უნდა შეერწყას ზომიერების გრძნობა, აზრმა უნდა შეიგუოს გამოხატვის ფორმა. მშობლიური ენის ლექსიკური შემადგენლობის ღრმა მორევიდან საჭირო და მოხდენილი სიტყვების შერ-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XIII, გვ. 325.

ჩვესთან ერთად მწერალმა უნდა მომიერად გამოიყენოს და სიზუსტით მოარგოს სათქმელს იდიომური თქმები. მთავარია, – ფიქრობს პოეტი, – პირველ მცნებად გაიხადოს ყველა მწერალმა აზრისა და სიტყვის ზუსტი შესაბამისობა; ზედმეტი სიტყვა მწერლობაში, ისე როგორც ზედმეტი ხაზი მხატვრობაში მიუღებელია. „გაბერილი, გაბრცყელებული და ბუნდოვანი“ სიტყვები და გამოთქმები ამახინჯებს მხატვრულ ნაწარმოებს. აკაკის მიაჩნია, რომ მწერალმა ურთულესი აზრი მარტივად და სადად უნდა მიიტანოს მკითხველამდე. ამით იზომება მწერლის ძალა და ოსტატობის ხარისხი. ყოველი ფაქიზი ნიუანსისათვის სათანადო სიტყვათა ჯგუფის ან სინტაგმის შერჩევა, „სიტყვის უმეტნაკლებობა ნიჭიერების სასწორო-სამომია. ნიჭიერება ორი-სამი სიტყვით გამოთქვამს იმას, რასაც ძალდატანებული, ვითომ ნიჭიერი რამდენიმე სტრიქონს მოანდომებს. მომიერება იქ შეჩერდება, სადაც უნიჭობა თავს ვერ შეიკავეს და გააჭიანურებს საუბარს“.¹ სიტყვათა ბრძნულ, ნიჭიერ და გენიალურ შერჩევა-გამოყენებისა და აზრის მოკლედ, ლაკონურად, შთამაგონებლად და დინამიკურად გამოცემის ეტალონად აკაკი შოთა რუსთაველს ასახელებს და მას მწერალთა მისაბამ მაგალითად სახავს. აკაკის ღრმა რწმენით, თხზულება „უტყუარი... უმეტნაკლებო, სწორობაში უნდა იყოს“. „ჭკმარიტი ლაკონურობა აკ. წერეთელს ხელოვნებისა და ლიტერატურის ერთ-ერთ მთავარ ნიშნად და თვისებად მიაჩნდა“.²

პოეტის აზრით, ლექსი ხალხის შთამაგონებელია, „პოემია ღვთის ცეცხლითა და უკვდავების წყაროთი მომზადებული სამრდოა. იგი ადამიანის გრძნობა-გრძნების გასავეითარებლად, მათზე ზემოქმედების მოსახდენად, აღფრთოვანების შემქმნელ ძალად გამოიყენება. „ლექსი რა ლექსია, თუ რომ გულს არ დაესობა“. ხელოვნებას, „ლექსს აქვს თავისი კანონები და თავისი საიდუმლო“. მადლიანი პოეტური სიტყვა მკითხველსაც იმას უნდა განაცდევინებდეს, რაც ავტორს განუცდია და უგრძენია. „მწერალმა თუ თავისი გრძნობა სხვასაც აგრძნობინა და თავის მღელვარებით სხვაც ააღვლევა-კმარა, მეტი რაღა უნდა მას“.³ ხელოვნების „მომხიბლაემა ძალამ“ უნდა გაიტაცოს ყველა.⁴ პოეტი მიუთითებს, რომ „ნამდვილი და ნიჭიერი მწერალი ის არის, რომელიც ძალაუწებურად, თავისთავად იკვლევს გზას მკითხველის გულისაკენ და გულის ფიცარზე დაუეწიყარ ასოებით იბეჭდება, იმიტომ, რომ ნაწ-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ.XIV, გვ.444.

² ლ.გამებარდაშვილი, ნარკვევები ქართული რელიგმის ისტორიიდან, ტ. II, 1967, გვ. 580.

³ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ.XIII, გვ.350.

⁴ იქვე, ტ.XIV გვ.442.

ერში ყოველგვარი კანონია მწერლობის დაცული“.¹ ნამდვილად მომხიბლავი და შთამბეჭდავი ნაწარმოები ისე უმეტესადაა უნდა იყოს შესრულებული, როგორც „ობოლი მარგალიტი თანასწორად ასხმულ ყელსაბამად“.² პოეტი სასტიკად ებრძვის არაბუნებრივ, გაზვიადებულ, უფერულ ხელოვნებას, რეალისტური ხელოვნების მიუყილებელ თვისებად რაცხს ფორმის სისადავეს, ბუნებრიობას, მისაწვდომობასა და სინაგიფეს. არაბუნებრივი მოკაზმულობა და შეფერადება უცხოა ჭეშმარიტი ხელოვნებისათვის: „ხელოვნება თავისთავად, მარტივად მშვენიერებაა და ძლიერება, როგორც მზეთუნახავს არ ეჭირება ფერ-უმარილი და მორთვა-მოკაზმეა, ისე არც ხელოვნურ ნაწარმოებს – ზედმეტი სიგყვა-კაზმულობა და გაცვეთილი აბრებით გაელფერება. ეს უბრალო ჭეშმარიტებაა“. აკაკის რწმენით, ღრმავაროვანი და ფორმით სრულყოფილი „ხელოვნება მშვენიერებაა და მშვენიერების თაყვანისცემა უპირველესი ღოცებაა კაცისათვის“, ხოლო ჭეშმარიტი მწერალი ხალხის მოძღვარიცაა და მკურნალიც: „ეს ორი ძალა და ღირსება, წერდა პოეტი, როგორც მკურნალისა, ისე მოძღვარისა, ერთად უნდა ჰქონდეს შეთვისებული მწერალს. ერთსა და იმავე ღროს უმოძღვრებდეს და სამკურნალო წამალსაც აძლევდეს ხალხს. უნდა დაუფარავად ამხელდეს მის ავსა და კარგს საზოგადოებას... ვისაც ეს არ შეუძლიან, ის ნურც გამოდის საზოგადო ასპარეზზე“.

საინტერესოა აკაკის აზრი მეცნიერებისა და ხელოვნების ეროვნული თავისებურებებისა და თვითმყოფობის შესახებ. „მეცნიერებასა და ხელოვნებას არც საზღვარი აქვს და არც საკუთრება იციან, ყველას საზოგადოდ ეკუთვნიან, მაგრამ სამშობლო კი აქვთ და ეს უკანასკნელია სასახელო საერთოდ“. ცხადია, პოეტი ხელოვნებისა და მეცნიერების მიღწევებს მსოფლიო საკუთრებად მიიჩნევს, კაცობრიობის კულტურული საგანძურის კუთვნილებად აღიარებს. ნამდვილი ხელოვნება ეროვნულ საზღვრებს გადალახავს და მოემსახურება მთელ მსოფლიოს. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ხელოვნებასა და მეცნიერებას საკუთარი სამშობლო არ გააჩნდეთ, პირიქით: ხელოვნებას აქვს გარკვეული სამშობლო და ამით ხდება იგი საკაცობრიოც. ლიტერატურასა და მეცნიერებას თუ სამშობლო არ გააჩნია, ერის გენიისა და ცხოვრების ნიადაგზე არ წარმოშობილა, ერის სულით, მისწრაფებებითა და იდეალებით არ აღზრდილა, იგი მსოფლიო შედევიც ვერ გახდება. ჭეშმარიტი ხელოვნება, უპირველეს ყოვლისა“, „გარკვეული ერის გენიის შედეგია, მისი ხალხის სულიერი საუნჯეა“. „თითოეულ ერს თავისი საკუთარი, ერთი მეორისაგან განსხვავებული სახე აქვს და მათ ლიტერატურასაც, როგორც სარკეს ამა თუ იმ ერისას, განსა-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XIII, 446.

² იქვე, 447.

კუთრებული ელფერი უნდა ედვას. ჩვენი მწერლობაც უკუყარი სარკე უნდა იყოს ქართუელობისა: შიგ უნდა ისახებოდეს საქართუელოს მრავალფეროვანი ბუნება მისი მიწა-წყალით, მთა-ბარით, ტყე-ველით და სხვანი. ქართუელის გრძნობა-გონება ხორცშესხმულად უნდა მოძრაობდეს შიგ უმეგნაკლებოდ, მომიერად; აწმყო წარსულს უნდა ეთანხმებოდეს და ორივე ერთად კი მომავლისაკენ მიიწვედეს. თუ ეს არ იქნება, ჩვენი მწერლობაც უმნიშვნელო იქნება, როგორც უბრალო რამ უსახო ლანდი“. შემდეგ იქვე აგრძელებს აკაკი, რომ ლიგერატურას „თავისი მშობლიური სარჩულ-საპირე ეჭირებდაო“.¹ აკაკი მკაცრად ეკიდება ყველას, ვინც ვერ ამჩნევს, ან არ სურს დაინახოს ეროვნული ლიგერატურის თვითმყობადი დამახასიათებელი და სპეციფიკური თავისებურებანი, ეროვნული საფუძეელი და მნიშვნელობა მსოფლიო ლიგერატურის განვითარებაში. უგვარგომო კოსმოპოლიტების წინააღმდეგ პოეტი ამტკიცებდა, რომ ნაციონალური ლიგერატურა შეუძლებელიაო აღორძინდეს ერის სპეციფიკური პირობების, მისი სულიერი ცხოვრების შესწავლა-ასახვის გარეშე. ერის ცხოვრება და მისწრაფება ლიგერატურის სარჩულ-საპირეა და ეროვნული თვითმყობადი ლიგერატურა შეუძლებელია არსებობდეს ამ „სარჩულ-საპირეს“ გაუთვალისწინებლად. ამ გარემოების უგულვებელყოფით მწერლობა თავის სახეს დაკარგავს, იგი „უმნიშვნელო იქნება, როგორც უბრალო რამ უსახო ლანდი“. პოეტი აღიარებდა აუცილებლის, პროგრესულის, კარგისა და სასარგებლოს სისტემაგურად შესწავლას, კრიტიკულ ათვისებას, შეგნებულ „გადმოყვანასა“ და „გადმონერგვას“ მოწინავე ქვეყნებიდან, მაგრამ, პოეტის რწმენით, „ამ შრომასაც თავისი შესაფერისი წესრიგი და კანონი აქვს: ჯერ ნიადაგი უნდა მოუშვადოთ, თორემ უმისოდ ნერგი არ იხარებს“. ცნობილია, რომ ბ.ბელინსკი მწერალს მთელი საზოგადოების იღუმალ ფიქრთა მპყრობელად თვლიდა.² აკაკის აზრითაც, მწერალი მთელი ხალხის მოძღვარი, აღმზრდელი და მწერთნელია: მწერალს, როგორც ქვეყნის დიდ მოძღვარს, ყურს უგდებენ აწ და მარადის და ამიგომაც მისი მოვალეობა და სარბიელი დიდია. მწერალმა საკუთარი პირადობა საზოგადოს უნდა შესწიროს, რადგანაც „ციური ნიჭი ქვეყნის სამსახურად არის გაჩენილი და არა საპირადოლ“. აკაკის აღნიშნული შეხედულება უაღრესად ამაღლებს მწერლისა და მწერლობის ავტორიტეტს, მის უდიდეს მნიშვნელობასა და ფუნქციას ხალხის ცხოვრებაში.

მხატვრული ნაწარმოების შექმნისას პოეტის ერთ-ერთი ძირითადი „მიზანი მისაწვდომი, გასაგები და ნათელი ხატის შექმნაში მდგომარეობდა და სწორედ ეს მისაწვდომობა და სიცხადე არის აკაკის ხე-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XIV, გვ. 29-30.

² იქვე, გვ. 30

³ ბ.ბელინსკი, რჩეული თხზულებანი, ტ. III, 1948, გვ. 792.

ლონების უძირითადესი ნიშან-თვისება“¹ აკაკი გმობდა ნაჩქარევ, დაუშუშავებელ და მოუშწიფებელ, ამრსა და გრძნობამოკლებულ თხზულებებს; ამგვარ ნაწარმოებს იგი აღარებდა ბავშვისთვის გაკეთებულ სათამაშო სასტვენს და უსულგულო ხელოვნება, ხელოვნების აჩრდილად, უსარგებლო დროს კარგვად მიაჩნდა. პოეგს სწამდა, რომ ჭემმარიგად მხაგერული რამ ჯერ მწერლის არსებაში მწიფდება, გადაიხარშება, მწერლის შემოქმედებითს ბრძმედში შემუშაედება, და ბოლოს და ბოლოს გულით დიდხანს ნაგარები, გრძნობასა და გონებაში ღრმად დამუშაეებული იბადება. „რასაც და რაზედაც წერს მწერალი, – აცხადებს აკაკი, – თუ ის გულში დიდხანს არ უგარებია, საკუთარი გრძნობა-გონებით არ უსაზრდოებია და თავის ღროზე არ წარმოუშობავს, გარეგნულად მშენიერიც რომ იყოს, სრული მინც არ ეთქმის“² მწერალი საკუთარი შემოქმედებითი პრაქტიკით იძლეოდა იმის ნათელ მაგალითს, თუ რა დიდი თავდადება, გიგანური რუდუნება, ღრმა ცოდნა, ფართო განათლება და შემოქმედებითი წყაბა საჭირო ჭემმარიგი მწერლობის წარმოქმნისათვის.

ამ მოთხოვნებს აკაკი უყენებდა ყველა მწერალს: „რაც უფრო დიდი ნიჭის პაგრონია კაცი, უფრო მეტი შრომა, სწავლა, განათლება და თავდადება სჭირდება თავის სამწერლო მოღვაწეობის პირნათლად შესრულებისათვის. რა არის მარგო ნიჭი, თუ თანვე არ ეხლება შრომისმოყვარეობა და გულწრფელობა“. პოეგის ამრით, ნიჭით დაჯილდოებული მწერალიც ვერ შეასრულებს თავის მოწოდებას, თუ არ ექნა დაუღალავი შრომის უნარი, უდიდესი პასუხისმგებლობის გრძნობა, პაგრიოგული თავდადება, ღრმა ცოდნა და ფართო ერუდიცია. „მოციერთებს გაუგონიათ, რომ მწერლისათვის მეგარდმო შთაცონება საჭირო და ის აღარ იციან, რომ იმასაც კიბე ეჭირვება მადლით ჩამოსასვლელად და ეს კიბე არის, ნიჭის გარდა სწავლა, ცოდნა და შრომისმოყვარეობა“³. აკაკის ეს შეხედულება უადრესად პრინციპული და საფუძელიანია, იგი არასოდეს დაკარგავს თავის დიდ მნიშენლობას. დამწყებ პოეგებს აკაკი გარკევეით ეუბნებოდა: „ნიჭი გეცობათ, მაგრამ განვითარება გაკლიათ და გაუწერთნელად ნიჭი რა გამოსადეგია? ხომ გაგიგონიათ: უქკუო, მაგრამ ნასწავლი და განვითარებული – მალლა-მალლა მფრინავი კაჭკაჭიარო, ჭკვიანი, მაგრამ უსწავლელი და უეიცი – ჯაჭვით დაბმული ლომიო“⁴. სხვა შემთხვევაში კი პოეგი აცხადებდა: „განუვითარებული ნიჭი ფრთამეკვეცილი შევარდე-

¹ გრ. კიკნაძე. ლიგერატურის თეორიისა და ისგორიის საკითხები, 1978, გვ. 314.

² ა. წერეთელი, თხზულებათა სრ. კრებული, 1961, ტ. XIII, გვ. 355.

³ იქვე, გვ. 31.

⁴ იქვე, გვ. 326.

ნია, რომელიც მაღლა ველარა პურენს და დაბლა სიარულსაც ვერ ახერხებს“, და დასძენდა: „როგორც ყვაეილი უციურნამოდ, ისე ნიჭი უსულიერ-საზრდოდ სჭკნება და ნაყოფი ველარ მოაქვს“.1 პოეტი მკაცრად აკრიტიკებდა და მწარედ დასცინოდა იმ ცრურწმენით გაბრუებულ მოლექსეებს, რომლებიც დარწმუნებულნი არიან, რომ მათთვის სწავლა-განათლება და გრძნობა-გონების განვითარება სრულიად საჭირო არ არის, რადგანაც ისინი მეგარდმო ჩაგონებით არიან გამსჭვალულნი და ღმერთი ელაპარაკება მათ! . . . საკვირველია, – დასძენს პოეტი – „ნახევარ საუკუნეზე მეტია, რაც მე ლექსებს ეწერ, სხვა ხელობა არა მაქვს და ერთხელაც არ მახსოვს, რომ ღმერთი დამლაპარაკებოდეს!“2 მემოალნიშნული „პოეტების“ დიდი შეცდომა ის გახლდათ, რომ ისინი გულუბრყვილოდ აფასებდნენ პოემიისა და პოეტის წარმომავლობის შესახებ ალრე ვაერცულებულ წარმოდგენებს, არ უწეედნენ ანგარიშს ახალი ეპოქის შეხედულებებს და უარყოფდნენ სწავლა-განათლებასა და პოეზიაში საკუთარი მიმართულების საჭიროებას. მართალია, ილია მიმართაუდა გამოთქმას: „ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ“, „მე ცა მნიშნავს“ და სხვ. და ამასთანავე ილია და აკაკი ერთად აცხადებდნენ: პოეზია „ციური ნიჭია“ და სხვ. მაგრამ ისინი შორს იდგნენ მწერლობის მისტიკური და „რომანტიკული იდეალიზმის გაგებისაგან“ და, როგორც კრიტიკული რეალიზმის დიდ მესვეურებს, „თავისი ღრვის ლიგურატურული ეულგარიზატორებისაგან განსხვავებით... ესმოდათ, რომ პოეზია თავისი წარმომობით, თავისი ბუნებით არის ადამიანის მაღალი სულიერი მოთხოვნილების, მისი შემოქმედებითი გენიის, მისი ამბლების, მშენიერებისადმი, იდეალურისადმი სწრაფის გამოსხიება“.3 მათ სწამდათ, რომ „პოეტსა ხალხი დაჰბადავს და ხალხის ცხოვრება ძუძუს აწოვებს“.⁴

ბუნებამდიდარ კაცს, რაც უფრო მეტი ნიჭი აქვს, უფრო მეტი მასალა ეჭირება გრძნობა-გონების გასახურებლად, რომ აენტოს, მიდამოს შუქი მოჰფინოს, გაანათოს და გარემოს სითბო არ გამოუღიოსო – დასძენდა აკაკი, მაგრამ ნამდვილი მწერლისათვის ეს ყველაფერი როდია! ჭეშმარიტი ხელოვანის თვისებად აკაკის მიაჩნდა მაღალი იდეურობა, სწორი მიმართულება, პოეტური მთავონება, ტალანტი, გულწრფელი შინაგანი წვა. ხელოვანი უნდა იწვოდეს, როგორც პატრუქი, ვინაიდან „რაც არ იწვის, არ ანათებს“. ამას რომ წერდა, აკაკი ქვეცნობიერად თავის თავს გულისხმობდა: იგი ხომ წმინდა

¹ ა. წერეთელი, თხზულებათა სრ. კრებული, 1961, ტ. XV, გვ. 194.

² აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. XIV, გვ. 565-566.

³ გასათიანი, ეუფისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, 1974, გვ. 200-201.

⁴ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, გვ. 45.

სანთლად ენთო მისი ხაგის – სამშობლოს წინაშე და შუქს სასატესაც
– მთელ ქვეყნიერებასაც ჰყენდა.

აკაკი წერეთლის მხატვრული შემოქმედება

აკაკი წერეთელმა მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. მის კალამს ეკუთვნის მრავალი ორიგინალური, გადმოკეთებული და ნათარგმნი თხზულება.

აკაკი წერეთელი ახალ ქართულ ლიტერატურაში კრიტიკული რეალიზმის უდიდესი წარმომადგენელია. ილია ჭავჭავაძესთან ერთად მან უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობა.

აკაკი წერეთლის ლირიკა. აკაკი წერეთელი, პირველ ყოვლისა, დიდი ლირიკოსია. მისი ლირიკული შედეგები ღრმად ეროვნული და საკაცობრიო მნიშვნელობისაა. „აკაკის ლექსები გვერდში ამოუდგა მსოფლიო მწერლობას“ (ალ.სახანაშვილი). პოეგმა თავისი შემოქმედებითი ცხოვრება ლირიკული პოეზიით დაიწყო და იმთავითვე მიიპყრო ხალხის ყურადღება. გასული საუკუნის სამოციან წლებში ერთბაშად ცხადი გახდა, რომ ქვეყანას მოეველინა სრულიად ახალი პოეტური სამყარო, რომლის ფუძემდებლები ილია და აკაკი იყვნენ. აკაკის ლირიკით მოხიბლულმა ხალხმა ბეპირად დაისწავლა პოეტის შედეგები, დიდი გაგაცებით აქცია ისინი ტკბილ სიმღერებად და მომავლისათვის ბრძოლაში წინ გაიმძღვარა. ლირიკა აკაკის სტიქიაა. პოეტის მთელ შემოქმედებაში: პოემებში, მოთხრობებში, დრამატულ ნაწერებში, პუბლიცისტიკაში უხვადაა ჩართული ლირიკული გრძნობით სავსე მღელვარე ლექსები, რაც კიდევ უფრო ამდიდრებდა მის მემკვიდრეობას მომაჯადოებელი ლირიკით.

აკაკის მთელი შემოქმედება და მათ შორის ლირიკა შთაგონებულია მაღალი მოქალაქეობრივი ინტერესებით, ქვეყნის ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეალებით, სამშობლოსა და ხალხის ღრმა სიყვარულით, ხალხურობით, დემოკრატიზმით, მეზობლი პუმანიზმითა და ოპტიმიზმით. აკაკის ლექსებში პირველად აისახა მშრომელი გლეხობისა და სამშობლოს ამადლევებელი რეალისტური სურათები. მათში დიდი მხატვრული ოსტატობით და მაღალემოციურობით ასახულია ქართველი ხალხის მოწინავე მისწრაფებანი, სიბრძნე, დაუცხრობელი მეზობლი სული, დიდი გრადიციები, ვმრობა და ვაეკაცობა, სიხარული და აღტაცება, მწუხარება და ტანჯვა, რისხვა და იმედი.

აკაკის ლირიკა სამშობლოს თავისუფლების, მისი ბედნიერი მომავლის, სიცოცხლის, სინათლის, სილამაზის, სიყვარულისა და უბიწოების დიდებული ჰიმნია, ხოლო ბოროტების, სიბნელის, ჩაგვრის, სიმახინჯისა და ბიწიერების მრისხანე ლახვარი და მოწამლული ისარია. აკაკის ლირიკა ჭეშმარიტი პოლიტიკური ლირიკის ნიმუშია. იგი მომავლის დაუცხრომელი სიმღერაა.

აკაკის ლირიკა გამოირჩევა მაღალი იდეური სისავესით, დიდი მხატვრული ოსტატობით, იშვიათი სიმსუბუქით, ნათელი პლასტიკური სახეებით, გრფობა-სიყვარულით გამთბარი ალერსიანი, გულითადი წმინდა ხალხური მელოდიებითა და საგალობელი კილო-ინტონაციებით. მისთვის დამახასიათებელია მდიდარი მეტრიკა, მომხიბლავი რითმები, სისადავე, მოქნილი, ანკარა წყაროსთვალავით სპეციალური სუფთა და გამჭვირვალე პოეტური სტილი, მდიდარი ენა. აკაკის ლირიკის საერთო ხასიათს სავეებით შეესაბამება პოეტის სიტყვები: პოეზია უცნაური ციური ხმა და ლოცვაა („ოცნება თარზე“), ხოლო ქვეყნის ორგულთათვის მხამ-ნაღველი და ძირმწარეა.

ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში აკაკი სამართლიანადაა აღიარებული, როგორც უძემდებული ახალი რეალისტური პოეტიკისა, მან „მთები დასდგა მარგალიტების“ (გალაკტიონი), დიდმა ილიამ „ერის რჩული“ უწოდა აკაკის, რომლის ლექსების ქნარი ატკობს ხალხის გრძნობა-გონებას, გამოჩენილმა პედაგოგმა იაკობ გოგებაშვილმა აკაკი დაახასიათა, როგორც „იალბუმი ქართული პოეზიისა“, ხოლო არგურ ლაისტის ამრით, აკაკი თვითმპყრობელი მეუფე იყო პოეზიისა, დიდმა მეცნიერმა ექვთიმე თაყაიშვილმა აკაკის „პოეზიის ქურუმი“ უწოდა. გამოჩენილმა მკვლევარმა ვახტანგ კოტეგიშვილმა თავის დროზე აღნიშნა: აკაკის პოეზია „ეს რეკაა ალიონის ზარისა, მზისკენ მიახლოებას რომ მახარობლობს;“ ხოლო ცნობილმა პოეტმა ალექსანდრე აბაშელმა აკაკისადმი მიძღვნილ ლექსში („აკაკის“) აღნიშნა „სდგას საქართველო ოქროს თასივით შენი ლექსების ნექტარით სავეს“. აკაკის ლირიკა ქართული პოეტური გენიის მშვენიერებაა. იგი მარადიული მოვლენაა, ერისა და კაცობრიობის მხატვრული სიტყვის უჭკნობი განძია.

აკაკიმ ბავშვობიდანვე დაიწყო შაირების გამოთქმა. თორმეტი წლისამ დედის პატივსაცემად ეზოს აუზის ქვის მაგიდაზე დააწერა აკროსტიქული ლექსი. შემდეგ ჭაბუკობისას უკვე „ცისკარში“ აქვეყნებდა ლექსებს: „გაბრწყინდი ჩემო კანდელო“, „პ.წ.“, „ჩემს ვენერას“, „ნაეი“ და სხვ. მათში პოეტი ერთგვარ ხარკს უხდიდა რომანტიკოსთა გარკვეულ გრადიციებს და ცხოვრების უკუღმართობის მიმართ გამოხაავდა სევდასა და მწუხარებას. მას აღელვებს სიკედილ-სიცოცხლეზე დაფი-

რება, ისწრაფვის ცხოვრებაში ტკობა-სიამისაკენ და გამოსატყვევებს მშობლიური ქვეყნის სიყვარულს. ლექსში „გაბრწყინდი ჩემო კანდელი“ ხანმოლე, წამიერი სიციხის სიმბოლოდ გამოყენებულია ანთებული სანთელი ღამისა და სიბნელის დამთრგუნველი ნათელი, სინათლე, გაბრწყინებული კანდელი, რომელიც „იწვის და თანდათან სდნება“. ანალოგიური სახეები უფრო ამაღლებულ ფორმებში ხშირია. აკაკის შემოქმედებაში, მაგ., „ხატის წინ“ და სხვ. თითქოს პოეტი არ ემორჩილება სწრაფწარმავალი ცხოვრების ბნელეთს, უკუღმართ ხედვებს და აცხადებს:

„გაბრწყინდი, ჩემო კანდელი,
მინათლე ბნელი ღამისა!..“

ამგვარი განწყობილებით ჭაბუკი პოეტი თითქოს ეხმაურება ნ.ბარათაშვილს.

ლექსი „პ.წ“ დათარიღებულია 1858 წლის 7 სექტემბრით. ხელმოწერილია ინიციალით „წ“ და დაბეჭდილია ქურნალ „ცისკარში“ 1859 წ. № 3. „ცისკრის“ ამავე ნომერში, აკაკის ლექსთან ერთად დაიბეჭდა ილიას ლექსი: „მეც შავ თვალებს“.

ფრიად ნაყოფიერი იყო აკაკის პოეტური შემოქმედებითი მოღვაწეობა სტუდენტობის პერიოდში. მისი ლექსები ხშირად იბეჭდებოდა „ცისკარში“. ამ დროის ლექსებმა აკაკის დიდი პოპულარობა მოუტანა და 20-22 წლის ჭაბუკმა ერთბაშად უნიჭიერესი პოეტის სახელი, საყოველთაო აღიარება და სიყვარული დაიმსახურა. ამ დროის ლექსებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „საიდუმლო ბარათი“, „ქართულის საღამი“, „ძველ სამეფოს“, „ამაო ძებნა“, „დედამ რომ შვილი გამარლოს“, „სალამური“, „მუშური“, „საბრალო გული“, „ლოდინი“, „აპელაციის მცოდნე“, „ფუტურო“, „ფარისეველი“ და სხვ. მოკრძალებული პოეტი ადრე თავის ლექსებს ავტორის ხელმოწერლად, ინიციალებით ბეჭდავდა, არ სურდა თავისი სახელისა და გვარის გამჟღავნება. მაგრამ მისდაუნებურად და შეუგყობლად მაინც ამკარა გახდა ავტორის ვინაობა. პირველი ლექსი, რომელიც ავტორის სახელისა და გვარის ხელმოწერით გამოქვეყნდა, იყო „საიდუმლო ბარათი“. „საიდუმლო ბარათი“ აკაკის ლირიკის ერთ-ერთი შედეგურია. იგი გრფობის მწველი გრძნობით გამთბარი ლექსია, ტკბილი ემოციებით აღსავსე. დაწერილია მსუბუქი, სადა და გულში ჩამწვდომი პოეტური ხილვით, სურათოვანია. ამიგომ დაბეჭდვისთანავე იქცა იგი სასიამოლო ლექსად, საგრფილო ჰიმნად. საერთო მოწონებასთან ერთად არქაისტები იწუნებდნენ ლექსის „მდაბიო, რაღც სოფლურ ენას“ და თხოვდნენ პოეტს „დარბაისლურის ენით წერეო“.

ასე დაიწყო და გაიშალა პოეგის დიდი შემოქმედებითი მუშაობის გზა პოეზიის მწვერვალებისაკენ.

აკაკის მთელი შემოქმედება და, კერძოდ ლირიკა, მრავალფეროვანია. მასში, როგორც ითქვამს, განსახიერებელია ეპოქის მწვავე პრობლემები, ეროვნული და სოციალური მოტივები, მეზობლი პატრიოტიზმი, მშობლიური ენისა და ხალხთა შორის მეგობრობის საკითხები, პოეგის და პოეზიის დანიშნულების საკითხი, ქალის, სილამაზის და სიყვარულის თავისებური სახე, ხასიათი, ფუნქცია და სხვ.

აკაკი წერეთელმა რეალისტური შეხედულებები მწერლისა და მწერლობის დანიშნულების შესახებ გამოხატა არა მარტო მრავალ პუბლიცისტურ-კრიტიკულ წერილსა, საჯარო გამოსვლასა და სიტყვაში, არამედ უპირველეს ყოვლისა, თავის ლირიკულ ლექსებში: „პოეტი“, „ჩანგური“, „ზღვაო, აღელდი, აღელდი“, „პასუხი“, „პოეგის პროგრამა“, „რჩევა“ და სხვ. აკაკი მწერლისაგან მოითხოვდა ბრძოლას ქვეყნის კეთილდღეობისათვის. ამ ბრძოლაში იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სიმართლის მქადაგებელ მხატვრულ სიტყვას:

„სიტყვა იგივე თესლი არის,
ნორჩი გული მიწა-ხნული
და აბიზინ-ამწვანდება,
რომ მოუვა გაშაფხული“.

მაგრამ აკაკი ყოველგვარ სიტყვას არ ანიჭებდა ღირსებას, იგი ებრძოდა უსაგნო მწერლობას და მოითხოვდა დროსა და ცხოვრების პირობებთან შეფარდებულ მეზობლ სიტყვასა და ქმედით საქმეს.

„მწერლობა მნებობითი და გონებითი მესარკეობაა. ნაწერში, როგორც სარკეში, ნათლად უნდა იხაებოდეს მწერლის თანადროულობა მისი სისწორ-სიმრუდით; რომ საისტორიო სურათები გადაეცეს მომაველ დროებას და როგორც სარკეში ის იხატება, რაც მხოლოდ მის გარშემოა და რაც მას გულში ჩაჰყურებს, ისე პოეგის ნაწერშიაც იმას უნდა ეხედავდეთ, რაც მის გულს, როგორც ხალხის თანამიარს მოჰხვედრია, და მამასადამე, მწერალს ნება არა აქვს, რომ ყოველდღიურ საერთო მოვლინებას, რაგინდ წერილმანიც იყოს, თვალი აარიდოს. რაც უფრო ნიჭიერია პოეტი, უფრო ძლიერად ექვემდებარება ამ ზემომოყვანილ პირობებს“.

აკაკის აზრით, პოეტი „გარემოების საყვირია“. ეს შეხედულება პოეგისა და პოეზიის შესახებ მან მკაფიოდ გამოხატა ლექსში „პოეტი“, რომელშიც იგი წერდა:

„ეს გული, სარკედ ქსეული,
ბუნების ნათავხელია;

მხოლოდ მის სახეს გიჩვენებთ,
რასაც შიგ ჩაუხელია;
ენაე მას აზბობს, რაც სმენას
სხეისაგან გაუვონია,
ან თეალს უნახავს და ჰკუას
გაუზომ-აუწონია!"

აკაკი წერეთელს სწამს, რომ პოეზიის ძირითადი დანიშნულება სიმართლისადმი სამსახურსა და მოწინავე, წმინდა აზრების განმტკიცებაში მდგომარეობს:

„მე ჩანგური მისთვის მინდა,
რომ სიმართლეს მსახურებდეს,
განამტკიცოს აზრი წმინდა,
გულს სიწმინდით ახურებდეს!“
(„ჩანგური“)

პოეტს კარგად ესმოდა, რომ მისდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სიმართლის დამცველი, მართლის მთქმელი, რეალური სინამდვილის კრიტიკულად ამსახველი, ხალხის კეთილშობილური მისწრაფებების განხორციელებისათვის მებრძოლი მწერალი სასტიკ დამცირებასა და განჯვანში ჩაეარდებოდა: უნდა იცოდეს მწერალმა, რომ მას მოელის მგრობა, შურისძიება და დევნა... პატიოსანი და ნამდვილი მწერალი ყოველთვის უნდა მოელოდეს რისხვას, ლანძღვას, გინებას, გათრევას – წერდა პოეტი. აკაკის არ ეშინოდა დევნისა და მტკიცედ აცხადებდა:

„გამიქეაუღეს მამინ ენა,
თუ რომ უისმეს მიუფუერო
და გამიხმეს ეს მარჯვენა,
თუ სიმრუდით სიმთ ეაქედროღ
რაგინდ ბედით ვიყო კრული,
სამინელიც მექნეს ბოლო,
არ შედრკება ჩემი გული,
გინდა ქვითაც დავიქოლო!“
(„ჩანგური“)

აკაკი წერეთელს პოეზიის ფუნქციად მჩაგერელის განადგურება და ჩაგრულის ნუგეშისცემა მიაჩნდა: დაჩაგრული, რომლის სამსახურიც აკაკის მწერლობის ძირითად დანიშნულებად მიაჩნდა, არის კოლონიური ჩაგერის მარწუხებში მოქცეული სამშობლო და სოციალური უსამართლობის მძიმე უღელში გაბმული მშრომელი ხალხი.

მხაგერული ლიტერატურის ღირსებას აკაკი მის მებრძოლ, რევოლუციურ სულისკეთებაში ხედავდა. იგი გმობდა უსიციოცხლო პოეზიას

და უმღეროდა მებრძოლ სულისკეთებას, მყდროებაში ჩაძირული ყოველგვარი განძი ქვეყნისათვის უსარგებლო და დაფარულია: მხოლოდ მრისხანე ბრძოლის გზით შეიძლება საუნჯის საღარო გაიხსნას და ხალხის, ქვეყნის სასარგებლო და ხელმისაწვდომი გახდეს:

„მარგალიტების საღარო
მენი უუსკრული გულია,
მყუდროების დროს ის განძი
ქვეყნისთვის დაფარულია.
მხოლოდ როდესაც მრისხანე,
გულს უხსნი მზე და მთუარესა;
იმ მარგალიტებს შესტყორცნი
შენს შემკურელს არეშარესა.
პოეგო, ნურც მენ ეკრძაღვი
მრისხანე გულის ღელეასა! . .
ძილის დროს ქუხილს ნუ შოშლი
და სიბნელის დროს ელესა!“
(„მღეაო, აღელდი, აღელდი“)

ამრიგად, აკაკი წერეთელი ლიტერატურას სამოგადოებრივ ფუნქციას აკისრებდა. მას სინამდვილის კრიტიკულ-მხაგერული ასახვა მწერლობის საგნად, ხოლო მწერალი ხალხის მოძღვრად, მკურნალად, ქვეყნის ინტერესებისათვის შეუღრეკელ მებრძოლად მიაჩნდა.

სამშობლოს მძიმე მდგომარეობა ძლიერ აწუხებდა პოეტს და ამ ნიააგზე მას ზოგჯერ მწვავე ნაღველი და სევდა ეუფლებოდა. მგოსანი მწუხარებით მოთქვამდა სამშობლოს ტანჯულ ბედზე. აკაკის სევდა ეროვნული, სამოგადოებრივი ხასიათისაა. ამ გრძნობის გამოხატვას პოეტმა მიუძღვნა ლირიკული პოემების შედეგები „მიქასტა“, „ჩემო თავო, ბედი არ გიწერია“, „მუხამბაზი“, „აღმართ-აღმართ მივიდიოდი მე ნელა“, „ახალი წელი“ და სხვ. 1863 წელს დაბეჭდილ ლექსში „მიქასტა“ ახალგაზრდა პოეტი ნათლად აღიარებდა, რომ მისი გრაგიკული განცდის, ნაღვლიანი ცრემლისა და სევდის საფუძველი კერძობითი ხასიათის კი არ არის, არამედ მისი ობიექტია სამშობლოს მწარე ხეყდრი:

„ნურცინ სყდილობს, იმ ცრემლებში
ნახოს კერძო სიყვარული!
იქ იქრება საიღუმლო
გულგამხეთქი, დაფარული!
ყოველ წუთში ტანჯვას ნახავს
საქარიელოს გამომხატველს
და მწარესა ნაკადულში
გრძელ მოთხრობას. გულის დამწველს“.

1872 წელს გამოქვეყნებულ ლექსში „მუხამბაზი“ პოეტი მიუთითებდა:

„რას მიქვიან პირადი მწუხარება?
მოკვლეს კაცი, თუ პირუტყვს ეღარება?!
ვიღას ახსოვს თავისი სატკივარი,
თუ საგროუო ჰყავს იმ დროს მას ცოცხალ-მკვდარი?“

სევდიანი განწყობილება და დრამატიზმით აღსაქვე სულიერი მწუხარება პოეტმა გამოხატა ლექსში „ჩემო თავო“... სამშობლოს მძიმე მდგომარეობით შეწუხებული, აბელივით გულდამწვარი მგოსანი ნაღვლიანად უჩივის ავბედობას, მწვაველ განიცდის მწარე გულის-ძვერას და სევდიანად გამოთქვამს:

„ჩემო თავო, ბედი არ გიწვრია!
ჩემო ჩანგო უმზით არ გიჟღერია!
ჩემო გულო ტკიბილად არ გიძვერია,
რადგან ვხედავ, საგროუო ჩემი მგერია! . .“

საგროუო-სამშობლოს მძიმე ხედრით გამწარებული პოეტის გულში ტანჯვის მძაფრი ცეცხლი ანთია და მარად იწვის მწუხარების აღიით.

სულიერი ტანჯვით მღელვარე პოეტს ყველგან მწარე ნაღველი და მხამიანი გველი ეჩვენებოდა, იგი განაპირებულად ვრძნობს თავს, ძმურად არაეინ აწედის ხელს, არაეინ ანუგეშებს. ღრმად შეწუხებული პოეტი სწყევლის უკუღმართ სოფელს და ნაღვლიანად აცხადებს:

„აღარა აქვს ბოლო ამ ჩემს საგანჯველს,
არეინ მაძღვეს სანუგემოდ ძმურად ხელს,
ჩემს მარბათში ნაღველს ვსეჭვრეტ და ვარდში გველს,
მისთვის ეწყველი და ვემდური ამ სოფელს,
რომლისგანაც მე ვგზები ამერია! . .“

სევდიანი პოეტი საბოლოოდ გულს მაინც არ იტეხს, მტერს არ ახარებს და იმედიანად აცხადებს: „თუ ხალხში ვარ, ძალით ღრუბელს ვადარებ და მოწყენით ჩემმედ მტერს არ ვახარებ...“ სულის სიმტკიცით ანთებული ღირიკული გმირი თავისი მწუხარებით აღსაქვე გულითა და მასთან ერთად მომავლისათვის თავდადებული ძალისხმევით აღვივებდა ხალხში მებრძოლ სულისკვეთებას.

ლექსში გამოყენებული მხატვრული განმეორებანი: „ჩემო თავო, ჩემო ჩანგო, ჩემო გულო“, და მასთან დაკავშირებული სევდით აღვსილი ფორმები: „არ გიწვრია, არ გიჟღერია, არ გიძვერია“ და სხვ. აგრეთვე ყოველი სტროფის შემდეგ განმეორებით წარმოდგენილი ტაქები „ჩემო თავო...“ ვიდრე „ჩემი მტერია“, დაბოლოს პირველი სტროფის მთლიანად რეფრენად გამოყენება აძლიერებს ღირიკულ განცდას, ემოციურ და ამრობრივ შთაბეჭდილებას, მწვავე სულიერ მღელვარებასა და დრამატიზმს.

ლექსი დაწერილია ოთხ და ხუთგაეპიანი სტროფებით და გამართულია თერთმეტმარცვლოვანი მეტრით, რითაც გაძლიერებულია ინტონაცია, მელოდიურობა, კეთილხმოვანება და მუსიკალობა. ლექსის საერთო ხასიათი და მეხუთე ტაქტების დაბოლოებანი: „ოხერია“, „ამერია“, „გამიშეერია“, „მგვერია“ და სხვ. მუხამბაზურ სტილს უახლოვდება.

1872 წელს დაიბეჭდა ლექსი „მუხამბაზი“ („ნახევარი ცხოვრების გზა გავლიე“). ლექსის ლირიკულ გმირს არ შორდება მწუხარება, რადგან მისი სატრფო – სამშობლო საღათას ძილს მისცემია და მტრისგან დაბეჩავებული ცოცხალ-მკვდარ მდგომარეობაშია. აკაკი აღნიშნავს, რომ მისი სატრფო, მისი მწუხარებისა და სევდის ობიექტია დამონებული, გაძარცვული:

„მაგრამ იყით, ჩემი სატრფო ვინ არი?
ბეული გურფა, დღეს მკვლარივით მძინარი!
ფეხშიშველი, თაგმედ ლეჩაქმობდილი,
უერძნობლად ხდის საწყალს საღათას ძილი!“

სამშობლოს დამცირება, დაუძლურება და აბუჩად აგდება მწუხარებით ავსებდა და განჯვის ცეცხლით წვაედა პოეტს. ცეცხლმოდებული მგოსანი თავს ევლება მომაკვდავ სატრფოს და მწარე ცრემლს ღერის, მაგრამ მტრების თვალის ასახვევად ჭირის ცრემლს მალავს და იცინის: „არ მშორდება მწუხარება და ჭირი, მაგრამ მაინც სულ ვიყინი, არ ესგირი“, – წერს იგი. გულდათუთქული პოეტი საბოლოოდ იმედს არ კარგავს და ელოდება მძინარი სატრფოს გაღვიძებას, მის ქორწილს, გამარჯვების დიდ ბეიმს:

„მხოლოდ ამის გაღვიძებას მე ვუცი,
თუ ლოდინში უდროვოდ არ მოვხუცი!
მოვესწრები, რომ გამიფრთხოს მან ძილი
და მიმღეროს მისი გურფა ქორწილი!“

ლექსი დაწერილია ხალხურ მელოდიურ ჰანგზე და ხალხური მოტივების სახიერი გამოყენებით. იგი დაბეჭდვისთანავე იქცა სახალხო სიმღერად.

სევდიან პოეტს არც ახალი წლის მოსვლა ახარებს, რადგან მას ცხოვრებამ ბევრი შხამ-ნალველი შეასვა, დაუკარგა ტრფობის გახტი, დაუკეცა სამოთხის კარი და წაართვა ტკბილი მომავალი. უკმაყოფილო პოეტი ნალვლიანად აცხადებს:

„გამ ნუ მილოყათ მე ახალ წელს!
ჩემთვის ერთია „ახალი“. „ძველი“
თუ მარმან ესეამდი მწარესა ნალველს,
ამ სასმელს წელსაც ეული და ეული!“
(„ახალი წელი“)

„აღმართ-აღმართ მივიღიოდი მე ნელა“... დაწერილია 1876 წელს. პოეტის სევდა, ღრმა მწუხარება, ნალექი და მწვავე ტკივილებია გამოხატული ამ ბრწყინვალე შედევრში. ლექსის დასაწყისში ავტორი გვიზიარებს იმ დიდ სულიერ აღფრთოვანებას, რომელიც მას მიანიჭა მშობლიური ბუნების აღქმამ. მშობლიურმა ბუნებამ პოეტს სიხარული მოჰყინა, შთაბერა მას სიციცხლის ცხოველმყოფელი ძალა და სიკვდილის მიმი დააძლევინა:

„აღმართ-აღმართ მივიღიოდი მე ნელა,
სერზე შეედექ, ჭმუნვის ალი მენელა,
მშემან სხივი მომაფინა მაშინა,
სიციცხლე ვერძენ, სიკელილმა ვერ მაშინა“.

აღფრთოვანებულ მგოსანს მოველინა პოეტური შთაგონება ტკბილი ჩანჩის ასაქდერებლად. მაგრამ სამეიმო ნეტარება ხანმოკლე აღმოჩნდა. პოეტი მწარედ ჩააფიქრა სამშობლოს ბედმა და დაინახა, რომ მისი საგრაფო „სხვას ჰმონებდა“ და „ალერსით მთვრალს ვერ უხილავს ისარი“. მოტყუებულმა და მტრისაგან მოხიბლულმა საგრაფომ არ უსმინა მწუხარებით გულდამწვარ პოეტს. სევდით აღესილმა და სასოწარკვეთილმა პოეტმა მწარედ ამოიკვნესა:

„ჩემო თავო, ეღარ გკურნენ წამალით!
დაღმართ-დაღმართ დაუყევი, წა მალით!
იქ ჩაბრძანდი, სად გელიან ლოდებით!
ბარით, ნიზბით, კუბოთი და ლოდებით!
დაივიწყე, ვინც გახსოვდა მარადის
ხელდაკრეფით განისვენე მარადის!“

ლექსისათვის დამახასიათებელია მაჯამური ფორმა, მოსაზღვრე დაქტილური რითმა, სიმბოლური და ალევორიული სახეები, ნალექიანი, ელეგიური კილო და ინგონაცია, რაც აძლიერებს ლირიზმს და სევდიან განწყობილებას.

აკაკი გმობდა პესიმიზმს, უიმედობას, უმოქმედობას და დიდებით უმღეროდა თავისუფლებას, მომავალს, აქტიურ მოქმედებასა და ბრძოლას. მაგრამ ამასთანავე ოპტიმისტი პოეტისათვის უცხო როდია ხალხის ავებლობით გამოწვეული მწუხარებისა და სევდის გამოხატვა, პირიქით, იგი მას ბუნებრივ მოვლენად მიაჩნდა და კიცხავდა კუბოსთან მომღერალს.

ხალხის ჭირ-ვარამით გულდამწვარ მგოსანს ბევრჯერ უკვნესებია „გული წყლული“, „სული კრული“, „თვალნი ცრემლით ანაგირი“ და მისი მგრძნობიარე მებრძოლი ლირიკა არაერთხელ აქდერებულა ხალხის კვნესითა და გოდებით, მისი მწუხარებითა და სევდით, მისი სასოებითა და მომავლის რწმენისა და მებრძოლი სულისკვეთებით.

მისი ჩანგი შთაგონებულია ჭმუნვისა და სიხარულის მაღალი გრძნობით და მომავლის დიდი მისწრაფებით. იგი წერდა:

„სად არის ჩვენი ჩანგური,
ქვეყნის ჭირი და ლხინიო,
სამშობლოს სისხლი და ხორცი,
მისივე ნაღველ-გინიო?“
(„თემურ-ლენგის ტყვე“)

ან კიდევ:

„ჩვენი სამშობლოს სიცილი
და მისი მწარე კენესაო. . .
ორივე – ერთად სიმბეზა
შიგ გულში ჩაიკენესაო“
(„თემურ-ლენგის ტყვე“)

პოეგმა თავის სევდანარევი ლირიკაში ასახა მგრძობიარე გულის კენესა, მღელვარე სულის ტკივილები, იმის გამო, რომ მას სამშობლოს უბედურებამ მწარე შხამი შეასვა და ცხოვრება სამსალად უქცია („გათხოვება“), რომ ვიდრე მისი საგრფო არ განთავისუფლებულა, მისი „გული მკედარია“, რომ „სიცილი ბევრჯერ ცრემლზე მწარეა“ („მუხამბაში“), რომ პოეგს წილად ხვდა სიცოცხლის მთელს მანძილზე მხოლოდ სიმწარე, განჯვა და ჭირი, რომ იგი სამშობლოს მძიმე მდგომარეობის გამო მოკლებულია შეებასა და ბედნიერებას, რომ მას „ვინ აღირსებს სასუფეველს, ჯოჯოხეთი უძევს გულში“ („სალამო“), რომ ის „ჯოჯოხეთს“ მარად გულით აგარებს და ამის გამო შეწუხებული პოეგი აცხადებს: „აღარა აქვს ბოლო ამ ჩემს საგანჯველს...“, რომ ცხოვრებამ მას გზაკვალი აურია და მწუხარე სიგყეები წარმოათქმევიანა, მაგრამ მებრძოლი პოეგი მუდამ გმირობის გრუბადურია, იგი შთაგონებულია ბრძოლის პათოსით, რეეოლუციური ოპტიმიზმით. აკაკის დამახასიათებელი თვისებაა სინამდვილის შეგრძნება, მისი მხილება, დაგმობა, მის მიმართ სიძულვილის გრძნობით გამსჭვალვა და მომავლის ბრძოლის გაღვივება. ამიგომ საესებით გასაგებია პოეგის სიგყეები: დამჭკნარი ვარდი ცრემლებით არ განელდება – არაო! და ჭირში გირილი ვერ უზრუნველყოფს უბედურებისაგან თავის დაღწევას. ამიგომ, – აცხადებს პოეგი, – არ უნდა ვიგროთ, რადგან „ვაეკაცსა არ შეენის ცრემლით გლოვანი!“

აკაკი მომავლის დიდი მომღერალია. იმედის მარავენდელით მოსილ პოეგს ვერ ამინებდა მომღვაევებული რისხვა და ცხოვრების უკულმართობა. ოპტიმიზმით შთაგონებული პოეგი აცხადებდა:

„ვაეკაეებივარ შე ბელსა,
დაელივარ შეუკოვარი!
ვერ შემაშინებს რისხით ცა,
ჭირმედა ჭირის მთოვარი!“
(„გამოფხიზლება“)

აკაკი გადმოგვცემს, რომ გულის ფიცარზე ნემსის ყუნწის ოდენა ადგილიც ვერ ვიპოვე, რომ ეკლით არ ყოფილიყოს ნაჩხვლეტიო. მიუხედავად ამისა, მის გულს ყოველთვის ამხნევებდა მომავლის რწმენა. პოეტი წერდა: „შუა გულმედ ეწერა დიდის ასოებით „იმედი“, მარჯვენა კუთხით „გამარჯეება შრომას“, მარცხნივ: „ქება გამბედაობას“. აკაკი შთააგონებდა ხალხს: უიმედობა, უსასოება და „გულის გატეხა ცოდვაა“... დღეს თუ აქა-იქ დასუსხულ ყვაეილებსა ეხედავთ, მომავალ ნაყოფს გვიჩვენებს დამწიფებულსაო და გატაცებით უმღეროდა დიად მომავალს, მის სიმბოლურ საგს: ამირანს, საგრფოს, ვარდს, ცისარტყელას, განთიადს, ცისკრის ვარსკვლავს, გაზაფხულს, სინათლეს, მხსნელ გმირებს და სხვ. გმირულად იბრძოდა ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ და მზად იყო სისხლით მოერწყო ბრძოლის ველი:

„შევსტრფით, შევგალობთ მომავალ ვარდსა,
აღარად ვიმჩნევთ დღევანდულს ეკალს!-
დეე, გაგეკაწროს! . . სხეების სანიმნოდ
სისხლით და ოფლით მოერწყაეთ გზა და ეკალს“.

პოეტს ღრმად სწამდა ხალხის უშრეტი ძალა, მისი მომავალი და ამიგომაც მისი განჯეა და სიხარული, ჭეშმარიტად სახალხო ხასიათს აგარებდა და შთაგონებული იყო ხალხურობით, პუმანიმმით, დემოკრატიულობით და მომავლის რწმენით.

იგი დარწმუნებული იყო, რომ ბოროტება დამარცხდებოდა, სიმართლე და სინათლე გაიმარჯვებდა, გაიღვიძებდა და განიკურნებოდა მიძინებული სამშობლო, გამოფხიზლდებოდა ხალხი, გასწყვეტდა ჯაჭვს ამირანი, მოისპობოდა ჩაგვრა. ამ რწმენით დაჯერებული პოეტი, დიდი „ტრუბადური ხალხის იმედებისა“,¹ ალევგორიულ ლექსში „აუადმყოფი“ ნათლად გამოხატავდა ჩაუქრობელ იმედს:

„არ მომკედარა, მხოლოდ სძინავს
და ისევე გაიღვიძებს!-
ვინც მენატრის იმის სიკედილს,
უმალ მასეე დაამიწებს!“

სასტიკი რეაქციის პერიოდში გამოქვეყნდა აკაკის ალევგორიული ლექსი „ღმერთო, წვიმა მოიყვანე“ (1882 წ.), რომელიც მომავლის რწმენისა და რევოლუციური ბრძოლის ნამდვილ მოწოდებად იქცა. ლექსის ალევგორიული სახეები ნათელი და საესებით გასატეხია; იგი სიმართულია ცარიზმის წინააღმდეგ და გამოხატავს ბრძოლის პაოსს:

1. ინგოროყვა, ახალი ქართული ლიტერატურის ფუძემდებელნი, 1975, გვ. 341.

„ღმერთო, წვიმა მოიყვანე
წითელი და შხაპუნაო,
რომ გავიღეთ სამუშაოდ
და დაესძახოთ „პოპუნაო!“
ღმერთო წვიმა მოიყვანე,
მიწის გამაღბობელიო,
რომ გასწყვიტოს ჭიაჭუა,
ქვეყნის დამამბობელიო!“

ლექსის ამკარა პოლიტიკურ ხასიათზე გარკვევით მიგვანიშნებს პოეტი იმ წერილში, რომელშიაც ჩართულია იგი („ცხელ-ცხელი ამბები“). აქ აკაკი წერდა: „მალიდან სიცხე გვაჭერს, ძირს დედამიწა იხრაკება და გარშემო გყეებს ცეცხლი უკიდიო... ვიღაცებით!.. ვინ დაგვინელებს იმ ცეცხლს, რომელიც შემოპარებულად ჯადოქარივით გვიბერავს და ძირს გვინახშირებს?“, – კითხულობს პოეტი და თავად პასუხობს: „იმას ჩვეულებრივი წვიმა ეღარას უშველის... მისთვის საჭიროა ის წვიმები, ნუგზარ ერისთავის დროს რომ ყოფილან, სისხლის წვიმები“; „წითელი წვიმა“, „შხაპუნა წვიმა“, „სისხლის წვიმები“¹ ხალხური მეტაფორული სახეა და მასთან ერთად უკაემირდება ისგორიულ ამბებსაც. სხვა ადგილას პოეტი დასძენდა: ეკალს, ბოროტებას „ძირი ამოეუგდოთ, სისხლით ეღებოთ მთა და ველიო“ („გოგია მეჩონგურე“). ლექსი დაწერილია ხალხურ პანგსა და კილოზე, რაც კიდევ უფრო ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე.

მომავლის რწმენა და განმათავისუფლებელი ბრძოლის იდეა მკვეთრადაა გამოხატული ალეგორიულ ლექსში „ჭალარა“ (1893წ.). მებრძოლი, გაუტეხელი, ბნელში იმედით მკვესელი პოეტი არ ეპუება მჩაგვრელთა რისხვას. ცხოვრებამ მას უსაზღვრო ტანჯვა მიაყენა, დიდძალი შხამი შეასვა: „აღმევსო გული წვეთ-წვეთად ნალველითა და შხამითა... ვარ ბევრი „ვაის“ მნახელი, და ბევრი „უის“ გამგონე“. მგოსანი გმირულად ხედება გასაჰირს, გულს არ იგებს და ძლიერი პოეტური ხმით უმღერის მომავალს:

„მაგრამ იმედი, ცის ნიჭი
რომ გაშიეღვებს გლახ გულსა,
თაეი ტარიელ მგონია,
ოცნებით გარემოცულსა.
ეუხმოზ ფრიდონს და აეთანდილს,
მხარი მხარს მიეკეთ, ხელოზელს,
ნესტან-დარუჯან ქაჯებს კაჯეთ,
მოელის ტურფა გამომხსნელს“.

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებანი, ტ. XII, გვ. 188.

პოეგმა კარგად იცოდა, რომ ხალხის სულიერი ამაღლებისა და ვპრობისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გენიალური „ვეფხისტყაოსნის“ და ისტორიულ გმირთა სახეების მხატვრულ გამოყენებას და ხშირად მიმართავდა მათ სამაგალითო სატებს. იმედის დიდი რწმენისა და ბრძოლის ღრმა გამოხატულებაა სიკვებში:

„რა უყოთ, თეირი მერიოს?!
სისხლით შეეღებავ ჭალარას
და სულ სხვა ხმაზე დავეკრავ
ამ ჩემს დაფსა და ნალარას“...

იმედის მთესელი პოეტი ქვეყნის მხსნელ, მეთაურ გმირს ელოდება და აცხადებს:

„არა, აყვადეს იმედი!—
გულს ვერ გამიგებს ჭალარა!—
გმირებს უძახის, უყივის
ჩემი დაფი და ნალარა!“

უფრო ადრე (1881წ.) აკაკიმ მკვეთრად გამოხატა მომავლისადმი რწმენა და ბრძოლის სულისკვეთება:

„ის დანაშთენ სიკოცხლეში
არ ნატრობს შეგს აღარასა,
რომ სამშობლოს მტრის სისხლითა
იღებავდეს ჭალარასა!“
(„უკანასკნელი ნატვრა“)

მოგვიანებით (1893წ) აკაკიმ სხვა სიტუაციაში კვლავ გამოხატა ბრძოლის მედგარი სულისკვეთება და მომავლის რწმენისადმი ერთგულება:

„პოეტის გულს, ვახურებულს
სადაც ელაეს, ღელავს გრძნობა,
რას დააკლებს თვით ჭალარა?
რას დააკლებს ხნოვანობა?“

მებრძოლი ოპტიმიზმი ბოლომდე მიჰყვება აკაკის შემოქმედებას.

სასტიკი რეაქციის წლებში პოეტი მომავლის რწმენით ამხნეებდა ხალხს და ეუბნებოდა: „ის ნიადაგი, ის ხალხი, რომელმაც წარმოშობა დიდი მოურავი, მთაწმინდელები, პეტრიწი, რუსთაველი და სხვა მსოფლიო გმირები... კიდევ წარმოშობს იმისთანა გმირებს, რომელიც თქვენ გეჭირვებათ და მოელით... მე ვერ მოვესწრები იმ მომავალი გმირის შირქმას, მაგრამ გულში იმედებით კი ჩავალ საფლავეში და ჩემი უკანასკნელი სიმღერა იქნება: არ მომკვდარა, მხოლოდ სძინავს-მეთქი“.

სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული აკაკიმ განსაკუთრებული სიძლიერით შემოსა ლექსში „განთიადი“. დიდებულმა მგოსანმა დიდი

გულწრფელობითა და იმეითი მხატვრული ოსტატობით უმღერა „ცა-ფირუმ, ხმელეთ-ზურმუხგოვან“ სამშობლოს სიყვარულის უნაზღეს გრძნობას, მისთვის თავდადების გმირულ იდეას:

„ცა-ფირუმ, ხმელეთ-ზურმუხგო,
სულის ჩაბღვმელო მხარეო,
შენი ვარ, შენთვის მოკეცდები,
შენზედვე მგლოვიარეო!“

„განთიადი“ პოეტი უმღერა ცნობილი ქართველი მოღვაწის დიმიტრი ყიფიანის ხსოვნას. ამას ადასტურებს ლექსის სტრიქონებში მოხსენებული „თავდადებული“, „რანდსა, ურჩსა მტრისასა“, რომელიც გულისხმობს ვერაგულად მოკლულ ქართველ მოღვაწეს, ხოლო „სამვილიშვილო სამარე“, „თავდადებულის საფლავი“, რომელსაც „მნათობი სხივებს მალღით ჰფენს“, „მდინარე ნანას უმღერის“ და „მთაწმინდა გულში იხუტებს“ – დიმიტრი ყიფიანის საფლავს. ლექსის დასაწყისში ასახულია მშობელი ქვეყნის ბუნება და მისი დედაშვილური ზრუნვა სამშობლოს ერთგული შვილისადმი. მთაწმინდა ჩაფიქრებული შეჰყურებს ცისკრის მოკამკაშე ვარსკვლავს, ცის მნათობები სხივებს ჰფენენ თავდადებული გმირის საფლავს. მშობლიური ბუნებისა და სამშობლოს უნაზღესი სიყვარულის გამო გრძნობამორეული მგოსანი თავის გულისპასუხს უმღერის გურფა საქართველოს:

„ცა-ფირუმ, ხმელეთ-ზურმუხგო,
ჩემო სამშობლო მხარეო,
სნეული დაებრუნებულეარ,
მკურნალად შემეყარეო!–
ვერ ავიგანე ობლობა,
სისხლის ცრემლები ვღეარეო;
წამძლია სულმა და გულმა,
შენს ნახეას დაეჭქარეო.“

ლექსში ჩაქსოვილია სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარულისა და თავდადების იდეა.

მსოფლიო ლიტერატურაში იმეითია მეორე ისეთი დიდი პოეტი, რომელსაც აკაკის მსგავსად ემღეროს სამშობლოს კეთილშობილურ სიყვარულზე. დიდი მგოსანი განუმორებლად თავს დასტრიალებდა მშობელ ხალხს და გულში სამარადისოდ ჩამწვდომი უფაქიზესი გრძნობით უმღეროდა:

„მშენიერო, მენ გეტრეო
შენი მონა ერთგული!
შენთვის სულღმელს, შენგანვე,
შენთვის მიტკერს ეს გული!“

დიდი შთაგონებით, წარმატაყი ფერებითა და აღმაფრენით, განუმეორებელი სისადავით და უშუალობით უმღეროდა დედა სამშობლოს პოეტი ლექსში „სულიკო“:

„საყვარლის საფლავს ვეძებდი,
ვერ ვნახე, დაკარგულიყო!—
ვულამისკენილი ვჩიოდი:
„სადა ხარ, ჩემო სულიკო!“
ეკალში ვარდი შევნიმნე,
ობლად რომ ამოსულიყო,
გულის ფანქვალით ეკითხავდი:
„შენ ხომ არა ხარ სულიკო!—“
ნიმნად თანხმობის კოკობი
ევარ-მარგალიტით ციური
დაბლა ცრემლებით დაჰყარა...“ და სხვ.

ეს ლექსი ქართველმა ხალხმა აკაკის სხვა ლექსებთან ერთად სასიმღეროდ აიგაცა და მას ახლა მსოფლიოს მრავალი ხალხი აღტაცებით მღერის.

„აკაკიმ ეს მარადიული საგრფო კონკრეტულ ხატად აქცია, თან ისეთ ხატად, რომელიც კონკრეტულობასთან ერთად დიდი განზოგადების შესაძლებლობებით დაჯილდოებული აღმოჩნდა“¹.

სამშობლოს სიყვარულის საგრფოს სიყვარულად სიმბოლურ-ალეგორიული გამოხატვა დამახასიათებელია საერთოდ ქართული ლიტერატურისათვის. მაგრამ ეს ხერხი განსაკუთრებული სხივმოსილებით უადრესად ფართო მასშტაბით განავითარა და იშვიათი მრავალფეროვნებით გამოიყენა აკაკი წერეთელმა. პოეტმა მას მიანიჭა ნათელი გამჭვირვალეობა და სილამამე. ძველი მწერლობისაგან განსხვავებით სიყვარულს აკაკიმ დაუმკვიდრა რეალური, კონკრეტული და მიმზიდველი შინაარსი, მიანიჭა ახალი მოქალაქეობრივი, პოლიტიკური ფუნქცია. აკაკი წერეთელი ისეთი გატაცებით, იმგვარი გრძნობით და ვნებიანობით ხატავს თავის საგრფილო საგანს, რომ ზოგ შემთხვევაში ძნელი გასარკვევია ნამდვილად ხორციელ საგრფოს უმღერის პოეტი თუ საგრფო-სამშობლოს. აკაკი წერეთლის პაგრიოტულ ლირიკაში სამშობლოს სიყვარულის გრძნობა განსაკუთრებულ ხასიათს ატარებს. მიჯნურობა, საგრფოს სიყვარული აქ რეალურ და ამადელელებულ ხასიათს იღებს. იგი განმათავისუფლებელი ბრძოლის პათოსს შთაავონებს მკითხველს.

აკაკი წერეთლის პაგრიოტიზმისათვის დამახასიათებელია ჰუმანიზმი და გულწრფელი პატივისცემა და აღიარება სხვა ერთადღირ-

¹ გრ. კიკნაძე, ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, 1978, გვ. 324.

სებისა. ამიგომ იყო, რომ პოეტი განასხეაფებდა ერთმანეთისაგან რუსეთის ბიუროკრაციას, რუსეთის ხელისუფლების იმპერიულ, შოვინისტურ მისწრაფებებს და რუს ხალხს. აკაკის პატრიოტიზმი ხალხთა მეგობრობის იდეით არის გასუქებული.

აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ იდეასთან არის დაკავშირებული სოციალური ჩაგვრის მოსპობის იდეა. პოეტი მედგრად იბრძოდა ბატონყმური ურთიერთობისა და თვითმყრობელურ-მემამულურ-ბურჟუაზიული წყობილების წინააღმდეგ აკაკი თანაგრძნობით და გულისხმიერებით ეკიდებოდა მშრომელი ხალხის ინტერესებს. პოეტმა თავისი ჩანგი იმთავითვე უძღვნა გლეხის ბედს, მისი განთავისუფლების იდეას. ეროვნული და სოციალური განთავისუფლებისათვის ბრძოლის იდეა აკაკი წერეთლის შემოქმედების ქვაკუთხედი იყო. პოეტი გამოხატავდა ხალხის მისწრაფებებსა და თავისუფლების იდეებს.

აკაკიმ თავის პოეზიაში გვიჩვენა ბატონყმური უღლის ქვეშ დაჩაგრული ყმისა და შემდეგ ნაყმევი გლეხის განჯული ცხოვრება. მან ილია ჭავჭავაძესთან ერთად მკვეთრად გაილაშქრა ბატონყმობის წინააღმდეგ და ასახა ყმა გლეხის უუფლებო და აუტანელი მდგომარეობა. 1861 წელს დაწერილ ლექსში „მუშური“ პოეტმა გამოხატა ყმა გლეხის უბედური, განჯული ცხოვრების შემადრწუნებელი სურათები:

„მარტო ჩვენთვის არ ემუშაობთ,
სხვისაჲ გემართებს სამსახური:
ბატონი გეყავს, უართ საწყალი
უპატრონო, უბედური“.

აკაკის დახასიათებით, ყმა გლეხისათვის არ არსებობდა სამართალი. მას ყველა ჩაგრაუდა და ღვენიდა. მისი ცხოვრება გაბმული განჯეა იყო. ბატონყმური წყობილებით სასტიკად ღვენილი ყმა გლეხი მწუხარებით აცხადებდა:

„შინდის წკნელებზე წერია
ჩვენი სახელი და გვარი. . .
განუაგროძოთ, ძმებო, მუშური,
ჩვენი სუფლის განმაქარი!“

(„მუშური“)

პოეტი მოელოდა, რომ „რეფორმების“ შემდეგ გლეხი განთავისუფლდებოდა ჩაგვრისა და განჯვისაგან, მოიპოვებდა გარკვეულ ადამიანურ უფლებას სწავლისა და ცხოვრებისათვის, ამიგომ მან ლექსით „იჩერული ნანინა“ 1864 წელს მიულოცა ყმა გლეხის ახალშობილ შვილებს მომავალი თავისუფლება. მაგრამ აკაკი წერეთელი ხედავდა,

რომ „რეფორმებით“ ხალხის ნამდვილი მიზნები არ მიღწეულა. ამიგომ იგი პაწაწინა გლეხის შვილს აფრთხილებდა: „ნუ გძინავს!... გაიღვიძე, იცან ქვეყანაო! შენც შეიგყე ამა სოფლის ცრუ გამოცანაო!“ კარგად ისწავლე, გაერკვიე ცხოვრების ღრმა მოვლენებში, „შენი დაჩაგრული ძმები შენ უნდა იხსნაო“. პოეგის სამართლიანი შეხედულებით, ხალხთა განთავისუფლებისათვის წარმოებული ბრძოლა „რეფორმებით“ არ დამთავრებულა. პოეგი დარწმუნდა, რომ მეფის მიერ ჩატარებული „რეფორმები“ სრულიადაც არ აუმჯობესებდა მშრომელთა მდგომარეობას. სინამდვილეში თვითმპყრობელობის მიერ ჩატარებულ გლეხთა „განთავისუფლებას“ მშრომელთა ცხოვრების გაუარესება მოჰყვა. პოეგი კარგად ამჩნევდა, რომ ბატონყმობა ფაქტობრივად კელაე ძალაში დარჩა. „გაგვიბატონდა ბურჟუა, გამგკიცდა ბატონყმობაო“, - წერდა აკაკი. მშრომელი ხალხის ამგვარი აუგანელი მდგომარეობა ძლიერ აწუხებდა აკაკის: იგი თავს დასტრიალებდა გლეხკაცის მწარე ბედს, „ეუდ ღროში დანაბადი“, „ჯოჯოხეთის სახნისით“ გულდაღარული პოეგი თანაგრძნობით მიმართავდა გლეხებს;

„მიზეზი არის ეგ თქვენი
შეუბღალავი გონება,
რომ პირუტყვისათი არ შეენის
მშრომელ კაცს სხვისი მონება!“
(„მუმებს“)

აკაკის სწამდა, რომ ადამიანს მხოლოდ შრომა აკეთილშობილებს და შრომაა მისი ბედნიერების წყარო, ცხოველმყოფელი ძალა, შრომა ადამიანის უდიდეს გარდამქმნელ საშუალებად მიაჩნდა პოეგს. ამიგომ მრავალ ლექსში („სიმღერა მკის დროს“, „მუშის ნაგერა“, „მუშური“ და სხვ.) უმღერა პატიოსან შრომასა და გამრჯე გლეხობას, რომელსაც უყვარს შრომა, შრომასა და საქმიანობაში ჭედს მომავალს, მგკიცე ხასიათსა და გამძლეობას.

პოეგი გულწრფელად აქებდა გლეხის შრომისმოყვარეობას, უბრალოებას, გულკეთილობას, ამგანობას, მახვილგონიერებას, პირდაპირობასა და გამჭირახობას. სასიკვდილო სარეცელზე მწოლარე პოეგმა გლეხებისაგან ნაჩუქარი ხონჩა მოითხოვა და, როდესაც ჩაათვალიერა მედ წარწერილი სიტყვები: „გაუმარჯოს აკაკის“ - თავი ველარ შეიმაგრა, ქვითინი დაიწყო. აკაკი წერეთელს მშრომელი მიაჩნდა მომავალი ცხოვრების ფესვად, გლეხობაზე ამყარებდა ხალხის განთავისუფლების იმედს.

რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის წყურვილით არის გაკლენთილი აკაკის ლექსი „ხანჯალს“. იგი დაწერილია 1882 წელს. გასული საუკუნის 80-იან წლებში, შაეი რეაქციის მძეინ-

ვარების დროს ეს ლექსი აღაფრთოვანებდა ხალხს მგრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ლექსი „ხანჯალს“ თითქმის მეოთხედი საუკუნის მანძილზე არა-ლეგალურად, ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა და მხოლოდ 1905 წელს მოხერხდა მისი დაბეჭდვა.

აკაკი წერეთელი ხედავდა, რომ ყოველგვარი თავისუფლების მოსაპოვებლად აუცილებელი იყო რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ იარაღით ბრძოლა. პოეტი სამშობლოს გამოხსნის იმედს ხანჯალზე, ბრძოლის ბასრ იარაღზე ამყარებდა. გალესილი ხანჯალი მას მიაჩნდა უსამართლოდ დაჩაგრულის შემწედ და მეგობრად:

„მენი ჭირიმე ხანჯალო,
რკინაო ხეარასნისაო,
შენ, ერთადერთო იმედო,
მგრისაგან გამოხსნისაო“.

ხანჯალს ევალება მგრის უმოწყალოდ განადგურება, უმართლოდ დაჩაგრულის განკურნება, მგრის გულთან მოციქულობა.

ცხოვრების მახინჯ მოვლენათა და უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლაში აკაკი წერეთელი უხეად იყენებდა საგირასაც. პოეტი დაუ-ზოგავად ამბთრახებდა ყველას, ვინც აფერხებდა ეროვნული გან-თავისუფლების საქმეს. იგი „გესლიანი ისრით“ გაბედულად ებრძოდა ხალხის მგრებს. აკაკი საგირას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანი-ჭებდა.

საგირულ ლექსში „აპელაციის მცოდნე“ აკაკიმ გაკიცხა ბიუროკ-რატი მოხელე, ჩანჩურას შვილი, ვინც გყავს აძრობდა ხალხს, სჩადი-ოდა ათასგვარ უსამართლობას, მექრთამეობას:

„ამბობენ: - ქრთამი სძულსო, არ იძღვის არც ქათამსა,
მხოლოდ მაშინ არ იწყენს, თუ მსუქანი ვაყია.
მაგრამ ეს მუარაკია! ამას ვინ ეგყვის ქრთამსა,
სხვამ რომ პქმნას, ის სხვა არის! ეს სწაელული კაცია!“

თავისი საგირა აკაკი წერეთელმა მიმართა აგრეთვე ცარიზმის ნასუფრალით გამოკეებილი „ფინიების“ წინააღმდეგ. პოეტი იშვიათი მოხდენილობით ამხელდა ამგვარ პირთა სასაცილო მოქმედებას:

„მისი ყფა მხოლოდ მარგო მურია . . .
ვის აშინებს სასაცილო მურია?!
მაგის ხერხი ერთი ლუკმა პურია:
გადაუგდებ, განუშლდება მურია.
ვინც გააძღებს, მისი შინაურია,
იმას მშონებს და კულს უქნეეს მურია“.
(„პატარა მურია“)

აკაკიმ გაკიცხა თვითმპყრობელურ-ბიუროკრატიული რეჟიმი. პოეტის მოხდენილი დახასიათებით, თვითმპყრობელურ-მემამულურ საზოგადოებაში ჭკუას, გულს და საერთოდ ყველა კეთილშობილურ გრძნობას ცვლის კუჭი, სიყრუე, ცბიერება, ანგარება. პოეტი უშიშრად აამკარაუებს მეფის ხელისუფლების სიბრიყვესა და ვერაგობას:

„ქურდები სჭრიან სამართალს,
მართლებს უყრიან ბორკილსა,
და ქვეყნის მტერი იულა
დასცინის მამულიშვილსა.
ბრიყვი და უსწავლელები
თავში უღვია ჭკვიანებს—
გაჰქრეს ეს ეამი ბარემლა,
ნეტავი რას იგვიანებს?!“

მოურიდებლად ამხელდა პოეტი ცარიზმის თვალთმაქცობას და ბოროტმოქმედებას:

„თუალს მიხევეენ, ენას მგლეჯენ
და შაგდებენ საკირეში!
ურცხვად შეიდ-მეიდ პარასკევსა
მითულიან მე ერთი კეირაში“
(„თუალს მიხევეენ, ენას მგლეჯენ“)

ეს გონებადაკარგული ეგოისტები მხოლოდ პირადი კეთილდღეობისათვის იყენენ გატაცებული და ხალხი, ქვეყანა არაფრად მიაჩნდათ:

„მეუ ის მინდა მეუ იქ შევალ,
სადაც ტბილა, სადაც თბილა!
თორემ, თუ მე არ ვიქნები,
ქვა ქვაზედაც ნუ ყოფილა!“
(„დიდი ვინმე“).

თავისი ღრვის არც ერთი გასაკიცხი მოვლენა არ გამოორჩენია პოეტს, ყველას ხედებოდა მისი მებრძოლი საგირის მახვილი.

/აკაკის ლირიკული პოეზია უაღრესად ემოციური და მტამბეჭდავია. მასში ოსტატურადაა გამოყენებული მრავალსაუკუნოვანი და მრავალფეროვანი გრადიციები და მანამდე უცნობი პოეტური ხერხები და ფორმები. აკაკის ლექსებს ახასიათებს დიდი ხელოვნებით გამოყენებული მხატვრული სიმბოლოები, ალფეგორიული, იგაფ-არაკული ეანრი და ნართაული ფორმები. აკაკის პოეზიაში გამოყენებულია მქადაგებლური, მჭევრმეტყველური, რიტორიკული, მიმართვის, ენერგიული მოწოდების, ვედრების, აღტაცებისა და სხვა პოეტური ფორმები და ინგონაციები.

აკაკი დიდი პოლემისტია. იგი თავისი იდეური პოზიციის და მისწრაფებათა მკაფიოდ გამოხატვისა და დაცვის მიზნით თავის

პოეზიაში ხშირად მიმართავენ პოლემიკას. მისი პოეტური პოლემიკისათვის დამახასიათებელია უკომპრომისო, ნათელი არგუმენტირებული, ენერგიული, მეზრძოლი პათოსი. აკაკის პოლემიკა გვაოცებს თავისი ენამოსწრებულობით, ენაწყლიანობით გონებამახვილობით, დიდი ემოციურობით. აკაკის „მხამ-ნარევ და ძირმწარე“ კალამს, მის გამკენწლავ „აკაკურ ენას“ ყველა ეერძალებოდა, უფრთხოდა.

აკაკის პოეზიას ამშვენებს მისთვის დამახასიათებელი მხატვრული გამოსახვის მრავალფეროვანი და სულის შემძვრელი სამუალებები. მისი პოეზია უხეადაა ნასამრძოები ხალხური მასალით, სახეებით, ვერსიფიკაციით, რითმით, ეროვნული სიმღერა-გალობის იმ მუსიკალური კილოთი, რომელიც, აკაკის აზრით, „არც სხვისი ენით გამოითქმის, არც კალმით აიწერება. იმისი მხოლოდ გრძნობა შეიძლება“. იგი ერის „საუნჯეა“ და ვაი იმ ხალხს, რომელსაც ის გრძნობის საუნჯე, ის კილო დაეკარგება.

✓ **აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები.** ცოწინავე იდეალები, ეროვნული ჩაგერისაგან ხალხის განთავისუფლებისადმი დიდი მისწრაფება პოემა გამოხატა თავის ისტორიულ პოემებშიც. აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები, ისე, როგორც მთელი მისი შემოქმედება, ღრმა იდეურობითაა შთაგონებული და მაღალი მხატვრული ოსტატობით შესრულებული. აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები ქართული ლიტერატურის მშვენებაა.

გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან განსაკუთრებული ინტერესი გამოიწვია ქართველი ხალხის ისტორიული ცხოვრების შესწავლის, მწერლობაში მშობლიური წარსულის თემატიკის გამოყენებისადმი უარტო მისწრაფებამ და რეალისტური პოემების განვითარებამ. ქართველი სამოციანელები დიდად აუასებდნენ ქვეყნის ისტორიას, მისი შესწავლის აუცილებლობას და მნიშვნელობას აწმყოს გაგების, მომავლის განჭვრეტისა და ხალხზე ზემოქმედების საქმეში.

წარსული ცხოვრების შესწავლის მნიშვნელობის შეგნება, მისი დაუასება, ხალხის შინაგანი განვითარების კანონების გათვალისწინება და მწერლობაში ისტორიული თემატიკის გამოყენება განსამღერავედა ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიისადმი აკაკი წერეთლის დამოკიდებულებას, მის პოლიტიკურ, მხატვრულ-ესთეტიკურ ინტერესს. ხალხის ძველ ნამოქმედარს ქმედითი ძალა აქეს, თუ მას შემოქმედებითად ავითვისებთ და გონივრულად გამოვიყენებთ. აკაკის რწმენით, გამოცდილება და სასახელო გრადიციები კეთილი მომავლის ინტერესებს უნდა ემსახურებოდეს. თუ ერმა ყოველგვარი კავშირი გასწყვიტა წარსულთან, დაკარგა წარსულის სსონა და, სამუდამო დაეიწყებას მისცა ისტორიული ცხოვრების

გამოცდილება და ყოველივე ის, რაც სასარგებლოა საზოგადოების უკეთესი მერმისის დამკვიდრებისათვის, ასეთი ერი, - აკაკის რწმენით, - დაიღუპება.

აკაკი წერეთელი ღრმად სწავლობდა ჩვენი ქვეყნის წარსულს, მის მდიდარ ლიგერაგურას, ხალხურ შემოქმედებას, მაგიანეებში მოთხრობილ ამბებს, ჩვენი ქვეყნის წარსულის ისტორიული ცხოვრების ამსახველ როგორც ქართულ, ისე უცხოურ წყაროებს. ამ მასალების გამოყენების საფუძველზე პოეტი ხატავდა წარსულის რეალისტურ სახეებს... აკაკი როგორც რეალისტი მწერალი, მოვლენათა რეალისტურ ასახვას არ აიგივებდა პროგოკოლურ აღწერილობასთან. იგი რეალისტი მწერლისაგან მოითხოვდა აღებული საგნის „მემოქმედებითი ძალით“ დახატვას. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ საერთოდ აკაკის ისტორიული პოემების ძირითადი სიუჟეტები აგებულია ისტორიულ წყაროებში დაცულ ცნობებზე. ხანდახან აკაკი მიმართავს პოეტურ გამონაგონსაც და მოხდენილად ქარგავს მას თხზულების მხატვრულ ქსოვილში, მაგრამ ეს გამონაგონი დიდი ოსტატის ხელით სინამდვილის ფონზეა მხატვრულად გამოკვეთილი და შეესაბამება წარსული ისტორიული ცხოვრების გარკვეულ ვითარებას.

აკაკი წერეთელი ისტორიულ თხზულებებს ორ ჯგუფად ყოფდა: ნამდვილ ისტორიულად და „ვითომ ისტორიულად“ ანუ „ისტორიულ გვარად“. ორივე სახის ნაწარმოები პოეტს საერთოდ ისტორიული ხასიათის თხზულებად მიაჩნდა. „საზოგადოდ ისტორიული თხზულება, - წერდა აკაკი, - უჭველია, ჭეშმარიტებაზედ უნდა იყოს დამყარებული; მაგრამ არის ერთგვარი თხზულებაც, თუმცა არა ნამდვილად ისტორიული, მაგრამ „ვითომ ისტორიული“, ანუ „ისტორიული გვარი“, როდესაც თხზულებაში, როგორც მოქმედება, ისე მოქმედი პირებიც გამოგონილია განძრახვით; მაგრამ ისე ნამდვილად კი, რომ იმ დროის, რა დროსაც ეკუთვნის, ხასიათსა და ვითარებას ნამდვილად გვიხატავს, და რაც ამბავი მოხდებოდა, სწორედ ისე უნდა მომხდარიყო, როგორც ავტორი გვიხატავს და არა სხვაგვარად“¹. პოეტის ეს შეხედულება საესებით ნათელყოფს ისტორიული თხზულებისადმი მისი დამოკიდებულების ხასიათს.

აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა „ბაგრატ დიდი“, „ნათელა“, „კიკოლას ნაამბობი“ და „თორნიკე ერისთავი“. აღნიშნული პოემებით დაიმკვიდრა აკაკიმ ისტორიული პოემების დიდოსტატის უკვადავი სახელი. აკაკის ეს

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებანი, ტ. XII, გვ. 138.

პოემები ქართული ლიტერატურის მდიდარი საგანძურის შესანიშნავი შენაძენია.

აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემა „ბაგრატ დიდი.“
შეიქმნა 1875 წელს. ცნობილია, რომ პოემა „ბაგრატ დიდი“ ფაბულა აგებულია საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ მეტად მღელვარე ეპიზოდზე. ნაწარმოებში ასახულია ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლა თემურ ლენგის წინააღმდეგ. ამ უთანასწორო თავგანწირული ბრძოლის სურათებში დახატულია ბაგრატ დიდის დატყვევების, მისი გარეგნულად გამაჰმადიანებისა და სამშობლოსათვის თავდადების დიდი ისტორიული მოვლენები. როგორც ვიცით, ვერაგი ყაენის მრისხანე თემურ-ლენგის შემოსევა უდიდეს უბედურებად დაატყდა თავს ქართველ ხალხს. საქართველოს მანამდეც დიდი გაჭირვება უნახავს აგრესორების ძალადობით, მაგრამ თემურ-ლენგის შემოსევით გამოწვეული აოხრება უმაგალითო იყო. მისმა შემოსევებმა „ქვეყნის აოხრებითა და დიდძალი ხალხის დაღუპვით საქართველო ისე დაასუსტა, რომ ჩვენმა ქვეყანამ საუკუნეთა განმავლობაში გამოკეთება ვეღარ შეძლო“. თემურ-ლენგი დიდძალი ჯარით გამოემართა საქართველოს დასაპყრობად. 1386 წელს თემური „ნაცადი რჩეული ჯარითურთ უეცრივ... საქართველოს დედაქალაქს თბილისს მოადგა, სადაც თვით მეფე ბაგრატი იმყოფებოდა“. მეფე ციხეში გამაგრდა. დაიწყო სასტიკი ბრძოლა. ქართველები გმირულად იბრძოდნენ და ზღვა სისხლის ფასად იცავენდნენ დედაქალაქს. თემურ-ლენგი გარს შემოურგყა ციხეს და ბრძანება გასცა, რადაც არ უნდა დაჯდომოდათ, შეემუსრათ ციხე-სიმაგრე. ქართველთა გმირული ბრძოლის მიუხედავად, რიცხვმრავალმა მტერმა აიღო თბილისი. მტერმა ბაგრატი მეფე თავისი ოჯახითა და ამალით გყვედ ჩაიგდო ხელში. ყაენმა დატყვევებულ მეფეს გამაჰმადიანება მოსთხოვა. ქართული და სომხური ისტორიული წყაროების თანახმად, ბაგრატმა თემურისაგან თავის დაღწევისა და სამაგიეროს გადახდის მიზნით, გარეგნულად მაჰმადიანობა მიიღო. თემურმა უხეად დაასაჩუქრა ქართველი მეფე. ბაგრატმა ყაენს აღუთქვა მთელი საქართველოს დაპყრობა და გამაჰმადიანება. გახარებულმა თემურმა 12000 რჩეული მეომართი გამოისტუმრა იგი საქართველოში. როდესაც ბაგრატი მეფე მოუახლოვდა საქართველოს საზღვრებს, მან წინასწარ გაფრთხილებული შვილის გიორგის მეოხებით მთლიანად გაქლიტა თემურ-ლენგის ჯარები და ამით შური იძია მტერზე.

¹ ნ.ბერძენიშვილი, ივ.ჯაეახიშვილი, ს.ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 284.

აღნიშნულ ისტორიულ მოვლენებზე და გადმოცემებზე ააგო აკაკი წერეთელმა „ბაგრატ დიდის“ ფაბულა. პოემაში ასახული მოვლენები, როგორც აღვნიშნეთ, ძირითადად ისტორიულ წყაროებზეა დამყარებული. მთავარი პერსონაჟებიც: ბაგრატ დიდი, ლენგ-თემური და მეფის ძე გიორგი ისტორიული პირები არიან. თხზულებაში არსებითად დაცულია ისტორიული სიმართლე. აქ ისტორიული მოვლენების შემოქმედებითად ასახვასთან ერთად დიდი პოეტური ოსტატობით ისეა გამოყენებული „მხატვრული გამონაგონი“ და „პოეტური შეესება“, რომ ისინი სავსებით ბუნებრივად და კანონზომიერად შეესატყვისებიან ნამდვილ ისტორიულ ვითარებას. ამ პოემაში გარდასული დროის მხატვრულ-შემოქმედებითი ასახვა მთავარნებულია ქვეყნის უკეთესი მომავლის განხორციელების იდეალებით, ეროვნული ჩაგვრის მოსპობისათვის ხალხში ნაციონალურ განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაღვივების მისწრაფებით, ქართველი ხალხის გრაგიკული ისტორიული ეპოქის, სამშობლოს თავისუფლებისათვის ყოველგვარი პირადის გაწირვის მხატვრული განსახიერების საფუძველზე პოეტი მძაფრად აკრიტიკებდა თანადროულობას და ხელს უწყობდა ხალხში გამარჯვების იმედის განვითარებას.

პოემა „ბაგრატ დიდის“ იდეური სიღიადე იმაშიაღე მდგომარეობს, რომ მასში სამშობლოს სიყვარული, მისთვის თავდადება, მისი დაფასება და პატივისცემა, უმაღლეს მწვერვალზეა აყვანილი. თხზულებაში დიდი მთავონებით გატარებულია ის აზრი, რომ ადამიანმა ყველაფერი უნდა შესწიროს სამშობლოს კეთილდღეობას. საჭირო შემთხვევაში მამულიშიღმა სამშობლოსათვის უნდა დათმოს ოჯახი, ცოლიც, შვილიც, ყოველგვარი მაღალი მდგომარეობა და თვით სიცოცხლეც კი. პიროვნულის უყოყმანოდ გაწირვა ადამიანისათვის. ბაგრატისა და ისაკ მოძღვრის დიალოგსა და მთელ პოემაში გარკვევით ხაზგასმულია ეს უაღრესად კეთილშობილური იდეალი:

„ცოლის დამკარგვი სხვა ცოლს შერთავს,
მკედარ შვილს უქარვებს მეორე შვილი.
მაგრამ მაგიერს კი ვეღარ პოებს
კაცი, თუ არ ჰყავს მას დედა ტკბილი“.

აქ „დედა“ – სამშობლოს სიმბოლოა.

ის აზრი, რომ სამშობლოს და ხალხის ინტერესებს ყველაფერი უნდა დაუექვემდებაროთ და, საჭირო შემთხვევაში, უნდა შევსწიროთ კიდეც საკუთარი დიდება, ოჯახი, სულიც და სიცოცხლეც, წარმოადგენს პოემის წამყვან იდეურ შინაარსს.

პოემამი ხაზგასმულია ქართველი ხალხის გმირობა და სიმამაცე, მისი ქედურელი ბრძოლა მრავალრიცხოვან აგრესორთა წინააღმდეგ აკაკის დახასიათებით სასტიკი განსაცდელის ეამს მხნეობით აღჭურვილ ქართველებს „გულში არ ელოთ შიში“. პოემამი აღნიშნულია, რომ საქართველოს ბედმა „მოჰფინა ვითა კალია, მძვინვარე, მხეცქმნილი მონგოლთა ძალა!“ ქვემოთ პოეტი დასძენს: თემურ-ლენგმა „რომ სიმხნითა ვერრა გააწყო, მან მოინდომა რომ სძლიოს რიცხვით“. მაგრამ მრავალრიცხოვან უთანასწორო ბრძოლებში ქართველები არ შედრკენ და საარაკო გმირობა გამოიჩინეს. ძლიერი სახელმწიფოების დაპყრობითა და მიწასთან გასწორებით გალაღებული და თან აურაცხელი ჯარის იმედით გათამამებული თემურ-ლენგი დარწმუნებული იყო, რომ ქართველებსაც ადვილად დაიმონებდა, მაგრამ მოგყუედა. გმირმა ქართველმა ხალხმა ბეერჯერ აგემა მგერს დამარცხება. ქართველების ეს გამარჯვებანი თბილისისთვის ბრძოლაში უნდა მომხდარიყო. თბილისის გარშემო დიდი ბრძოლებისა და ქართველი ჯარის შეუპოვარი გმირობის შესახებ „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს: როდესაც თემურ-ლენგი ურიცხვი ჯარით საქართველოსკენ გამოემართა „ვითარცა ლეღვანი ზღუსანი განძუნებულნი“, გარდმოვლო აბოცი, თრიალეთი, საბარათიანო, „საშინელებითა და ზართა“ სასტიკად ააოხრა დასახლებული მხარეები. ამის მცნობი ბაგრატი არ შეუშინდა მძვინვარე მგერს, გაამაგრა თბილისი. თემურ-ლენგი ამას არ მოელოდა. იგი „ეგრეთ ჰგონებდა თუთ მის ღვასა და მორჩილებასა მეფისა ბაგრატისა, ვითარცა მორჩილ ექმნა ათაბაგი და სხუანიცა მრავალნი“¹. ბრძოლის ველზე გამოვიდა მეფე ბაგრატი ქართველი ჯარით და მგერის ურდოებს შეუტია და „იქმნა ბრძოლა ძლიერი იმიერ და ამიერ, და მოისრნა ორკერძოვე სიმრავლენი სპათანი და უფროსლა მრავალნი მოსწყვიდეს სპანი ლანგ-თემურისანი“². პოეტი პოემამი ისტორიული სიმართლით, რეალისტურად ხატავს ქართველთა გმირობას და მოძალადე მგერისადმი შეურიგებლობას. აკაკი თემურ-ლენგის სიტყვებით ქართველებს ასე ახასიათებს:

.....განა არ ვიცი, რაა ქართველი?
 მის შესადარი არსად მინახავს,
 თუმც ამიისა ვარ მე მომეღელი!
 სულით მაღალი და გულით მტკიცე!..
 მისი განზრახვა უზაკეულია

¹ „ქართლის ცხოვრება“, გ. II, 1959, გვ. 449, ტექსტი დადგენილია ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

² იქვე, გვ. 450.

და, სანამ პირში სული უდგია,
მის ღამონებაც უფიქრელია“.

ქართველთა ამგვარი თეისებების წინ წამოწევით პოეტი ნერგაედა თანადროულ სამოგადობაში ხალხის ძალებისადმი რწმენას, აღვივებდა ეროვნული თვითმეგნების გრძნობებს და ხელს უწყობდა განმათავისუფლებელი ბრძოლის განვითარებას. ხალხის უჭკნობი სიბრძნით არის მთავონებული პოემის შემდეგი სტრიქონები:

„ყოხალ მონაზე უმჯობესია
თავისუფლების ძებნაში მკედარი!
იმისი საქმე მთამომავლობას
ბნელს გაუნათებს როგორც ღამპარი“.

მონურ ცხოვრებასთან შედარებით თავისუფლების ძებნაში სიკედლის უპირატესობის აღიარება სავსებით გამოსხაგავს ხალხის გმირულ, მებრძოლ სულისკვეთებას, მის ქედუხრელობას. თავისუფლებისათვის დაღუპული გმირის „საქმე მთამომავლობას ბნელს გაუნათებს, როგორც ღამპარი“, ასეთია პოემაში გამოსხაგული სულისკვეთება.

როგორც აღინიშნა პოემის მთავარი პერსონაჟები ბაგრაგ დიდი და თემურ-ლენგი ისტორიული პიროვნებებია. ბაგრაგ მეფე (ბაგრაგ V) გიორგი ბრწყინვალის ძის დავითის შვილი იყო და მეფობდა მეთოთხმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, დაახლოებით 1360-1393 წლებში. ქართულ, სომხურ და ბერძნულ საისტორიო წყაროებში ბაგრაგი მოხსენებულია, როგორც „დიდი მეფე“, „მეფეთ-მეფე“, „უსახელოვანესი მხედართმთავარი“. „ძღვევამოსილი და ძლიერი“. პოეტიც ბაგრაგს ახასიათებს ასევე, როგორც „სახელგანთქმულ, ღღემდე სვიან“ მეფეს, გულადს, გმირს. ბაგრაგს სამშობლოსათვის „ოფლი და სისხლი ერთად უღერია“, ვერ აშინებს უბედურება, იგი გულმაგარი, მხნე და ლომგული გმირია. მზად არის „ტკბილ-ღედა სამშობლოს“ ყველაფერი შესწიროს. ბაგრაგის რწმენით, ვინც სამშობლოს გაწირავს და დაქარგავს, „ის საუკუნოდ უკუნისამდე ნულა მოელის კეთილსა ბოლოს“. სამშობლოს გარეშე მას არად უჩნს სამეფო გვირგვინი, სახელი, ღიღება და პირადი ბრწყინვალეობა. ბაგრაგი ჭკვიანი და მოხერხებულია. მან გარეგნულად მიიღო მაჰმადიანობა და მით მოტყუებულ თემურ-ლენგს მიუზღო სამაგიერო.

საერთოდ ისტორიულად ცნობილი პირები აკაკიმ თავისი მხატვრული ამოცანების შესაბამისად, უმთავრესად ისე დახატა, რა სახითაც იყვნენ ისინი დახასიათებული და წარმოდგენილი ძირითად საისტორიო წყაროებში. პოეტმა მდიდარი მხატვრული გამონაგონისა და მრავალფეროვანი ისტორიულ-ლიტერატურული მასალის მხატვრულ-შემოქმედებითად გამოყენების საშუალებით პოეტურად შეავსო,

გააცოცხლა და გარკვეული მიზნით წარმართა თხზულების პერსონაჟთა ურთიერთობანი, ამასთანავე უზრუნველყო სახეთა ისტორიულობა და თანამედროვეობის მწვავე პრობლემებთან მათი დაკავშირება.

ჰოემის პერსონაჟი იოსებ (ბერობაში ისაკ) მოძღვარი ისტორიულად ცნობილი პიროვნება არ არის, იგი „მხატვრული გამონაგონია“. მაგრამ ის საესებით შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. დიდ პოეტურ ქურაში გატარებული ისტორიული მასალები და გარკვეული კონცეფციით დახატული სახე ისაკ მოძღვრისა და მასთან დაკავშირებული სიგუაციებისა წარმოადგენს ისეთ „მხატვრულ გამონაგონს“, რომელიც საესებით შეუფერება ეპოქას და სიმართლით წარმოგვიდგენს ისეთ პერსონაჟს, რომელიც „რა დროსაც ეკუთვნის, ხასიათსა და ვითარებას ნამდვილად გვიხატავს“. იგი საესებით ბუნებრივად და მთელი უშუალოდ ექსოვება „ბაგრაგ დიდის“, როგორც ისტორიული თხზულების საერთო მდინარებას. ასეთი ტიპები ნამდვილად ცოცხლობენ ჩვენი ხალხის ცხოვრებასა და წარმოდგენაში. თხზულებაში იოსების სახე წარმოდგენილია, როგორც დიდი პატრიოტი, სამშობლოსა და ქვეყნისათვის თავდადებული, ქედუხრელი გმირი. იოსები მთელი სიამაყით აცხადებს:

„ჩემი ცოლ-შვილი, ჩემი სახლ-კარი,
ამქვეყნიური მე ნეგარება,
ყველა შეეწირე ტკბილ სამშობლოსა,
მინდოდა მისი ბედნიერება!“

იოსები მოზღვაებული მგრის წინააღმდეგ ბრძოლაში „სისხლზე სისხლს“ უმატებდა და მიუხედავად მრავალი ავბედობისა, ბოლომდე ინარჩუნებდა ღრმა ოპტიმიზმს. ის ბაგრაგს მოაგონებს:

„თეთრი არა მაქვს თავზე იმდენი,
რამდენიც განზე მგრისაგან ჭრილობა“
არ შემდრეკია აროდეს გული,
მით დაემტკიცე ქართველისმეილობა.“

თხზულებაში ეს პერსონაჟი კალმის რამდენიმე მოსმითაა შესრულებული. იგი ერთგვარი ეპიზოდური სახითაა ნაჩვენები, მაგრამ ისეთი პოეტური შთაგონებითაა ჩაფიქრებული და ისეთი ასპექტებითაა განსასიერებული, რომ მკითხველზე წარუხოცელ შთაბეჭდილებას ახდენს. ამ პერსონაჟის სახით პოეტმა გამოხატა ქართველი ხალხის სიბრძნე, გაუტყეულობა, მგრისადმი შეურიგებლობა, მოძალადისადმი დაუმორჩილებლობა. მის დიალოგში მეფესთან იგრძნობა ხალხის დიდი რწმენა, რომ მგრისაგან აოხრებული ქვე-

ყანა კელავ აყვავდება, „გმირული მისი სახელი უკუნისამდე არ დააიწყდება“ და „სამშობლოს მაღალ დიდებას“ აღამიანმა ყოველივე პირადული უნდა შესწიროს.

პოემის პირველ კარშივე ასახულია ლანგ-თემურის მიერ თბილისის აღებისა და ბაგრატ დიდის დატყვევების ეპიზოდები. ძირითადად აქ არის მოცემული თხზულების ექსპოზიცია. მეორეში კი წარმოდგენილია დატყვევებული ბაგრატ დიდისა და მისი მოძღვრის ისაკის დიალოგი. ორივე გმირი მზადაა საკუთარი ინტერესები და თვით სიცოცხლეც კი ანაცვალონ სამშობლოს ინტერესებს, მისი თავისუფლების საქმეს. ამ კეთილშობილური მიზნის მისაღწევად თავდაპირველად მათ ერთმანეთისაგან განსხვავებული გზა აქვთ არჩეული; ისაკს – სიმტკიცე, აშკარა ბრძოლა და ქედუხრელობა. ბაგრატს კი – ხერხის გამოყენება, სარწმუნეობის გარეგნულად შეცვლა, მით ვერაგი ლანგ-თემურის მოგყუება და შემდეგ შურისძიებით სამშობლოს განთავისუფლება. მამულიშვილები ბოლოს გაუგებენ ერთმანეთს, ისაკიც ბაგრატის მიერ არჩეულ გზას დაადგება. არსებითად ამ კარში ინასკება ნაწარმოების სიუჟეტური კვანძი. მესამე კარში ლანგ-თემურისა და ბაგრატის დიალოგში ასახულია მოვლენათა ისეთი შემდგომი კულმინაციური განვითარება, რომლითაც საბოლოოდ უბრუნველყოფილია გმირ ქართველ პატრიოტთა საბრძოლო მეთოდების განხორციელება – თემური აძლევს 12000 ჯარისკაცს ბაგრატს, გზავნის საქართველოს დასაპყრობად. ბაგრატის ხერხმა გაჭრა. უკანასკნელ მეოთხე კარში ქართველ გმირთა ოცნების განხორციელებაა დახატული. ბაგრატმა თემურის ჯარები ვიწრო ხეობაში მოაქცია და იგი წინასწარ განდობილი შეიღის – გიორგის დახმარებით სულ ერთიანად გაჟლიტა. აქ მოვლენათა სიუჟეტური განვითარება მთავრდება და ფინალი ამკარაა.

საერთოდ პოემა კომპოზიციურად შეკრულია და თითქმის სრულიად თავისუფალი მედმეგი ხლართებისაგან. აღსანიშნავია, რომ თხზულებაში პერსონაჟები ძალზე განსამღვრული რაოდენობითაა წარმოდგენილი. ამასთანავე მათი ხასიათები არაა სისრულით გაშლილი. პოემა თავისი იდეური მიზანდასახულების შესაბამისად შესრულებულია ხან ლირიკული, ხან პათოსით აღსავსე ინტონაციით. ისტორიული ამბის სიდიადისა და სიღრმის გადმოსაცემად პოეტს აურჩევია ძირითადად ათმარცვლოვანი ლექსის ზომა. აღნიშნული გარემოების გამო პოემა ერთგვარად მოკლებულია რიგმულ მრავალფეროვნებას, მაგრამ სამაგიეროდ მიღწეულია წარსულის გრაფიკული მოვლენების კოლორიტული ასახვა და მოპოვებულ გამარჯვებათა საზეიმო შთამაგონებელი გადმოცემა. თხზულებაში თითქოს

იგრძნობა პოემა „ბედი ქართლისას“ ერთგვარი ქროლა (ბაგრაგისა და იოსების დიალოგი, მწვავე პაექრობა, ბოლოს მერიგება და სხვ.).

სამეცნიერო ლიგერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ პოემა „ბაგრაგ დიდი“ აკაკის ცნობილ პოემებთან შედარებით მხატვრული თეალსაზრისით ვერ დგას თავის სიმალღებზე¹. პოემაში „არ იგრძნობა ის სიმსუბუქე და უშუალობა, რაც ასე შესამჩნევია მის სხვა ნაწარმოებებში“². აღნიშნული მოსაზრებები გასაგებია, თუ პოემა „ბაგრაგ დიდის“ მხატვრულ თავისებურებებს, მართლაც შევაფასებთ აკაკის სხვა უფრო მაღალმხატვრულ პოემებთან შედარების თეალსაზრისით. მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს ისიც აღინიშნოს, რომ ცალკე აღებული ეს ნაწარმოები ხასიათდება საინტერესო მხატვრული თავისებურებებით. იგი როგორც აკაკის პირველი დასრულებული ისტორიული პოემა, თავისი ღირსებებით გარკვეულ ყურადღებას იმსახურებს. პოემა თავისთავად მოკლებული არ არის ლირიკულ სიუჟეტებს, პათოსს, კომპოზიციურ შეკრულობას და სიუჟეტურ სიმახვილეს. პოემის ენა სადა და ხალხურია. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ პოემას აკლია ერთგვარი დამუშავება, რის გამოც გარკვეული სტროფები და სიტუაციები ყოველთვის არ ეღერენ აკაკისათვის დამახასიათებელი პოეტური ხმით.

პოემის დახასიათებისას ისიც სათქმელია, რომ ამ პოემის შექმნისას გარდა ეროვნული ნიადაგისა და ეროვნული ისტორიისა ერთგვარი იმპულსი გახდა ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლისას აკაკის მასწავლებლის პოლონელი როდმივივიჩის საუბრები და დიდი პოლონელი პოეტის ადამ მიცკევიჩის პოემა „კონრად ვალენროდის“ გაცნობა.

აკაკის „ბაგრაგ დიდისა“ და ადამ მიცკევიჩის „კონრად ვალენროდის“ შორის გარკვეული მსგავსების ელემენტები ამკარად შეინიშნება, აკაკი მოსწავლეობიდანვე იყო გატაცებული დიდი პოლონელი მწერლით და მისი გმირით და როცა საქართველოს ისტორიაში ვალენროდის გმრობასთან დასგავსებული ფაქტი აღმოაჩინა, მას სიამოვნებით მისწვდა.

პოემა „*კიკოლას ნაამბობი*“ დაწერილი უნდა იყოს 1885-1886 წლებში. არსებობს აზრი, თითქოსდა კიკოლა სხვიტორის ახლო მდებარე სოფელ ორლულის მევიდრი კიკოლა კალმახელიძეა. აკაკი ამ გლეხის ამბავს გასცნობია მეზობელი გლეხების მეშვეობით. ცხადია, პოემის დაწერისას აკაკიმ გამოიყენა სხვა მასალებიც; კერძოდ ხალხური გადმოცემები; ქართული თუ სხვა ისტორიული წყაროები,

¹ ამბერკი გაჩეჩილაძე, აკაკი წერეთელი, 1949. გვ. 93.

² შ.რადიანი, ახალი ქართული ლიგერატურა, 1954, გვ. 329, შლრ. გურამ ასათიანი, ვუხისტყაოსნიდან ბახტრონამღე, გვ. 305-306.

კრწანისის ომის მომსწრე-მონაწილეთა მონათხრობები ან მათ შთა-
მომაველთა მიერ გადმოცემული ცნობები. „კიკოლას ნაამბობს“ გან-
საკუთრებული ადგილი უჭირავს აკაკის ისტორიულ პოემებში. თუ
სხვა თხზულებებში მთაეარ პერსონაჟებად ძირითადად მეფეები და
დიდებულები არიან წარმოდგენილი, „კიკოლას ნაამბობში“ ძირი-
თადი მოქმედი გმირია ხალხის დაბალი ფენიდან გამოსული
ყმაგლეხი კიკოლა. ავგორის მიზანს შეადგენდა შარავანდელით შეე-
მოსა სამშობლოსათვის თავდადებული სახალხო გმირი – გლეხი კი-
კოლა და მასთან ერთად, მშრომელი მოსახლეობის ის რაზმი, რო-
მელმაც საარაქო გმირობა გამოიჩინა შემოსეული მგრის წინა-
აღმდეგ სასტიკ ბრძოლაში.

აღა-მაჰმად-ხანმა ქართლ-კახეთის სამეფოს კელავ კატეგორი-
ულად მოთხოვა „ირანის უზენაესობის ცნობა... ქართლ-კახეთის მოწ-
ინავე წრეებმა და მეფემ ცივი უარით გაისტუმრეს აღა-მაჰმად-ხანის
მოციქული“.¹ მათ რუსეთთან ჰქონდათ ხელშეკრულება დადებული
და პირობას არ უღალატებდნენ. ამას მოჰყვა ეერავი შაჰის დიდძალი
ჯარით თავდასხმა საქართველოზე. მგერი თბილისის კარიბჭეს
მოადგა. კრწანისის ველზე უნდა გადაწყვეტილიყო ქვეყნის ბედი.
დადგა ქართველი ხალხის ყოფნა-არყოფნის საკითხი. პოემის ძირი-
თადი სიუჟეტი ამ გრაგიკულ მოვლენაზეა აგებული. ამ ბრძოლაში
ქართველთა მხედრობამ ერეკლე მეორის ხელმძღვანელობით კელავ
უჩვენა კაცობრიობას თავისი გმირული შემართება, სამშობლოსთვის
საარაქო თავდადება.

ამ ისტორიულ სიმართლეს რომ ასახავს აკაკი წერეთელი, იქვე
გეიჩვენებს ქართველთა დამარცხების მიზეზსაც. მძაფრი გულის-
წყრობით არის მხილებული გადაგვარებული ფეოდალების სივერაგე,
ბატონიშვილთა ურთიერთშუღლი და გაუგანლობა.

თავდაპირველად ნაჩვენებია ქართლ-კახეთის სამეფოს მძიმე
სამინაო და საგარეო მდგომარეობა. ბრძოლებში გაჭაღარავებული
ერეკლე უჩივის ხანდამშულობას, ამასთან სიბერის ეამს ღმერთს
მოვსძულდიო, – აცხადებს გვირგვინოსანი. სწორედ ასეთ დროს
მოიძალა შინაგანი ერთიანობა და გარეშე მგრებმაც ახლა მოიყეს
ძალაო. ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ ბატონიშვილებს შორის თან-
ხმობა აღარ არის, ისინი ერთმანეთს ჰგლეჯენ კალთას, სხვადასხვა
მხრივ მიიწევენ. მომრავლდნენ მოღალატეებიც. სწორედ ამით ის-
არგებლეს გარეშე მგრებმაც და ქვეყანას თავს დააგყდა სპარსელთა
თავდასხმა. პოემის ეს ექსპოზიციური ნაწილი მრუშე განწყობილებას

ი. ცინცაძე, აღა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბ., 1963, გვ. 3.

ქმნის. მით უფრო მაშინ, როცა მკითხველის წინასწარ შესამზადებლად ავგორი ავითარებს ერის კონსოლიდაციის იდეას. აქ მკაფიოდ არის თქმული:

„მას შემდეგ, რაც საქართველო
ორ ნაწილად გაყოფილა,
მშვიდობა და მოსვენება
ალარც ერთში არ ყოფილა.
გვაიწყდება, რომ ძმები ვართ,
ერთმანეთის განაყარი;
ერთის სისხლით მორწყული გვაქვს
მინდორი, გყვ, მთა და ბარი.“

კიკოლასათვის წარმოუდგენელია ძმათა შორის უთანხმოება. იგი თავს ერთიანი ქვეყნის მოქალაქედ გრძნობს და გომობრივი განკერძოება მისთვის ისევე უცხოა, როგორც მამულის დაღაბი. ეს არის გლახთა წრიდან გამოსული ჭეშმარიტი მამულიშვილი. კიკოლას კონტრასტული სახეა მისი ძმა, ბატონის ყურმოჭრილი მონა-მორჩილი, ვინც დაემორჩილა საკუთარი მეზობლის გულისტქმას და არ გაჰყვა მეომრებს მამულის დასაცავად. თვით კიკოლას დედაც წყველის კიკოლას უმადურ ძმას. დედა კიკოლას მიმართავს: შეილო, დღემდე გიგლოვდი, მენზე ვიყვამდი შავსაო, დღეიდან ეიგლოვებ იმ შენს ძმას, მოღალატეს და ავსაო“.

ზურაბ წერეთლის სახე – ეს არის მოღალატე ფეოდალის სახე, რომელიც „ყიზილბაშური“ მედიდურობით მიიანს აყენებს საქართველოს. ზურაბი ისტორიული პირია. ისტორიულად მას დიდი წვლილი მიუძღვის იმერეთის სამეფოს რუსეთთან დაკავშირებაში. მაგრამ აკაკი მას ყველგან უარყოფითად გვიხატავს. ზურაბს, როგორც მეფის პირველ სახლთუხუცესს, სამეფო კარზე დიდი გავლენა მოუპოვებია. მეფეც კი „უმისოდ ვერას ჰბედავდა“. იგი როგორც მეზობონე სასტიკი და დაუნდობელია. მან სასტიკი მოპყრობით შური იძია კიკოლასა და მის ოჯახზე, არ დაინდო ხალხის საყვარელი მკურნალი ოთარ თურმანიძე. ხოლო როდესაც მეფემ სათათბიროდ მიიწვია ქართლ-კახეთის დახმარებაზე, უარყოფითი რჩევა მისცა მეფეს. საერთო-სახალხო საქმე მან იმერეთისათვის შორეულ და საზიანო საქმედ გამოაცხადა. გამთიშველი პოლიტიკის მიმდევარმა ასე განაცხადა: „რათ დავიწყულულოთ სხვისათვის გული, როცა ისარი ჩვენ არ გვესობაო“. ეს ზეიადი ფეოდალი ვერაგულად ატყუებს მეფე ერეკლეს, რადგან დაამთავრა იგი, ჩააბა სასტიკი ომში და თვითონ კი იმერეთისაკენ გაბრუნდა... პოემის მიხედვით, მოღალატე წერეთელმა მუხანათურად

დალუპა მეფე სოლომონიც, რისთვისაც ხალხი მას წყველა-კრულვით იხსენიებდა.

პოემაში მრავალი ისტორიული მოვლენა სიმართლით არის წარმოსახული, მაგრამ იმის აღნიშვნა, რომ თითქოს სოლომონსა და ზურაბ წერეთელს ერწანისის ომში მონაწილეობა არ მიეღოთ, ისტორიულ ჭეშმარიტებას არ გამოხატავს. აღნიშნულის ირგვლივ აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგი წყარო უარყოფს იმერთა მხედრობის-სოლომონ მეფისა და ზურაბ წერეთლის მონაწილეობას ამ ბრძოლაში, ზოგი კი აღიარებს. როგორც ჩანს, პოეტი „იკოლას ნაამბობის“ წერისას ემყარებოდა რუსი ავტორების ბუტკოვისა და ღუბროვინის ტენდენციურ მონაცემებს. მაშინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის დაბალი დონე და პრობლემათა შეუსწავლელობა აკაკის აიძულებდა დაყრდნობოდა ოფიციალურ ცნობებს. ამან კი ისტორიული სიმართლის დამახინჯება გამოიწვია მის პოემაში. მოგვიანებით პოეტის მიმართ საყვედურის წერილებიც დაიბეჭდა, აკაკიც ჩაება კამათში, მაგრამ პრობლემის გამუქებაში გარდატეხა მაშინ არ მომხდარა.

რაც შეეხება პოემაში ასახულ ქართველთა გმირობას, ობიექტური სინამდვილეა და არა პოეტის ფანტაზიის ნაყოფი.

პოემა საერთოდ მაღალმხატვრულადაა შესრულებული. ლექსი მოქნილი და ელასტიურია. ყოველი მხატვრული სახე ნათელი და გამჭვირვალეა. მოქმედება დინამიკურია. პოეტი გვევლინება ეპიკური თხრობის დიდოსტაგად. ნაწარმოებში უხვადაა გამოყენებული ხალხური ლექსიკა, ბრძნული თქმები, ჰიპერბოლები, შედარებანი და სხვ.

აკაკი წერეთელი მთელ თავის შემოქმედებაში განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა ეროვნული კონსოლიდაციის, ქართველი ხალხის მტკიცე ერთიანობის, სრულიად საქართველოს მთლიანობის იდეას. პოემა „ნათელა“ სწორედ ამ საკითხს ეხება. პოემა პირველად დაიბეჭდა 1897 წელს. თხზულებაში გადმოცემულია ქართველთა პაგრიოტიზმი. სამშობლოსათვის თავდადება და გმირული პათოსი ერთმანეთს ერწყმის. გმირ ქართველ მამაკაცებთან ერთად აქ დახატულია გმირი ქართველი ქალის პაგრიოტიკული სახე. პოეტი გვიჩვენებს ჩვენი ქალების სიწმინდეს, მნეობრივ უბიწობას, ოჯახისა და ქმრის განუზომელ სიყვარულს. აკაკის აზრით, ჩვენი ქალები-სათვის განსაკუთრებით პაგრიოტიზმია დამახასიათებელი.

პოემა „ნათელა“ ისტორიულ თემაზეა აგებული. მასში შემოქმედებითადაა გამოყენებული მემკვიდრეთა ცნობები, ქართულ და უცხოურ ენებზე არსებული საისტორიო წყაროები, მხატვრული ლიტერატურა და ფოლკლორული მასალები, პოემის სიუჟეტი გამდიდრებულია პოეტური გამონათხრობით. პოემაში ასახულია ქართველი ხალხის

აგებლობა მონღოლთა შემოსევისას და ამერ-იმერთა იმდროინდელი აშლილობა, ღალატი და სისხლისღერა. დამხობილი ძმობისა და ერთობის დაშლის ნიადაგზე „დადგა ბნელი, საზარელი ღრო მხეცების სანაეარდო!... მზის სხივების ველარ მჭერეტი გახმა ია, დაჰკნა ვარდი“. ამით ისარგებლეს აგრესორთა ურდოებმა და შავი ღლე გაუთენეს ქვეყანას: ყოველი მხრით გაისმოდა სულთამბრძოლი „ვაი, ეიში“ და დაცემულ ქართველობის აღარ ჰქონდათ მის მგრებს შიში“. მოძალადეებმა ქვეყანა გაანადგურეს, „მთა და ბარი გაასწორეს, შეაერთეს ზღვა და ვაკე“.

იოემაში დიდი სიმძაფრითაა დაგმობილი სამეფოთა და გომთა შორის ღალატი და დაუნდობელი ბრძოლა. აქ ხაზგასმულია, რომ მძიმე ვითარებაში საქართველოს მოველინა კიდეც უფრო დიდი უბედურება: ძმათა შორის შური, გაუტანლობა, უნდობლობა და სისხლისღერა. სეპარატიზმის, ურთიერთქიშპის, ღალატის ნიადაგზე აღრე ძლიერებით განთქმული სახელმწიფო დაუძღურდა და დაეცა, გადაგვარებისა და გადაშენების ღრო დაუდგა. „ნათელაში“ დავით გურამიშვილის ცნობილი სტრიქონების გამოყენებით, აკაკი ხატავს ამერეთისა და იმერეთს შორის არსებული უთანხმოების სურათს:

„მამა-პაპის წაღმა ხნული
შეიღიშეილთა დაღმა ჟარცხეს!
და ამერეთ-იმერეთმაც
ერთმანეთი დაამარცხეს“.

ჯერ კიდეც 1867 წელს გაბ. „ღროების“ ფურცლებზე აკაკი მიუთითებდა: „შავ-უკულმართ ღროებისაგან დათესილი ძველთაგანვე უთანხმოება უბედურად მოიმკო საქართველომ, როდესაც ის, საქართველო, განაწილდა რამდენიმე სამეფოდ და სამთავროებად... ძმური კაეშირი გაწყდა მათ შორის და მიზეზიც ეს იყო საქართველოს დაცემისა და გაოხრებისა“. იოეტი კარგად ხედავდა მეცხრამეტე საუკუნეში ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესს და იმედითა და სასოებით შეჰხაროდა ამ მნიშვნელოვან მოვლენას.

იოემის პერსონაჟი, სამეგრელოს მთავარი ცოტნე დადიანი ისტორიულად ცნობილი პიროვნებაა. ის იყო ერისთავთ-ერისთავის შერგილ დადიანის ვაჟი და ცხოვრობდა XIII საუკუნეში. მემბატიენენი მას დიდი პატივისცემით იხსენიებენ და ახასიათებენ როგორც სათნო, წარჩინებულ და ბრძოლათა შინა სახელოვან კაცს. სხვა ადგილას ჟამთააღმწერელი ცოტნეს შესახებ წერს: ცოტნე დადიანი იყო „სათნოება მაღალი და განსათქმელი, საქმე საკვირველი და ყოვლისა ქებისა ღირსი“. მისი გმირობის ამბავი თაობიდან თაობაზე

გადმოდიოდა. ცოგნე დადიანი მონაწილეობდა მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ მოწყობილ კოხტას თავის შეთქმულებაში. იგი სრულიად საქართველოს პაგრიოტებთან ერთად ამერ-იმერთა ერთიანი საბრძოლო შეკავშირებით ლაშობდა ქვეყნის გათავისუფლებას. შენდობილებმა გადაწყვიტეს აჯანყების მოწყობა და დროც დათქვეს. მანამდე უნდა ემზადებინათ ჯარის შეკრებაზე. ცოგნე გაემართა თავის სამთავროში ლაშქრის საწვევად. საუბედუროდ, შეთქმულება გამჟღავნდა. მონღოლებმა განდობილნი შეპყრობილნი წაიყვანეს ქალაქ ანისში და ნოინის ბრძანებით შეუდგნენ მათ საშინელ წამებას – ხელ-ფეხ შეკრულნი, გამიშვლებულნი დააწვინეს მშვენიერად. ცოგნემ გაიგო რა შეთქმულთა შეპყრობა, ვაჟკაცურად გაიზიარა მათი ბედი. ნოინმა დიდად გაიკვირვა დადიანის ამგვარი ქცევა. ამ გმირობით აღფრთოვანებულმა გაათავისუფლა ქართველნი.

საისგორიო წყაროებზე დაყრდნობით აკაკიმ წარმოსახა ცოგნეს შთაბეჭდვათა სახე. მან შემოქმედებითად გაიზიარა ეპითაღმწერელის ცნობები. ამასთან პოემაში ჩაურთო საინტერესო, მომხიბვლელი ეპიზოდები, გაამდიდრა იგი პოეტური გამონათქვამებით: აღიღებული მდინარის (ყვირილას) ვაჟკაცურად გადალახვა (სხვათა შორის, ეს ხერხი აკაკის საყვარელი ხერხია. გაეხსენოთ გლახა ბაქრაძის მიერ აღიღებული არაგვის გადალახვა მოთხრობაში „ბაში-აჩუკი“), ნათელასთან გამოცხადება, პაგრიოტული დავალების მიღება, პირობის შესრულება, ქორწილი ხოპში, სხვადასხვა მსრიდან პაგრიოტთა სასახლის აღწერა, ტყვედპყრობილ შეთქმულთა წერილი, ცოგნეს საუბარი ნოინთან, ნათელასთან შეხვედრა ურდოში და სხვ. ამ პოემაში აკაკისათვის უფრო დამახასიათებელია ზოგადი შტრიხებით პერსონაჟის გამოკვეთა. ცოგნეს დახატვისას ავტორი იყენებს ფოლკლორულ პერსონაჟთა დამახასიათებელ ნიშნებს, „ვეფხისტყაოსნის“ მძლეთამძლე პერსონაჟების ზოგ თვისებას.

პოემის იდეური შინაარსის გაშლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი პერსონაჟია მოდინახეს ციხის მფლობელის ქველი წერეთლის ასული ნათელა. ამ სახის შექმნისას აკაკის ფანტაზიას ასაზრდოვებდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიული ცხოვრების ცნობილი მოვლენები, მხატვრული ლიტერატურა და ხალხური შემოქმედება. ქართულ საისტორიო წყაროებსა და ფოლკლორში მრავალი გმირი ქალის სახე გვხვდება, რომელნიც შემკობილნი არიან ღირსეული თვისებებით. წლების მანძილზე ხალხი უმღეროდა, ქება-დიდებას ასხამდა პაგრიოტ ქალებს, ხოლო ხალხურ მთქმელებს და მემადიანეებს არ ავიწყლებოდათ მათთვის სათანადო ადგილის მიჩენა. აკაკიმაც მარჯვედ წაატანა ხელი მასალებს და მათ თარგმე ააგო ნათელას სახე.

პოეტი გმირ ქალს ახასიათებს, როგორც ქართველი ხალხის ეროვნული ერთიანობისათვის მებრძოლ პაგრიოგს, ვისთვისაც უმთავრესია სამშობლოს მომავალი. მას თავი უბედურად მანამდე მიაჩნია, სანამ ქართველს მონღოლის უღელი ადგას, გულს უკლავს ის ვითარება, რომ „ლიხს იქით მომძე ქართველი ყმად გაუხდია მონღოლებს“, მისთვის ძვირფასია იმგვარი დავალების მიცემა საგრფოსათვის, რომელიც ქვეყნის განთავისუფლების საქმეს ემსახურება. ამ მხრივ იგი ნესტან-დარეჯანს ჩამოჰკავებს. აკაკი პოეტური აღმაურებით ხაგავს ქალის სახეს. მოდინახის ციხის პაგრონი ქველი წერეთლის ასული ობლობაში გამრდილა, „ცით მოწყვეტილი ვარსკვლავი ეღემში რგული ვარდია... ოდნავ უპობენ ლალ-ბაგეთ კბილები მარგალიტისა, თან ახლავს ენა ბულბულის და მოჭიკვიკე ჩიტისა“. ნათელას სულიერი სიდიადე მისი მომხიბვლელი გარეგნობის სრული აღეკვებურია. გარეგნულ პორტრეტს ავგორი დიდ ყურადღებას უთმობს“. „ტანადობა აქვს ალვის ხის და თვალადობა მთვარისა, ღიმილი ცისკრის ვარსკვლავის, სხივოსან მოელვარისა“. ცისფერთვალემა ნათელა „სამოთხის ჩამსახველია, კოჭებამდე სცემს ხუჭუჭი, შავი უკუნი ბნელია“. ნათელას მომხიბვლელობით მრავალი ვაჟკაცი დაინტერესებულა, მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ გმირ ქალთა დარად მასაც გულიდან არ სცილდება შეგონება „სჯობს, საყვარელსა უჩვენე საქმენი საგმირონია!“ და ნათელაც სწორედ იმას იგულვებს საქმროდ, ვინც სამშობლოს მტრებს რისხვად მოევიწიება. აკაკი მრავალნაირ ხერხს იყენებს პერსონაჟის ბუნების უკეთ წარმოსაჩვენად, ამ მხრივ დამახასიათებელია ნათელას სულისკვეთება, მისწრაფება გვამცნოს. ნათელას სიმღერა „ჩონგურს სიმები გაეუბი“ საქართველოს მთლიანობის იდეითაა შთაგონებული და სრულიად საქართველოს ერთობის, ერის კონსოლიდაციის გამომხატველი პიმნია. ნათელას სიმღერა ხალხმა აიგაცა და საყვარელ სიმღერად აქცია:

„ჩონგური საქართველოა,
სიმები ჩვენ ვართ ყველაო,
სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებნი
ოდელა-დელა. დელაო!
ერთი მათგანიც რომ გაწყელს,
მამინე უნდა შეელო,
რომ არ გაფუჭდეს ჩონგური
ოდელა-დელა დელაო!“

აკაკის მოუშორებლად აწუხებდა ერის კონსოლიდაციის პრობლემა. ამ მოტივიდან დაკავშირებით მან 1876 წელს გაბ. „დროებაში“ გამოაქვეყნა ფელეტონი „ჩანგური“. აქ აკაკი წერდა: „საქართველო

ეს არის ჩონგური, რომლის სიმებსაც შეადგენენ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, აჭარა, ლაზისტანი და სხვ. თითოეულს ამათვანს თავისი საკუთარი ხმა აქვს, მაგრამ კერძოდ თავისთავად არც ერთს არა აქვს ძალა, თუ ერთმანეთს არ შეუთანხმდნენ. ეს მოტივაცია მგოსანმა მრავალჯერ გაიმეორა. კერძოდ „ვეფხისტყაოსანში“ წაკითხულ ლექსიაშიც კი. ხოლო დასრულებული კომპოზიციის ლექსის სახით წარმოადგინა პოემა „ნათელაში“.

აკაკი წერეთელის ეპიკურ თხზულებებში განსაკუთრებით გამოირჩევა პოემა „თორნიკე ერისთავი“. იგი ხასიათდება უბალლო მხატვრული ოსტატობით და ღრმა იდეურობით. ამ ნაწარმოებით პოემა შემოქმედებითად განავეითარა და გაამდიდრა ახალი ქართული ლიტერატურის ძვირფასი საგანძური. აღნიშნულ პოემაში აკაკი წერეთელმა დიდი პოეტური ხედვით ასახა ჩვენი ქვეყნის გმირული წარსულის დიდი ისტორიული მოვლენები, ხალხის სიბრძნე, სახელოვანი გრადიციები, გაუგებელი მსნეობა, უსრეგი ძლიერება, პუმანიზმი, მაღალი იდეალები და დიდი მხატვრული ძალით დააყენა იგი თანადროულობის ინტერესების სამსახურში.

პოემის სიუჟეტი აგებულია მათე საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიულ მოვლენებზე. აღნიშნული ეპოქა მეტად საინტერესო ხანაა ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. ამ პერიოდში, რამდენადაც ეს იმ დროს შესაძლებელი იყო, საფუძველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებას, „ეროვნულად დაკუწული სხეულის გამთელებას“¹, ქვეყნის პოლიტიკურ ძლიერებას, ეკონომიკურ აღმავლობას და კულტურულ-ლიტერატურული ცხოვრების წარმატებას. ამ ხანაში საკმაოდ მომწიფდა და განვითარდა ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნება. იმ დროს საქართველო გოლს არ უღებდა მემობელ ხალხებს, ქართველები აგებდნენ კულტურის ცენტრებს თვით ბიზანტიაშიც და თავდადებულად იღვწოდნენ ქართული მეცნიერებისა და კულტურის აყვავებისათვის, მშობლიური ენის განვითარებისა და მისი ღირსების დაცვისათვის. იმდროინდელი საქართველო ახლო ურთიერთობაში იმყოფებოდა მსოფლიოს ძლიერ და მოწინავე სახელმწიფოებთან. ქართველებს ძალა შესწევდათ დახმარებოდნენ ძლიერ საბერძნეთს და დაეხსნათ იგი ბარდა სკლიაროსის დარბევისაგან.

საისტორიო წყაროებიდან ცნობილია, რომ ბიზანტიის სამეფოს აუჯანყდა სარდალი ბარდა სკლიაროსი. მოჯანყემ ზედიზედ დაამარცხა ბიზანტიის კეისრის ბასილის ჯარები, მიაღვა სატახტო ქალაქს

¹ კაკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, 1951, გვ. 44.

და ლამობდა მის ალებას. შეშინებულმა, უდაო დამარცხების საშიშროების წინაშე მდგარმა ბასილმა დახმარებისათვის მიმართა გოკლარჯეთის მეფეს დავით კურაპალატს. დავითმა მიაშველა კეისარს თორმეტი ათასი ქართველი თორნიკე ერისთავისა (თორნიკე იმ დროს ბერად იყო შემდგარი ათონის მთაზე) და ჯოჯიკის მთავარსარდლობით. ქართველმა მეომრებმა სასტიკად დაამარცხეს ბარდა სკლიაროსი და საბერძნეთი გადაარჩინეს დარბევას. ცნობილია, რომ ბარდა სკლიაროსის აჯანყება დაიწყო 976 წელს და გრძელდებოდა 979 წლამდე. უფრო სწორად თორნიკემ სკლიაროსის ჯარები საბოლოოდ დაამარცხა 979 წლის 24 მარგს¹.

პოეტი თხზულების პირველსავე ტაქებში გვაცნობს ქართველი ხალხის გმირობასა და ვაჟკაცობას. პოეტს ღრმად სწამს, რომ ქართველი ერი კვლავ ცოცხალია, არ მომკვდარა და გვასულდგმულებს უკეთესი მომავლის იმედი:

„ნაშთი ძველი ღიღებისა
არ გამქრალა ჯერაყ ყველა—
ღლესაყ მისი მარაჟანლით
ნიმანს გააძლეეს ცისარგყელა!—
შეიდ სამთავროს მოგვაგონებს
მოელავარე ის შეიდღური
და ივიღურებს არ მომკვდარა,
გაიღვიძებს ისევ ერი.“

პოემაში ასახული მთავარი მოვლენები, ძირითადად ისტორიული ფაქტები ქვეყნის ცხოვრების სინამდვილიდანაა აღებული. ნაწარმოების მთავარი პერსონაჟები: დავით კურაპალატი, იოანე და თორნიკე ერისთავი, ბიზანტიის იმპერატორები კონსტანტინე და ბასილი, დედოფალი თეოფანია ბარდა სკლიაროსი, მოქის თავადი აფრანიკი და სხვ. ისტორიული პირები არიან. ყველა მათგანის მხატვრული სახე მდიდარ ისტორიულ წყაროებსა და ხალხურ გადმოცემებს ეყრდნობა. პოემა მდიდარი ისტორიული ფაქტები, მასალები ისტორიული სიმართლით აამეტყველა, მიანიჭა მათ მარადიული პოეტური უკვდავება. „თორნიკე ერისთავი“ ნამდვილად ისტორიული, სახალხო პეროიკული პოემაა.

პოეტი აღნიშნავდა რა წინაპართა დიდ დამსახურებას ქვეყნისა და მსოფლიოს, განსაკუთრებით საბერძნეთის წინაშე, მიუთითებდა, რომ ჩვენ ვალდებული ვართ შევისწავლოთ ჩვენი წარსული, გავიცნ-

¹ კაკეელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ტ. II, გვ. 224.

ოთ ჩვენი მამა-პაპები და მათი ღვაწლი, რომ ჩვენც მათის მიბაძვით, დრო და ადგილის შესაფერად აწმყოში მომავლისათვის ვიშრომით.

აკაკი წერეთელის მიერ „თორნიკე ერისთავში“ ქართველი ერის ისტორიული დამსახურების ხაზგასმას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველების ეროვნული სიამაყის გრძნობის გაღვივებისათვის, მისდამი პატივისცემის, მისის ავტორიტიტის აღიარებისა და ზრდის საქმეში. ამით პოეტი ხალხში აღვივებდა პატრიოტიზმის სულისკვეთებას, კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის მისწრაფებას.

საისტორიო წყაროებში გაკვრით არის მოხსენებული ზემო ქვეყნების ქართლისათვის გადმოცემის შესახებ. აკაკიმ ამ ცნობას საგანგებო მნიშვნელობა მიანიჭა, როგორც დიდ ეროვნულ და სახელმწიფოებრივ მოვლენას. ეს არის ხაზგასმული თორნიკე ერისთავის სიგეებში მეფესთან და კათალიკოსთან საუბარში:

„სამაგიეროდ ქართლს ჰპირდებიან
ზემო ქვეყნების დაბრუნებასა;
მხოლოდ ამისთვის მე დაეთთანხმე
იმათ სურვილს და იმათ ნებასა“.

საისტორიო წყაროებით დასტურდება, რომ ზემოქვეყნები ადრე მართლაც ქართველებს ეკუთვნოდათ (საბინინი), ხოლო სკლიაროსის დამარცხების შემდეგ ბიზანტიის კეისარმა იგი, დაპირების თანახმად დაუბრუნა საქართველოს. პოემაში აღნიშნულია, რომ ბრძოლის ველიდან გამარჯვებული ქართველი ჯარის დაბრუნებისას, თორნიკე ერისთავმა მეფეს გადასცა უპირველესი და განსაკუთრებით საყურადღებო საჩუქარი – ზემოქვეყნების დაბრუნების სიგელი. ეს სურათი იშვიათი საბეიმო შთაგონებითაა პოემაში დახატული.

ამ საკითხის შესახებ საქართველოს ისტორიის წიგნში აღნიშნულია: „მაღლიერმა ბასილმა ამ დახმარების სანაცვლოდ დავითს დიდი მიწა-წყალი აჩუქა: კარინის ანუ ერგერუმის ოლქი, მემობელი ბასიანის ოლქი (ამჟამად პასენი), პარქისა და აპაჰუნქის ოლქები, მეტად მნიშვნელოვანი ციხე ხალდო-არიჭი, და კლისურა (მეკარი) შთაჲარ გზამე ერგერუმიდან გრაპიზონისაკენ და სხვ.“¹ ცნობილია, რომ ბიზანტია ამ დროისათვის მსოფლიოში სახელგანთქმული ქვეყანა იყო თავისი განვითარებული კულტურით, მდიდარი მწერლობითა და სწავლა-განათლებით. ამ კულტურით დაინტერესებული იყო საქართველოც; იგი ყოველთვის ცდილობდა „ბიზანტიის კულტურის ცენტრში შეჭრას“ (კ.კეკელიძე) და ეს მისწრაფება განახორციელა

¹ ნ.ბერძენიშვილი, ივ. ჯაფარიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 158.

კიდევ ბარდა სკლიაროსის დამარცხების შედეგად მიღებული ალაფის გამოყენებით – ათონის მთაზე ივერიის მონასტრის აგებით. ეს ისტორიული ცნობა მთელი მხაგერული სიმართლით და დიდი პოეტური ძალით დახატა აკაკიმ თავის პოემაში.

პოემაში ასახულია მრავალი ვნებების, მისწრაფების, აქტიური მოქმედებისა და წრფელი გრძნობის შემცველი ხასიათები... ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა ქართველი სარდლების: ორბელიძის, ჯოჯიკის, ჯაფანიძის და ლომკაც სავარსამიძის ეპიზოდური სახეები. აღნიშნული პერსონაჟები ძირითადად ისტორიულად ან გადმოცემებით ცნობილი პირები არიან.

თხზულების პირველ თავშივე გვიჩვენა ავტორმა სარდალ ორბელიძის შესანიშნავი სახე და მისადმი სიმპატიური გრძნობით შეპყრობილი მკითხველი ნაწარმოების ბოლომდე განიცდის მის მდგომარეობას, შესგრფის მის ვაჟკაცობას, წუხს მისი აებელობით და შეუწყვეტელი, დიდი ინტერესით ადევნებს თვალყურს მასთან დაკავშირებულ მოვლენებსა და სიგუაციებს.

პოემაში დავით კურაპალატი დახატულია იმ ამაღლებული სახით და მომხიბლაობით, როგორც შეეფერებოდა მის ისტორიულ როლსა და საქვეყნო ავტორიტეტს. დავითი გამოჩენილი ისტორიული პიროვნებაა, იგი საქართველოს, უფრო ზუსტად, გაო-კლარჯეთის ძლიერი მეფე იყო, საქართველოს ერთიან სახელმწიფოდ შეკავშირების ფუძემდებელი. დავით კურაპალატი თხზულებაში იშვიათად გამოჩნდება ხოლმე, იგი ეპიზოდურ ჩარჩოებშია მოქცეული, მაგრამ ყოველი მისი გამოჩენა დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე.

თორნიკე ერისთავი, როგორც ვიცით, ისტორიული პიროვნებაა. პოემა თანამედროვეობის პროგრესული იდეების შუქზე ასახა იგი „ისტორიული სუნთქვით“. თორნიკეს მხაგერული სახე სცილდება ეპოქის ჩარჩოებს და თავისი კეთილშობილური თვისებებით, მორალით, მოქალაქეობრივი იდეალებით ეხმაურება თანამედროვეობის, მოწინავე კაცობრიობის სულსკვეთებას. თორნიკე ერისთავის შესახებ წყაროებში შედარებით მცირე ცნობები მოიპოვება. გიორგი მთაწმინდელის თხზულებაში „ცხოვრება იოვანესი და ეფთუმესი“ მხოლოდ რამდენიმე შტრიხია წარმოდგენილი ამ დიდი მხედართმთაერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. აქ აღნიშნულია, რომ „დიდი თორნიკ თვისა ქუეყანასა მონაზონ იქმნა“. თორნიკეს ათონში მისვლისას „ფრიადი სისარული იქმნა მონასტერსა შინა მას დღესა, რამეთუ არცა დიდი ათანასი უმეყარ იყო თორნიკის საქმესა და წარჩინებულობასა და „ახოვანებასა“. ხოლო ამავე თხზულებაში

¹ გიორგი მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთუმესი, 1946, გვ. 17.

სხვა ადგილას ნათქვამია: „...დიდი თორნიკ წყობათა შინა აღზრდილ იყო და სალაშქროთა საქმეთა... უბნობა და ჰამბავე უყუარდა“.¹

თხზულების სიუჟეტურ განვითარებაში პოეტი თანმიყოლებით ამღიარებს თორნიკე ერისთავის სახეს. სკლიაროსის წინააღმდეგ ბრძოლაში ნაჩვენებია ქართველი მხედართმთავრის დიდი გამოცდილება, უსწრაფესი მოსაზრებულობა, რაზმთაწყობის უბაღლო ხელოვნება, საომარი მოქმედების ბრძნული სტრატეგია და ტაქტიკა.

ბარდა სკლიაროსთან შედარებით თორნიკე ერისთავი ერთგვარად კონგრასტული სახეა. სკლიაროსი, მართალია, ფრთხილი და გამოცდილი სარდალია, მაგრამ ამასთანავე იგი ბრამმორეული, ნერვიული და მოუსვენარია. /„კბილებს ილესავს ბრამმორეული, არც დღე, არც ღამე აღარ აქვს ძილი“/, თორნიკე ერისთავი კი ღინჯი, აუღელვებელი, წინდახედული, შორსმგვრეტელი, ბრძენი იშვიათი გულისხმიერი, უაღრესად ენერგიული და დიდი ტაქტის სარდალია. მსოფიანების მიუხედავად, ახასიათებს ჭაბუკური სიმხნე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია თორნიკე ერისთავის მებრძოლი ჰუმანიზმი. მგრებთან ომში დაუმოგველს, მხნეს უტეხ მხედართმთავარს დამარცხებული მგრის მიმართ უდიდესი პატივისცემა და გულისხმიერება ახასიათებს. მას ამოძრავებს რაინდული სულისკეთება. დამორჩილებული მგრის მიმართ შურისძიება დამამცირებელ. შეურაცხმყოფელ გრძნობად მიაჩნია.

„ეაქაყს რომ ბედი სხვას დაამონებს,
დასაგანჯავად ისიც ეყოფა“

ასეთია თორნიკეს პოზიცია. მგრის ბანაკიდან ტყვედღავარდნილ მეომართა ღირსების დასაცავად სარდალი თავისიანებს უბრძანებს: ნურეინ გაბედავს დატყვევებულებს, რომ მიაყენოს შეურაცხყოფაო. კაცთმოყვარობის მაღალი გრძნობითაა გამთბარი გამარჯვებული მხედართმთავრის სიტყვები: „სიკვდილი ყველას ათანასწორებს: თვისიანს, უცხოს, მგერს და მოყვარეს!“. გმირი ქართველი მხედართმთავრის ომის შემდეგ გაცემული ბრძანება ასეთია: „გაურჩეველად, ქართველი იყოს, გინდა სპარსელი, გინდა ბერძენი, გინდა სომეხი, სულ ერთიანად მოჰკიდეთ ხელი!... ვეცადოთ ყველამ და ნუ დაეაკლებთ დაჭრილებს მოვლას და მკვდრებს სამარეს“.

ამრიგად, თორნიკე ერისთავის სახე სამშობლოსა და ხალხის დიადი საგმირო საქმეებით, მისი სიბრძნით, მდიდარი გრძნობებით, საუკეთესო მისწრაფებებით არის შთაგონებული. ამიგომაა, რომ იგი

¹ გიორგი მთაწმინდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთუმესი, 1946, გვ. 29.

ქართველ გმირთა გუნდში ისე ბრწყინავდა, როგორც გვირგვინში პირველი თვალი“.

პოემა „თორნიკე ერისთავი“ დიდი მხატვრული ოსტატობითაა შესრულებული. იგი გამოირჩევა იმეიათი პოეტური საღებავებით, სადა, დახვეწილი სახეებითა და ამბავთა საინტერესო განვითარებით. პოემის მხატვრული თავისებურებები პასუხობენ ეპოპეის იდეურ მიზანდასახულებას. თხზულების ფაბულა, კომპოზიცია, სიუჟეტი პერსონაჟთა დახატვის ოსტატობა, პოეტური გამოსახვის საშუალებათა შერჩევა-გამოყენება, ბუნების სურათები, ენა და მხატვრული ასახვის სხვა საშუალებები საეხებით ემსახურება ნაწარმოების იდეის სრულყოფილად შთამბგონებლად გადმოცემის ამოცანას.

პოეტი დიდი ოსტატობით ხატავს ბატალურ სცენებს, ბრძოლის სურათებს. უაღრესად შთამბეჭდავად არის აღწერილი ბრძოლის ყველა ეპიზოდი:

„იკინა, კენესა, წყევა, მუქარა
და ჩახა-ჩუხის ხმა გულსაშარი
არეულია და ფეხით გააქეო
ცხენებს დაჭრილი და ცოცხალ-შეკლარი“.

განსაკუთრებით დიდ ექსპრესიულობას და მხატვრულ უშუალობას აღწევს პოეტი ომის შემდგომი სურათის დახატვაში. პოემის ეს თავი შთაგონებულია ღრმა ჰუმანიზმით, სასტიკი პროტესტით კაცთა ბოროტნამოქმედარის, ადამიანთა ხოცვა-ჟლეტის, კაცობრიობის გამანადგურებელი ომების წინააღმდეგ. შეუძლებელია მღელვარების გარეშე წაიკითხოს ადამიანმა გრატიზმით აღსავსე სტრიქონები, რომლებიც გვისურათებენ მთვარით განათებული ნაომარი ველის სურათს:

„გაანათა და გამოაჩინა
დასანახაეი გულშესაშარი,
თითქოს უნდოდა ეჩვენებინა
კაცისთვის ბოროტნამოქმედარი.
სულ დაჭრილ მკედრებით მოფენილია
ხეობა, ლეღე, ტყე და მინდორი!
ვისიუ სიცოცხლე დილას პყვოდა,
ახლა შექმნილა ლეში და მძორი“.

პოეტი უჭკნობი მარავენდელით მოსავს იმ მამულიშვილის უკვდავ სახელს, რომელმაც „თავის სამშობლო ქვეყნის ხსოვნაში სამარადისოდ დახუჭა თვალი“:

„ღელის ცრემლების მან საპასუხოდ
აქ ბრძოლის ველზე სისხლი დაღვარა...“

და შეასრულა მით ღირსეულად
მამულიმეილის უკედავი ვალი,
თავის სამშობლო ქვეყნის ხსოვნაში
სამარადისოდ დახუჭა თვალი!”

უაღრესად ფაქიზად არის პოეტის მიერ შესრულებული ჭაბუკი გმირის ერთგვარი დაგირება. ჭაბუკს დიდ საქვეყნო მოვალეობასთან ერთად გულს უხურვებდა სხვა ფაქიზი გრძნობაც. მაგრამ სიკედილმა ყველაფერი ფერფლად აქცია, განუხორციელებელი გახადა ბევრი მისი ოცნება:

„ვინ იყის, რაღარა საიდუმლო
მან საიქიოს თან წაიგანა?
შორს სადმე ქართლში დეღამ გამოსცნოს,
ან გულის სატრფომ ეს გამოცანა!“

ეს სტრიქონები და აღწერილი ეპიზოდები საერთოდ თავიანთი დიდი მხატვრული შთაგონებით აღვივებენ ხალხში ომების, კაცთა ხოცვა-ჟლეტის წინააღმდეგ მიმართულ პროტესტს.

პოემის მხატვრულ ღირსებათაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ლექსის სიმსუბუქე, მისი მაღალი პოეტური აღმაფრენა პოემაში უმთავრესად გამოყენებულია ათმარცვლოვანი ლექსი და რვა მარცვლოვანი შაირი. ლიგერატურული და ხალხური ფორმები, ანდაზები და აფორიზმები, თქმულებები (ამირანი), ბრძნული თქმები გაბნეულია მთელ პოემაში. ამირანის ლექსის ჩართვით პოემა უფრო ნათლად და აშკარად განასახიერა თავისი ეროვნული იდეალები.

პოემა „გამმზრდელი“. „გამმზრდელი“ აკაკის პოეტური მუშის ბრწყინვალე მწვერვალია. იგი თავისი შინაარსით, თემატიკით, პრობლემათა აქტუალობით, იდეური მიზანდასახულებითა და მხატვრული ოსტატობით ახალი ქართული ლიგერატურის ერთ-ერთი მშვენიერა და გვირგვინია.

პოემა პირველად გამოქვეყნდა 1898 წელს და სწრაფად გავრცელდა ხალხში. ითარგმნა მრავალ ენაზე.

პოემა მიძღვნილია პედაგოგებისადმი (სათაურის ქვეშ მინიშნებულია „ნამდვილი ამბავი. ეუძღვნი ჩვენს პედაგოგებს“).

„გამმზრდელი“ მრავალპლანიანი ნაწარმოებია. მასში ასახულია საზოგადოებრივი ცხოვრების აქტუალური პრობლემები: ახალგაზრდობის აღზრდის, აღმზრდელის როლისა და პასუხისმგებლობის პრობლემა, ადამიანის პარამონიული აღზრდის, მწეობრივმორალური და მაღალმოქალაქეობრივი თვისებების გამოქვეყნება-განმტკიცების აუცილებლობა, ჭეშმარიტი, წმინდა სიყვარულის მნიშვნელობა და ძალა ადამიანის ცხოვრებაში და სხვ.

პოემის ექსპოზიცია იხსნება მოქმედების აღცილის აღწერით:

„მთის მწვერვალზე, ცის მახლობლად,
მერცხლის ბუდედ რაღაც მოჩანს,
თვალთ ისარი შენაგორცნი,
ვერ არჩევს მის სიგრძეს და განს“.

ამ თვალუწვდენელ სიმაღლეზე დგას პატარა ფაცხა, რომელიც გვიხიბლავს თავისი უბრალოებით. ეს უბრალო „სადგომი“ თავისი სიჭურჭულით აჭარბებს დიდებულ ნაგებობებს. ეს პაეროვანი ფაცხა სამყოფ საეანედ აურჩევია ახალგაზრდა აფხაზს – ბათუს. ბათუს ცხოვრების საკუთარი ფილოსოფია ამოქმედებს. მისი ცხოვრებისეული პოზიციია ნათელია: მას სურს თავისუფალი, ლადი, ტკბილი და ბედნიერი ცხოვრება, ხოლო უმთავრესი და გადამწყვეტი ხიბლი და გატაცება ბათუს შთაგონებისა არის წმინდა და ერთგული სიყვარულით გამთბარი, ბედნიერი გრფობისა და მშვენების მადლით აღვსილი ნეტარება. პოემის დასაწყისშივე შუქფენით ასახულია ბათუსა და ნაზიბროლას წმინდა სიყვარული. ბათუმ და ნაზიბროლამ მთლიანად, მტკიცედ და მთელი არსებით დაუკავშირეს ერთმანეთს თავიანთი სიცოცხლე. სამეგრელოს ასული ნაზიბროლა საარაკოდ მომხიბლავი სულიერი სილამაზით და „ხორციელი ნიჭით“ იყო დამშვენებული. იგი, პოეტის დახასიათებით, „მოწყვეტილი ცის ვარსკვლავი, ედემს ალვად ასულია“. პოეტი ალგაცებით ამკობს ნაზიბროლას სილამაზეს:

„ელფურობით ვარდი არის,
სინამით კი მორცხვი ია—
გრფობისათვის ჯერ პირველად
გულის კარი გაუღია“.

პოეტის ამრით, ცოლ-ქმრის მაღალი მნეობრივი სიწმინდე და ფიზიკური მშვენებით მომადლებული „სულთა კაემირი“ ბურჯია საოცნებო ოჯახის „სალოცავი ტაძრისა“ და „ერის სიყვარულისა“. ამიგომ შექსარის მგოსანი ბათუსა და ნაზიბროლას წმინდა სიყვარულს და ლად ნეტარებას:

„ნეტავი მათ, მათ სიყვარულს
და მათ უხმო აღსარებას!—
ერთად გრძნობენ ამ ქვეყნადვე
სასუფეულის ნეტარებას—

სიყვარულის წმინდა გრძნობამ აამაღლა ბათუსა და ნაზიბროლას ადამიანური ღირსებანი და შეაძლებინა მათ „მთის მწვერვალზე“, „ცის მახლობლად“ ნივთიერად უბრალო ცხოვრება ამაღლებულ ნეტარებად განეცადათ. ექსპოზიციის ბოლო სტროფით პოეტი მიგვანიშნებს გრაგიკულ სიტუაციითა მოახლოებაზე:

„მაგრამ სანგრძლივ ეს სოფელი
გაახარებს ვისმეს განა?
თაფლში ურევს მწარე ნალევს!
მგრისას მისი გამოყანა!..“

პოემის შემდეგი სიუჟეტური განვითარება ხასიათდება ერთი მეორეზე მოყოლებული მძაფრი ტრაგიკული მოვლენებით, ღრმა სულიერი ტკივილებითა და მძიმე განცდებით. ტრაგიზმით აღსავსე სიტუაციების ასახვას წინ უძღვის ბუნების სასტიკი მძვინვარების სურათი. ასეთ მძიმე ვითარებაში ბათუს ესტუმრა ძმადნაფიცი მორდუ საფარ-ბეგი, რომლის სტუმრობასაც აღფრთოვანებით ეგებება.

საფარ-ბეგმა ძიძიშვილს აუწყა თავისი გასაჭირი. იგი მოუხიბლავს სილამაზით განთქმულ მია-ხანუმს. ამ „ჯადოქარმა“ ტრფობის საფასურად დაავალა: „თუ გიყვარეარ და ხარ ჩემი მოგვარეო, ინალიფას ლურჯი ცხენი ამ სამ დღეში მომგვარეო“. საფარ-ბეგს ერთადერთი გზა აქვს ინალიფას ცხენის ხელში ჩასაგდებად მოპარვა. ბათუმ მორდუსთვის თავი გაწირა და იკისრა ამ მეგად სახიფათო საქმის შესრულება:

„შენ ეგ საქმე მე მომანდე,
მე ვიზამ შენს მაგიურობას:
ან მოვიყვან იმ ცხენს, ან თავს
შეეწირავ შენს მეგობრობას!“

ჟაცხაში მარტო დარჩენილი საფარი სძლია ცდუნებამ და გამოუსწორებელი ცოდვა ჩაიდინა. ბათუს თავმზარი დასცა ერთგული და სათაყვანო მეუღლის აგრე განადგურებულ მდგომარეობაში ხილვამ, „და რომ კრინტიც არ დაუძრავს, იქვე უხმოდ ჩაიკეცა“. აქ გამოჩნდა კიდევ ერთხელ ბათუს სულიერი სიმაღლე, მან ანუგეშა განჯული ნაზიბროლა:

„ჩუ, ნუ სტირი გენაცვალე!
რაც გინახავს, სიძმარია,
დაივიწყე ისე მალე!-
მე და შენი სიყვარული
წმინდა არის, ვით ლამპარი“.

ბათუ ნამდვილი რაინდია. გამოირჩევა იშვიათი მოთმინებით, იებისყოფის სიმტკიცით, უბაღლო თავშეკავებით. იგი გვაოცებს სულიერი წონასწორობითა და ვაჟკაცობით. უაღრესად მწვავე ტკივილების განცდისას ბათუ თავშეკავებული, „მშვიდი სახით“ და ღიმილით აღვიძებს ცოდვილ სტუმარს. სტუმარს თავისი გულისწყრომა ასპინძელმა მხოლოდ მას შემდეგ აცნობა, რაც ოჯახიდან კარგა

მანძილზე გააილა: „საფარ-ბეგო, პირშაობა შენი ვიცი, შემიტყვიან!.. და დღეიდან ჩვენ ორს შუა მოციქული არის ტყვია!“ ბათუს ღრმა რწმენით მორღობა რჯულზე უმტკიცესი და ხელშეუხებელია. რაგინდ დიდი შეცოდება და დანაშაული მიუძღოდეს, მას ძიძიშვილი მაინც ვერ შეეხება.

საფარ-ბეგის ძირითადი უბედურება ნებისყოფის სისუსტეშია, მას არა აქვს თავშეკავების უნარი, გადარჭარბებით ემოციურია და ვნებათა-ღელეის ამყოლი, კონტროლს ვერ უწევს საკუთარ მოქმედებას და ქცევას.

პოემაში საფარ-ბეგი ცალმოგვად არ არის დახატული. პოეტი მის სახეს წარმოგვიდგენს შედარებით რთული ფორმით, გვიჩვენებს როგორც უარყოფით, ისე დადებით თვისებებსაც. იგი არ არის უმეცარი, გამოუცდელი და ჯაბანი, იცნობს ცხოვრებას, არის შეუპოვარი და უშიშარი ვაჟკაცი. საფარ-ბეგი გრძნობს ჩადენილ მძიმე დანაშაულს და მწვავედ განიცდის სინდისის ქენჯნას. იგი გულწრფელად აღიარებს თავის ცოდვას და გულწრფელადვე ითხოვს სიკვდილის ფასად გამოისყიდოს დანაშაული, სიკვდილით გაიმრთელოს სინდისი. მან შეიგნო თავისი უმსგავსო საქციელის ბიწიერება და მორჩილებით უჩვენა გულ-მკერდი პაჯი-უსუბის მიერ შემართულ დამბაჩას. მაგრამ ყველაფერი დაგვიანებული იყო. მისი უზნეო საქციელის გამოსწორება აღარ შეიძლებოდა. იგი მორღუობის გამგეხია და “ჩვეულების გადამგდები“, ხალხისა და აღმზრდელის შემარცხენი.

მართალია, ის ბოროტების ჩადენის წინასწარი განზრახვით არ მისულა ძიძიშვილის ოჯახში, მაგრამ რაც არ უნდა იყოს, მან უპატიური საქციელი ჩაიდინა. აღსანიშნავია, რომ სახელოვანი ქალები მიჯნურისა და საქმროსაგან მოითხოვდნენ საქვეყნო საქმისათვის თავდადებას, გმირულ-პატიოვებულ თავგანწირვას; საფარ-ბეგი კი დაემორჩილა ზია-ხანუმის უკადრის სურვილს. მართალია, ძლიერი პატიოსნისაგან ბედაურის მოტაცებას, ერთგვარი ვაჟკაცობა და შემართება სჭირდებოდა, მაგრამ ეს საქვეყნო საქმედ არ ითვლება. საფარ-ბეგი ამ შემთხვევაშიც ერთგვარი სულმოკლეობის და განუსჯელი გადაწყვეტილების მიმყოლი გახდა.

პოემაში საგანგებოდაა აღბეჭდილი გამზრდელის როლი და მისი მაღალი პასუხისმგებლობა ადამიანის აღზრდის მეტად საპატიო საქმეში. პოეტი დიდ პატივს სცემდა ჭეშმარიტ მასწავლებლებს და პედაგოგიური მოღვაწეობა ხალხის ცხოვრების ერთ უკეთეს და უმაღლეს სარბიელად მიაჩნია. პედაგოგიკის კლასიკოსთა მსგავსად, პოეტი ანიჭებდა რა აღზრდას უდიდეს მნიშვნელობას, აღმზრდელის

მოვალეობას უაღრესად კეთილმობილურ და ფრიალ საპასუხისმგებლო მოვალეობად თელიდა.

აღმზრდელის როლის, პასუხისმგებლობისა და მნიშვნელობის პრობლემა დიდად აინტერესებდა და აინტერესებს ყოველ ხალხს, მსოფლიო სამოგადოებას. აღნიშნული პრობლემის შესახებ იმთავითვე გამოითქვა მრავალი საინტერესო აზრი. განსაკუთრებული პაექრობისა და მეცნიერული მსჯელობის საგანი გახდა ამჟერად ჩვენთვის საინტერესო პრობლემა:

ა). ბაეშის სული, ცნობიერება არის დაუწერელი სუფთა ქაღალდი (Whita paper) ანუ ლათინურად, არისგოტელედან მომდინარე გერმინი Tabula rasa – სუფთა დაფა, უარყოფდნენ თანდაყოლილ იდეებსა და აღიარებდნენ, რომ აღმზრდელს შეუძლია ნებისმიერი სასარგებლო თვისებები დაწეროს ბაეშის სუფთა გულზე, აღზარდოს იგი გარკვეული მიმართულებით. აღზრდა ყოელისშემძლეა და გარემო წრე უდიდეს ზეგავლენას ახდენს მოზარდისა და ყმაწვილების ხასიათზე, თვალსაზრისზე და სხვ. (ჯონ ლოკი).

ბ). მოპირდაპირე აზრის მიხედვით, ბაეშის სული და ცნობიერება არ არის სუფთა დაფა. მას თანდაპყეება მემკვიდრეობითი, ბუნებრივი მონაცემები – შთამომავლობის გენები, რასაც ანგარიში უნდა გაეწიოს ადამიანის აღზრდის პროცესში, რომელთა თანაარსებობა გარკვეულ შემთხვევაში ართულებს ან აადვილებს აღზრდას. ყოველ შემთხვევაში, მძიმე თანდაყოლილი თვისებების გასწორება ზოგჯერ შეუძლებელი ხდება.

აღზრდის შესახებ უამრავი სოციალურ-პოლიტიკური, ისტორიულ-ფილოსოფიური, პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური, ჰუმანიტარულ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მიღწევებით წარმოქმნილ მიმართულებათა, პრინციპთა, შეხედულებათა, თეორიულ და პრაქტიკულ გამოცდილებათა მიერ დაგროვილ მასალათა შორის აკაკი ანგარიშგასაწეე ფაქტორად მიიჩნევა ბუნებრივ გარემო წრის, თანდაყოლილ მემკვიდრეობით მონაცემებსაც და აცხადებდა:

„მაგრამ მარტო წვრთნა რას იზამს,
თუ ბუნებაყ არ უშველა“.

ამის გამო საფარ-ბეგის სრული, ყოველმხრივი აღზრდა შეუძლებელი გახდა, მიუღწეველი შეიქმნა მისი ბოლომდე სასურველი აღზრდა, მისი ფსიქო-ფიზიოლოგიური ხასიათებისა და თვისებათა მთლიანად გარდაქმნა. მიუხედავად ამისა, როგორც ითქვა, აკაკი ადამიანის აღზრდის მთელ პასუხისმგებლობას აღმზრდელს აკისრებს. ყოველ შემთხვევაში, პოემა „გამზრდელი“ შთაგონებულია კეთილ-

შობილური იდეალით, რომ აღმზრდელი თავის მოღვაწეობას ისე უნდა აფასებდეს, როგორც საკუთარ სიცოცხლეს. ცუდად თუ კარგად აღზრდილის პასუხისმგებლობა პირველ რიგში აღმზრდელმა უნდა გაიზიაროს და პასუხი აგოს საკუთარი თავისა და ხალხის წინაშე. ამგვარი აღმზრდელი იმსახურებს ხალხის დიდ სიყვარულს, ნდობას და პატივისცემას.

აკაკიმ ერთი კალმის მოსმით გააცოცხლა ბრძენი, იდეალური აღმზრდელის სახე. პაჯი-უსუბ „ცნობილია მხოლოდ ჭკუით და გონებით“, იგი განათლებული პიროვნებაა: „გღვა და ხმელი მოვლილი აქეს, მნახველია ცა და ქვეყნის“. ცხოვრობს ხალხის ჭირითა და ლხინით. ყველასათვის მისაბაძი, ბრძენი მოძღვარია, „სადაც კია გვარი-შვილი, ყველა მისი აღზრდილია“. ამ ოლიმპიურ ხაგს აცისკროვნებს საქმისადმი უსაზღვრო პასუხისმგებლობა და გმირული თავგანწირვა. იგი საფარ-ბეგს ეუბნება:

„შენ სიკედილის რა ღირსი ხარ!
სასიკედილო მე ვარ მხოლოდ,
რომ კაცად ვერ გამიზრდიხარ!“

დიდმა მოძღვარმა „საფეთქელში მიიჭვდა ცხელი ტყვია!“..

„ჩაიკეცა სულთამბრძოლი,
წამლის კვამლში გაუხეია—“

გამზრდელის სახის ჩვენებით პოეგმა თავისებური ნათელი სხივი შეიტანა პედაგოგიკის არსის საკაცობრიო პრობლემათა გადაწყვეტის საქმეში.

„გამზრდელი“, ისე როგორც პოეგის სხვა მხატვრული შედეგ-რები, გვხიბლავს თავისი უაღრესად ნათელი წარმგაცი და სადა პოეტური ფორმებით. პოემის ყველა სახე თავისი ღრმა დრამატიზმით მძაფრი სულიერი განცდებით იზიდავს და აჯადოებს მკითხველს.

თხზულება შესრულებულია ლაკონური, დინამიკური სტილით. აქ ყოველი პოეტური სიტყვა და გამოთქმა ისეა შერჩეული და ჩასმული მხატვრულ ქსოვილში, რომ სიტყვათა მინიმუმით მიღწეულია აზრისა და განცდის ერთიანობა.

აკაკი წერეთლის მხატვრული პროზა. საზოგადოდ, გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, აკაკი წერეთლის მხატვრული შემოქმედების სტიქია ლირიკაა. მაგრამ ამასთანავე დაბეჯითებით უნდა აღინიშნოს, რომ აკაკი მხატვრული პროზის დიდი ოსტატია. მან თავის შესანიშნავ პროზაულ თხზულებებში ფართოდ გამოიყენა ამ ჟანრის სახელოვანი გრადიციები და, ილია ჭავჭავაძესთან ერთად,

ხელი შეუწყო ახალი ქართული პროზის შემდგომ განვითარებას. ლექსებისა და პოემების წერასთან ერთად, აკაკი ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდა პროზაში. შედარებით მცირე მოცულობის პროზაული ნაწარმოებების გვერდით პოეტმა მოგვცა უფრო ფართო მხატვრულ-პროზაული გილოები „ჩემი თავგადასავალი“ და „ბაში-აჩუკი“, რომლებშიაც ასახა ეპოქის მწვეავე პრობლემები. აკაკი წერეთლის მხატვრული პროზის ძირითადი მოტივები იგივეა, რაც პოეტის მთელი შემოქმედებითი შემკვიდრებისთვისაა დამახასიათებელი. აკაკიმ რამდენიმე ათეული პატარა და ორი ფართო მოცულობის მოთხრობა დაგვიტოვა. მისი წერილი მოთხრობების სათანადო შესწავლა პრაქტიკულად მხოლოდ ამ ბოლო დროს დაიწყო. შედარებით მეტი ყურადღება ეთმობოდა მის ორ მნიშვნელოვან მოთხრობას „ჩემი თავგადასავალი“ და „ბაში-აჩუკი“.

„ემშაკები“. აკაკის დღემდე ცნობილი ყველაზე აღრინდელი პროზაული ნაწარმოებია „ემშაკები“ პინგოროყეას აზრით, იგი დაწერილია 1865-1868 წლებში. „ემშაკები“ სათავეგადასავლო ეანრის ნაწარმოებს წარმოადგენს¹. მოთხრობაში ასახული უნდა იყოს ავტორის ცხოვრების ერთი ეპიზოდი. ამბავი თავიდან ბოლომდე პირველი პირის თხრობით მიიმართება. გაფხულის სიცხისაგან შეწუხებული მოთხრობელი პეტერბურგიდან სააგარაკოდ გაემგზავრა ქალაქის მახლობლად მდებარე სოფელ პარგოლოოში. აქ მას გადახდა საკმაოდ მძიმე უსიამოვნება. თხზულების ერთ-ერთი გმირის ლიდია ივანოვნას მიჯნურმა, შავწვერებიანმა კაცმა, რომელსაც უცხოეთში უსწავლია თვალთმაქცობა, ისარგებლა სოფლის მცხოვრებთა ცრუმორწმუნეობით და ემშაკური მაქინაციებით დაიკავა ერთი გლეხის საცხოვრებელი სახლი. ყველას სწამდა, რომ ამ სახლს დაპატრონებოდნენ ემშაკები. რომელთა გაძევება შეუძლებელი იყო. ემშაკები სახლში არაეის ანებებდნენ ცხოვრებას. მათი შიშით სოფლელები ახლოსაც ვერ ეკარებოდნენ იმ ადგილსამყოფელს. სააგარაკოდ ჩამოსულებიც, რაკი გაიგებდნენ საქმის ვითარებას, უარს აცხადებდნენ ამ სახლში ცხოვრებაზე. თხზულების მთავარი გმირი არ შეუშინდა „ემშაკების“ თვალთმაქცობას და დაიწყო ცხოვრება სწორედ ამ სახლში. მისმა ამ გაბედულმა მოქმედებამ ყველა გააკვირმა. პირველი ღამე „უენაურმა“ მდგმურმა ნორმალურად გაათია სახლში, მაგრამ მეორე ღამიდან მას თავს დააგყდა მრავალი უსიამოვნება და შიში. თვალთმაქცობაში დახელოვნებული შავწვერებიანი კაცი ღამით „ემშაკების“ სახით ევლინებოდა მოაგარაკეს და საშინელ

¹ ლ. ასათიანი, ცხოვრება აკაკი წერეთლისა, 1953, გვ. 229.

შიშს, განჯეას და ფათერაკს განაცდევინებდა. მაგრამ განაწამებ მდგმურს ერთ ღამეს მოულოდნელად გამოეცხადა დიდი ხნის უნახავი მიჯნური და ყველაფერი გაირკვა. მძიმე სათავგადასაელო შემთხვევები თავიდან მოიცილა. ნაგანჯი გმირი თავის მიჯნურთან ერთად ახალ ბინაში გადავიდა და ამიერიდან საამო დასვენებას მიეცა. ხოლო მის მიერ აღრე დაქირაებული სახლი კი შავწვეროსან კაცსა და მის მიჯნურს დარჩათ. ამ მარტივ ფაბულაზე აგებულ თხზულებაში აკაკი გაკერით საკმაოდ საინტერესო საკითხს შევხვ. პოეტმა მწვავე საგირით გაიციხა ლოთობა, ალკოპოლიზმით დაავადებული ადამიანები და მიუთითა გლეხობაში ამ მანენ ჩეულების წარმომშობ სოციალურ პირობებზე. აკაკის ამრით, გლეხობაში ლოთობა ინერგებოდა ხალხის უსამღერო ჩაგვრაზე დამყარებული პოლიციური რეჟიმის გამო. ამ სენით დაავადებული ადამიანი, მიუხედავად იმისა, რომ მწვავედ განიცდის თავის უბედურებას, მაინც თავს ვედარ აღწევს მას. მოთხრობაში გამათრახებულია ცარიმმის მოხელეები, რომლებიც სარგებლობენ განუზომელი უფლებით და მოურიდებლად ძარცვავენ გლეხობას, თხზულებაში მკვეთრადაა ნაჩვენები სოციალური უკუღმართობის გამო დაბეჩავებული გლეხების ჩამორჩენილობა, შეზღუდულობა და ცრუმორწმუნეობა. აგრეთვე კერძო ინტერესებით გატაცებული მოგიერთი ინტელიგენცის გაიძვერობა.

სპეციალური ლიგერატურიდან ცნობილია, რომ „ეშმაკები“ შესრულებულია ნოველისებური მანერით. მისთვის დამახასიათებელია სხარტი, მოკვეთილი, სადა და დინამიური თხრობა. მოთხრობის სიუჟეტი სწრაფად და მეტად საინტერესოდ ვითარდება. მკითხველს ძლიერ იტაცებს მოხერხებულად განვითარებული ფაბულა, მკიცე კომპოზიციური მთლიანობა, მოქნილი და ლაკონური დიალოგები, მოვლენათა სწრაფი მდინარება, პერსონაჟთა ცოცხალი და მიმზიდველი სახეები.

აკაკის პოემისათვის დამახასიათებელი საგირულ-იუმორისტული მიდგომა სინამდვილისადმი მკვეთრად აისახა აკაკის პროზაშიც. „როგორ თემამეც არ უნდა იყოს დაწერილი აკაკი წერეთლის პროზაული თხზულება, თითქმის ყველგან ჩანს მწერლის საგირული და იუმორისტული ტენდენცია. მოვლენისადმი ასეთ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს მწერალი ყოველ შესაძლო შემთხვევაში – იქნება ეს თანამედროვე საზოგადოებრივი ვითარება, ეპიზოდი ჩვენი ისტო-

რიული წარსულიდან, თუ რომელიმე შემთხვევაში მისი პირადი ცხოვრებიდან“¹.

მოთხრობა „ემშაკები“ უმთავრესად იუმორისტულ ხასიათს ატარებს. მასში ასახული სინამდვილე ძირითადად მწერალს კომიკური გააზრებით აქვს წარმოდგენილი. აქ სავეალალო, სამწუხარო და განსაკუთრებით შიშის მომგვრელი მოვლენების გვერდით ესვდებით ღიმილის მომგვრელ სიტუაციებს, რომლებითაც კიდე უფრო ნათლად და გარკვევით წარმოვიდგინებთ მოვლენათა სრულ სახეს, პერსონაჟთა ხასიათს. უდავოდ, ღიმილის მომგვრელია აკაკის მიერ დახატული მთვრალი გლეხის სურათი. მოთხრობელის შეკითხვაზე: „რამდენი ხანია მას უკან, რაც თავისუფლება გამოაცხადესო“, გლეხი უპასუხებს: „მუხინს რომ ძროხა დაესრჩო, მაშინ“; ან კიდევე სახლის მეპატრონე გლეხის მიმართუა მდგმურისადმი: „არ შეიძლება, რომ სულ ახლავე მიბოძოთ? ეინ იყის რომ რამე ავიგეხონ ემშაკებმა, ჩამოგახრჩონ თქვენც იმ ნემეცივით, მერე ეინლა გადამიხდის დანაშთენ ფულებს? რაც დაგრჩებათ, იმასაც სხვები წაიღებენ, თქვენო ბრწყინვალეზე!“ დილით გამოღვიძებული მსახური ხმამაღლა, სერიოზულად ეკითხება ოთახში მყოფ ბაგონს: „თქვენო ბრწყინვალეზე! ჩამოგახრჩვენ ემშაკებმა, თუ ისევ ცოცხალი ბრძანდებითო?“ პერსონაჟთა ამგვარი მიაშიგი და მოკიდებულება მოვლენებისადმი და მსჯელობა უთუოდ ღიმილს იწვევს.

თხზულებაში დიდი ოსტატობითაა გამოყენებული მოულოდნელობისა და საიდუმლოების ხერხი, რაც მეტად აძლიერებს მკითხველის ინტერესს. აქ გვხვდება მლაპრული ელემენტები. მაგ., რევოლვერიდან გასროლილი ექვის გყვიის აცილება მოჩვენების მიერ, ცივი გყვიების სათითაოდ მსროლელისათვის დაბრუნება და სხვ. საიდუმლოება-მოულოდნელობის ხერხების ოსტატური გამოყენებით მწერალი მოხდენილად აღწევს თხზულების სიუჟეტური ხაზის საინტერესო გაშლა-განვითარებას. მკითხველი მოუთმენლად ელის გასაიდუმლებულ ამბავთა შინაარსის და საიდუმლოებით მოცული სიტუაციების გახსნას. ხოლო მოვლენათა მოულოდნელი გახსნის შედეგად მიღწეულია მსაგვრული ემოციურობის შემდგომი მძლავრი აღმავლობა.

„ჩემი თავგადასავალი“. აკაკი წერეთლის პროზაში მოთხრობა „ჩემი თავგადასავალი“ გამოირჩევა თავისი ქანრობრივი თავისებურებით. იგი ძირითადად ავტობიოგრაფიული ხასიათის მსაგვრული

¹ გრ.კიკნაძე, ქართული საგირისა და იუმორის განივით. ისტორიისათვის 1953, გვ. 362.

ნაწარმოებია, მაგრამ მასში გარკვეული სახით წარმოდგენილია დიდი ოსტაგის შესრულებული მოგონებანი და დახასიათებანი.

აღნიშნულ თავისებურებათა გათვალისწინების საფუძველზე შეიძლება სამართლიანად მივიჩნიოთ ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში „ჩემი თავგადასავლის“ შესახებ გამოთქმული აზრი: „ჩვენში ამგვარი მწერლობა არ არის განვითარებული. ამ მხრივ შეიძლება აკაკი წერეთელი ნოვაგორადაც ჩაითვალოს. ეს ნოვაგორობა კი მნიშვნელოვანია“¹. მართლაც, მსოფლიო ლიტერატურაში ფართოდაა ცნობილი ავტობიოგრაფიული ხასიათის თხზულებები, იგი ჩვენშიც გავრცელდა. სხვას რომ თავი დაეანებოთ, საკმარისი იქნება დავახასიათოთ დ. გურამიშვილის „დავითიანის“ ბოგიერთი ადგილი, გიორგი წერეთლის „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“, ალ. ყაზბეგის „ნამწყემსარის მოგონებანი“ და სხვ.

ამ აღნიშნულ თხზულებებთან შედარებით აკაკის „ჩემი თავგადასავალი“ თავისებური ნაწარმოებია. იგი თავისი მხატვრული ოსტატობით, სიუჟეტურ-კომპოზიციური ინდივიდუალობითა და არქიტექტონიკით, მოვლენათა დანახვისა და შეფასების თვალსაზრისით გარკვევით განსხვავდება მითითებული თხზულებებისაგან და წარმოადგენს ახალ, ნოვაგორულ სპეციფიკურ ავტობიოგრაფიულ მხატვრულ ნაწარმოებს, რომელშიაც ავტობიოგრაფიულ მასალასთან ერთად ოსტატურადაა ჩაქსოვილი მოგონებები, ბიოგრაფია და დახასიათებანი ცნობილი ქართველი მოღვაწეებისა და სამოგადოებრივი მოვლენების შესახებ. მთელი ნაწარმოები, რომელშიც ასახულია ერთიმეორისაგან განსხვავებული მრავალი მასალა და ცხოვრების მეტად საინტერესო მოვლენები, გაერთიანებულია ძირითადი მოქალაქეობრივი მოტივის-მოწინავე ეროვნული და სოციალური იდეალების გარშემო. იგი ხასიათდება გარკვეული მთლიანობით; გადმოცემის ერთიანი მხატვრული სტილით. მწერალი დიდხანს მუშაობდა ამ ნაწარმოების შექმნაზე. ერთი ფელეტონი სათაურით „ფარეშობა“, რომელიც გარკვეული ცვლილებით „ჩემს თავგადასავალში“ შევიდა, პოეტმა გამოაქვეყნა გაზეთ „დროებაში“ „ჯერ კიდევ 1877 წელს. ცხადია, აკაკი დიდხანს აგარებდა გულში თავის ჩანაფიქრს, ხოლო 90-იან წლებში დაწყებული ინტენსიური მუშაობის შედეგად თხზულების პირველი ნაწილის პირველი თავი უკვე დაბეჭდა „კვალში“, ხოლო პირველი ნაწილი მთლიანად გამოაქვეყნა თავის „კრებულში“ 1897-1899 წლებში. მეორე ნაწილის პირველი თავი აკაკის 1908 წელს უნდა დაემთავრებინა. ამრიგად, „ჩემი თავგადასავალი“ დროგამო-

¹ ე. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია (XIX ს.), დ. გამეზარდამილის რედაქციით, 1959, გვ. 397.

ვადსავალი“ დროგამოშვებით სულ მცირე 15-20 წლის განმავლობაში უწერია.

თხზულება ავტორს ფართო გეგმით ჰქონია გააზრებული. მასში ასახული უნდა ყოფილიყო პოეტის მიერ ნანახი და სარწმუნოდ გავონილი, ნამდვილი სარკე ქართველი ხალხის ნახევარსაუკუნოვანი ცხოვრებისა. იგი მრავალგომიანი მხაგერული ნაწარმოები უნდა ყოფილიყო. ამის შესახებ პირველი ნაწილის ცალკე გამოცემასთან დაკავშირებით აკაკი სამოგადოებას აუწყებდა: „ამ თხზულებაში ყველაფერია მოხსენებული, რაც კი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მინახავს და სარწმუნოდ გამიგონია... აქ არიან მოხსენებული: 1. ჩენი ძოღვაწეების წერილები, მაგალითად: გაბრიელ ეპისკოპოსის, დიმიტრი ყოფიანის, იაკობ გოგებაშვილის, გიორგი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის, ვანო მაჩაბლის და სხვათა მრავალთა, ვისი წერილიც კი სამოგადო საქმეს შეხებია, 2. ბიოგრაფია სამოგადო მოღვაწეებისა და ჩემი პირადი შეხედულება მათ შესახებ, 3. ბანკების დაარსება ჩვენში, წერა-კითხვის სამოგადოების, თეატრისა და მათ გამო გამოწვეული არჩევნები, მედმოყოლებული აუან-ჩაუანით, 4. ბატონყმობის ამბავი, 5. ძველებური ზნე-ჩვეულებანი, 6. მათი გადაეარდნა და სამაგიეროს შემოღება, 7. საისტორიო ანეგდოტები და სხვანი... ერთი სიტყვით, ჩემი შეძლებისადაგვარად, ნამდვილი სარკე ნახევარი საუკუნისა! ეს ნაწარმოები, რომლის ხელმძღვანელობას თვით მე ვკისრულობ, რომ ჩემდა გუნებისად გამოიყეს, მრავალგომიანი იქნება. და რადგანაც ერთად მათი გამოცემა არ მოხერხდება, ჯერ უნდა გამოიყეს პირველი ტომი, რომლის ბეჭდავასაც ამ იანვრიდან შეეუდგები“¹.

როგორც ვხედავთ, მწერალს ვერ განუხორციელებია ფართო გეგმით მოფიქრებული ამ მრავალგომიანი თხზულების შექმნა. მართალია, ბევრ იმ საკითხზე, რომლებიც წინასწარ განზრახულ გეგმაშია ნაფარადული, აკაკის ხშირად გამოუთქვამს თავისი აზრი და მათთვის საქვეყნოდ ცნობილი ლექსები, სტატიები, ფელეტონები, თუ სხვადასხვა ნარკვევებიც კი მიუძღვნია, მაგრამ ერთიანი სტილით, მთლიანი შინაგანი კავშირით შეკრული მრავალგომიანი თხზულების შექმნა, როგორც ეს გეგმით ჰქონია განზრახული, მაინც განუხორციელებელი დარჩა. შეძლებში პოეტს უცდია „საესებით“ გამოეხატა თავისი ცხოვრების ისტორია ლექსის ფორმით, მაგრამ ამ მიზნით წამოხსენით განგოლებამოწყებული თხზულება „ჩემი თავგადასავალი“ (ლექსად) დაუმთავრებელი აღმოჩნდა. ყოველი ეს ამკარად მიუთითებს, რომ აკაკი წერეთელი უდიდესი შემოქმედებითი მისწრა-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებანი თხუთმეტ ტომად, ტ. XIV, გვ. 163.

ყებით იღვწოდა მითითებული მხაგერული ჩანაფიქრებისათვის ხორცი შეესხა, მაგრამ როგორც ეხედავთ, ამ შემთხვევაშიც, თავისი განზრახვა ბოლომდე ვერ მიუყვანია.

ცნობილია, რომ უგრძნობლად, უსულოდ და ბერელად შექმნილი ნაწარმოები აკაკის ნამდვილი ხელოვნების აჩრდილად მიაჩნდა. „რასაც და რაზედაც წერს მწერალი, თუ ის საკუთარ გრძნობა-გონებით არ უსაზრდოებია, დიდხანს გულში არ უტარებია და თავის დროზე არ წარმოშობავს გარეგნათ მშვენიერიც რომ იყოს, სრული მაინც არ ეთქმის“¹.

აკაკის ამ ესთეტიკური შეხედულების შუქზე ნათელი ხდება, თუ რატომ აფასებდა იგი ასე დიდად „ჩემს თავგადასაყვალს“, და რატომ უყვარდა იგი გამორჩეული სიყვარულით. ამ გრძნობას პოეტი აშკა-

რად გამოხატავდა თავის ცნობილ განცხადებაში: „ერთადერთი ჩემი თხზულებათაგანი, რომელიც განსაკუთრებით მიყვარს და გასაოხრებლად მენანება, არის „ჩემი თავგადასაყვალი“. ნათქვამია: „ყვავსაც თავისი ბახალა მოსწონსო“. შეიძლება დიდი არ იყოს-რა, მაგრამ მე კი წმინდა გული და წრფელი სული მაქვს შიგ ჩადებული“².

„ჩემი თავგადასაყვალი“ თავისებური მხაგერული ნაწარმოებია. მასში, როგორც აღვნიშნეთ, ავგორის თავგადასაყვალთან ერთად ასახულია შეგად მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენები და დახასიათებულია გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეები.

თხზულების მთავარი გმირის ცხოვრება დახატულია ფართო საზოგადოებრივი ყოფის ფონზე. ნაწარმოების სიუჟეტი ნამდვილ ამბებზეა აგებული. ამ თხზულებაში, წერდა აკაკი, ყოლიფერია მოხსენებული, რაც კი მინახავს და სარწმუნოდ გამიგონიაო. მწერალი ღრმად ფლობს ალებულ მასალას, მას გარკვევით აქვს წარმოდგენილი ასახვის ობიექტი, ადამიანთა ყოფა-ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობის მოვლენები.

ავგორი გამსჭვალულია რწმენით, რომ „ყოველი არსი, სულიერი თუ უსულო, ხილული თუ უხილავი ერთსა და იმავე მსოფლიო კანონს ექვემდებარება: დაიბადება, იზრდება, დაბერდება კვდება!“ ცხოვრების მიმდინარეობის ამ საყოველთაო კანონს ემორჩილება ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველი მოვლენა და მასთან ერთად აღამიანიც. ამიგომ ცხოვრების ევოლუციის შესაცნობად აუცილებელია მოვლენების დასაბამიდან, წარმოშობიდანვე გათვალისწინება. ამ მიზნით პოეტი თავგადასაყვალს იწყებს გმირის (თვითონ მწერლის) დაბადებიდან და მის განვითარებას გვიჩვენებს ფართო

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებანი თხუთმეტ ტომად, ტ. VIII, გვ. 14.

² აკაკი წერეთელი, თხზულებანი თხუთმეტ ტომად, ტ. XIV, გვ. 163.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ასახვისა და განხილვის რთულ სიტუაციებში. ნაწარმოებში ასახული მოვლენები და სიტუაციები გაერთიანებულია ამ ძირითადი მაგისტრალური ხაზის გარშემო. უპირველეს ყოვლისა, პოეტი ხატავს მშრომელებს, როგორც ცხოვრების მამოძრავებელ მთავარ ძალას. გახაზულია დაბალი ფენების მორალურ-ზნეობრივი სისუსტე და ცხოველმყოფელობა. აკაკი კიცხავს ბატონყმურ წყობილებას, ფეოდალური ურთიერთობის დრომოჭმულობას, მებატონეთა გაუნათლებლობას და ჩამორჩენილობას. ამ მოვლენათა ასახვის ფონზე უაღრესი პატივისცემით ხატავს გლეხობის ცხოვრებას და განსაკუთრებით აფასებს გლეხის ოჯახში გატარებულ ბავშვობას. ცნობილი სიტყვები: – არ შემძლია არ გამოვცდე, რომ თუ კი რამ დარჩა ჩემში კარგი და კეთილი უფრო იმის წყალობით, რომ მე სოფელში ვიყავი გაბარებული და გლეხების შეილებთან ერთად ვიზრდებოდიო, – მჭევრმეტყველურად დალადებს გლეხობისადმი პოეტის მიერ უაღრეს პატივისცემას. საინტერესოა ნაჩვენები გლეხობის ბრძოლა სიკო წერეთლის უსამართლო მოქმედების წინააღმდეგ და სხვ.

თხზულებაში საგანგებოა ხაზგასმული ხალხური შემოქმედებისა და თამაშობათა უდიდესი როლი ადამიანის კეთილშობილური აღზრდის საქმეში. თხზულებაში დიდი უმუალობითა და სადა, ბუნებრივი მდინარებით არის ასახული ბავშვის ფსიქოლოგია, მისი განცდები –, სულიერი მდგომარეობა და ჩვევები. დაუვიწყარია მკითხველისათვის პაგარა აკაკის განცდები-გამოწვეული კურდღლის დაჭერის, „წითელი წუწკი“ ღორის დამარცხების, ნესვის მოპარვის, შაქრის ნამცეცების აკრეფის და სხვ. საერთოდ ამ თხზულებაში პოეტი გველინება ბავშვის სულიერი ცხოვრების მხატვრული ასახვის დიდოსტაგად. ყურადღებას იქცევს ძველი სკოლის უარყოფითი მხარეების აღწერა. მწერალი უდიდესი ხელოვნებით ახასიათებს გასული საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების სკოლაში გამეფებულ სწავლების სქოლასტიკურ მეთოდებსა და აღზრდის ჩამორჩენილ წესებს. იგი უდიდესი გულისწყრომით ამხელს მოსწავლეთა ფიზიკურ დასჯას, მშობლიური ენის დვენას, გიმნაზიის შავრაზმულ, ბიუროკრატი მასწავლებლებს. მწერლის ხატოვანი დახასიათებით მაშინდელი გიმნაზია საზარელ ბნელეთს წარმოადგენდა. ნაწარმოებში ასახულია მოწინავე მასწავლებელთა მიმზიდველი პროგრეტიები (როდზიევიჩი, ტროე). აკაკის მიერ დახატული ძველი სკოლის ცხოვრების სურათები, სწავლების მიუღებელი წესები და მეთოდები ისეთი მხატვრული სინამდვილითაა დახატული, რომ იგი გამოყენებულია პედაგოგიკურ მეცნიერებაში ძველი სკოლის დასახასიათებლად.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თხზულებაში მოთხრობილი აკაკის სტუდენტობის პერიოდის ამბები და პეტერბურგის უნივერსიტეტში მოსწავლე ქართველ სტუდენტთა გარკვეული ჯგუფების დახასიათება. შესამოცანელეთა შორის აკაკი პირველი მწერალია, რომელიც დიფერენცირებულად მიუღბა ქართველი სტუდენტების შეფასებას და მათში მოსაწონ თვისებებთან ერთად ამჟამად ხელაღედა უარყოფით მოვლენებსაც. პოეტი სასტიკად გმობდა სტუდენტთა შორის გაერცელებულ ორპირობას, გაუგანლობას, ცილისმწამებლურ მოქმედებას და სხვ. რის გამოც ერთგვარი ღვენილი პოეტი ყველა მათგანს ჩამოშორდა, ვარდა ორისა – ერთი მათგანი იყო კირილე ლორთქიფანიძე და მეორე – ნიკო ნიკოლაძე. ამ წრეში კითხულობდა აკაკი სტუდენტობის პერიოდში დაწერილ თხზულებებს. დიდი მნიშვნელობა აქვს რუსეთის კულტურული ცხოვრების, ლიტერატურული ბრძოლების, დიდი რუსი მოაზროვნეების: ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, პისარევის, ზაიცევისა და პეტერბურგის უნივერსიტეტის შესახებ მოთხრობილ ეპიზოდებს. მაშინდელი ამოძრავებული რუსეთის საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების გასათვალისწინებლად და აკაკის შეხედულებათა შესასწავლად.

მეტად მნიშვნელოვანია ნაწარმოების ბოლო ნაწილში წარმოდგენილი გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა თავისებურად და საინტერესოდ შესრულებული პორტრეტები. აქ ჩვენ გვაქვს მხატვრული სიკვყის უბადლო ოსტაგის მიერ, ერთი ხაზის მოსმით შესრულებული ცოცხალი და მეტად მიმზიდველი სურათები, რომელთა შთაბეჭდვად დახატვით ქართველი ხალხის ისეთ გამოჩენილ მოღვაწეებზე, მწერლებზე, როგორც არიან: გრიგოლ ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, ალ. ორბელიანი, ივანე კერესელიძე, ლაერენტი არდაზიანი, ვიორგი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, სერგეი მესხი და ალექსანდრე ყაზბეგი – თითქმის სრული შგაბეჭდილება გრჩებათ.

„ჩემი თავგადასავალი“ შთავგონებულია პატრიოტული იდეალით. მისი ავტორი მკითხველებს მოუწოდებს ქვეყნის კეთილდღობისათვის თავდადებული, პრინციპული ბრძოლისაკენ. თავისი პოეტური ცხოვრების საზოგადოებრივ-ისტორიული მოვლენების ფონზე დახატვით აკაკი წერეთელი შთაავგონებს მკითხველს, რომ ადამიანმა უნდა იაროს წინ და პირადი ინტერესები საზოგადოებრივის სამსხვერპლოზე უნდა მიიგანოს. „პირადობაზე ხელაღებული ვიყავი... მხოლოდ საზოგადო მახალისებდა და შეუპოვრად და გაბედვით მივდიოდი ჩემი გზით მომავლის მოლოდინში“, – წერს აკაკი.

ავტორი გმობს უმოქმედობას, ინერტულობას და მოუწოდებს მოძრაობისა და ბრძოლისაკენ. ყველაზე უფრო მეტად აფასებს ჭაბუკურ გატაცებას და ამიგომ გული ჭაბუკობისაკენ მიუწევს, რაც მისი

გაგებით, უმრეტი ენერჯის, დაულაღვი და თაეგანწირული ბრძოლის სიმბოლოა. აკაკი ილია ჭაეჭაეაძისებური გაგებით ეგრფის გიემაე ხევის წყალს – ჩიხურას, როგორც დაუცხრომელი მოძრაობის გამოსაგულებას.

როგორც სპეციალურ ლიგერაგურაშია აღნიშნული, „ჩემი თაეგადასაეალი“, ისე როგორც აკაკის ზოგიერთი სხეა მოთხრობა, გამოირჩევა თხრობის ლირიკული ფორმით. გადმოცემის ასეთი ფორმა აეგორს საშუალებას აძლევს თაეისი განცდებისა და შეხედულებების მეტი სისრულით გამოსახაგაეად, მოვლენებისა და სიგუაციების მეტი მომსიბლაობით გადმოსაცემად. მიუხედაეად იმისა, რომ „ჩემი თაეგადასაეალი“ თაეისი პოეგური ფორმით. მხაგერულ თაეისებურებათა მიხედვით არ არის აგებული ერთ უწყვეტ სიუეეტურ ქარგაზე, იგი მაინც მთლიანი, ერთიანი შინაარსის მაგარებელი ნაწარმოების შთაბეჭდილებას გოეებს. კომპოზიციური შეკრულობა აქ მიღწეულია აეგორის პოეგური ცხოვრების გადმოცემით საზოგადოებრივ-მოვლენებთან კაეშირში, ან კიდეე, საზოგადოებრივი ცხოვრების ქარგაზე პოეგის თაეგადასაეალის ასახეით.

ნაწარმოები სრულიად ძალდაუგანებლად და ბუნებრივი მღიწარებით ვითარდება. მიმზიდეელი ფერები, სადა მეგყველება, მოვლენათა ასახვის მაღალი ოსგატობა, აეგორის, გონებამახვილობა, მოხდენილი იუმორი პირდაპირ მომაჯადოეებელია.

„ბაში-აჩუკი“. ისტორიული მოთხრობა „ბაში-აჩუკი“ მეცსრამეგე საუკუნის ქართული პროზის მშეენებაა. ამ თხზულებაში მკაფიო გამოსაგულება კპოვა ჩენი ხალხის ისტორიის ერთმა მეგად დაუვიწყარმა ხანამ: მეჩეიდმეგე საუკუნის მოვლენებმა. კერძოდ კი კახეთის 1659 წლის აჯანყებამ. ამ გრაგიკულ პერიოდში ქართველმა ხალხმა გამოაელინა თაეისი საუკეთესო ეროენული თვისებები, მაღალი პაგრიოტიზმი და კახეთის საქმე მთლიანი საქართველოს საქმედ მიიჩნია.

მოთხრობის წერა აკაკიმ 1896 წელს დაამთაერა. პირველად იგი დაიბეჭდა. „ეეალში“.

ნაწარმოების ისტორიული გარემოს გათეალისწინება აუცილებელია მისი მხაგერული ფაქტურისა და იდეური მიზანდასახულების უკეთ გასარკეეად. ამიგომაც საჭიროა აღინიშნოს, რომ საქართველოს ცხოვრების აღნიშნული ხანის სურათები გულმოდგინეთ შექქონდათ ქართველ ეამთააღმწერლებსა და მემაგიანეებს თაეიანთ ფოლიანგებში. აკაკი წერეთელი უხეად სარგებლობდა ამ მოღეაწეთა ნამრომებით.

აკაკის დიდ დახმარებას უწევდა ლიგერაგურული გრადიციაყ. ჯერ კიდევ გრიგოლ ორბელიანმა მიაქცია ყურადღება აღნიშნული ეპოქის გმირებს – აჯანყების მეთაურ ბიძინა ჩოლოყაშვილს და მის თანამებრძოლებს - ელიზბარ და შალვა ქსნის ერისთავებს. ეს აღამიანები „სადღეგრძელოში“ დიდების შარავანდელითაა შემოსილი. გიორგი ერისთავმა „ოსური მოთხრობა“ ანუ „ბარე და ყანიმათში“ კახეთის აჯანყების მომწყობთა გმრობა ასახა, ხოლო ანგონ ფუცელაძემ პოემაში „წყალობა“. არც ვაჟა ფშაველამ დატოვა უყურადღებოდ ეს თემა. პოემა „ბახტრიონში“ წარმოსახულია ეპოქის უმნიშვნელოვანესი მომენტი.

აღსანიშნავია, რომ მითითებულ თხზულებებთან შედარებით აკაკის „ბაში-აჩუკი“ მინაარსობრივად უფრო ფართოდაა მოფიქრებული და გადაწყვეტილი. კახეთის აჯანყება აქ დანახულია მთელი საქართველოს წმიდათაწმიდა საქმედ, ქართველი ერის დიდებისა და სახელის საქმედ. „ბაში-აჩუკში“ კახეთის გათავისუფლებისათვის წარმოებულ ბრძოლაში ქართლ-კახეთის, თუმ-ფშავ-ხევისურეთისა და მთიულ – მოხევეებთან ერთად გამოყვანილია დასავლეთ საქართველოს წარმომადგენლებიც.

თხზულების მრავალპლანიან სიუჟეტში ყურადღებას იქცევს გარე პოლიტიკური ვითარების ამსახველი მოვლენების ლოგიკური, მწყობრი დალაგების აკაკისეული მანერაც. მრავალსაუკუნოვანი, უთანასწორო ბრძოლებით დაუძღვრებულ ქვეყანას მოსვენებას არ აძლევდა სპარსეთი და ოსმალეთი. წაღმოსავლეთის ეს ორი ვეშაპი ღამობდა ქართველი ხალხის სრულ დამონებასა და მოსპობას. სპარსეთის შაჰის ცბიერი და მზაკერული პოლიტიკით აღმოსავლეთ საქართველოში კახელები უნდა აყრილიყვნენ და მათ ადგილას უნდა ჩამოსახლებულიყვნენ ულუსები. ამის შემდეგ შაპი მთელ ამიერკავკასიაში გაბატონდებოდა. ქართველობა უმაგალითო გმრობით უმკლავდებოდა მტერს. ხალხის ერთი ნაწილი ხსნის იმედს ერთმორწმუნე რუსეთზე ამყარებდა. რუსული ორიენტაციის გაძლიერებამ საქართველოში დიდად შეამოთა ისედაც მძვინვარე შაპი. ამ ამბავმა დიდად ჩააფიქრა ოსმალეთის სულთანიც. ირანის შაპი, „აკი მზაკვარი და აღსაუსე ყოველთავე სიბოროტითა“ სასტიკად გამძვინვარდა, ურიცხვი ჯარით შემოესია კახეთს და ცეცხლითა და მახვილით მუსრი გააულო ქვეყანას. შაპის პოლიტიკა ნელ-ნელა სრულდებოდა, აიჩეხა ვენახები, განადგურდა ბალები, მოიშალა სარწყავი სისტემები, გაილეწა ტყეები, გადაიწვა ხეხილის კორომები. მცხოვრებთა უმრავლესობა ან გაიხიზნა, ან სხვაგან გადასახლდა, დიდძალი ხალხი ტყვედ ჩაუვარდა სპარსულ მხედრონს და

სპარსეთის ციხეებში დაფუძვდა სულს. ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, შაჰმა „მოსრნა მოსწყევნა, აპყარნა, მოაოხრნა და განძარცუნა“ კახეთი; „წარიყვანა აყრილნი კახნი ტყველ და დასხნა რომელიმე მამანდარს, ხვარასანს და ფერიას“, „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „შაბაბმ ჩაელო კახეთი და ამოსწყვიტა, მოაოხრა, და სხვანი აპყარნა და თანა წაასხნა... და რაც-ოღენნი შეიპყრეს, ცოლშვილიანად აპყარეს და წაასხეს, რომელიმე ფერიას“.

ეს მომენტი ქართლის სამეფოს ცხოვრებისა დაახლოებით ამგვარადვე აქვს გამოსახული აკაკი წერეთელს.

ცნობილია, რომ თეიმურაზ პირველი სისტემატიურად აგზავნიდა ელჩებს რუსეთში და მოსკოვს დახმარებას სთხოვდა ირანელ აგრესორთა წინააღმდეგ სამართლიან ბრძოლაში. როდესაც თეიმურაზი ჩრდილოეთიდან მოკავშირეს მოელოდა, ირან-ოსმალეთის მმართველნი უქმად არ ისხდნენ. ისინი გაუფაციცებით აღეწებდნენ თვალს ამ მათთვის საშიშარი მეგობრობის განმტკიცების ამბავს. ისინი ელჩებს ელჩებზე აგზავნიდნენ და მოითხოვდნენ რუსეთთან ურთიერთობაზე ხელის აღებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი განადგურება-ღარბევით იმუქრებოდნენ. მორღვეულმა და ღარბულმა ქვეყანამ მაინც რუსეთის ორიენტაცია ირჩია და ამით ორივე აგრესორის მრისხანება დაიტეხა თავს. მოთხრობაში ეს მძიმე ვითარება ასეთნაირადაა წარმოსახული: ოთახში მარტოღმარტო ჩაკეტილ თეიმურაზ მეფეს „წინ ედვა ორი წერილი. ერთი ჩრდილოეთიდან და მეორე აღმოსავლეთიდან გამოგზავნილი. პირველი ტყილი იყო, აღერსიანი და იმედით გამამხნევებელი, მეორე-რჩევა-საყვედურებითა და მუქარით სავსე; ერთი გულში უხიციანებდა, და მეორე კი გულზე ჰკბენდა: „თეიმურაზ-ხან, სწერდა შაჰ-აბაზ პირველი, - შეეიტყვე, რომ პაპიშენის კეალს შესდგომიხარ და გადამთიელი გინდა კარზე მომაყენო საჭირბოროტოდ... თეიმურაზ-ხან! გადაივლე გულიდან ეგ ორივესათვის მავნებელი სურვილი, თვარა, თავმან ჩემმან, ვეღარ გადაურჩე ჩემ სამართლიან რისხვას, ვეღარც შენ და ვეღარც შენი სამეფო“. ამ წერილის წაკითხვის შემდეგ თეიმურაზმა, ღრმად ჩაფიქრებულმა, გადაწყვიტა სპარსელებთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტა და რუსეთთან სამუდამო დაკავშირება... მან სასწრაფოდ შეპკრიბა ღიღებულები და იმავე „ღღეს დარბაზმა ხმის უმეტესობით გადაწყვიტა, რომ გაეწყვიტა კავშირი სპარსეთთან და მიჰკედლებოდა ჩრდილოეთს“. თეიმურაზის აღნიშნულ ნაბიჯს მოჰყვა შაჰის სასტიკი წყრომა.

ბევრი ისტორიული პირის მხატვრულად გარდასახული სახე შემოგვანათებს თხზულებიდან, მაგრამ ყველაზე მკაფიო მათ შორის

მანც ცენტრალური გმირი-ბაში-აჩუკად მონათლული იმერელი ყმა-წილი კაცი... იგი ხალხის წილიდან გამოსული ეროვნული გმირია. მის შეგნებაში ღრმად არის დამკვიდრებული აზრი, რომ მამული უპირეელესი საფიქრალია. მას უანგაროდ უნდა ემსახურებოდეს კაცი. იგი ამაყად აცხადებს: „ჩემი განსაცდელი რაღა სახსენებელია, შენი ჭირიმე, მაშინ როდესაც მთელი საქრისტიანო განსაცდელშია ჩავარდნილი?!“. ბაში-აჩუკი როგორც გარეგნობით, ასევე შინაგანი მეობითაც გამორჩეული პიროვნებაა.

ასევე სულიერად და ხორციელად წმინდა ადამიანია ბიძინა ჩოლოყაშვილი. მან სამშობლოს თავისუფლებას შესწირა თავი, თავის ბიძას-ჯანდიერს, რომელიც სპარსელების მხარეზე გადასვლას ურჩევდა, ბიძინამ ასე განუცხადა: „უწმინდურ სიცოცხლეს მე წმინდა სიკვდილი მირჩენია.. მე ჩემდათაუად გამაფხულის მახარობლობის დროს სიკვდილი მირჩევნია მამთრის წინასწარმეტყველებაში მედიდურად სიცოცხლეს... აქ ამ პატარა ახმეგაში, – ამბობს იგი, ყველაფერი მალამოდ ეცხება ჩემს გრძნობა-გონებას: მიწა, წყალი, მთა, ტყე, კლდე და ველი, ყველა ერთად ნათესაურის კავშირით გადაბმულა ჩემთან!.. ვგრძნობ რაღაც ერთსისხლხორცობას მათთან!“

აეგორმა მეგად ამაღელვებელი და ღრმაშინაარსიანი სიგყვა ათქმევენა მოთხრობის ერთ-ერთ მთაფარ გმირს. მოხუცი კაცი ელიზბარ ქსნის ერისთავი სამეფო დარბაზის წინაშე ამბობს: „რაც ფოთლებია ხისათვის, ჩვენც ისევე ვართ ქვეყნისათვის და რაც წელიწადია ფოთლებისათვის, ისე საუკუნეა ჩვენთვის“... საქართველი ჩვენი ცხოვრების ხეა... სანამდის მისი ძირი არ შესუსტდება, დერო არ შეინძრევა და ფესვები მაგრად ექნება გაღვმული, შგოების შერხევითა და ფოთლების დაყენით არა უჭირს რა: ჩვენც ერთი ფოთოლთაგანი ვართ, აღრე თუ გვიან დასაყენი, და ჩვენი მიზევით რათ უნდა მიაღგეს გაჭირვება სამეფოს?“

ამგვარი მაგალითები აეგორს არა მხოლოდ იმისათვის სჭირდება, რათა აჩვენოს წარსულის სიღიადე, არამედ იმისათვისაც; რათა თანამედროვე ქართველობას „სახედ და ხატად“ წარმოუდგინოს ძეელთა საქმენი საგმირონი, მისაბაძი იდეალი დაანახვოს თანამედროვე ქართველს.

ცალკეულ პერსონაჟთა გარდა კიდეც ერთი საინტერესო პერსონაჟი გამოიყვანა მწერალმა – ეს გახლავთ ერი, ხალხი, მშრომელი გლეხობა. იმ დროს, როცა მორღვეული ქვეყნის თავადაზნაურობის ერთი ნაწილი გადაგვარდა და მოღალატეობის გზას დაადგა, სწორედ ამ ტრაგიკულ მომენტებში ქვეყნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას ძალას მაგებდა მშრომელი გლეხობა.

„გლესობას, - ვკითხულობთ თხზულებაში-, იმ მუშა-ხალხს, რომელიც ყოველდღე მამა-პაპების მოწამურ სისხლს სამშობლოს მთა-ბარზე მსხვერპლად დანთხუელს, პატიოსან შრომის ოფლს აღვრიდა, არ ჰქონდა ჯერ კიდევ საერო კავშირი გაწყვეტილი... იგი მზად იყო, რომ კვარივით ანთებულიყო, და უცდიდა მსოლოდ ნაპერწკლებს, საიდანმე მონაკეესს!“ მშრომელმა გლესობამ, ხალხმა და მისმა სიბრძნემ ჩაუსახა ბიძინა ჩოლოყაშვილს მგრის დამარცხების იმედი და საბოლოოდ მთააგონა საყოველთაო აჯანყების ბრძნულად, ხერხიანად მოწყობის გზა.

ხალხის წიაღიდან გამოსული ადამიანებისაგან შემდგარი პარტიზანული რაზმები ანადგურებდნენ და შიმის მარს სცემდნენ ვერაგ დამპყრობლებს, მათ აგენტებს. სწორედ ხალხის ძლევამოსილი ლაშქრის მეოხებით შეძლეს მოწინავე შვილებმა ქვეყნის გათავისუფლება.

აკაკი თანაბარ სითბოსა და ქებას მიაგებს ქართველ მანდილოსანსაც. ამ მოთხრობაშიც ქალები გამოყვანილია მამაკაცების თანაბრად. პირიმთვარისა, პირიმზისა და მელანო შეუდარებელი პაგრიოტები არიან. ისინი თავდადებითა და ამავე ღროს, საზრიანად იბრძვიან მამაკაცების გვერდით, ამავე ღროს, მაშინაც კი, როდესაც თავს იცავენ, აჩვენებენ უცხო გომის წარმომადგენლებს შეუდარებელ მნეობრივ სიმტკიცეს, სულიერ სიმდიდრეს.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს პირიმთვარისას პორტრეტი და შინაგანი შეუვალობა. მგრის ხელში ფუფუნებით ცხოვრებას მან ამჯობინა გარდუვალი სიკვდილი. იგი ისტორიული პიროვნება არ არის, მაგრამ მისი სახე მოქარგულია რეალური ქართველი ქალების თვისებებზე დაყრდნობით. აქ მხატვრული გამონაგონი და ისტორიული სინამდვილე ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება, პირიქით, ურთიერთს ავსებენ. „პირიმთვარისას მსგავსი ქალები, წერს აკად. კ. კეკელიძე, - ფოლადურ ქრისტიანულ საქართველოში შესაძლებელი და წარმოსადგენია.“¹

აკაკი წერეთლის რეალიზმის ძლიერი მხარე ისაა, რომ იგი ისტორიის წიაღიდან მხოლოდ სასახელო და დადებით მომენტებს კი არ გამოიხმობს, არამედ უარყოფით, დასაგმობ მომენტებსაც. ამ თვალთახედვით მეტად საინტერესოა იმ მოღალატე თავადთა სახეების ჩვენება, რომელთაც შემადრწუნებელი როლი შეასრულეს ქართველი ხალხის ისტორიაში. თხზულებაში გაკიცხულია თავადი აბაშიძე, რომელმაც ათი ერთმანეთზე უკეთესი ქალიშვილი მიჰგვარა საჩუქრად

¹ კეკელიძე, „ბაში-აჩუის“ ერთი ეპიზოდისათვის (აკაკი წერეთლისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თსუ, 1940, გვ. 198).

მეფეს. მისმა მოქიშპე წერეთელმა კი ბაქრაძის ტყუილები არ დაინდო და ამით ასიაშოვნა ვახტანგ მეფეს (შახნაფაშს). აკაკის ბასრ კალამს გაუკიცხავი არ დარჩენია ქარილ-კახეთის ზოგიერთი მეფე, მათი ახლო წინაპრები და სამეფო უარის მოხელენი.

აღმოსავლეთ საქართველო ნახევრად გათათრდა, შემოვიდა სპარსული ზნე, ჩვეულება, რჯული და კანონები, ენა შეიბღალა, სამართალწარმოება უცხო ენაზე მიმდინარეობდა, მოღალატე თავადაზნაურობა დაბალ წოდებას დააწვა თავზე. „ქართულ ტკბილ ლილინს, ვაეკაცურ შეხმატკბილებასა და სასოების მომგერელ გალობას ბოლო მოუღო თათრულმა შექაქანებამ!.. ტკბილი ჩანგური და სალამური ზურნა-ჭიანურმა ჩაყლაპა“.. მხოლოდ „ოროველა“ და „მუმლი მუხასა“ შერჩენია მუშა ხალხს.

მაშინდელი სპარსული პოლიტიკის ნაყოფი და შედეგი რომ აჩვენა, ამით მწერალმა თანამედროვე ქართველებს დაანახვა მეფის ცარიზმის პოლიტიკის არსიც, კოლონიალიზმის სისასტიკე და ვერაგობა.

რაც შეეხება მოქმედ პირთ: ზაალ არაგვის ერისთავს, ბიძინა ჩოლოყაშვილს, ელიზბარ და შალვა ქსნის ერისთავებს, თეიმურაზ პირველს, ქართლის მეფე ვახტანგს, შაჰნაფაზად წოდებულს, შაჰ-აბასს, ალი-ყული-ხანს, ფეიქარ-ხანს და სხვათ, ისინი ისტორიული პიროვნებებია. მათ შესახებ უხვი მასალა მოიპოვება საისტორიო წყაროებსა და დოკუმენტებში, ლიტერატურულ ნაწარმოებებში.

ქართველი მემკვიდრე კახეთის სახალხო აჯანყების მეთაურად ზაალ არაგვის ერისთავს ასახელებს. ზაალ ერისთავმა „შემოიფიცა ქსნის ერისთავი შალვა და ელიზბარ და კახი სუფრაჯი ბიძინა ჩოლოყაშვილი და შემოიფიცეს მთის კაცნი ფშავ-ხეცსურ-თუშნი... ამათ გააგანა თანა ზურაბ, ძე თვისი, და წარვიდნენ ღამესა ერთსა. დაესხნენ თავსა სულტანსა ბახტრიონს და ამოწყვიტეს, და მოსრნეს ბახტრიონის ციხეში მდგომნი ელნი, და რაც იყვნენ, მიჰყვნენ იქი-დამე მეოგითა, ჩავიდნენ ალავერდს და, რომელნიცა მუნ იყვნენ თათარნი და ელნი, რაც ესახლა, ყოველნი მოსრნეს პირითა მახვილისათა (ქართლის ცხოვრება, გ, II, 1959, გვ. 438).

საისტორიო წყაროების მიხედვით, ზაალ ერისთავი ხშირად ამხედრებულა მტრების წინააღმდეგ და მრავალჯგზის გაუმავრებია ზურგი თეიმურაზ პირველისათვის აგრესორთა წინააღმდეგ ბრძოლებით. მაგრამ იგი ხშირად იცვლიდა ორიენტაციას და ხან თეიმურაზს ემხრობოდა და ხანაც მის მტრებს უმეგობრდებოდა. იგი არ ყოფილა სამშობლოსათვის თანმიმდევარი მებრძოლი, ერთგული და უმწიკვლო მამულიშვილი. მას კახეთის აჯანყებისას პირადი ინტერე-

სები ასულდგმულებდა. იგი ყაენის წინააღმდეგ ამხედრებულა იმის გამო, რომ ამ უკანასკნელმა სამეფო ტახტზე მაალის ნაცვლად დასვა როსტომ მეფის შვილობილი ვასტანგი, შაჰნაეაზი. ყოველივე ამის გამო, როგორც ჩანს, აკაკიმ მიზანშეწონილად არ მიიჩნია კახეთის აჯანყების მეთაურად მისი გამოყვანა. ამიგომაც ამგვარ ცენტრალურ ფიგურად ბიძინა ჩოლოყაშვილი აღიარა. აღნიშნულს ისიც უწყობდა ხელს, რომ მიხეილ საბინინის მიერ „საქართველოს სამოთხეში“ გამოქვეყნებულ ანგონ პირველის თხზულებაში კახეთის აჯანყების მეთაურად ბიძინა ჩოლოყაშვილია გამოყვანილი. მაალ ერისთავი კი მერყევ თანაშემწედ.

„ბაში-აჩუკში“ ასახული მრავალი მოვლენა ანგონის თხზულებას მიჰყვება.

მაალ არაგვის ერისთავის სახე „ბაში-აჩუკში დახატულია, როგორც მშობლიური მიწა-წყლის მოამაგე და სამშობლოს მოყვარული პიროვნება. იგი მტკივნეულად განიცდის ქვეყნის მძიმე მდგომარეობას. კირილეს სიზმრის პირველი მოსმენიდანვე ის ვეღარ ფარავდა თავის განწყობილებას და „ქვეყნიურ ზრახვებს ვეღარ აღწევდა თავს“. აკაკი მაალის სასახლესაც ქვეყნის იმედად სახავს: „კლდოვანი კიდის თავზე, ღრუბლებიდან გამოსულიყო უზარმაზარი ციხე-დარბაზი, შეუპოვრად გადმომდგარიყო და სანუგეშოდ გადაჰყურებდა არე-მარეს“. ამავე სასახლეში შეიკრიბნენ შეთქმული ერისთავები და შეეფიცნენ ერთმანეთს სამშობლოს განთავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

მაალი თანაუგრძობს ქვეყნის განთავისუფლების იდეას, მაგრამ შექმნილ ვითარებაში მგრის ურიცხავი ჯარის დამარცხება შეუძლებლად მიიჩნია. არაგვის ერისთავს გამოცდილება აფიქრებინეს, რომ ეს ორი ათასი ქართველი მხედარი სულ გყვილ უბრალოდ გაწყდება რიცხვმრავალ მგრის წინააღმდეგ ბრძოლაში და შემდეგ განრისხებული დამპყრობი კიდევ უფრო მეტ უბედურებას დაატყდა თავს დაუძღვრებულ ქვეყანას. მაალი იჩენს სიფრთხილეს და ერთგვარ გაუბედაობას. კირილეს სიზმრისა და მეუღლის შეგონებით მაალი დათანხმდა აჯანყებაში მონაწილეობაზე.

საისგორიო წყაროების ცნობით, კახეთის მმართველად 1659 წელს შაჰ-აბასის მიერ დანიშნული იყო სელიმხანი. მოთხრობაში კი ხან ალი ყული ხანია კახეთის მმართველად გამოყვანილი, ხან ფეიქარ ხანი და ხანაც ორივე ერთდროულად. როგორც ჩანს, ანგონ პირველის ნაწარმოების საფუძველზე შეუტანია აკაკის თავის თხზულებაში სელიმ ხანის ნაცვლად ფეიქარ ხანი.

„ბაში-აჩუკი“ ხასიათდება მაღალმხატვრულობით.. აკაკი ამბის დიდებული მთხრობელია. მის მიერ შეთხზული ფაბულა მომხიბვლელია თავისი მოულოდნელობებით, ლირიკული ადგილებით, იუმორისა და გრაგიზმის ოსტატური შერწყმით. აკაკის პროზას თავისებური რიტმიც მოეპოვება. აკაკის სტილისათვის დამახასიათებელია ისარივით წინმსწრაფი კომპოზიცია. იგი არაფერს ისეთს არ ჩართავს თხზულებაში, რასაც შეუძლია დინამიკურობის შენელება. ამიგომაცაა, რომ თხზულებაში არ გვხვდება არც ერთი უადგილო დეტალი, გაჭიანურებული დიალოგი ან მონოლოგი.

„ბაში-აჩუკის“ ავტორი პერსონაჟთა ხატვის დიდოსტატია. მის მიერ გამოქანდაკებული სახეები სამარადქამოდ რჩებიან მკითხველის ხსოვნაში და მკაფიოობით ხასიათდებიან. ავტორი პერსონაჟის ვრცელ დასასიათებას კი არ იძლევა, არამედ მოკლეს, ხოლო ძირითადად გეიხასიათებს მას მოქმედებაში, დინამიკაში. პერსონაჟთა ვნებები, სულიერი ლტოლვანი სავსებით სახიერს ხდიან მათ.

აკაკი არც პორტრეტის ხატვის გრადიციულ წესს იცავს. თითქმის არაფერია ნათქვამი ისტორიულ პირთა გარეგნობაზე. სამაგიეროდ მწერალი უფრო მეტად მრუნაეს გამოვნილ პერსონაჟთა გარეგნული იერ-სახის მკაფიოდ გამოხატვაზე. ამ მხრივ საქრესტომაგია ბაში-აჩუკის ბრწყინვალე პორტრეტი: „ტანმაღალი, წელში წერწეტი, მხარბეჭიანი, ფაფანაკ უკანგადაგებული, გაჩეჩილი თმით და გაწყვერტილის უღვაშებით გიგველა პირზე, სწორედ სასიამოვნო შესახედავი იყო.“ სხარგადაა გამოკეთილი აბდუშაპილის პორტრეტიც: „ერთი შეხედვით, ჩასხმული, უზარმაზარი, შავი მარმარილოს ქანდაკება ეგონებოდა კაცს. შავი წვერები გვერად ეყრებოდა გულმკერდზე, დიდი უღვაშები აქეთ-იქით გოგებად სცემდნენ სიგრძისად. დიდი შავი თვალები, სქელი წარბებით გადმოსურულ-დაჩრდილულები, საოცრად ბრიალებდნენ.“

მწერალი დიდი ოსტატობით გეიჩვენებს მთავარი პერსონაჟის პირველ გამოსვლას. მთავარი ფიგურის პირველი გამოჩენა – ეს აკაკისათვის უდიდესი მნიშვნელობის პრობლემაა. ამ პრობლემას იგი წარმატებით წყვეტს. ბაში-აჩუკი პირველად ვაჟკაცური საქმითა და მოქმედებით შემოიჭრება მოქმედებაში – გულდაგულ გადალაზავს მოდიდებულ არაგვს და რწმენას და იმედს უნერგავს ყველას. თავდაპირველად მოხვეჭილი სიმპათიები ბაში-აჩუკს მომგებიანად წარმოაჩენს მკითხველის წინაშე მთხრობელი თხრობის მანძილზე.

მოთხრობაში ხშირად არის გამოყენებული ზღაპრები, ხალხური თქმები, გადმოცემები, ანდაზები, ილიომური გამოთქმები და სხვა.

ყველაფერ ამას აკაკი თავისებურ იერს ანიჭებს და მშვენიერ საშენ მასალად იყენებს მოთხრობის მხატვრული ქსოვილისათვის.

ჩვენს ლიგერატურას საკმაო გრადიციები მოეპოვება სიმშრის ლიგერატურულ მასალად გადაშეშავებისა. ამ წესს არც აკაკი ღალატობს. ზღაპრულ მოტივებზე აგებული კირილე მღვდლის სიმშარი მაღალი ესთეტიკით გამოირჩევა, დამაინტერესებელიცაა და სიუჟეტის განვითარებასაც ხელს უწყობს. სიმშარმა ჩააფიქრა ყველა, ზოგიერთს რაღაცა ენიშნა, ზოგიერთს კი სიუჟიბლე გაუმახვილა, ზოგსაც ეჭვიანობა გაუოკეცა. მან გაამხნევა მალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები, გააქტიურა ზაალის მეუღლე და სხვები. ამავე დროს ზღაპარი სხვა მხრივაც არის საყურადღებო. იგი თითქოსდა ფოკუსში აქცევს ნაწარმოების მთელ იდეურ-შინაარსობრივ მიზანდასახულებას, ამკაფიოებს ქართველთა მისწრაფებას თავისუფლებისაკენ და გვამცნობს მათ დაჯერებულ ოპტიმიზმს. იგი სიმბოლური სახეა ქვეყნის გათავისუფლებისა და მომავალი აღორძინებისა.

თხზულებაში კარგადაა ჩასმული სახალხო გართობებისა და ზემების ამსახველი პასაჟებიც. ისინი უმთავრესად საკვანძო საკითხების გამოვლენისა და სიუჟეტის დაძაბულად გაშლის მიზნით არიან გამოყენებულნი. ასეთი სახალხო გასართობებია ჯირითი, ყაბახი, აგრეთვე საზეიმო ცერემონიალები მეფეთა კარზე და სხვ. ასეთი პასაჟები თითქოსდა დამოუკიდებელი მნიშვნელობისანი არიან, სინამდვილეში კი პერსონაჟთა ხასიათის გახსნას ემსახურებიან. ამას გარდა ისინი სიუჟეტის განვითარებასაც უწყობენ ხელს.

ამრიგად, ნიჭიერი ხელოვანის ხელში ერთი და იგივე ლიგერატურული ხერხი რამდენიმე მიზანს ექვემდებარება.

ავტორის ერთ-ერთ ღიღებულ მიღწევად ითვლება იღუმალების ხერხის დიდოსტატური გამოყენება. ამგვარი იღუმალებით არიან მოსილი ტყუპები, აბღუშაპილი... დიდად დამაინტერესებელი და დამძაბველია აბღუშაპილის მიერ შელის დაჭრა, გრიალ მინდორზე ტყეში მგეთუნახავთან შეხვედრა, შელის გონიერება, ქალის გაუჩინარება, პირიმთვარისას თავგანწირვა, აბღუშაპილის ფეხზე ექვსი თითის ქონა და სხვ.

მწერალმა ლეო ქიაჩელმა საგანგებოდ მიუთითა „ბაში-აჩუკში“ გამოყენებულ მრავალფეროვან პოეტურ ხერხთა გამოყენების თაობაზე. განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება მოულოდნელობისა და საიდუმლოების ხერხების თავისებურ გამლაზე.¹ მართლაც მკითხველს აჯადოებს სიუჟეტის ამგვარი გამლა. მოულოდნელი მომენტებითა და იღუმალებით მოსილი პიროვნებების მიერ შექმნილი სიგუ-

აყიები ერთმანეთის განვითარების პირობაყაა და მთლიანი სიუ-
ჟეტური ხაზისაყ. ამ მხრივ ბრწყინვალე მაგალითებია: ზაალ არაგვის
ერისთავის მეუღლის უყაბელი შეკიელება, აბღუშაპილის პიროვნება,
რომ იგი მკითხველს თათარი ჰგონია, მაგრამ გარკვეულად კიღვე
უკვირს მისი რაღაცნაირი ლმობიერება და აღამიანურობა. ბოლოს
კი აღმოჩნღება, რომ იგი ქართველი ყოფიღა და ყვეღაფერი
ნათელი შეიქმნება. აბღუშაპილს საგრაფო მკვეღარი ჰგონია და იგი
ცოცხალი აღმოჩნღება. საიღუმღობით იყო მოსიღი მეღანოსა და
აბღუშაპილის ღა-ძმობის აბბაიეყ. მოუღოღწელად გაირკევა, რომ
ისინი მართღაც სისხღით ღა-ძმა ყოფიღან.

ღიგერაგურის სპეციღლისგები ხშირად მიუთითებენ, რომ ჰემ-
მარიგი ღიგერაგურა – ეს არის ღამაჯერებღის ღაუჯერებღად,
ხოლო ღაუჯერებღის ღამაჯერებღად მოწოღებაო. ამ ფორმღის
მიხეღვით თუ განვსჯით, მაშინ „ბამი-აჩუკის“ აეგორი პროზის
კღასიკოსია. ეს ჯაღოსნური თეისება მან მოთხრობაში ჰარბად გა-
მოაღღინა.¹

თავისი კომპოზიციას მოსხღეგიღობით, ენობრივი პოზიციითა
და მხაგერული სახეების ორიგინღლობით „ბამი-აჩუკმა“ ქართველი
ხაღხის ღიღი სიყვარული მოიხვეჭა. ამ ნაწარმოებით აკაკი წერე-
თელმა თავისებური სტიღი ღა ხაგვის მანერა ღაამკეიღრა ქარ-
თული მხაგერული პროზის განვითარებაში.

ღრამატული პოემები

„თამარ ცბიერი“ აკაკი წერეთღის პირეული ლექსად ღაწერ-
იღი ისგორიულ-ღრამატული პოემაა. პოემის აღრინღელი რეღაქცია
ღაიწერა 1885 წელს. საბოლოო რეღაქცია გამოქვეყნღა 1898 წელს.
ღიღმა ქართვეღმა კომპოზიგორმა მეღიგონ ბაღანჩიეღაძემ ამ
თხზუღების მიხეღვით ღაწერა ოპერა „თამარ ცბიერი“.

„თამარ ცბიერი“ აგებულია ჩენი ქვეყნის ისგორიის უაღრესად
მძიმე ღა გრაგიკულ ეპოქაზე. ღრამაში ასახულია იმერეთის სამეფოს
XVII ს. მეორე ნახეერის, განსაკუთრებით კი გიორგი გურიელის მე-
ფობის (1681-1683) გრაგიკული პერიოღი. მასში ჩართულია ღარეჯან
ღეღოფღისა ღა აღმოსაეღეთ საქართვეღოს ცხოვერების გარკვეული
ეპიზოღები. მეფეთა ღა ღეღოფაღთა ღა მთავერებს შორის სამეფო
გახგის ღაუფღების მიზნით გამუღმებულმა მგრობამ, სამმოზღოს

¹ აკაკის პროზის ღა კერძოღ „ბამი-აჩუკის“ პოეგურობას საგანგებოღ იეღვეეს გრ.
კიკნაძე. იხ. მისი, ღიგერაგურის თეორიისა ღა ისგორიის საკითხები, გვ. 277-294.

ღალატმა ქვეყანა უდიდეს განსაცდელში ჩააგდო. თავიანთი მიზნების განსახორციელებლად ქვეყნის მოღალატეები ხშირად იწვევდნენ დამპყრობ აგრესორებს, ირანის შაჰებს, ოსმალეთის სულთნებს და ფაშებს, რომლებიც კიდევ უფრო ანადგურებდნენ ისედაც დაუძლურებულ ქვეყანას. იმერეთის სამეფოში უაღრესად გრაგიკული მდგომარეობა შეიქმნა ალექსანდრე მეფის გარდაცვალების შემდეგ. გახტმე მისი ძე ბაგრატი ავიდა. იგი ისიძა ცბიერმა დედინაცვალმა დარეჯან დედოფალმა, თეიმურაზ I ასულმა, ალექსანდრე მეფის ქვრივმა. მიათხოვა მას თავისი ძმის დავითის ასული. ექვსი თვის შემდეგ ვერაგმა დარეჯანმა შეიპყრა ბაგრატი „აღმოახდინა თვალნი, წარგვარა ცოლი, შეირთო ქმრად ვინმე ვახტანგ ჭუჭუნაიშვილი, დაეუფლა გახტს და ამეუა ვახტანგი“. ბაგრატის მომხრეებმა ფაშა მოიხმარეს, რომელმაც გახტმე ისევ დაბრმავებული ბაგრატი დასვა. დარეჯანმა მოქრთამა ფაშა, რომელმაც ხელახლა გაამეფა დარეჯანი და მისი მეუღლე. მალე დარეჯანი და ვახტანგი შეთქმულთა მიერ იქნენ მოკლული და ისევ ბაგრატი უთვალო გამეფდა. ამასთანავე იმერეთს მოადგა ქართლის მეფე ვახტანგ V (შაჰნავაზი) და იმერეთის მეფედ თისი მცირეწლოვანი ძე არჩილი დასვა (შემდეგში ცნობილი მეფე და პოეტი). ხოლო დადიანად დასვა შამადავლე, უწოდა მას ლეონ და „მისცა ძმისწული თვისი თამარ მეუღლედ“. არჩილი იძულებული გახდა მალე დაეტოვებინა იმერეთის გახტე და კვლავ ბაგრატი გამეფდა. ქართლის მეფესთან დამოყვრებით ვათამამებულმა ლეონ (ლევან) დადიანმა არ ინდომა ბაგრატის მეფობა და დიდძალი ჯარით ეკეთა მას. ბრძოლაში დამარცხდა დადიანი, მეფემ იგი შეიპყრო და თამარი თვითონ შეირთო ცოლად.

დადიანი ისევ ეკეთა ბაგრატს, სძლია და დაიბრუნა თამარი. ბაგრატმა ოსმალების და გიორგი გურიელის დახმარებით, დიდი სისხლის ღირის ფასად კვლავ დაამარცხა დადიანი და ისევ წაართვა მეუღლე. ასე უწყალოდ ოხრდებდა ქვეყანა, თამარი ხელიდან ხელში გადადიოდა. ბაგრატის გარდაცვალების შემდეგ (1681 წ.) სამეფო გახტს და თამარ დედოფალს დაეუფლა გიორგი გურიელი.

ყველაზე მეტად იჩაგრებოდა მშრომელი გლეხობა, ქედუხრელი პატრიოტები გმირულად იბრძოდნენ როგორც შინაური, ისე გარეშე მტრების წინააღმდეგ და სისხლის ფასად იცავდნენ ქვეყანას.

1 ქართლის ცხოვრება, II, დავით ჩუბინაშვილის გამოც. 1854, გვ. 202-205, შტრ. ქართლის ცხოვრება, II, სიმ. ყაუხჩიშვილის რედ. გამოც. და შენიშვნები; 1959; ნიკ. დადიანი, ქართველთა ცხოვრება, გექსტი გამოსცა, წინასიტყვ. გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები, ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ, 1962, გვ. 162-163.

აკაკის დრამა „თამარ ცბიერის“ ძირითადი მოტივი პატრიოტიზმია. თხზულებაში სამშობლოს სიყვარული აღიარებულია, როგორც უზენაესი გრძნობა, რომელსაც ყველაფერი ემორჩილება. ნაჩვენებია პოეტის უზენაესი ვალდებულების და მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის ძალა. ნაწარმოებში დახატულია ავტორის იდეალი სიყვარულის გრძნობის, მისი დანიშნულების, ფიზიკური სილამაზის და მაღალი სულიერი მშვენიერების ურთიერთმიმართების შესახებ. მოტივთა ამგვარი სიუხვე და მისი გადაწყვეტის დროს გამოვლენილი პოზიცია „თამარ ცბიერს“ ერთობ საყურადღებო დრამატულ თხზულებად აქცევს.

თამარ დედოფალი ისტორიულად ცნობილი პიროვნებაა. საისტორიო და ლიტერატურული წყაროების დახასიათებით, თამარი იყო „ფრიად კეკლუცი და აღმატებული მშვენიერებითა, სრულ უმეტესად“ (ვახუშტი, ქართლის ცხოვრება). აკაკიმ შეუდარებელი პოეტური აღმაფრენით დახატა თამარ ცბიერის ხორციელი სიტურფე, ქვეყნად განსხორციელებული ედემური ფიზიკური მშვენიერება და მნებობრივი ბიწიერება, საკუთარი სიამოვნებისათვის ქვეყნის გაწირვა.

აკაკი დიდად აუასებდა სილამაზეს. „ციურ ნიჭად“ თვლიდა. მაგრამ „თამარ ცბიერში“ საგანგებოდ ხამგასმულია, რომ მარტო გარეგანი სილამაზე ყოველთვის როდი ამშვენებს ადამიანს. მამინ როდესაც მშვენიერება ხდება ბიწიერების, მრუმობისა და სიძვის, ვერაგობისა და ღალატის, დაცემის მიზეზი, ამგვარი სილამაზე უარსაყოფი, საზიზღარი და დასაგმობია. სწორედ ასეთ უარყოფით მოვლენად მიაჩნდა პოეტს თამარ ცბიერის სილამაზე და თვით თამარი. „ლერაქის ნაცვლად ეშმაკის ქსელი მას თაეზე ხურავს და იმერეთი მისგან გარყვნილი დღეს ბოროტების მორევში სცურავს“.

გოჩა-მგოსნის მიერ დედოფლის საოცარი სილამაზისა და შემოთავაზებული სიყვარულის უარყოფა და შეჩვენება გამომდინარეობს აკაკის ნათელი პოზიციიდან, რომ სიყვარული მხოლოდ გარეგნული თვისება კი არ არის, არამედ იგი სულის თვისებაა, ნამდვილი სიყვარული სულთა კავშირშია. ხორციელი და სულიერი სილამაზე და ამბალელებული სიყვარული, აკაკის რწმენით, პატრიოტული შთაგონების ხარისხით ფასდება.

თამარ ცბიერის ზღაპრული სილამაზის მიზეზით აოხრდა ქვეყანა, მის გამო ერთმანეთს ეჯახებოდნენ მეფე, მთავრები, ერისთავეები და აჩალებდნენ ძმათა სისხლისმღვრელ ომებს. ერთი სიტყვით, თამარ ცბიერის სილამაზე ამბალელებული სულიერი მშვენიერებით კი არ იყო შთაგონებული, არამედ იგი ქვეყნის დამლუპველ ძალად იყო მოვლინებული და ამის გამო გაკიცხული, უარყო

ფილი და დაგმობილია მისი სილამაზე და სიყვარულიც. ამიტომ უარყო გოჩამ თამარის სილამაზეც და მის მიერ შემოთავაზებული სიყვარულიც. გოჩას მიერ თამარის გრფიალის უარყოფამ უკიდურესად გაამწარა დედოფალი და დასწამა მგოსანს ძალად შეურაცხყოფის მცდელობა და დილეგში ჩაამწყვდევენა. ცხადია, თხზულების ამ ნაწილში გამოყენებულია ბიბლიური გადმოცემა. ფარაონის მეუღლისაგან შემოთავაზებული სიყვარულის იოსების მიერ უარყოფის გამო, გამწარებულმა დედოფალმა ცილი დასწამა მას და ფარაონს მოახსენა, ჩემთან დაწოლა მოისურვაო. განრისხებულმა ფარაონმა იოსები საპყრობილეში შეაგდო.

თამარ დედოფალი გოჩას შეგონებისა და ზოგი სხვა სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად, აღიარებს თავის შეცოდებას და ითხოვს შენდობას, ცოდვების მიტევებას. „თამარ ცბიერის“ აღრინდელი ხელნაწერის მიხედვით დედოფალი შენდობილ იქნა მეფის მიერ. დარბაზში საზოგადო გაოცებაა, მგოსანი აღგაცებით წამოიძახებს „ღმერთო!“ ეშვება ფარდა. აღნიშნული რედაქციის მიხედვით დედოფალი თავს არ იკლავს. მომდევნო რედაქცია პოეტს შეუცვლია. აქ შეგონებული დედოფალი აცხადებს:

„ის, ვინც სიციოცხლით ვერ გამაძლარა,
სიკედლით იგრძნობს სრულ ნეტარებას!“

ახდის ბეჭდის თავს და შესწოვს. მომაკვდავი თამარი მიმართავს მეფეს: „მეფეო, მგოსანს ნუ მოიშორებ... ქვეყნის ... დი...დება“. დედოფალი კვდება. მგოსანი წამოიძახებს: „რა დროსა კვდება!“ ეშვება ფარდა. ბოლო რედაქცია ნათლად გვიჩვენებს პოეტის პრინციპულ პოზიციას, რომ მოღალატე, ავხორცი, თუნდაც შეგონებული და შენდობილი ქალის, დედოფლის გახტვებე დარჩენა შეუძლებელია. ამასთანავე, აკაკი მართებულად მიიჩნევს, რომ სამშობლოს და ხალხის მოღალატე შენდობილ იქნას, იგი მკაცრად უნდა დაისაჯოს; თამარ ცბიერმაც შესაფერისი სასჯელი გამოუგანა თავის თავს. ახალი რედაქციით ძლიერდება დრამატიზმი. თამარ ცბიერის სახე კიდევ უფრო გრაგიკული ხდება. პოეტი თავისი მხატვრული მიზანდასახულების შესაბამისად გვერდს უვლის გარკვეულ ისტორიულ ცნობებს და თამარ ცბიერის სახეს აქაც ამდიდრებს მხატვრული გამონაგონით. ისტორიულად ცნობილია, რომ თამარ დედოფალს თავი არ მოუკლავს. იგი დედოფლად დარჩა ალექსანდრე ბაგრაგის ძის მიერ გიორგი გურიელის სამეფო გახტიდან გაძევებამდე. მაგრამ ისტორიული რეალობები ამის შემდეგ პოეტს აღარ გამოუყენებია. მან თამარ ცბიერის განწმენდით დაასრულა დრამა.

აკაკის მიერ განსაკუთრებული პოეტური შთაგონებითაა დახატული ხალხის წრიდან გამოსული გოჩა მგოსანი. იგი მოწოდებულია სამშობლოს მგრების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის, მისი იდეალია დაცემული ქვეყნის აღდგენა, გაერთიანება და გაძლიერება. აკაკის რწმენით, როგორც ითქვა, ჭეშმარიტი პოეტი ხალხის წინამძღოლია, იგი მაღალი მოქალაქეობრივი იდეალებით უნდა იყოს შთაგონებული, იყოს ნიმუში ქვეყნისათვის თავდადებისა. გოჩას სახე ავტორმა შემოსა მწეობრივი სხივმოსილებით, ბრწყინვალე პოეტური შარავანდელით.

მგოსანი მიზლით უკუაგდებს თამარ დედოფლის მიერ შეთავაზებულ კვბილ და ნებიერ ცხოვრებას. გოჩა-პოეტი სათავეში უდგას თამარ დედოფლის განადგურებისათვის აღძრულ სახალხო მოძრაობას. ხოლო, როცა ვერაგმა დარეჯანმა „უკუღმა სყარა ჩენი ქვეყანა“ და „ტახტზე ასული ფარისეველობა სისხლით და ცრემლით, შავ პირს იბანდა“:

„მაშინ გაიდა ხალხში მგოსანი,
საერო ცრემლი ჩანგზე ღამურა
და ხალხის გული მიძინებული
გამოაფხიძლა და ააძგურა“.

მგოსნის ძალა განუსაზღვრელია. მან პოეტური შთაგონებით შეძლო ხალხის გამოფხიძლება, აღელვება, საბრძოლველად გამოყვანა და ბოროტების დათრგუნვა.

დარეჯან დედოფლის წინააღმდეგ ხალხის აჯანყების სულისჩამდგმელად გოჩა-მგოსნის აღიარება სცილდება ისტორიულ ჭეშმარიტებას, იგი ავტორის მხატვრული ფანტაზიის ნაყოფია და შეესაბამება მწერლის აკაკისეულ იდეალს.

გოჩას სახე აღბეჭდილია აგრეთვე მეტად კეთილშობილური მისწრაფებით – საქართველოს ეროვნული კონსოლიდაციისათვის, უფრო ზუსტად, სხვადასხვა სამთაეროებად და სამეფოებად დაქსაქსული და დასუსტებული ქვეყნის ერთ მთლიან სახელმწიფოდ გაერთიანება და მგერთა ჩაგვრისაგან სამშობლოს განთავისუფლება არის მგოსნის იდეალი.

ერთგან აკაკი წერდა: „დამარცხებული მხოლოდ მაშინ არის კაცი, როდესაც სასოებას და ჰკარგავს ... და ძალმომრეობას შიშით დაემორჩილება! თორემ ვისაც სიმართლე და ჭეშმარიტება იმედით შეკავშირებული გულში უღვივა, ის ყველგან და ყოველთვის გმი-

რია“.¹ სწორედ ამგვარ პოზიციას ემყარება გოჩას პოეტური სახე. იგი დარწმუნებულია თავისი კეთილშობილური იდეალების განხორციელებაში და მომავლისათვის ბრძოლაში მოსალოდნელი დამარცხების შემთხვევაშიც უაღრესად ამაღლებულ სახალხო გმირად რჩება. იგი მეფეს მიმართავს:

„მშვიდობით, მეფე! შენ აქ დარჩები
სამეფო ტახტზე მონად მჯდომარე!
მე კი მეფურად მეფეხუდები სიკედილს!
დარბაზის ნაყელად მელის სამარე!“

საერთოდ, გოჩა-მგოსნის სახე ერთ-ერთი ბრწყინვალე ფურცელია და საინტერესო მასალა მწერლობისა და მწერლის დანიშნულების შესახებ აკაკის მრწამსის ნათელსაყოფად.

გიორგი გურიელი ისტორიული პიროვნებაა. იგი გურიის ერთი ძლიერი მთავარი იყო, რის გამოც მას სამეფოში გარკვეულ ანგარიშს უწევდნენ. მას მრავალჯერ მიუღია მონაწილეობა იმერეთში მეფეთა, დედოფალთა, მთავართა, მაღალ სასულიერო პირთა მიერ ძალაუფლების აღების მიზნით ატეხილ ძმბათა სისხლისმღერელ ბრძოლებში და ქვეყნის აოხრებაში. მეფე ბაგრაგის გარდაცვალების შემდეგ გურიელი დაეუფლა იმერეთის ტახტს, კანონიერი ცოლი გაუშვა – ბაგრაგისა და თამარის ასული დარეჯანი და ცოლად შეირთო სიდღერი, მეფე ბაგრაგის ქვრივი, დედოფალი თამარი, რითაც, განარისხა ღმერთი, სააქაოს შერცხვა და საიქიოს წაწყმდა“, (ფარსადან გორგიჯანიძე). ქვეყნის დამშვიდების, ბოროტების აღკვეთის ნაყელად, მეფე გიორგი ნებიერ ცხოვრებას ეწეოდა. სახელმწიფო მართვის სადავე უმნეო დედოფალმა ჩაიგდო ხელთ.

ამგვარი დახასიათების შემდეგ აკაკი ერთგვარად აპოეტურებს გურიელის სახეს. აკაკის პოემის მიხედვით, გიორგი გურიელი თითქოს კეთილშობილი იდეალებით იყო შთაგონებული, მაგრამ გარემოებაში, პირველ რიგში კი თამარ ცბიერმა არ მისცეს საშუალება მათი განხორციელებისა, რის გამოც იგი ტრაგიკულ გმირად იქცა. პოეტი თანდათან გვაშაძებს მეფე გიორგის მიმართ სიმპათიურად განწყობისათვის. მეფემ შეიგნო თავისი უმწეო მდგომარეობა და ქვეყნისათვის საზიანო მოქმედება დაგმო, მოინანია. ცოდვები და აღიარა:

„განა მეფობა ეთქმის ცოცხალ-მკედარს!
მეფე რომ ვიყო, სხვისი ბრძანებით
გავიმეტებდი განა მეგობარს?“

¹ აკაკი წერეთელი, თხზულებანი, ტ. XIII, გვ. 131.

გოჩა-მგოსნისა და მასხარას შეგონებით მეფე გიორგიმ ხასიათი და მოქმედება შეიცვალა. იგი კელავ გაიგაცა საქვეყნო საქმის კეთილშობილურმა იდეალებმა, შეიმოსა ძლიერი ნებისყოფით, გამოერკვა, მოიკრიფა ჭკუა-გონება, იცნო ქვეყნის მოკეთებები და აღტაცებით წარმოსთქვა:

„აჲ კმარა! ისევე მეფე ვარ,
მეფე ვარ, მეფე გვირგვინოსანი!
და თანაშემწედ ორი კაცი მყავს:
ერთი მასხარა, ერთი მგოსანი.“

საისტორიო წყაროების ცნობით, გიორგი გურიელმა სულ ორი წელი იმეფა (1681-1683). ხონთქარის დახმარებით 1683 წელს იმერეთის ტახტს დაეუფლა ბაგრატის ძე ალექსანდრე, გიორგი გურიელი გადაიხვეწა გურიაში და იმერეთის ტახტის დაბრუნების მიზნით მოაწყო ახალი შეთქმულება. ძლიერ ბრძოლაში „მოისრნენ ორგნითვე უმრავლესნი“ და მოკლულ იქნა გიორგი გურიელი (1684 წ.) ეს ცნობები აკაკის პოემაში აღარ შეუტანია.

მასხარა და ცირა ხალხის შეილებია. ისინი გმირულად იბრძვიან სამშობლოს კეთილდღეობისათვის. ისინი გაბედულად ამხელენ მმართველი წრის მიერ ქვეყნად გაბატონებულ ძნელბედობას, აოხრებას, სისხლის ღვრას. ორივე პერსონაჟი აქტიურად მონაწილეობს შეთქმულებაში. მათ სჯერათ, რომ თამარ დედოფლის მოკვლით მოისხამენ „მთელი ქვეყნის მადლს. მასხარას სიმღერებსა და სიგყვებში ჩაქსოვილია ხალხის მისწრაფებები. არა მარტო მე-17 საუკუნის, არამედ აკაკის თანადროულობის სასტიკი მხილებაა ხუმარას სიმღერაში:

„მალღით ცეცხლის წვიმა მოდის,
დაბლა დეგბა სისხლის ღვარი.–
ცა და მიწა გადაბრუნდა,
გაგვისწორდა მთა და ბარი!–
ძმა ძმას სწირაეს, მამა-შვილსა,
მეგობარსა მეგობარი.“

ასევე არა მარტო მე-17 საუკუნის იმერეთზე შეიძლება გავრცელდეს შემდეგი სტრიქონები:

„ეს სოფელი სწორედ საგივეთია:
ყველა სჩემობს ჭკუას, გრძნობას, გონებას!..
ეულარ ვარჩევთ მართალს და მოჩვენებულს!
ვინ ვადურჩევს უგნურების მონებას?!
გარეგნობა, ჭრელი სანახაობა,
ივალსაჩინო, სათვალთმაცო თვისება,
აი, ქვეყნად რა ამადლებს კაცად კაცს!–
ვის რად უნდა ჭეშმარიტი ღირსება?!“

აკაკი, დიდი ოპტიმისტი და მომავლის უბაღლო მომღერალი, მასხარას სიმღერაში აქსოვს თავის ღრმა იდეალს და მოუწოდებს:

„ცაო, ცაო, მოიწმინდე,
დაგვიყენე ისე დარი,
შევარდენო, ფრთა გაშალე,
ცის კამარას თავი ჰკარი!“

მებრძოლი სულისკვეთება შარავანდედით მოსავს მასხარას სახეს.

ცირა უბრალო მოახლეა. იგი გოჩას ნათლული და შეილობილია. მას შეგნებული აქვს ქვეყნის უმწეო მდგომარეობა და მზად არის მსხვერპლად შეეწიროს სამშობლოს ინტერესებს. მას ეზიზღება მეფე გიორგისა და თამარ დედოფლის ბილწი მოქმედება. ცირა გულით უთანაგრძნობს გურიელის კანონიერ მეუღლეს, რომელიც დედამ და ქმარმა გასწირეს და უღაბნოში გამოამწყვდიეს. თხზულების მიხედვით, თალიკო (უნდა იყოს: დარეჯანი-პ.კ.) ცირას დედის გაზრდილია, მისი ძუძუ უწოვინა. ცირას პატრიოტულ მისწრაფებას ძიძიშვილობის მოვალეობაც აძლიერებს და იწვევს საბრძოლველად. დობილისა და ქვეყნის გამოხსნით გაგაცებული ცირა კისრულობს დედოფლის მოკვლას. ცირა თავის საგრფოს მოუწოდებს საგმირო საქმისაკენ და ეუბნება: „ნესტან-დარეჯან მსხვერპლსა თხოულობს,

„ხაგაეთს გზანის საგრფოს საომრად
და თინათინი მის გმირს აეთანდილს
ისტუმრებს ხანგრძლივ მოყმის სამებრად...“

შოთას პოემით შთაგონების საფუძველზე ცირა თავის საგრფოს აწედის ხანჯალს და აეალებს თამარ დედოფლის მოკვლას: „შენ უნდა მოკლა ქვეყნის ორგული, სამაგიეროდ მეც შენი ვარ და შენთვის მოვეკედები“. ეს სახალხო დავალება და ცირას სიყვარული გადააწყვეტინებს ნიკო გურიელს თავისი ვალის აღსრულებას. ცირა დედოფლის სარეცელთან მისულ გურიელს ვაჟკაცურად ამხნევენს, ხელი არ აგითრთოლდეს, გაუპე გულიო. ღრმა სიყვარულით ანთებული ცირა გრფილზე მაღლა საქვეყნო ინტერესებს აყენებს და საგრფოს პირობად უდებს: საგმირო საქმე აღასრულე და შემდეგ დავემონები შენს სიყვარულს და ერთგულებასო. დაბალი წრიდან გამოსული ცირა პოეტმა დახატა როგორც სამშობლოს ერთგული გმირი ქალი.

„თამარ ცბიერი“ აკაკის პირველი ლექსად დაწერილი პიესაა. დრამატული პოემის ყველა მოქმედება ერთმანეთთან ლოგიკურადაა დაკავშირებული. მეცნიერებაში გავრცელებული კლასიფიკაციის მიხედვით რეპლიკები ორგვარია: რეზულტატური და მაკავშირებელი

(რგოლები).¹ „თამარ ცბიერში“ უმთავრესად გამოყენებულია მოქმედებათა დამაკავშირებელი რეპლიკები, ე.ი. ისეთი რეპლიკები, რომლებიც შეიცავენ მოვლენათა განვითარების მანიშნებელ იმპულსს, ხაზს და მკითხველის (მაყურებლის) ინტერესებს აპირობებენ. დრამაში ყველა რეპლიკა მაკავშირებელია. „თამარ ცბიერის“ პირველ მოქმედებაში ცირამ იკისრა დედოფლის მოკვლის ორგანიზაცია და მოქმედების დამაბოლოებელი მგოსნის სიგყვები (რეპლიკა): „ნუთუ მას, ვინც ეს ჩვენი ქვეყანა საოცრად გარყვნა და დაამცირა, პასუხს მიაგებს სამაგიეროდ ერთი უბრალო მოახლე ცირა?!“ და სხვ. აქ ფარდა ეშვება საინტერესო სიტუაციაში. რეპლიკა ამახვილებს ყურადღებას მოქმედებათა შემდგომი მსვლელობისადმი. მეორე მოქმედება მგოსნის დაპატიმრებით მთავრდება. შეთქმულების მთავარი ხელმძღვანელი განსაცდელშია. მკითხველი (მაყურებელი) გამრდილი ინტერესით ელოდება მგოსნის ბედისა და შეთქმულების მომავალ მსვლელობას, მის შედეგს. აქაც რეპლიკა მაკავშირებელია. ნიკო გურიელი ცირამ დაითანხმა დედოფლის მოკვლის აქტის აღსრულებაზე და აი ნიკოს რეპლიკა: „სიცოცხლე ცირას, სიკვდილი თამარს!“ ანალოგიური ფუნქციისაა მეოთხე მოქმედების ბოლო რეპლიკა და სიტუაცია კვლავ დამაკავშირებელია. ჩაიშალა შეთქმულება. ცირა დააპატიმრეს. მკითხველი (მაყურებელი) მოუთმენლად ელოდება მეხუთე მოქმედებას.

„თამარ ცბიერის“ პერსონაჟთა დახასიათებისას პოეტს მრავალმხრივი ინტერესები ამოძრავებს. დიდი მხატვრული ოსტატობითაა გამოყენებული დინამიური და ემოციური მონოლოგები, მიმზიდველი დიალოგები, პერსონაჟთა ურთიერთდამოკიდებულება, პორტრეტული ხატები, რეპლიკებისა და ლირიკული წიაღსვლების მოხდენილად გამოყენება.

თხზულება შესრულებულია 8,10,11 მარცვლოვანი ლექსით. ლექსის ვერსიფიკაცია გამოყენებულია მოვლენათა სპეციფიკური ხასიათის შესაბამისად. მაგ, მგოსნისა და დედოფლის, მეფის... დიალოგები და მონოლოგები ძირითადად გამართულია ათმარცვლოვანი ლექსით. აღნიშნული ზომა თხზულების წამყვანი ფორმაა. ძოგიერთი ასპექტის მთამბუჭდაობის კიდევ უფრო გაძლიერების, აღმეყებული გრძნობების, დინჯი და ღრმა შეგონებისა და სხვ. შემთხვევაში პოეტი მიმართავს თერთმეტმარცვლოვან ლექსს. მასხარას მონოლოგებსა და დიალოგებში პოეტი იყენებს რვამარცვლიან ლექსსაც. ამგვარი ვარიაცია ხელს უწყობს თხზულების როგორც იდეურ-მხატვრული შინაარსის, ისე მოქმედი გმირის – მასხარას სახის

¹ ვოლკენშტეინი, დრამატურგია, 1937, გვ. 104 (რუსულად).

სრულყოფას. რვა მარცელიანი ლექსია გამოყენებული ისეთ სიტუაციებში, როდესაც მასხარა მწარე ღაცინებით, იუმორითა და გესლიანი სარკაზმით კიცხავს უარყოფით პერსონაჟებს, მოვლენებს და ამღერებულა იგი ხალხური შაირის ჰანგზე, ხალხური მელოდიის კილოზე და გაფორმებულია ნართაული ან პირდაპირი თქმებით.

ლექსის ვერსიფიკაციული მრავალფეროვნება, მისი შერჩევის პრინციპი და გამოყენების ოსტატობა საერთოდ დამახასიათებელია აკაკის პოეზიისათვის.

„**პატარა კახი**“. „პატარა კახი“ ხუთმოქმედებიანი დრამატული პოემაა. იგი აგებულია მეთერამეტე საუკუნის ისტორიულ მოვლენებზე, კერძოდ, ჭაბუკი ირაკლი ბატონიშვილის მიერ 1735 წელს გარეშე მტრებზე სახელოვანი გამარჯვებისა და ქართველი ხალხის პატრიოტულ შემართებაზე. ანალოგიურ თემაზე ალექსანდრე ჯამბაკურ-ორბელიანმა 1862 წელს დაამთავრა და ვრცელი წინასიტყვაობის დართვით დაბეჭდა ჟურნალ „ციცკარში“ პროზაული ფორმით პიესა „ბატონიშვილის ირაკლის პირველი დრო ანუ თავდადება ქართველებისა (გრაგედია ოთხ მოქმედებად)“. აღნიშნული ნაწარმოები „პატარა კახის“ ერთ-ერთი ლიტერატურული წყაროა.

აკაკის ნაწარმოების ისტორიული ქარგა ასეთია: 1722 წლის ზაფხულში რუსეთის ძღვევამოსილი ჯარები ძლიერი საზღვაო ფლოტით კასპიის სანაპიროზე იდგა და პეტრე პირველის გეგმით ირანში შეჭრას აპირებდა. პეტრე დიდმა დახმარებისათვის სთხოვა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ს. მეფე „სიხარულითა დილითა“ შეხვდა იმპერატორის გამოწვევას და 30 თუ 40-ათასიანი ლაშქრით 1722 წლის აგვისტოს განჯაში დადგა. მაგრამ აგვისტოს ბოლოს პეტრე პირველმა დაარღვია პირობა, უღალატა ვახტანგ VI-ს, ომი გადადო და მოულოდნელად ასგრახანს გაბრუნდა. ვახტანგ VI თითქმის სამი თვის განმავლობაში იდგა განჯას და სასოწარკვეთილი და იმედგაცრუებული გამობრუნდა თბილისს. „შეექმნა მეფეს ჭმუნვა დიდი“ (სეხნია ჩხეიძე). ირანისა და ოსმალეთისათვის ცხადი გახდა ვახტანგის ზრახვები. სწორედ ამან განსამღერა ირან-ოსმალეთის ურიცხვი შემოსევები ქართლში. ქვეყანა მოისრა და განადგურდა. ვახტანგს ქართლში აღარ დაეღვომებოდა და დიდი ამალით რუსეთს გაემგზავრა. ამ ხანებში კახეთი ეჭირა გამაჰმადიანებულ კონსტანტინეს, ერეკლე პირველის ძეს, რომელსაც შახის კარზე ეწოდა მაჰმად-ყული ხანი.

მაჰმა ვახტანგ მეექვსეს ჩამოართვა მეფობა და გადასცა იგი მაჰმად-ყული-ხანს, რომელიც ოსმალეთის ხონთქარმა ახალციხის ფაშას უსუფ-ფაშას ღალატით მოაკვლევინა. ამის შემდეგ გახტი კონსტანტინეს ძმამ თეიმურამ მეორემ დაიკავა. მაგრამ გაძლიერდა რა

კახეთში ოსმალ ურდოთა და მოთარეშე ლეკთა თავდასხმები, ქვეყნის რბევასა და აწიოკებას საზღვარი აღარ ჰქონდა. მეფეს კახეთში აღარ ედგომებოდა და ამიგომაც „თეიმურაზ წარვიდა ფშავს და იყოფებოდა მუნ“ (ვახუშტი). მომხედურნი ატყვევებდნენ მცხოვრებთ და ოსმალეთის ბაშრებმდე ჰყიდდნენ. მემაგნიანის გადმოცემით, „იყო გირილი და ვაება“... ასე გაიაფდა გყვე, რომ „თითოს ვაჟაკს ოროლ მინალთუნად აძლევდნენ, რომელიც არ გაუვიდისთ, ცხვრულებ ყელსა მოჭრიდიან და ზოგს წყალში ყრიდიან“ (პაპუნა ორბელიანი). ამის გამო მოსახლეობაც მთიანეთში გაიხიზნა.

ქვეყანას განადგურება ემუქრებოდა. „თითქმის მთელს საქართველოს ხალხსა გაგენილს თოფმედ ეძინა“ (ალ. ორბელიანი).

ქვეყნისათვის მეგად გრაგიკულ ასეთ ვითარებაში გმირული ომი გადაიხადა 15 წლის ჭაბუკმა ბაგონიშვილმა ერეკლემ (აკაკის აზრით, მეჩვიდმეტე წელში გადამდგარმა უფლისწულმა). ჭაბუკი ირაკლის გმირული საქმენი და ღვაწლი გამოსახა აკაკიმ თავის „პაგარა კახში“. ომან ხერხულიძე გადმოგვცემს: „წელსა 1735 მოვიდნენ ლეკნი და ქიმიყი მოარბიეს: მაშინ იყო ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი წლისას 15, რომელ-მან შემოიყარა სოფლებიდა მ ჯარი, ეწია ნეიშნის მინდორში და ძლიერად შემოებნენ ლეკნი. გარნა თვით ესე ყრმა, ძე მეფისა თეიმურაზისა ირაკლი, მეორედ შევიდა შინაგან ჯარსა და ლეკისასა და პირველად ამან მოკლა კაცი და ამისა მხილველთა კახთა ერთ-პირად მიმართეს ყივილით და წინა-წარაიქციეს ჯარი ლეკისა, აჰყარეს გყვენი და საქონელი და მოსწყვიტეს უმრავლესნი, და მოვიდა მადაროს გამარჯვებული, რომლისთვის ფრიად მხიარულ-იქმნენ კახნი, იხილეს რა სიმხნე და მამაცობა მემკვიდრისა თვისისა“.

ნაწარმოების იდეურ მხარეს განსაზღვრავს პატრიოტიზმი და განმათავისუფლებელი ბრძოლის პათოსი. მხილებულნი არიან მოღალატენი, გამცემნი, პირადი ინტერესებით გატაცებული ადამიანები.

საინტერესოა „პაგარა კახის“ შექმნის ისტორია. აკაკის თავდაპირველად დაწერილია ხუმროქმედებიანი ღრამა პროზით „ირაკლი ბაგონიშვილი“. საცენზურო კომიტეტს უარი უთქვამს ნებართვაზე. აკაკის ერთი წლის შემდეგ ღრამატული საზოგადოებისათვის გადაუცია ღრამა გარკვეული ცვლილებებით, უწოდებია რა მისთვის „გელა“. 1889 წელს პროზად დაწერილი „ირაკლი ბაგონიშვილი“ და „გელა“ პოეტს გაუღუქსავეს და უწოდებია მისთვის „პაგარა კახი“. როგორც რედაქციების შედარება ცხადყოფს, ლექსად დაწერილ „პაგარა კახში“ პატრიოტული იდეა კიდევ უფრო გამძაფრებულია.

„პატარა კახი“ აღტაცებით მიიღო როგორც მკითხველმა, ასევე მაყურებელმა სცენაზე განხორციელებული.

„პატარა კახის“ ტექსტზე კომპოზიტორმა ნ. სულხანიშვილმა დაწერა ოპერა, რომელიც სამწუხაროდ, დაკარგულია. შემორჩენილია მხოლოდ რამდენიმე არია, (მაგ., „დაიგვიანეს... ჯერ არსად სჩანან“).

ნაწარმოების პერსონაჟთა მოქმედება, მისწრაფებანი, სულისკვეთება შთაგონებულია პატრიოტიზმით.

ეროვნული პათოსი მკაფიოდ გამოხატა პოეგმა შემდეგ სიგყებში:

„კმარა მონება! კმარა მოთმენა!
ღრო არის ადგეს ერთპირად ერი,
ან ბრძოლის ველზე სული დალიოს,
ან მოიგეროს მოსული მგერი!“

დიდი შთამაგონებელი ძალით ქლერს აკაკის მოწოდება:

„სჯობს მონობაში გადიღაკეებულს
თავისუფლების ძებნაში მკედარი!“

სანუკვარი საქართველოს ერთიანობის იდეა ამ თხზულებაშიც თვალსაჩინოდაა გამოკვეთილი პოეგის მიერ. აქ ხაზგასმულია, რომ კახელთა უბედურება გაიზიარეს მთიელებმა, რომ მთა დაირაგმა ბარის მისამეელებლად.

თხზულებაში აღნიშნულია, რომ მიჯნურობაზე მაღლა დგას სამშობლოს სიყვარული. გრფობის გრძნობით ანთებული ლევან ქებაულიძე აღიარებს, რომ სიყვარულით გატაცებაზე უფრო „უდიდესი წინ გვიძევს ვალი“ და ეს ვალია მამულისათვის თავდადება. ევანისათვის, როგორც დიდი გრძნობის პატრონისათვის, ეს შეწირვა არ არის ადელი საქმე. იგი აღტაცებული გურფას სიყვარულით ასე აცხადებდა: „ასი სიციცხლე რომ მქონოდეს, ერთად შენ შემოგწირავ!... შენ დაგანაცელებო“. სიყვარული მისთვის იყო უდიდესი ნეგარება. მიუხედავად სიყვარულის გრძნობის ასე მძლავრად გარებისა, სამშობლოს ინტერესები, მოვალეობა ქვეყნის წინაშე მან უფრო მაღლა დააყენა.

თავის მსრივ, მწერლის ჩანაფიქრით, გურფას სწორედ სიყვარული უბიძგებს მამულის განუსაზღვრელი სიყვარულისაკენ და იგი თავის საგრფოსთან ერთად თავს სწირავს მშობელ ქვეყანას. ასე რომ, აკაკის შემოქმედებაში საერთოდ და კერძოდ, ამ თხზულებაში სიყვარული საზოგადოებრივი, ეროვნული პოზიციიდანაა შეფასე-

ბული, ამ გრძნობას დიდი სამოგადოებრივ-პოლიტიკური დატვირთვა აქვს.

პოეტი დიდად აფასებდა ქართველი ქალის როლსა და დამსახურებას სამშობლოს წინაშე. როდესაც ქართველთა ჯარი უმძიმეს განსაცდელში აღმოჩნდა, მარიამ დედოფალმა და მასთან ერთად ბრძოლის ხაზის ახლოს მყოფმა ქალებმა ერთხმად მოუწოდეს ერთმანეთს: წავიდეთ ჩვენს ძმებთან, ქმრებთან და შვილებთან და მათთან ერთად ჩვენც პირნათლად წარვსდგეთ ჩვენს ძველებთანო. ამ სიტყვების წარმოთქმისთანავე მათ ლეჩაქები მოიხადეს და გმირულ-პატივით შემართებით გაემართნენ ბრძოლის ხაზისაკენ.

ნაწარმოებში არის ასეთი პასაჟი: როდესაც ქართველი ჯარი მგერმა რკალში მოაქცია და მეომრებს დალუქვა დაემუქრა, ამ დროს ისინი მოულოდნელად იხსნა ბრძოლის ველზე გამოჩენილმა გლეხობამ. გლეხთა გუნდებს წინ ქალები უძღოდნენ. აკაკი, როგორც დიდი დემოკრატი, განსაკუთრებულ როლს ანიჭებს ქვეყნის გადარჩენაში მხოლოდ მშრომელ გლეხობას. სწორედ გლეხობას ახასიათებდა ოპტიმიზმი. ეს გამოიხატა მათ სიმღერებშიაც, მაგ., „ყანაო, მუშის სამოთხე“... და განსაკუთრებით „მუმლი მუხასა“. მგოსანი ფიქრობს, რომ მგერზე გამარჯვების საქმეში გადამწყვეტი როლი გლეხობას განეკუთვნება: აკაკიმ მშრომელი ხალხის როლის ასახვით თითქოს შეავსო „ქართლის ცხოვრების“ ადგილები და ისტორიულ თემაზე შექმნილ ნაწარმოებებში თავადაზნაურობის გვერდით საპატიო ადგილი მიუჩინა გლეხობასაც.

ძველ საქართველოში თავდადებულ პატივითა ერთად მოგიერთი ისეთი თავადიც გამოერეოდა, რომელიც დაღაცობდა მამულს, გადადიოდა მგრის მხარეზე. ასეთი შემთხვევები გახშირდა ე.წ. „თათრობის“ პერიოდში. დაწვრილებით ამ მოვლენის თაობაზე მსჯელობს ვახუშტი: „კვალად იყო ტურა რამაზამვილი... განვიდა ტურა ჭირსა შინა და იწყო მან თავობა ლეკთა და კირთება ლაშქრობით კახეთს, ვინათგან უწყოდა ადგილნი და სიმაგრენი და მისავალწარმოსავალნი; გარნა ეტიკობითა მისითა მრავალგმის სძლეს ჭარელთა. მერე კვალად მოუხდა ტურა და წარუდგა ამას პაატა მოთავედ კახთა“. მაგრამ ომის დროს პაატა ცხენიდან ჩამოვარდა და „მოჰკლა ტურამ თვისითა წიხლითა. ხოლო სხვანი მოსრნა და წავიდა ალაფითა“¹. ასე რომ, აკაკი სიმართლითა და დანაზებით ლაპარაკობს მოღალატე თავადებისა და მათი შთამომავლების შესახებ.

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973, გვ. 614.

აღნიშნული ისტორიული ფაქტი „პატარა კახში“ შემდეგნაირადაა ასახული:

„მამამის ზაალს კარგად ვიცი, რომ
ერთხელ სიკვდილსაც გადაეარჩინე,
როდესაც გურა რამაზაშვილი
მის წინ საგვერით ძირს დავაწვინე“.

რამაზიშვილი რომ მოეკალიო, — ამბობს გელა, — მისი ჯარიც შეერთა და შედრკა, იკადრა უკუქცევა და გულადობისათვის სწორედ მაშინ შემარქვეს „გულადი გელაო“. პოეტი გულისწუხილით მსჯელობს მოღალატეთა ვერაგობაზე. იგი აცხადებს: „ქვეყნის ორგული რომ არ დაზოგოს, ყველა კაცსა აქვს სრული უფლება“.

თხზულებაში ასახული არიან ისტორიული პირნი: მეფე თეიმურაზ მეორე, თამარ დედოფალი, პატარა კახი და გივი ჩოლოყაშვილი. თეიმურაზ მეორე იყო ერეკლე პირველის შვილი. იგი სამწერლო მოღვაწეობასაც ეწეოდა. თეიმურაზი საკმაოდ დაკვირვებული პოლიტიკური მოღვაწე იყო. ძნელ ეპოქაში იგი გალომებით ებრძოდა გარეშე თუ შინაურ მტერს. თვითონვე ლაპარაკობს ამის თაობაზე: „ვწერდი ცხენს მჯდომი, ვლაშქრობდი იქით და აქეთო“. ეისგორიენი აღნიშნავენ, რომ თეიმურაზმა მოინება რუსეთს წასელა. არამედ არ უტევებდნენ კახნი. მერმე ჩამოიყვანეს კეალად თელავსავე 1731 წელსო.

სწორედ პატარა კახის ცნობილი ლაშქრობის წინ, 1734 წელს ომან ხერხეულიძის ცნობით, თეიმურაზმა „შემოიკრიბნა კახნი... თავს დაესხა და გაემარჯვა ოსმალთა ზედა და მრავალნი მოწყვიტნეს და უკან იქცა უსუფ-ფაშა მეოტი და მიერთი ვერღარა იკადრეს ოსმალთა შესელად კახეთად“. აკაკი ზუსტად როდი მიჰყვება საისტორიო წყაროებს. აკაკიმ კარგად იცოდა ფასი თეიმურაზ II მოღვაწეობისა, „ამ ძველი არწივის“ დამსახურება. იგი თეიმურაზს გეაცნობს, როგორც „სახელგანთქმულ და თავმომწონე, ნამდვილ გმირს“, მაგრამ ამასთანავე, მიაწერს მას გადაჭარბებულ სიფრთხილეს, რაც იწვევდაო გარკვეულ სიტუაციებში მის გაუბედაე მოქმედებას. აკაკის ამრით, თეიმურაზს უკვე აღარ შეუძლია „ომში გრიალი“, რადგან ის „გულის ფრიალმა“ დაასწულაო. აკაკის უარყოფით მოქმედებად მიანინა თეიმურაზის მიერ ბარის დაგოვება და თავის შეფარება მთაში. ბრმა გელა კი ამბობს:

„ეჰ, თეიმურაზ, რა მტყუანი ხარ,
რომ მოამურე ამ მთის სიმაგრეს
და ბარელები ოხრად დაჰყარე.
დამნაშავე ხარ, მაგრამ მეფე ხარ
და უინ რას გეცყვის? უინ რას მოკითხავს?“

აკაკიმ გარკვეულ სიტუაციებში მეფის ესა თუ ის თვისება დაუპირისპირა ბატონიშვილის ამა თუ იმ თვისებას. ასეთ დროს იგი უმთავრესად იყენებს მხატვრული კონტრასტის ხერხს. მამა-შვილის შეპირისპირებით-მედარებითი დახატვის გზით ავტორი ახერხებს მკაფიო სახე გამოხატოს საქართველოს მომავალი დიდებული და ბრწყინვალე მეფისა.

ისტორიული პიროვნებაა დედოფალი თამარ. იგი იყო ვახტანგ VI ასული „მშენიერი და მიუწომელი“, სათნოებისა და სიკეთის სრული განსახიერება. ისტორიკოსთა დახასიათებით, თამარი ჭკვიანი და მორსმჭვრეტელი ყოფილა, დიდი ავტორიტეტი მოუხვეჭია როგორც კახეთში, ისე მის ფარგლებს გარეთ. თამარ დედოფალს დიდი ღვაწლი მიუძღვის გარეშე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლებში. ომან ხერხეულიძის ცნობით, შაჰ-ნადირი „განძეინდა საქართველოსა ზედა და განიგულა აყრა მათი და მოწყვეტა ქართლ-კახეთის ერისა. მსცნა რა ესე მეფემან თეიმურაზ, წარავლინა დედოფალი თამარ, ასული მეფის ვახტანგისა ვედრებად ყაენისა წინაშე, რათა არა ასწყვიტოს ქართლ-კახეთისა ხალხი და დასცხრესყა მრისხანება მისი ქრისტიანეთა ზედა: ხოლო მოვიდა რა დედოფალი თამარ დაღესტანში ნადირ-შაჰსთანა და ევედრა აუყრელობასა ქართლ-კახეთისასა და ესრეთვე აცნობა უცოდველობა თვისისა მეფისა თეიმურაზისა და ერთგულება ძისა თვისისა ირაკლი მეორისა, რომლისათვის მყის თანად ლმობიერ-იქმნა მძლავრი იგი პატიუ-სყა, ვითარცა დედასა და ყოველი თხოვილი მიანიჭა და გამოუტყევა დიდითა ნიჭითა კახეთს“.¹ ანალოგიური ცნობები სხეასაც მოეპოვება. პოეტაც სათანადოდ იყენებს მათ. პოეტის მიერ დახატული დედოფალი თეიმურაზ მეფეს გაბედულ და გადამწყვეტ მოქმედებისაკენ მოუწოდებს. მას დაუშვებლად მიაჩნია გულის გატეხვა და უსასოდ ყოფნა. „სადაც ვერა სჭრის სიფრთხილე... იქა სჯობია გამბედაობა“. თამარ დედოფალს მიაჩნია, რომ შვილი მისი სამშობლოს სამსხვერპლოდ აღუმრდია:

„როგორც ქართველ ქალს, ჩემი ირაკლი
ქვეყნის სამსხვერპლოდ გამომიზრდია
და სხვა დედებთან მეუ ერთად ჩემი
მოვალეობა გადამიხდია.“

როგორც ითქვა, აკაკი ბაგალური სცენების ხატვის დიდი ოსტატია. მართალია, „პაგარა კახის“ ბაგალურ სცენებს მაყურებელი

¹ ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა მეფის თეიმურაზის ძისა („ქართლის ცხოვრება“, II, 1854, გვ. 478).

სენაზე ვერ ხედავს (მის მსვლელობას იგი მეთვალყურეთა და შიკრიკთა ცნობების მიხედვით ეცნობა), მაგრამ საბრძოლო ეპიზოდების ამგვარ გადმოცემასაც უდიდესი ხიბლი ახლავს აკაკის თხზულებაში. აკაკიმ იყის მოულოდნელი სიტუაციების, საიდუმლო ამბების, შორისდებულებისა და სხვა ხერხთა დროული ჩართვა თხრობის საერთო არქიტექტონიკაში და შთაბეჭდილებაც სათანადოა. გრძობები, ემოციები დინამიკურად ცვლიან ერთმანეთს და ნაწარმოებიდან სგატიკურობა განდევნილია.

ყველაფერი აღნიშნული იმაზე მეტყველებს, რომ „პატარა კახი“ ლექსად შესრულებული ქართული დრამატურგიის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია.

ამრიგად, უადრესად საგულისხმო და მრავალფეროვანია აკაკის შემოქმედებითი ცხოვრება. აკაკის შემოქმედება და პრაქტიკული საქმიანობა ქართველი ხალხის დიდებისა და ღირსების დაცვის, თავისუფლებისა და მომავლის დამკვიდრების დიდ საქმეს ემსახურებოდა. აკაკი მუდამ და განუყრელად იდგა ერის მაჯისცემის სადარაჯოზე. სწორედ ამიგომ უწოდა მას ილია ჭავჭავაძემ „რჩეული“ ერისა; მას აკაკის პოემიის გარეშე ვერც წარმოედგინა ქართული ღირიკა.

აკაკის ღვაწლი უკვდავია. საკაცობრიო იდეალებთან ერთად მის შემოქმედებაში ორგანულად არის გაერთიანებული ქართველი ხალხის საუკეთესო იდეალები, სიბრძნე, ფიქრები და განცდები, მისი კეთილშობილური მისწრაფებანი, ფაქიზი სურვილები. ამიგომ არის აკაკი ნამდვილი სახალხო მგოსანი, ამიგომ შეიყვარა იგი მაღლიერმა მშობელმა ერმა, აღიარა სულიერ წინამძღოლად, დიდ მოჭირნახულედ და შეარქვა მას ქართველი ხალხის „უგვირგვინო მეფე“.

გიორგი შერეთელი

(1842-1900)

ცხოვრება და მოღვაწეობა

გიორგი შერეთლის ცხოვრება, საზოგადოებრივი მოღვაწეობა და შემოქმედება უაღრესად საინტერესო და მრავალფეროვანია.

მე-19 საუკუნის 60-იანი წლებიდან ამავე საუკუნის დასასრულამდე ძნელია დაეხასხებოთ მნიშვნელოვანი ეროვნული საქმე, სიახლის შემსუვებელი საქმეებზე წამოწყება, რომლის მეთაური და სულის ჩამდგმელი თუ არა, აქტიური მონაწილე მაინც გწერეთელი არ ყოფილიყო.

პროგრესულად მოაზროვნე ამ მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეს უსამღეროდ უყვარდა თავისი სამშობლო; იგი მუდამ მოწიწებით იხსენიებდა საქართველოს დიად წარსულს, თავგამოდებით იბრძოდა აწმყოს ჭრილობების მომუშებისა და ბედნიერი მომავლისათვის.

გწერეთელი იყო პედაგოგი, ჟურნალისტი, მხატვრული სიტყვის ოსტატიპროზაიკოსი, პოეტი, დრამატურგი; რეალისტური ესთეტიკისა და კრიტიკული რეალიზმის ერთ-ერთი დამამკვიდრებელი, ფილოლოგი, ლიტერატურის თეორეტიკოსი, კრიტიკოსი, თეატრალური მოღვაწე, ისტორიკოსი, ეკონომისტი, არქეოლოგი, ფოლკლორისტი, ბუნებისმეტყველი, ჩენი ქვეყნის სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის განვითარებისათვის თავდადებული მოამაგე, პროგრესული ამრებისა და იდეების მქადაგებელი, ეროვნული და სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ მებრძოლი.

გწერეთლის მთელ მოღვაწეობას, საერთო მიზანსწრაფვას მაღალი საზოგადოებრივი, სოციალური და ეროვნული იდეალები ასამრდობს.

* * *

გიორგი შერეთელი 1842 წლის 14 მაისს დაბადებულა გემო იმერეთში, სოფელ გორისაში, სამუალო შეძლების აზნაურისა და სახელმწიფო მოხელის, „ნასწავლ კაცად“ ცნობილ ექვთიმე შერეთლის ოჯახში.

მომავალ მწერალს დედა ისე აღრე გარდაეცვალა, რომ მისი ხსოვნაც კი არ შერჩენია შვილს, ბავშვს ზრდიდა გულისხმიერი,

მეტად მზრუნველი, მკაცრი, მაგრამ შეიღის დიდად მოსიყვარულე მამა. დედის მაგიერობას უწევდა ძიძა.

ექვთიმე წერეთელი თავისი დროისათვის განათლებული და ქვეყნისათვის გულშემატივარი კაცი ყოფილა. მას კარგად სცოდნია ძველი ქათული ლიტერატურა და საისტორიო მწერლობა. უეჭველია ასეთი მამა დიდ გავლენას მოახდენდა შეიღის სასურველი მიდრეკილების განვითარებაზე, ცოდნისადმი სიყვარულის გრძნობის გაღვივებისა და საერთო იდეური მისწრაფების ჩამოყალიბებაზე.

გწერეთელს არც დედულეთი ჰყოლია უწიგნური. გიორგისა დედა ბარბარე იყო ხონის წმინდა გიორგის ეკლესიის დეკანოზის თომა ქუთათელაძის ასული და იმერეთის ეპისკოპოსის, გერმანეს დისწული. დედის ძმა გერმანე ეპისკოპოსი, შემდეგში ქუთაისის გიმნაზიაში გწერეთელს ასწავლიდა ქართულ ენასა და საღმრთო სჯულს. ასეთმა ოჯახურმა და ახლო ნათესაურმა წრემ დიდი გავლენა მოახდინა გწერეთლის მიდრეკილებასა და განწყობილების ფორმირებაზე.

რაკი გწერეთელს დედა ადრე გარდაეცვალა, იგულისხმება, უნდა ჰყოლოდა ძიძა, აღმზრდელი. ვინ იყო ეს ძიძა და საღ იზრდებოდა პატარა გიორგი? ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ გწერეთლის „მგზავრის წიგნებში“, „გულქანსა“ და „პირველ ნაბიჯში“ სამეგრელოს ბუნებისა და ყოფის წარმტაცო სურათებია ნაჩვენები. „პირველ ნაბიჯში“ ავტორმა არა მარტო აღწერა სამეგრელოს ის სოფლები, გორაკები და დღელები, რომლებიც იმ დროს რუკაზედაც კი არ იყო აღნიშნული, არამედ მაღალემოციურობით წარმოგვიდგინა ამ კუთხის მთისა და ბარის პეიზაჟები. გარდა ამისა, გწერეთელმა მოქმედი გმირებიც უმთავრესად სამეგრელოდან შემოიყვანა. ცხადია, წარმოდგენილი სინამდვილის გარდასახვა შემუძლებელი იქნებოდა ამ მხარის ყოველმხრივი გაცნობისა და შესწავლის გარეშე. მაგრამ საიდან, როგორ? — აი კითხვები, რომლებიც პასუხს მოითხოვენ.

როგორც გაირკვა, გწერეთელი იზრდებოდა სამეგრელოში და დედის მაგიერობას უწევდა მას მეგრული ძიძა. ეს ფაქტი ნათელი გახდა იჭავჭავაძისადმი მიწერილი გწერეთლის ბარათის მიგნებით. გწერეთელი წერს იჭავჭავაძეს: „... იქნებ თქვენ არ იცით და მე თვითონ სამეგრელოს დედის ძუძუთი ვარ გამზრდილი და სხვა მის მეტი არ მახსოვს. „ეს არის ის ადგილი, — განაგრძობს გიორგი წერეთელი, — „სადაც პირველად დედის აღერსი მიგვრძნია, საცა პირველად გამიხელია გონების თვალი და სამეგრელოს მდიდარ ბუნებას აღუძრავს ჩემში უკეთესი გრძნობები!...“ ასეთი გულში ჩამწელომი

სიკცევებით იხსენიებდა მწერალი საქართველოს ამ მშენიერ კუთხეს, რომელთანაც მას აკავშირებდა საყვარელი ძიძა და ბავშვური ტკბილი მოგონებანი. ამრიგად, ეჭვმიუტანლად ცხადი გახდა, რომ გიორგი წერეთლის ბავშვობის წლები სამეგრელოში გაუტარებია. ამ ნიადაგზე დაიკაუა გიორგი წერეთლის შემოქმედებაში ასე ფართო ადგილი სამეგრელოს ბუნებამ, ყოფამ და სინამდვილის განსასახიერებლად საჭირო ლიტერატურულმა პერსონაჟებმა.

საარტივო მასალიდან ვიგებთ, რომ გ.წერეთელი იზრდებოდა სამეგრელოში, ახალსენაკში, — თანაფია გაბესკირიას ოჯახში და რომ თანაფიას მეუღლე ძიძაა გ.წერეთლისა. ცხადია, რომ გლეხის ოჯახში ბავშვობის წლების გატარებამ, გლეხურ გარემოში დიდხანს ყოფნამ გ.წერეთელს გააცნო ხალხის ცხოვრება, რომელიც ასე ფართოდ წარმოადგინა თავის ცნობილ ნაწარმოებებში.

მამის ოჯახში პირველდაწყებითი განათლების მიღების შემდეგ გ.წერეთელი ქუთაისის გიმნაზიაში შეიყვანეს. იმ წლების შთაბეჭდილებანი გ.წერეთელმა განზოგადებული სახით მხატვრულად წარმოგვიდგინა „გულქანსა“ და „პირეულ ნაბიჯში“, „ჩვენი ცხოვრების ყუაილში“. ამ ნაწარმოებებში ნაჩვენებია მოწაფეთა აუტანელი მდგომარეობა და დახასიათებულია აღზრდის ის პოლიციური მეთოდები, რომლებიც გაბატონებული იყო იმდროინდელ სკოლაში.

გ.წერეთელი ერთ-ერთ კარგ მოწაფედ ითვლებოდა გიმნაზიაში და წარმატებით დაამთურა კიდეც იგი. რუსულ და ქართულ ლიტერატურაში ფართოდ გათვითცნობიერებულმა და საკმაო ცოდნით აღჭურვილმა ჭაბუკმა გადაწყვიტა საუნივერსიტეტო განათლების მიღება.

* * *

გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ 1860 წელს, გ.წერეთელი გაემგზავრა პეტერბურგს და ჩაირიცხა უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტის საბუნებისმეტყველო განყოფილების სტუდენტად.

გ.წერეთელს, როგორც ნიჭიერ ახალგაზრდას, სტიპენდია იმთავითვე დაუნიშნა კავკასიის კომიტეტმა. როცა გიორგი პეტერბურგს ჩავიდა, მამინ იქ სწავლობდა ქართველი ახალგაზრდობის მთელი თაობა: ი.ჭავჭავაძე, ა.წერეთელი, ნ.ნიკოლაძე, კირ.ლორთქიფანიძე, ბ.ლოლობერიძე, ნ.ლოლობერიძე და მრავალი სხვ.

ქართველი ახალგაზრდობა, მათ შორის გ.წერეთელიც, იზრდებოდა რუსეთის მოწინავე ინტელიგენციისა და ევროპის მოწინავე ადამიანთა პროგრესულ იდეებზე; ამ გარემოებამ ერთგვარად გან-

საზღვრა მომავალი, მწერლის მოღვაწეობისა და შემოქმედებითი განვითარების გზა.

1861 წლის შემოდგომაზე რევოლუციურად განწყობილმა პეტერბურგის მოწინავე სტუდენტებმა მეფის მთავრობის წინააღმდეგ ფართო დემონსტრაცია მოაწყო. ამ მოძრაობაში გწერეთელმა აქტიური პონაწილეობა მიიღო. მეფის პოლიციამ სასტიკ ზომებს მიმართა, სხეებთან ერთად გწერეთელიც დააპატიმრეს, ჯერ დაამწყვდიეს პეტრუ-პავლეს ციხეში, შემდეგ კი კრონდშტადტის სატუსალოში მოათავსეს. საპატიმროდან გამოშვების შემდეგ მას აუკრძალეს უნივერსიტეტში სწავლის გაგრძელება, მაგრამ საპატიმროდან გამო-სული გწერეთელი მაინც ახერხებს ლექციებზე დასწრებას; 1862 წლის ოქტომბრიდან მას ღართეს ნება ესწავლა მეორე კურსზე.

სტუდენტთა მოძრაობაში მონაწილეობა გიორგი წერეთლისათვის გარკვეული საზოგადოებრივ-რევოლუციური ნათლობა იყო. ეს გარემოება შეიქმნა საფუძველი იმისა, რომ გწერეთელი თავიდანვე სამოციანი წლების მოწინავე ადამიანების წრეში მოხვედრილიყო. ცნობილია გწერეთლის, როგორც სტუდენტ-რევოლუციონერის სურათი კრონდშტადტის პატიმართა შორის. სტუდენტთა არეულობის გამოძიების საარქივო მასალები, სხვა ოფიციალური ცნობები მეტყველებენ, რომ ქართული ახალგაზრდები აქტიურად მონაწილეობდნენ სტუდენტთა მღელვარებაში. თუმცა გწერეთელი უნივერსიტეტის პირველი კურსიდანვე გატაცებული იყო საბუნებისმეტყველო მეცნიერებით, გადაწყვეტილი ჰქონდა კიდევაც მეცნიერული მუშაობა ამ გზით გაეგრძელებინა, მაგრამ მალე დასძლია ლიგერატურისა და, საერთოდ, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სიყვარულმა და მისი მისწრაფება ახალი მიმართულებით წარიმართა.

გწერეთლის დიდი ინტერესი მეცნიერებისადმი, შრომის უნარი, ნიჭი სტუდენტობაშივე გამოჩვენდა. მეორე კურსის სტუდენტად ყოფნის დროს გწერეთელს გარკვეული შეხედულებაც კი გამოუმუშაებია და საკუთარი თეორიის შემუშავება უცდია ემბრიოლოგიაში—ჩანასახბთა განვითარების მეცნიერებაში. სამოციანი წლებისათვის პეტერბურგში ოცდაათზე მეტი ქართული ახალგაზრდა სწავლობდა, რომელთა გონება მდიდრდებოდა ახალი მოწინავე იდეებით. ამდენად, პეტერბურგი, როგორც ყველა ჩვენი სამოციანელისათვის, გწერეთლისათვისაც აკადემიური წრეობის ქალაქი იყო.

გწერეთლის, როგორც მწერლის, საზოგადო მოღვაწისა და მოაზროვნის პროფილი გამოკვეთილად გამოჩნდა საქართველოში დაბრუნებისას. მისი იდეური მისწრაფების შინაარსის საბოლოო ჩამოყალიბება შესაძლებელი გახდა ქართული ეროვნული კულტურის

საფუძველზე, რომელსაც შეერწყო მოწინავე რუსული და ევროპული კულტურა. ევროპული კულტურის მონაპოვრის გწერეთლისეული ათვისება გულისხმობდა დემოკრატიზმის, ჯემანიზმისა და პაგრიოტიზმის ერთობლიობას. ეს უნათებდა გზას გწერეთლის მწერლობას, მოლვაწეობას.

* * *

ცხოვრებაში უკვე ღრმად ჩახედული, ნაკითხი, განსწავლული და ფართოდ განათლებული ახალგაზრდა გწერეთელი 1863 წლის მიწურულს პეტერბურგიდან სამშობლოში დაბრუნდა და ფართო საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ მოღვაწეობას შეუდგა.

გწერეთლის ბრწყინვალე ლიტერატურული დებიუტი იყო 1863 წელს ი.ჭავჭავაძის “საქართველოს მოამბეში” გთელის ფსევდონიმით დაბეჭდილი სტაგია - “ცისკარს რა აკაკანებდა?”¹ ამ ღრმამინაარსიანი წერილით დაედო სათავე გწერეთლის აქტიურ ბრძოლას ქართული საზოგადოებრივი აზრისა და ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების განახლებისათვის, მასში გამოვლინდა გწერეთლის მოწინავე ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულებანი.

სტაგიას “ცისკარს რა აკაკანებდა?”- დღეისათვის არა მარტო ისტორიული, არამედ გარკვეული შემეცნებითი მნიშვნელობაც აქვს. ყოვლად შეუძლებელია იმსჯელო თერგდალეულთა საერთო, საზოგადოებრივ და ლიტერატურულ შეხედულებებზე, სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლის, მამათა და შვილთა ბრძოლის ხასიათზე და ამ სტაგიას გვერდი აუარო.

როგორც ი. ჭავჭავაძის წერილი “საქართველოს მოამბეზე” ილიას მოღვაწეობის საპროგრამო წერილია, ასევე გწერეთლის “ცისკარს რა აკაკანებდა?” და “მათუსალას აღსარება” შეიქმნა გწერეთლის ლიტერატურული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მინაარსის განმსაზღვრელი, სამწერლო მრწამსისა და იდეური მისწრაფების გამოხატველი.

ამ წერილების პარალელურად გწერეთელი იწყებს მხატვრულ ნაწარმოებთა გამოქვეყნებას. 1866-1867 წლებში დაიბეჭდა მისი რამდენიმე მოთხრობა, მათ შორის “მონადირის ნაამბობი”, “მგზავრის წიგნები” და სხვ. ამას დაემატა ისიც, რომ 1866 წელს გწერეთელმა დააარსა გაზეთი “ღროება”, რომლითაც მის წინაშე ფართო ეურნალისტიკური მოღვაწეობის ასპარეზი გადაიშალა.

¹ „საქართველოს მოამბე“, 1863, №5.

გწერეთელი 1863-1866 წლებში აქტიურად ჩაება ლიტერატურული და საზოგადოებრივი ცხოვრების ფერხულში. რუსეთიდან საქართველოში ჩამოსვლისთანავე, 1863 წლის მიწურულში, გწერეთელმა დაიწყო მასწავლებლობა ჯერ ქუთაისში და შემდეგ თბილისში. ქუთაისში მისი მოწაფე ყოფილა შემდგომში სახელმწიფო პედაგოგი და მოღვაწე ალექსი ჭიჭინაძე, ხოლო თბილისში-ცნობილი საზოგადო მოღვაწე გ. თუმანიშვილი. ორივე მოწაფე გწერეთელს ახასიათებს როგორც შესანიშნავ მასწავლებელს.

ამ ხნიდან მოყოლებული გწერეთელი თითქმის ათი წლის განმავლობაში არ წყვეტს კავშირს სკოლასთან და ასწავლის მშობლიურ ენასა და ლიტერატურას თბილისის სხვადასხვა სასწავლებელში.

გწერეთელს არა მარტო მასწავლებლობის პერიოდში, არამედ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში არ შეუწყვეტია ზრუნვა სკოლებზე, სწავლა-აღზრდის საქმეზე. ამის თვალსაჩინო მაგალითია გწერეთლისეული ცდა და ზრუნვა თბილისში უნივერსიტეტის დაარსების თაობაზე.

ქვეყნის განათლების, ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის ამაღლების მიზნით დაინტერესებული გწერეთელი სწავლისა და განათლების ყველა მხარეს აქცევდა ყურადღებას, იყენებდა ყველა შესაძლო მომენტს ამ მტკივნეული საკითხების დაყენებისა და გადაწყვეტის მიზნით. „დროების“ ერთ-ერთ ნომერში გწერეთელმა მოათავსა ნეკროლოგი ბესარიონ ღოღობერიძის გარდაცვალების გამო. ბ. ღოღობერიძე მასწავლებელი იყო და გწერეთელმა ეს ფაქტი გარკვეული იდეური მიზნით გამოიყენა. ეს მიზანი იყო მშობლიურ ენაზე სწავლების პრინციპის დამკვიდრების პროპაგანდა. ბ. ღოღობერიძეს მან დიდ დამსახურებად ჩაუთვალა, რომ იგი თავგამოდებით ზრუნავდა სკოლებში ქართული ენის დანერგვისათვის. გწერეთელი საჯაროდ მოითხოვდა მშობლიურ ენაზე სწავლებას. „ხალხს უნდა განათლება თავის ენაზე“.

გწერეთელი ყოველგვარი მოსალოდნელი ღვეწის მიუხედავად, დაუნდობლად აკრიტიკებს სწავლების გაბატონებულ სისტემას, სწავლების უვარგის მეთოდებს, სასკოლო პოლიციურ რეჟიმს, რუსეთის ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის შედეგად დამკვიდრებულ სააღმზღველო რეჟიმს. გწერეთელი ჭკუის, სწავლის, მწიგნობისა და განათლებულობის ურთიერთკავშირს ასე წარმოგვიდგენს: „ქვეყანაზე ძვირფასი ჭკუისა არა არის რა“... მაგრამ მწერალს მხოლოდ ეს არ მიაჩნია დიდი ადამიანობის საწინდრად. იგი წერს: „რაც უნდა ნიჭიერი, მხნე და შესანიშნავი საზოგადო მოღვაწე იყოს კაცი, თუ

რომ მას ზნეობა არ უვარგა, მისი მოქმედება სიკეთის მაგივრად ბოროტს შეამთხვევს ქვეყანას“.¹

ქართული სკოლების ბელით დაინტერესებულ გ. წერეთელს 1893 წლის „კეალში“ მოუთავსებია წერილი „სწავლის საქმე ჩვენში“, სადაც მოჰყავს მაგალითად ის, თუ როგორ გულცივად შეხვდა მოსახლეობა სკოლების გახსნას, როცა გაიგეს, რომ სწავლა ქართულ ენაზე არ იქნებოდა. ქვეყნის საქმისათვის გულშემატკივარი გ. წერეთელი არა მარტო თვითონ წერდა ხალხისათვის ჩამაფიქრებელს, შთამაგონებელ-სა და გამამხნეველ სტატიებს, არამედ თავის ჟურნალ-გაზეთებში ფართოდ ათავსებდა საერთო ეროვნული ვითარების მანიშნებელ, მოსახლეობის გამათვითნობიერებელ, საბრძოლო განწყობილების შემქმნელ სხვა წერილებს. ყოველივე ზემოთქმულიდან ცხადი ხდება, თუ რაოდენ დიდია გ. წერეთლის ღვაწლი ქართველი ახალგაზრდობის აღზრდის, სწავლების, განათლებისა და ეროვნული გათვითნობიერების საქმეში. ამდენადვე, დიდია მისი დამსახურება ჩვენი სკოლისა და ქართული პედაგოგიური აზროვნების ისტორიაში.

* * *

გ. წერეთლის დამსახურება ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიაში განუსაზღვრელად დიდია. მეფის რუსეთის პოლიციური ცენზურის პირობებში მან შეძლო შეექმნა ძლიერი ქართული პრესა. მეტად მძიმე ვითარებაში მოახერხა გამოეცა რამდენიმე ქართული გაზეთი, ჟურნალი და ეხელმძღვანელა მათთვის.

გ. წერეთელი არა მარტო დამაარსებელი, რედაქტორი და გამომცემელი იყო ზემოაღნიშნული ჟურნალ-გაზეთებისა, არამედ, ამავე დროს, იგი იყო ქართული და რუსული პრესის პროგრესული აზრებით განმსჭვალული მახვილკალმოსანი თანამშრომელი.

გ. წერეთლის ლიბერალურულმა მოღვაწეობამ სისტემატური ხასიათი მიიღო მას შემდეგ, რაც 1866 წელს დაარსდა გაზეთი „დროება“. „დროებაში“ გამოქვეყნდა „მგზავრის წიგნების“ გარკვეული ნაწილი, „გულქანის“ რამდენიმე თავი; სხვადასხვა ხასიათის რამდენიმე პუბლიცისტური წერილი.

* * *

გლუბკაცობასთან უშუალო კავშირის დამყარების მიზნით გ. წერეთელმა 1868 წელს დააარსა „სასოფლო გაზეთი“. ამ გაზეთში ქვეყნდებოდა სამეცნიერო-პოპულარული წერილები სოფლის მეურ-

¹ „კეალი“, 1893, №4.

ნეობის, ზოოვეტერინარიის, მედიცინისა და, საერთოდ, გლეხკაცობის ყოფა-ცხოვრებასთან დაკავშირებულ თეორიულ და პრაქტიკულ საკითხებზე. „სასოფლო გაზეთმა“ იმთავითვე გაითქვა სახელი მთელ საქართველოში და ღღეს იგი ამშვენებს ქართული პრესის ისტორიას. თუმცა მეცხრამეტე საუკუნის 70-იანი წლების საქართველოში გამოდიოდა გაზეთი „დროება“, რომელიც ქართულ საზოგადოებრივ აზრს უძღვებოდა, ერს ჭრილობას უშუშებდა და ხალხს აფხიზლებდა, მაგრამ ქვეყნის გონებრივმა დაწინაურებამ კიდევ მეტი სულიერი საზრდო მოითხოვა. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომწიფდა ნიადაგი ახალი ლიტერატურული ეურნალის გამოცემისათვის. მართალია, ამ დროს გამოდიოდა სამეცნიერო-ლიტერატურული ეურნალი „მნათობი“, მაგრამ ის მარტოოდენ ლიტერატურული ორგანო არ იყო.

ახალმა იდეურმა მისწრაფებამ, ახალმა ესთეტიკურმა მოთხოვნილებამ ძლიერი ლიტერატურული ორგანოს დაარსების აუცილებლობა ღღის წესრიგში დააყენა. საჭირო იყო ქართული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშების საქვეყნოდ გამოგანა. ამ საჭიროებამ პროგრესულად მოამზოვნე ჩვენი ინტელიგენციის წინაშე მკაფიოდ მოხაზა ახალი ეურნალის შინაარსის კონტურები. სათანადო სჯა-ბაასის შემდეგ ამ საქმის ორგანიზაცია გწერეთელმა ითავა.

1871 წლის 25 იანვარს გწერეთელმა თხოვნით მიმართა კავკასიის მეფისნაცვალს ეურნალის გამოცემის ნებართვის შესახებ. „კრებულში“ იბეჭდებოდა არა მარტო ქართველ და არაქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებები, ქართული ხალხური სიგყვიერების ნიმუშები, არამედ ისტორიული, ლიტერატურული, ეთნოგრაფიული და პუბლიცისტური ხასიათის საზოგადოებრივად საინტერესო სტატიები, ფელეტონები, წერილები. „კრებული“ წარმართავდა ჩვენი მხატვრული სიგყვის შემდგომი ზრდის საქმეს და გონს აძლევდა ქართული მხატვრული აზროვნების განვითარებას.

„კრებულში“ გამოქვეყნდა: იჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“, „მგზავრის წერილები“; აწერეთლის მრავალი საინტერესო ლექსი; გწერეთლის „მგზავრის წიგნების“ ორივე ნაწილი, „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“, კომედია „ჯიბრი“. აქვე დაიბეჭდა ალ. ჭავჭავაძის, ნბართაშვილის, მგურიელის, გჭალაიდიელისა და სხვათა ლექსები და მოთხრობები.

„კრებულმა“ გამოაქვეყნა იჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი შექსპირის „მეფე ღირი“, აკაკის ნათარგმნი მოლიერის „სკაპენის ცულ-ლუტობა“, გწერეთლის მიერ გერმანულიდან თარგმნილი გოეთეს „ემონტი“ და რუსულიდან თარგმნილი „დოქტორ კრუპოვის თხზუ-ლებიდან“. „კრებულმა“ უდავოდ დიდი სამსახური გაუწია ქართველ მკითხველებს, ქართულ მწერლობას.

1873 წლის ოქტომბრის უკანასკნელ რიცხვებში გწერეთელმა, სამღვარვარეთ წასვლის გამო, „კრებული“ გადასცა კლორთქიფანიძეს. „კრებულს“ ამის შემდეგ დიდხანს არ უარსებია, მაგრამ ქართულ ჟურნალისტიკას მან დაუტოვა სახელოვანი გრადიციების მქონე დიდი მემკვიდრეობა, რომელიც დიდებით მოსაეს გწერეთელისა და ნ.ნიკოლაძის სახელებს.

* * *

გწერეთელი, გარდა იმისა, რომ იყო დამაარსებელი და რედაქტორი „დროების“, „სასოფლო გაზეთის“, ჟურნალ „კრებულისა“, აქტიურად თანამშრომლობდა აგრეთვე სხვადასხვა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

1893 წელს გწერეთელის ჩავონებით ანასტასია თუმანიშვილმა დააარსა კვირეული სამეცნიერო და ნახაგებიანი გაზეთი „კვალი“. მართალია, გაზეთის გამომცემელი და რედაქტორი ოფიციალურად ანასტასია თუმანიშვილი იყო, მაგრამ, ფაქტობრივად, 1898 წლამდე „კვალს“ იღეურად და გექნიკურადაც გწერეთელი ხელმძღვანელობდა. გწერეთელმა თავისი ფაქტობრივი ხელმძღვანელობით გამოიშავალი „კვალი“ ახალი ამრებისა და შეხედულებების გასამქლავნებლად, გასავრცელებლად დაუბრკოლებლად დაუთმო მესამე დასის წარმომადგენლებს და 1898 წლიდან თითქმის მთლიანად მათ გადასცა.

* * *

1877-1878 წლებში გწერეთელი პეტერბურგის ყოველდღიური პოლიტიკური და ლიტერატურული გაზეთის "Голос" -ის სპეციალური სამხედრო კორესპონდენცია.

გწერეთელის მიერ "Голос" -ის ფურცლებზე დაბეჭდილ წერილებში პროფესიონალი ჟურნალისტის ხელი იგრძნობა. გწერეთელის კორესპონდენციებში, არცთუ ისე იშვიათად, მოცემულია ქართველი ხალხის დიდი წარსულის ამა თუ იმ მხარის ისტორიული მიმოხილვა. საქართველოს დიდი წარსულის ისტორიული მიმოხილვით, საქართველოს მოწყვეტილი ქართული პროვინციების სიდიდის, სიმდიდრესა და სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე მითითებით, მუსლიმანური ფანატიზმისაგან ქრისტიანთა დახსნის მორალური იდეების ქადაგებით გწერეთელი ცდილობს დააინტერესოს მეფის მთავრობა, სამხედრო სარდლობა, რომ რუსეთმა შემოიერთოს თურქეთის მიერ დედა სამშობლოს მოგლეჯილი საქართველოს ტერიტორია, გაანთავისუფლოს იგი თურქთა ბატონობისაგან. გწერეთელმა კარგად იცის, რომ

ყველაფერი ეს ადვილი არაა, მაგრამ მისი სურვილია, როგორმე ამ ომით რუსეთმა დაიკაოს ისეთი სტრატეგიული პოზიციები, რომ საზავო მოლაპარაკების დროს დაზავება წარმართოს რუსეთის სასარგებლოდ. ეს სარგებელი საქართველოს სარგებელი იქნებოდა. რუსეთის მიერ აჭარისა და ლაზეთ-ჭანეთის დაკავება და შემომტკიცება, თავისთავად გამოიწვევდა ამ მხარის გათავისუფლებას თურქი დამპყრობლებისაგან, ერთიან საქართველოს შექმნას, რაც მწვერლის მისწრაფება იყო.

გ.წერეთლის მოღვაწეობა ცენტრალურ რუსულ პრესაში მარგოლენ ყოველდღიურ გამოცემებში თანამშრომლობით როდი ისაზღვრება. ყურადღებას იპყრობს გ.წერეთლის მონოგრაფიული ხასიათის აკადემიური შრომები, რომლებიც რუსულ ჟურნალებსა და სამეცნიერო აკადემიურ კრებულებში იბეჭდებოდა.

* * *

გ.წერეთელს სათანადო წვლილი შექონდა თბილისური რუსული პრესის საქმიანობაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი ურთიერთობა ლიგერატურულ-პილიტიკურ გაზეთ "Тифлисский вестник"-თან.

თავისი დროისათვის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე გ.თუმანიშვილი დიდი გულისხმიერებით იგონებს იმ ამბავს, თუ როგორ გაუჭირდა რუსეთ-ოსმალეთის ომის წლებში და ომის დამთავრების შემდეგ "Тифлисский вестник"-ს და როგორ მიიწვიეს გ.წერეთელი ამ გაზეთის მუშაობის გამოსაცოცხლებლად.

არ არის ინტერესმოკლებული აღინიშნოს, რომ გ.წერეთლის ისტორიულ, ლიგერატურულ, ეთნოგრაფიულ, პუბლიცისტურ და სხვა შინაარსის თუ ხასიათის სტატიებსა და წერილებთან ერთად რუსულად იბეჭდებოდა მისი მხატვრული თხზულებანი. ამდენად, მისი თანამედროვე რუსი მკითხველისათვის გ.წერეთლის არც მხატვრული პროზა იყო უცნობი. „საქართველოს მოამბიდან“ „კვალამდის“ გაველილი – ჟურნალისტური მოღვაწეობის ისტორია და რუსულ პრესაში აქტიური თანამშრომლობა გ.წერეთელს დიდ ჟურნალისტად წარმოგვიდგენს.

* * *

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელიც განსაზღვრავს თერგდალეულთა მოღვაწეობის შინაარსს, მოიცავს ქართველი ხალხის როგორც ეროვნული და სოციალური თავისუფლების,

ასევე ხელოვნების, ლიგერატურისა და, საერთოდ, ქვეყნის კულტურული ცხოვრების ახალი, პროგრესული გზით წარმართვის იდეას.

ამ დიდი საქმის ერთ მნიშვნელოვან მხარეს გწერეთლის მოღვაწეობაში წარმოადგენს ქართული თეატრის აღორძინების პრობლემა. გწერეთელს ღრმად წაჰმს, რომ თეატრს დიდი წვლილის შეტანა შეუძლია ხალხის გათვითცნობიერების საქმეში. ხალხის ესთეტიკურ აღზრდაში თეატრს იგი იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, რომ მას „ეროვნულ გაძარს“ უწოდებს. აქ პირველ რიგში აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ რუსეთიდან დაბრუნებისთანავე სხვა საზოგადოებრივ საქმიანობასთან ერთად გწერეთელი გატაცებით ებმება ქართული თეატრის განახლებისათვის საჭირო მუშაობაში; მონაწილეობას იღებს სცენისმოყვარეთა წრეში - დროებით თეატრალურ დასში. ქართველ სცენისმოყვარეთა ამ დასის მონაწილე გწერეთელი 1893 წლის „კეალის“ №51-ში გამოქვეყნებულ თეატრალურ მოგონებაში წერს: „ახალგაზრდობა 1867 წელს გფილისში გაიტაცა ქართულ მსახიობთა თამაშობამ... ერთხელ მახსოვს ჩვენ შეეადგინეთ ქართულ წარმომადგენელთა დასი; ვთამაშობდით მელოდრამას „მაიკოს“ და კომედია „ძუნწს“. გწერეთელი აქ დასახელებულ დრამატულ თხზულებებში გულისხმობს გჯაბაძარის „მაიკოს“, რომელიც 1853-1854 წლებში იდგმებოდა, და გერისთაის „ძუნწს“.

გწერეთელი არა მარტო სცენისმოყვარეთა დასის წევრი და მსახიობი იყო მხოლოდ, არამედ დასადგმელად გამიზნული პიესების, რეპერტუარის შედგენა-მერჩევისა და, იმ დროის რეისორთა კოლეგიის საქმიანობის დაუმარებელი მონაწილეც იყო.

1867 წელს თბილისში შემდგარი სცენისმოყვარეთა ჯგუფი გწერეთლის მონაწილეობით ამზადებს ნიადაგს ახალი, მუდმივი თეატრის შესაქმნელად.

გწერეთელი ქართული თეატრისათვის დაუცხრომლად იმიტომ ბრუნავდა, რომ ამ „ეროვნულ გაძარს“ თავის სცენიდან თანმიმდევრულად შეეძლო ქართველი ხალხის ყოველმხრივი განვითარება, ეროვნული გრძნობის მძაფრად გაღვივება. მისი აზრით, „სცენა უნდა იყოს საზოგადოების სკოლა, მწერთნელი და მამხილებელი მისი ნაკულულოვანებისა და არა შემაქყევარი სამახსრო ოხუნჯობისა.“ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ გწერეთელმა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოსვლისთანავე გაამახვილა საზოგადოების ყურადღება ქართული თეატრის არსებობის აუცილებლობაზე. ჯერ კიდევ 1866 წლის „დროების“ №11-ში მან დრამატული ხელოვნება მიიჩნია ხალხის გონებრივი განვითარებისა და მწეობრივი ამაღლების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად, ხოლო ძლიერი ქარ-

თული თეატრის ჩამოყალიბება, მაღალი თეატრალური კულტურის შექმნა, მისი პოპულარიზაცია, სპექტაკლების შინაარსზე საზოგადოების ყურადღების გამახვილება - მაღალი ეროვნული იდეალების საშინაურად. ამ იდეით ჩაგონებული გწერეთელი გარდაცვალებამდე ეწეოდა ქართული თეატრალური საქმის პროპაგანდას, მის პოპულარიზაციას. გწერეთლის თქმით: „პირველმა შექმა განათლებისამ სხვათა შორის თეატრის საშუალებით შემოსტყვრიგა ქართველს საზოგადოებაში. ერმა დაინახა თაეისი ცხოვრების სურათი სცენაზე ბევრნაირი ნაკლულოვანებითა, დაინახა აგრეთვე უფრო განათლებული ცხოვრების სურათებიცა... ქართველმა საზოგადოებამ შეიგნო უძჯობესი გონებითი და მნეობითი ნატვრა, ანუ როგორც იტყვიან იდეალი“. ამიგომაც ყოველი სპექტაკლისაგან იგი მოითხოვს გონებრივი და მნეობრივი საწყისების მაღალემოციურ ფორმებში ჩვენებას. იდეურობის გარეშე გწერეთლისათვის არ არსებობს ხელოვნება, ამ შემთხვევაში თეატრი, წარმოდგენები. თეატრი არა მარტო უბრალო გამრთობია მხოლოდ, მისი მიზანი სრულიადაც არაა „სახუმარო სიტყვების ან ლათაიების წარმოთქმა სცენიდან, არამედ ის არის დამაფიქრებელი, სულის აღმძვრელი და გრძნობაგონების მწვრთნელი“.

როგორც ვხედავთ, აქ სწორადაა განსაზღვრული თეატრის დანიშნულება. მართლაც, რა იქნებოდა თეატრი ამ დიდი საზოგადოებრივი ფუნქციის გარეშე? და გწერეთლის ენით რომ ვუპასუხოთ - „დამბა-ჩებისა და თოფების სატკაცატკუცო, ამოღებული ხანჯლების სატრიალო და საოხუნჯო ასპარეზი“. მწერლის ღრმა რწმენით: „სცენა უნდა იყოს ნამდვილი კაცის ბუნების და მისი ნაკლოვანების ან ღირსების გამომხატველი, რომ საზოგადოება კოედეეს მასში ან თაეის წვრთნას, ან კეთილშობილურ გატაცებას“.

რეალიზმი, რეალისტურობა - აი, პირველი მოთხოვნა, რასაც გწერეთელი უყენებდა პიესას და სპექტაკლს. ამიგომაც წერდა იგი მოლიერის კომედიების „ეოლის შერთევეინებასა“ და „ძალად ექიმის“ დადგმის გამო: „მაღლობა ღმერთს, რომ ბოლოს მაინც გვეღირსა იმისთანა სურათის ნახვა, რომელიც ცხოვრების სინამდვილეს ცხადად წარმოგვიდგენს.“¹ ეს ბუნებრივი და გასაგებიცაა, რადგანაც იგი ყოველთვის ამოდის ხელოვნების რეალისტური თეორიის ძირითადი პრინციპებიდან.

გწერეთელი ქართული სცენიდან მთამაგონებელი ქართული სიტყვის გაგონებას მოითხოვდა - სიტყვას ღრმა შინაარსიანსა და

¹ „დროება“, 1866, №11.

მოხდენილი ფორმის შემცველს, მეტყველებას დიდი ემოციების მქონეს, რომელიც მაყურებელს განუვითარებდა მაღალ გემოვნებას, გაუღვივებდა მშობლიური ენის პატივისცემას, სიყვარულს და აღუძრავდა პატივმოყვითელ გრძნობას.

გ.წერეთლის მზრუნველ დამოკიდებულებას ქართული თეატრისადმი, მისწრაფებას მისდამი ასულდგმულებდა არა მარტო რწმენა იმისა, რომ თეატრი ხალხის გათვითცნობიერებისა და აღზრდის საშუალებაა, არამედ ისიც, რომ სცენა ამაღლებს ეროვნულ გრძნობას, ხელს უწყობს ქართული ენის დახვეწას, გამართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრებას. გ.წერეთელს ქართული სცენა ეროვნული კულტურის განვითარების, ახალი ამრების დანერგვისა და ღედა ენის ღირსების დაცვის ფაქტორად მიაჩნდა. ქართული მეტყველების ბუნებრიობის დაცვას, გამოთქმის შნოსა და ლაზათის იგი ხედავდა „ნამდვილი ქართული კილოს გამოთქმაში“ - ინტონაციაში, რაც ვარაუდობდა უცხო გავლენის აცილებას, ქართული ენის სიწმინდის დაცვას, გამოთქმის ბუნებრიობის შენარჩუნებას, მეტყველების ლიტერატურულ გაფორმებას.

გ.წერეთელი თითქმის ყველა რეცენზიაში აქცევდა ყურადღებას ენის საკითხს. ამ შემთხვევაში მას აინტერესებდა საკითხის ორი მხარე: ა) როგორი ენითაა დაწერილი ორიგინალური პიესა და, თუ ნათარგმნია, როგორაა თარგმნილი; ბ) როგორ ისმის აქტიორის მეტყველება სცენიდან. ამგვარი მოთხოვნისა და შეფასების მრავალ შემთხვევათა შორის დაეასახელებთ გ.წერეთლის რეცენზიას ა.სუმბათაშვილის დრამის „ბორკილის“ დადგმის გამო. ამ რეცენზიაში ვკითხულობთ: „რაიცა შეეხება ქართულ თარგმანს, ენა შემუშავებულია და ნამდვილი ქართული კილოც არა აქვს. თვით მოთამაშეებსაც ვურჩევთ სიტყვები თანასწორი ხმის დაკერით გამოთქვან და დაბოლოებას ნუ ჰკვეცავენ“. ქართული გამოთქმის ბუნებრიობის დაცვისა და დამახასიათებელი ინტონაციის შენარჩუნებისათვის გ.წერეთელი არ ერიდება მსახიობთა სწავლებასა და დარიგებას, რომ „ქართულ ენას უფრო შეენის თანასწორად ხმის დაკერა და გამოთქმა სიტყვებისა.“

ცხადია, ენობრივი ფაქტი, მეტყველების გამართულობა უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს როგორც გაგებინების ძირითადი საშუალება, მაგრამ სცენაზე მას უნდა მოეპყრათ რაც შეიძლება ფრთხილად, ფაქიზად. სცენიდან უნდა ისმოდეს სასიამოვნო ქართული მეტყველება, გამართული ქართული სიტყვა.

თეატრის იდეური გზის განსაზღვრისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს რეჟერტუარს. ნაციონალური თეატრის შინაარსს ქმნის ნაციონალური რეჟერტუარი. ეროვნული დრამატურგიის გარეშე ვერ იარსებებს სისხლსავსე თეატრი და ვერ მოახდენს საჭირო გავლენას ხალხის სულიერი ცხოვრების განვითარებაზე.

გწერეთელს გადაუღებელ ამოცანად მიაჩნდა მტკიცე ქართული რეჟერტუარის შექმნა. მწერლის ასეთი შეხედულება განპირობებული იყო ქართული ესთეტიკური აზროვნების ხასიათით. ხელოვნება და ლიტერატურა ხალხისა და ერის სამსახურშია; მამასადაძამე, თეატრი და რეჟერტუარი ამ საქმეს უნდა ემსახურებოდეს. რაკი ჩვენი ცხოვრების გამომსახველ სიტყვაკამბულ მწერლობას, თეატრსა და სპექტაკლს აქვს დიდი მათრგანიზებული ესთეტიკური, შემეყნებითი; სოციალური და პატრიოტული მნიშვნელობა, ცხადია, გამართლებულია გწერეთლის მოთხოვნა - რეალისტური დრამატურგია, რეალისტური რეჟერტუარი.

მტკიცე და საიმედო საფუძველი, რომელსაც უნდა ემყარებოდეს თეატრი, გწერეთლის აზრით, ესაა საერთოდ მშობლიური დრამატული ლიტერატურა, ეროვნული რეჟერტუარი. ამ პრინციპით გწერეთელი იცავს ეროვნული რეჟერტუარის არსებით უპირატესობას თეატრის საერთო რეჟერტუარში, „გვეყო ამდენი გადმოკეთებული და უცხო ხალხების ცხოვრებიდან აღებული დრამა-კომედიების ცქერა, - აყალიბებს თავის თვალსაზრისს ამ საკითხზე გწერეთელი, - ჩვენი სამოგადოება იმათგან ვერაფერს დიდს მაგალითებსა და მთაბეჭდილებებს ვეღარ გამოიგანს, რადგან უცხო ცხოვრება ერთობ დაშორებულია ჩვენს შინაგან ყოფა მდგომარეობაზე და ხალხი იმ წარმოდგენებს უფრო ისე უყურებს, როგორც უბრალო გასართობს და დროს გასატარებელს რამე თამაშობას. ქართულ სცენას ამ შემთხვევაში ეკარგება თავისი უმაღლესი მნიშვნელობა: ის აღარ არის ერის მწე-ჩვეულების საწერთნელი სკოლა.“ მამასადაძამე, ქართულ თეატრს უფრო მეტი საადმშრდლო და მეცნიერულ ძალას ანიჭებს ნაციონალური რეჟერტუარი, ამ უკანასკნელში გამოჩნდება ხოლმე ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ქვეყნის სოციალური ვითარება, ერის პატრიოტული მისწრაფება.

გწერეთელი წინააღმდეგი არაა, რომ უცხოური მაღალმხატვრული დრამატული თხზულება შეგანილ იქნეს ჩვენს რეჟერტუარში და დაიდგას ქართულ სცენაზე, ზოგჯერ ამ ფაქტს ძალიან დიდ მნიშვნელობასაც ანიჭებს, მაგრამ პირველი მოთხოვნის აუცილებელ საქმედ ის თვლის ქართული ძლიერი რეჟერტუარის შექმნას. გწერეთ-

თელს ღრმად აქვს შეგნებული ეროვნული რეპერტუარის ფასდაუღებელი მნიშვნელობა მაყურებელზე იდეური და ემოციური ზეგავლენის სიციხოვლის თვალსაზრისით. სწორედ ამის გამო წერდა იგი: „ჩვენი ცხოვრებიდან აღებული სურათი და სახიობა, რაც უნდა ნაკლოვანება პქონდეს მას, მაინც უფრო ეინგერესება ქართველ მაყურებელს, ვიდრე ნათარგმნები, განსაკუთრებით ახლანდელ გარემოებაში, როცა ოპერაში სიარული მოლად გამხდარა, ქართველი მაყურებელი ასე ფიქრობს: უცხო ქვეყნის რეპერტუარიდან ნათარგმნის ცქერას, ისევე ოპერებში წასვლა მიჩვენიაო და ორიგინალური პიესების შესახებ კი ამას ვერ იტყვის, რადგანაც რაც უნდა იყოს, ჩვენი ცხოვრების სურათების სკენაზე დადგმა ახალსა და თავისებურ რასმე მაინც წარმოგვიდგენს.“

გწერეთელი რამდენიმე დრამატული თხზულების ავტორია. მათ შორის კომედია „ჯიბრი“ დაიბეჭდა 1871 წლის ქურნალ „კრებულის“ მეორე წიგნში, ხოლო დრამები - „ოჯახის ასული“ და „დარი“ არ დაბეჭდილა. გწერეთლის როგორც გამოქვეყნებული, ისე გამოუქვეყნებელი პიესები ოთხმოციან წლებში ხშირად იდგებოდა ქართული თეატრის სცენაზე და მისი რეპერტუარის ხარვეზის მნიშვნელოვან შევსებას წარმოადგენდა. თავისი დროისათვის ამ ნაწარმოებებს ქართული თეატრი გარკვეული ინტერესით ეკიდებოდა, მაგრამ ამ დრამატულ ნაწარმოებებს დღეს ქართული სცენისათვის მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს.

ქართული თეატრის რეპერტუარის გასამდიდრებლად გწერეთელი თარგმნიდა აგრეთვე საზღვარგარეთული დრამატული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებს. ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია შილერის „ვილჰელმ გელი“, რომლის ერთ ნაწილის (სცენა მეორე) თარგმანი დაიბეჭდა ჯერ კიდევ 1868 წლის „დროებაში“.

გწერეთლის თეორიულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს, ცალკეულ მოსაზრებებს თუ შენიშვნებს თეატრის შესახებ დღესაც არ დაუკარგავს საერთო ცხოველმყოფელობა, გარკვეული მეცნიერული და პრაქტიკული ინტერესი.

* * *

გწერეთლის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაზე სრული წარმოდგენა რომ გვექონდეს, უნდა ვიცნობდეთ მისი შემოქმედების ერთ მხარესაც - ესაა გწერეთლის დამოკიდებულება საქართველოს დიდ წარსულთან. ამ დამოკიდებულების ხასიათის გასარკვევად საჭიროა ზოგადად მაინც გავითვალისწინოთ: 1. გწერეთლის დაინტერესება საქართველოს ისტორიის საკითხებით; 2. გწერეთელი, რო-

გორც ქართული ლიგერაგურის ისტორიკოსი, თეორეტიკოსი, კრიტიკოსი, ჩვენი დიდი მწერლობის დამფასებელი; 3. გწერეთლის ურთიერთობა ხალხურ სიკეციერებასთან.

გწერეთლის სამწერლო ნიჭი, მრავალმხრივი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შინაარსი, სამშობლოს სამსახურის გრძნობა, პაგრიოტული განწყობილების შეუნელებელი სითბო გამსჭვალულია საქართველოს დიდი წარსულის შესწავლისა და პოპულარიზაციის, ქართველი ხალხის აწმყოსთვის ბრძოლისა და სამშობლოს მომავლის ღრმა რწმენის კეთილშობილური იდეებით.

ქართველი ხალხის კულტურული წარსულის შესწავლით დაინტერესებულ გწერეთელს ღრმად აქვს შეგნებული: „... რომ ახალი, ძველის შეუსწავლელად, ფესვებდაკრილი ხეა, სათამამოდ მიწაზე დაყენებული. გავა რამდენიმე დღე და ამ ხეს ფოთლები უჭკნება, სცივია; თვით ხე ფულუროვდება და მალე მაგლები დახრავენ. რომელ ხალხსაც სურს თავისი იერი შეინარჩუნოს, თავისი ვინაობა დარჩეს, ის უსათუოდ უნდა ჩაღრმავდეს და გაიციოს თავისი ისტორიული მრდა.“ გწერეთლის ამ ხატოვან თქმაში დიდად საგულისხმო აზრია ჩაქსოვილი. გწერეთელი ერის კულტურის ისტორიას უყურებს როგორც განვითარების ჯაჭვს, გაპირობებულს ობიექტური გარემოებით, ისტორიული კანონზომიერებით. მოვლენების განვითარების ახსნას ეძებს მიზეზისა და შედეგის შესაბამისობაში. ამ შესაბამისობის დადგენის შესაძლებლობის საფუძველზე ცდილობს ისტორიული პროცესის ხასიათის გათვალისწინებას. ამ სახელმძღვანელო პრინციპით იგი დგება მეცნიერული კვლევის მართებულ გზაზე. ამ ნიადაგზე მიუთითებს, რომ „...ხალხის ცხოვრების კეთილ-წარმატების გამსაზღვრელი არის მრავალი ხნით მისი ისტორიული ცხოვრების ნაყოფი, -და არა კაცის ძალას აგეთი ბიჯი არ შეუძლიან საზოგადოებაში რომ მოახდინოს.“ როგორია პიროვნების ურთიერთობა ამ პროცესთან და რა როლის შესრულება შეუძლიან მას. გწერეთელი ამ კითხვაზე პასუხობს: „თითოეული პირის ცხოვრება იმგვარად არის შეკავშირებული მთელ საზოგადოების ცხოვრებასთან, რომ არც შეუძლიან მისი გემოქმედებისაგან თავი იხსნას, არც მისგან გაცალკდეს და არც მასზედ ამაღლდეს... მისი გამჭირაობა და ღვაწლი, როგორც საზოგადოების წინ, აგრეთვე შთამომავლობის წინ ფასდება, თუ რამდენად უცნია იმას ეს ფაქტი... ან თუ რა მსრით წარუმართაეს ის, რომ როგორმე ამ ფაქტს შესძლებოდა ცხოვრებისათვის მოეყანა იმდენი კეთილი, რამდენიც მისგან იყო შესაძლო.“

გწერეთლის აზრით, ისტორიის შემოქმედი ხალხია, მავრამ გამორჩეულ პიროვნებებს შეუძლიათ წარმატებით შეუწყონ ხელი

საქვეყნო საქმეს. გწერეთელს საქართველოს გმირული წარსულისა და კულტურული ძლიერების ჩვენება სჭირდება როგორც საფუძველი ქვეყნის თანამედროვეობის განწყობილების ასამაღლებლად, უკეთესი მომავლის შექმნისათვის, ხალხის საბრძოლო იმედისა და რწმენის გასამტკიცებლად. ამ მიზნით მწერალს აინტერესებს ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ძალის სიდიადის გამომსახველი ცხოვრების ყველა სფერო.

* * *

გწერეთელს, უპირველეს ყოვლისა, ის აფიქრებდა, რომ საქართველოს ისტორიის წყაროები, კულტურის ძეგლები და მასალები მეცნიერულ წესრიგში არ იყო მოყვანილი და, რომ ხალხმა ცოტა რამ იცოდა თავისი წარსულის შესახებ. გწერეთლის ისტორიული შრომების არა მარტო განხილვა, არამედ სათაურის ჩამოთვლაც კი საკმაოდ ნათელ წარმოდგენას მისცემდა მკითხველს იმის შესახებ, თუ როგორი ინტერესით ეკიდებოდა იგი მშობლიური ქვეყნის ისტორიას.

გწერეთლის კალამს ეკუთვნის ოთხმოცამდე მონოგრაფიული შრომა, სტაგია და წერილი საქართველოს ისტორიის, მაგერიალური კულტურის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის თუ ხალხის ადათისა და წეს-ჩვეულების საკითხებზე.

ყოველივე ამას თუ დაუვმაგებთ გწერეთლის ცნობილ ნაშრომებს, რომლებიც დაიბეჭდა მოსკოვის საიმპერიო არქეოლოგიური საზოგადოებისა და აღმოსავლეთის კომისიის შრომებში, რომლებმაც საყოველთაო აღიარება პოვა მაშინდელ მეცნიერულ წრეებში, როგორც დიდი მეცნიერული მნიშვნელობის გამოკვლევებმა, მაშინ ცხადი გახდება მწერლის დიდი დამსახურება საქართველოს მდიდარი წარსულის შესწავლის საქმეში. გწერეთლის ასეთი ნაყოფიერი მუშაობა ამ დარგში მიუთითებს იმაზე, რომ იგი ორგანულად იყო დაინტერესებული საქართველოს სახელოვანი წარსულის შესწავლით. რასაკვირველია, ინტერესს დიდი და ზოგჯერ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ამასთან ერთად, ფართო განათლება ერუდიცია და დაუღალავი შრომა მწერალს გზას უკაფავდა საქართველოს დიდი ისტორიის შესასწავლად, მის გამოსამხეურებლად.

გწერეთელი არა მარტო თვითონ აქვეყნებდა მასალებს საქართველოს წარსულზე, არამედ ალგაცებით ეგებებოდა ყოველ ახალ გამოკვლევას ამ დარგში. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია 1880 წლის „დროების“ № 17 და № 19-ში დაბეჭდილი მისი ერცელი რეცენზია დიბ. ბაქრაძის ნაშრომზე „მირიან მეფე და წმინდა ნინო.“ აღფრთოუ-

ნებული რეცენზენტი მაღალ შეფასებას აძლევს აღნიშნულ გამოკვლევას, როგორც დიდი ღირებულების მეცნიერულ მონოგრაფიას და ხაზს უსვამს მის პაგრიოტულ მნიშვნელობას. ასეთივე მოწონებით ეკიდებოდა მარი ბროსეს, ალ. ხახანაშვილისა და სხვათა დამსახურებას, რაც არაერთხელ გამოუხატავს ბეჭდურად თუ სიტყვიერად.

საქართველოს უძველესი კულტურის ევროპისათვის გაცნობის გზად რუსული პრესა ითვლებოდა. ამ საშუალებას მიზანდასახულად იყენებდა გ.წერეთელი. იგი უსაყვედურებს ქართველობას, რომ თავისი წარსულის ქვეყნის გარეთ გაგანის საქმისათვის შედარებით ცოტას ზრუნავს. ერთ თავის წერილში გ.წერეთელი გვამცნობს: „ევროპის განათლებული ერები თანდათან დიდ ყურადღებას აქცევენ კავკასიას და კავკასიის ნიადაგზე უძველეს დროიდან დაბინავებულ ერებს. მათ შორის პირველი ადგილი უჭირავს კულტურული მხრით ქართველებს.“ მაგრამ, ასკენის ის, ჩვენ ვერ ვიჩენთ უხას, ვერ ვაწვდით სათანადო მასალასო. ევროპელი მეცნიერების ამ დაინტერესებას გამოყენება უნდა ქართული კულტურის ფართოდ გაცნობისათვის, პოპულარიზაციისათვის. მაგრამ ვინდაა გამკითხავი. თავადაზნაურობა ფუქსაეაგურ ცხოვრებას ეწევა, მამულების გაყიდვითა და უდარდელი ცხოვრებითაა გართული, ინგელიგენცია ხელმოკლეა, ლუკმაპურს ძლივს შოულობს, ამიგომაც არ შეუძლია „წინ მიეგებოს ევროპის მეცნიერთა საქებურ გულისწადილს ჩვენი ქვეყნის გაცნობისათვის. გააკყვეს მას, აუხსნას ჩვენი წარსული, ნაშთი ჩვენი ისტორიული ცხოვრებისა.“ გ.წერეთელს გადაუღებელ საჭირო საქმედ მიიჩნია, რომ ჩვენმა საკრედიტო დაწესებულებებმა გაიღონ ფული, გაუწიონ ფინანსური დახმარება ქვეყნის საქმის მცოდნე კაცებს, რომ მათ მასალები და ცნობები მიაწოდონ ევროპელ მეცნიერებს, რაც გამოიწვევდა საქართველოს სახელის შორს გაგანას.

მწერალი მიუთითებს იმ გარემოებაზედაც, რომ ზოგი ქვეყნის წარმომადგენელნი ახერხებენ მსოფლიოში გაიტანონ თავიანთი ქვეყნის კულტურული მონაპოვარი, ჩვენ კი ვერ მოგვიხერხებია. ისინი თბილი მოპყრობით, საჭირო ზრუნვით, ცნობების დროულად მიწოდებით იმსახურებენ უცხოელ მეცნიერთა ყურადღებას, იწვევენ აქეთ, ინადირებენ მათ გულს, აჩვენებენ ყველა მასალას და ამით გადიან მსოფლიო არენაზე.

საჭიროა გადავდგათ გაბედული და მტკიცე ნაბიჯები. გავაცნოთ ჩვენი ქვეყნის სიდიადე ევროპის გამოჩენილ მეცნიერებსა და ხალხებს, მსოფლიოს მივაწოდოთ ცნობები და მასალები ჩვენ დიდ წარსულზე. ყოველივე ამისთვის გვჭირდება სახსრები, მონდომება. სახს-

რები გაიღონ შეძლებულებმა, მონდომება ხალხმა და ინტელიგენციამ უნდა გამოიჩინოს – ასეთია მწერლის პაგრიოგული სურვილი.

გ.წერეთლის აზრი და გონება ქართველოლოგიური საქმის ყველა სფეროს წვდება. იგი არა მარტო უკმაყოფილოა, არამედ წუხს კიდევაც, რომ ჩვენი ქვეყნის წარსულისა და აწმყოს შესასწავლად არა გვაქვს საჭირო რუკები, იგი წერს: „ამასთანავე არ შემიძლიან მწუხარებით არ ვთქვათ, ჯერ აქამდე ქართულ ენაზე არამც თუ რიგიანი, სულაც არა გვაქვს გეოგრაფიული კარტა.“ ეს საქმე ისეა მიშვებული, რომ „ყოველ გონიერ კაცს ეწყინება“, რა ექნათ ამ დიდი ხარების შესავსებად? მწერლის აზრით, საქმის მოსაგვარებლად დროულად უნდა დაეიწყოთ მზადება, მოქმედება, რომ შეექმნათ პირველი რიგის საჭირო რუკები. გ.წერეთელი წერს: “დრო არის შევუდგეთ დაწვრილებითს შესწავლას ჩვენი ქვეყნისას. ამისათვის აუცილებლად საჭიროა შესდგეს ქართული გეოგრაფიული საზოგადოება, რომელმაც თავისი მოქმედება ჯერ კარტების გამოცემით უნდა დაიწყოს.“¹

საქართველოს წარსულით დაინტერესება, ჩვენი ერის ისტორიის საკითხების დამუშავება და ამით მოწინავე კულტურული ერების პლანში მოქცევა ჩვენი სამოციანელების საერთო საზრუნავი იყო. თუ რა არის ერის ისტორია, რა ადგილი უკავია და რა მნიშვნელობა აქვს მას ერის ცხოვრებაში, ამის შესახებ ილია ჭავჭავაძე მოგვითხრობს: „... ისტორია იგი დიდებული გაძარია, საცა უწირავს ერთიანს სულსა ერისასა და საცა აღუმართავს ერს თავის დიდებულ და დიდბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი და მედ წარუწერია დიდთა საქმეთა მოთხრობა, ვითა საშვილიშვილო ანდერძი... დიდბუნებოვან კაცთა და სახელოვან გმირთა მაგალითებით ისტორია სწურთნის ერსა, ზრდის და დიდებული საქმენი კიდევ გულს უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქემებენ, ამხნეებენ. თუ ნამეგნაჲად ის მაგალითები ერის საკუთარი ისტორიისანი არიან.“

გ.წერეთლის დამსახურება ისაა, რომ მან ჯერ კიდევ ადრე, სანამ ფრთას გაშლიდა ილიას „ივერია“, „დროებასა“ და „კრებულში“ დააყენა ეს საკითხი. ამიგომაც საქართველოს დიდი წარსულის შესწავლისათვის აქტიურ მოღვაწეობაში გ.წერეთელი ერთი პირველთაგანია.

გ.წერეთელი ქართული მწერლობის დიდი მოჭირნახულეა. როდესაც გ.წერეთელზე ვმსჯელობთ, ჩვენს ყურადღებას იპყრობს მწერლის მიერ გამოცემული რამდენიმე წიგნი, სტაგია და წერილი ქართულ მწერლობაზე, ქართველ მწერლებზე.

¹ „კვალი“, 1895, №20.

1870 წელს გ.წერეთელმა, ნ.ბერძენიშვილსა და პ.უმიკაშვილთან ერთად გამოსცა დ.გურამიშვილის თხზულებათა კრებული „დავითიანი“. ამ გამოცემის ვრცელ წინასიტყვაობაში მწერალი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ჩვენი დიდი მწერლობის საუკეთესო ნიმუშები ჯერ კიდევ ხელმიუწვდომელია ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის და რიშ საამაყო წარსულსა და უმდიდრეს მხატვრულ ლიტერატურაზე ხალხს არასრული წარმოდგენა აქვს.

„დავითიანის“ წინასიტყვაობაში მეტად საყურადღებო მოსაზრებანია გამოთქმული როგორც ლიტერატურის ისტორიის, ასევე ლიტერატურის თეორიის რთულ პრობლემებზე. გ.წერეთელი აკეთებს ისტორიულ ექსკურსს, რათა მკითხველ საზოგადოებას გარკვეული წარმოდგენა მისცეს საქართველოს დიდ წარსულზე, საკაცობრიო მნიშვნელობის მდიდარ ქართულ ლიტერატურაზე, კულტურაზე. მკვლევარი მახვილგონიერად უძებნის ახსნას ჩვენი მხატვრული ლიტერატურის სინამდვილესთან დამოკიდებულებისა და ეანრების განვითარების ხასიათს. საგანგებოდ ჩერდება საკარო პოეზიასა და ეპოსზე.

რუსთაველისა და „ვეფხისტყაოსნის“ სილიადის ხამგასმისათვის წარმოდგენილია ლიტერატურული მოტივისა და შინაარსის ზოგადი თუ კერძო საკითხების ახსნა. გ.წერეთელი მსჯელობს ლიტერატურათმცოდნეობისათვის საინტერესო საკითხზე—მითისა და ზღაპარში წარმოდგენილი სინამდვილის ხასიათზე და ამ საკითხის ახსნას ლიტერატურის სხვა ეანრებს უკავშირებს. „ის ვეება ცხრა თავიანი დეეები, ის გრძნული კაცები, — წერს გ.წერეთელი, — რომლებიც ხან ვეფხებად გადაიქეეიან, ხან ფრინველებად; ის უზარმაზარი ეეშაპები, რომელთაც პირიდან ცეცხლი ამოუქეხთ და პირი თუ დაადეს მთელს სოფელს და ქალაქს გადაყლაპავენ - სულ ბუნების მოელენით შეშინებული კაცის გონების მონაჰორია.“¹ მითისა და ზღაპრის ამ თვისების ახსნა უეჭველად სწორია. მაგრამ ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობის ფაქტი ისაა, რომ ეს განმარტება გარკვეულ მიზანს ემსახურება და გამოეენებულია რუსთაველის გენიალური ქმნილების სილიადის მაჩვენებლად. მითიურობის პრინციპის ახსნიდან გამომდინარეობს სინამდვილის რეალისტური ჩვენების რუსთაველური გატება და გ.წერეთლისეული განმარტება, რომ „რუსთაველმა პირველად პოეზიით დაანახა საქართველოს ერს, რომ ბუნებაში საშიში არ არის რა. ის თავის მრავალფეროვნებით კაცის გონების დასაჩატრავად კი არა, იმის საწვრთნელად არის გაჩენილი.“ რუსთაველისა და „ვეფხისტყაო-

¹ „დავითიანი“, 1870, გვ. VII.

ოსნის“ მახვილგონიერი დახასიათებისა და აღორძინების ხანის მწერლობის მოკლე განხილვით მკვლევარი მიიჩქარის დ.გურამიშვილის პოეზიისაკენ. იგი გვიჩვენებს ლიტერატურულ, კულტურულ და სამოგადობრივ ფონს, რათა დ.გურამიშვილი ნათლად წარმოგვიდგინოს ქართული კულტურის დიდი მემკვიდრეობისა და მაღალ-პოეტური მეტყველების სახელოვანი გრადიციის ბრწყინვალე და ორიგინალურ გამგრძელებლად. ამ მიზნით გ.წერეთელი ქართული ლიტერატურის სათავეებიდან აკეთებს ექსკურსს „ვეფხისტყაოსნამდე“, იხილავს აღორძინების ხანის მწერლობას და ჩერდება დ.გურამიშვილზე. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მკვლევარისეული ასეთი მიმოხილვა მკითხველს ზოგადად აცნობს ქართულ ლიტერატურას და კულტურულ წარსულს. მეორე მხრივ იგი ქმნის წინაპირობას გურამიშვილის პოეზიის გაგებისათვის, მისი მნიშვნელობის გარკვევისათვის. მართალია, ქართული პოეზიის გვირგვინად მას „ვეფხისტყაოსანი“ მიაჩნია, მაგრამ აქვე წარმოაჩენს იმ ნოყიერ ნიადაგს, რომელზედაც უნდა გაფურჩქენილიყო შ.რუსთაველის პოეტური გენია. ანალოგიური ფონია წარმოსახული დ. გურამიშვილის პოეზიის სიდიდის შესაქმნელად და ნაჩვენებია, თუ რა ნიადაგი აცისკროვნებს დ.გურამიშვილის პოეტურ ნიჭს.

გ.წერეთლის აზრით, დ.გურამიშვილის დიდი პოეტური ძალის სხივოსნობა იმაშია, რომ მას აქვს დიდი რეალისტური შინაარსი. „გურამიშვილის თხზულებებში მოჭორილი არა არის რა. აეგორი რასაც ამბობს, სულ მისი თვალთ დახახული და გამოცდილია. ის ძალას არ ატანს თავისი აზრის გამოხატვას.“ საქართველოს აწეწილდაწეწილმა მდგომარეობამ განაპირობა დ.გურამიშვილის პირადი ბედი და პოეზიის შინაარსი. მაგრამ მამულის სიყვარულით გამსჭვალულმა პოეტმა პირადული ინტერესები საქვეყნო სამსხვერპლოზე მიიგანა.

გ.წერეთელი არა მარტო იკვლევს, აფასებს და ახასიათებს ქართველი ხალხის სახელოვან წარსულს, მის კულტურას, მწერლობას, არამედ კიდევაც იცავს მას ყოველგვარი თავდასხმისა და შემოგვივისაგან.

* * *

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში შექმნილი ლიტერატურული დაჯგუფებების, ანუ დასების ჩამოყალიბებისა და საქმიანობის შინაარსის გასათვალისწინებლად გ.წერეთელი გვაწვდის საყურადღებო ცნობებსა და მოსაზრებებს. გ.წერეთელი წერდა: „1890 წლიდან დაჰბერა კელაე ახალმა პროფ-

რესულმა სიომ. ქართულ ლიტერატურაში გამოჩნდა არაჩვეულებრივი მიმართულების თითო ოროლა ახალგაზრდა, რომელმაც თავი იჩინა „კვალში“ 1893წ. თავისებური პროგრამით. ესენი არიან ეკონომიური მაგერიალიზმის თეორიის მიმდევარნი.¹

გწერეთელმა მის მიერ შემჩნეულსა და მონათლულ ახალდასელებს ფართოდ გაუღო „კვალის“ კარები და ამით მათ მისცა შესაძლებლობა ეს პოპულარული გაზეთი გამოეყენებინათ ახალი აზრებისა და მისწრაფების გასავერცელებლად. მწერალმა გულით უთანაგრძნო მესამე დასს.

გწერეთლის მესამე დასისადმი დამოკიდებულების საკითხმა ლიტერატურულ კრიტიკაში იმთავითვე გამოიწვია აზრთა სხვადასხვაობა. ერთნი გწერეთელში მარქსისგს ხედავდნენ, მეორენი — ღია გულის მასპინძელს, რომელმაც ხელგაშლილად მიიღო ისინი „კვალში“ და სხვ. თვითონ გიორგიმ მწვავედ შეუტია კაბაშიძეს იმ მოსაზრების გამო, რომ გწერეთელი მესამე დასელებმა მოარჯულეს, გადაიბირესო და სხვ. ამ ნიადაგზე მწერალმა კაბაშიძეს ჩვენი ლიტერატურული ცხოვრების ისტორიის უცოდინარობაზე მიუთითა. გწერეთელი იდეურად ახლო გრძნობდა თავს მესამე დასელებთან, არც მარქსისგმში იყო გაურკვეველი, თუმცა, მარქსისტი არ ყოფილა. იგი მხოლოდ სამოციანელთა შორის უფრო რადიკალური მისწრაფებისა და განწყობილების გამომხატველი იყო.

გწერეთლის, როგორც მწერლისა და სამოგადო მოღვაწის, ორიგინალობასა და თავისებურებას ქმნის მისთვის ჩვეული სიახლის გრძნობა—ცხოვრების განვითარების პერსპექტივის დანახვა, რომ ახალი, მოწინავე აზრები და განწყობილება მაგნიტივით იზიდავს მის სულსა და გულს. გწერეთლის ცხოვრების ისტორია - სტუდენტობის პირველი დღეებიდან მოყოლებული სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე - სიახლისკენ ლტოლვისა და მისწრაფების მკაფიო გამოხატულებაა. ცხოვრების განვითარებით გამოწვეული ახალი მოთხოვნების პასუხის გაცემის საჭიროებით არის გაპირობებული ყოველთვის გწერეთლის ყოფნა მოწინავე იდეების სათავეებთან.

ფართო განათლების მქონე მწერლის, ჟურნალისტის, პუბლიცისტის, ისტორიკოსის, არქეოლოგის, ლიტერატურათმცოდნის და ეკონომისტის ნაყოფიერი კალამი ღრმად წვდებოდა სამშობლო ქვეყნის ინტერესთა სხვადასხვა მხარეს.

უნდა შევნიშნოთ, რომ გწერეთლის სიცოცხლეში ცალკე წიგნად გამოიყა მხოლოდ მისი რამდენიმე მხატვრული ნაწარმოები და

¹ „კვალი“, 1897, №46.

ერთი კრებული ორ გომად 1893 წელს; მწერლის ასეთმა დაუდევრობამ საკუთარი ლიგერატურული მემკვიდრეობისადმი დააზარალა მწერალიცა და მკითხველი საზოგადოებაც. თუმც ყველას სჯეროდა, რომ ძვირფასია გწერეთლის ლიგერატურული მემკვიდრეობა; ამას აღნიშნავდა პრესა, ლიგერატურული კრიტიკა, ცალკეული მკითხველი, მაგრამ მისი თხზულებების გამოცემის საქმე მაინც ვერ მოგვარდა. გწერეთლის საფლავთან წარმოთქმულ სიტყვაში აკაკი შენიშნავდა: „მოვა დრო, როდესაც საზოგადო მოღვაწეებს საკუთარი შეგნებით და არა სხვების ხმის აყოლით დააფასებენ და მაშინ გიორვის ნაწერების სიდიადე, სიკეთე გააკვირვებს ყველას.“

გწერეთლის მრავალი წერილია დაბეჭდილი ქართულ და რუსულ პრესაში ფსევდონიმითა და ხელმოუწერლად. ფსევდონიმები ძირითადად ამოხსნილია, მაგრამ გამოურკვეველია ბევრი ხელმოუწერელი წერილი.

გწერეთლის მრავალრიცხოვანი ფსევდონიმებიდან დაეასახელებთ მოგიერთს;

გ.-თელი - ასეთი ხელმოწერით გწერეთელმა 1863 წელს ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ მოათავსა ცნობილი წერილი „ცისკარს რა აკაკანებდა?“. ამავე ფსევდონიმით აქვეყნებდა იგი თავის ნაწარმოებებს „დროებაში“, „კრებულსა“ და „კვალში“.

თელი - „დროებისა“ და „სახალხო გაზეთში“.

გ. გორისელი - „დროებაში“, „კრებულში“, „კვალში“.

„კრებულის“ მკითხველი, X, XX და იმერელი - გაზეთ „დროებაში“.

კრამანასა და დამსწრეს ფსევდონიმით „დროებაში“ დაიბეჭდა რამდენიმე წერილი და აგრეთვე მოგიერთი ლექსი.

გ.წ. - ამ ფსევდონიმით ათავსებდა ნაწარმოებს „ივერიასა“ და „კვალში“;

გ-ელი; გ-ლი; XX-ელი; დამსწრე; X-ელი; მამაკეალი - ფსევდონიმებით იბეჭდებოდა „კვალში“.

გწერეთლის მიერ ფსევდონიმები უმთავრესად გამოყენებული იყო ჟურნალისტიკაში, მაგრამ არის შემთხვევები, როცა იგი ხელმოუწერლად ან ფსევდონიმით აქვეყნებდა მხატვრულ ნაწარმოებებსაც. მაგალითად „მგზავრის წიგნები“ ხელმოუწერლად დაიბეჭდა „დროებაში“, „კრებულში“ კი - ხელმოწერით.

გწერეთლის ფსევდონიმებში ყველაზე ხშირად გვხვდება მწერლის სახელთან და გვართან დაკავშირებული შემოკლებები და ინიციალები. ხოლო რუსულ ჟურნალისტიკაში ამჟამად ცნობილი ფსევდონიმები მწერლის სახელისა და გვარის შეკვეციდან მომდინარე

ობს და წარმოდგენილია ინიციალებით. რუსულ პრესაში დაბეჭდილ სტატიებს გწერეთელი ხელს აწერდა: Г. Церетели, Церетели. Г. Ц. ეს უკანასკნელი ინიციალები უფრო მეტად გვხვდება "Тифлисский Вестник" -ში.

* * *

გწერეთლის მრავალმხრივი მოღვაწეობის შინაარსს მშობლიური ქვეყნის დიდი სიყვარულის გრძნობა ათბობდა. სახელოვანი მწერალი გარდაცვალებამდე დაულაღავედ ემსახურებოდა ხალხის თავისუფლების ინტერესებს, ნაკლებად ზრუნავდა პირადი მდგომარეობის უზრუნველსაყოფად.

გწერეთლის მაღალი მისწრაფება საზოგადოებრივი მოღვაწეობა და შემოქმედებითი მუშაობა იყო. მწერლის ამ მიდრეკილება იმთავითვე იჩინა თავი და სტუდენტობის პირველი დღეებიდანვე იწყო საქვეყნო საქმეებისათვის ფიქრი და მოქმედება. ეს ფიქრი და ზრუნვა ქვეყნის სიკეთისათვის, ახალი და პროგრესული იდეებით განათებული, არასოდეს შენელებია მას და სამშობლოს საქმის თავკაცი იყო ყოველთვის. დაუშრეგელი ენერჯია, მოძრავი ბუნება, რომანტიკული ვაგაცება, სიახლის გრძნობა, მოქმედების ცხოველი ინტერესი, რომელიც კეთილშობილური მაღალი იდეებით იყო გამომზნული, ბოლომდე შერჩა დიდ მწერალს.

ურის ბედის გულშემატკივარი, მრავალმხრივი ნაყოფიერი შრომით დაქანსული მოღვაწე და სახელოვანი მწერალი გწერეთელი გარდაიცვალა 1900 წლის 12 იანვარს, 58 წლის ასაკში.

გწერეთლის გარდაცვალებას ქართველი ხალხი განუზომელი მწუხარებით შეხვდა. ქართული და არაქართული პრესა გულისტკივილით აღნიშნავდა ამ სამწუხარო ამბავს. ქართულმა დრამატულმა საზოგადოებამ გლოვის ნიშნად თეატრის კარი დახურა, წარმოდგენები გადასდო, „კვალმა“ რვა-რვაგვერდიანი ორი სპეციალური ნომერი მიუძღვნა გწერეთლის გარდაცვალებასა და დაკრძალვას.

გწერეთლის გარდაცვალების გამო „ივერია“ წერდა: „ძნელი წარმოსადგენია ქართველი კაცი, მცოდნე ქართული წერა-კითხვისა, რომ განსვენებულის გწერეთლის სახელი არ გაეგოს, სახელი იმ კაცისა, რომელმაც ამ ოცდაათი წლის (1862 წ.) წინათ ალაპყრო ხელი თავისი ნიჭიერი კალმით და სიკვდილამდე თავი არ გაუნებებია მწერლობისათვის. არც ერთი ქურნალი, გაზეთი არ დაბადებულა ქართულ ენაზე, რომ განსვენებულს გიორგის მჭრელის მახვილისა და მადლიანის კალმით დახმარება და შემწეობა არ აღმოეჩინოს.“

გ.წერეთლის გარდაცვალების ხმა მოედო როგორც საქართველოს, ასევე კავკასიასა და რუსეთს. უამრავი ღიქემა მოდიოდა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხიდან. ღიქეშები იყო ევროპიდანაც. მწუხარებას გამოხატავდნენ არა მარტო ქართველები, არამედ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც. ღიქემათა შორის იყო ინგლისელი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, ქართული კულტურისა და ქართველი ხალხის დიდი პატივისმცემლის მარჯორი უორდროპის ღიქემა. ღიქეშები იმდენად ბევრი ყოფილა, რომ „იქალი“ წერდა: „ყველა ღიქემის დაბეჭდვას მთელი ნომერი მოუნდებოდაო.“

ი.ჭავჭავაძის „ივერიაში“ გ.წერეთლის გარდაცვალების გამო ნეკროლოგი მოწინავე წერილად მისცა, რითაც გულისტკივილით აუწყებდა საზოგადოებას დიდი მწერლის გარდაცვალებას. ამ წერილში გ.წერეთელი დახასიათებულია როგორც მხატვრული სიგყვის ოსტატი და უანგარო ეროვნული მოამბავე. „ივერიაში“ ეკითხულობთ: „მესამოცე წლების მრავალ მოღვაწე მწერალთა საუკეთესო გუნდს ერთი, ჩვენი ღარიბი ლიგერატურის დიდი მოჭირნახულე წევრი კიდევ გამოაკლდა. დიდის მწუხარებით ვაცნობებთ მკითხველებს, რომ გუშინ, ოთხშაბათს, 12 იანვარს, ნასადილევის 4 საათსა და 15 წუთს, გფილისში ხანგრძლივი აუადმყოფობის შედეგად გარდაიცვალა ჩვენი მწერლობის ერთ-ერთი ღედა-ბოძთავანი გიორგი ექვთიმეს-ძე წერეთელი.“¹

„ივერიაში“ წერეთლის დასაფლავების ღღეს, მწერლის ხსოვნის აღსანიშნავად, კელავ მოწინავე მიუძღვნა. ილია და მისი ორგანოს თანამშრომლები ცხადად გრძნობდნენ იმ დანაკლისს, რაც ქართულმა მწერლობამ განიცადა. აი, რას ეკითხულობთ ამ მოწინავეში: „ჩვენ პატივსა ვცემთ ცხედარს იმ კაცისას, რომელიც სულითა და გულით ქართველი იყო, რომელსაც თავისი ერისა და ქვეყნის სასიკეთოთ პქონდა გული აღძრული და თავისის საზოგადო მოქმედების საგნადაც სწორედ ეს ერისა და ქვეყნის სიკეთე პქონდა დასახული.“²

გ.წერეთლის დასაფლავების ღღეს, 16 იანვარს, დილით, გ.წერეთლის ცხედარი ბინიდან ქაშვეთის ეკლესიაში წაასვენეს. პანაშვიდის გადახდის შემდეგ ხალხი ღიღებისაკენ ღაიძრა.

გ.წერეთლის კუბოსთან, ღიღუბეში, პირველი სიგყვა აკაკიმ წარმოთქვა: „ძვირფასო ამხანაგო, თანამემზრდილო და თანავე შებერებულ გიორგი!“ - ასე მიმართა აკაკიმ ამ ღიღ მოამბავეს და შემდეგ ასე გააგრძელა: „გული მიღონდება, თვალზე ცრემლი მომდგომია და

¹ „ივერია“, 1900, №9.

² იქვე, 1900, №11.

ტირილს კი ვერ გიბედავ იმიტომ, რომ შენისთანა განსვენებულს ტირილი არ შეუშენის.“

გ.წერეთლის გარდაცვალებას ფართოდ გამოეხმაურა იმეამინდელი რუსული ცენტრალური პრესაც. ამ მხრივ საინტერესოა „Русские Ведомости“, სადაც დაიბეჭდა ალ. ხახანაშვილის ვრცელი წერილი, რომლითაც დახასიათებულია გ.წერეთლის დამსახურება. მწერლობისა და მეცნიერების წინაშე. ხოლო თბილისურმა რუსულმა პრესამ დიდი ქართული მწერლის გარდაცვალება აღნიშნა არა მარტო განცხადებებით, საერთო სამგლოვიარო წერილებისა და ღეჰემების მოთავსებით თავის ფურცლებზე, არამედ მწერლის პატივისცემა გამოხატა იმითაც, რომ იმავე 1900 წელს. თარგმნა და დაბეჭდა გ.წერეთლის მოთხრობები: „მამიდა ასმათი“, „მეცხვარის ნაამბობი“ და „თოფის სროლა“.

გ.წერეთლის გარდაცვალებას გამოეხმაურა ინგლისური კვირეული გაზეთი „Spectator“, რომელიც 1900 წლის მარტის ნომერში ათავსებს ცნობას გ.წერეთლის გარდაცვალების შესახებ, მიმოხილულია მისი მოღვაწეობაც.

მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის თაოსნობით, 1900 წელსვე ცალკე წიგნად გამოიცა გ.წერეთლის გარდაცვალებისა და დასაფლავებისადმი მიძღვნილი კრებული, რომელშიაც მოთავსებულია მწერლის მოკლე ბიოგრაფია და თითქმის ყველა წერილი, ლექსი და სიტყვა, თქმული თუ დაწერილი გ.წერეთლის გარდაცვალების გამო.

გიორგი წერეთლის მხატვრული შემოქმედება

ფართო მხატვრული ტილოები

„მგზავრის წიგნები“

„მგზავრის წიგნები“, ანუ „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბიკა“ პოეზიური ჟანრის მხატვრული ნაწარმოებია. ამ თხზულების პირველი ოთხი თავი 1867 წლის „დროებამ“ გამოაქვეყნა. რაც შეეხება ღანარჩენ თავებს, - მეხუთე, 1870 წლის „დროების“ მე-16 ნომერში, ოლო მეექვსე 22-ე ნომერში დაიბეჭდა.

ჯანრულად თავისებურმა და თემატიკურად საინტერესო ამ ნაწარმოებმა იმთავითვე მიიპყრო საზოგადოების ყურადღება და ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულება შემუშავდა. ერთნი

საქსებით უარყოფდნენ „მგზავრის წიგნების“ მხაგერულ ღირებულებას, მეორენი მაღალ შეფასებას აძლევდნენ მას.

1874 წელს ძველი სემინარიისგის ფსევდონიმით გრ. ორბელიანმა „ცისკარი“ დაბეჭდა სტაგია სათაურით „მგზავრობა სვანეთისაკენ გ.წ.“ და განიხილა გ.წერეთლის „მგზავრის წიგნები“. წერილის შესავალ ნაწილში გრ. ორბელიანი წერდა: „მე არ შევხებები ავგორის იდეასა, არც მის მიმართულებასა. მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობაში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“.¹ ასეთი დაპირების მიუხედავად, გრ. ორბელიანი ნაწარმოების სხვა მხარეებსაც შეეხო და თხზულების ვრცლად განხილვის შემდეგ გააკეთა დასკვნა: „არა, ეს მგზავრობა არის რაღაც მახინჯი, დაბადებული ავგორის გონებაში! ესოდენ შეცდომილება, ესოდენი უცოდინარობა ენისა, ესოდენი უაზრობა, როგორ უნდა იპოვებოდეს ერთს პაგარა თხზულებაში“.²

პოეგმა-კრიტიკოსმა უგულებელყო ნაწარმოების იდეურ-შინაარსეული სიმახვილე, ხელალებით დაიწუნა გ.წერეთლის სამწერლო ენა და, ამდენად, უარყო ამ ნაწარმოების იდეურ-ესთეტიკური მნიშვნელობა. მართალია, გ.წერეთელი უხვად ხმარობდა დიალექტიკუმებს, არ იყო დახვეწილი „მგზავრის წიგნების“ ენა, მაგრამ სასვებით უარყოფა ამ ნაწარმოებისა არ იყო მართებული. გრ. ორბელიანი მართალი იყო, როცა ცალკეულ სიტყვებს, გრამატიკულ ფორმებს უწუნებდა გ.წერეთელს, მაგრამ თუ მხოლოდ ცალკეული სიტყვებისა და გრამატიკული ფორმების მიხედვით ვიმსჯელებთ, ყურადღებას მიიპყრობს არქაიზმების უხვად გამოყენება, რომელიც მოგჯერ ძალიან ამძიმებს და ბუნდოვანს ხდის თავად კრიტიკოსის მეტყველებას.

რაკი გრ. ორბელიანმა „მგზავრის წიგნები“ განიხილა იდეურ-შინაარსეულ და მხაგერული მხარეების ერთობლივად წარმოდგენის გარეშე, ვერ ამოხსნა თხზულების შემეცნებითი და ესთეტიკური მთლიანობის შინაარსის ჭეშმარიტი ბუნება, ამიგომ მისი შეფასება ცალმხრივი აღმოჩნდა.

არც ანტონ ფურცელაძე ყოფილა კარგი შეხედულებისა გ.წერეთლის ამ ნაწარმოებზე. „მგზავრის წიგნები“ შეიქმნა კაბაშიძის მცდარი კრიტიკული შეხედულების განმსაზღვრელი, რომლითაც დამცირებულ იქნა გ.წერეთლის სამწერლო ნიჭი. „გ.წერეთლის მოთხრობაში, თუკი შეიძლება ამგვარ ნაწარმოებს მოთხრობა დაერქვას, არაკს, ნასკეს ამბავისას არას დაგიღვესთ“.³ კაბაშიძე ვერ გაერკვა მოგზაურული ჟანრის ნაწარმოების ბუნებაში, ვერ გაიგო მისი კომ-

¹ „ცისკარი“, 1874, სექტემბერი და ოქტომბერი.

² იქვე.

³ კაბაშიძე, ეტიუდები, ტ. II, 1912, გვ. 47.

პოზიციური ხასიათის თავისებურება. სინამდვილის ჩვენება მგზავრობის მხატვრული აღწერით, კანრულად იმით იყო საინტერესო, რომ ეს ხერხი მწერალს ათავისუფლებდა კომპოზიციური შემლუღულობისაგან, ეძლეოდა ფართო შესაძლებლობა თხრობაში სასურველი პასაჟები ჩაესვა, იდეური ტენდენციის გამომხატველი ეპიზოდები ჩაერთო. ცდებოდა დიდი პოეტი გრ. ორბელიანი, ცდებოდა კ.აბაშიძეც. ორივეს შეხედულება ცალმხრივი და არაობიექტური იყო.

მოწინავე ქართულმა ლიტერატურულმა კრიტიკამ იმთავითვე დაიკაჲა წარმოდგენილი შეხედულების საწინააღმდეგო პოზიცია. ამ მხრივ საყურადღებოა: ნ.ნიკოლაძის, ა.წერეთლის, ალ.ხახანაშვილის და იმ დროისათვის ცნობილი სხვა კრიტიკოსებისა და საზოგადო მოღვაწეების თეოფილე ხუსკივაძის, ხომლელის (რ.ფანცხავეა), ფხას (ი.ფანცხავეას) და სხვათა შეხედულება, რომლებიც მაღალ შეფასებას აძლევდნენ ამ ნაწარმოებს და საერთოდ გ.წერეთლის სამწერლო ნიჭს.

„მგზავრის წიგნები“ რომ ძალიან მოეწონა საზოგადოებას და სიყვარულით მიიღო ის, ამაზე მიუთითებს ცნობილი საზოგადო მოღვაწისა და ლიტერატურის კრიტიკოსის ნ.ნიკოლაძის მიერ 1894 წელს დაბეჭდილი სტაგია. იგი წერდა: „როცა ამ ოცდახუთი წლის წინათ მკითხველებში თითქმის იმგვარივე მოძრაობა შეიქნა, როგორც ცოტათი უწინ ბ-ნ ილია ჭავჭავაძის „კაცია-აღამიანმა“ მოახდინა. მგონია, ცოტა არ არის ამით ნათქვამი. მთელმა საზოგადოებამ მიაქცია ყურადღება ავტორის ნიჭს. მისი ცხოველი სურათები, მისი იუმორი, მისი გიჟები ყველას მოსწონდა. „უცნობი რა გაგეაცნო ამ კაცმაო“ - ამბობდა თუ გრძნობდა მკითხველი. დიდი იმედებიც დაბადა ყველაში ამ ბედნიერმა დასაწყისმა. ყველა ელოდა, აი, ახალი ბელეტრისტი გაუჩნდა ჩვენს მწერლობასაო, ფხიზლად და ცოცხლად მეტყველი ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების უცნობი მხარეებისა და სხვ. იმ დროს - როგორც დღესაც - ქართული ბელეტრისტიკა მდიდარი როდი გახლდათ შესანიშნავი, ნიჭიერი მშრომელებით. მით უფრო საამო შეიქნა ქვეყნისათვის ამ ახალი ტალანტის ასპარეზზე გამოსვლა. ყოველი ახალი ხანა მისი „მგზავრის წიგნისა“ ახალ აღტაცებას, ახალ უმაღლეს ლოდინს და იმედებს ჰბადებდა“.¹ ეს ვრცელი ამონაწერი, მოგანილი ნ.ნიკოლაძის სტაგიიდან, ნათლად მეტყველებს ნაწარმოების მაღალ ღირსებაზე, საზოგადოების გულისხმიერ დამოკიდებულებაზე ამ თხზულებისადმი.

¹ „მოამბე“, 1894, №3.

საზოგადოების ინტერესს ნაწარმოებისადმი აძლიერებდა სინამდვილის გადმოცემის იუმორისტული ტონი, რომელიც ასე ემარჯვება გწერეთელს, და ყოველგვარი შეფერადების გარეშე დახატული ჩვენი ქვეყნის ღუბჭირი ცხოვრება, სოციალური ყოფის მძაფრი სურათები, ბატონყმური ურთიერთობისა და საქვეყნო ცხოვრების სხვა მანკიერი მხარეების გაკიცხვა.

გწერეთლის „მგზავრის წიგნებში“ აღწერილია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება, დასაუღლებლად საქართველოს ბუნების კოლორიტული პეიზაჟები.

„მგზავრის წიგნების“ იდეურ შინაარსეულ მხარეში ყურადღებას იპყრობს ბატონყმური ურთიერთობის გაკიცხვა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეის მხატვრული გაღრმავება, თვითმპყრობელობის, ჩინოვნიკებისა და მოხელეების მხილება, ანგარებისა და კარიერის მოყვარული ინტელიგენციის ჩვენება, ქვეყნის მომავლის ღრმა რწმენა.

ნაწარმოებში ნაჩვენებია თავადაზნაურობის დაქვეითებული მდგომარეობა, გლეხკაცობის ღუბჭირი ცხოვრება, ინტელიგენციის ერთი ნაწილის განწყობილება. „მგზავრის წიგნების“ გმირთა სახეები დახატულია რეფორმამდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ფონზე. მძაფრადაა წარმოდგენილი ბატონყმობის გაუქმების მოლოდინის განცდები. გადმოცემულია გლეხკაცობისა და თვით ავტორის სიძულვილი ბატონყმობისადმი. აღწერილ მოვლენებს მწერალი წარმოგიდგენს იუმორისტული ტონით. ქართული ლიტერატურის მკვლევარი პროფ. ალ. ხახანაშვილი „მგზავრის წიგნების“ შესახებ წერდა: „... ცოცხალი ენით დაწერილი „მგზავრის წიგნები“ ანუ „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბზიკა“ გესლიანი საგირაა თანამედროვე უწესობაზე“¹. ნაწარმოებში თვალნათლადაა ნაჩვენები ბატონყმური ურთიერთობის მიერ ადამიანის როგორც ფიზიკური, ისე სულიერი გადაგვარება. ეს შეეხება ყველა წოდებას.

მოვიგონოთ მწერლის მიერ დახატული, „რუმბივით გასიებული, ჯორზე შედებული“ ოდიშელი მეტაგონის თავად დამგას სახე და მისი მხლებლები, ფეხშიშველი, დაკონკილი მსახურებითა და მწვეარმეტებრებით. თავად დამგას დაუკარგავს კაცური სახე; ბატონყმურ ურთიერთობას ცხოველურ მდგომარეობამდე მიუყვანია, გადაუგვარებია იგი როგორც ფიზიკურად, ასევე სულიერად. გწერეთელი რამდენიმე შტრიხით გვაძლევს მკაფიოდ დახატულ დამგას სახეს. დამგას სოციალურად ლუარსაბ თათქარიძის ახლო ნათესავია. მაგრამ იგი

¹ ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, 1918, გვ. 226.

დასაელური ვარიანტია, ღომისა და მჭადის მოტრფიალე. აი, როგორ წარმოგვიდგენს მწერალი ოდიშელ. თავადს: „მთიდან ჩამოთოხარიკა ერთი თავისოღენა შავი ჯორი, რომელმედაც ღიდი ძარის სისხო კაცი შედებულიყო“; ავგორი ავრძელებს დაზგას დახასიათებას ეპითეტებით, შეღარებებითა და მეტაფორებით. კიკოლას მორიდებულ შეკითხვაზე „მათი ბრწყინვალება დაზგა ყველის ყაჭარივით გაიკრიჭა და მეტი არა სოქვა რა. ის იჯდა გამოშგერებული, დუქნის წინ. იმის სველი თვალები და ახირებული ღიმილი თითქოს მუღამ თევზსა და ღომს შეტრფოღენ. მაგრამ მე კი არ მჯერა, რომ ამ პატივემუღლის არსებობს მუცელი მარტო ღომს გაებეროს ასე საშინლად... იმას უფრო ბევრი მჭადის გუნდები უნდა ეყლაპა თავის გლეხებისა სასუქ ინღორსავით“.¹ დაბოლოს, საინგერესოა დაზგას სურათის დამამთავრებელი დეტალები, რომელიც ასეა წარმოდგენილი: „ბრწყინვალე დაზგამ მოითხოვა თავისი ჯორი და ისეე ზედ შეედო. საწყალი ჯორი კუღს ცხარედ აცმაცუნებდა, ეცყობოდა, რომ მძიმე გვირთით საქმე ჰქონდა გაჭირვებული; გაჭირვების დასამტკიცებლად კუღის ძირში მუშიკა დაუკრა და წათოხარიკა“.

ოდიშელი თავადი დაზგა, თუმცა რამდენიმე შტრიხით, მაგრამ სრულადაა დახატული. დაზგა წარმოჩენილია გროტესკულ პლანში, არ იქნება გადაჭარბებული, თუ ვიტყვი, რომ დაზგა გაცილებით დაბლა დგას ადამიანურად, ვიდრე ლუარსაბი. ლუარსაბი დაზგა თან შეღარებით „მოხდენილ და მახვილგონიერ“ რაინდად მოჩანს.

ასევე დაუკარგავთ ადამიანური ინდივიდუალობა ყმებსაც იმ უკაცური ცხოვრების პირობების გამო, რომელშიც ბატონყმობას ჩაუყენებია ისინი, ბუნების სიმღიდრე, სიმშენიერე არარაობადაა ქცეული მათთვის. ამის გამო გადაგაკებისა და გადაგვარების გზაზე შემღვარა მოსახლეობა. შიმშილს, სიშიშვლეს, აუგანელ სიღარიბეს შემამრწუნებელ მღგომარეობამდე დაუქვეითებია ხალხი. გულის სიღრმეში ჩამწვდომი სიძლიერით ხატავს გწერეთელი აუგანლად მძიმე ადამიანური ცხოვრების სურათებს: „თავ-გადახდილი წნელის ქოხები, წაქეული ღობე, ფერღმიხმარი ძაღლები, რომელთაც ჩემს მისვლაზე ყმული შექმნეს და ზემე კი არ წამოდგენ, ალბათ შიმშილისაგან წელი ვერ აეთრიათ, ორი სამი კისერ-მოხეხილი ღორი ქეციანი გოჭებით... ბოლოს ერთს დაბღუნებულს და კარ-გაღებულს ქოხს მივაღექი. შიგ ახალგაზრდა ქალი პერანგის ამარა იჯდა და განის ჩაქები იღლიებამღის შეხეული ჰქონდა, ასე რომ გულ-მკერდი სულ ერთიანად მოტიტელებული უჩანდა. აკვანში სრულებით ტიტეე-

¹ გწერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, 1947, გვ. 52.

ლა ბავშვი ეგდო და არგაშნების მაგივრად ბალიშის ჩითის ნაფლეთებით იყო ჩაკრული... უცხო კაცის დანახვაზე ქალმა თავი ჩალუნა და მხოლოდ გიგეულა მკერდის დაფარვას აპირებდა პერანგის ნაფლეთებით, მაგრამ ერთ ბუბუს რომ დაიფარავედა, მეორე მაშინვე თავს გამოყოფდა. გამოვგრიალდი და სხვა ქოსს მივაშურე. ეზოში სამი რვა-რვა წლის პაწაწინა ქალ-ვაჟი თამაშობდნენ და თავიდან ფეხამდის რაც დედის მუცლიდან არ დაპყლოდათ, იმის მეტი არა ებადათ რა განზე... როცა იმ მეორე ქოსში შევიხედე, ერთი ღრმა მოხუცებული კაცი დამხედა. პერანგისა და შემოფლეთილის პერანგის ამხანაგის მეტი იმასაც არა ეცეა-რა¹. როგორც ვხედავთ, შემადრწუნებელი სურათია დახატული.

ისევე როგორც ილიას, გწერეთელს ბატონყმობა ქვეყნის უბედურებად მიაჩნდა. ამიგომაც აჩვენა „მგზავრის წიგნებში“ დამგვას, გლუხებისა და, საერთოდ, გაპარტახებული სოფლის სურათები, რომლებიც „კაცია-ადამიანის?“ მსგავსად თვალსაჩინოდ გვისახავენ ბატონყმობის დამლუქველ შედეგებს.

„მგზავრის წიგნების“ გმირთა შორის ხატვის სისრულით ყურადღებას იპყრობენ ჩიკოლიკი, კიკოლიკი და კულაბზიკა. სამივე ეს გმირი გიპურიია, მაგრამ კულაბზიკა ყველაზე სრულად, მკაფიოდ და დამაჯერებლად არის დახატული.

კულაბზიკა დაკნინებული აზნაურობის წარმომადგენელია. მისი სახის გამოშვეთი დამახასიათებელი ნიშან-თვისებები თხზულების სხვადასხვა ადგილასაა ნაჩვენები. ამ გმირის სახელი, ქცევა, ხასიათი და შინაგანი თვისებები ისე ოსტატურადაა შერწყმული ნაწარმოების ქსოვილში, რომ იგი სავსებით გიპური, მაღალმხატვრული სახეა: „მარდი და მეგიჩარა იყო. იმის ქერა თმაზე, ნისკარტიან ცხვირზე და წვრილად გაწკიპინებულს უღვაშებზე რომ შეგეხედნა, მაშინვე იგყოდი, ეს იმერელი უნდა იყოსო. ასეთი ამაყი და უკადრისი რამ იყო ეს დალოცვილი, გყუილა ცერი რომ გეჩვენებინა, ერთ ადგილზე შეხტებოდა. ასეთს გახრეკილს ცხენზე იჯდა, რომ ძელისა და გყავის მეტი არა იყო რა, სწორედ წყალში ამოწუმპულს ვირთაგვას ჰგავდა. კულაბზიკა ხშირათ მოსჭიმავდა ხოლმე სადავეს, რომ თავის ბედაურისათვის კისერი მოედრიკა და ამასთანავე ჰკრავდა ღებებიანს ქუსლსა, რომ ცოტაზე მაინც გაეყუნდრუკებინა, ვითომ შემხედეთ, როგორს რაშზე ვზივარო. საწყალს ვირთაგვა ცხენს იმის ღებებისაგან გვერდები ჰქონდა გაკლილი“². გწერეთელს ამ გმირის შესახებ მეტი რომ არაფერი ეთქვა, ამ შგრიხითაც მაინც ცოცხალი წარ-

¹ გწერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 101-102.

² იქვე, გვ. 41.

მოდგენა გვეჩვენებოდა მის პიროვნებაზე, ქცევაზე, ხასიათსა და გარეგნობაზე.

უნდა შევნიშნოთ, რომ კულაბზიკა მგზავრობის მთელ მანძილზე გაუთავებლად გრაბახობს, რაც თვითდახასიათებაა ერთგვარად. მისი მდგომარეობასთან შეუსაბამო ქცევა და ამპარგაენობა მკითხველის ღიმილს იწვევს ყოველთვის. როგორც გ.ქიქოძე მიუთითებს: „მკითხველის თვალწინ ცოცხლად დგას თავისებურ როსინანტზე, „ვირთავა ბელაურზე“ მჯდომარე კულაბზიკა, რომელსაც თავისი წინაპრების ქონებრივი დოვლათიდან არაფერი შეურჩენია და ამიტომ უფრო უაზროდ ყოყობს და უფრო თავგამოდებით ებლაუჭება თავის წოდებრივ პრივილეგიებს“.¹ ნნიკოლაძე წერდა: „მთელ ამ თხზულებაში სრულიად რომ არაფერი ყოფილიყო, გარდა მარტო ერთი კულაბზიკობის აღწერისა, მაშინაც ჩვენს მწერლობაში უკედავი დარჩებოდა „მგზავრის წიგნები“, იმიტომ რომ კულაბზიკა - ნამდვილი ტიპია“.²

კულაბზიკას დახატვაში გწერეთელმა გამოამჟღავნა დიდი იუმორისტული ნიჭი. იუმორი, გესლიანი სატირა დამახასიათებელია გწერეთლის შემოქმედებისათვის. გროგესკიც არაა უცხო გწერეთლისეულ ხატვის მანერაში. მართებულად აღნიშნა ალ. ხახანაშვილმა გწერეთლის შესახებ, რომ „სატირული მათრახი, რომელიც მან გაიღო ქართული საზოგადოების ნაკლოვანებათა გასაკიცხავად, ჩვეულებრივი საშუალება არ იყო ჩვენს მწერლობაშიო“.³ ეს სატირული მათრახი გამოყენებულია იმდროინდელი უარყოფითი სინამდვილის გასაკიცხად, დასაგმობად. იუმორისტულ-სატირული ფერებიტათა დახატული ამ ნაწარმოებში იმდროინდელი საზოგადოებრივი სინამდვილე, ყველა უარყოფითი პერსონაჟი.

აკაკი წერეთელმა „მგზავრის წიგნები“ დიდ ნაწარმოებად ჩათვალა, ხოლო კულაბზიკა არა მარტო ეროვნულ, არამედ მსოფლიო ტიპადაც კი შიორნო: „ზეპირსიტყვიერებამ ერთი მღაპრული ტიპი გადმოგვცა ქართველებს: „ნაცარ-ქექია“, რომელიც ისეთივე სასაცილოა, როგორც „დონ-კიხოტი“, „ფალსტაფი“ და „ივანე დურაკი“... ახლა გადავიდეთ იმ ახალ ტიპზე, -წერს პოეტი კრიტიკოსი, - რომელიც თვალწინ ხორცმესხმით დაგვიყენა „მგზავრის წიგნების“ ავტორმა. ეს გახლავთ „კულაბზიკა“. თუ მართლა „დონ-კიხოტი“ დაძველებული რაინდობის ტიპია, ეს „კულაბზიკა“ უსუსური და სწორედ ვერ გაგებული კულტურის ნაყოფია. როდესაც „კულაბზიკა“ თავის

¹ გ.ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, 1958, გვ. 174.

² „მოამბე“, 1894, №3.

³ ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, 1918, გვ. 226.

გახრიკულ ბახზე მის, თავს უქინჩავს, დებებს გვერდებში უჩხუკურებს და ახტუნებს, სრული დარწმუნებულია, რომ რაშზე ვზივარ და უნდა თავი შეეცას მიაჭიროს; მაგრამ როდესაც მისი რაში მუცლის ტკივილით გამწარებული მიწაზე კოგრიალს დაიწყებს, „კულაბზიკაც“ სასოებადაკარგული დედამიწაში აპირებს ჩაძერწას. ამგვარი გიპები, რასაკვირველია, მსოფლიო გიპებიც არიან, მაგრამ კერძოდ კი ნამდვილი ნაციონალური გიპია დღევანდელი ჩვენი ცხოვრებისა“¹.

კულაბზიკას ქცევა ისე გიპურია, რომ კულაბზიკასეული მეტი-ჩრობა, ფხუკიანობა და სასაცილო ამპარტავენობა მკაფიოდ ვლინდება დ.კლდიაშვილის გმირთა ქცევაშიც. კულაბზიკა იმდენად მართლად და ახატული, რომ მისი თვისებები ნათლად წარმოგვიდგება სიღარიბისაგან დაკნინებულ, მაგრამ უნიდაგო, წოდებრივ თავმოწონებაშერჩენილ იმერულ აზნაურთა სახეებში დ.კლდიაშვილისა და ნ.ლორთქიფანიძის თხზულებებში. კულაბზიკას გაძვალტყავებული ცხენი აგრძელებს გზას დ.კლდიაშვილის „სამანიშვილის დედინაცვალში“.

კიკოლიკი ინგელიგენციის იმ ნაწილის წარმომადგენელია, რომელსაც სწავლა-განათლების მიღება პირადი კეთილდღეობისათვის გაუმიზნავს. ამ მისწრაფებას იგი ჯერ კიდევ უნივერსიტეტის სტუდენტად ყოფნის დროს ამქლავნებდა; ცოდნაც ზერულე პქონდა, თვალი თანამდებობის მიღებისაკენ ეჭირა.

* იგი ცდილობს ამ ქვეყნის ძლიერთა გულისწყრომა არ დაიმსახუროს. პატიემოყვარეა, მას პირადი კეთილდღეობა, მშვიდი ცხოვრება, დიდი თანამდებობა ასულდგმულებს. კიკოლიკის დევიზია „ყოველმა კაცმა ყველაზე უწინ თავისთავზე უნდა იბრუნოს“. მისი აზრით, „თუ მხრებზე სქელი ჯინჯილები გაქვს, თუ გულზე დიდი ორდენი გაქვს ჩამოკიდებული, მამინ ხარ პატიეცემული და ჩემის აზრით, - აცხადებს იგი, - ასეც უნდა იყოს, ვინც უფრო ჭკვიანია და მოხერხებულია, ის პოულობს ამაებს“.

კიკოლიკის იდეალა პირადი წარმატება და ბედნიერება. ყოველგვარ საქმეებს პირადულობის განაღდების საშუალებად იყენებს, ეს იქნება სამსახური, მოგზაურობა თუ გაზეთების გამოცემა. ცოლის შერთვაც კი ანგარების გრძნობას, მაგერიალურ კეთილდღეობას დაუშორჩილა. მოიგონეთ მისი ოცნება შეძლებული სოფდაგრის ქალის შერთვის თაობაზე. ამიგომ ამბობდა კიკოლიკი: „ჯერ უნდა ვიშოვნოთ ნივთიერი კეთილმდგომარეობა და მერე ქვეყანას სიკეთე უნდა მოუფინოთ“. თანამგზავრის გულისწყრომა კიკოლიკის მიმართ, ამ

¹ „კვალი“, 1894, №23.

შემთხვევაში გწერეთლის მიერ მთელი სიმბაფრით გამოსახული, გვაძლევს სრულ წარმოდგენას კიკოლიკის მისწრაფებაზე და წარმოადგენს ამ პერსონაჟის მკაფიო დახასიათებას. „ეჰე, კიკოლიკო, საით გაუკიე? განა ისეთი დროა, რომ ბედნიერება თბილ საწოლში უნდა ეძიოს ჩვენებურმა ახალგაზრდამ? განა ლამაზი ცოლი და ლამაზიანი არგალა უნდა იყოს ჩენი გულის წაღილი? რომ კიდეც ეღირსო მაგისთანა ბედნიერებას, განა ისარგებლებდი? განა შეგიძლია რბილ ღომაკზე ლამაზ ქალთან ჩახუტებული დილის თელემას მიეცე; შენს სასახლეს გარედ ათასი და ორი ათასი კაცი რომ ჯაერში და უნუგემობაში იყოს ჩაეარდნილი... ნუთუ შენ ნატრობ ტკბილ განცხრომას ფუნთუშა ქალის მკლაფზე, ნუთუ შენ ნატრობ ტკბილად დაძინებას?“ მაგრამ ქვეყნისა და ხალხის ინტერესებით გატაცებულ ავტორს კიკოლიკმა ირონიულად შეხედა და „დაცინებით წაულაპარაკა - დაიწყო თავისებურად...“ კიკოლიკი ინდივიდუალისგია მთელი თავის არსებით, პირველ რიგში პირადული, საკუთარი ოჯახური ცხოვრების უმრუნველყოფა აინტერესებს მას და არა საქვეყნო საქმე. ამიგომაც ამბობს: „მე მხოლოდ მაშინ დავსტრიალებ ქვეყნის სასარგებლო საქმეს, როცა ჩემი კუჭი გამძღარია და ჩემი გული დაკმაყოფილებული“. აი, რა ზრახვები ამოქმედებს კიკოლიკს.

ვინ იყო კიკოლიკი? კიკოლიკის პროტოტიპად იმთავითვე მიჩნეულ იქნა ნიკო ლოლობერიძე, რომელიც 1861 წლის სტუდენტთა არეულობის მონაწილე იყო პეტერბურგში, „დროების“ თანამშრომელი, შემდეგ ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის თავმჯდომარე, ბოლოს კი შავი ქვის მრეწველი ჭიათურაში. მამასადაბე, კიკოლიკი ნამდვილად არსებული ადამიანის ლიტერატურული სახეა, რომლის ტიპურობას არავინ უარყოფდა.

მთხრობელის, უფრო მუსგად, გწერეთლის კიკოლიკთან დამოკიდებულების საბოლოო გარკვევისათვის საინტერესოა „მგზავრის წიგნების“ ფინალი. აი, რას გვამცნობს ავტორი: „ჩემი ნაეი ავტორებულ ზღვაში იყო შეეურებული. ზღვის დაწყნარების იმედი არ მქონდა, მაგრამ წარმოიდგინეთ, მე ეს სულაც არ მაშინებდა, მე მხიარულად ვისწრაფოდი წინ და, თუნდ კიდეც დაეღუპულიყავ, იმედი მქონდა, სიკვდილის ეამს მხიარულება არ მოსცილდებოდა ჩემს სახეს. მეორე დღეს კიკოლიკს გავმორდი იმ განზრახვით, რომ მეორედ აღარ შეეყრილიყავით. ის აბრეშუმის მუთაქაზე თავდადებული ტკბილს ოცნებაში დავტოვე. მე-კი ჩემის გაუკრეჭელი ჯორით ჭექა-ქუხილში გაჭირვების გზას შეეუღექი“¹ ეს მხატვრული განცხადება

¹ გ.წერეთელი, რჩული ნაწერები, ტ. I. 1947, გვ. 201.

იყო გ.წერეთლის მოღვაწეობის გზამკვლევი. სიღარიბისა და მუღმივი ხელმოკლეობის მიუხედავად, გ.წერეთელი მთელი თავისი სიცოცხლე მართალი გზით ეიდოდა; მან გაიყვანა კიკოლიკები, მისი თანამოაზრენი და მშობლიურ ხალხსა და ქვეყანას თავდადებით ემსახურა მხატვრული თუ პუბლიცისტური სიტყვით.

რაც შეეხება ჩიკოლიკს, მასაც პირადული კეთილდღეობის გრძნობები ამოქმედებდა, მისთვის საზოგადოების საქმე იმდენად იყო საინტერესო, რამდენად მისი მატერიალური უმზრუნველყოფის მრასვები იქნებოდა განხორციელებული. საუბარში ძალიან განათლებულ კაცად მოგაჩვენებდათ თავს, სინამდვილეში დილეტანტი იყო „მაღალი ფრაზოლოგია წყაროსავეთ გადმოსდიოდა პირიდან ჩიკოლიკს“. ძალიან უყვარდა თავის გამოჩენა, ამიტომაც: „სადაც მივიდოდა ყველგან ცდილობდა პირველი ადგილი დაეჭირა და დასამტკიცებლად, რომ პირველი იყო, შუბლზე კაკარდას და ყელზე სისხლის ჯვარს არ იცილებდა“.

ჩიკოლიკმა ისეთი სიტყვა-პასუხი იყოდა, რომ ყველას იმაღლიერებდა, ყველას სპირდებოდა, მაგრამ საქმით არავისთვის თავს არ იწუხებდა. გ.წერეთლის დახასიათებით ჩიკოლიკი იყო: „ჩვენში რომ იტყვიან “ენა გარგალა, საქმე პაგარა, ღომი არ ეყო ხუთი კარდალა“.

პირადი კეთილდღეობისათვის მზრუნავი, ეგონსტურად განწყობილი ინტელიგენცია ფეხს იკიდებდა ჩვენში და გ.წერეთელმაც იმათ წინააღმდეგ მიმართა მახვილი, გააკრიტიკა მკაცრად, ამხილა ისინი.

„ხელოვნების ნამდვილ რეალურ გზაზე, - წერდა ხომლედი, - საქართველოში იმთავითვე დადგა ბნი გ.წერეთელი, რომლის სიტყვა-კამმულ ნაწერებში უმეტეს-ნაკლებოდ, დიდი სიცხოველით დაიხატა, გაიმალა და დასურათდა ჩენი ცხოვრების ვითარების არსებითი თვისებანი და უცხო მხარენი... ჩიკოლიკი, კიკოლიკი და კუდაბიკა გასაოცარის სინამდვილით, ცოცხლად არის დახატული, ეს შესანიშნავი თხზულება წარჩინებული ტალანტის მქონე მხატვრის ნაწარმოებია“¹.

დახასიათებულ გმირთა გაღერეიდან ცალკე დგას საღათა. მისი ცხოვრება და ხასიათი ავგობიოგრაფიულია. მისი სურვილია ემსახუროს ქვეყანას, ხალხს. იგი ბატონყმობის წინააღმდეგია, თანაუგრძნობს გლეხობას, საერთოდ დაბეჩავებულს. სურვილი აქვს ნახოს ხალხი თავისუფალი, ბედნიერი და განათლებული, თვითონაც მზადაა თავი დალოს ამ საქმისათვის, ოღონდ კი ეს საქმე განხორციელდეს, სურვილი აუსრულდეს.

¹. „ქვალი“. 1894, №16.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეას ნაწარმოებში განასახიერებენ საღათა და ხ-სკი. ორივე პერსონაჟის მსჯელობა დიდი დამაჯერებლობითაა წარმოდგენილი ნაწარმოებში და გამოსხაგავენ სამშობლოსათვის უანგარო, თავდადებული სიყვარულის გრძნობით გატაცებულ ახალგაზრდა მოწინავე ინტელიგენტების განწყობილებას, მისწრაფებას. ამ სახეებმა იმთავითვე მიიპყრო საზოგადოების ყურადღება და დიდი მოწონებაც დაიმსახურა. პირველის პროგოტიპად მიჩნეულ იქნა თვითონ აეგორი - გ.წერეთელი, მეორესი - პოლონელი სტუდენტი ვლადისლავ ხოროშევსკი.

ხ-სკისა და საღათას წუხილში ისმის პოლონელი და ქართველი ხალხების ეროვნული ჩაგვრით გამოწვეული უკმაყოფილების ხმა, საოცნებო გმირად იტალიის ეროვნული გმირი გარიბალდია მიჩნეული. სასურველი მიზანია რუსეთის თვითმპყრობელობის დაშლბა, ეროვნული თავისუფლება. გარიბალდის პეროიკული სახის მითითებით ნაწარმოებში გამოსხაგულია მწერლისა და მისი ზოგიერთი გმირის განწყობილება, ეროვნული და სოციალური იდეალი.

პოლონელი სტუდენტი ხ-სკი, რომელსაც გარკვეული ადგილი აქვს დათმობილი ნაწარმოებში, გამოყვანილია ხალხთა ძმობისა და პატრიოტული იდეების საქადაგებლად. „მგზავრის წიგნებში“ ვკითხულობთ: „ამ ყმაწვილს სურდა ქართველ სტუდენტებს დაახლოვებოდა და იმათთან კავშირის შეკვრით და ძმური მოქმედებით გაეცაცუბინა ესენი და თავის თანამემამულეებთან დაეახლოვებინა... ჩვენ თუ ერთმანეთი კარგად არ გავიცანით და ერთმანეთის გულის პასუხი დაწერილებით არ შევიგვეთ, ცხოვრებაში კარგად ვერ წავე ჩვენი საქმეო; მოვა დრო, როცა ჩვენ ერთმანეთის საჭირონი გავხდებით და თუ ახლავე ძმებივით არ შევიზარდეთ, თუ აქავე ამ უნივერსიტეტის საქმეებში ერთმანეთის დახმარება არ ვისწავლეთ, მერე უფრო ვრცელს ასპარეზზე საღლა მოვნახავთ ერთმანეთსო; გარემოებით დამორებულნი, აზრითა და გულით მაინც უნდა ვიყოთ ერთმანეთის ძაფ-გატარებული და თუ ხელს არა, ხმას მაინც უნდა ვაძლევდეთ ერთმანეთს, რომ საერთო ჭირი გაყინაწილოთ“¹. ეს საერთო ჭირი იყო თვითმპყრობელური რუსეთი, მეფის ნაციონალური პოლიტიკა. ძმობისა და საერთო საქმისათვის ბრძოლის მიზნით ნაწარმოებში შემოყვანილი პოლონელი სტუდენტი ერთა სოლიდარობისა და ხალხის თავისუფლების მქადაგებელია.

ამრიგად, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ იდეას ნაწარმოებში განასახიერებენ საღათა და ხ-სკი. ამ ორი პერსონაჟის განწყო-

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 111

ბილეთში გწერეთელმა გამოხატა თავისი ეროვნული მისწრაფება. სამშობლოს სიყვარულის გრძნობის გამოვლინებამ, პაგრიოტულმა მისწრაფებამ ერთგვარად დაფარა ნაწარმოების პუბლიცისტური სიმშრალე.

ამ ნაწარმოების გმირთა პროტოტიპები ასეა მინიშნებული: სალათა - გწერეთელი, მელიქაღა - სტუფანე მელიქიშვილი, კიკოლიკი - ნიკოლოზ ლოლობერიძე, სტუდენტი ხ-სკი - ვლადისლავ ხოროშევსკი და ა. შ.

ნამდვილი ამბების აღწერამ და რეალურად არსებული ადამიანების გამოყვანამ ნაწარმოების პერსონაჟებად, „მგზავრის წიგნებს“ მისცა მხატვრული ნარკვევის ხასიათი. ამ ნიადაგზე გააკეთა დასკვნა მკვლევარმა ლ.ასათიანმა, „რომ ი.ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებთან“ ერთად გიორგი წერეთლის „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კულაბბიკა“ წარმოადგენს მხატვრული ნარკვევის კლასიკურ ნიმუშს გასული საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში“.

გწერეთელმა სინამდვილე მართლად აღწერა, ჩვენი ქვეყნის მძიმე ცხოვრება შეულამაზებლად აჩვენა. ალბათ ასეთ ვითარებას თუ გულისხმობდა იგი, როცა თავის თავს „შეუფერავი რეალიზმის“ წარმომადგენელს უწოდებდა. რამდენადაც არ უნდა შეეკაუებინა თავი, გწერეთელი ძლიერი მხატვრული წარმოსახვის გარეშე ვერ შექმნიდა მაღალემოციურ სახეებს, ვერ დაგვიანტერესებდა მოვლენებითა და სურათებით.

ღრმა ლირიზმი, პუბლიცისტიკა, ზოგჯერ ქადაგებაც, მწვავე იუმორი, მწარედ დამცინავი სატირული ტონი, გროტესკი ნაწარმოებს აძლევს დიდ ცხოველმყოფელობას და ამით ნაჩვენებია მწერლისა და ხალხის ზიზღი და სიძულვილი მეზაგონისადმი, ბატონყმობისადმი, თვითმპყრობელობისადმი. სამართლიანად აღნიშნა მწერალმა დემნა შენგელაიამ, რომ „ეს შესანიშნავი წიგნი ერთსა და იმავე ღროს აღსავსეა ღრმა ლირიზმითა და შხამიანი სარკაზმით, სიყვარულით მშობლიური ხალხისადმი და მძულვარებით მჩაგვრელთა მიმართ, პოემითა და პუბლიცისტიკით; უსაზღვრო თანაგრძნობით გაპარგახებული გლეხებისა და ზიზღით მუქთახორა თავადაზნაურობისადმი.“²

ცხოვრების გწერეთლისეული ჩვენება „მგზავრის წიგნებში“ ზოგჯერ მხატვრულ დოკუმენტაციამდე მიდის. ნამდვილი ამბავი, ზუსტად აღწერილია შთაბეჭდვად მხატვრულ ძალად იქცევა და იძენს დიდ შემეცნებით და ესთეტიკურ თვისებას.

¹ „მნათობი“, 1932, №6.

² „მნათობი“, 1950, №2.

„მგზავრის წიგნებში“ აღწერილი ბატონყმობის გაუქმების წინა დღე, გაუქმების დრო და პროცესი იძლევა ამ ხანის იმერეთის ცხოვრების შეუფერადებელ სურათებს. ნაწარმოებში დასმულია მთელი საქართველოსათვის მტკივნეული საკითხები, მაგრამ ფონი მაინც დასავლეთ საქართველოა, - იმერეთი ამ ცნების ფართო მნიშვნელობით. ლ.ასათიანი წერდა: „პირველი დიდი ნაწარმოები გ.წერეთლისა - „მგზავრის წიგნი“ ანუ „კიკოლიკი, ჩიკოლიკი და კუდაბიკა“ - მე-19 ს. ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთ შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ ნაწარმოებში გ.წერეთელი, შეეხო თავისი დროის უაქტუალურეს და უმწეავეს სოციალურ პრობლემებს... ავტორის დიდი ლიტერატურული ოსტატობა, დაუმრეგელი იუმორი და ღრმა ცოდნა თანამედროვე ცხოვრების ვითარებისა, - აი უდიდესი მხატვრული ღირსებები, რომელიც ამ ნაწარმოებებს ახასიათებს“.¹ მართალია, „მგზავრის წიგნების“ ქართული ლიტერატურის შედეგად გამოცხადება უთუოდ გაზვიადებაა, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ წარმოდგენილ საერთო შეფასებაში ისმის ჭეშმარიტების სმა.

მოგზაურული ქანრი დიდ შესაძლებლობას აძლევდა ავტორს ერთმანეთთან კომპოზიციურად აუცილებელი მტკიცე კავშირის გარეშე აღეწერა მოვლენები, ეჩვენებინა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ცხოვრების სურათები, ყოფის რეალიები, საერთო კოლორიტი. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ გ.წერეთელმა პირველად ამ ნაწარმოებით ასე ფართოდ შემოიყვანა ჩვენს ლიტერატურაში დაკნინებული იმერელი აზნაურები. აქედან გაეკაუთ მათ გზა დ.კლდიაშვილისა და ნ.ლორთქიფანიძის შემოქმედებაში.

„მგზავრის წიგნები“ თვალსაჩინო მხატვრული ნაწარმოებია როგორც იდეურ-თემატიკური შინაარსის გააზრებით, ასევე მხატვრული გამოსახვის საშუალებათა გამოყენების ხასიათით. ძნელია წარმოიდგინოთ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება ისე, რომ არ მოიშველიოთ „მგზავრის წიგნები“ მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნაწარმოები პუბლიცისტურია თითქოს, გაუმართავე და დაუხვეწავია ენობრივად. მისი გვერდის ავლა არა მარტო გ.წერეთლის შემოქმედების, არამედ მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესწავლის დროსაც ვერ ხერხდება.

„მგზავრის წიგნების“ მნიშვნელობა უეჭველად დიდია იმითაც, რომ მისი თემატიკური არე ეხებოდა ეპოქის აქტუალურ პრობლემებს, რომლებიც აწუხებდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარს.

¹ „მნათობი“, 1932, № 5-6, გვ. 313.

ამიგომაც სიმართლის გამომხატველია მოსაზრება, რომ ის „მარგო მოსხრობა არ არის, ეს იმავე ღროს მანიფესტია 60-იანი წლების ქართული ახალგაზრდობისა, ეს საპროგრამო ლოკუმენტია“.¹

„გულქანი“

გ.წერეთლის „გულქანს“ საინტერესო ისტორია აქვს. ამ რომანის რამდენიმე თავი პირველად გამოქვეყნდა 1868 წლის გაზეტ „დროებაში“ სათაურით - - „რამდენიმე სურათი მოთხრობიდან „ვერიგია““. „გულქანის“ ნაწყვეტები ამავე 1868 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში დაიბეჭდა „სასოფლო გაზეთში“ სათაურით - „ბაკურიძე და მისი გლეხი პეტრიელა“, „თათიას სიკვდილი“ და „ბაკურიძის ყმების შიში“. „დროებაში“ დაბეჭდილი ნაწყვეტები მხოლოდ თავებადაა წარმოდგენილი, „სასოფლო გაზეთში“ კი თავები დასათაურებულია. ამრიგად, „გულქანი“ სხვადასხვა სახელწოდებითა და თავების დასათაურებით ერთდროულად იბეჭდება „დროებასა“ და „სასოფლო გაზეთში“. მაგრამ საცენზურო კომიტეტის „გულსხმიური“ ჩარევით, ერთდროულად შეწყდა მისი ბეჭდვა. დიდი მონდომების მიუხედავად, მძიმე საცენზურო პირობების გამო, გ.წერეთელმა ვერ მოახერხა ამ ნაწარმოების მთლიანად დაბეჭდვა. 1895 წლის „კეალის“ რამდენიმე ნომერი ასეთ განცხადებას ბეჭდავს: „1896 წლის ხელისმომწერლებს „კეალისას“ დაურიგდებათ პრემიად ახალი რომანი გ.წერეთლისა, სახელად „გულქან“. რომანი შედგება სამი ნაწილისაგან“. მაგრამ თვითმპყრობელობის, ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის მამხილებელ, მეფის რუსეთის სახელმწიფო მოხელეების გამკიცხებმა ნაწარმოებმა დააფრთხო ცენზურა. რომანის „ტენდენციური შინაარსის“ გამო საცენზურო კომიტეტმა აკრძალა „გულქანის“ გამოქვეყნება და ხელნაწერი დააკავა. ეს დაკალება სამუდამო დატყვევების მომასწავებელი იყო. ამას გრძნობდა ავტორი, ამიგომ მან ჯერ საცენზურო კომიტეტსა და შემდეგ შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიმართა. სცადა ახლო მეგობრების - ა.ცაგარლისა და ნ.მარის დახმარებაც, რომ „გულქანის“ დაბეჭდვის უფლება მიეღო, მაგრამ ყოველგვარი მოლოდინი უშედეგო აღმოჩნდა.

„გულქანის“ პირველი და მეორე ნაწილი დაიბეჭდა 1928 წელს, ეურნალ „მნათობში“. სამივე ნაწილი ცალკე წიგნად პირველად გამოვიდა 1929 წელს, ეხუროძის რედაქციითა და წინასიტყვაობით,

¹ გ.წერეთლის რჩეული ნაწერები გ. ნატროშვილის რედაქციით, ტ. I, 1947, გვ. 21.

ხოლო შესწორებული სრული ტექსტით გამოიცა 1935 წელს, მ.დუღუჩავას რედაქციითა და კომენტარებით.

სინამდვილის მხაგვრული განსახიერების თვალსაზრისით გ.წერეთლის „გულქანი“ ცხოვრების რეალისგურად ჩვენების პრინციპს ემყარება და კრიტიკული რეალიზმის გრადიციას აგრძელებს. რომანში აღწერილია ბატონყმური ურთიერთობა, ამ ურთიერთობის გაუქმების ხანა, რეფორმის მომდევნო პერიოდი, კაპიტალიზმის აღმავლობა საქართველოში.

ნაწარმოების იდეური არსი შემდეგ ძირითად საკითხებს მოიცავს: 1. ბატონყმური ურთიერთობის მწვავე ხასიათი და ამ ურთიერთობის რღვევის ჩვენება; 2. კაპიტალიზმის განვითარება და ახალ-ფეხადგმული ბურჟუაზიის აღმავლობა; 3. ბიუროკრატიულ-ჩინოვნისკური მმართველობის მხილება, მეფის რუსეთის მოხელეების გაკიცხვა.

რომანში ფეოდალური ურთიერთობა წარმოდგენილია ყველა უარყოფითი თვისებით. დიდი მხაგვრული სიმართლითაა აღწერილი ყმებისა და შინაყმების მწარე შრომა, რ.ბაკურიძის ოჯახის მაგერი-ალური სილაღე, ხელგამლილი, უსაქმური და უდარდელი ცხოვრება. მკვეთრადაა მოცემული რ. ბაკურიძის პიროვნების დახასიათება.

ანგარება და პირადულობა მისი ხასიათის განუყრელი თვისება იყო. ის ყოველთვის ცდილობდა „მეზობელი დაქაგრა და თვითონ ამაღლებულიყო, ყველაზე დიდი გამხდარიყო“.¹

ყირიმის ომში უფროსად ყოფნის დროს ნაძარცვ-ნაგლეჯი „ბაჯადლოები ბაკურიძემ სულ ფოხლებით ჩამოიგანაო“ - ამბობდა ხალხი. გურიის აჯანყებულთა გაცემითა და დაბეზლებით მაიორის ჯინჯილებს მიაღწია და კარგი გამონარჩენიც მიიღო. რ.ბაკურიძის სიბავის, აღამიანებს კი არა, ჩიგებსაც ეშინოდათ - გადმოგვეცემს მწერალი.

„გულქანში“ ბატონყმობა დახასიათებულია, როგორც უარყოფითი სოციალური ინსტიტუტი და ამავე დროს ნაჩვენებია ამ ინსტიტუტის რღვევის პროცესი. ბატონყმობის წიაღში აღმოცენებულია ახალი ელემენტები, რომელიც წინაღმდეგობას უწევს და შიგნიდანვე არღვევს ბატონყმობას. ეს წინააღმდეგობა გამოვლენილია ყმა გლეხის პეტრიელა კეესაძის მოქმედებაში. პეტრიელა ხელზე მოსამსახურე იყო ქალაქში. იქ ისუნთქა თავისუფლების სიოთი. ქალაქიდან დაბრუნებულმა არ მიიღო ახალი ვალდებულება, არ დაემორჩილა ბატონის ნება-სურვილს, არ იკისრა ხაბაზობა.

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 193.

„- შენ ბრძანე, არ გამოვაცხოზო? - გაჯავრებით შეუტია ბაკურიძემ.

- რა ექნა, შენი ჭირიმი, გამოცხოზა ჩვენ ჰაპას და მამას არ მართებია.

- შენ ეს თქვი, ხაბაზობა ხომ იცი? თფილის ქალაქს რომ იყავი, თურმე კარგად ხაბაზობდი!

- თფილის ქალაქს, შენი ჭირიმი, სულ სხვაა. იქ ჩემთვის ემუშაობდი, თავისთვის რალაცას იზამს კაცი, იმას ბაგონისთვის რავა იზამს!...)

- აბა, რომ გიბრძანონ, არ გამოაცხოზო?..

- რა ექნა, შენი ჭირიმი, არ მმართებია და...“

ბაკურიძის განრისხების მიუხედავად, პეგრიელას საბოლოო პასუხი იყო: „რაც არ მმართებს, იმის გაკეთება არ შემიძლია“.¹ ასეთი პასუხის მოსმენა მეზაგონისათვის ადვილი არ იყო, მით უმეტეს, რომ თბილისიდან დაბრუნებული პეგრიელა წელზე ფეხს იდგამდა და ოჯახიყ ფეხზე წამოაყენა. ბაკურიძემ შურის თვალთმეხედა კვესაძეების ოჯახს, პეგრიელას დამორჩილება, შინამოსამსახურედ გახდომა განიზრახა. მაგრამ, მწერლის ენით რომ ვთქვათ, „აქ ბაგონის ხმალი ფოლადს მეხვდა. პეგრიელა ისეთი გლეხი არ იყო, რომ თავისი უფლების შეუფერებელი ძალა აეკანა. მან გაარღვია ბაგონის ძალმომრეობის კედელი და გაეარდა“. წინააღმდეგობა უფრო მეტად გართულდა. მეზაგონე სასტიკად უსწორდება კვესაურებს, მაგრამ პეგრიელას მაინც ვერ იმორჩილებს. რ.ბაკურიძის მკაცრმა და უსაძართლო დამოკიდებულებამ გააპარტახა გამრჯე, თავმდაბალი გლეხის ოჯახი. რ.ბაკურიძის სისასტიკემ შეიწირა დათია კვესაძე, მისი ცოლი, ქალიშვილი და პეგრიელა აიძულა გადაკარგულიყო სოფლიდან.

რ.ბაკურიძე იმდენად უკაცურია, რომ მხოლოდ მუშახელის, მოსამსახურის დაკარგვა აწუხებს და არა უდანამაულო ოჯახის დაღუპვა. „იმ ბებერ დედაკაცს თუნდაც ჩემი ჭირი წაულია, ახალგაზრდა გოგო მენანება. ერთი კარგი ხელზე მოსამსხურე დამეკარგა - წაიღულულა მეზაგონემ“. რ.ბაკურიძისა და დათია კვესაძის ოჯახების ურთიერთობის ჩვენებით მოცემულია ორი წოდების ტიპურ წარმომადგენელთა შორის გამართული მწვავე ბრძოლის სურათი.

ბაგონცმობის მკაცრი კანონებისა, მეზაგონე ბაკურიძისა და ბოქაულის უკაცური ქცევის შედეგად გაპარტახდა დათია კვესაურის ოჯახი. დედა-შვილის ორი კუბოს ერთდროულად გამოტანა - არის

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 211.

უმძაფრესი გრაგიკული სცენა. ეს ამბავი ისეა გადმოცემული, სურათი ისე შემადრწუნებლადაა დახატული, რომ შეძლებელია მკითხველი არ აღამყოთოს ბაკურიძისა და ბოქაულის არაადამიანურმა ქცევამ, არ აღაესოს უდანამაულო კვესაძეების სიბრალულით და თანაგრძნობით.

გაწერეთელს მთელი არსებით სძულდა ბატონყმობა. ეს სიძულვილი მან მხატვრულად გამოსახა „მგზავრის წიგნებში“, „გულქანსა“ და „ჩვენი ცხოვრების ყვაილში“, ხოლო პუბლიცისტურ წერილში - „მათუსალას აღსარება“ მწერალმა თავისი აღგაცება ბატონყმობის გაუქმების გამო მთელი სისავსით გამოხატა.

ბატონყმობა გაუქმდა. ამიერიდან ერთმანეთს უპირისპირდება ყოფილი მებატონე რევამ ბაკურიძე და მისგან პიროვნულად შეურაცხყოფილი, ოჯახურად გაქელილი ყოფილი ყმა პეტრიელა, შემდეგში ცნობილი ვაჭარი პიოტრ ივანიჩ გაწერილია. ამ დაპირისპირებაში გადმოცემულია ახალი, წინააღმდეგობების შემცველი, სინამდვილე; დახატულია ძველი და ახალი ურთიერთობის წარმომადგენლების სრულყოფილი სახე, მაგრამ ამათ შორის მოქმედებაში უფრო მეტადაა ნაჩვენები - აღმავალი, ახალგაზრდა ბურჟუაზიის მისწრაფების გამომხატველი ყოფილი ყმა.

სახლიდან გადავარდნილმა პეტრიელამ შავი ზღვის სანაპიროს მიაშურა. მოხერხებული ვაჭრობით დიდძალი ფული დააგროვა. რამდენიმე ხნის შემდეგ გადასახლდა ქუთაისში, გამოიყვალა გვარი და გახსნა დუქანი, ქვიანაში გადასახლებულ რ.ბაკურიძის ოჯახის მახლობლად. ცნობილი სოვდაგარი პიოტრ ივანიჩ გაწერილია დაუახლოვდა ბაკურიძის ოჯახს, რომელიც ხელგაშლილ ევროპულ ცხოვრებას ეწეოდა. ბაკურიძე გაწერილიას მალაზიიდან ნისიად იძენდა სხვადასხვა ძვირფას საქონელს, სამაგიეროდ აძლევდა თამასუქს. „რევამს სოვდაგრის თამასუქი თითქმის თავის მოსაგებ საგნად მიაჩნდა“, რადგანაც ვაჭარი ხშირად არ აწუხებდა გალაღებულ მებატონეს. რ.ბაკურიძეს აზრდაც არ მოსვლია, რომ თამასუქი იგივე ფული იყო იმ დროისათვის. პიოტრ ივანიჩმა მოხერხებულად გამოიყენა ეს თამასუქი და სასამართლოს დადგენილებით, იმ ეალში ბაკურიძეს რომ ემართა ნისიის სახით, ხელთ ივლო მებატონის სახლკარი და ემო-მამული.

როგორც ვხედავთ, ფულმა დაიპყრო ასპარეზი. მოვლენები ვითარდება ახალი ურთიერთობის წარმომადგენლის, ცხოვრების ახალი გმირის სასარგებლოდ, ისტორია ამ ახალს უჭერს მხარს. მაგრამ ბრძოლა მწვავეა და სასტიკი. ძველი ადვილად არ უთმობს ახალს. ამ ბრძოლაში ილუპება პიოტრ ივანიჩი, მაგრამ ახალი

ცხოვრების გზა გაკაფულია. ნაჩვენებია განვითარების პერსპექტივა. გაწერილიას გზას აგრძელებს მისი ნოქარი. ბაკურიძის ოჯახი გაპარგახდა.

მწერალი თავისი განწყობილებით აღმავალი ბურჟუაზიის მხარეზეა. იგი მხარს უჭერს ალებ-მიცემობის განვითარებას. ამიგომაც ათქმევინა ერთ-ერთ გმირს: „ეაჭარი მარილია ქვეყნის. ის არჩენს ხალხს, მრდის წარმოებას და თვითონაც მდიდრდება. ყველას ლუკმას აძლევს ბუნების სიმდიდრის წაღებ-წამოღებით, მამინ როდესაც ჩარჩი სულს ხდის ყოველნაირ წარმოებას და ხალხს გყავს აძრობს“.

გ.წერეთელმა „გულქანში“ მკაფიოდ გამოსახა ბატონყმობის წინააღმდეგ მიმართული და კაპიტალიზმის განვითარებისადმი თავისი სიმპათიური დამოკიდებულების ტენდენცია. მხატვრულად აჩვენა აგრეთვე მეფის რუსეთის მოხელეების მნებორივი დაცემულობა, მექრთამეობა, ხალხის აწიოკება, სოციალური დევნა და მკვიდრ მცხოვრებთა შეეიწროება. გ.წერეთლის მიერ „სახელმწიფო მოხელეები ისეთივე უარყოფითი ტენდენციითაა წარმოდგენილი რომანში, როგორც ყფოდალური არისგოკრაგია“¹.

გ.წერეთლის მიერ „გულქანში“ საამქარაოზეა გამოგანილი ხორხიანეთის გამგის - ქუთაისის გუბერნაგორის ოჯახისა და ამ ოჯახის გარშემო თავმოყრილი სამხედრო არისგოკრაგისა და ბობოლა მოხელეების გარყვნილი და თავაშეებული ცხოვრება. ხორხიანეთის გამგე ითვისებს სახელმწიფო ქონებას, იღებს ქრთამს, ცხოვრობს ხელგამლილად, მაგრამ იგი სასჯელს გადარჩა იმიგომ, რომ ჩამოსულ რევიზორს გულქანი მონა ქალიყით მიართეა. ხორხიანეთის გამგის ცოლს და მის გარშემო შემოკრებილ ქალებს და ოფიცრებს ადამიანური სახე დაუქარგავათ. გულქანიც ამ წრეში ტრიალებდა, იგი იმ მორალურ ფასეულებებზე იმრდებოდა, რაც ქეიანას საქალებო სასწაულებლის უფროსის თანამემწეემ და ხორხიანეთის გამგის ცოლმა შთააგონეს. ამიგომ გასაკვირი არ არის გულქანის დაქანება გარყვნილების გზაზე.

გულქანი ბავშვობიდანვე ანჩხლი და თვითნება იყო, იმრდებოდა ნებიერად, მებატონის ქალის ყაიდაზე. გულქანი მიაბარეს ქუთაისის საქალებო სასწაულებელში. ბაკურიძის ოჯახს უძნელდებოდა ერთადერთი შეილის მომორება, მაგარმ ისიყ იყოლდენ, „რომ ახლანდელ დროში ურუსულოდ და უგანყაოთ მაღალ საზოგადოებაში გამოიჩენაც აღარ მოხერხდებოდაო“². გერიგოს პირეულ ხანებში სძულდა ქალთა პანსიონატი, მაგრამ მაღე მიეჩვია, შეეგუა სკოლას,

¹ მ.დუდუჩაეა, „გულქანი“, 1935, გვ. XI.

² გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 272.

სადაც ქართული აკრძალული იყო და ქალებს ჩინოვნიკებისა და სხვათა სალალობოდ ზრდიდნენ.

გწერეთელმა გააკრიტიკა როგორც გიმნაზიის, ასევე საქალებო სასწავლებლის – პანსიონატის სააღმზრდელო წესები და წარმოგვიდგინა გაუკუღმართებული სწავლების სრული სურათი. მართლად აჩვენა სისტემა, თუ როგორ ამზადებდნენ მეფის ერთგულ მსახურს, მონასა და მორჩილს, უსულგულო მოხელეების, ჩინოვნიკური ბიუროკრატიისა და ოფიცრების საცოლეებს, გარყენილსა და ზნედაცემულ ადამიანებს.

„ქალი რომ ასაკში შევა, – ვკითხულობთ რომანში, – იმან ყველაფერი უნდა დაივიწყოს, თავის დედ-მამაც, ოჯახიც და გადასაფრენად უნდა ემზადებოდეს, მაგრამ ისე კი, რომ თვალი კარგ, ლამაზ და უზრუნველყოფილ საბუღარში ჩასაფრენად ეჭიროს... ქალის სწავლა-განათლება ამაში უნდა მდგომარეობდეს. რა ჩვენი საქმეა გომეგრია და ალგებრა, ან ბუნების მეცნიერება? რაში გამოგვადგება?... გამოცდილებითაც ბევრს შეიძენს ქალი, თუ კარგ საზოგადოებაში კავალრებთან გაქნილს მანდილოსნებს დაუკვირდება და შეითვისებს იმათ ხერხსა“¹ ამას თუ დაუვმაგებთ ხორხიანეთის გამგის ცოლის ზნეობრივ სწავლას, რომ „ჭეშმარიტი სიყვარული სიცრუეა, ქმრის ერთგულება სისულელეა. ახლა აღარაფერ აღარ ჩადის მაგისთანა სისულელეს, ვისაც კი ცხოვრება ესმის და თავმოყვარეობა აქვს...“² ცხადი გახდება, თუ რა ვითარებაში იზრდებოდნენ მაღალი წრის ქალები, როგორ იქცეოდნენ დიდ მოხელეთა ცოლები.

თვითნებურმა აღზრდამ, ლილია პეტროვნასა და ქუთაისის გუბერნატორის ცოლის უზნეო დარიგებამ, დიდმა გვარიშვილობამ, მებატონურმა ქედმაღლობამ, ხელგამლიღმა უდარდელმა ცხოვრებამ, მოხდენილმა გარეგნობამ, მეფის დიდი მოხელეების, სამხედრო არისტოკრატიისა და ოფიცერთა პირფერობამ გააამაყა, გაამედიდურა გულქანი, ამოავლო ცხოვრების კალაპოტიდან და გაუკაფა გზა გარყენილებისაკენ. გულქანის გადაგვარება, პატრიოტული გრძნობის დაკარგვა, ქართველი ხალხის სიძულვილი გწერეთელმა უფრო მკაფიოდ ჩრდილოელ ვაჭართან ურთიერთობაში აჩვენა. გულქანის საუბარი ნიკოლაი ნიკიფოროვიჩთან ქართული კულტურისა და ქართველი ხალხის შესახებ, გულქანის საზოგადოებრივი ყოფისა და აღზრდის ბუნებრივი შედეგია. როცა გულქანი აუგად ახსენებს ქართულ კულტურას, ლანძღავს ქართველ ხალხს, ეს მხოლოდ მკითხ-

¹ გწერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 275.

² იქვე, გვ. 487.

ველის უარყოფით რეაქციას იწვევს და არა წყენას, რადგანაც იგი ქარაფშუგა, უზნეო ქალის მიერაა წარმოთქმული.

გ.წერეთლის „გულქანის“ გმირების სარბიელი ხორხიანეთი, ანუ იმერეთია, მაგრამ მათი მოქმედება წვდება მთელ საქართველოს.

გ.წერეთლის „გულქანი“ სოციალური რომანია. ნაწარმოების თემა ორი მთავარი შენაკადის შემცველია – ბაგონყმური ურთიერთობა და კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი საქართველოში. ფაბულა ერთ ძირითად ამბავზე – რბაკურიძისა და პეტრიელა კეუსაძის ურთიერთობაზეა აგებული. ამ ძირითად ამბავს ერთეის ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის წარმომადგენელთა ცხოვრებისა და მოქმედების მხილება. ორი სხვადასხვა სოციალური წრისა და ეპოქის ტიპურ წარმომადგენელთა ცხოვრებისა და ურთიერთობის საჩვენებლად რამდენიმე ჩართული ეპიზოდია წარმოდგენილი – გულქანის ცხოვრების ისტორია, არჩევნების ამბავი ქუთაისში, ინტელიგენციის ერთი ნაწილის მოქმედება, რომელიც სისხლსავეს ხდის ნაწარმოების იდეურ შინაარსს, მხატვრულად კრავს ნაწარმოების სიუჟეტურ ქარავს და სრულად წარმოგვიდგენს ეპოქის ხასიათს.

ნაწარმოებში ამბავი გაშლილია ნატურალური მეურნეობის რღვევისა და კაპიტალიზმის განვითარების ჩვენების ფონზე. სიუჟეტური პარალელები ერთი იდეური ჩანაფიქრით ურთიანდება და კომპოზიციური რკალი მთლიანდება.

ნაწარმოები ისეა აგებული, რომ ამბავი ყოველთვის არ მისდევს ერთმანეთს. კომპოზიციური სელა მივბაგით მიდის, ამით ყურადღება და ინტერესი კი არ ნელდება, არამედ უფრო ძლიერდება, რადგანაც მოვლენა ბუნებრივად ვითარდება და სიუჟეტური მთლიანობაც დაკულია.

„გულქანის“ ენა საერთო სალიგერატურო ენას მიჰყვება, მაგრამ იგი უხვად შეიცავს კუთხური მეტყველების ფორმებს და, პოეტური ლექსიკის თვალსაზრისით, თვალშისაცემია იმერული დიალექტიზმის საჭიროების გარეშე გამოყენება. გ.წერეთელი ბუნების სურათების დახატვის, პოეტური სამკაულების, გროპული მეტყველების ჩინებული ოსტატია. გამოსახვის ამ საშუალებებით იგი აძლიერებს სინამდვილის წარმოსახვის თვალსაჩინოებას, ემოციურობას, ესთეტიკურობას.

ავტორი დიდ ოსტატობას იჩენს გმირის შინაგანი ბრძოლისა და მწვავე განცდების გადმოცემაში, ასევე გმირის გარეგნობის მხატვრულ ჩვენებაში. სანიმუშოდ შეგვეძლო დავეცხახელებინა გულქანის მშენიერების აღწერა, პეტრიელას დახასიათება, სარდიონ ენუქიძის

სახე, დრაგუნის ოფიცრის ლიბობლიუდოვის თვალგანადობა, შიუკას გარეგნობის სხარტი დახატვა. სულ რამდენიმე სიგყვა და შიუკას პორტრეტი ჩამოქანდაკებულია. გ.წერეთელი უჩვეულო მიმზიდველობით ხატავს ხორხიანეთის გამგის ოჯახში გამართული წვეულების სცენებს. ყველაფერი მოშომილია, გადმოცემულია ემოციური მეტყველების ფორმით. სახეები დახატულია დიდი მხატვრული ტაქტითა და პოეტური მოსწრებულობით. ღრმააზროვანი, მაგრამ ადვილად ჩასაწვდომი და ამოსაცნობი მეტეფორები, მოხდენილი შედარებანი, გემოვნებით შერჩეული სხარტი ეპითეტები, მხატვრული გამოსახვის კომპოზიციური და სხვა სიგყვიერი საშუალებების გამოყენების პოეტური გამიზენა, გააზრება ახასიათებს გ.წერეთლის მხატვრულ სიგყვას.

„პირველი ნაბიჯი“

გ.წერეთლის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში „პირველ ნაბიჯს“ უპირველესი ადგილი უჭირავს. ამ ნაწარმოებში მხატვრულად წარმოისახა კაპიტალიზმის განვითარებისა და ფეოდალური ყოფის რღვევასთან დაკავშირებული ის ძირითადი პრობლემები, რომლებიც გ.წერეთლის შემოქმედებაში აღრევე იყო გააზრებული.

„პირველი ნაბიჯი“ გ.წერეთლის შემოქმედებითი მოწიფულობის ხანაში, ოთხმოცდაათიან წლებში დაიწერა და გამოქვეყნდა. ის დაიბეჭდა ლიტერატურულ კრებულ „ცდაში“, რომელსაც 1889-1891 წლებში „ქართულის მწერლობის მოყვარულთა გამოცემა“ აქვეყნებდა ქუთაისში.

„პირველ ნაბიჯში“ მკვეთრად გამოვლინდა გ.წერეთლის მაღალი სამწერლო თვისებები – დიდი მხატვრული გილოს გაშლის ოსტატობა, გიპური სახეების გამოკვეთის ხელოვნება, განზოგადების სიმართლე, სტილის დახვეწილობა.

„პირველი ნაბიჯის“ ძირითად თემად აღებულია კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი საქართველოში და მით გამოწვეული სოციალური ცვლილებანი. სინამდვილის მხატვრულ განსახიერებაში მწერლის იდეური გენდენცია შეპირობებულია სურვილით, მიმზიდველი ფერებით დახატოს ეროვნული ბურჟუაზიის აღმავლობის სურათები და აჩვენოს ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების ახალი გზით განვითარების პერსპექტივაჟ

ნაწარმოების იდეის მხატვრულად გაშლის სოციალურ ფონად გამოყენებულია ბურჟუაზიასა და თავადამზანურობას შორის არსებული წინააღმდეგობა. მწერლის მკაფიო იდეურ ჩანაფიქრზე მიუ-

თითებს რომანის სათაური „პირველი ნაბიჯი“ და მთავარი გმირის გვარი - ფულავა.

„პირველი ნაბიჯის“ არქიტექტონიკა სიუჟეტურად სამ შენაკადს მოიცავს: 1. ბახვა ფულავას თავგადასავალი, რომლითაც გადმოცემულია აღმავალი ქართველი ბურჟუაზიის ცხოვრების ისტორია; 2. იერემია წარბას ცხოვრება, რითაც ნაჩვენებია ჩვენი თავადაზნაურობის გადაგვარებულობა, დაცემულობა; 3. გარყვნილ ვალიდას, პოლკოვნიკ ლებოვისა და სხვა სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა ოჯახების აღვირახსნილი ცხოვრების ჩვენება.

ძირითადი ამბის სიუჟეტურ განვითარებას, მხატვრულ შესისხლ-ხორცებას - ბახვა ფულავას ცხოვრებისა და მოქმედების ისტორიის მხატვრულ ჩვენებას თან ახლავს ქართველი თავადაზნაურობის დაცემისა და მეფის რუსეთის მოხელეების გახრწნის გამომსახველი სურათები.

„პირველ ნაბიჯში“ საგულისხმოა ავტორის მიერ გმირთა შემოქმედების არედ მთელი საქართველოს გამოყენება. მართალია, ერთიანი საქართველოს იდეა თერგდალეულთა იდეაა და მხატვრულ ლიტერატურაში ეს მომენტი უფრო მკვეთრად ხაზგასმულია აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში, მაგრამ „პირველი ნაბიჯი“ პირველი რომანია ქართულ ლიტერატურაში, სადაც მოქმედება იმიერ-ამიერშია გაშლილი.

ამბის გაშლისა და მოვლენების განვითარებაში ძირითადი რეალი შემოსაზღვრულია ისტორიულად ორი სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენლის - ბახვა ფულავასა და იერემია წარბას ურთიერთობით. ერთია - გლეხი, მწყემსი, ხელზე მოსამსახურე, შემდეგში ვაჭარი, აღმავალი ბურჟუაზიის წარმომადგენელი, ხოლო მეორე - ცხოვრების კალაპოტიდან ამოვარდნილი უსაქმური, მოქეიფე, მოჩხუბარი, უკაცური.

სოციალური მდგომარეობით „პირველი ნაბიჯის“ გმირები ასეა წარმოდგენილი - მღაბითა წრე: ბახვა, ესმა, ესმას ღედა, ივანე მჭედელი, ნესტორა; მათი მოპირდაპირენი - იერემია, ვალიდა, წუნკალა და სხვა წერილი და მსხვილი მოხელეები. ამ დაპირისპირებაში მწერლის სიმპათია ყოველთვის მღაბითა მხარეზეა. შეპირისპირებულია არა მარტო ბახვა და იერემია, არამედ ესმა და ვალიდაც. ესმა მშრომელი, ლამაზი, ნაზი, წყნარი; ვალიდაც ლამაზი, მაგრამ ფუქსაეგატი, გაქეილი, რომელსაც თვალში შეჰყურებენ ბობოლა სამხედრო პირები და მოსამსახურეები, როგორც გრფობის ობიექტს. ვალიდაც ამ მომენტს შესანიშნავად იყენებს.

განსახიერების სიმართლე და გმირთა მოქმედების ის ხასიათი, რომელიც „პირველ ნაბიჯში“ წარმოდგენილი, ვარაუდობს კაპიტალიზმის პროცესს საქართველოში, ეროვნული ბურჟუაზიის ალორძინებას, ქართველი ვაჭრის სახის გამოკვეთილად ჩვენებას, საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ტენდენციამე მითითებას.

ბახვა ფულავა „პირველი ნაბიჯის“ მთავარი გმირია, მწერლის იდეური ჩანაფიქრის მხატვრულად განხორციელებული სახეა. ამიგომაც რომანის თემატიკური არსის იდეურად გადაწყვეტის თვალსაზრისით უპირატესად ბახვას ცხოვრებისა და მოქმედების სფეროა საყურადღებო. თითქმის ყველა მოვლენა, რომელიც აღწერილია ნაწარმოებში, პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ბახვას პიროვნებასთანაა დაკავშირებული.

ყოფილი თხის მწყემსი ბახვა ფულავა დიდძალი ფულისა და სავაჭრო საქონლის გარდა ფეოდალური მამულისა და სახლ-კარის პატრონი გახდა. ეს მომენტი მინიშნებაა იმისა, რომ ახალი სოციალური ძალა, ბურჟუაზია მძლავრად იკიდებს ფეხს, ირღევეა საუკუნეობრივი გრადიციის მქონე ფეოდალური ყოფა, ილილია.

საყურადღებოა, რომ ნაბაგონარის, დიდი ფეოდალის სახლ-კარის დაგირავება ბანკში და საჯარო ვაჭრობით გაყიდვა ნაწარმოებში ნაჩვენებია როგორც საერთო დამახასიათებელი მოვლენა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოსათვის. ამაზე მიუთითებს თუნდაც გამეთით გამოქვეყნებული განცხადებების ფაქტი. აღნიშნული ვითარება გვამცნობს თაეადამზაურობის მაგერიალურ დაქვეითებასა და ფულადი მეურნეობის ფართოდ განვითარებას.

თაეადის მიწა-წყალს ეუფლება ახალი სოციალური ურთიერთობის წარმომადგენელი. ეს მოვლენა ცხოვრების განვითარების ბუნებრივი შედეგია. ბახვამ შეიძინა დიდძალი ქონება ფეოდალური სახლ-კარისა და მამულის სახითაც. ეს მომენტი იმის ხამგასმაა, რომ კაპიტალიზმი იპყრობს როგორც ქალაქს, ასევე სოფელს. მოვლენის მეორე მხარე ისაა, რომ ბახვა შემოიფარგლა სავაჭრო ოპერაციებით, მამულისა და სახლ-კარის შექენით, არ ისურვა კაპიტალი დაებანდებინა მსხვილ წარმოებაში, არ ჩაება საქარხნო-საფაბრიკო მრეწველობაში. იყო თუ არა ასეთი ხასიათის წარმოება იმდროინდელ დასაეღეთ საქართველოში? - არა. ეთქვამთ, მწერალს უნდა გადაეღახა ეს სინამდვილე, დაენახა ხვალინდელი დღის შესაძლებლობა, მაგრამ გწერეთელი ხომ კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენელია, იგი თავის შემოქმედებაში ნამდვილ ცხოვრებას ემყარება ყოველთვის, ამიგომაც გმირთა მოქმედების სფერო ბუნებრივად წარმოადგინა, ხოლო პერსპექტივის კონტურები ნოქრის, ნესგორას

სახით მოხაზა. ტენდენცია საერთო განვითარების შესაძლებლობაში აჩვენა.

ფეოდალიზმს საუკუნეობრივი ისტორია ქონდა საქართველოში. ფეოდალიზმის ეპოქამ შექმნა მაღალი კულტურა და ყოფის დიდი ტრადიცია. ახალფეხადგმული ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს - მე-ჯღანუაშვილს, გაწერილიას, ფულაევას რომ გული თავადიშვილური ცხოვრებისაკენ მიუწევთ, ფეოდალური ყოფის დიდი გაელენითაა გამოწვეული. თუ ბახვა ფულაევას მიხედვით ვიმსჯელებთ, შევამჩნევთ, რომ ბახვას რაინდული, კეთილშობილური და რომანტიკული ქცევა ესმას წინაშე, სოფელში თავადურად დაფუძნების სურვილები, ბახვას ჩაცმულობა და გარეგნული იერი უფრო თავადიშვილურია, ვიდრე ვაჭრისა.

გწერეთელს კაპიტალიზაციის მახარობლად მიაჩნია ფოთში რომ ცეცხლის გემმა იწივლა. ამ მოვლენას სიხარულით შეხვდა ავტორი. ეს თბილი განცდა შედეგი იყო გწერეთლის იმ შეხედულებისა, რითაც ეარაუდობდა საეაჭრო ურთიერთობების საერთო ფერხულში საქართველოს ჩაბმას, ბუნებრივი სიმდიდრეების ექსპლოატაციას, წარმოებისა და მრეწველობის აღორძინების საჭიროებას.

კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად ქვეყნის მამოძრავებელი ფული შეიქმნა, ის გახდა ყოვლისშემძლე, ფეტიში. სამართლის, პატიოსნების, ნიჭისა და სხვათა საზომად ფულია მიჩნეული, ყველაფერი ფულზეა დამოკიდებული და ფულითვე იზომება. ეს კარგად ესმის გწერეთელს და მის პერსონაჟებს, რაც ნაჩვენებია ბახვას მაგალითზე. სანამ ფული ქონდა, კაცი იყო ბახვა, საზოგადოება მოწიწებით ეკიდებოდა. შემოელია ფული და ლოთ ჩარჩად გადაიქცა მის ადრე პატივისმცემელთა თვალში.

მართალია, ფულიანმა ბახვამ სამართალი ვერ დაადგინა, მგერი ვერ დაასჯევინა ისე, როგორც მას უნდოდა. აჯობეს ამ მხრივ, დაიჩაგრა კიდეც, მაგრამ ეს აიხსნება იმითაც, რომ კაპიტალიზმმა ჯერ კიდევ ვერ დაძლია ჩენი ქვეყნის ფეოდალური ყოფისა და ბიუროკრატიულ-ჩინოვნისკური მმართველობის მღუღეები. თუმცა ცხადია ისიც, რომ ბახვასეული სამართლის დადგენაში, იერემიას მოკვლაში, მაინც ფულმა შეასრულა არსებითი როლი.

მართალია, ბახვა დაიღუპა როგორც პიროვნება, მაგრამ მისი დაღუპვით არ დაღუპულა სისტემა, არ შეცვლილა კაპიტალიზმის განვითარების პრინციპი. ასპარეზს ჩამოსცილდა მხოლოდ მისი ერთ-ერთი წარმომადგენელი.

ბახვას ბიძაშვილი ნესტორა, რომელიც „კუნძებისა და სიმინდის ვაჭრობაში მონაწილედ აყავდა შეყვანილი“, იკავებს ბახვას ადგილს,

აგრძელებს ბახევას დაწყებულ საქმეს. ასევე აგრძელებენ ამ საქმეს ბახვას საქმის მიმდევარნი - ფარნა და სხვა ნოქრები და ვაჟრები.

არა ფიზიკურად, არამედ იდეური მისწრაფებით ბახვა მაშინ დაიღუპა, როცა მან ვაჭრობას, აღებ-მიცემობას მიანება თაყი და შურუსძიების გრძნობით გამსჭვალულმა დაიწყო სამართლის ძებნა ესმას მკვლელის, ბახევას ოჯახისა და საქმიანობის დამღუპველის იერემიასათვის სამაგიეროს გადასახდელად, მაგრამ ვერ იპოვა სამართალი. თუმცა ბახვას თითქოს არ დაუკარგავს იმედი და ამიგომაყ ამბობს კიდევაც: „როცა იერემიას ციმბირისაკენ გავისტუმრებ, ისევე ვაჭრობის საქმეს შევუდგები.“ ეს იყო უკანასკნელი გააზრება ბახვა ფულავას დაკარგული მღვომარეობის აღდგენისათვის.

როცა სასამართლომ იერემიას თორმეტი წლის კატორღა მიუსაჯა, ბახვამ შეება იგრძნო: „ბახვა ფულავამ იერემიას განსჯის შემდეგ საშინელი მძიმე გვირთი მოიხსნა მურგიდან. იგი სულით დამშვიდდა, დაამდა“. მაგრამ ხანმოკლე აღმოჩნდა ბახევას დამშვიდება. უმაღლესი სასამართლოს დიდ მოხელესთან ვალიდას გაარმიყების შემდეგ კატორღამისჯილი იერემია გაათავისუფლეს. ბახვას იმედები საბოლოოდ ჩაიძირა. ბახვამ დაკარგა ყოველგვარი რწმენა მართლმსაჯულებისა. ამის შემდეგ ბახვამ გამონახა სხვა გზა. გზა პირადი შურისგებისა. გადაწყვიტა თვითონ დაედო მსჯავრი იერემიასათვის. გადაწყვეტილება სისრულეშიც მოიყვანა. ეს ფაქტი „პირველი ნაბიჯის“ ბოლო სტრიქონებში მთელი სიმძაფრითაა გამოხატული.

ბახვას ხანჯლით განგმირული იერემია სისხლში ცურავს. ბახვა დონიჯემოყრილი ღვას, გაქცევას არ კადრულობს და ქვეყანას ამცნობს: „სამართალი გავაჩინე, სამართალი! ქვეყანამ არ მაღირსა სამართალი და მე თვითონ გავაჩინე... აი, ახლა გავცოცხლდი! მე ახლა გაუხლი უწინდელი ბახვა... ამიერიდან საცა უნდა ვიყო, ყველგან ბახვა მერქმევა და ქულიც თაეზე მეხურება“.¹

მართალია, საეაჭრო-საეახშო კაპიტალის განვითარების სურათები პირველად ქართულ მწერლობაში გერისთავისა და ლ. არდამიანის შემოქმედებაში გამოჩნდა, მაგრამ გ.წერეთლის „პირველი ნაბიჯი“ სრულიად ახალი ეტაპია. ამ მხრივ გერისთავის კომედიებში მხოლოდ საეახშო კაპიტალის პირველი ჩასახვისა და განვითარების სურათებია ნაჩვენები. რაც შეეხება ლ. არდამიანს, მან ფართოდ გეიჩვენა საეაჭრო და საეახშო კაპიტალის განვითარების გარკვეული საფეხური, მაგრამ არ ყოფილა წარმოდგენილი ისეთი რთული ოპე-

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I. 1947, გვ. 433-434.

რაციები, რომელთაც ბახვა ფულაეა აწარმოებდა. მეკლანუაშვილი ჩარჩია, მევახშეობით შემოზღუდული. ბახვა ფართო ალბ-მიცემობის ფერხულშია ჩაბმული. ბახვას მოქმედება მთელ საქართველოს მოიცავს თითქმის. რკინიგზის ფართო ქსელის ჩვენება, მითითება ქალაქებზე - ფოთი, თბილისი, ბაქო, ბახვას საქონლით დატვირთული გემები ფოთში, სხვადასხვა საქონლის მალაზიები მზადებაა დიდი მრეწველობისათვის. ამიგომაც გ წერეთლის შემოქმედება, და კერძოდ „პირველი ნაბიჯი“, თემატიკური არსის იდეური გადაწყვეტილების თვალსაზრისით, ჩვენი სინამდვილის სრულიად ახალი საფეხურია. ბახვას კომერსანტული ოპერაციები ახალი მოელენაა ქართულ ლიტერატურაში.

* * *

კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად თავადაზნაურობა გაღატაკებისა და მწეობრივი დაქვეითების გზას დაადგა. ახალი ურთიერთობის დამკვიდრებას თან მოჰყვა ახალი ცხოვრების გართულებული მოთხოვნილებანი. გაჩნდა ფუფუნების სხვადასხვა საქონელი, თავადაზნაურობა თითქოს უკან არ იხევეს, მაგრამ მისი შემოსავალი ვერ ფარავს გასაჯალს, იქმნება მწეავე მღვთმარეობა.

დიდი მამულის, უზარმაზარი ეზო-სახლკარისა და სამასი კომლი ყმის პატრონი იყო ერთ დროს თავადი თავეჭვილაძე. „აბა, ვინ მოსთვლის, რამდენი წარჩინებული ღვინო გადახდილა ამ განიერ ეზოში! ისე დღეობა როგორ ჩაივლიდა, რომ აქ სამი თუ ოთხი ძროხა მაინც არ დაკლულიყო, სამი თუ ოთხი საპალნე ღვინო ერთ იჯრაზე არ დაღეულიყო...“¹ მაგრამ გაქრა დიდებისა და ბედნიერების დღეები. გაუქმდა ბატონყმობა. თუ აქამდე „სამასი კომლის ნაჭირნახულევი ამ დიდს ოჯახში დაუმრეგელი სიმდიდრის წყაროთ ჰქონდა“, დიდი სოციალური ცვლილებების შედეგად „დღეს ეს სიუხვის წყარო დამშრალა“. რაკი შინაყმები გამოეყალა, მრომას მიუჩვეველი თავადი თავეჭვილაძე ქალაქში გადასახლდა, მაგრამ იქ უფრო რთული შეიქნა ცხოვრება. ახალი დროის მოთხოვნილებით ყველაფერს ფული დასჭირდა, ფული, კაპიტალიზმის ეპოქის კერპი. თავეჭვილაძის ოჯახი დიდკაცობასა და ხელგამლილ ცხოვრებას არ იშლიდა, „სასწავლებელში გამოზრდილი მისი ქალები ახალ მოდებს აყოლოდნენ, არ იკლებდნენ ბალებს, პიკნიკებს და მასკარადებს“.

თავეჭვილაძის ვაჟებმა სწავლაზე გული აიყრუეს და „მიეჩვიენ სასტუმროებში თრევასა და ბანქოს თამაშს“. ასეთსა და ამდენ ხარ-

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I. 1947, გვ. 241.

ჯეას თავეჭილაძის მამულის შემოსაეალი, რა თქმა უნდა, ვერ და-
ფარავდა. თავადმა თავეჭილაძემ მევახშეებისაგან დიდი პროცენტით
სესხის აღება დაიწყო. ვერ უშველა ამ სესხებმაყ. ბოლოს მთელი
მისი მამული და სახლ-კარი ბანკში დააგირავა, რის შედეგადაც
მოხდა ის, რომ თავადმა თავეჭილაძემ გაზეთ „დროების“ ერთ-ერთ
ნომერში სრულიად მოულოდნელად ამოიკითხა: „თავადის თავეჭი-
ლაძის ადგილმამული, ეზო და სახლ-კარი ისყიდება ბანკში საერთო
ვაჭრობით, სარგებლის შეუგანლობის გამო“¹. ტრაგიკული იყო
მოხუცი ნაბატონარისათვის ასეთი ამბის გაგონება, მით უფრო, რომ
მდგომარეობა გამოუეალი ჩანდა.

შეძლებული თავადის ოდესდაც დიდებული ეზო, სახლ-კარი და
მთელი მამული საჯარო ვაჭრობით შეიძინა ბახეა ფულავამ, ფო-
დალის ნასახლარზე ცხოვრება ახლებურად მოაწყო.

რაც შეეხება იერემია წარბას, „პირველი ნაბიჯის“ ერთ-ერთ
მთავარ გმირს, მისი ქცევით გწერეთელმა მკაფიოდ გეიჩენა დალუპ-
ვის გზაზე დამდგარი თავეაღმნაურობის წარმომადგენლის სახე.
იერემია წარბას სახეში ნაჩვენებია ყველა ის უარყოფითი თვისება,
რაც დამახასიათებელია უმრომელ ცხოვრებას მიჩვეულ სოციალური
წრის წარმომადგენელთათვის. იერემიას ცხოვრების აღწერით
მწერალი სინამდვილეს ისე ხატავს, რომ გმირის მთელი მოქმედება
მკითხველში მიზღს იწვევს.

მოწაფეობის პირველი პერიოდის დამთავრების შემდეგ იერე-
მიამ დაკარგა ჭეშმარიტი ადამიანური ღირსება. ბავშვობის წლების
შემდეგ იერემიას სახე მწერალმა წარმოგვიდგინა, როგორც სამოგა-
ლოებისათვის გამოუსადეგარი ადამიანი, მაგრამ მეფის მოხელეების
მფარველობით იერემია ყოველთეის ახერხებს საპატიო ადგილის
დაკაეებას, დანაშაულის ჩადენის შემდეგ დაუსჯელი რჩება. გწერე-
თელმა იერემიას სახით გვაჩვენა სინამდვილე, უარყოფით სინამდვი-
ლედ, და უარყოფითი ხასიათის გმირს სათანადო განაჩენიყ გამოუ-
განა, მისი ცხოვრების ისტორიაც გაგვაცნო.

ჯერ კიდევ გიმნაზიაში ყოფნის დროს იერემია წარბა დაუახ-
ლოვდა სწავლაზე გულაცრუებულ ამხანაგებს, რომლებმაც მისი
მეთაურობით დაიწყეს საექვო ცხოვრება. გიმნაზიიდან გარიცხვის
შემდეგ ათასი ცუდი ხმა დადიოდა ქუთაისში იერემიას ყოფაქცევის
გამო. „ერთხელ გავარდა ხმა, რომ ს. გეგანას ერთი მდიდარი
მღვდელი ყოფილა. იმას ლამაზი ქალი ჰყოლია, მღვდლის ოჯახი
გაუცარცვავთ და ქალი გაუუპატიურებიათო. ავაზაკების მოთავე ყო-

¹ გწერეთელი, რჩული ნაწერები, ტ. I. 1947, გვ. 243.

ფილა იერემიას: ამ საქმის გულისათვის იერემია რამდენიმე თვე კიდეც იყო დატყვევებული საგუსალოში“.¹ ამიერიდან იწყება იერემიას ავაზაკური საქციელის, ყაჩაღური მოქმედების გრძელი ისტორია. გ.წერეთელმა იერემიას ბავშვობის, სიჭაბუკისა და, რაც მთავარია, სათანადო თვალგანადობის გამოძახატველი გვარი - წარბა არ აკმარა და გაავაზაკების შემდეგ მეორე გვარიც მიაშველა - ფირალიძე. მწერალმა გვარის ეპითეტური შინაარსით გამოხატა იერემიას ყაჩაღური ბუნება.

იერემიას ქუთაისში აღარ ედგომებოდა, მან ფოთში გადაინაცვლა. იგი შევიდა სამხედრო სამსახურში - ცხენოსან მილიციანში, რომელიც ფოთში იღვა და ზღვის სანაპიროებს იცავდა კონგრახანდისტებისაგან. მაგრამ იერემიამ თვითონ დაიწყო კონგრახანდისტთა მფარველობა, მექრთამეობა, უწესო ცხოვრება. იგი ფოთში უფრო მეტად გაირყენა.

„ღვინით შექინედილებული“, უგიფარი იერემია პირველად ფოთში შეხვდა ესმას პირველი მანისობის დღესასწაულზე და შეურაცხყოფა მიაყენა გასართობად მოსულ ხალხს, ესმას, ბახეას. ეს დღე გახდა ესმას ცხოვრების საბედისწერო მიმეზი. აქედან იწყებს იერემია ფიქრს იმაზე, თუ როგორ შეასხას ხორცი თავის მზაკერულ მრახტებს.

ესმას მოკვლის შემდეგ ის გადავიდა თბილისში, თავი შეაფარა სილამაზით განთქმულ, მნეობრივად მახინჯ ვალიდას. კაცისმკვლელი ყაჩაღი, გარყვნილი და უზნეო იერემია ეალიდას მეშვეობით სამხედრო სამსახურში ჩაირიცხა. მართალია, იერემია დაეცა მორალურად, მაგრამ მწერალმა მთლად არ წაშალა მის არსებაში ადამიანური ნიშანწყალი; იერემიას აწუხებს, რომ უმანკო ესმა მოკლა. ამ ამბის მოგონება აფორიაქებს მის სულს. „იმ დამის შემდეგ ჩემი სიცოცხლე განახევრებულია, ჩემი გული კუპრის მორეეია, გველ-ბაყაყით ავსებული. მე აწ რაღამ უნდა მანუგემოს?... მშვიდობით აწ მოსვენებავ, მშვიდობით სიამოვნებავ...“²

თუ იერემია წარბა ხანდახან სინანულით იგონებდა ესმას სიკვდილს, თბილისის მაღალი საზოგადოების გაცნობის შემდეგ სრულიად დაკარგა ყოველგვარი ადამიანური ღირსების ნიშანწყალი. დაავიწყდა ესმა და თავისი დანაშაული. იგი ხედავდა, რომ მკვლელობა, ღალატი, მექრთამეობა სამართლით არ ისჯებოდა. ამან უფრო წაათამაშა იგი. ის დარწმუნდა, რომ ყველა ღიდი მოხელე დანაშაულს ჩადიოდა, მაგრამ არაეინ არ სჯიდა. თუ მფარველი

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 327.

² იქვე, გვ. 344-345.

გყავს, რაც ვინდა ის ქენი და, აი, იერემიამაც გაიჩინა მფარველი, სილაბაზით განთქმული ვალიდას სახით.

ეპოქის ვითარება, ფულადი მეურნეობის განვითარებით გამოწვეული ცვლილებები გარკვეულ გაელენას ახდენენ ცხოვრების მელაპირზე ამოტივტივებულ უზნეო იერემია წარბა-ფირალიძეზე. ჯერ ერთი, იერემია ჩაერთო რთულ კონტრაბანდისტულ კომბინაციებში, დიდძალ ფულს გამოკრა ხელი პოლკის მომმარაგებლად ყოფნის დროს, დაბოლოს, გახდა თბილისის სავაჭრო კლუბის წევრი.

იერემიას გაუცრუდა მოლოდინი, გამდიდრებისა და უზრუნველი ცხოვრების ნაცვლად კატორღისაკენ უჩვენეს გზა, როგორც კაცის-მკვლელს, მაგრამ საკმარისია გაქნილი ვალიდას გაარმიყება უმალესი სასამართლოს წევრებთან და იერემიას სასჯელისგან ანთავისუფლებენ. აქ საინტერესოა არა მარტო ვალიდას და იერემიას პიროვნება, არამედ მეფის რუსეთის მართლმსაჯულების ხასიათი. ასეთი მფარველობის გამო იყო, რომ იერემია ყოველ დამეს დაწოლის წინ ვალიდას სურათს აკოცებდა ხოლმე და ასე მიმართაედა: „შენ რომ არა, ვინ იცის, მე ახლა სად ვიქნებოდი, იქნება მადნების მუშაობაში სული ამომძრობოდა“. ვალიდა იფარაედა იერემიას იმიტომ, რომ იგი მისი გარყვნილების მესაიდუმლე იყო.

იერემიამ დალუპა არა მარტო თავისი თავი, არამედ ესმა, ბახვა და მრავალი სხვაე. მწერალმა იერემია წარბას პიროვნებაში გვიჩვენა ცხოვრებიდან გარიყული ქართველი თავადაზნაურობის წარმომადგენლის მკაფიოდ გამოხატული ტიპური სახე. „იერემია წარბა ერთ-ერთი ყველაზე დამაჯერებელი და რელიეფურად დახატული ტიპია მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში“.¹

* * *

კაპიტალიზაციის პროცესის სურათის დახატვისა და თავადაზნაურობის გაღატაკება-დაქვეითების ჩვენებასთან ერთად გ. წერეთლის ფხიზელ თვალს არ გამოჰპარვია ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის მოხელეების უხამსი საქციელი, რომელიც ასე დამაჯერებლადაა წარმოდგენილი „პირველ ნაბიჯში“.

ცარიზმის მმართველობის სისტემა რყვნიდა ადამიანს, აჩვევდა მექრთამეობას, უსამართლობას და ათასგვარ ბოროტებას. მეფის მოხელე ხელს იღებდა ყველა ადამიანურ ღირსებაზე და პირადი ინტერესებით ამოქმედებული ყოველგვარ უმსგავსო საქმეს კადრულობდა.

¹ გ. ქიქოძე, ვტიუდები და პორტრეტები, 1958, გვ. 180.

„პირველ ნაბიჯში“ გაქნილი ადამიანების ორი ჯგუფია საინტეგრესო: ა) ბოქაული ჯგირკოჩა, ვეჩილები: წუნკალა და სივილა; ბ) პოლკოვნიკი ლებოვი, ვალიდა, უმაღლესი სასამართლოს წევრები და სხვა დიდი მოხელეები.

ბოქაული ჯგირკოჩა გაიძვერა მოხელეა, რომელმაც ბახვა ფულავას მიერ იერემია წარბასთვის მიყენებული ჭრილობის ამბავი განგებ გაამზიდა. მოიმიბეზა პოლიციებისგერის ჩარევა და უმნიშვნელო საქმე ბახვას მეტად გართულებულად მოაჩვენა. ჯგირკოჩამ დაარწმუნა ბახვა განსაყდელს აგაცდენო. ყოველივე ეს ნაანგარიშევი იყო ფულის გამოსატყუებლად. გაქნილმა პოლიციელმა ბახვა გააბა მახეში და სამასი მანეთი ქრთამი იგლო ხელში. „აი ბისმარკის შუბლი“ - წამოიძახა გამარჯვებულმა ჯგირკოჩამ და ამაყად გაიარგამოიარა ოთახში; „ოცდაათი თუმანი ავსწაპანე“ - წარმოთქვა ჯგირკოჩამ ნასიამოვნები ხმით და პაპიროსი გააბოლა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბოქაულ ჯგირკოჩას და ბახვას საუბრის სცენა, ბახვას გულუბრყვილობა დიდი სამართლითაა გადმოცემული. ამას ისიც ემატება, რომ სახელი ჯგირკოჩა ირონიულია შინაარსეულად. ჯგირკოჩა მეგრული სიგყვაა და კარგ კაცს ნიშნავს, ბოქაული კი გაქეჩილი მექრთამეა. მამასადამე, ამ სიგყვის ფორმა და შინაარსი არ შეესაბამება გამოსახვაგავ აზრს, რაც ირონიისთვისაა ჩვეული.

დიდი შთამომავლობის მთავარმართველის ოჯახის ახლობელი პოლკოვნიკი ლებოვი ამორალური ადამიანია; მისთვის „ქალია ტკბილეულობა, კაცისათვის გაჩენილი. მე მიყვარს ეს ტკბილეულობა და ისე გაუმზევებული ვარ, რომ არც ერთ უზნეო ბაუშეს არ ჩამოვუვარდები გირილში, ოღონდ კი ეს მურაბა ვიშოვნო“¹. ეს განცხადება გამოსაგავს ლებოვის ცხოვრების აზრს. თუმცა მოხუცებულმა ლებოვმა ცოლად შეირთო ვალიდა, მაგრამ თვალი მაინც სხვისკენ ეჭირა, რადგან „მისთვის სიყვარული მაისის ვარდის კრეფად იყო გადაქეული“. „ლამამი ქალი ინგლისის პუნში არისო“, იცყოლა ლებოვი. „კაცის დღიურ ვარამში ის გაჩენილა მხოლოდ სისხლის ასაღლევებლად, ღონის მოსაკრეფათ. ვარდიც ვარგია, სანამ ნორჩია, სურნელოვანი და ფერი წასელია. როცა დაჭკნება, შემდეგ ახალი კუკური უნდა ეძებოვო“². ეს მორალური კოდექსი ტიპურია მეფის მოხელეებისა და მაღალი წრის წარმომადგენელთათვის.

ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური წრის მნეობრივი დაცემულობა ნათლად ჩანს იმ „დარიგებაში“, რომელსაც ვალიდას აძლევს მისი

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 360.

² იქვე, გვ. 360.

დედობილი: „... ცოლქმრობა და ნამდვილი სიყვარული შორი-შორს არის ერთმანეთზე. ქალისათვის ქმარი სახელია და მნეობის ფარი...თუ ქმარი არ შეიშნობს უმანკო გულის ერთგულებას, ვაი მის გუნებას!.. შენ ხარ გვარიშვილობით და წარჩინებული დამოკიდებულებით - ლებოვის მეუღლე, საზოგადოებისაგან დაფასებული და მთავარმართებლის კარზე მიღებული... ამას შემდეგ თვით შენზეა დამოკიდებული შენი ბედნიერება... ლებოვა, ნეკრესის ქარებით შეპყრობილმა ბებერმა კაცმა, რაც უნდა, ისა ჰქნას... შენ რა?.. უცადე შენს სიამოვნებას, ოლონდ, ხერხიანად მოიქეცი, რომ საზოგადოების თვალში შენს გარეგანს ყოფაქცევას ჩირქი არაფერს მოსდოს... ჩვენს საწოლთან ვის რა საქმე აქვს?...“¹ ამ დარიგებაში მწერალმა გამოხატა დიდ მოხელეთა და მმართველობის წარმომადგენელთა ოჯახების მნეობრივი მრწამსი.

გამზრდელისა და დედობილისაგან ასეთი მნეობრივი რჩევის მიღების შემდეგ ვალიდამ ახალი გზით წარმართა თავისი ცხოვრება. „ტრფიალებაში ის ეძებდა რაიმე ნივთიერს სარგებლობას. მისთვის სულ ერთი იყო პატიოსანი კაცი, გინდ ავაზაკი, მექრთამე, მრუში, ხაზინის ქურდი და სამართლის დამარღვეველი, მხცოვანი, გინდ ჭაბუკი, ოლონდ იგი მისი ნების მორჩილი ყოფილიყო და, რასაც დაასაქმებდა, აესრულებინა“.²

ამ გზით ვალიდამ დიდი სახელი და გავლენა მოიპოვა. ყველა წარჩინებული ფეხთა მგვრად გაიხადა. ამიგომ ახერხებდა იგი ყველა საეჭვო საქმის მოგვარებას. არშიყობით დაატყვევა უმაღლესი სასამართლოს წევრი და გაათავისუფლებინა კაცისმკვლეელი იერემია წარბა.

გარდა ვალიდას იმედისა, იერემია წარბამ „ახლა სხვაგვარი მნეობითი ღონე მოიყა, ბევრი რამ ახალი შეიგყო თბილისის დიდკაცობის ცხოვრებიდან: ზოგს ცოლის მეკვლელობა ბრალდებოდა, ზოგს ყალბი ფულების მოჭრა, ზოგს ყალბი ანდერძით აურაცხელი ქონების მითვისება, ზოგს საიდუმლო მეკვლელობა, რომლის გამო უბრალო კაცები დაუსჯიათ, თვით მეკვლელებს კი საპატიო ადგილები ეჭირათ დღესაც სამოგადოებაში“.³

ასეთი ვითარებით დამშვიდებული იერემია ადვილად მოელოდა სასჯელისაგან გაათავისუფლებას. მოლოდინი გაუმართლდა, მეორე მხრივ, ბახვა ფულავამ დაკარგა ყოველგვარი იმედი მართლმსა-

¹ გ.წერეთელი, რჩული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 384-385.

² იქვე, გვ. 385.

³ იქვე, გვ. 364.

ჯულებისა და როცა ამაში საბოლოოდ დარწმუნდა, განაჩენი ბოროტმოქმედებას თვითონვე გამოუგანა.

როგორც ვხედავთ, „პირველი ნაბიჯით“ კაპიტალიზმის განვითარებასა და თავადამზაურობის დაქვეითებასთან ერთად, მძიმე საცენზურო პირობების მიუხედავად, ოსტაგურადაა ნაჩვენები ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის აპარატის გახრწნა, სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეების უსამართლობა, გარყვნილება, ამორალიზმი.

* * *

ნაწარმოებში ყურადღებას იპყრობს არა მარტო თემატიკური აქტუალობა და შინაარსეული სიმართლე, არამედ მისი მხატვრული ქსოვილი, სინამდვილის ემოციურად გამოსახვის ხერხები და სამუალებანი.

„პირველი ნაბიჯის“ უმთავრესი კომპოზიციური თავისებურებაა სიუჟეტის პარალელურად გაშლის ხერხი, რაც დიდ შესაძლებლობას იძლევა ფართოდ იქნეს ნაჩვენები სინამდვილის სხვადასხვა მხარე, ცხოვრების რთული შინაარსი, მრავალფეროვნება. ეს შესაძლებლობა მწერალს მოხდენილად აქვს გამოყენებული და მონათესავე ამბების მხატვრული გამთლიანებით, ნაწარმოები შეკრულია კომპოზიციურად, თემა კი გადაწყვეტილია მაღალოსტაგობით.

ნაწარმოები კომპოზიციურად ისეა აგებული, რომ ამბის თხრობა არ მიდის პირდაპირი გზით. ხშირად მომდევნო თავი არ წარმოადგენს წინა თავის გაგრძელებას. ეს კი სიახლეს და მკითხველის დაინტერესებას იწვევს. არის შემთხვევა, როცა ამბის განვითარებით იქმნება სიტუაცია, რომლის მიხედვით შედეგის გათვალისწინებაა შესაძლებელი. წინასწარი მიხედვის ეს შესაძლებლობა მწერალს ისე აქვს მხატვრულად მოფიქრებული, რომ მკითხველის ინტერესი ნაწარმოებისადმი კი არ ნელდება, არამედ ძლიერდება კიდევ.

გწერეთლის შემოქმედებისათვის ნიშანდობლივია ამბის განვითარების ჩვენება მოულოდნელობის ხერხით, რითაც საჭირო მხატვრული ეფექტია მიღწეული. მოულოდნელი კომპოზიციური სვლები თხრობას საინტერესოს ხდის.

ამბის მოულოდნელი გზით განვითარების შემთხვევები გვხვდება როგორც „პირველ ნაბიჯში“, ისე გწერეთლის სხვა ნაწარმოებშიც. მაგრამ ეს უმთავრესად გამოწვეულია ამბის სიუჟეტის გაშლის კომპოზიციური საჭიროებით. ამ თვალსაზრისით „პირველ ნაბიჯში“ ორი მომენტია საინტერესო: ერთი - სავაჭრო კლუბის წევრობის გარეშე იერემიასთვის მოუხერხებელი იყო ავეჯიქას ქალიშვილის გაყნობა

და ავეტიქას ოჯახთან დაახლოება; მეორე - ნიშნობის დამეს იერემიას დასაპატიმრებლად ბოქაულის გამოცხადება ამძაფრებს ამბის განვითარებას, იძლევა მოქმედების გამწვავების შესაძლებლობას და აძლიერებს მკითხველის ინტერესს. ამ დაპატიმრების შემდეგ ნაჩვენები უნდა იქნეს კაცისმკვლელ იერემიას გათავისუფლება უმაღლესი მართლმსაჯულების მიერ. ასეთი კომპოზიციური ჩანაფიქრი ხელს უწყობს მწერალს მკაფიოდ აჩვენოს მკითხველ საზოგადოებას ჩინოვნიკური არისტოკრატის ქცევა და მართლმსაჯულების ხასიათი.

გ.წერეთელს ემარჯვება კონტრასტი და დაპირისპირებაც, რითაც ქმნის ნათელ წარმოდგენას ამა თუ იმ გმირზე თუ მოვლენაზე. ამ მხრივ საყურადღებოა, როგორც კონტრასტი და დაპირისპირება: ბახვა - იერემია; ესმა - ვალიდა; ესმას დედა სალომე - ვალიდას დედობილი და სხვ.

გ.წერეთელს საერთოდ ეხერხება მწვავე სოციალური დაპირისპირების მხატვრული ჩვენება. ეს ჩვენება შეპირობებულია გმირების სოციალური მისწრაფების კონტრასტით. სოციალური სინამდვილე აღსაესება წინააღმდეგობით. ამ წინააღმდეგობაში მოქცეული გმირების მდგომარეობა ხშირად გამოუვალა და სიცოცხლე გრაგიკული. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ბახვას, ესმას, სალომეს, იერემიას, გივისა და სხვათა ცხოვრება.

„პირველი ნაბიჯის“ სიუჟეტის განვითარებას ახლავს რთული დრამატული კონფლიქტები, რომელიც გრაგიკულობაში გადადის ხოლმე, მაგრამ მწერალი ხელოვნური ეფექტის ხერხს, რომანტიკულ თამაშს კი არ მიმართავს, არამედ ამბის განვითარება ჩვეულებრივად მიჰყავს ნამდვილ, ცოცხალ ვითარებაში; სინამდვილის მხატვრული განსახიერების გამო კონფლიქტები და გრაგიმში ნაწარმოებში ბუნებრივადაა წარმოდგენილი.

გ.წერეთელი ღრმად სწვდება გმირის სულის მოძრაობის სიღრმეს. მისთვის შეუცნობელი არ რჩება პერსონაჟის განცდის არც ერთი ნიუანსი. მოვიგონოთ: ერთი მხრივ, ესმასა და, მეორე მხრივ, ბახვას ჩაფიქრება პირველი მაისის დღესასწაულიდან დაბრუნების შემდეგ ესმასა და ბახვას სიყვარულის განცდები და ნათელი გახდება მწერლის ფსიქოლოგიური წვდომის ძალა.

გ.წერეთელი „პირველ ნაბიჯში“ არა მარტო რთული სოციალური ვითარების ფონს გვიხატავს, საზოგადოებრივი ღიფურენციაციით გამოწვეულ მწვავე კონფლიქტებს გვიჩვენებს, არამედ გმირთა სათუთ სულიერ სამყაროში გვახედებს და მოგჯერ ღირიკულად გვაძნობს პერსონაჟთა ღრმა ადამიანურ განცდებსა და განწყობილებას.

პუბლიცისტური აქცენტუაციის მიუხედავად, გწერეთლისათვის უცხო არაა ღრმა ემოციური დამოკიდებულება სინამდვილისადმი. იგი თავის გმირთა არა მარტო მოქმედებას, ქცევასა და ხასიათებს გვიჩვენებს, არამედ გვიხატავს მიძმოდველ პორტრეტებს, თვალგანადობას, შინაგან სულიერ თვისებებს. ზოგჯერ ყოველივე ეს რამდენიმე შტრიხითაა წარმოდგენილი.

გწერეთელი გმირის პორტრეტის დახატვის, პერსონაჟის გარეგნული თუ შინაგანი ნიშან-თვისების გადმოცემის, საერთო აღწერის ჩინებული ოსტატია.

პერსონაჟის მხატვრული დახასიათების, შემკობის - ქების თუ ძაგების, - უპირატესი სიტყვიერი საშუალება ეპითეტი და შედარებაა. გწერეთელი ორივეს ჩინებულად იყენებს. გწერეთლის მიერ მეტ-ნაკლებადაა ნახმარი გამოსახვის თითქმის ყველა სიტყვიერი ფორმა. ამდენად, მწერლის პოეტიკური სტილისტიკის სფერო მრავალფეროვანია, მდიდარი და სხარტია. განსაკუთრებით ითქმის ეს გროპულ მეტყველებაზე, რომელიც ქმნის გწერეთლის სამწერლო ენის ექსპრესიულობას, ღრმა ემოციურობას.

გწერეთელი იყენებს პოეტური ენის ყველა სახეს, რათა სინამდვილე მაღალმხატვრულად წარმოგვიდგინოს. მაგრამ „პირველ ნაბიჯში“ ეპითეტი წარმმართველის როლშია. ეს გასაგებიცაა. რადგანაც მწერალი ეხება აქტუალურ სოციალურ პრობლემებს, ბუნებრივია, უნდა დაახასიათოს საზოგადოებრივი სინამდვილე, ამ სინამდვილის გამომხატველი ადამიანები.

გწერეთელი მიმართავდა გაპიროვნებასაც, მოვლენისა და საგნის გაადამიანებას, ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს ადამიანური თვისებით წარმოდგენას. ამ ხერხის გამოყენება „პირველ ნაბიჯში“ იწვევს წარმოდგენისა და გაამრების სფეროს გაფართოებას.

* * *

გწერეთლის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ბუნებას. ლამაზი და წარმტაცია იგი თავისთავად, მაგრამ ცხადია, რომ უფრო წარმტაცია მწერლის თვალით დანახული პეიზაჟები. ამ წარმტაცობას ის აფერმკრთალებს, რომ სოციალური ცხოვრებაა მოუწყობელი. ამის გამო ყოველივე არ ემოხევეა ბუნების სიდიადე და სიმშვიდე პერსონაჟის სულიერ მდგომარეობას.

იერემია წარბას დაჭრის შემდეგ შპიმე ფიქრებშია გართული ბახვა. მწარე განცდები აწვალებს მას, მკითხველი გრძნობს ბახვას სულიერ ტკივილებს, მაგრამ ბუნება ამ დროს მშვიდი და ჩუქულ-

ბისამებრ ზვიადია. „მზე გადაწეული იყო დასაველეთისაკენ. მისი შუქი ოქროსფრათ ღებაედა არე-მარეს, შორს ზღვის კანდელი და დასაველეთისაკენ მიქცეული ფანჯრის შუშები ისე პრიალებდნენ, თითქოს ცეცხლის ალი მოსდებოდეთ, შავი ზღვა ლაქვარდის ფრათ იწვა თავის კალაპოგში და ბუმბერაზსავით ჩასძინებოდა. მის ძილს არ აკრთობდა არც კაცების ხმაურობა, არც სამხედრო მუსიკის გრი-ალი... არ შეაკრთობს სპილოს ძილს კოლოების წუწენი“.¹

სხვა შემთხვევაში ბუნება ფონია და არა თანამგრძნობი. ის ვერ აყუჩებს გმირის ტკივილებს, ვერ ამშვიდებს მის სულს: „მზე დაიწურა დასაველეთით, ცაზე ალისფერი აგლასი გაეკრა და ბუმბერაზი ქეჩო ნარინჯისფრად შეიღება. ბუნება დამტკბარი, დამყურებული იყო; მხოლოთ არ იყო დამტკბარი და დაყუჩებული ბახვას გულისტქემები. მის გულ-გვამში და ტვინში იყო საშინელი ქარტყილი, აღძრული სხვადასხვა შავის ფიქრებისაგან, მის გულს გაქქონდა ბაგაბუგი; გაშმაგებული სისხლის ზვირთები ტანს რომ ვერ დაეგია, თავში აფარდნოდენ, იქ უპირებდნენ კეფის ახეთქას და გადმოთხევას“.²

მწერლის მიერ დახატული ბუნების სიმშვენიერე ვერ უმსუბუქებს ბახვას გულის დარდებს, ვერ გამოჰყავს იგი სიყვარულის ბურანიდან. ცოცხალი ვერ დაივიწყა ბახვამ მისი მწველი ესმა ბუნების დიდებულ წიაღშიც; „მისი სახე ბახვას არ შორდებოდა, მისი ცოცხალი სურათი ბახვასათვის ის იაგუნდის კვერცხი იყო, რომელიც მზე-ჭაბუკს წინ უგორავდა. არც ეს მშვენიერი, დიდებული ბუნება, არც ტყუარის მხუილი, არც თვით მისი შავი ბედაურის ამაყი ტარება და შემაქცევარი გახტომ-გამოხტომა არ ავიწყებდა ესმას სინარნარეს, რომელიც ამ დროს მის გონების თვალებს თილისმის კვერცხით წინ მიუგორავდა. მას მუდამ თვალწინ ედგა ესმას ლამათიანი თამაში, მისი მერცხლისებური ნავარდობა, მისი მწყერული გოგმანი, მისი სერიოზული ხმა და ჩონგურზე განამებით დამღერება“.³

ბუნება არც სხვა შემთხვევაშია „პირველ ნაბიჯში“ გმირის მშველელი, დამხმარე, უბედურების წინათმგრძნობი, პერსონაჟის თანამგრძნობი. სოციალური წინააღმდეგობით გამოწვეულ წუხილს ვერას შევლის ბუნება, საზოგადოებრივი ბოროტებისაგან ვერ პკურნავს, ვერავის შევლის. სოციალური კონფლიქტი თავისი გმით მიდის, შეიძლება იმიტომაც, რომ საზოგადოება და ბუნება სხვადასხვა კანონებით მოქმედებენ. მაგრამ ალ. ყაზბეგის, ეაქა-ფშაველას და სხვათა გმირებს ხომ უთანაგრძნობს ბუნება, ეფარდება პერსონაჟის

¹ გ.წერეთელი. რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 251.

² იქვე, გვ. 251.

³ იქვე, გვ. 271.

სულიერ მღვდლმწიგნობარებს, გწერეთელი კი ყოველთვის არ ამყარებს ახლო ურთიერთობას პერსონაჟსა და ბუნებას შორის.

გწერეთელი ადამიანის ღრმა ფსიქოლოგიური განცდების გადმოცემის, რთული სოციალური კონფლიქტების ჩვენების გარდა, ბუნების სურათების წარმტაცად ხატვის ოსტატიაა. კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი. სიზმარი ლიტერატურაში ძალიან ხშირად გამოყენებულია როგორც სიმბოლური მინიშნება. გწერეთელმა მოხერხებულად ჩაურთო ბახვას სიზმარი, რომელმაც მკითხველს აგრძნობინა წინასწარ, სიმბოლურად მიუთითა მოსალოდნელ უბედურებაზე. მაგრამ ეს მითითება პირდაპირი კი არაა - ქარაგმულია, საეარაუდებელია. ამიტომ მკითხველიც არ ღებულობს ამ სიზმარს, როგორც ამკარა წინათგრძნობას, მაგრამ შედეგის გარკვევის შემდეგ გრძნობს მხოლოდ მის ძალას.

რაც შეეხება „პირველი ნაბიჯის“ ენას, იგი გამართულია ლიტერატურულად, მაგრამ ამ ნაწარმოებში მაინც ისმის იმერული დიალექტი.

მაგალითად: შეჩურთულ წვივებს, გამოსინკულია, სხაპევას თამაშობდა, ეშმაკმა ამატურა, უფრო უღელდებოდა, ხმალი ვკვეყვე თავში, ფული ბეირივით ეყარა ჯიბეში და სხვ. ისმის აგრეთვე ავეტიკა სოფდაგრის კილოც: მახრუშალ, რამზონიკი და სხვ. მაგრამ ყველა ეს ელემენტი უმთავრესად მოჩანს პერსონაჟის საუბარში. ამით მწერალს უნდა უჩვენოს პერსონაჟის ყოფის კოლორიტულობა, ესეც რომ არ იყოს, ამგვარი გამოთქმები იმდენად უმნიშვნელოა, რომ სრულიად არ ბღალავს ნაწარმოების ენას და სტილს. დიალექტის ენა აქა-იქ ისმის მწერლის მეტყველებაშიც, მაგრამ იგი იმდენად მცირეა, რომ „პირველი ნაბიჯის“ ენა არ იმსახურებს საყვედურს. არც თითო-ოროლა ბარბარიზმი ასუსტებს ნაწარმოების მხატვრულ ღირსებას.

„პირველი ნაბიჯი“ გწერეთლის ფართო მხატვრული გილოუბიდან გამოირჩევა ენობრივი დახვეწილობით. თუ „მგზავრის წიგნები“ მწერლის პირველი ნაწარმოები იყო და გამოქვეყნდა იმ დროს, როცა ახალი სალიტერატურო ენა არც კი იყო საბოლოოდ დადგენილი, ხოლო „გულქანის“ საბოლოო რედაქციის გაკეთება ცნობილი მიზეზების გამო ავტორის სიცოცხლეში ვერ მოხერხდა, „პირველი ნაბიჯი“ დაიწერა და გამოქვეყნდა მწერლის მოწიფულობის ხანაში, რის გამოც ამ ნაწარმოებზე გულისხმიერი მუშაობის დიდი შესაძლებლობა აქონდა. შედეგიც სასურველი აღმოჩნდა.

ცხოვრების ღრმა ცოდნა, აღწერის სიმუსტე, ყოფა-ცხოვრების საინტერესო დეტალების კოლორიტული ჩვენება გწერეთლის

„ბელეგრისტიკაში გწერეთელმა ღრმა კვალი გააელო და ვერაინდა და ვერც ვერაფერი ველარ წაშლის ამ კვალს... ამის მეტიც რომ არა გაეკეთებია რა გწერეთელს, ესეც საკმაო იყო, რომ იგი ყველა ქართველისათვის, ვიდრე ქართველობს, საცნაური იყოს“.¹

თანადროულობის ხაზგასმა, იდეური გააზრების სიმახვილე, მიმზიდველი შინაარსი, სინამდვილის ჩვენების კოლორიტულობა, ცოცხალი ენა, მხატვრული კომპონენტების პოეტური მთლიანობა, რაც დამახასიათებელია გწერეთლის შემოქმედებისათვის და, კერძოდ, „პირველი ნაბიჯისათვის“, გწერეთელს კლასიკოსი მწერლის სახელს უქმნის ქართულ ლიტერატურაში.

მოთხრობები

თუ გწერეთლის რომანებში პირდაპირ არის ნაჩვენები კაპიტალიზმის განვითარებისა და ნატურალური ყოფის რღვევის პროცესი, მოთხრობებში ეს მოვლენა წარმოდგენილია კაპიტალიზმის განვითარებაზე უშუალო მითითების გარეშე. სურათები ისეა დახატული, რომ იგულისხმება ბატონყმობის გაუქმება, ფულადი მეურნეობის განვითარებას დაურღვევია ფეოდალური ყოფა და ამის შედეგად თავადაზნაურობის ცხოვრება მორღვეულა, დაკნინებულა.

ქართველი თავადაზნაურობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში უფრო მეტად გაღატაკდა, დაქვეითდა, მაგრამ უმრავლესობამ მაინც შრომა არ ისურვა, არც ქედმაღლობა და ამპარტავნობა მოიშალა. ამან განაპირობა ამ წოდების ცხოვრების შემდგომი განვითარების ისტორიული გზა. ეს მოვლენა გწერეთელს შესანიშნავად აქვს ნაჩვენები მოთხრობებში. მათში ოდესღაც წარჩინებული, მაგრამ დღეს დაქვეითებული, გაავამაკებული თუ გაბოროტებული ადამიანების მკაფიოდ დახატული სახეებია წარმოდგენილი.

გარდა ამისა, მოთხრობების ციკლში საგანგებოდაა დასმული და გააზრებული სწავლა-აღზრდისა და განათლების პრობლემა ჩვენში. გწერეთელი რამდენიმე საინტერესო მოთხრობის ავტორია. მათ შორის ყველაზე მეტად საყურადღებოა: „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“, „რუხი მგელი“, „მამიდა ასმათი“, „ღვთის წყალობა“.

„ჩვენი ცხოვრების ყვაილის“ პირველი ათი თავი 1872 წლის ეურნალ „კრებულის“ უკანასკნელ ოთხ ნომერში გამოქვეყნდა, ხოლო სხვა დანარჩენი თავები იმავე „კრებულის“ 1873 წლის პირველ და მეორე ნომერში დაიბეჭდა.

¹ გ.წერეთლის დასაფლავებისადმი მიძღვნილი კრებული, 1900, გვ. 93. ი.ფანცხავას სიტყვა.

„ჩენი ცხოვრების ყვაილის“ პირველი ათი თავე 1872 წლის ეურნალ „კრებულის“ უკანასკნელ ოთხ ნომერში გამოქვეყნდა, ხოლო სხვა დანარჩენი თავეები იმავე „კრებულის“ 1873 წლის პირველ და მეორე ნომერში დაიბეჭდა.

მოთხრობას მკითხველი საზოგადოების ცხოველი ინგერესი გამოუწვევია. ცნობილი პედაგოგი და მწიგნობარი ილია შერაძე გწერეთელს სწერდა: „სწორედ ერთი კვირის წინ ჩემს წიგნთსაცავში ენახე შენი თხზულება „ჩენი ცხოვრების ყვაილი“, რომელიც თურმე ჯერ არც კი წამიკითხავს მე!.. მოვკიდე ხელი, წაეკითხე ერთხელ, წავიკითხე მეორედ... ხელის ალება არ მინდოდა... დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მან ჩემს არსებაზე... ჩემი სამაგისტრო თხზულების წერას თავი მივანებე, შენი თხზულება რომ წავიკითხე... მინდა ღირსეული ფასი დაესდო ამ ძვირფასს განძს ჩენი მწერლობისას... დახე ჩემს უეცობას! აქამდის არ წამიკითხავს თურმე რა საუნჯე ყოფილა ჩვენს ლიტერატურაში. რამდენი კითხვები აღმიძრა და გადამიშალა თუალწინ შენის თხზულების წაკითხვამ და შესწავლამ¹. აღნიშნულ თხზულებაზე მაღალი შეხედულებისაა ჩენი თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობაც. გწერეთლის ამ ცნობილი მოთხრობის იდეურ შინაარსს ქმნის: 1. ახალგაზრდობის აღზრდისა და სწაელების არსებული ვითარების ჩვენება ოჯახსა და სკოლაში; 2. ფეოდალური ურთიერთობის უარყოფით მხარეების მითითება; 3. ბიუროკრატიული მმართველობის საგანმანათლებლო სისტემის უგუნური ხასიათი, ხალხის პატრიოტული გრძნობის შეურაცხყოფა ჩინოვნიკების მიერ.

ამ ნაწარმოების სათაურითაც შელაენდება მწერლის მიზანდასახულობა, საოცნებო სურვილები, მომავლის რწმენა და სათუთი დამოკიდებულება ახალ თაობისადმი. მოცემულია სწაელა-აღზრდის არსებული სისტემის გაშლილი კრიტიკა.

მოთხრობის მთავარი გმირი ღიგო ქველაძე ნებიერად იზრდებოდა მამის ოჯახში. ღიდი და პატარა ყველა მისი ნება-სურვილის აღმსრულებელი იყო. პატარა ღიგოს არაერთხელ დაუტუქსავს, უწაელებია შინაყმები თუ მოსამსახურეები, მათ შორის მისთვის ძალიან საყვარელი თორნიკე კვიმაგაძეც. ეს ბეიადი და თვითნება ყმაწვილი შეიყვანეს სკოლაში. ნებიერად აღზრდილ ღიგოსთვის პირველი ღიდიანვე მძიმე შეიქნა ჩინოვნიკური სკოლის აღზრდის უხეში წესები. ერთი უკიდურესობიდან მეორე უკიდურესობაში აღმოჩნდა იგი. „ღიგო რვა საათიდან მოკიდებული, თორმეტ საათამდის სულ ფეხზე იდგა. ამას გარდა „უჩიგელი“ ფოცხვერივით

¹ საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გ. წერეთლის ფონდი, № 106.

ჩამოუქროლებდა ხოლმე ყმაწვილებს¹, ყვიროდა ღიგოსათვის სრულიად გაუგებარ სიტყვებს, ხან ამას მივარდებოდა, გაქოჩრავდა, ხან იმას უშიშვლებდა სახაზავს თავეში ისე ღონიერად, რომ ყმაწვილი ერთს იწივლებდა და გულწასული მიეყრდნობოდა კედელს. ახლა კი მოაგონდა ღიგოს სახლში რომ აშინებდნენ: „დაიცა სკოლაში მიგცემთ და ბარე ორიოდეჯერ აგაწრიპინებენო“. მოსწავლეებისადმი დამოკიდებულების იმ სურათებმა, რომელიც ღიგომ სკოლაში დაინახა, გააკეთებინა დასკვნა: „მართლაც, სასწავლებელი კი არა აქ საწვალელებელი ყოფილაო“² და გადაწყვიტა გაქცევა, მაგრამ ძვირად დაუჯდა ეს განზრახვა. ამიერიდან ღიგოს უფრო მეტყრად მოეჯიღნენ, მისი ხვედრი ხშირად ცემა და „გარომგვა“ შეიქნა. ფიზიკურ სასჯელს სხვა შედეგი მოჰყვა, ბუნებით მკვირცხლ, ნიჭიერ ღიგოს „უჩიგლისაგან ლინეიკის ცემით ხელის გული გასქელებული ჰქონდა და ამ გასქელებას გვინშიც კი შეეგანებინა უაზრო, გაუგებარი სიტყვების დაზეპირებისა გამო“³

ქუთაისის გიმნაზიის მძიმე სააღმზრდელო წესებმა, აღსაზრდელისადმი პოლიციურმა დამოკიდებულებამ, ერთობ უკაცურმა სასჯელმა „ღიგო სულ გამოალენჩა“. გაუგებარი სიტყვების ბეპირობამ დააჩლუნგა და „ბუნებით ნიჭიერი ყმაწვილი გამოდგა კლასში ყველაზე უნიჭო“. მაგრამ მისი ბიძის მეშვეობით ქართული წერაკითხვა ისწავლა, ამით გაეხსნა გონება, შეეცალა განწყობილება, გამხიარულდა. ვაიგო, რომ წერაკითხვის საშუალებით სხვისი და საკუთარი აზრების გადაცემა ყოფილა შესაძლებელი. უცხო, გაუგებარი ფრაზების დაზეპირებით ღარეგაიანებული ღიგო ძლივს მოვიდა გონს. განა მარგო ღიგო იყო ასეთ მდგომარეობაში? - სწავლების პოლიციურ მეთოდს, გაუგებარის გაუგებარივე ენით დაზეპირებას „ბორკილებზე და ხუნდებზე უფრო მაგრად ჰქონდა შეპყრობილი მთელი ჩვენი ახალგაზრდობის ჭკუა და მეხსიერება. ძვირად თუ ვინმე გადარჩენია ამ ბორკილებს ჩვენს შთამომავლობაში გონებითა და მეხსიერებით დაჯუჯავენას“⁴ - გადმოგვცემს მწერალი.

უვარგის სააღმზრდელო სისტემას თან ერთვოდა უვარგისი მასწავლებლობა: „იმათში ისეთებიც ერიენ, რომ „სტოლნაჩალნიკობაში“ ათი წელი ემსახურნათ და რაკი იმედი დაჰკარგოდათ უქედლესი ადგილის მიღებაზე, ეთხოვნათ მასწავლებლობა ქ...ისს გინაზმ-

¹ გ.წერეთლი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 24.

² იქვე, გვ. 25.

³ იქვე, გვ. 40.

⁴ იქვე, გვ. 43.

იაში“¹ ასეთმა მასწავლებელმა არა ერთი და ორი ნიჭიერი ახალგაზრდა ააყვინთა გზას. ამ საბედისწერო შედეგის გამო ამბობდა ლეგა: „ცხრა წელიწადია კუბიანი ჩემ გულს ჩხელეგდა მოწამლული სიბყვებით. იმისმა პიიგურმა სულელობამ მეხსიერება დამიკარგა და სწაულაზე გული წამიხდინა. წიგნისა და საწერ-კალმის დანახვა ჭირივით მეზარება. თხუტმეტი წელიწადი გიმნაზიაში გამოიკალი თაჳი და რა ვისწაულე?“² მაგრამ ამ მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ქუთაისის მოსწავლეთა ნუგეში იყო, თუმც ხასიათგატეხილი, მაგრამ მაინც კეთილი მასწავლებელი უმანსკი.

მოთხრობაში თვითმპყრობელური სკოლის არა მარტო აღზრდის საერთო უხეში წესებია აღწერილი, რომლის შედეგად ღიგო და მისი ამხანაგები ვერ გაერკვნენ საპყრობილეში იყვნენ თუ სკოლაში, არამედ გამოვლენილია ზოგი მასწავლებლის რეაქციული განწყობილება, აქედან მათი დამოკიდებულება ქართველი მოსწავლეებისადმი. მაგრამ იმედს ის სახაჳდა, რომ ქუთაისის გიმნაზიის მოსწავლეთა აღმზრდელებს შორის იყო თითო-ოროლა მასწავლებელი, რომელთაგან მოზარდები ისმენდნენ თბილ სიბყვას და ეჩვეოდნენ დამოუკიდებელ აზროვნებას. ამ მხრივ საინტერესოა მასწავლებელ უმანსკის სახე.

გ.წერეთლის მიერ უმანსკის სახე დახატულია დიდი პოეტური სიტბოთი და სიმჰათიით. ნაჩვენებია, როგორ გაუმწარა თვითმპყრობელურმა რეჳიმმა მას სიყოცხლე, მაგრამ მოწინაჳე ინტელიგენტმა მაინც შეინარჩუნა გულწრფელი ადამიანური გრძნობა და შინაგანი კეთილშობილება.

უმანსკი პროგრესულად მოაზროვნე, განათლებული მასწავლებლობის წარმომადგენელია. უმანსკის უკანასკნელი მიმართჳა მოწაჳეებისადმი პროგრამული რჩეჳაა, სამოღჳაწეო გზის მაჩვენებელია, ცხოერების განახლებისათჳის ბრძოლისაკენ მოწოდებაა. უმანსკის რჩეჳაში ჩანს ის გულწრფელი მაღალადამიანური და ჰუმანური მსოფლშეგრძნება, რომელიც მთელ ინტელიგენციაში, იმჳერიის გერიგორიაზე მოსახლე ხალხების მოწინაჳე შვილთა ცნობიერებაში დანერგეს სამოციანი წლების სახელოჳანმა რუსმა რეჳოლუციონერდემოკრატებმა. ისინი განასახიერებდნენ ახალ რეჳოლუციურ რუსეთს, რომელიც სათაჳეში ეღგა ხალხთა განმათაჳისუფლებელ მოძრაობას.

ღიგოს არსებაში სრული გარდატეხა მოხდა მშობლიური, ქართული წერა-კითხვის შესწავლით. ქართული წიგნების დაწაჳებით

¹ გ.წერეთლი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948 გვ. 76.

² იქვე, გვ. 87.

ახალი ხანა დაიწყო მის ცხოვრებაში. ყმაწვილმა იგრძნო წიგნის ძალა, სწავლის მნიშვნელობა და ბეჯითად დაიწყო მეცადინეობა.

ხშირმა ცემა-გყეპამ, უდანამაულოდ, უმიზეზოდ დასჯამ, „როზგმა“, გაუგებარი სიგყეების დამეპირებამ დაამახინჯა, დააჩლუნგა მოსწავლეები. მძიმე მაგერიალურმა პირობებმა, ქვერიის ფაცხაში უმეთვალყურეოდ ყოფნამ ყმაწვილები და მათ შორის დიგოც უზნეო საქმეს, ქურდ-ბაცაცობას მიაჩვია.

განათლების ცუდი სისტემა, აღზრდის ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მეთოდები, სწავლებაში მშობლიური ენის უგულებელყოფა, მასწავლებელთა უმრავლესობის უვარგისობა, აღზრდის საერთო მძიმე პირობები, რაც ამ ნაწარმოებშია წარმოდგენილი, ნაჩვენებია სინამდვილის ღრმა ცოდნით. როცა ვეცნობით ამ სინამდვილის მხაგრულ სურათებს, ადვილად ვაკეთებთ დასკვნას, თუ რას შეეძლო გამოეწვია ახალგაზრდობის დამახინჯება, მათი ცხოვრების გზის გამრუდება.

ქუთაისის გიმნაზიაში გაბაგონებული სწავლა-აღზრდის წესების სუსტი გწერეთელმა, მის თანამედროვეებთან, ნ.სიკოლაძესა და სხვებთან ერთად მწარედ განიცადა. აქვე იგრძნო მან მწვავე ეროვნული ტკივილი.

ეს ტკივილი სულ აწუსებდა დიდ მწერალს, ამიტომაც აღზრდის საკითხი მან ჯერ კიდევ „გულქანში“ დააყენა, არც „პირველ ნაბიჯში“ დაეიწყებია იგი, მაგრამ სწავლა-აღზრდის თემა ძირითადად „ჩვენი ცხოვრების ყვაილში“ გაშალა და დაგმო ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის აღზრდის უვარგისი პრინციპები, დაგმო ცარიზმის მიერ დაკანონებული მართვისა და განათლების სისტემა, ამხილა გონებაშემრუდული ჩინოვნიკ-კუდაგოგები. საკუთრად განცდილი, ნანახი და გაგონილი გწერეთელმა იმგვარად განაზოგადა, რომ დახატა გიჟური სინამდვილე, გვიჩვენა სიმართლე.

„ჩვენი ცხოვრების ყვაილში“ თემატიკური თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს როგორც ფეოდალური ყოფის საკითხები, ისე ეროვნული მოტივი. გწერეთელი თითქმის ყველა თხზულებაში ეხება მეზაგონისა და გლეხკაცის მდგომარეობას და ყოველთვის სხვადასხვა კუთხიდან გვიჩვენებს ამ ორი წოდების სამგრო ურთიერთობას. ამ მოთხრობაში იგი დიგოს ოჯახის ფონზე დიდი დამაჯერებლობით გვიხატავს გლეხკაცობის სიძულვილს მეზაგონეებისადმი, მათ ურთიერთბრძოლას. ერთი პერსონაჟის მოსწრებული გამოთქმა: „ბაგონი ყველა გლახაა. დეიქა და დეილუპა სადაც ბაგონის სახსენებელი იყოს“¹, გამოხატავს მწერლის განწყობილებას და ეხმაურება „კაკო

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 54.

„კაკო ყაჩაღის“ ცნობილ გაეჰს: „ბატონიშვილი კარგი რა არის, ავი რა იყოს“. მოვიგონოთ აგრეთვე ბატონიშვილის მიერ თორნიკეს უღვაშების წიწკნა. ბატონის სახლის მსახურთა შიში და კანკალი დიგოსა და მისი მამის წინაშე, ყოველგვარი სიმწარის ატანა დიგოს სურვილების ასასრულებლად და ჩვენს წინ გადაიშლება ბატონისა და გლეხკაცის მდგომარეობის, მათი ურთიერთდამოკიდებულების ნათელი სურათი.

„ჩვენი ცხოვრების ყვაილში“ თვალსაჩინოაა მითითებული აგრეთვე ფეოდალური ურთიერთობის პირობებში სოფლის ახალგაზრდობის გასვლა ქალაქად, ფულის შექმნა, სოფლად დაბრუნება, რაც ერთგვარად წასაბაძი შეიქნა სხვებისათვის: „გლეხის ქალები თავის პაწაწა შეილებს ეუბნებოდნენ: „ჩემი კიკოც კი არ გადავარდება ერთ ღროს კახეთში და არ დაიხურავს თათრულ ცხვრის ქუდსაო“. დიდ და პატარა სოფლებში ამ კოხტად მორთულ „გაკახელებულს და გაქალაქებულს ბიჭებს შესცქეროდნენ“. უფრო სწორად, შენაგროდნენ მათ ბედსა და მდგომარეობას. მაგრამ „იმერეთის მეზობლონები ჩუმად კბილებს აღრქვნიდნენ ყოველ ამისთანა კოხტა ბიჭის შეხვედრამე: ამ მამაოხრებმა სულ წაგვიხდინეს გლეხები... მოსამსახურეებს გვიბრიყვებენ“.¹

ეროვნულ მოტივს გწერეთლის შემოქმედებაში საპატიო ადგილი უკავია. „ჩვენი ცხოვრების ყვაილში“ კი ეს საკითხი ორი მომენტითაა წარმოდგენილი: ა) საქართველოს წარსული; ბ) საქართველოს აწმყო, რომლებიც მეფის მოხელეების მიერ აბუჩად ავლებულია.

გწერეთელი ამ ნაწარმოებში ისე მართლად წარმოგვიდგენს თვითმპყრობელურ სკოლას, მისი მოხელეების სიბრიყვეს, ბიოლოგიურ შოვინიზმს, რომ მკითხველს სამართლიანად უფლება აქვს „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“ მიიჩნიოს ფართო მხატვრულ გილოდ, სადაც მხილებულია ცარიზმის მთელი წყობილება, კერძოდ, სასკოლო პოლიტიკა.

* * *

ქართულ ლიგერატურათმცოდნეობაში ფართოდ მოიკიდა ფეხი შეხედულებამ, რომ „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“ ავტობიოგრაფიული ნაწარმოებია და, რომ „დიგო ქველაძე თვით გიორგი წერეთლის ოდნაე სახემეცვლილი ორეულია“, ² რომ „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“ გაკეთებულია უმთავრესად ავტობიოგრაფიულ მასალაზე ³ და სხვ.

¹ გ. წერეთელი, რჩული ნაწერები, ტ. II, 1948, გვ. 10.

² გ. ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, 1958, გვ. 176.

³ ღასათიანი, „მნათობი“, 1932, №5-6.

ასეთივე ამრისაა ქართული ლიგერატურის არაერთი მკვლევარი და კრიტიკოსი. მაგრამ დღემდე არავის უცდია რაიმე ფაქტობრივ მასალაზე მითითება ამ დებულების დასადასტურებლად. ნაწარმოების შინაარსი კი აღნიშნულ მოსაზრებას არ ადასტურებს. ჩვენი აზრით, ამ თხზულების ავტობიოგრაფიულად გამოცხადება არაფრით არ არის გამართლებული, რადგანაც ამის საშუალებას არ იძლევა თვით ნაწარმოებში მოცემული რეალიები.

თუ „ჩვენი ცხოვრების ყვაილი“ ავტობიოგრაფიული მოთხრობაა, ეს ნაწარმოები უნდა შეიცავდეს გწერეთლის ცხოვრების ძირითადი ხაზის ჩვენებას, ან უნდა წარმოგვიდგენდეს მწერლის ცხოვრების გარკვეულ ეპიზოდებს, მთავარ მომენტებს, ძირითად შტრიხებს, მხატვრულად განსახიერებულს. დაბოლოს, ნაწარმოების მთავარი გმირი, რომლის გარშემო იშლება მთელი ამბავი, ღიგო ქველადე რითიმე მაინც უნდა ემსგავსებოდეს გწერეთელს. მწერლისა და გმირის ცხოვრების ესა თუ ის მნიშვნელოვანი მომენტი უნდა ემთხვეოდეს ერთმანეთს. ასეთი არც დამთხვევა და არც მსგავსება ნაწარმოების შინაარსის მიხედვით არ ღვინდება. მეტიც, გწერეთლის ბავშვობისა და სიჭაბუკის ცხოვრების გზა და ღიგო ქველადის ყრმობისა და მოწაფეობის ხანის შინაარსი, აღზრდისა და ცხოვრების ისტორია სრულიად სხვადასხვა ხასიათისა და თვისებისაა.

ამ ნაწარმოებში აღწერილი ვითარება საერთოა მოცემულ ეპოქაში წარმოდგენილი სინამდვილისათვის. შეიძლება ამ ნაწარმოების შოვი დეგალი ანალოგიაზე მიუთითებს, მაგრამ ეს ანალოგიური თვით სინამდვილეში იყო ბევრისთვის ნიშანდობლივი. გწერეთელი, როგორც დიდი რეალისტი მხატვარი, გიჟურ ხასიათს გიჟურ გარემოში ხატავდა და აჩვენებდა, ამიგომაც ღიგოს მხატვრული სახე შეიძლება ბევრს ჰგავდა და აგონებდა კიდევ თავისი ღროის მკითხველებს.

ძნელია წარმოიდგინოთ ისეთი რეალისტური ნაწარმოები, რომელიც მწერლის განცდილს, გაგონილს, სინამდვილესთან შეფარდებულს, მხატვრული ფანტაზიით გამოგონილს ან შესაძლო ვარაუდის ელემენტს არ შეიცავდეს. მაგრამ ასეთი ვითარება არ გვაძლევს უფლებას ამგვარი ხასიათის ნაწარმოებნი ავტობიოგრაფიულად მივიჩნიოთ. ან კიდევ, ნუთუ ნაწარმოების გმირის ყოველი მისწრაფება, ქცევა, ხასიათი ავტორის მიდრეკილებისა და ცხოვრებისეული საერთო შინაარსის, მათი იგივეობის გამოხატულებაა?

ამრიგად, ცხოვრების ღრმა ცოდნის, განცდილის, ნანახისა და გაგონილის ოსტატური მერწყმის საფუძველზე გწერეთელმა შექმნა მხატვრული სინამდვილე და დაგვისატა ღიგო ქველადის მართალი

სახე. იგი გიმნაზიის მოსწავლეთა გარკვეული ნაწილის მოგადი სახეა. „ჩვენი ცხოვრების ყვაილს“, შესაძლოა, დაპკრავს ავტობიოგრაფიული იერი, მაგრამ არამც და არამც საუბარი გწერეთელსა და ღიგო ქველადის იგიეობაზე არ შეიძლება.

„რუხი მგელი“ გწერეთლის ერთ-ერთი ცნობილი მოთხრობაა. ნაწარმოებში მხატვრულადაა ნაჩვენები თაყადაზნაურობის მაგერიალური და მორალური დაქეითება, ამ ნიადაგზე დაწყებული მწყავე შულლის გრაგიკული ხასიათი, ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური მმართველობის წარმომადგენელთა უსამართლობა, მექრთამეობა, საერთო უკაცურობა; გლესკაყობის ღუსჭირი ცხოვრება.

მოთხრობის სათაური „რუხი მგელი“, ნაწარმოების გმირთა მოქმედებისა და კონფლიქტის გამლის არე - საწიოკე, გმირთა გვარები - კეიმაგაძე, ჯიბიაშეილი, პერსონაჟის მეტსახელი - რუხი მგელი ნაწარმოების იდეური არსის გამომხატველია, ამასთან სიმბოლურად მიუთითებს თხზულების პერსონაჟთა ბუნებაზე, ხასიათსა და სულიერ თვისებებზე. ეს მომენტი საინტერესოა, როგორც მხატვრული გამოსახვის თავისებური ხერხი.

როგორც მოთხრობიდან ჩანს, საწიოკეს ასზე მეტ მებაგონეს ძირითად საარსებო საშუალებად შერჩა გაუყოფელი ერთი მთა და გყე - საწიოკე. ამ გყის თანაბრად გამოყენება ვერ მოუხერხებიათ, რის გამოც ხშირად იმართებოდა სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა. ისინი ერთმანეთს ექიმჰებიან, თუ ვინ ვის დაასწრებს გყის შემოკოღვას ან გლესების დაბეგვრას, აწიოკებას, გაძარცვას, მეცხერების გაქურღვას და სხე.

ამ ნიადაგზე არა ერთი უსიამოვნება მომხდარა, მაგრამ სასამართლოში საქმე ყოველთვის ავთანდილ კეიმაგაძის სასარგებლოდ მთავრღებოდა, რადგანაც ავთანდილს ჰყავდა ისეთი გულმემატკიეარი, როგორიც სამსონ ჯიბიაშეილი იყო.

ამნაური სამსონ ჯიბიაშეილი იყო საწიოკე მთის მებაგონეთაგანი, სასულიერო აკადემიაღამთავრებული, იგი სახელმწიფო სამსახურში შესულიყო ჯერ „სკოლნაჩალნიკად“, შემდეგში კი მამრის უფროსის თანაშემწედ მუშობდა, მაგრამ „ჩიგი ფცქენათ არა ღირსო“, - იფიქრა გულში სამსონმა, მიანება თაყი სახელმწიფო სამსახურს“. საკანცელარიო ხრიკებსა და კანონებში გამოწვრთნილმა ჯიბიაშეილმა გადაწყვიტა: „...ეექიღათ გამხდარიყო და კანცელარიის განჯინების მაგიერთ ხალხის ჯიბე გამოეხრა“.¹

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 438.

მართალია, სამსონ ჯიბიაშვილი სხვა სოფელში ცხოვრობდა, მისი სახლ-კარი საწიოკეს საკმაოდ შორი მანძილით იყო მოცილებული, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იქ მომხდარი რაიმე შემთხვევა არასოდეს არ გამოჰპარვია მას. „როგორც-კი შეიტყობდა, მთაში „საჭმო“ გაჩენილათ, ისიც მაშინვე ამხედრდებოდა თავის ლურჯაზე, რომ საუფლისწულო არ დაჰკარგოდა. აი, ამიგომ უყვარდა მას თავისი სახლის აივანზე ჯდომა და საწიოკე მთისაკენ ცქერა“.¹ გაწუწკებული ვეჟილის ხედეა შორს სწვდებოდა „ათ, თხუტმეტ ვერსზე ღობემძვრალა ჩიტიც ვერ აფრინდებოდა, რომ მის თვალებს არ შეენიშნა“.

საწიოკეს მცხოვრებთა შორის სამსონ ჯიბიაშვილს ჰყავდა სულითა და გულით განუყრელი მეგობარი, მისი სიანკაცის თანამონაწილე აზნაური ავთანდილ კვიმატაძე. ამ ორთა მეგობრული კავშირი იყო ერთ-ერთი მიზეზი, ერთი მხრივ, საწიოკე მთის ისედაც გაღატაკებული მეზატონეების ერთადერთი სარჩო-საბადებლის ხელიდან გამოცლის, მეორე მხრივ, გლეხების აწიოკების.

ავთანდილ კვიმატაძე ერთი იმათთაგანი იყო, რომელსაც მუდამ სასამართლოში ჰქონდა საქმე. იგი გაფაციცებით დაეძებდა ისეთ შემთხვევებს, რომელთა გასაჩივრება შეიძლებოდა. აღძრულ საქმეს ყოველთვის იგებდა სამსონ ჯიბიაშვილის ჩარევით. ავთანდილ კვიმატაძე მთელი დღე დაწანწალობდა საწიოკე მთაში. იგი „საკვირველი დახელონებული იყო სოფლის დარაჯობაში“.² აწუხებდა მეზატონეებს, სტაცებდა გლეხებს, რისი წართმევაჲც კი შეიძლებოდა, ამიგომაც ამ რუხ ჩოხოსანს რუხი მგელი შეარქვეს.

თხზულების მთავარი გმირების ჯიბიაშვილისა და კვიმატაძის თვისებების ჩვენების შემდეგ, მწერალმა მოამზადა ნიადაგი კვანძის შეკერისათვის. გაჩნდა კონფლიქტი. საჯაროდ დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს მეზატონეები ბაანა და ავთანდილი, რისი შედეგიც იყო მათი ურთიერთობის გრაგიკული დასასრული.

საქმის შინაარსი ამგვარი გახლდათ: საწიოკე მთის მონაწილე აზნაურმა ბაანამ საერთო შეკრებილობაზე სახალხოდ უსაყვედურა ავთანდილ კვიმატაძეს იმის გამო, რომ მან ხელმეორედ შემოკოდა ბაანას მიერ შემოკოდილი ხეები. ეს კი ავთანდილმა იუკადრისა. განვითარდა რთული კონფლიქტი, რაც ერთმანეთისაკენ მიწვე-მოწვევაში გამოიხატა. ბაანამ თოფიც კი მოიმარჯვა, მაგრამ ამ შემთხვევას რაიმე მარცხი არ მოჰყოლია, საბოლოოდ კი ეს მომენტი საბედისწერო შეიქნა ორივე მხარისათვის.

¹ გ. წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 440.

² იქვე, გვ. 443.

სამსონ ჯიბიაშვილმა საჩივარი შეუდგინა აეთანდილსა და მეტანინა სასამართლოში. ვითომღა ბაანას დიდი დანაშაულისა და მკელელობის განმრახვის თაობაზე და სხვ. დაიწყო გამოძიება, მაგრამ ქრთამმა და სამსონ ჯიბიაშვილის გაელენამ სასამართლოზე უკუღმართად გადაწყვიტა ბაანას საქმე. ამის შედეგად ბაანამ საგუსალოში დაღია სული.

ეთანდილის საქციელმა და ბაანას უდანაშაულო სიკედილმა ააღელუა სოფელი, მაგრამ აეთანდილი და სამსონი უღარღელად საუბრობდნენ ბაანას სიკედილზე და სოფლის აწიოკების გეგმას ადგენდნენ: „შენ თუ ცოცხალი მეყოლე, მეტი რა მიჭირს! ამ საწიოკე მთას ხელში დაგაჭერინებ, ოღონდ ის აღსრულებითი ფურცლები და ატაკე საწიოკელებს. სამოქალაქო ბოქაული ჩაუყენე ყველას. კაპეიკი არავეის მოეძევა. ავეწეროთ მთაში მონაწილეობა და გაეუყოდოთ. მაგ ძაღლების ჭამას, მე და შენ ეჭამოთ, არა ჯობია?“¹

ერთხელ, როცა აეთანდილ კეიმატაძე და სამსონ ჯიბიაშვილი ტკბილად საუბრობდნენ სოფლის აოხრებაზე, რამდენიმე ეაქაკემა მოითათბირა ხალხის აწიოკებისათვის სამაგეირო მიემლოთ აეთანდილ კეიმატაძისა და სამსონ ჯიბიაშვილისათვის.

მართლაც მორიგი თეეზაობისას „შავათ შეფუთული არსებანი დაესხნენ თავზე“... სამსონი და აეთანდილი სიკედილის პირაძდის მიიყვანეს ცემით. მეორე დღეს, აეთანდილი და სამსონი ცხენებზე გადაკიდებული მიიყვანეს აეთანდილის სახლში. „სამსონ ჯიბიაშვილს დიდხანს აღარ უეოცხლია... აეთანდილი თუმცა მორჩა, მაგრამ სისხლის ფურთხება დააწყებინა, ის სახლიდან აღარ გამოდიოდა...“²

ეთანდილის შეილებმა, რომლებიც მთელ მხარეში ცნობილი იყვნენ „რუხი მგლის ლეკვებად“. ეს ამბაეი დააბრალეს ბაანას შეილს. მიუკას ძალით ათქმევინეს გამოძიებლის წინაშე, რომ მას თითქოს ბაანას შეილი ეცნოს თავდასხმის დროს. თუმცა მთელი სოფელი უარყოფდა ბაანას შეილის ამ საქმეში მონაწილეობას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბაანას შეილი მაინც გადაასახლეს რუსეთის შორეულ კუთხეში. გაუკუღმართდა ბაანას ოჯახის საქმე, მაგრამ არც კეიმატაძისა და ჯიბიაშვილის ოჯახებს დასდგომია კარგი დღე.

მწერალმა „რუხი მგელი“, ისევე როგორც სხვა ბევრი ნაწარმოები, ნამდვილ ამბაეზე ააგო, თხზულების გმირთა სახეები რეალურია და თითქმის ყოველ მათგანს პროტოტიპი ჰყავს. საყურადღებოა ა.გაჩეჩილაძის მიერ გამოქვეყნებული „რამდენიმე ახალი ცნობა“³

¹ გ.წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 455.

² იქვე, გვ. 462.

³ „ლიტერატურული გაზეთი“, 1962, № 22.

გწერეთლის შემოქმედებასა და „რუხ მგელზე“, სადაც მინიშნებულია იმ აბამიძეების სახელმწიფო კი, რომელთა ცხოვრება და ურთიერთობა გამოიყენა მწერალმა თავისი მოთხრობისათვის. როგორც სხვა ნაწარმოებთა განხილვისას აღინიშნა, გწერეთლის პერსონაჟთა და აღწერილი აბმისა და მოვლენის უკან სინამდვილე დგას.

გწერეთლის, როგორც ნიჭიერი მწერლის, დიდი ღირსება ის იყო, რომ კონკრეტული ფაქტი თუ სახე ზოგადობის სიმაღლემდე აპყავდა და გიპურ ვითარებას საგაყდა. ამ გზით იმერეთის აზნაურთა დაკნინების, დაქვეითებისა და ზოგჯერ მათი მგლური ინსტინქტების ჩვენებით წარმოსახულია გაღარიბებული და მორალურად დასუსტებული ქართველი აზნაურობის ცხოვრება. ამდენად, „რუხი მგელი“ საინტერესოა როგორც კონკრეტულ ფაქტებზე აგებული თხზულება, მაგრამ საქართველოსათვის დამახასიათებელი საერთო გიპურის გამომხატველი.

გწერეთლის ბელეგრისტიკულ ნაწარმოებთა შორის, მხატვრული დასრულების თვალსაზრისით, ერთ-ერთ საუკეთესოდ მისი „რუხი მგელი“ უნდა ჩაითვალოს.¹

„მამიდა ასმათი“ 90-იანი წლების დამდეგს, 1888 წელს დაიწერა და გამოქვეყნდა. ამ დროისათვის საკმაოდ საგრძნობი იყო ახალი სამოგადობრივი ურთიერთობის დამკვიდრება. მსგავსად „რუხი მგელისა“, „მამიდა ასმათი“ წარმოადგენს ისეთ თხზულებას, რომლითაც დახატულია იმერეთის აზნაურთა მაგერიალური დაქვეითებისა და მორალური დასუსტების ნათელი სურათები. მაგრამ განსხვავებას შინაარსულად ის ქმნის, რომ აქ აზნაურობა ისე დაკნინებულა, რომ და ძმას არ ინდობს, ძმა-დას, მამიდა და ბიძა-ძმისშვილს.

ამ ნაწარმოების კითხვისას უმაღლეს თვალში გვეყვება დისა და ძმის სამკედრო-სასიციოცხოლო დაპირისპირება, რომლის ჩვენება იშვიათი შემთხვევა იყო ქართულ მწერლობაში. მაგრამ დროება შეიცვალა და დამკვიდრდა ახალი ყოფა. ეს სინამდვილე გწერეთელმა დაკვირვებული მხატვრის თვალთ დაინახა და განასახიერა უკედავ მოთხრობებში.

„მამიდა ასმათში“ ერთ მხარეზეა ასმათი, მეორეზე – როსაფი. ორივეს ფიქრი, აზრი და ზრახვა იქითკენაა მიმართული, თუ როგორ წაგლიჯონ ერთმანეთს მიწის ნაკვეთი და სხვა რომელიმე სასარგებლო და გამოსაჩენი ნივთი.

მგრობისა და შურის საგანია არა მარტო მიწა-წყალი. არამედ ობოლი ნათელაც. ნათელას აღმზრდელი მამიდა ასმათი და მეურვე

¹ გ.ქიქოძე, უტოულები და პორტრეტები, 1958, გვ. 182.

ბიძა - როსაფი დაუპირისპირდებიან ერთმანეთს. ორივეს ინგერესს ერთი ნივთიერი სარჩული აქვს - როგორმე ნათელას წილი მამულ-დედული მიისაკუთრონ და თანაც მისი გათხოვებით ხელი მოითბონ მთხოვნელისაგან ფულის აღებით. ეს მომენტი განსაზღვრავს დაძმას შორის არსებული კონფლიქტის ხასიათსა და შინაარსს.

ქურდობას, ყაჩაღობას, მექრთამეობასა და როსკიპობას აბრალელებ ასმათი თავისი ძმის როსაფის ოჯახს. ასმათსა და როსაფს შორის გრძელდება დაუსრულებელი ქიშპობა იმის გამო, თუ ვინ დაასწრებს 10-12 წლის ობოლი ძმისწულის - ნათელას გათხოვებას. ორივეს ამოძრავებს მაგერიალური გამოჩენის მოლოდინი, ანგარების სურვილები. მკაფიოდ ისახება კითხვა - ვინ დაისაკუთრებს ნათელას - მეურვე ბიძა თუ აღმზრდელი მამიდა. ორივე მგლის თვალთ შეჰყურებს ერთმანეთს. მაგრამ შეპირისპირებულთა ძალა გოლფარდოვანია. ბრძოლაც დიდხანს გრძელდება. ასმათმა კალაპოტიდან ამოვარდნილი აზნაური ოთარი შეილობილად აიყვანა, რომ ამით უფრო მძლავრად დაუპირისპირდეს როსაფს.

ძმის მიმართ გაბოროტებულმა ასმათმა პირველი საბრძოლო ნაბიჯი გადადგა, მოსაელისა და მიწის ნაკვეთის მითვისების მიზნით თავის შეილობილ ოთარს ააწიოკებინა გლეხები როსაფის ყანაში. როსაფის შურით აღგზნებულმა ასმათმა მოისყიდა ოთარი და ცხოვრების ლუკმას დანაგრებული ოთარის ამყოლი სხვა აზნაურები, რათა გადაწვას ძმის სახლ-კარი და ხელთ იგდოს მამისეული სკიფრი, რომელშიც ეითომ რაღაც ანდერძი და დედის ნაქონი ძვირფასი „გულის ქინძისთაი“ ინახება.

როსაფის სახლ-კარი გადაიწვა, სკიფრი გაიგაცეს, მაგრამ შიგ არაფერი არ აღმოჩნდა. ამაზე შექმნა მძიმე სულიერი მდგომარეობა, საშინელი იმედგაცრუება. ასმათს არ ვაუშართლდა მოლოდინი, გყუილუბრალოდ გადაწვა ძმის ოჯახი, დის და ძმის ასეთი ურთიერთობა აშკარად შეგყველებს ოდესღაც წარჩინებული წოდების შემოუბრუნებლად დაეყმასა და დაკნინებზე. მორალურად დაქვეითებული და გაავეებული დისა და ძმის სულისკვეთება ოსგატურადაა გადმოცემული „მამიდა ასმათში“.

ქერივი, უშვილო, უპაგრონო ასმათი თითქოს თაფლივით გკბილად უნდა იყოს ძმასთან, მაგრამ საარსებო საშუალების შენარჩუნების მგლურ ინსტინქტებს გაუპქინეარებია იგი. ორივე მხარე პირადულსა და მიშველ ეგოისტურ ზრახვებს შეუჰყრია და ამდენად დაუკარგავთ არა მარტო საერთო ჰუმანური, არამედ ნათესაური დამპური გრძნობაც.

ცბიერების, ლაქუცობის, მოგყუების და პირფერობის კლასიკური სყენაა ასმათისა და როსაფის მეუღლის მმეხათუნის შერიგების აქტი. ნათესაური გრძნობა, ალერსი, ტკბილი სიგყეა ანგარების საფარია რძლისა და მულის ურთიერთობაში. ამის დადასტურებაა აგრეთვე როსაფისა და ასმათის დამოკიდებულება ობოლ ნათელასთან, სადაც მამობრივი და დედობრივი ზრუნვის უკან მტაცებლის ეშვები ჩანს.

მამიდა ასმათი რთული სახეა. მართალია, იგი ერთი შეხედვით გვაგონებს ილიას ოთარაანთ ქერივს, მაგრამ განსხვავება უფრო დიდია, ვიდრე მსგავსება. ოთარაანთ ქერივი ენამწარეა, მაგრამ გული კეთილი აქვს. იგი პირდაპირი, მოურიღებელი, პირში მთქმელი დედაკაცია; მას „პილპილმოყრილი მადლი უყვარს“, მაგრამ მკეახე სიგყეების უკან ყოველთვის კეთილი ბუნება მოჩანს.

ასმათის სულიერი სამყარო კონგრასტულია. ავი, ბოროტი, მოძლე. დაუნდობელი, გაუტანელი, მეორე მხრივ, თითქოს კეთილი, მზრუნველი, მოსიყვარულე. იგი ჯიუტია და პრინციპული, მაგრამ გაღუნეაყა და უკან დახეეაყ შეუძლია, თუ საჭირო აღმოჩნდა, რაც უცხოა ოთარაანთ ქერივისათვის.

მამიდა ასმათი პირფერა, გულზვიადი, გოროზი და მოქნილია. იგი მრავალსახოვანი პიროვნებაა. მას საშიში თვალეები აქვს. ეს თვალეები მისი სულის გამომმეურებაა. ის ყოველგვარი სიბეეს გააკეთებს, ოღონდ სურვილი დაიკმაყოფილოს. ოთარაანთ ქერივი კეთილია, მამიდა ასმათი აეია, დაუნდობელი. მიუხედავად ასმათის მოხერხებისა და გაიძვერობისა, ის მაინც დამარცხებული აღმოჩნდა მმასთან - როსაფთან ბრძოლაში.

რაც შეეხება როსაფს, იგი ერთი შეძლებული აზნაურთაგანი იყო, რომელსაც, ქუთაისის ოთხკლასიანი სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, შორაპნის მაზრის გამგეობაში მწერლის თანამდებობა ემოვნა. როსაფი ამ თანამდებობას მოხერხებულად იყენებდა. უფროსებთან რომ ახლო ურთიერთობა დაემყარებინა, ამის გამო არც უფროსს და არც მის „სეკრეტარს“ არ აკლდა „ძღვენი“ გლეხკაცობისაგან, მაგრამ მისი მფარველი ჩერჩეგი მაზრის უფროსი მოხსნეს და „სეკრეტარს“ სახაზინო ფულების მითვისებისათვის საპყრობილეში უკრეს თავი. როსაფმა სასჯელს დაადწია თავი, მამისეულ ოჯახში დაბინავდა და ობოლი ძმისწულის - ნათელას მეურვეობა იკისრა. აქედან დაიწყო წინააღმდეგობა, ამ მომენტიდან გართულდა ურთიერთობა მას და ასმათს შორის.

ახალგაზრდობაში ყველა თავმომწონე მანდილოსანს მისკენ ეჭირა თვალე, მით უმეტეს, რომ „ტანს ეევა ბუმმენტებით გამოწყობილი ქულაჯა, განიერი მარვალე, ბუხრის ქული. იჯდა ყოველთვის მა-

გარებლის ბელაურზე და ყელზე ჩამოგედებული აბრეშუმის ბალდადი ლამაზად მიფარფაშებდა“¹.

ახლა კი ორმოცდარვა წლის როსაფი „ასმათის მგრობას უღროოდ ვაეთეთრებინა“².

ასმათისა და როსაფის ამბის ფონზეა ნაჩვენები მოყიალე, თავზე ხელადებული აზნაური ოთარი. ამ სახის შემოყვანით მწერალი ამბაფრებს ამბის სიუჟეტურ განვითარებას. ოთარი წარმოსადეგი შეხედულების ვაჟკაცია, მაგრამ უსაქმური და უმრომელი, სოფლიდან სოფელში დაეხეტება. თუმც ლხინითა და ქეიფით ატარებს დროს, მაგრამ საქათმეში შეძრომას და ქურდ-ბაცაცობასაც არ უკადრისობს. თვითონ მუდამ ქეიფში გართულს შინ ცოლ-შვილი მშიერი ეხოცებოდა. ოთარი ცხოვრებისაგან გარიყული აზნაურის სახეა. იგი ენათესავენა იერემია წარბას, გარიელ მკლავაძეს და წინაპარია დკლდი-შვილის უქნარა და სხვის ხარჯზე მოქეიფე გმირის - პლაგონ მიმინოშვილისა.

ოთარის თვალგანადობა, ლხინის შნო და ლაზათი ხიზლაედა ყველას. თუმცა შრომა სძულდა, მაგრამ უყვარდა ყიალი. ახლომახლო კი არა, შორეული სოფლების ყველა დღეობა გეპირად იყოდა. მისი „სამოღვაწეო“ ასპარეზი იმლებოდა გორიდან ფოთამდე. ლხინსა და დღეობებზე დაუპატიჟებელი წვევა მისი ჩვეულება იყო.

„მამიდა ასმათში“ ყურადღებას იპყრობს ნათელას სახე. ადრევე დაობლებულს, ორ მზრუნველს შორის მოუხდა ყოფნა. ასმათი ბრდილი, როსაფი მეურვეობდა. ასმათს გულით უყვარდა თავისი გამბრდილი, არც როსაფს სძულდა იგი, მაგრამ ორივე გამოსარჩენს უთვალთვალედა. ათი წლის ნათელას ასმათმა გათხოვების ჩაგონება დაუწყო. ეშინოდა როსაფმა არ დამასწროს და მისი წილი მიწაწყალი არ დაისაკუთროსო. არც როსაფსა და მის მეუღლე მშებნაუნს ეძინათ. როსაფმა დაასწრო და ნათელა თავის ცოლის ახლო ნათესავს მოატყუებინა. დამარცხდა, გატყდა ასმათი.

ნათელას მამიდას ჩაგონებით საქმრო წამოდგენილი ჰყავდა პირტიგველა და თმახუჭუჭა, მაგრამ მიათხოვეს წვერულვაშიან კაცს. ნათელას სათუთად უყვარდა ქმარიცა და შვილიც. მაგრამ მანინ გატაცებით შეჰყურებდა ბედის ვარსკვლავს ცაზე. აქ საინტერესოა ნათელას გაორება, ოცნებისა და სინამდვილის დაცილება, წარმოსადგენისა და რეალურის სხვადასხვაობა.

გწერეთელი შესანიშნავად იცნობს თავაღამზაურობის ფსიქოლოგიას. მწერალი ნიჭიერად აჩვენებს მათ ცხოვრებაში მომხდარ

¹ გ.წერეთელი, რჩული ნაწერები, ტ. I, 1947, გვ. 493.

² იქვე, გვ. 494.

ღრმა ცვლილებას: მატერიალურ გადატაკებას მოჰყვა სულიერი დაქვეითება. ამნაურთა სულიერი დაქვეითების კლასიკური გამომხატველია „მამიდა ასმათი“.

* * *

გწერეთელი სამოციანი წლების ქართველ მოღვაწეთა იმ სახელოვან ჯგუფს ეკუთვნის, რომელმაც ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროშა აღმართა. მან სოციალური და ეროვნული პრობლემების დასმითა და გადაწყვეტით, ესთეტიკური იდეალების გამიზვნით, თავისუფალი მხატვრული შემოქმედებით არა მარტო გაამაგრა ილიას და აკაკის იდეური პოზიცია, არამედ მათთან ერთად ქართული აზრისა და მწერლობის განვითარების ახალი გზა გაკაფა.

გწერეთელი, ილიასა და აკაკისთან ერთად, მხატვრული შემოქმედებით, ლიტერატურული წერილებით, პუბლიცისტური სტატიებით, საზოგადოებრივი მოღვაწეობითა და პრაქტიკული საქმიანობით გამოხატავდა ქართველი ხალხის დიად მიზნებს.

გწერეთლის იდეური მრწამსის რადიკალური ხასიათი იმთავითვე ცხადი იყო საზოგადოებისათვის. რადიკალურ მოაზროვნედ დარჩა იგი „საქართველოს მოამბიდან“ „კვალში“ დაბეჭდილი თავის უკანასკნელ წერილამდე. გწერეთლის რადიკალიზმი და დემოკრატიზმი ყოველთვის გამოხატავდა ქართველი ხალხის თანამედროვე თავისუფალი ცხოვრებისა და ნათელი მერმისის სურვილებს.

ანტონ ფურცელაძე

(1839-1913)

ანტონ ფურცელაძე ნაყოფიერი და მრავალფეროვანი მწერალია. მის კალამს ეკუთვნის საკმაოდ მოზრდილი პოემები („თამარ ღამნელი“, „ბაგრატიონების დიდება“, „მარაბდა“, „წაყლობა“, „ცისკარა“), დრამატული თხზულებები („დიდი მოურავი“, „აევაბაკები“, „ასული ისრაელისა“), მოთხრობები („მართა“, „ქიტესა“, „ჩვენებური საქმის ბოლო“, „თოთა“, „ეაი მართალთა“, „სამის თავგადასაყალი“), ისტორიული რომანი („მაყი ხვიგია“), ლექსები, გამოკვლევა გიორგი სააკაძემე, ლიტერატურულ-კრიტიკული და ეკონომიური ხასიათის წერილები და სხვა მრავალი. ეურნალ „ცისკრიდან“ დაწყებული მისი თხზულებები იბეჭდებოდა „დროებაში“, „მნათობში“, „იმედში“, „მოამბეში“. ამასთან ერთად იგი მუშაობდა თარგმანებზე და აქართულუბდა რუს და ეეროპელ მწერალთა შემოქმედებას. მას ეკუთვნის პუშკინის, კრილოვის, ნეკრასოვის, შექსპირის, ბაირონის, ბარბიეს, ბერანეს, პაინეს და სხვათა თხზულებების თარგმანები. იგი თუ ერთ შემთხვევაში დაინტერესებული იყო გიორგი სააკაძის პიროვნებით, სხვა შემთხვევაში წერდა წერილებს შავი ყვაილის წამლობაზე, დრამატული თხზულებების წერასთან ერთად მსჯელობდა ქართული ენის გრამატიკული ნორმების შესახებ, ქართველი ხალხის მძიმე ისტორიული წარსულის ამსახველ თხზულებებთან ერთად, ბანკების მნიშვნელობასა და ლოგოს თამამით საზოგადოების ერთი ნაწილის გაგაცებაზე ლაპარაკობდა.

ა.ფურცელაძის შესახებ ს.მგალობლიშვილი წერს, რომ იგი მესამოცე წლებში იყო წვერი დიდებული რაზმისა, რომელსაც მარგალიტის თელებად უსხდნენ ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი და ამშვენებდნენ სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი, იაკობ გოგებშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე და სხვანი და რომელსაც 70-იან წლებში ჩაემატა მღელვარე სულის ნიკო ნიკოლაძე. ა.ფურცელაძეს ამ რაზმში თვალსაჩინო ადგილი ეჭირაო, დაასკენის იგი.

ა.ფურცელაძეს მხატვრულ თხზულებებში მნიშვნელოვანი პრობლემები აქვს წამოყენებული და დამუშავებული. მწერალი არც ერთ საკითხს ზერელედ არ შეჰხებია. როცა იგი ეპიკურ ნაწარმოებში აპირებს ვადმოგვეცეს თავისი დამოკიდებულება საქართველოს ისტორიულ წარსულთან, მოხაზავს მთლიან ეპოქას და კქმნის „თამარ ღამნელს“, რომელიც 1700 სტროფს შეიცავს; როცა იგი დაინტერესდა

გიორგი სააკაძის პიროვნებით, მას მიუძღვნა როგორც დიდი დრამატული და ეპიკური თხზულებები, ისევე დიდი გამოკვლევა გიორგი სააკაძის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ; მან დაწერა ტრაგედია „ავაზაკნი“, რომელშიაც დიდმნიშვნელოვანი, საზოგადოებრივად აქტუალური საკითხი დაამუშავა. ა.ფურცელაძეს ეხერხებოდა თემების შერჩევა, რომელთაც სათანადოდ წარმოაჩენდა მხაგერულად.

ანტონ ფურცელაძე დაიბადა 1839 წელს შუაგულ ქართლში, სოფელ მერეთში, მდ. პატარა ლიახვის პირად. მამამისი ნიკოლოზ, მცირე მამულისა და ბევრი შვილების პატრონი იყო. ანტონმა ბავშვობა სოფელში გაატარა და დედის – ბარბარე გედევანიშვილის ასულის ხელმძღვანელობით მიიღო პირველი შინაურული გაკვეთილები დედაენასა და ლიტერატურაში. მამას უნდოდა შვილი თბილისის გიმნაზიაში შეეყვანა, მაგრამ ხელმოკლეობისა და წერილშეიღიანობის გამო ეს სურვილი ვერ შეესრულებინა. შვილი რომ უსწავლელი არ დარჩენოდა, ნიკოლოზმა ანტონი რუსეთში (ქალ.ორიოლი) სამხედრო სასწავლებელში გაგზავნა (სახელმწიფო ხარჯზე). ანტონმა სასწავლებლის დამთავრება ვერ შეძლო, რადგან ერთხელ ეარჯიშისას ფეხი იტკინა და დაკოჭლდა. ეს მომხდარა 1854 წელს. სამშობლოში დაბრუნებულს, რადგან სწავლა ვეღარ გაუგრძელებია, ხელი მიუყვია თვითგანვითარებისათვის, წაუკითხავს ყველაფერი, რაც ხელში მოხვედრია, გონება განუვითარებია და 1858 წელს თბილისში გადმოსახლებულა, სადაც დაახლოვებია დიმიტრი ყიფიანს, ივანე კერესელიძეს, „ცისკრის“ თანამშრომლებს და წერისათვის მიუყვია ხელი. მალე დაიწყო ლექსების ბეჭდვა, მართალია თარგმანებით („ცისკარი“ 1861 წლის №№ 8, II, 12 და სხვ.), რომელთაც მიაყოლა ორიგინალური თხზულებებიცა და სხვადასხვა ხასიათის წერილებიც. ქრინალში თანამშრომლობა ცხოვრების წყარო არ იყო, მას უშოვია სამსახური დავრდომილთა თავშესაფარში. ამასთან, ჩაება სხვადასხვა თვითგანვითარების წრეებში. მასთან ხშირად უვლიათ პეტრე უმიკაშვილს, დიმიტრი ყიფიანს უფროსი ვაჟით ნიკოთი, მუშა-ხელოსნებს და სხვათ. თბილისში ცხოვრების პირველსავე ხანებში იგი დაუახლოვდა ქალაქის დაბალ მოსახლეობას, გაეცნო მათ და როგორც ს.მგალობლიშვილი გადმოგვცემს, ცამობრძმედილა ცხოვრების შესწავლაში, შეუთვისებია რუსი მწერლების აზრები, განსაკუთრებით კი ჩერნიშევსკისა და გატაცებულა მისი მოძღვრებით. თაქედანვე დასწავლებია აგრეთვე დობროლუბოვის, გერცენის, ლაეროვისა, პისარევისა და სხვათა ნაწერებს.

1862 წლიდან თბილისის გიმნაზიაში აღმზრდელად მსახურობდა, შემდეგ წელს მან „ცისკარში“ დაბეჭდა წერილი დანიელ ჭონქაძის ნაწარმოების შესახებ. მან გაილაშქრა ბაგონცმობის დროის უღიერობისა და საერთოდ სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ.

1867 წლიდან ა.ფურცელაძე „ცისკარის“ ფაქტიური პატრონია და ცდილობდა მისი გემის შეცვლას, მას უხდებოდა კამათი რედაქტორთან. 70-იან წლებში მან მიიღო ვექილობის უფლება, რაც გამოიყენა ბაგონცმობის გადაეარდნის შემდეგი დროის გლეხთა უფლებების დაცვისათვის. ს.მგალობლიშვილი გვიამბობს, თუ რა თავგამოდებით იცაედა ანგონი გლეხებს, ხშირად თავისი მეზობელი და ნაცნობი თავადებისა და ამნაურებისაგან.

1869 წლიდან ეურნალ „მნათობის“ თანამშრომელია, 1873 წლიდან რედაქტორობს გაზეთ „გუთნის დედა“-ს, შემდეგ მსახურობდა სათავადაზნაურო ბანკში, სადაც ერობელ ღირექტორის თანამდებობაც კი ეჭირა.

ანგონ ფურცელაძე გარდაიცვალა 1913 წელს, დასაფლავებულია მერეთში. მის ძეგლს მისავე პოემის „თამარ ღამნელის“ რამდენიმე სტრიქონი აწერია:

მე წილადა მხედა ხვედრი მწარე, ძნელად საამო,
ჩენს იარებში და წყლულებში ხელების რევა,
მით წყლულს ვამტკიენებ მე სნეულთა და ამის გამო
შევიძინევი მოძმეთაგან ღანძლეა და წყევა.

ა.ფურცელაძის ლიგერატურულ-ესთეტიკური ამროვნება მე მუშავდა იმ პრინციპების საფუძველზე, რომელმაც აგებული იყო ქართული სამოციანელების შეხედულებანი. მისი ამროვნების წყაროც ის მოძღერება იყო, რომელიც მიიღო მაშინდელი საქართველოს ინტელიგენციამ. მან გაიაზრა უტილიტარული შეხედულება ხელოვნებისა და ლიგერატურის დანიშნულებაზე. მართალია, ა.ფურცელაძე არ ეკუთვნოდა „თერგდალეულთა“ ჯგუფს, მას განათლება არ მიუღია რუსეთისა თუ უცხოეთის უნივერსიტეტებში, არ ყოფილა სტუდენტთა მოძრაობის მონაწილე, მაგრამ მისი მრწამსი ცხოვრებასა და საზოგადოების ურთიერთობაზე სწორედ 60-იან წლებში ჩამოყალიბდა. ხელოვნებისა და მეცნიერების გამოყენებითი თვალსაზრისით შეფასება, მხატვრული სიტყვის, როგორც ხალხის საზოგადოების სწეულების წინააღმდეგ წამლად ხმარება იყო მთავარი იმ დროს ლიგერატურისათვის. აღსანიშნავია, რომ ხშირად ა.ფურცელაძე უფრო რადიკალურია, ვიდრე სხვა მისი თანამედროვე, უფრო უარმყოფელია და მემარცხენე, თუმცა ერთ შეხედულებაზე და განწყობილების ნიადაგზე დგომა არ შეეძლო. მოღვაწეობის მანძილზე მას ბევრ ქართ-

ველ მოაზროვნესთან ჰქონდა კამათი, რაშიც იგი ამეღავენებდა შეურიგებლობას. ამისი მიზეზი, ალბათ, იყო მისი თვითგანეითარება, ყველაფერზე ხელის შევლები სურვილი და ყველაფრის კითხვა.

ა.ფურცელაძის, მოღვაწისა და მწერლის, ხასიათი გამომეღაენდა იმაშიც, რომ 70-80-იან წლებში იგი ხალხოსნური მოძრაობისაკენ გადაიხარა და გადაიქცა ამ მოძრაობის პრაქტიკულ მოღვაწედ. სწორედ მისმა შეურიგებელმა და უკომპრომისო ხასიათმა მიიყვანა იგი 70-იანი წლების რევოლუციურ მოძრაობასთან. იგივე ს.მგალობლიშვილი გვაცნობებს, რომ „1873 წლიდან ქ.გ. რში დაარსდა სოციალ-რევოლუციონური (ხალხოსნური) საიდუმლო წრე, რომელმაც მიზნად დაისახა გაეცნო ხალხისათვის მთავრობის მანენ წეს-წყობილება, ჩაეხედებინა გლეხობა თავის ცხოვრებაში, დაერწმუნებინა იგი, რომ უმაჟულოდ მისი განთავისუფლება ძველ ბატონყმობაზე უარესი იყო, რომ ამ გარემოებაზე გლეხობა უფრო ყურმოჭრილი ყმა გახადა ნაბატონარისა... ანტონ ფურცელაძე ... გახდა გორის წრის სული და გული. ერთად ემუშაობდით და ვედილობდით მოგვეწყო სტამბა სოფ. ტყვიავში არალეგალური წიგნების საბეჭდავად...“¹

ა.ფურცელაძე თავისი ნიპილისტური განწყობილებითა და პრაქტიკული მოღვაწეობით შეეფერებოდა ქართულ ხალხოსნობას გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში. ნიპილიზმი და ხალხოსნური გატაცებანი დაფუძნებული ჰქონდა იმ გრძნობაზე, რითაც იგი დაკავშირებული იყო მშობლიურ ხალხთან, გლეხობასთან. გლეხობის გათავისუფლების იდეა იყო მთავარი ა.ფურცელაძის მოღვაწეობაში. მისი არაერთი თხზულება ემსახურება სამშობლოს სიყვარულისა და მშრომელი ადამიანის პატივისცემის გამომეღაენებას. მისი პატრიოტული ლექსები აგებულა იმ თემაზე, რითაც სახელი გაითქვა რაფიელ ერისთავის ლექსმა „სამშობლო ხევსურისა“. ა.ფურცელაძეს უყვარდა თავისი ქვეყანა, მაგრამ არა იმდროინდელ ვითარებასა და ყოფაში, არამედ რევოლუციურად გარდაქმნილი. იგი ეძიებდა სამშობლოს მხსნელ გმირს და რადგან მას სამშობლოში პრაქტიკულად ვერ ნახულობდა, ქება-დიდებას ასხამდა სხვა ქვეყნის ეროვნული განთავისუფლებისათვის მებრძოლს. ა.ფურცელაძის საყვარელი გმირი იყო ჯუშუპე გარიბალდი, იტალიელი ეროვნული გმირი, რომელმაც ყველა ეროვნულად დაჩაგრულთა სიყვარული და პატივისცემა მოიპოვა.

¹ ს.მგალობლიშვილის ტექსტები ამოღებულია მისი წიგნიდან „მოგონებანი“.

ა.ფურცელაძის ინიციატივით გორელმა რევოლუციონერებმა იტალიელებს სამძიმრის ღუპეშა გაუგზავნეს გარიბალდის გარდაცვალების გამო.

ა.ფურცელაძემ თავისი აზრები ჩამოაყალიბა იმ წერილებში, რომელნიც ჟურნალ „ცისკარში“ გამოაქვეყნა 1863 წელს. აქ გამოხატა მან თავისი დამოკიდებულება მწერლობასა და მხატვრული სინამდვილის მხატვრული ასახვისადმი. 1862 წლის ნოემბრის ნომერში მან დაბეჭდა პატარა კრიტიკული შენიშვნა სარდიონ ალექსი-მესხიშვილის ერთი დაუბეჭდავი თარგმანის თაობაზე. წერილი ეხება ფრანგი მწერლის ექენ სუს თხზულების „მიმოგზაური ურიის“ ქართულ თარგმანს. ა.ფურცელაძე იმგვარადვე მსჯელობს ამ კრიტიკულ წერილში, როგორც მსჯელობდა ილია ჭავჭავაძე კობლოვის პოემის ქართული თარგმანის შესახებ. მსჯელობის აზრი შემდეგია: ქართული ლიტერატურა ღარიბია სასარგებლო და გამოსადეგი ნაწერებით, საჭიროა ისეთი თხზულება, „რომელიც ან სულს მიეკროს, ან ხორცსა“. ექენ სუს თხზულების ქართულად მთარგმნელს სარდიონ ალექსი-მესხიშვილს შრომის გაწვევისას მხედველობაში უნდა მიეღო ხალხის (ქართველი ხალხის) მდგომარეობა, ხალხისა და ქართული ლიტერატურის საჭიროება და ხალხის მატერიალური შესაძლებლობა. „მიმოგზაური ურია“ თვით საფრანგეთში აღარაა მიღებული, მისი აზრი და შინაარსი არ არის ქართველისათვის ნაცნობი, რადგან შეეხება იმუიგთა ბოროტ საქმიანობას. ნაწარმოები ცრურომანტიკულია, მისი თარგმანი „თარგამოს ქართველთა მამის ენითაა შესრულებული, რომელიც ახლა ხუცესს ჰეგრე ლაქაურსაც აღარ ეყურება. ამასთან ერთად, როცა გამოიყვება, ძვირად ეღირება, წიგნის ფასი თითო თუმანი“.

ა.ფურცელაძე გარკვეულად იზიარებს ი. ჭავჭავაძის შეხედულებასა და პრინციპებს თარგმანზე. მას ლიტერატურა მიაჩნია ცხოვრების შესწავლის საშუალებად, რადგან ამის შემდეგ უფრო ადვილია ცხოვრების დააუადებული ორგანიზმის მკურნალობა ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ა.ფურცელაძის წერილი დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხის“ შესახებ (დაიბეჭდა 1863 წლის „ცისკრის“ იანვრის ნომერში), სადაც მოცემულია არამხოლოდ ნაწარმოების ანალიზი, არამხოლოდ მსჯელობა ჟურნალის დანიშნულება-რაობაზე, მხატვრული ნაწარმოების მიზანზე, „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ ზოგიერთ თხზულებაზე, მწერალთა მიერ მასალის გამოყენებასა და ათვისებაზე, ეს წერილი არ არის მხოლოდ „სურამის ციხისათვის“ ადგილის მიკუთვნება ქართულ მწერლობაში, მასში გამოთქმულია ა.ფურცელაძის ლიტერატურ-

რულ-ესთეტიკური შეხედულებები, ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის პროტესტი სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ.

ა.ფურცელაძე აქტიურად მონაწილეობდა 60-იანი წლების ლიტერატურულ კამათში და ახალგაზრდა თაობის მხარეზე იდგა, რაც გამოხატულია 1862 წელს „ცისკარში“ დაბეჭდილ წერილში „წავიდა ის დრო“. იგი დასყინის ძველი თაობის ე.წ. „მამების“ თაობის წარმომადგენლებს, ისინი „სიძველის მქადაგებლებად“ მიაჩნდა, სოლო მათი ნაწერი უაზროდ და უმინაარსოდ. იგი ამხელს ძველი თაობის კონსერვატივებს, მხარს უჭერს ეპოქის ახალ მიმართულებას, ახალ მოძრაობას. მამინევე გამოჩნდა მისი შეურიგებელი და მოჯანყე ბუნება. მართალია, იგი „ცისკარში“ დარჩა სამოღვაწეოდ, მაგრამ სრულიადაც არ იზიარებდა მათ შეხედულებას, ვინც მამინ არქაულ შეხედულებებს იცავდა და წინააღმდეგი იყო საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ლიტერატურული პრინციპების განახლებისა. მას სურდა ეურნალი „ცისკარი“ წარემართა სხვა გზით, უნდოდა მისი პროგრესულ ორგანოდ გაეაქცევა, 1863 წლიდან ამ ეურნალის კრიტიკის განყოფილებას ხელმძღვანელობდა, სულ მალე „ცისკრის“ არაოფიციალური ხელმძღვანელიც გახდა და იყო მისი ფაქტიური რედაქტორი. ამ დროის მისი წერილები „სურამის ცისებზე“, ჯუმეპე გარიბალდის მოღვაწეობაზე, ქართულ ლიტერატურაზე წარმოადგენენ ნიმუშებს ბაკონყმური წყობილების წინააღმდეგ ლაშქრობისა, იგი წერდა განათლების საჭიროებაზე, ცხოვრების ევროპული ფორმების გადმოღებაზე, დემოკრატიული პრინციპების განხორციელებაზე.

მრავალი აქტუალური პრობლემა დააყენა ა.ფურცელაძემ პუბლიცისტურ და მხატვრულ თხზულებებში. იგი გამოდიოდა პაგარა ერების დამცველად და ეროვნული თანასწორობის მქადაგებლად. მისი შეხედულებით ხელოვნება უნდა ყოფილიყო სინამდვილის, ცხოვრების სურათების ამსახველი, ლიტერატურა უნდა ჩამდგარიყო ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის ბრუნვის სამსახურში. ა.ფურცელაძის მსჯელობაში ამ დროს გარკვეულად ჩნდება დ.პისარევის რადიკალიზმის ანარეკლი. მის წერილებში, რომლებშიც მკაფიოდ მოჩანს ავტორისეული მემარცხენე პოზიცია, გაკრიტიკებულია „საქართველოს მოამბის“ პუბლიცისტური და მხატვრული შემოქმედების ნიმუშები. სწორედ ეს გახდა მიზეზი იმისა, რომ „საქართველოს მოამბე“ და „ცისკარი“ ამ დროს ცხარე პოლემიკას აწარმოებდნენ ერთმანეთში.

ა.ფურცელაძემ წამოაყენა საკითხი შემოქმედებითი მეთოდისა და იმთავითვე რეალიზმის მომხრეთა წყებაში ჩადგა, მის პრინციპულ მომხრედ დარჩა. რეალისტური მეთოდის ლიტერატურა ა.ფურცელაძეს მხოლოდ არსებული საზოგადოების გარდაქმნისათვის უნ-

ლოდა, ამიგომაც იგი ხშირად მხატვრული ლიტერატურის მთავარ ფუნქციას-მხატვრულობას, სახეებით აზროვნებას უგულებელყოფდა და მხოლოდ მებრძოლი იდეის ჩვენებას უგოვებდა ხელოვნებასა და ლიტერატურას. ეს აზრები მან გამოთქვა „სურამის ციხის“ შესახებ დაწერილ წერილში. აღსანიშნავია, რომ ა.ფურცელაძის ეს წერილი არის პირველი სრული და მართებული შეფასება დ.ჭონქაძის თხზულებისა. ამ წერილით მან ხმა აღიმალა ბაგონყმობის წინააღმდეგ. „სურამის ციხე“ ეპოქის სულის გამოხატულებად ჩათვალა. ეურნალმა „ცისკარმა“ ამ ნაწარმოების დაბეჭდვით დააღწიაო თავი „აპათიის ბურანს“. ნაწარმოებმა, ა.ფურცელაძის აზრით, „დაპსცა საშინელი ელდა და მოსწყვიტა წულები დაეარდნილს ხალხსა და ძველი აზრების პაგრონებსა, ბაგონები ოსმან-ალასი დარჩენ პირღიანი; ჯერ ღიღხანს ვერ მოეგნენ ცნობასა და ბოლოს, როდესაც მოიპოვეს გრძნობა, დახედეს, გადაიღეს, გადმოიღეს ეს თხზულება და როგორც სარკეში, ისე დაინახეს თავისი თავი“. დ.ჭონქაძის თხზულება ა.ფურცელაძის მიერ მიჩნეულია გამწარებული ქართველი გლეხობის სურათად, ძველი აზრების მქონეთა მხილებად. ეს თხზულება ეურნალის რედაქტორს სიხარულით მიუღია, მაგრამ მოკრძალებითა და შიშით დაუბეჭდავს, რადგან ემინოდა თურმე, ეურნალის ხელისმომწერთა წყრომისა. „სურამის ციხე“ იმდენადაა ა.ფურცელაძისათვის მნიშვნელოვანი, რამდენადაც მასში აღწერილია გლეხობის მდგომარეობა ბაგონყმობის დროს. ა.ფურცელაძეს მოსწონს იგი იმიგომ, რომ თხზულებაში დახატულია ნამდვილი ამბები და გამოყვანილნი არიან ნამდვილი ადამიანები, მოცემულია უღმობელი კრიტიკა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების დამაბრკოლებელი მიზეზებისა, რომ მასში ისმის პროტესტი ადამიანის დამონებისა და მისი პიროვნების გაქეღვის გამო.

ამრიგად, ა.ფურცელაძემ პირველსავე წერილებში, ვიდრე იგი მხატვრულ შემოქმედებას შეუდგებოდა, ჩამოაყალიბა შეხედულებანი ლიტერატურის დანიშნულებაზე და გამოკვეთა თავისი პოზიცია და განწყობილება, ამასთან სურვილი ბრძოლისა და შეტევისა ყოველგვარი უმსგავსობისა და ცხოვრების დამაბრკოლებელ მოვლენათა წინააღმდეგ.

ანგონ ფურცელაძის ესთეგიკური კრედოს საფუძვლად მისაჩნევია ქართველ სამოციანელთა შეხედულებანი, რომლის თანახმად ხელოვნების ნაწარმოების სრულფასოვნება წარმოუდგენელია ცხოვრების გაელენით წარმოქმნის გარეშე. იგი წერს: „ჩვენ სრულებით არ ვეთანხმებით იმათა, რომელნიცა გაბღევენ ძველს აზრს და იძ-

ახიან: ხელოვნება ხელოვნებისათვის უნდა იყოსო. ჩვენ ყოველთვის წინააღმდეგის ამრისანი ვიყავით“.

მომდევნო წერილებში, იმავე 1863 წელს, ა.ფურცელაძე აღრმავებს თავის აზრებს და უფრო რადიკალურად გამოთქვამს მათ. ჟურნალის რაობაზე და, კერძოდ ქართული ჟურნალის დანიშნულებაზე მისი აზრი არ განსხვავდება ი.ჭავჭავაძის მოსაზრებისაგან. ი.ჭავჭავაძის წერილი დასდებია საუბუძელად ა.ფურცელაძის შეხედულებას. ი.ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბეზედ“ არის ამოსავალი ა.ფურცელაძისათვის. „ყოველი კეთილსინდისიერი ჟურნალი უნდა ცდილობდეს, რომ ხალხს აუხსნას გონება, გამოიყვანოს თავის უშვერის მდგომარეობიდან და უჩვენოს ჭეშმარიტება და გზა ჭეშმარიტებისა. თუ ამის წინააღმდეგობის ქადაგება არ შეიძლება...იმას მაინც უნდა აკეთებდეს, რომ ხალხი უფრო და უფრო დაამონოს ამ გვარს ამრსა და რწმენასა“- წერს ა.ფურცელაძე.

მიუხედავად რწმენის სიახლისა, ა.ფურცელაძე, აკაკი წერეთლის მსგავსად, ი.ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბეში“ არ გადასულა თანამშრომლად და აკაკისავე მსგავსად თვით „ცისკარში“ აწარმოებდა კამათს ძველისა და ჩამორჩენილის წინააღმდეგ. მას ზოგჯერ უკიდურესი უარისმყოფელისა და ხელოვნების აეადმბახსენებლის, „ქართველი პისარევის“ სახელი ერქვა. ამისი მიზეზი უნდა ვეძიოთ იმ ენთუზიაზმში, რაც მისთვის დამახასიათებელი იყო საერთოდ.

რუსულ ლიგერატურაში გაჩნდა ნიპილისტი ბაზაროვი, რომელიც ანგრევს პუშკინის პოეზიას. ა. ფურცელაძე გაიტაცა ამ საზოგადოებრივ-ლიგერატურულმა მოვლენამ, დაწერა წერილი ნ.ბარათაშვილის პოეზიაზე, უარყო იგი, „ცრუ ოცნება“ უწოდა მას. „ჩვენ გვინდა პოეზიაშიც და ისეც, ვხედავდეთ საქმესა, ჭეშმარიტებას, ჩვენი გულის პასუხსა, ჩვენი თავის ცნობას, ჩვენს გარემოს...და არა თქვენს ოპიუმისაგან მთერალის დაგვარის რაღაც-რაღაცაებს, ვაშაუშსა...“ მან ნ.ბარათაშვილის პოეზია უსარგებლოდ მიიჩნია. „მკითხველი რაღაც მომზადებით შეუდგება კითხვას, და როცა გაათავებს, რჩება ხახამშრალი, გულცარიელი. ეს იმიგომ, რომ აქედან არ გამოაქვთ გონების მასაზრდოებელი ლუკმა...“ მართალია, ა.ფურცელაძის შეხედულებები უცვლელი არა ყოფილა. 60-70-იანი წლების კრიტიკული წერილები უფრო მკვეთრი იყო, ვიდრე იმ საუკუნის უკანასკნელ წლებში დაწერილისა, თუმცა, მაშინაც კი, როცა იგი უკიდურესი პოზიციის მპყრობელად ჩანს, იგი არ გაჰყოლია ბოლომდე რუსეთის ცნობილი უარმყოფლების ყველა შეხედულებას. იგი ზოგიერთი თანამედროვე და წინა ეპოქის მწერლის შემოქმედებას იწუნებდა იმიგომ, რომ იგი მემარცხენე სამოციანელი, ხელოვნების ნაწარმოე-

ბისაგან პირველ რიგში მოითხოვდა აზრსა და თანამედროვე საჭირობორგო საკითხებში გარკვევას და არა ნაწაროების მაღალ მხატვრულობას, თანაც ყოველგვარი შეფერადების გარეშე. ამასთან, მისთვის მიუღებელი იყო რაიმე ელემენტი პირადულობისა და ლიტერატურულ ნაწარმოებსაც სრულფასოვნად მაშინ თელიდა, როცა მასში ხალხის გამწარებული ცხოვრების ანარეკლი იყო მოცემული.

ა.ფურცელაძემ მხატვრული სიგევა გამოიყენა ხალხის დააუღებელი გონების საექიმოდ, სამოგადობრივი ცხოვრების დასწეული ორგანიზმის წამლად. ამიგომ მან დიდი ყურადღება მიაქცია აზრს, შინაარსს და მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო მხატვრულ შემოქმედებაში მსჯელობას, თეორიების წამოყენება-გამლასა და პუბლიცისტურობას.

ა.ფურცელაძის მოღვაწეობის დაწყება დაემთხვა რუსეთში და საქართველოში გლეხობის მდგომარეობით ინტელიგენციის დაინტერესების პერიოდს, როცა ყმა-გლეხის მდგომარეობას აფასებდნენ, როცა ადამიანთათვის ადამიანური უფლების წართმევის საკითხს ამუშავებდნენ. მის წინაშე დადგა საკითხი ქართველი გლეხობის მდგომარეობისა ბაგონყმობის უდიერ პირობებში. მწერალი ბაგონყმობას შეეხო როგორც თანამედროვეობაში, ისე წარსულშიც და აჩვენა, რომ ეს საშინელება არც ისგორიულად და არც თანამედროვეობაში სხვადასხვაგვარი არ ყოფილა, რომ ბაგონყმობის საფუძველი და მისი გამოვლინების ფორმები ერთგვარი იყო წარსულშიცა და მწერლის თანამედროვეობაშიც, რომ ეს სისგემა არღვევდა ეროვნული ორგანიზმის მთლიანობას. მან, გარდა პუბლიცისტური წერილებისა, მხატვრულ თხზულებებში, რომლებშიაც ქართველი ხალხის სოციალურ ფენებად დაყოფას შეეხო, მაღალი წოდების წარმომადგენელნი გამოიყენა მოქიმიკებად, უპრინციპობად, საკუთარ ღინზე და სურვილზე მდგომ ადამიანებად, რომელთაც დაუკარგავთ ეროვნული შეგნება და მხოლოდ შულისა და სეპარატიზმისათვის გადაუღვიათ თავი. მშრომელი გლეხობა ცხოვრობს არაადამიანურ პირობებში როგორც წარსულში, ისე აწმყოშიც, – ასეთია ა.ფურცელაძის აზრი.

თუ თავის პუბლიცისტურ წერილებში „სურამის ციხესა“ და „კაცია ადამიანზე“ მწერალმა დააყენა საკითხი სოციალური უთანასწორობისა და ერათის მიერ მეორის ჩაგვრისა, მხატვრულ შემოქმედებაშიც არანაკლებად მიუზლო მან ბაგონყმობის საშინელებათა მხილებას. იგი დამაჯერებლად ასახავდა ყმა გლეხთა მდგომარეობას, მებატონეთა გულქვაობას, მგზნებარე სიგყყითა და მწერლური სითამამით კიცხავდა გაბატონებულთა ველურ, უადამიანო და

მოკიდებულებას მშრომელი და უმწეო გლეხების მიმართ, ძირს უთხრიდა იმ შეხედულებას, ვითომც ჩვენში ძველად ბაგონყმობა სასიკეთო მოვლენა იყო.

ა.ფურცელაძე ქართულ ლიტერატურაში პირველია, რომლის თხზულებაშიც გამოჩნდა (დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხის“ შემდეგ) ის, რომ გლეხობის დარბევაში მებაგონეებს ეხმარებიან და ხშირად აქეზებენ კიდევ მთავრობის მოხელენი, ეკლესიის მსახურნი, ადმინისტრაციის წარმომადგენელნი. მწერალმა ცოცხლად გამოხატა მაშინდელი პოლიტიკური სისტემის ჩამორჩენილობა და უვარგისობა, აჩვენა ის, თუ რა დაბალ საფეხურზე იდგა სახელმწიფოებრივი სისტემა მეფის ხელისუფლებისა შედარებით იმ ქვეყნებთან, რომელთა საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი მმართველობის სისტემა პროგრესულად ეჩვენებოდა მას.

ა.ფურცელაძემ „მართაში“ და „მაყი ხეივანში“ გააკარა ანტი, რომ შეურიგებელ ბრძოლაში, რომელსაც გლეხობა აწარმოებდა თავისი ადამიანური უფლებების მოსაპოვებლად, საჭირო იყო შეთანხმებული ძალით წინააღმდეგობა და არა ინდივიდუალური ბრძოლა პიროვნებებისა. მამაკაცებთან ერთად ქალებსაც უნდა მიეღოთ მონაწილეობა პიროვნების სოციალური გათავისუფლების საქმეში.

პირველი ნაწარმოები, რომელიც ამ საკითხებს უძღვნა მწერალმა, იყო მოთხრობა „თოთა“, რომლისთვისაც ოსების ყოფა და ვითარება გამოიყენა მწერალმა. ოსი თოთა ყაჩაღად აქცია არსებულმა საზოგადოებრივმა ვითარებამ (აღსანიშნავია, რომ ა.ფურცელაძემ, როგორც მოთხრობაში „თოთა“, ისე „მართაში“ მასალა აიღო საქართველოში მცხოვრებ ოსთა ყოფიდან. მწერალმა კარგად იცის მათი ვითარება, ადათები და წესები).

მოთხრობა „თოთა“ მაშინ ცენზურამ მეტად შეამცირა და დაამახინჯა, მაგრამ მაინც არის შესაძლებლობა მისი მთავარი აზრისა და მიმართულების ამოცნობა-წაკითხვისა. მასში დაყენებული საკითხები უფრო ერცლად მწერალმა გადმოსცა „მართაში“ და „მაყი ხეივანში“.

1865 წელს დაწერა ა.ფურცელაძემ „მართა“, მოზრდილი მოთხრობა, რომელშიაც აღწერილია გლეხობის ყოფა-მდგომარეობა საქართველოში ბაგონყმობის გადავარდნამდე. მასში კარგად არის გარკვეული გლეხთა ცხოვრების დამაბრკოლებელი პირობების ძირი. მწერალი დაუფარავად აღნუსხავს ყველა ნაკლს, რაც საზოგადოებას ახასიათებს და დაურიღებლად ამათრახებს სისტემას, რომელიც საფუძვლად გამხდარა ბაგონყმობის არსებობისათვის. მოთხრობა „მართა“ დ.ჭონქაძის ნაწარმოების დიდი გავლენითაა დაწერილი, ზოგიერთ შემთხვევაში მის ადგილებს იმეორებს კიდევ. ა.ფურცელაძე შე-

იძლება ითქვას, აერცელეს დ.ჭონქაძის დამუშავებულ თემას და კიდევ უფრო უსვამს ხაზს ქართული გლეხობის უმწეო მდგომარეობას, უფრო ამახვილებს ყურადღებას იმ ბრძოლაზე, გლეხობაში რომ არის ჩასახული, კლასობრივ ურთიერთობას რომ გამოხატავს და თანდათან რომ ვითარდება.

ნაწარმოებში ორი სოციალური ფენა არის წარმოჩენილი - გლეხობა და თავადები, რომელთა ცხოვრებასაც მწერალი მათთვის დამახასიათებელი მხარეებით წარმოგვიდგენს: გლეხები შრომობენ, თავადები უსაქმრობენ. რას აკეთებენ ეს თავადები, რა არის მათი საქმიანობა? „ინათლებდა თუ არა, ესენი ამოიჩრიდნენ ილღიაში პურს, ამოილებდნენ წათხიდან ყველს და დაიკარგებოდნენ, მანამ კიდევ პურის ჭამის დრო მოუეიდოდათ“- ამბობს მწერალი. ეს ფენა უსაქმურია, პარაზიტული, მშრომელთა ხელისშემშლელი. უსაქმრობისაგან მათ ადამიანის გარეგნობაც კი დაჰკარგვიათ. „ახალუხს ატარებდნენ ფარჩისას, მაგრამ ესენიც იქამდე ნაცვეთი იყვნენ, რომ რაც უნდა კარგი თვალი გქონოდა, თუ წინდაწინ არ იცოდი, ვერ გაიგებდი რა ფარჩა იყო... წალებიდან ხშირად გამოეყოთ ყველა ფეხის თითებს თავი...ფეხშიშველა სიარულს ირჩევდნენ და ქალამანს კი არ ჩაიცვამდნენ...“ ამათი ძმა არის როსტომ გაბლაძე, მოთხრობის მთავარი პერსონაჟი. იგი უფრო გამოცდილია, საქმიანი, ქალაქში ნამსახური. როსტომი უფრო რაფინირებული თავადია ამ კლასის დამახასიათებელი ყველა ანგისამოგადოებრივი თვისებით. იგი გაბოროტებულია იმის გამო, რომ შინ არაეის უყვარდა. სწორედ ამიგომ ბავშვობიდანვე იმას ფიქრობდა, ისეთი რამ სამუალებზე მოეძებნა, რომ ყველასათვის გაესწრო, პირველი ყოფილიყო. მას ბოროტი ეგოიზმი განუყითარდა, გონება გაუმახვილდა, გამჭრიახი გახდა და, ამასთან, თავისი გლეხების რისხვად იქცა. მწერალი იძლევა მაღალი კლასის წარმომადგენელთა დეგენერაციის სურათს. გაბლაძეთა უსაქმური და უაზრო ყოფა მეტად ჰგავს ლუარსაბ თათქარიძის ყოფას.

მწერალმა გლეხები ადამიანური თვისებებით აღსავსენი დახატა მოთხრობაში, ისინი ანტიპოდები არიან თავადებისა. მშრომელნი, ადამიანობით აღბეჭდილნი, გულმართალნი და ერთურთის დამფასებელნი, ისინი ბატონების ყმები არიან, თავისუფლება წართმეულნი. როსტომ გაბლაძის მოახლე მართა ყველას უყვარდა, ურიგო სიჭყვას მისგან ვერაინ გაიგონებდა. ასეთივე ღირსებისა იყო გაბლაძის მეორე მსახური სოსიკა, რომელსაც მართა შეპყვარებოდა - სულგრძელი, მომთმენი. როსტომმა თავისი ყმები არაადამიანურ პირობებში ჩააყენა. ისინი ბატონს იგანენ იმისათვის, რომ სისხლის დაღვრას ერიდებიან, ამის ნებას ადამიანობა არ აძლევს მათ. მა-

ვრამ როცა ფიალა მოთმინებისა პირთამდე აევსოთ, მაშინ კი შეითქვენ გლეხები აბეზარი ბატონის თავიდან მოსაცილებლად. სოსიკა, ნინიკა, ღათო და სხვები გადაწყვეტენ როსტომის მოკვლას, მაგრამ გადაწყვეტ მომენტში მათ სძლევთ შიში სისხლის დაღვრისა. გლეხებში უკვე გაცოცხლდა მებრძოლი სულისკვეთება, იგი თანდათან მკვეთრდება. როსტომის მხარეზეა ხელისუფლება, მაგრამ გლეხები მაინც აღმართავენ ხელს ბატონის წინააღმდეგ. ორჭოფ გლეხებს მართა მიმართავს აღმგზნები სიყვეებით: „მასწავლეთ თოფის გატენა, გიჩვენებთ, თქვენ რომ ვერ გაგიბედიათ. მიყურეთ მე, დედაკაცსა, მიყურეთ როგორ თავი გამიმეგნია. სირცხვილის შემდეგ მე სიციცხლე აღარ მენანება თქვენსავეთ. ღღეს თქვენს ცოლებს დახადეს ჩიქილები, თქვენს ცოლებს დაასხეს თავზე ლაფი... თქვენ კი გარუმებულხართ... მომყევით მე და პირველი მე მივალ სისხლის დასალევად...“

მართამ ცეცხლი დაუნთო შეთქმულთ. მისმა სიყვეებმა დიდი გავლენა მოახდინა გლეხებზე.

ა.ფურცელაძე იმ აზრს ადგას, რომ ბატონსა და ყმას შორის მორიგება არ იქნება, მათი კლასობრივი ინტერესები ვერ შეთანხმდებიან, მათ შორის დამოკიდებულება სისხლის დაღვრით უნდა დამთავრდეს. გლეხობას ადრიდანვე შეგნებული არ ჰქონდა თავისი კლასობრივი არსი, ვერ წარმოედგინა, რომ შესაძლებელი იქნებოდა დაწესებული ურთიერთობის შეცვლა. სოსიკა („მართა“) პირველ ხანებში პასიურია, მაგრამ, როცა მის წინაშე დაისვა საკითხი მართასთან დაკავშირებისა და ბატონმა კი სიყვარულის უფლება არ მისცა, დაიწყო ბრძოლა როსტომ ტაბლაძესა და სოსიკას შორის, რასაც როსტომის ოჯახის ამოწყვეტა მოჰყვა. რამდენიმე ცდამ ამ აბეზარი თავადის მოკვლისამ, უშედეგოდ ჩაიარა; როსტომის გამოჩენა გლეხში ღონესა და შესაძლებლობას აღუნებდა, მაგრამ, როცა მოთმინების ფიალა აივსო, მაშინ კი სოსიკამ და სხვებმა იარაღი აისხეს და მიზანსაც მიაღწიეს. გლეხებმა თავისი სისხლისმსმელი მოკლეს.

1876 წლიდან ა.ფურცელაძე ცხოვრობდა და მსახურობდა ზუგდიდში, იგი სასამართლო დაწესებულების მოხელე იყო. სამეგრელოში მოპოვებული მასალით და მეგრელი გლეხობის ყოფის შესწავლის შედეგად მან შექმნა რომანი „მატი ხეივანი“.

ჩვენი ხალხის ცხოვრებაში მრავლად იყო გრატიკული მოვლენები. მწერალმა განსაკუთრებით გაამახვილა ყურადღება მათზე. სამთავროების სეპარატივისტული ზრახვანი, შუღლი და გაუგონარი ქიშპი, ფეოდალური აღვირაქსნილობა გლეხობის ისედაც სავალალო

მდგომარეობას უფრო ართულებდა. მათი დაწიოკება, ოსმალეთში გაყიდვა ძირს უთხრიდა ხალხის მომავალს. ყველა, ვისაც ძალა ჰქონდა, ყიდდა გლეხთა საგანგებოდ დარჩეულ ქალ-ყრმას. ოსმალეთისა და ეგვიპტის ბაზრები საესე იყო დასაველეთ საქართველოდან გყვედ წასხმული ახალგაზრდებით.

„მაცი ხეგია“ დაწერიით ა.ფურცელაძემ პასუხი გასცა მათ, ვისაც წარსული სათნოების სამეფოდ წარმოედგინათ. მარღანიები, ჩიჩუები, შერვაშიძეები, დადიანები და სხვანი ერთურთს შორის და ყველა ერთად მთავრის წინააღმდეგ აშლიდა, ერთმანეთს ესევიან, ანგრევენ, წვავენ და იწვის პირველ რიგში გლეხის სახლ-კარი, ინგრევა პირველ რიგში მრავალტანჯული გლეხის ოჯახი. ყოველგვარი ბოროტება, ქურდობა, ძარცვა, კვლა, არის შედეგი სოციალური უთანასწორობისა.

„მაცი ხეგია“ იმითაა საინტერესო, რომ მწერალმა შეძლო აღწერა და განეზოვადებინა მეგრული გლეხის მდგომარეობა. ნაწარმოებში დახატული ვითარება მეგნაკლებად საქართველოს ყველა კუთხეშია მოსალოდნელი. „გლეხკაცობა სრული კუთვნილება იყო თავისი ბატონისა და მთავრისა. იმას უნდა შეენახა ესენი სულიან-ხორციანად. გლეხების ცოლები და ქალებიც ბატონებისა და მთავრის სრულს უფლებამი უფრო იყენენ, ვიდრე ქმრისა და მამისამი. გლეხკაცი ითმენდა ყველა ამას უნებლიეთ. ისინი უკიდურესობამდინ მივიდნენ, მაგრამ მაინც კიდევ ამ მდგომარეობიდან გამოსასველელ ღონეს ვერა ჰხედაედნენ“.

ნაწარმოებში დახატულია გიპური სურათები ფეოდალური აშლილობისა, თავადთა შორის განუწყვეტელი თავდასხმებისა და ბრძოლებისა. ყველაზე მეტად ამ მდგომარეობით იჩაგრებოდა გლეხი, მეციც, იგი ფიზიკურად და მორალურად ნადგურდებოდა - მათ იტაცებდნენ, ყიდნენ აღმოსაველეთ ქვეყნების ბაზრებზე. ეს გიპური სურათები იყო ძველი ყოფისა საზოგადოდ.

„მაცი ხეგია“ მეტად პოპულარული ნაწარმოებია მისი მთავარი პერსონაჟების-ეკასი და მაცის საოცარი თავგადასაველითა და ხიფათით აღსავესე ბედით.

ა.ფურცელაძემ გლეხობის ყოფა ბატონყმობის გადაყარდნის შემდეგი დროისაც აღწერა. საგლეხო რეფორმამ გლეხის მდგომარეობა ვერ შეცვალა. ბატონყმობა მოისპო, მაგრამ გლეხი მაინც ვერ გათავისუფლდა, მან ვერ მიიღო მიწა, იგი ყოფილი ბატონის, ახლანდელი მემამულის შემყურე დარჩა. ბატონყმური მეურნეობის ნაშთები, დიდი გადასახადები და მემამულისათვის მიწის გამოსასყიდი ფასის გადახდა, რაც ხშირად გლეხური მეურნეობის შემოსაველს

აღმატებოდა, იწვევდა გლეხთა ეკონომიკურ გაჩანაგებას. კაპიტალისტური წარმოების განვითარებამ სოფლის მოსახლეობა დაანაწილა და მათ შორის მოურიგებელი ბრძოლა გააჩაღა. სოფლის მოსახლეობის დაყოფა ქონების მიხედვით ღარიბი გლეხობისათვის აუტანელი შეიქმნა. სოფლის უფროსობა მდიდარმა ნაწილმა იგდო ხელში. სასოფლო გადასახადებს ყველაზე ერთნაირად ანაწილებდნენ. გადასახადი ადელი გასასტუმრებელი იყო შეძლებულთათვის, მაგრამ, ისეთი ადამიანისათვის, ვინც კევრს ნაცარში აცხობს, აუტანელი და შეუძლებელი გახდა. ასეთია ნაცარკვერაძე, არაფრის მქონე გლეხი, რომელიც გადასახადის მიხედვით გათანასწორებულია შეძლებულებთან. ამ ქიგესა ნაცარკვერაძის ყოფა არის აღწერილი მოთხრობაში „ქიგესა“.

ა.ფურცელაძის იმ თხზულებათა მიხედვით, რომლებშიც მწერალს გლეხთა მდგომარეობა აქვს აღწერილი, შეიძლება თვალი გაედევნოს ცვლილებებს, რაც ხდებოდა ქართულ სოფელში ფეოდალური ურთიერთობის რღვევისას და კაპიტალისტური წარმოების განვითარების პროცესში. თუ „მართა“ ასახავდა გლეხთა ყოფას ბაგონყმურ პირობებში, სხვა ვითარება არის აღწერილი მოთხრობაში „ქიგესა“, რომელსაც ქვესათაურად უწერია –ამბავი სახელმწიფო სოფლის ცხოვრებიდან.

ამ პაგარა თხზულებაში ა.ფურცელაძემ ცოცხლად წარმოსახა არა მხოლოდ ქიგესა, არამედ, საერთოდ, ღარიბი, უბადრუკი, მიწასთან გასწორებული გლეხობა. ნაწარმოები დაწერილია 1871 წელს, როცა ქართულ სოფელში მომძლავრებული იყო მოსახლეობის დიფერენციაცია. სწორედ ეს ვითარება ასახა მწერალმა მოთხრობაში. მისთვის ცნობილია ყველა წერილმანი გლეხობის ყოფისა, ამიგომაც უშუალოდ და პირდაპიროდ დახატული ქიგესას სახე დიდხანს რჩება მკითხველთა მეხსიერებაში.

მწერალი აღწერს გამოგონილ სოფელ ბრიყეთიანში მომხდარ ამბავს, სადაც გლეხები შეძლების მიხედვით დაყოფილნი არიან ლიგრიანებად, სამჩარექიანებად, ნახევარლიგრიანებად და ჩარექიანებად. მაგრამ სოფელში არიან ისეთებიც, რომლებიც ამ დანაყოფში ვერ ხედებიან, რადგან მათ სულის გარდა არაფერი გააჩნიათ. ბუნებრივია, სოფლის თავკაცები შეძლებული გლეხები არიან, რომელნიც თავისსავე მემობლებს, თანასოფლელებს—ქიგესა ნაცარკვერაძეს, ბერო ბურტყლაძეს, მოსე მწყერაძეს და მათს მსგავსთ მეტად ავიწროებენ. მოზრდილი ნაფუზრის პატრონმა ცეციაშვილმა და ქიგესა ნაცარკვერაძემ, რომელსაც ერთადერთი ძროხა მიმშლილთ მოუკვდა, ერთნაირი გადასახადი უნდა გადაიხადონ –ასეთია სოფლის თავ-

კაცთა გადაწყვეტილება. ამ ნიადაგზე ჩნდება უკმაყოფილება და ჩხუბი, რაც მთავრდება ქეტის გრიალით და ცემა-ტყეპით. ამის შედეგად ბურგყლაძე და ნაქარკვერაძე არიან დალურჯებულნი და დასისხლიანებულნი. დაჩაგრული გლეხები სიმართლისა და სამართლის საძიებლად ქალაქს მიდიან, საიდანაც ისევე გაწბილებულნი დაბრუნდებიან, როგორც სოფელში იყვნენ. მწერალი უფრო ამუქებს საღებავს იმით, რომ ქიგესას 14-15 წლის გოგო მარო, რომელიც ბატონთან იდგა მოსამსახურედ, შინ შერცხვენილი დაბრუნდა. გამწარებული ქიგესა სასოწარკვეთილი იძახის: „წავეალ. ხელმწიფესთან წავეალ...ღმერთამდინ ვიელ, ღმერთამდინა...რაღად მინდა თავი ცოცხალი...“

ა.ფურცელაძემ თხზულებაში დახაგა ქიგესას მსგავსი უღარიბესი, უუფლებო, დამცირებული ადამიანების მთელი წყება, რომლებიც მდიდარი გლეხების, ეაჭრების, დაწესებულებათა მოხელეების ნებასურეილს ასრულებენ.

ასეთ ყოფაშია გლეხობა საგლეხო რეფორმის მეორე დღეს.

70-იან წლებში ა.ფურცელაძე უკვე ნაცადი მწერალი იყო. მან გარკვეული როლიც კი შეასრულა ხალხოსნური მიმდინარეობის განვითარებაში. კავშირი ხალხოსნებთან მწერალმა უმთავრესად გამოხატა ეკონომიკური ხასიათის წერილებით, რომელთაც ჟურნალ „მნათობში“ და გაზეთ „გუთნის დედაში“ ბეჭდავდა 70-იან წლებში.

„მნათობსა“ და „გუთნის დედაში“ გამოქვეყნებულ წერილებში („ჩენი საღლოელელო“, „სასოფლო წერილები“, „სასოფლო ბანკებისა და მამულის საერთო მფლობელობის თაობაზე...“) ა.ფურცელაძე სარგებლობდა რუსი „ნაროდნიკებისაგან“ მიღებული თემური საერთო მფლობელობის იდეით, რომელიც ხალხის ეკონომიკური კეთილდღეობის ქეაკუთხედად უნდა გადაქცეულიყო. ცხადია, როგორც ყველა ხალხოსანს, მასაც ამ დროს ახასიათებდა წინააღმდეგობანი. ამროვნების ასეთმა მიმდინარეობამ, რასაკვირველია, გავლენა მოახდინა მის მხატვრულ შემოქმედებაზეც.

კაპიგალისტური სამყაროს კრიტიკა ა.ფურცელაძეს გამლლი აქვს პიესაში „ავაზაკნი“, რომელშიც აღწრილია ე. წ. „ბნელი სამეფო“, სადაც არაა ერთურთის დანდობა, ერთურთის შეწყყნარება. ამ „ბნელ სამეფოში“ გაბატონებულან ეაჭრები, ჟლიდი და მექრთამე ჩინოსნები, მაგყუარა ადვოკატები და სამმართველო სისტემის უსინდისო წარმომადგენლები. ნაწარმოებში დახატულია სიჩლუნგის პატივისცემა და დაწიხლეა ადამიანობისა. ბურჟუაზიულ-კაპიგალისტური შეგნების მქონე საზოგადოება ახშობს სიახლეს, ამრის მოძრაობას. ქვეყანაზე ფულია გაბატონებული და ფულის რაოდენობა

განსაზღვრავს ადამიანის ადგილს საზოგადოებაში. მწერალმა ამხილა აეაზაკური და მტაცებლურ-მომხვეჭელი ბუნება გაბატონებული საზოგადოებისა. ჰავაქა დილანოვის, ზახარ იაგორიჩის, მინას ივანიჩის მტაცებლურ საქმიანობასა და უადამიანობას არავეინ რეგლამენტს არ უღებს, მათი ყაჩაღობა ხელისუფლებისაგანაც და საზოგადოებისაგანაც ნებადართულია.

ა.ფურცელაძის თხზულებებში უმნიშვნელო ადგილი უჭირავს ეკლესიის მსახურთა, მკითხავთა, ექიმბაზითა მოღვაწეობის, ცრუმორწმუნეობის დამღუპველი გავლენის აღწერას. მისი გმირები მოაზროვნე ახალგაზრდები არიან, რომელთაც შესწევთ უნარი ანალიზი გაუკეთონ სახელმწიფოსა და საზოგადოების არსს, იქონიონ მოწინავე აზრები, რომელთა მიზანი ამქვეყნიური ადამიანური ყოფის მოწესრიგება არის, არის დამყარება სოციალური თანასწორობისა, ადამიანთა შორის ნამდვილი ადამიანური და გულწრფელი დამოკიდებულებისა. ეს ახალგაზრდები მსჯელობენ მომავალი საზოგადოების აუკარგზე. სვიმონ ბაღლაძე, ბესარიონ ვარგისაშვილი, ვასილ ნაწრეგიშვილი და სხვანი გონიერი ახალგაზრდები არიან, მათ ანალიტიკური აზროვნების უნარი აქვთ, მგზნებარედ საუბრობენ, რითაც ახალგაზრდა თანამზრახველებს იჩენენ.

ა.ფურცელაძე სხვა თხზულებებშიც ახდენს ახალგაზრდა ადამიანთა პროგრესული შეხედულებების დემონსტრირებას, კერძოდ, სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ მათ ამხედრებას, ან ბურჟუაზიული ყოფისაგან გაქედილი პიროვნების დამცველად მათ აღმეგებას. ამ ახალგაზრდული ძალის ღირსება განათლებისადმი ღტოლვაა, დემოკრატიული აზროვნებაა, კონკრეტულ პრობლემათა გადაწყვეტისაკენ მისწრაფებაა.

მსგავსი ინტელიგენტის სახე პირველად ან. ფურცელაძემ დახატა მოთხრობაში „მართა“, თავად როსტომ გაბლაძის ძმისშვილის, დავითის სახით. დავითს შეგნებული აქვს, რომ ახლოვდება გლეხობის სოციალური გათავისუფლების დრო, მაგრამ მას, ავტორის დახასიათებით ნაკლად, „ენით ყოჩაღობა“ გამოჰყოლოდა, მას არა პქონოდა თავი „საქმებელ საქმის მიყვანისა“. ბიძასთან მოლაპარაკებისას განცდილი მარცხის შემდეგ იგი გლეხებთან აღიარებს - როსტომთან ვერა გაეაწყურაო.

დავითის მსგავსად, ა.ფურცელაძის სხვა ნაწარმოებში გამოხატული ნასწაველი ახალგაზრდებიც მაღალი ფენიდან არიან გამოსულნი. მწერალი მათ აკისრებს ცხოვრების უკუღმართობის გამოსწორებისათვის ფიქრსა და ზრუნვა-საქმეს. ესენიც ეწამებიან საზოგადოების წევრთა წამებით, მათი გულებიც კეთილშობილი ზრახვებით

არის აღსავეს, მზად არიან ყველაფერი ჯუმანური გრძნობების კარნახით მოიმოქმედონ. საუბედუროდ საზოგადოება ცრუ რწმენით, დროგადასული ტრადიციებითაა შებოროტილი, მას არ შესწევს სიკეთით აღგზნებული ახალგაზრდის დაფასების უნარი, რის გამოც იგი ფარ-ხმალს ყრის, შუა გზაზე ჩერდება, ხსნისა და დახმარების ობიექტს შუა წყალში ხელს შეუშვებს და გადარჩენის იმედს უხშობს.

საინტერესოა და ხაზგასმული ნაწარმოებში „სამის თავგადასავალი“ - სეიმონ ბაღლაძის სახე. მან გაუძლო ყოველგვარ წინააღმდეგობას, დასძლია შიმშილი, დაცინება - შეურაცხყოფა და მეძავე მამასთან დამოკიდებულებაში გამოამქლავნა მაღალი ადამიანური თვისებები. აფურცელაძემ ამ ნაწარმოებში მრავალი საინტერესო ამბავი და ბევრი ადამიანი აღწერა. ის სურვილები, რომლებიც ამოქმედებდა სეიმონს, სამოციანი წლების რუსულ ლიტერატურაში უკვე დამუშავებული იყო. ამ შემთხვევაში ან. ფურცელაძეს მაგალითი შეეძლო აელო ნ.ჩერნიშევსკის რომანიდან „რა ვაკეთოთ?“

სეიმონ ბაღლაძის მსგავს ადამიანებს, მართალია, ხალხისათვის სამსახურის გაწვევის დიდი სურვილი ამოქმედებთ, მაგრამ ისინი მეტად უსუსური არიან, ხშირად საქმეს შუა გზაზე თავს ანებებენ და გარბიან სოფლიდან ქალაქში, ქალაქიდან სოფელში, საქართველოდან საზღვარგარეთ, სურვილებითა და ჯან-ღონით აღსავსენი უაზროდ იღუპებიან. ეს პერსონაჟები „მონანიე აზნაურებიც“ არიან, რომლებიც წინაპართა მიერ დაშვებულ შეცდომათა გამოსწორებას ცდილობენ, მაგრამ დაწყებული საქმე დასასრულამდე ვერ მიიყვანთ უხერხემლობისა და პრაქტიკული ცხოვრების უცოდინრობის-გამო.

სეიმონ ბაღლაძის სახე ა.ფურცელაძემ შემდეგ არაერთხელ აამეტყველა. 1873 წელს დაწერილ თხზულებაში - „ჩვენებური საქმის ბოლო“, ბაღლაძის ორეული ვასილ ნაწრეტაშვილი დახატა.

სეიმონ ბაღლაძე („სამის თავგადასავალი“), ვასილ ნაწრეტაშვილი, („ჩვენებური საქმის ბოლო“), მიმო („ვაი, მართალთ!“) შესანიშნავი აზრის მქონენი არიან, მათ უნარი აქვთ მსჯელობისა, შეიარაღებულან თეორიული ცოდნით, მაგრამ არ ყოფნით პრინციპულობა.

გმირი მოთხრობისა „ვაი მართალთ“, მიმო, მაგალითად, გაბედულად შეუდგა პროგრესის შუქით განათებულ გზას, მაგრამ, მალე ტყდება და საკუთარი ქვეყნისთვის გამოუსადეგარი ხდება. მიმოს სახეში აგერცენისა და ი.გურგენეის მიერ გამოხატული ახალგაზრდების ხასიათები მოაქცია მწერალმა. საზოგადოებასა და ამგვარ ადამიანთა შორის შეუთანხმებლობა სუფევს, კონფლიქტიც ამიგომ ხდება მათ შორის, რის შედეგადაც პიროვნება მარცხდება.

მიშო ჰგავს ი.გურგენიევის რუდინს, უაღრესად განათლებულ ადამიანს, მაგრამ ფრაზიორს, რომელსაც საქმისათვის ხელი ვერ მოუკიდნია, მიშოც მაღალი გონების პატრონია, მალე ხიბლავს ადამიანს კარგი ლაპარაკით, მაგრამ საქმეს ვერც ის უძლევბა. ამიგომაც მიეღგვის საზოგადოებისაგან განდგომას, საზღვარგარეთ ცდილობს გამგზავრებას. ბოლოს მიაგოვა სამშობლო, ჯერ გარიბალდის რამმში ჩაეწერა, შემდეგ კი პარიზის კომუნარებში გაერია და ბარიკადებზე ბრძოლის დროს დაეცა.

ნ.ჩერნიშევისკის რომანში, რომელიც ა.ფურცელაძის იდეალების განხორციელება იყო, იღვა საკითხი ქალთა უფლების შესახებ. რევოლუციურმა და დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ სერიოზული ყურადღება მიაქცია ქალის ემანსიპაციის საკითხს. მათ ქალის თანასწორუფლებიანობა მიიღეს და მხატვრულ შემოქმედებაშიც დიდი ადგილი დაუთმეს მას. ა.ფურცელაძემ, პირველმა ქართულ ლიტერატურაში, დააყენა საკითხი ქალის ოჯახური და სასკოლო აღზრდის თაობაზე. მისი ნაწარმოებები, რომლებიც ახალგაზრდობის საქმიანობას და მათ გეგმებს ეხება, განეკუთვნება ქალთა საკითხსაც. მწერლის იდეალია ქალის მონაწილეობა საქვეყნო საქმეებში. ა.ფურცელაძის მოთხრობათა გმირი მამაკაცები თეორიულად და პრაქტიკულად ეხმარებიან ქალებს, რომელთაც ესაჭიროებათ განათლებაც, სწავლაც, საზოგადოებრივი ცხოვრებაც.

ა.ფურცელაძემ თავის შემოქმედებაში დიდი ადგილი დაუთმო ისტორიულ თემას. საქართველოს ისტორიიდან მას იტაცებს ერთი მომენტი, მეტად თავისებური და საშინელი პერიოდი ჩვენი ქვეყნის წარსულიდან – შაჰ-აბასის შემოსეუანი და ქართველთა თავდაცვითი ბრძოლა გიორგი სააკაძის მეთაურობით. ქართველი ხალხის ცხოვრების ამ ისტორიულ მონაკვეთს მწერალმა მიუძღვნა მოზრდილი გამოკვლევა – „ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად და საქართველოს შესაერთებლად ანუ გიორგი სააკაძე და მისი დრო“. გიორგი სააკაძის პიროვნებით დაინტერესება საკმაოდ დიდხანს გაგრძელებულია. გიორგი სააკაძეზე დაწერილი გრაგედია „დიდი მოურავი“, პოემები „მარაბდა“, „თამარ ღაზნელი“, მოთხრობები – „დავით ასლანიშვილი-ჯანდიერი“ და „შეთქმულება გიორგი სააკაძისა“. ისტორიის თემაზე დაწერილი თხზულებებისა და გამოკვლევის მიზანი არის ჩვენება იმ აშლილობისა და დაქსაქსვისა, რითაც ხასიათდება ფეოდალური საქართველო. უაღრესად განვითარებული სეპარატიზმი, წერილმან ინტერესთა წინ წამოწევა, ერთურთის წინააღმდეგ ბრძოლა, ძმათა შორის სისხლის ღერა – აი ის ფაქტები, რაც დამახასიათებელი იყო ძველი, ფეოდალური საქართველოსათვის. ზოგიერ-

თი ქვეყნის გამგებლისა და დიდ საგვარეულოთა უაზრო ნაბიჯები, რაც საფუძველი იყო ქვეყნის ნგრევისა („ბავრაგონების დიდება“), საგვარეულო შულღი და ქიშპი („თამარ ღაზნელი“), დიდ თავადთა გესლიანი დამოკიდებულება გულშემატკივართან („დიდი მოურავი“) ა.ფურცელაძეს ხშირად აუწერია. იგი ისტორიული თემის დამუშავებისას იმ პრინციპებით ხელმძღვანელობდა, რომლითაც ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი. მათ საქართველოს წარსულიდან ამოკრიფეს სამშობლოს სიყვარულისა და მისი დაცვის გამომხატველი მესანიშნავი ეპიზოდები და თანამედროვეთ მიუთითეს ქვეყნისათვის ბრძოლის საშუალებებზე. ა.ფურცელაძემაც ამას მიაქცია ყურადღება და, თითქოს უფრო დაახასიათა საქართველოს წარსულში მოქმედი ძალების როლი, დაინახა ის საქმეები, რასაც აკეთებდა მაღალი წოდება საქართველოს მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის დანგრევის საქმეში.

ა.ფურცელაძემ ი.ჭავჭავაძის მსგავსად მაგიანეებში ხალხის ყოფა ვერ ამოიკითხა და ამიგომ მიზნად დაისახა თვით შეექმნა ხალხის მდგომარეობის ამსახველი თხზულებები. მისი შეხედულებით, ისტორია არ იძლევა ნამდვილ ცნობებს:

ჩვენთ მაგიანეთ დამწერელნი ყურს არ უვლებენ არცა ხალხსა და არცა ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, ისინი მარტო მეფეთა და სარდალთ იცნობდნენ და აგვიწერდნენ მათს ომებს და მათს ამხედრებას.

დაჯდა ბაკური ქართლის მეფედ, მოკედა ბაკური, ბაკურის შემდეგ დაჯდა ფარსმან, კაცი უძლური, სუმბატის შემდგომ მეფედ დაჯდა ბავრაგ რეგენი, მოკედა რეგენი, სუმბატ, დავით და სხვა მეფენი.

(“თამარ ღაზნელი“, თავი 4, სტრ. 2-3).

ასეთია მწერლის აზრით, საქართველოს ოფიციალური ისტორია. ამის საწინააღმდეგოდ პოემამი „თამარ ღაზნელი“ მწერალმა დახატა სახალხო გმირი-ბერო ღვალიძე, რომელიც დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლაში გაუძღვება ხალხს. ძველი პოლიტიკური ყოფის კრიტიკით ა.ფურცელაძე გამოდის სახელმწიფოებრივი სიმტკიცისა და ძლიერი ადგილობრივი მმართველობის მომხრედ. ქვეყნის სათავეში უნდა ისეთი გონიერი და გამოცდილი სტრატეგი იდგეს, როგორც გიორგი სააკაძე იყო.

ისტორიულ თხზულებებში მწერალი გვიხატავს ქართველი ქალის, ქართველი დედის გმირულ სახეებს. ქეთევან დედოფალი საყვარელი გმირია მწერლისა, რომლის პატრიოტიზმზე და გამძლეო-

ბაზე ბევრს მსჯელობს, როგორც გამოკვლევაში, ისე მხატვრულ თხზულებებში. პოემაში „თამარ ლაზნელი“ დაწერილებით არის აღწერილი ქეთევანის წამება, ამასთან ერთად, მასში დახატულია მეორე თავდადებული ქართველი ქალის, გივი ლაზნელის ასულის - თამარის სახე, რომლის სიმკვიცეს ვერაფერითაა მუქარა ვერ არყევს. ასეთივე სახე ქართველი ქალისა გახლავთ ხერხეულიძეთა დედა პოემიდან „ცხრა ძმა“. კეთილშობილი აღმზრდელი ბრძოლის ეულზე ისტუმრებს შვილებს და თავადაც გმირულად იბრძვის. ისტორიულ-პატრიოტული თემა აქვს მწერალს დამუშავებული, აგრეთვე, პიესაში „ასული ისრაელის“.

ა.ფურცელაძე კარგი ოსტატია თემის ამორჩევისა. მწერალი ცხოვრებას მისდევს ფეხდაფეხ და ყველა მნიშვნელოვან მოვლენას ცოცხლად და სწრაფად ესმაურება. იგი ქადაგებს არსებული წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლას. თამამად ამხელს საზოგადოებრივი ყოფის უარყოფით მხარეებს, დაულაღავედ ებრძვის ქართველი ინტელიგენციის უნიათობასა და შემოქმედებითი ძალების მოღუნებას, სიგყვიითა და ლაპარაკით გატაცებას, მოითხოვს პრაქტიკული საქმიანობის გაძლიერებას და ჯვარზე აკრავს მოლაყბესა და უხერხემლოს. მწერალმა გაილაშქრა ბურჟუაზიულ-კაპიტალისტური საზოგადოების მტაცებლური ინტერესების წინააღმდეგ და არაერთგან ამხილა მისი მკვლური გაუგანლობა. მწერალმა ამხილა ხელისუფლებისა და ხალხის მოთხოვნილებათა შეუთანხმებლობაც. ა.ფურცელაძე თავისუფლების მქადაგებელი იყო, განსაკუთრებით უყვარდა თავისუფლებისათვის მებრძოლი ადამიანი და ხალხი. დიდი გატაცებით ეწეოდა იგი გარიბალდის პიროვნებისა და მოღვაწეობის პოპულარიზაციას.

ა.ფურცელაძის შემოქმედება აქტუალური და იდეურად ღონიერია, მაგრამ, სამწუხაროდ, მხატვრულობას ნაკლები ყურადღება აქვს დათმობილი. მწერალი შემოქმედებას იყენებს საქადაგებლად, ამრთა გადმოსაცემად. ამიგომაცაა, რომ მისი თხზულებები აღსაყვება იდეებით, შინაარსით და ნაკლებად, გამოქანდაკებული ფორმითა და სახეებით. ნაწარმოების აღნაგობაც თავისებური გააჩნდა მას. დიდი მასალა და დიდი თემა საშუალებას არ აძლევს კონკრეტული მომენტები წარმოადგინოს და მათზე ყურადღების გამახვილებით, მხატვრული დეტალიზაციის საშუალებით, ისინი გიპურნი გახადოს. მასალის სიუხვე ხშირად ჭარბობს და ამიგომ ხშირადვე მის თხზულებებში გვიან ჩნდება მთავარი გმირი. ნაწარმოებთა სტილი გაუბრალოებულია, მწერალს უყვარს ისეთ ამბავთა დეტალიზაცია, რომელნიც სიახლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანს არას წარმოადგენენ, მის თხზულებათა გმირების გვარებიც წინასწარ განსაზღვრავენ მათს

ხასიათს: ნაცარკვერაძე, ბურცულაძე („ქიგესა“), ტაბლაძე („მართა“), მეღვარიძე („ევი მართალთა“) და სხვანი, და მკითხველს წინასწარ აწვდიან ცნობებს გმირის ხასიათის თაობაზე. მწერალი უხვად მიმართავს სიზმრის მოტივს.

ა.ფურცელაძის მხატვრული შემოქმედებისა და პუბლიცისტიკის ენა აღსაყვამია რუსიციზმებით, რაც ავტორს სრულიად არ ეჩოთიერება. დანიელ ჭონქაძეს კი უსაყვედურებდა ბარბარიზმებით ნაწარმოების გადაგვირთვას. მისი საუბარი ყოველთვის საამო მოსასმენი ყოფილა, „ლაპარაკში ენაწყლიანობას იჩენდაო“, „ანტონი რომ სახლში შემოვა, კელლებიც კი იცინიანო“, – გადმოგვცემენ მემუარისტები.

პროფ. სიმონ ხუნდაძე, წერილში „ანტონ ფურცელაძე და ეგნატე ნინოშვილი“ წერდა, რომ ამ ორ მწერალსა და პუბლიცისტს შორის არსებობს იდეური ნათესაობა, რაც ისტორიული თანამიმდევრობით უნდა აიხსნასო, რომ ა.ფურცელაძემ თავისი მხატვრული შემოქმედების თემატიკითა და პუბლიცისტიკის მოტივებით ისტორიულად შეამზადა ნიადაგი ეგნინოშვილის აღმოსაყენებლად. ის, რაც ვერ შეძლო ან.ფურცელაძემ თავისი ეპოქის ხასიათის გამო, საცნაური და შესაძლებელი გახდა ეგ. ნინოშვილისათვის, რადგან მან წინა ეპოქის მწერალთა და ა.ფურცელაძის გამოცდილებით ისარგებლა და გადაიქცა მეცნიერული სოციალიზმის მიმდევრად. სხუნდაძე აჩვენებს იმ ადგილს, რომელიც ეპყრა ა.ფურცელაძეს ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიაში.

ა.ფურცელაძემ წინა რიგში წამოაყენა პიროვნება, მისი გონება და შეგნება, მას დააეალა საზოგადოებრივი ცხოვრების შეცვლა, მაგრამ ეს შეგნება დაირღვა ისტორიული განვითარების კანონით, რადგან კაპიტალიზმის განვითარებამ და ახლი საწარმოო ურთიერთობის დამყარებამ საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდამქმნელ ფაქტორად პროლეტარიატის რევოლუციური ძალა დაადგინა.

ა.ფურცელაძემ თავის თანამედროვე მწერლების მსგავსად კრიტიკული რეალიზმის მეთოდი გამოიყენა. მწერალი თავის ინტელიგენტ გმირებთან ერთად აღმოფოთებულია არსებულთ, იბრძვის მის გარდასაქმნელად, მაგრამ, თუ მას მათთან ერთად მკლავი უსუსტდება, იმის გამო, რომ მაშინდელი საზოგადოებრივი შეგნება და აზრი მეტ და სხვაგვარ შესაძლებლობას ვერ ქმნიდა. მწერლის პიროვნებაში კი იმდენად დიდი იყო მისწრაფება რევოლუციური გარდაქმნის იდეისაკენ, რომ თავისი ერთი გმირი, რადგან მას საქართველოში

¹ ჟურნ. „ქართული მწერლობა“, 1929, № 11-12

სამოქმედო ასპარეზი ვერ მოუნახა, ფრანკ კომუნარებში გაურია და „კაცის სიმართლისათვის“ მსხვერპლად შესწირა.

სიმართლისათვისა და ადამიანობისათვის ბრძოლა ამოქმედებდა ანტონ ფურცელაძეს, რაც მან თავისებურად გამოსაგა თავის მხატვრულ შემოქმედებაში.

XIX საუკუნის 80-იანი წლები

XIX ს. 80-იანი წლები რთული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარებით ხასიათდება. ერთი მხრივ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობის აღმავლობა, მეორე მხრივ, რეაქციის გაძლიერება. ლიბერაგურასა და საერთოდ, კულტურულ ცხოვრებას გონს ჯერ კიდევ სამოციანლები აძლევენ, მაგრამ სამწერლო ასპარეზზე უკვე გამოჩნდნენ ხალხოსნური მწერლობის წარმომადგენლები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ სწორედ 80-იან წლებში მოღვაწეობას იწყებენ ა. ყაზბეგი და ვაჟა-ფშაველა. 80-იანი წლებიდან იწყებენ საქმიანობას დრამატული საზოგადოება და ქართული თეატრი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ჩნდება ახალი პერიოდული გამოცემები და ა. შ. ასპარეზზე გამოდის კრიტიკოსთა და პუბლიცისტთა ახალი თაობა. მწერლობის განმსაზღვრელი მხატვრული მეთოდი კვლავ რეალიზმია, თუმცა ემპირიულ-ნატურალისტური ტენდენციებიც არაა გამონაკლისი. ყოველივე ამან განაპირობა 80-იანი წლების თავისებურებანი საქართველოში.

* * *

70-იანი წლების დასასრულსა და 80-იანი წლების დამდეგს საგრძნობლად გაძლიერდა რეაქცია მიუღს რუსეთის იმპერიაში. მით უფრო ეს იგრძნობოდა შემოერთებულ ქვეყნებში, სადაც სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობაც ემატებოდა. საქართველოში გაძლიერდა შევიწროება ეროვნული ენისა, თეატრისა, სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა. ამიგომ იყო, რომ ქართველი მწერლები, უწინარეს კი ქართველი სამოციანელები შეუპოვრად ებრძოდნენ რუსეთის ხელისუფლების კოლონიურ ღონისძიებებს. უპირველესი საგანი ზრუნვისა ქართული ენა იყო. იმხანად ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა მშობლიური ენა განედევნა თვით დაწყებითი სკოლებიდანაც კი. ამას მოჰყვა იჭავჭავაძის, ა.წერეთ-

ლის, ს.მესხის, კ.ლორთქიფანიძის, ი.გოგებაშვილის და სხვათა საპროტესტო გამოსვლა ქართულ პრესაში. 1881 წელს ი.ჭავჭავაძე კატეგორიულად აცხადებდა: „რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული - ენაა, ამიგომაც გლანქი ხელი უმეყარის მოხელობისა ყველაზედ უწინარეს ენას მისწვდა. თუ რომელსამე მოხელის ხელს ამ შემთხვევაში აზრი რამ ამოქმედებდა, ეგ ის აზრი იყო, რომ სახელმწიფო ენაზედ არ ლაპარაკობენო. უგუნურება ამ აზრისა ცხადია“¹.

ასევე იცავედა ჩვენი ინტელიგენცია ქართული თეატრის ეროვნულობას. 1879 წელს ჩამოყალიბდა ქართული დრამატული საზოგადოება და ქართული მუდმივი თეატრი. პროფესიული თეატრის აღდგენას განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. მას ბიძგი უნდა მიეცა არა მარტო ქართული მწერლობისა და, კერძოდ, დრამატურგიის აღმავლობისათვის, არამედ გაეძლიერებინა ეროვნული თვითშეგნება, დაერაზმა ხალხი ბრძოლისათვის დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად.

ქართული თეატრის სწორედ ასეთი სულისკვეთება არ მოეწონა მეფის რუსეთის ხელისუფლებას. ამიგომ იყო, რომ დ.ერისთავის მიერ გადმოკეთებული ვ.სარდუს პიესის „სამშობლოს“ დადგმას კატკოვის შავრაზმული გაბეთი - „Московские ведомости“ შეურაცხყოფელი წერილით გამოეხმაურა. ქართული დრამატული საზოგადოების და ქართული თეატრის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი ი.ჭავჭავაძე იყო ის კაცი, რომელმაც ღირსეული პასუხი გასცა კატკოვის გაზეთს („კატკოვის პასუხად“, დროება, 1882, № 40). ასევე მკაცრად გამოეპასუხა კატკოვს ა.წერეთელი „დროებასა“ და „კაეკაში“.

ეროვნული მეობის დაცვა, ეროვნული ისტორიისა და კულტურის წარმოჩენა, საერთოდ, ეროვნული ღირსების ხელშეუხებლობა ქართველ სამოციანელებს კვლავ უპირველეს ამოცანად ესახებათ. რეაქციის პერიოდში, განსაკუთრებით ალექსანდრე მეორის მკვლელობის შემდეგ, ეს პრობლემები კიდევ უფრო მწვავედ წამოიჭრა. ამიგომ აცხადებს ილია ასე დაბეჯითებით, რომ „სახელმწიფო ერთობას არ უშლის არც რჯულისა და არც ერის სხვადასხვაობა“.

ილია კატეგორიულად იცავს ცალკეული ერის უფლებებს, მისი სიყვეით, „რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვადასხვა გომისა და ენის ერნი სცხოვრობენ, და მერე, ისე, რომ თავიანთ მამა-პაპეულ მიწა-წყალზედ შეჯგუფებულნი არიან და არა შიგა-და-შიგ გაფანტულნი. ამიგომაც ერის უდიდესს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, რომ სხვადასხვა გომის ერნი როგორ

¹ ი.ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, 1955, გვ. 80-81.

უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითაოდ, და შერე - როგორ უნდა მო-
თავსდნენ სახელმწიფოსთან... ყველას უნდა წინასწარ სყოდნოდა,
რომ დღესა იუ ხეაღე რუსეთი იძულებული შეიქნებოდა დაენიშნა
სამზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა სამოგადოდ და ეროვნებისა
ცალკედ და ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა
...რუსეთს არა ქქონდა და არც დღეისაქამომდე აქვს გამორკვეული
და დადგენილი დედა აზრი მასზედ, თუ სად თავდება უფლება ეროვნებისა და სად იწყება სახელმწიფოსი“.¹

ქართველი სამოციანელები 80-იან წლებშიც დაბეჯითებით ეძიებენ სოციალური და ეროვნული თავისუფლების გზებს და სწორედ ამ ხანებში ერთხელ კიდევ განცხადდა ი.ჭავჭავაძისა და მის თანამო-
აზრეთა ეროვნული კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც, ბაგონყმობის
გაუქმების შემდეგ, მთელი ყურადღება ეროვნულ პრობლემამზე უნდა
გადაეტანათ. უწინარეს ყოვლისა, საჭირო იყო ეროვნული თავისუფლების მოპოვება. ეს იდეალი ყველა წოდებას აერთიანებდა ერთი დროშის ქვეშ. ამიტომ აღარ იყო საჭირო წოდებრივ წინააღმდეგობათა გაღრმავება, მათზე ყურადღების გამახვილება. მთელი ჩვენი ეროვნული ენერგია უნდა წარიმართოს ერთი მიზნისაკენ, ჩვენ შიდაკლასობრივი ბრძოლა არას გეარგებს, იგი მხოლოდ დაგვასუსტებს. ი.ჭავჭავაძე, რომელმაც კარგად იცის, რომ ევროპის ისტორია კლასთა ბრძოლის ისტორიაა, საქართველოს მიმართ გამონაკლისს უშეებს („ცხოვრება და კანონი“). ჩვენ პაგარა ერი ვართ, მსჯელობს ილია და ყოველგვარი შინაგანი წინააღმდეგობა ჩვენთვის მომაკვდინებელია. ამიტომ მას წარსული წოდებრივი წინააღმდეგობების გახსენებაც აღარ მიიჩნია საჭიროდ. წოდებებმა ხელი უნდა გაუწოდონ ერთმანეთს, უნდა დაინგრეს ის ბღუდე, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში აღიმართა მათ შორის სოციალურ-ეკონომიკური სხვაობის ბაზამზე. უნდა აღსდგეს „ჩაგებილი ხიდი“. ეს აზრია მხატვრულად ხორცმესხმული „ოთარაანთ ქერივში“. რა საფუძველზე მოხდება ასეთი ფერისცვალება? - ილია რა თქმა უნდა, ისეთი გულუბრყვილო არ არის, რომ ფიქრობდეს, თითქოს საკმარისია შეგნება, „ნამუსის ქედის“ დახურვა და ყოველივე მოგვარდებათ (მკვლევართა საკმაოდ დიდი ნაწილი ასეთ შეხედულებას მიაწერს ი.ჭავჭავაძეს). ილიას აზრით, ერთიანმა შრომამ უნდა გარდაქმნას ადამიანი, მთლიანად სამოგადოება, მაშინ მოხდება „მაშერალის განკაცება“ და სრული წოდებრივი გათანასწორება, „შრომის სუფევა მოვა მაშინა“, როგორც ეს ჯერ კიდევ „აჩრდილში“ იწინასწარმე-

¹ ი.ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, 1955, გვ. 79-80.

ტყველა ილიამ. თავისუფალი შრომა „თავისუფალ მიწაზე“ - გოეთეს ფაუსტის დედააზრია მაგრამ, როგორ უნდა დამყარებულიყო ეს „შრომის სუფევა“? ცხადია, ილიასთვის იგი არ გულისხმობდა კლასთა ბრძოლას, არამედ, როგორც აღენიშნეთ, ეროვნული მთლიანობის იდეას ემყარებოდა.

ეროვნულ ღონისძიებათა გამომხატულება იყო არა მარტო ქართული დრამატული საზოგადოების, ქართული თეატრის და სათავადაზნაურო ბანკის დაარსება, არამედ ისეთი დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულების ჩამოყალიბებაც, როგორც ა. კო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“. ამ წამოწყების ინიციატორები, უწინარეს ყოვლისა, ისევ და ისევ ქართველი სამოციანელები იყვნენ. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ არის არა მხოლოდ კულტურული დაწესებულება, არამედ ჩვენი ეროვნული თავმესაფარი“, - ეკითხულობთ ამ საზოგადოების 1904 წლის 15 მაისის ანგარიშში და მართლაც, დაარსების დღიდან (1879 წ. 15 მაისი, გამგეობის პირველი თავმჯდომარე დიმ. ყიფიანი), ვიდრე ლიკვიდაციამდე (1927 წ. ივნისი) საზოგადოება თაოსნობდა მრავალ ეროვნულ წამოწყებას, იგი ჩვენი კულტურის ცენტრად იქცა. ამ საზოგადოების მფარველობითა და ხელშეწყობით დაარსდა სხვადასხვა ტიპის ქართული სკოლა, ბიბლიოთეკები, საზოგადოება ეხმარებოდა ახლადდაარსებულ ქართულ თეატრს, ჟურნალ-გამეტებს, ბეჭდავდა სახელმძღვანელოებსა და საკითხავ წიგნებს, უნიშნავდა სტიპენდიებს რუსეთსა და ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში მოსწავლე ქართველ სტუდენტებს და ა. შ.

ქართველ მოღვაწეთა ასეთი პატრიოტული ღონისძიებანი, ცხადია, ოფიციალური ხელისუფლების უკმაყოფილებას იწვევდა. ხშირი იყო კონფლიქტი, რეპრესიებიც. ამის ერთი ყველაზე ცხადი დადასტურებაა დიმიტრი ყიფიანის გრაფიკული აღსასრული. როგორც ცნობილია, 1886 წ. მეურაცხყოფილმა სემინარიელმა იოსებ ლალიაშვილმა მოჰკლა სემინარიის შავრაშმელი რექტორი ჩუღუცი. ეგზარხოსმა პაულემ ოფიციალურად, ეკლესიის ამბიონიდან შეაჩვენა ლალიაშვილი და მთელი ქართველი ერი. მაშინ დ. ყიფიანმა იგზარხოსს მისწერა მკაცრი წერილი და მოსთხოვა საქართველო დაეტოვებინა, - „...თქვენი ღირსებისა და წოდების გადასარჩენად გმართებთ, ვითარცა მეურაცხყოფელი, დაუყოვნებლივ გაეცალოთ თქვენს მიერ მეურაცხყოფილ მხარეს“. დ. ყიფიანი ხელისუფლებამ გადააყენა ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშლის თანამდებობიდან და გადაასახლა სტავროპოლს, სადაც იგი 1887 წ. მუხანათურად მოკლეს. ამ ფაქტმა აღამშოთა ქართველი საზოგა-

დობა, დ.ყიფიანის დაკრძალვა ეროვნულ მანიფესტაციად იქცა. აქაკი ამ გრაგელიას გამოუხმაურა ბრწყინვალე ლექსებით: „განთიადი“ და „ქართველი უცხოეთში“.

* * *

როგორც აღვნიშნეთ, 80-იან წლებში თავიანთ აქტიურ სამწერლო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას აგრძელებენ სამოციანელები. ამ პერიოდში მრავალი თეალსაჩინო მხატვრული, პუბლიცისტური, ლიტერატურულ-კრიტიკული და პედაგოგიური ნაწარმოები შექმნეს: ი.ჭავჭავაძემ, ა.წერეთელმა, ნ.ნიკოლაძემ, ი.გოგებაშვილმა და სხვ. ამ ხანებში სამწერლო ასპარეზზე გამოჩნდნენ ა.ყაზბეგი და ვაჟა-ფშაველა, რომლებიც, მართალია, ძირითადად სამოციანელთა გრადიციებს აგრძელებენ, მაგრამ ამავე დროს დიდად აფართოებენ ქართული მწერლობის არეს თემატიკურად და ქანრობრივად. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ქართველ მთიელთა ყოფის ჩვენება, რაზეც აქამდე მეტ-ნაკლებად ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ ბარში. ამ მწერლებმა ქართველ მკითხველს გაუცნობიერეს მთის ყოფა, ზნე-ჩვეულებანი. იქაურ მცხოვრებთა იდეალები, მისწრაფებანი, რაც მთავარია, უჩვენეს, რომ მთას ბარისაგან განსხვავებული ინტერესები არ გააჩნია, რომ მათ ერთი სატკივარი აქვთ. ამით ა.ყაზბეგმა და ვაჟა-ფშაველამ კიდევ უფრო წარმოაჩინეს ერთიანი საქართველოს იდეა და ქართველ მკითხველს განუმტკიცეს რწმენა, რომ გაერთიანებული ბრძოლა სამშობლოს თავისუფლებისათვის ყველა ქართველის საზრუნავია.

80-იან წლებშივე გაშალეს თავიანთი ლიტერატურული და პრაქტიკული საქმიანობა ქართველმა ხალხოსნებმა. მართალია, 70-იან წლებში მათ უკვე ჩამოაყალიბეს თავიანთი ჯგუფები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, მაგრამ ლიტერატურულ ასპარეზზე ერთიანი პოზიციით ისინი 80-იან წლებში გამოვიდნენ. სწორედ ამ დროს მოახერხეს მათ საკუთარი ეურნალის „იმედის“ დაარსება (1881-1883). ცნობილი ხალხოსან ბელეგრისტებთან ერთად (როგორც იყვნენ ნ.ლომოური, ს.მგალობლიშვილი, ა.ფურცელაძე, ე.გაბაშვილი), მოღვაწეობას იწყებენ სხვა მწერლები და პუბლიცისტებიც: ს.ჭრელაშვილი, გ.ზაიაშვილი (ზდანევიჩი), მ.გურგენიძე, გ.გულისაშვილი, მ.ასათიანი, ნ.ხიზანაშვილი... ეს ჯგუფი ხალხოსანი მწერლებისა უპირისპირდება სამოციანელებს და პოლემიკას იწყებს „დროება“ - „ივერიის“ წინააღმდეგ. ეს ახალი თაობა სამოციანელებს უსაყვედურებს, რომ ისინი არ იცნობენ ხალხის ცხოვრებას, მის სატკივარს, არ იძიებდნენ გლეხობის მძიმე მდგომარეობის ნამდვილ მიზეზებს; სა-

მოციანელთა მსჯელობა უფრო განყენებული ხასიათისა იყო და ისეთ პრობლემებს უტრიალებდა, რომელთა გამუქებას არ შეიძლებოდა რაიმე პოზიტიური, პრაქტიკული შედეგი მოჰყოლოდა. ეროვნული საკითხით გაგაცებამ ჩვენს სამოციანელებს თითქოს ხალხის საარსებო მოთხოვნები დააფიწყა და ა.შ. მაგალითად, გმამიაშვილი თავის სტაგიაში „წერილი ჩვენ სამოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ“ („ივერია“, 1882) პირდაპირ აცხადებს: „არ შეიძლება რეფორმა მოასდინო რომელისამე საზოგადოების ცხოვრების ნაწილისა, თუ იგი უცნობია და გამოურკვეველი. ამისათვის არის საჭირო სვინდისიერი და ყოველმხივი შესწავლა ხალხის ეკონომიურის ცხოვრების ყოველ მხარეთა. მხოლოდ ამგვარ შესწავლაზე დამყარებით შეიძლება დაასკენა ესა თუ ის დიდი აზრი, გამოიკვლიო ხელმძღვანელი პრინციპი და გზის მაჩვენებელი ნათელი ჭეშმარიტი, რომლის შემწეობით შესაძლებელი იქნება მოიპოვოს კაცმა ზომანი და ღონისძიებანი საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად, დამაშურალ და განჯულ მშრომელთა გაჭირვების და უილაჯობის ცრემლების მოსაწმენდათ. მართლაც, ვიციტ განა ცოგა მაინც წესიერად ეხლანდელი მდგომარეობა ხალხისა? შეგვიძლიან ვუჩვენოთ უახლოესი მიზეზნი ხალხის წუხილისა, გაჭირვებისა და გაღარიბებისა?“

ქართული ხალხოსნობა რუსული ე.წ. „ნაროდნიკობის“ გამოძახილი იყო. ნაროდნიკობამ რუსეთში ფართო პოლიტიკური მოძრაობის ხასიათი მიიღო. მისი უპირველესი მიზანი არსებული წესწყობილების შეცვლა, გლეხური რუსეთის განთავისუფლება და სოციალიზმის დამყარება იყო. გლეხობა იყო სოციალური ძალა, რომელსაც უნდა მოესდინა ეს ცელილებები. ამიგომ გლეხობის გათვითცნობიერება, მასში განათლებისა და რევოლუციური სულისკვეთების შეგანა, საერთოდ, ხალხის, გლეხობის ყოფის შესწავლა მისი ცხოვრების გაუმჯობესება იყო ნაროდნიკების მოღვაწეობის უმთავრესი მიზანი. რუსეთში არსებული თემური მიწათმფლობელობა (Община) უნდა ყოფილიყო საფუძველი სოციალისტური საზოგადოების დამყარებისა. ამიგომ ილაშქრებდნენ ეს მოღვაწეები კაპიტალიზმის განვითარების წინააღმდეგ რუსეთში. მათ მიაჩნდათ, რომ ადვილობრივ თავისებურებათა წყალობით, რუსეთი ასცდებოდა ევროპის განვითარების გზას, ასცდებოდა კაპიტალისტურ ურთიერთობას და პირდაპირ გადავიდოდა სოციალიზმში. მიუხედავად მრავალი არსებითი შეცდომისა, ეს რევოლუციონერები გარკვეულ თანაგრძნობასაც იმსახურებდნენ, რამდენადაც ებრძოდნენ არსებულ რეჟიმს უკეთესი მომავლის სახელით.

ბევრი ქართველი ხალხოსანი არა მარტო საქართველოში, არამედ რუსეთშიც მოღვაწეობდა. მაგრამ უნდა ითქვას ისიც, რომ ხალ-

ხოსნობა არ იყო მაინცდამაინც ორგანული მოვლენა ქართული საზოგადოებრივი ყოფისა და ლიტერატურისათვის, რამდენადაც „ნაროდნიკობა“ წმინდა რუსულ მოვლენას წარმოადგენდა. ამიგომაცაა, რომ მიუხედავად რუსული „ნაროდნიკობის“ აშკარა გავლენისა ჩვენს საზოგადოებრივ ამროვნებასა და მწერლობაზე ხალხოსნობა საქართველოში მაინც საკმაოდ ბევრ განმასხვავებელ მომენტს წარმოაჩენს. უწინარეს ყოვლისა, ეს მქდაენდება თემური მიწათმფლობელობის აპოლოგიისადმი სრულ გულგრილობაში; ასევე, კაპიტალისტური განვითარების კრიტიკა არ არის წამყვანი თემა ქართული ხალხოსნური ლიტერატურისა და პუბლიცისტიკისა, პირიქით, ზოგჯერ ჩვენი ხალხოსანი პუბლიცისტები ადგილობრივ ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებასაც კი უჭერენ მხარს; დასასრულ, ისინი ვერ შემოიფარგლნენ მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკური საკითხებით და, ნებისით, თუ უნებლიეთ, მართალია, არათანმიმდევრულად, ეროვნულ პრობლემებსაც შეეხნენ. ამ მხრივ, ქართველმა ხალხოსნებმა ხარკი მოუხადეს მშობლიური მწერლობის დიდ ტრადიციას. ამიგომ არ არის გასაკვირი, რომ შემდეგში ხალხოსანთა ერთი ნაწილი ილიას „ივერიამ“ შეიფარა.

* * *

80-იან წლებში კიდევ უფრო ღრმავდება არა მარტო ლიტერატურული, არამედ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური კონტაქტები ქართველ და რუს მოწინავე ინტელიგენციას შორის. ქართველი მამულიშვილების ბრძოლას საკუთარი ეროვნული უფლებების დასაცავად მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ რუსეთში გამოჩენილი მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები. შემთხვევითი არ იყო, რომ ილიას მძაფრი პოლემიკური სტატია „კატაკოვის პასუხად“ მაშინვე გადაბეჭდა პროგრესულმა რუსულმა გაზეთმა „მოსკოვსკი ტელეგრაფმა“. ამ ხანებში ნ.ნიკოლაძე თავგამოდებით იბრძვის თავისი მასწავლებლისა და მეგობრის ნ.ჩერნიშევსკის გასანთავისუფლებლად. (მანვე პირველმა გამოსცა საზღვარგარეთ „ჩერნიშევსკის თხზულებანი“). ითარგმნება რუსული კლასიკური ლიტერატურა, იდგმება ა.ოსტროვსკისა და სხვათა პიესები ქართულ სცენაზე. ამავე დროს ქართული მწერლობის ცალკეული ნიმუშებიც ითარგმნება რუსულად და ხელმისაწვდომი ხდება რუსი მკითხველისათვის. საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ 80-იან წლებში დიდად გაფართოვდა მთარგმნელობითი საქმიანობა ჩვენში. საკმაოდ ხშირად ქვეყნდება ევროპელ მწერალთა თხზულებებიც. ამ საქმიანობაში უკვე აქტიურად მონაწილეობენ ქართველი ქალებიც. უნდა ითქვას, რომ ფაქტობრივად ამ

პერიოდში ეყრება საფუძველი ქართულ საბავშვო ლიტერატურასაც, უწინარეს ყოვლისა, ისეთი მწერლების წყალობით, როგორც იყვნენ: ი.გოგებაშვილი, ა.წერეთელი, ი.ჭავჭავაძე, ვაჟა-ფშაველა. ნ.ლომონი, ე.გაბაშვილი, ა.თუმანიშვილი -წერეთლისა და სხვ.

ლიტერატურული საქმიანობის ასეთ აღმავლობას, რა თქმა უნდა, დიდად შეუწყო ხელი ქართული პრესის განვითარებამ. 80-იან წლებში უკვე საკმაოდ ბევრი გაზეთი და ჟურნალი გამოდის. ზოგიერთის დასახელებაც საკმარისია: გამ. „დროება“ (1866-1883), ჟურნალი „იმედი“ (1881-1883), გამ. „შრომა“ (1881-1883), „ნობათი“ (1883-1885, საბავშვო ჟურნალი „პედაგოგიურის დამატებით მშობელთა და აღმზრდელთათვის“), ჟურნ. „ქართული ბიბლიოთეკა“ (1883), გამ. „თეატრი“ (1885-1890), გამ. „ივერია“ (1886-1906, მანამდე გამოდიოდა ჟურნალის სახით), წელიწადეული „საქართველოს კალენდარი“ (1888-1905), საბავშვო ჟურნალი „ჯუჯილი“ (1890-1920) და სხვ. ამ გამოცემებს უკვე წინ უძღოდა ქართული პრესის გარკვეული ტრადიცია და გამოცდილება.

ნიკო ლომოური

(1852-1915)

ბიოგრაფია

ცნობილი ქართველი მწერლის ნიკო ლომოურის სამშობლო-კუთხეა ქართლი. სწორედ გორის მახლობლად, სოფელ არბოში, 1852 წლის 19 თებერვალს დაიბადა ნიკო ლომოური. ამ სოფელში უმეტესად „ქართული პატიოსნებით საჯეს“ მშრომელი ადამიანები ცხოვრობდნენ. მწერლის მამა იოსებიც - მიუხედავად იმისა, რომ ძველელი იყო, თავის მეუღლე ეფემია გვიმრაძის ქალიძან ერთანდ. მძიმე. ვლესკაცურ შრომას ეწეოდა. ასე, რომ გლესკაცური შრომის სიმკაცრისა და კეთილშობილობის შესახებ შეხედულება, ნიკო ლომოურისათვის მომენტურად შექნილი აზრი კი არ იყო, არამედ იმთავითვე. მომავალი მწერლის სასიცოცხლო ატმოსფეროდან იღებდა სათავეს და რასაკვირველია, სათანადო ინტელექტუალური განვითარების ნიადაგზე, მოგვიანებით სხვა შთაბეჭდლობასა და დაზარალებულ ძალმოსილებას იძენდა მის შემოქმედებაში.

1860 წელს პატარა ნიკო გორის სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს, შემდეგ კი თბილისის სასულიერო სემინარიაში ჩაირიცხა. ამ დროიდან იწყება ნიკო ლომოურის გამორჩეულად აზრიანი შინაარსით საჯეს ცხოვრება. ცნობისმოყვარე და ბეჯითი ყმაწვილისათვის პირდაპირ მაყობსებული მნიშვნელობა მოიპოვა სასწავლებელში ყოფნამ, რადგან საბედნიეროდ, ჩვენი ერის დიდი მოამბე და მოძღვარი იაკობ გოგებაშვილი მოეყვინა ნ.ლომოურს მყარეულად. „მას ვბაძვდით ყველაფერში, ხშირად წერილმანებშიც კი; მაგ. ლაპარაკის კილოში, სიარულში და სხვა“ - იგონებს მწერალი. დიდი ქართველი პედაგოგის მიერ განსაკუთრებული გაქვით დანერგილმა ჰუმანურობის გრძნობამ ასაზრდოვა ნიკო ლომოურის როგორც ლიტერატურული, ასევე პრაქტიკულ-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შინაარსი.

თბილისის სასულიერო სასწავლებელში სწავლის დროს - „იჭაფე ჰაეაძე ვაეიყანით“ - აღნიშნავს ნ.ლომოური. „განსაკუთრებული ზეჯაყულენა მოახდინა ჩემზე „გლახის ნაამბობმა“. რომელშიც ისეთი აღჯაყებული გრძნობით არის აღწერილი ვლესკაცი. ჩვესებური გლესხები პატარაობიდანვე მიყვარდნენ, როგორც ნათესაყები... მოსხენებულმა წიგნმა ახლა პატივისყება აღძრა ჩემს ვულში გლესხებისა“ - განავრძობს მწერალი. ამავე პერიოდში გაეცნო იგი ჩერნიშევსკის,

დობროლეუოვის, გლებ უსაენსკის, ნეკრასოვის ნაწერებს. „ამით ერთიანად გააფართოვეს ჩემი წარმოდგენა გლების შესახებ“ - აღნიშნავს ნ.ლომოური. თბილისში სწავლის დროს ვაელები მას შემოქმედებითი ინტერესებიც. 1871 წელს. „მნათობში“-ც დაიბეჭდა ნ.ლომოურის ლექსი.

1875 წელს ნიკო ლომოური კიევეში მიემგზავრება. მისი დიდი სურვილისდა მიუხედავად, სამედიცინო განათლება მიეღო და ბავშვთა ექიმის გამხდარიყო - ნ.ლომოურმა ნივთიერი გაჭირვების გამო. ვერ მოახერხა სურვილის ასრულება და იძულებული გახდა სასულიერო აკადემიაში შესულიყო. ამ წლებში ნ.ლომოურის მხატვრული ინტერესები საკვებით მომწიფდა. ამაში დიდი დამსახურება მიუძღვის ილია ჭავჭავაძეს. აკაკი წერეთელს და იაკობ გოგებაშვილს.

ლიტერატურულ ნიჭთან ერთად, ნ.ლომოური პედაგოგიური აღზრდითაც აღმოჩნდა დაჯილდოებული. ეგყობა იმდენად განსაკუთრებული იყო იაკობ გოგებაშვილისა და სხვა ქართველ პედაგოგთა ქცევა-საქმიანობის გავლენის ძალა ახალგაზრდა ნ.ლომოურზე, რომ იგი საკუთარი მოღვაწეობის ქვაკუთხედად აქცევს სხვის ნიჭზე ბრუნვას. მის მოვლასა და დაუახებას. ნიკო ლომოურისათვის შთაბეჭონებელი მნიშვნელობა მოიპოვა ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის, ნიკო ცხეველიძის საქმიანობამ. მათმა მამულიშვილურმა მისწრაფებებმა თუ არა ამ სათავედან ნასამრდოები დიდი გრძნობა მამულიშვილობისა, აბა, სხვა რა მიზანი ამოძრავებდა ქართლიდან კიევეში ჩასულ სასულიერო აკადემიის სტუდენტ ნიკო ლომოურს. რომ ცხოვრების მეგზურობა. ლიტერატურული მასწავლებლობა გაეწია კიევეში იმერეთიდან ჩაყვანილ, მშობლიურ ენა დაეწიქებულ, სამხედრო გიმნაზიის მოსწავლე დავით კლდიაშვილისათვის - დავით კლდიაშვილისათვის, რომელიც შემდეგ ქართული ლიტერატურის მშენებელ და სიამაყედ იქცა.

ნიკო ლომოურის პედაგოგიური უნარი და მამულიშვილური გზებით ანთებული გული ფართო სამოქმედო ასპარეზს ეძებდა. მწერლის ცხოვრებაში ეს ხანაც დადგა. 1879 წელს იგი სამშობლოში ბრუნდება; მუშაობას იწყებს თბილისის სასულიერო სემინარიაში, სადაც რჩება 1883 წლის შემოდგომამდე. შემდეგ კი ნ.ლომოური ვალმოლის მშობლიურ ქალაქ გორში. სამსახურის აღვილს იცულის მწერალი არა მაგერიალური. ან კერძო ინტერესით, არამედ წმინდა მოქალაქეობრივი მოტივით: მას მიაჩნია, რომ იმხანად აუცილებელი იყო სწორედ ქ.გორს შემატყობოდა სამოგადო მოღვაწეობის სულისკვეთებით აღსავსე თუნდაც ერთი პედაგოგი. აქ, გორში. გარ-

დაეკალეზამდე ატარა მწერალმა მასწავლებლის საპატიო და საპასუხისმგებლო ტვირთი.

ბუნებით მასწავლებელი იყო ნიკო ლომოური: ნიჭის აღმოჩენა ახარებდა და ყველაფერს აკეთებდა, რათა ჩვენი ქვეყნისათვის საიმედო მამულიშვილები აღეზარდა. თავად დიდ სულიერ მოძღვართა - ილიას, აკაკის, იაკობ გოგებაშვილის თაყვანისმცემელი ნ.ლომოური, თვითონაც სამაგალითო აღმზრდელად და მოძღვრად იქცა. მისი მოწაფეები, შემდეგ ცნობილი მწერლები და მოღვაწეები: დავით კლდიაშვილი, ბაჩანა, თედო რაზიკაშვილები, ია ეკალაძე (იაკობ ცინცაძე), ანასტასია ერისთავ-ხომგარია, ნატალია ამიანი, ფოლკლორისტი ვრიგოლ აფშინაშვილი, ვარლამ ბურჯანაძე, ცნობილი ეთნოგრაფი და მასწავლებელი ნიკო ჯანაშია, ბოლომდე მწერლის დიდ თაყვანისმცემლებად დარჩნენ.

ნიკო ლომოური იმ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელთაც საესებით გაენობიერებული აქვთ თავიანთი ცხოვრების მიზანი: ეს იყო პიროვნება, რომელიც მხოლოდ საზოგადოებრივად ღირებული მოვლენებით ცოცხლობდა და სულდგმულობდა. მან სხვისგან დათესილი სიკეთის ფასი იყო და და დიდი ენერჯის წვით ახერხებდა ამ ძვირად ღირებული საუნჯის გადაცემას მის ირგვლივ მყოფ ადამიანებში. ნიკო ლომოური უაღრესად ინტელიგენტური, გაწონასწორებული პიროვნება იყო. მან კარგად იყო და, თუ რას ნიშნავდა XIX საუკუნის საქართველოსათვის საზოგადოებრივი გრძნობით სავსე მოქალაქე და თავისი შესაძლებლობების კვალობაზე, ყველაფერს აკეთებდა სხვებისათვის, საზოგადოებისათვის. უმწიკვლობა, უანგარობა იყო მისი ხასიათის ნიშანდობლივი მხარე და ამ თვისებას აყენებდა იგი სხვაშიც ყველაზე მაღლა. სისადაე და უბრალობა ნ.ლომურს ადამიანის სულიერ სამკაულად მიაჩნია და ეს მისი ყოფითი ცხოვრების იერ-სახეშიც ირეკლებოდა. ამ უპრეტენზიო, ტკბილად მოქართულ ინტელიგენტ კაცს, დიდი მნებობრივი საგზალი აღმოაჩნდა, რადგან მრავალი ღირსეული ქართველისათვის შთამაგონებლად და გზისმკვლევად მოგვევლინა იგი.

სიმართლით, გულწრფელობით, საზოგადო საქმისათვის თავდადების დიდი გრძნობით, პასუხისმგებლობისა და მოვალეობის ღრმა შეგნებით იპყრობდა ნიკო ლომოური თანამედროვეთა ყურადღებას და ამიტომაც იყო, რომ მის უბრალო სიკვყვასაც განსაკუთრებული ფასი გააჩნდა ქართველი ინტელიგენციის თვალში.

ნიკო ლომოური არ იყო გამორჩეული ტალანტი, არც საგანგებოდ პროდუქტიული მწერალი ყოფილა ის. ზოგიერთი კრიტიკოსი

უსაყვედურებდა კიდევ, რომ მას ხანგრძლივი შემოქმედებითი შექოვნებები ჰქონდა.

სხვადასხვა დროს „ლევან ცაყელის“, „გორელის“, „არბოელის“, „სემინარიელის“, „თქვენებურის“, „პროვინციელის“, „ნ.ლ. -ს“, „ს.ლ.რი“-ს. ფსევდონიმებითა და ინიციალებით ნიკო ლომოურის ოსზულეები იბეჭდებოდა ჟურ. „მნათობში“, გაზ. „დროებაში“, „ივერიაში“, ჟურ. „თეატრში“, „მოამბეში“, „განათლებლაში“ და სხვ. ნიკო ლომოური ლიტერატურული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სიღაღისა და მარადიულობის შეგნებას უყთარებდა სხვებს და ამისაყ მაღალდებოდა იგი თანამედროვეთა თვალში.

უკანასკნელად. 1915 წ. სუსხიან ზამთარში (5. II), იგი გკბილი ამაღლევებელი, სწორედ „მოყეასის სიყვარულით“ სავსე სიგყვეით, თეითონსაყ ჯანმრთელობაშერყეული, გორის სადგურზე გაშოყთისოვა ჩვენს ერის სულიერ მოძღვარს, თავის დიდ ლიტერატურულ მასწაელებელსა და ქომაგს. დიდებული აკაკი წერეთლის ნემგს. ამის შემდეგ მწერალი აუღმყოყობდა და 1915 წლის აპრილში 63 წლის ასაკში ვარდაიყეადა. ნიკო ლომოური დაასაყღაეფს გორში. წმ. სამების ეკლესიის ვალაყეანში. საიღანაყ 1935 წელს მისი ნემგი ქალაქის ბაღში ვაღაიგანეს.

ნიკო ლომოურის შემოქმედების ძირითადი ტენდენციები

1. ნიკო ლომოურის შემოქმედების ძირითადი ტენდენციების ვათვალისწინება არსებითად მისი მოქალაქეობრივ-ლიტერატურული მრწამსისა და ოსზულეებათა თემატიკის დახასიათებას გულისხმობს. ამ მწერლის ლიტერატურული დებიუტი 1869 წელს შედგა. როცა მან გაზ. „დროებაში“ დასგამბა ლექსი (აბურაძე). ამის შემდეგ ნ. ლომოურის ლექსები და პოეგური თარგმანები ერთხანს კიდევ ქვეყნდებოდა ქართული პრესის ფურცლებზე, მაგრამ ისინი ვარდა ერთისა („ყინვა და ჰატარა მოწაფე“), არც მამინ და ცხადია, არც ახლა არ იყევენ მკითხველის ყურადღებას.

ნიკო ლომოურის, როგორც მწერლის, მხატვრული ინდივიდუალობის დადგენის ხანად შეიძლება მივიჩნიოთ ის პერიოდი, როცა მან აკაკი წერეთლის რჩევით თავი დაანება ლექსების წერას და ქართველ საზოგადოებას წარუღვა როგორც გარყეეული სოციალური თეაღსაზრისის მქონე ბელეტრისტი. თავისი სოციალური პოზიციის მასამრღოებელ წყაროსა და ლიტერატურულ სიმპათიებზე თეითონ მწერალი მიუთითებს, როცა აღნიშნავს: „აეად თუ კარვად ყემსახურებოდი გლუბეკაყის ფეზზე წამოყენებას, ხაღხოსნობა, სახაღხო

მიმართულება (Народничество) გარდაიქცა ჩემი სიცოცხლის გზის მაჩვენებელ ვარსკვლავად“. ამ მხრივ ნიკო ლომოური საკუთარი ლიგერატურული მრწამსის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებით გახაზავდა ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, გლებ უსპენსკისა და ნეკრასოვის მნიშვნელობას.

მწერლის ზემოაღნიშნული მითითებებისა და მისი შემოქმედებითი მასალის განხილვის საფუძველზე, განმტკიცებული გრადიციით, ნიკო ლომოური ხალხოსანი მწერალია, იმ ნიშნებით, რითაც გამოირჩევა სოფრომ მგალობლიშვილი, შაქრო (ზაქარია გულისამვილი), ზოგიერთი ნიშნით ანტონ ფურცელაძე, იოსებ დავითაშვილი და ეკატერინე გაბაშვილი.

საერთოდ, საქართველოში ხალხოსნურ იდეათა გავრცელების გეოგრაფიული გარემოც კი იმთავითვე ძალზე ვიწრო იყო. ძირითადად იგი ქართლით და, კერძოდ, ვორის მაზრით შემოიფარგლა. ამ მხრივ, ძალიან საყურადღებოა ის მომენტი, რომ დასაქვლეთი საქართველო კონკრეტული მასალით ხალხოსნებთან არაა შემოქმედებითი ინტერესის საგნად ქცეული. ეს ერთობ მნიშვნელოვანი ფაქტია. ეგყოფა ხალხოსნური სულისკვეთების გამქადაგებისათვის ქართლი, სადაც საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით ისტორიული ავბედითობის გამო, გამძაფრებული იყო აღმოსაქვლეთიდან შემოჭრილი დესპოტიზმი, უფრო მეტ საფუძველს იძლეოდა მაღალი და დაბალი ფენის დონეთა დასამორიშორებლად. აქ, ერთგვარად შედარებით უფრო მკვეთრი იყო განსხვავება მეზაგონესა და გლეხს შორის. მთელი საქართველოს მასშტაბით ყველაზე პირქუში სახით ბაგონყმობა სწორედ ქართლში მძვინვარებდა. ყველაზე ბეჩაე მდგომარეობაშიც ხალხი ამ კუთხეში ცხოვრობდა. ამიგომაც, თუ კი ოღნავე საბაბი ხალხოსნური განწყობილებების დასაყრდენად შეიძლებოდა გაჩენილიყო ჩვენში, ეს სწორედ ნიკო ლომოურის სამშობლოკუთხე, მისი მწერლური ინტერესის საგნად ქცეული საქართველოს ეს სახელოვანი კუთხე იყო. თუკი საქართველოში ხალხოსნობის იდეა და განწყობილება არსებობდა, ბუნებრივია, ეს ქართლში შეიძლებოდა არსებულიყო. ყოველივე ზემოთქმულიც სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ ხალხოსნობა არ იყო საყოველთაო მოვლენა საქართველოში. ე.ი. ის ქართველი ხალხის ფსიქოეთნიკური, სოციალური და კულტურულ-ისტორიული აუცილებლობით დაპირობებული მოვლენა არ გახლდათ; მამასადაძე, ხალხოსნობა ქართული ნიადაგიდან არ ამოზიდულა და არც ქართველი ადამიანის ეროვნულ მოთხოვნილებად ქცეულა მისი იდეების მომარჯვება ცხოვრებასა და ლიგერატურაში. თვით ქართველმა ხალხმა არ მიიღო და იუცხოვა

მიიღო და იუცხოვა ხალხოსნური იდეები, ამიგომაც წერდა ხალხოსნად წოდებული მწერალი სოფრომ მგალობლიძევილი: „ხალხი ჩვენი არ გვიკარებდა, განსაკუთრებით გლეხობაო“.

ქართულ ხალხოსნებსაც, როგორც აღნიშნავენ „თავისი ერის ბუნების შესაბამისად არ გადაუშეშავენითა ის თეორიები, რომლებიც ქართული პრესის უურცლებზე ვაძმოქონდათ... ამიგომ საქართველოში „ხალხოსნურმა იდეებმა ვერ პოვეს გავრცელება“ (შეკამათაძე). იმის გამო, რომ ქართველი ხალხის საყოველთაო მოთხოვნებს არ შეეძგენდა აქმის იდეალიზაცია, მისი უპირატესობის აღიარება, იუთამაღლებისა და დახვეწის ფორმათა ძიება, ამდენად, ხალხოსნობის თეორიული იდეების ქადაგებას შექანიკური ხასიათი უქონდა და ამიგომაც ჩვენი ეროვნული ცხოვრების დიდ მესვეურებს: ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელს არ გასჭირვებიათ ქართულ ხალხოსან მოღვაწეთა თეორიული შეხედულებების კრიტიკა. 1881 და 1883 წელს გამოქვეყნებულ ილიას „შინაურ მიმოხილვებში“, 1881 წელს დაწერილ აკაკის „პასუხსა“ და 1882 წელს „დროებაში“ (№ 44) გამოქვეყნებულ „ცხელ ცხელ ამბებში“, უფრო ადრე (1881) მისივე „მცირე რამ შენიშვნაში“, კარგად არის ნათელყოფილი ე.წ. ქართულ ხალხოსანთა თეორიული პოზიციის სუსტი მხარეები, მათი არაეროვნული ხასიათი და ილუზიური ბუნება. ამიგომაც აყო, რომ ლიტერატურული ინტერესების მქონე ხალხოსნური მიდრეკილებების მწერლებისთვის ძნელი არ ყოფილა პოზიციების დათმობა და ისინი საბოლოოდ მათსავე წარმომშობ ბუღეს, 60-იანელთა პოზიციებს დაუბრუნდნენ. ასეთი გზა აირჩია ნიკო ლომოურმა, სოფრომ მგალობლიძევილმა, ვიგა ყიფშიძემ. ანტონ ურცელაძემ. ეკატერინე გაბაშვილმა. იოსებ დაეითაშვილმა და თითქმის ყველამ - ვინც კი მხატვრული სიტყვის სფეროში სცადა ბედი. ამ მწერლებს და მათი იდეურ მესვეურებს, რომლებიც ერთხანს ეურნ. „იმეღში“ იყვნენ თავმოყრილნი ზოგიერთმა მოღვაწემ „გეგიათა მოტრფიალენიც“ უწოდა, რამაც მოგვიანებით ნიკო ლომოურის მკაცრი პასუხიც გამოიწვია. 1902 წელს გამ. „ენობის ურცელში“ (№ 1722, 10.11) „პროცენციელის“ ხელმოწერით დაიბეჭდა ნიკო ლომოურის წერილი „ხმა პროცენციოდან“, რომელშიც მწერალი ეკამათება „ზანგის“ ფსევდონიმით მოღვაწე კრიტიკოსს. გრ.რცხილაძეს. აქ მწერალი განმარტავს თავის მრწამსს და მიუთითებს როგორც გარკვეულ სიახლოვეზე ხალხოსან შოაზროვნეთა თუ მწერალთა სამყაროსთან, ასევე იმ არსებითად განმასხვავებელ თავისებურებებზე, რაც მას და მისდაგვარ მწერლებს მიჩნავს ხალხოსნებისაგან. ნიკო ლომოურის თქმით „თვის სახელწოდება იმ პირთა, რომელნიც იგულისხმებიან „გეგიათა მოტ-

რეიალებად“ უმნო-ულამამოთა, კულა-ამზაურული დაციწვაა და სხვა არაფერი. რამდენადაც რუსული სიგყვა „Народник“ -ი, მოსწრებული და საესებით დამახასიათებელია იმ მოლუაწეთა, რომელთაც ეკუთვნიოთ იგი, იმდენათვე ქართული “ტეგიათა მოგროფიალენი“ შეუფერებელი და უაზრო სიგყვებია... აქ ერთ მხრივ დამცირებულია ტეგიათ წოლებული გლესი კაცი, და მეორე მხრივ იგინი, რომელნიც ამ უბადრუკ სულელ ტეგიას ეგროფიან, ვინ დაუწყებს სულელ და უბადრუკ გროფიალებას თუ არ მისივე მსგაესი?... სწორედ ამრითა და ჰკუით საყოდავი უნდა იყოს ის კაცი, რომელიც გლესის გულუბრყვილობაში იდეალურ უმანკოებას დაინახავს და მის განჯულ არსებობას იდილიურ გაბედნიერებათ ჩარაცხავს. გასაოცარია, როგორ და საიდან გამოიყვანა ბმანგმა ამგვარი შეუფერებელი დასკენა?! როგორც ჩანს, „ცნობის ფურცლის“ კრიტიკოსი ნიკო ლომოურს ხალხოსნობის იმ ნაკადის წარმომადგენლად თვლის, რომელიც გლესის კულგს და ყოველივე გლესურის იდეალიზაციას ეწეოდა, და რომლის თეალსაჩინო დებულებანი ლ.გოლსტოის მოძღვრებაშია საძიებელი. ნიკო ლომოურის პასუხიდან ირკვევა, რომ ის, სოფ. მგალობლიშვილთან ერთად სხვაგვარი სიმჰათიების მაგარებელი მწერალია. ნ.ლომოურის მსჯელობიდან გამომდინარე, თაეისი ამროვნების წყობითა და შემოქმედებითი ინგერესებით, იგი ემიჯნება კრიტიკოსის მიერ წარმოდგენილ ხალხოსნობის ნაკადს, როცა წერს: „ტეგიათა მოგროფიალე მწერლების ტიპურ წარმომადგენლებად ბმანგი რაცხავს ს.მგალობლიშვილსა და ნ.ლომოურს; ვგონებ, ეს ორივე პირნი გლესკაცს დაახლოებით იცნობენ, მისი სისხლ-ხოორენი არიან, მის ცხოვრებას დღევანდლამდე გვერდზე უღვანან და ამის გამო, ვგონებ, რომ ცოგათი მაინც უნდა იყოდნენ მათ ამ ცხოვრების ნამდვილი ვითარება მინაარსი. მაშ, რომელმა გარგაროზმა აურიო მათ ჰკუა-გონება, ამრი იმდენად, რომ გლესკაცის განჯულ ცხოვრებაში იდეალური უმანკოება და იდილიური მშენიერება აღმოაჩინეს? ხოლო მე დაჰემმარიგებით შემიძლიან ვსთქვა, რომ არც ერთს ზემოთ დასახელებულს პირს სიმზრათაც არ სჩვენებიათ ის, რასაც მათ კრიტიკოსი აწერს“. საილუსტრაციოდ მწერალი როგორც კრიტიკოსს, ასევე მკითხველს ასე განუმარტავს საკუთარ თხზულებათა თემატიკურ შედგენილობასა და იდეურ მიზანდასახულობას: „ალსა“ და „ქაჯანაში“ - ნ.ლომოურის თქმით - აეგორი გვისხაგავს იმ ვაებას და მწუხარებას, რომელთაც ჰბადავს გლესის ცხოვრებაში ცრუმორწმუნეობა. მესამე მოთხრობაში, რომელსაც სახელად „ბედი უბედურთა“ ჰქვიან, აღწერილია ჯერ გეალვისაგან და შემდეგ, სამინელის ნიაღვრისაგან გაოხრებული სოფელი. „გიგო ღრუბელამ-

ვილში“ გამოყვანილია განათლებული ახალგაზრდა კაცი, იგი მემკვიდრეობა მრავალის კეთილის სურვილებით: ენაგრება ქვეყნის სამსახურს, დაერდომილის ყუხზე დაყენება... მეგრამ მის არსებაში აღწერილია ოცნება-ფანტაზია დამორებიოთა სჭარბობს მექნიერულ სწავლა-ყოღნას, და უმთავრესად, ამის გამო ეერაფერს ახერხებს. „სამყეხა ამირანა“, „ქრისტიანი ლეკები“, „ყოველის მხრადან“ და სხვა დანარჩენი მისი მოთხრობანი ხაგავენ და ასურათიებენ იმავე გლესკაცის გაჭირებულ მღვთმარეობას, მწესხარებას, განჯკასა და ეებებს, ყველა აქედან ვგონებ, ცხადია ნ.ლომოურის ლიტერატურული მოღვაწეობის ამრიც... მას უნდა მიაქციოს მკითხველის ყურადღება გლესკაცის განჯულ არსებობას, რათა განათლებულმა საზოგადოებამ დასდოს რაიმე წამალი ამ განჯულ არსებობას, რითივე გააუმჯობესოს, გააკურნოს იგი“.

ასე ვადმოსცემს ნიკო ლომოური თაეის ლიტერატურულ მრწამსს და ბუნებრივია, რომ მისი იდეური და მხატვრული პოზიციის დახასიათებისას მას სათანადო ანგარიში უნდა ვაქციოს. ამ მოხელეობის მიხედვით, ნიკო ლომოურს არაფერი აქვს საერთო იმ ნაროდსკულ მოძღვრებებთან, რომლებიც გლესის კულტსა და იდეალიზაციას, თემური წყობის უპირატესობის, როგორც ადამიანთა სოციალური და თანასწორობის უგოიურ და თუ ვნებავთ ფანტატიკური-ილუმინურ წარმოსახვას ემყარებოდა.

ნიკო ლომოური უარყოფს, რა კრიტიკოსის მიერ მითითებულ გემოალნიშნული ხალხოსნური გენდენციის არსებობას საკუთარ შემოქმედებაში წერს: „ბოლოს ბ. ზანგი ბრძანებს: ამგვარმა მიმართულებამ, თაეისი დრო მოსჭამა და ამჟამდ მას აღარავითარი მნიშვნელობა არა აქვსო. არა, ჩემო ბატონო, ის მიმართულება, რომელსაც საგნად აქვს განჯულთა სიბრალული და სიყვარული და მათი შემწეობა და დასმარება, ასე ადრე არ მოსჭამს თაეის დროს“.

განჯული ადამიანისადმი სიბრალული და სიყვარული არის ნიკო ლომოურის თხზულებათა ლაიგმოტივი და ფაქტებზე ძალდატანება იქნებოდა, რომ მოგჯერ მიძელად მოცემული იდეური ნაწარმოების გამო, ისინი რომელიმე ხალხოსნური თეორიის გეგაულენით შექმნილ ქმნილებებად გველიარებიანა. აქ, თუ მაინცლაძაინც ნ.ლომოურის სიმკათიებზე მიღება საქმე, შეიძლება 70-იანი წლების ის ხალხოსნური განწყობილებები შევნიშნოთ, რომელსაც არც სისგემურობა ახასიათებს და არც დოქტრინის პრეგენზია აქვთ. ეს იმგვარი განწყობილებებია, რომლებშიც შეიძლება მოთაქსდეს ყველა იმ მწერლის მიმანსწრაფვა, ვისი გულიც განჯული ადამიანის სიბრალულით, სიყვარულითა და დახმარების სურვილითაა სავსე. ცხა-

ღია, ასეთი განწყობილებითა და თუნდაც იღვით შეპყრობილი მწერლები, მხოლოდ ხალხოსნები არ იყვნენ. ერთ დროს თეორეტიკოსი ხალხოსნები თვით გლახ უსპენსკისაც კი უსაყვედურებდნენ, რომ იგი თავისი იდეური მრწამსით მერყეობდა და არ იყო ხალხოსანთა პრინციპების თანმიმდევრული დამცველი, ეს საესებით გასაგებია, რადგან მწერალი, თუ ის ნამდვილი მწერალია, არც შეიძლება თანმიმდევრულად მისდევდეს და იცავდეს რომელიმე თეორიას, მკაცრად მოხაზულ პროგრამას, ან იდეოლოგიურ დაკეეტას... მწერლის ხედვის არე ყოველთვის უფრო ფართოა, ვიდრე რომელიც გნებავთ თეორიული სისტემა. ამ ნიადაგზე იმის მოთხოვნა, რომ ამა თუ იმ შემოქმედმა მხატვრულ ნაწერში მუსტად ვერ გადმოსცა რომელიმე პოლიტიკური, სოციალური ფილოსოფიური და ა.შ. თეალსაზრისი, ვერ უპასუხა მის პრინციპებს, საესებით არალიტერატურული მოთხოვნაა. მწერალი ხედავს და მან უნდა აჩვენოს სინამდვილის მრავალფეროვნება, რათღენ საჭირო და სასურველი იდეური ტენდენციით არ უნდა იყოს დაპყრობილი მისი გონება. ასე არის ეს ყველა მწერლის და რასაკვირველია, ნიკო ლომოურის შემთხვევაშიც, რომლის მიმართ საესებით სამართლიანად მიუთითებენ: „მწერალს ხალხოსნობა გაგებული აქვს არა როგორც იდეოლოგია, არამედ შემოქმედებითი ინტერესი მხოლოდ, რომელსაც საფუძველში მშობლიური ქვეყნისა და მშრომელი ადამიანის სიყვარული უღევს. ნიკო ლომოური არ ყოფილა თანამშრომელი ჟურნალ „იმედისა“, რომელშიც ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში გამომღეაყნდა ე.წ. „ნაროდნიკობა“.¹ საერთოდ კი როგორც გერ. ქიქოძე აღნიშნავს: „რუსულმა ხალხოსნურმა ამროვნებამ განსაკუთრებით ძლიერი გეგაყლენა პოლიტიკური პუბლიცისტიკის დარგში მოახღინა. შეღარებით სუსტია მისი გეგაყლენა მხატვრულ ლიტერატურაზე“.² ამიგომაცაა, რომ ამ თეალსაზრისით ნიკო ლომოური უფრო 60-70-იანი წლების რუს მწერალთა და მოღვაწეთა ხალხოსნურ განწყობილებებთან ამყლაყნებს სიახლოვეს, ვიდრე მოგვიანებით წარმოშობილ ხალხოსნობის იდეოლოგიურ მოძღვრებებთან. ამიგომაცაა, რომ მის ნაწარმოებებში არაფერია ისეთი, რაც მკეეთრად ემიჯნებოღდეს ჩვენი სახელოვანი 60-იანყლების ილიასა და აკაკის მიერ არჩეულ იდეურ გეგს. ლიტერატურაში, სიკო ლომოურთან, ისევე როგორც ხალხოსნად წოღებულ სხვა ქართველ მწერლებთან, გარე სინამდვილისადმი ხალხოსნური ტენდენციები და მიღგომა უპირატესად თემატიკური თეალსაზრისით შემოქმედებითი პრობლემატიკის შერჩევით ინტერესში

¹ სხუციშვილი. „ნიკო ლომოური“, შესავალი წერილი - ნ. ლომოურის თხზ. ტ. I, გვ. 15
² გ. ქიქოძე, რჩული თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1965, გვ. 315.

გამოიხატა. ნ.ლომოური არ არის ისეთი გიჟის მწერალი. როძელსაც გააჩნდეს პოლემიკურ ასპექტში წარსულის დიდ კულტურულ-ლიტერატურულ მემკვიდრეობასთან დაპირისპირების სურვილი, რომელსაც მაგ. კურ. „იმედის“ თეორიული მესვეურები ავლენდნენ. იგი, ეკეობა სათანადო რეალისტური სიყბიზლით დაჯილდოებული მოღვაწე იყო. რაკი კარგად აქვს გასიგრძელებული, რომ ქართულ სინამდვილეში ჩვენი დიდი კულტურული მემკვიდრეობის პირობებში, არ არსებობს არავითარი საყუძველი იმისათვის, რომ ქართველი მოღვაწე და მწერალი დაუპირისპირდეს თავის სულიერად მასამრდოებელ წარსულს... წინააღმდეგ შემთხვევაში რუს მოღვაწეთა უსუსურ ეპიგონობასთან ვუქნებოდა საქმე. ნ.ლომოურს კარგად აქვს შევსებული: რანი ვიყავით, რანი ვართ და მომავლის პერსპექტივის თვალსაზრისით მეგ-ნაკლებად რა სჭირდება ქართველ ადამიანს. ამიგომ ხალხოსნურ გენდენციითა გამოვლენის არე და ყარგლები. მის შემოქმედებაში განწყობილებათა სფეროს არ სცალდება. შეიძლება ითქვას. მასალისადმი თემატიკური ინტერესი ნიკოლომოურისათვის ის ერთადერთი სფეროა, სადაც შელავსდება მისი ხალხოსნური მიდრეკილებანი. ამ მხრივ თემატიკურის თვალსაზრისით რა შეიძლება ითქვას ლომოურის შემოქმედებაზე?

ხალხოსანი მოღვაწის ანუ ქადაგის სახე ნ. ლომოურის შემოქმედებაში

ნიკოლომოურის მრწამსი ყველაზედ მკაფიოდ გამოვლისდა მოიხრობაში „გიგო ღრუბელაშვილი“. როგორც ცნობილია, ხალხოსნებმა საგანგებოდ ვახაშეს ქადაგის, მოღვაწის მნიშვნელობა ხალხოსნათვის. ეს საკითხი ბუნებრივად დაუკავშირდა განათლების საკითხს. ნიკოლომოურის ამ მოთხრობაში ნათლადაა წარმოდგენილი ხალხოსნათვის განათლების საჭიროების შესახებ მსჯელობა. გიგო ღრუბელაშვილის მაგალითზე აქ ნაჩვენებია განათლებული პიროვნების ფასი და მნიშვნელობა ადამიანებისთვის. ქართულ ლიტერატურაში ერთგან ილია ჭავჭავაძესთან („გლახის ნაამბობში“) დახატული მღვდელი-მასწავლებლის სახით გვაქვს ასეთი ნიმუში, მაგრამ ნიკოლომოურიდან და საზოგადოდ ხალხოსნებთან, ასეთი პიროვნების ფასი და მნიშვნელობა განსაკუთრებული ენერგიულობითაა საზგასმული. „გიგო ღრუბელაშვილი“ დახატული განათლებული ქადაგი ანუ პროპაგანდისტი ხალხის ინტერესების სადარაჯოზე მღვდში ახალგაზრდა გიგო, თავისი „უბრადლო, იაფფასიანი ლურჯი ბლუმით“. „ყვითელი ჩალის განიერი ქლით“, „ყელზე გადავდებული

ნაერისფერი შალით“ და „სულში კარგა მოზრდილი ძეირუფასყდიანი წიგნით“ გარეგნულად ის დასამახსოვრებელი სახეა, რომელიც ასე იყო გავრცელებული ხალხოსნური იდეებით გამსჭვალული 70-80-წლების რუსულ სინამდელილემში. აქ მწერალი ხაგაეს სწორედ ამ პერიოდში აგრერიგად მოლაში მყოფ ხალხოსნური მისწრაფებების ახალგაზრდა კაცს, რომელიც ლამაზი ოცნებით ცსოვრობს, აქვს შშვესიერების განცდა, მაგრამ როცა მისი ოცნება „საცოდავი ქოხმასებით საესე“ სოფელს, „გლესკაცის განუზომელ სიღარიბესა, მის დაერდოშილებას, მისი აზრისა, გრძნობისა და გონების დაუძლურებას“ ხედაეს, სული განჯებით ევსება. ნიკო ლომოურის მიერ წარმოდგენილი ხალხოსანი მოღვაწის ოცნებით, ქვეყნის სარგოდ მომართული პრაქტიკული იდეებით აღსავსე პიროვნება, უნდა ებრძოლოს სოფლის უბადრუკობას, მის გაღახიან ორლობეებს, „საცოდავ ქოხმასებს“, სავსეს „საქონლის პატივით“, „საზიზღარი წუქმეების სუნით“, ხოლერიითა და ათასნაირი ავადმყოფობით; და რაც მთავარია, ამგვარი პირობებისაგან გაუბეღურებული, სიკეთისადმი გრძნობადაჩლუნგებული, გონებით გახევებული ადამიანებით, რომლებსაც არც არაფერი სწამთ და არც არაფრისა სჯერათ. უმაღურობა არის ამგვარი უბადრუკობის პირმშო.

მწერალი „ვიგო ღრუბელაშვილში“ რეალისგურად იძლევა წმინდა ხალხოსნური იდეებით გამსჭვალული პიროვნების სახეს, მაგრამ მის იდეალიზაციას კი არ ახდენს, არაშედ ასეთი მოღვაწის არაპრაქტიკულობას, მის შეხეღულებათა ილუზიურ ხასიათისა და უნიადაგობას აშიშვლებს. ერთადერთი, რისი იმედიც შეიძლება პქონლეს ადამიანს და რასაც ნათელი შეაქვს მის სულში, არის რწმენა განათლებისა. ასე, რომ ნიკო ლომოურის მიერ წარმოსახული ხალხოსანი მოღვაწის სახე არ შეიძლება გაეაივივითი საკუთრივ მწერლის მრწამსთან. ამ ნაწარმოებით ნ.ლომოური აელენს ხალხოსნურ მიმდინარეობათა, მათი ამოსავალი თვალსაზრისების საფუძვლიან ცოდნას, მაგრამ რამდენადაც ეს მსაგერული ნაწარმოების ფარგლებში შეიძლებოდა მოხერხებულიყო, იქვე იძლევა მათ კრიტიკას.

ერუმორწმუნეობის თემა. ერთ-ერთი თემა, რომელიც წამყვან ადგილს იჭერს ნიკო ლომოურის (ისევე როგორც სხვა ე.წ. ხალხოსანი მწერლების) შემოქმედებაში – ესაა ერუმორწმუნეობის თემა. განსაკუთრებით საყურადღებო ისაა, რომ მასთან აღნიშნული თემა თავისებური მიდგომითაა წარმოდგენილი. ნიკო ლომოურის თითქმის ყოველ ნაწარმოებში არის მინიშნება ერუმორწმუნეობის როგორც სიბნელის ბუდის შესახებ, მაგრამ სავანგებოდ მწერალი ამ საკითხს მანინც ეხება მოთხრობებში – „ალი“ და „ქაჯანა“. აქ არა

მხოლოდ საკითხისადმი მწერლის მიდგომაა გამორჩეული. არამედ საყურადღებოა ისიც, რომ ეს თემა თავისებური ვაგებით იკვეთება. ნიკო ლომოური მიიჩნევს, რომ ცრუმორწმუნეობა, რომელიც ადამიანის სიბნელეში შოქსევის პირობაა, სახალხო უბედურებაა. მისი არსებობის ფაქტი. ამ მწერალთან განიცდება და აღიქმება, როგორც ტრაგედია. ადრე ჩვენს ლიტერატურაში, რასაც იჩივებოდა, სხვა მწერლებიც ასახავენ ცრუმორწმუნეობას. ამხელდნენ მის სოციალურ მანკიერებას, მაგრამ მათთან ეს არ განიცდებოდა ტრაგედიად. მაგ ვაისსენოთ იჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი“, ჯადოს პოვნის სცენა; - ეს დეგალი აქ არის დარჯანის ინგელექტუალური სინაღგის გამოხატულება და ლუარსაბის იმავე ინგელექტუალურ სინაღგზე დგომის დადასტურებაა. მაგრამ არამც და არამც ეს არაა მიჩნეული სახალხო უბედურებად.

ექიმბაშობის თემა. ზემოაღნიშნულ საკითხთან არის დაკავშირებული მეორე თემა, რომელსაც ნიკო ლომოური ესება - ექიმბაშობის თემა. „ალში“ „პაწია მეგობრებსა“ და „ქაჯანაში“ გამოელენილი ეს მოტივი ხალხის სიბნელეში ყოფნის დადასტურებად არის ჩათვლილი და ამდენად, ეს მოვლენაც მწერლის მიერ სახალხო უბედურების დონეზე განცდილ-გააზრებული. ამ უბედურების გამოსახწორებლად ნიკო ლომოური ხაზგასმით მიუთითებს განათლების ყოველსშემძლეობასა და სინამდვილისადმი ჯანსაღი დამოკიდებულების რეალურ ღირებულებაზე („ქაჯანა“, „პაწია მეგობრები“).

პატრიარქალური ოჯახის რღვევა. „ბერუა ქრისტესიაში-ვილში“, ნიკო ლომოური გვიჩვენებს მისი წარმოსახვის ნიადაგზე შექმნილ პატრიარქალურ ქართულ ოჯახს, სადაც იდეალური წესრიგი სუფევს. ამ ნაწარმოებში კარვად არის გამოკვეთილი ნიკო ლომოურის პირობა. მწერალს მახვილგონივრულად აქვს ნაგრძნობი და გააზრებული ჩვენი ისტორიის სამრისი. ქართული ხალხის ისტორიულმა ბედმა და აუცილებლობამ გვერდიგვერდ დააყენა, თაუდაცვისა და თავის გადარჩენის აუცილებლობამ შეაღულა ფენათა ინტერესები... ამ გარემოებამ კულტურულ-ზნობრივი გრადიციების ერთგვაროვნებასთან ერთად, ერთგვარად შეასუსტა ერის შიგნით სოციალური ურთიერთობის სიმძაფრე... ეროვნული ჩაგვრის პირობებში შინა სოციალურზე კი არა, გარე სოციალური კონფლიქტების გამომწვევ ფაქტორებზე იქნა ყურადღება გადატანილი, რითაც გამოირიცხა რუსული სინამდვილისათვის ნიშანდობლივი ხალხოსნური მოძრაობების გადმონერგვის საჭიროებანი. ნიკო ლომოურის „ბერუა ქრისტესიაში-ვილში“, ისევე, როგორც მის სხვა ნაწარმოებებში, ჩვენ ვამჩნევთ არა გლეხური თემისაკენ (Община) მიბრუნების

პროპაგანდას, არამედ ეროვნული მთლიანობის დარღვევით გამოწვეულ ტკივილს. ქარიველი ხალხის სხვადასხვა ფენათა ინტერესებისა თუ იდეოლოგიის მიხედვით ერთ მუშტად შეკერის და დამოუკიდებელი არსებობის მოთხოვნა დგას აქ. ხალხოსნებად წოდებული მწერლების და პირველყოფლისა, ნიკო ლომოურის ნაწერებში ამკარად ჩანს კრიტიკისტული დაშროკიდებულება ნაროდისკებისაგან გაიდეალებული პატრიარქალური ყოფისადმი. ნიკო ლომოურის როგორც მოაზროვნისა და მწერლისათვის, მხოლოდ ბერუა ქრისტესაშვილის ოჯახის მაგალითზე ნათელია, რომ ჩვენში კაპიტალისტური ცხოვრების მომძლავრების პირობებში არ არსებობს არავითარი შანსი იმისათვის, რომ ნღობა გამოეცხადოს ისტორიულად მოძველებულსა და დრომოჭმულს. სინამდვილისადმი ის გულუბრყვილო ხედვა, რაც ბერუა ქრისტესიაშვილს გააჩნია, წარმავალია და უნადაგო, თუმცა რომანტიკულ ელვარებას არაა მოკლებული, ამიგომაცაა, რომ პატრიარქალური ყოფა, რომელიც კუნძულივით გადარჩენილიყო ბერუა ქრისტესიაშვილის ოჯახის სახით, ნიკო ლომოურმა მკითხველის წინაშე დასცა ამ დაცემის საბაბიე გვიჩვენა: ეს იყო დათიკა ქრისტესიაშვილი, როგორც ახალი და ძლიერი ეკონომიური ფაქტორის წარმომადგენელი, ქალაქის კაცი, რომელმაც იცის, რომ კანონს კანონი უნდა დაუპირისპირდეს და სტატიას სტატია. მწერლის მკაცრი რეალიზმი ცხოვრების განვითარების ნამდვილ პერსპექტივებზე მიანიშნებს მკითხველს და მას არასოდეს ტოვებს ყალბი ილუზიების ამარა.

ნიკო ლომოურის მიერ გაცოცხლებული ქართლის სოფელი. ყველა შემთხვევაში ნიკო ლომოური გლესთა მოსარჩლე და ქომაგი მორალისტი მწერალია. მის ნაწარმოებებში, ისევე როგორც სხვა ხალხოსნად წოდებულ ქართველ მწერლებთან, მოქალაქეობრივი უფლება მოიპოვა გლესობამ.

ნიკო ლომოურის თხზულებათა პერსონაჟი - გლესები: ანდრია, („ყოფლის მხრიდან“), ბაბალე, გიგო სოსიაშვილი, სოლომონ ფარცხაძე („ბედი უბედურთა“) ვაჭირვებასა და სოციალურ უსამართლობასთან ჭიდილს ალევენ თავიანთ ძალღონესა და სიცოცხლესაც. სვიმონა ლუკაშვილი („ქრისტიანი ლეკები“) კი, თავისი მიზნებითა და მნეობრივი სიბეჩავით, გონებრივი მეზღუდულობით, შეიძლება ისეთ გლესის მაგალითად მივიჩნიოთ, რომელიც საარსებო საშუალებათა ძიების მოთხოვნილებამ გარემოს მონად აქცია. მატერიალური სიძლიერის მოპოვების გადაუდებელმა მოთხოვნილებამ ნ.ლომოურის მიერ დახატული გლესები სულიერი მომენგისაგან ერთგვარად განძარცვა და ისინი ხშირ შემთხვევაში გულქვა, უხემ ადამიანებად

აქცია. ნიკო ლომოურიც მოუღლებლად გვიხასიათებს უსკმ პირობებში, მნიებორივად დაუხევეწავ გარემოში, პაგრიიარქალურად შემოზღუდულ ფარვალში მოქცეულ ადამიანთა უბედურებას. უბედურებაა ამ ადამიანებისათვის ცხოვრება არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი მიწურ ქობებში, საქონლის შარდსა და ჭუჭყიან გარემოში ცხოვრობენ, არ გაანხიათ საკმარისად საკვები. სამოსი, და ფული, ღღენილაღ ხარივით შრომობენ და მაინც ღარიბები არიან; მწერლის თეალსამრისით, კიღეე უფრო ღიდი უბედურება ისაა, რომ მათი შრომა თავისი ხასიათით სათანადო გააზრებული შრომა არაა. ამ ალაღმართალ, პაგოსან ადამიანთა სულის ვაუხეშების მიმგზი მარგო თაეაღამსაურთა წრის წარმომადგენელთა შემოგვევა არაა: ისინი მხოლოდ ხმამაღალშვილების, ელაპიაშვილების. ბაღრიძეების ღწ ეამიაშვილების უსულგულო ქეკვის ნიაღავგე ვაუხედურებული ფენა კი არაა, არამელ სოფელში მიმღინარე რიული სოციალური ღიფერენციაციის საფეკველზე შექმნილი ვითარების მსხვერპლი არიან. ახალი ცხოვრების პირობებში მათიეე აღმევეებული თანამომღეები: მამასახლისი ბესო გაბაშვილი („ქრისტიანი ღეკები“), ქრისტიანია ნაცრიაშვილი („ბელი უბედურთა“), სოსიკა და ნინიკა („ბული უბედურთა“), – ეს ის ადამიანებია, რომლებიც ღროს წამოუგეგვიკუბია, ვითარებას ჩასაფრებიან, რომ გამოორჩენა ნახონ. თუნდაც თანამომღე ვაკიღონ და გაანადგურონ. ნიკო ლომოურის ნაწარმოებებში გამოკვეთილად არაა მოცემული გლეხის ფსიქიკაში, თუ რანაირად მწიფდება პროგესტის ვრანობა. აქ, ჩეჩი იშვიათი გამონაკლისის ვარღა, ვერც ვამჩნევთ, რომ მათ შეგნებაში, ვითარების მიშართ გააზრებული ღაპირისპირების მოთხოვნილება იღვეს. მხოლოდ “წუთისოფელში” ჩანს. უსამართლო, გლანქ და უგეფარ ძალასთან საქმიანად ღაპირისპირების გენღენიკია. ნიკო ლომოური, როგორც ქართული მწერალი. მბაფრად განიღლის ქართული სოფლისათვის მათი ღამღუკეული საქმიანობის შეღვეს. მწერლის აზრით, არაქროენული ბერეკეაშისი შეჭრას ქართლის სოფელში ორმაგი უბედურება მოაქეს ჩენი ხალხისათვის: ერთი მსრიე მადერიალურად ეეღეფს მიწის მუმა გულბერყვილო ვლენობას, მეორე მსრიე, მათ სელში თითქმის მუქთად უქარღებათ ეროენული ღოვლათი, – ქართული მიწა-წყალი.

ნიკო ლომოური ფენათა შიგნით არსებულ სხვაობებს აჩვენებს და ვახაზავს. ამიგომაცაა, რომ მის მიერ ღახაგულ თაეაღამსაურობაში გვხვდება, როგორც უარყოფითი, ასევე ღადებიითი პერსონაჟები.

საერთოდ, ნიკო ლომოურის მიერ ვაცოცხლებულ ქართლის სოფელს აწუხებს. სისხლისგან ელის სხეაღასხეა ჯურის ფუქსაეაგი თა-

ვადი, უტიფარი ამნაური, უცხო ტომის ჩარჩ-ვაჭარი და სოფლის პირობებში ბურჟუაზიული ურთიერთობის მომძლავრების ხანაში ცხოვრების ზედაპირზე ამოტივტივებული რევგენი, მაგრამ გაზულუქებული, მოხელედ ქცეული გლეხი. მწერლის ინტერესთა გარეშე არც რელიგიის მხანურთა სახეური რჩება. მოთხრობებში „ალსა“ და „ყოველის მხრიდან“, ნათლადაა ნაჩვენები მაქარია დიაკვნისა და მღვდლის მოჩვენებითი სულიერი მამობა, ანგარებიაანი, მტაცებლური ბუნება; მაგრამ მათ გვერდით მწერალი გვიხატავს სათნოებითა და ჭეშმარიტად ქრისტიანული სიწმინდე-უანგარობით მცხოვრები მოხუცი ეპისკოპოსის სახეს („წუთისოფელი“). აქედან ჩანს, რომ ნიკო ლომოური არაა მხატვრული სიგყვის სფეროში „შიშველი გენდერციურობისა“ და ხალხოსნობისათვის დამახასიათებელი უკიდურესი უტილიტარიზმის მომხრე.

განსაკუთრებით სიყვარულით მწერალი გამსჭვალულია ჩვენი სამოგადოების ყველა ფენიდან გამოსული იმ ინტელიგენტების მიმართ, რომელთა ქცევა და საქმიანობა ნიკო ლომოურს ჭეშმარიტად სახალხო ტიპის ინტელიგენტის მეტრად ჩაუთვლია. ასეთია გიგო ღრუბელაშვილი, ვანო მხიარულიძე, ის ღეთისნიერი ექიმი, იმედგადაწყვეტილ მიხას („სამუფხა ამირანა“), რომ განკურნავს, თუ პატარა მაროს მკურნალი ექიმის – დაუეიწყარი ტარსაიძის სახე „პაწია მეგობრებში“.

ნიკო ლომოურის პატრიოტული თვალთახედვა. ნიკო ლომოური თავისი დროის მვილი იყო. მძაფრ სოციალურ ინტერესს არასოდეს მიუჩქმალავს მასში მღვლვარე პატრიოტული გრძნობა და შეგნება. ნიკო ლომოურის მიერ დახატული მწვაეე სოციალური წნეხის ქვეშ მოქეულ გლეხთა ფსიქიკაში ღრმადაა ფესვგამდგარი მშობლიური მიწის მიმართ მამულიშვილობის მაღალი მოვალეობის გრძნობა. ქართველი გლეხის ცხოვრების აზრად, ნიკო ლომოურის წარმოდგენით, გამოცხადებულია მისი ნაწარმოების ერთი გლეხი პერსონაჟის სიგყვები; სადაც დაბადებულხარ, იქვე ჩაყარე შენი ძელები („ალი“). ამ პრინციპით ცხოვრობს, წეალობს, იტანჯება, მაგრამ სიცოცხლის ულევი წყურვილით ანთებული, კვლავ სიცოცხლეს, მამა-პაპის მშვენიერ გრადიციებს, საკუთარ ენასა და გერიტორიას ესარჩლება, იცავს და ეფერება ამ მწერლის მიერ დახატული, ცხოვრებისაგან გატანჯული ადამიანები მოთხრობაში „წინაპართა აზრდილნი“, - მკაფიოდაა გამჟღავნებული ნიკო ლომოურის ეროვნულ-პოლიტიკური მრწამსი. ნიკო ლომოურის ისტორიული კონცეფცია ილია ჭავჭავაძისა და სხვა ქართველ 60-იანელთა შეხედულებების არეალში შეიძლება იქნას განხილული. თავის უფროს დიდ თანამე-

დროეუთა მსგავსად, ჩ.ლომოურსაც შიამნია, რომ ენა, რწმენა და ისტორიული იდეალები, გერიგორია, ის ფაქტორებია, რომელთაზე მტკიცე ურთიერთობაში ეალიბდება ეროვნული ფსიქოლოგია. ქართველთა გადარჩენის პირობად მწერალს სწორედ ის შიამნია, რომ ჩვენმა წინაპრებმა საიმედოდ დაიკვეს ერის არსებობის შექმნარჩუნებელი ეს უცილობელი ფაქტორები. „წინაპართა აზრდილნის“ გარდა, ნიკო ლომოურის არც ერთ თხზულებაში წინა პლანზე არაა წამოწეული პაგრიოტული გრძნობა, მაგრამ ეს კიდე არ მიუთითებს იმაზე, რომ ამ მწერლის ქმნილებები თავისუფალნი იყენენ პაგრიოტული გრძნობებისაგან. საქმე იმაში გახლავთ. რომ 80-იანი წლებიდან ჩვენს მწერლობაში სოციალურმა საკითხმა უურო მეტი სიმძაფრე შეიძინა, რადგან თვით დაბალ ფენაში. სოფელში გაჩნდა ახალი სოციალური ფენა. ამ გარემოებამ, ეროვნული თვალსაზრისით, ახალი საგკივარი გააჩინა ჩვენი ინტელიგენციის წინაშე, რასაც მისმა ერობა ნაწილმა და მათ შორის. ჩ. ლომოურმა, იმით უკასუხა. რომ მწვავე სოციალურ პრობლემათა შორის პაგრიოტულ გულისგკივილს დაქვემდებარებული სახე მიუჩინა. ამით მწერალმა ვახაზა არა ამ მაღალი გრძნობის გაქრობის, ან უკანა პლანზე გადაწევის საშიშროება, არამედ თვით სოციალური გრძნობის აქტუალიზაცია ჩაითალა პაგრიოტულ აუცილებლობად.

სიყვარულის თემა. ქართული ლიგერატურის მკვლევართა შორის განმტკიცებულია აზრი, რომ ნიკო ლომოური არაა სიყვარულის ძლიერი ენების გამოიმხაგველი მწერალი (უქიქოძე). ეს შეხედულება რამდენადმე სწორია, ოღონდაც თავის არსებით ნაწილში იგი მაინც საჭიროებს გარკვეულ კორექციებს. ნიკო ლომოურს აქვს ერციელი ნაწარმოები „წუთისოფელი“, სადაც მწერალი აუღენს საკმაოდ სერიოზულ ინტერესს აღნიშნული თემისადმი. ამ შეკად რთული გრძნობის მხაგერული განსახიერებისას ნიკო ლომოური აკვირდება არა თავისთავად სიყვარულის ფსიქოლოგიურ შინაარსს, არამედ მისი წარმოშობის სოციალურ ნიადაგს. მწერლის ყურადღება მიჰყრობილია იმ სოციალური გარემოსადმი, რომელიც სახეს უცვლის ამ უკეთილშობილესი გრძნობის მიმდინარეობას და ადამიანთა ცხოვრების გრაველიის მიზეზად იქცევა. მკაცრ და მგაყუბლურ პრინციპებზე აგებული გარემო აუხემებს ადამიანის სულს, აბოროტებს ნაზსა და ფაქიმ არსებას (ეთერის სახით) და ადამიანური ბედნიერების უფლებას ართმევს ყველა იმას, ვისაც სიყვარულის გრძნობის სიდიადე სწამდა. ასეთია ის მძიმე ყოფა, რომელსაც გამოკეითილად გვიხაგავს მწერალი.

ბუნებისადმი მიმართება. ნიკო ლომოური ჩვენი ე. წ. ხალხოსანი მწერლების დარად, ბუნების თემასაც შეეჭიდა. მის ქმნილებებში უხვადაა წარმოდგენილი საქართველოს, კერძოდ ქართლის პეიზაჟები. მწერალი გატაცებით ხატავს მშობლიური კუთხის მდინარეებს, მთებს, ველ-მინდვრებს, ყველაფერს, რასაც მისი თვალი სწვდება. მაგრამ გამორჩეული ინტერესი მიიპრობილია ისეთი ბუნებისადმი, რომელსაც მის თხზულებათა მთავარი პერსონაჟების - გლეხებისათვის სარგებლობა და ღოვლათი მოაქვს. სულ სხვა ენერგიით აცოცხლებს იგი თავთავებით დამძიმებულ პურის ყანებს, ყურძნით დატვირთულ ვენახებს, თურაშაული ვაშლებით, თაფლა მსხლებითა და ქართლისთვის-ბუნებისაგან მომადლებული ხილეულით დახუნძლულ ხეებს. ამ შემთხვევაში მწერლის ინტერესი მიზანდაქვემდებარებულია, რადგან ამგვარი ბუნება გლეხის ცხოვრების მაგერიალური კეთილდღეობის წყაროა და საფუძველი. შფოთავს და კენესის მწერალი, როცა შავი ღრუბელი („ყოველის მხრიდან“) ანადგურებს და სპობს გლეხის იმედად გადაშლილ ამ მშვენიერ ველ-მინდვრებს, ბაღებსა და ვენახებს. ამგვარი მიდგომა ბუნებისადმი მიუთითებს, რომ გამორჩეული ესთეტიკური ტკობის ობიექტს ნიკო ლომოურისთვის ბუნება არ წარმოადგენს, იგი ერთვის იმ გაღრმავებულ სოციალურ მიზნებს, რაც მისი ნაწარმოებების ამოსავალი პრინციპია. როცა სიცხისგან გადახრუკულ ბუნებას წარმოგვიდგენს. ნ.ლომოური (მაგ. „ბედი უბედურთა“), აქაც წამყვანი ტენდენცია ისაა, რომ თვალნათლივი გახადოს მკითხველისთვის სწორედ ამ ბუნებრივ პირობებში მცხოვრები მშრომელი ადამიანის ღუხჭირი ბედი. ასე, რომ ბუნების სურათები ნ.ლომოურის ნაწერებში იმ მიზნითაა გადმოცემული, რათა მწერალმა სათანადო ფონი შეუქმნას თავის სოციალურსა და პაგრიოტულ მიზნებს. მწერალი ბუნების სიმშვენიერეს თავდავიწყებით არ ეძლევა, რათა მის ფონზე არ შთაინთქას უშუალოდ თხზულებათა სოციალური შინაარსი, ამიგომაც ტკობით მომენტისადმი ინტერესი აქ ერთობ შემოფარგლულია და შეზღუდული.

ნიკო ლომოური როგორც საბავშვო მწერალი. როგორც ცნობილია, ნიკო ლომოური თავისი პრაქტიკულ-სამოგადოებრივი მოღვაწეობით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ალბრდის სფეროსთან. მთელი 35 წლის მანძილზე იგი ეწეოდა მასწავლებლის საქატიო და ერთობ საპასუხისმგებლო საქმიანობას. ამიგომაც, ბუნებრივია, ნ.ლომოურისათვის ყმაწვილთათვის გამიზნული თხზულებების შექმნას საესებით გამოკვეთილი მიზანდასახულობა ელო საფუძველად. ნიკო ლომოურის საბავშვო ქმნილებებმა იმთავითვე მიიპრო მკითხველი სამოგადოების ყურადღება. თვით მწერლის საყვარელმა მასწავლე-

მასწავლებელმა, იაკობ გოგებაშვილმა „ბუნების კარში“ შეიგანა ნიკო ლომოურის ლექსი – „ყინვა და პაგარა მოწაფე“, ხოლო შეიქმნილი სათაურით ნაწიკვებები მოთხრობებიდან: „ძმა და და“ მოთხრობიდან „პაგარა ქაჯანა“ „მოსაეალი“ (მოთხრობიდან „ყოველი მხრიდან“) და „მწერის ბუდე“ (იმავე მოთხრობიდან). შემდეგ და შემდეგ სასკოლო სახელმძღვანელოებში ბავშვთა საყვარულ საკითხავ მასალად იქცა „ალი“ და „პაწია მეგობრები“. რამდენადაც XIX საუკუნის რუსული სინამდვილისათვის ნიშანდობლივი საბავშვო ლიტერატურის წინაშე წაყენებული მოთხროვნები არც ქართველ მწერალთაათვის ყოფილა უცნობი, ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ნ.ლომოურის ის თხზულებები, რომლებიც ბავშვთა საყვარულ ნაწარმოებებად იქნენ, ძირითადად აკმაყოფილებენ ამ მოთხოვნებს.

მართალია, წარმოდგენათა ფერადოვნებით და მათი სწრაფი მონაცვლეობით ნ.ლომოურის საბავშვო ქმნილებები არ გამოირჩევიან, მაგრამ მწერლის პოეტური აღმაფრენა მაინც იჩენს თავს. ამ მოთხრობათა ცალკეულ პასაჟებში, ბ.ბელინსკის სიკეყის პერიფრაზით რომ ვთქვათ, არ შეიძლება არ ვიგრძნოთ გულის „რაღაც დამატკბობელი შეკუმშვა“. როცა განსაკუთრებით მაისც, „ალსა“ და „ქაჯანაში“ აღწერილი გყის იღუმალებას, თუ წმინდა გიორგის ეკლესიის ე.წ. სასწაულქმედებას ეზიარება ბავშვი... აქ, ნ.ლომოური აღწევს ისეთ სიმაღლეს, როდესაც განცდები საუკეთესოდ გამოხატავენ ბნეობრივ იდეალს და თხზულებაც განთავისუფლებულია სქემატიზმისა და განყენებული სენტიმენტებისაგან.

ნიკო ლომოურის თხზულებათა მხატვრული მხარე. ნიკო ლომოურის თხზულებათა შორის თავისი მხატვრული ზემოქმედების ძალა დღემდე აქვს შენარჩუნებული სწორედ იმ მოთხრობებს, რომლებიც იმთავითვე ყმაწვილითა საკითხავ მასალად იქნა მიჩნეული. „ალი“, „ქაჯანა“, „ყოველის მხრიდან“ და „პაწია მეგობრები“ ის ნაწარმოებებია, რომლებშიც ჩანს ნ.ლომოურის მწერლური შესაძლებლობები. მათთვის დამახასიათებელია დაუძაბავი და ბუნებრივი თხრობა. ქართული ენის (უპირატესად ქართულური დიალექტის) სინოიკერე.

ვერ ვიგვეთ, რომ ნ.ლომოური პორტრეტის შექმნის უამრავი რეული ოსტატია, მაგრამ ცალკეულ სიგუაიებში, იგი ქმნის მხატვრული სიმართლით საყვარულ სახეებს. ასე, მაგალითად, შთაბეჭდვადაა ვაცოცხლებული მწერლის მიერ შიშით ენაჩავრდნილი ბავშვის პორტრეტი. მოთხრობაში „ქაჯანა“ ვკითხულობთ: „ქაჯანამ უცებ დაინახა რაღაც ბაჩკვლიანი და უთავო; დიდ კეგზე დაბჯენილი, შეინძრა და ის ბუტბუტით წამოვიდა ქაჯანასაკენ. ქაჯანა წამოხტა უნდოდა დაეყვირა, პირი დაალო. მაგრამ ყელიდან სუსტი ხაეილის

მეტი აღარა ამოუვიდა რა. მაინც გამოტრიალდა უკან, გადმოდგა რამდენიმე ნაბიჯი და უცებ მოწყვეტილი ყვავილივით დაეცა დედა-მიწაზე“.

მაროს, ბაბუცასა და გარსაიძის დახასიათებისას ასევე დასამახსოვრებელი სახეებია შექმნილი მოთხრობაში „პაწია მეგობრები“.

იმის თქმა, რომ ნიკო ლომოურის მოთხრობები გამოირჩევა „მხატვრული, მშვენიერი, მძლავრი პოეტური შედარებებით, მკვეთრი ეპითეტებით (მიხ. მანდუკელი), ფაქტიურ ვითარებას შეიძლება ნაკლებად გამოსაგაედეს. მისთვის უფრო მარტივი, მუდმივი მხატვრული ხერხების გამოყენებაა დამახასიათებელი. მაგ. კატო (მოთხრობა „ქაჯანა“) „ესაა საშინელი ეშმაკი და გუდიანი გოგონა“, რომელსაც „კუნაპეტივით შავი თვალები აქვს“. მშვენიერი ქალი („გიგო ღრუბელაშვილი“) მწერლის თქმით, „მოწყვეტილ ვარსკვლავს“ ჰგავს, მას „კალმით ნახატი სახე აქვს“, „ლამაზი ლოყები თურამაშულ ვაშლივით აქვს დაბრაწული“ და ა.შ. მაგრამ ვიმეორებთ, რომ ამ სადა, მარტივი ეპითეტებისა და შედარებათა გამოყენების გზითაც მწერალი გარკვეულ შემთხვევაში აღწევს სათანადო მხატვრულ ეფექტს.

„ქაჯანაში“ კატოს ოინბამობანი გარკვეულ იუმორულ დონეზეა აყვანილი. ნ.ლომოური არაიშვიათად მიმართავს კონგრასტული დახასიათების გზას, რათა კიდევ უფრო მუქ ფერებში წარმოაჩინოს უბედურება-ბედნიერების, სიღარიბე-სიმდიდრის არსი (მაგ. მოთხრობა „განჯული“). საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ნიკო ლომოური, როგორც მწერალი, შედარებით სრულყოფილ დონეს იქ აღწევს, სადაც იგი შორდება ხალხოსნური თეორიის სქემას. . . და ასეთი სწორედ არის „პაწია მეგობრები“, „ქაჯანა“, „ალი“, „ყოველი მხრიდან“. . . ზოგიერთი პასაჟი.

ნიკო ლომოურის სხვა თხზულებებს, იქნება ეს „ბედი უბედურთა“, „გიგო ღრუბელაშვილი“, „აღარა ეშველება რა“, „ქრისტიანი ლეიკები“ და სხვ., ხალხოსნებად წოდებული დანარჩენი ქართველი მწერლის მრავალ ნაწარმოებთა მსგავსად, უფრო მხატვრული ნარკვევების ფორმა აქვთ, ნარკვევისა იმ აზრით, რომ ისინი გარკვეული მომენტით არიან განსაზღვრულნი და გარკვეული ადგილით შემოფარგლულნი. ადგილისა და დროის ეს ერთგვარი ლოკალიზება, შინაარსობლივი თვალსაზრისით მათ შემოზღუდვას და, მაშასადამე, ერთგვარ ერთფეროვნებასაც იწვევს.

ამ მოთხრობებში ნიკო ლომოური ცდილობს სოციალურად დაპირისპირებულ ძალთა ჭიდილის თემა იდეური თვალსაზრისით აქტუალური გახადოს. საგანგებო დაძაბვა კიდევ სქემატიკულ წარმოშობს და გარკვეულად მზუდავს მათი ზემოქმედების ძალას. ყველა ზემოა-

ღნიშნულ ნაწარმოებში მხაგვრული ეუფქტის შესუსტებას ხელს უწყობს პუბლიცისტური ელემენტის მოჭარბება. თხრობის პროექსში პუბლიცისტური პათოსი შეინიშნება მხაგვრულად შედარებით სრულყოფილ ისეთ მოთხრობაშიც კი, როგორც „ქაჯანაა“, როცა მწერალი გადმოგვცემს კიკოლას ოჯახის ისტორიას.

ის გარემოება, რომ მწერალი ლიტერატურას უტილიტარული თვალსაზრისით აფასებს, გავლენას ახდენს იმაზე, რომ ამ სექციაგამბმის ნიშნით აღბეჭდილ ქმნილებებში („ბედი უბედურთა“, „განჯულნი“, „გიგო ღრუბელაშვილი“, „ქრისტიანი ლეკები“), ნიკო ლომოური არ ბრუნავს ნაწარმოების დახვეწისათვის. მაგალითად, მხაგვრული დაუხვეწაობის შთაბეჭდილებას იწვევს ასეთი ადგილები: „გაჩუმებულს მინდორს შემოდამ დასცქეროდა გამტერებული ჯაერი“ („ბედი უბედურთა“). ბაბაღე „იბღღენიდა გათეთრებულს თმასა; იკაწრავდა ძვლებზედ შავად მიმხმარ ლოყებს. იგლეჯდა პაწაწკინა, მიმჭკნარ ძუძუებს...“

სენტიმენტალობის ელფერი გადაკერავს ბავშვის ასეთნაირ ამეგყველებსაც: „ჩენი დედო ცოცქალია სიდა, ალაა? კოდე, დილილმე, ცოცქალია ჩენი დედო. სიდა, პილი ლო აგალ გააგო ექლა გააგო მეუ...“ და სხვ. („ბედი უბედურთა“).

მსოლოდ ყალბ პათეტიკად შეიძლება აღიქვას მკითხველმა სოციალური იდეებით შეპყრობილი ახალგაზრდა მოღვაწის მიმართუა მშვენიერი ასულისადმი. „როგორც შენა ხარ მეფე ჩემის გულისა, ამიერიდგან მე ვიქნები აჩრდილი ყოველის შენის მოძრაობისა“. . . („გიგო ღრუბელაშვილი“), ანდა ასეთი საშეიმო შეძახილებით საესე განცხადებები: „მე ვარ მფარველი ყოველი დავრდომილისა, მე ვარ დედა ყოველი გაჭირვებულისა!“ („გიგო ღრუბელაშვილი“).

საერთოდ, როგორც აღნიშნავენ, „ხალხოსნები, როგორც მხაგვრები, თავიანთი ხელოვნების ერთ-ერთ გამართლებას ხალხურ მეტყუელებაზე დაყრდნობაში ხედავდნენ. ხალხოსნები გაიგაცა ხალხურმა მეტყუელებამ, გაიგაცა იქამდე, რომ განურჩეველობა დაიგყოს და ამ ენობრივ მასალაში ისე ჩაიძირნენ, რომ როგორც ოსტატები, თითქოს ორიგინალურობისა და საკუთარი პოეტური ხმის დაკარგვამდეც კი მივიდნენ. ღირსება ხალხოსნებისა - ხალხური ენის გაბატონებაში რომ იჩინა თავი, უდიდეს საფრთხესაც შეიყაედა ხელოვნებისათვის: ინდივიდუალური მხაგვრული საშუალებებისადმი უგულველმყოფელი დამოკიდებულების გაბატონებას... ხალხოსნებმა ვერ შესძლეს დაუხვეწელისაგან შედევრების განსხვავება ხალხური შემოქმედების დიდ საღაროში და მხაგვრისათვის ესოდენ არსებითი მნიშვნელობის მქონე ვრძნობა - სიგყისა და გამოთქმების ესაიგო

კური ძალის ვრძნობა - ვერ გამოიჩინეს. ხალხოსნები შეიგყუა და ჩაითრია ხალხური მეგყველების უძირო მორეემა“ (გრიგოლ კი-კნაძე).

ცხადია, მწერლის ნიჭიერების ერთ-ერთი გამოხატულება ისიცაა, თუ რამდენად ფლობს იგი ენას -მხატვრული ქმნილების ამ საშენ მასალას. თავისთავად ის ფაქტი, რომ ნ.ლომოურის მოთხრობები, თავიანთი თემატიკური ყაველგასულობის მიუხედავად, დღემდე შემორჩა ჩვენს სასკოლო სახელმძღვანელოებს და საბავშვო-პოპულარული ლიტერატურის საგანძურს, მიუთითებს იმაზე, რომ ისინი კვლავ განაგრძობენ მხატვრულ სიცოცხლეს...

გარდა ნათელი ჰუმანური გრძნობებისა და იდეებისა, რითაც თავისთავადაა გამსჭვალული ნიკო ლომოურის ქმნილებები, ისინი შეიცავენ საყურადღებო და სანდო მასალას XIX საუკუნის ქართული სოფლის ყოფითი მხარის, ამ პერიოდის ქართული გლეხის მაგერი-ალურად საარსებო წყაროსა და ნიადაგის გასათვალისწინებლად.

ამ ნიშნითაც ნიკო ლომოური ყოველთვის დარჩება ჩვენი ცხოვრების გარკვეულ ეტაპზე მაინც, ქართული გარემოს სანდო მწერალ-მემაგიანედ.

სოფრომ მგალობლიშვილი

(1851-1925)

სოფრომ მგალობლიშვილის მხატვრული შემოქმედების ძასალა ამოკრეფილია ქართული სოფლის ყოფა-ცხოვრებიდან. თვით მწერალმა ბავშვობა სოფელში გაატარა. აღრიდანეე შეეჩვია იგი ვლახის ცხოვრების აესა და კარგს, იცოდა გლახის გონებრივი და ქონებრივი ვითარება. მხატვრულ-პუბლიცისტური მოღვაწეობის პირველ ხანებში ს. მგალობლიშვილი ასახავდა უღონო, უპაგრონო. სიღარიბესა და უსწავლელობა-უმეცრებაში მყოფ ვლახობას, რომელიც ჭუჭყსა და უბედურებაში იხრჩობოდა, შემდგომში მწერალმა გამოიხატა ერთობის იდეების გავრცელება, როცა ვლახობამ გაიგო და შეიგნო თავისი მდგომარეობა და ხელში იარაღი აიღო უფლებებისა და თავისი პიროვნების დასაცაყად. პირველ ხანებში მწერალი ვლახის ყოფა-ცხოვრების აღმწერია, დაუფარავად მაჩვენებელი ჩამორჩენილობისა, სოფელში გავრცელებული ეპიდემიების საშინელი შედეგებისა, მკითხაე-ექიმბაშების საქმიანობისა და ჩარჩ-ვაჭართა თარემისა. შემდეგ კი მწერალი მოთხრობებში ხატავს მხატვრელების მიმართ სოფელელთა წინააღმდეგობას, იძლევა მედგარი სოციალური და პოლიტიკური ბრძოლის სურათებს. ს.მგალობლიშვილის თეალწინ ბევრი საინგერესო ფაქტი მოხდა, რაც აისახა მის მხატვრულსა და პუბლიცისტურ შემოქმედებაში, აგრეთვე საინგერესოდ დაწერისლ მოგონებებში.

სოფრომ მაქარიას ძე მგალობლიშვილი მღვდლის შვილი იყო. დაიბადა 1851 წელს, სოფელ დირბში. ეს სოფელი შემდეგ მან სხეადასხვა სახელით სშირად აღწერა თავის მოთხრობებში. მომავალი მწერალი ჯერ გორის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა, შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარიაში, რომელიც 1873 წელს დაასრულა. სემინარიაში მისი მასწავლებლები იყვნენ იაკობ გოგებაშვილი, გიორგი იოსელიანი, ნიკო ცხევედაძე. რომელთა მიოთებითა და წაქეზებით მან ბევრი რამ წაიკითხა და ისწავლა. „ამათი მოსვლიდან ახალი ხანა დაიწყო სემინარიაში, - წერდა ს.მგალობლიშვილი. საგნებს ასწავლიდნენ კარგად, შევირდებს აღამიანურად ეპურობოდნენ, გვაძლევდნენ საკითხავ წიგნებს, გვაყვარებდნენ სამშობლო ენას და ლიგერაგურას“. იგი ამავე ხანებში გაეცნო რუსულ ლიგერაგურას არალეგალურ გამოცემებსა და იმ მწერალთა შემოქმედებას, რომელთა წაკითხვის უფლებას მოსწავ-

ლევს სემინარიის ღირეჟცია არ აძლევდა, მაგ. რუს რევოლუციურ-ღემოკრატიების შემოქმედებას, ილია ჭავჭავაძისა და სხვათა თხზუ-ლებებს.

ს.მგალობლიშვილი სემინარიელი იყო, როცა წერილებს ბეჭ-დავდა ვაბთ “ღროებასა“ და ჟურნალ “მნათობში“, დაუახლოვდა მათ რედაქციებსა და თანამშრომლებს. სემინარიის კურსის შეს-რულების შემდეგ ს.მგალობლიშვილი მასწავლებლობდა გორის სა-სულიერო სასწავლებელში, ამავე ღროს იწყებს მუშაობას რევოლუ-ციურ ორგანიზაციაში ხალხოსნებთან ერთად, რომელსაც ამ ღროს ხელმძღვანელობდნენ მიხეილ ყიფიანი, შიო დავითაშვილი, ეგნატე იოსელიანი და სხვანი. მათ უნდოდათ „გაეცნოთ ხალხისათვის მთავე-რობის მავნე წესწყობილება, ჩაეხედებინა გლებობა თავის ცხოვრე-ბაში, დაერწმუნებია იგი, რომ უმამულოდ მისი განთავისუფლება ძველ ბატონყმობაზე უარესი იყო...“

ხალხოსნების კრებებზე, საიღუმლო შეკრება-თათბირებზე და კონფერენციებზე დასწრებამ მასში განამტკიცა აზრი, რომ პრაქტიკუ-ლად უნდა დაეხმაროს გლებობას, მაგრამ ეს პრაქტიკული ნაბიჯი უშედეგო აღმოჩნდა, რადგან, როგორც თვით ს.მგალობლიშვილი წერს— „ხალხი ჩვენ არ გეიკარებდა განსაკუთრებით გლებობა“.

ეს საინგერესო აღიარებანი ს.მგალობლიშვილისა, ახასიათებენ ხალხოსნური მუშაობის არაპრაქტიკულობას. ქართველმა ხალხოსნე-ბმა გლებობა ვერ ააღლევს და ვერ დარაზმეს, ამიტომ მათ მუშაო-ბის გეში შეცვალეს და გლებობასთან კავშირის სხვა ფორმის ძიებას შეუდგნენ. ს.მგალობლიშვილი წერს: “რაკი ხალხში სიარულით ვერა გაეაწყეთ რა, ჩვენ მოქმედების ფრონტი და ტაქტიკა შეეცვალეთ. გა-დაუწყვიტეთ მასწავლებლებს გვემოქმედნა. მოსწაულე ახალგაზრდო-ბაზე, ხელოსნებზე, გვემართნა იაფფასიანი სახალხო წარმოდგენები. ამ მიზნით ქალ. გორში დავაარსეთ მოყვარულთა წრე. წარმოდგე-ნები იმართებოდა სოფლებშიც, მონაწილეობას იღებდა ყველა ამხა-ნაგები, საპასუხისმგებლო როლებს თამაშობდა, შიო დავითაშვილი, მე ვკითხულობდი რაფიელ ერისთავისა და ჩემ საკუთარ სყენებს ხა-ლხის ცხოვრებიდან... უფროს კლასებში, სადაც 14-15 წლის ყმაწ-ვილები ისხდნენ, შეგვექონდა რევოლუციური ხასიათის ლიტერატურა, მოთხრობები, ლექსები.“ ამისთანა მუშაობით ს.მგალობლიშვილი ახ-ალგაზრდობაში აღვივებდა ერთობის, სიმართლის, მამულიშვილობის გრძნობას. არაღვგალური მუშაობისათვის ს.მგალობლიშვილი 1878 წელს დააპატიმრეს ცოგა ხნით. ამის შემდეგ იგი კვლავ მუშაობს კულტურისა და განათლების ფრონტზე, გორიდან თანამშრომლობს ჟურნალ “იმედში“, ვაბთებში “ღროებასა“ და “ივერიაში“.

ს.მგალობლიშვილი კარგად ახასიათებს ხალხოსნური მოძრაობის რაობას თავის მოვსებებში: "ხალხში კი ვერე რიგათ ვერ მოიკიდა უხეი ხალხოსნურმა მოძრაობამ. ეს მოძრაობა უცოპიური გამოდგა. მშეიდობიანი ვმით რეეოლუყია ვის ვაუგონია... ჩვენ ვუდილოთ ხალხს პირდაპირ ვადავესკუპებინა კაპიგალისტური ხანის ვაუველეად, სოყიალიმში".

1897 წლიდან ს.მგალობლიშვილი თბილისში დასახლდა. მონაწილეობდა კულტურულ და ეურნალისტურ მუშაობაში, თანამშრომლობდა "მოამბესა", "თემში", "თეატრსა და ცხოვრებაში".

ს.მგალობლიშვილი გარდაიცვალა 1925 წლის ნოემბერში.

ს.მგალობლიშვილმა სამწერლო მუშაობა თარგმნით დაიწყო. რომელთაც ბეჭდავდა ეურნალ „მნათობში“. 1872 წელს დაწერა პირველი ბელეტრისტული თხზულება „რა მიზნია?“. ვაქოქეყენებული სემინარიელების ეურნალში, რომელიც მალე ვადააკეთა და დაარქვა „დედა მია“.

ს.მგალობლიშვილის შემოქმედებას დასაწყისშივე აყავდა მკითხველები და შემფასებლები, კერძოდ. ა.წერეთელი 1901 წელს ვაბუთ „თეურიაში“ ვამოქეყენებულ სვაგიაში „წერილი მეგობართან“ მიმართიავდა მგალობლიშვილს და უხსნიდა: მიუხედავად მენი დიდი ნიჭისა. დავისელთა, დავიმორჩილა იმ სენმა. უცხოეთსად რომ მეშოვეეპარა (აკაკი გულისხმობდა რუსულ „ნაროდნიკულ“ მწერლობას). ესე იგი კამმულ სიგყით ქადაგებამ. რომელიც ასე ეღაყება და უხდება ჩვენს ცხოვრებას, მნესა და ჩვეულებას, როგორც „ეოლკა“ კახურს და „კეასი“ ოჯალემს“-ო. წერეთელი ამხელდა მოციერთი ქაროველი მწერლისა და თვით ს.მგალობლიშვილის ნატურალიზმს, შემოქმედების პრიმიტიულობას, მოელენათა ფოტოგრაფირებას.

ა.წერეთელი მიუთითებდა როგორც ს.მგალობლიშვილს, ისე სხვა ქართულ მწერლებს, რომელთა შემოქმედებასაც ის ნაკლი აქონდა, რაც პოეტმა ს.მგალობლიშვილის შემოქმედებაში დაინახა. ამ უკანასკნელის ერთი პატარა ნაწარმოები - „უკვდავების წყარო ვარ“ აკაკიმ ვამოიყენა თავისი თეორიული მოსაზრებისათვის, რაც შეზღვენირად ვამოხაგა: „შენს ნიჭს შესაფერისი ვბა აურჩევია და თუ აღარ ვადაუხევევ, შენ იცი! თითულ ერს თავისი საკუთარი ერთი მჟორისაგან ვანხხეავებული სახე აქვს და მათი ლიგერატურასაც, როგორც სარკეს ამა თუ იმ ერისა. ვანსაკუთრებით ელყერი უნდა ეღეას. ჩვენი მწერლობაც უგყუარი სარკე უნდა იყოს ქართველებისა. შიგ უნდა ისახებოდეს საქაროველოს მრავალყეუროვანი ბუნება მისის მიწა-წყლით, მთა-ბარით, გყით და ეელით და სხვანი“.

ს.მგალობლიშვილი ქართველი გლეხობის ცხოვრების ბევრ უარყოფით მხარეს აღწერდა თავის მოთხრობებში, იგი აქვეყნებდა ნახევრად პუბლიცისტურ, ნახევრად მხატვრულ წერილებს, რომლებშიც მიმოხილულია ქართული პროვინციის ცხოვრების მრავალი მხარე. ეს იყო სერია სათაურით - „პროვინციალური მეთვალყურის ჩივილი და შენიშვნები“, რომელთა მთავარი თემა ხალხის ყოფის ჩამორჩენილობა გახლდათ. მწერალი ფიქრობდა, რომ ხალხის ეკონომიკური მდგომარეობა არის მთავარი მიზეზი მისი ჩაგრული და დაქვეითებული ყოფისა. მწერალმა კრიტიკულად დაახასიათა საზოგადოების მაღალი ფენები, რომელთა არსებობა დროის უამრო კარგეასა და ცეკვა-პრანჭვაში გამოიხატებოდა. ამ ადამიანების ცხოვრებას მწერალი უღმობლად ამხელდა. საზოგადოებრივი სარგებლიანობისათვის თავდადებულ ადამიანს იგი მხოლოდ გლეხობაში ხედავდა და ფიქრობდა, რომ მხოლოდ გლეხობას შესწევს უნარი შრომისა და, მაშასადამე, ახლის შექმნისა. მაგრამ გლეხობას, რომელიც ეკონომიურად და იურიდიულად ძალზე იყო შებორკილი, არამცთუ საქვეყნო საქმიანობისათვის, საკუთარი თავისა და ოჯახის უზრუნველყოფისათვისაც არ ყოფნიდა ღონე.

ქართველი გლეხობის უსასო სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობისა და მასებში რევოლუციური იდეების გავრცელების თემის გარდა ს.მგალობლიშვილმა მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო თავის შემოქმედებაში მაღალი წოდების ზნეობის დაცემისა და მის გონებრივ-ქონებრივი ვალაგაკების, განათლებული, მაგრამ უსაქმური ახალგაზრდობის ცხოვრების აღწერასაც. ამ სასიათის თხზულებათა შორის აღსანიშნავია მისი მოთხრობა „თავადი იერონიმე“, რომელიც, ერთგვარად, ილია ჭავჭავაძის მოთხრობა „კაცია-ადამიანს?!“ ასოციაციურობითაა აღბეჭდილი: იერონიმესა და მისი მეუღლის სალომეს სახლის მოწყობილობა ლუარსაბ-დარეჯანისას გვაგონებს, თავის მეგობარ კაცია ლუარსაბიძესთან ერთად იერონიმე იხსენებს ბაგონყმობის „ნეგარ დროს“, სწავლა-განათლების შესახებაც თათქარიძისებური შეხედულებისაა - თავადობის დაღუპვის მიზეზად წიგნის გავრცელებას ასახელებს და სხვა. მაგრამ, ცხადია, პერსონაჟთა შორის პარალელების გავლენისას განმასხვავებელ დეტალთა შემჩნევაცაა საჭირო: იერონიმე ბაგონყმობას მისტირის, მისი გახსენებით სულდგმულობს, ეოცნებება დრო, როცა ყმა სიკვდილის პირას მიჰყავდა ცემითა და ტანჯვით. ლუარსაბი შორს დგას ასეთი სისასტიკისაგან. პერსონაჟის მსგავს ნიუანსთა ხაზგასმა კი სათანადოდ განსაზღვრავს მწერლისეულ ცოდნას ცხოვრებაზე, ვითარებათა სახეობრივად წარმოდგენის მისეულ უნარს.

ს.მგალაობლიშვილის მიერ დახატული მაღალი ფენის ინგელიგურ-ცია ორგვარი ხასიათისაა. ერთიანი ხელავენი უთანასწორობას. რასაც გლეხობა ცუდ პირობებში მოუქცევეია და ლაპარაკში ამტკიცებენ წოდებათა შორის განსხვავების ხელოვნურობას. მაგრამ მათი მსჯელობა მხოლოდ ფრაზებია და არა პრაქტიკული საქმიანობა. მცორენი უამრო ცხოვრებას ეწვეიან, მათი არსებობა დაცლილია საზოგადოებრივი ინტერესებისაგან. ეს განათლებულთა წრე მომაკვდავი თავადმნაურული ყოფის დასასრულის გამომხატველია. ეს ის ბრწყინვალე საზოგადოებაა. ადვილად რომ ვაქელებინა გარემო ვავლენებს, მოილენა და თავისი საკუთარი ეროვნული და მნეობრივი სახე დაკარგა. გადაჯიშებული ადამიანები მონაწილეობას იღებენ მეჯლისებში, ვალსის ცეკვაში, არმიყობაში. საკუთარი ღირსების დამცირებაში. ფანატიკურად ეთაყვანებიან უცხოსა და გარემეს. მათი სურვილები გარეგნული ბრჭყეილის ჩვენებაში მღვომარეობს. პაგარა კაცებს ხორციელი სიამოვნების ერთი საათისათვის მსხეერპლად მიაქეთ ადამიანობა და ეროვნული თავმოყვარეობა. ასეთ ადამიანთა წყება მწერალმა დახატა მოთხრობაში "დიდ მალაში". ეს მოთხრობა სურათებია და წარმოადგენს მწერლის წერილების „პროვინციალური მეთვალყურის ჩივილი და შენიშვნები“- მხატვრულ იერსახეს.

ს.მგალაობლიშვილმა „პროვინციალური მეთვალყურის ჩივილი და შენიშვნების“ ერთი ნაწილი (1878 წლის „ივერია“) გლეხის საცხოვრებლის აღწერას მიუძღენა. ამ წერილებში ლაპარაკია გლეხის სახლში დაბუდებულ სიღარიბეზე, უსუფთაობაზე, რადგან ადამიანები და პირუტყვი ერთ ჭურჭელში ცხოვრობენ. აქედან ჩნდება ყოველი სიამე და აეადმყოფობა. „აქედან ჩნდება ციებ-ციხელება, რომლის მოსარჩენადაც მკითხავითან გარბიან. იმდენი მოხერხება არა აქეთ, რომ თავისით გაიგონ მიზეზი სენისა და მკითხავითან დაკარგული დრო თავის კარ-მიდამოს გასუფთავენებს მონადომონ. გულის შემატკივარი არა ჰყავთ, რომ გყინში ვაუთქეიფოს ეს საჭირო საგანი ჯანმრთელობისა... „გლეხობის ასეთი ყოფით მეწუხებული მწერალი ერთგან კითხულობს: „ნეგა ველირსებით „გლახის ნამბობის“ მღვდელსა?“. ამ საგამეთო წერილის მხატვრული სახე არის მოთხრობა „დედა მათა“, აგებული ნამღვილ ამბებზე და ნამღვილად არსებულ ადამიანებზე.

ბაგონყომობის გადავარდნის მომღვენო ხანებში გლეხობა იძულებული იყო მძიმე პირობებში აელო იჯარით „საბაგონო“ მიწა. გლეხობის უმრავლესობა ჩემორჩენილ მეურნეობას ეერ აუმჯობესებდა, ხშირი მოუსაკელიანობა და შიმშილი აცყლებოდა თავემე მას. დილიდან სადამომღე თაეაულებლად მუშაობდნენ, იბრძოდნენ არსე-

ბობისათვის და ლუკმა პურისათვის, მაგრამ წლის სარჩოს თავს მაინც ვერ უყრიდნენ. მუშაობს ყველა, დიდი და პატარა, ქალი და კაცი. სოფელ მარმარაღელეში გლეხებს ვერ მოუხერხებიათ სარწყავად გამოიყენონ მდინარე, იგი სოფლის სახნავ-სათესს შორს უდევს. მინდორში წყალი კი არა, მზისაგან თავის შესაფარებელი ადგილიც არ არის. მარმარაღელე გამოწაკლისი არაა, ის მდგომარეობა, რაც ამ სოფელში სუფევს, საერთოა. გლეხი დიდ ჯაფას ეწევა, მას ავადმყოფობის დროც არა აქვს, რადგან ლუკმა პურის დაკარგვის შიში აჩრდილივით თანა სდევს. სანდალა („დედა მაია“) ღამის მუხრობაში გაცივდა, დიდი სიციხე მისცა. გაუძალიანდა იგი ავადმყოფობას, მაგრამ ველარ შეძლო. სიციხისაგან პირგამშრალს ამაღელვებელი ფიქრები თავიდან არ სცილდება. „თავში ჟრუანტელი უვლის და შუბლზე სიმწრით ჭირის ოფლს ასხამს, რომ ამ ავადმყოფობით იმას ერთი დღის ალო დააკლდება, რადგან თავობის ამოგანამდის გუთანზე ვერ დაპყო - ეს უწუხებს გულს, ეს სტანჯავს სანდალას!“

სანდალა გიპური სახეა გლეხისა. მწერალი ისეთ ვითარებაში ხატავს მას, რომ მკითხველი მოთხრობის გმირთან ერთად განიცდის ადამიანის გამწარებას. ამ პატარა მოთხრობაში საამჟიარაობეა გამოტანილი გლეხობის ჩამორჩენილობა-გაუნათლებლობისა და ძველ, დამაბრკოლებელ წეს-ჩვეულებათა ფაქტები. „რა ჰქნას საცოდავმა გლეხმა, - კითხულობს მწერალი. ყველგან და ყველასაგან ამას ხედება რკინის მათრახი, რომლის დაღიცი სიკვდილამდინ არ ანებებს თავსა“. როცა გლეხს გაუჭირდება, მაშინ ერთადერთ მხსნელად და ჭირ-ვარამის შემამსუბუქებლად მკითხავი და შელოცვა ჩნდება. მწერალი დედა მაიას ვაებას, რომელსაც მაცხოვრებელი შვილი ავად გახდომია, ასეთი ღებლებით გადმოგვცემს: „მაია ხან აქეთ მიაწყდება, ხან იქით, ვერა გაუგია-რა, ვერა მოუხერხებია-რა, ვერ უპოვია მიზეზი, თუ რამ შეაწუხა, რამ მიიყვანა მისი შვილი სიკვდილის პირზე. დაიწყებს თავისებურად ახსნას, ღონისძიების ძებნას“ და, რადგან მიზეზი ვერ უპოვნია, თვით გამოძებნის მას-რომელიდაც ხატი არის გამწყრალი მის ოჯახზე და მას უნდა პატივისცემა. „ფთილები და მკითხავი; - აი პირველი და უკანასკნელი მისამართი ღონისძიება ჩვენის გლეხისა“ - დაასკენის მწერალი.

მაია მკითხავთან წავიდა შვილის ავადმყოფობის მიზეზის საძებნელად და როცა შინ დაბრუნდა, სანდალა მკვდარი დახვდა.

გლეხის პიროვნების გაქელვა და უდიერი ძალადობა მას მოგჯერ იარაღს ააღებინებდა ხელში და არსებობის დაცვას უკარნახებდა. დ.ჭონქაძისა და ი.ჭავჭავაძის მსგავსად ს.მგალობლიძემ დახატა ისეთი ადამიანი, რომელშიც გაიღვიძა იარაღით ბრძოლის

სურვილმა და შურისძიებამ. ასეთ ვითარებაში ხაგაეს იგი სოსე კაიშაურს („მთიული სოსე“), რომლის ერთადერთი იმედი და ცხოვრების წყარო, სამუშაო საქონელი. თავიდაც და მის მოკრავს-ქიგესას წაუყვანიათ. სასამართლო და სამართალი ძლიერია მხარეზეა, ამიგომაც სოსემ მათ არ მიმართა, გყეს შეაფარა თავი და შურისძიებისათვის მზადება დაიწყო. რადგან მომავალი კარგს არას უქადდა, გადაწყვიტა სულიც წაეწმია. „აღარ ვსაჭიროებ ამასაც“-ო. დაასკენა მან. სოსემ მოკლა ქიგესა მოურავის ბავშვი. მართალია, ამით მოურავის ჯავრი ამოიყარა, მაგრამ უდანამაულო ბავშვის სისხლმა, კი გადარია. სოსეს ღედა მართა თავს დაგეხილი უბედურობისაგან გაგიყდა, ხოლო თვითონ სასამართლოში გამოცხადდა და შემდეგ ციხისრიისაკენ გაემგზავრა. მთიულმა სოსემ ღჭონქაძის ნოდარის მსგავსად თვით იპოვა სამართალი, თუმცა ბავშვის მოკვლის გამო სინდისის ქენჯნას ვერ მორჩა. ს.მგალობლიშვილის შემოქმედებაში სოსე არის პირველი, რომელიც იარაღით ხელში ექსპლუატატორთა ჯავრს იყრის.

ბაგონსმობის ნაშთები, უზარმაზარი გადასახადები და მიწის გამოსაყიდი უასი გლეხური მეურნეობის შემოსავალს ბეერად აღემატებოდა. ეს მღვთმარეობა იწვევდა ამ მეურნეობის გაწროკებას. ამისი შედეგი იყო „ვათაივისუფლებული“ გლეხის ქალაქში გადასახლება ლუკმა პურის საძიებლად.

ს.მგალობლიშვილის მოთხრობაში „ღემეტრეს სახლობა“ დახატულია გლეხობის უბედურებით აღსაჯე ვზა, რომელიც სოფლიდან ქალაქისაკენ მიემართება. მოთხრობაში აღწერილია პირველი ეგაი სოფლის მოსახლეობის ქალაქებისაკენ მისწრაფებისა. ქალაქს გადასახლებული გლეხი ხელში უვარდება ვაჭარს და ბურჟუაზიული ამორალობისა და გაუმაძღრობის მსხვერპლად იქცევა. ქალაქში გადასახლებული გლეხის ცხოვრება მწერალმა დახატა მეგალ მუქი ფერებით, თუმცა სიმართლით. ქალაქი გლეხის მნეობას სპობს, მას ადამიანურ სახეს უკარგავს. ღემეტრე ლაზათიანი ახალგაზრდა იყო, ჩაცმადახურვა უყვარდა, მაგრამ როცა ქალაქში დასახლდა, თავის მსგავს განჯულთა შორის ვაითქვიფა, დასნეულდა. ღემეტრე ხელში ჩაუვარდა ვაჭარ ყაზარას „სუღებს“, „ლისგებსა“ და „პოვესკებს“. ღემეტრე ყარაზას ვალიდან ველარ ამოვიდა. ქალაქმა ღემეტრეს (და მრავალს მისთანას), ყოველი ადამიანური ღირსება ახადა. „იქნამღე გაუჭირდა, - ამბობს მასზე მწერალი, - რომ ხანდისხან თავში ელვა-საყით ვაერბენდა უბედური, შემზარავი აზრი: ვაეყიდნა ნამუსი საცოდავი ნენესი...“ „ღემეტრე სიღარიბემ, ყაზარამა და ბურჟუაზიულმა ქალაქმა იმსხვერპლა. მისი უკანასკნელი სიგყეები არის მწერლის

მიერ ნათქვამი პროტესტი უსამართლობის წინააღმდეგ: „მამ რა ექნათ?“! რას შვრება ცხვარი, ყასაბი რომ ყელში დანას დააბჯენს ხოლმე“. დემეტრე ყელში დანადაბჯენილი ცხვარივით მსხვერპლი გახდა ბურჟუაზიული ქალაქისა.

ასეთ ბედს ვერ გაექცევა სოფლიდან გადმოსახლებული ვერც ერთი გლეხი. მოთხრობაში „გმირისეულის ქალი“ მწერალმა ანალოგიური ამბავი აღწერა. აქაც ისე უცრუვდება იმედი გლეხს, როგორც „დემეტრეს სახლობაში“. სალომე, გმირისეულის ქალის ასული „დარწმუნდა, რომ აქ უფრო ბლომა ხარკს. ჰკრეფავს სიღარიბე, რომ კაცს აბიწიერებს, სულს უფუჭებს, ნამუსს ართმევს. დარწმუნდა, რომ სოფლად ეს ხარჯი სიღარიბისა აგრე რიგად არა ხდება ხალხსა“.

დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ მისი ცოლი ნენე წელებზე ფეხს იდგამდა, ბილოს იგი გატეხა გაჭირვებამ და ყაზარას ნამუსი შეარცხვენინა. გარყვნილმა ყაზარამ მისი ასულის დამორჩილებაც მოინდომა. ნენემ ეს კი ვეღარ აიტანა და მტარვალი მოკლა. ასე ამოვარდა დემეტრეს სახლობა.

ქალაქის დახატვაში ს.მგალობლიშვილი და ენინოშვილი ერთ-გვარად იქცევიან. ქალაქი სპობს სოფლის შვილებს. ნენე, დემეტრე, სალომე ს.მგალობლიშვილისა, ქრისტინე ენინოშვილისა ერთგვარ პირობებში მოექცევიან ქალაქში, ერთგვარად მძიმეა მათთვის იქაური გარემო. მწერალი კრიტიკული თვალით უცქერის თავის თანამედროვე სოფლის ცხოვრებასაც-უსამართლობის ბუდეს, თუმცა იგი ბევრად მაღლა დგას ბურჟუაზიულ-ვაჭრულ ქალაქზე. ავტობიოგრაფიულ თხზულებაში „წარსულიდან“ მწერალი ხატავს იდეალურ სოფელს, იძლევა პატრიარქალური ყოფის განდიდებას. მწერლის აზრით, ძველი სოფელი ხასიათდებოდა ერთსულოვნებით, სოფლელებმა იცოდნენ ერთმანეთის გატანა და დახმარება. ახალი სოფელი დაცემულია, მცხოვრებლებს ვაჟკაცური თვისებები დაჰკარგვიათ, ოჯახები დანაწევრებული და დასუსტებულია, ამიგომ ყველა ადვილად ერევა ღონეგამოცლილ მოსახლეობას. ძველად გლეხობა შეკავშირებული ყოფილა და ღონეც ჰქონია. მგელბაბიას („წარსულიდან“) აზრით იმიგომ, რომ „ჩვენი თავის პატრონნი ჩვენ თვითონ ვიყავით“-ო. ოჯახები წინათ მტკიცე და მრავალრიცხოვანი ყოფილა. ასეთი ოჯახი მწერლის იდეალია, ასეთმა სიმტკიცემ შეუნარჩუნა სოფელს მთლიანობა, ქართველმა გლეხობამ ამიგომ გაუძლო მგრის შემოსევებსა და დარბევებს. ძველადაც ყოფილა წინააღმდეგობანი, ბრძოლა, მაგრამ გლეხთა მთლიანობას ყველაფერი გადაუღახავს. ძველი სოფლის ადამიანი ფაქიზი გრძნობებითა და

სულგრძელობით ხასიათდებოდა. გლეხის დარბაისლობა და ადამიანური ბუნება მწერალმა რომანტიკულად დაგვიხაგა ამ თხზულებაში. ს.მგალობლიშვილი დაასკვნის: "... მათ ყოფნას კმოწმობენ მხოლოდ საფლავის ქვანი... დღეს სოფელს აღარ პყაეს მკურნალი, ვულმეზ-ტკივარი. ილეკება ყველაფერი, რასაც კი ძველი ელფერი ეღო. . . ასე გამოსიქვა ს.მგალობლიშვილმა სინანული სოფლის ძველი, პატრიარქალური წყობის მოსპობა-დანერგვის გამო.

სოფლის მოსახლეობისა და მემამულეების ურთიერთობას მწერალი თავისი სოფლის კონკრეტულ მაგალითზე ხაგაეს. სოფელი ღირბი ძველად ეკუთვნოდა ქართველთა ქრისტეს საფლავის მონასტერს იერუსალიმში და ადგილობრივ თაეადებს. მას შემდეგ, რაც ქართველთა მონასტერი ბერძნების ხელში გადავიდა, მამულიც იმათ ხელში ჩაეარდა და უმარმამარ სახნაესათესს იერუსალიმიდან ჩამოსული ბერძენი ბერი ფლობდა. ეს ბერები არაფრით განსხეეეებოდნენ დანარჩენ სოფელთა ბაგონ-პაგრონთაგან. ქრისტეს საფლავის მონასტრის მსახურნი გლეხებთან დამოკიდებულებაში იეიწებდნენ ქრისტიანობას და გლეხთა წინააღმდეგ ხმირად მიმართეადნენ პოლიციის ძალას. ბერები დიდძალ ღალა-კულუსს (ხორბლისა და ღეინის გადასახადს) ახღეინებდნენ გლეხებს. მოსახლეობასთან შუამავლად თაეადებისა და მემამულეთა მსგავსად, მათაც მოურაეები კეეადათ.

მწერალმა თავის შემოქმეეებაში დიდი ადვილი დაუთმო მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთობის ასახეას. ამით განსხეეეეება ივი თავის თანამედროეეთაგან -ნიკო ლომოურსა და ეეაგერინე ვაბაშვილისაგან. თუ ნ.ლომოური ძირითად ყურადღებას გლეხთა უსწაეულეობაზე ამახეილებდა და ქადაგებდა მავნე ჩეეულებებისა და ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგ, ს.მგალობლიშვილი მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთობას და მათ შორის ეკონომიურ წინააღმდეგობას ვანიხილავს და ასახეეს თხზულებებში.

მოთსრობაში „წარსულიდან“ მწერალს აღწერილი აქეს გლეხთაგან ბერების საწყობებისა და ამბრების დანგრევა, გლეხთა ამბოსება ქრისტეს საფლავის მონასტრის წარმომადგენელთა წინააღმდეგ, პირეელ ხანებში ეს პროტესტი სტიქიური იყო და არ გამოხაგეედა ძალთა ვაერთიანებისა და კოლექტიური ბრძოლის ეეაეებს. სოფლის მოსახლეობა კონკრეტულ მოწინააღმდეგეს ხედაედა. ესენი კი ბერებისა და მემამულეების მოურაეები იეენენ. ასეთია ვიგოლა გულიაშვილი („წარსულიდან“), რომელმაც კარგად იყოდა თანასოფელთა ეკონომიური შესაძლებლობანი, ივი უდიერად ექეეოდა თანასოფლეებს, აეიწროებდა შემობლებს თა-

ვისი გამორჩენის მიზნით. ისაკა ბლუნსკელაშვილი, ფილუა ეშმაკურაშვილი, სოსიკა მოურავი, გიგოლა გულიაშვილი სხვადასხვა თხზულებათა პერსონაჟები არიან, მაგრამ ერთი ხასიათის გამოვლინებაა, ისინი ერთმანეთს ჰგვანან, რაც გამოწვეულია იმით, რომ მწერალი ნამდვილ მოვლენებს იღებდა მასალად, ნამდვილად არსებულ ადამიანთა ყოფა-ქცევას აღწერდა.

გლეხობაში პროტესტის ჩასახვა-განვითარება და მათში ცხოვრების არსის ანალიზის გაჩენის ინტერესს მწერალი გადმოგვცემს მოთხრობაში „ღამის მეხრე ცეცო“ 17-18 წლის ბიჭები, ღამის მეხრეები, უფიქრდებიან თავიანთ ყოფას, მაგრამ მიზეზს და, მით უმეტეს, მდგომარეობიდან თავის დაღწევის გზას ვერ პოულობენ. „ი, რათ არი, რო ზოგი დულს და გადმოდის და ზოგს კი შიმშილით კუჭი უხმება, ჰა, ე? შენი არ იყოს, ცეცო, ღმერთმანი, რო დლე და ღამის გასწორება თუ არის, რა პქვიან, ვასწორებთ და, რა ვიცი, უნიათო კია ჩვენი ყველაფერი და“ – მსჯელობს მოთხრობის ერთი გმირი პაკო. გლეხი ფაქტიურ მდგომარეობას კი ხედავს, იცის, რომ მისი ნამუშეყარ-ნაღვაწი სხვას მიაქვს დაუმსახურებლად და ამაში ცუდი შუამავლის როლს ასრულებს ისევე გლეხობიდან გამოსული მოურავი ან მამასახლისი, რომელიც საკუთარ ჯიბეს ივსებს გლეხის, “ნათელ-მირონის“ მონაგარით.

ბატონყმობის გადაყარდნამ გლეხობის მდგომარეობა არ შეცვალა. ბატონი მემამულედ იქცა და გლეხს მაინც არ მოსცილდა გვირთი. მწერალმა მოთხრობაში „ჯორ-ბაქარა“, რომელსაც ქვესათაურად უწერია – „ბატონყმობის წინ და შემდეგ“ – შთამბეჭდავი სახე დახატა ბატონ-მემამულისა. ბატონყმობის დროსო, -წერს იგი, - იყო ერთი ჩვეულება: იშვიათი ყოფილა ისეთი ბატონი, რომელიც მისდევდა საქონლის მოშენებას, ჯოგების ყოლას, შინაური ფრინველის გამრავლებას. როცა საჭირო იყო ყველა ზემოჩამოთვლილი, ბატონი მოურავსა და ბიჭებს გაუსევდა სოფელს და რასაც ხელს წააუღებდნენ, განუკითხავად მიჰქონდათ ბატონთან დიამბეგისა, მაზრის უფროსისა თუ სხვა რომელიმე სტუმრის საჭიროებისათვის. ყველაფერი გლეხისა-ბატონისა იყო. ეს ჩვეულება ძველში და რბილში ჰქონდათ გამჯდარი ბატონებს და უხვადაც სარგებლობდნენ მით. გლეხობა დრტყინავდა და შფოთავდა, მაგრამ არავითარი უფლება არ ჰქონდა წინააღმდეგობის არა თუ გაწვევისა, გამოძევაკნებისა კი. მხოლოდ თითო-ოროლა თუ გამოჩნდებოდა გლეხობაში, რომელსაც მოთმინების ფიალა აევსებოდა და ბატონის წინააღმდეგ ხელს აღმართავდა. უჯიათი, რეფორმამდელი ბატონის ხასიათი არის მოცემული მოთხრობაში „ჯორ-ბაქარა“. მის ხელში გლეხი თავის

შვილებზეც ვერა ხარობდა, მისი აღამიანური, მშობლიური გრძობები შელახული იყო. „მშურს როცა ვუცქერით, რომ ისინი ხარობენ თავის შვილებითა, ხელს არავენ უმლის, არავეის მურღალი ხელი მათ ნამუსს არ ეხება... ჩვენა ვართ მხოლოდ დაწყევლილები...“

ბატონყმობის გადაყარდნის მოახლოებამ გლეხობა აამოძრაჲა, კანტიკენგად დადიოდა ხმები, რომ ბატონყმობა უნდა გადაყარდესო. გლეხობა ჯერ იღუმალად მსჯელობდა. რადგან მისთვის გავრცელებული იყო, თუ როგორი ურთიერთობა დამყარდებოდა ბატონყმობის გადაყარდნის შემდეგ.

1864 წლის 8 ნოემბერს გორის მაზრაში საზეიმოდ წაიკითხეს მეფის ბრძანება და მანიფესტი, რომლის კითხვასაც დაესწრო როგორც თავადობა, ისე გლეხობა. ამ ცერემონიამ საქმეში ჩახედულ გლეხს აზრი ვერ შეუცვალა. ბაქარა („ჯორ-ბაქარა“) დაესწრო მანიფესტის კითხვას გორში, როგორც გლეხობის დეპუტატი და როცა სოფელ გორგლაში დაბრუნდა, თავმოყრილ თანასოფლელებს ეამბო ბატონყმობის გადაყარდნის ამბავი: „ტევა აღარ იყო გორში, ჯერ მარტოკა იმდენი ქორ-მეძებრები იყო ბატონებისა. რომ ის ეყოფოდა. ესლა ბატონების ცხენების მხლებლები...“

გორგლელების ცხოვრება არ შეიცვალა. თავადი ესტაგე მარუშაძეც ძველებურად უკიათი ხასიათისა დარჩა. იგი კბილებს ამტკრევედა მოსამსახურეებს და სოფელიც შიმის ქევესა ჯყავდა. ესტაგე მარუშაძემ კელაე მხარში ამოიყენა მოურაეი სოსიკა და სხეანი. მიწის მიზომების შემდეგ გლეხები დარწმუნდნენ, რომ ბატონყმობის გადაყარდნით არაფერი მიუღიათ რა. სოფელ გორგლას მცხოვრებნი ცუდ მღვთმარეობაში აღმოჩნდნენ. „ისეჲაი უდიერი ვამოდგა აქაური ბატონი, რომ ვენახის მოსაველმედაც კი მეოთხედს ართმევედა: კიგრზე, ვენახის ლობიოზე, სიმინდზე და მწვანხილზე“. „ბატონყმობის გადაყარდნის შემდეგაც სოსიკა მოურაეი (მისი გვარი ჯურიჭამიაშვილია) დათარემობს სოფლის პირუცყე საქონელზე: დახოცდა ინდოურებს, ქათმებს, დაიჭერდა კაი ლამაზ, გათამამებულ და ვალადებულს, ღიჭით გასუქებულს, კეიბულა ხბოსა და მოემზალებოდა ბატონის სახლში ძველებურად სტუმრების დასახეველრადა“.

სოფელსა და თავადს მორის დამოკიდებულება ახალ ფაზაში შევიდა. სოფელი აღარ უთმობდა ბატონის მოურაეს თარემს, ბატონი კი ძველებურს არ იშლიდა. სოსიკა მოურაეს ყველა წინ ვალადებულად ხოლმე და თავის უფლებას იცავდრენ. ს.მგალობლიშვილი გლეხთა მასიდან გამოიყოფს ერთს და მას ჩააყენებს მოძრაობის სათავეში, იგი არის გამომხატველი პროტესტისა. ის ერთი ირგვლივ შემოიკრებს თავისსავე მსგავსთ, ღონიერ და ყოჩაღ ბიჭებს და ნაბა-

გონარის წინააღმდეგ დაიწყებენ მოქმედებას. გლეხობაში თანდათან იზრდება სურვილი ბრძოლისა. ასეა დახატული გლეხთა მარტივი ორგანიზება და დარაგმვა მოთხრობებში „ღამის მეხრე ცეცო“ და „ჯორ-ზაქარა“. ახალგაზრდა ცეცო გოდერძიშვილი, ყოჩალი ღამის მეხრე მეთაურობს გლეხობას. მოსაზრებითა და საქმიანობით იგი ყველასაგან გამოირჩევა. სიღარიბეში და ობლობაში გაზრდილს ებრალება ყველა ობოლ-ღარიბი, იგი თავისი პირდაპირობით, გრძნობიერი გულით ყველას საყვარელ ადამიანად იქცევა. მას ყველა უჯერებს, მოხუცებიც კი პატივსა სცემენ ცეცოს. იგი ქერივმა დედამ ვაი-ვაგლახით გამოზარდა. გეგეს ახალგაზრდობაშივე დაედგა მძიმე უღელი უპატრონო ოჯახის მეთაურისა, პურის ცხობით, შეძლებულ გლეხებთან ქირით მუშაობით, ქერისა და ლობიოს გლეჯით, სიმინდის თოხნითა და ბოსტნის მარგვლით აღებული ფულით გამოზარდა ერთი ბიჭი. სიღარიბემ და გაჭირვებამ თავისი დადი დაასვა ცეცოს. ავტორის ნაამბობით, იგი იყო „კანტი ბიჭი, ანუ როგორც ჩვენში იტყვიან, სხარტი ბიჭი. იმის გამხმარ, მგრამ სუთთა სახეს სიყვითლის ფერი დასცემდა... გუჩებს უმშვენებდა ახლად აკოკრებული უღვაშები“. ცეცო კარგად ხედავდა, რომ დოვლათი უწესრიგოდ ნაწილდებოდა, მისი და მემობლების ნაშრომი სხვას მიჰქონდა. მან თავის გოლ ღამის მეხრეებში თქვა: „ეგრე არ უნდა იყოს, ჩემო ძმაო. სამასი კომლი კაცნი ვართ ძაღლისსეველები. სამას კაცს თუ პირი ექნება, როგორ გადაუდგება წინ ათი და ოცი კაცი, აბა ერთი მითხარით! ჩვენ თუ მაგათ კრიჭაში ჩავუდგებით, ავლაგ-მავთ, თავს ვაჩვენებთ, შიში და რიდი მიეცემათ“. ცეცო აღარა პავას სანდალასა და სოლომანას („დედა მაია“). თუ ისინი, უღელში გაბმულნი, იმდენად იყვნენ დაბეჩავებულნი, რომ საკუთარ მდგომარეობას ვერ განსჯიდნენ, ცეცო უკვე ანალიზს უკეთებს გლეხობის მდგომრეობას და დაასკვნის, რომ ერთადერთი გამოსავალი არის გლეხობის გაერთიანება და გამთლიანებული მოძრაობა. მაგრამ ცეცო ჯერ თავის სოფელსა და ადგილობრივ შემამულეთა დაპირისპირებას ვერ გასცილებია, იგი მხოლოდ თავისთან ახლო მყოფ ექსპლუატატორებს ხედავს და მათ ასალაგმავად რაზმავს სოფელს. ცეცომ ფიცი დასდო, რომ სოფლის საქმისათვის თავს გამოიღებდა და სხვებსაც მოუხმო: „დედა შეერთოს ცოლად, ვინც ერთმანეთს უღალაგოს, დედაი!“ ახალგაზრდებმაც ცეცოს დაუჭირეს მხარი.

გლეხ ცეცოს ეხმარება იმ სოფლის ღარიბი აზნაური მიხა გვარამე. იგიც გლეხთა მფარველი და დამცველია მერუესთან, ვაჭართან, მამასახლისთან, მოურავთან ურთიერთობისას. ცეცო და მიხა თითქოს ერთმანეთს ავსებენ. ცეცო ჭკუით მოქმედებდა, აზრი-

მიხა უფრო ეფექტის ადამიანი იყო, ორივე კი ნამუსიანი და გლეხების ქომაგი. „მოზარდი გლეხობა, - გადმოგეცემს აგეთორი, - ამ ორ ბიჭს ძიელ უგონებდა. ყველას ესენი აგრილებდნენ და „პაგრონობდნენ“.

როგორც ნ.ლომთურის შემოქმედებაში, ისე აქაც მწერალი ღარიბ ამნაურობას გლეხთა დამკვიდრებლად გამოიყვანს. სხვა ოხზულებებში ისინი მშრომლებად სკაეს დახატული, რომლებიც გლეხთა სახანაბრად მუშაობენ. ამასთან, მათი მამულებიც ემშაკურაშვილებისა და ბლენძელაშვილების ხელშია გადასული.

ძალისხევეს მემამულემ გლეხებს კულხი ორმაგად მოსთხოვა, ამის შესრულება ბლენძელაშვილსა და ემშაკურაშვილს მიიხდო. სოფელმა ამ სურვილს „გათქმით“ (პირის შეკერა) უპასუხა. ცეცოს შეკონებით სოფელმა ეკლესიის ეზოში მოიყარა თავე და ფიცის მძღების შემდეგ დაადგინა ძალისდამგანებელთა დახჯა. ცეცო და მისი ამხანაგები გეროროის გზას დაადგნენ.

ცეცომ, მიხამ და პაკომ სოფლის სურვილი აასრულეს. კულხის აკრეფისას ბლენძელაშვილსა და ემშაკურაშვილს კეგებით სცემეს და ამით სოფლის ქომაგებად გამოვიდნენ. სოფლები აიცილიეს, უმეთაურეს მათ და ამით მიზანს მიაღწიეს.

უფრო ვრცლად გლეხთა ცხოვრების ეპოქა მწერალს აღწერილი აქვს მოთხრობაში „ჯორ-მაქარა“. ეს ნაწარმოები დიდ დროულ მანძილს ითვალისწინებს, ამბავთა აღწერა მასში იწყება ბაგონყმობის გადაეარდნის წინა დროიდან და მიდის 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ პერიოდამდე. მოთხრობაში აღწერილია ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის დიდი ცვლილებები, რომელნიც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ხდებოდა ჩვენს ქვეყანაში. ყველა ეს ცვლილება გაშუქებულია გლეხობის ცხოვრების ფონზე. ბაგონყმობის გადაეარდნის ამბავმა გლეხს იმედი ჩაუსახა და აღაფრთოვანა, ახალი ყოფის სურვილი გაუღვივა, მაგრამ გლეხს იმედი არ გაუმართილდა. მწერალი აკრიტიკებს საკლესიო რეფორმას. აღნიშნავს, რომ მან გლეხობას შეება არ მოუტანა, რომ მხოლოდ გარეგნული ცვლილება მოხდა, შინაარსი კი ძველი დარჩა.

თავადმა ესგაგე მარუშიამ ვერ დათმო ბაგონობა და კვლავ მოინდომა სოფელში პარპაში. გლეხობამ, მაქარია ჯილაურის მეთაურობით, წინააღმდეგობა გაუწია მას. არც სასოფლო წყალი დაახებეს, აღარც ოჯახი შეარცხენინეს, მაშაპაპიდან დამკვიდრებული საკლესიო მიწაც წაართიევს და თავისთვის მოსხნეს. თავად ესგაგეს საქმეთა აღმასრულებელი იყო სოსიკა მოურავი, გათავხელებული გლეხი, დარბეეებისა და მოძალადეობის მონაწილე. ესგაგემ, ხელის-

უფლების მხარდაჭერით გაქარია ჯილაურის ოჯახი დაანგრია, რამაც გლეხი უფრო გააბოროტა და გაამწარა. ამის შედეგად გაქარიამ იარაღს მოჰკიდა ხელი. მოთმინების ფიალა აივსო და მხოლოდ სისხლის დაღვრა გადაწყვეტს დაეას. მართლაც, შეურაცხყოფილმა და დარბეულმა გაქარია ჯილაურმა წამოიძახა: „თოფი! ჩემი თოფი! ოოჰ! კაცის სისხლში უნდა გავისევარო ხელი! უნდა სისხლით მოერწყო ეს ნაფუძარი“. გაქარია ვერ დაამშვიდა ვერც დედის ალერსმა, ვერც მემობლების თხოვნამ. სოფელმაც დაინახა, რომ ყოველგვარი საზღვარი მოთმინებისა გადალახულია და მეტის აგანა აღარ შეიძლება, დაასკენა: “წყალი აიმღვრა... ეს ამბავი მუქთად არ ჩაივლის...”

გაქარიას მიწა წაართვეს. ამან კი მას ბრძოლის უნარი გაუცოცხლა. დიდხანს აგარა მან სისხლის დაღვრის სურვილი, ემზადა, დროს უცადა, თანდათან შემოიკრიბა თანამოაზრენი თავის ირგვლივ და მათ გაუმელა: „ფიალა მოთმინებისა აივსო. უნდა გზიდან ჩამოვიცილოთ ბატონი ესტატე და მოურავი სოსიკა. თქვენ ნუ გეშინიათ, მე ეკისრულობ, მხოლოდ თქვენ ნუ მომაკლებთ თქვენს მეგობრობას, თქვენს სიყვარულს“. გაქარიამ და მისმა თანამოაზრეებმა შეჰფიქეს: „დედა შეერთოს ცოლადა, ვინც ერთმანეთს უღალატოს“.

გაქარია ჯილაურმა სოსიკა მოურავი მოკლა და თოფს ჭდე დაადო, — ეს ერთი და სხვა მრავალიო. ეს ბრძოლის ფაქტიური დაწყება იყო.

სოფელში ერთობის კაცებმა დაიწყეს სიარული. გაქარია ყურადღებით ისმენდა მათ საუბარს და თვითაც მოქადაგედ იქცა, გლეხებს ესაუბრებოდა გადამწყვეტი ბრძოლის თაობაზე, სულიერ სიმკიცხეზე ბრძოლაში, თუ ყველა გაწყდება, ერთი ხომ დარჩება მძევლადო. „აი, ეს მძევალი ისეთს ყლორტებს ამოიხეთქს, მძლავრ ყლორტებს სისხლით გაპოხიერებული ნიადაგიდან, რომ იმის მოსპობა არაფრით აღარ შეიძლება.“

თავადმა მარუშაძემ რაზმი შექმნა, მაგრამ არც სოფლელები ჩამორჩნენ. ერთის თავდადებამ მრავალს აუღელვა გული. თავადის რაზმი სოფელს მუსრს ავლებდა, გაქარიას რაზმი ესტატე მარუშაძეს სამაგიეროს უხდიდა. გაქარიას თოფს უკვე რამდენიმე გლეხის თოფი აძლევდა ხმას.

ახლოვდებოდა 1905 წელი და სოფლის მოსახლეობა მოძრაობდა. გლეხ მამაკაცს გლეხი ქალის ხმა და ძალა ამოუღვა გვერდში. ერთობის მოციქულმა ქალმა ქალთა საკითხი წამოაყენა კრებაზე და სოფლის ქალებს მოუწოდა ქმრებთან, ძმებთან და მამებთან ერთად წინააღმდეგობისა და ბრძოლისაკენ. „ყველა ქალმა, ყველა ოჯახის დედამ უნდა მამაკაცებს მივბადმოთ. დროებით უნდა გადავდოთ

ღელამ უნდა მამაკაცებს მივბაძოთ. დროებით უნდა გადავდოთ თითისგარი და ნემსი, აკეანიც მივღვათ გვერდზე; მოვიკრიფოთ სულის ძალა. თუ იარაღით ვერა, ბასრი ფრჩხილებით შევებრძოლოო უსამართლობას, ბოროტებას. სისხლი სისხლით უნდა მოიბანოს, სისხლს სისხლი მოსდევს, მსხვერპლს მსხვერპლი. გადავაქციოთ სახლ-კარი. ბალ-ვენახი და თქით ჩვენი გულისფიცარი ციხე-სიმაგრედ, სალ-კლდედ!”

რევოლუციური მოძრაობა გაღვივდა. სოფელი აღფრთოვანებულია მოპოვებული გამარჯვებით. მწერლის აზრით, ეს რევოლუცია ითისთვის სოფლით იფარგლება, რომელიც მოწყვეტილია ქალაქის ამღვლეარებულ რევოლუციურ ბრძოლას. არც ერთობის მქადაგებულნი აცნობენ სოფლებს პროლეტარიატის თავგანწირული ბრძოლის პერიპეტიებს.

სოფელში ახალი ცხოვრება დაიწყო: აღარც ქურდობა, აღარც აქაზობა. აღარც ერთურთის გაუკითხაობა. თავისუფლების სხივი მოეუყინა სოფელს და იგიც გარდაიქმნა. ესგაგე მარუშაძე მოსიბრუნდა. სოროში დაიშალა. ბრჭკალებიც დაშალა. იგი თავის დროს ელსდა.

ეს დროც დაუღვა ესგაგე მარუშაძეს. სოფელში დამსჯელი რაზმები გამოვგზავნა ხელისუფლებამ. ესგაგე მარუშაძე, სიმბოლო ბნელი ძალებისა, კვლავ აღორძინდა. ამას მსხვერპლი და სისხლის ღირა მოჰყვა.

ესგაგე მარუშაძემ მსხვერპლი შეიწირა ვლესთავან, შავრამ ამით მძლავრად ფესვგადგმული სიყვარული თავისუფლებისა მათში ვერ აღმოფხვრა. თაქადთან და უსამართლობასთან ბრძოლით გაჭადარავე ბელი გაქარია ჯილაური გრიბუნად იქცა. ირგვლივ კვლავ ხალხი შემოიკრიბა და ერთობის სასარგებლო ქადაგება იწყო. ძაქარია ისევ მეთაურია სოფლისა, გმარია. მისი სიტყვები ბრძოლის განახლების თაობაზე აღაფრთოვანებს ვლესებს. „სიკვდილი. სიკვდილი!... ცეცხლი. ცეცხლი! - გაისმა ერთხმად კრებაზე და არე-მარემ სმა გამოსცა, ყოველივე ირგვლივ გაიმეორა: სიკვდილი, ცეცხლი!... გადაწყდა!... სიკვდილს და ცეცხლს თხოულობდა ხალხი!... სიკვდილს და ცეცხლს თხოულობდა მთელი არე-მარე. ბანს აძლევდა ხალხის გულს, გაშს უკრავდა და ამხსნევებდა“... „ტკილია სისხლით ნაშოვნი თავისუფლება!“ - დაასკვნის თავისი გმირების აღფრთოვანებით აღგაცებული მწერალი.

მამაკაც რევოლუციონერებთან ერთად ქალებიც აქტიური მებრძოლნი არიან. მარინემ, გაქარიას შეუღლებ, შეკრებილ ვლესებს ცეცხლი შეუკეთა. ბრძოლის კინი გაუძლიერა: “რას ჩავიქინდრიათ თავები ჭირიანი ინდაურებივითა! განსაყდელი კარზე მოვდგომიათ, თქვენ ცოლ-შვილს ნაშუსის ახლას უპირებენ. ეს-ღა შეგყანარჩქნა

ლმერთმა და ამასაც ხელიდან გამოგლეჯას ემუქრებიან“. ზაქარია ვლახობას გაუძღვა და ესგაგე მარუშაძისაგან ცემით მოკლულის-სოსე ინაურის საფლავზე ფიცი დაადებინა ხალხს, რომ სამაგიეროს მიუმბაღდნენ მგარვალს.

ხალხის სული აფორიაქდა და სტიქიად იქცა, სადაც ქალთა მეითაური მარინეა. საბრძოლოდ გამზადებული იგი მოწოდებით მიმართავს ქალებს: „ჩვენცა გვაქვს იარაღი-ღედის გული. ვიხმაროთ ურჩხილები. კბილები, ქვა და გუნდა, ბარი, თოხი, ხელი, ფეხი, - წარმოთქვა მტკიცედ მარინემ, კალთა ჩაიკრა სარკყელში და ქორივით შემოაელო თვალი ხალხსა“. მარინეს სიტყვამ ყველას აღუძრა შურისძიების სურვილი. ბრძოლა დაიწყო და ზაქარიამ დაკარგა ცოლი და შვილი, მაგრამ მათი და სხვათა ბევრის ჯაფრი მალე აპოიყრა. აღდგომას, ლიგანიამე ესგაგე მარუშაძე და მისი ოჯახი წმინდა დღესასწაულს დღესასწაულობდა და სწორედ მაშინ განგმირა ზაქარიამ ესგაგე და მისი ვაჟი არჩილი. როცა მღვდელი ამბობდა „ქრისტე აღსდგაო!“, ზაქარიამ, თავის სიათამე დაყრდნობილმა, გაბატონებულთა მსახურ მღვდელს პირში უთხრა: სტყუი, მამაო, ჯერ ხალხისათვის ქრისტე არ ამდგარა, მაგრამ მწამს, იგი ოდესმე აღსდგება და მოგვანიჭებს ჩვენც სასუფეველსა“.

მოთხრობის აპოთეოზში მწერალმა მომავლის სურათი დასაგა. აღდგომის ბატკანმა მზის სხივებში ჩაიყურყუმელაჟა და ცისარკყელად გადაიქცა-გამოდარებისა და სიმშვიდის სიმბოლოდ. მრავალჭირგადახდილი ზაქარიაც მომავლისაკენ იყურება და იმით გულგაქეთებული ვარაშს არ ექვლენება. მწერლის აზრით, ისეე ზაქარია უნდა ყოფილიყო მომავალი აღდგომისათვის მებრძოლი. 1907 წელს დაწერილ თხზულებაში ხალხოხანმა მწერალმა რევოლუციური ძალა ისეე ზაქარიას დაუტოვა და მოხუცი მჭექარე, ჯერ კიდევ შემძლე ბელი ხმით ააღაპარაკა.

აღსანიშნავია, რომ 1905 წლის რევოლუციური იდეების მიმართ დამოკიდებულებისა და ბრძოლის საეციფიკის თვალსაზრისით შეინიშნება ზოგიერთი მსგავსება ს.მგალობლიშვილის ზაქარიასა და ლ.ქიაჩელის მოთხრობის პერსონაჟის ტარიელ გოლუას ხასიათებს შორის. ამ ნაწარმოებებში გამოხატული ცალკეული სიტუაციებიც ემსგავსებიან ერთმანეთს.

ასეთი სურათი დასაგა მწერალმა ვლახთა წინააღმდეგობისა და მათი მონაწილეობისა 1905 წლის რევოლუციაში, რომლის თემა მას დამუშავებული აქვს აგრეთვე ესკიზებში „უკვდავების წყარო ვარ“ და „პირველი სისხლი“.

ს.მგალობლიშვილმა ორ მოზრდილ მოთხრობაში („ლაჰის მხერე ცეცო“ და „ჯორ-შაქარა“) აღწერა გლეხობის გამოყჩიბლება და რევოლუციური ბრძოლის გზაზე დაღვთება. თხზულებებში აღწერილი ამბები ღროის საკმაოდ დიდ მონაკვეთს მოიცავს. ასეთ დიდ მანძილზე მწერალს სხვადასხვა ადამიანები გამოიკეცეს სამოღვაწეო ასპარეზზე. მათ დაკისრებული აქვთ არა მარტო საკუთარი პიროვნებისა და ადამიანურ უფლებათა დაცვა, არამედ სოფლის მეთაურობაც. ისინი მოწინავე გლეხები არიან, რომელნიც ყველაზე ადრე და უკეთესად ერკვევიან ცხოვრების მოუწესრიგებლობაში. აყალიბებენ ბრძოლისა და მოქმედების გზებსა და საშუალებებს. სოფლის მოსახლეობაც მათ მიჰყვება. ცეცო, შაქარია მდიან წინ. როგორც მეთაურნი და მათი მხარს უჭერს გლეხობა. ამ ფენიდან გამოსულ მეთაურებთან ერთად იღვწიან სოფლელი ღარიბი აზნაურები, რომლებიც ეკონომიური მდგომარეობით გლეხებისაგან არ გამოირჩევიან.

ს.მგალობლიშვილის ღრმა რწმენით, ხალხში ერთობის სულის შექცვანი და წინააღმდეგობის დაძლევისათვის ბრძოლის ორგანიზატორი ისევე გლეხობიდან გამოსული ადამიანი უნდა იყოს, რაღაც მან კარვად იცის თავისიანიების რაობა და ვინაობა. იცის, თუ რა უჭირს გლეხს, საით უნდა წარიმართოს გლეხობის შეკავშირებული ძალა.

ს.მგალობლიშვილი არ აყალიბებს ხალხოსანი მოღვაწის ხასიათსა და მოღვაწეობის პროგრამას. ასეთი ადამიანის ვა მწერალს ამბავთა და პერსონაჟების აღწერაში აქვს მოცემული. ასეთი მოღვაწენი, ინტელიგენტები, გლეხობის წრიდან გამოსული ახალგაზრდები, ავტორის რწმენით, ხალხისათვის თავდადებულნი არიან, მისი გონებისა და იურიდიული უფლებების აღდგენისათვის მებრძოლნი.

ესიკიზში „საფლავში ჩამომძახე“ მწერალმა ხალხის ერთგულნი და მისი გათავისუფლებისათვის მებრძოლი განათლებული ადამიანი გამოსახა. მათე ლაში ხალხოსანი-რევოლუციონერი, თავისი არსებობა მას სახალხო განათლების საქმისათვის შეუწირავს. ბევრმა და თავდადებულმა მუშაობამ ლაში მოგება, დაასწავლა. ლოცინად ჩააგდო. როცა საქმის გაკეთება აღარ შეეძლო, ჩაუფიქრდა თავის მდგომარეობას. განულილ ვზას. ანალიზი გაუკეთა თავის მიერ გაკეთებულს და სცადა გამოერკვია თავისი ადგილი ხალხთან ურთიერთობაში, ისიც გაახსენდა, რომ ადრე მიღებული ქქონდა გადაწყვეტილება აელო და ეგვირთა მძიმე ჯუარი ხალხის სამსახურისა და შედგომოდა გოლგოთას. ქრისტიკე, მათეს სიკეყებით. ყველას ერთი რამ უანდერძა — ვისაც კი გული შესტკივა საკაცობრიო საქმისათვის, უნდა იღვაწოს და იმრომოს. ავტორისა და მისი გმირის აზრით ეს შრომა სოფლის მასწავლებლის მოვალეობაა და. ჩამინაც

კი, როცა რევოლუციური ბრძოლა და პროლეტარიატის მოძრაობა რუსეთის უმარმამარ ტერიტორიას აზანზარებდა, ხალხისათვის მრუნვა მხოლოდ სოფლის მასწავლებლის შრომაში გამოხატა მწერ-ალმა. მათე ლაშხი, სასიკვდილო სარეცელზე მწოლი, დარწმუნდა, რომ მისი დიდი გეგმა შესრულებული კი არა, დაწყებულიც არ ყოფილა, ხალხთან გულითადი კავშირის დამყარებაც კი ვერ მოუხერხებია. იგი დიდ ცხოვრებას შეეჭიდა და მარტომებრძოლმა ვერ დაარღვია მისი სიმაგრე და სიმტკიცე. მხოლოდ უკანასკნელ წუთებში მიხვდა იგი, რომ ხალხთან ურთიერთობა ვერ დაამყარა: „მე მის თვალში მღვდლის შვილი ვარ. თავი დაუღწევიათ ჩემს წინაპრებს იმ ჭაპნიდან, იმ უღლიდან, რომელსაც ხალხი ეწევა. ხელი აღარ შეუშველებიათ მისი მძიმე ტვირთისათვის, არ შეუმსუბუქებიათ იგი“. სწორედ ამიტომაც მათე ლაშხსა და ხალხს შორის, მიუხედავად პირველის შრომისა, ურთიერთობა ვერ განმტკიცდა. სინანული მდგომარეობას ვერ ცვლის. მათე ლაშხი აცხადებს, რომ ხალხი მხოლოდ თავის შვილს გაჰყვება ყოველ საქმიანობაში. ხალხის შვილად კი მას გლეხთა წიაღიდან გამოსული ადამიანი მიაჩნია, ნამდვილი გლეხის ოჯახის შვილი.

არა მხოლოდ მღვდლის შვილია ასეთ მდგომარეობაში; თავადის ასული თეკლეც, რომელიც მათეს მსგავსად ხალხისათვის იყო თავგანწირული. ნამდვილი და შესანიშნავი მეძველდრე მათეს საქმიანობისა უნდა იყოს გლეხი პეტრე, მხოლოდ ის შეძლებს დაუახლოვდეს მასას.

მათე ლაშხის პიროვნებაში ავტობიოგრაფიული ხაზები მოჩანს. მწერალი ხალხოსნად დარჩა ბოლომდე, თვით 1905 წლის რევოლუციის ეპოქაშიც, თუმცა კი დაინახა, რომ ხალხოსანთა რწმენა უძლური აღმოჩნდა გლეხობის გათავისუფლების დიდი მისიის შესრულებისათვის.

მათესა და თეკლეს ერთმანეთი უყვარდათ და მათეს ვერ გაუბედნა გამოეცხადებინა თეკლესათვის თვისი გრძნობა. მათ შორის წოდებრივი სხვაობის კედელი იდგა და მათეს ამისი ეშინოდა. მხოლოდ სიკვდილის სიდიადემ მისცა მათეს შესაძლებლობა გაემჯღავნებინა თეკლესათვის სიყვარული.

მათე ლაშხი შეწუხებულია მით, რომ ხალხის ახალ, ბედნიერ ცხოვრებას ვერ მოესწრება, თეკლეს ავალებს - საფლავში ჩამომძახე ჩემი ხალხის ბედნიერებისა და გამარჯვების დღეო.

1905 წლისათვის სამზადისი, თვით რევოლუცია და მისი დამარცხება ს.მგალობლიშვილს აღწერილი აქვს პატარა მოთხრობაში „და შეჰფიცეს“. მისი გმირი ილიკო მშველიძე მათე ლაშხთან შედარებით

დიდი უპირატესობის მიქონება. ილიკო გლეხის შვილია, იგი მშობლიურ წრეს არ მოსცილებია. ხალხიც ენდობა მას, უყვართ და აუხსებენ. ილიკო მასების ორგანიზატორია, ერთობის მოქადაგე. იგი სარგებლობს გლეხობის გაჭირვებული მდგომარეობით, რომ მათ მიწა არა აქვს და გადაისერის ლოზუნგს – „მიწა და თაეისუფლება“. ხალხი, ილიკოს სიტყვებით აღფრთოვანებული, სიხარულით შესძახებს: „გაქმარჯოს ერთობას!“ მოთხრობაში მოცემულია სურათები ერთობლივი ფრონტის შექმნისა, ძალთა კონსოლიდაციისა. მაგრამ, ეს რევოლუციური ძალა, მაინც ცალმხრივია, რადგან ილიკო, შესანიშნავი ავტიტატორი-პროპაგანდისტი, ნამდვილი „ერთობის კაცია“, მხოლოდ გლეხური შეერთებული ძალით ფიქრობს რევოლუციის მოხდენას. ილიკოსათვის სრულიად გარკვეულია ბრძოლის გზა. მან კარგად იცის და ღრმად სწამს, რომ თაეისუფლება უსისხლოდ არ მოიპოვება. „მარსალია, არ დავიმალაუთ, - მიმართაქს იგი გლეხებს. - ეს ერთობა ბევრ ჩვენგანს შეიწირავს... ბევრი უმანკო სისხლი დაიღვრება. მაგრამ გამარჯვება ჩვენია“.

ილიკოს ქადაგებაში, მის მიერ ხალხის დარაზმებაში. მის სიყვდილსა და სახლ-კარის გადაწყვეტილ მწერალთა იძლევა 1905 წლის რევოლუციის მოაყარ ეგაქებს. ილიკო მოკლეს, მისი თაეი სგრაქნიკებმა მარგაღს ჩამოაყვეს. ილიკოს საფლავზე დიდი ხის ჯვარი აღმართა ვილაცამ. შვილის საფლავზე აქამდე მღუმარე ლეკა შედგა და ხალხის ბრძოლის განგრძობისაკენ, მიწისა და თაეისუფლების მოპოვებისაკენ მოუწოდა. მოხუცი ადამიანი მტკიცედ შედგა მესილის მიერ არჩეულ ვბაზე და შვილის ნათელი ხსოვნით მისილმა ხალხს აღმგზნები სიტყვებით მიმართა. გოგებდამტყრეულ მუხასა კვაედა ლეკა, მაგრამ იმ მუხას ფესვები და ძირი კქონდა მავარი (აქაც ჩნდება პარალელები ლ. ქიაჩელის გარიელ ვოლუქსთან). ახალგაზრდა გლეხმა ხალხს მოუწოდა ფიცი დაედოთ ილიკოს საფლავთან, რომ მომავალში არ შედრკებოდნენ და ბრძოლას განავრძობდნენ, არ უღალატებდნენ იმ აძრებს, ერთობის საქმეს, რასც ილიკო მსხვერპლად შეეწირა... და შეჰფიცეს!

თუმცა ბრძოლის მეთაური მოკლეს, მაგრამ ამით ბრძოლა არ შენელებულა, პირიქით, იგი ვრძელდება და ძლიერდება. ყველაფერი ეს მაინც ცალმხრივია, რადგან როგორც ამ მოთხრობას ქუქსათაურში უწერია, იგი გლეხთა ცხოვრების აღწერაა მხოლოდ. ამისთანა მომენტებში შეღაცნდება ს. მგალობლიშვილის გენდენციები.

„ივერიაში“ დაბეჭდილ წერილებში „პროვინციალური მეთივალქურის ჩივილი და შენიშვნები“ 1878 წელს ს. მგალობლიშვილი წერდა: „მე მწვაეს, მაწუხებს. ჩემო მეგობარო. ე ჩენი გლეხობის ბედმაეი

მდგომარეობა. საწყალნი და საბრალონი! რა შეძლება აქეთ, ღმერთო ჩემო, ამდენი ტკიპების გადაძვივება! კისერი მოკირწყლული აქეთ წითელი, ყვითელი, შავი -რა ფერიც გნებავთ, სულ არის. ერთს მოიგლეჯს, მეორე მოუჭერს..." მწერალი სხვადასხვა ჯურის მძარცველებს გულისხმობდა, ვინც არ უნდა ყოფილიყო იგი, სოფლის მოხელე, დიდჩინოსანი ვინმე თუ უგერგილო და ლოთი მასწავლებელი. თავის შესანიშნავ მოგონებაში „წარსულიდან“ მწერალმა აკაკი წერეთლის მსგავსად გამოიყვანა უსულგულო ადამიანები, უგუნური, ლოთი, უკულტურო ჩინოვნიკი-მასწავლებლები. მათ ადამიანთა აღზრდა აბარიათ და მასწავლებლის სახელსაც კი აგარებენ, მაგრამ რანი არიან და ვინ არიან ისინი? მოსწავლეებს მათთვის მათი ხასიათისა და ქცევის შესაფერისი ზედმეტი სახელები დაურქმევიათ. ეს მასწავლებლები არიან ქიშმიშა, ყეყეჩა ივანე, პურჭყია პროკლე, ბურნუთის კოლოფი, ბორა და სხვანი. სასწავლო-პედაგოგიური პროცესის საფუძვლად მათ მიღებული აქეთ თმის აგლეჯა, ყურის აწევა, მათრახი და როზგი. ისინი ზრდიან ბაეშეებს, რომლებიც მათ ხელში ეჩვევიან ქურდობას, დაბეზლებას, უსინდისობა-უპატიოსნობას. მექრთამეობა, ე.წ. პატივისცემა და სხვა ამგვარი მოწაფეთა თვალწინ ხდება, მასწავლებლები მოწაფეთა დასწრებით ერიმანეთს „ამკობენ“ ქუჩური ეპითეტებით. ამგვარ მასწავლებელთა ხელში მოწაფეებს დაკარგული პქონდათ ადამიანური სახე, ესენი მომავალი უსულგულო ჩინოვნიკები უნდა გამოსულიყვნენ, ხალხს რომ დააწვებოდნენ მძიმე ტვირთად.

მთავრობის მოხელე, უცხოა თუ შინაური, გლეხის მგრად არის მოვლინებული. ხალხს დიდი სურვილი აქვს მისი თავიდან მოცილებისა, რაც ს. მგალობლიძემილს ხშირად უჩვენებია მოთხრობებში.

ბიუროკრატიული სისტემის კრიტიკა ს. მგალობლიძემილს მძლავრი სატირული ტონით აქვს დახატული მოთხრობაში „წითელი სარჩული“. მოთხრობის მთავარი პერსონაჟი იუდა ლეჭიაშვილი, იგივე ლეჭოვი, წარმომობით, მოღვაწეობით, მოქმედებითა და სულიან-ხორციანად ჩინოვნიკია. ორპირი, პირფერი, მლიქვნელი, ბოროტი, სხვისი ტყავის გამძრობი, საკუთარი ჭუჭყიანი პიროვნების პატივისმცემელი და საზოგადოების ხორცმეტი, ყოველი არაადამიანური თვისებით შემკული, წითელსარჩულიანი მუნდირის მქონე სამოქალაქო სამსახურის გენერალი. ლეჭოვის მამა შემღვდული გონების პატრონი ყოფილა, კალენდრის მონად ქცეული. შვილის დაბადების დღეს კალენდარში ამოსულა იუდა და, მიუხედავად ცოლის სურვილისა, ბავშვისათვის დაერქმიათ ასლანი, მომავალ ჩინოვნიკს იუდა უწოდეს. მანაც გაამართლა თავისი სახელი პრაქტიკული

პრაქტიკული ცხოვრებითა და მოღვაწეობით. როცა მოიზარდა, იუდას ეჩოთირა თავისი სახელი და მეჯღანუაშილის მსგავსად ბუერი აგრიალა. სცადა შეეცლა, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია და იკლა დარჩა. მან უმაღლესი სასწაელებელი დაამთავრა. დიპლომი არწინ-ნახეურიან არყის გოგმე დაახვია, რომ ბეჭედგაუგუხელად ჩამო-ეგანა სამშობლოში. ეს დიპლომი მისი ჩინოვნიკობის დასაყრდენი და ფარი იყო. იუდას დევიში პქონდა შემუშავებული: „ისე უნდა ვიცხოვრო, რომ ერათის ხელით. ვინდა პირით სამი კურდული დაიჭირო“. იუდას არსებობა საზოგადოებრივი ინტერესებისაგან მთლად დაცლილია. მართალია, ზოგჯერ საზოგადო კრებას ესწრებოდა, მაგრამ მხოლოდ იმისათვის, რომ გამოჩენილიყო. მის შესახებ ალაპარაკებულებიყენენ. ს.მგალობლიშვილმა ჩამოაყალიბა ჩინოვნიკის გზა. რომელმაც ლეჭოქმა გაიარა: „ნამუსსა და სინდისს სქელ ფარდას ჩამოეფარებ, რომ თყალითაყ ეყრაყინ დაინახოს... ერთი მხრივ ჩემს ხალხს ვასიამოვნებ, მასთან სახელს გავიკეთებ... მეორე მხრივ ჩემ მთავრობას ფეხქვეშ გავერთხობი, მის წინ დაედნებ-დაეხორაეიქლები... თაყს ანგელოზად მოეჩენეყებ. თუ ასე არ მოვიყეყი, წინ არ წამწეყენ და დერეყუანში გდებით და ხოსეით სულს ამომართმეყენ. მესამე მხრივ, არაყურს და არაყის არ დაეზოგაე, ყეყლას ცეყსლ-ნაეთში გავეგარებ, ეისე კი ჩემი სურვილის შესრულებას წინ ვადაელობებ... რა სალდათია ის სალდათი. რომელიყ გენერლობას არ მოეღის. აი, ამ ჩემ პალატოს მეთეყი წითელ სარჩულს გამოეაკრაე“. რადგან ასეთი სურვილი პქონდა ლეჭიამეღის, ლეჭოყად გარდაექმნილს. ამიგომ მეთოღურად დაიწყო მისი შესრულება. მიმნის მიღწევისათვის მას არაყური დაუშურებია, ვიდრე პაგარა და უსახო იყო, სხვის ხარისხსა და მდგომარეობას ეფარებოდა და საკუთარს იქმნიდა. წითელი სარჩულის ხარისხამდე ასელისათვის ხალხს თეალში ნაყარს აყრიდა, უფროსების წინ იღუნებოდა, მათ ხელ-ყეხს უკოცნიდა, ცრუობდა, ანგელოზად ეჩვენებოდა და ქეყმპრომივიით ხოხაედა. უმაღლეს სწაელამიღებული ლეჭოვი თეალთმაქეყად, ქართული კულტურის ამღორძინებლად ასაღებდა თაყს, ნამღვილად კი ეროენული მთლიანობის დასაყრდენის ენის წინააღმდეგ მოქმედებდა და ბიუროკრაგიული ხელისუფლების ჩინოსან წარმომადგენლებს აამებდა.

იუდა ლეჭოვის ჩინოვნიკური კარიერის შრდა საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და რეეოლუეყური მოძრაობის აღმაელობის პარალელურად მიემართებოდა. იუდასა და მის მფარეელს -ვოროგილოყს ხალხის ამოძრაეება შიშის ზარსა სეემდა. მართალია, მათ იმედი ქქონდათ ყოელად შემძლებელი იმპერაგორისა, მაგრამ ხალხი ძალა-მეეზღუდეული აღმოჩნდა. რაე უფრო ძლიერდებოდა მოძრაობა, მათ

უფრო მეღვენდებოდა ლეჭოვის ანგისამოგადობრივი განწყობილება და ხასიათი. თსზულების უკანასკნელ თავებში აღწერილია ის, თუ როგორ მიემლო სამაგიერო ლეჭოვსა და მის მსგავსთ მისგან შექმნილი ხალხისაგან. ქარიშხალმა დაბერა და იუდას ნილაბი ჩამოგლიჯა, გამოჩნდა მისი ღვარძლიანი, სხვისი ფეხის მგერის ლოკითა და ლაქიობით აღესილი გული. ყველა ამხედრდა მის წინააღმდეგ. მთელი არემარე ლეჭოვს მოღალატეს მისძახოდა. ლეჭოვი უარყო ხალხმა, ცხოვრებამ, ჰკუიდან შემცდარი სოფლიდან სოფელში დარბოდა. ასე დაანგრია სამშობლოს გამყიდველის ცხოვრება ხალხის მოძრაობამ.

ს.მგალობლიშვილმა თავისი შემოქმედების ძირითადი თემა გამოიყენა საბავშვო თხზულებებისათვისაც. ბავშვთა და მოზარდთათვის დაწერილი მისი თხზულებები ქართულ ჟურნალებში ქვეყნდებოდა. ამ მოთხრობებში მწერალი გლესსა და მის გარემოს გამოხატავდა და ნორჩი მკითხველის ყურადღებას სოფლის ცხოვრების სხვადასხვა მხარეზე ამახვილებდა. „ყაყიგას ქურდი“, „თინას ვიმერა“, „მელია“, „სიყმაწვილის მოგონებანი“ აღსაყენი არიან მობარდი თაობის გონებრივ-მნებრივი აღმრდის სურვილით. საბავშვო მოთხრობებში მწერალი ასაკის შესაფერის თხრობითა და ამბის განვითარებით მკითხველს აცნობს გლეხის ყოველდღიურ ცხოვრებას, მის ბუნებასთან ურთიერთობას, შრომის პროცესს... მწერალი მობარდს შთააგონებს სამშობლოს ღალატის, ფლიდობის, თვალთმაქცობის სიძულვილს უნერგავს ბუნების სიყვარულს, მისი დაცვის ინტერესს. ს.მგალობლიშვილი ცოცხალი, ამოძრავებული ბუნების მხატვარია. ბუნება განყენებული კი არ არის, არამედ ადამიანთანაა მტკიცედ დაკავშირებული. სწორედ ამიტომაც იგი მიმზიდველი და მშეენიერი.

ს.მგალობლიშვილი გლესთა ყოფა-ცხოვრებას მელმწივენით ზუსტად აღწერდა. მხატვრულ თხზულებებში გამოხატული მდგომარეობანი და ადამიანთა ურთიერთობანი, გმირები და ხალხი ნამდვილი ცხოვრებიდან არიან აღებულნი. მოთხრობათა მოქმედი პირები მწერლის ნაცნობები და მახლობლები არიან. მოგონებაში „წარსულიდან“ შაქრო გვეგელაშვილის სახელით თვით მწერალი გამოდის, ხოლო მგელ-ბაბია, ეფროსინე და სხვანი მისი ბავშვობის დროინდელი ადამიანები არიან. მწერალს მათთვის სახელები შეუცვლია მხოლოდ, როგორც სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლებისა და მოწაფეებისათვის.

ს.მგალობლიშვილის მოთხრობათა გმირები ერთი სოფლის მცხოვრებნი არიან, იმ სოფლისა, რომელსაც მწერალი სხვადასხვა

მოთხრობაში ხან მარმარაღელეს, ხან ძაღლისხევას, ხანაც ბაგეთს უწოდებს. ფრონეს ხეობა, სოფელი დირბი არის ს. მგალობლიშვილის თხზულებათა პერსონაჟების სარბიელი.

მწერლის მთავარი საზრუნავი იყო რეფორმის შემდეგდროინდელი გლეხის ცხოვრების მოწესრიგება. გლეხის ბუნებისა და გარეგნობის პირდაპირი, შეუფერავი ჩვენებით მას სურდა მკითხველთა განწყობილების მობილიზება მათი ეკონომიურ-უფლებრივი მდგომარეობის აღდგენის სასარგებლოდ. ცხოვრებისეული სიტუაციებისა და აღამიანთა შორის კავშირების აღწერისას იგი მიმართავდა მოწოდებებს, ქადაგებას, ავტიგაციას, რაც, რასაკვირველია, მისი მხატვრული შემოქმედების დონეს დაბლა სწევდა. მაგრამ მწერალი ხალხისური შეხედულებებით ხელმძღვანელობდა და მხატვრულ ლიტერატურასაც უკლიგარული მიზნებისათვის იყენებდა.

ს.მგალობლიშვილი სოფლის კოლორიტს ცოცხლად წარმოადგენდა თხზულებებში. გლეხის ოჯახის ყოველდღიური ყოფა. სოფლად გაურცელებული ჩვეულებანი, მეტყველება და ენა ფოტოგრაფიულ განმეორებას პოულობენ მის თხზულებებში. ს.მგალობლიშვილის მოთხრობათა ენა გმირების ენაა, კუთხური. მწერალი ეხვად ხმარობს ძარღვიან გამოთქმებსა და შედარებებს, ხალხის მეტყველებაში ღამკვიდრებულ სიბრძნის ნიმუშებსა და ანდაზებს. შემოქმედების პირველ ხანებში მთელი ინტერესი მას გადაჩინილი ქქონდა აშბის უნაკლოდ აღწერისა და გლეხის დაბალი ეკონომიური დონის ჩვენებისაკენ. შემდეგ მწერალმა დაწმინდა თაყისი ენაც და პერსონაჟთა მეტყველებაც, იგი ქართულ სალიტერატურო ენას დაუახლოვა. რაც შეეხება დამოკიდებულებას ბუნებასთან, მისი გამოყენების თავედაპირველი ნატურალისტური მანერა თანდათან შეიცვალა და მწერალმა მას აღამიანის განწყობილების წარმოჩენის ფუნქცია დააკისრა.

მხატვრული დამატერებლობისა და სიცხადისათვის ს.მგალობლიშვილი ხშირად კონკრეტული მავალითების მოშეუღებით მსჯელობდა-შემდეგ კი მოვლენებსა და აღამიანურ ქვეყნ-მოქმედებებს ამოვადებდა და მკითხველს პოლიტიკური იუ სოციალური პროგნოსტიკის აღსაყვე თხზულებებს აწვდიდა.

ეკატერინე გაბაშვილი

(1851-1938)

ეკატერინე გაბაშვილი დიდხანს ემსახურა ქართულ ლიგერატურას. მისი პირველი თხზულება, რომელშიც მწერალმა გლეხობის განათლების საკითხი წამოაყენა, 1870 წელს დაიბეჭდა, სოლო უკანასკნელს – მოგონებებს, გარდაცვალების წინა წლებში წერდა.

ეკატერინის შემოქმედება მრავალფეროვანია, იგი კარგად ფლობს ფსიქოლოგიური ეტიუდებისა და ნოველების წერის ხერხებს, მას შესწევს უნარი პიროვნებისა და საზოგადოების რთული ურთიერთობის, საზოგადოების სხვადასხვა ფენების ფსიქიკისა და განწყობილების გამოხატვისა, ქართველი მშრომელი გლეხობის ცხოვრების აღწერისა. ეკატერინე გამჭრიახი და დაკვირვებულ მწერალი იყო და ამიგომაც მისი თხზულებები ქართველი ხალხის ცხოვრების საბუთებადაც გამოდგებიან. იგი ერთ-ერთი პირველთაგანი მწერალი ქალია XIX საუკუნის ქართულ ლიგერატურაში. მან საკუთარი ნიჭითა და შესაძლებლობით გაიკაფა გზები, მოახერხა ფართო საზოგადოებრივ-სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლა, რისთვისაც მოუხდა მრავალი დამაბრკოლებელი მოვლენის დათრგუნვა, რომლებიც ძალზე მღუდავდნენ ქალის მოღვაწეობასა და მონაწილეობას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მან მწერლობაში გაიტანა თავისი დროის ცხოვრების მახინჯი მხარეები, აღწერა ქალის მდგომარეობა და ადგილი საზოგადოების სხვადასხვა საფეხურზე და სფეროში.

ეკატერინე მოწმე იყო ბაგონცმობის გადავარდნის მეორე დღისა, ქართველი გლეხობის ეკონომიურ-იურიდიული შევიწროებისა, თავადაზნაურთა კლასის იდეური, მორალური და ქონებრივი გალაგაკებისა. მან მსაგერულ შემოქმედებაში ასახა თვალთ ნახული და განცდილი. მისი შემოქმედება ყოველთვის იღვას ქართული ლიგერატურული კრიტიკის ყურადღების არეში.

ეკატერინე, რევამ თარხნიშვილის ასული, მწერლობაში ცნობილი ქმრის გვართ – გაბაშვილი, დაიბადა 1851 წელს გორში. თორმეტი წლის ასაკამდე მას სკოლაში არ უსწავლია და არც მასწავლებელი ჰყოლია, თვით შეისწავლა წერა-კითხვა და დაეწაფა წიგნებს. 1863 წელს იგი მამამ შეიყვანა ფაბრის პანსიონში, თბილისში, სადაც გაეცნო ქართულ და რუსულ მწერლობას. პანსიონში მისი მასწავლებლები იყვნენ ნიკო ინაშვილი, ნიკო დედაბრიშვილი,

ალექსანდრე ცაგარელი, უკრაინელი მოღვაწე ნიკოლოზ გულაკი (რომელმაც შემდეგ ლექციები წაიკითხა მოთა რუსთაველებზე და იკვლევდა ქართულ ენას) და სხვ. პანსიონში ხშირად დადიოდა იაკობ გოგებაშვილი და მოსწავლე ქალებთან საუბრებში ჩაუნერგია მათთვის სამშობლოსა და პედაგოგიური საქმიანობის სიყვარული. 1868 წელს ეკატერინემ დაამთავრა პანსიონი და დაბრუნდა გორში, თან გაიყოლა სურვილი ხალხისადმი სამსახურისა, წერა-კითხვისა და განათლების შეგანისა ხალხის წიაღში. გორში იგი სამრევლო სასწავლებელში მსახურობდა.

1870 წლის „დროების“ საახალწლო ნომერში დაიბეჭდა მისი პირველი თხზულება – „გლეხკაცის აზრი სასოფლო სკოლაზე“. 1872 წელს იგი მითხოვდა ალექსანდრე გაბაშვილს, დასახლდა თბილისში და მიიღო მეუღლის გვარი. თბილისში ცხოვრებამ მას შესაძლებლობა მისცა გასცნობოდა მაშინდელი ქართული ლიტერატურის წამყვან ძალებს და მათი შემოქმედების გავლენა განეცადა. იგი აქტიური მონაწილე იყო ყოველი საზოგადოებრივი საქმისა. ილია ჭავჭავაძე, გიორგი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, რაფიელ ერისთავი, აკაკი წერეთელი ეკატერინე გაბაშვილის შრომისა და მწერლური ნიჭის დამფასებლები და პატივისმცემლები იყვნენ, მის შემოქმედებით მუშაობას მიმართულებას აძლევდნენ. ე. გაბაშვილმა მონაწილეობა მიიღო „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენ კომისიაში, იყო წერა-კითხვის გამაერყელებელი საზოგადოებისა და მისი პირველი გამგეობის წევრი, საბაეშეო ჟურნალის „ჯუჯილის“ დაარსების ერთი ინიციატორთაგანი და მისი მუდმივი თანამშრომელი. ქართველმა საზოგადოებრიობამ ე. გაბაშვილს 1911 წელს გადაუხადა იუბილე დაბადების 60 წლის თავზე. აკაკი წერეთელმა წარუდგინა იგი საზოგადოებას, ხოლო ნიკო ლომოურმა დაახასიათა მისი მოღვაწეობა და შეაფასა მწერლის შემოქმედება.

ე. გაბაშვილი შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდა ღრმად მოხუცებულობამდე, აქტიურად მონაწილეობდა ქართულ მწერლობაში.

1938 წლის აგვისტოში მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ეკატერინე გაბაშვილი გარდაიცვალა.

ეკატერინე გაბაშვილი თავისი მსოფლმხედველობითა და შემოქმედების ხასიათის თავისებურებით სამოციანელი ქართველი მწერლების ტრადიციების გამგრძელებელია, მის შემოქმედებაში აისახა ქართველი ხალხის ყველა სოციალური ფენის ხასიათი და ცხოვრება. მწერალმა გულისყურით დაახასიათა როგორც მაღალი საზოგადოების, ისე გლეხობის სოციალურ-უფლებრივი და ეკონომიური მდგომარეობა. მან მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო თავადაზნაურული

ბუდეების ყოფის ჩვენებას, ამასთან, დიდი ინტერესით აღევნებდა თვალს ქართველი ინტელიგენციის ცხოვრებას და ყველაფერს თვითმხილველის სიმუსკით აღწერდა. მწერლის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ქალის მდგომარეობის ჩვენებას კაპიტალისტური საზოგადოების არსებობის პირობებში. მწერალმა ცოცხალი სურათები დახატა ყველა საზოგადოებრივი ფენის წარმომადგენელი ქალებისა. ე.გაბაშვილის მხატვრული შესაძლებლობების სასიქადულოდ უნდა ითქვას, რომ ქალთა უფლებებისათვის მოღვაწეობა მას შიშველი ფრაზებით არ გამოუხატავს, არამედ მხატვრული სახეებით, რაც მწერლის პრაქტიკულ მოღვაწეობასაც ეყრდნობოდა. იგი თავისი შემოქმედებით ქადაგებდა და მკითხველსაც არწმუნებდა, რომ ქალსაც შეუძლია პქონდეს თავისი საკუთარი აზრი და ინიციატივა, ქალსაც უნდა ეწოდეს ანგარიში საზოგადოებაში და მასაც აქვს უფლება საკუთარი ნაგძნობ-ნაფიქრის გამოქვლავნებისა, საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსვლისა და მის სასარგებლოდ ინტენსიური მუშაობისა.

ე.გაბაშვილის სამწერლო მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოსვლისას მაშინდელი მოწინავე ქართველი და რუსი ინტელიგენტები, გლეხთა „გათავისუფლების“ უბადრუკი შედეგების, გლეხობის ყოფის, გლეხის მეურნეობის გაწიოკებისა და განადგურების საკითხებს განიხილავდნენ მხატვრულ შემოქმედებასა და პუბლიცისტიკაში. ინტელიგენცია მსჯელობდა სოფელში აღმოცენებულ ეკონომიკურ და კლასობრივ ურთიერთობაზე, მის სამრუნავს წარმოადგენდა გლეხობის ფიზიკური არსებობის გადარჩენა. ამ საკითხებს უტრიალებდა ე.გაბაშვილიც. მწერალი ხატავს ხალხისათვის თავდადებულ ადამიანებს, გონიერთა და შეუპოვართ, ხალხის წიაღში წარმოშობილთ, რომელთაც თავისი მოღვაწეობა ხალხის მომავლისათვის დაუკავშირებიათ. მწერლის მიერ უარყოფილნი და დაწუნებულნი არიან ისინი, რომელთაც, მართალია, განათლება პქონდათ მიღებული, მაგრამ მას სასარგებლო საქმიანობისათვის არ იყენებდნენ. იგი გულისტკივილით დასცინის გადაგვარებულ-გადარჯულებულ მაღალ ფენას, გაავზნევებულ ადამიანებს. თავის თხზულებათა მანალას იგი კრეფს როგორც მაღალი, ისე დაბალი ფენების ცხოვრებიდან, მას ესერხება მცირე მოცულობის მოთხრობაში ერთმანეთს დაუპირისპიროს სხვადასხვა ფენის ადამიანთა ხასიათი, შექმნას სხვადასხვა განათლების, განცდის, მდგომარეობის და შეხედულების მქონე ადამიანთა მხატვრული სახეები, ცოცხალი და დაპირისპირებული სიტუაციები.

ე.გაბაშვილი მხატვრული სიტყვის მეშვეობით პროტესტს გამოთქვამდა ქართველი გლეხის საარსებო საშუალებათა მომსპობი

პირობების წინააღმდეგ, იგი ვერ ეგუებოდა ენერჯის უაზრო ფლანგვას, რასაც მაშინდელი ე. წ. არისტოკრატიის წრე სჩადიოდა, მას არ მოსწონდა „ჩანჩურას შეილები“ უღიერობა სამშობლოსი და ხალხის მიმართ, არ მოსწონდა ინგელიგენცია, რომელიც ეროვნულ სახიერებას კარგავდა. ეგაბაშვილის შემოქმედებისა და პრაქტიკული მოღვაწეობის მიზანი იყო სამსახურის გაწევა ქართველთა ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის. თავადაზნაურთა ცხოვრების სურათების აღწერისას მწერალს გამოაქვს დასკვნა, რომ ეს ფენა საზოგადოებრივად სასარგებლო საქმეს ვეღარ აკეთებს, რომ ფეოდალურ-არისტოკრატიული საზოგადოება ახალმა ეკონომიკურმა სტრუქტურამ დასცა და მიწასთან გაასწორა. უზრუნველ ცხოვრებას მიჩვეულნი, ისინი სრულიად ვერ უწევენ ანგარიშს ახალ ძალას და, მართალია, გარეგნულ ბრწყინვალეებას ინარჩუნებენ, მაგრამ შინაარსი მათ ცხოვრებას აღარ გააჩნია („ბენუარი №3“ და სხვ.). ამ საზოგადოებრივი ფენის ცხოვრების კარგ ცოდნაში მოჩანს შემოქმედებითი თავისებურება ეკატერინე გაბაშვილისა.

ეკატერინე გაბაშვილი თავის შემოქმედებაში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს ქართული ლიბერაგურის მთავარ თემას – ქართული ხალხის ეროვნულ მდგომარეობას. მისთვის ილია ჭავჭავაძე ამ დარგში მოღვაწეობის ეგალონია. აკაკი წერეთლის აღმაფრთოვანებული პოეზია და მისი პათოსი მწერალი ქალის გონებას ხიბლავდა. დიმიტრი ყიფიანის ვერაგული მკვლელობა ე. გაბაშვილმა განიცადა, როგორც ეროვნული უბედურება. რაფიელ ერისთავის ლექსმა „სამშობლო ხევსურისა“ ეგაბაშვილს მისცა თემა მშვენიერი მოთხრობისათვის. 80-იანი წლების ქართველი ინგელიგენციის ბრძოლა მეფის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ეგაბაშვილის დაკვირვებულ თვალს არ გამოორჩენია. მისი პრაქტიკული მოღვაწეობა ეროვნული მთლიანობის გამომუშავება-განმტკიცებას ემსახურებოდა. მსაგერულ შემოქმედებაში ეგაბაშვილმა დააყენა საკითხი ეროვნულ-საზოგადოებრივი ცხოვრების სიმტკიცისა, როგორც მწერალმა ქალმა, თავის შემოქმედებაში განსაზღვრა ქალის, დედის როლი მომავალი თაობის აღზრდაში. დედა არის შვილის მიმართულების მიმცემი, მისი მოქალაქეობის ჩამომყალიბებელი. სწორედ ამიტომ ქართველ ქალს არ უნდა დაეკარგოს ეროვნული ხასიათი და თვისებები, ენა, ზნეობის ძალა. ქალის ხელშია მომავლის ნერგი და, მამ, პირველ რიგში ქალის, როგორც ოჯახისა და ერის საფუძველმდებელის გადარჩენა და მოვლაა საჭირო. თავისი თანამედროვე მდგომარეობისა და პირობების სიმახინჯის ჩვენების შემდეგ მწერალი მოწოდებით მიმართავს ყველას: „მოდი, ხელი მივცეთ ყველამ ერთმანეთს, მთელი

ჩენი ღონისძიება მოვიხმართ და ვეცადნეთ, ისეთი ბალი გავაშენოთ, ისეთი წალკოტი ავაგოთ, სადაც ჩენს ფესვებზედ, ჩენს ნიადაგზედ, ჩენს საუკეთესო, რჩეული ხეხილის შტოებს ვამყნობთ და ჩენი ხელითვე ჩენს მომავლის ბედს მოვაგმადებთ“ („განათლებული ქართველი ქალი“). ამაში გამოჩნდა ე.გაბაშვილის, ქართველი მწერლის დიდი მოქალაქეობრივ-პატრიოტული ინტერესი, მისი იდეური კავშირი ილია ჭავჭავაძისა და სხვა ქართველი მწერლების შემოქმედებასთან.

ეკატერინე გაბაშვილი, როგორც მწერალი არის მიმდევარი ილია ჭავჭავაძის მხატვრული აზროვნებისა. მან შემოქმედებითად აითვისა თერგდალეულთა მხატვრული აზროვნების ძირითადი თემები, იგი კარგად ერკვეოდა 50-60-იანი წლების რუსულ აზროვნებაში, სადაც ჩერნიშევსკი იყო ყველაფრის წარმმართველი. მწერლის შემოქმედების ასპარეზი იმ დროში ეტევა, რომელიც საქართველოში ბატონყმობის გადაეარდნას მოჰყვა, როცა მთელი წყება რეფორმებისა ჩატარდა, მაგრამ რომელთაც დემოკრატიულ მასებს, ქართველ მშრომელ ხალხს, სოფლის მოსახლეობას სიკეთე არა მოუტანა რა. გუშინდელი ყმა გლეხი, დღეს მემამულისა და ჩარჩთა ლუკმად ქცეულა. ეს მდგომარეობა ასახა მწერალმა ქალმა შემოქმედებაში. იგი თავისი იდეური მასწავლებლის – ილია ჭავჭავაძის მსგავსად კრიტიკული რეალიზმის შემოქმედებითი მეთოდით იყო აღჭურვილი და თავისი თანადროულობიდან უხვად კრეფდა ცოცხალ ფაქტებს მოთხრობებისათვის.

ე.გაბაშვილი, როგორც ნამდვილ ამბავთა და მოვლენათა ამსახველი, ცხადია, 80-იანი წლების ქართული ლიტერატურის მთავარ მიმდინარეობასაც გამოეხმაურა. ამ დროის თხზულებებში, ქართველ ხალხოსანთა მსგავსად, მას გამოთქმული აქვს აზრი, რომ გლეხის ერთადერთი ხსნის გზა იქნებოდა განათლების სხივის შეტანა მათ ყოფაში, მათ შეგნებაში. იგი ხედავდა და აღწერდა კიდევ, თუ რა არაადამიანურ პირობებში უხდებოდა ცხოვრება ქართველ მშრომელ გლეხობას, ხედავდა უმსგავსო დამოკიდებულებას გლეხსა და მამულის მფლობელს შორის, გლეხსა და ვაჭარს შორის. დემოკრატიკა მწერალმა ამაზრზენი სურათები დახატა გლეხის ოჯახის ამოგდებისა იმის გამო, რომ გადამთიელმა ვაჭარმა, ვითომც მეგობარ-ნათელმრონმა, გლეხის ოჯახში შემოიტანა მოურჩენელი სენი და ამით იგი გააპარტახა.

ე.გაბაშვილი ხანგრძლივი შემოქმედების მანძილზე, ძირითადად, სოფლის მოსახლეობის მდგომარეობას ხატავდა. კაპიტალისტური წარმოების წესი საკმაოდ ძლევამოსილად მიემართებოდა მაშინ და

იგი სოფლის ცხოვრებასაც თანდათან იმორჩილებდა. ამას იქ მცხოვრებთა ეკონომიურ ფენებად დანაწილება მოჰყვა, სოფელში თანდათან მოვიდა ვაჭარი, რომელიც ათასგვარი ხერხის გამოყენებით გლეხის მონაგარსა და დოვლათს სხვა მიმართულებას აძლევს. ეს რთული ეკონომიკური პროცესი აისახა ეგაბაშვილის მოთხრობებში. მწერალი ნამდვილი ამბების აღწერით ამჟღავნებს თავის დამოკიდებულებას სოფლის ცხოვრებასა და კაპიტალისტური ელემენტისადმი. ის ვაჭრები, რომლებიც სოფლის ბატონ-პატრონები გახდნენ, პირველ ხანებში ქედმოდრეკილი იყვნენ, ყველასი ემინოდათ და ერიდებოდნენ, საეაჭროს ზურგით ან ცხენით დაატარებდნენ, ხელში არმინი და ჩანახი ეჭირათ და შიმშილის დასაოკებლად გამუდმებით კევი ედოთ პირში. ბაღდასარა ბაინდურაშვილი („სოფლის მეფასშენი“) პატარაობიდანვე შეაჩვიეს კევის ლეჭვას – შიმშილს გადაგავიწყებო: „კევით სასას ვისველებდით და ჩუმად ვეყარენით“ – თ, ამბობს იგი. ბაღდასარა სოფელს შეეჩვია, ჯერ ქალ-რძალი დაიახლოვა მოქნილი ენით, სოფელელთა თვალისმომჭრელი იაფფასიანი ჭრელაჭრულა საქონლით, ზოგს აჩუქა, ზოგს ანისიავა, ზოგსაც შვილი მოუნათლა, ან ფული ასესხა გაჭირვების დროს. შემდეგ სოფლიდან სოფელში წოწიალს თავი დაანება, ღუქანი წამოჭიმა, ირგულიე ამბრები და ქვევრები შემოიწყო და ქვეყნის დოვლათი შიგ მიუშვა. მისმა შვილმა გეურქ ბაღდასარმა სასამართლოსა და პოლიციის დახმარებით მამის დატოვებული ქონება გაზარდა. გეურქამ ფესვი ღრმად გაიდგა სოფელში, წვრილმანით ვაჭრობა გაუშვა და ბითუმად ვაჭრობის გზით წაიდა, უფრო დიდი საეაჭრო ოპერაციები წამოიწყო, „ფოდრაჩიკად“ იქცა. ახლა მისი მოვალე ერთი კი არა, რამდენიმე სოფელია, ყველას უფროსობს, ყველას ხელ-ფეხს უკრავს. გეურქამ სოფელში უზნეობაც შეიგანა, რამდენიმე ოჯახს სახელი გაუტეხა, მნეობრივად დასცა და მოწამლა ასეთი წარმოდგენა პქონდა მწერალს მათზე. მოთხრობათა ერთი წყება მწერალმა მიუძღვნა საეაჭრო ბურჟუაზიისაგან ძველებური სიწმინდის დარღვევასა და მოსპობას. დეტალურად ხატავდა იგი სოფელში მცხოვრებ ვაჭრების თარემს. მის შემოქმედებაში შედარებით ნაკლები ადგილი უჭირავს გლეხისა და თავადის ურთიერთდამოკიდებულების ასახვას. იგი მეტად არის დაინტერესებული თავადაზნაურობის ეკონომიურ-მორალური დაქვეითებით და ვაჭართა უდიერი დამოკიდებულებით მოსახლეობის ყველა ფენის, განსაკუთრებით კი გლეხთა მიმართ. გლეხი ვაჭრის მსხვერპლია, იგი უსწავლელი, გაუნათლებელი, ადვილად უეარდება მტარეალს ხელში. მწერლის შეგნებით საუკეთესო საშუალებად გლეხობის ამ მდგომარეობიდან გამოსახსნელად არის სკოლა,

სწავლა-განათლება. თავისი პირველი ნაბეჭდი თხზულება ე. გაბაშვილმა ამ საკითხს მიუძღვნა. „გლეხკაცის აზრი სასოფლო სკოლაზე“ იყო მხარის დაჭერა სწავლა-განათლების გაერცელებისა. მწერლის შეხედულებით, ნამდვილი და მართალი სიტყვეთ გლეხობაში აგიტაცია სწავლა-განათლების სასარგებლოდ საკმარისია, რომ განათლება გაერცელდეს და გლეხობა ემიაროს მის ცხოველმყოფელ გავლენას. მაგრამ ძველი წეს-ჩვეულებანი ძვალსა და რბილში აქვს გამჟღადარი გლეხს, ეძნელება სიახლის შეგანა ოჯახურ წყობაში, მეურნეობაში, რადგან ეს უკანასკნელი მას არ ეკუთვნის. მის ახლოს და გვერდით არავენ არის ისეთი, რომელიც შეაგნებინებდეს განათლების მნიშვნელობას. სოფელს უნდა მასწავლებელი, ადამიანი, რომელიც დაარწმუნებს გლეხობას განათლების სარგებლობაში, თვალსაჩინოდ უჩვენებს განსხვავებას სწავლასა და უსწავლელობას შორის.

მწერალი ამისთანა აგიტატორის როლში გვევლინება, იგი გლეხისათვის მარტივი, გასაგები შედარება-მაგალითებით (ისე, როგორც ი.ჭავჭავაძე „გლახის ნაამბობში“) აერცელებს აზრებს სწავლა-განათლების მნიშვნელობაზე.

ე.გაბაშვილი ცხოვრების პრაქტიკული დამკვირვებელი იყო, იქიდან კრეფდა იგი ცოცხალ მოვლენებსა და სახეებს. გლეხის ყოფა მწერალს ძალას მაგებს პროტესტის გამოსათქმელად. მოთხრობაში „ღვინია გადაიჩეხა“ მწერალი გლეხი ნინიკას ცხოვრების ერთ მომენტზე აჩერებს მკითხველის ყურადღებას. ნინიკა საცოდავი გლეხია, ცხოვრების და მთავრობისაგან დაშინებული. იგი მხოლოდ მაშინ ამოიღებს ხმას, როცა ფეხს დააჭერენ. უღონოა იგი, უფლებააყრილი. მთელი მისი პატარა ოჯახის არსებობა ერთ უღელ დაეარდნილ ხარბეა დაფუძნებული. ისეა მასში ჩახშობილი ყველაფერი ადამიანური, რომ სურვილისა და ნატერის მოხერხებაც კი არა აქვს. თავისი გამხდარი ხარების მსგავსად იგი პატარაობიდანვე ცხოვრების უღელშია შებმული. რამდენიმე კალმის მოსმით მწერალი ცოცხალ სურათსა ხატავს. იგი ნინიკას ხასიათსა და გარეგნობას კი არ აღწერს, არამედ გლეხის ოჯახის წევრთა ურთიერთობას გვიჩვენებს.

მწერალი ამ პატარა მოთხრობაში დაპირისპირების ხერხს მიმართავს, იძლევა ქალაქისა და სოფლის, ეაჭართა სამყაროსა და ეკონომიურად განადგურებული გლეხობის შედარებას. არც ნინიკა, არც თედო („მეურმის ფიქრები“) და არც სხვა რომელიმე ცხოვრებისაგან ვათელილი გლეხი პროტესტის სიტყვით არ გამოდის არსებულის წინააღმდეგ, ისინი გულში იტრიალებენ უღონობის ბოღმას, ემორჩილებიან ხვედრს, უფროსის ბრძანებას, პოლიციელის მუჯლუგუნს, ეაჭართა ქალაქის კარნახს. მწერალი მკითხველის ემოციებს იწვევს

მარტივი და ნამდვილი მხატვრული სახეებითა და მათი განზოგადებით. იგი მკითხველის ყურადღებას იპყრობს და განაცდევინებს კიდეც მას თავისი მოთხრობის გმირის საშინელ თავგადასაყვალს. გიგოლას, ნინიკას მოხუცი მამის სიზმარი ბუხრის პირას ნამდვილი თუთუნის მოწვევის შესახებ დიდი უშუალოდ არის გადმოცემული, ადამიანთა სრულიად უბრალო, მარტივი სურვილები და მათი შეუსრულებლობა, სათანადო განცდებს აღძრავს მკითხველში.

გლეხის ასეთივე გაწვალებული ყოფა აქვს აღწერილი მწერალს მოთხრობაში „თინას ლეკური“, რომელშიც, აგრეთვე, ორი ურთიერთდაპირისპირებული სამყაროა აღწერილი. ერთ მხარეს ქეიფი და უბრუნველი ცხოვრება მაღალი წრისა, მეორე მხარეს აუადმყოფობა, სიციცელე, სიღარიბე, რაც ადამიანთა მოსპობის მიზეზი ხდება.

მწერალს ბევრი შემადრწუნებელი მდგომარეობა აქვს გადმოცემული თავის მოთხრობებში, თითქმის ყოველ ნაბიჯზეა სიმწარე და სიკედლის საშინელება. გლეხის ცხოვრების ყოველი დღე უბედურებით არის აღსავსე. მშენიერი ბუნების წიაღში გლეხს უფლება არა აქვს თავისი შრომის შედეგით დატკობისა, მისი მოხმარებისა. ყოველი მხრიდან შემორტყმიან მას მოვალე-მოდავეები. მოთხრობაში „სურათი“ ე.გაბაშვილმა გლეხის პაველიკა კვინიკაძის მდგომარეობა აღწერა. იგი ყურძენს თავის ვენახში შუაღამისას კრეფდა, რომ როგორმე მევალეს დამალოდა, მაგრამ „კინტუა“ ვჰკარმა ნიკუა გალუსტომე მაინც მიუსწრო და ლანძღვა-ცემა-ტყეპით ვალის ასანაზღაურებლად თავისი წაიღო. გალუსტოვი არაადამიანურ ექსპლუატაციას უწევს გლეხობას, სოფელს, ყველას უკანასკნელ ლუკმას აცლის პირიდან.

ეკონომიკური და იურიდიული უფლების შემლუღვა გლეხში ამროენებისა და სურვილის უნარს ახშობს. ვაჭირვება, სხვის კარად მოჯამაგირეობა სპობს გლეხში ადამიანობას, მას ეკარგება იმედი მდგომარეობის შეცვლისა. თედო ოცდარეა წლის კაცია და ცოლის შერთვა ვერ გაუბეღია („მეურმის ფიქრები“), წლის სარჩო ვერ მოუგროვებია. მას საკუთარი მუშა საქონელიც არა ჰყავს, ერთი მოზერით კი ფონს ვერ გასულა, მეორის შექენას ორმოცი კოდი ქერი მაინც უნდა. თედოს დალა აქვს გადასახდელი, აგრეთვე ვალი მღვდლისა, დალაქისა, მეველისა, კიდეც ფოსტის ფული, მამის წირვისა... თედოს კურდღელაანთ პელოზე უჭირავს თვალი, მაგრამ ცოლის შერთვის სიმძიმე ძნელი ასაწევია: „ორ ადლს ბოსელში ვკენივართ ჩვენცა და ჩვენი ხარიცა, რაც თვალი ამიხელია წუთისოფელში... აი, დაიქცეს და დაიღუპოს ჩვენი გაჩენის დღე და საათი...“ იგი უიმედოთ ცრემლს ღვრის, სასოწარკვეთილი მომავალზე ხელს ჩაიქნევს.

ნიკო ლომოურისა და სოფრომ მჭალობლიშვილის მსგავსად ეკაბაშვილიც აღწერს სოფლის მოსახლეობის ჩამორჩენილობას, დაბეჩავებულ გლეხთა სხვადასხვა უბედურებას, გადამდებ სნეულებებს, მუსრს რომ ავლებენ გლეხებს. გლეხოება არა აქვს საშუალება სისუფთაის დაცვისა, ადამიანები და პირუტყვები ერთ სადგომში ცხოვრობენ. გლეხოების ცხოვრების აღწერით ეკაბაშვილი თითქოს აყენებს საკითხს, – ვინ უნდა იყოს გლეხოების სულიერი და ხორციელი ავადმყოფობის მკურნალი, ვის ევალება გლეხოებაში შეგნების, ცოდნის შეგანა, მისი გამოფხიზლება?

გლეხთა წინამძღოლობას ვერ შეძლებენ სოციალურად და ეკონომიკურად მაღალ საფეხურზე მდგომი ფენების წარმომადგენელი, ისინი არც არიან დაინტერესებულნი ამით. გლეხს დაეხმარება მხოლოდ ის, ვისაც ესმის მისი გულისტკივილი, ყოფა, რომელსაც თვით განუცდია გლეხური, დამცირებული არსებობა, გლეხოებაში დაბადებულა და გაზრდილა. იგი თავისი შეგნებით მაღლა უნდა იდგეს გლეხზე, ყველაფერი უნდა იცოდეს. მწერალი ასეთ ადამიანს სიყვარულით აღწერს, მას აჯილდოებს გონებით, მოთმინების დიდი უნარით. ხალხისათვის თავდადებული, მისი საქმისათვის შეწირული ადამიანის სახე მწერალს მოცემული აქვს მოთხრობაში „გამარჯვებული ნიკო“. მწერალი მიჰყვება მოთხრობის მთავარი გმირის, ნიკო ბერიშვილის ცხოვრების გზას და სიძნელითა და წინააღმდეგობებით აღსავსე მის ყოველ ნაბიჯს თანდათან აღწერს: ხალხის მშველელსა და მოჭირნახულეს მრავალი მტერი ჰყავს, უპირველეს ყოვლისა, მემამულე, მთავრობა, რომელიც მის თითოეულ ნაბიჯს თვალს ადევნებს, ხალხისათვის დაუდადეებულმა ანგარიში უნდა გაუწიოს გლეხოების კონსერვატულობას, რადგან გლეხი მამაკაპურ ადამიანებს ადვილად არ ანებებს თავს. ნიკო ბერიშვილი არაფერს არ მოგაგვს გლეხოების საკეთილდღეოდ, იგი, მასწავლებელი, თავისი საქმის ერთგულია და გლეხთა ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის მებრძოლი.

ნიკო ბერიშვილი სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ სიხარულით მიემგზავრება სოფელში ხალხის სამსახურად გამზადებული. იგი ხალხის შეილია და მშობელს უნდა გაუწიოს დახმარება, მაგრამ მას სოფელში მრავალი დაბრკოლება გადაედობება. იგი იძულებული ხდება შეიცვალოს პოზიცია. ნიკო ბერიშვილმა წინააღმდეგობა უნდა გაუწიოს მისი საქმიანობის ხელის შემშლელს და პირადი ცხოვრების დამაბრკოლებელსაც. ასეთია ადგილობრივი თავადი ლუარსაბ ჯამბარუკიანი, რომელსაც განუმრახავს ხელში ჩაიგდოს ნიკოს მიერ მოწონებული ლიბა კომკაძე.

გაელენიან თავადებთან შეტაკებაში და დაპირისპირებაში ნიკო დამარცხდა, იგი გააძევეს სოფლიდან, მან დაკარგა ხალხთან ურთიერთობის საშუალება, მაგრამ მას არ შეუძლია დათმოს თავისი ხალხი. მასწავლებლობას ძალით ჩამოცილებულმა ნიკომ მღვდლობა მიიღო და ისე დაბრუნდა სოფელში დაწყებული საქმის დასამთავრებლად. ნიკო და ლიზა სოფლის ცხოვრების გარდაქმნას შეუდგნენ. სამწუხაროდ, მწერალი არას ლაპარაკობს ნიკოსა და ლიზას მიერ გამოყენებულ ხერხ-საშუალებებზე, რითაც მათ მოახერხეს სოფლის ყოფის შეცვლა. სამაგიეროდ, ნაწარმოებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ჯამბაღრუკიანების ოჯახის წევრთა განცდების აღწერას, ლიზას რომანს და სხვ. მწერალი ასევე დაწერილებით საუბრობს ნიკოს სასიყვარულო განცდათა შესახებ, ხოლო ნიკო ბერიშვილისა და ლიზა კომპაისის მოღვაწეობა სოფელ ლილიფარიანში გადმოცემული აქვს იასონის წერილით, რომელიც თხზულების ეპილოგად არის გამოყენებული. ეს ეპილოგი წარმოადგენს ე.გაბაშვილის ხალხოსნური იდეებით გატაცების დამადასტურებელ საბუთს. აქ დახატულია უტოპიური სოციალიზმის მიმდევრის მიერ წარმოსახული სოფელი, უდაბნოში ოაზისის მსგავსი მყუდრო სამყოფელი. ნიკო და ლიზა სოფლის სულიერ და ხორციელ მკურნალად გადაქცეულან, სოფლისათვის სწავლა-განათლება მოუფენიათ. ნიკოლოზ მღვდლის მცდელობით, ყველაფერი ძველი და ჩამორჩენილი, სოფელში აღმოფხვრილია და აღარ არსებობს. სოფელს ახალი სახე მიუღია. სწავლა-განათლების მეშვეობით სოფლის ეკონომიკური მდგომარეობაც სრულიად გარდაქმნილა: საერთოა მეურნეობა, შემოსავალიც, რომელიც მომხმარებელთა რაოდენობის მიხედვით ნაწილდება. სოფელში ყველაფერი რაციონალურად არის მოწყობილი და ყველაფერს ნიკო და მისი მეუღლე მართავენ და განაგებენ. მომავლისათვის კი, ისინი თავის შემცველებს ამზადებენ თვით სოფელთაგან, სოფლიდან ქალაქში გაგზავნილი ახალგაზრდებისაგან. ისინი ყოველწლიურად, სოფლის სკოლის დამთავრების შემდეგ ქალაქში სასწავლებლად იგზავნებიან, დაბრუნდებიან და ჩაუდგებიან სათავეში სოფელსა და საქმიანობას და ასე განმტკიცდება სოფელში თანდათან ახალი ყოფა და ახალი ცხოვრება.

მოთხრობის ფინალში მწერალი იასონ ჯამბაღრუკიანს აიძულებს ქედი მოიდრიკოს ხალხის შვილისა და ხალხის მსახურის წინაშე. იასონმა თავის ღელას წერილი მისწერა, რომელშიც დაწერილებით აღწერა ნიკოს მცდელობით გარდაქმნილი და მოწყობილი სოფელი. ეს აღწერა არის ხალხოსნური ილუზიების გამოხატვა, მასში ჩერნიშევსკის რომანის – „რა ვაკეთოთ?“ – ტენდენციები მოჩანს.

ნიკო ბერიშვილის თაოსნობით, სოფელს ყველაფერი აქვს – საერთო სახნაუ-სათესი, საერთო მარანი, ბელედი, მაღაზია, სამეურნეო იარაღი. სოფელში პატარა სააეადმყოფოა, ჰყაეთ ექიმი. სოფლები კოხტა სახლში დაბინავებულან, ვადასახადს საერთო თანხიდან იხდიან, საერთო შემოსავლით იძენენ მანქანა-იარაღებს და იმედს გამოთქვამენ, რომ მალე მეზობელ თავადთაგან მამულებს შეიძენენ.

რასაკვირველია, ასეთი იდეალური სოფელი მხოლოდ უტოპიაში შეიძლება ყოფილიყო, რაც, ეგყობა, რუსული სოციალისტური იდეების შედეგია.

ნიკო ბერიშვილმა პოლიტიკური ბრძოლის გარეშე მოახერხა სოფლის გარდაქმნა, მისმა თავდადებულმა შრომამ თვალი აუხილა თავადებს, დააფიქრა და უნიათი ყოფა შეაძულებინა.

მწერლის შეხედულებით, ნიკო ბერიშვილის საქმიანობას აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს. ნიკოს მოღვაწეობამ იასონ ჯამბადრუკიანი დააფიქრა, მან სინდისის ქენჯნა იგრძნო და, ერთ დროს ბრწყინვალე ცხოვრებით გატაცებულს, შეძულდა წარსული, თავისი წარმომობა, მამის საქციელი და საქმიანობა. იასონისათვის ნიკოსაგან მოწყობილი სოფელი იდეალად იქცა, იგი ელოდება მამის სიკვდილს, მემკვიდრეობის მიღებას, რომ ლილიფარიანის მსგავსად მოაწყოს სოფელი ნაციხურალიც და ამით თავისი და თავისი მშობლებისაგან გლეხობის მიმართ ჩადენილი ცოდვანი მოინანიოს. იასონმა ქედი მოიხარა ნიკოს შრომისა და ხალხის სიყვარულის წინაშე, ნიკოს მაგალითით შეიგნო, რომ შრომა არის საუკეთესო წამალი და მკურნალი დასნეულებული გონებისა და გულისა.

ხალხისათვის თავდადებულ ადამიანებად მწერალმა მაღალი წრის ადამიანებიც გამოიყვანა. მათ, წინაპრებთან და მშობლებთან შედარებით, ახალი გზა აქვთ არჩეული, ისინი ანალიზს უკეთებენ ხალხის ცხოვრების უკუღმართობას და გადაწყვეტენ – ენერჯია მოახმარონ მისი გონების წვრთნასა და მასში განათლების გაცელების საქმეს. ასეთი ადამიანები ე.გაბაშვილს დახატული ჰყაეს მოთხრობებში „სოფლის მასწავლებელი“ და „სოფლის მეგობარი“. მათ, ამ სოფლის მასწავლებლებსა და მეგობრებს, განათლებულთ და განვითარებულთ, გაუთვალისწინებიათ მშობელთა დანაშაული, იასონ ჯამბადრუკიანის მსგავსად და თავისი უანგარო შრომით სურთ გამოისყიდონ იგი. თავის თხზულებებით მწერალი ქართველ ინტელიგენციას მიმართაედა, განსაკუთრებით, მაღალი წრის წარმომადგენლებს და უჩვენებდა სამოღვაწეო გზას. ეს იყო სოფლის მასწავლებლობა, რასაც უნდა გადაერჩინა გლეხობა უვიცობისა და სიბ-

ნელისაგან. კარგი სურათია დახატული ნინო ნაკეთიაშვილის მოღვაწეობისა მოთხრობაში „სოფლის მასწავლებელი“. ხალხოსნური იდეებით გატაცებული ახალგაზრდობის გავლენით ნინომ არ შეისმინა თავისი დიდების დარიგება და წუწუნი და ქალაქიდან ერთ მიყრუებულ სოფელში გაემგზავრა გლეხობისათვის ყოველმხრივი დახმარების აღმოსაჩენად. იგი მასწავლებელიცაა და ექიმიც, გლეხობის განმანათლებელიც და მისი ჭირ-ვარამის გამგზიარებელიც. მაგრამ, ჩვეულებრივ, ეგაბაშვილმა ამ განათლებულ ადამიანებს არ დააკისრა გლეხობაში პროტესტის განწყობილების შექმნა და გაღვივება, არც ერთი მათგანი გლეხობის კლასობრივი შეგნების გამოშუშაებაზე არ ზრუნავს. იასონ ჯამბადრუკიანი, ნინო ნაკეთიაშვილი და მათი მსგავსნი („მონანიე/აზნაურები“) არიან. მათ გადააფასეს თავისი წოდების ცხოვრების აზრი და ხალხს მიეპაგრონენ თავისი ცოდნითა და გამოცდილებით. ეგაბაშვილმა ამ მოწინავე განათლებული ახალგაზრდობის აზრები უმთავრესად გირადებითა და სააგიტაციო სიგყვებით წარმოადგინა. მისი აზრით, ადამიანის უმაღლესი იდეალი და ამქვეყნიური ცხოვრების მიზანი ხალხისათვის სამსახურია.

ეგაბაშვილის შეგნებით, გლეხობას გულმგკიენეული დამხმარე ესაჭიროება. თუ გლეხს ძმასავით მოუპყრობიან და გკივილს დაუამებენ, ეს გამოამრთელეს მის სოციალურ და ეკონომიკურ ავადმყოფობას. მწერალი სხვა საშუალებებს, რომელნიც გლეხობას ეკონომიკურ და იურიდიულ უფლებებს მოუპოვებდა, ვერ ხედავდა. ეგაბაშვილის თხზულებანი აღსავსენი არიან გულშემატკივრული ჰუმანიზმით, გლეხის ადამიანობის ქადაგებით, მაგრამ მათში არ გამოსჭვივის გლეხობის საბრძოლო ძალების მობილიზაციის სურვილი.

მწერალი ხედავდა, რომ სოფლად სოციალური და ეკონომიკური წინააღმდეგობა იზრდებოდა და მოსახლეობის დიფერენცირების საფუძველზე ერთმანეთის საწინააღმდეგო ფენები ყალიბდებოდა. ახალმა ეკონომიკურმა წყობამ ახალი შეხედულებანი წარმოშვა, თუმცა ძველი წესები კელავ განაგრძობდნენ არსებობას. იგი გლეხის ცხოვრებას ყოველი მხრიდან აკვირდებოდა და დასკვნებიც გამოქონდა: სოფელი განსაკუთრებით დაიმონა ფულმა, დაარღვია სოფლის მთლიანობა და მოსახლეობის დიდი ნაწილი ემსხვერპლა უდიერობასა და ექსპლუატაციას. ეგაბაშვილი ამხელს ამას, იგი თავგამოდებით იყავს და ქადაგებს ადამიანის თავისუფლებას. ასეთი სურვილი მას გამოხატული აქვს მოთხრობებში „რომანი დიდხევაში“, „კონა“ და „ორენა და ქუჩე“. ამ თხზულებებში სოფლის ეკონომიკური და სოციალური დიფერენცირების ტრაგიკული შედეგები სისრულითაა დახატული, მათში მწერალი ლაპარაკობს იმ მიზეზთა შეს-

ახებ, რომელნიც გლახობას ცხოვრებასა და არსებობას უშლიან. ასეთ გრაფიკულ მომენტებში მწერალს უფრო ქალის მდგომარეობა აწუხებს, რადგან იგი მონა იყო როგორც ოჯახისა, ისე ყოველგვარი საზოგადოებრივი ძალისა.

მოთხრობაში „რომანი დიდხევაში“ ეგაბაშვილი გასიას შვილის პაელებს მეშვეობით მკითხველს აცნობს ახალგაზრდა თავადს, განათლებულსა და კაცთმოყვარე გიორგის, რომელსაც სოფელში არ უცხოვრია, იგი მოურავისათვის მიუხედავია და არც კითხულობს, თუ რა დამოკიდებულებაშია მოურავი გლახობასთან. პაელებს გიორგისთან უცხოვრია ქალაქში მოსამსახურედ, მაგრამ ნამდვილი ამხანაგი ყოფილა მემამულე თავადისა. მწერალი გიორგის მოქმედებასა და საქმიანობას არ ასახავს. პაელებს იგი გლახობის მოსარჩელედ მიაჩნია. როცა პაელებს სოფელში დაბრუნდა და ივანიკა მოურავთან მოუხდა შეტაკება, მას დაემუქრა – ბატონს მიეწერ შენი საქციელის შესახებო. გლახობა მოურავისათვის მიუტოვებია მემამულეს, ივანიკაც სარგებლობს ბატონის უყურადღებობითა და თავისი მდგომარეობით, თავის ნებაზე აღიღებს ღალას, მთელი სოფელი დაშინებული ჰყავს. ივანიკას სოფელში დუქანი აქვს გამართული, ღვინოს, არაყს, მარილსა და დამპალ თევზს ჰყიდის მამასისხლად. „ერთი სიბყვიით, – დაასკვნის მწერალი, – ივანიკა სრული ბატონია დიდხეველებისა და ბატონობასაც ისე ხმარობს, როგორც სისხლის მწოველ ფოცხვერს შეჰფერის“.

სოფელს უნდა გაჭირვების თაობაზე მამულის პატრონს აცნობოს. აუხსნას, განუმარტოს და სთხოვოს – ან ივანიკა მოაშოროს თავიდან, ან სოფელი აიყრება. სოფელსა და მოურავს შორის წინააღმდეგობა იზრდება. ივანიკას, მათრახითა და რევოლვერით შეიარაღებულს, ხმას ვერავინ სცემს, როცა გლახებში გამოჩნდება, ყველას ხმა უწყდება შიშისაგან. ვინც მის დუქანში არ ივაჭრებს, შავ ღღეს აყენებს. ასეთ მდგომარეობაში მყოფ სოფელს დამცველად და მშველელად პაელებს მოველინება. იგი აღუდგება წინ ინავიკას გადაჭარბებულ სურვილებს და სოფლის სახელით პროტესტს აცხადებს. გამდიდრების გზაზე შემდგარი მოურავი ივანიკა ვერ იტანს რაიმე წინააღმდეგობას და გაჩნდება თუ არა ასეთი რამ, მის მოსასპობად მაშინვე ხერხს გამოიყენებს. სოფელთა სიმშაბითა მალე პაელებსაქენ გადაიხრება, ივანიკასთან შებმის შემდეგ იგი სოფლის გმირად იქცევა. სწორედ ამას მოჰყვა პაელებსა და შეძლებული გლახის სოსიკა მგელაძის ასულის მაროს შორის სიყვარულის ამბავი, რომელიც გრაგელით მთაერდება. ამ გრაგელის განვითარებას კი ხელს უწყობს უადგილო და ძველი შესედულებანი, რომელნიც საკმაოდ ღრმად არიან გამ-

ჯდარნი ხალხის შეგნებაში. მოთხრობაში ნაჩვენებია მაღალი წრეების გულცივი დამოკიდებულება ადამიანთა ბედის მიმართ, მათი უაზრო და უადამიანო საქციელი, ამ შემთხვევაში, საეკლესიო ბიუროკრატიისა.

მეორე მოთხრობაში „კონა“, ისევ სოფელი და გლეხობაა დახატული, ოღონდ სხვა მხრიდან. სიღარიბითა და შიმშილ-მოუსაგლობით ილაჯგაწყვეტილი სოფელი ლუკმა პურის სამოენელად აწოწიალებულა, გლეხები ბომებს დამსგაესებიან და სოფლიდან სოფელში სამათხოვროდ დადიან. მთელი სოფლის მდგომარეობის დახასიათებას ეგაბაშვილი პეგრე ახალკაცის ოჯახის აღწერით იძლევა. ამ ოჯახმა ბევრი იგანჯა შიმშილისაგან, გირილითა და ვაით დატოვა სახლ-კარი და ქიზიყიდან ქართლის ერთ სოფელს შეაფარა თავი. ახალ სამოსახლოში პეგრემ უფროსი შვილი, ათი წლის გოგონა – კონა, თავადის ოჯახში ხელზე მოსამსახურედ დააყენა, მეორე შვილიც ასე იქნა გაბარებული. მწერალი საშინელ სურათებს ხატავს ახალგაზრდა გლეხი ქალის ცხოვრებისა. სოციალური უთანასწორობა სიღარიბესთან ერთად დიდ ხარკს იღებს გლეხისაგან, სპობს მის პიროვნებას და მიწასთან ასწორებს. კონა უღელში მებმული პირუტყვივით მუშაობდა პაგარაობიდანვე – თავადის სახლში მას ყოველი გრძნობა თავმოყვარეობისა შეუგინეს, გრძნობა შეუბღალეს და უდანაშაულო ადამიანი სისხლამდე მიიყვანეს.

„რომანი დიდხევამი“ და „კონა“ ეგაბაშვილმა მედიზედ დაწერა 1881 წელს, სულ მალე, 1883 წელს მან შექმნა „ორენა და ქუჩე“. ამ მოთხრობაშიც ახალგაზრდა, ღონით სავსე წყვილის სასიყვარულო კავშირია აღწერილი, ხოლო მის პარალელურად გლეხთა ეკონომიკური მდგომარეობის სხვადასხვაობის უღმობელი შედეგებია აღნუსხული. მწერალი აქაც არაფერს არ ზოგავს, რომ მკითხველს შეაყნობინოს სამოგადობაში ფეხმოკიდებული წესების, უადამიანო ჩვეულებების, სასამართლოსი და ჩინონიკთა მოღვაწეობის ველური არსი.

ეს მოთხრობები ერთი თემატიკური რკალითაა გაერთიანებული, მათში სიყვარულის საკითხია მთავარი. მწერალი სიყვარულით დაკავშირებულ ადამიანებს სხვადასხვა ეკონომიკურ დონეზე აყენებს, რაც განსაზღვრავს სიყვარულის გრაგიკულ დასასრულს. მთავარი თემის პარალელურად მწერალი ძველი ჩვევების უღმობელ კრიტიკასაც იძლევა. ყველაფერი გლეხის ფიზიკურ და მნიებრივ არსებობას ემუქრება, სპობს და ანგრევს, ყველაფერი გლეხზე მოქმედებს და მშრომელი, ჯანმრთელი, ახალგაზრდა ადამიანების სიცოცხლეს უღროოდ სპობს.

ასე ეხატება ეგაბაშვილს სოციალური და ეკონომიკური წინააღმდეგობანი სოფლად. იგი მსატკრულად გამართულ თხზულებებში სინამდვილეს ხატავს, მაგრამ, მიუხედავად მწერლის მიერ გამოთქმული პროტესტისა, დარაბმული ბრძოლის ქადაგება მაინც არა ჩანს. გლახთა ცხოვრება აღსავსეა ტრაგიკული მომენტებით, მაგრამ კლასობრივი ბრძოლა მაინც არაა დაწყებული.

ეგაბაშვილის შემოქმედებაში დიდი ადგილი ეთმობა ქალთა უფლებების დაცვას. მწერალი ცდილობს მათაც მოუპოვოს მოქალაქეობრივი უფლება, გამოიყვანოს საზოგადოებრივ ასპარეზზე. ქალს სრული შესაძლებლობა აქვს საზოგადოების სასარგებლო საქმიანობისა, იგიც უნდა სარგებლობდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მონაპოვართ. გლახის ქალი უფლებოა იმისათვის, რომ მისი გარემოა ჩამორჩენილი. მწერალს აინტერესებს ქალი ინტელიგენტურ წრეში, შეგნებულ და განათლებულ საზოგადოებაშიც. იქნებ იქა აქვს ქალს საჭირო უფლებები? ამ კითხვის პასუხად მწერალს არაერთი თხზულება აქვს დაწერილი. დასკვნა მას ასეთი გამოაქვს — ქალს არც ერთ საზოგადოებრივ ფენაში არ გააჩნია რაიმე უფლება! მწერლის იდეალია, ქალი მეოჯახე და საზოგადოებრივი მუშაკი. იმ მოთხრობებში, სადაც მწერალი ასეთ საკითხს აყენებს, მწერალი ამტყუნებს საზოგადოებას, ტრადიციას, ზოგჯერ განათლებულ ადამიანთა უპრინციპობას. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა შემდეგი თხზულებები: „ფრთებდაგლეჯილი“, „მონასტრის კიდეთა შორის“, „გატყვილი პური“, „სხვადასხვაგვარი ქორწილი“, „პირველი ნაბიჯი ცხოვრებაში“, „ქალების პორთრეტები“, „გურგენაულის ბაბო“, „ლუარსაბბა ცოლი შეირთო“ და სხვანი. აქ ეგაბაშვილი ქალის როლისა, საზოგადოებაში მისი ადგილის, ოჯახური ყოფისა და ფიზიოლოგიური ცხოვრების მომენტებს ეხება. მწერალმა კარგად იცის ქალის ფსიქოლოგია და მისი ცხოვრების ტრაგიკულ ყოფას ხშირად აცნობს მკითხველს.

იმ მოთხრობებში, რომლებშიც მწერალი ხალხოსანი მოღვაწის სახეს ხატავს, ქალებიც არიან გამოყვანილნი, როგორც სოფლის მასწავლებლები, გლახთა მდგომარეობის შემამსუბუქებელნი, მაგრამ ეს ქალები ოჯახურ გარემოში არ არიან მოცემულნი. მოთხრობაში „გამარჯვებული ნიკო“ ლიზა კომკაძე ნიკო ბერიშვილთან ცხოვრებისას გახდა თაუდადებული მოღვაწე, მაგრამ მწერალი ლიზას მოღვაწეობას არ აღწერს, სქემატურად ამის შესახებ გადმოგვცემს იასონ ჯამბაძე უკიანის მიერ დედასთან მიწერილ წერილში, რომელიც ნიკოსა და ლიზას შეთანხმებული მუშაობის მშრალ აღწერას წარმოადგენს, მსატკრულ ხერხთა გამოყენების გარეშე.

დრამატიულ სცენაში „ფრთებდავლევჯილი“ აღწერილია საზოგადოებრივი მუშაკის, მწერალი ქალის ბედი. ქეთოს მაგიდა წიგნებითა და ქალაღლებით აქვს სავსე, ბევრი ჟურნალი და გაზეთი მოსდის, იგი დაინტერესებულია ქალთა პოლიტიკურ საქმიანობაში მონაწილეობის საკითხით. მას აწუხებს ქალთა გაუნათლებლობა და უუფლებობა. იგი ესწრება საჯარო ლექციებს, ურთიერთობა აქვს რედაქტორებთან. მასთან მიდიან საზოგადოების წევრები, საუბრობენ, მსჯელობენ. ქეთო ქმარ-შვილის პატრონია, ჰყავს დედამთილიც. ოჯახში იმდენი ადამიანი გრიალებს, რომ ქეთოს საშუალება აქვს საზოგადოებრივი საქმიანობის, მაგრამ ოჯახში არსებული ცოცხალი გრადიციები ცოლის მოვალეობისა და ადგილის შესახებ, ძლიერია. ეს გრადიცია ქეთოს ზღუდავს, უხშობს მოქმედების სურვილს. მას ვერ მოუხერხებია ოჯახსაყ სათავეში ჩაუდგეს და საზოგადოებრივ მუშაობასაც დრო დაუთმოს, უფრო საზოგადოებრივი მოღვაწეობით არის გატაცებული, რაც ქმრისა და დედამთილის უკმაყოფილებას იწვევს. მწერალი ილაშქრებს ქალის უფლების შებორკვის წინააღმდეგ, მაგრამ იგი ქალს არ ათავისუფლებს ოჯახისა და შვილის პატრონობისაგან. ეგაბაშვილის იდეალი იყო სრულყოფილი ქალი – საზოგადოებრივი მუშაკი და მზრუნველი დედა.

ეგაბაშვილის მოთხრობებში გამოხატულ ქალებს პერსპექტივა არ გააჩნიათ, ისინი უღონონი და უილაჯონი არიან, მწერალმა მათ ვერ დაუსახა აქტიური მოქმედების გზა. იგი საკმაოდ დეტალურად აღწერს ქალის ბედს, მის განცდებს, წუხილსა და ტკივილებს.

ეგაბაშვილის შემოქმედებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს სიყვარულისა და ბუნების სილამაზის თემა. სიყვარულს, მწერლის გაგებით, დიდი ადგილი უჭირავს ადამიანის მწეობისა და შეგნების ჩამოყალიბებაში. ადამიანის სიყვარულს თითქოს ბუნებაყ თანეზიარება და ისიც ადამიანის დარად განიცდის სიხარულს. სიყვარული და ბუნების სილამაზე ერთმანეთს ავსებენ თითქოს. მწერალი მოითხოვდა სიყვარულის თავისუფალ აღიარებას. მისგან გამოხატული სიყვარული წმინდაა და ანკარა, მოცილებული ყოველგვარ ანგარებასა და ანგარიშიანობას. სიყვარულის დიად გრძნობას არ უნდა აბრკოლებდეს ადამიანთაგან გამოგონილი ადათები და ჩვეულებები, კანონი („რომანი დიდხევაში“, „ორენა და ქუჩე“).

ეგაბაშვილის რამდენიმე თხზულებაში დამუშავებულია თემა სიყვარულის ყოელად შემძლებლობისა („მგარვალის ციხე“, „ეოლოსის ჩანგი“, „ფანტამია“), რომლებშიც გამომქლავებულია მწერლის ესთეტიკური განწყობილება და შეხედულებანი. მათში ლაპარაკია სიყვარულის ძლიერებასა, ბუნებისა და წმინდა სულის ურთიერთობაზე.

უმალესი გრძნობების გამომუშავება შესაძლებელია ლამაზ, ზღაპრულ ბუნებაში. მშვენიერ ბუნებისაგან შექმნილი რიტმი, მუსიკალობა და ვალობა, მიმართული სიდიადისადმი, დროდადრო ჩნდება მწერლის თხზულებებში, ამით იგი თითქოს ივიწყებს იმ მწარე ყოფას, რომლის ცოცხალი სურათები აქვს დახატული სხვა თხზულებებში. ესთეტიკური ტკობით გატაცება მეტად ემჩნევა ამ თხზულებებს, ესთეტიკურობა ჩანს მწერლის მიერ ბუნების სურათების აღწერაშიც. ბუნება ხშირად სამოთხეს არის შედარებული, იგი ადამიანთა თვალსა და გონებას აგყვევებს, მას შესწევს ძალა ყველა მოხიბლოს. ბუნების სილამაზე ხელს უწყობს ადამიანის გრძნობათა განვითარებას. ბუნება, ამასთანავე, მრავალი სენის განმკურნავია, ადამიანის აფორიაქებული ამრების დამამშვიდებელი. ბუნების სიდიადის პიშია ეგაბაშვილის „ოცნება“, ლექსი პროზად, რომელშიც აღწერილია მშვიდი და სათნო ბუნება, რომლის სიდიადეს ადამიანის თვალი ვერ შესწვდება. ბუნება თავისთვის არსებობს. აქვეა გაშმაგებული ქარიშხალი, ბუნების გვიადობის გამოხატულება, იგი ანგრევს და ლეწავს ყველაფერს. ასეთი სურათი ილია ჭავჭავაძის „განდეგლის“ მოგიერთ თავს გვაგონებს.

ეკატერინე გაბაშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული საბავშვო ლიტერატურის საფუძვლების ჩაყრასა და განვითარებაში. იაკობ გოგებაშვილსავეთ მან ბევრი თხზულება დაწერა მცირეწლოვანთათვის, რომელნიც სასკოლო სახელმძღვანელოებშიც იბეჭდებოდა. მის საბავშვო მოთხრობათა კრებული რამდენჯერმეა გამოცემული. ბავშვებისათვის დაწერილ თხზულებებში ეგაბაშვილი, ძირითადად, ღარიბი ადამიანების ყოფა-ცხოვრებას აშუქებს. „მაგდანას ლურჯა“, „მშიერაძის ოჯახი“, „ღვთის შვილი“, „ჩვენი დიდი კაკლის ხე“ და სხვანი მწერლის სხვა მოთხრობებისაგან თემით არ განსხვავდება. მისი „ღვინია გადაიჩება“ და „თინას ლეკური“ ხშირად იბეჭდებოდა ბავშვებისთვის.

ეგაბაშვილი დიდი პედაგოგიური ტაქტით უმუშავებდა ბავშვს სხვადასხვა თვისებებს, იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა მოზარდში შრომისმოყვარეობის ჩვევის გამომუშავებას, რადგან სწამდა, რომ ადამიანის უპირველესი დანიშნულება არის შრომა. მოზარდი უნდა კაცთმოყვარე გრძნობებით იყოს აღსავსე, უნდა უყვარდეს ადამიანი, პატივსა სცემდეს უფროსს, მასწავლებელს, დამრიგებელს. ბავშვმა უნდა იცოდეს სხვისი მდგომარეობის შეფასება, ხელაუდეს და გრძნობდეს სხვის სიხარულსა და მწუხარებას. ერთურთის გატანა, დახმარება, შევლა, მეგობრული ხელის გაწვდენა უნდა ბუნებრივ მოთხოვნილებად გადაექცეს მოზარდს. მწერალი საინტერესო მა-

სალას აწვდიდა ბავშვებს ხალხთა მეგობრობაზე და კოლონიური ჩაგვრის რაობაზე.

ე.გაბაშვილის საბავშვო მოთხრობებში დიდი ადგილი უჭირავთ სადღესასწაულოდ აღწერილ მოთხრობებს. მათში ერთ მხარეს ბედით კმაყოფილნი და მდიდარნი ღვანან, მეორე მხარეს – ღარიბნი, რომელნიც ხშირად უხვად სარგებლობენ მდიდართა კეთილი და უხვი გულით. მწერალი თითქოს არ ცდილობს ბავშვებში გაადვივოს კლასობრივი და ეკონომიკური სხვაობის შეგნება. მას სჯერა, რომ სიკეთის თესვა მოსპობს უთანასწორობას და ნორჩ მკითხველს სწორედ ასეთი სიკეთის ქმნისაკენ მოუწოდებს. ე.გაბაშვილის მოთხრობებში გამოხატული მდიდრის ბავშვები ღარიბთა მიმართ თანაგრძნობით არიან აღსაესენი, ღღესასწაულებზე მდიდრები ღარიბებს საჩუქრებს ურიგებენ და ყველა კმაყოფილია – მდიდარიცა და ღარიბიც.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედების გაელენა დიდა ე.გაბაშვილის მხატვრულ ამროვნებაზე. ზოგიერთი პერსონაჟი მისი თხზულებებისა გარკვეულად ილიასეული პერსონაჟის სახეცელილებას წარმოადგენს. ილიასებურადაა დასმული საკითხი მოთხრობაში „სახრჩობელამდე“. გარდა საერთო სათაურისა, თხზულებაში დაყენებული საკითხი და მისი გადაჭრა გამეორება არის ი. ჭავჭავაძის ცნობილი თხზულების თემისა. ლუარსაბ თათქარიძის სახლკარის აღწერის მსგავს მომენტებს ვხვდებით ე.გაბაშვილის მოთხრობაში „კონა“, ისე, როგორც აიენიდან გადმომდგარი ჩაგორგლებული კნინა ბარბარე არის ასლი კნინა ღარეჯანისა. ე.გაბაშვილის თხზულებათა ენაც ილია ჭავჭავაძისაგან შემუშავებული ქართული სალიგერატურო ენის ნორმებს ემორჩილება, როგორც ავგორის, ისე პერსონაჟთა ენა სუფთაა და დახეწილი, მხოლოდ გმირთა ხასიათის გამოსაკვეთად მიმართავს მწერალი პროვინციალიზმსა თუ ქალაქურ ეარგონს, ან ბარბარიზმ-რუსიციზმებით აღსაესე მეტყველებას. ეს გმირები ან გლეხები არიან, ან ეაჭრები, ანაც არისგოკრატული წრის ნერვებაშლილი წარმომადგენენი.

ახალი ქართული სალიგერატურო ენის მართებული გამოყენებით ე.გაბაშვილმა ადვილად გადაშალა თავისი გმირების ღრმა განცდები, ფსიქოლოგიური პასაჟები, ადამიანთა რთული ურთიერთობანი. მსუბუქი ენით აღწერილი ამბები მდიდარია ემოციურობით, მიმზიდველი ფერადებითა და შტრახებით. ამ მხრივაც კარგი შეფასება დაიმსახურა ე.გაბაშვილმა დიდი ქართველი მწერლებისაგან, კერძოდ, იაკობ გოგებაშვილისაგან, რომელიც მას უწონებდა როგორც ლექსიკას, ისე წინადადებათა წყობას.

ეკატერინე გაბაშვილმა მხატვრულ შემოქმედებაში დიდი ადგილი დაუთმო მცირე ზომის თხზულებებს. მან, ამ შემთხვევაშიც, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი პრაქტიკით ისარგებლა. ყველაზედ უხვად მან ისარგებლა იმ ფორმით, რაც შიო არაგვისპირელის შემოქმედებაში მაღალ საფეხურზე იდგა. აღსანიშნავია, რომ ე.გაბაშვილმა თავისი ეპოქის დიდმნიშვნელოვანი საკითხები შემოქმედებითად საინტერესოდ მოაქცია მცირეფორმიან თხზულებებში ისე, რომ ელერადობა და მნიშვნელობა თემასა და პრობლემას არ შემციირებია.

ე.გაბაშვილის მოთხრობებში არ არის დახატული მასიური სცენები, მოქმედი პირების რაოდენობა მას მეტად შემციირებული აქვს და ყოველგვარი პარალელური სიუჟეტების გარეშე ახერხებს მკითხველის ყურადღების შეჩერებას ძირითად აზრზე. მწერალი ზოგჯერ გარკვეული ხასიათის ექსპოზიციას მიმართავს ამბის ხვეულებში გასარკვევად.

ქართულ ლიტერატურაში ე.გაბაშვილმა პირველმა მიმართა გალექსილ პროზას, რაც შემდეგ უხვად გამოიყენა თავის შემოქმედებაში ვასილ ბარნოემა. ე.გაბაშვილმა ამ ხერხს უწოდა „ლექსი პროზად“, რაც მან, მართალია, ორიოდე ნაწარმოებში, მაგრამ მაინც ნოვატორული სახით გამოიყენა. ასეთებია მისი თხზულებები „მგარვალის ციხე“ და ლირიკული პროზაული ნაწარმოებები „ოცნება“ და „ფანტაზია“. „მგარვალის ციხეში“ აღწერილია რომანტიკული ამბავი დიდი ფეოდალის ასულის თამარისა და მშვენიერი ვაჟის შვეარდენის სიყვარულისა და ზვიადი თავადის მათის საშინელი განაჩენისა, როცა მან სტუმრებით სავსე დიდ დარბაზში თავისი ქალიშვილის სატრფო გაგმირა, რის გამოც თავადის სასახლეს „მგარვალის ციხე“ შეარქვეს.

მწერალი ქალის ლექსი პროზად – „ოცნება“ წელიწადის დროთა სურათებია, აი, ერთი ნაწილი: „რიერაჟი არის. ნისლით შებურულ მთის წვერზედ ვსდგევარ, გული დაწყნარებით სცემს, გარემოცული პაერი ფილტვებს ალაღებს, აფართოებს, სისხლს აელევებს და აჩუხჩუხებს. ნისლში ოდნავ სჩანს ცა და ქვეყანა... მაგრამ, აგერ პირდაპირ ბუმბერაზ მთისკენ ცა შეიღება, მკრთალ ვარდისფრად შეიმოსა და გარემოცულ ბუნებას რაღაც მომხიბლავი, საიდუმლოებით სავსე ელფერი მისცა. ნისლი გაპჟანგა სინათლემ და ჩემ თვალწინ გადაიმაღლნენ თვალუწვდენელი მინდორნი, ველნი, ტყენი, მდინარენი, კლდიდან კლდეზედა მხტუნანნი. მინდორთ აჭრელებს ნამუშევარი, ნახნაუნათესი, დამწიფებულ ყვითელ პურისა და მწვანედ მოზიბინე სიმინდის ყანებს გვერდს უმშვენებს შავად გამლილი ვრცელი ხნულები. ირგვლივ შემორტყმულ მთის კალთებს ამკობენ ზურმუხტო-

ვანნი ენახნი, ბალნი, ჭანდარნი, რომელთა შორის აქა-იქ მოსჩანს, როგორც ყვაილნი მდელოსი, ხალხის ნაგებნი სადგურნი“ და ა. შ.

აღსანიშნავია ის მხარეც მწერალი ქალის შემოქმედებისა, რაც გამოიხატა თავისებური ენრის – ნოველის შემოგანაში. ახალი ქართული ლიტერატურა დავალებულია ეგაბაშვილისაგან ნოველის გამოყენებით. შემდეგ ეს ფორმა ამაღლებული სახით გამოიყენა შიო არაგვისპირელმა. მწერლობის ეს ენრი რთულია იმდენად, რამდენადაც მცირე შომის ნაწარმოებში უნდა გამოიხატოს ხასიათი, სახე, განწყობილება, რომელთა სრულყოფას ხშირად მოზრდილი თბზულება ემსახურება. ეს ფორმა ძირითადია ეგაბაშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში. მან ნოველებში აღწერა როგორც სხვადასხვა სოციალურ ფენათა ყოფაცხოვრებითი სურათები, ასევე ფსიქოლოგია, მათი ხასიათები, მოქმედ პირთა სოციალური და ზნეობრივი არსებობის მხარეები და ნიშნები.

ეკატერინე გაბაშვილის შინაარსით მრავალფეროვანი და შესრულების თვალსაზრისით მაღალი ლიტერატურული მემკვიდრეობა ქართული მწერლობის მნიშვნელოვანი მონაკვეთია.

იოსებ დავითაშვილი

(1850-1887)

იოსებ დავითაშვილი „იყო კაცი, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად განწმენდილი ჰქონდა თეაღნი გლეხთა გულის საიდუმლოთა მნახველად, ყურნი — გლეხთა გულის უცნაურთა ხმათა მსმენელად, ხელნი გლეხთა მაჯისცემის შემატყობრად და ენა ყოველივე ამის აღმოთქმელად და მთარგმნელად“. ეს სიტყვები ეკუთვნის პიროვნებას, რომლის განუზომელ ავტორიტეტთან დიდად არის დაკავშირებული ის გარემოება, რომ ი.დავითაშვილის სახელი დაეიწყებას არ მიეცა. ეს ავტორიტეტი კი ილია ჭავჭავაძე იყო.

ჩვენი სახელოვანი სამოციანელების — ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის მიერ ი.დავითაშვილის შეფასება ფაქტიურად მისი შემოქმედებით ფართო სამოგალოების დაინტერესებისაკენ ხსნიდა გზას.

ილია ჭავჭავაძემ ი.დავითაშვილის გარდაცვალებისას წარმოთქმულ სიტყვაში საგანგებოდ გახაზა მისი მნიშვნელობა ჩვენი ლიტერატურისათვის, როგორც დაბალი სოციალური ფენების წარმომადგენლისა. მანვე ი.დავითაშვილი იმ ქართველთა გუნდს მიაკუთვნა, რომელთაც სამშობლოს წინაშე გარკვეული დეაწლი მიუძღვით სიკვებით თუ საქმით.

გლეხი პოეტის შემოქმედების დახასიათებისას ილია განსაკუთრებით გამოყოფდა მის დიდსულოვნებას, გაუბოროტებლობას, ცოდნის დაუფლების წყურვილს.

იმ პიროვნულ ნიშნებს, რომლებსაც ილია ჭავჭავაძე იოსებ დავითაშვილის ლექსებში ხედავდა, ფასეულად მომეტებულად სწორედ იმიტომ მიიჩნევდა, რომ იგი, ი.დავითაშვილი, თვითონ იყო იმ ფენის წარმომადგენელი, უშუალო განმცდელი იმ ფენის ყოფისა, რომლის ინტერესების გამოხატვასაც ცდილობდა, რომელთან დაახლოება, რომლის ფსიქიკური შინაარსის წვდომა და გადმოშლაც სამოციანელთა უმთავრესი ამოცანა გახდა.

აკაკი წერეთელიც არსებითად ამავე პოზიციიდან აფასებდა ი.დავითაშვილს. აკაკი უფრო მეტად იმ აზრით თვლიდა ი.დავითაშვილის პიროვნებას პატივისცემის ღირსად, ერთგვარ ნიმუშად სხვათათვის; რომ ეს უკანასკნელი მიუხედავად ცხოვრების პირქუში, მწარე პირობებისა ღირსეულ მოქალაქედ დარჩა. აკაკის თქმით, ი.დავითაშვილი „არ ყოფილა არც გამოჩენილი მეცნიერი, არც

სამაგალითოდ შესანიშნავი მწერალი. შემცდარია ის, ვისაც ჰგონია, რომ მარტო მოლექსეობისათვის ესცემდით მას პატივს. დაბალ წოდებაში ნიჭი იშვიათი არ არის და არც მოშაირობაა განსაკუთრებული მოვლინება. განსვენებული იმითი იყო შესანიშნავი უფრო, რომ თავის პირადობაზე იმდენად არა პფიქრობდა, რამოდენადაც საზოგადოებაზე¹.

სამოციანელთა ამგვარი შეფასება, როგორც ითქვა, იყო საფუძველი და იმისი პირობაც, რომ ი. დავითაშვილს მოკრძალებული ადგილი დათმობოდა მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ბიოგრაფია

ი. დავითაშვილის პირველი მოკლე ბიოგრაფია ილია ჭავჭავაძემ შეადგინა და ინტერესიც მისი ცხოვრების ამსახველი მასალების თავმოყრისა მანვე გააღვიძა.

იოსებ სიმონის ძე დავითაშვილი დაიბადა 1850 წელს სოფელ გარდატენში, რომელიც ქართლში, აგენის ხეობაში მდებარეობს.

მამამისი, სიმონ დავითაშვილი, გლეხი იყო, ადრე დაუქვიაშვილის, ხოლო შემდეგ კი ციციშვილის ყმა. იოსების დედა მარიამი (მაია) გორელი ქალი იყო. დიდ გაჭირვებაში, უსიხარულოდ წარიმართა იოსების ბავშვობა და ჭაბუკობა. მრავალი განჯვა-წამება, აბუჩად აგდება, დამცირება გამოსცადა მან თავის თავზე. დავითაშვილების მრავალრიცხოვანი ოჯახი² ძალიან ხელმოკლედ ცხოვრობდა. თერთმეტ-თორმეტი წლისა იგი უკვე დაობლდა; ჯერ მამა, ხოლო მალე ერთი წლის თავზე – დედაც გარდაეცვალა.

მშობლების მზრუნველობას და მეთვალყურეობას მოკლებული ბავშვი ერთხანს თბილისში იყო თავის უფროს ძმასთან, მერე გორში გაიქცა და იქ მოეწყო შეგირდად ვიღაც ღურგალთან; იავადმყოფი და ისევე თბილისში დააბრუნეს. ცოტა ხანს ბატონთანაც მოუწია შინამოსამსახურედ ყოფნა, სანამდე უფროსი ძმა გამოისყიდა.

ძმის ოჯახში იოსებს, ეყვობა, აკლდა სითბო და მზრუნველობა. ჩანს, რომ მას კარგი თვალთ არ უყურებდა რძალი³. მერე რუს ღურგალს უყენებენ შეგირდად გარკვეული ვადით. თუმცა დიდის

¹ ა.წერეთელი, თხზულებანი თხუთმეტ ტომად, ტ. XII, გვ. 333-334.

² სიმონ დავითაშვილს იოსების გარდა კიდევ ხუთი ქალ-ვაჟი ჰყავდა, იოსები ყველაზე უმცროსი იყო.

³ ამის შესახებ ი. დავითაშვილი მოგვითხრობს თავის დაუმთავრებელ მოთხრობაში „ნაგო“.

ვაივაგლახით პირობით გათვალისწინებულ დროს დაყოფს ღურ-გალთან, მაგრამ ქარგლობის მოწმობას ვერ ლეებულობს და ეს იმი-ტომ, რომ მას არ შეუძლია ამისათვის განკუთვნილი გადასახადის შეტანა.

ბნელია მისი ყოველდღიურობა. ყველგან უხეშობას და უსამართლობას, სიმდაბლეს და ძალმომრეობას ხედავს. ჩვეულებრივ, სხვა ბაემვი, შეიძლება ასე უმეთვალყურეოდ, თავის ნებაზედ მიშვებული ასეთს ვითარებაში მთლად გაუხეშებულიყო, გზას აცდენოდა და საზოგადოდ დაღუპულიყო. მაგრამ, ეგყობა, იოსები განსხვავებული ბუნებისა იყო; ყოველდღიურობის ჭუჭყის, წარმავალისა და მაცდუნებლის იქით, ეგყობა, ბუნების ჯანსაღ და მყარ მოვლენებს გრძნობდა, ელგვოდა და ხარბად აღბეჭდავდა მისი გონება. ჩანს, სწორედ ბუნების ამგვარი მხარეებით იხიბლებოდა იგი. ამის თქმის უფლებას იძლევა, სხვათაშორის მის ლექსებზე დაკვირვება, რომელთა უმრავლესობა საკუთარ შთაბეჭდილებებზე და განცდილობა დაფუძნებული და ამდენად ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა. ამ გარემოებაზე პოეტი პირდაპირაც მიუთითებს, როცა ერთ თავის ლექსში წერს:

„გარყვნილი კაცის ქცევა
ახლოს არ მივიკარე,
სადაც ეულ საქმეს შევხვდი,
აუღექ და გავიპარე;
დავჯექ, წიგნი ვიკითხე,
მით გული გავიხარე“

(„სამშობლოს სიყვარული“)

ყოფილა ერთი ადამიანი იოსების მახლობელთა შორის, კერძოდ მისი და კეკე, რომელსაც მოქმონდა ბაემვისათვის სიხარული, როცა კი მის გვერდით აღმოჩნდებოდა.

წერა-კითხვა იოსებისათვის სწორედ მას უსწავლებია;

„ქვაბის მურის მონალესით
მომიმზადა მელანია,
ხარის ბეჭი დაჟად მქონდა,
მასწავლიდა მელანია“—

ასე აგვიწერს პოეტი წერა-კითხვის შესწავლის პროცესს ლექსში „გლეხის მასწავლებელი“. ჩვეულებრივ, ისეთ მძიმე პირობებში, როგორშიც იოსებს უხდებოდა ცხოვრება, არ იყო მოსალოდნელი რაიმე განსაკუთრებული სწრაფის გამომქადაგება სწავლისადმი, მაგრამ

ალსანიშნავია, რომ იოსები უდიდესი ინტერესით შედგომია ამ საქმეს. მიუხედავად მისი აქტიურობისა და გულმოდგინებისა მისი სწავლება წერა-კითხვის დაუფლებაზე შეჩერებულია. გარემო პირობები ბავშვის მისწრაფებათა ბორკილად გამოდიოდა.

არც დამოუკიდებელი ცხოვრების გზაზე გამოსულს ელოდა უბრუნველი ყოფა. მუდამ სამუშაოს ძიებაში იყო. ეკონომიკურად თავს ყოველთვის ხელმოკლედ გრძნობდა. რად და სად არ უმუშავია მას; ეძებდა არა მარტო თავის ხელობის შესაფერ საქმეს, სხვა სახის სამუშაოზეც არ ამბობდა უარს. ერთხანს ზეიცერის ქარხანაში მოეწყო. გაზეთ „ივერიის“ დამგარებლადაც ყოფილა და სცენის მუშადაც.

სამუშაოს ძიებაში მან შემოიარა თბილისი და გორი. დასაველეთ საქართველოშიც იყო ოთხმოციან წლებში. ბოლო დროს თელავში ეხედავთ. ბედი ეკონომიური თვალსაზრისით არსად არ უდიმოდა, სამაგიეროდ ბევრი ნახა და განიცადა.

ცხოვრების სიმძიმემ, არაადამიანურმა ჯაფამ ადრე გატეხეს. ყოველივე ამას თან ერთვოდა ხშირი ავადმყოფობაც. თავის ასაკთან შედარებით, თანამედროვეთა გადმოცემით, მობერებულად გამოიყურებოდა.

იოსებ დავითაშვილი გარდაიცვალა 1887 წელს. დასაფლავებულია თელავში.

რა შეიძლება ითქვას ი.დავითაშვილის პიროვნების შესახებ? „საკვირველი თავდაბალი, უწყინარი, უბოროტო კაცი იყო... იმისაგან წყენა, ავი სიგყვა, ავი საქმე არავის ახსოვს. დიდი მოყვარული იყო თავის ქვეყნისა, ქართულის ლიგერატურისა და სიგყვიერებისა“, – წერს ილია¹.

სამოგალოდ ერთი ინტერესი იჩენს თავს მის ცხოვრებაში; ერთი მუდმივი წყურვილი – განათლება მიიღოს, ცოდნა შეიძინოს. ეს ინტერესი მისი ცხოვრების ადრეულ საფეხურზე ჩნდება და არასოდეს არ გოვებს მას. ყველაფერი მის ირგვლივ-გარემო, რომელშიც ის ცხოვრობს, მისი ყოფა ამ სურვილის საწინააღმდეგოდაა მომართული, მაგრამ მის ჩაკვლას მაინც ვერ ახერხებს. ი.დავითაშვილს არ შეეძლო თავის ყოფას გაქცეოდა. უდიდეს წინააღმდეგობებთან ჭიდილში ამდენად მას არ ძალუძდა საბოლოოდ გამარჯვებული გამოსულიყო, მაგრამ მაინც იბრძოდა ბოლომდე, მაინც ცდილობდა და ამ ბრძოლის გზაზე ბევრი რამ შეიძინა.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი ათ ტომად, ტ. III, გვ. 165.

არსებობის ნამდვილ ფორმად სულიერი ინტერესებით ცხოვრება მიიჩნდა. თუმცა ყოფა მუდამ აჯაჭვავდა ყოველდღიურ სამრუნავეს, წვილმანებს, მაგრამ სულიერი მოთხოვნილებებით ცხოვრების წყურვილს არა თუ ვერ უქრობდა, არამედ უძლიერებდა კიდევ. მუდამ გაჭირვებული, უფულო ორიოდ გრომს მოიგდებდა თუ არა ხელთ, ქურნალ-გაზეთებს, წიგნებს და ქალაღდს ყიდულობდა. იოსების მახლობლებისათვის გაუგებარი იყო მისი ამგვარი ქცევა და არც წახალისებას და მოწონებას იმსახურებდა ამ მხრივ მათგან. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი მაინც ისაა, რომ იოსებს ზოგჯერ, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ფული უჭირდა და სესხება უწევდა, ამგვარი განმარტებების მიცემა უხდებოდა ნათესაებისათვის: „ეხლაც გთხოვთ, თუ რომ დიდად არ შეწუხდებით და შესაძლო იქნება, ხელი გამიმართოთ... ამაზე კი ღარწმუნებული ვარ და თქვენც კარგად იცით, რომ თქვენგან ნასესხებ ფულს ცუდ საქმემედ არ მოვიხმარ. თქვენ დაჯერებული ხართ, ვითომ წიგნებზედ და გაზეთებზედ ვხარჯავდე, მაგრამ დამერწმუნეთ, რომ ბუერჯერ კაპეიკი არა მაქვს, რომ ქალაღდი ვიყიდო და იმაზედ გადავიტანო ჩემი გულის დარღები ან თქვენ მოგწეროთ რამე“ (წერილი თავეის დის ელისაბედისადმი)!

იოსებ ღავითაშვილი პიროვნული მღგომარეობის გაუმჯობესებაზე კი არა, მომეტებულად საერთოდ დაბალი ფენების ეკონომიკური მღგომარეობის გაუკეთესებაზე ფიქრობდა ბევრს, მათ განათლებაზე ოცნებობდა. ასე მაგალითად, როცა იგი ბეიცერის ქარხანაში მუშაობდა, აქ სულ მალე გაფიცული მუშების თავკაცებს შორის აღმოჩნდა. მართალია, ეს გაფიცვა მუშების ერთგვარი წარმატებით აღინიშნა, მაგრამ მისი მოთავეები და მათ შორის ი.ღავითაშვილიც, ქარხნის მეპატრონეებმა სამუშაოდან ღავითაშვილს. ხელოსანთა საკეთილდღეოდ იგი მუდამ ოცნებობდა მათ გაერთიანებაზე და ამ ოცნებას ერთგვარად ხორციც შესხა თელავში ყოფნის დროს – ხუთი კაცისაგან შემდგარი ხელოსანთა ამხანაგობა შექმნა, რომლის ოფიციალურ ცნობაზე და წესღების დამტკიცებაზე ბევრს მრუნავედა.

ი.ღავითაშვილი ღიღი გატაცებით შეუღვა ქართული ხალხური სიგყვიერების მასაღების შეგროვების საქმეს. აქ იგი ხელმძღვანელობდა აკაკის უშუალო ღავაღებით და მისივე ინსტრუქციით.

„აქეთ-იქით ბევრს ღადიოდა... მონასტრებსა და ძველს ნაშთებსა სინჯავდა. საცა-კი რაიმე შესამჩნევს ან ჩუქურთმას, ან წარწერილს

¹ იოსებ ღავითაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, სოღ. ყუბანეიშვილის რედაქციით, წინასიგყვაობითა და შენიშვნებით, 1951, გვ. 241.

ნახაედა, გადმოიღებდა ხოლმე. არა ერთი და ორი კორესპონდენცია მოუწერია გაგონილისა და თვალთ ნახულის თაობაზედ¹.

ყოველივე ეს კი იმაზე მეტკველებს, რომ ი.დავითაშვილი არა მარტო თავისი ლექსებით, არამედ პრაქტიკულ-საზოგადოებრივი თვალსაზრისითაც თავისი დროის ღირსეული მოქალაქე იყო.

შემოქმედება

იოსებ დავითაშვილის პოეტური შემოქმედება სულ ათ წელს ვრძელდებოდა (1877-1887). ამ დროის მანძილზე მან რამდენიმე ათეული ლექსი დაწერა, რომელთაგან გარკვეული ნაწილი მოწონებას იმსახურებდა. ხოლო ზოგ მათგანს მღეროდნენ კიდევ.

ი.დავითაშვილის ლექსები პირველ ყოვლისა სიმარტივით გამოირჩევიან, ყველასათვის ადვილად მისაწვდომობით. მარტივია და ნათელი მისი პოეზია იმ აზრით, რომ აქ არა გვაქვს საქმე გაბუნდოვანებულ განცდებთან, განცდებთან, რომელთა ან საფუძველი და წყარო იქნება გაურკვეველი, ან მათი მიმდინარეობა. ი.დავითაშვილის შემოქმედების შინაარსად ძალიან ჩვეულებრივი და ყოველდღიური საგნები და მოვლენები გამოდიან. მისი ყოველი ცალკეული ლექსის მიხედვით ადვილი გამოსაცნობია, თუ რა აწუხებს ან რა ახარებს მას ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში.

მისი საწუხარი თუ სასიხარულო კი ძალიან განსაზღვრულია. ამდენად ი.დავითაშვილის შემოქმედება არ გამოირჩევა მრავალფეროვნებითა და გრძნობათა გამოხატვის სირთულითა და სიღრმით. მაგრამ აღბეჭდილი კია გულწრფელობითა და უშუალობით.

იოსებ დავითაშვილის ლექსების ერთი ნაწილი მოქალაქეობრივი ხასიათისაა და პატრიოტული გრძნობების გადმოშლას წარმოადგენს.

მისი ლექსების უმთავრესი საგანი გლეხია მისი ყოველდღიურობით, სურვილებით და მისწრაფებებით.

პოეტი წვრილ-ხელოსანთა ყოფითაც ინტერესდება და ესეცაა გამოხატული მის ლექსებში.

ი.დავითაშვილის ლექსების თემათა უბრალო ჩამოთვლილთაც სრულიად ცხადი ხდება მათი უაღრესად სოციალური შინაარსი. ეს ლექსები არსებითად გარკვეულ დროსთან და სოციალურ კითარებასთან არიან დაკავშირებული და ერთგვარად მიჯაჭვულიც. ამდენ

¹ ი. ჭავჭავაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 165.

ნად მისი შემოქმედება ახლა ძირითადად ლიტერატურის ისტორიის კუთვნილებას წარმოადგენს.

როგორც აღინიშნა, ი.დავითაშვილის შემოქმედება მოქალაქეობრივი შინაარსის გამოხატველია და ეს ჩანს მის ბევრ ლექსში. პოეტი პირდაპირაც არაერთგზის აღნიშნავს, რომ საზოგადოებრივი საქმის სამსახურში პიროვნული ინტერესები მსხვერპლად უნდა იქნას მიტანილი. მაგალითად, პოეტი ერთგან წერს:

„მე“ მოესპოთ, „ჩვენა“ ეიხმართო,
მით მოძმეს მიეცეთ ნუგეში“

(„ახალ მოლექსეს“).

ხოლო სხვაგან ამ ამრს იგი უფრო შემტევი ტონით აცხადებს:

„რად არის კაცი ცოცხალი,
რომელიც ქვეყნის ბარტია,
ვინც რომ მოქმედებს თავისთვის
სხვას კი არაფერს არვია?“

(„წუთისოფელში ცხოვრება“)

მოქალაქეობრივი პოზიციიდან აფასებს იგი სხვების საქმიანობასაც. კარგი და მოსაწონი, სამაგალითო მისთვის ისაა, ვინც დიდი მამულიშვილია, დიდი მოქალაქე. ი.დავითაშვილის მიძღვნილი ხასიათის ლექსები („მარი ბროსეს“, „მარიამს“, „ახალ მოლექსეს“ და ა. შ.), მილოცვები, საახალწლოები ამ ამრის დასაბუთებას წარმოადგენენ. პოეტი არ ასხეავებს იმას, თუ რა წოდებას ეკუთვნის კაცი, მისთვის მთავარი მამულიშვილობაა. ლექსში „სტვირი“, რომელსაც მიწის მუშებს უძღვნის და რომელშიაც ერთგვარ შუამავლობას კისრულობს დაბალ ფენებსა და ცნობილ მამულიშვილებს შორის, იგი ამბობს:

„ვისაც ჩამოვთელი, გახსოვდეთ,
იმას უგდევით ყურიო;
ესადეთ ყველას იცნობდეთ,
მათზედ არ გქონდეთ შურიო.
ბევრია მათში თავადი
და ზოგი აზნაურიო,
ჩვენი საწყალი გლეხისთვის
დიდად შესტკივათი გულიო“.

მოქალაქეობრივი გრძნობის არსებობა პოეტის ლექსებს დიდაქტიკურ იერს აძლევს. ი.დავითაშვილი ყველგან, ან თითქმის ყველგან ამქლავნებს მზაობას ჭკუის დასარიგებლად. ეს დარიგება გულუბრყვილო ფორმითაა წარმოდგენილი იმ ამრით, რომ პოეტი ამ მხრივ უპრეტენზიოა, არ იძაბება, არ ცდილობს არგუმენტირებას,

რაიმე ნიადაგის შექმნას დამოძღვრისათვის. თავის სიმართლეში სრულიად დარწმუნებული არც მოელის საწინააღმდეგო აზრის არსებობას, პირდაპირ, საგანგებო ხერხთა მომარჯვების გარეშე გამოთქვამს თავის რჩევას. გულუბრყვილობის ნიშნითაა, მაგალითად, წარმოდგენილი შემდეგი სტრიქონები:

„ღღეს გააგყუებენ ვაჭრები,
უცხო და შინაური;
ნახეუარ ფასად რომ მიაქვთ,
ქერი გააქვს თუნდა პურიო!
აღარ მოესტყუედეთ იმათგან,
სწავლას დაეუგლოთ ყურიო;
ვინც რომ სწავლისთვის გაგეციცხოს,
ცხვირზე წაუსვათ მურიო!“
(„სტვირი“);

გულუბრყვილოა ეს სტრიქონები იმიტომაც, რომ აქ დასჯის სამუალებად პროტის მიერ რეკომენდებულია ისეთი ფორმა, როგორცაა მურის წასმა. ეს სტრიქონები გულუბრყვილო კომიზმის გამოვლენადაც შეიძლება მივიჩნიოთ.

მოქალაქეობრივი პოზიციიდან ი.დავითაშვილი კიცხავს, დასცინის ქართულს, რომელსაც აღარ ახსოვს პატიოსნება და მამული, ქალს, რომელიც მოდას გადააყოლია და თავისი ნამდვილი მოვალეობა დაეიწყებია.

ამ რიგის ლექსები აკაკის სატირული ხასიათის ლექსების გავლენითაა შექმნილი; პოეტი აქ აკაკისებური დაცინვის განხორციელებას ცდილობს.

ი.დავითაშვილი ზოგიერთ ლექსში საქართველოს ისტორიას მიმართავს. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ეს ლექსები თქმულებათა, გაგონილის ნიადაგზე არიან შექმნილი. გარკვეულად ზოგიერთი მათგანის გახალხურების მიზეზი ესეც უნდა ყოფილიყო. ამ მხრივ აღსანიშნავია, მაგალითად, „თამარ დედოფლის ლექსი“.

საზოგადოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ი.დავითაშვილის ზემოთ განხილული ლექსები ძირითადად იმ რეალში არიან მოქცეული, რომელიც ჩვენმა სამოციანელებმა მოხაზეს. პოეტი მათ დიდ გავლენას განიცდის. თუკი მათში, ამ ლექსებში, ჩანს სწრაფვა გარკვეული პოზიციისაკენ, ეს სამოციანელთა პოზიციანია. ამ ლექსებში პატრიოტული განცდები პირდაპირ და შეუფერხებლად არიან გადმოცემული. ესაა იმდროინდელი მოწინავე ქართველი მწერლების მოქალაქეობრივი განცდების გადმოშლის ტრადიციული ფორმის გავლენის კვალი.

მაგრამ ი.დავითაშვილს აქვს სხვაგვარი ლექსებიც. ლექსები, რომლებშიც გამოხატვის ასეთი პირდაპირი გზა არ არის არჩეული,

რომლებსაც თემატიკური სიმყარე არ ახასიათებთ და თავისი გულუბრყვილობით ხალხურ ლექსებს უახლოვდებიან. ლექსში „მესტვირული“ პირველი სტროფები, რომლებშიც იმდროინდელი ყოფაა დახასიათებული, მაინცადამაინც არ ამზადებენ ნიადაგს თემატიკური თვალსაზრისით ამკარად პატრიოტული გრძნობის შემცველი სტრიქონებისათვის:

„ქართულნი შრომით განთქმულან,
იბრძოდნენ ჩენი ძველები;
მტრის წინა შეუპოვრებსა,
სისხლით მოურწყაეთ ველები“.

ამგვარ განწყობილებაში სრულიად მოულოდნელად შემოდის ვედრება მოსავლის გადარჩენაზე, რასაც ისევე პატრიოტული შინაარსის სტროფი ენაცვლება:

„ლეთისა დედაო, მენცა ვთხოვთ –
არ აგვარიდო პირია:
იეერსა მგერი ამორო,
იგი ხომ შენი წილია“.

რომელსაც დასასრულ ისევე ეკონომიკურ უზრუნველყოფაზე ვედრება ცვლის. „მესტვირულთან“ სიახლოვეს ამქდავენებს ამ თვალსაზრისით ლექსი „სურათი მწყემსის ცხოვრებიდან“. აქ თავიდან ბუნების სურათია წარმოდგენილი რომელიც მალე პატრიოტული შინაარსით იგვირთება შემდეგ სტროფში:

„ვიცი, მკითხაეთ: „რა მხარეა
აგრე ტურფა, ლამაზიო?“
მე მოგივებთ: „იეურია,
ჩენი ციხე-ღარბაზიო“;

მაგრამ, როგორც მერე გაირკვევა, მთავარი ამ ლექსში უბედურება იქნება, რაც ერთი ღარიბი მწყემსის თავზე უნდა დაგრიადდეს. ამგვარივე გენდენცია ვლინდება ლექსებში „მე ქართველი ვარ, ქართველი“, „ნინო“ და სხვა.

ეს ლექსები მეტი უშუალობით ხასიათდებიან იმ ამრითაც, რომ ლიტერატურულად განმტკიცებულ ფორმაში გადმოშლის გენდენციას ნაკლებ ამქდავენებენ და ხალხურს უახლოვდებიან.

ი.დავითაშვილის შემოქმედების ძირითადი თემა, როგორც აღინიშნა, დაბალი ფენების ყოფა-ცხოვრებაა. პოეტი გვიხასიათებს სოფელთა ტკივილებს თუ სიხარულს, მათს ფიქრსა და ოცნებას. ამ რიგის ლექსები ძირითადად საკუთარ მთაბეჭდილებებზე, ნანახზე და განცდილზეა დაფუძნებული. ვინ არ არიან აქ წარმოდგენილი – პატარა ფეხშიშველა სოფლის გოგო-ბიჭები, ძილგატეხილი მეხრეები და

გუთნის დედები, ბევარაზე მომუშავე ოჯახის მამა და ობლების მო-
მაკედავი დედა.

გლეხის სურვილები თითქმის ყოველთვის განსაზღვრულია და
ერთ საგანს დასტრიალებს – უნდა ეკონომიურად უზრუნველყოფილი
იყოს, მევალე არ აწუხებდეს და ეაჭარი, ჯანმრთელი იყოს და
შრომა შეიძლოს:

„ქვეყნისა გამჩენს შესთხოვენ:
„დაგვიყუ, შენ მოგვე ჯანიო“;
(„წელიწადის ოთხი დრო“)

„გვექონდეს სამყოფი მამული,
სახლები გვექონდეს თბილია“
(„სისაწყელე“);

გლეხი განგებას იმას ევედრება, რომ
„– მოგვეც ძალ-ღონე,
არ მოგვერიოს ძილია,
არ დაგვისეკყვო ყანები“;
(„მესტვირული“).

მაგრამ ყოველდღიურობა წინააღმდეგობაში მოდის გლეხის სურ-
ვილებთან. გაუხარელია მისი ყოფა;

„რამ დაგამრო, შე ოხერო,
ღარიბების ბედის წყარო,
ამოდუღდი, რომ ქვეყანა
ერთიანად გაახარო“ –

ამბობს ერთგან პოეტი აღმწოთებული ტონით. ვინ არ მონაწილეობს
გლეხის ძარცვაში და დამცირებაში; თავადი და აზნაური, მამასახ-
ლისი, მღვდელი და ეაჭარი; გაუნათლებლობა, ცრუმორწმუნეობა
გლეხის ბორკილებად ქცეულა. მკითხავეი დაპატრონებია მის რწმენას
და უსინდისოდ წეწს მას. ასეთი სურათებია დახატული ლექსებში
„წელიწადის ოთხი დრო“, „მკითხავეი“ და მრავალი სხვა. თითქოს
ბუნებაც აღარ ინდობს ადამიანთაგან დაუნდობელს:

„გვალვის გაფხული დაგვიდგა,
ფერმისდილხარ, მთა და ბარო,
ტყეები სულ გადაგვეწვა,
შენცა შრები, მთისა წყარო“
(„გვალვის წელიწადს“).

პოეტისათვის ნათელია, რომ უსამართლობა და ძალმომრეობა გაბა-
ტონებულა ქვეყნად, რომ ითვლება მშრომელის ადამიანური ღირ-
სება. ეს ვითარება მას ბევრ ლექსში აქვს დახასიათებული, იქნება ეს

„მუმის სიმღერა“, „გლეხი და თავადი“, „გლეხის წუნიას“ თუ სხვა. პოეტი კარგად ხედავს, რომ:

„მუმის ოფლითა ირწყვება
მინდორი, მთა და ქედია,
ის შრომობს, სხვები ძლებიან,
დაკარგული აქვს ბედია,
ჩასუქერის დედამიწასა,
მაღლა ვერ აუხედია“;

იგი შეწუხებულია ამგვარი მდგომარეობით:

„მე გულსა მწეავს ეს სოფელი,
ორნაირად გაყოფილი,
ბედით ჩაგრულს უღეთოდ ჩაგრავს
თავის ბედით კმაყოფილი“
(„ბედის წყარო“);

ი.დავითაშვილს მით უფრო აოცებს ეს ვითარება, რამდენადაც მის ცნობიერებაში დამკვიდრებული არის შეგნება ჯერ კიდევ სამოციანელებიდან მომდინარე აზრისა, რომ ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში წამყვანი როლი ეკუთვნის მიწის მუმას. ი.დავითაშვილის სიტყვებით,

„მთელი ერის მარჩენალი
გლეხკაცია, მიწის მუმა“.

ი.დავითაშვილის ეს ლექსები სხვათაგან მომეტებულად იმით გამოირჩევიან, რომ მათში სიბრაღეულის გრძნობა კი არ არის გამომქლავებული და მკითხველშიც შესაფერისი გრძნობის აღმოცენება და გაღვივება კი არ არის ნაეარაუღვეი, არამედ აქ ამკარად იგრძნობა სიამაყე და ერთგვარი თავმოწონება; პოეტი ამბავს, რომ დაბალი ფენების წარმომადგენელია თვითონაც:

„მუმა რომ ვარ, კიდევ ვიცი
მუმის გულის პასუხები,
ღმერთმა მუმას გაუმარჯოს“

– აცხადებს იგი და სწორედ ამ პოზიციიდან მოითხოვს მშრომელის პიროვნული ღირსების დაცვას, მისთვის ანგარიშის გაწევას უხეში, მაგრამ ხალხურისათვის დამახასიათებელი ფორმით:

„მუმა ვარ და მუმის მკლავი
ვიცი და მწამს ნაკურთხია,
და ვინც მუმას კაცად არ ცნობს
საფურთხია, საფურთხია“
(„მუმის წუნიას“).

ი.დავითაშვილის ლექსებში პიროვნული განვითარების გარკვეული საფეხურია წარმოდგენილი, როცა ჯერ კიდევ არ არის გამოვლენილი მკაფიოდ პროტესტის გრძნობა უსამართლობის წინააღმდეგ. მის მიერ დახატული გლახები რელიგიურ მისწრაფებებს ამტკიცებენ, შეეხებას ლოცვაში პოულობენ. ი.დავითაშვილის გული ღიმილით სიყვარულითაა სავსე და შურისძიებას არაფერს მიმართ არ გრძნობს, ასეთივე არიან უმრავლეს შემთხვევაში მისი ლექსების პერსონაჟებიც. ძირითადი და დამახასიათებელი მისთვის ამგვარი მიდგომაა და ამიტომაც მთელი მისი შემოქმედების ფონზე მაინცაღამაინც არა ჩანს გააზრებული, ამ შემოქმედების შინაარსად არ არის ქცეული გამოთქმა, რომლითაც ყმა მიმართავს ბაგონს:

„ღრო შოვა რომ დაგამგვრო
მე უსლურმა როგორც მუშა“ –
(„გლახი და თავადი“),

ან ამ რიგის ზოგიერთი სხვა ფრაზა. იოსებ დავითაშვილისათვის უფრო ნიშანდობლივია სტრიქონები:

„შრომობს მუშა, თან ღიღინებს,
აგონდება მაცხოვარი,
აგონდება და მხნეელება,
პირჯერის წერით შრომას აგრძობს
და ვინც უშრომლადა ჰყლაპავს,
იმის მტრობას მაინც არ გრძნობს“.

ი.დავითაშვილი მომავლის იმედით ავსებული პოეტია. მომავლის რწმენა შთააგონებს მას კეთილი საქმის სამსახურს:

„თუნდ ვკვებოდე შიმშილითა,
არა მქონდეს ლუკმა-პური,
მაინც კიდევ თვალწინ მიდგა
კეთილ საქმის სამსახური.“

კირსა და ლხინს ერთად ეთიშენთ
მე და ჩემი ჭრელი სტეირი,
მე ვმღერო და ის ბანს მაძლევს
„სიკეთისკენ ექნათო პირი“
(„თუნდ ვკვებოდე“).

მან იცის, მას შინაგანად ამოძრავებს იმის რწმენა, რომ

„ახლა თუ წყევლიაღში ვართ,
შემდგომ ვვინათდეს მთვარი,
დავეიდგეს კაი მანუხელი,

¹ პოეტის აზრით, ასე უწინ დაობდნენ ბაგონი და ყმა, ახლა კი თავადი და გლახი ერთიერთდაახლოვებაზე ფიქრობენ.

ამწვანდეს მთა და ბარია.
ალარა დარჩეს სვაჟ-ყორანს
მშრომლისა მონაგარია;
აგემორდეს უსწაუღლელობა,
გატეულოს სიბრძნის კარია“
(„ქართველ ქალებს“)

ი.დავითაშვილის ლექსების პერსონაჟებიც მიუხედავად მათი მძიმე და აუტანელი ყოფისა, არ არიან სასოწარკვეთილნი, მათ იმიედის სხივი უდგათ გულში.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მომაველის, როგორც ასეთის, ნათელი სურათი ი.დავითაშვილის ლექსებში წარმოდგენილი არაა. მისთვის გაურკვეველია, გაუცნობიერებელია მომაველი, ბუნდოვანია. მშრომელთა დახსნისა და მათი ღირსების დაცვის კონკრეტული გზები. ასეთი პროგრამა ი.დავითაშვილს, რასაკვირველია, არ გააჩნია.

როგორც აღინიშნა, პოეტის მთელი ცხოვრების სატკივარი უსწაუღლეობაა. ცოდნის მიღების სურვილი თითქმის ყველა მის ლექსში იჩენს თავს; იგი მელანქოლიკურად თითქმის ყველა მის პერსონაჟში. მისი პატარა ღამის მეხრეები, „უქულო, ქალამან გაცვეთილი“ სოფლელი გოგო-ბიჭები დაქინებით ითხოვენ:

„გვედრებით, სწავლა მომცეთ მცირეა,
რომელიც რომ გლენისათვის ძვირია,
სწავლა მინდა, მე არა გთხოვთ ფულებსა“,
(„მეხრეთა ვარ“)

ი.დავითაშვილი იცნობდა ქართული სოფლის ბუნებას და ცდილობდა კიდევ მის გადმოცემას თავის ლექსებში, თუმცა ამ მხრივ მრავალფეროვნებასთან საქმე არა გვაქვს. ბუნების განცდის თვალსაზრისით მის ლექსებში გარკვეული საფესურია წარმოდგენილი, რომლის დროსაც ბუნება ფასდება სარგებლიანობის პრინციპით, პრაქტიკული ადამიანის პრაქტიკულ მოთხოვნილებათა შესაბამისად და მასთან მიმართებაში. ეს მშრომელის პოზიციას, პოზიციას, რომლის დროსაც წამყვანი ეკონომიური ინტერესებია. ბუნების სურათებს აქ თავისთავადი ღირებულება არ გააჩნია. ამ მხრივ აღსანიშნავია ლექსები: „წელიწადის ოთხი დრო“, „გაზაფხული“, „სურათი მწყემსის ცხოვრებიდან“, „მკათათვე“, „გვალვის წელიწადს“ და ა. შ. გაზაფხულის მოსვლა დიდ სიხარულს იწვევს პოეტში:

„აყვავებიან ხე-ვარდნი,
ზამთრისგან დაჩაგრულიო,
ჭიკჭიკს იწყებენ მერცხლები
სტუმრად აქ ჩამოსულიო

მთა და მინდორი ირთვება
ვით კოსტა პაგარძალიო“,
ხოლო ეს სიხარული იმითაა დაპირობებული, რომ

„გლახებსა, შრომის შეილებსა,
ახლა ჳირდებათ ჳანიო“.

მაფხული იმიტომაა მოსაწონი, რომ იგი იმედია გლახისა;

„მაფხულო, შრომის გვირგვინო,
შენმედ ვინ იტყვის აესაო,
გლახის იმედი შენა ხარ,
შენ უღებ საზრდოს კარსაო“;

ზამთარი შეჩვენებულია, როგორც

„ხელის მამცრელი გლახისა,
ხან თოეს და ხანაც გაჳყინაეს,
მომძერელი შიშველ ფეხისა“.
(„წელიწადის ოთხი დრო“)

ლექსში „გამაფხული“ პოეტი წელიწადის ამ მონაკვეთის ვრცელ დახასიათებას იძლევა:

„თებერვალი გავიდა,
მარტი დაღვა მზიანი,
დღეს მოფრინდა მერცხალი,
მოჭიკჭიკე ხზიანი.
ამწვეანდა მთა და ელი,
ყვაელი ჳყო იამა,
საამურად დაჳბერა
გამაფხულის ნიაჳმა“ და ა. შ.

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ პოეტი აქ თავისთავად ბუნების სიმშვენიერეს გაუგაყნია, თითქოს თვით ბუნებამ შეიძინა თავისთავადი ფასი მის თვალში, მაგრამ ლექსის დასასრულს ნათელი ხდება, რომ ეს ასე არაა, რომ ყურადღების ცენტრში აქ სოფლელი კაცია, რომელმაც

„გამართა გუინეული,

აპრილსა ელოდება,
თუ არ უმტყუნა დარმა,
თუ არ მოუწვა კუკური
ჩრდილოეთისა ქარმა“.

ი.დავითაშვილის მიერ დახატული ბუნება – ეს ქართული სოფლის ყოველდღიური სურათებია. როგორც ითქვა, ბუნების გრძნობა გამოსატყვის თვალსაზრისით არ გამოირჩევა მასთან განსაკუთრე-

ბული სიმღიდრითა და მრავალფეროვნებით. აქ უფრო მოკლე მი-
ნაარსია წარმოდგენილი ბუნების განცდის გარკვეული საფეხურისა
და არაა იგი დატვირთული კონკრეტული ემოციებით.

იოსებ დავითაშვილმა თავის ლექსებში გარდა სოფელთა
ცხოვრებისა ქალაქის წვრილ ხელოსანთა მდგომარეობაც დაახასი-
ათა. ლექსებში „სიმღერა ჩუქურთმის მკრელისა“, „ხელოსნობა არ
გადის“, „ქარგლის ბედი“, „ვეძენი ღურგლებს და კანკელის ხელოს-
ნებს“ ავტორი ვეაყნობს ხელოსანთა მძიმე ყოფას.

როგორც მითითებულია სამეცნიერო ლიგერატურაში, ი.დავი-
თაშვილი იმ ლექსებით, რომლებშიაც იგი მშრომელთა ცხოვრებას,
მათ კვიცილებსა და სამრუნავს გამოხატავს, სადაც მათ მჩაგვრელე-
ბზე მსჯელობს, თემატიკურის თვალსაზრისით სიახლოვეს ხალხოსან
მწერლებთან ამჟღავნებს¹.

ი.დავითაშვილს აქვს რამდენიმე ლექსი, რომლებიც საბავშვოდაა
ნაგარაუდები. ამ ლექსების პერსონაჟები სოფელი ბავშვები არიან,
მათი განცდების გადმოშლაა აქ ნაცადი. ამ ლექსებიდან მოწონებით
სარგებლობდა და სარგებლობს ლექსი „ჯეჯილი“. აქ გამოხატული
სოფელი ბიჭის განცდები დამაჯერებლობას არაა მოკლებული იმ
აზრითაც, რომ მასში ბავშვური მიახლოებით არის წარმოდგენილი
სამყარო. თავისუფალი ასოციაციების გზით მოწოდებულია ბავშვური
შთაბეჭდილებები. ოცნებას და სისარულს აქ ბავშვური კვიცილი და
სევედა ენაცვლება ქალაქზე, იქ ყოფნაზე:

„ნეგავი, აქ არ მამყოფა,
ქალაქში ჩამიყვანაო;
მასწავლა რამე ხელობა,
მასწავლა ანა-ბანაო“.

მაგრამ ეს სევედა მალე იფანტება და ნატვრით იცვლება; ბავშვს ხომ
არ შეუძლია დიდხანს შეაჩეროს თავისი ფიქრი ერთ საგანზე:

„ნამგლებით გარსა გეხეიენენ
ბიჭები ჩემისთანაო...“

ჯერს უმზადებდეს თინია,
ა იმ ბერ კაკლებთანაო;
სოსოს ხელადა მოქონდეს,
ციუცივი წყაროდანაო“.

უნდა ითქვას, რომ ამ ლექსში ი.დავითაშვილმა მოახერხა ბავშვის
სამყაროსთან მიახლოება.

იოსებ დავითაშვილის ლექსებზე საგანგებო დაძაბვის გარეშე
დაკვირვებაც ცხადს ხდის, რომ ბევრი მათგანი გაეღენითაა შექმნი-

¹ მ. შანდუკელი, თხზულებანი, III, 1978, გვ. 239.

ლი, რომ ამ მხრივ მათი სათავეების დაძებნა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ი.დავითაშვილის ბიოგრაფიიდან ისიც კია ცნობილი რომ მას ზოგჯერ არ უბეჭდავდნენ ლექსებს სხვა პოეტთან მსგავსების მოტივით¹. იოსებ დავითაშვილის შემოქმედების მკვლევრები მითითებენ კიდევ მისი ზოგი ლექსის ლიტერატურულ წყაროს².

მართლაც, როცა ვკითხულობთ ი.დავითაშვილის სტრიქონებს:

„ძველო ჩვენის დიდებისაჲ
სამლოცველო ქარილისაო,
დღეს რაღა ხარ აგრე უქმად
წინამძღოლო ქართლისაო?“

ეგრძნობთ, რომ ეს აკაკის ცნობილი სტრიქონების მიბაძევაა; ანდა, როცა ი.დავითაშვილი ლექსში „მოხუცის სინანული“ გვამცნობს:

„სიბერე მომიახლოვდა,
ვერ მალხენს დაფი, ნაღარა,
დავდივარ უნუგემოდა,
ჯაერმა გულ-ღვიძლი დაღარა“ -

არ შეიძლება აკაკის „ჭაღარა“ არ მოგვაგონდეს.

ილიას ცნობილი პოემის დასაწყისით არის დაეალებული ლექსი „უწინდელი ამბაეი“ და განსაკუთრებით მისი შემდეგი სტროფი:

„მოდით, გლენო, აქ მოგროვდით,
გეტყვიტ უწინდელს ამბაესა,
სუ როგორა უცხოურიათ
მამინ ჩვენი მამა-პაპასა“.

იმ გარემოებას, რომ ილიას და აკაკის ბაძავედა, პოეტი არც თვითონ ფარავდა. აკაკის თავის ოსტატს უწოდებდა:

„ქარგი პოეტი ბრძანდება
აკაკი წერეთელიო,

ის არის ჩემი ოსტატი,
მას უნდა ვუძღვნა საღამო,
მისი ლექსების კითხვითა
ხელში ავიღე „ქაღამი“.
(„თეატრის მოთამაშეებს“).

დავით გურამიშვილის მიბაძევით მას არაერთი ლექსი დაუწერია და აღუნიშნავს კიდევ.

¹ იხ. მაგ., ი. დავითაშვილის წერილი მაქარია ჭიჭინაძისადმი, ი. დავითაშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 247.

² იხ. მაგ., მ. ზანდუკელი, დასახ. წიგნი, გვ. 249; მ. რადიანი, ახალი ქართული ლიტერატურა, 1954, გვ. 487.

ყოველივე ამის შემჩნევა, როგორც ითქვა, ძნელი არაა. მაგრამ საგანგებოდ აქ ის უნდა ითქვას, რომ ი.დავითაშვილი არის ნიმუში ჩვეულებრივი თვითნასწავლი ქართველი გლეხისა შეუმცდარი ალ-ლოთი, რომლის უშუალო კარნახითაც იგი აგნებს ნამდვილსა და ჭეშმარიტს, რომ მას არ ღალატობს ბუნებრივი და არა საგანგებოდ გაწაფულ-გაფაქიზებული გემოვნება. იგი სულიერ კავშირს დგურა-მიშვილთან გრძნობს და არა სხვა ვინმესთან, მას აკაკის უაღრესად სახალხო ლექსები ხიბლავს, აკაკის ბაძავს, ილიაა მისთვის ამრის მეუფე და არა სხვა ვინმე.

ი.დავითაშვილის ლექსების საერთო დახასიათების მიზნით კიდევ შემდეგი უნდა აღინიშნოს:

ეს ლექსები, პირველ ყოვლისა, თავისი უპრეტენზიოებით გამოირჩევიან. საზოგადოდ უშუალობაა დამახასიათებელი ჩვენი პოეტი-სათვის. ზემოთ, ი.დავითაშვილის ლექსების თემატიკური დახასიათე-ბისას ითქვა და ახლაც საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ გულუ-ბრყვილობაა (ამ სიტყვის კარგი გაგებით) დამახასიათებელი მათ-თვის. ამ ნიშნით ეს ლექსები ხალხური პოეზიის ნიმუშებს უახ-ლოვდებიან.

ი.დავითაშვილი პოეტი მოვლენებთან პირდაპირ დგას და შეუ-ფერხებლად იძლევა თავის რეაქციას მიღებულ შთაბეჭდილებებზე, მისთვის უცხოა ყოველგვარი პირობითობა. ი.დავითაშვილის გულუ-ბრყვილობა მის მიუკიბავ გამოთქმებშიც იჩენს თავს. მაგ. ლექსში „სიმღერა“ პოეტი თავის სურვილს ასე გვამცნობს:

„ლამით ვნახე ჩემი ნინა,
მთვარეს შუქი მოუფინა,
ნეტაუი იმას შემყარა,
იმის გულთან მომყა ბინა.

ვერ მაამებს და არც მინდა
გაჭაფსულის ვარდის კონა,
ნეტაყც მომკლა და მე ერთხელ
ნინას თეთრ მკერდს ჩაშაყონა“ –

„აქ აღამიანის ოცნებას დასამატებელი თითქოს აღარაფერი აქვს“¹ საგნებს პირდაპირ აქვს შერქმეული თაეთაფისი სახელი. ლექსის ში-ნაარსი ისეთი გულღია სახითაა წარმოდგენილი, რომ ეს გულღიაობა მოგეწონს თავისი უშუალობით და ეროტიკული გაგებისათვის ადგილს აღარ ტოვებს. გულუბრყვილობა აქ საგნების ერთგვარ თა-ვისუფალ, ანუ ნებისმიერ დაკავშირებაშიც მქლავნდება. მაინ-

¹ გამოთქმა ეკუთვნის გრ. კიკნაძეს; იხ. მისი, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება, 1957, გვ. 160-161.

ცადამაინც არ ჩანს აუცილებელი კავშირი იმ ფაქტისა, რომ პოეტს „ეარდის კონა“ „ვერ აამებს“ იმ ნატერასთან, რაც შექვე სტრიქონებშია გადმოცემული. ეს ამრები აქ ფაქტიურად იმითია გაერთიანებული, რომ გასართმავად საჭირო სიტყვებია შერჩეული – „კონა“-„ჩამაკონა“. ეს მხარეც აახლოვებს ი.დავითაშვილის ამ და ამგვარ ლექსებს ხალხურ პოეზიასთან. გულბრყვილო ხასიათი ი.დავითაშვილის ლექსებისა თავს იჩენს ენობრივადაც. აქ არ იგრძნობა, რომ პოეტს არა აქვს რაიმე საგანგებო კონკრული დაწესებული მეტყველებისადმი. იგი ლაპარაკობს უბრალოდ, დაუძაბავად თავის სასაუბრო ენაზე. ყოველმემთხვევაში ასეთია მისი ლექსების კითხვით, მაგალითად ამ სტრიქონების კითხვით, მიღებული მთაბეჭდილება:

„კათათვე დაღვა, ჩამოცხა,
ხმელა ყანა სამკალი,
სიხისა ლული გრიალებს
მუმის მგანჯველი, ტიალი.

მუმები მკიან ყანასა,
ნამგლებს გაუღის ელრიალი,
ქაერი აღარ მოძრაობს
და ისმის ფოთოლთ შრიალი.

სამკლისა პირსა, პანტის ქვეშ,
დარბიან გოგობიჭები,
ლორ-ხბო დაყრილა ჭალის პირს,
სიხით შექკერიათ კრიჭები“.

ი.დავითაშვილის ენა ძირითადად ხალხის ცოცხალი სამეტყველო ენაა. ლიტერატურული ფორმების მოჭარბება იგრძნობა უფრო აკრთ ლექსებში, რომლებიც მიბაძვით თუ გაუღენით ჩანს დაწერილი. მაგ, როცა ვკითხულობთ:

„დროთა ბრუნვისგან არს სნეული ჩვენი ივერი!
მაგრამ მოელის დრო კაცური, დრო მშვენიერი.

მონათ ნამყოფსა, კეთილ ნაყოფსა ეძლევა ფერი,
შენ, მაცხოვარო, ჩვენ მაცხოვარო,
გთხოვთ, დაუმარცხო აწ მისი მგერი“...

ვგრძნობთ, რომ ეს ი.დავითაშვილის ბუნებრივი მეტყველება არაა, რომ ის აქ საგანგებოდაა დაძაბული და სხვას ბაძავს.

ენობრივი დახასიათების მიზნით ისიც უნდა ითქვას, რომ ი. დავითაშვილთან იშვიათად გვხვდება მოულოდნელობის, გაუცეუაულის, ერთი სიტყვით, ორიგინალობის ნიშნით ალბეჭდილი პოე-

ხალხური პოეზიის ამ ნიმუშზე მსჯელობს ვრ. კიკნაძე წიგნში, ქართული საგირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, 1953, გვ. 156.

ტური ხატი, ფრაზა. ასეთი ერთეულების მოპოვებისაკენ სწრაფვა არ იგრძნობა მაინცადამაინც ჩვენს პოეტთან. შეიძლება ითქვას, რომ ი.დავითაშვილს საგანგებოდ არა აქვს გაუაქიმებული სიტყვის მხატვრული ძალის გრძნობა.

იმის აღნიშვნაც საჭირო უნდა იყოს, რომ, ი. დავითაშვილს დაწერილი აქვს მოთხრობა „ნატო“ (ამბავი ნამდვილიდან), რომელიც დასრულებული არაა. მოთხრობა ავტობიოგრაფიული ხასიათისაა. აქ ი.დავითაშვილის ცხოვრების ის პერიოდია ასახული, როცა იგი თავის უფროს ძმასთან იყო თბილისში. ნატოში მწერალი რძალს გულისხმობს.

მოთხრობის შესახებ საერთოდ ის შეიძლება ითქვას, რომ ი.დავითაშვილი მასში ვერ ამალღდა ყოფითი მასალიდან, ვერ მოახერხა მისი მხატვრული განზოგადება. მასალა აქ ნელ მასალადვეა დარჩენილი. აქ მაინცადამაინც ვერ არის გამოკვეთილი მთავარი და უფრო ღირებული მეორეხარისხოვანისაგან. დეტალები გაუაზრებელია და მაინცადამაინც არც ისაა ნათელი, თუ რა არის მწერლის მთავარი მიზანი.

ალექსანდრე ყაზბეგი

(1848-1893)

ალ. ყაზბეგის ცხოვრება და მოღვაწეობა

ალექსანდრე მიხეილის ძე ყაზბეგი დაიბადა 1848 წლის 8(20) იანვარს სოფელ სტეფანწმინდაში, რომელსაც ამჟამად ყაზბეგი ეწოდება.

პაგარა ალექსანდრეს ფუფუნებაში მრდიდნენ. ეს ფუფუნება იმდენად გადაჭარბებული იყო, რომ შემდგომში ჩვენი ავტორი თვითონვე საყვედურობდა ამგვარი აღზრდის გამო. აღსანიშნავია, რომ მომავალ მწერალზე განსაკუთრებული გავლენა მოუხდენია ერთ გლეხის ქალს, რომელიც მისი ოჯახის მრავალრიცხოვან მოსამსახურეთა შორის იყო. მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებში, როდესაც ალ.ყაზბეგი უკვე ცნობილი მწერალი იყო, თავის გამბრდელ გლეხის ქალს პირად წერილში მიმართავდა:

„შენი სიყვებე არ დაიკარგა მუქთათ და აქ დაიმარხა ჩემს გულში... და ეხლა, ამთვენი ხნის განმავლობის შემდეგ, როდესაც შემოძლიან ანგარიში მიეცე ჩემს მოძრაობას, შემოძლიან სიამაყით გითხრა, შენს გაზრდილში თუ იპოვება რამე რიგიანი ბავშვობიდანვე ჩანერგილი, ამის მიზეზი შენა ხარ.“¹

ალექსანდრე ყაზბეგს ჯერ კიდევ სკოლაში შესვლამდე მიუჩინეს შინამასწავლებლები, რომლებიც მას რუსულ და ფრანგულ ენებს ასწავლიდნენ. 1859 წელს ალ.ყაზბეგი ერთ-ერთ კერძო პანსიონში შეიყვანეს, ხოლო 1863 წელს იგი თბილისის გიმნაზიის მესამე კლასში ჩაირიცხა.

ალექსანდრე ყაზბეგის მოსწავლეობის პერიოდიდან საყურადღებოა მომავალი მწერლის პირველი ლიგერატურული ცდები. 1861 წელს ჟურნალ „ცისკარი“ დაიბეჭდა მისი ლექსი „ნანა“, რომელიც მიძღვნილია ახალდაბადებული ნათესავე ბავშვისადმი. ლექსი იმდენად პოეტურად არის შესრულებული, რომ „ცისკრის“ რედაქციას მისი დაბეჭდვა შესაძლებლად დაუნახავს.²

1865 წელს ალ.ყაზბეგი გიმნაზიის მეხუთე კლასიდან გამოვიდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ მისი მშობლები ხევიდან თბილისში ჩამოსვლას ვერ ახერხებდნენ და მასაც მარტო არ გზავნიდნენ.

¹ ალ.ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 209-210.

² ჟურნალი „ცისკარი“, 1861, № 12.

1866 წლის იელისში ალ.ყაზბეგის მამა გარდაიცვალა. ამ შემთხვევას თითქოსდა უნდა გადაეწყვიტა მისი სწავლა-განათლების საკითხი; შესაძლებელი იყო, რომ მას განათლებაზე საბოლოოდ ხელი აეღო. ეს მით უფრო მოსალოდნელი იყო, რომ ჭაბუკი მწერლის დედას განზრახული ჰქონდა თავისი ერთადერთი ვაჟიშვილი დაეჭორწინებინა და საბოლოოდ ოჯახში დაებინავებინა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, 1867 წელს ყაზბეგი მოსკოვს გაემგზავრა და იქ სასოფლო-სამეურნეო აკადემიაში ჩაირიცხა.

მოსკოვში ყოფნის დროს ალ.ყაზბეგი დაეწაფა რუსულ ლიტერატურას და მოწინავე საზოგადოებრივ აზრს. იგულისხმება, რომ ამ ფაქტს მნიშვნელობა ჰქონდა ახალგაზრდა მწერლის იდეური ჩამოყალიბების თვალსაზრისით. 1870 წლის შემოდგომაზე ალ. ყაზბეგი საქართველოში დაბრუნდა.

1871 წლის გაზაფხულზე ალ. ყაზბეგმა, ნათესავეებსა და ნაცნობ-მეგობრებს მოლოდინი გაუცრუა და რამდენიმე მოხვევსთან ერთად მეცხვარეობა დაიწყო.

„რასაკვირველია, — მოგვითხრობს მწერალი, — პირველი ჩემი ნაბიჯი ყველამ, განურჩევლად, ყველამ მასხრად აიგდო, რადგანაც ამბობდნენ, რომ მეზაგონეს და მასთან სახელიან კაცის შვილს უბრალო მეცხვარეობა არ ეკადრებაო, მაგრამ მე ჩემი მიზანი მქონდა, ჩემი სურვილი და ეს იქამდის ძლიერი იყო, რომ არაუთარ რჩევას ყური არ ვუგდე; მე მინდოდა მენახა ხალხი, მსურდა გამეგო იმათი სურვილი, მეცხოვრა იმათი ცხოვრებით, ჩემ თავზედ გამომეცადა ის მოთხოვნილება და გაჭირვება, რომელიც უკან სდევს მუშა ხალხს, და რაღა დამაყენებდა შინ, მივალწიე ჩემს მიზანს, დაეუახლოვდი, გავიცან ისინი, ვისიც გაცნობა და დაახლოება ასე გულით მსურდა“¹

ალ. ყაზბეგმა მეცხვარეობაში შეიღიწეა და გაატარა. ამ ხნის განმავლობაში იგი მუდმივწევნით გაეცნო ხალხის ყოფას, მის ყოველდღიურ ჭირ-ვარამს. მწყემსურ ცხოვრებაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია მუდმივი მოგზაურობა, ღია ცის ქვეშ ყოფნა და ბრძოლა ბუნების სტიქიასთან, მწერალმა შეიძინა ბუნების ღრმა განცდა, რომელიც ასე მომხიბვლელად წარმოგვიდგინა თავის მოთხრობებსა და რომანებში. მეცხვარეთა შორის ყოფნით მან უშუალოდ შეითვისა მდიდარი ხალხური ზეპირსიტყვიერება, რომელიც აგრეთვე მოხდენილად გამოიყენა თავის მხატვრულ შემოქმედებაში.

¹ ალ.ყაზბეგი, „ნამწყემსარის მოგონებანი“, თავი I.

1879 წელს ალ.ყაზბეგი მუდმივ საცხოვრებლად თბილისში ჩამოდის. ამ დროიდან იწყება მისი ფართო საზოგადოებრივი მოღვაწეობა და ნაყოფიერი ლიტერატურული საქმიანობა. 1880-1885 წლებში ზედიზედ იქმნება მისი თხზულებები: „ელგუჯა“, „მამის მკვლელი“, „ციცია“, „განკიცხული“, „ელისო“, „ხევისბერი გოჩა“, „მოძღვარი“, „არსენა“, „წამება ქეთევან დედოფლისა“ და სხვები.

საზოგადოებრივი მოღვაწეობის თვალსაზრისით ალ. ყაზბეგის ცხოვრებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი საქმიანობა ოციანი წლების ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსა და თეატრში.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგს თბილისში გადმოსვილსთანავე განუზრახავს სტამბის მოწყობა, რომელიც ხელს გაუმართადა ქართული წიგნების ბეჭდვასა და გავრცელებას. თანამედროვეთა გადმოცემით, მწერალს შეუდგენია ამხანაგობა და სტამბისათვის საჭირო მოწყობილობათა შექმნაც დაუწყო, მაგრამ საბოლოოდ განზრახვა ვერ განუხორციელებია.

ოთხმოციან წლებში ალ. ყაზბეგი დაუახლოვდა ცნობილ ჟურნალისტსა და პუბლიცისტს სერგეი მესხს და მისი მიწვევით მუშაობა დაიწყო გაზეთ „დროების“ რედაქციაში. ამ გაზეთის მუშაკთა მცირერიცხოვან ჯგუფში მწერალი საპატიო ადგილს იკავებს. იგი „დროების“ ძირითადი თანამშრომელი, მისი ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი იყო.

„დროების“ რედაქციაში ალ.ყაზბეგის მოღვაწეობაზე საინტერესო ცნობებია შემონახული თანამედროვეთა მოგონებებში. ამ მასალებში სახელოვანი ბელეტრისტი დახასიათებულია როგორც გაზეთისათვის უანგაროდ თავდადებული და დაუღალავი მუშაკი. ინტერესს მოკლებული არაა ვიცოდეთ, რომ მას „დროების“ თანამშრომლებმა მეტსახელად „გაჭირვების გალკვესი“ შეარქვეს.

ალექსანდრე ყაზბეგი, რომელიც წლების მანძილზე „დროების“ ძირითადი მოღვაწე იყო, თავისდროინდელ სხვა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებშიც აქტიურად თანამშრომლობდა. ილია ჭავჭავაძის „ივერიამი“ იგი აქვეყნებდა მოთხრობებსა და რომანებს, ხოლო გაზეთ „თეატრში“ თავის მიერ შეკრებილ ხალხურ ლექსებს ბეჭდავდა.

* * *

ალ.ყაზბეგის საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი დამსახურება ოთხმოციან წლებში განახლებული ქართული თეატრის წინაშე.

ალექსანდრე ყაზბეგი თეატრს უყურებდა როგორც დიდი სა-
ზოგადოებრივი მნიშვნელობის დაწესებულებას. მისი მსჯელობა
თეატრის დანიშნულებაზე დღესაც არ კარგავს ცხოველმყოფელობას
და რჩება როგორც ერთი დიდებული გამონათქვამი თეატრის კულ-
ტურულ-ალმშრდელობით მნიშვნელობაზე საზოგადოდ: „თეატრი არის
სარკე ჩვენის ცხოვრებისა, თეატრი არის საშუალება კაცის გონების
მოდრაობაში მოსაყვანი. თეატრი არის საჯარო გამოფენა მთელი
ქვეყნის გენიოსთა ჭკუის მოძრაობისა და ცის ჯილდოთი დასაჩუქ-
რებულთა შოქმედებით გამოსაგვა ხალხის წინაშე. თეატრი არის
მკაცრი ვამპირები ბოროტებისა, თეატრი არის დამყვანებელი მშობე-
ლი კეთილი და ქვეყნის გამდიდრებულის შვილისა. თეატრი არის
მსაჯული ყოველად ძლიერი და წმინდა. მან იცის გრძნობა და კვნესა
გულით მკენესათან, იცის განკიცხვა. ძმაზედ უღმრთოთ გაშვიადე-
ბულის დათრგუნვა“¹.

ეს მსჯელობა თეატრის მნიშვნელობაზე განუყრელ კავშირშია
მწერლის საერთო მსოფლმხედველობასთან, მის რეალისტურ შეხედ-
ულებებთან ლიტერატურისა და ხელოვნების დანიშნულებაზე.

ალექსანდრე ყაზბეგის დეაწლი ქართული თეატრის წინაშე ორ-
მაგი ხასიათისაა: ჯერ ერთი, იგი იყო პრაქტიკული მოღვაწე ქართუ-
ლი სცენისა და მეორე – მის კალამს ეკუთვნის რამდენიმე დრამატუ-
ლი თხზულება. მისი რამდენიმე პიესა დიდი წარმატებით სარგე-
ბლობდა იმ დროს და ზოგიერთ მათგანს მიმზიდველობა დღემდე არ
დაუკარგავს.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგის, როგორც მწერლისა და საზოგადო მოღ-
ვაწის, მთელი საქმიანობა არსებითად შეეხება საუკუნის ოთხმო-
ციან წლებში დაიწყო და დამთავრდა. 1880-1885 წლებში შეიქმნა ის
დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რომელიც გავლენას ახდენდა
და ახდენს მკითხველთა ფართო მასებზე.

1886 წლიდან მოყოლებული ალექსანდრე ყაზბეგის ცხოვრება
ძირითადად პრაქტიკული საქმიანობით, განსაკუთრებით სასცენო
მოღვაწეობით ხასიათდება. ამ დროს მწერალი ზშირად მოჩანს ქუ-
თაისში, ბათუმში, თელავსა და სხვა ქალაქებში, სადაც იგი მონა-
წილეობს დრამატულ წრეებში, სალიტერატურო სადამოებზე იმავე
ხანებში ალ.ყაზბეგი მძიმედ ღაბაღდადა სამსახურს სენით. იგი სულთ
აქადამყოფი გახდა. 1890 წელს მწერალი სააგადამყოფოში მოათავსეს.
იქ გააგარა სახელოვანმა ბელეტრისტიკა სიყოცხლის უკანასკნელი

¹ალ. ყაზბეგი. თხზულებათა სრული კრებული სუი ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 164.

წლები. მხატვრული სიკვების დიდი ოსტაგი სულით ავადმყოფთა თავ-
შესაფარში იტანჯებოდა იმ დროს, როდესაც მისი უკვდავი ნაწერები,
უკვე ტომებად გამოცემული, ქვეყანას ეფინებოდა და მკითხველები
მათ ავტორს აღიღებდნენ.

ალექსანდრე ყაზბეგი 1893 წლის 10 დეკემბერს გარდაიცვალა.
საყვარელი მწერლის დაკარგვა მშობლიურმა ერმა მწვავედ განი-
ცადა. ჟურნალ-გაზეთებში რამდენიმე დღის განმავლობაში ქვეყნდ-
ებოდა ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები, მოგონებები და სხვა
მასალები. სწორედ ამ სამგლოვიარო დღეებში ილიას „ივერიაში“ ალ.
ყაზბეგს ორჯერ დაბადებული უწოდა. „ივერია“ წერდა:

„გარდაიცვალა! მავრამ ვინ მოიგონა ეს სიკვება? უკვდავთან
სიკვდილს რა ხელი აქვს? ორჯერ დაბადებულს, ღვთიურის მადლით
ცხებულს, ერთი სიკვდილი ვერას უზამს. ყაზბეგი – კი მეორედ მაშინ
დაიბადა, როდესაც თავისი ნიჭიერი კალამი უძღვნა ქვეყანას, დაი-
ბადა ისე, რომ მისი აკეანი ყოველის ქართუელის გულში ირწეოდა
და ასეთს აკეანში გამოზრდილს ადამიანს კი სიკვდილი ხელს ვერ
შეახებს.“¹

1893 წლის 19 დეკემბერს ალ. ყაზბეგის ცხედარი მშობლიურ
ხევში წაასვენეს. იმ დღეს დილაადრინანდ საავადმყოფოს მახლობ-
ელი ქუჩები მოზღვაეებულ ხალხს ვერ იგეგდნენ. საავადმყოფოდან
გამოსვენების შემდეგ მწერლის ნეშტი ვერის ჯვართან შეაჩრეს. აქ
გამოსათხოვარი სიკვებები და ლექსები წარმოსთქვეს: აკაკი წერე-
თელმა, ვიორგი წერეთელმა, გრიგოლ აბაშიძემ, ვალერიან გუნიაძე,
კ.თავართქილაძემ, ელ. ჭიჭინაძემ და სხვებმა.

ალექსანდრე ყაზბეგის გარდაცვალებას განსაკუთრებული პათო-
სით გამოეხმაურა მისი უახლოესი მეგობარი და თანამოაზრე ვაჟა-
ფშაველაც.

საყვარელი ბელეტრისტის ცხედარი მისმა პატივისმცემლებმა
თბილისიდან გააცილეს, სამი დღის შემდეგ, 1893 წლის 22 დეკემბერს,
თავის სოფელში, საკუთარ ეზოში, ალექსანდრე ყაზბეგი სამუდამოდ
მიაბარეს მშობლიურ მიწას.

ალექსანდრე ყაზბეგი, როგორც მწერალი და მოაზროვნე, საქარ-
თველოს ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის მოღვაწეა.
ამ პოლიტიკური მოძრაობის იდეების გამოხატველი იყო ქართულ
სამოციანელთა ლიტერატურული თაობა, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე
და აკაკი წერეთელი მეთაურობდნენ. თერგდალეულებმა ქართულ

¹ გაზეთი „ივერია“, 1893 წ., № 269.

მწერლობაში დაამკვიდრეს კრიტიკული რეალიზმი, რომელიც სამოციანი წლებიდან გაბატონებულ მიმართულებად იქცა.

ოთხმოციან წლებში, როდესაც საზოგადოებრივ ასპარეზზე ალ. ყაზბეგი და ვაჟა-ფშაველა გამოვიდნენ, კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრებისათვის ბრძოლა უკვე განვლილ ეტაპს წარმოადგენდა. ყაზბეგსა და ვაჟას ქართულ ლიტერატურაში არავითარი განსხვავებული მიმართულება არ შეუქმნიათ. ისინი ასპარეზზე გამოვიდნენ როგორც მხატვრული სიგყვის ნიჭიერი ოსტატები, რომელთაც მოღვაწეობა მოუხდათ კრიტიკული რეალიზმის ეპოქაში. მათ, როგორც ხალხის წიაღიდან გამოსულმა მწერლებმა, მხატვრული შემოქმედების საგნად ერის ჭირ-ვარამი, მისი აწმყო და მომავალი გაიხადეს.

ალ.ყაზბეგის შემკვიდრეობაში შემონახულია რიგი საინტერესო გამონათქვამები ლიტერატურის თეორიულ საკითხებზე. ეს გამონათქვამები ღიდად გვეხმარება როგორც ლიტერატურული მეთოდის, ისე საზოგადოდ ჩვენი ავტორის მხატვრული შემოქმედების კვლევა-ძიებაში.

ალ.ყაზბეგი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში შედის როგორც კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენელი. შეუძლებელია სხვაგვარად ვილაპარაკოთ იმ მწერალზე, რომელიც თავის თავზე ამბობდა:

„მე არა მაქვს დასახული მიზნად სახელი უკვდავად გაეიხადო, და არ მივიბრძვი უკვდავი შექსპირის გამოკვლევას მიეყო ხელი. მე არ ვხატავ ლირებს და ჰამლეტებს, ჩემს მოძმეთათვის გაუგებარს პირებს, მე ველტვი ჩემს ქვეყანას, კეკლუსს და შემკობილს, ველტვი მის ბუნებას, რომელმაც აღზარდა და შეიფარა ჩემი მოძმენი, შეეხარა იმათ და ვტირი იმ ტირილით, რომელიც გვასწავლა მისმა მოქმედებამ.“¹

იმავე წერილში ჩვენი ბელეტრისტი ერთხელ კიდევ მიგვითითებს მკვეთხელთა ფართო მასებთან თავის პირად მიმართებაზე, მათთან ხმაშეწყობილად კენესასა და სიხარულზე. იგი შთამბეჭდავად ამბობს:

„მე მყავს ჩემი საზოგადოება და ჩვენ მივხვდით ერთმანეთის გრძნობას, ერთმანეთის გულის ძვერას, ჩვენ გავიგონეთ ერთმანეთის კენესა და ხმები დიდი ხანია რაც შევაწყვეთ, ერთი გვაქვს სიხარული და ერთივე სამგლოვიარო.“²

ბუნებრივია, რომ ხალხის ცხოვრებასთან ესოდენ დაკავშირებული მწერლის შემოქმედებითი მეთოდი მხოლოდ კრიტიკული რეალ-

¹ ალ. ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 139-140.

² იქვე, გვ. 151-152.

იზმი შეიძლება ყოფილიყო. მკითხველისათვის სავსებით ნათელია, რომ მწერალი მასალას იღებს ცხოვრების სინამდვილიდან, რომელიც ერთსა და იმავე დროს როგორც სასიხარულოს, ისე სამგლოვიაროს შეიცავს. ყაზბეგის ნაწერებში სწორედ ეს საჭირობოროტო ურთიერთობაა მხატვრულად განმოგადებული.

აღ.ყაზბეგის თხზულებებში პრაქტიკულად განხორციელებული რეალიზმის მეთოდი მით უფრო სარწმუნოა, რომ იგი დასაბუთებულია მისივე თეორიული ხასიათის ნაწერებში.

კრიტიკოს ი.მეუნარგიასადმი საპასუხო სტატიის ერთ ნაწილში მწერალი საგანგებოდ მსჯელობდა მხატვრული ნაწარმოების ტენდენციურობაზე საზოგადოდ. აქ მოწოდებულია ავტორის სავსებით ნათელი აზრი იმაზე, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა იგი ტენდენციას და როგორ წყვეტდა მხატვრულ ნაწარმოებებში შინაარსისა და ფორმის ურთიერთობის საკითხს:

„როდესაც საზოგადოთ მოთხრობა იწერება, შიგ კენდენცია, აზრი რამ უეჭველად უნდა იყოს ჩარეული და მე არა მწამს იმათი ნაწერები, ვინც აზრის გაუგარებლად უსულო სურათებს საგავენ. აზრი უეჭველად უნდა იყვეს ყოველ უბრალო აღწერაშიაც, მხოლოდ აზრით გადამლაშება მოთხრობისა, აგრეთვე როგორც სხვა მხარეებით გადამლაშება, მართალია არ ვარგა. როდესაც აზროვნობა და სურათოვნობა ერთმანეთს წესიერად შემაველებიან, მაშინ მოთხრობის ღირსებისათვის უკეთესი სანატრელი აღარა რჩება რა.“¹

ალექსანდრე ყაზბეგის აზრით, მხატვრულ ლიტერატურას ერთადერთი დანიშნულება აქვს. ეს არის ადამიანის, საზოგადოების სასიცოცხლო ინტერესები. მწერალს არა აქვს-რა იმაზე უფრო საპატიო ამოცანა, რომ საგნებსა და მოვლენებს ადამიანურ ცხოვრებასთან კავშირში ხატავდეს.

ჩვენი ავტორი აცხადებს, რომ იგი უსულო და უსიცოცხლო საგნების მლოცველი არ არის და მისი კალამი ასეთ საგნებს ვერ შეეხება. „მე, — ამბობს მწერალი, — არა ვარ მლოცველი უსულო, უსიცოცხლო საგნებისა. ვერც ჩემი ოცნება, ვერც ჩემი გონება, ვერც ჩემი კალამი ვერ მიუბრუნდება მკედარს, მოქმედებამოკლებულს საგანს.“²

ალექსანდრე ყაზბეგის, როგორც რეალისტი მხატვრის, სასარგებლოდ მეტყველებს ის გარემოებაც, რომ მის თხზულებებში თითქმის ყოველთვის იცნობა კონკრეტული ისტორიული ეპოქა. მისი ნაწერების კითხვისას ყოველთვის შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ მონაკვეთი

¹ აღ.ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 150.

² იქვე, გვ. 142.

დროისა, ზოგჯერ მეტი, ზოგჯერ ნაკლები კონკრეტულობით. ვკითხულობთ „ხევისბერი ვოჩას“ და ჩვენს მესხიერებაში აღდგება საქართველოს ისტორიული ვითარება მეთექვსმეტე საუკუნის მიწურულის და მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი წლებისა. ვკითხულობთ „ელგუჯას“ და ჩვენ თვალწინ ცოცხლდება საქართველოს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მდგომარეობა მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულის და მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგისა. ვკითხულობთ „მამის მკვლელს“ და ბუნებრივად წარმოგვიდგება მეცხრამეტე საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების საქართველოს საზოგადოებრივი ვითარება და ასე შემდეგ.

ალექსანდრე ყაზბეგი თავის მოთხრობებსა და რომანებში ზუსების შესანიშნავ სურათებს ხატავს. მის ნაწერებში ბუნების სურათები ყოველთვის შეხამებულია თხზულების გმირთა მდგომარეობასთან და საქმეებთან. ბუნების სანახაობათა ამგვარი წარმოდგენა ჩვენი ავტორის საერთო შეგნებიდან, მისი ესთეტიკური შეხედულებებიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს. იმავე წერილში ალ. ყაზბეგი საგანგებოდ ჩერდება მხატვრულ ნაწარმოებში ბუნების სურათების მნიშვნელობაზე და ამ შემთხვევაშიც მისი მსჯელობა ეპოქის მოწინავე აზროვნების სიმაღლეზე დგას.

„ბუნება კარგია მხოლოდ მაშინ, როდესაც შიგ სიცოცხლე გრიანებს და ბრუნავს, ბრუნავს იმ სიკვებო-სიმწარე შერეულის ძალით, რომელიც ადამიანის თვით ცხოვრებას შეაღვენს. რა არის მთვარე მოკამკამე, რომელიც აშუქებს ათას ყვაილს, თუ იქაუ გვერდს არ უდგას სულდგმული, რომელზედაც ასე თუ ისე გაველენა აქვს, ახარებს, თუ ჩაწყვდიადებულ გულს ნუგემს აძლევს.“

ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრულ თხზულებებში მთავარი და განმსაზღვრელია სიგუაიცია, რომელშიც გმირები მოქმედებენ, ხოლო ბუნება ადამიანის მდგომარეობის შესაფერისად წარმოგვიდგება ხოლმე. მწერლის მიერ დახატული ბუნების სურათები, სულერთია იქნება ეს მოკამკამე მთვარის შუქზე გაბრწყინებული მთის ყვაილები თუ პირქუმ ღამეში შემზარავი ჭექა-ქუხილი, ბოლოს და ბოლოს მაინც ერთ მიზანს ემსახურება; იგი ადამიანის მდგომარეობიდან და საქმეებიდან მომდინარე ემოციას აძლიერებს.

* * *

სამოცდაათიდან ოთხმოციან წლებამდე არის ერთგვარი მოსამზადებელი პერიოდი ალექსანდრე ყაზბეგის, როგორც მწერლის,

¹ ალ. ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 142.

საბოლოოდ გაფორმებისათვის. ეს არის, ერთი მხრივ, ლიტერატურული ძიებისა, ხოლო, მეორე მხრივ, ხალხის ცხოვრების გაცნობისა და მასალის დაგროვების ხანა. განსაკუთრებით მეცხვარეობის დროს, ხალხთან უშუალოდ ცხოვრებით, მწერალმა დაავროვა დიდძალი მასალა, რომელიც შემდეგში თავის მხატვრულ თხზულებებში გამოიყენა.

ერთ პირად წერილში მეგობარი მოხევისადმი ალ. ყაზბეგი წერს: „თუ ჩემს ნაწერებს კითხულობს ვინმე, თუ კაოულობს იმაში გულის გასართობს, თუ არა სწყინდება და ბოლომდის ჩადის, ყველა ამის მიზეზი ჩემი წარსულია, ჩემი მეცხვარეობა და თქვენთან ცხოვრება შეიდი წლის განმავლობაში, რომელმაც ერთი და იგივე გვაგრძნობინა, ერთი და იგივე კვენესით დააკენესა ჩვენი გული, ერთი და იგივე მიზანი დაგვანახა“¹.

მწყემსობაში ხალხთან გაგარებული პერიოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მასალის დაგროვების თეალსაზრისით. ყაზბეგმა სულ რაღაც ექვსიოდე წლის განმავლობაში (1880-1885) დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა შექმნა. ამგვარი ნაყოფიერების ერთი პირობა ალბათ ისიც იყო, რომ მწერალს მუშაობა უხდებოდა ერთგვარად მზა მასალაზე, პირადად ნახულსა და განცდილზე.

ალ. ყაზბეგის კალამს ეკუთვნის ბუერი ლექსი. ისინი ყურადღებას იმსახურებენ უფრო იდეურ-მინაარსობრივად. ნაკლებად პოეტური ღირსებით. „მამის მკვლელის“ აეგორმა უკანასკნელი ანდერძი ლექსად გააფორმა, თავისი გულის საიდუმლო პოეტურ სტრიქონებში ჩააქსოვა:

რეულო! მე თუ მოვკვდები,
შენ ხომ დარჩები ამიერ,
მე მიწის მიწად ვიქცევი
შენ იელი ღლე და ღამიერ.
გემულარები, ჩასძახო
ერობას ყოველწამიერ,
რომ მხოლოდ ძმურის ერთობით
იყოცლებს მრავალჯამიერ.

ალექსანდრე ყაზბეგი ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა აგრეთვე დრამატურგიის დარგში. მის კალამს ეკუთვნის მთელი რიგი დრამატული თხზულებანი, მაგრამ მთავარი მაინც, რამაც ალ. ყაზბეგს უკედავების გვირგვინი დაადგა, არის მისი მხატვრული პროზა.

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პროზას სათანადო გრადიცია აქვს. ჯერ კიდევ მეთათე-მეთორმეგე საუკუნეებში შეიქმნა

¹ ალ. ყაზბეგი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1950, გვ. 212.

ისეთი მაღალი ღირსების პროზაული ნაწარმოებები, როგორცაა: ვიორჯი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“ და სარგის თმოგველის „ვისრამიანი“. ეს გრადიცია შემდეგშიც არ შეწყვეტილა. ამის საუკეთესო დადასტურებას წარმოადგენს სულხან-საბა ორბელიანის მაღალმხატვრული და ღრმა შინაარსის შემცველი პროზა. მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში ამ ფორმას იყენებდნენ გამოჩენილი მწერლები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ლავერენტი არღვანიანი, იაკობ გოგებაშვილი, ვიორჯი წერეთელი და სხვები. ამ ავტორებს თავიანთი ეპოქის მტკივნეული საკითხები მზის სინათლეზე გამოჰქონდათ მეტწილად სწორედ მხატვრული პროზის საშუალებით. ალექსანდრე ყაზბეგმა ქართული მხატვრული პროზის გრადიცია განვითარების უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა.

ალ. ყაზბეგის შემოქმედების მოტივები

მეცხრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში ილია ჭავჭავაძემ „მგზავრის წერილებში“ პირველად ალაპარაკა ქართველი მთიელი გლეხი. ოთხმოციან წლებში ალ.ყაზბეგმა და ვაჟა-ფშაველამ სამართლიანობისა და ადამიანის ღირსების დასაცავად მებრძოლ გმირთა წყება შემოიყვანეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რაიონებიდან. ეს გმირები არიან მოხვევები, მთიულები, გუდამაყრელები, თუშები, ფშაველები და ხევსურები.

ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული შემოქმედებისათვის ძირითადი და დამახასიათებელია სოციალური მოტივი. მისი თხზულებებიდან საყოველთაოდ ცნობილი გმირების ბრძოლა საკუთარი ადამიანური უფლების დასაცავად უმთავრესად სწორედ ამ ნიშნის მაგარებელია. ელგუჯა, იავო, კობა და მათ ბედში მყოფი გმირები, არსებითად დაპირისპირებულნი არიან ახალ საზოგადოებრივ ვითარებაში გაძლიერებულ ადამიანებთან.)

ყაზბეგის მოთხრობებსა და რომანებში წარმოდგენილია მთელი წყება ადამიანებისა, რომელნიც აშკარა ბოროტებისა და უპატიონობის გმით ახალი ცხოვრების პირობებში გამდიდრებულან, გაძლიერებულან და ხალხის მწაგვრელებად ქცეულან. ასეთები არიან ყაზბეგის ნაწერებიდან ცნობილი ვაგი ჩოფიკაშვილი, გირგოლა, გორჯასპ ღუღუშაური, გელა გოდერძიშვილი და სხვები.

ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწარმოებებში წარმოჩენილ ადამიანთა შორის თავიდანვე მკაფიოდ ყალიბდება ორი მოწინააღმდეგე ბანაკი: ერთი მხრივ, დადებითი გმირები და ხალხი, ხოლო მეორე მხრივ –

ახალი ცხოვრების პირობებში წარმომობილი მჩაგვრელები, რომელთაც სახელმწიფოებრივი მართვა-გამგეობა იცავს.

(ყაზბეგის მოთხრობებსა და რომანებში ხალხისა და გმირების ბრძოლა სახელმწიფოებრივი აპარატის წინააღმდეგ არის მიმართული.) ეს ბუნებრივიცაა იმდენად, რამდენადაც გირგოლასა და გორჯას ღუდუშაურის მსგავსი მჩაგვრელები ამ წყობილებაში წარმომობილნი არიან და ამავე სისტემის წყალობით ბატონობენ ხალხის მასებზე. აქედანვე ბუნებრივად გამომდინარეობს, რომ თავისუფლებისმოყვარე მთიელისათვის ერთნაირად საზიზღარია სახელმწიფო აპარატის ყოველი მოხელე, რუსი იქნება იგი თუ ქართველი.

აღექსანდრე ყაზბეგის შემოქმედებაში სოციალურ მოტივთან უშუალოდ დაკავშირებულია ეროვნული თავისუფლების მოტივი. მეფის თვითმპყრობელობის სახელმწიფო მმართველობა, რომელიც გაგი ჩოფიკაშვილსა და გელა გოდერძიშვილს იცავს, ხალხის ფართო მასების სასიცოცხლო ინტერესებს უპირისპირდება. სახელმწიფო აპარატის მოხელეები არავითარ პატივს არ სცემენ ქართველი ხალხის ეროვნულ თავმოყვარეობას, უხეშად არღვევენ საუკუნეების მანძილზე გამომუშაებულ ადგილობრივ მკვიდრთა ყოფაცხოვრებით ნორმებს.

მწერალი მკიისხელის ყურადღებას საგანგებოდ მიაქცევს იმ გარემოებას, რომ რუს მოხელეებს ქართველი ხალხისადმი მკაცრად მოპყრობას უკარნახებდნენ თავიანთი უფროსები. ჩვენი ავტორი ამბობს: „ახლადმოსულებს ჩაგონებული ქქონდათ, რომ ქართველები უზრდელნი, ბრიყენი, გარეგანნი და ბარბაროსები არიანო; რომ მათზედ გაეღენა მხოლოდ ძალდატანებით და სიმკაცრით შეიძლებაო; ამისათვის ყოველი რუსი მოხელე საქართველოში, პირველსავე ფეხის შემოდგამაზედ, თავის მოვალეობად ხდიდა ადგილობრივ მცხოვრებლებს ამ აზრის თანახმად მოქცეოდა, რამდენადაც შეიძლებაოდა სიმკაცრე და შეუბრალებლობა გამოეჩინა“¹.

ასეთი შთაგონებით მოქმედებენ სახელმწიფო აპარატის მოხელეები და ამიგომაცაა, რომ ისინი ყოველ ნაბიჯზე ხალხის მხრივ სასტიკ წინააღმდეგობას აწყდებიან. სწორედ ამ წინააღმდეგობისა და ბრძოლის სურათებს გვიხატავს ალექსანდრე ყაზბეგი. იგი თავისი თხზულებებისათვის მასალას იღებს ქართველ მთიელთა ცხოვრებიდან, მაგრამ იმავე ნაწერებიდან სრულიად ნათლად იგრძნობა, რომ მათში ასახული სოციალური უსამართლობა საქართველოს ყველა კუთხისათვის საერთო და დამახასიათებელია.

¹ ალ. ყაზბეგი, „ელგუჯა“, თაეი XX.

აღკაზმვის მოთხრობები და რომანები მკითხველში ბუნებრივად იწვევენ ზიზღსა და უნდობლობას მთელი სახელმწიფოებრივი სისტემის მიმართ, რომელშიც ელგუჯას, იაგოს, კობას, ონოფრეს, ნუნუს, მაყვალას და მათ ბედში მყოფი ადამიანებისათვის ცხოვრება ჯოჯოხეთად გადაქცეულა. იმავე სიძულვილისა და უნდობლობის გრძნობას აღვივებს ყაზბეგის ნაწერებიდან ცნობილ უარყოფით პერსონაჟთა მდგომარეობა და საქმეები. ბუნებრივია, რომ მკითხველს ეზიზღება სახელმწიფო მმართველობა, რომელიც გელა გოდერძიშვილს, გირგოლას და „აპრაკუნეს“ მფარველობს, იცავს და ეხმარება.

აღექსანდრე ყაზბეგის მხატვრულ შემოქმედებაში სოციალურ მოტივთან ორგანულად არის გადაჯაჭვული ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის მოტივი. ეს მოტივი, უწინარეს ყოვლისა, თავს იჩენს ხალხისა და სახელმწიფო მმართველობის ურთიერთობაში. სახელმწიფო აპარატის მოხელეები, გარდა იმისა, რომ იცავენ ახალ ვითარებაში დამყარებულ სოციალურ უთანასწორობას, უპატივცემულოდ ეპყრობიან ქართველ მთიელთა ყოფისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, საუკუნეებით განმტკიცებულ წესებსა და ადათებს.

აღკაზმვის ნაწერებში ეროვნული თავისუფლების იდეა სამოგალოდ კეთილშობილური პატრიოტიზმის დონემდე მალდება. ასეთია მისი „წამება ქეთევან დედოფლისა“, „ხევისბერი გოჩა“, „მოძღვარი“ და სხვები.

აღსანიშნავია ხევისბერი გოჩას მიმართვა ონისესადმი იმ მომენტში, როდესაც მგრძნობიარე მამა ერთადერთ შვილს ბრძოლის ველისაკენ ისტუმრებს: „არ დაივიწყო, რომ სადაც შენი მამა-პაპა გაჩენილა და დამარხულა, სადაც მათი ძვლებია ჩაფლული, იმას გედავებიან და არ დაანებო... მათაც ცოგა ჭირი არ უნახავთ თავიანთ მიწა-წყალის დაცვის დროს, მათის სისხლის ნაკადულს მიწა ქვესკნელამდის გაუქდენტავს... ახლა თქვენ იცით, რასაც იქი“¹.

ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე „მოძღვარში“. თემიდან მიმავალ ონისე არაბულს ხალხის სახელით მოხუცი ფარეშა ეთხოვება და თანაც მიმართავს: „ნუ დაივიწყებ ძუძუს, რომელმაც გაგზარდა, ნუ დაივიწყებ გულს, რომელიც შენმა მოშორებამ ააღლვა!.. გახედე მთებსა! – გაუშვირა მოხუცმა ხელი და თვალებში ცრემლები გაუბრწყინდა: – აქ უცხოვრიათ შენს მამაპაპათ, აქ მოუკლიათ სევდა, აქ აღგძვრებიან გული... აქ უცოცხლიათ და აქ დახოცილან... შეხედე და ნუ დაივიწყებ!.. შენია, შენი“²!

¹ აღ. ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა“, თავი XX.

² აღ. ყაზბეგი „მოძღვარი“, თავი X.

გოჩასა და ფარემას სიყვებში გარკვევით ისმის ხმა იმ ადამიანებისა, რომელთათვისაც პატივითი გრძობა ყველა სხვა გრძობაზე დიადი და ამაღლებულია.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული შემოქმედებისათვის, როგორც ენახეთ, ძირითადი და განმსაზღვრელია სოციალური და ეროვნული თავისუფლების მოტივები. მაგრამ ეს ძირითადი მოტივები ღრმავდებიან და სრულყოფილ სახეს იღებენ სხვა მოტივების დახმარებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სიყვარულის, მეგობრობისა და გმირობის მოტივები.

ალექსანდრე ყაზბეგის, როგორც მწერლის ძალა მკაფიოდ მოჩანს სიყვარულის გრძობის გამოხატვაში. იგი ამ შემთხვევაში მართლაც არაჩვეულებრივ გულთამხილობას იჩენს. ბუნებრივობა და უშუალობა არის დამახასიათებელი ნიშანი ჩვენი მწერლისა სიყვარულის გრძობის გამოხატვის დროს. ვაკვირდებით მზალს, ნუნუს, მაყვალას, მარის, ციციას, იაგოს, ონისე არაბულის, ლევანის, ბეკიას სიყვარულს და ისინი ჩვენს თანაგრძობას იწვევენ იმით, რომ ამ გრძობაში ყოველთვის ბუნებრივი, უშუალონი და პირდაპირნი არიან.

ალ.ყაზბეგის გმირებში სიყვარულის გრძობა ძალიან სწრაფად და მარტივად წარმოიშობა, მაგრამ მკითხველს ეჭვი არ ეპარება, რომ ეს სიყვარული სრულიად კანონმომიერია. ამ რწმენას განამტკიცებს ის ფაქტი, რომ მათი სიყვარული პატიოსანი შრომითი ოჯახების შექმნის აზრით არის გაპირობებული. სწრაფად იწყება მზალსა და ელგუჯას, ნუნუსა და იაგოს, მაყვალასა და ონისე არაბულის, ციციასა და ბეკიას, ციკოსა და გუგუას რომანი ცალ-ცალკე მიუხედავად იმისა, რომ ამ წყვილთა სიყვარული ძალზე მარტივად და სწრაფად წარმოიშობა, მათი ეს გრძობა მკითხველისათვის სრულიად ბუნებრივი და დამაჯერებელია.

ალ.ყაზბეგის თხზულებათა გმირები სიყვარულის გრძობას მთელი არსებით ეძლევიან. მათი სიყვარული წმინდა და უანგაროა. ისინი საკუთარ თავზე მეტად შეყვარებულის სიცოცხლეს უფრთხილდებიან. ეს თვისება ერთნაირად დამახასიათებელია მის ნაწარმოებებში გამოხატული გმირებისათვის – როგორც ქალებისათვის, ისე ვაკეებისათვის.

(ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია მეგობრობისა და გმირობის მოტივები.) ამ მხრივ იგი გამოირჩევა თავისი ეპოქის სხვა ქართველი მწერლებისაგან. მის

ნაწარმოებებში ჩვეულებრივად გხვდება ძმადგაფიცვისა და ღიადი მეგობრობის წარმგაცი სურათები. მწერალი მისთვის საზოგადოდ დამახასიათებელ ბუნებრიობასა და უშუალობას ამ გრძნობათა გამოხატვის დროსაც ინარჩუნებს. მეგობრობის ღიადი ნიმუშებია მოცემული ალ.ყაზბეგის „ელგუჯაში“, „მამის მკვლელში“ და სხვა ნაწარმოებებში.

(აეტორის მხატვრულ შემოქმედებაში სიყვარულისა და მეგობრობის მოტივთან უშუალოდ არის დაკავშირებული გმირობის მოტივი. მის მოთხრობებსა და რომანებში მდგომარეობა დახატულია ისე, რომ ადამიანისათვის, თუ მას სწავლია დარჩეს სრულყოფილ ადამიანად, გმირობა და ვაჟკაცობა აუცილებელია. ყაზბეგის ნაწარმოებებში მხოლოდ ერთი გზა არსებობს, ეს არის საკუთარი ადამიანური ღირსების დასაცავად ბრძოლისა და შეუპოვრობის გზა. მართალია, ეს ადამიანები უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლაში იღუპებიან, მაგრამ იღუპებიან როგორც უთანასწორო ბრძოლაში ძლეული გმირები. მათთვის უცხოა ბოროტი ძალების წინაშე ქედის მოხრა, შიში და ძრწოლა.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრულ შემოქმედებაში გამოხატულებას პოულობს ძველი თემური წყობილებიდან მომდინარე წესები. ასეთია თემის ყრილობის, სტუმარ-მასპინძლობის, უფროს-უმცროსობის ჩვევებთან დაკავშირებული სურათები, რაც მის მოთხრობებსა და რომანებში არა ერთგზის გხვდება. ყაზბეგის დადებითი გმირები მთელი არსებით თემის ერთგულნი არიან. ისინი თემის გადაწყვეტილებებს უყოყმანოდ ემორჩილებიან ისეთ შემთხვევაშიც კი, როდესაც შესაძლებელია ეს გადაწყვეტილებანი მათთვის ხელსაყრელი არ იყოს.

გადაჭრით უნდა ითქვას, რომ ძველი ადათ-წესების ყაზბეგისეული გადმოცემა არავითარ შემთხვევაში წარსულის იდეალიზაციას არ გულისხმობს. მწერალს მხოლოდ ის მიზანი ამოქმედებს, რომ აჩვენოს მეფის თვითმპყრობელობის უხეში ძალადობა ქართველ მთიელთა გრადიციული ცხოვრების მიმართ. მის ნაწარმოებებში ერთ მხარეზე დგას ხალხი, რომელიც ძველთაგან მომდინარე ცხოვრების წესებს იცავს, ხოლო მეორე მხარეზე არიან მეფის მოხელეები და გადაგვარებული ქართველი მთიელები, რომელნიც ხალხის მრავალსაუკუნოვან ადათ-წესებს აბუჩად იგდებენ, დასცინიან და ანადგურებენ.)

ალ.ყაზბეგის მხაგერულ თხზულებებში მდგომარეობა დახატულია იმგვარად, რომ თემური წყობილების გადმონათებს არღვევს მეფის თვითმპყრობელობის სახელმწიფოებრივი მმართველობის მთელი სისტემა;

მწერლის მიერ განსაკუთრებული სიძულვილით არიან დახატული ის ქართველი მთიელები, რომელნიც ანგარების მიზნით მმართველობის სამსახურში შესულან და თავიანთი უფროსების საამებლად საკუთარ მამაპაპურ ადათებს გადადგომიან, ასეთები არიან ალ.ყაზბეგის თხზულებიდან საყოველთაოდ ცნობილი გადაგებრებული ქართველები: გაგი ჩოფიკაშვილი, გელა გოდერძიშვილი, გირგოლა და სხვები. სწორედ ეს მნელაცემული ადამიანები არღვევენ ტრადიციულ წესებსა და ადათებს, ისინი თავიანთი პირადი ინტერესებისათვის, ხალხური წესების საწინააღმდეგოდ, იყენებენ სახელმწიფო მმართველობის მიერ შემოღებულ კანონებს და ამ კანონებს ამოფარებულნი საკუთარ საქმეებს იწესრიგებენ.

დამახასიათებელია გირგოლას საქციელი იმ მომენტში, როდესაც იგი ნუნუს ბიძის ოჯახში მოლაპარაკებას აწარმოებს. დარბაისელ მოხუც პაპას მიმართავს იმის თაობაზე, რომ ქალის ძალით შერთვა წესი არაა და რომ ასეთი ძალადობის შემთხვევაში თემს უფლება აქვს ჯვარდაწერილი ცოლ-ქმარიც გაჰყაროს, გირგოლა დამცინავად უპასუხებს: „ეგ იქნება უწინ იყო, იქნება უწინ თემობას ქქონდა მაგისთანა ძალა, მაგრამ ეხლა თათრობა ხომ აღარაა? ეხლა სუყველა მაკონის კანონზედ არის... არა, პაპაუ, ურვადი აულიათ, ქალი უნდა მამცენ, მე რად მინდა ან თემი და ან სხვა? მე წინანდელს ჩვეულებას კი არ მივეყები, წაეალ, ერთს სიგყვას ვეგყვი დიამბეგს, ნაჩაღნიკსა და ქალსაც წავიყვან და ონისესაც დავლუქაე! ღეთის მადლმა, ცოლშვილით დავალუქინებ“¹!

ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე „მოძღვარში“, სადაც ამკარად დაპირისპირებულია თემის ყრილობის გადაწყვეტილება ერთი მხრივ და ოფიციალური ხელისუფლების კანონი – მეორე მხრივ.

გელასაგან უკიდურესად შევიწროებულმა მაყვალამ დახმარებისათვის თემს მიმართა. იგი ქმრის სახლიდან გაიქცა, სამშობლოში გადავიდა და იქიდან მოახერხა წმინდა სამების საბჭეოში თემის ყრილობა მოეხდინა. ყრილობამ საქმე განიხილა და ისინი, როგორც ძალით, ქალის უნებურად შეუღლებული ცოლ-ქმარი, ერთმანეთს გაამორა. თემის გადაწყვეტილებას გელა არ დაემორჩილა. როგორც

¹ ალ.ყაზბეგი, „მამის მკვლელი“, ნაწილი I, თავი X.

ავგორი ამბობს, იმ ხანში თემობა ირღვეოდა, მის გადაწყვეტილებას ის საშუალება აღარა ჰქონდა, რომ თავისი წევრებისათვის ძალა დაეტანებინა — გადაწყვეტილება აღესრულებინათ. იმ ხანებში ნაჩაღნიკ-ღიამბეგობა ჩამოვარდნილიყო და კანონი კი იძახდა: ცოლქმრის განშორება შეუძლებელიაო!

გელა თემის ყრილობიდან მუქარით გამოვიდა. მწერალი გვეუბნება, რომ მან იყოლა „მშველელები სადაც და როგორ ეპონა“. თემის ადათ-წესების უარმყოფელმა მთიელმა, ხელმწიფის კანონის ძალით, ცოლი შინ დაიბრუნა და ამის შემდეგ მას კიდევ უფრო სასტიკად ეპყრობა.

თემის ადათ-წესებისადმი ასევე უპატივცემულო დამოკიდებულებას იჩენს „ელგუჯაში“ გაგი ჩოფიკაშვილი.

არსებითად განსხვავებულ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ალ. ყაზბეგის დადებით გმირთა საქმიანობაში. ისინი თემის უსაზღვროდ ერთგულნი არიან მუდამ და ყოველთვის. ისეთ შემთხვევებშიც კი, როდესაც თემის ყრილობა რაიმე ვალდებულებას აკისრებს (სასჯელს ადებს), თითოეული მათგანი უყოყმანოდ ემორჩილება და ასრულებს ხალხის გადაწყვეტილებას.

ასეთია ალ.ყაზბეგის მხატვრული შემოქმედების ძირითადი თემატიკა და მოტივები.

ალექსანდრე ყაზბეგის პროზა

ალექსანდრე ყაზბეგი ფართო მკითხველმა სამოგადოებამ 1880 წელს გაიცნო. ამ წელს გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა მისი ვრცელი ეთნოგრაფიული ნარკვევი „მოხვევები და იმათი ცხოვრება“.

ნარკვევში მოცემულია მთელი რიგი საინტერესო ეთნოგრაფიული ცნობები საქართველოს ერთი კუთხის გარშემო, რაც თხზულებას გარკვეულ მეცნიერულ ღირებულებას ანიჭებს. იგივე ნარკვევი საინტერესოა ავგორის მხატვრული შემკვიდრეობის თვალსაზრისითაც. ამ თხზულების კითხვისას ბუნებრივად გვაგონდება ალ. ყაზბეგის მხატვრულ ნაწარმოებებში მოცემული სურათები და მთიელთა ყოფის ცალკეული ეპიზოდები. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ თავის მხრივ ეს ეთნოგრაფიული თხზულებაც დაწერილია იმავე სამოგადოებრივი ინტერესით და მისდროინდელი ცხოვრების მოვლენებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულებით, რასაც მწერალი თავის მხატვრულ ნაწერებში ესოდენ მკაფიოდ ამჟღავნებს.

აღყაზრების ეთნოგრაფიულ ნარკვევში გადმოცემულია რიგი ფაქტები მოხვეუთა მძიმე ცხოვრებისა; მათი არაადამიანური ჩაგვრისა მეფის მოხელეების, ჩარჩ-ვაჭრებისა და ეკლესიის მსახურთა მიერ. მწერალი ახასიათებს მისდროინდელი მთელი გლეხობის მძიმე მდგომარეობას და იქვე პირდაპირ ასახელებს მჩაგვრელთა იმ წრეს, რომელიც ხალხს ნორმალური შრომისა და ცხოვრების საშუალებას არ აძლევს.

ყაზბეგმა თავის მხატვრულ თხზულებებში მშის სინათლეზე გამოიგანა თავისდროინდელი აღმოსაყლეთ საქართველოს მთიანი რაიონების მშრომელთა ცხოვრება, მათი ყოველდღიური ტანჯვა, ფიქრი და კონკრეტული ფაქტები მხატვრულად განაზოგადა, ქართველი ხალხის საერთო მისწრაფებათა პრიმმაში გადატება და ამით კუთხურ მოელენებს ფართო ეროვნული ხასიათი მიანიჭა.

იმავე 1880 წელს გამოქვეყნდა აღ. ყაზბეგის მოთხრობა „ციკა“. ამ მცირე მოყულობის ნაწარმოებიდან მკითხველს წარმოდგენა ეძლევა მწერლისდროინდელ სოციალურ უსამართლობაზე. ობლობასა და სიღარიბეში გამომზრდილი ციკა ხეში ყველასათვის საყვარელი ახალგზარდაა. იგი პატიოსანი შრომით ოჯახის შესაქმნელად ემზადება, მაგრამ ცხოვრების უკუღმართი პირობების გამო ამას ვერ ახერხებს. ეს პატიოსანი და საქმიანი ახალგზარდა გაქნილი ვაჭრის გეო მინასაშვილისა და მეფის მოხელეთა ვერაგობის მსხვერპლი ხდება.

სახელმწიფო მმართველობისაგან ხალხის შევიწროების მძიმე სურათებია გადმოცემული აღ. ყაზბეგის მოთხრობაში „ელისო“.

ნაწარმოებში პირველი სტრიქონებიდანვე გამოჩნდებიან სამშობლოდან განდევნილი, შორეულ გადასახლებაში გამგზავრებული ჩეჩნები. გადასახლებულია მთელი სოფელი. აქ არიან კაცები, ქალები და ბავშვები. მკითხველზე მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს ვლადიკავკამის მახლობლად მინდორზე შესვენებისათვის დაბანაკებულ მგზავრთა მდგომარეობა. ჯარისკაცებით გარშემორტყმული ბანაკიდან დროდადრო ისმის უსამართლოდ გატანჯულთა გმინვა და ოხერა.

იქვე, ნაწარმოების პირველსავე თავში, მკითხველისათვის ამ ხალხის გადასახლების მიზეზიც ცნობილი ხდება. მწერალი გვეუბნება, მათი ამგვარად დასჯის მიზეზი მხოლოდ ის იყო, რომ „ჩეჩნის მმართველებმა ისურვეს ერთბაშად გამდიდრება, ისურვეს გაუმაძღარი თვალების გაძღობა და მოიწადინეს ჩეჩნელთ მდიდარი მიწების

ხელში ჩაყრა“. ამისათვის მათ საჭიროდ დაინახეს ადგილობრივ მკვიდრთა თავიდან მოშორება და კიდევ მოიშორეს.

გადასახლებულთა ბანაკის საერთო გმინეასა და ოხვრას გამო-
თიშული მოჩანს თექვსმეტი წლის ქალიშვილი „წარმოუთქმელის
სილამაზისა“. ეს არის შამილის სახელგანთქმული ნაიბის ანზორა
ჩერბიეის ქალიშვილი ელისო. იგი ხალხისაგან განმარტოებულა იმი-
სათვის, „რათა მომეტებულად დაჰკვირებოდა თავის მდგომარეობას
და მომეტებულად ეგრძნო თავისი მწუხარება, თავისი უბედურება“.

ელისოს მდგომარეობა განსაკუთრებით მძიმეა იმდენად, რამდე-
ნადაც იგი სამშობლოსთან ერთად შეყვარებულსაც გოვებს. ჩეჩენ
ქალიშვილს გულით უყვარს მოხევე ვაჟია. ელისო ვაჟიასთან შეუღ-
ლებაზე ოცნებობდა და ახლა კი, შექმნილი ვითარების გამო, მასზე
სამუდამოდ უნდა აიღოს ხელი.

ელისოს პიროვნების, მისი ღრმა ადამიანური განცდების წარმო-
ჩენის შემდეგ მოთხრობაში გადმოცემულია მამა-შვილის, ანზორასა
და ელისოს, საუბარი. აქ უკვე მკითხველს წარმოდგენა ეძლევა ან-
ზორა ჩერბიეის როგორც წარსულ ცხოვრებაზე, ისე აწინდელ მდგო-
მარეობაზე.

ანზორა ჩერბიეი, ახალგაზრდობაში შამილის სანაქებო ნაიბი,
მთელს ჩეჩენში სახელგანთქმული ვაჟკაცი იყო. ანზორას გპირობაზე
თანამემამულეები „ლექსს ლექსზედ გამოსთქვამდნენ, ქებას ქებაზე
შეასხამდნენ ხოლმე“.

ანზორა ჩერბიეს ცხოვრების უმეტესი ნაწილი სამშობლოს თა-
ვისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლებში გაუტარებია
და თავისი სამი ვაჟიშვილიც იმავე ბრძოლებისათვის შეუწირავს.

ადრე ვაჟკაცობით განთქმული ანზორა ჩერბიეი, ახლა უკვე
მოხუცებული, თანასოყლელებთან ერთად შორეულ გადასახლებაში
იგზავნება. გადასახლებაში მიემგზავრება აგრეთვე მისი ერთადერთი
ქალიშვილი ელისო.

ანზორა ხალხისაგან განმარტოებულ ქალიშვილს გვერდით
მოუჯდება და მამა-შვილს შორის გულითადი საუბარი იმართება.
მოხუცი მამა, რომელსაც მზე და მთვარე ელისოზე ამოსდის, ქალიშ-
ვილის განჯვას გრძნობს და მთელი არსებით მონდომებულია, რომ
ნაღველი შეუმსუბუქოს.

მამა-შვილის საუბარი არსებითად ელისოსა და ვაჟიას რომანს
შეეხება. ანზორამ ელისოსა და ვაჟიას სიყვარულზე რაღაც უკვე
იცის; „მართალია, ზედმეწევნით არ იყოდა ეს, მაგრამ ეჭვი კი ღიღი
ჰქონდა“.

ეს ეჭვი ანზორა ჩერბიეს კარგა ხნის განმავლობაში გულსა ღრღინის და აწეალებს. მას არ უნდა მისი ქალიშვილი ქრისტიან ქართველს მითხოვდეს. ამ შემთხვევაში ანზორა ჩერბიეი მაჰმადიან მთიელთა საერთო სულისკვეთების გამომხატველია, მოთხრობაში ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ანზორას აზრს გაეიგებდეთ, ნათქვამია, რომ „ელისოს არამც თუ ვაჟიანად ვათხოვების ნებას მისცემდნენ, არამედ ლაპარაკსაც კი ვერავისთან ჰბედავდა ამ საგანზედ... დარწმუნებული იყო, რომ თანამგრძობელს ვერ იპოვიდა თავის მოძმეთა შორის“.

ქართველ და მაჰმადიან მთიელთა შორის უკანასკნელად წარმოშობილი განხეთქილებისა და უნდობლობის გამო ავგორს საჭიროდ დაუნახავს თავისი განმარგება მოეწოდებინა:

„უწინდელს დროში რომ მომხდარიყო ამგვარი შემთხვევა და მაჰმადიანს „მთიელი“ ქრისტიანი შეჰყვარებოდა, მაშინდელს იქაურის ჩვეულებით, სარწმუნოება დამაბრკოლებელ მიზეზად ვერ შეიქმნებოდა იმათ შეერთებისთვის; მაგრამ ეხლა, როდესაც ქართველები, ე. ი. ქრისტიანები „გიუარებს“ ანუ რუსებს წინ მიუძღვოდნენ და გმებს უჩვენებდნენ, როდესაც ისინი გიუარებთან ერთად ებრძოდნენ დამოყვრებულს მეზობლებს, – ეხლა სულ სხვა იყო. ქრისტიანების შემწევობით დაიმორჩილეს „მშიშარა გიუარებმა“ ისინი და ამის შემდეგ რაღა ერთობა შეიძლებოდა ამათ შორის“. მწერალი იქვე დაასკვნის, რომ „ასე კჟიქრობდა, ასე ამბობდა ყოველი ჩეჩნელი“¹.

თანამემამულეთა საერთო აზრისაგან ერთგვარად განსხვავებულია ანზორა ჩერბიეის შეხედულება იმავე საკითხებზე. მისი აზრით, დაპყრობილ „გიუარებს“ ქართველები ზოგი მოგყუებით, სხვადასხვა დაპირებებით, ხოლო ზოგი ძალით გამოჰყავდათ მეგობელი მაჰმადიანი მთიელების წინააღმდეგ.

ანზორა ჩერბიეის შეხედულება ქართველთა და მაჰმადიან მთიელთა ახლანდელ ურთიერთობაზე მწერლის თვალსაზრისის გამომხატველია. იგივე თვალსაზრისი თავს იჩენს „მამის მკვლელში“, როცა იაგო და მისი ძმადნაფიციები შამილს ინახულებენ და ხანგრძლივი გულითადი საუბრის შემდეგ იმამის ლაშქართან ერთად იბრძვიან.

ანზორა ჩერბიეის შეხედულება ქართველთა და მაჰმადიან მთიელთა ურთიერთობაზე საგრძნობლად განსხვავდება თანამემამულეთა საერთო აზრისაგან, მაგრამ იგი „ასე იყო თუ ისე, „გიუარების“ გამარჯვებას მაინც ქართველებს მიაწერდა და ნებაუნებლიე გულით უნდოდა დაშორებოდა მათ“.

¹ ალ. ყაზბეგი, „ელისო“, თავი II.

ანზორასა და ელისოს გულითადი მამაშვილური საუბარი იმ ნიშნით მიპდინარეობს, რომ ანზორას გულით სწადია მისმა ქალიშვილმა მოხევე ვაჟიას სიყვარული გულიდან ამოიღოს. დიახ, იგი ამას ცდილობს, თუმცა შინაგანად ამ განზრახვის სისწორეში დარწმუნებული არაა. მან კარგად იცის, რომ „ჩეჩნელი ძნელად შეიყვარებს, მაგრამ თუ ერთხელ შეიყვარა, იმან არ იცის ნახევრად სიყვარული — ის ამ გრძნობას ეძლევა სულით და გულით“.

იმ დროს, როდესაც მამა-შვილის საუბარი არსებითად ჯერ კიდევ დამთავრებული არაა, მოქმედებაში გამოჩნდება ვაჟია. იგი ანზორასა და ელისოს მიაგნებს გადასახლებულ მგზავრთა ბანაკში. ახლა უკვე ელისოსა და ვაჟიას შეუღლების საკითხი საბოლოოდ უნდა გადაწყდეს. ამ შეხვედრის დროს ანზორა ჩერბიცი თვითონვე დარწმუნდა, რომ მათი დაშორება შეუძლებელი იყო და, „რაოდენიმე ხნის შემდეგ მამა ლოცავდა იმათ და მასუკან პირობასა სდებდნენ, რომ ხვალ ძაუგში გამოეცხადებინათ, რომ ანზორა თავის ქალით აღარ მიდის სტამბოლს: ამის მაგიერად ისინი წავიდოდნენ ვაჟიას სახლში, სადაც ვაჟია იქორწინებდა ელისოსთან და მოხუცი მამა იქ გაატარებდა დანარჩენს სიცოცხლეს“.

როგორც ნაწარმოებიდან ჩანს, სამშობლოდან განდევნილებს უულება ეძლეოდათ გადასახლების ადგილები თვითონვე აერჩიათ. მთავარი იყო, რომ თავიანთი სამკვიდრო დაეგოვებინათ, რადგან მმართველებმა „მოიწადინეს ჩეჩნელთ მდიდარი მიწების ხელში ჩაყრა“. სამშობლოდან გაძევებულნი სად, რომელ ქვეყანაში დაბინადებოდნენ, ჩეჩნელთა მმართველობისათვის ამას უკვე მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა.

ნაწარმოებში მოქმედების განვითარების ახალ საფეხურს ქმნის ვაჟიას მისვლა სახელმწიფო მმართველების ერთ-ერთ წარმომადგენელთან, რომელსაც ანზორა ჩერბიციის თხოვნა უნდა გააგებინოს. მოთხრობაში ვკითხულობთ, რომ ვაჟიას „კარგა ლოდინის შემდეგ „დიდმა ბაგონმა“ ნაჩაღნიკმა ძლივს აღირსა თავისი ხილვა“.

„დიდი ბაგონის“ მოქმედებაში გამოიჩენისთანავე ცნობილი ხდება, რომ მან ადგილობრივ მკვიდრთა ენა არ იცის. მმართველი, რომელიც მასზე მინდობილი რაიონის ცხოვრების კურსში უნდა იყოს და მის ყოველდღიურ ჭირ-ვარამს იცნობდეს, ხალხთან კავშირს თარჯიმანის საშუალებით ამყარებს. კონკრეტულ შემთხვევაში მთავარი ეს არაა, ასე იყო თუ ისე, ვაჟიამ უფროსს ყველაფერი გააგებინა, მაგრამ მმართველმა თხოვნა არ შეიწყინარა და თავმოყვარე ახალგაზრდა მოხევეს სასტიკად გაკიცხა, დაამცირა. გულქვა მმართველმა ვაჟია ასეთი გესლიანი პასუხით გამოისტუმრა:

„მე რომ შემეძლოს, სუყველას, გესმის, სუყველას გადაგასახლებდით, თაივდგან მოგიშორებდით და შენ კი მთხოვ, ვინც ჩაწერილია ისიც გავათავისუფლო?.. წადი, წადი, მომშორდი თაივდგან“.

მკითხველისათვის საეჭვებით გასაგებია, რომ მმართველის ამ პასუხში ანზორა ჩერბივისა და მისი ქალიშვილის ბედი საბოლოოდ გადაწყვეტილია. ისინი მაინცდამაინც ოსმალეთში უნდა გაემგზავრონ; სხვა არჩევანის უფლება მათ უკვე აღარ აქვთ, რადგან მმართველმა საბოლოოდ ასე მოუსურვა.

ეს მკაცრი განაჩენი რომ მმართველის ერთპიროვნული გადაწყვეტილებაა, გარკვევით ჩანს მოთხრობის მომდევნო ნაწილიდან, როდესაც იგივე მოხელე, რამდენიმე საათის შემდეგ, ძაუგის ბოლოში დაბანაკებულ ჩეჩნებს მკაცრად მიმართავს:

„თქვენ თქვენი სურვილით მოიწადინეთ ოსმალეთში გადასახლება და ჩვენც ნება მოგვეცით. ეხლა ჩემს ყურამდის მოაღწია ხმამ, რომ მოგიერთს ისევ დარჩენა მოუწადინია... გიცხადებთ რომ, ვინც ერთხელ ჩაეწერა გადასახლებულთ სიაში, იმისი აქ დარჩენა ყოფილად შეუძლებელია. რომ გაქცევა ვერ გაბელოთ, თქვენი მცველები ერთიორად გავამრავლე და... იყოდეთ, ვინც გაქცევას მოიწადინებს, იმას შეუბრალებლად მოჰკლამენ, აგრე აქვსთ ნაბრძანები“¹.

მმართველის იმავე პასუხმა ცხოვრების გზას ააცდინა ახალგაზრდა მოხევე ვაჟია. სწორედ მმართველის არაადამიანური მოპყრობის შედეგად, თავისი კაცობის ღირსების დასაცავად ყაზახებთან ბრძოლაში, ოცი წლის ახალგაზრდა უკვე კაცნაკლავი გახდა.

ვაჟიას ყაზახებთან შეტაკების შემდეგ ნაწარმოებში თხრობა მეტწილად კვლავ გადასახლებაში მიმავლათა მდგომარეობაზეა გადატანილი. ვლადიკავკაზის ქუჩებში ხალხი ხედავს სამშობლოდან განდევნილთა ურმებს, რომელთა სანახაობა ადამიანს გულს უწერილებს. ურმებს მისდევენ „ფეხშიშველა ბავშვები, რომელთათვისაც სიცხეს და წერილ ქვას, ქვიშაში არეულს, ყავარ-ყავარ დაეხეთქათ გიგეელა ხორცი, შიგ ჩაკედომოდათ მგვერი და წალმა-უკულმა ლურჯად დაეხაზათ“. იქვე ნათქვამია, რომ ხალხი ამ მძიმე სანახაობას გულში ჯოჯოხეთის ცეცხლანთებული შესცქეროდა, „მაგრამ რა იყო იმათ ხელს? რითი შეუმსუბუქებდნენ ვარამს?“

ვაჟია ერთხელ კიდევ შედის გადასახლებულთა ბანაკში, რომელსაც გარს არტყია ჯარისკაცთა ერთიორად გაძლიერებული რაზმი. იგი ანზორასა და ელისოს გამოყვანასაც ახერხებს, მაგრამ

¹ ალ. ყაზბეგი „ელისო“, თავი IV.

გზაში, სოფელ ლარსთან გამაგრებულ ყაზახებთან უთანასწორო ბრძოლაში ისინი იღუპებიან.

* * *

სოციალური შინაარსის შემცველია ალ. ყაზბეგის მოთხრობა „ციკო“. ციკოსა და გუგუას სიყვარულის ფონზე მწერალს გადმოცემული აქვს მისდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების მტკივნეული მოვლენები. ციკოს ოჯახის თავგადასავალში გამოხატულებას პოულობს მშრომელი გლეხობის მიმე მდგომარეობა საზოგადოდ. მამა ქალის ცხოვრებაში არსებული პირობების გამო აბრაგობის გზას დადგომია და ყაზახებთან ბრძოლაში მომკვდარა, ორი ძმა ოსმალებთან ომში დაღუპულა, ხოლო მესამე, ბეგარაზე გაწეული, თოვლში დამარხულა. უკაცოდ დარჩენილი ოჯახი (ციკო თავისი დედითა და ბებიით) მეტად მიმე ყოფამია. ეს ადამიანები ქერის პურიტა და მარილწყალით იკვებებიან.

ნაწარმოებიდან ნათლად იგრძნობა, რომ ეს მიმე მდგომარეობა მხოლოდ ამ ოჯახის ხეიდრი კი არაა, არამედ იგი საერთოა მოსახლეობის დიდი უმრავლესობისათვის. სახელმწიფო მმართველობა ისედაც დაბეჩავებულ გლეხობას კელაე ახალ-ახალი ბეგარითა და გადასასადებით ავიწროებს. სალხისათვის განსაკუთრებით აუტანელია ეგზეკუციები, რომელსაც, როგორც თხზულებიდან ჩანს, მთის სოფლებში ხშირად აყენებდნენ.

სოფლად არსებული ჩავერისა და უსამართლობის შთაბეჭდილებას აძლიერებს მოთხრობაში გამოყვანილი გორჯასპ ლუღუშაურის სახე. მწერალს მოკლედ, მაგრამ დამაჯერებლად აქვს გადმოცემული ლუღუშაურის ცხოვრების გზა და მისი აწინდელი მდგომარეობა. იგი ახლო წარსულში ერთი მოხელის მეძალე ყოფილა, მაგრამ თავისი მოხერხებულობით, ცბიერებითა და ვერაგობით იმდენად გამდიდრებულია და გაძლიერებულია, რომ ახლა მეზობელი მოსევეები თვალში ბუზადაც აღარ უჩანს. მწერალი გვეუბნება, რომ „გორჯასპ შეიქმნა ხვეის ბაგონი და თითონ ისიც კი, რომელსაც გორჯასპ მეძალედაც ჰყავდა, შეიქმნა ამ ბაზიერის ქვეშევრდომი და სხვებისამებრ დაედო მისი ყალანი“.

გორჯასპ ლუღუშაურმა უკანასკნელად გლეხებისათვის სათიბი მიწების წართმევეაც მოინდომა. მან, მმარველთა დახმარებით, საქმის „მოწესრიგებაც“ შეძლო, მაგრამ გლეხობამ მიწა არ დათმო. ამის შედეგად მოხდა ყაზახებისა და გლეხების სამკედრო-სასიცოცხლო შეტაკება, რომელმაც რამდენიმე ადამიანი იმსხვერაპლა.

მკითხველი ნაწარმოების პირველი სტრიქონებიდანვე აშკარა სიძულვილისა და უნდობლობის გრძნობით იმსჭვალება სახელმწი-

ფოტობრივი სისტემის მიმართ, რომელიც ღუღუშაურის ვერაგობას ასე ფართო გასაქანს აძლევს. იგივე გრძნობა კიდევ უფრო ძლიერდება, როდესაც ვიგებთ, რომ ამ საქმის გამო დაპატიმრებული ცხრაშეგი უდანამაშულო გლეხიდან ორი უკვე ჩამოუხრჩვიათ, ხოლო დანარჩენები შორეულ გადასახლებაში გაუგზავნიან.

ალექსანდრე ყაზბეგს, როგორც მწერალს, განსაკუთრებული პოპულარობა რომანებმა მოუხევეჭეს. მისი „ელგუჯა“, „მამის მკვლელი“, „ციცია“, „ხევისბერი გოჩა“, „მოძღვარი“ და „განკიცხული“ საყოველთაოდ ცნობილი თხზულებებია. ამ ფართო გილოებზე მხატვრულად ასახულია ქართველი ხალხის ცხოვრება, მისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა, მისი ჭირ-ვარამი არსებული უსამართლობის პირობებში.

„ელგუჯა“

1881 წელს დაიწერა და იმავე წელს პირველად დაიბეჭდა ალ. ყაზბეგის რომანი „ელგუჯა“. ამ თხზულებამ ადრევე მიიქცია ფართო საზოგადოებრივი ყურადღება. 1884 წელს „ელგუჯა“ ცალკე წიგნად დაიბეჭდა, მაგრამ მეფის ცენზურამ მისი გავრცელების ნებართვა არ გასცა და მთელი გირაჟი გაანადგურა.

„ელგუჯა“ მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულისა და მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგი წლების ისტორიულ ფონზე იშლება. რომანში აშკარაა სიძნელეები, რომელნიც საქართველოში რუსული მმართველობის დამკვიდრებას თან ახლდა. ალექსანდრე ყაზბეგი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოვლენების მხატვრულად განზოგადებისას ისტორიულ სიმართლეს ყოველთვის იცავს და ამდენად მის თხზულებებში გამოსახული ეპოქის საერთო ხასიათის აღდგენაც ხერხდება. ამ თეალსაზრისით „ელგუჯაში“ განსაკუთრებით საყურადღებოა 1804 წლის მთიულეთის ცნობილი აჯანყების რიგი ეპიზოდები.

ნაწარმოებში დაპირისპირებული არიან ერთი მხრივ ელგუჯა, რომლის მხარეზე დგას ხალხი, ხოლო მეორე მხრივ – გაგი ჩოფიკაშვილი, რომელსაც მხარს უჭერენ ოფიციალური დაწესებულებების უსულგულო მოხელეები.

ელგუჯამ გაგი ჩოფიკაშვილის ოჯახიდან ნაყიდი ქალი გაიგაცა. მთაში არსებული წესის მიხედვით ელგუჯას მდგომარეობაში მყოფი პიროვნება ვალდებულია პასუხი აგოს იმის წინაშე, ვისი ოჯახიდანაც ქალი წამოიყვანა. ელგუჯამ გაგი ჩოფიკაშვილს წინადადება შესთავაზა, რომ ხალხის სამუალებით მშვიდობიანად, უსისხლოდ

მორიგებულებიყენენ, მაგრამ გადაგვარებულმა მოხევემ ეს წინადადება არ მიიღო და ელგუჯას მკაცრად დასჯა განიზრახა.

ელგუჯასა და გაგის პირველი დაპირისპირებისთანავე მკითხველი ხედავს ჩოფიკაშვილის გადაგვარებასა და ზნედაცემულობას. ჩოფიკაშვილის ამკარა გადაგვარების მაჩვენებელია მისი საუბარი მარტიასთან.

მარტიამ იყის, რომ ელგუჯამ გაგი ჩოფიკაშვილის წინაშე პასუხი უნდა აგოს. ელგუჯასათვის სამაგიეროს გადახდევინების სურვილი მარტიას ვაგისთან აკავშირებს, მაგრამ ისინი არსებითად განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან იმაში, თუ როგორ და რა გზით აზღვევინონ მოწინააღმდეგეს. მარტია მოითხოვს, რომ ისინი ეკაკაურად შეებრძოლონ ელგუჯას, გაგის კი გადაწყვეტილი აქვს ელგუჯა წამებით მოაკვლევინოს და ამიგომაც უნდა, რომ იგი ყაზახებს ჩაუგდოს ხელში.

მარტია ბევრს ესევეა გაგის, მაგრამ ვერაფერს გახდა, ბოლოს, როცა დარწმუნდა, რომ ჩოფიკაშვილს მამაპაპურ ჩვეულებაზე სამუდამოდ ხელი აულია, გადაწყვიტა ელგუჯას შეერთებოდა და მასთან ერთად ებრძოლა გადაგვარებული მოხევის წინააღმდეგ.

მარტიამ გადაწყვიტა ელგუჯას დახმარებოდა და ასეც მოიქცა. მასთან მივიდა ძმობა შეკრფიყა და დახმარება აღუთქვა. ძმადნაფიცებმა გაგი ჩოფიკაშვილი თავისივე უნამუსობას წააკლეს, მას მურღლად სიკვდილი არგუნეს. გაგის არაადამიანური საქციელის შედეგად მოხდა ცნობილი შეტაკება ნაღვარევთან, რომელმაც იმსხვერპლა ელგუჯას ძმადნაფიცები გიორგი და მარტია. აქედან იწყება ის მძიმე თავგადასავალი, რომელიც ელგუჯამ და მზალმ გადაიტანეს. რომანის მთელ მანძილზე ელგუჯას მხარეზეა ყველა პატიოსანი მთიელი – მოხევე, მთიული თუ სხვები. ისინი ყოველთვის მზად არიან დახმარების ხელი გაწოლონ მას. ელგუჯას მხარეს იჭერს ისეთი ადამიანიც კი, რომელსაც ოფიციალურად მისგან, როგორც გაგი ჩოფიკაშვილის მეკვლელისაგან, სამაგიეროდ სისხლის ძიება ევალება. ეს ადამიანი არის სვიმონ ჩოფიკაშვილი.

სვიმონ ჩოფიკაშვილი ერთი მეტად საინტერესო სახეა ჩვენი მწერლის შემოქმედებაში. სვიმონის პიროვნებაში გაერთიანებულია ზნემაღალი ქართველი მთიელი ადამიანი და ხალხის გონიერი მმართველი. ამ კეთილშობილი ქართველის პიროვნებაში გამოსატყულებას პოულობს თვითონ მწერლის იდეურ-პოლიტიკური შეხედულებანი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა სვიმონ ჩოფიკაშვილის დაპოკიდებულება ალექსანდრე ბატონიშვილთან.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა, რომელიც სათავეში ედგა რუსეთის საწინააღმდეგო მოძრაობას, სვიმონ ჩოფიკაშვილის მიმხრობაც

განიზრახა. მან ჩოფიკაშვილს მოციქულები გაუგზავნა, მხარდაჭერა და დახმარება მოსთხოვა, ხოლო წინააღმდეგ შემთხვევაში ბატონიშვილი სასტიკად იმუქრებოდა. ჩოფიკაშვილმა ბატონიშვილს დახმარებაზე უარით უპასუხა და თანაც თავის მხრივ საყურადღებო რჩევაც შეუთვალა. მოციქული სვიმონ ჩოფიკაშვილს ეკითხება:

„— მამ ბატონიშვილს რა პასუხს უთავლი?

„— ბატონიშვილსა? ჩემგან ხევწნა და მუდარა მოახსენე: მეფეს ნუ ეწინააღმდეგება და საქართველოს ძალას შუაზე ნუ აკოფს... თუ ერთად ვიქნებით, რუსები კიდევე ვერას გვიზამენ, მაგრამ თუ შუა გავიყავით, მაშინ ჩვენი საქმე წასულია!.. ჩაჯიდეს მეფესთან, მოუდგეს გვერდსა და რაიყა რუსებთან პირობები გვაქვს, ისინი აასრულებინოს! თორემ თუ ეგრე მოვიქეციით, ჩვენ ერთმანეთთან ბრძოლაში დავიქანცებით, დავსუსტდებით, და რუსები კი თავიანთ წადილს აასრულებენ... ჩაჯიდეს მეფესთან, ჩა! მეფე ღვთისაგან არის დანიშნული, იმის გულის პასუხს კაცი ვერ მისწვდების“¹.

სვიმონ ჩოფიკაშვილის ამ სიტყვებით გადმოცემულია რომანის ავტორის პოლიტიკური მრწამსი. ალექსანდრე ყაზბეგი გიპური წარმომადგენელია მეცხრამეტე საუკუნის იმ ქართველი ინტელიგენციისა, რომელიც რუს ხალხთან კავშირის აუცილებლობას აღიარებდა, მაგრამ იმავე დროს მეფის რუსეთის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ რეჟიმს კი ებრძოდა. სვიმონ ჩოფიკაშვილი ნაწარმოებში დახასიათებულია როგორც ჭკმმარიგი ქართველი, რომლისთვისაც „თავისუფლება ყველაზე უმაღლესი ჯილდო არის“. ასე იცნობს მას ყველა მთიელი და ამიგომაცაა, რომ მას ხალხი უსმენს, უჯერებს.

სვიმონი ბედმიწევნით იცნობს თავის ხალხს, იცნობს და თავიანთს სცემს მის მაღალ თვისებებს. იგი ხალხური ადათ-წესების ერთგულია იმ დროსაც, როცა უკვე მმართველია და დიდი ძალა-უფლებით სარგებლობს. მაშინ, როდესაც აჯანყებამ იფეთქა და მოსალოდნელი იყო უაზრო სისხლის ღვრა, სვიმონი ხალხთან თვითონ მივიდა, საქმის ნამდვილი ვითარება განუმარტა და ახალდამყარებული მმართველობისადმი მორჩილებისაკენ მოუწოდა.

სვიმონის რჩევა-დარიგებამ კეთილი ნაყოფი გამოიღო: ხალხი უაზრო ხოცვა-ჟლეტას გადაარჩინა. სვიმონ ჩოფიკაშვილი მომხრეა რუსული მართვა-გამგეობისა, მაგრამ იგი წინააღმდეგია იმ არა დამიანური დამოკიდებულებისა, რომელსაც თვითმპყრობელობის მოხელეები თავისუფლებისმოყვარე მთიელების მიმართ იჩენენ. ასეთია, მაგალითად, მისი შეგაკება, ერთ-ერთ ოფიცერთან, რომელმაც ნა-

¹ ალ. ყაზბეგი, „ელგუჯა“, თავი IX.

ცემი და ნაწამები მოხევეები ურემზე დაკრულები მიიყვანა მმართ-
ველის კარზე.

სვიმონ ჩოფიკაშვილის ამაღლებული პიროვნება კიდევ უფრო
მკვეთრად გამოჩნდება ელგუჯასადმი დამოკიდებულების ფონზე. მას
ორმაგი საფუძველი აქვს იმისათვის, რომ ელგუჯას სიცოცხლე არ
დაზოგოს. ერთი ის, რომ იგი მმართველია და მეორე ის, რომ მან
გაგი ჩოფიკაშვილის სისხლი უნდა იძიოს. მიუხედავად ყოველივე
ამისა სვიმონი ელგუჯას სიცოცხლეს უფრთხილდება და იცავს.

სვიმონ ჩოფიკაშვილი დიდი თანამდებობის პირია, მაგრამ ეს
გარემოება მას ხელს არ უშლის, რომ იყოს გულისხმიერი ადამიანი,
მემოზლისა და თავისიანის გამგანი. იგი არსად, არც ერთ შემთხვე-
ვაში თანამდებობრივი მდგომარეობით არ სარგებლობს.

სვიმონ ჩოფიკაშვილმა ელგუჯასთან თავისი სადავო საქმეც
თემს გაარჩევინა. იგი სიჭყვის შეუბრუნებლად დაემორჩილა თემის
გადაწყვეტილებას. იმავე თემის, ხალხის თხოვნით მან ელგუჯა შეი-
რიგა და შეითვისა კიდევ. სვიმონის პიროვნებას ერთხელ კიდევ
შუქს ჰყენს მისი მიმართვა ხალხისადმი იმ მომენტში, როცა იგი ელ-
გუჯას შეირიგებს:

ჩემი საქმე თქვენ მოგანდევით, თქვენ გადასწყვიტეთ და მეც
დაგმორჩილებით... გახსოვდეთ, რომ თემის სურვილი, – უფლის
სურვილია... მე მომხედეთ და ხალხის სურვილს თქვენც ასე ადას-
რულებდეთ... ამასვე ანდერძად დაუგდებდეთ თქვენს შვილებსაო.

სვიმონ ჩოფიკაშვილის პიროვნებაში განსახიერებულია, თემის
ერთგული და ხალხისათვის თავდადებული ადამიანი. იმ დროს, რო-
დესაც სვიმონი ავადმყოფის სარეცელს არის მიკრული, მას თავს
დაადგება ხევის ახალი მმართველი. სვიმონს ბრალად სდებენ, რომ
იგი ხალხს მეტისმეტად მფარველობდა. ახალი მმართველი იმუქრება,
რომ სასტიკად დასჯის ხალხს. უფროსის ეს მუქარა სვიმონ ჩოფიკაშ-
ვილს საკუთარ ტკივილებს ავიწყებს. მომაკვდავი კაცი უკანასკნელ
ძალას იკრებს და გულქვა მმართველს ხალხის გადარჩენას
შესთხოვს.

სვიმონ ჩოფიკაშვილის კაცური კაცობით არის გაპირობებული
ის ფაქტი, რომ იგი ხალხის სიყვარულით არის გარემოცული მთელს
ცხოვრებაში, ხოლო მისი გარდაცვალება საყოველთაო გლოვის ხა-
სიათს იღებს. ჩოფიკაშვილის ადამიანური დამოკიდებულება თანამე-
მამულეებისადმი ბუნებრივად იწვევს უნდობლობისა და მიზღის
გრძნობას ერთეული, გულნამცეცა ქართველებისადმი, რომელნიც
სამსახურში შესვლის შემდეგ თავიანთი გუშინდელი მემოზლისა და
მეგობრის მჩაგვრელებად ქცეულან.

„ელგუჯას“ გმირთა შორის საინტერესოა მათია ნადიბაიძე. მათია გრაგიკული პიროვნებაა, ხოლო ეს გრაგედია მისივე მაღალი ადამიანური თვისებებით არის გაპირობებული. იგი ელგუჯას გასაჭირში მყოფს დაუძმობილდა და ბოლომდე მისთვის თავდადებული მეგობარია. იმავე დროს მას მზალყო უყვარს იმდენად ძლიერად, რომ ამ გრძნობისაგან თავის დაღწევა ვერ მოუხერხებია. მათიას პიროვნებაში ერთმანეთს ებრძვის მზალსადმი უანგარო სიყვარულის გრძნობა და ელგუჯას მიმართ ძმადნაფიცის მოვალეობის მაღალი გრძნობა:

„იმასა სტანჯაედა გრძნობა, რომელიც ცეცხლსავეთ უვლიდა გულში და რომლის მოშორებაც უნდოდა, მაგრამ ძალა აღარ სწვდებოდა. ყოველი იმის სხეული, ყოველი ასო, ყოველი ნიჭი მზალს შეეპყრო, დაემორჩილებინა და თავის დასხნის მხოლოდ მომეგებული წვალება-ლა იყო. ერთი ამრი-ლა უმაგრებდა გულს და ეს ამრი იყო ძმადნაფიცის წინაშე მოვალეობა, მაგრამ, ვინ იცის, დიდხანს შეიძლება ამით ბრძოლას?“¹

მათია ასეთი განჯეა-წვალებით ცხოვრობს ნაწარმოების პირველი ნაწილებიდან ვიდრე უკანასკნელ სტრიქონებამდე. მის თავგადასაყვალში მთელი რიგი მომენტებია, როცა იგი სიყვარულის გრძნობისაგან თავის დაღწევას ცდილობს, მაგრამ ვერა და ვერ მოუხერხებია.

მათიას წადილი სიყვარულის გრძნობისგან განთავისუფლებისათვის ბუნებრივად გვაგონებს ხევისბერი გოჩას ონისეს. საზოგადოდ, ამ ორ გმირს შორის ბევრი რამ არის საერთო, მაგრამ მათიას მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმეა. ონისეს ერთი თანამგრძნობი მაინც ჰყავს ძიძიას სახით, მათია ამასაც მოკლებულია. მის მიმართ მზალყო გულგრილია. მართალია, ქალის ქცევა თავისთავად სრულიად ნორმალურია, მაგრამ შეყვარებულ ვაჟკაცს ამგვარი ქცევაც განჯეა-წვალებას უორკეცებს.

მათიას გრაგედია უმაღლეს საფეხურს აღწევს მისი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებში, როდესაც იგი „გაბრაბებულის ხარხარით კარებისაკენ გაქანდა“, თითქოს ელგუჯას მოსაკლავად, მაგრამ სინამდვილეში მეფის ყაზახების წინაშე აღმოჩნდა. მთიელ ვაჟკაცს, მიუხედავად მძიმე შინაგანი ადამიანური განცდებისა, ელგუჯასთან ურთიერთობაში მეგობრობის იდეალისათვის არასოდეს უღალატებია და ბოლოს, მან თავისი სიცოცხლეც ძმადნაფიცის მგრებთან ბრძოლაში დაასრულა.

¹ ალ.ყაზბეგი. „ელგუჯა“, თავი XIV.

რომანის ძირითადი თემაა ელგუჯას ცხოვრების ისტორია. ელგუჯა, რომელიც არის ფიზიკურად ჯანსაღი, პატიოსანი და მშრომელი ახალგაზრდა, მთელი არსებით მონდომებულია იყოს ღირსეული წევრი საზოგადოებისა, კოლექტივისა, რომელშიც იგი დაიბადა და ცხოვრობს. ელგუჯას, მისგან დამოუკიდებელი მიზეზის გამო, წინ ეღობებიან სიძნელები, რომელთა გადალახვა განსაკუთრებულ ძალასა და ენერჯიას მოითხოვს. მას უპირისპირდება ახალ პირობებში გაძლიერებული და გადაგვარებული გაგი ჩოფიკაშვილი, რომელსაც მხარს უჭერს მმართველობის მთელი სისტემა. ელგუჯას თავგადასავალი მკითხველს წარმოდგენას აძლევს ეპოქაზე, რომელშიც ეს კაცი ცხოვრობს.

თხზულების ძირითადი კვანძი ინასკეება იმ მომენტში, როცა ელგუჯა გაგი ჩოფიკაშვილის ოჯახიდან მზალს იგაცეხს. რომანის მესამე თავში უკვე ნათქვამია, რომ ელგუჯას „გადაეწყვიტა ადვილად არავეისთვის დაენებებინა თავისი მშვენიერი მზალო და, თუ გზაში ვინმე გადაეღობებოდა, მაშინ იაფად არ დაესეა ეს თავხედობა“. მეოთხე თავის დასასრულ სტრიქონებში, როდესაც ელგუჯა და მისი ძმადნაფიცები თავდაცვის მიზნით, სისხლისმღერელი შეტაკებისათვის მზად არიან, რომანის ძირითადი კვანძი უკვე საბოლოოდ განასკულია.

რომანის მეხუთე თავიდან მოქმედება უწყვეტი თანამიმდევრობით ვითარდება და აღმავლობის გზით მიდის. მეშვიდე თავიდან, ნაღვარევთან შეტაკების შემდეგ, ნაწარმოებში გადმოცემულია მზალოს, ჯაჯალას, სვიმონ ჩოფიკაშვილისა და მათია ნადიბაიძის ცხოვრების საინტერესო ეპიზოდები. ელგუჯა კარგა ხნის განმავლობაში უშუალოდ მოქმედებაში არ მოჩანს. იგი დაჭრილი თავს აფარებს ჯერ ქიშპარიანთ-კარს მთიულ ნინიას სახლში, ხოლო შემდეგ თუშებში – ხარანაულების ოჯახში. მიუხედავად ამისა, ელგუჯა, როგორც მთავარი გმირი, კვლავ ყურადღების ცენტრშია. ნაწარმოებში თხრობა იმგვარად მიმდინარეობს, რომ ყველა პერსონაჟის მდგომარეობა და თავგადასავალი საბოლოოდ მაინც ელგუჯას პიროვნებას უკავშირდება.

რომანში მოქმედების აღმავლობის თვალსაზრისით რამდენიმე მომენტია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი. პირველი ეს არის ელგუჯასთან მათია ნადიბაიძის დამეგობრება. იმის შემდეგ, რაც შეყვარებულ მოხვევს გიორგი და მარგია მოუკლეს, მათია ერთადერთი აღამიანია, რომელთანაც ელგუჯა მინდობილია და რომელზედაც მთელს იმედებს ამყარებს. მათიას საშუალებით ელგუჯა, ჯერ ერთი, კავშირს ამყარებს მზალოსთან, და მეორე – სვიმონ ჩოფიკაშვილის

ცხოვრებისა და საქმიანობის კურსშიცაა. ეს უბრალო ცნობისმოყვარეობა კი არაა, არამედ არსებითი მნიშვნელობის ფაქტორებისა გმირის შემდგომი საქმიანობისათვის.

მოქმედების შემდგომი აღმავლობის საფეხურია სვიმონ ჩოფიკაშვილისა და მათია ნადიბაიძის ძმადგაფიცვის ფაქტი, რაც ნაწარმოების მეთხუთმეტე თავშია გადმოცემული. სვიმონისა და მათიას საუბარში, რომელიც წინ უსწრებს ძმადმეუფიყვას, მკითხველისათვის ცნობილი ხდება, რომ ხევ-მთიულეთის მმართველი ელგუჯას ეზმარება, უსამართლოდ ღვენილ მოხვევს შორიდან მფარველობს. ჩოფიკაშვილის პიროვნების ამგვარად შეცნობამ განსაზღვრა ისიც, რომ მათია დათანხმდა მასთან იასაულად დამდგარიყო. იასაულობა მხოლოდ გარეგნული საფარველია სვიმონისა და მათიას ურთიერთობისათვის, რომელნიც უკვე ძმადნაფიცები არიან.

მათია მხოლოდ იმის შემდეგ დაუძმობილდა სვიმონ ჩოფიკაშვილს, როცა დარწმუნდა, რომ მმართველი ელგუჯას მფარველობდა, მისი ბედნიერებისათვის ზრუნაედა. სვიმონისა და მათიას ძმადგაფიცვის პირველი შედეგი ის იყო, რომ ელგუჯამ მშალო გაიტაცა და ოჯახი შექმნა. რომანის მეჩვიდმეტე თავში ვკითხულობთ, რომ მშალოს მოტაცებისათვის სვიმონს განსაკუთრებით ყურადღება არ მიუქცევია და თითონ მღვეარი, რომელიც გამოუყენა, ხალხის თვალად იყო გაგზავნილი და ამისთვის მღვერის მოთაქედ მათია დაენიშნა. ეჭვი არ იყო, რომ მათია ელგუჯას უეჭველად შემწეობას მისცემდა.

დრო გადის. ელგუჯა, უკვე ცოლშვილიანი, ხარანაულებისა ცხოვრობს. რაღა თქმა უნდა, ელგუჯას ოჯახის ამყამინდელი ყოფა, მართალია, მშობლიურ თემს მოწყვეტილი, მაგრამ მაინც მშვიდობიანი ყოფა სვიმონისა და მათიას მზრუნველობის შედეგია.

დასასრულ, რომანში მოქმედების განვითარება უმაღლეს საფეხურს აღწევს ოცდამესამე თავში, რომელშიც გადმოცემულია მეზობლების მიერ ელგუჯას მიყენა ჩოფიკაშვილის ოჯახში და ქეთევანისა და სვიმონისაგან მისი შვილად აღიარება. თუ აქამდე სვიმონი ელგუჯას სამართლიან ბრძოლას შორიდან მხარს უჭერდა, ახლა ისინი უკვე ერთიანდებიან, როგორც არსებული უსამართლობით ერთნაირად უკმაყოფილო ადამიანები.

იმავე ნაწილში რომანის ძირითადი კვანძიც იხსნება. სვიმონ ჩოფიკაშვილის ადგილას ახალი მმართველის მოსვლა და მისი პირველი მკაცრი განკარგულებანი თხზულების ფაქტიურ დასასრულს წარმოადგენს. ჩოფიკაშვილის გარდაცვალება, ელგუჯას უკანასკნელი გაბრძოლება და მისი მოკვლა ნაწარმოების ბუნებრივი ფინალია.

„მამის მკვლეელი“

ალექსანდრე ყაზბეგის რომანი „მამის მკვლეელი“ თვითმპყრობელობის სახელმწიფო აპარატისა და გადაგვარებული ქართველების წინააღმდეგ ბრძოლის ფონზე იშლება. თხზულებაში თავიდანვე ყალიბდება მოქმედ პირთა ორი ძირითადი ბანაკი: ერთია ვირგოლა, რომელსაც მურგს უმაგრებენ ოფიციალური ხელისუფლების მოხელეები, ხოლო მეორე მხრივ – იავო და მისი ძმადნაფიცები, რომლებიც ხალხის მუდმივი მხარდაჭერით არიან გარემოცულნი.

ალექსანდრე ყაზბეგმა თავის მთელ რიგ თხზულებებში არსებული უსამართლობისაგან ხალხის ჩაგვრისა და შევიწროების ფართო სურათები გადაგვიშალა, მაგრამ „მამის მკვლეელი“ მაინც გამოირჩევა მოვლენათა სიუხვით და გმირთა სიმრავლით. ნაწარმოებში, გლახა გელაშვილის თავგადასაველიდან მოყოლებული, გადმოცემულია ხალხის ფართო მასების ცხოვრება თვითმპყრობელური რეჟიმის პირობებში.

„მამის მკვლეელი“ განსაკუთრებით გამოირჩევა სცენებისა და სურათების სიმრავლით. ეს სცენები და სურათები ისე ბუნებრივად არიან დაკავშირებულნი, რომ მათი ერთმანეთისაგან დაშორება შეუძლებელია. ეს მიმზიდველი თხრობა მთლიანად დაკავშირებულია ძირითადი ამბის განვითარებასთან, ძირითადი ამბავი კი ნუნუს ცხოვრების ისტორიაა.

რომანში პირველად ვეცნობით გლახა გელაშვილის თავგადასავალს. გლახას სახით დახატულია გმირი ვაჟკაცი, რომელსაც უსამართლობასთან ბრძოლაში საკუთარი ადამიანური ღირსება დაუცავს. საკმარისია გონების თვალთ დაეკვირდეთ გლახას იმ მომენტში, როცა იგი ფანდურს აიღებს, დაუკრავს და დაამლერებს, რომ წარმოგვიდგეს რაღაც განსაკუთრებით დიდებული სურათი. მშობლიურ მიწა-წყალს მონატრებული ადამიანი ხალხურ სავაჟკაცო სიმღერებში პოულობს სულის სიმშვიდეს. სიმღერის ტექსტი ასე იკითხება:

როსტომ თქვა: მიწა რბილია,
სიკყვას მით უნდა რბილობა;
ვაჟკაცს რომ გაჰკირღების,
მაშინის უნდა ცდილობა.
როსტომ თქვა: ერთი არა სჯობს
ამ ჩემსა მოგონებასა:
ერთხელ სჯობია სიკვდილი
სულ მუდამ დაღონებასა!..

გლახას თავგადასავლის გაცნობით წარმოდგენა გვეძლევა საერთოდ იმდროინდელ საზოგადოებრივ უკულმართობაზე. იგი როგორც მალეით მოსულა, ისევე მალეით შორდება თავის მიწა-წყალს. გლახას წასვლის ისტორიასთან უშუალოდ არის დაკავშირებული მისი ერთადერთი ქალიშვილის ნუნუს რომანის დასაწყისი.

ნუნუ შეყვარებულია ახალგაზრდა მოხევე იაგო გოგობაიძეზე, რომელსაც თანამემამულეები „ხევის თვალს“ უწოდებენ. ნუნუსა და იაგოს სიყვარული სპეცაკი და უანგაროა. ისინი გულწრფელად და მთელი გატაცებით ემზადებიან პაგიოსანი, შრომითი ოჯახის შესაქმნელად. ქალ-ვაჟის კეთილშობილურ სამზადისს წინ გადაეღობება დიამბეგის იასაული, გადაგვარებული და გარყვნილი გირგოლა.

გირგოლას ნუნუ მოსწონს, მაგრამ ოფიციალურად შერთვა არ შეუძლია, რადგან თვითონ ცოლშვილიანია. მართალია, იგი მისივე მიზეზით, ძალზე მოუწესრიგებელი ოჯახისა, მაგრამ მაინც ოჯახის პაგრონია. ამიგომაც მას განზრახული აქვს ნუნუ რძალად მიიყვანოს, ფორმალურად ჯვარი დასწეროს თავის მახინჯ ძმაზე და ფაქტიურად ქალი თვითონ დაისაკუთროს. „ჩემი ძმა მე ვერ მომშორდება და იმას კი – ჯვარდაწერილი ცოლი“, – ასეთია გადაწყვეტილება, რომლითაც გირგოლა მოქმედებს.

აგორის თხზულებებში ქალებს ვხვდებით როგორც დიდი ბრძოლების გზაზე, ისე ჩვეულებრივ ყოფა-ცხოვრებაში. ჩვეულებრივი ცხოვრების ფონზეა დახატული სვიმონ ჩოფიკაშვილის ცოლი ქეთევანი. იგი ნაწარმოებში მხოლოდ ორიოდე მომენტში გამოჩნდება, მაგრამ მის სახეში ნათლად შეიყნობა კეთილშობილი მანდილოსანი – ცოლი და დედა. შთაბეჭდავია ქეთევანის მიერ ელგუჯას დაშვილობილება და აეადმყოფ სვიმონის საწოლთან მიყვანა დასალოცავად. ასევე ჩვეულებრივი ცხოვრების ფონზეა წარმოდგენილი მწვემადალი ქართველი დედა ჯათია, რომელიც მზად არის თემისაგან მოკვეთილი, უთვისტომოდ დარჩენილი მაცვალა შინ წაიყვანოს და შეიფაროს.

ეს კეთილშობილი დედები მწერლის მიერ მეტად გულთბილად არიან დახატულნი, მაგრამ ალ. ყაზბეგის კალამი არა ნაკლებ ძლიერია იმ დროს, როდესაც იგი ავსა და ანგარებიან ქალებს ხატავს. ასეთია „მამის მკვლელში“ მახია, რომელმაც, არსებითად რომ ითქვას, ნუნუ გირგოლას მიჰყიდა. ასეთივეა „განკიცხულში“ გამოყვანილი სოფიო, რომელიც ახალგაზრდა რძალს იმისათვის ღუპავს, რომ თავისი უხასიათო ძმის პორფირის სიმდიდრე თვითონ ფლანგოს.

საზოგადოდ რომ ითქვას, ალექსანდრე ყაზბეგის ქალთა გალერეაში წინა პლანზე არიან ის ქალები, რომელნიც თავიანთი ადამიან-

ნური ღირსების დასაცავად იბრძვიან. ამ ქალების მძიმე მდგომარეობა და მათი თავგანწირვა მიზნის მისაღწევად ხშირ შემთხვევაში იმავე რომანებიდან ცნობილ გმირ მამაკაცთა ბრძოლის დონემდე მალღდება. საქმის საერთო ვითარებას ვერ ცვლის ის გარემოება, რომ საბოლოოდ ეს ქალები იღუპებიან. ისინი თავიანთი ადამიანური უფლებისათვის თანამიმდევრული ბრძოლით მკიხველის მხარდაჭერას იმსახურებენ მუდამ და ყოველთვის.

ალ.ყაზბეგის რომანებში გამოხატულ ქალთა შორის ნუნუ ყველაზე რთული და მძიმე თავგადასავლის მქონე გმირია. მშობლიურ ალერსს მოკლებული, ანგარებიანი ბიკოლას ხელქვეით გატარებული ბავშვობიდან იმ საშინელ ცილისწამებამდე, როცა მამის მკვლელად იქნა გამოცხადებული. ნუნუს ცხოვრება თავიდან ბოლომდე დიდი სიძნელებით ხასიათდება, მაგრამ იგი მაინც მტკიცე და გაუტეხელია მიზნისათვის ბრძოლაში. იმავე დროს ნუნუ გრაგიკული პიროვნებაა. იგი კეთილშობილური გრაგიკული ქალის ყველაზე სრულყოფილი სახეა ახალ ქართულ ლიტერატურაში.

ნუნუს მძიმე მდგომარეობაზე შთაბეჭდილება იქმნება მოქმედებაში მისი გამოჩენისთანავე. მამის შინ არ დახვედრის გამო მწვავე განცდები იმის მაუწყებელია, რომ ნუნუს მისთვის რაღაც უნდა ეთხოვა, მისგან რაღაც მხარდაჭერას საჭიროებდა. გლახას ნაადრევად წასვლის გამო ქალიშვილმა საუბარი ვერ მოახერხა და, ბუნებრივია, იგი ესოდენ სასოწარკვეთილი მოჩანს. ნუნუმ უკვე იცის, რომ იაგოზე ვათხოვების ნებას არ აძლევენ და იგულისხმება, მამის დახმარება ამისათვის ესაჭიროებოდა. ბიძა და ბიკოლა სხვაზე ვათხოვებას უპირებენ ნუნუს. ქალი უპირისპირდება ბიძამისს, მახიას და გადაწყვეტილი აქვს მისთხოვდეს მხოლოდ იაგო გოგობაიძეს, რომელიც მას უყვარს. ეს უკვე დასაწყისია იმ რთული წინააღმდეგობებისა, რომელიც ნაწარმოებს ბოლომდე გასდევს. მესამე თავიდან, როდესაც მოქმედებაში გამოჩნდება გირგოლა, სიტუაცია კიდევ უფრო იძაბება, ხოლო მეხუთე თავში, ნუნუსა და იაგოს საუბარში, რომანის ძირითადი კვანძი საბოლოოდ ინასკვება.

ქალ-ვაკი მტკიცედ შეთანხმდნენ, რომ სიძნელების წინაშე უკან არ დაიხიონ, შეუღლდნენ და ოჯახი შექმნან. ამ გადაწყვეტილებით ისინი ერთმანეთს დაშორდნენ.

სწორედ ამ გადაწყვეტილება-ფიცის შესრულების სურვილი ამოქმედებს ნუნუს თავისი ცხოვრების ვრცელსა და ძნელ გზაზე, რომელსაც ნაწარმოებიდან ვეცნობით.

გირგოლამ ცილისწამებით დააპატიმრებინა უდანაშაულო იაგო, ხოლო ანგარებიანი და გაუტანელი მახიას ხელშეწყობით ნუნუ გაი-

ტაცა. „იმავე საღამოს, იმის მიუხედავად, რომ ნუნუ ხმამაღლა უარს ამბობდა თავის გათხოვებაზედ, იბრძოდა და არა დგებოდა, სოფელ ხ. საყდარში ღვთაება ნუნუ და ნინია ძალად შეაუღლა იმ უღლით, რომლიდგანაც დაშორება ხალხის ხელში აღარ იყო“¹.

აქედან იწყება ნუნუს განჯეა-წამება, რომელიც ნაწარმოების უკანასკნელ სტრიქონებში მთავრდება. ჯვრისწერის დღიდან მოყოლებული ნუნუს თავგადასავალი ჭეშმარიტად მძიმე მთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე. საკმარისია გაეისხენოთ ნუნუს წამება არშის ციხეში, სადაც ვაგაკების პირველ დღეებში გირგოლას ჰყავს გადაშალული. ან კიდევ ის ეპიზოდი, როდესაც მრავალ საგანჯველს გამოვლილი ქალი ხელებგაკრული, მშიერი და მწყურვალე იმავე გირგოლას სახლში ჰყავს გამომწყვდეული.

ნუნუს ცხოვრების ამ პერიოდში მხოლოდ ორიოდე დღეა, როდესაც იგი იავოსთან ერთად არის, ბედნიერია. ასეთია მეხვედრა დათვიას გყეში, როდესაც იავო ნუნუს აუცილებელი დაღუპვისაგან იხსნის და ისინი, სრულიად მოულოდნელად, ერთად აღმოჩნდებიან. ქალის ეს ბედნიერება მეგისმეტად ხანმოკლეა და მისი საერთო ყოფა კი მუდმივი განჯვით, წვალებითა და უბედურებით ხასიათდება.

ნუნუს ხანგრძლივი განჯეა-წამება იმით მთავრდება, რომ მას საკუთარი მამის მოკვლას დააბრალებენ და ციმბირში გაგზავნას გადაუწყვეტენ.

ვლადიკაევკამის ბაზარში ფიცრის ესტრადაზე აღმართულია აჭრელებული ბოძი წარწერით „სამარცხენო ბოძი“. გამოჩნდება „პოვოსკა“, რომელმაც უკულმა მის ქალი პაგიმრის განისამოსით. ქალს გულზე მიკრული აქვს ფიცარი, ფიცარზე წარწერაა „მამის მკვლელი!“ რომანში ვკითხულობთ:

„ჯალათი, პირუტყულის და მოღიმარის სახით, გვერდს უჯდა და ეოხუნჯებოდა ქალს.“

„პოვოსკა“ გაჩერდა ესტრადას წინ და ქალი ჩამოათრიეს, რადგანაც სიარულის თავი აღარაა ჰქონდა, აიყვანეს ესტრადაზედ და ისე მიაკრეს ბოძს, რომ ბეზედ მდგომს ესმავსებოდა“.

ბოძზე მიკრულ ნუნუსთან მიდის მღვდელი, რათა გაციმბირების წინ აღსარება ათქმევინოს. მრავალგანჯული ქალი უკანასკნელ ძალას მოიკრებს და ამბობს აღსარებას, რომლითაც წუთისოფელს ეთხოვება. ნუნუს მიერ ამ დროს წარმოთქმული სიტყვები აღსარება კი არა – ფიცია და საფიცარი კი ორი რამ მისთვის ყველაზე უძვირფასესი: თავისი საკუთარი ნამუსი და იავოს სული.

¹ ალ. ყაზბეგი, „მამის მკვლელი“, ნაწილი I, თავი XI.

„ – ჯვარი მომეც. – მიუშვირა იმან ხელები.

„მღვდელმა მიაწოდა ჯვარი და ნუნუს რაღაც ცეცხლით თვალები აენტო; ის მისწვდა ჯვარს, მიიკრა გუჩებზედ და საკმაოდ მაღლა, თუმცა ხმის კანკალით, წარმოსთქვა მღვდარების ურქვევით:

„ – ვფიცავ გულთამხილავს ზეციერს მამას, ვფიცავ ამ წმინდა ჯვარცმას, ვფიცავ ჩემს ნამუსს, ვფიცავ იაგოს სულს, – მე დამნაშავე არა ვარ!“

ასეთი იყო ნუნუს საბოლოო მიმართვა ღვთისა და კაცთადმი. უკანასკნელი ღღის მღვლევარებით მრავალგზის წამებული ქალის შესაძლებლობაც ამოიწურა და იგი ბოძებზე მიკრული გარდაიცვალა. მღვდელმა მიაშველა ხელი, რათა ჯვარი ძირს არ დაეცემულიყო. ის დააქერდა საცოდავს წამებულს და მთრთოლარე ხმით წარმოსთქვა: „განუსვენე, უფალო, მხევეალსა ამას შენსა!“ გადიწერა პირ-ჯვარი და მოშორდა“.

ნუნუს, როგორც საკუთარი ადამიანური ღირსების დასაცავად მებრძოლ პიროვნებას, პირველი მახია უპირისპირდება. მისი მამოძრავებელი ანგარებაა. ნუნუს გირგოლას ძმაზე გათხოვებით მახიას ოჯახს რჩება გლახა გელაშვილის კუთვნილი ქონება და სასიძოს მიერ მოგანილი ურვადი, რომელიც, როგორც ჩანს, საკმარისად ღირებულია.

მახია ერთგვარი წინა კაცია, რომელსაც შემდეგ ნაწარმოებში შემოყავს დიამბევის იასაული გირგოლა.

რომანის მეორე ნაწილის დასაწყისში გირგოლას პიროვნულ თვისებებზე ნათქვამია: ის ღონიერი, ძლიერი, მხარბუქგადგმული, იყო ჯიუცი და შეუპოვარი. იმისი გაქვავებული გული, რაკი ერთხელ მოიწადინებდა რასმე, საშუალებას აღარ დაერიდებოდა იმის აღსასრულებლად, ვეღარც ხვეწნა, ვეღარც მწუხარება, ვეღარც ცრემლები შეაყენებდნენო.

აღყაზბევის რომანების უარყოფითი პერსონაჟებიდან გირგოლა თავისი ვერაგობით ყველასაგან გამოირჩევა. მოულოდნელი არაა, რომ ამ გარეწართან ბრძოლაში იღუპებიან ცხოვრებაში ჯერ კიდევ გამოუცდელი, სიცოცხლეს მოწყურებული ახალგაზრდა ქალ-ვაჟი ნუნუ და იაგო.

ბოროტების გრძელ გზაზე გირგოლას უმთავრესად ერთი გრძნობა ამოქმედებს. ეს არის დაუკმაყოფილებელი წადილი შურისძიებისა. ნუნუსაგან დაწუნებულმა გირგოლამ უარი თქვა თემზე, ხალხზე, თავისიანზე; ხელი აიღო ვაჟკაცურ თავმოყვარეობაზე

¹ აღ.ყაზბეგი, „მამის მკვლელი“, ნაწილი III, თავი XVI.

და მუცელზე ხოხვით ემსახურება თანამდებობის პირებს. სამაგიეროდ იგი მმართველობისაგან მხარდაჭერითა და დახმარებით სარგებლობს ნუნუსა და იაგოს წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ალ.ყაზბეგის დადებით გმირებს ხალხი ყოველთვის გვერდში უდგას. მკითხველი სიამოვნებით ეცნობა „მამის მკვლელის“ იმ ადგილს, რომელშიც მოთხრობილია კობასა და თორდას მიერ ანანურის ციხიდან იაგოს გამოყვანა. ასევე კმაყოფილებს მომგვრელია ის სურათი, როდესაც ჯღუნა შიმშილით წამებულ ნუნუს ჯერ სასმელსაჭმელს აწვდის და შემდეგ ჩუმად შეაჭრის თოკს, რომლითაც იგი გირგოლას ბოძზე მიკრული ჰყავს.

ხალხის შეგნების, მისი პირისა და ნამუსის გამომხატველნი არიან კობა, თორდა, ჯღუნა, ვეფხვია, შიოლა, ფარჩო და სხვა.

გარდა ერთეული ადამიანებისაგან დახმარებისა, მწერალს თხზულებაში მოცემული აქვს მთელი რიგი შემთხვევები, როცა იაგოს მხარს უჭერს და იცავს ხალხი საზოგადოდ. ამ მხრივ დამახასიათებელია სარქალ შიოლას დამოკიდებულება გირგოლასადმი. შიოლამ, რომლის პიროვნებაშიც ქართველი გლეხკაცის საუკეთესო თვისებებია ხორცმცხხმული, იაგოს შესაპყრობად დახმარებაზე გირგოლას მგკიცე უარით უპასუხა. მან ღიაბეგის იასაულს „ემშაქის მუშა“ უწოდა და თანაც დაუფარავად უთხრა, რომ იგი იაგოს უყურებს როგორც მოძმესა და მეგობარს და მას არასოდეს არ უღალატებს.

გირგოლამ შიოლას დაჰაგიმრება მოინდომა. გაიმართა ხელჩართული ბრძოლა ყაზახებსა და მწყემსებს შორის. ბრძოლა მწყემსების გამარჯვებით დამთავრდა.

შიოლასა და მწყემსების დამოკიდებულება იაგოსადმი ტიპური გამოვლინებაა ხალხის მხარდაჭერისა უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი ადამიანებისადმი. ამგვარი მხარდაჭერით სარგებლობენ ყოველთვის კობა, ელგუჯა, მათია, მოძღვარი ონოფრე და სხვა გმირები.

მეფის თვითმპყრობელობის მოხელეებისა და გადაგვარებული ერთეული მთიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში მკითხველს ბუნებრივად ექმნება წარმოდგენა მთიელ ქართველთა გრადიციულ ცხოვრებაზე. მწერალმა ისინი დაახასიათა როგორც მშრომელი, თავისუფლებისმოყვარე, მეგობრობაში გამგანი და საკუთარი კაცური ღირსების დამცველი ადამიანები. ისინი ასეთად მოჩანან ყოველდღიურ ცხოვრებასა და მოქმედებაში. ამის წყალობითაა, რომ მწერალი ხალხის გრადიციული ცხოვრების გადმოცემისას ყველგან და ყოველთვის დამაჯერებელია.

მწერალი ამკარად გვეუბნება, რომ ხალხს დაკარგული აქვს ყოველგვარი ნდობა სახელმწიფო აპარატისადმი. მისი ყოველი მოხელის გამოჩენა საზოგადოებაში, სოფელში ხალხის შეძრწუნებას იწვევს. ყოველი მათგანი ზიზღისა და შურის აღმძვრელია ქართველ მთიელში. ყაზბეგის თხზულებებში მდგომარეობა დახატულია ისე, რომ ხალხს ყველა საფუძველი აქვს სახელმწიფო აპარატსა და მის მოხელეებს უნდობლად უყურებდეს. დაწესებულებანი, რომელნიც მოწოდებულნი არიან ხალხს ემსახურონ, სამართალი დაიცვან და ცხოვრების ნორმალური მიმდინარეობა უზრუნველყონ, თვით არიან მექრთამეების, ქურდებისა და ავაზაკების თავშესაფრად გადაქცეული. სათავე ყოველგვარი ბოროტმოქმედებისა, რომელიც ხალხის ნორმალურ ცხოვრებას არღვევს, სწორედ ამ დაწესებულებებშია; ბოროტმოქმედებათა ხელშემწყობად, გარეწრების მფარველებად თვითონ მმართველები გამოდიან.

„მამის მკელელში“ განსაკუთრებით იჩენს თავს ალ. ყაზბეგის შემოქმედებისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელი მეგობრობის მოტივი. რომანის გმირთა მეგობრობა სრულიად ბუნებრივი, გულწრფელი და უანგაროა. ისინი თავიანთ მეგობრობაზე კი არ ლაპარაკობენ, არამედ უშუალოდ მოქმედებაში მოჩანს მათი თავდადება და თავგანწირვა ურთიერთისათვის.

ნაწარმოებში თხრობა იმგვარად მიმდინარეობს, რომ საკუთარი ადამიანური ღირსების დასაცავად მებრძოლი გმირებისათვის მეგობრობის გარეშე არსებობა წარმოუდგენელიც იქნებოდა. შეუძლებელია კობას, თორღას, ვეფხიას, ფარჩოს, ჯღუნასა და ელბერდის გარეშე წარმოვიდგინოთ იაგოს გმირული, შეუპოვრობით აღბეჭდილი საბრძოლო გზა, რომელსაც რომანიდან ვიცნობთ. ზედმეტი არაა გაეიხსენოთ, რომ იაგო კობასა და ჯღუნას ადრევე მეგობრობდა, ხოლო თორღა, ვეფხია, ფარჩო და ელბერდი მის მიერ უშუალოდ ბრძოლებში მოპოვებული ძმადნაფიციები არიან.

ალ. ყაზბეგის ნაწერებში არაერთგზის გვხვდება ძმადშეფიცვის შემთხვევები. გასაგებია, რომ მწერალი ამგვარად შეფიცვის გაფორმებისას ხალხურ გრადიციას ემყარება. დამახასიათებელია იაგოსა და თორღას ძმადშეფიცვის ეპიზოდი, რომელსაც კობა ესწრება.

„ — თორღაუ! შენ კობას ძმადნაფიცი ჰყოფილხარ, დღეის იქით ჩემიც ძმა იქნები.

„ — მგერბედ მოქნეული ხმალი ტარშიმე გადუტყედს შენს მოღალატეს, — უპასუხა თორღამ და ამოიღო მასრიდან ტყვია: — აჰა, ჩემი ტყვია.

„იაგომაც თავის სასწრაფოდან, რომელიც კობას მოეგანა იმისთვის, ამოიღო ტყვია.

„ — აჰა, ჩემიც.

„ორივემ ერთს დროს გაიშვირეს ხელები და, სანამ გასცვლიდნენ ტყვიებს, წარმოსთქვეს:

„ჩემი მარჯვენა შენს მარჯვენას ემსახუროს, ჩემი თვალი — შენს თვალს, ჩემი მუხლი — შენს მუხლს; მოღალატეს რისხვავედეს ლომისა.

„ — ამინ, — წყნარად წარმოსთქვეს სამთავ.

„იაგომ და თორღამ ტყვიები შეცვალეს, მოეხვიენენ ერთმანეთს და სამჯერ ჩაიკრეს გულში ერთმანეთი“¹.

ამგვარივე ფიციტ არიან დაკავშირებული „მამის მკვლელის“ დანარჩენი გმირებიც. მათი არსებითი დამახასიათებელი ნიშანი ის არის, რომ ისინი ერთმანეთისათვის უანგაროდ თავდადებულნი არიან.

ძნელი არაა წარმოვიდგინოთ, რაოდენი უნდა ყოფილიყო კობასა და თორღას თავგანწირვა იმ წუთებში, როდესაც ანანურის ციხიდან იაგო გამოყავდათ. შეუძლებელია გულგრილად წაეიკითხოთ რომანის ის ნაწილები, რომლებშიც მოთხრობილია ჯღუნას მიერ გირგოლას კლანჭებიდან ნუნუს გამოხსნისა და ელადიკაეკაშსში გადაყვანის ეპიზოდები. რაც შეეხება იაგოსა და მისი მეგობრების ერთობლივ საქმიანობას, აქ უკვე მათი ძალა და საზრისიანობა შეუძლებელსაც შესაძლებლად ხდის. მათი წარმატებები მოწინააღმდეგე ძალებთან ბრძოლაში ხშირად მეტისმეტად დიდია, მაგრამ ყაზბეგისეული თხრობის წყალობით ყოველთვის სარწმუნო და დამაჯერებელია.

„მამის მკვლელის“ ძირითადი კვანძი ნუნუს გარდაცვალებით იხსნება. მაგრამ ამით ყველაფერი არ მთავრდება. ნაწარმოების ფინალი, რომელიც სულ რამდენიმე სტრიქონისაგან შედგება, ერთგვარად გვირგვინს ადგამს იაგოსა და მისი მეგობრების საბრძოლო შემართებას. შემთხვევითი არაა, რომ ნაწარმოებში უკანასკნელი ვაჟეკაყური გასროლა წილად ხვდა კობას. მან ერთი ტყვიით დიამბეგი ადგილზევე გაათავა, ხოლო გირგოლა იმგვარად დაჭრა, რომ ამამრმენი აღსარება ათქმევინა და მაინც უზიარებლად მოკლა.

¹ ალ. ყაზბეგი, „მამის მკვლელი“, ნაწილი II, თავი IX.

„ციცია“

ალ-ყაზბევის „ციციაში“ ძირითადად გადმოცემულია ერთი მოხევის ქალის თავგადასავალი, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც ციციასთან ერთად მოქმედებაში მოჩანს მთელი წყება ადამიანებისა, მკითხველს წარმოდგენა ექმნება იმდროინდელ ქართველ მთიელთა ყოფა-ცხოვრებაზე საზოგადოდ.

თხზულების დასაწყისიდანვე ცნობილი ხდება ციციასა და ბეციას ურთიერთსიყვარული, მათი სამზადისი ნორმალური ოჯახის შესაქმნელად. მართალია, ქალის მამა, ქორღუყო, პირველ ხანებში თანახმა არაა ციციასა და ბეციას შეუღლებისა, მაგრამ იქვე ვგრძნობთ, რომ ახალგაზრდები საბოლოოდ მაინც თავისას გაიტანენ.

იმ დროს, როდესაც ქალ-ვაჟსა და ქორღუყოს შორის ჯერ კიდევ თანხმობა არაა; როცა მოხუცი კვლავ მათ დამორებას ცდილობს, ციციას გაიტაცებს მთაში სასელგანთქმული ვაჟკაცი ჩეჩენი სულთი ჯახოგი. სულთის გულწრფელად უყვარს მოხევის ქალი და ფიქრობს მისგანაც პასუხად ასეთსავე სიყვარულს მიიღებს.

სულთი და მისი მხლებლები გყეში უშიშარ ადგილას დაბინავდებიან. სულთის მეგობარი მურთუმა საქმეს გაიჩენს, რათა ქალ-ვაჟი მარტოდ დაგოვოს, თავისუფალი საუბრის საშუალება მისცეს. სულთი ციციას თავის გულისნაღებს აგებინებს, რაზედაც ქალი მტკიცე უარით უპასუხებს.

ქალისაგან ამგვარი პასუხის ერთადერთი მიზეზი ის არის, რომ მას ბეციასთან უკვე ცოლქმრობის პირობა აქვს. ამიტომაცაა, რომ ციცია ჩეჩენ ვაჟკაცს ასე გადაჭრით მიმართავს: „შენი გყვე ვარ, ძალა გაქვს, რაი გინდა, ის მიყავ, მომკალ, თუ გინდა, — მაგრამ არ შეგიყვარებ“.

სულთი სიყვარულში ისევე უანგარო, ფაქიზი და გულსრულია, როგორც ელგუჯა, იაგო, ლეეანი, ონისე არაბული. იგი, ყაზბევის სხვა გმირების მსგავსად, მზად არის შეყვარებულის საკეთილდღეოდ საკუთარი სიცოცხლე გაწიროს.

სულთი ჯახოგი, რომელიც მთელს მთაში ცნობილია როგორც გმირი ვაჟკაცი, რომელიც, „ათასჯერ პირზედ ღიმილით სიკვდილს წინ შეპკებებია“, შეყვარებულის წინაშე აღელვებული, ფერწასული და შემინებული დგას. გასაგებია, რომ სულთის ამგვარი „დაუძლურების“ მიზეზი არის მისივე გულწრფელი სიყვარული ციციასადმი. ნაწარმოებში პირდაპირაა მითითებული, რომ სულთის პიროვნებით ციციაც მოხიბლულია, მაგრამ „რა უნდა ექნა?... ბეცია აგონდებოდა, ბეცია უყვარდა და ახალის წყობილებით ჯერედ გაურყენელს გულს ორის ერთად სიყვარული კი ვერ მოეხერხებინა“.

ციციამ სულთის სრულად უამბო საკუთარ მდგომარეობაზე; შორიდან გააცნო კიდევ თავისი საქმრო, ხოლო ჩეჩენი ვაჟკაცისადმი პატივისცემა იმით გამოხატა, რომ მას დაძმობის წინადადება შესთავაზე. სულთისათვის ამგვარი წინადადების მოსმენა მეტისმეტად ძნელი იყო.

მიუსვლავად ყოველივე ამისა, სულთი ჯახოგმა ციციას წინადადება მიიღო. რაღა თქმა უნდა, ვაჟკაცის ამგვარი საქციელი მისივე სიყვარულით არის გაპირობებული. სულთი თავის სასიცოცხლო გრძნობას სწირავს იმისათვის, რათა ციციას ვაბედნიერებას ხელი არ შეუშალოს. სწორედ ამ ვადაწყვეტილების გამოხატველია მისი მიმართვა ციციასადმი: „ღაო, მითხარ, საით წაგიყვანო?“ ამის შემდეგ სულთიმ თვითონვე კისრად იღო ციციამე მზრუნველობა. მისი უშუალო ხელშეწყობით ციცა და ბეკია კიდევ შეულდნენ.

სულთი ჯახოგი ციციასა და ბეკიასადმი ძმადნაფიცობის ერთგული რჩება ბოლომდე, თუმცა ამ ქალისადმი სიყვარული გულიდან ვერ ამოუღია.

შთამბეჭდავია ციციასა და სულთის განშორების სცენა, რომელიც ნაწარმოების ოცდამეექვსე თავშია ვადმოცემული. იგივე სცენა ერთგვარი წინაპირობაცაა იმისათვის, რათა მკითხველმა ბუნებრივად მიიღოს რომანის დასასრული, როცა იგივე სულთი ჯახოგი ციციას ერთადერთ მხსნელად მოგვევლინება.

ალყაზბეგის ეს თხზულებაც ფართო საზოგადოებრივი ცხოვრების ფონზე იშლება. რომანის გმირები დასახული მიზნისათვის ბრძოლაში მთელ რიგ წინააღმდეგობებს ხვდებიან. ამ წინააღმდეგობათა მწერლისეული მხატვრული განზოგადების წყალობით მკითხველს წარმოდგენა ეძლევა საერთოდ ხალხის ფართო მასების ცხოვრებაზე, მის ყოველდღიურ ჭირ-ვარამზე.

ციციას ვატაცებამ ერთნაირად შეამფოთა როგორც ქორლეყო, ისე ბეკია. ისინი „საერთო უბედურებამ“ შეაერთა, მაგრამ ისეთ ვითარებაში ვაიყარნენ, რომ მათ მოქმედების ერთნაირი პროგრამაც არ დაუსახავთ. საქმრო ამბის ვატებისთანავე ვამტაცებელს ვამოუღცა, ხოლო მამა სახელმწიფო დაწესებულებისკენ ვაემურა, რათა კანონიერების გმით დაეცვა თავისი ადამიანური ღირსება.

როგორც ვიციო, ბეკიამ ციცა ჩქარა იპოვა. სულთი ჯახოგმა ისინი შეაულა და ისე ვამოისტუმრა. ქორლეყო, რომელსაც რამდენიმე ღღის ვანმავლობაში ვატაცებული ქალიშვილის მდგომარეობაზე არაეითარი ცნობა არ კქონდა, მამრის უფროსთან ჩავიდა, რათა „თავისი მწუხარება შეეჩივლა და საჭირო შემწეობა ეთხოვა“.

აქედან იწყება ქორლუყოს განჯავა-წამება. სიმართლის საძიებლად ჩასულ გულბრყვილო მოხევეს სახელმწიფო დაწესებულებებში მოკალათებული გარეწრები უნამუსოდ აგყუებენ, ქრთამად მსხვილ-მსხვილ თანხებს ართმევენ და საქმეში კი არაფერს შევლიან.

მაზრის უფროსმა ქორლუყო სათხოვნელად ახლოსაც არ მიიკარა. არ მოისურვა, რომ მისთვის პირადად მოესმინა. მწერალი გვეუბნება, რომ მთაში ბევრ მმართველს თავისი ნაზირი კყაედა და ხალხის საქმეს ასეთი პირის საშუალებით აწესრიგებდა.

პირველი ოფიციალური პირი, რომელსაც ქორლუყომ თავის მდგომარეობაზე შესჩივლა და დახმარება სთხოვა, სწორედ ასეთი ნაზირია, რომლისთვისაც ხალხს მეგსახელად „აპრაკუნე“ შეურქმევია. მწერალი გვეუბნება, რომ „აპრაკუნე“, წარმოშობით აზნაური, „მუდამ სხვათა კარს გდებას და ბაეშვობიდანგავე უსაქმურობას გაერყვნა. შიმშილით რომ მომკედარიყო, ჩხირს ვერ გადააბრუნებდა და, თუ ვინმე რომელსამე საქმეს ურჩევდა, ის წყენით თავის გვარიშვილობას მოაგონებდა და დაუმაგებდა: „რა ექნა აბა?! მე რომ ერთი გლეხი ვყოფილიყავ ყველაფერს ვიკადრებდი, მაგრამ აზნაურიშვილი ვარ და მეთაკილება, მრცხენიან!..“

გვარიშვილობით გაამაყებული, უმაქნისი „აპრაკუნე“ არც ერთ მუქთა სადილს, ლხინსა და ქორწილს არ გამოგოვებდა.

ასეთი მოხელის კლანჭებში აღმოჩნდა სამართლის მაძიებელი ქორლუყო. აეგორისეული თსრობის წყალობით მკითხველზე სრულიად დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას ტოვებს ის ფაქტი, რომ „აპრაკუნემ“ შემწეობის მთხოვნელი მოხევე ჯერ გაძარცვა, მისი ოჯახის მთელი სარჩო-საბადებელი მიითვისა, ხოლო საბოლოოდ ქორლუყო და ბეჭიაც იმსხვერპლა.

„აპრაკუნეს“ სისხლი სისხლთაგანია რომანში გამოყვანილი ყველა მოხელე.

ასევე მძარცველია „წესრიგის დამცველი“ პოლიცია და მისი უფროსი. პოლიციელებმა სრულიად უდანაშაულო ქორლუყო ჯერ ქუჩაში, ხალხის თვალწინ, დაამცირეს, სცემეს და აწვალეს, ხოლო შემდეგ საპატიმროში მიყვანილ მოხევეს ჯიბეებიდან ფულები ამოაცალეს უკანასკნელ გროზამდე. „წესრიგის დამცველთა“ მეუფროსემაე საქმე იმით დააგვირგვინა, რომ ქორლუყოს იარაღი, ვერცხლის ქამარი, ვერცხლით მოჭედილი ხანჯალი და ვერცხლისაკე სასწრაფო თვითონვე მიითვისა და კანცელარიის მდივანს კი უბრძანა, რომ საქმეში ჩაეწერა: „მოხუცი ქუჩაზედ უგრძნობლად იპოვეს და არავითარი იარაღი ზედ არ ჰქონია“.

გაქნილი, გაიძვერა და მძარცველია ის მოხელეც, რომელთანაც საქმის დაჭერა უხდება ბეკიას. ქორღუყოს საძებნელად ძაუგს ჩასულმა ბეკიამ, რაკი მოხუცის სამყოფელი თვითონ ვერაფრით ვერ გაიგო, „დაიყენა თოღმაჯი“, რომელიც ვექილობასაც უწევდა და, რადგანაც ბეკია კარგს მსუქან ლუკმად მიაჩნდა, მოხუცის ძებნის მაგიერ ვექილი მოხუცის ძარცვას და გზიდან გადაგდებას და საქმეების აწეწვას შეუდგა“.

გაიძვერა მოხელის დაპირებიდან ბეკიას არაფერი გამოუვიდა და „ფული კი საკმაოდ მიეფლანგა“.

მსგავს სიმახინჯეს მთელი სახელმწიფო მმართველობა მოუცავს და სისტემის ხასიათი მიუღია. ამ თვალსაზრისით „ციციაში“ საქმის ვითარება იმგვარადვე წარმოგვიდგება, როგორც „ელგუჯასა“ და „მამის მკვლელში“. არსებული სახელმწიფოებრივი მმართველობის სისტემა ხალხის მასებს ნორმალური ცხოვრების საშუალებას არ აძლევს. იგი განუკითხავად აწვალებს და ამწარებს ალალმართალ აღამიანებს, უხეშად თელავს ადგილობრივ მკვიდრთა ყოფისათვის დამახასიათებელ ადათ-წესებს. ქვეყენაში ისეთი მღგომარეობაა შექმნილი, რომ ხალხი, მძიმე გვირთის ქვეშ მოხრილი, ნიადაგ იგანჯება. გაბატონებული საერთო მღგომარეობის მსხვერპლს წარმოადგენენ „ციციას“ კონკრეტული პერსონაჟებიც, კერძოდ, სულთის ძმადნაფიცი ჩეჩენი მურთუზაც. მას ერთი ძირითადი ფუნქცია აკისრია – გზა გაუკაფოს თავის მეგობარ ქალ-ვაჟს ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადასვლაში. ეს იოლი საქმე არ გახლავთ, რადგან სახელმწიფო გზებზე ჩაყენებული ჯარისკაცები სისასტიკითა და დაუნდობლობით გამოირჩევიან, მათთვის სხვების დამცირება, წვალება და წამება – სიამოვნებაა. მურთუზა ყოველთვის მარჯვედ აღასრულებდა მასზე მინდობილ საქმეს... ბოლოს, მურთუზა, ყაზახებთან ბრძოლისას გამოჩნდება ნაწარმოებში და მოქმედებიდან ქრება...

დასასრულ ამ რომანში საინტერესოა თემურყოს სახე. იგი მოქმედებაში გამოჩენისთანავე წარმოგვიდგება როგორც სრულიად არასიმპათიური პიროვნება. თემურყო ასეთ შთაბეჭდილებას ახდენს ჯერ კიდევ იმ მომენტში, როდესაც იგი ქორღუყოს ევაჭრება, ცდილობს რაც შეიძლება დიდი საფასური გადაახდევინოს იმაში, რომ ციციას გატაცების ამბავი მოუთხროს. ეს შთაბეჭდილება მოქმედების განვითარებაში თანდათან ძლიერდება. თემურყოს პიროვნება მკითხველისათვის განსაკუთრებით საზიზღარი ხდება იმის შემდეგ, როცა იგი ბეკიას სასიკვდილოდ იმეგებს, ზურგიდან დამბაჩას დაახლის კიდევ, მაგრამ ბედნიერი შემთხვევის წყალობით მოხვევ მსუბუქად დაჭრილი გადარჩება.

თემურყოს ვერაგ პიროვნებას სულთი ჯახოგი ამხელს. თემურყო და მნაშავედ ცნეს და იგი სახალხოლდ მოიკვეთეს. ხალხის მიერ გამოტანილ განაჩენში თემურყოს პიროვნების სრული დახასიათებაა მოცემული. ეს დახასიათება კი საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იგი ამ რომანში ერთადერთი უარყოფითი ტიპია აღვილობრივ მკვიდრთაგან გამოყვანილი.

„ - ხალხო! - ბოლოს წინ წამოღვა ერთი მოხუცთაგანი: - თემურყო აღმოჩნდა დამნაშავედ... ის გამოდის მუდამ მთხრობელად და ფულის გულისთვის თავის მოძმედ აძლევს მგერს ხელში... ფულის გულისთვის კგმობს პურმარილს, კარს, სახლს... არ დაუნდვია არც კაცი, არც ქალი, ოღონდაც თავის გაუმაძღარი თეალი დააკმაყოფილოს... იფარავს იმისთანა ქურდებს, რომელნიც ჩვენს მოკეთე მეზობელ ხალხს ქქურდავენ და, ბოლოს, ჩვენთან სგუმრად მოსულის მოხევის მოტყუებით, ღალაგით და ღიაცურად სიკვდილიც კი განიშრაბა... იყოს წყეული თემურყო! - დაიძაბა მოხუცმა და დააქღრილა ღროშა, რომელმაც მსმენელთ ტანში ჟრუანტელი გაუტარა...

- წყეული იყოს! - მოისმა საერთო ხმა, რომელმაც ყველას გული რაღაცა გრძნობით აავსო, აათრთოლა და ააყახცახა; თემურყოს მკვედრის ფერი ეღო და ძლივს-ღა სუნთქედა“¹.

ასეთია ამ რომანში მხატვრულად განზოგადებული ცხოვრებისეული მოვლენები.

„ხევისბერი გოჩა“

ალექსანდრე ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩაში“ გაღმოცემულია საქართველოს ერთი კუთხის საზოგადოებრივი ვითარება მეთექვსმეტე საუკუნის მიწურულისა და მეჩვიდმეტე საუკუნის დამღევი წლებისა.

ისტორიულად აღმოსაელეთ საქართველოს მთიანი რაიონები თემური წყობილებიდან მომდინარე წესებით ცხოვრობდნენ და ბატონყმურმა ურთიერთობამ იქ ფესვი ვერ მოიკიდა. ძლიერი ფეოდალები დაინტერესებული იყვნენ, რომ ეს რაიონები დაემორჩილებინათ და მათმე გაბატონებულიყვნენ. ისინი, რაკი ღროს იხელთებდნენ, თავს ესხმოდნენ დასახლებულ რაიონებს. განსაკუთრებით ცნობილია ნუგზარ და მურაბ არაგვის ერისთავების სისხლისმღვრელი თავდასხმები მთის რაიონებმე.

¹ აღ.ყაზბეგი, „ციცია“, თავი XXIII.

„ხევისბერი გოჩა“ ერთ-ერთი ბრძოლის ფონზე იშლება. ნაწარმოებში ერთ-ერთი მოქმედი პირი, ნუგზარ არაგვის ერისთავი, ისტორიულად ცნობილი პიროვნებაა. იგი ცხოვრობდა მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეჩვიდმეტე საუკუნის დამდეგს. მან რამდენჯერმე ილაშქრა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან რაიონებზე. ნუგზარ ერისთავმა ერთ პერიოდში წარმატებასაც მიაღწია. ხევისთავისი გავლენის ქვეშ მოაქცია (XVI საუკუნის 90-იან ლეხში), მაგრამ მოხევეთა საბოლოო დამორჩილება მაინც ვერ შეძლო.

ნუგზარ და ზურაბ ერისთავებზე ხალხმა მთელი რიგი ლექსები და თქმულებები შემოინახა. ამ ლექსებში ხალხი წყევლა-კრულვით ისხენიებს დამპყრობელ ერისთავებს, ხოლო მათ წინააღმდეგ მებრძოლ გმირებს დიდების შარავანდელით მოსაავს.

ალექსანდრე ყაზბეგმა „ხევისბერ გოჩაში“ მოხევეთა ბრძოლა საკუთარი ადამიანური ღირსებისა და თავისუფლების დასაცავად ნუგზარ ერისთავის პიროვნებას დაუკაემირა. მამასადამე, რომანში აღწერილ მოვლენებს ადგილი ჰქონდა მეთექვსმეტე საუკუნის დასასრულს ან მეჩვიდმეტე საუკუნის დამდეგს, ნუგზარ ერისთავის გარდაცვალებამდე.

სამეცნიერო ლიგერატურაში აღნიშნულია, რომ აეგორს თავისი თხზულებისათვის გამოყენებული აქვს ხეეში გავრცელებული ხალხური თქმულება. ამის თაობაზე თვითონ მწერალიც გვეუბნება: „ეს მოთხრობა სიგყვით-სიგყვამდე მიაშობ ფრიალ მოხუცმა მოხევემ ღინჯა ხულელმაო“.

1940 და 1948 წლებში გამოქვეყნდა ორი ვარიანტი ხალხური თქმულებისა („ჩაძინებული“), რომელიც თავის დროზე საფუძვლად უნდა დასდებოდა ალ.ყაზბეგის ნაწარმოებს. ხალხურ თქმულებასა და „ხევისბერ გოჩას“ შორის ერთგვარი მსგავსება უდავოდ არსებობს, მაგრამ იმავე დროს ისინი ერთიმეორისაგან დიდად განსხვავდებიან.

ხალხური თქმულების არც ერთ ვარიანტში კონკრეტული ისტორიული ეპოქა მითითებული არაა. უდავოა, რომ ონისეს გრაგიკული თავგადასავალი დაკავშირებულია რომელიღაც ომთან, მაგრამ კონკრეტულად რომელია ეს ომი, ამის თქმა შეუძლებელი ხდება. თქმულების არც ერთ ვარიანტში დასახელებული არაა არც ერთი ისტორიული პიროვნება, რომ ამის მიხედვით იქ აღწერილი შემთხვევა მიახლოებით მაინც დაგვეთარიღებინა. ასე რომ, ხალხური თქმულება „ჩაძინებულზე“ შესაძლებელია ეხებოდეს სრულიად სხვა ეპოქას და გაცილებით უფრო ძველი იყოს, ვიდრე ნუგზარ და ზურაბ ერისთავების ლაშქრობანი მთიელთა დასაპყრობად.

„ხევისბერი გოჩა“ კომპოზიციურად მტკიცედ შეკრული რომანია. ნაწარმოებში წამყვანია ხევისბერი გოჩას ცხოვრების ისტორია. ხევისბერი ხალხის საუკეთესო მისწრაფებათა გამომხატველია, გოჩას პირით ხშირად თვითონ მწერალი ლაპარაკობს. ამ თხზულებაში უფრო მეტად, ვიდრე სხვა რომელიმე ნაწარმოებში, გადმოცემულია თემური წყობილებისათვის დამახასიათებელი ნიშანი „ყველა ერთისათვის და ერთი ყველასათვის“.

ნუგზარ ერისთავის თავდასხმა ხევზე არსებითად სოციალურ-კლასობრივი ხასიათისა იყო. იგი მიზნად ისახავდა, რომ ეს კუთხე თავის საფეოდალოსთან შეეერთებინა და, ამრიგად, მოხევეებისათვის ბატონყმობის უღელი დაეღვა. ხალხმა და, უწინარეს ყოვლისა, ხევისბერმა ერისთავის განზრახვა უფრო ფართო გაგებით მიიღო; ამკარად სოციალურ ბრძოლაში პატრიოტიზმის მოტივიც შეიტანა, დამპყრობლის მუქარა თითოეული მოხევის, მთლიანად ხევის საერთო ღირსებაზე გადაიტანა და ამით ბრძოლას ფართო ხალხური ხასიათი მისცა. მოხევეებმა დიდი მსხვერპლის ფასად მოიგერიეს გოროზი ფეოდალის თავდასხმა. ერისთავის მრავარიცხოვანი ლაშქარი მოხევეებთან ომში თითქმის მთლიანად განადგურდა.

რომანში, გარდა ხალხისა, რამდენიმე მოქმედი პირია მაღალ-მხატვრულად წარმოდგენილი, ესენი არიან ძიძია, ონისე, გუგუა ფიჩიჭაური, მაგრამ მთავარი გმირი ხევისბერი გოჩაა. ხევისბერი თხზულების ცენტრალური ფიგურაა და ყველა სხვა პერსონაჟის მდგომარეობა და საქმეები საბოლოო გადაწყვეტას მასთან მიმართებაში პოულობს.

ხევისბერი პირველად გამოჩნდება ნაწარმოების მეშვიდე თავში, როდესაც იგი სოფელ ყანობიდან დაბრუნებულ მექორწილებს ეგებება სხვა მოხევეებთან ერთად. მისი საგანგებო დახასიათება მოცემული არაა თხზულების ერთ რომელიმე ნაწილში. გოჩას სახე დახატულია უშუალოდ მოქმედებაში. ამ გზით ვეცნობით მას და ჩვენს მეხსიერებაში დიდხანს რჩება.

გოჩას პირველი გამოჩენისთანავე მწერალი გეიხატავს მის პორტრეტს. იგი არის წარმოსადგეი მოხუცი და ლამაზიანი შესახედაობისა. გოჩას პორტრეტი დასრულებული სახით მოჩანს რომანის მეთოთხმეტე თავში, როდესაც ხევისბერი ხალხს ამწყალოებს: „კედელზედ გადმოჩნდა ქუდმოხდილი კაცი, გრძელის გაშლილის თეთრი თმით და წვერით. ხამის უმტკვერო თეთრი პერანგი, რომელზედაც უბრალო თოკი ქამრად შემოეჭირა, რაღაცა საოცნებოდ მოგაჩვენებდათ მოხუცს. გაბრწყინებული, მაგრამ დამყარებული მოხუ-

ცის სახე, მრუნიტა და მჭეუნვარებით საესე, ყველას გულს იგებდა და მისივე უნებურად იმორჩილებდა¹.

ხევისბერმა ნუგზარ ერისთავის წინააღმდეგ მთელი ხევი ფეხზე დააყენა. როდესაც ეაკვირდებით ხევის საერთო მოძრაობას პირველსავე მოწოდებაზე, ვგრძნობთ, რომ ბრძენ ხელმძღვანელს თავისი ხალხი ადრევე მზად ჰყავს ყოველგვარი მოსალოდნელი შემთხვევისათვის. ხალხის გონიერი ხელმძღვანელი დროულად ითვალისწინებს მგრის შესაძლებლობას და მისი ძალის შემყირებაზე ზრუნავს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა გოჩას მიერ მთიულეებთან მოციქულების სამუალებით მოლაპარაკება, რის შედეგადაც მათ (მთიულეებმა) მოხვევებთან სისხლისმღვრელ ომზე ხელი აიღეს. ამ გარემოებამ ერთგვარად წინასწარ განსაზღვრა ომის შედეგები.

ალ.ყაზბეგის მხატვრულ შემოქმედებაში დიდ ადვილს იკაეებს პატრიოტიზმის მოტივი. მშობლიური ქვეყნისა და ხალხისათვის თავდადება, პირად მისწრაფებათა დამორჩილება სამოგადოებრივი ინტერესებისათვის მისი გმირების დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს. იგივე პატრიოტიზმის მოტივი განსაკუთრებული მიმზიდველობის ძალას ანიჭებს „ხევისბერი გოჩას“. ეს გრძნობა ყველაზე მეტად თვითონ გოჩას პიროვნებაშია განსახიერებული.

ხევისბერის საერთო დახასიათებისათვის მწერალი გვეუბნება, რომ „გოჩა იყო მშობელი მამა თავისი ხალხისა“ და იქვე, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ, ვკითხულობთ: ხევისბერისათვის „ვანუწყვეტლივ ზრუნვას, ფიქრს, გამოცდილებას და გონებრივ მუშაობას უფრო უმეტესის პატიოსნების, ჭკუის და ადამიანობის ბეჭედი დაესვა“².

ხევისბერი გოჩა თავისი ხალხის მეთაურია როგორც მშვიდობიან ცხოვრებაში, ისე საომარ მდგომარეობაში. დამპყრობელი ერისთავის წინააღმდეგ სამკედრო-სასიციოცხოლო ბრძოლის მომენტში გოჩას პიროვნება მკითხველის თვალში კიდევ უფრო მალღდება. იგი ჯერ გორაკიდან დაჰყურებს ბრძოლის კელს, ხოლო როდესაც გამორღდება ნუგზარ ერისთავი, რომელიც მოხვევებს უმოწყალოდ ჩეხავს, ხევისბერი ბრძოლის ქარცეცხლში გადაეშეება. ამ დროს გაისმის მისი გმირული მოწოდება თანამემამულეებისადმი: „აბა, ბიჭებო!.. მომყევით, ვისაც გული გერჩით!..“ რაღა თქმა უნდა, უთანასწორო ომის მოგების ერთ-ერთი პირობა ისიც იყო, რომ მოხვევებს ამ მძიმე განსაცდელის ეამს ხევისბერი გოჩა წინამძღოლობდა.

¹ ალ.ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა“, თავი XIV.

² ალ.ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა“, თავი VIII.

როგორც ვიცი, ხევისბერის ცხოვრება გრაგიკულად მთავრდება. ვოჩას გრაგედის წყაროდ იქცევა ძიძიასა და ონისეს საბედისწერო რომანი. ძიძიასა და ონისეს სიყვარულის ისტორია ქალაქის პირველი შეხვედრიდანვე იწყება, ხოლო მარხილით მგზავრობის დროს მათი რომანი საბოლოოდ ფორმდება.

ძიძია იმ დროს, როდესაც გუგუა ფიჩიგაურზე ჯვარს იწერს, ონისემ უკვე შეყვარებულია. მიუხედავად ამისა, ძიძიასა და გუგუას შუღლება სრულიად კანონზომიერია და არსებითად არაფითარი საფუძველი არ არსებობს იმისათვის, რომ ამ ქორწინების ნაძალადეობაზე ეილაპარაკოთ.

ძალდატანებით, ქალის უნებურად ქორწინების შემთხვევები ალ. ყაზბეგის რომანებში მრავალგზის გხვდება. როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ძალით შეაუღლეს ნუნუ გირგოლას შახინჯ ძმასთან ნინიასთან.

ასევე ძალით შეაუღლეს მაცვალა გელა გოდერძიშვილთან. რომანში ვკითხულობთ, რომ მაცვალას საქმრო უკვე ამორჩეული ჰყავდა, „მომავალი ტყილად ეალერსებოდა და სიტკობების სრული იმედი ჰქონდა. მაგრამ ბედმა უმუხთლა, იმედი არ გაუმართლა და ერთბაშად, მისავე მოულოდნელად, ყმაწვილქალობა მოუკლეს და სრულიად სხვა პირზედ გაათხოვეს“¹.

ძალდატანებით გაათხოვეს მარი პორფირ გელასიანზე („განკიცხული“). „როდესაც საქმრო ვნახე, – ამბობს მარი, – პირველი ნახვიდგანავე შემზიზღდა და ვუთხარ, რომ თითონ ეთქვა ჩემს შერთვამედ უარი, რადგანაც ჩემი ნათესაობისა და განსაკუთრებით ჩემი დედინაცვლის შიშით მე თითონ ვერ გამებედნა. უარის მაგივრად პორფირმა მიჩიელა ჩემ დედინაცვალთან, რომელმაც დაარწმუნა, რომ სიყმაწვილით მომსვლია ის ლაპარაკი. მე დამტკუქსეს, მიბრძანეს, ჩამაცვეს და ჯვარი გადამწერეს“².

ასეთია ალ. ყაზბეგის რომანებში მოცემული ქალის უნებურად, ძალდატანებით ჯვარისწერის დამახასიათებელი შემთხვევები. ნუნუს, მაცვალასა და მარის ქორწინებისაგან არსებითად განსხვავდება ძიძიას შუღლება გუგუასთან. მათი შუღლების ისტორია ურთიერთგაგებითა და შეთანხმებით დაიწყო. რომანში სრულიად გარკვევითაა ნათქვამი, რომ ძიძია თავისი სურვილით თხოვდება; რომ მას გუგუაზე ფიქრში ღამეები გაუთენებია. მწერალი პირდაპირ გვეუბნება, რომ ძიძიას „მოსწონდა თავისი გუგუა და არა ერთი ღამე

¹ ალ. ყაზბეგი, „მოძღვარი“, თავი IV.

² ალ. ყაზბეგი, „განკიცხული“, თავი II.

გაეთენებინა მასთან ჩქარა შაერთებაზედ ფიქრით, არა ერთხელ მომზანებოდა მისი ლომებრივი, ვაქეკაის სახე¹.

ასე ემზადებოდა ძიძია ქორწინებისათვის და ამიგომაცაა, რომ ჯვარისწერის მომენგში მას მღვდლის შეკითხვაზე არაერთი პასუხი არ გაუცია, არც თანხმობისა და არც უარისა. ძიძიას მაგივრად დამსწრე ქალებმა უპასუხეს მღვდელს: „ჰაი, ჰაი, რო სურს! რაილა კითხვა უნდა?.. თუ არ სდომოდა, აქ რაღად მოვიდოდა?..“ დამსწრეთაგან ამგვარი გამოხმაურება საფუძველს მოკლებული არაა. ძიძიასა და გუგუას ჯვარისწერისათვის სამზადისი როგორც ერთის, ისე მეორის სოფელმა იცოდა. არც გუგუას და არც ქორწილის სხვა რომელიმე მონაწილეს არ შეეძლო მიმხედარიყო იმ ცვლილებას, რომელიც ძიძიას არსებაში რამდენიმე საათის განმავლობაში მოხდა. ახლა ქალს გუგუასთან შეუღლებაზე უარის თქმა არ შეუძლია, ამისათვის მას არაერთი საფუძველი არა აქვს და იმავე დროს ონისეც უკვე უყვარს.

ძიძიასა და გუგუას შეუღლება სრულიად ნორმალურ პირობებში ხდება და, მაშასადამე, იგი არ შეიძლება იყოს მიზეზი გრაგელისა, რომელსაც ნაწარმოებიდან ვიცნობთ. ამ გრაგელის მიზეზია ძიძიასა და ონისეს სიყვარული, რომელიც საქორწილო სიტუაციაში დაიწყო, ჯვარისწერის შემდეგ ძიძიას ოჯახური პირობები სრულიად სასურველია. მას პატივისცემით ეპყრობა ოჯახის ყველა წევრი, ხოლო გუგუა სახლში ისე არ შემოვა, რომ ცოლს ჩურჩხელა ან წითელი ვაშლი არ მოუტანოს და გულწრფელად არ მოეფეროს. მიუხედავად იმისა, რომ ძიძიას გარშემო სრულიად ნორმალური აგმოსფეროა შექმნილი, იგი მაინც გულჩათხრობილი და გაუხარელია. ქალის ყოველი გამოჩენა მოქმედებაში იმის მაუწყებელია, რომ საბედისწერო სიყვარული კვლავ შეუნელებელია.

ძიძიას პიროვნებასთან უმუალოდ დაკავშირებულია ონისეს გრაგელია. ონისე, ძიძიასაგან განსხვავებით, ცდილობს სიყვარულის გრძნობისაგან გათავისუფლდეს. ამ მიზნით იგი ფშავეში მიდის სტუმრად ბიძებთან. „იქ ნადირობაში და მეცხვარეობაში აპირებდა დროს გატარებას და ნაღველის გაქარვებას“, მაგრამ ეს ღონისძიებაც უშედეგო აღმოჩნდა. იქაც „ონისე ოხრავდა, ქმინავდა, მოსვენება ვერ პოვა და დაჭრილს ლომსავეთ გამედგრებული გმინვით დადიოდა მთა-ბარად“.

ონისეს ფშავეში ცხოვრების გათვალისწინებით მკითხველისათვის აშკარა ხდება, რომ სოფელ ყანობში საქორწილო სიტუაციაში ჩასახ-

¹ ალ. ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა,“ თავი III.

ული რომანი გრძელდება, ონისეს ღონისძიებანი საგრფოს და-საეიწყებლად საკუთარ ადამიანურ გრძნობებზე უნაყოფო ძალდატანება იყო. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ძიძიასა და ონისეს რომანი კვლავ შეუნელებლად გრძელდება და ისინი საბოლოოდ ურთიერთსიყვარულის მსხვერპლნი ხდებიან.

შეყვარებულნი ერთმანეთს უკანასკნელად ხელებიან ნუგზარ ერისთავის თავდასხმის პირველ ღამეს, როდესაც ონისე გზაში ჯერ ძიძიასა და გუგუას საუბარს ისმენს და შემდეგ ქმრისაგან მიგოვებულ ძიძიას თვითმკვლელობისაგან იხსნის და რამდენიმე საათის განმავლობაში მასთან ერთად არის.

თხზულების ამ ნაწილში მოქმედების განვითარება უმაღლეს საფეხურს აღწევს. აქ ყველაზე მეტად თავმოყრილია წინააღმდეგობანი, რომლითაც განპირობებულია ონისეს გრაგედია. ერთი მხრივ მოვალეობა, რომ ჩაბარებული ადგილიდან მტერი არ შემოეპაროს, რასაც ემატება ბრძენი მამის ღარივება და საკუთარი ფიცი, ხოლო მეორე მხრივ – შეყვარებულთან ყოფნა და ალერსი. დაბოლოს, მწერალი გვეუბნება, რომ „ესენი ამ თავდაფიწყებაში იყენენ, როდესაც ერთბაშად გაფარდა თოფი და შეყვარებულები ფეხზედ წამოცვიფნენ“. ახლა უკვე შეყვარებულთა გრაგეიკული ხეიდრი საბოლოოდ გამორკვეულია.

ონისეს პიროვნებას კეთილშობილებით მოსავს მისივე აღიარება თემის ყრილობაზე, სადაც იგი თავისი თავის ბრალმდებლად გვევლინება. ამ აღიარებიდან იცნობა მზემალალი ადამიანი, რომელიც საკუთარი მარცხის შემდეგაც ვაჟეკაცობის იდეალს არ ღალატობს.

როგორც ნაწარმოებიდან ვიცი, თემმა ონისეს მოქმედება შეაფასა არა როგორც ღალატი, არამედ როგორც ყმაწვილკაცობით გამოწვეული შეცდომა. ამიტომ იყო, რომ თემმა იგი არ დასაჯა, მაგრამ ხალხისაგან შეწყნარებული ონისე საკუთარმა მამამ არ დაინდო.

ონისეს მოკვლა გოჩასათვის გარდუვალია იმდენად, რამდენადაც მისი ადამიანური გრაგედია სწორედ ამ მოქმედებაში უნდა გაფორმდეს. ხალხი ონისეს საქციელს ახალგაზრდულ შეცდომად თვლის და პატიებას შუამდგომლობს, ხოლო გოჩა ონისეს დასჯას მოითხოვს.

თემისა და გოჩას განსხვავებული დამოკიდებულება ონისეს საქციელისადმი, ამასთანავე ხევისბერის გადაწყვეტილების შესრულების გარდუვალობა ბუნებრივად საჭიროებს მოვლენათა თავისებურ განვითარებას. ამიტომაცაა, რომ აქ, თხზულების ამ ნაწილში განსაკუთრებით საგრძნობია მოქმედების სწრაფი ტემპი. მწერალი გვეუბნე-

ბა, რომ ონისეს მოკვლის მომენტში „ეს მოძრაობა ისე სწრაფად მოხდა, ისე საჩქაროდ, რომ უბედურების შეყენება ველარაჟინ მოასწრო“.

ხევისბერისაგან საკუთარი შეილის მოკვლის სცენა იმგვარადაა წარმოდგენილი, რომ გოჩას მოქმედებაში ფიქრისა და განსჯის კვალი არ ჩანს. სხვა შემთხვევებში ღინჯი და მოსაზრებული ხევისბერი, ახლა, როდესაც ონისეს აღიარება მოისმინა, წუთიერი აღელვების შედეგად, მისთვის დამახასიათებელი წონასწორობიდან გამოდის. მკითხველზე სრულიად დამაჯერებელ მთაბეჭდილებას ახდენს მწერლის სიტყვები, რომ ონისეს აღიარების დასასრულს „მარდაცემული მოხუცი მთლადა ცახცახებდა და კარგა ხანს გონს ვერ მოსულიყო“. მკვლელობის მომენტში სიგუაყის დაძაბულობაზე, გოჩას განსაკუთრებულ მღელვარებაზე მკითხველის მთაბეჭდილებას აძლიერებს ისიც, რომ საკუთარი გადაწყვეტილების სისრულეში მოყვანის დროს, როცა ხალხმა მისი შეყენება სცადა, „პირგამახებული ხევისბერი ცეცხლებსა ჰყრიდა თვალთაგან“.

ვითარების ამგვარი წარმოდგენით ხევისბერი გოჩას, როგორც კაცური კაცის, ადამიანური გრაგვდია კიდევ უფრო დამაჯერებელი მოჩანს.

„ხევისბერი გოჩა“ კომპოზიციურად აგებულია ისე, რომ ყოველი წინა თხრობა შეიცავს მიზეზს ამბის შემდგომი განვითარებისათვის. უწყვეტი კავშირი თხრობისა და შეუნელებელი ღინამიკა მოქმედებისა ნაწარმოებს განსაკუთრებული მიმზიდველობის ძალას ანიჭებს.

ძიძიასა და ონისეს რომანი საქორწილო სიგუაყიაში პირველი შეხვედრისთანავე იწყება, ხოლო მარხილით მგზავრობის დროს ისინი საბოლოოდ შეყვარებულნი ხდებიან. ნაწარმოების ძირითადი კვანძი მეხუთე თავში საბოლოოდ ინასკვება.

ქორწილის დამთავრების შემდეგ ძიძიასა და ონისეს ყოველი გამოჩენა მოქმედებაში იმის მაუწყებელია, რომ მათი რომანი შეუნელებლად გრძელდება. ქალ-ვაჟის მძიმე მომავალზე მკითხველის წინთგრძნობას აძლიერებს ხევისბერის შიში ერთადერთი შეილის ბედზე, რომელიც თხზულების მერვე თავიდან მოყოლებული არაერთგზის იჩენს თავს მოქმედების განვითარებაში.

რომანის ძირითადი წინააღმდეგობანი თავმოყრილია ოცდამეორე თავში. აქ უკვე მოქმედების განვითარება უმაღლეს საფეხურს აღწევს და კვანძი იხსნება. თოფის სროლის ხმაზე თავდავიწყებიდან გამოუხიზლებული ქალ-ვაჟის გრაგიკული ხვედრი საბოლოოდ გამორკვეულია.

ოცდამესამე თავიდან რომანის ბოლო ისტორია იწყება. ეს ნაწილი საკმარისად ვრცელია, მაგრამ მკითხველის ინტერესი მაინც არ

ნელდება თვით უკანასკნელ სტრიქონებამდე. ძიძიასა და ონისეს უკანასკნელი შეხვედრის შემდეგ ყურადღება არსებითად ხევისბერი-საკენ იხრება.

მკითხველმა იცის, რომ გოჩას მზე და მთვარე ონისეზე ამოსდის. რაღა თქმა უნდა, მან შეიღის საქციელი უნდა გაიგოს და შეაფასოს. ეს უბრალო ცნობისმოყვარეობა კი არა, სრულიად კანონზომიერი მოთხოვნაა. ნაწარმოებში თხრობა თავიდანვე იმგვარად მიმდინარეობს, რომ საქმე დამთავრებულად ჩაითვლება მხოლოდ იმის შემდეგ, როცა მას გაიგებს და თავის მსჯავრს დასდებს ბრძენი ხევისბერი.

მკითხველს აინგერესებს ძიძიას ბედიც. იგი თოფის სროლაზე გამოფხიზლებულმა ონისემ გზაში მიაგოვა და, ბუნებრივია, მისი შემდგომი მდგომარეობაც გასარკვევია. დასასრულ, ნუგზარ ერისთავის წინააღმდეგ ომი, რომლისთვისაც ხევში „ქუღზე კაცი“ არის გამოსული, მხოლოდ ახლა იწყება. ონისე პირველი თოფის სროლამ გამოაფხიზლა და ნამდვილი ომი კი ამის შემდეგ უნდა მოხდეს.

ასეთია უმთავრესად საკითხები, რომელსაც „ხევისბერი გოჩას“ ბოლოსგორია მოიცავს. აქ საბოლოოდ ფორმდება როგორც ძიძიასა და ონისეს, ისე გუგუა ფიჩიგაურისა და ხევისბერი გოჩას გრაგედია.

„მოძღვარი“

ალექსანდრე ყაზბეგის „მოძღვარი“ 1885 წელს გამოქვეყნდა. ამის შემდეგ ჩვენს ბელეგრისგს რაიმე ღირსშესანიშნავი ნაწარმოები აღარ შეუქმნია.

რომანის ძირითადი თემაა გუდამაყრის ხეობის მოძღვრის ონოფრეს ცხოვრების ისტორია. შეყვარებული ქალ-ვაყის, მაყვალასა და ონისე არაბულის მიძიმე თავგადასაყალი, აგრეთვე, მათთან დაპირისპირებული გელა გოდერძიშვილის ავი საქმიანობა საბოლოოდ თავს იყრის და ფორმდება ონოფრე მოძღვრის პიროვნებაში. ონოფრე, როგორც იდეალური მოძღვარი, ჯერ მაყვალას, ხოლო შემდეგ ონისე არაბულის მიმართ მზრუნველობით ობიექტურად გელას მფარველ სახელმწიფოებრივ სისტემას უპირისპირდება და ამის გამო უღანაშაულოდ მსჯავრდადებული შორეულ გადასახლებაში ილუკება.

„მოძღვარში“ მაყვალასა და ონისე არაბულის სიყვარულის ფონზე ურთიერთდაპირისპირებული არიან, ერთი მხრივ, ხალხი თავისი გრადიციული ცხოვრებით — პატიოსანი შრომით, მაღალი ადამიანური თვისებებით, ხოლო მეორე მხრივ, თვითმპყრობელობის სახ-

ცის სახე, ზრუნვითა და მკვეუნვარებით საესე, ყველას გულს იგებდა და მისივე უნებურად იმორჩილებდა“¹.

ხევისბერმა ნუგზარ ერისთავის წინააღმდეგ მთელი ხევი ფეხზე დააყენა. როდესაც ვაკეირდებით ხევის საერთო მოძრაობას პირველსავე მოწოდებაზე, ვგრძნობთ, რომ ბრძენ ხელმძღვანელს თავისი ხალხი ადრევე მზად ჰყავს ყოველგვარი მოსალოდნელი შემთხვევისათვის. ხალხის გონიერი ხელმძღვანელი დროულად ითვალისწინებს მგრის შესაძლებლობას და მისი ძალის შემყირებაზე ზრუნავს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა გოჩას მიერ მთიულეთთან მოციქულების საშუალებით მოლაპარაკება, რის შედეგადაც მათ (მთიულებმა) მოხვევებთან სისხლისმღერელ ომზე ხელი აიღეს. ამ გარემოებამ ერთგვარად წინასწარ განსაზღერა ომის შედეგები.

ალ.ყაზბეგის მხატვრულ შემოქმედებაში დიდ ადვილს იკაეებს პაგრიოტიზმის მოგივი. მშობლიური ქვეყნისა და ხალხისათვის თავდადება, პირად მისწრაფებათა დამორჩილება საზოგადოებრივი ინტერესებისათვის მისი გმირების დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს. იგივე პაგრიოტიზმის მოგივი განსაკუთრებული მიმზიდველობის ძალას ანიჭებს „ხევისბერი გოჩას“. ეს გრძნობა ყველაზე მეგად თვითონ გოჩას პიროვნებაშია განსახიერებული.

ხევისბერის საერთო დახასიათებისათვის მწერალი გვეუბნება, რომ „გოჩა იყო მშობელი მამა თავისი ხალხისა“ და იქვე, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ, ვკითხულობთ: ხევისბერისათვის „განუწყვეტლივ ზრუნვას, ფიქრს, გამოცდილებას და გონებრივ მუშაობას უფრო უმეგესის პაგოსნების, ჭკუის და ადამიანობის ბეჭედი დაესვა“².

ხევისბერი გოჩა თავისი ხალხის მეთაურია როგორც მშვიდობიან ცხოვრებაში, ისე საომარ მდგომარეობაში. დამპყრობელი ერისთავის წინააღმდეგ სამკედრო-სასიციოცხოლო ბრძოლის მომენგში გოჩას პიროვნება მკითხველის თვალში კიდევ უფრო მალღდება. იგი ჯერ გორაკიდან დაჰყურებს ბრძოლის ველს, ხოლო როდესაც გამორღდება ნუგზარ ერისთავი, რომელიც მოხვეეებს უმოწყალოდ ჩესავს, ხევისბერი ბრძოლის ქარციეცხოში გადაეშეება. ამ დროს გაისმის მისი გმირული მოწოდება თანამემამულეებისადმი: „აბა, ბიჭებო!.. მომყევით, ვისაც გული გერჩით!..“ რალა თქმა უნდა, უთანასწორო ომის მოგების ერთ-ერთი პირობა ისიც იყო, რომ მოხვეეებს ამ მძიმე განსაცდელის ეამს ხევისბერი გოჩა წინამძლოლობდა.

¹ ალ.ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა“, თავი XIV.

² ალ.ყაზბეგი, „ხევისბერი გოჩა“, თავი VIII.

რაიმე უსიამოვნება არ შეასვენდეს და ბედნიერს ხედავდეს. მან აღრევე მიიღო გადაწყვეტილება: „იმ თავით ამ თავამდე უბედურს გმას ვადგავარ, ჩემს საქმეში ბიჭაი რაისთვი-ლა გავაბა?.. არა, ღვთის მადლმა!.. მეგად მიყორს და ილბალს არ დაუქარგავ“!

წინასწარ რომ ითქვას, მის ირგვლივ შექმნილი მდგომარეობის გონების თვალთი განსჯა, სიფრთხილე და წინდახედულობა მაყვალას ერთგვარად განასხვავებს ალყამბევის თხზულებებში დახატული სხვა ქალებისაგან.

ერთგვარი სიფრთხილე და თავშეკავება ონისე არაბულის მოქმედებაში იგრძნობა. ბოჯურ მასაც გონებაში გაურბენს აზრი, რომ გელასთან ბრძოლა ხუმრობა არაა. ამას ემატება ქალის ხეწნა-მუღარა და ვაქაყი ცდილობს, რომ მაყვალას სახე გულიდან ამოიღოს. ამ მიზნით იგი მშობლიურ სოფელს მიაგოვებს და მწყემსებთან გადაიხვეწება. მაგრამ საქმეს ვერც ეს შევლის.

მწერალს მისთვის ჩეული ბუნებრიობითა და დამაჯერებლობით აქვს გადმოცემული სიყვარულის გრძნობის შეკავებისათვის ბრძოლაში ვაქაყის ნებისყოფის გატეხა. ეს მომენტი გადმოცემულია თხზულების იმ ნაწილში, სადაც ერთი მწყემსი ფანდურზე მონადირის დაღუპვის ამბაეს ამღერებს. მეფანდურის მიერ თქმულმა ლექსმა განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა ონისეზე. მას თავდავიწყებით უყვარს მაყვალა და ამ მომენტში თქმულმა სიძღერამ გული დაუსერა, თითქოს დაეჭვდა კიდევ; მას მეფანდურის სიტყვები გონებიდან არ შორდება, ხშირად თავში გაურბენს საშინელი ეჭვი და წამოიძახებს: „იქნებ ქმარსაცა დალაგობს და მეცა“?

მაყვალასა და ონისე არაბულის რომანის ისტორიაში არის მხოლოდ ერთი ხანმოკლე პერიოდი, როდესაც „ღლეები მათის გრფიალებისა წარმოუდგენელის სიამოვნებით მიდიოდა“. ეს იყო იმ დროს, როდესაც გელა გოდერძიშვილი ცხვარში იმყოფებოდა. ეს ბედნიერება მხოლოდ რამდენიმე ღლე გრძელდებოდა და მაშინ, როცა შეყვარებულნი საბოლოოდ შეთანხმდნენ, რომ გაპარულიყვნენ და მშობლიური სოფლიდან მოშორებით დაეწყით ცხოვრება, სწორედ ამ დროს გელა შინ დაბრუნდა და მათი შეგაკებაც მოხდა.

როგორც თხზულებიდან ვიცით, გელას მიერ დაჭრილი ონისე არაბული წაიყვანეს და მას ექიმი მიუჩინეს. მაყვალა ამ შემთხვევის შემდეგ დაიკარგა ისე, რომ მისი ამბის მცოდნე თემში არავინ იყო, ხოლო გელა გოდერძიშვილი, ონისეს გვარეულობისაგან სისხლის ძიების შიშით, სოფლიდან მიიშალა. მოულოდნელი არაა, რომ ამ ადამიანების საქმეში თემი ჩაერია. თემის ყრილობამ თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე დამნაშავედ აღიარა და სამივე მოიკეცა:

„სამთავ ჩაესვათ სათემო სამანი, სამნიე თემისაგან მოწყვეტილი და შეჩვენებულ იქმნენ“.

ბუნებრივია, რომ თემისაგან მოკვეთის შემდეგ მკითხველს კიდევ უფრო აინტერესებს ვმირების ბედი, მათი აწინდელი მდგომარეობა. ონისე არაბულისა და გელას შეტაკების შემდეგ ისინი მკითხველის თვალთაგან იკარგებიან და თემისაგან მოკვეთაყ მათ დაუსწრებლად ხდება. ამის შემდეგ ნაწარმოების ვმირთა მდგომარეობა არსებითად იცვლება. ამჟამად ეს ადამიანები ახალ, კიდევ უფრო რთულ ვითარებაში გამოჩნდებიან, მაგრამ მწერალი შესანიშნავად ახერხებს მათ დაკავშირებას წინათ მოთხრობილ ამბებთან და განსხვავებული სიტუაციების თავმოყრას ერთი წამყვანი ხაზის გარშემო.

თემისაგან მოკვეთის შემდეგ მკითხველის წინაშე პირველი მაყვალა გამოჩნდება. ეს გარემოებაყ სრულიად კანონზომიერიია და იგი „მოძღვრის“ საერთო კომპოზიციიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს. რომანის დასაწყისში (პირველი სამი თავი) მწერალი მოგვითხრობს მაყვალას ცხოვრებაზე თემისაგან მოკვეთილობის პერიოდში. ქალის მდგომარეობას მკითხველი ეცნობა იმ მომენტში, როდესაც იგი უთვისგომოდ დარჩენილი კლდე-ღრეებში უპატრონოდ ცხოვრობს და, ბოლოს, სასიკვდილოდ განწირულს, მოძღვარი ონოფრე თოვლიდან ამოიყვანს და თავის ბინაში შეიფარებს.

ბუნებრივია, მკითხველს აინტერესებს ის მიზეზები, რომელთა გამო ქალი ასე მძიმე მდგომარეობაში ჩაეარდნილა. რომანის IV-XII თავებში გადმოცემულია მაყვალასა და ონისე არაბულის სიყვარულის ისტორია, მამასადამე, ცნობილი ხდება ის მოვლენები, რომელთაც ქალის თემისაგან მოკვეთა და, საბოლოოდ, მოძღვრის თავშესაფარში დაბინავება განაპირობეს.

მაყვალა რომანის XIII თავიდან ონოფრეს ბინაში ცხოვრობს და ამდენად მკითხველისათვის საჭიროა იცოდეს, თუ რას წარმოადგენს მისი ეს თავშესაფარი და როგორი შეიძლება იყოს ქალის აწინდელი მდგომარეობა. ამ თავის დასაწყისში მწერალი აფართოებს ჩვენს წარმოდგენას ონოფრე მოძღვარზე, რომლის პიროვნებას ნაწილობრივ III თავიდან ვიცნობთ. ამჟამად ონოფრეს იდეალური პიროვნება მკითხველისათვის უკვე იმდენად არის ცნობილი, რომ მას მოძღვრის ქოხში თემისაგან მოკვეთილი მაყვალას ცხოვრება სრულიად შესაძლებლად მიაჩნია.

ამჯერად მაყვალას პიროვნებაში არსებითი მნიშვნელობის გარდატეხაა მომხდარი. ახლა იგი უკვე აღარ არის ის ცქრიალა, კეკლუცი და სიციოცხლით სავსე ქალი, როგორადაც ჩვენ მას ადრე ვიცნობდით. მკითხველი იგებს, რომ იმის შემდეგ, რაც მოძღვარს

თავისი მძიმე თავგადასავალი გააგებინა, მაყვალამ სიციოცხლე შესაძლებლად ჩათვალა მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი თავისი სიციოცხლით ქვეყნისა და ხალხისათვის სარგებლობის მოგანას შეძლებდა. მწერალი გვეუბნება, რომ „ამ დღიდგან, ამ წუთებიდან (ე. ი. იმ მომენტიდან, როდესაც მოძღვარს აღსარება უსახრა – ა. მ.) მაყვალამ სიციოცხლე შესაძლებლად ჩასთვალა და შესაძლებლად დაინახა ქვეყნისათვის და ხალხისათვის თავის ცხოვრებით სარგებლობა მოეტანა. მალე შეაჩვია სამკურნალო ბალახების ცნობას და მოძღვართან ერთად ჰკრეფაედა, აგროვებდა და შველოდა სნეულთათვის წამლების მომზადებას“¹.

მაყვალა, რომელიც ერთ დროს სიციოცხლისა და სიყვარულის განსახიერება იყო, ახლა სულიერი მამის შევირდად ქცეულა და თავის წუთისოფელს ლოცვა-ვედრებაში აღამებს. მწერლის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, იგი ქვეყნისათვის დიდი ხანია უკვე მკედარია, და თუ ფიზიკურად მაინც ცოცხლობს, ეს მხოლოდ იმისათვის, რომ საკუთარი საშინელი ხვედრი უფრო მეტი სიმწეებით განიცადოს. ქალის ნამდვილად საშინელი მდგომარეობა გრძელდება მანამ, სანამ მას ზღვარს დაუღებდეს ონისე არაბული, რომელიც თავისთვის უსაყვარლეს აღამიანს საკუთარი ხელით კლავს.

ონისეს ამგვარი მოქმედების საფუძველი არის მისი უზალო და უანგარო სიყვარული. ისე როგორც ალ. ყაზბეგის სხვა გმირებისათვის, ონისე არაბულისათვის დამახასიათებელია ბუნებრიობა და პირდაპირობა თავისი გრძნობის გამოსატყვამში.

ონისე არაბულის მოქმედება ბუნებრივი და დამაჯერებელია როგორც მაშინ, როდესაც ქალ-ვაჟი ერთნაირი გვეგმითა და იმედებით მოქმედებს, ისე იმ პერიოდში, როდესაც მაყვალა „დიდი ხანია ქვეყნისათვის მკედარია“.

თხზულების იმ ნაწილში, რომელშიც თემის ყრილობის შემდეგ დროინდელი ამბებია მოთხრობილი, ონისე არაბული პირველად გამოჩნდება მაყვალას მოკვლის შემდეგ, როდესაც მას მოძღვარი ტყეში შემთხვევით წააწყდება (თავი XVI). მხოლოდ ამის შემდეგ ირკვევა, რომ დიდი ხნის განმავლობაში ონისე არაბულს სრულიად უთვისგომოდ უცხოვრია. იგი იმდენად დაშორებულია საზოგადოებას, რომ ოფიციალური ხელისუფლების დაწესებულებათა საქმეებში გაფორმებულია, როგორც უკვე გარდაცვალებული.

მწერალმა ონისე არაბულის ცხოვრება ამ პერიოდში ონოფრე მოძღვრის პიროვნებას დაუკავშირა. ონოფრე მისთვის ჩვეული

¹ ალ. ყაზბეგი, „მოძღვარი“, თავი XIII.

მგრუნეულობით მიუღვა ამ კაცს: ჳრილობა მეუხვია, მშობლიურად დაუყვა და დაუწყო ვამოკითხვა მიზეზისა, რომლის გამოც მთიელი ასე მძიმე მდგომარეობაში ჩაუარდნილა. ხანგრძლივი საუბრის, შთავგონებისა და მგრუნეული დამოკიდებულების შედეგად მოძღვარმა სიყვარულისათვის წამებული მოხვეის გულის მოგება შეძლო. ბოლოს და ბოლოს ონისემ მოძღვარს ყველაფერი გააგებინა და ეს უკანასკნელიც მისი ერთადერთი შესაიღუმლე ვახდა.

როგორც ნაწარმოებიდან ვიცი, ოფიციალურმა ხელისუფლებამ, გელა გოდერძიშვილის დაბეზღებით, მაყვალას მკვლელობაში ბრალი ონოფრე მოძღვარს დასდო და მას შორეულ ციმბირში გადასახლება მიუსაჯა. ონისე არაბული, რომელიც ხევსურეთში ცხოვრობს, გაიგებს, რომ მისი მიზეზით ონოფრე ისჯება. იგი გრძნობს, რომ მოძღვარმა საიღუმლოება არ გაცსა და საკუთარი სიციოცხლე კი გაწირა. მართალია, საქმის ნამდვილი ვითარება სხვა არაეინ იეის, რომ ახალგაზრდა მოხევეს გამოამჳკარავეებისა ეშინოდეს. მოძღვარსა და ონისე არაბულს შორის არც ერთი მოწმე არ დგას, მაგრამ ზნემაღალ ვაეკაცს ასეთი მოწმე არ ესაჳიროება. ამიგომაც არის, რომ იმ დროს, როდესაც მოძღვრის გამოხსნის მიზნით შეკრებილია რამდენიმე თემის საერთო ყრილობა, ონისე არაბული იქ მივა და მაყვალას მკვლელობის ნამდვილ ვითარებას გამოამჳქლავნებს. მისი მონათხრობიდან ერთხელ კიდეე მოჩანს ნამუსიანი ვაეკაცი, რომელიც მზად არის თვითონ უსასტიეესი სასჯელი მიიღოს, ოღონდ უდანამჳულო მოძღვარი გამოიხსნას.

თემმა ონისე არაბულს უნებლიეთ ჩადენილი დანაშაული აპაგია და კელაე სიციოცხლის სამუალება მისცა, მაგრამ ვაეკაცი თავის თავს ასეთი შებრალების ღირსად არ თელის და სიევიდის იხეეწებს. მისთვის ცხოვრებამ უეეე აზრი დაკარგა. როგორც მწერალი გეეუბნება, „მაყვალა იყო ონისესთვის ყველაფერი და, მის სიევიდითან ერთად, უბედურს მთიელს აღარაფრისთანა აღარა დარჩენოდა-რა“. მართალია, იგი ფიზიკურად ცოცხლობს, მაგრამ ეს მხოლოდ ტანჯვა და ვაი-ვაგლახია და არა ნამდვილი ცხოვრება. როდესაც ვაეკირდებით ონისე არაბულის მდგომარეობას, ვგრძნობთ, რომ მისი ცხოვრების გაგრძელება შეუძლებელია.

როგორც ვიცი, თემმა ონისე არაბული არ დასაჯა. მწერალმა სიყვარულისთვის ტანჯული ადამიანის მკვლელის როლში ხალხი არ გამოიყვანა. მართალია, ყრილობამ ერთხელ მოკეეითლის ხელმეორედ თემის მთლიან ორგანიზმთან შედუღება ეერ დაუშვა, მაგრამ მისი ცხოვრებაში დარჩენა მაინც შესაძლებლად დაინახა.

ონისე არაბული ორ ცეცხლს შუა დგას და იგანჯება: იგი უკვე სიოცხლეზე ხელჩაქნეულია, სიკვდილს ეძებს და თემი კი მას ხელახლა ადამიანური ცხოვრებისაკენ მოუწოდებს. ჭეშმარიტად ძლიერი მხატვრული ფერებით არის შესრულებული რომანის ის ადგილი, რომელშიც მოცემულია ჯერ მწერლისეული დახასიათება გმირის იმდროინდელი მდგომარეობისა და შემდგომ თვით ონისე არაბულის გულწრფელი მიმართვა თემისადმი. ნაწარმოებში ვკითხულობთ:

„ონისე გაერეოლდა და სიხარულის ცრემლები გადმოსცვივდა: მეტად ძვირფასი გასაგონი იყო, ყველას მოსხლეგილის გულისაგან გაგონება, რომ მას კიდევ რაღმე აფასებენ, კიდევ რაოდენადმე სიყვარულს უჩენდნენ. ის დაეცა მუხლის თავებზედ, მთრთოლარეს ხელებით ჯმუხას ჩოხის კალთას დაეძებდა რათა დაელორთხა და მადლობის გრძნობით დაელომნა.

„არა, ხალხო, არა ჯმუხავ! არა, აგრემც თქვენს ჭირს დაეღევ!- არა ვარ თქვენი წყალობის ღირსი... ეს წყალობა დიდია, მაგრამ ძნელი, მეტად ძნელი... არა ვარ ღირსი, არც იმ პურისა, რომელსაც მომავწვდენს... ვინც ლუკმას მომიშვერს, ის ლუკმა ალალი იქნების და მე კი არამი!.. ყელ ველარ ჩაუშვებს!.. ჯმუხაისი! შენაი კენესამე... ხალხო, თემო!.. აგრემც თქვენს ჭირს დაეღევ... არ მინდა, მაგად არ მოესულვარ“!

თხზულების ამ ნაწილის გაცნობის შემდეგ მკითხველის ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება მრავალგანჯული მოხვევის მომავალი ხვედრისადმი. კვლავ აღიძურის კითხვა: რითი დამთავრდება ონისე არაბულის ხანგრძლივი განჯეა-წვალება?.. სწორედ ამ დროს მოქმედებაში გამოჩნდება მკითხველისათვის კარგად ცნობილი, მრავალგზის სახელგაგეხილი გელა გოდერძიშვილი.

გელა თემის ყრილობაზე მივიდა, ხალხის წრე გაარღვია და პირდაპირ ონისესთან მიიჭრა. მან ფეხით გათელა თემის ნება-სურვილი და ხალხის მიერ შენდობილი ონისე არაბული ხალხისავე თვალწინ განგმირა.

ასე მთვარდება მაყვალასა და ონისე არაბულის რომანი. ამ ადამიანთა მდგომარეობა, მათი ტრაგიკული თავგადასავალი მკითხველში ბუნებრივად იწვევს ზიზღსა და უნდობლობას იმ სახელმწიფოებრივი წყობილების მიმართ, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ.

¹ ალ. ყაზბეგი, „მოძღვარი“, თავი XXIII.

„განკიცხული“

ალექსანდრე ყაზბეგის მხაგერული შემოქმედება უმთავრესად სოფლის ცხოვრების ფონზე იშლება. მისივე კალამს ეკუთვნის რამდენიმე ნაწარმოები, რომელშიც მწერლისდროინდელი ქალაქის ყოფაა გადმოცემული. ასეთებია, უმთავრესად, რომანი „განკიცხული“, მოთხრობები „ფათი“ და „ჩინოვნიკი ელურიძე“.

ალ.ყაზბეგის „განკიცხულმა“ აღრევე მიიქცია ფართო საზოგადოებრიობის ყურადღება. დამახასიათებელია ერთი ლიტერატურული ფაქტი: 1884 წლის გაზაფხულზე, როდესაც ეს რომანი „ივერიაში“ გამოქვეყნდა, ყაზბეგს მადლობის წერილით მიმართა გამოჩენილმა ქართველმა მწერალმა დავით კლდიაშვილმა.

„განკიცხულში“ მოქმედება თბილისში მიმდინარეობს. გელასიანების ოჯახი თბილისში ცხოვრობს. პორფირ გელასიანზე ნათქვამია, რომ იგი არის „მდიდარი მებაგონე“. პორფირი სამსახურის კაცია და იმავე დროს მამულის პატრონიც. მოქმედების განვითარებაში იგრძნობა, რომ იგი გავლენას ახდენს საკმარისად დიდ მოხელეებზე, მაგრამ მისი საქმიანობის ხასიათზე კონკრეტულად მითითებული არაა. ნაწარმოებში მოჩანან როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო მოხელეები. რომანში იხსენიება გუბერნატორი, რომელზეც მხარდაჭერის იმედს ამაოდ ამყარებენ უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი მარი და ლევანი.

რომანის ცენტრში დგას ახალგაზრდა ქალი მარი (განკიცხული). თხზულების დასაწყისიდანვე ვიგებთ, რომ მარი ძალით მიუთხოვებით სრულიად შეუფერებელი კაცისათვის. ჩედმეტ-თვრამეტი წლის ქალს, რომელიც არის „განსაცვიფრებლის მშვენიერის სახისა“, ქმრად ჰყავს ორმოცდაათ წელიწადს გადაშორებული, „თავგასიებული და თმაგაბურძენილი“ პორფირ გელასიანი.

მარის მძიმე მდგომარეობა ცხადი ხდება ჯერ კიდევ იმით, რომ იგი ცოლია ისეთი კაცისა, რომელთანაც საერთო ენას ვერ პოულობს. ამ ქალის მწვავე ადამიანური განცდები უფრო მკაფიოდ წარმოგვიდგება იმის შემდეგ, როდესაც ჩვენ თვალწინ გაიშლება მისი ოჯახური ყოფა.

ამ დროს მოქმედებაში გამოჩნდება პორფირის დაი, ავი და ანგარებიანი, გაუთხოვრობით გაკაპასებული სოფიო. ამ ასპიგ ქალს ხელში ჰყავს გამოჭერილი თავისი უხასიათო ძმა და მასზე ისეთ გავლენას ახდენს, რომ მთელი ოჯახის ბატონ-პატრონად თვითონ ქცეულა. პორფირს თავის ოჯახში ყოველგვარი უფლება დაკარგული

აქეს. იგი რაღაც განსაკუთრებული შიშის გრძნობით ემორჩილება სოფიოს სურვილებს.

სოფიოს უნდა ასეთსავე მორჩილებაში იყოლიოს მარი და ამ მიზნის მისაღწევად არაერთარ ღონისძიებას არ ერიდება. რძლისა და მულის ბრძოლაში აშკარად იგრძნობა, რომ უპირატესობა სოფიოს მხარეზეა. რომანის მეორე თავის დასაწყისში ნათქვამია: „მარი იქამდისინ ჩუმს განჯვაში და მწუხარებაში იყო, რომ კაცს გულს მოუკლავდა“. სოფიომ შეძლო, რომ მარი, რომელიც ოჯახის კანონიერი დიასახლისია, ბინად ერთ პაგარა ოთახში გამოემწყვდია, ხოლო პორფირის ქონებას თვითონ დაჰაგრონებოდა.

იმ დროს, როდესაც მარი ასე მძიმე ვითარებაშია, მას დაუახლოვდება პორფირის ნათესავი ახალგაზრდა ლევანი. იგი ნაწარმოებში გამოჩენისთანავე წარმოგვიდგება როგორც საქმიანი, ჰკეიანი და გრძნობიერი ახალგაზრდა ინტელიგენტი. ლევანის პირველი დაახლოება მარისთან მხოლოდ და მხოლოდ თანაგრძნობის საფუძველზე დაიწყო. ხედავდა რა მარისადმი პორფირისა და სოფიოს არაადამიანურ დამოკიდებულებას, ლევანმა გადაწყვიტა დახმარების ხელი გაეწოდებინა, რათა მისთვის მდგომარეობა შეემსუბუქებინა.

ყველასაგან დამყირებულმა მარიმ იპოვა უანგარო მეგობარი, რომელთანაც გულის გახსნა შეიძლებოდა და მას ყველაფერი გააგებინა თავის მძიმე მდგომარეობაზე. ასე დაიწყო ქალ-ვაჟის მეგობრობა და იგი თანდათან, სრულიად ბუნებრივად, ყოველგვარი ბიწიერების გარეშე, სიყვარულში გადაიზარდა.

მარისა და ლევანის დაახლოების შემდეგ ქალის მდგომარეობა საგრძნობლად შემსუბუქებულია, მაგრამ მაინც საერთო სიგუაყია იმდენად რთულია, ძნელად სავარაუდოა, რომ ქალმა ამ სიძნელეებს თავი დააღწიოს.

როგორც ნაწარმოებიდან ვიცი, საბოლოოდ მარი და ლევანი იღუპებიან. ისინი სოფიოს და პორფირის ვერაგობის მსხვერპლნი ხდებიან. ნაწარმოებში თხრობა იმგვარად წარმოებს, მკითხველი ბუნებრივად გრძნობს, რომ ახალგაზრდების დაღუპვის მთავარი მიზეზი იმდროინდელი სახელმწიფოებრივი მმართველობის სისტემაშია. სოფიო და პორფირი თავიანთი ბოროტი საქმეების განსორციელებას სახელმწიფო დაწესებულებებისა და მათი მოხელეების შემწეობით ახერხებენ. ამიგომაც ეს ნაწარმოები მკითხველში ბუნებრივად აღძრავდა ზიზღისა და უნდობლობის გრძნობას მთელი სახელმწიფოებრივი წყობილებისადმი, რომელშიც სოფიოსა და პორფირის ვერაგობას ასე ფართო გასაქანი ეძლეოდა.

„განკიცხულიდან“ განსაკუთრებით საინტერესოა მარისა და ლევანის სახეები. ეს ახალგაზრდები ახალი გიჟის მებრძოლი ინტელიგენტები არიან. ამგვარ ადამიანთა გიჟები ქართულ ლიგურაგურაში პირველად ანგონ ფურცელაძემ შემოიყვანა. გასაგებია, რომ ალ. ყაზბეგის ლევანი და მარი უფრო ამაღლებული და მხაგვრულობის თვალსაზრისით სრულყოფილი გიჟები არიან, ვიდრე ა. ფურცელაძის თხზულებათა გმირები.

მარი პორფირთან შეუღლებისთანავე უპირისპირდება გელასიანების ოჯახისათვის დამახასიათებელ ადამიანის ღირსების დამამცირებელ ატმოსფეროს. ეს ბრძოლა პირველ ხანებში შედარებით ჩუმი და უხმაურო, მარის თაედაცივისათვის „გაჩუმებული მოთმინება აელო ფარად“, მაგრამ ღროთა ვითარებაში იგი საკუთარი ადამიანური ღირსების დასაცავად თანდათან აქტიური, მემგევი მებრძოლი ხდება.

მარისა და ლევანის დამეგობრების შემდეგ ბრძოლა უკვე ამკარა ხასიათისა ხდება. მკითხველის თეაღწინ ყალიბდება ორი მოწინააღმდეგე ბანაკი. ერთი მხრივ, ახალგაზრდა ქალ-ვაჟი, რომელიც მარის ადამიანურ უფლებათა დასაცავად იბრძვის, ხოლო მეორე მხრივ – პორფირი და სოფიო, რომელნიც არავითარ საშუალებას არ ერიდებიან იმისათვის, რომ ახალგაზრდების სამართლიანი პრეტენზიები უარყონ და, მამასადაძე, მარი უსიგყვო მორჩილებაში იყოლიონ.

მოწინააღმდეგე ბანაკების ხანგრძლივი ბრძოლა ბოლოსა და ბოლოს ერთი არსებითი საკითხის გარშემო იყრის თავს. ახალგაზრდები მოითხოვენ, რომ მარი და პორფირი გაიყარონ, ხოლო პორფირი და სოფიო ამის წინააღმდეგნი არიან იმ ერთადერთი საბუთით, რომ ცოლ-ქმრის გაყრა გელასიანების ოჯახს რაღაც ლაქას მოსცხებს; რომ ამის გამო ხალხი გელასიანებზე რაღაცას იტყვის.

მკითხველი ახალგაზრდების მხარეზე დგება, რადგან იგი თვითონაც რწმუნდება, რომ გელასიანების უწესრიგო ოჯახში კულტურული და სათნო მარის დარჩენა შეუძლებელია. სწორედ იმის გამო, რომ მარისა და ლევანის ბრძოლა ადამიანური ღირსებისათვის მხოლოდ თეადაცივითი ხასიათისაა, იგი მკითხველის მუდმივი მხარდაჭერით სარგებლობს.

მოწინააღმდეგე ბანაკების ბრძოლაში მკითხველი სრულიად ვარკევეით ვრძნობს, რომ გელასიანები სახელმწიფო დაწესებულებათა და მოხელეების მხარდაჭერით სარგებლობენ. ყველაფრიდან ჩანს, რომ ისინი დაწესებულებებისა და მოხელეთა მიმხრობას თავიანთი სიმდიდრის საშუალებით აღწევენ. გელასიანებისაგან განსხვა-

ეებით, ლევანი და მარი მხოლოდ საკუთარ ძალებს ემყარებიან და, ამდენად, ბრძოლა აშკარად უთანასწოროა. მიუხედავად ამისა, ახალგაზრდები თავიანთ სამართლიან ბრძოლაში ბოლომდე გაუტეხელნი რჩებიან. მართალია, ეს ახალგაზრდები საბოლოოდ იღუპებიან, მაგრამ ისინი ბოროტი ძალების წინაშე არასოდეს ქედს არ იხრიან, კვლებიან და კი არ გყდებიან. მარი და ლევანი მკითხველის მეხსიერებაში საბოლოოდ მკვიდრდებიან როგორც ადამიანური ღირსების დასაცავად მებრძოლი გმირები.

მარისა და ლევანის დაპირისპირება გელასიანებთან თხზულების პირველი თავებიდანვე იწყება. მოქმედების განვითარებაში წინააღმდეგობა თანდათან ღრმავდება და აშკარად ბრძოლის ხასიათს იღებს. მათი ბრძოლა უმაღლეს საფეხურს აღწევს იმ მომენტში, როდესაც ქმრის ოჯახიდან გაქცეულ მარის პოლიციელები აპატიმრებენ და სულით ავადმყოფთა თავშესაფარში ათავსებენ.

რომანის ძირითადი წინააღმდეგობანი თავს იყრიან მეცამეტე თავში. ლევანი და მარი მთელ ღამეს სააედმყოფოს პალატაში ერთად საუბარში ატარებენ. ისინი დარწმუნებულნი არიან, რომ კანონი გელასიანებს მკაცრად დასჯის. „ჩვენ გადავწყვიტეთ, – ამბობს ლევანი, – რომ პირდაპირ გუბერნატორისათვის უნდა შეგვეცხოვინა ეს უწესო და უმსგავსო საქციელი და ვიმედოვნებდით – საქმე რიგინად, ჩვენდა სასიამოვნოდ გათავდებოდა“.

ახალგაზრდების ამ იმედთან ვარაუდს მკითხველიც უერთდება. იგი ფიქრობს, რომ სოფიოსა და პორფირის ვერაგობას ახლა მაინც ბოლო მოეღება, მაგრამ სინამდვილეში სრულიად საწინააღმდეგო ხდება. აქაც, მოქმედებაში გამოჩნდებიან პოლიციელები, რომელნიც ლევანს აპატიმრებენ, ხოლო მარის სულით დაერღომილთა თავშესაფარში ტოვებენ.

რომანის ამ ნაწილში სიგუაყია უკიდურესად დაძაბულია, მაგრამ ნაწარმოების ძირითადი კვანძი ჯერ კიდევ არ იხსნება. გელასიანებისა და ახალგაზრდების ბრძოლა, რაც მკითხველის ყურადღების ცენტრშია, ჯერ კიდევ დამთავრებული არაა. მეცამეტე თავში ამბავთა თხრობა მკითხველს საფუძველს აძლევს, რომ ამ ბრძოლის კვლავ გაგრძელებას მოელოდეს.

თხრობა მართლაც გრძელდება. მომდევნო ნაწილში მკითხველისათვის უკვე ცნობილი ხდება როგორც დაპირისპირებულ ბანაკთა ბრძოლის შედეგები, ისე თითოეული მოქმედი პირის საბოლოო ხვედრი.

რომანის ეს ნაწილი სამი თავისაგან შედგება (XIV, XV და XVI). თხზულების ამ ნაწილში თხრობა იმეგარად წარმოებს, რომ იგი მო-

ცულობის თვალსაზრისით ძალზე ლაკონურია და იმავე დროს ყაზბევისებურად შთამბეჭდავი. ეს შედეგია მხატვრული ოსტატობისა, რომელიც მწერალმა კონკრეტულ შემთხვევაში გამოიყენა. მან რომანის XIV და XV თავები გააერთიანა, მრავალწერტილების მწკრივი გაუკეთა და იქვე მრავლის მეტყველი შენიშვნაც დაურთო: „ამ ორს თავს ესტოვებთ, რადგანაც მათი დაბეჭდვა ამჟამად მოუსხერხებლად მიგვაჩნია“.

ამ შენიშვნიდან მკითხველისათვის გასაგები ხდება, რომ ახალგაზრდების თავგადასავალი ლევანის დაპატიმრების შემდეგ იმდენად მძიმე ყოფილა, მწერალი მის გამომხეურებას ვერ ბედავს. რაღა თქმა უნდა, ამის მიზეზი მხოლოდ ის შეიძლება იყოს, რომ მარისა და ლევანს თავიანთ სამართლიან ბრძოლაში მოსალოდნელი მხარდაჭერა ვერ უპოვიათ, მაშასადამე, საბოლოო გამარჯვებას გელასიანები შეიმობენ. სხვა ვარაუდისათვის მკითხველს საფუძველი არ გააჩნია, რადგან ნაწარმოების წინა თავებში დაპირისპირებულთა ბრძოლა უმთავრესად სწორედ ამ ნიშნის მაგარებელია.

მწერლის მიერ გამოყენებული ეს მხატვრული ხერხი მკითხველის ინტერესს კიდევ უფრო აძლიერებს რომანის მეთექვსმეტე, დამამთავრებელი თავისადმი. აქ პირველი გამოჩნდება ლევანი. ამ თავის დასაწყისიდანვე ვიგებთ, რომ უკვე ათი წელი გასულა მას შემდეგ, რაც შეყვარებული ქალ-ვაჟი თბილისში, სულით დაერღობილთა საავადმყოფოში პოლიციელებმა დააშორეს. ამჯერად ლევანი თავის მშობლიურ სოფელშია.

რომანის დამამთავრებელი თავიც ლევანის სიგყვებით იწყება: სრულმა ათმა წელიწადმა განელო, რაც ვებრძოდი ჩემს გრძნობას, სრული ათი წელიწადი გული მიდუღდა მათის გადახდის სურვილით, რომელთაც არც ჩემი ყმაწვილკაცობა შეიბრალებს, არც სამართლიანი მოთხოვნა მიიღეს მხედველობაში!.. გადალახეს ყოველისფერი, ფეხქვეშ გასრისეს, მხოლოდ იმისთვის, რომ არ ვიყავ ძლიერი და გამოცდილი, ცხოვრების გარყვნილებას არ შეეჩვეოდი. ყოველის ღონისძიებით ეცადნენ – შემზიზნებოდა კაცობრიობაც და მისი დებულებაც და შემპულდა კიდევ.

მკითხველისათვის უკვე გასაგები ხდება როგორც გამოტოვებული თავების შინაარსი, ისე ლევანის აწინდელი მდგომარეობა, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ მოქმედებაში გამოჩნდება მარი, რომელიც აქვე, მკითხველის თვალწინ ილუპება კიდევ.

რომანის უკანასკნელი სტრიქონებიდან მკითხველი იმასაც იგებს, რომ ორმოცდახუთის წლის სოფიომ გათხოვებით გული დაიმშვიდა და პორფირუმკა კი ვიდაც გამოცდილს ქვრივს ჩაუვარდა

ხელში, რომელიც საკმაოდ მეცადინეობდა მისი სიმდიდრე მარდად გაეფლანგა.

მარი და ლევანი მკითხველის მეხსიერებაში მკვიდრდებიან როგორც უსამართლობის წინააღმდეგ ადამიანური ღირსების დასაცავად მებრძოლი გმირები. ასეთია ნაწარმოების საერთო სულისკვეთება. უკანასკნელ თავშიც კი, როდესაც ლევანი ცხოვრებაზე საბოლოოდ ხელჩაქნულია და სიკედილს ნატრობს, ამ დროსაც ხალხზე მზრუნველობს: სოფლიდან სოფელში დადის, ავაღმყოფებს მკურნალობს, მოხელეთაგან შევიწროებულ გლეხებს რჩევა-დარიგებებს აძლევს და საჩივრის ქაღალდებს უწერს.

„განკიცხულში“ ნაჩვენებია მწერლისდროინდელი თბილისის ცხოვრების რიგი დამახასიათებელი მხარეები. მოქმედებაში მოჩანან სახელმწიფო დაწესებულებანი, დიდი და პატარა მოხელეები, სამხედრო მსახურნი და პოლიციელები. რომანში არაა მასობრივი სცენები, თხრობა იმგვარად მიმდინარეობს, მოქმედებაში ხალხი არ ჩანს, რომ ამის მიხედვით ცხოვრების საერთო პირობებზე გველაპარაკნა.

ქალაქური ცხოვრებაა ნაჩვენები, აგრეთვე, ალ. ყაზბეგის მოთხრობებში „შათი“ და „ჩინოვნიკი ელურიძე“. ამ ნაწარმოებებში უკვე იგრძნობა ქალაქის ყოფის საერთო მაჯისცემა, აქ ჩანან ადამიანები, ერთი მხრივ, განცხრომის შეილნი, ბედნიერნი და უზრუნველნი, ხოლო მეორე მხრივ – ცხოვრების მიერ გათელილი, ლუკმაპურის საშოვნელად ხელგაწვდილი ღარიბები. ვარდა ამისა ქალაქური ყოფის სურათები გხვდება აგრეთვე მის დაუმთავრებელ მოთხრობებსა და დრამატულ თხზულებებში.

ალექსანდრე ყაზბეგის დრამატურგია

ალექსანდრე ყაზბეგის შემოქმედებით მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს დრამატურგია. მისი პიესები XIX საუკუნის ოთხმოციანი წლების ქართულ თეატრში წარმატებით იდგმებოდა, ხოლო ზოგიერთი მათგანი დღემდე ინარჩუნებს ცხოველმყოფელობასა და მიმზიდველობის ძალას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „არსენა“ და „წამება ქეთევან დედოფლისა“.

დრამა „არსენას“ თემად ალბუღია ბაგონყობის წინააღმდეგ მებრძოლი გლეხის, ცნობილი სახალხო გმირის არსენა ოძელაშვილის თავგადასავალი. არსენა ოძელაშვილი მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ცხოვრობდა. იგი ყმა იყო, რომელიც ბაგონის ვერაგობამ აიძულა ყაჩაღად გაეარდნილიყო. მისი, როგორც ბა-

ტონცემობის წინააღმდეგ მებრძოლი გლეხის, სახელი საყოველთაოდ პოპულარული გახდა. არსენას გმირობაზე ხალხური ლექსები იქმნებოდა ჯერ კიდევ საუკუნის პირველსავე ნახევარში, ხოლო მეორე ნახევრის დამდეგს საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ცნობილი „არსენას ლექსი“.

ალ. ყაზბეგის „არსენა“ მკითხველის მეხსიერებაში ხშირად აღადგენს ხალხურ „არსენას ლექსს“, მაგრამ მისი თხზულებისათვის დამახასიათებელია რთული სიტუაციები და მთავარი გმირის მკაფიოდ გამოხატული დრამატიზმი.

თხზულებაში დასაწყისიდანვე გამოჩნდება ბატონყმური ურთიერთობით შევიწროებული ახალგაზრდა გლეხი არსენა. ფარდის ახდისთანავე გაისმის მისი მამხილებელი სიტყვები ბატონის ვერაგობაზე: „ბატონებს რომ დიდი ხარჯი უნდებოდესთ, ჩვენი რა გადასახადია?.. იმდენს რათა ხარჯავენ, რაც არ შეუძლიანთ“.

ჩქარა ისიც ცნობილი ხდება, რომ არსენა ცოლის შერთვას აპირებს, მაგრამ ბატონისაგან საჭირო ნებართვა ვერ მიუღია. ერთ შემთხვევაში, იორამთან საუბარში, არსენა პირდაპირ ამბობს, რომ მას ამგვარ შემთხვევაში, საჭირო ყოველგვარი მოვალეობა მოხდილი აქვს, მაგრამ ბატონი მაინც ჯერისწერის ნებას არ აძლევს. საქმეს ისიც აძნელებს, რომ არსენას საცოლე თეაღში მოსვლია ზაქარა მოურავეს. იგი არსენას აშკარად ემუქრება, რომ საცოლეს წაართმევს.

ბატონისა და მისი მოურავეის არაადამიანურმა საქციელმა პატიოსანი შრომისათვის განწყობილი არსენა კაცის მკელელად აქცია, ნორმალური ცხოვრების კალაპოგიდან ამოავლო და ყაჩაღობის სახიფათო გზაზე დააყენა.

დრამის მეორე და მესამე მოქმედებაში არსენასა და გარსევან ამაყაძეს შორის წინააღმდეგობა უმაღლეს საფეხურს აღწევს. ისინი ამ დროს უკვე სამკედრო-სასიციოცხოლო ბრძოლაში არიან ჩაბმულნი. ერთ მხარეზეა ბატონი, რომელსაც იცავს მეფის ხელისუფლება, დიამბეგისა და ყაზახების სახით, ხოლო მეორე მხარეზე დგას არსენა, რომელიც გლეხობის საერთო მხარდაჭერით არის გარემოცული. არსენას უკვე საკუთარი რაზმი ჰყავს, რომელშიც მის ბედში მყოფი გლეხები არიან გაერთიანებულნი. არსენასადმი გლეხობის საერთო მხარდაჭერით მწერლის მიერ ხაზგასმულია მათი იდეური ერთიანობა. მკითხველს სავსებით ბუნებრივად გამოჰყავს დასკვნა, რომ არსენა ყმა გლეხობის საერთო მძიმე ყოფის, მისი ადამიანური ფიქრისა და მისწრაფების გამომხატველია.

მწერალმა გარსევან ამაყაძის პიროვნებაში შესანიშნავად განასახიერა უხასიათო, გულქვა და ვერაგი მეზობონე. არსენა ბოლოს მაინც ამაყაძის მიერ მოსაზრებული გეგმით იღუპება. ამაყაძემ შეძლო, რომ არსენას მკვლელად მისივე ნათლიმამა პეტრე გამოეყვანა. პეტრეც, თავის მხრივ, მეზობონის მსხვერპლია. ამაყაძემ შეძლო, რომ ადრე გულუბრყვილო და კეთილი გლეხი ნათელ-მირონის მოღალატედ და ხალხის საყვარელი გმირის მკვლელის როლში გამოეყვანა.

განსაკუთრებით შთამბეჭდავია არსენას დაღუპვის სცენა. ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი, არსენა და ნინო, ტყეში ერთად არიან და ერთმანეთის სიახლოვით ტკბებიან. მიუხედავად ყაჩაღური ცხოვრებისა, ისინი მაინც თავს ბედნიერად თვლიან. ამ ნეტარების წუთებში ქალვაც მურგიდან ეპარება მოღალატე ნათლიმამა, რომელსაც ხელში დამბაჩა უჭირავს. იგი აღელვებული უცქერის თავის სამსხვერპლოს, იარაღსაც უმიზნებს, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ იმეგებს, მერყეობს და, ამრიგად, ის თვითონაც ერთგვარად იგანჯება. ამ დროს კვლავ გამოჩნდება ვერაგი ამაყაძე. იგი უსიგყვოდ ეშუქრება სულგაყიდულ მოურავს და ეს უკანასკნელიც არსენას უკვე კლავს. სროლის ხმაზე შემთხვევის ადგილას მოდიან მოხუცი თავადი იორამი თავისი გლეხებით, გარსევან ამაყაძე დიამბეგითა და ყაზახებით. მომაკვდავ არსენას დაკონებული ნინო გულსაკლავად ქვითინებს, ხოლო მეგობრის მოღალატე პეტრე „გამჭერებული და გაფითრებული“ დგას. მოხუცი იორამისა და გლეხების ზიზღი არსენას მკვლელისადმი პეტრეს წარმოგვიდგენს როგორც ისეთ ადამიანს, რომელიც მკაცრი და თანამიმდევრული ეგოიზმის მსხვერპლი გამხდარა.

არსენას სახე, როგორც ბაგონსემობის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირისა, ცხოვრების ამგვარი დასასრულით კიდევ უფრო მიმზიდველი და დამაჯერებელი მოჩანს. სახელოვანმა მწერალმა არსენას ცხოვრების ისტორიაში მოხდენილად ჩააქსოვა სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის მოტივი, რაც მისი მხატვრული მემკვიდრეობისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელია. დრამის მთელს მანძილზე არსენა წარმოგვიდგება როგორც ადამიანის მიერ ადამიანის ჩაგვრის წინააღმდეგ მებრძოლი გმირი. იგი თავისი შეუპოვარი ბრძოლით და ადამიანური კეთილშობილური თვისებებით საპატიო ადგილს იკაუებს ალ. ყაზბეგის სახელოვან გმირთა გალერეაში.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგის დრამატული ნაწერებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა მისი ხუთმოქმედებიანი ისტორიული დრამა „წამება ქეთევან დედოფლისა“. ეს თხზულება ავტორმა 1883 წლის დამდეგს დაამთავრა და იაშუე წელს გამოაქვეყნა კიდევ ჟურნალ „ივერიაში“.

ნაწარმოებმა გამოქვეყნებისთანავე საზოგადოების მოწონება დაიმსახურა. მაშინვე იყო ცდები, რომ იგი დადგმულიყო, მაგრამ საცენზურო პირობების გამო XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში ამ დრამის სცენაზე წარმოდგენა არ მოხერხდა. „წამება ქეთევან დედოფლისა“ საზოგადოებამ სცენაზე მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს ნახა.

„წამება ქეთევან დედოფლისა“ პირველი ქართული ორიგინალური პაგრიოტული დრამაა, რომელიც ისტორიულ თემამზეა გაშლილი. დრამას საფუძვლად უდევს კონკრეტული ფაქტი, რომელსაც ადგილი აქონდა მეჩვიდმეტე საუკუნის დამდეგს.

ისტორიულად ცნობილია, რომ 1605 წელს სპარსეთის შაჰმა საქართველოში გამოგზავნა თავის კარზე აღზრდილი, გამაჰმადიანებული კონსტანტინე ბაგონიშვილი. მოლაღატე ბაგონიშვილს თან ახლდა ყიზილბაშთა ლაშქარი. კონსტანტინემ მოკლა საკუთარი მამა კახეთის მეფე ალექსანდრე, მოკლა აგრეთვე ღვიძლი ძმა გიორგი, თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა და ქვრივი რძლის ქეთევანის ცოლად შერთვა განიზრახა. ბუნებრივია, რომ ქართველებმა გადაგვარებული ბაგონიშვილი მეფედ არ მიიღეს და მას ომი გაუმართეს. კონსტანტინე ბაგონიშვილი თავისი ყიზილბაშებით დამარცხდა და იგი თვითონაც იმავე ომში მოიკლა.

აღ. ყაზბეგმა თავის დრამაში ამ ისტორიულ მოვლენას შეუერთა ქეთევან დედოფლის წამების ფაქტი, რაც 1624 წელს მოხდა. კონკრეტული ისტორიული მოვლენების მხატვრული განზოგადებით მწერალმა შექმნა მგზნებარე პაგრიოტული თხზულება, რომელიც მკითხველზე გავლენას ახდენს. ნაწარმოებში გამოხატულ ადამიანთა მამულიშვილური საქმეები მკითხველში ბუნებრივად აღძრავს სამშობლოს თავისუფლებისათვის თავდადებისა და თავგანწირვის კეთილშობილურ გრძნობას.

ქეთევან დედოფლის პიროვნებაში მწერლის მიერ ხორცშესხმულია ქართველი ქალის მაღალი მორალური და პაგრიოტული თვისებები. იგი წარმოგვიდგება არა როგორც დიდების მაძიებელი დედოფალი, არამედ როგორც თავისი ქვეყნისა და ხალხისათვის თავდადებული დედა. ქეთევანი სიმპათიას იმსახურებს ნაწარმოებში პირველი გამოჩენისთანავე. მშვიდობიან მდგომარეობაში, ალავერდობაზე, დედოფლის ყოველ სიტყვაში, ყოველ მოქმედებაში იგრძნობა მისი დაუცხრომელი ზრუნვა ხალხის კეთილდღეობაზე. მისი პიროვნება მკითხველის თვალში კიდევ უფრო მაღლდება იმ დროს, როდესაც სათნო დედოფალს, ბრძოლის ველზე ეხედავთ, როგორც ხალხის მეთაურს.

დრამა „წამება ქეთევან დედოფლისა“ დასაწყისიდანვე იმიდავს და თავის ორბიტაში მოაქცევს მკითხველსა თუ მაყურებელს. ამ ნაწარმოების ყოველი სცენა ძლიერ გავლენას ახდენს, მაგრამ განსაკუთრებით შთაბეჭდავია უკანასკნელი მოქმედება, რომელშიც მამულისათვის თაელადებულ ადამიანთა გმირული საქმეები დასრულებული სახით წარმოგვიდგება.

აქაც ყურადღების ცენტრში დგას ქეთევან დედოფალი. მოქმედება სპარსეთში მიმდინარეობს. ქეთევანი არჩევანის წინაშე დგას: სარწმუნოება შეიცვალოს და შაჰ აბასის ცოლობას დათანხმდეს, თუ დარჩეს ქრისტიან ქართველად და ამის გამო უსასტიკესი წამება მიიღოს. ქეთევანის პიროვნების შთამაგონებელი სილიადე სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მეორეს ირჩევს. ქართველი ქალის უმაღლესი სისპეგაკე, სიმტკიცე და გაუტეხელობა ალექსანდრე ყაზბეგის დრამაში დიდი მხატვრული ზომიერებითა და დამაჯერებლობით არის გადმოცემული. ქეთევანის ცხოვრებაში მთელი რიგი მოვლენებია, რომელთა გავლენით მოსალოდნელი იყო მისი ნებისყოფის გატეხა, მაგრამ გულსრული დედოფალი ბოლომდე ურყევად რჩება თავის გადაწყვეტილებაზე.

მკითხველზე შთამაგონებელ გავლენას ახდენს დედოფლის პასუხი იმ მომენტში, როდესაც მას ქაიხოსრო და კონსტანტინე სამშობლოში გამოქცევის წინადადებას აძლევენ. თანამემამულეთაგან შეთავაზებული წინადადების საპასუხოდ ქეთევანი მტკიცედ ამბობს: „მე არ გავიქცევი, შიშს არ ეუჩვენებ... როდესაც მთელი ქრისტიანობის თვალი ჩვენკენ არის მოქცეული, როდესაც ჩვენგან მოელიან მაგალითს, მე ნება არა მაქვს, შევდრკე ამ სოფლიურ საგანჯველის წინაშე და ვეჩვენო სულმოკლედ... არც ვეჩვენები“!

ქეთევან დედოფლის ამ პასუხს უშუალოდ მოსდევს მისი წამების აქტე. სცენაზე მოჩანს აგუზგუზებული კოცონი, რომელზეც დაჩოქილი დგას თეთრი განსაყმლით შემოსილი ქეთევანი. დედოფალს ხელები გულზე დაუწყვია და მრავლისმეტყველი თეალები ზეცისათვის მიუყვრია. მას უკვე ცეცხლი ეკიდება.

ალექსანდრე ყაზბეგის დრამაში ქეთევანის პიროვნება იმდენად ამაღლებულია, რომ იგი მართლაც განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ტოვებს. თუ ქართველი მკითხველი დრამაში გადმოცემულ მოვლენებს შედარებით მშვიდად და უმჟოთველად იღებს, ეს იმის წყალობითაა, რომ იგი ქეთევან დედოფლის ცხოვრებას იცნობს; მან იცის, რომ ისტორიული სინამდვილე მწერალს ყველა საფუძველს აძლევდა, რათა ქეთევანის პიროვნება ამგვარად გამოესახა.

თხზულებაში, გარდა ქეთევან დედოფლისა, სამშობლოსათვის თავდადებისა და თავგანწირვის შესანიშნავ მაგალითებს იძლევიან გმირი ვაჟკაცები. ამათგან პირველ რიგში დასახელებულია ქაიხოსრო ომანიშვილი.

ქაიხოსრო ჭაბუკობიდანვე ქეთევანზე შეყვარებული ყოფილა. იგულისხმება, რომ ქეთევანის გათხოვების შემდეგ ქაიხოსრო კვლავ სათუთად ინახავდა დედოფლისადმი უზადო თავყვანისცემის გრძნობას. იგი, ახლა უკვე სახელოვანი სარდალი, ერთგულად ემსახურება როგორც მშობლიურ ქვეყანას, ისე თავის სათაყვანებელ დედოფალს. დამახასიათებელია, რომ ქაიხოსრო ომანიშვილი სამშობლოს განსაცდელის ეამს თავის პირად გრძნობას ვაჟკაცურად იკაეებს და მთელს ძალასა და ენერგიას საქვეყნო საქმეს ანდომებს.

კონსტანტინე ბატონიშვილის წინააღმდეგ საომრად მზადების მომენტში ქაიხოსრო მტკიცედ დგას სამშობლოს ღირსების დასაცავად მეზრძოლთა მოწინავე რიგებში. იგი სასახლეში გამართულ პირველსავე თათბირზე მთამაგონებლად მოუწოდებს თანამემამულეებს: „ქართველს შეუძლიან იყოს ქართველი და მხოლოდ ქართველი!.. მას შიში და ძალა ვერ შეაკრთობს, ვერ აცვლევინებს ფერს... ჩვენ ეს დაგვიმტკიცეს ჩვენთა წინაპართ, მათ გაგვიკვალეს გზა და მათს ნაკვალევს უნდა მიეყვით... თუ უბედურებამ დაგვპლია, გავწყდეთ პირზე ღიმილით, გავწყდეთ დარწმუნებულნი, რომ ჩვენის მოვალეობისათვის არ გვიღალატნია!“

ქაიხოსროს მგზნებარე მამულიშვილური მოწოდება მოქმედების დევიზად იქცევა თათბირზე დამსწრე ქართველი სარდლებისათვის. ამ აზრით იბრძვის ყველა მათგანი და ყველაზე პირველად თვითონ ქაიხოსრო ომანიშვილი.

ქაიხოსრო სამშობლო ქვეყნის გადასარჩენად ბრძოლაში მოწინავე პოზიციებზე მოჩანს მუდამ და ყველა შემთხვევაში. ამასთანავე, ყოველთვის იგრძნობა მისი ამაღლებული, კდემამოსილი დამოკიდებულება საგრფო დედოფლისადმი. ქაიხოსრო ქეთევანთან არის სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებშიც. იმ დროს, როდესაც დედოფალი უკვე წამების კოცონზეა, მის გვერდით ცალ მუხლზე დაჩოქილი ქაიხოსრო დგას. მგრძნობიარე ვაჟკაცი, რომელიც ქეთევანისადმი უზადო სიყვარულს ჭაბუკობიდანვე გულით აგარებდა, ახლაც მასთანაა და მასთან ერთად შაჰის ბრძანებით დანთებულ კოცონზე იწვის.

სამშობლოსათვის თავდადებას, სასახელო გმირობასა და ვაჟკაცობას ამჟღავნებენ, აგრეთვე, დრამაში გამოყვანილი შერმაზან ჩოლოყაშვილი, გორჯასპ არაბული და სხვები.

დასასრულ, საჭიროა ისიც ითქვას, რომ თხზულებაში განსაკუთრებით საგრძნობია ხალხის როლი ამ თავდაცვიან ომში. დრამაში სწორედ გლეხობა მოჩანს, როგორც უმთავრესი ძალა, რომელმაც ამ საბედისწერო მომენტში ქვეყანა განსაცდელისაგან იხსნა.

* * *

ალექსანდრე ყაზბეგის თხზულებათა ენა ძირითადად მწერლის ეპოქის ლიტერატურულ ქართულს ემყარება. აღსანიშნავია მხოლოდ ის, რომ მის თხზულებებში ზოგჯერ თავს იჩენს მართლწერის ნორმათა დარღვევის ისეთი შემთხვევები, როგორც მწერლისაგან მოულოდნელად შეიძლება გვეჩვენოს. ამ გარემოებაზე ჯერ კიდევ მწერლის თანამედროვეები მიუთითებდნენ. გრიგოლ ორბელიანმა აღ. ყაზბეგის ენა აღიარა როგორც „მშვენიერი ქართული“ და მას მხოლოდ მართლწერის წესების ცალკეულ დარღვევებზე მიუთითა.

ალექსანდრე ყაზბეგის მოთხრობებსა და რომანებში საგრძნობია დიალექტიზმები. მის თხზულებებში ძირითადად მოხეური კილოა გაბატონებული, მაგრამ როდესაც მოქმედებაში გამოჩნდებიან სხვა კუთხის ადამიანები (მთიულები, გუდამაყრელები, ხევსურები), მათ საუბარში თავს იჩენს კონკრეტული კუთხის დიალექტისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი.

ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწერებში დიალექტიზმების გამოყენების შემთხვევები ძირითადად პერსონაჟთა მეტყველებაში გვხვდება. ხოლო თვითონ მწერალი ამ მხრივ თავისუფალია. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ დიალექტური სიტყვებისა და გამოთქმების ხმარება ჩვენი ბელეტრისტის თხზულებათა საერთო მიმზიდველობას სრულიადაც არ ამცირებს. მისი ყველა ნაწარმოები თავიდან ბოლომდე შეუნელებელი ინტერესით იკითხება.

ვაჟა-ფშაველა (1861-1915)

ბიოგრაფიული ცნობები. ახლა დუშეთისა და თიანეთის რაიონებში შედის ის ძველთაგანვე ცნობილი კუთხე, რომელსაც ფშავე ეწოდება. ხევსურეთთან და თუშეთთან ერთად, ფშავე თავიდანვე იქცეოდა ყურადღებას როგორც თავისი დიადი და, ამასთანავე, პირქუში ბუნებით, ისე მოსახლეობის ეთნოგრაფიული თავისებურებებით. ფშავეებს, ისევე როგორც ხევსურებსა და თუშებს, ძალიან ხშირად უხდებოდათ თავდაცვითი ბრძოლა სხვადასხვა მოთარეშე გომთან; ისინი თავგამოდებით იცავდნენ მტრისაგან თავიანთ მიწა-წყალს, ოჯახსა და საქონელს. ამ ბრძოლებმა მრავალფეროვანი გამოხატულება პოვა მათ ხალხურ შემოქმედებაში.

ფშავე-ხევსურულ პოეზიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკაეია ლეგენდებს იმ ზღაპრულსა და საოცარ ძალებზე, რომლებიც, განმგვიცუბული ცრურწმენის თანახმად, მტერზე გამარჯვებას უზრუნველყოფდნენ. ამ პოეზიაში დახასიათებულია ამა თუ იმ ვაჟკაცის გმირობა და, ბუნების სურათებთან ერთად, გადმოცემულია მრავალი ლეგენდარული შემთხვევა მათი პირადი ცხოვრებიდან.

სწორედ ფშავეის ამნაირ ბუნებასა და ზღაპრულ-ლეგენდარულ გარემოებაში, პაგარა სოფელ ჩარგალში, 1861 წლის 14 (26) იელისს დაიბადა ლუკა რაზიკაშვილი, რომელმაც თავის პოეტურ ფსევდონიმად „ვაჟა-ფშაველა“ აირჩია.

ვაჟას დედა ბარბაღე (გულქანი) ფხიკლეშვილი, — სოფელ სსლოეანიდან, გამოირჩეოდა თავისი მგრძნობიარობით, კეთილი გულით და ხალხური პოეზიის სიყვარულით.

ვაჟას მამა პავლე რაზიკაშვილი მღვდელი იყო და საზოგადოდ წიგნიერ კაცად ითვლებოდა. ამასთანავე ის კარგი მეურნე იყო და გონიერადაც უძღვებოდა თავის წერილშვილიან ოჯახს. მას ო შვილი ჰყავდა: გიორგი, მართა, ლუკა (ვაჟა-ფშაველა), ნიკო (ბაჩანა), თედო და ალექსანდრე.

ვაჟა-ფშაველას ბიოგრაფიიდან განსაკუთრებით შემდეგი მომენტებია საგულისხმო: 8 წლის ვაჟა თელავის სასულიერო სასწავლებელში მიაბარეს. იქ მან ო წელი დაჰყო, შემდეგ თბილისის ორკლასიან სამოქალაქო სასწავლებელში გადმოიყვანეს, ხოლო ორი წლის შემდეგ ის ჩაირიცხა გორის სასულიერო სემინარიაში, სადაც ამზადებდნენ მასწავლებლებს სოფლის სახალხო სკოლებისათვის.

1882 წელს ვაქამ დაამთავრა ეს სემინარია და ის დანიშნეს მასწავლებლად ამგნისხევის სკოლაში, სოფელ გოლათსოფელში. ყოფა ხანში ვაქას ამ სკოლის დატოვება მოუხდა და მან განიზრახა უმაღლესი განათლების მიღება. ამ მიზნით ის 1883 წელს პეტერბურგს ვაემგზავრა, სადაც მისი უფროსი ძმა გიორგი სწავლობდა და ჩაირიცხა კიდეც იურიდიულ ფაკულტეტზე, მაგრამ უსახსრობის გამო მეცადინეობა შეწყვიტა და მომდევნო წელსვე დაბრუნდა საქართველოში.

ერთხანს ის შინამასწავლებლად დადგა სოფ. ოთარშენში ამილახერიანთ ოჯახში: ასწავლიდა ოთარ ამილახერის ვაჟს – გიორგის. აქ შეუყვარდა მას ამავე ოჯახში გაზრდილი ეკატერინე (ქეკე) ნებიერიძე, რომელიც ცოლად შეირთო 1886 წელს და მასთან ერთად დაბრუნდა სოფ. ჩარგალში. იმავე წელს გადავიდნენ სოფ. დიდთონეთში სადაც ის მასწავლებლად დაინიშნა. დიდთონეთში მან ორი წელი დაჰყო: მასწავლებლობიდან განთავისუფლების შემდეგ მხოლოდ რამდენიმე დღე მუშაობდა გამ. „ივერიის“ რედაქციაში, რადგან ასეთი მუშაობას ვერ შეეგუა, დაბრუნდა ჩარგალში და საბოლოოდ იქ დასახლდა.

1890 წელს ვაქას დედაც გარდაეცვალა და მამაც. 1892 წელს ვაქას მარჯვენა თვალი დაუსახიჩრდა (ციმბირის ჭირით დააეადებული საქონლის ხორცის ჭამისაგან). კარგა ხანს მკურნალობდა. ვაქას ოჯახი თანდათან იზრდებოდა და როდესაც 1902 წელს სრულიად მოულოდნელად გარდაეცვალა მისი ცოლი, ვაქას ხელზე ოთხი პატარა ბავშვი ღარჩა.

ვაქამ 1904 წელს შეირთო დიდებაშვილის ქალი – ნინო (თამარი). ვაქას ნინოსთან შეეძინა ვაჟი და დიდი ოჯახის რჩენა მას უკვე მძიმე გვირთად დააწვა.

მძიმე ფიზიკურმა, გლუხკაცურმა შრომამ და დაძაბულმა საზოგადოებრივ-ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ თავისი კვალი დაამჩნია ვაქა-ფშაველას ჯანმრთელობას. ბოლო ხანებში ის თავს კარგად ვერ გრძნობდა და ღროღადრო ცუდადაც ხდებოდა.

1915 წელს ვაქა თბილისში სამკურნალოდ ჩამოვიდა. აქ მას ქართული სიგყვაკაზმული საზოგადოების ინიციატივით იუბილე ვაუმართეს. თანდათანობით მისი ჯანმრთელობა ისე გაუარესდა, რომ დააწვინეს სამხედრო ლაზარეთში, რომელიც მაშინ, ომიანობის გამო, დღევანდელი უნივერსიტეტის შენობაში იყო მოთავსებული, მიუხედავად გამოცდილ ექიმთა მრუნებისა, ავადმყოფობა უფრო და უფრო მოეკიდა ვაქას. მთელი საქართველო აღეცნებდა თვალყურს მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობას. იმდროინდელი პრესა ყოველ-

დღიურად აწვდიდა საზოგადოებას ცნობას აეადმყოფობის მიმდინარეობის შესახებ. 1915 წლის 27 იელისს (9 აგვისტოს) პრესამ აუწყა ქვეყანას, რომ 54 წლის ასაკში გარდაიცვალა ქართველი სასიქადულო პოეტი ვაჟა-ფშაველა.

რამდენიმე დღის შემდეგ ქართველმა საზოგადოებამ ვაჟას ცხედარი დიღუბის პანთეონში დაასაფლავა, ხოლო გარდაცვალებიდან 20 წლისთავზე, 1935 წელს, დიდი პოეტის ნეშტი მთაწმინდის პანთეონში გადაასვენეს.

შემოგადმოცემული ცნობები ვაჟას ცხოვრების უფრო გარეგნულ მხარეს გვიდგენს და მაშასადამე, ის სრულიადაც არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ ერთგვარი წარმოდგენა მაინც შევიქმნათ მისი ცხოვრების მთავარ შინაარსზე, მისი სიცოცხლის მამოძრავებელ მოტივებზე, საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და დამსახურებაზე.

თვით ვაჟა-ფშაველა წერს, რომ წარუშლელ შთაბეჭდილებას გოვებდა მასზე მამის ნაამბობი მოთხრობები და სხვადასხვა გმირის თავგადასავალი. თელავის სასულიერო სასწავლებელში შესულამდე, ე.ი. 8 წლამდე, გაეცნო ის „ვეფხისტყაოსანს“ და მრავალ საგმირო ამბავს. თავისი სიცოცხლის ამ პერიოდს ვაჟა იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, რომ ამბობს: „სწორედ ეს ხანა დაედო საძირკვლად, ლიბოდ ჩემს შემოქმედებასო.“ თელავის სასულიერო სასწავლებელში ყოფნამ კი, პირიქით, „ჩემს გულსა და გონებას ვერაფერი შეჰმატაო,“ – გვეუბნება ის, – რადგან ბავშვებისაგან „ლათინური და ბერძნული ფრაზების დაბეპირებას მოითხოვდნენ და თან რეეიმიც აუტანლად მკაცრი იყო.“

როგორც ჩანს, ვაჟას პიროვნების ჩამოყალიბებასა და გამომქლავებაში დიდი როლი ითამაშა გორის საოსტატო სემინარიაში ყოფნამ. ვაჟას იმდროინდელი ამხანაგების და ნაცნობების მოგონებებიდან ვიცით, რომ ვაჟა ძალიან ბევრს კითხულობდა, წერდა ლექსებს, ერთ-ერთი ხელმძღვანელი იყო მოსწავლეთა ხელნაწერი სალიტერატურო ჟურნალისა, გაეცნო ხალხოსნური მოძრაობის თვალსაჩინო მუშაეებს და აქტიურად მონაწილეობდა ლეგალურად თუ არალეგალურად გამართულ დისკუტებში. შემდგომ, როდესაც ვაჟა მასწავლებლობდა, მარტოოდენ თავისი უშუალო მოვალეობის შესრულებით არასოდეს კმაყოფილდებოდა. ამიტომ ხშირად მოსდიოდა კონფლიქტი ადგილობრივ მემამულეებთან, მღვდლებთან და მამასახლისებთან.

ვაჟა თავმოყვარე და უდრეკი პიროვნება იყო. ეს ჩანს მისი ცხოვრების ყველა ნაბიჯიდან და ეს იყო იმის მიზეზი, რომ ვაჟა სახელმწიფო სამსახურს ვერ ეგუებოდა. სამაგიეროდ ის დიდ ენერჯიას

ახმარდა საზოგადოებრივად სასარგებლო საქმიანობას: იღვწოდა იმისათვის, რომ შირაქში ჩაესახლებინა უმიწაწყლო ფშაველები, მიეღწიათ ფშავის არაგეთან გამომდინარე მეავე წყლის კეთილმოწყობისათვის, გამოეკვლიათ ფშავის მიდამო, იქნებ მის წიაღში რაიმე ძვირფასი მადანი აღმოეჩინათ, რაც მაგერიალური არსებობის გვირგვინს შეუმსუბუქებდა ადგილობრივ მოსახლეობას. ვაჟა-ფშაველა 1905 წლის მოძრაობაშიც აქტიურად იყო ჩაბმული და პოლიციის საგანგებო ზედამხედველობის ქვეშაც იმყოფებოდა.

ამ დროს ვაჟა სოფელ ჩარგალშია, მწირნიდაგიან სოფელში. ის თვითონ ხნაეს, თესავს, მკის, ლეწავს და წისქვილშია თვითონ ფქვავს; საქონელს ამენებს, უელის. იგი სანახევროდ ბნელ ქოხში ცხოვრობს და ხანდახან ნავთის შეძენის თავიცი არა აქვს, რომ ჭრაქი აანთოს. ხშირად ის ბუხარში შეყრილი ფიჩხის შუქზე წერს. არაფერი აქვს ვაჟას, რიგიანი ჩოხაც კი, რომ ლიტერატურულ საღამოზე გამოვიდეს და ენით აუწერელ ამ პირობებში წერს იგი თავის ბრწყინვალე ლექსებს, უშესანიშნავეს პოემებს, წარმგაც მოთხრობებს, მეცნიერული ღირებულების ეთნოგრაფიულ წერილებს და გონებაამახვილურ პუბლიცისტურსა და ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიებს. ვაჟას 800-მდე დიდი და მცირე მოკულობის თხზულებებიდან მოისმის ხმა და მოწოდება დიდი მოქალაქისა, გულისგვივილი დიდი პაგრიოტისა, ხმა სამართლიანი და, ამასთანავე, ლმობიერი ვაჟაკისა, ფილოსოფიური ინტერესებით განმსჭვალული პიროვნებისა, უაღრესად ჰუმანური და ღრმა მოაზროვნე ხელოვანისა. ყველაფერი ეს ვაჟას შემოქმედებაში განსახიერებულია ისეთი პოეტური ძალით, რომ განცვიფრებაში მოჰყავდა და მოჰყავს არა მარტო თანამემამულენი, არამედ ყველა უცხოელი, ვინც კი რამდენადმე მაინც მიუახლოვდა მის თხზულებებში მოქცეულ ამრსა და მხატვრული განსახიერების ვაჟასეულ გმას.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ძირითადი შინაარსი და მთავარი აზრი

ვაჟა-ფშაველას შეხედულება ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე

ვაჟა-ფშაველას ლიტერატურული მრწამსი 80-90-იან წლებში ყალიბდება; ამავე ხანებში მომწიფდა ლიტერატურულ მოვლენათა მისი ანალიზის უნარი. უკვე ამ პერიოდის დასაწყისშივე საეცებით შეგ-

ნებულად აფასებს ვაჟა ხალხური პოეზიის ნიმუშებს და მათი ანალიზი ისეთ დონეზე აკეთებს, რომელიც დღემდე არ არის გადალახული. ეს არის ნამდვილი პროფესიული ანალიზის ნიმუში, რადგან დასაბუთება და მხოლოდ დასაბუთება უძღვს, ახლავს და ამართლებს აზრისა თუ შთაბეჭდილების გადმოცემას. ასეთია ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობილი, მაგრამ აზრობრივად ამგვარ ფარგლებს დიდად გაცილებული მისი წერილები — „ფშაველები“, „ფშაველების ცხოვრებიდან“, „გმირის იდეალი ფშაური პოეზიის გამოხატულებით“, „კოპალა და იახსარი-დევების მებრძოლნი“, „ფშაველი დედაკაცის მდგომარეობა და იდეალი ფშაური პოეზიის გამოხატულებით“ და მრავალი სხვა. ამავე პერიოდში უპრეტენზიო, მაგრამ დამარწმუნებელი ტონით განმარტავს ვაჟა რიგ ენობრივსა და ლიტერატურულ პრობლემას. როცა ხელთა გვაქვს ჩვენთვის საინტერესო მასალა, ერთ საყურადღებო და ზოგადი მნიშვნელობის დასკვნამდე მივდივართ — თუკი ეინმე ახალგაზრდა პოეტსა და კრიტიკოსზე შეიძლება ითქვას, რომ 80-90-იან წლებში თავისი თვალსაზრისით, მოვლენათა დმი მიდგომით და შემოქმედებითი იდეალებით 60-იანელი იყო, პირველ ყოვლისა, ვაჟაზე ითქმის. ვაჟა-ფშაველა მოუცილებელია იმ ლიტერატურული ატმოსფეროსგან, რომელიც ჩვენს სინამდვილეში ილიასა და აკაკის გამოჩენით შეიქმნა. ვაჟასა და მათ შორის განსხვავებას პოეტური ინდივიდუალურობა ქმნის და არა თვალსაზრისი. ეს ასეა ყოველთვის, როცა მსოფლმხედველობა აერთიანებს ნაირნაირი პოეტური ინდივიდუალობით დაჯილდოებულ ხელოვანთ. ამიტომ ვგრძნობთ ჩვენ, რომ მსოფლმხედველობრივად ვაჟა ილიასა და აკაკის თანამედროვე უფროა, ვიდრე მომდევნო თაობის წარმომადგენელი.

მემოთქმულს მოწმობს საკითხების ის წრე, რომელშიაც მოქცეულია ვაჟა-ფშაველა და გზა, რომელსაც იგი ამ საკითხების გასაშუქებლად ირჩევს.

ვაჟა-ფშაველას ლიტერატურულ შეხედულებათა გათვალისწინება იმ სიძნელესთანაა დაკავშირებული, რომ მას თავიდანვე არ მიუცია თავისი მოსაზრებისათვის რამდენადმე მაინც ჩამოყალიბებული სახე.

24 წლის ილია ჭავჭავაძემ პროგრამული მნიშვნელობის „ორიოდე სიგყვა.“ დასტამბა; დაახლოებით ასეთივე მნიშვნელობისა იყო აკაკი წერეთლის „რამდენიმე სიგყვა „ჩანგურის“ შესახებ“, რომელიც მან 25 წლის ასაკში გამოაქვეყნა. ვაჟა-ფშაველა კი უკვე სახელმწიფოებრივი და საავსებით დასრულებული პოეტი იყო, როცა

ლიტერატურული საკითხებისადმი საგანგებოდ მიძღვნილი სტატიების წერას შეუდგა: 35 წლისა შესრულდა ის, როცა „Pro domo sua“ დაწერა, ხოლო ამ ხასიათის სხვა წერილები ვაჟას სიცოცხლის ბოლო ათეულ წლებს მიეკუთვნება.

ადრეული პერიოდის ვაჟას მეხედულებები უფრო პოეტური, ლექსითი თხზულებების სახით არის გადმოცემული, რაც, ცხადია, ყოველთვის არ არის თვალსაზრისის გამოხატვისათვის მუსკად და საესეებით შესაფერისი ფორმა.

ამასთანავე, შემდეგი მომენტიცაა გასათვალისწინებელი: ილიამ და აკაკიმ პაექრობით, შეგვეითა და თავდასხმით დაიწყეს ლიტერატურული მოღვაწეობა. ამ სიტუაციაში აუცილებელი იყო საკუთარი პოზიციის გათვალსაზრისოება, მისი დახასიათება, უპირატესობის ჩვენება და დამტკიცება. ვაჟა-ფშაველას წინაშე ასეთი მოთხოვნა არ იდგა, ის უშუალოდ ერთვოდა უკვე არსებულ ლიტერატურულ გარემოს – ილიასა და აკაკის პრაქტიკაში უკვე განხორციელებულ, უკვე შექმნილ გარემოს! ამიტომ ადრინდელთან შეგვევაზე გადასვლით არ დაუწყია ვაჟას ლიტერატურული მოღვაწეობა. ის იმ მოთხოვნების წინაშე იდგა, რომ მიეგნო ახალი პოეტური შესაძლებლობისათვის, ე. ი. მას ახლებურად უნდა ეთქვა ის, რაც სხვა სახით და სხვა სიტყვიერი სამოსით არსებითად უკვე ეთქვეს ვაჟას წინაპრებმა, ქართული სიტყვის გიგანტებმა – ილიამ და აკაკიმ. ეს კი უმძიმესი ამოცანაა ხელოვანის წინაშე მდგარ ამოცანათა შორის: ეს არის პოეტური ინდივიდუალობის გამოცდა, გამოცდა ხელოვანის ნიჭის ორიგინალობისა და შესაძლებლობებისა.

შემონათქვამი, რასაკვირველია, კი არ უგულვებელყოფს, არამედ გულისხმობს ინტერესს იმის გაგებისას, თუ რა და როგორ მეხედულებათა რკალში ტრიალებს ვაჟა, რა ასაზრდოებს მის მოქალაქეობრივ შეგნებასა და პოეტურ განწყობილებებს.

ვაჟა-ფშაველასათვის უჭველი იყო, რომ „ყველა პოეტს ქვეყნის საჭიროება აღონებს და აწუხებს.“ მისი ამოსავალი იყო დებულება – „ხელოვნება ქვეყნის საჭიროებას თან მისდევს.“ ვაჟას მიხედვით, ესაა ხელოვნების შინაარსიცა და მიზანიც, ამოცანად მხოლოდ იმის გარკვევა რჩებოდა, თუ კონკრეტულად რაში მდგომარეობს „ქვეყნის საჭიროება“ და რა ევალება მწერალს, პოეტს, ხელოვანს, ანუ რაში მდგომარეობს ლიტერატურისა და ხელოვნების სამოგადოებრივი როლი და მნიშვნელობა.

ვაჟა-ფშაველა, როცა „ქვეყნის საჭიროებაზე“ ლაპარაკობდა, არც მანინდამანინც მატერიალურ ვითარებას გულისხმობდა და არც მხოლოდ პატრიოტული განზრახვით იზღუდებოდა. მის მხატვრულ

შემოქმედებაში თითქმის არ გვხვდება მითითება მძიმე ეკონომიკურ პირობებზე, როგორც სულიერი ამაღლებისათვის გადაულახავ დაბრკოლებებზე როგორც გონებრივი და მნებრივი ენერჯის დამმრეგსა თუ ბორკილზე. ხალხოსნებისაგან ვაყვას ეს მომენტი გამოიყოფს და განასხვავებს. მის მხაგერულ შემოქმედებაში არამც თუ საგანგებო, რამდენადმე მნიშვნელოვანი ადგილიც კი არა აქვს დათმობილი მსჯელობას ქვეყნის მაგერიალური დონის ამაღლების საკითხებზე. როგორც ჩანს, მას კარგად აქონდა გათვალისწინებული მხაგერული ლიტერატურის შესაძლებლობათა ფარგლები და სრულიადაც არ აჭარბებდა მწერლობის როლის შეფასებაში. ლიტერატურას მოეთხოვება (და შეუძლია) ქვეყნის სულიერ „საჭიროებათა“ დაკმაყოფილება; მას შეუძლია ინტელექტუალური და ემოციური სფეროების მომზადება იმისათვის, რომ ადამიანმა უპასუხოს ამ საჭიროებას. ვაჟა-ფშაველა მრავალგზის იმეორებს, რომ ამ უმარმაზარი ამოცანის განხორციელება არის მწერლობის საპატიო მოვალეობა.

ხელოვნება, რომელიც აუცილებლობით გულისხმობს ოცნებას, სულ იმის ქადაგება და მოწოდებაა, რომ ადამიანი არ აღმოჩნდეს გარემოს მონა, მოერიოს მას და ამაღლდეს მასზე. ესაა ლიტერატურისა და ხელოვნების მთავარი ამრი და დანიშნულება:

ვაჟას შემოქმედებაში ვერ ვადასტურებთ ერთი პოზიციის მეორეთი შეცვლის ნიშნებს. ჩვენი მწერალი ერთ მთლიან, შეიძლება ითქვას, განუსრულ თვალსაზრისს ადგას ხელოვნებისა და ლიტერატურის დანიშნულების საკითხებში: ხელოვნება მოწოდებულია უპასუხოს ქვეყნის საჭიროებას და ხელოვანს ასეთი პასუხის იმედიც უნდა აქონდეს. სადაც ეს იმედი არ არსებობს, იქ თვით ხელოვანიც არ არსებობს. უმძიმესი გვირგვინი და უმაღლესი ამოცანა გამოსხატო საჭიროება ქვეყნისა, მაგრამ ნამდვილი ხელოვანი, როცა ამ ამოცანის პირისპირ დგას, თავს არ გრძნობს უმწეოდ და ბრძნულად კითხულობს: „როს მოპყოლია სიცოცხლე მკედარის მშობელის გლოვასა!“ ამიგომ ჭეშმარიტი ხელოვნება ოპტიმისტურია თავისი შინაგანი არსით უიმედობა „უსაქმურთა და უკეთურთა საქმეაო“ – ამბობს ვაჟა:

ეს ოპტიმიზმი, ვაჟა-ფშაველა რომ გულისხმობს, სინამდვილის ანალიზს ეყრდნობა, სინამდვილისა, რომელიც ხშირად მწარეა და დასაგმობი. „ქვეყნის აუკარგის ვაცნობას თურმე თან ცრემლიც უხლებოდა“, – გვეუბნება ვაჟა და ამით გვიჩვენებს, რომ სვედის გარეშე ყოფნა, სვედის განუცდელია ქარაფშუტობაა და ცერცევი ოპტიმიზმი. „ლხინიც ხო არ მეღხინება, ზოგჯერ თუ არა ვსგირია,“ –

ლექსად წერს ვაჟა-ფშაველა, ე. ი. ამტიკიებს, რომ იმედს მაშინ აქვს დაპარწმუნებელი ღირებულება, როდესაც მოძებნილია მძიმე დაბრკოლებათა გადასასვლელი გზა.

ნამდვილად ფასეული ოპტიმიზმის საყრდენს ვაჟა პიროვნულ გამძლეობაში ხედავს. ასეთი გამძლეობის მაგალითს თვითონ იძლევა, როცა წერს: „ღმერთო ნუ დამცემ იქამდე, ბოროტს შევეკრა ზავითა.“ სხვა ლექსში ისევ ბეჯითად იმეორებს: „რაც უნდა ჭირი მომიკრძო, ბილწთ არ შევეკერი ზავითა; მცნებას ვერ შემაყუ-ლევივინებ მომღვაევებულის ავითა“.

პიროვნული გამძლეობა ბრძოლის უნარს გულისხმობს და ვაჟას შემოქმედებაში გაისმის მოწოდება ბრძოლისათვის მზადყოფნისაკენ: „არ გვეშველება, თუ ერთხელ სისხლად არ იქეც, მელანო!“ – ქადაგებს ის. ბრძოლას მომავალი საჭიროებს და მისთვის წარმოებს; წარსულის გახსენება აწყმოსა და მომავლის გაუკეთებებს ემსახურება. კითხვის ფორმაში აქვს ეს აზრი გამოხატული ვაჟა-ფშაველას: „როს მოჰყოლია სიციცხლე მკედარის მშობელის გლოვასა?“ - ამბობს ის და ამ შესანიშნავი პოეტური სტრიქონით ხელახლა გვიჩვენებს იმ მკაფიო მოწოდების მნიშვნელობას, რომელიც ჩვენში ნი-იანი წლებიდან ილია ჭავჭავაძისაგან მომდინარეობდა („მოვიკლათ წარსულ დროებზე დარდი“ და სხვა).

ყველაფერი ეს მოწმობს, თუ რამდენად დიდი სოციალური დაგვირთვა აქვს ვაჟას შეხედულებას სელოვნებასა და ლიტერატურაზე. მაგრამ უფრო კონკრეტულად გამოქვდა მისი თვალსაზრისი იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი საგანგებოდ შეეხო მხატვრული კრიტიკის თემას, ენისა და, კერძოდ, მწერლის ენის პრობლემას და ვეამცნო თავისი მიმართება სხვადასხვა მწერლის შემოქმედებასთან.

ვაჟა-ფშაველამ სრულიად ნათლად განსაზღვრა კრიტიკის მთავარი დანიშნულება. ლიტერატურული კრიტიკის ერთი ამოცანა ისაა, რომ ფეხზე დააყენოს გზასამყდარი მწერალი. მან უნდა ნათელყოს, „თუ რა მოვლენანი გაუხდია მას (მწერალს) თავის მწერლობის საგნად და რა ღირებულებისაა ეს მოვლენანი.. რამდენად ესმის საჭირობოროტო კითხვები ამ ცხოვრებისა და რამდენად ძლიერად იგრძნო მათი მავნებლობა და მათი სარკებლობა“. კრიტიკოსმაო, – არაერთგმის ამბობს ვაჟა-ფშაველა, – უნდა შეძლოს განსხვავება ხალხური შემოქმედების ნიმუშისა და ინდივიდუალური შემოქმედების ნაყოფისა. ეს მოთხოვნა მკაფიოდ აქვს დასმული ვაჟას „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ ალ. ხანანაშვილის საპასუხოდ დაწერილ სტატიკაში. ამბევე ლაპარაკობს ის იპ.ვართაგავას გასაგონად. ვართაგავამ, თუ მას „კარგი კრიტიკული ალლო აქვს, ჩემ დაუსმარე-

ბლად უნდა გაიგოს, რაა ამ ნაწარმოებში ხალხური და რა ინდივიდუალური,“ – წერს ვაჟა. სხვა შემთხვევაში ის ამბობს, რომ კრიტიკოსს ინტუიცია უნდა გააჩნდეს, ის „სუნით უნდა მიხედეს“ და წედეს ნაწარმოების მხატვრულ სიღრმესა და ფაქიზ მიმდინარეობას.

ვაჟა-ფშაველამ გახაზა სალიტერატურო კრიტიკის გზის გამკვლევი მნიშვნელობა. კრიტიკის უპირველესი მოვალეობაა მკითხველთა ორიენტირება. ურთულეს ლიტერატურულ მოვლენათა წყებაში, ჩამოყალიბება მათი (მკითხველთა) თვალსაზრისისა, გამომუშავება შეფასების უნარისა და მათი ესთეტიკური გემოვნების დახვეწა. ეს საპატიო, საქვეყნო და გადაუდებელი ამოცანაა. „ახალგაზრდა ნიჭს, რომელსაც ჯერ გზა ეერ გაუკვლევი, ბნელში ხელებს აფათურებს, გირილზე გირის, სიცილზე იყინის, ხოლო არ იყის, ვერ ჰხედავს გირილი მგლისაა თუ ცხერისა, სიცილი კეთილ ადამიანებისა თუ აეაზაკთა, ხშირად მისდევს მოდას, ბრბოს, დროების გემოვნებას, ჰლაღატობს თავეის ნიჭს, იმ ფესეებს, რომელზედაც აღმოცენდა მისი ნიჭი და შემოქმედება, ამ შემთხვევაში მას დახმარება კრიტიკამ უნდა გაუწიოს, დააყენოს შესაფერის გზაზე,“ – ამბობს ვაჟა.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ვაჟასათვის სრულიად მიუღებელია წინასწარ გამომუშავებული აზრით მისიგლა მხატვრულ თხზულებასთან. ნაწარმოების განმხილველმა ისტორიკოსმა პრინციპი უნდა დაიცვას, კრიტიკოსმა ნაწარმოებს უნდა „უფრო ისტორიულის თვალთ უტყვიროსო.“ საზოგადოდ, – ამბობს ვაჟა-ფშაველა და ამ პრინციპს მისდევს როცა წერს შესანიშნავ მიმოხილვას „ძველი და ახალი ფშაველების პოეზია.“ შედარებით კერძო საკითხთან დაკავშირებით ვაჟა მიუთითებს – კმირიანაშვილს განსაკუთრებული სიფრთხილისა და მსჯელობის საფუძელიანობის აუცილებლობაზე. კ. მირიანაშვილი „ისე სჯის ნიშანში ამოღებულ საგანზე, თითქოს საფუძელიანად, მეცნიერულად კქონდეს შესწავლილი“ საკითხიო, – წერდა ვაჟა ჯერ კიდევ 1888 წელს, როცა ის მხოლოდ 27 წლის ჰაბუკი იყო.

ვაჟა-ფშაველას არაერთხელ უკისრია უპრეკენზიო განმხილველი ლიტერატურის კრიტიკოსის მოვალეობა. მას მიაჩნდა, რომ ადვილად მწერლის არც ხოგბა შეიძლება და არც გაკიცხვა. იპ. ვართაგავას პირდაპირ შენიშნა ვაჟამ, რომ ერთი ლექსით ან მოთხრობით არ შეიძლება მივეცეთ კლასიფიკაცია ქვეყნისათვის მწერლის მნიშვნელობას. ამ კითხვაზე პასუხი უნდა მოგვეცეს „პოეგის ცხოვრებამ, მოღვაწეობამ, ნაწერებამ.“

კრიტიკოსმა უნდა შეძლოს იმისი გარკვევა, თუ რა აპირობებს მწერლის მიერ ამა თუ იმ თემის შერჩევას, მან უნდა გაარკვიოს, თუ რისი „ბრალია, რომ ზოგი პოეგი საგმირო მოვლენათ დაჰმდერს,

მეორე ბუნებას, მესამეს თავის საგნად მღაბიო ხალხის ცხოვრება გაუხდია და სხვა“.

ვაჟა სრულიად გარკვევით მიუთითებს ფორმალისტური თეატრის უნიადავობაზე ჭეშმარიტი ხელოვნების განხილვისას. მაღალ ხელოვნებაში ფორმა შინაარსს მისდევს, შინაარსი იწვევს ფორმას და არა პირუკუ. „წინდაწინვე განსაზღვრა ფორმისა ნამდვილი პოეტისათვის ყოველად შეუძლებელია. ფორმა უნდა მოჰყვეს თვით ნაგრძნობს და ნააზრევს. ნამდვილად ნაგრძნობს საგანს და ნაწარმოებს თან მოჰყვება ფორმა. როცა კი მწერალი კალამს ხელს მოჰკიდებს და ფორმის წინასწარ პლანის შედგენას, ძალდატანებას თვით შეუდგება, ნაწარმოების სისუსტის მომასწავებელიაო“ – ვკითხულობთ 1910 წელს დაწერილ ვაჟას წერილში „ნიჭიერი მწერალი.“ სადაც ფორმაა მთავარი, იქ სუსტია თხზულება. ის არაფერს გემატებს ჩვენ, – სრულიად გარკვეულად ამბობს ვაჟა.

ვაჟა-ფშაველასათვის საერთოდ უცხო იყო ლამაზ-ლამაზი სიგყეების გამოდევნება. მას არაერთხელ უარუყვია ნაწარმოების ვითომდა გამშვენიერების ცდა საგანგებოდ მოპოვებული სიგყებითა და გამოთქმებით. ხელოვნების უშუალობა, რაც თვით ვაჟას შემოქმედებითი ბუნების არსებითი ნიშანია, ვერ ეგუებოდა ე. წ. პოეტური სამკაულების ძიებას. ასეთ სამკაულებს თავისთავადი დამოუკიდებელი ფასი და ღირებულება არ გააჩნიათ, ისინი „სამკაულებია“, ე. ი., მათი დანიშნულებაა მოემსახუროს ნაწარმოების ამა თუ იმ მხარეს, ანუ შეასრულოს ის ფუნქცია, რომელიც აქვს ყოველ სამუალებას. მამასადაძმე, პოეტური სამკაულების შემოტანის ყოველი ცდა გექნიკის – ამ შემთხვევაში პოეტური გექნიკის – გახაზვაა. ვაჟას მხატვრული შემოქმედებისათვის მიუღებელი იყო ეს ფუნქციონალიზმი. ეს ცხადად ჩანს ფორმისა და შინაარსის თაობაზე მისი შემოვადმოცემული მსჯელობიდანაც. ამავე ამრს პოეტურად გამოხატავდა ვაჟა, როცა მწერალთა გასაგონად ამბობდა: „არა მოგეცა რა ლამაზის სიგყეებით ამაყოზამა.“

ვაჟა-ფშაველას ლიტერატურული თეატლსაზრისი რეალობის გრძნობას ეფუძნება. მართალია, ის მრავალჯერ აღნიშნავს, რომ ოცნება შემოქმედებითი ფაქტორია, მაგრამ ის ლაპარაკობს ჯანსაღ ოცნებაზე და იქვე აზუსტებს, რასაც ასეთ ოცნებაში გულისხმობს: „სალი ფანტაზია ისეთს არაფერს შეჰქმნის, სინამდვილეს არ ეთანხმებოდეს, არ შეეფერებოდეს.“

ვაჟა უფრო შორსაც მიდის. ვართავაჟას საპასუხოდ დაწერილ სტაგიაში რეალობიდან დაცილების საწინააღმდეგოდ იგი იმასაც კი ამბობს, რომ მომაველის დახატვას მსოლოდ მაშინ აქვს ფასი, როცა

ის არსებული სინამდვილიდან მომდინარეობს, „თორემ მაინცდამაინც წინ სირბილი და მომავალი ჩვენის ცხოვრების სურათის დახატვა არ არის საჭირო, ამისთანა შრომის შესრულება არავის გვირგვინს გენიოსობისას არ დაადგამს“.

ვაჟა-ფშაველას ლიტერატურული შეხედულებანი, მისი კრიტიკული ალღოს სიღრმე და ანალიზის უნარი განსაკუთრებით გამომჩლავნდა იმ სტატიებში, რომლებიც ხალხური პოეზიის ნიმუშთა განხილვას მიეძღვნა. მისი სტატიები და ის ფოლკლორისტული შენიშვნები, რომლებიც ჩანართის სახითაა ამ სტატიებში მოცემული, გვიჩვენებს, რომ მრავალი საკითხი ჩვენს სინამდვილეში პირველად ვაჟამ დასვა, ანდა მათი ახალი კუთხით გაშუქება შეძლო.

მაგალითად, ვაჟა-ფშაველამ სრულიად გარკვეულად აღნიშნა, რომ „ფშაურ პოეზიაში შეერთებულია უკიდურესი იდეალიზმი უკიდურეს რეალიზმთან.“

ვაჟას ამ თქმაში ის ამრია გაგარებული, რომ ხალხურ პოეზიაში ერთმანეთთანაა შერწყმული იდეალი და ცხოვრებისეული სინამდვილე, რომ ხალხური პოეზია რეალისტური თვალსაზრისით აფასებს იდეალს და რომ ხალხურ შემოქმედებას თუ თვალის ბეცისკენ აქვს მიჰყრობილი, ეს მიწისაგან მოწყვეტას კი არ ნიშნავს, არამედ მისწრაფებას, რომ ზეცა ადამიანთა სამყოფელთან დაახლოვოს.

ძველი და ახალი პოეზიის შედარებისას ვაჟა-ფშაველამ ყურადღება მიაქცია ერთ მეტად მნიშვნელოვან გარემოებას. ეს არის განსხვავება მათ მოტივებში, ახალ პოეზიაში ჭარბობს თემა მაგერი-ალური ღოელათისა: სიღარიბისა და სიმდიდრისა; ახალ პოეზიაში „უმთავერესი ძალა ერის გონებისა მიმართულია ცხოვრების ეკონომიურს მხარეზე.“ ძველს პოეზიაში კი ეკონომიური წუხილი, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, არ ისმის, — ამბობს ვაჟა. „სამოგადოდ ძველს ლექსებში ერთადერთი წადილი, ღალადისი ისმის: ვაჟაკობა, მამაცობა, გულადობა.“

ხალხური პოეზიის ცოდნა საფუძველს აძლევს ვაჟას თქვას, რომ მისი მთავარი პრინციპი მნეობრივი შინაარსისაა და ხალხური პოეზიის ამ პრინციპის მნიშვნელობას, მის ამაღლებულ ხასიათს არაერთხელ გვიჩვენებს ის, ბრძოლის პროცესი იქნება ეს, გრფიალი, თუ ადამიანთ ურთიერთობის სხვა შემთხვევა.

ვაჟა-ფშაველას საგანგებოდ არ უმსჯელია პოეტიკის საკითხებზე. ამ მხრივ მას არც განუხილავს მხატვრული ნიმუშები, მაგრამ ზოგი ისეთი შენიშვნა და მოსამრება გამოთქვა, რომლებიც რამდენადმე მაინც ფუნენ შუქს მის ლიტერატურათმცოდნეობით ინტერესსა და თვალსაზრისს. ვაჟას ინტერესთა სიღრმის მაჩვენებელია მისი დაკ-

ვირეება: „ჩვენს ხალხს არ უყვარს, საზოგადოდ რომ ვსთქვათ, ლექსად ზღაპრები და ვერ იპოვნით ქართულ ეროვნულ ზღაპარს გალექსილს.“ ვაჟას ამ დაკვირვებას ჯერ კიდევ არ უპოვია სათანადო ახსნა-შეფასება, თუმცა სრულიად უეჭველია მისი თეორიული და კრიტიკულ-ისტორიული მნიშვნელობა.

ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, რომ ვაჟა-ფშაველა ისტორიზმის პრინციპს მიიჩნევდა ყოველგვარი ლიტერატურული კვლევა-ძიების საფუძველად. მართალია, მის კრიტიკულ წერილებსა და გამოხატულებებში მაინცდამაინც არ არის ასახული კონკრეტული პოლიტიკური სიტუაცია, პოლიტიკური ყოფა, მაგრამ იგი არასოდეს არ ცილდება საერთო სოციალურ-ეკონომიკურ ნიადაგს და მხედველობიდან არ უშვებს მის გადამწყვეტ მნიშვნელობას ნაწარმოების გასაგებად.

ვაჟა-ფშაველამ ზოგი ისეთი საკითხი განიხილა, რომელიც ლიტერატურისმცოდნეობის სპეციალური ინტერესის საგანს შეადგენს. ასეთ საკითხთა რიგს მიეკუთვნება გიპისა და ლიტერატურის ტენდენციურობის საკითხი.

გიპის რაობაზე მსჯელობას ვაჟა იმის აღნიშვნით იწყებს, რომ განსხვავებაა მხატვრულსა და არამხატვრულს სიტყვას შორის. ასეთ განსხვავებას ის ემოციურობის მომენტში ხედავს. „პუბლიცისტური თქმა ისე „ვერ აღელვებს კაცის გულს და გრძნობას,“ როგორც პოეტურ-ბელეტრისტული. „პოეტი სურათებით გვესაუბრება, გიპებსა კქმნის, ხშირად იდეალურს, მისაბაძაძეს, ისეთ გიპებს, რომლის მსგავსნიც უნდა რომ იყვნენ პოეტს ცხოვრებაში, რათა შეავსონ მისგან თვალში ამოღებული ნაკლი“. პოეტის ერთი უმთავრესი მოვალეობათაგანია „გიპების ხატვა, ისეთი გიპებისა, რომელნიც უვარგისნია, და მეორე, რომელნიც საჭიროა ცხოვრების გასაუკეთესებლად.“ გიპები ცხოვრებას, მის მოვლენებს გამოხატავენ და საზგასახმელია ისიც, რომ „საზოგადოებაზე ნაყოფიერი შემოქმედება აქვს პოეტისაგან შექმნილ გიპებს.“ „რანი ვართ, რას ველტვით, რა ძალი და ღონე გვაქვს გულისა და გეინისა.. საჭიროა ვიცოდეთ, უნდა აწონილი, შეგნებული გვექონდეს, საით, რაზე მივაპყროთ ჩვენი ძალღონე. ამ შემთხვევაში ხელოვნება უნდა მოგვეშველოს.“ მწერლობის „დიდ ნაკლად, და დიდ ცოდვად“ ვაჟას ის მიაჩნია, როცა „ასაღგაზრდობას საკუთარ იდეალად საყოლი გიპი არა აქვს მწერლობისაგან მიცემული.“

ვაჟას ამ მსჯელობიდანვე ჩანს, თუ როგორი იქნება მისი შეხედულება ხელოვნების ტენდენციურობის საკითხზე. ის არატენდენციური ლიტერატურის არსებობის შესაძლებლობასაც კი კატეგორიულად უარყოფს: „ყოველი პოეტური ნაწარმოები ასე თუ ისე ტენდენცი-

ურიო,“ – ამბობს ვაჟა. გენდენცია ყოველი მწერლისა თანაბარი სიცხადით არაა მოცემული და „ამიგომ აღვიღად ერთი ეჩვენება გამოუცდელს მკითხველს გენდენციად და მეორე კი არა“ ..ვაჟას თვალსაზრისით, საესებით ბუნებრივია, რომ ხელოვნება და ლიტერატურა გენდენციური ყოფილა, არის და იქნება. და „პოეზიისათვის სათაკილო არ არის ერის საჭიროებას ემსახუროს და ამისათვის შექმნას ტიპები რეალური და იდეალური,“ – ასკენის ვაჟა-ფშაველა. ჰუმბარტი მწერლობა გენდენციურია და ეს სრულიად უპკველია იმიტომაც, რომ ნამდვილი მწერალი თავისი ერის სულსა და გულს უნდა გამოხატავდეს. ასე აფასებდა ვაჟა-ფშაველა სერვანტესს, შექსპირსა და ვოეთეს, გოლსტოის, ჟუშინსა და გურგენევს... ის უფრო შორსაც წავიდა და როცა გრაფიკულმა თავდასხმამ ილია ჭავჭავაძის დამსახურების საბოლოო შეფასება მოითხოვა, ვაჟამ ამ დიდი მწერლის სახელი მთელი ერის სინონიმად მიიჩნია. „სოფელი ვინ და ერთი კაციო,“ – გაიმეორა მან ხალხური თქმა. ვაჟამ ამით გვიჩვენა, რომ ილია მთელი ჩვენი სამშობლოს მნიშვნელობას იტყვდა.

ქვეყნის საკეთილდღეოდ მოღვაწეობა, სამშობლოს სადიდებელი სიკცევა უკვდავყოფს მწერალს, – აი, ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც აფასებს იგი ყველას – რაფიელ ერისთავი იქნება ის, აკაკი წერეთელი, ლევ გოლსტოი თუ სხვა. თავის ერს და მთელ კაცობრიობას სიკეთე შეიძლება მან მოუტანოს, ვისაც ადამიანისადმი სიყვარული ამოძრავებს. გოლსტოი დიდებულია, უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ, რომ „მან სიყვარული ჰაერად შექმნა“.

ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე მსჯელობისას ვაჟა შემოქმედებითი გავლენის პრობლემასაც შეეხო. ეს საკითხი მას განხილული აქვს სხვადასხვა კონტექსტში. კრიტიკოსთა ინტერესის დასაკმაყოფილებლად ის ამბობს, რომ რაფიელ ერისთავის წერის მანერამ („საერო კილო“) იქონია მასზე ერთგვარი წამახალისებელი გავლენა; ილია ჭავჭავაძის „მეფე დიმიტრი თავდადებულმაც“ უბიძგა „მოხუცის ნათქვამის“ დასაწერად, რომ აღარაფერი ვთქვათ იმ ცხოველმყოფელი გავლენის შესახებ, რაც ხალხურ შემოქმედებას მოუხდენია მის პოეტურ თხზულებათა შექმნასა და საბოლოო გაფორმებაზე. ამრიგად, ზოგიერთი მწერლისაგან განსხვავებით, ვაჟა-ფშაველა სრულიადაც არ ფიქრობს, რომ მწერლის თავისთავადობა და ნამდვილი ორიგინალობა გავლენათაგან მის სრულ თავისუფლებას გულისხმობდეს. გარკვეულად წერს ის ამის შესახებ თავის „Pio domo sua“-ში. „ჩვენშიო, – ამბობს ვაჟა, – ძალიან სათაკილოდ და ვითომ ნიჭის დამამცირებლად მიჩნიათ მწერალზე სხვისი გავლენა. მე კი ეს წესიერ, საღ, ნორმალურ და აუცილებელ მოვლენად მიცნია.

პაპადენენ წინ - პირველად, მაგრამ იმათ თავისებურებას ეს არაფერს უშლიდა. ზემოქმედება მწერალზე აუცილებლად საჭიროა. უამისოდ მწერალი ცარიელი, უშინაარსო. არსება იქნებოდა, თუ ამასთანავე იგი ცოცხლად გამომსახავი არ იყოს შთაბეჭდილებათა...“

როგორც კი შემთხვევა ამის ნებას აძლევს, ვაჟა-ფშაველა გვამცნობს თავის პოეტურ მიმართებას ჩენი მწერლობის სხვადასხვა წარმომადგენელთან. დავით გურამიშვილთან ის ღრმა პოეტურ კავშირს გრძნობდა და ამიტომ უწოდებდა მას თავის წინამორბედს, „უძვირფასეს პაპას;“ ვაჟა არ ერიდებოდა იმას, რომ თავის პოეტურ სამყაროში მოექცია და თითქმის სახეუცუელად მოეწოდებინა აკაკის ბერი შთაბეჭდავი ემოციური და უკვე საყოველთაოდ ცნობილი სტრიქონები, ადვილად შესამჩნევი მსგავსებით იმეორებდა ის ილიას შემდეგი სტრიქონების აზრს: „ჩემი თავის არაფრობისა არ ძალმიძს, ძმანო, ვერ რით გაძლება!“, როცა 1904 წელს წერდა, რომ ჩემი ჩონგური და ჩემი პოეტური სწრაფვა „ჩემი სიცოცხლე სიჩლუნგის, რა ვქნა, ეერ შესძლებს ყმობასა“.

როგორც ვხედავთ, როცა ვაჟა-ფშაველა ეხება შემოქმედებითი გავლენის საკითხებს, მარტო ადვილად დასანახი მსგავსების ფაქტებს კი არ არჩევს, არამედ გავლენის ისეთი ფორმების არსებობასაც გვანიშნებს, რომელთა შემჩნევა ადვილი სრულიადაც არ არის, ანუ საგანგებო განსწავლულობას, დაკვირვების უნარსა და ალღოს მოითხოვს.

ვაჟას მიდგომის ასეთ სიღრმესა და სიფართოვეს მოწმობს დავით გურამიშვილისადმი მიმართების გამომხატველი ლექსი და, აგრეთვე ხალხური შემოქმედების, შოთა რუსთაველის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ლევ გოლსტოის და სხვა მწერლების მნიშვნელობის ვაჟასეული დახასიათება. ვაჟა-ფშაველამ ერთი საყურადღებო შენიშვნა წარუძღვარა იპ.ვართაგავას მიერ დასმული საკითხის განმარტებას. იპ.ვართაგავას აინტერესებდა ვაეგო, თუ ვაჟას ცნობილ ნაწარმოებებში რა ეკუთვნის ხალხს და რა ეკუთვნის თვით ვაჟას, ე.ი., იპ.ვართაგავას სურდა მიეღო პასუხი კითხვაზე, თუ რა მხრივ დაეცყო ხალხური შემოქმედების გავლენა ვაჟას ისეთ პოემებს, როგორი ეაა: „სტუმარ-მასპინძელი“ და „გველის მჭამელი“. ამ კითხვაზე პასუხის გაყვამდე ვაჟა წერს: „ვართაგავამ, თუ მას კარგი კრიტიკული ალღო აქვს, უნდა ჩემ დაუხმარებლად გაიგოს რაა ამ ნაწარმოებში ხალხური და რა ინდივიდუალური“. მაშასადამე, ვაჟა აღნიშნავს, რომ მხატვრული გავლენის ფაქტები ზედაპირზე არ გივტივებენ და რომ ისინი ყველასათვის შესამჩნევი არ არიან. ასეთი ფაქტების

დადასტურება ხშირად ნაწარმოების სიღრმეში შეჭრას გულისხმობს. გავლენა არ უნდა გავიგოთ მხოლოდ ისე, რომ ეს არის ერთი ავტორის მიერ მეორე ავტორისათვის დამახასიათებელი აზრის, ხაგის, მანერისა და ვადმოცემის საშუალებათა პირდაპირი გამეორება. რასაკვირველია, გამეორება აზრისა, ხაგისა და ა.შ. ძალიან თვალსაჩინოდ და ხელშესახებად მოწმობს ლიგერატურული გავლენის არსებობას, მაგრამ სწორედ თავისი თვალსაჩინოების და უშუალო მოცემულობის გამო, ეს ფაქტები შემოქმედების ზედაპირზე ძვეს და ამიტომაც ვერ ავლენენ ხელოვანთა ურთიერთშემოქმედების შინაგან მექანიზმს. ამის გამო, საკუთრივ ლიგერატურისმცოდნეობის თვალსაზრისით, იმ ფაქტებს, რომლებიც ასეთ ამქარა გავლენაზე მიუთითებენ, არ შეუძლიათ გვიჩვენონ ჭეშმარიტად მაღალმხაგვრული ურთიერთშემოქმედების სპეციფიკური ფორმები.

ნამდვილი შემოქმედებითი გავლენის აუცილებელი პირობაა მიმართების დამყარება მხაგვრულ ნაწარმოებთან და მის ავტორთან. ეს მიმართება ანალოგიურია იმ მიმართებისა, რომელსაც მწერალი ამყარებს ყოველ ასე თუ ისე მნიშვნელოვან ცხოვრებისეულ ამბავთან. „რამ უნდა ააყლეროს მისი (პოეტის) ჩანგი, თუ ან ამბავი არ გაიგონა, ან ლექსი, ან საქმე, ან გარემოება ცხოვრებისა არ ნახა ამაღლელებელი, ან ბუნების მოვლენებს მოუყრუა ყური“ – წერს ვაჟა. ჭეშმარიტ ხელოვანთა ურთიერთშემოქმედება ერთმანეთისადმი მიმართების დამყარებაში მდგომარეობს. ამ მიმართების გამოსხაგვლებაა ის მნიშვნელობა, – სულერთია, დადებითი თუ უარყოფითი – რომელსაც ერთი მწერლის შემოქმედება მეორისათვის იძენს.

შემოქმედებითი გავლენა აუცილებელი და ბუნებრივი პროცესია. მისი ასეთი გავების საფუძველზეა შესაძლებელი გავიანზროთ ლიგერატურული პროცესი, როგორც ცოცხალი, განუწყვეტლივ განვითარებაში მყოფი სასიციოცხო პროცესი, ანუ როგორც ვაჟა იცყოდა, მიმდინარე „იმ კანონის ძალითა, რომელსაც კქვიან კანონი თანდათანობისა“. გავლენის პრობლემის ასეთი ინგერპრეტაცია გასაგებად ხდის ვაჟას შემოქმედებას, როგორც ჩვენი ცხოვრების, ხალხური პოეზიის და მწერლობის ისეთ ნაყოფს, რომელიც, რასაკვირველია, თავისი წარმომშობი ნიადაგიდან არის ამომრდილი, მაგრამ განსხვავდება მისგან და თავისი ხაგოვანების უსაზღვრობით კიდეც უპირისპირდება ამ ნიადაგს – მისდა სასიკეთოდ, ასამაღლებლად და განსავითარებლად.

ასეთია იმ ლიგერატურულ საკითხთა წრე, რომელიც განსაკუთრებით აინგერესებს ვაჟას. ჩვენთვის სრულიად უეჭველია, რომ ვაჟა იყო თავისი დროის ლიგერატურულ პრობლემათა კურსში და

მათი განხილვისას ფსიზელსა და მოწინავე პოზიციებზე იდგა. ის პოეტს ღიად როლს ანიჭებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და თუ მას ხელოვანთა მისამართით რაიმე საყვედური გამოუთქვამს, ეს იმ მანძილის გამო, რომელიც ურთიერთისაგან თიშავედა ამნაირ ხელოვანთა სიგყვასა და საქმეს. „მაგრამ ეს არის სადარდო, თქმა არის, საქმე კი არაო,“—უთქვამს ვაჟას და ამით პოეტთაგან ყველა მოქალაქეობრივ ვალდებულებათა შესრულება მოუთხოვნია.

ბემოგანხილულ ზოგად საკითხებთან ერთად თავის ლიტერატურულ კრიტიკულ სტატიებში, ვაჟა-ფშაველა ისეთ საკითხებსაც შეეხო, რომელთაც გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ მისი მხატვრული ხედვის დასახასიათებლად. ასეთია მაგალითად, პოეტის ენის საკითხი. ეს საკითხი მან განიხილა პ. მირიანაშვილთან პოლემიკის დროს. 1888 წელს პ. მირიანაშვილმა „ივერიაში“ გამოაქვეყნა წერილი: „საერო ენა და სათემო კილო“. აქ მან შემდეგნაირად გაკენწლა ვაჟა-ფშაველა: „ვაჟა-ფშაველას ფშაურმა პოეზიამ დღევანდელს ქართულთან შედარებით უკან ჩამორჩენილი გრამატიკები უორმები შემოიგანა და ამასთანავე ზოგიერთი მეგ-ხორცი სიგყვები, ქართულ ლიტერატურაში, თურმე, „ფშაურის პოეზიის მოვლინებამ...მთლად არია ენის ტაძარი, პლამის დაჰხადოს მწეალეებლობა, მეგად საზარი“.¹

პ.მირიანაშვილის ამ წერილს ჯერ ერთი ის მნიშვნელობა აქონდა, რომ ვაჟა-ფშაველა იძულებული გახდა ეპასუხა და, გარდა ამისა, უფრო მოგვიანებით აკაკი წერეთელმაც არსებითად იგივე აზრი გამოთქვა, როდესაც ვაჟას ენას შეეხო თავის „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნებსა და 1913 წელს გამოქვეყნებულ ლექსში „ვაჟა-ფშაველას“.

ვაჟა-ფშაველამ სულ მალე დაბეჭდა „მცირე შენიშვნა (პასუხად ბ-ნ პ.მირიანაშვილსა)“, რომელშიც ცხადყო მირიანაშვილის საყვედურის უსაფუძელობა, მისი შეცდომა და შემდეგ გააჩრია კარდინალური საკითხი, თუ როგორია და როგორი უნდა იყოს ენობრივი მონაცემებისადმი მწერლის მიმართება. ვაჟა სხვა დროსაც შეეხო მწერლის ენის საკითხებს, მაგრამ განსაკუთრებით საგულისხმოა მისი აზრი გამოთქმულ სტატიამი „ნიჭიერი მწერალი“. აქ ვაჟა ამბობს, რომ „პოეტისათვის დედა ენა, მისი სიგყვების აკინძევა, მისი მიმოხვრა ერთნაირი ამაჰმოსრავებელი ძალაა, მთაბერვაა“. მაგრამ, ამასთანავე, ვაჟა წინ აღუდგა მხატვრული ენის უნიფიკაციისაკენ

¹ „ივერია,“ 1888, 166. გადმობეჭდილია ი. ბოცვაპის მიერ შედგენილ ქრესტომათიამი: „ვაჟა-ფშაველა ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკაში,“ 1955., გვ. 95. საზოგადოდ ამ საჭირო ქრესტომათიამი თავმოყრილია რევოლუციამდე პრესაში დაბეჭდილი სტატიები ვაჟას შესახებ.

მიმართულ ტენდენციას. „მწერალს, უპირველესად ყოვლისა, საკუთარი ენა უნდა ჰქონდეს, ვინაიდან ენა სახეა მწერლისა, მისი ფიზიონომიაა და, უკეთესად რომ ვთქვათ, მწერლის სულია; ენაში იმალება მწერლის ინდივიდუალობა, მისი „მე“. „მწერალს უნდა ჰქონდეს საკუთარი ფრაზოლოგია, საკუთარი წინადადებანი, საკუთარი სურათები, თუნდაც ისინი სხვის სურათებს ჰგავდეს, მაინცდამაინც თავისებურად უნდა იყოს გამოთქმული, მამასაღამე, ორიგინალობა უნდა ეტყობოდეს, ბეჭედი თავისებურებისა უნდა ესვას.“

ასეთი მწერლის „ნაწარმოები, თუ ერთი ორი რამ წაგიკითხავთ წინაღ, შემდეგ ხელმოუწერლადაც რომ შეეხედეთ, აღვილად იცნობთ, ვის კალამსაც ეკუთვნის,“—წერს ეაეა. მარგო ამ სიტყვებიდან ჩანს, თუ რაოდენ დიდ მოთხოვნას უყენებდა ეაეა-ფშაველა პოეტის ენას და მოუღენათა მხატვრულ-ენობრივ განსახიერებას. ეაეა ხელოვნადაც მხოლოდ მას თელიდა, ვინც თავისებურებას ამქადაუნებდა და ღირსეულ ორიგინალობას აღწევდა თემასთან ერთად. სწორედ ეს მიიჩნია მან ნაწარმოებთა შეფასების კრიტერიუმად.

II. ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ძირითადი თემატიკა

60-იანი წლებიდან მოყოლებული ჩვენს ქვეყანაში ყოველი სოციალურ-ყოფითი საკითხი ისე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საკუთრივ ეროვნული რიგის საკითხებთან, რომ ცალ-ცალკე არცერთი მათგანი აღარ შექდებოდა: ყველა საკითხი პატრიოტული თვალსაზრისით განიხილებოდა და გაიამრებოდა. სწორედ ეს სოციალურ და პატრიოტულ მიდგომათა განუყოფელობა იყო ჩვენი სამოციანელების თხზულებათა ერთ-ერთი თავისებურება.

არსებულ სამოგადოებაში შინაგანი ღიფერენციაციის, შინაგანი დაპირისპირების ჩვენებას უფრო და უფრო მეტი ყურადღება 80-წლებიდან დაეთმო. ამ ხანებში გაიხაზა, რომ თვით ე.წ. დაბალ წოდებაშივე გაჩნდა და გამოიყო ახალი სოციალური ფენა. პატრიოტიზმის თვალთახედვით სოციალური საკითხების განხილვა ერთგვარად შენელდა, რადგან აწმყომი მიმდინარე სამოგადოებრივი ურთიერთობა საჭიროებდა მოწესრიგებას. ეს ნიშნავს, რომ ჩვენს მწერლობაში სოციალურმა საკითხმა უფრო მეტი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა მოიპოვა.

ამგვარი გამიზნულობის მკაფიო ნიშნებს ვხედავთ ჩვენს ხალხოსნებად მიჩნეულ მწერალთა შემოქმედებაში. ასე, მაგალითად, ისე ჩაეიკითხავთ ნიკო ლომოურის „აღს“, „ქაჯანასა“ და „ვიგო ღრუ-

ბელაშვილს“, სოფრომ მგალობლიშვილის „ჯორ-გაქარას“, „ღამის მხრე ცეცოს“ და „წითელ სარჩულს“, ეკატერინე გაბაშვილის „მავდანას ლურჯას“, „თინას ლეკურს“, თუ „რომანს დიდხევაში“, რომ წინ არც ერთი სახით არ წამოიწვევს პატრიოტული გრძნობა. ეს შეეხება ზემოთ დასახელებულ მწერალთა მრავალ თხზულებას. რასაკვირველია, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ისინი თავისუფალი იყვნენ ამ გრძნობისაგან, არამედ იმას, რომ სოციალური პრობლემები იყო წამყვანი მათ შემოქმედებაში, რომელთა მიზნით დაქვემდებარებული სახით ჩანდა პატრიოტული გულისკვივილი.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება ავსებულია პატრიოტული გრძნობით. მის ნაწარმოებებში ჩანს ეროვნული შეგნების მაღალ დონემ მდგომი პოეტი. მაგრამ ამასთანავე ის არის ისეთი მოქალაქე, რომელიც დღევანდელი დღითაც ცხოვრობს და პატრიოტულ გრძნობამდე დაყვანის გარეშეც ცდილობს გვიჩვენოს ეს უსწორმასწორო საზოგადოებრივი ურთიერთობა. ვაჟას სოციალური თემატიკიდან ამიგომაც უნდა გამოვყოთ და ცალკე განვიხილოთ მისი პატრიოტული გრძნობის შინაარსი.

რასაკვირველია, სოციალური შინაარსი აქვს ვაჟას მიერ განხილულ საკითხს, თუ როგორია ადამიანთა ურთიერთობა საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში. განსაკუთრებული გულისყურით ახასიათებს იგი ადამიანთა ქცევასა და სულიერ მდგომარეობას თანამედროვე საზოგადოებაში. მაგრამ ამ საკითხისადმი, საზოგადოებაში ადამიანთა ურთიერთობის საკითხისადმი ვაჟას ინტერესი იმდენად ღრმაა, რომ მის თანამედროვე საზოგადოებრივ ურთიერთობის ფარგლებს ცილდება და პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობის ზოგადი პრობლემის სახით დგას. ამიგომ ვაჟას შემოქმედების ეს თემაც საგანგებო განხილვას საჭიროებს.

ვაჟა-ფშაველას ყველა მკითხველმა იცის, რომ მის შემოქმედებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ბუნებასა და მის მოვლენებს. ის ყურადღება, რომელსაც მწერალი იჩენს ბუნების წარმონაქმნთა დახასიათებისადმი თავისთავად მოწმობს, რომ მას აინტერესებს ბუნების მრავალსახიანობის აზრი და ფორმები. ეს ინტერესი ჩანს ვაჟას მთელ შემოქმედებაში და მიგომაც მისი მხატვრული ნაწარმოებების გათვალისწინებისას ცალკე უნდა იქნეს გამოყოფილი თემა ბუნებისა და მისდამი ადამიანის მიმართებისა.

ვაჟა-ფშაველას ინტერესმა პიროვნებისა და, კერძოდ, ბუნებასთან მისი მიმართებისადმი, აუცილებლობით გამოიწვია საკითხი იმის შესახებ, თუ რა საშუალებები მოეპოვება ადამიანს, რათა იგი წვდეს მრავალფეროვან და ჩვენთვის უცყვი სახით მოცემულ ბუნებას. ამ

სიბრტყეზე დასმულმა საკითხმა ვაქასთან საბოლოოდ შემდეგი სახე მიიღო: ბუნება თვითონ ლაპარაკობს თუ არა თავისი თავის შესახებ? უმქლავებს თუ არა იგი ადამიანს თავის რაობას? და რანაირი ძალები შეიძლება ამოძრავდეს ადამიანში ბუნების განუმომელ სიღრმეებში შესაღწევად?

ასეთია ვაქა-ფშაველას შემოქმედების ძირითადი თემები, რაც კი არ გამორიცხავს, არამედ გულისხმობს მრავალ სხვა თემათა არსებობას.

1) სოციალური თემატიკა. ვაქა-ფშაველა ჩვენს ლიტერატურაში გამოჩნდა 1879 წელს, როდესაც გაზეთ „დროებაში“ პირველად დაიბეჭდა მისი კორესპონდენციები ხევსურთა და ფშაველთა ყოფის შესახებ. ამ ხანებში ქართველ მოღვაწეთა იდეური ცხოვრება, ისევე როგორც რუსი მოაზროვნეების მიზანდასახულობა, გადანაცვლებული იყო ბაგონწყობის წინააღმდეგ გალაშქრებიდან დაძაბული ბრძოლისაკენ ახალი ეკონომიკური ურთიერთობისა და რამდენადმე შეცვლილი პოლიტიკური რეჟიმის წინააღმდეგ.

ვაქა-ფშაველამ თავის უპირველეს მოვალეობად ხევსურთა და ფშაველთა ყოფის დახასიათება მიიჩნია. და მისი შემოქმედების თვალნათლივი შედეგი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათი ყოფა და ხასიათი მტიცედ დაუკავშირდა ჩვენი ქვეყნის წარსულს, მის აწმყო ვითარებას და ქართველი ხალხის სანუკეარ იდეალებს. ვაქა-ფშაველამ ისე გაიაზრა და ასახა მთიელთა ცხოვრება, რომ ამკარა გახდა მათი განუწყვეტელი კავშირი მთელი ქვეყნის საარსებო ინტერესებთან. ვაქამ გვიჩვენა, რომ ქართველი მთიელების სულისკვეთება შერწყმულია საქართველოს სხვა კუთხეების მცხოვრებთა საბრძოლო იდეალებთან. მან დაგვანახა, რომ მთიელები არსებითად იმავე მდგომარეობაში არიან, რომელშიც ბარის მუშა ხალხი იმყოფება. ეს თვალნათლივ აქვს ვაქას ნაჩვენები თავის ეთნოგრაფიული ხასიათის მხატვრულ მოთხრობა-ნარკვევებში („სურათი ფშაველის ცხოვრებიდან“, „მთიელის უბედურება“, „მთაბეჭდილებანი“, „სურათები“, „ჩვენი სოფელი“, „ბაგრაგ მახარჩის სიკვდილი“ და სხვ.).

სოფლად სილაგაკე სუფევს; პატიოსანი შრომით გლეხი აუცილებულზე-აუცილებელ საარსებო მოთხოვნილებებს ვერ იკმაყოფილებს; მის ცხოვრებაში დიდი ადგილი უკავია ცრუმორწმუნეობას; გლეხობას შესევია კანცელარიის მოხელე, „ურიადნიკი“, მედუქნე... ყოველი მათგანი მას ავიწროებს და ჰყველფს. სოფლის მცხოვრებთა ასეთი მძიმე ვითარებაა დახატული ამ ნარკვევებში. იგივე ითქმის ამ თემაზე დაწერილი ვაქას ლექსების შესახებაც. მისი ლექსების: „გუთნის

დღის ჩივილი“, „მწყემსის სიმღერა“ („ერთი ძროხა გვყავს, ნიშანს ვეძახით...“), „პაპას ცოლ-შვილის გლოვა“ და სხვა მრავალი გლეხურ ღუბჭირ ცხოვრებას ეხება.

ყველაფერი ეს მიუთითებს, რომ ვაჟა-ფშაველა დიდად იყო დაინტერესებული გლეხობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობით. ამ თვალსაზრისით, ვაჟას შემოქმედება ერთვის ჩვენი მწერლობის იმ ნაკადს, რომელიც დაბალი სოციალური ფენების ცხოვრებას ასახავდა.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში ჩვენ არა ერთი და ორი ლექსი გვხვდება, რომლიდანაც ჩანს, თუ რამდენად დიდ იმედს აპყარს ვაჟა-ფშაველა 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში გაშლილ სახალხო მოძრაობაზე.

1905 წლის რევოლუციის წინა წლებში ვაჟა-ფშაველა შეუდრეკელი ბრძოლის სურვილს გამოხატავდა. ამ ხანებში (1905 წელს) არის დაწერილი მისი „სიმღერა“, რომელიც დასაწყისშივე შეიცავს სიმტკიცისაქენ მოწოდებას და იმედით არის ავსებული:

„ბულო, არ გატყდე, გამაგრდი,
კლდეო, კლდეო იქვე სალადა
რა ექნათ, რომ ჯანდი გვეხევა,
მეცა გყვიეარ აუადა.
სუა გავექარწყლოთ საწუთროს,

ნუ დავბერდებით შავადა
.....
ბულო, გაკლდედი, გამაგრდი,
ნისლი ნუ გადაგეფარა:
თუ აქამომდე ვაქმედით,
დღეს მტერი გაგვტებს ველარა.“

ასეთი იმედიანი განწყობილება არის დამახასიათებელი 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში დაწერილი ვაჟას მრავალი ლექსისათვის. ასე, მაგალითად, ერთ „სიმღერაში“ ვაჟა-ფშაველა თითქოს ბუნების მომაუკლ სურათს ხატავს, მაგრამ საზოგადოებრივი შინაარსით ავსებს მას და თავის ოპტიმისტურ თვალსაზრისს არაჩვეულებრივი გატაცებით გააწვდის:

„კიდევაც ენახავ ცა სჭექდეს,
თოვლის წილ წვიმა ცვიოდეს,
ანოყიერებდეს მიწასა,
მდინარეები ხვიოდეს,

არაინი იგანჯებოდეს
და აღარც ვისა კშიოდეს;
სიმართლის გამარჯვებასა
მთაზე არწივი ჰყოდეს;
მეც მას ბანს ვუბუნებოდე,
გული აღარა მტკიოდე.“

უფრო მოგვიანებით, რეაქციის ხანაში, ვაჟა-ფშაველამ რამდენიმე ლექსი დაწერა, რომლებშიც იგი რევოლუციურ მოძრაობასთან მიგმასნებულ ელემენტებს შეეხო. ასეთია, მაგალითად, მისი „ბოქაული“ და „ქებათა ქება“ („მავნე ამრებმედ დამდგარა“). აქ პოეტი ისევ იმედიანია, გამარჯვების ერთ-ერთ პირობად საზოგადოებრივი სიფხიმლე მიაჩნია და იძლევა რჩევას, რომ ნუ ვენდობით შეუმოწმებელ ადამიანებს:

„ნურც იმათ ჟიეს, ნურც საძმოდა,
მემოწიროულს ორ შაურებს.
სწორედ უთქვამთ ცხონებულებს

„მამაპაპას საგძლად ყურის:
„ძალი იმის ერთგულია,
ვინაც სწურთონის, ვინც პურს უყრის“

ეს ორიოდე მაგალითიუ საკმაოდ გვიჩვენებს, რომ ვაჟა-ფშაველა პოეტური სიგყვით ეხმარებოდა თავისი დროის მწვევე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებას.

აქტუალური საზოგადოებრივი და პოლიტიკური საკითხებით ვაჟა-ფშაველას დაინტერესებაზე მიუთითებს აგრეთვე ის ლიტერატურულ-პუბლიცისტური სტატიები, რომელითაც იგი დროდადრო ჩვენს ჟურნალ-გაზეთებში აქვეყნებდა. ამ სტატიებში ვაჟა-ფშაველა მეტ-ნაკლები სისრულით განიხილავს ისეთ საკითხებს, როგორცაა: მეფის აღმინისტრაციასთან ბრძოლის, რუსეთთან დამოკიდებულების, ამა თუ იმ ერის „დაბერების“ და ნამდვილი პატრიოტიზმის საკითხები. ამ საკითხებს ხშირად ეხება ვაჟა-ფშაველა, მაგრამ უფრო გამოკვეთილად მსჯელობს სტატიებში – „ფიქრები“; „შავ-ბნელი ამბები“, „კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი“ და წერილში „მცირე მენიშენა“.

თავის „მცირე მენიშენაში“ ვაჟა-ფშაველა მოითხოვს ქართული ბეჭდვითი სიგყვის გაფართოებას და საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ამ მოთხოვნას არაფერი არა აქვს საერთო ნაციონალიზმთან; პირიქით, ამ წერილში ვაჟა-ფშაველა დაბეჯითებით აცხადებს, რომ საქართველო რუსეთს უნდა „ედგეს გვერდით, როგორც ცოცხალი, საღი არსება, რუსეთთან ერთად მოსიარულე პროგრესის გზაზე, თავისთავის მცნობელი, თავის თავისა და კარგის მგრძნობელი“.

უფრო ადრე გამოქვეყნებულ ერთ წერილში ვაჟა-ფშაველა არჩევს კონტის მიერ გამოთქმულ და იმ დროს ფეხმოკიდებულ ამრს, რომ ყოველი ერი თავის განვითარებაში გაივლის გზას ბავშვობიდან მოხუცებულობამდე, რათა ბოლოს მოკვდეს და აღიგავოს. ვაჟა-ფშაველა კატეგორიულად უარყოფს ასეთ შეხედულებას, როგორც ისტორიულად გაუმართლებელს, ფაქტობრივად მცდარსა და საზოგადოებრივად მავნეს.

1905 წლის ოქტომბერში ვაჟა-ფშაველამ დასტამბა წერილი, რომლითაც ხმა აიმაღლა პოლიტიკური მოცივებით უბრალო ადამიანთა შეპყრობის წინააღმდეგ. ამ წერილში ვაჟა აღნიშნავს, რომ აპატიმრებენ მენახშირეებს, „ჩამოწვილ-ჩამოგლეჯილ ხალხს“, აპატიმრებენ მათ, რომლებსაც „ოდესმე სადმე უთქვამთ „გემიანო“...“ ეს ადამიანები „ამ თქმისათვის დღეს პასუხისგებაში არინ მიცემულნი, როგორც „ბუნტოვნიკები“, როგორც საზოგადოების მავნე პირებიო,“ – წერს ვაჟა. ამ სტატიის დასასრულს ვაჟა-ფშაველა ნლო-

ბით ეპყრობა ხალხის შეგნებას და, ხალხის საბოლოო გამარჯვებაში დარწმუნებული, ამბობს: „არა, გყუილად ვინმე მოელის ნღობის მო-
პოვებას იმ დრომდე, ვიდრე სიგყეასა და საქმეს შორის არ და-
მყარდება სრული თანხმობა, – ვიდრე ადმინისტრაციის მოქმედება
არ იქნება მიმართული ქვეყნის, ხალხის საკეთილდღეოდ. ხალხი
მართლა ბრმა და ყრუ ხომ არ არის, ვერ იცნოს თავის კეთილის-
მყოფელი, თავის მოყვარე და მტერი ერთმანეთში აურიოს...“

არა, ნუ ჰკონიათ, რომ ამოიძრონ თავიდან ეგ ფიქრი, რომ ხალ-
ხის მოგყუილება ადვილი მოსახერხებელი იყოს – შეიძლება, ხალხი
დროებით დაიმორჩილონ, მაგრამ ეს არ იქნება სამუდამოდ.“

ამ სიგყეებიდან სრულიად ნათლად ჩანს, რომ ვაჟა-ფშაველას
ეჭვი არ ეპარება ხალხის გამარჯვებაში და იგი ენერგიულ წი-
ნააღმდეგობას უწევს ამ სფეროში გულგაგებილობისა და პესიმის-
ტურ განწყობილებათა ყოველგვარ გამოვლინებას.

2) **პატრიოტიზმი**, არა ერთი და ორი ცნობა მიგვითითებს იმ
მნიშვნელობაზე, რომელიც ადამიანისათვის მის მხარესთან კავშირს
აქვს.

მართლაც და, გასაგებია, რომ ძვირფასად ჩაითვალოს ის
ადგილი, რომელთანაც ადამიანის მთელი რიგი მოგონებებია დაკავ-
შირებული; ბუნებრივია, რომ სხვა კუთხეზე არ გაიცვალოს ის გა-
რემო, რომლის ბუნების ყოველ მნიშვნელოვან ადგილს ადამიანი-
სათვის მშობლიური სახელწოდება აქვს, სახელწოდება, რომელიც
მისთვის მრავალ საგულისხმო ამბავთან არის დაკავშირებული.

თავისი მხარის ასეთი განცდა დამახასიათებელია ადამიანისათ-
ვის კაცობრიობის განვითარების ადრეულ საფეხურზე, მაგრამ ეს
განცდა სრულებითაც არ კარგავს თავის ცხოველმყოფელობას
ადამიანის ცხოვრების შემდგომ საფეხურზეც. ცნობილი სტრიქონი
რაფიელ ერისთავის ლექსისა –

„არ გავყელი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავყელი ჩემსა სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა“

– ამ გრძნობის უშუალო განსახიერებაა.

თუ ამ თვალთ შევხედავთ ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებას, დავი-
ნახავთ, რომ იგი პატრიოტული გრძნობის სიღრმეებს წვდება. თუ
დავაკვირდებით ვაჟას ჯოყოლას ან ალუდას, დავინახავთ, იმდენად
მტკიცეა ამ გმირების გრძნობითი კავშირი თავიანთ ქვეყანასთან,
რომ ბრძოლა ქვეყნის საკეთილდღეოდ ყოველგვარ ეჭვსა და
უკანდახევას გამორიცხავს. მოვიგონოთ ჯოყოლას მზადება ხე-
სურთა ჯარის წინააღმდეგ საბრძოლველად, მისი განცხადება, რომ

„მარტოკამ უნდა ვიომო, მთელმა ჯარეგამ მნახოსა“, მოვიგონოთ, რომ მტერს –

„კლდიდამ გაღუბა უეცრად
ქისტი ხმაღმოღერებითა,

აკვირებს ქისტის ლაშქარსა,
მტრის ჯარის მოგვრებითა“–

და ცხადი ვახდება, რომ, თუმცა ჯოყოლა თემის, თანამომძებების მიერ განკიცხულია, მაგრამ ის მაინც თავისი ქვეყნის დასაცავად იბრძვის.

ანალიგიურ, ოღონდ უფრო ინტიმურ მასალაზეა გადმოცემული პატრიოტული განცდები „ალუდა ქეთელაურში“. უფრო მკვეთრია და ფაქიში ალუდას დამოკიდებულება თავისი ქვეყნისადმი. ამას გამოხატავს მისი სიტყვები:

„ღიაცნო ნუ ხართ ყბელადა,
მოღით, მამყევეით, ვიღინოთ,
ღმერთმ ეს გვარგუნა ბელადა,
ჯვარს არ აწყინოთ, თემს ნუ სწყევეთ,
ნუ გაღიქევეით ცეგადა!“

მეტად ინტიმური კავშირია დამყარებული „ალუდა ქეთელაურში“ სამშობლოს ბუნების წიაღთან: „ვეღარ მიუვალთ ჩვენს სახკარს, გაღმა მაგიღის ხევეითა,“ – ამბობს ალუდას დედა. ეს პატრიოტული გრძნობა გამკაფოებუღია იმიტომ, რომ აღამიანი სციღღება თავის სამშობლო კუთხეს. ამას აღნიშნავს ალუდას დღღის სეღღიანი წამოძახიღი:

„ვაკ, მამა-პაპის საფღაენო,
კღღენო, დამღგარნო მწვეგადა“

როგორც ვხეღაეთ, აქ, ძვირფასად იქცევა აღამიანისათღვის თავისი კუთხის ყოვეღი აღღიღი, მით უფრო, მთეღი მისი წარსუღი ამ აღღიღებთანაა დაკავშირებუღი:

„მშეღღობით საჯისევეო,
გამახარეღნო თეღღისა!
მშეღღობით, ჩემო სახ-კარო,

ვუღში ამშღეღო ბრღღისა!
მშეღღობით, ჩვენო ბაგონო,
ყმათად მიმცეღო ძაღღისა!“

ასე ემშეღღობება ალუდა ქეთელაური თავის კუთხეს. ეს საკმარისი უნდა იყოს იმ ღრმა გრძნობითი კავშირის წარმოსადგენად, რაც პიროენებასა და მის ქვეყანას შორის არსებობს. ეს ღრმა კავშირი დავგანახა ვაქამ თავის შემოქმეღებაში.

ვაკა-ფშაველას პატრიოტული ინტერესები საკმაოდ ფართო იყო. ყოველი მოვლენა, ყოველი ადგილი და ყოველი არსება მის პოეზიაში ამ ინტერესების დაკმაყოფილებასაც ახერხებდა. თუ რაოდენ მძაფრი და მყარი იყო ვაკას პატრიოტული გრძნობა, პირველ ყოვლისა, შეიძლება ვიხილოთ მის „სიმღერებში“.

ვაკა მღერის ისე მომხიბვლელად, რომ ჩვენ ხანდახან თითქოს გვავიწყდება კიდევ ამ სიმღერის მიზეზი და საბოლოო მიზანი: ჩვენ თვით ამ სიმღერით ეტკებებით.

ვაკა-ფშაველას თითქმის ყველა პოეტურ ქმნილებაში სხვადასხვა თემატური ნაკადი იჩენს თავს. ეს შელავნდება „სიმღერებშიც“.

„სიმღერა“, რომლის პირველი სტრიქონია: „ისევ შენ, ისევ, ქალაო“, თითქოს საგრფიანო ლექსის ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს: ეს მოტივი, მართლაც, ძირითადი მოტივია ამ ლექსისა, მაგრამ იქვე ისეთნაირი სტრიქონებიც გვხვდება, რომლებიც გვაევიწყებს ამ მოტივს და ბუნების შესახებ მჭევრმეტყველებს:

„ემ კლდეებს მაინც შესტირე
დანაბარები ჩემია:
იდგნენ გულსალნი ამაყად,
არ მამაუშვან მტერია!
სუ დაიწყებენ ჩამოშლას..
არწიეთ მოზარდონ წიწილნი,
დაპბრუნონ ჩემსა სამარეს,
მალ-მალ მაიღონ ბიბინი,
მთებმა აყარონ ყვაილნი,
კისრით ატარონ ნისლეუბი.
მკედარს გულზედ ნამი მანამომ,—
ისევ ცოცხალი ვიქნები.“

საგრფიანოსა და ბუნების მოტივის გვერდით, აქ ჩვენ იმავე უფლებით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ პატრიოტული მოტივის შესახებაც. ამაზე მიგვიითიბებს არა მარტო აქ გადმოცემული სტრიქონი, მიმართული მთებისადმი, რომ „იდგნენ გულ-სალნი ამაყად, არ მამაუშვან მტერია“, არამედ ის სტრიქონებიც, რომლებიც საგრფიანოსადმი ვედრებას გამოხატავენ:

„მალისა მთისა წვერზედა
საფლავი გამოთხაროდი,

ჩემის სამშობლოს ქვიშანი
სმირ-ხშირად მომაყაროდი.“

ამგვარად, ამ ლექსში გრფიანოს ცვლის ბუნების გრძნობა, მათში სამშობლოსადმი სიყვარულია გაშლილი და დაუძალეზლად არ შეიძლება იმის თქმა, თუ მთავარი და გაბატონებული რომელია აქ: გრფიანო, ბუნებისადმი ლტოლვა, თუ პატრიოტული გრძნობა.

ასეთივე სურათი გვეძლევა ჩვენ სხვა „სიმღერებშიაც“, მაგრამ ამკარად პაგრიოგულია და, ამ მხრივ, მსჯელობასაც კი არ მოითხოვს ისეთი ლექსები, როგორცაა: „პაპიჩემის ანდერძი“, „მწყემსის ანდერძი“, „ომის წინ ჯარის სიმღერა“, „ჩივილი ხმლისა“, „მოლოდინი“, „ელეგია“, „ბებური ლომი“, „ხმა სამარიდამ“, „ქებათა ქება“ („მოქუჩდნენ ამრეზილები მხედარნი ოთხსავე კიდესა“), („ხელში ავიღებ ჩონგურსა, შინდა დაემღერო ლაღადა“) „დანაბარები“, „ზმანება“, „მხედართა ძველი სიმღერა“, „გიორგი სააკაძის სურათზე“, „კახეთს“, „ფშაველი ჯარისკაცის წერილი“, „დიდი თამარი“, „ბუნების გლოვა“ და სხვა მრავალი.

ამ ლექსებშია წარმოდგენილი სახე ვაჟკაცისა, რომელსაც

„...არ პშენის ცრემლის ღერა,
ქვითინი ღიაცურადა,
მგერს ხმალი უნდა საფთხულად,
კვალზე მიყოლა მგლურადა.“

(„პაპიჩემის ანდერძი“)

აქვეა გამხნეება, საბრძოლოდ მომზადებისაკენ მოწოდება, რათა

„იხილოს მიწამ მშობელმა:
გული გვაქვს პაპათეული,
სისხლი გვიფუის ძარღვებში,
სისხლი ლაშქრობას ჩვეული,
მკლავეი გვაქვს შამქორს ნაცადი,
არა ვართ გამორჩეული“

(„ომის წინ ჯარის სიმღერა“)

სამშობლოს დასაცავად იარაღი მზად უნდა იყოს. ვაჟკაცი არ უნდა შეუშინდეს მგრებს (რომლებიც „დას აგირებენ ძმაგედა“), ვინაიდან „ერთხელ სჯობია სიკვდილი, შავს ყოფნას ქვეყანაზედა!“ („ხმა სამარიდამ“).

ვაჟკაცს ლექსებში სამშობლოსათვის თავგანწირვას მომავლისათვის რეალური მნიშვნელობა ენიჭება:

„მშობელი მოკვდეს, რა უშაე,
შვილები რჩება მამასა.

.....
კარგის მამის შვილს, წესია,
მტერიც უურთხება კვალადა:
ხვალ და გვგ ვერვინ გაპბედავს
შინ შემოგვეჭრას ძალადა.

ყველას ისა ძღვეს, სიცოცხლეს
ვინაც არ ავდებს ჩალადა.
ცოცხლები არვის დაუთმობთ
მშობელი მიწის ღალასა;
სიკვდილს აღუთქეით სიცოცხლე
და პირი – სისხლით ბანასა.“
(„მხედართა ძველი სიმღერა“)

ვაჟა-ფშაველას პატრიოტული გრძნობა უაღრესად კეთილშობილია და ამიგომაა, რომ პოეტი აფასებს და სამაგიეროს უმღავს სხვა ერის ამდაგვარ გრძნობასაც. ეს მხოლოდ თავდაცვითი გრძნობაა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, და არა შემგევი და თავდასხმითი:

„სამშობლოს არვის წავართმევთ,
ჩვენც ნურვინ შეგვეცილება,
თორემ ისეთ დღეს დაეყრით,
მკვდარსაც კი გაეცინება.

არ მიეცემთ სხვასა სამშობლოს
ჩვენის ცოცხალის თავითა,
უკან ვერ დაგვახევენებთ
მისთვის ნაძღვენის შხამითა.“

ასეთია ვაჟა-ფშაველას ლექსების პატრიოტიკა იდეური თვალსაზრისით. როგორც ვხედავთ, თავისთავად ასალი იდეები ამ სფეროში ვაჟას არ წარმოუქმნია, ამ მხრივ იგი ქართულ ლიტერატურაში დამკვიდრებულ გრადიციას მისდევს.

მაგრამ საგულისხმოა სხვა მხარე მისი პატრიოტული გრძნობის გამოსახვისა, სახელდობრ, მხატვრული მხარე. ჭეშმარიტმა პოეტმა თავისებური სახეები უნდა შექმნას, ახალნაირად ხორცშესხმული იდეა უნდა წარმოადგინოს მკითხველის წინაშე.

რა თავისებური სახეები შექმნა ვაჟა-ფშაველამ პატრიოტული გრძნობის გამოსაამკარავებლად, როგორ შეასხა ხორცი მან ამ იდეას?

უპირველეს ყოვლისა, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია უშუალო კავშირი თავის ქვეყნის ტერიტორიასთან. ეს კავშირი, ერთი ავტორის გამოთქმა რომ ვიხმართო, „სასიცოცხლო კავშირია“. ყოველი კუთხე მისი ქვეყნისა, ყოველი წარმონაქმნი მისი ბუნებისა ძვირფასია ვაჟა-ფშაველასათვის. მომეგებულად ამაზეა გაშლილი მის შემოქმედებაში პატრიოტული გრძნობა, მისთვის ესაა განსაკუთრებით დამახასიათებელი¹

„ნეტავი მენა, თუ მიწა
მედირსა თქვენის ხელითა..
აქ ნუ გამწირაეთ, წამილეთ,
ჩემს ადგილს მიმაბარეთა; .

სამარე გამიისარეთა;
.....
დამქქერდეს დიყელის გორი,
ინოს მთა ჭიუხიანი,

¹ ეს რომ ნამდვილად ასეა, ჩანს ვაჟას წერილიდანაც – „კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი“ (ივერია“, 1905, № 172). აქ იგი ბავშვობის ხანაზე წერდა, მაგალითად, რომ „ვიდრე გაფართოვდება ბავშვის მსუდეულობა და გაიზრდება მისი პატრიოტიზმი, მას მხოლოდ განსაკუთრებით ის სოფელი ან დაბა უყვარს, სადაც დაბადებულა და ბავშვობა გაუტარებია“.

მაგრამ ეს მარტო მისი შეხედულებების გამოხატულება კი არ არის, არამედ ვაჟას როგორც ცოცხალი ადამიანის დამახასიათებელი თვისებაა. მოვიგონოთ ავადმყოფობის დროს ვაჟას სურვილი ფშავეში ყოფნისა, იმედი, რომ ფშავე გამოაჯანსაღებდა მას; გაუხსენოთ, რომ სიკვდილის წინ მან ყვაილები მოითხოვა და უეჭველი გახდება, რომ ვაჟას განსაკუთრებით უყვარდა თავისი კუთხე – ფშავე.

სტოვეებს ვაქას მწყემსი ანდერძად („მწყემსის ანდერძი“). ვაქა-
ფშაველას რომელი თხზულებაც არ უნდა ავიღოთ, – ყელმოღერე-
ბული იისა, უღრანი ტყეებისა, გულმკერდჩამოღარული კლდეებისა
და ციურ მნათობთა ისეთი სიყვარულია მათში გადმოცემული, რომ
მკითხველს ერთხელაც კი არ შეუვა ეჭვი ბუნებისა და ვაქა-
ფშაველას მკეთერ სიახლოეში. ესაა დამახასიათებელი ჩენი მთის
მგოსნის შემოქმედებისათვის.

ვაქა-ფშაველას შემოქმედებაში სამშობლო წარმოდგენილია არა
როგორც ზოგადი იდეა, არამედ როგორც მისი კუთხე თავისი მდი-
ნარეებითა და მთებით, ყვავილებით, ფრინველებით და ცხოველებით
აქ სამშობლო თვით ამ კონკრეტულ მოვლენებში დაინახება, ე.ი.,
სამშობლოს იდეა მოუცილებელია ქვეყნის კონკრეტული მინაარსი-
საგან. ამდენად, ვაქას შემოქმედებაში ხატოვნებაა დამკვიდრებული
და პატრიოტული გრძნობა სულ ერთიანად მისი კუთხის ბუნების
მოვლენებით არის შემოსილი. ეს ნიშნავს, რომ ვაქასთან სამ-
შობლოს იდეა ხორცშესხმულია საესებით კონკრეტული მასალით და
ამაგეა აღმოცენებული, ამაგეა დაფუძნებული მთელი სამშობლოს
მგზნებარე სიყვარული.

ამავე მიზნით ვაქა-ფშაველა მარტო აწყმოს კი არ მიმართიავს,
არამედ თავის პატრიოტულ გრძნობას აღრმავებს იმით, რომ
აუციხლებს მოვლენებს სამშობლოს წარსულიდან.

წარსულით მოხიბლულობა ჩქეფს ვაქას შემოქმედებაში. წარ-
სულისადმი ასეთი დამოკიდებულება მთლიანად ვრცელდება „მოხუ-
ცის ნათქვამზე“. ამ ნაწარმოებში გადმოცემულია, რომ წარსულის
მოგონებას ერთგვარი სიმწარეუ ახლავს. აქ ასე მოთქვამს მოხუცი:

„ვაჰმე, სიბერე ვყეულმა
გრკალად მომხარა წელშია!
.....
ვერ მოვახტები ლურჯასა

ხმაღს ვერ შევირტყამ წელზედა
.....
აფსუსო, ძველო დროებაჟ!..
არ დაბრუნდები ნეტარაჟ!“

ასეთივე განწყობილებითაა დაწერილი ვაქას მრავალი ნაწარ-
მოები, როგორც ლექსითი, ისე პროზაული.

ვაქა-ფშაველა პატრიოტულ გრძნობას „კარგი ყმის“ დახასიათე-
ბითაც შლის. კარგი ყმა ვაქა-ფშაველას ლექსებში წარმოდგენილია,
როგორც დამოუკიდებელი და ბრმა გავლენისაგან თავისუფალი პი-
როვნება: „ვერ მათწონებთ კარგს ყმასა, რაც არ უჯდება ჭკვამია!“–

წერს პოეტი („ქეიფი“), კარგი ყმის დაჩაგერის ცდა ამაოა („ფშაველის სიყვარული“).

ეს სახე ვაქვას შემოქმედებაში პატრიოტული გრძნობის გამომხატველი სახეცაა. მაგრამ კარგი ყმის გვერდით სხვა გმირებიც ემსახურებიან იმავე მიზანს.

არსებობს საუბუძველი, ეთქვათ, რომ ვაქა-ფშაველა იმ მასალიდან, იმ გამოცდილებიდან, რომლის ნიადაგზე თხზულებათა გაფორმება ხდება, გამოკვეთილად ნალელიანი გონის მქონე მასალას ირჩევს.

განა მთაში ხმელი წიფელი და გამხმარი ფესვები უფრო მოიძებნება, ვიდრე ცოცხალი და ჯანსაღი? რატომ ობოლი ნუკრი და დაჩაგრული პატარა მწყემსი აქცია მან თავისი შემოქმედების მასალად და არა სხვა? რატომ მტირალი კლდე წარმოგვიდგინა და სხვა ასეთი მასალა მოგვაწოდა ვაქამ?

ცხადია, ვაქას ოცნება სახეშეცვლილი მთაა – მისი კლდეებით, წიფელით, წყაროთი, ფესვებით...

ეს ოცნება იწვევს ვაქა-ფშაველას ნალელიანი გრძნობითი გონის გამძაფრებას, ხოლო ოცნების განხორციელებაში დარწმუნებულობა კი ოპტიმისტური იერით ღებავს მთელ მის შემოქმედებას.

რატომ ირჩევს ვაქა-ფშაველა ასეთ მასალას? პასუხი მხოლოდ ერთი შეიძლება იყოს: ასეთი მასალის შერჩევა განსამდგრულია იმ თვალსაზრისით, რომელიც ჩვენი XIX საუკუნის ლიტერატურის კორიფეებს გააჩნდათ – ეროვნულ-განმათავისუფლებელი თვალსაზრისით.

მართლაცაა, რაც უნდა ბევრი ვილაპარაკოთ, ჩვენ არ გვაქვს საუბუძველი, მაგალითად, თვით მთის წყაროში მაშინდელი საქართველო დაინახოთ, უკეთუ არ დავდგებით მასალის შერჩევის იმ თვალსაზრისზე, რომელსაც ვაქა ეყრდნობოდა. საკითხისადმი სხვაგვარი მიდგომა ადვილად დაგვაყენებს იმ მოლიპულ გზაზე, რომელმაც შეიძლება სიმბოლისტ მწერლად ვაქას გამოცხადებამდეც კი მიგვიყვანოს.

საზოგადოდ, ვაქა-ფშაველას თხზულებათა დიდი ნაწილი წარსულიდან იღებს მასალას, მისი გმირები წარსულიდან მეტყველებენ, მაგრამ საგანგებოდ უნდა გავსვას ხაზი, რომ ვაქას ნაწერებში ჩვენ წინ დგას არა უბრალოდ წარსული, არამედ ცოცხალი წარსული, ანუ ისეთი, რომელსაც ჩვენთვის სადღეისო მნიშვნელობა აქვს. რაოდენ შორეული წარსულის გმირები არ უნდა ჰყავდეს ვაქას გამოყვანილი, ისინი ყოველთვის გამოდიან სამშობლოსთან დაახლოების წყაროდ. სწორედ ასეთი წარსული არის გაცოცხლებული „მოხუცის

ნათქვამში“, და განსკუთრებით კი „ბახტრიონშია“ იგი წარმომდგარ მთელი მხატვრული ძალით.

ეს პოემებიც გვიჩვენებენ, თუ რაოდენ დიდია და მჭიდრო პოეტის კავშირი მის ქვეყანასთან, მის კუთხესთან.

„მოვესალმებით, ქედებო,
მომაქვს სალაში გვიანი,

ჩემსამე სამარეს ამკობენ
თქვენი ღეკა და ღვიანი.“

ასე წერს პოეტი „ბახტრიონში“. ასეთი დამოკიდებულება სამშობლო კუთხისადმი, მისი ასეთი განცდა ჭარბადაა მოწოდებული „მოხუცის ნათქვამშიც“. ამასთანავე საგულისხმოა, რომ სამშობლო კუთხისადმი ასეთი მიმართვა დამახასიათებელია არა მარტო პოეტისათვის, არამედ იმ გმირებისთვისაც, რომლებიც ნაწარმოებში მოქმედებენ.

კვირია თაეისი მახლობელი კუთხეების ხილვისას, სანათა მახლობელ ადგილებთან შეხებისას განსაკუთრებულ კავშირს გრძნობენ მათთან -

„ოცი წელია მწყემსად ვარ,-
თუშეთს, უცხოსა მხარესა,-
და ფშაუის ხეის სტუმარსა
მარტო ვხედავდი მთვარესა.

საბაროდ გადმამაუღლთა
ამბავს ვკითხავდი წეროთა,-
რა წერილობას ვაგვიწევს,
თოელზე ამბავი ეწეროთა?“

სამშობლო ბუნების წიაღი გამოდის იმ მიზნების განხორციელების ხელშემწყობად, რომელთაც მისი მოსახლეობა ისახავს:

„არაგეო, უყარაულე
ომში მიმდინარს ლაშქარსა.
თუ ვინმე გამოქუეული

ურცხვად მოადგეს მენს, იღეს,
ლაში აჭაპე შერცხვენისს,
რომ სახლში ველარ მივიდეს.“

(„მოხუცის ნათქვამი“)

აქედან ცხადია, რომ ყოველი კუთხე და ადგილი ამტკიცებს გმირის პატრიოტულ გრძნობას, ისინი გამოდიან ამ გრძნობის ერთ-ერთ გამაღრმავებელ ფაქტორად.

წარსულიდან მეტყველებენ ზეზვას, ლუხუმის, სუმელჯის და თავგამწირავი ლელა-კვირიას სახეები. ამ წარსულს საოცარი სიღიაღე იმითაც აქვს მინიჭებული, რომ ნისლივით ხეზე გაწოლილი - „გველი მორთული ჯაგრითა“ მკერდზე სისხლმიმსმარი ლუხუმის ხილვისას სიბრალულს გრძნობს, მისკენ მიიმართება „ღიდრონის ტანის გლარზენითა“, იგი ამტკერდება სნეულ ლუხუმს „თაეისის „გველურის სახითა“, თაეისის „გულის მზარავი თვალითა“, მას „გული ევსება ბრალითა“ და -

„ბევრი ცოდების მოქმედსა
გადაურუნდა გუნება:
რა სიბრალულთ იმსჯეალის
მისი გველური ბუნება!
მელ გადააწვა მკერდმბედა
წყლულსა ულოკდა ენთა.
თან მკერდს უსველებს მხედარსა
ცრემლების ჩამოდენითა

აყრუებს გყესა და ველსა
ოხერთა რამოდენითა!
.....
საჭმელსაც თვითონ უზიდავს
ასმევს წყალს ლალის მთისასა;
ღამ-ღამ მღაპარსაც უამბობს
ორი ობოლის ძმისასა.“

პატრიოტული მიზნით ამ ამბის გამოყენება ლეგენდისათვის უფრო მეტი ღირებულების მინიჭებას ნიშნავს. ბოროტებაც კი უკან იხეხვს, როდესაც საქმე სამშობლოს დაცვის გამახორციელებელს ეხება. კეთილშობილება სმშობლოსათვის თაყვანისმცემისა სხვათა გაკეთილშობილებასაც იწვევს. აი, ერთი ამრი ამ ლეგენდისა.

ამ საკითხთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ვაჟა-ფშაველასათვის არ არის დამახასიათებელი სარკაზმი. ამას ვაჟა არც მაშინ მიმართავს, როდესაც საქმე ეხება პატრიოტულ გრძნობას. ვაჟამ იცის აღგაცება, როდესაც პატრიოტული განწყობილებით სავე არსებებს ხელავს:

„ფშაველის შეილები მოიღნენ,
სულთქმა თან მოჰყვა ჩქარია,

რა საამური დრო არის,
რა საამური წამია!“

მაგრამ, ამასთანავე, ვაჟამ იცის თავშეკავებაც, როდესაც საქმე ადამიანის მსაჯულად გამოსვლას ეხება. თუკი რაიმე ქცევა არის ღირსი გაკიცხვისა, თქმა არ უნდა, — ვაჟას რწმენით, — სასტიკი გაკიცხვის ღირსია ის, ვინც სამშობლოს დაცვის დროს სილაჩრეს გამოიჩინს, მაგრამ ვაჟა აქაც დიდ სულგრძელობას ამჟღავნებს. შეკითხვაზე — „ახლა ისა სთქვით, მოყმენო, ვინ დარჩა სირცხვილიანი!“ ბრძოლიდან დაბრუნებული ფშაველები წიწოლას ასახელებენ — „წიწოლამ ლაფით გაგვთხიფა, გაგვექცა სირბილიანი,“ — ამბობენ ისინი; მეომრები მისი ქცევის უკეთურობას აღნიშნავენ და ამბობენ, რომ წიწოლას ახლობლები აღარ გაიკარებენო („ვინდა გაივლევს ახლოსა, ჩააქვავებენ დედანი“).

მაგრამ ვაჟა-ფშაველა ამ სილაჩრის „ახსნას“ ცდილობს. იგი ლაჩარსავე გამოასყიდვინებს თავის დანაშაულს და ამით ერთგვარად აკეთილშობილებს მას. ვაჟა ხელავს და გვეუბნება, რომ წიწოლა იმდენად დაცინვის ღირსი არ არის, რამდენადაც შებრალებისა („უკლოსა, უკეთურს, ბეჩავსა სად დაეკარგა გონება?!“). სიბრალულის გრძნობას პოეტი მით უფრო ნერგავს, რომ ლაჩარმა წიწოლამ თავი ჩამოიხრჩო („მუხამე ჩამოკიდული კაცი სჩანს სამკლავეიანი, თავი დაუხრჩავ მხედარსა, თუ იყო გულჯავრიანი“). წიწოლა თა-

ვისი საქციელის მსაჯულად თვითვე გამოვიდა და აეგორმა ღედის ცრემლები დაადინა შეილს, რომელიც თვითონ იყო „მწამლაჲ“ „თავის უბელო ბედისა“. აქედან მხოლოდ იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ვაჟა-ფშაველა მოწყალე გულს აგარებდა და ადამიანის ღირსების არც ერთი მხარის მიჩქმალვას არ ცდილობდა; იგი „გამგები“ იყო და ადამიანის სულის მოძრაობის ღრმა ფენებს წვდებოდა. ვაჟა განსაკუთრებულ ლმობიერებას მისადმი იჩენდა, ვინც ამა თუ იმ მიზეზის გამო უბედური იყო. ვაჟასათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია სხვისი გაგების უნარი, ხოლო ეს დიდი ადამიანის თვისებაა, რადგან, რასაკვირველია, შეუდარებლად უფრო ძნელია გაიგო ადამიანი, ვიდრე გაჰკიცხო და ხელი ჰკრა მას.

3) საზოგადოებისა და პიროვნების ურთიერთობის პრობლემა. საყოველთაოდ გაერცელებულია აზრი, რომ ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ძირითად საკითხს პიროვნებასა და საზოგადოებას შორის არსებული ურთიერთობა წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ვაჟას ორ პოემას – „სტუმარ-მასპინძელსა“ და „ალუდა ქეთელაურს“.

აღნიშნავენ, რომ თვით ამ პოემათა ფაბულაში არის მოწოდებული წინააღმდეგობა თემსა და პიროვნებას შორის. სახელდობრ, ალუდა ქეთელაური და „სტუმარ-მასპინძლის“ მთავარი პერსონაჟი – ჯოყოლა არღვევენ თემის ადათებსა და სწორედ ამის შედეგია, როგორც ჯოყოლას განაპირება, ისე ალუდას გაძევება თემიდან. მამასადამე, თემი ცალკეული ადამიანებისაგან ბრმა მორჩილებას მოითხოვს ადათობრივი სამართლის ნიადაგზე.

მაგრამ ადათობრივი სამართლის ძირითადი ნიშანი ისაა, რომ იგი სავალდებულოა შესასრულებლად, მაშინ, როდესაც ქვეყის მოგიერთი ნორმისაგან გადახვევა შესაძლებელია და ასეთ შემთხვევაში სასჯელი აუცილებელი არ არის. ადათს იურიდიული ძალა მხოლოდ მაშინ ეძლევა, როდესაც მის დაცვას დაემატება მისი სავალდებულობის ცნობიერება.

გმირების ცნობიერებაში დამკვიდრებულია თუ არა ადათის შესრულების სავალდებულობისა და მისი შეუსრულებლობისას პასუხისმგებლობის გრძნობა? ასეთი ცნობიერება, ფაქტია, მაგალითად, სისხლის აღების ადათის შემთხვევაში. ამ ადათისაგან გადახვევა სასჯელს იწვევს და ეს სავსებით გასაგებია თემის ყოველი წევრისათვის.

მაგრამ ვაჟას „ალუდა ქეთელაურში“ სხვაგვარ მდგომარეობაზეც არის მითითებული. როგორც ადათობრივი სამართლის ნორმა,

ისე არ უნდა გავიგოთ მტრის მკლავის მოჭრის ჩვეულება. ამ ტრადიციის სავალდებულობის ცნობიერება არ გააჩნია ალუდას:

„რაად სწყრებიან ხეესურნი,
რალა ტყვრებიან ჯავრითა?!
მტერს მოკლავ, კიდევაც არ მოვსჭრი
მარჯვენას მაგათ ჯიბრითა!

„წესი არ არის მტრის მოკლეა,
თუ ხელ არ მასჭერ დანიითა“.
ვაი ეგეთას სამართალს,
მონათლულს ცოდვა-პრალითა!“

მაგრამ, რაც მთავარია, ასეთი ცნობიერება თვით თემსაც არა აქვს. საქმე ისაა, რომ თემი მკლავის მოჭრის ადათით კი არაა მაინცდამაინც დაინტერესებული, არამედ მას ალუდას ვაქეკაცობაში ეპარება ეჭვი:

„ხეესურთა ახალ-უხლები
გადაიქციან ტყემლადა,
აეად შაპსედეს ალუდას,
შაუბრახნიან ხმელადა:
„მოკელი, სიკვდილი გირჩენავ,
რა ხარ სიერუს მიქმელადა;

აიხსენ გველისპირული,
ღიაცთ გაღუგვე ცხელადა;
.....
გამქევიხარ ქისტიგილს,
გაღუქევიხარ ქალადა,
მაკკალ, მარჯვენა არ მასჭერ,
უკვენ მისღველი მა რალა?!“

ამიტომ გაწირეს ალუდა, ამიტომ აქციეს მას ზურგი „პირითა ჯავრინითა“. თემს ალუდასადმი გული არ მოუბრუნდებოდა, მკლავის მოჭრის ადათის დარღვევა რომ იდგეს ყურადღების ცენტრში. მკლავის მოჭრელობა რომ სასჯელს იწვევდეს, მაშინ მინდია ალუდას რენომეს აღდგენას შეუძლებლად მიიჩნევა და ვერ იტყოდა:

„— ახლებო, სისხლი ციფუსით,
სჭრითა და ჰკერავთ გულითა,
გულს ათრევინებთ ვონებას,
თავს აჭრენებთ ცულითა...“

მართალი არი ალუდა,
თავს არ დამექენენ ცანია!
თუ არა გჯერათ, ქისტისა,
აი, მოჭრილი მკლავია.“

უკვე ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ მკლავის მოჭრა არ წარმოადგენს ადათობრივი სამართლის ნორმას. თვით თემსაც ალუდა ამიტომ არ გაუბეგებია, რომ მან მკლავი არ მოსჭრა მუცალს. ალუდას გაბეგება ამ ნიადაგზე არ მომხდარა. საქმე ისაა, რომ ალუდას ქცევამ, მისმა მოქმედებამ სხვა სიბრტყეზე გადაინაცვლა, — სარწმუნოებრივ სიბრტყეზე. ხევისბერი ბერდია ალაშფოთა ალუდას სურვილმა მუცალის სულის დამწყალობებისა:

„- გაურჯულებულს არჯულებ,
მენ ეგ არ შავიხდებისა,
ქისგისად საკლავის დაკულა
კარვად არ მოვიხდებისა.

.....
გონთ მოდი, ქრისტიანი ხარ,
ურჯულოელები მაგითა;“

და მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვით ალუდამ დაარღვია სარწმუნოებრივი წესი, „ხელი გაიკრა ფრანგულსა“, „უქნივა მოშვერს ქედზედა“ და

„თან შავხევეწა ბაგონსა,
ნუ შამიყოლებ შეილსაო,

აღლადა ჰქონდეს მუცალსა,
მაგ მოუნათლავ გმირსაო.“

ჯაგარაშლილმა ბერდიამ იგი მოკვეთილად გამოაცხადა და ხალხს მოუწოდა:

„წადით, უმტვრეთ შავ-ბნელსა
სახლისა, ციხის კარები.

გუდანს შინშნი და ქალები;
პრისხამდეს ჩვენი ბაგონი,
არ არის შესაბრალები.“

.....
შატილს ცოლ-შვილი უტირეთ,

ამგეარად, მკლავის მოჭრა არ წარმოადგენს ადამიანობრივი სამართლის ნორმას, მისგან გადახვევა შესაძლებელია და ეს არ იწვევს სასჯელს სპერთოდ და არც კერძოდ ალუდას მიმართ გამოუწვევია.

მეტყე შეიძლება ითქვას: არის შემთხვევები, როდესაც ამ ჩვეულებისაგან გადახვევა პიროვნების ღირსებათა სიმალდესაც კი აღნიშნავს. ასე, მაგალითად, ვაქვას ერთ პოემაში ხალხი შემდეგნაირად ახასიათებს ივანე კოგორაშვილს:

„ღონესთან ჭკუაყ დიდ ჰქონდა,
გული ხომ ეღვა ღომისა,
მეტად ღამაზად იყოდა
წესი და რიგი ომისა.
მას არა ჰქონდა წესადა
მტრისად მოუჭრა მარჯვენა

მგერს რო მოკელევიდის, იცოდის:
„ველარა ვეიჯენი, მრცხენია,
მკედარს რო მარჯვენა მოვაჭრა,
რა ჭკეამი მოსახდენია!
რა ბიჭობაა, უსულოს
ლემს კიდე სისხლი ეადინო...“
(„ივანე კოგორაშვილის ამბავი“)

როგორც ვხედავთ, გმირის სახელს არაფერი არ აკლდება იმის გამო, რომ იგი მგერს მკლავს არა სჭრის, – პირიქითაც კი ხდება.

ალუდა ქეთელაურის შემთხვევაში მთავარი ისაა, რომ იგი სარწმუნოებრივ სფეროში შეიჭრა, თვითნებობა აქ გამოიჩინა, სარწმუნოებრივი სამართლის ნორმა დაარღვია. მაგრამ ასეთი ნორმის დარღვევის შემთხვევაში წარმოადგენს თუ არა პიროვნების დასჯა სწორედ თემური წყობილებისათვის სპეციფიკურად დამახასიათებელ თავისებურებას? რასაკვირველია, არა. ასეთი მოქმედება თემში კი არა, ყოველ მორწმუნე საზოგადოებაში იქნებოდა სრუ-

ლიალ საკმარისი საფუძველი პიროვნების გაკაცებისა და მოკვეთი-სათვის.

ამრიგად, მაინცდამაინც ისე არ უნდა გავიგოთ ვაჟას ნაწარ-მოები, თითქოს, მათში დასმული საკითხი მხოლოდ თემური ვითარე-ბით იყოს შემოზღუდული. ჩვენ გვაქვს საფუძველი ვილაპარაკოთ, რომ ვაჟას შემოქმედებაში თემი სხვა საზოგადოებრივი ფორმაცი-ისაგან არსებითად განსხვავებულ სფეროს არ წარმოადგენს. ამიტომ, ჩვენ უნდა გამოვიტანოთ დასკვნა, რომ თემს განიხილავს ვაჟა არა როგორც ასეთს (ОБЪЕКТ-ს), არა როგორც სხვა ფორმაციისადმი დაპირისპირებულს, არამედ როგორც საერთოდ საზოგადოებას, თემის განხილვისას ვაჟა ისეთი საკითხებითაა დაინტერესებული, რომლებიც აქტუალურია სხვა საზოგადოებრივი ფორმაციებისათვის.

ამგვარად, ნაცვლად თემისა და პიროვნების ურთიერთობის პრობლემისა, ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ ვაჟას შემოქმედებაში საზო-გადოებისა და პიროვნების ურთიერთობის პრობლემის შესახებ.

საკითხის ამგვარი დასმა ათავისუფლებს ჩვენს პოეტს თემის პრობლემით შეზღუდვისაგან და მისი შემოქმედებისადმი ნაყოფიერი, ფართო ლიტერატურული თვალსაზრისის გამოყენების შესაძლებლო-ბას ქმნის.

განსაკუთრებით საგულისხმოა ისიც, რომ თემური ცხოვრების საფეხური პიროვნების განვითარების მაღალ ღონეს არ გულისხმობს. ხოლო ვაჟა-ფშაველას გმირები, პირიქით, შემკულნი არიან ამ უნა-რით, რომ მკაფიო მიმართება დაამყარონ ვარემოსთან, ანუ მათში განსახიერებულია ის ნიშნები, რომლებიც საზოგადოებრივი განვი-თარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგომ პიროვნებას ახასიათებს. აქ ბრმა მორჩილებასთან კი არა, ვარემოსთან თავისუფალ და კრი-ტიკულ დამოკიდებულებასთან გვაქვს საქმე.

ვაჟას პერსონაჟებს გააჩნიათ აგრეთვე იმის უნარი, რომ წინ აღუდგინენ პირველ მოზღვავეებას თავიანთი სულისას, გზა შეუცვა-ლონ ინსტინქტთა მიმართულებას, შეცვალონ ისინი, მოახდინონ ფაქტთა ანალიზი და საკუთარი თვალით კი არა – ობიექტური თვალითაც შეხედონ მოვლენებს.

ჯოყოლას დაკვირვებულ თვალს „ვერ დაემალვის იმ გრძნობის ნაკვალევია“, რომელსაც ზვიადურის დაგირებით გამოწვეული აღა-ზას მორცხვობა ფარაედა. მაგრამ აღაზას აღსარების სიგყვებს ჯოყოლამ ისეთი ამრი შეაგება, რომელიც მას ათავისუფლებს შავი ეჭვისაგან და მორალური სიღიაღით ანათებს მის მაღალ პიროვნულ სახეს:

„– მაგისტოვის როგორ შეგვისხაუ?
ტყულს სჯობს სიმართლის თქმავ.
იტირე?! – მაღლი გიქნია,

მე რა გამე ვარ მაგისა?
ღიაც მუღამაც უხდება
ვლოვა ვაქეკის კარგისა.“

მაღალ პიროვნულ დონესთან გვაქვს საქმე ავრეთვე პოემაში „გოგოთურ და აფშინა“ – გოგოთურის სახით. აქ არის დახასიათებული გარკვეული დამოკიდებულება ოჯახური ყოფისადმი. ამ პოემაში მაიძულებელი მომენტებისადმი მორჩილება კი არ არის გამოხატული, არამედ საკუთარ მინასამყაროსთან შეთანხმებული მოქმედება პიროვნებისა. იმ შეურაცხყოფამ, რომელიც აფშინამ გოგოთურს მიაყენა, გოგოთურს მხოლოდ ამაღლებული, კეთილშობილებით საესე პიროვნების შემამკობელი სიკცყეები ათქმევინა:

„მე შენ იარაღ რად მინდან,
სიმრუდის გზამე ნავალი?“

კვირიას და ლელას პიროვნება („ბახტრიონი“) ხომ ისეთი შეგნებული თავგანწირვის გამომქვადენებაა, რომ, უეჭველია, ჩვენ თვალწინ წარმოდგებიან ნათელმოსილი პიროვნებების ჩამოყალიბებული ხატები.

როგორც ვხედავთ, ვაეას გმირები ააშკარავენენ ყველა ძირითად თვისებას პიროვნების მაღალგანვითარებულ საფეხურს რომ ახასიათებს. ვაეაც სწორედ იმ ადამიანებით არის დაინტერესებული, რომლებიც პიროვნებად ჩამოყალიბებულან და, მამასადაამე, გარესამყაროსთან გარკვეული მიმართების დამყარება ძალუძთ. სხვაგვარად არ შეიძლება ჯოყოლას, ალუდას, მინდიას, გოგოთურის და სხვათა გაგება.

ყველაფერი ეს გვიკარნახებს, რომ ვაეა-ჟშაველას შემოქმედების განხილვისას თემისა და პიროვნების ურთიერთობის ნაცულად საზოგადოებისა და პიროვნების ურთიერთობამე ვილაპარაკოთ.

კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ვაეას გმირები ცდილობენ გადალახონ ბუნებრივი და ათასწლოვანი გრადიციებით განმტკიცებული საზოგადოებრივი საზღვრები. გრაგიკულია ალუდა ქეთულაურის ბედი: მან თემის ჩვეულება დაარღვია და მარჯვენა ხელი არ მოსჭრა მოკლულ მტერს; ბოლოს გრაგიკულია ჯოყოლასა და აღამას ბედი „სტუმარ-მასპინძელში“: მათ ულაღატეს თავიანთ თემსა და ქისგების მოსისხლე მტერს მასპინძლობა და ჭირისუფლობა გაუწიეს. მაგრამ როდესაც ადათებისა და გრადიციების შესახებ ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება ვიგულისხმობთ, რომ მათი „სახელდახელოდ“ შექმნა არის შესაძლებელი. ამის ხაზგასმით აღნიშნას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი საკითხისათვის.

თემს რომ მგრისადმი მგრული დახვედრის გრადიცია აქვს გამომუშავებული, ეს უდავოა, როგორც „სტუმარ-მასპინძლის“, ისე „აღუდა ქეთელაურის“ მიხედვით:

„მაგრამ მგრეს მგრულად მოექცე,
თვითონ უფალმა ბრძანაო,
ის სჯობს, რაც მალე ვეუღებოთ,
გულში ჩაეურჭოთ დანაო –“

ამბობს ხალხი „სტუმარ-მასპინძელში“:

ერთი სიგყვით, ადათი მგრის გამკლავებისა გასაგები, მკვეთრი და თავეისთავად ნათელი ადათია. მაგრამ თემშივე არსებობს გრადიცია, რომ ვაეკაცს პატივი უნდა სცე. აი, რას ამბობს მინდია, ალტაყების, ყოველგვარი შეღამაზების გარეშე, როდესაც აღუდას ჰკიცხავენ:

„ნუ იგყვით ვაეკაცის აუეს
ენითა ქარინითა
.....“

ადვილ ნუ იგყვით სიგყეასა,
ადვილ ნუ იგყვით ვაეკაცზე,
არა ვარგაო, იმისა!“

ანდა:

„ადვილ ვერ იცნობთ ვაეკაცსა
მის ვაეკაცურის რჯულითა“

ვაეკაცის პატივისცემას „სტუმარ-მასპინძელში“ ვაეკა ღვთის ნაბრძანებად თვლის:

„შვიდაურსა გლოვობდა
შფოთება და ბორგენა წყლისაო,
ნიაუად ჩამონადენი

ოხვრა მაღალის მთისაო.
ცრემლი ნისლეების ჯარისა
ნაბრძანებია ღვთისაო.“

ამის მიხედვითაც ცხადია, რომ თემში არსებობს ადათი ვაეკაცის პატივისცემისა. ამ გრადიციის გვერდით განმტკიცებულია თემში გრადიცია სტუმართმოყვარეობისა, გრადიცია, რომ სტუმარი უნდა დაიცვა და უჭირისუფლო. ამას მოწმობს ჯოყოლას სიგყვები:

„აი, სტუმარი მოგვარე,
ღვთის წყალობაა ჩვენზედა.“

ანდა:

„ჩემს სტუმარსა კელავენ სწორედ
.....
უყურე უნამუსოთა,
ჩემს ოჯახს როგორ ქელავენ.“

ანდა:

„- რას სჩადით? – შემოუძახა:
ვის სტუმარს პხოჭათ თოკითა?
რად სტეხთ საუფლო ჩვენს წესსა,
თავს ლაფს რად მასხამთ კოკითა.“

„ღღეს სტუმარისა ეგ ჩემი,
თუნდ ზღვა ემართოს სისხლისა,
მითაც მე ვერ ვუღალატებ!
უფიცავე ლმერთოს, ქწნილი იმისა
.....“

ვის გაუყიდავ სტუმარი?
ქისტეთს სად თქმულა ამბადა?
.....
თვის რჯული დაგვიწყებიათ,
მიტომ იქცეეთ მდარადა.“

აქ, გარდა სტუმართმოყვარეობის ადათის დახასიათებისა, საგულისხმოა, რომ ჯოყოლა თვით მომსედურებს მიუთითებს ამ ადათის უგულებელყოფაზე, „თვის რჯული დაგვიწყებიათ,“ – უსაყვედურებს მათ.

ამავე ადათის სიმტკიცეზე ლაპარაკობს „სისხლის ძიებაში“ ქიჩირი, რომელიც ასლანთან, ამ მოსისხლე მგერთან, მისელას აპირებს:

„ღიად, წამოვალ, თუნდა თქვან
ქიჩირი რასა შერებისა?!
მე კი ჩვენს ჩერქვმთ რჯულზედა
სახლში მიუვალ ძმურადა!
თუ არ დაირცხვნის თითონა,

დაე, მამექცეს მტრულადა.
არც ეს მექნება სანაღლეოდა,
არც თავი დაკარგულადა.
საღმრთო წესს როგორ დაარღვევს,
ისიც გაფუჭდა სრულადა?!“

სტუმარ-მასპინძლობა არაა უფრო ნაკლები ძალის ადათი, ვიდრე რომელიმე სხვა ადათი. ჯერ კიდევ „ოდისეაში“ არის დაწყველილი – პერაკლე, რომელიც საშინლად მოექცა ჰეფესტოსს. ქართულ ხალხურ პოეზიაში მრავალგზის გამოხატულა ამ ადათის სიმტკიცე.

ამგვარად ჩვენ ასეთ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე:

ა) თემში არსებობს ადათი მტრის მტრულად დახვედრისა და, ამასთანავე, მოქმედებს ადათი ვაჟკაცის პატივისცემისა;

ბ) თემში არსებობს ადათი მტრის მტრულად დახვედრისა და, ამასთანავე, მოქმედებს ადათი სტუმრის პატივისცემისა.

აქედან ცალ-ცალკე რომელი ადათიც არ უნდა ავიღოთ, ვაჟას გმირები მათ დაცვას სრულიადაც არ გაურბიან. ჯოყოლა სრულიადაც არ ზრუნავს ზვიადაურის; როგორც მტრის, დაცვაზე:

„მე ვთხოვე გაუშვა, მუსაო,
ნუ სტანჯავ უღიერადა,

როცა ვასცდება ჩემს ოჯახს,
იქ მოვეყარით ავადა –“

მიმართავს იგი მომხდურთა წინამძღოლს, რომელსაც მან შემდგომ მწარედ ანანა „მიხლომა სხვისა კარზეო“.

ჯოყოლა ამ შემთხვევაში ცნობს იმ ადათს, რომლის თანახმად, ოჯახიდან გასული სტუმრის მიმართ ისევ ძალაში შედის სისხლისალების მოთხოვნა. ასე რომ, ჯოყოლა სავესებით თანმიმდევრულია ადათების დაცვის თვალსაზრისით.

საზოგადოდ, ჯოყოლას დასახასიათებლად აღსანიშნავია, რომ მას ამრადაც კი არ მოსდის, უღალატოს თემს. პირიქით, იგი საერთო მტერთან შეტაკებაში იშვიათ გამბედაობას იჩენს.

ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ ვაქას მისეღვით, პერსონაჟები რომელიმე ადათის დარღვევისაკენ არ მიისწრაფვიან, მამასადამე, არ შეიძლება გავიზიაროთ გაერყელებული მოსაზრება, რომ ვაქას გმირები თემის ათასწლოვანი გრადიციების წინააღმდეგ იბრძვიან. ამაში სრულიადაც არ მდგომარეობს მათი გრადელია.

საქმე ის არის, რომ თვით თემი შეიცავს ერთიმეორისადმი დაპირისპირებულ, შეუთანხმებელ გრადიცია-ადათებს; აქ ჩვენ ვხედავთ, რომ თემს არ უკისრია ისეთი პოზიტიური სამართლის მოწოდება, რომელიც უზრუნველყოფდა მოსახლეობის ნორმალურ ცხოვრებას. ვარკვეულ სიტუაციაში ურთიერთშეთანხმებული დაღებითი ადათი თემს არ მოეპოვება და ეს იწვევს პიროვნების გრადელიას. თვით თემია გაორებული, თვით მასშივეა მოცემული შინაგანი წინააღმდეგობა.

ეს წინააღმდეგობა იმ ხარვეზში იჩენს თავს, რომელიც თემის ადათობრივი სამართლის სისტემაში არსებობს. ვაქას გმირებისათვის არ არის ცნობილი ადათი, თუ როგორ უნდა მოიქცეს ადამიანი მაშინ, როდესაც მტერი სტუმრადია. ამ შემთხვევაში რომელს მისდიოს მან – სტუმართმოყვარეობის თუ სისხლისალების ადათს? მტერზე შურისძიების, თუ ვაქეაცის პატივისცემის ადათი უნდა დაიცვას მან? ამ კითხვებზე პასუხი არ არის გაცემული თემის ადათებში.

აქედან გამომდინარეობს, რომ პიროვნების გრადელიას თემის რომელიმე ადათის წინააღმდეგ ბრძოლა არ იწვევს. თემის ათასწლოვანი გრადიციის მოწინააღმდეგე კი არ გამოდის პიროვნება, არამედ იგი ხდება თემშივე არსებული წინააღმდეგობის მსხვერპლი.

ვაქა-ფშაველას განსაკუთრებულ დამსახურებად სწორედ ის უნდა მივიჩნიოთ, რომ მან თემის ეს შინაგანი წინააღმდეგობა დაგვიხასიათა. მან, შეიძლება ითქვას, როგორც, არც ერთმა მწერალმა ქართულ ლიტერატურაში, გვიჩვენა, რომ პიროვნების გრადელია საზოგადოების შიგნით არსებული წინააღმდეგობის საფუძველ-

შეა აღმოცენებული. ამგვარად, ვაჟამ არა მარგო დაგვიხატა ადამიანის გრაგედის სურათი, არამედ მთელი და მართებული ახსნითი თვალსაზრისით გამოიყენა. სწორედ ამიგომაც უნდა ვაესვას ხაზი იმას, რომ ვაჟა-ფშაველა უაღრესად სოციალური მწერალია.

4) ტუნებისადმი მიმართება. ბუნების ხილვა ადამიანში სიხარულის განცდას იწვევს. მაგრამ არ შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ამით უკვე საეხებით შექმნილია საკმაო პირობა, რათა ეს სიხარული გადაიქცეს ბუნების ვაგებისა და სხვისათვის მიწოდების უნარად. ამ უნარით მხოლოდ ზოგიერთია დაჯილდოებული. ის უთქმელი განცდა, რომელიც ბუნების ხილვაზეა აღმოცენებული, გამოსახვის სირთულესთანაა დაკავშირებული და, ძალიან ხშირად, ვერ ხერხდება მისი შესატყვის გამოხატველ საშუალებათა გამოძებნა: ბუნების სახით ვადაშლილი მძაფრი და „საიდუმლოებით“ საესე მოვლენათა წინაშე ხშირად ადამიანი უგყვია.

ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში ბუნების გრძნობას სხედასხვა სახე ქჟონდა მიღებული, ვიდრე იმ სიმალლემდე ავიდოდა, რომელიც ვაჟა-ფშაველამ წარმოგვიდგინა.

პირველი შთაბეჭდილება, რომელიც ჩვენ ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ვაცნობიდან გვრჩება, ეს ისაა, რომ იგი ბუნების დიდი მგოსანი; ძალიან დიდია ბუნების ხედრითი წონა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში.

ამთავითვე აღსანიშნავია, რომ ვაჟასტონ ბუნება საკმაოდ მრავალფეროვანია. მდინარეები, წყაროები, მთები და კლდეები, ყვავილები, თავთავები, ქუჩი და წიფლები, არწივები, ჩხიკეები, სვაეები და ბულბულები, მელიები, გურები, მგლები და ვეფხვები; ღვარი, თოვლი, ქარი და ნისლი... ასეთია ვაჟას მიერ წარმოდგენილი ბუნება და მისი მოსახლეობა. ცული და კარგი, წარმტაცი, მომხიბლავი და, პირიქით, —ღირსია იმისა, რომ არ ვანსხვავდეს ურთიერთისაგან როგორც ობიექტი ვაჟას პოეზიისა. ყველაფერი იმსახურებს ვაჟას ყურადღებას და მისი ინგერესის ობიექტი ხდება. და, მართლაც, „მთლად მე მეკუთენის ქეყანაო,“ — კიდეც ამბობს ერთგან პოეტი.

აქამდე უნახავი და უენაური სიმალლეა ბუნების გრძნობისა ხორცმესხმული ვაჟას „ბახგრიონში“:

„ვადვიდნენ აღაზნის თავსა,
მთების წვერები ჩნდებოდნენ,
საცა ვაახედავ, ყოველგან
ვასამგეორონი დგებოდნენ.
ზოგნი ცის ვულ-შეკერდს ქკონიან,
ზოგნი უკანა რჩებოდნენ.“

ყოველი მოვლენა ბუნებისა, როგორც უნდა იყოს იგი, გარკვეულ სულიერ შინაარსს გვიდგენს. მთანი ქვითინებენ, ანდა „ფიქრს მისცემიან მწარესა“, კლდენი პირს იბანენ წყალზედა, მცენარენი სიხარულსა და მწუხარებას აელენენ, ნუკრი მიშისაგან თრთის, მხარმოტეხილი არწივი თავის მდგომარეობას აფასებს და ნისლი მთის ფიქრს წარმოადგენს. ბუნების ყოველი მოვლენა, მის წიაღში მონავარდე ყოველი არსება მგრძნობიარე და აზრიანია.

პოეტს მთელი მსოფლიო დანათესაებულად განუცდია; ასეთნაირი ვითარების დროს გასაგებია, რომ ბუნებამ უპასუხოს ავტორისა თუ პერსონაჟის სულისკვეთებას და, მართლაც:

„როცა გიგლია კედებოდა,
მთებ სატირელზედ სხდებოდა;
ერთი ბებური არწივი
მეით ჳიუხში წყრებოდა,
საყორნის თავი მაღალი
მედ შუა გულზედ ტყვრებოდა,
მაღლით მომფრენი მთის წყარო
სიბრალულისგან შრებოდა.
ბეჩაეი იმის ლურჯაი
გიგლიას თავით ბნდებოდა,
ტოტ დასცის, დაიჭიხინის,
თვალებში ცრემლი ჳლხებოდა.
სამყარომ შაეი ჩაიყვა...“
(„გიგლია“)

აქედან ჩანს, რომ ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში ჩვენ ცხადად გვაქვს წარმოდგენილი ბუნების სიმკათიკური გრძნობა, ამ მხრივ იგი შესანიშნავად აგრძელებს ჩვენს პოეზიაში უკვე განმტკიცებულ გზას. მაგრამ ეს კიდევ საკმარისი არ არის ვაჟას დასახასიათებლად, მისი თავისებურებების ნათელსაყოფად.

ვაჟა-ფშაველას მიერ ბრწყინვალედაა გამოხატული ისეთი გრძნობა, რომელიც ბუნებას თავისთავადსა და დამოუკიდებელ სახეს აძლევს. ვაჟას შემოქმედებაში ბუნება ხშირად მოწოდებულია, როგორც საკუთარი შინაარსის მქონე სამყარო. ეს გარემოება უკვე აღარ გვაძლევს უფლებას, რომ ბუნებას დამოუკიდებლობა წავართვათ და მისი საკუთარი შინაარსი უგულვებელვყოთ. ძალიან ხშირად გამოხატავს ვაჟა ბუნების ამ თავისთავადობასა და დაუქვემდებარებლობას:

„ათასჯერა წვიმს, სეტყვაა,
მთებზე ნისლები ჳკიღია,
ბევრი რამ ხდება ქეყნადა,
შიგ ცოდვა ბრალი დიღია;

ბუნება წარბსაც არ იხრის,
მაინც მშვიდი და მშვიდია.“

ასე ამთავრებს ვაჟა თავის „სისხლის ძიებას“. ბუნების ანალოგიური დახასიათებაა მოცემული (გველის მჭამელში) როდესაც მინდიათ თავი მოიკლა, სიმპათიკური გრძნობის შემთხვევაში, ჩვენ წინაშე თავისმკვლელისადმი თანაგრძნობის სურათი უნდა გადაშლილიყო. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა სწორედ იმიტომ, რომ ბუნების მოვლენებს ვაჟამ თავისთავადობა მიანიჭა:

„მთავრემაც გადმოამუქა
საჯიხეების სერიითა
და დაამტვრდა თავის მკვლელს
მოზარე ქალის ფერიითა...
ნიაიყ მიდ-მოდიოდა
უღაროდ, ნელის მღერითა...
ფრთა გაკერის წვერსა ხმლისასა
ამოდერებულს ენითა,
შაღების ჳიაფერადა
კაცის გულ-მკერდის წვენიითა,
და გათამაშდის მწუანებუ
ლაღად, მოლხენით, სტვენითა.“

ბუნების ამნაირი დახასიათება და სხვა მრავალი ანალოგიური მაგალითი გვიდასტურებს, რომ ვაჟა-ფშაველა ბუნების გრძნობის განვითარებაში ახალ საფეხურზე აღის.

ვაჟა-ფშაველა სცილდება სიმპათიკური გაგების ფარგლებს და ბუნების თავისთავადი ღირებულების განსახიერებამდე მალდება¹. ასეთნაირად გამოიყურება ვაჟას სტრიქონები:

„ცაზე იარე, მთვარეო,
მზეო აბბანდი-დაბბანდი!...
მთებო, იმიშელეთ გულ-მკერდი,
ხან მოიხეიეთ ნაბადი...“
(„სიმღერა“)

ბუნების ყოველი მოვლენისათვის თავისთავადი ღირებულების მინიჭებას გამოხატავს ლექსი „მთაში (შემოდგომის სურათები)“. ბუნებისადმი ამგვარსავე დამოკიდებულებას ვხვდებით ლექსში „არა-გეს“. მომხიბლავია არაგვი, „მის ზვირთითა ლაღნი ჩქერანი, გააფ-

¹ ვაჟას შემოქმედების ეს თვისება უნდა აქონოდა შემჩნეული ერთ ავტორს, როდესაც წერდა, რომ „ვაჟამ ბუნების ობიექტური მნიშვნელობა და სიგურფუ დაგვანახაო“ (იხ. ზანგის უსვედონიმით ხელმოწერილი წერილი გრ. რეხილაძისა ვაზ. „ივერიაში“, 1902, № 32).

თრებულსა გალლასა კლდეს რო წაუვლენ თქერანი“, მაგრამ ასეთი-
ვეა მთებიც და ამიგომ პოეტი მომხიბლავ არაგვს თვალს არიდებს
და „მთებისკე მწადის ცქერანიო,“ – ამბობს.

ბუნების თავისთავადი ღირებულების ამგვარი გრძნობა, რა-
საკვირველია, არ აფერხებს შედარება-ასოციაციათა გზით სხვა მოვ-
ლენისა თუ ვითარების მოგონებასა და მათი მნიშვნელობის აღიარე-
ბას. ბუნების თვითღირებულების ცნობა სრულიადაც არ იწვევს სხვა
რიგის მოვლენათა ღირებულების უარყოფას.

ბუნების ყოველ ნაკეთსა და წარმონაქმნს ვაჟას შემოქმედებაში
ინდივიდუალური სახე გააჩნია. ამიგომაცაა ვაჟას ბუნების პოეზია
მარად მოუბერებელი და წარმტაცი. ეს, შეიძლება ითქვას, ბუნების
უჩვეულო გრძნობით თვალეზანთებული პოეზიაა. ვაჟამ ისეთი ვნება
ჩააქსოვა „ბუნების ხოტბაში“, რომ დანარჩენ ჩვენ პოეტებს აღარ
ყოფნიდათ ძალა რამდენამე მაინც მიახლოებოდნენ ვაჟას მიერ
დაპყრობილ სიმაღლეს.

ასეთია სურათი ბუნების გრძნობისა ვაჟას შემოქმედებაში.

ეს ბუნების გრძნობის სურათია და, როგორც ასეთი, იგი ჯერ
კიდევ არ გვიდგენს პოეტის მსოფლმხედველობას, ბუნებაზე პოეტის
შეხედულებათა სისტემას. ამ თვალსაზრისით კი ჩვენ წინაშე დგას
საკითხი – შეგვიძლია თუ არა საგანგებოდ ვილაპარაკოთ ვაჟა-
ფშაველას თვალსაზრისის ანთროპომორფისტული და ანიმისტური
ხასიათის შესახებ?

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებით პროდუქციაში ჩვენ წინაშე ისეთი
მოვლენები დგას, რომლებიც ადამიანებს არ წარმოადგენენ, მაგრამ
იმ თვისებებით არიან დაჯილდოებულნი, რომელნიც ადამიანთ ახა-
სიათებთ. ეს შეეხება ამ მოვლენათა, თუ არსებათა; არა მარტო გა-
რეგნობას, არამედ, უპირატესად, მათ ემოციურ-ინტელექტუალურ
სფეროს, ქცევას და მორალურ მხარეს.

მთებს ადამიანის მსგავსი გარეგნობა და განწყობილება გააჩ-
ნიათ

„ბნელს ხევზე მოჰყეფს მღინარე,

გულამღერეული ჯაერთა.

გადმოხრილიყვენ მთანიცა,

ხელ-პირს იბანდნენ წყალმღეა.“

(„სტუმარ-მასპინძელი“)

ნისლები მიზნის შესრულებისაკენ მიილტვიან და მათ სიხარული
ძალუძთ:

„სევზე მიდიან ნისლები

გაჩქარებულნი, მღერითა,

როგორ ხარობენ გივლები,
რომ მიწას ჰფარევენ ბნელითა!
(„სიმღერა“)

ანდა:

“ნისლნი დალილნი ცურვითა,
მთის ყურეთ მიმაღულიყენენ;
მთანი მალაით დასექერდენ,
ღრმა ფიქრით მახურვილიყენენ:
ბეჩაუებს ბევრი ვგირნათ,
სრულ ცრემლად დაწურვილიყენენ.“
(„კოპალა“)

ჩვენს წარმოდგენაში უჩვეულო ხატი იქმნება მთების ქცევისა,
როდესაც ვაჟა მათ ადამიანის ტანსაცმელში ჩამსხდართა სახით
წარმოგვიდგენს:

„ჩამოიწყვიტეს მთებმა საკინძი,
ჩამოიგლიჯეს ჩოხების კალთა.“
(„მთების სიმზარი“)

ვაჟასთან ვეფხვიც ვაჟაკის მსგავსად გამოიყურება:

„კლანჭი სტკიოდა ბეჩაესა,
გულს ბოღმა მაერუოდა,
სისხლი ნადენი ტოტითა
მდინარეს მაერუოდა.
.....
ქენესოდა, როგორც ვაჟაკი
მტერზე ჯაერ-ამოყრელი,
მუდამ მღებარე მტრის ფეხ-ქვეშ,
ვით მთა ჯანღ-გაჯაყრელი.“
(„დაჭრილი ვეფხვი“)

ანალოგიური მდგომარეობაა ვაჟას პროზაში:

„დამჭკნარი დიყი, შუჰყა, შამბი, არყი, ცაცხვი და ურძანი, —
ყველანი ერთად შფოთავდნენ — „მივაშველოთ წყაროს წყალი, არ
დაგვიშრესო!“ მაწვდიდნენ ფოთლებიდან, გოგებიდან, ფესვებიდან,
თითო-ოროლა ნამობით, მაგრამ ევლარასა მშველიდნენ. თანაც ვი-
თომ მიწამ პირი მიყო და დაუსრულებელ უფსკრულში უნდა დაველ-
პულიყავი. შემეშინდა და გამომეღვიძა. გული მიკანკალებდა, შუბლზე
ოფლი დამსხმოდა“ („მთის წყარო“).

ბუნების ქმნილებათა, ცხოველთა ამდაგვარი წარმოდგენა, წარ-
მოდგენა მთებისა, როგორც ხელ-პირის საბანად წამოწვდილთა, მო-

ტირალითა, ანდა მხარ-ბეჭ მიყრდნობილთა, არე-მარისა, როგორც თვალებისმფშენეკელისა, ნისლისა, როგორც ცურვით დაღლილისა... მიუთითებს, რომ აქ ნაგულისხმევი ადამიანთა მსგავსი არსებამოვლენები. მათ ამდაგვარ გარეგნულ მხარეს შესატყვისი შინაგანიც გააჩნია. ნისლის სიმღერა და სიხარული, მთების შაბურვა ღრმა ფიქრით, ვეფხვის კენესა (როგორც მგერზე ჯაერამოუყრელი ვაქაყისა) და სხვა ადასტურებს, რომ ქცევისა და მორალური სფეროს მხრივ აქ ჩვენ არაადამიანთადმი ადამიანური თვისებების მიწერასთან გვაქვს საქმე. ეს უეჭველია, მაგრამ გვაქვს თუ არა უფლება ამის მიხედვით დავუახლოვოთ ვაჟა-ფშაველას შეხედულებები პირველყოფილი ადამიანის თვალსაზრისს.

განა ვაქამ, როგორც ხელოვანმა არ იყის, რომ ადამიანი სხვაა და ცხოველები, ფრინველები, კლდე, მღინარე... სხვაა?! რასაკვირველია, იყის. უკვე ეს გარემოება შეუძლებლად ხდის ლაპარაკს პირველყოფილი ადამიანის თვალსაზრისიდან ვაქას დაახლოებაზე. აქ „მიეწერება“ ადამიანური თვისება არაადამიანს იმ შემთხვევაში, როდესაც გაცნობიერებულია მათ შორის არსებული მკვეთრი განსხვავება. ეს უკვე პირველყოფილი ადამიანის თვალსაზრისი აღარ შეიძლება იყოს.

თავის მოთხრობაში „გოჩი“ ვაქამ პირველყოფილი ადამიანი შემდეგნაირად დაახასიათა: „მისი გონებრივი სიმაღლე ხომ ერთი მაგალითითაც გამოიხატება: ქარი ცოცხალი არსება ეგონა და მუშგს უღერდა, თუ მოხვედი თავ-პირს დაგამცვრევო“.

ამ მხატვრულ თხზულებათა მიხედვითაც კი, თავი რომ დაეანებოთ მის ეთნოგრაფიულ წერილებს, შეუწყნარებელ მიამიგობად უნდა ჩაითვალოს ვაქასათვის პირველყოფილი ადამიანის თვალსაზრისის მიწერა. საერთოდ, ლიტერატურული ცხოვრების განვითარებაზე ერთი თვალის გადავლებაც კი დაგვანახვებს, რომ ზოგი მწერლის პოეტურ თხზულებაში „გასულიერება“ ხანდახან არანაკლები ძალითაა მოწოდებული, ვიდრე ჩვენ ამას ვაქასთან ვხვდებით.

ყოველი პოეტი, რამდენადაც ის პოეტი, მიმართავს „გასულიერებას“. ამისაგან თავის დაღწევა, ალბათ, არც ერთ პოეტს არ შეუძლია, მაგრამ ისინი ვაქასაგან იმით განსხვავდებიან, რომ ასეთ შემთხვევაში გვანიშნებენ, რომ პოეტი არ სცილდება გარკვეულ საზღვარს, სიფრთხილეს იცავს ამ ხერხის გამოყენებაში და სწორედ ამით, სიფრთხილით, ამჟღავნებს, რომ მისთვის „გასულიერება“ ხერხია. ვაქასათვის არ არსებობს ამ მხრივ არავითარი საზღვარი, არავითარი სიფრთხილე და ვაქას უდიდესი ოსტატობა იმაშია, რომ

მისთვის ეს შესაძლებელია და მისაწვდომი. ამ მხრივ ვაჟ-
გაბეულსა და საზღვარდაუღებელ ნიჭს აამჟღავნებს.

ეს ახდენს განსაცვიფრებელ შთაბეჭდილებას მის შემოქმედე-
ბაში. საერთოდ, პოეზიაში ძალიან ხშირად გამოიყურებიან მთები
მდუმარედ, მედიდურად, მთები მტკირთველი მრავალ ფიქრთა, მა-
გრამ მხოლოდ ვაჟამ ააესო ცა უცნაური ხატებით. მან სიზმრისმხედ-
ველი, მხარბეჭმიყრდნობილი მთები წარმოგვიდგინა და ასე ხელ-
გამლილად და თავისუფლად გაგვიმასპინძლდა დიადი ხაგით:

„ჩამოიწყვიტეს მთებმა საკინძი,
ჩამოიფლიჯეს ჩოხების კალთა.“

სამოგადოდ, პოეზიაში თითქმის გაცუეითლ სახედ იქცა მთეარის
გამოლვიძება, მაგრამ მხოლოდ ვაჟამ თქვა ასე ძლიერად, სადად და
გენიალურად:

„მთეარე კი ჯერ არსადა სჩანს
არ დაგენათოს თავზედა,
ჯერ თუ არ გაუღვიძნია,
ისეუ თუ სძინავს მკლავეზედა!
ჯერ გამარჯვება არ უთქვამს
მემომჯდარს გორის ფხაზედა,
სხიენი არ დაუგზავნიან
პირის საბანად წყალზედა.“
(„ლამე მთაში“)

გასულიერების ხერხის ასე თავისუფლად მოხმარება, ამ უნარის
უსაზღვროება წარმოშობს შთაბეჭდილებას პოეტის თავისებურებე-
ბისა და უცნაურობის შესახებ; მაგრამ ესეც ხერხია, ოღონდ მის ამ-
გვარობას მკითხველი ადვილად ვეღარ გრძნობს.

მამასადამე, ვაჟა-ფშაველა შეხედულებათა მხრივ ჩვენს მწერ-
ლობაში განცალკევებულად არ დგას. ასეთი დამოკიდებულება
მოველენებისადმი ჩვეულებრივია და ბევრი ხელოვანის შემოქმედე-
ბაში გამომელაენებული. ოღონდაც, ვაჟასთან ეს დამოკიდებულება,
გამოხატვის საშუალებათა სიმძაფრის გამო, უფრო ნათელია და ამით
ახალი საფეხურია შექმნილი პოეტურ სფეროში.

5) აღამიანის შესაძლებლობათა საკითხი. ვაჟა მიზნად
ისახავს ერთ-ერთ პოემაში იმის გათვალისწინებას, თუ რა ძალები
გააჩნია აღამიანს, რომელთა მეოხებითაც მას შეუძლია წვდეს გარე
სამყაროს რაობას და გაერთკვეს მის „საიდუმლოებაში“. მისი ასეთი
პოემაა „გველის-მჭამელი“.

გავრცელებულია აზრი, რომ „გველის-მჭამელის“ ძირითადი პრობლემაა – პრობლემა სიბრძნისა, ადამიანის ყოვლისმცოდნეობისა, ყოვლისმცოდნეობის შესაძლებლობისა და, რომ ყოვლისმცოდნის განსახიერებას მინდია წარმოადგენს.

რამდენად მართებულია აზრი, რომ მინდია ყოვლისმცოდნეობით ხასიათდება, რომ იგი ბრძენია? ის, რაც ჩვენ სიბრძნედ, ყოვლისმცოდნეობად მიგვაჩნია, შეესაბამება თუ არა იმას, რასაც მინდიაში ვხედავთ?

მინდიას ბრძნობაზე „გველის-მჭამელის“ შემდეგი ადგილები მიუთითებს: ქაჯეთს მყოფმა მინდიამ, თვითმკვლელობის მიზნით, აიღო გველის ხორცის ერთი ნაჭერი, შეჭამა იგი და მას –

„ახალად სული ჩაეღა,
ახალი ხორცი შეისხა;
გულის ხედა და თვალების,
როგორც ბრმას და ყრუეს, გაეხსნა.
ესმის დღეიდან ყოველი,
რასაც ფრინველნი გალობენ,
ან მცენარენი, ცხოველნი,
როდის ილხენენ, წვალობენ.“

და, ამგვარად, მინდიამ „შეიგნო“ სიბრძნე ქაჯების, „გამეცნიერდა გლეხია“. მან მოიპოვა მკურნალობის უნარი მით, რომ მცენარეები თვით სთავაზობენ თავს:

„შე ვარო ამის წამალი“;
სხვა გაიძახის „იმისა“;

როდესაც მინდია მივა ხესთან და მის მოჭრას მოიწადინებს –

„შემოკრავს ცულსა და ამ დროს.
სის შემოესმის კენესაო:
„ნუ მომკლავ, ჩემო მინდია,
ნუ დამიბნელებ მშესაო“.

და მინდიაც „ხელცარიელი“ წამოვა. სხვათათვის მიუწვდომელი მიხედვრის უნარის წყალობით იმარჯვებს მინდია მტერზე, როდესაც
— ხალხი თავდასხმას განიცდის და ა.შ. —

აი, ასეთია ნიმუშები, მინდიას ყოვლისმცოდნეობის საილუსტრაციოდ რომ გამოდგება. როდესაც მინდია გადაუხვევს გმიდან, როდესაც იგი „დღეს-ხვალეობითა, ცოტ-ცოტა ნელაობითა“ დაიწყებს „თავის რწმენასთან მოქცევას მელაობითა“, მაშინ დაკარგავს უნარს ყვაილთა და ფრინველთა ენის გაგებისას და აღარც მტერზე გამარ-

ჯების უნარი შერჩება მას. მეტიც: იგი ჩვეულებრივ ადამიანებზე ნაკლებფასოვანი აღმოჩნდება. ამგვარადაა დახასიათებული მინდია პოემაში.

... არის თუ არა საკმარისი ეს ნიშნები, რათა მინდიას ყოვლისმცოდნეობაზე ვილაპარაკოთ?

~~მინდიას ყოვლისმცოდნეობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი „გებულობს“, როდესაც ფრინველები, თუ მცენარეები ლაპარაკობენ, იფიქვება, გებულობს მათ ენას ესაა და ეს. მაგრამ არის კი ეს ნამდვილი ცოდნა? მართალია, მინდიას შეუძლია გაუგოს ფრინველებს და მცენარეებს, გაიგოს ბუნება, მაგრამ „შეუძლია“ განაწინავს იმას, რომ მან „იყის“? არა! მინდიამ საზოგადოდ კი არ იყის, თუ რა რის წამალია, არამედ მას ესმის, როდესაც ყვაეილები საკუთარ თავს სთავაზობენ.~~

ცნობილია, რომ, მაგალითად, დაავადებული ცხოველი მიდის, არჩევს და პოულობს გარკვეულ მცენარეს, რომელიც მას ჰკურნავს, იგი აღწევს მიზანს მით, რომ შეუცდომლად მოქმედებს. მაგრამ, რასაკვირველია, აქ ცოდნაზე, როგორც ასეთზე, ლაპარაკი შეუძლებელია. ასეთი ფაქტები არ არის უცხო, საზოგადოდ, ადამიანისათვის.

ის უნარი, რაც ცხოველებს, გარკვეული ამრით, უპირატესობას ანიჭებს, ადამიანის ბუნებამ ასე მკვეთრად ვეღარ შეინარჩუნა. მის ცხოვრებაში ინსტინქტის ადგილი გონებამ დაიკავა. ამდაგვარი ფაქტები ხსნის მინდიას თავისებურებას.

მინდიამ კი არ იყის, არამედ მას აქვს უნარი იგრძნოს და მიხედეს. გარკვეულ ვითარებაში მისი ცოდნა მოცემული არ არის. მინდიამ ბუნების კანონები კი არ იყის, არამედ იგი უბრალოდ ხვდება ბედსა თუ უბედობას, ამა თუ იმ წამოწყების ვარჯისობა-უვარჯისობას. მინდია არ ააშკარაებს თეორეულ ინტერესებს, მისი გონება თავისთავად ცოდნაზე ორიენტირებული გონება არ არის. ასეთი გზა მიზნის მიღწევისა არ არის ცოდნის გზა. იგი ბრმა გზაა, მიუხედავად იმისა, რომ შეიძლება ეფექტი მოპოვებულ იქნეს. აქ ნამდვილ ცოდნასთან არა გვაქვს საქმე იმიტომ, რომ საერთო კანონზომიერებების წვდომის ცდა არ არის მოცემული. აქ შემთხვევიდან შემთხვევაზე გადადის ადამიანი და არა აქვს ადგილი მათგან განყენებას. აქ ნამდვილი ცოდნა არ არის, რადგან ეს ცოდნა სხვათათვის მისაწვდომი არაა, სხვებზე მისი გადაცემა შესაძლებელი არ არის; აქ ცოდნას ვერ ვიგულისხმებთ, რადგან ცოდნის მოპოვების ეს გზა იმთავითვე არ შეესაბამება ცოდნის ბუნებას.

მინდიას გამეცნიერება არც თავისი შინაარსით და არც თავისი საფუძველით ჭეშმარიტი ცოდნა არ არის. მან, მაგალითად, არც კი

იყის, რომ ისეთი მოქმედება, რომელსაც მისგან ცოლი მზია, მითხოვს, მისი უნარის დაკარგვას გამოიწვევს. მას მხოლოდ გული აბრკოლებს, მხოლოდ მისი გული ეწინააღმდეგება მცენარეთა მოჭრას და ცხოველთა დახოცვას, მან, რასაკვირველია, არ იყის ნამდვილად, რომ დაკარგავს გაგების უნარს, უკეთუ ინაღირებს და ხეებს მოსჭრის: ამას ბოლოს დაინახავს მინდია. მინდიას ცოდნა მო-
პოვებული არ არის იმ გზით, როგორითაც ნამდვილი ცოდნა შე-
ძინება. ცოდნის დაკარგვაც ისე არ შეიძლება, როგორც ეს მინდიას შემთხვევაშია. მინდია ბოლოს დაკარგული უნარის დაბრუნების ისეთ ვზას მიმართავს, რომელიც მკაფიოდ განსხვავდება ცოდნის შეძენის ვზისგან – იგი ვედრებას მიმართავს.

მაგრამ ხომ უაქტია, რომ მინდიას შეუძლია გაიგოს ის, რაც სხვებისათვის არაა მისაწვდომი და მიაღწიოს იმას, რასაც სხვები ვერ ახერხებენ?! ვაჟასთან მინდიას მოქმედებას და მთელ მის ქცევას ინტელექტუალური სფერო არ განაგებს; სრულიად ნათელია, რომ „გველის-მჭამელში“ წარმოდგენილია ბუნების წვდომისა და საჭირო მოქმედების წარმოების გრძნობითი გზა. აქ ცხადად ჩანს ვაჟას აზრი, რომ ბუნებასთან სიასლოვე თავისებური გზით არის შესაძლებელი. ეს გზა ინტუიციის გზაა.

ინტუიციით ბუნების წვდომის პრობლემა დგას მკაფიოდ „გველის-მჭამელში“, უკეთ: ეს გზაა დასურათებული სრულიად მკაფიოდ, როგორც უაქტი. მწერალი ამ პოემაში გარემოს ინტუიტიურად წვდომის ილუსტრაციის ამოცანით არის განსაზღვრული. ესაა ნაწარმოების თემა.

ეს ამოცანა ვაჟამ მშვენივრად შეასრულა. მან ძალიან მკაფიოდ დაგვიანახა, რომ გარდა გონებისა, არის კიდევ სხვა საშუალებაც და ხშირად საუკეთესო საშუალებაც, გარემოში გარკვევისა და ქვეყნის საკეთილდღეოდ მოქმედებისა. ეს არის მოქმედება ინტუიციის კარნახით. ეს არ ნიშნავს გონიერების უარყოფას, ეს მხოლოდ და მხოლოდ ადამიანის გონების მიერ პირველადი ინტუიციის რეალური მნიშვნელობისა და მისი ფასოვნების აღიარებას, გულისხმობს.

ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ამდაგვარი მოქმედება გონების საწინააღმდეგო მოქმედებად ჩაითვალოს, რომ ინტუიტიური მოქმედება ეწინააღმდეგებოდეს, ანდა გამორიცხავდეს გონების კანონებით მოქმედებას? ეს მეტად მნიშვნელოვანი საკითხია. ეს საკითხიც დგას ვაჟას „გველის-მჭამელში“.

ცხოვრების პრაქტიკა თითქოს ადასტურებს, რომ ადამიანები ერთიმეორეს გვიან და რაც ერთისათვის არის დამახასიათებელი, ის დანარჩენთათვისაც მისაწვდომია.

„ენა თუ ჰქონდეს ხე-ქეათა,
ჩვენ რად არ გაგვიგონია?
.....

ჩვენც მისებრ კაცნი არა ვართ.
ჩვენც ყურები გვსხავ მგონია?“

აი, ჩალხიას არგუმენტი. ვაჟამ გვიჩვენა, რომ ჩალხია მარტივი გონებაა და იქვე დაადასტურა, რომ მინდია მისდაგვარი არაა, რომ ყველასათვის ყველაფერი არაა მისაწვდომი.

პირდაპირი გონება მოითხოვს ამკარა თანამიმდევრობას.

„ესთქვათ, სიბრალული კარგია,
ხე, ქვა, ბალახთი, ცხოველთი...
კაცის კელა ყველასა სჭარბობს,
თუნდ მგერი იყოს, ყოველთი.
მამ აღარც კაცს უნდა ვკლავდეთ.“

ასეთი უნდა იყოს ლოგიკა, მაგრამ მინდია მგერს, კაცს კლავს. აქ წინააღმდეგობაა, ჩალხიას აზრით. ეს შენიშვნა თითქოს სამართლიანია. მაგრამ საქმე ისაა, რომ სიბრალული არ ნიშნავს საკუთარ არსებობაზე ხელის ალებას. არ მოკლა ის, რასაც მიანი არ მოაქვს, ის რაც თავისთვის არსებობს, არ მოკლა ფრინველი, არ მოჭრა ხე და ა.შ. არ გულისხმობს იმას, რომ თავი არ დაიყუა თავდასხმისაგან. ის, რასაც მიანი არ მოაქვს, შეიძლება არ იყოს შეტყევის საგანი. მინდიას მიხედვით, იგი არც უნდა იყოს შეტყევის საგანი. მაგრამ ის, რაც თავდამსხმელია და მომსპობი, თვით უნდა მოისპოს. ეს არის სამართლიანობა. ამ გაგებით მინდიას შეხედულება თანამიმდევრულია და ჩალხიას შენიშვნა ძალას კარგავს. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს თვალსაზრისი თავდაცვის წმინდა და შეუბღალავი ინსტინქტიდან მომდინარეობს. იგი კარგად ეგუება მინდიას ბუნებას და შინაგანი წინააღმდეგობისაგან ათავისუფლებს მას.

ცხოვრების პრაქტიკა მოითხოვს შემას; ვაჟკაცობას ვერ იზამენ „ყმაწვილნი, უხორცოდ დაზრდილნი“. მინდია კი ხეს არ ჭრის, ნადირს არ ხოცავს. გამოდის, რომ მისი მოქმედება ვერ აკმაყოფილებს ცხოვრების მოთხოვნილებას და, მამასადაძამე, მინდია არა მარტო განსხვავებულია სხვათაგან, არამედ უნიადაგოცაა. მაგრამ მინდია ასე არ ფიქრობს. იგი ფიქრობს, რომ აღამიანი უნდა დასჯერდეს „ჯოყრებს, ხმელს წიწკრებს ცოტასა“. ამითაც გაიტანს თავს იგი. ხოლო ხორცეულის შეცვლა სხვა რაიმეთი შეიძლება.

ასეთ აზრში გაუგონარი არაფერია. რიგი მოაზროვნეებისა (თანამედროვე ხანის მოაზროვნეებისა) შეიწყნარებდა მინდიას შეხედულებიდან უკანასკნელ მოსაზრებას. რა დაემართებოდა

აღამიანს, რომ მინდიას რჩევას მისდიოს მან? ამ გზით მავალმა აღამიანმა შეიძლება იარსებოს თუ არა? ზოგიერთი ფიქრობს, რომ არა, ასეთი გზა აღამიანს დალუქვას უქადის. მინდია კი ფიქრობს, რომ ასეთი გზითაც შეინარჩუნებს აღამიანი არსებობას, მეტიც, იგი უფრო ბედნიერი იქნება, თუ მკვლელობაზე აიღებს ხელს. მინდია ამით ამოუდგა მხარში ზოგიერთ თანამედროვე მოაზროვნეს. შეიძლება ასეთი აზრი ქქონდეს ამ პოემის გმირს, აზრი, რომელიც გაცილებით კეთილშობილია, ვიდრე შეხედულება, რომელიც აღამიანის არსებობის საჭიროებით ამართლებს სისასტიკეს, გულქვაობასა და მკვლელობას.

ამგვარად, უნდა ვიფიქროთ, რომ „გველის-მჭამელში ნაჩვენებია აღამიანთა განსხვავებული ბუნება, რომ იქ არაა წინააღმდეგობა იმის გამო, რომ სისათუთის გვერდით მტრის მოსპობაა ამოცანად დასახული.

როგორც ვხედავთ, მინდიას მაგალითზე გვიჩვენა ვაჟამ ის განსხვავება, რომელიც ინტუიციასა და გონებას შორის არსებობს, როდესაც უკანასკნელი ვიწროა და შემოზღუდული. ინტუიციას მკაფიოდ მორალური სახე აქვს, მისი წამმართავე პრინციპი კუმანურობაა და თავისი შინაარსი ეთიკის სფეროდან ამოაქვს. როდესაც ჩვენი გონებაც ამ პრინციპით ხელმძღვანელობს, მაშინ გამოირიცხულია შესაძლებლობა ინტუიციასთან მისი დაპირისპირებისა.

თავისთავად აღამიანური ინსტინქტი არ არის განსაზღვრული მხოლოდ ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებისაკენ მისწრაფებით და არც სხვისი შთანთქმა გამოხატავს მის რაობას. ნამდვილად აღამიანური ინსტინქტი სოციალურია თავისი შინაარსით და კარგისაგან ავის გარჩევას უწყობს ხელს, კიდევ უფრო ამაღლებს აღამიანის პიროვნებას.

ინსტინქტის ამგვარი გაგება გვაქვს მხედველობაში, როდესაც „გველისმჭამელზე“ ვლაპარაკობთ. მასში არ არის მოწოდებული ნამდვილი ცოდნა თავისი არსებითი ნიშნებით, მაგრამ მოცემულია გრძნობა იმისა, თუ რა არის ცუდი და რა არის კარგი. ასეთი შემთხვევები ცნობილია იმ ნამდვილი ცხოვრების ამსახველ ლიტერატურაში, სადაც აღწერილია, რომ აღამიანი გრძნობს, მაგალითად, თუ ვის მხარეზეა სიმართლე, მიუხედავად იმისა, რომ სავსებით გარკვეული არ არის გარემო ვითარებაში და არ შეუძლია ლოგიკური არგუმენტებით დაასაბუთოს თავისი გრძნობის სისწორე. ვაჟამ სწორედ ის გვიჩვენა, რომ გონების გვერდით ასეთი აღამიანური ინტუიციით შეიძლება გარემოს წედომა, მისი ერუგვარი გაგება. ამაში მდგომარეობს „გველისმჭამელის“ მთავარი აზრი, საკითხის

ამგვარ დასმაში გამოვლინდა ვაჟა-ფშაველას დაკვირვებისა და აზროვნების სიღრმე.

III. ვაჟა-ფშაველას პროზა და დრამატურგია

1. ვაჟა-ფშაველას პროზის მთავარი მოტივები

ვაჟა-ფშაველას პროზა, პირველი შთაბეჭდილების მიხედვით გამოირჩევა მანამდე არსებული პროზისაგან. აქ, უპირველეს ყოვლისა, საგულისხმოა იმის მოგონება, რომ მკაფიო მორალისტური ტენდენცია იყო დამახასიათებელი ჩვენი ლიტერატურისათვის XIX საუკუნეში. ეს ტენდენცია თავს იჩენდა ისეთი მწერლის შემოქმედებაშიც კი, როგორც იყო ილია ჭავჭავაძე. როგორც წესი, ილია ჭავჭავაძე არ კმაყოფილდება ამა თუ იმ ამბის გადმოცემით: მოთხრობის მიმდინარეობაშივე ურთავს იგი თავის მორალისტურ კომენტარებს. მაგ., „კაცია-აღამიანის“ შესავალი, თითქმის თავიდან ბოლომდე, მორალისტურია. მწერალი პირდაპირ აფრთხილებს და ჭკუას ასწავლის მკითხველს. ილია აქ არა ერთხელ ჩაურთავს, მაგალითად, შემდეგნაირ მორალისტურ შენიშვნას: „ნეგაფი იმათ, მკითხველო“, ასეთივეა ილიას შენიშვნები, რომლებიც პერსონაჟების დახასიათებას შეიცავს: „სადილის შემდეგ ძილი, მერე ისევ გაღვიძება, მერე ისევ ჩაი, მერე ვახშამი, და ბოლოს ისევ ის სატრფიალო ძილი, – და ესრეთ ტკბილად და აუძღვრეულად მიდიოდა ცხოვრება ლუარსაბისა და დარეჯანისა, რომლებმაც არაფერი არ იცოდნენ ამ წუთისოფლისა“.

ასეთია ერთი კლასიკური ნიმუში ოსტატურად გამოვლენილი მორალისტური ტენდენციისა ჩვენს ლიტერატურაში. ამასთანავე, ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს ტენდენცია უფრო და უფრო დაეუფლა ჩვენს მწერლობას და თავისი ბატონობის მწვერვალს ე.წ. ხალხოსნების შემოქმედებაში მიაღწია.

მიუხედავად იმისა, რომ ვაჟა, როგორც უკვე მრავალგზის აღვნიშნეთ, ეთიკურ პრობლემათა წრეში გრიალებს, მის მხაგერულ შემოქმედებაში ეს საკითხები ისეა განხილული და გადმოცემული, რომ თითქმის არ ვხვდებით მორალიზმების ტენდენციას, დარიცხვა – ჭკუის სწავლების გამომხატველ გამოთქმებს. ამ თვალსაზრისით რომ გადავხედოთ ვაჟას ისეთ მოთხრობებს, როგორცაა, მაგალითად: „შვლის ნუკრის ნაამბობი“, „მთის წყარო“, „ხმელი წიფელი“, „ქუჩი“, „ამოდის, ნათდება“, „სეავი“ და სხვა, დავინახავთ, რომ, მიუხედავად

უარესად მნიშვნელოვანი მწიგნობრივი პრობლემებისა, ვაჟა მათ ისე აშუქებს, რომ პირადად თვითონ არ გვაწვდის მორალისტურ მენიშვნებს. ამ მოთხრობებში მორალი თვით ამბიდან გამომდინარეობს, ანუ სხვაგვარად: თვითონ ნაამბობი ქადაგებს მაღალ მწიგნობრივ იდეალებს ავგორის მიერ მათზე საგანგებო მითითებების გარეშე.

სანიმუშოდ ავიღოთ ვაჟას მთელი შემოქმედებისა და, კერძოდ, მისი პროზის ისეთიმოტივი, როგორცაა მოტივი სიკეთისა, სხვისთვის სარგებლობის მოგანისა. „მთის წყაროში“, მაგალითად, ეს მოტივი ისეა განსახიერებული, რომ მწერალი ერთი მორალისტური მენიშვნიტაც კი არ არის ჩარეული თხრობაში. აქ მორალი გამომდინარეობს თვით ამბიდან, მთის წყაროს მიერ ნაამბობი სიზმრიდან: „ენახე, ვისომ ვილუპებოდი. ვვალვა, დიდი ვვალვა დამღვარიყო, ბალახნი, ხენი, ჩემნი მშობელნი, დამჭუნარიყენენ, მეც დამშრალიყავი თითქმის. ლაბუა, ლამაზი „წიფლისჩიგა“ ჩამოფრინდა ვერხვის გოტიდამ და უნდოდა ჩემს გუბეში ბანაობა, მაგრამ ველარ დაისეულა მხრები და დაიწყო გირილი. ვხედავდი ამას და გული მიკედებოდა: სად წახველ, ჩემო მადლო-მეთქი, – ვლუდუნებდი“.

ამ სიყვებში, თქმა არ უნდა, მაღალი მორალური აზრია ჩადებული, მაგრამ თხრობა არაა მორალისტური, რამდენადაც იგი არ შეიცავს ჰკუის სწაელებასა და დარიგებას, რამდენადაც სხვისადმი კი არ არის მიმართული, არამედ მორალი მთის წყაროს თვითდახასიათებაშივეა მოცემული. ეს ნიშნავს იმას, რომ ვაჟა-ფშაველა ვეასწავლის დიდაქტიკური ტონის აუღებლად.

„რა კარგია სიცოცხლე!“, – აი, ის ლომუნგი, რომელსაც მხაგერულად ასახიერებს ვაჟა თავის მოთხრობებში – „ია“, „მთის წყარო“, „ფესვები“ და სხვ.

სიცოცხლე არის პირობა იის სილამაზისა, იის სიცოცხლე არის პირობა მით დატკობისა. ჩემი სიცოცხლის გახანგრძლივების სურვილი განსაზღვრავს იმასაც, – ამბობს ია, – რომ „ხეები: არყი, წიფელი, თხილი, თამელი, დუდგულა გარშემო მეხვევიან და მყარაულობენ, წვიმის ნამს ინახავენ გოგებით, ფოთლებით და მერე ნელ-ნელა მამეკრევენ პირზედ თისო-ოროლ ნამობით, პირსა მბანენ“. ია დანატრებულია დიდხანს სიცოცხლეს; საზოგადოდ, „ყველას უხარიან სიცოცხლე“ და ბოროტებაა იქ, სადაც თავს იჩენს მისწრაფება სიცოცხლის მოსპობისაკენ. სიცოცხლის ფაქტი არის პირობა სიხარულისა, იმისა, რომ მთის წყარომ გულდამშვიდებულად განაცხადოს: „არა ვარ დამშრალი, არაო!“

ესა ვაჟა-ფშაველას ამოსავალი პრინციპი.

სიციოცხლის წყურვილის განსახიერება მრავალ მწერალს უცდია. ერთი ასეთი ცდა ეკუთვნის ჯეკ ლონდონსაც (მოთხრობას „სიციოცხლისადმი სიყვარული“). მაგრამ არც ჯეკ ლონდონს და ვაეა-ფშაველამდე არც ერთ ქართულ მწერალს არ გაუხდია თავისი საგანგებო განსახიერების საგნად „სიციოცხლის სიხარულის“ განცდა. ყოველ შემთხვევაში, არც ერთ ქართულ მწერალს ვაეა-ფშაველური უშუალობით, სიყვარულითა და სიღრმით არ უჩვენებია მნიშვნელობა იმ განცდისა, რომელიც თვით სიციოცხლით გამოწვეულ სიხარულში მღვდომარეობს. მართალია, ჩვენს მწერლობაში, ისევე, როგორც ყოველ სამოგადოებრივად მოწინავე ლიტერატურაში, ლაპარაკობდნენ სიციოცხლის უპირატესობაზე და ა.შ., მაგრამ მრავალი მათგანისაგან ვაეა იმით გამოირჩევა, რომ მან მოგვაწოდა ეს გრძნობა ყოველგვარ ფილოსოფიურ მსჯელობათა და მორალისტურ დარიგებათა გარეშე. დიდი ხელოვანისათვის დამახასიათებელი და თანაც კონკრეტული სახეებით გვიჩვენა, რომ სიციოცხლე თვით სილაშაშაა. ყველაფერი ეს ვაეამ შეძლო ისე, რომ დასახმარებლად არ მოუხშია არც ერთი ანდაბა, არც ერთი სენგენცია, არაფერი ისეთი, რაც მოთხრობაში მწერლის მიერ გარედან მოგანილი არგუმენტების შთბეჭდილებას დატოვებდა. სიციოცხლის სიხარული თვით არსებებშია, მათგან მოუცილებელია. აი, რა გვიჩვენა ვაეამ და ამ ჩვენებით უფრო უკეთ დაამტკიცა ძალა ამ გრძნობისა, ვიდრე ეს სხვა გარემოებარე არგუმენტების მოშველიებით იყო შესაძლებელი.

ამ მოტივის წამოწევა და მისი ამდაგვარი განსახიერება სრულიად უეჭველს ხდის, რომ ვაეას შემოქმედებაში გამოშველებულ სევედიან განწყობილებას საფუძვლად პესიმისტური თეალსაზრისი კი არ ედო, არამედ ჯანსაღი ოპტიმიზმი, რომლის ძალა სწორედ იმშია, რომ სეედის მოწოლას უძლებს, სძლევს და მის გაბატონებას სავეებით გამოორიყხავს.

აქედან გამომდინარეობს, ან უფრო სწორად, ვაეას ასეთ თეალსაზრისშიევა ნაგულისხმევი იმედის მოტივი, რომელიც თითქმის მისი ყოველი პრობაული ნაწარმოებიდან გამოსტევიის. ეს მოტივი განსაზღვრავს მაღალი მიეების მოლოდინს („მთანი მაღალნი“), რადგან იმედის გარეშე მოლოდინი წარმოუდგენელია; უეჭველად ეს მოტივია განსახიერებული, როდესაც იმედმიხდილ ამირანს კლდე მიმართავს: „ნუ გასტყდები, იმედს ნუ დაკარგავ. მე ხომ მხედავ, რამდენი ქარცეხლი გადადის ჩემს თავზე და ისეუ მაინც კიდეუ მაგრად ვდგეარ“ („კლდე მტირალი“); იმედია ვაეას შემოქმედების ერთი მთავარი მოტივი, რამდენადაც თვით დედამიწა შესძახის თავის სასომიხდილ წარმონაქმნთ: „რა გატირებთ? რა გაჩივლებთ? ვიდრე თქვენი ფეს-

ვები ჩემს გულ-მკერდშია ჩაქსოვილი, თქვენთან სიკვდილს ხელი არა აქვს. კიდეე აპყუალებით, შეილებო, კიდეე გაიმრდებით, მოით-მინეთ ცოტა ხანს!" („ბუნების წიაღზე“).

ასეთია ვაჟას პროზის კიდეე ერთი მოტივი, მაგრამ ვაჟა-ფშაველა არ განმარტავს და არ ასახელებს. თუ, სახელდობრ, რას მოელის; მისი მოლოდინი მხოლოდ უკეთესის მოლოდინშია, რომლის კონკრეტულ დახასიათებასაც იგი არ იძლევა. ამ თვალსაზრისით შეიძლება ითქვას, რომ ვაჟას პროზაში ისეა გადმოცემული იმედი უკეთესი მომავლისა, რომ მწერალი არ კისრულობს გაშლილი პროგრამის მოწოდებას: იგი უფრო საკუთრივ იმედის გრძნობას გამოხატავს, ვიდრე ამ გრძნობისადმი სალტოლველი მიზნის შინაარსს.

ვაჟას პოეტური ნაწარმოებების განხილვისას აღვნიშნეთ, რომ მისი შემოქმედების მასალა, საზოგადოდ, ნაღვლიანი ტონითაა შეფერილი. ვაჟას სწორედ ისეთი მოვლენები და არსებები იზიდავს, როლებიც სევდიან იერს ატარებენ. მაშინ მივუთითეთ, რომ ამ სახის მასალის შერჩევა ვაჟა-ფშაველას პატრიოტული ინტერესებით არის განსაზღვრული. ახლა მხოლოდ იმას ვიგყვით, რომ გარემოსადმი ასეთსავე მიდგომას ამჟღავნებს ვაჟა თავის პროზაში, მეტიც: აქ უფრო მკაფიოდ ჩანს მისი ეს თავისებურება.

დაჩაგრულს, „გარდამავალს“, „წუთიერს“ დაუმსახურებია ვაჟას, როგორც პროზაიკოსის, განსაკუთრებული სიყვარული და ყურადღება. ასეთია მისი „ქუჩი“, და „ია“, მისი „შელის ნუკრის ნაამბობი“ და „კურდღელი“, „ხმელი წიფელი“ და „ფესვები“... აქედან ჩანს, თუ რამდენად ნაზი და სათნო გულის მწერალია ვაჟა. უფრო ამიგომაცაა, რომ ვაჟა-ფშაველას მოთხრობათა დიდი უმრავლესობა ქართული ბავშვებისა და ყმაწვილების საყვარელ პროზას წარმოადგენდა და წარმოადგენს. მისი მოთხრობები ინტერესს იწვევენ, როგორც თავიანთი სიუჟეტითა და პერსონაჟებით, ისე, განსაკუთრებით, თხრობის მანერითა და დახვეწილობით.

2. ვაჟა-ფშაველას დრამატული თხზულებანი

პირველი დრამატული თხზულება ვაჟამ დაწერა 1889 წელს. როგორც ჩანს, ვაჟა თავისი შემოქმედების დასაწყისიდანვე იყო დაინტერესებული მხატვრული სიგყვის ამ ფორმით. მართალია, ეს ინტერესი ვაჟას შემოქმედებაში ფართოდ არ გამოვლინდა, მაგრამ პოეტის ცხოვრების უკანასკნელ ხანამდე არ გამქრალა იგი; ყოველ

შემთხვევაში, 1911 წელს კიდევ დაწერა ვაქამ ერთი პიესა („ტყის კომედია“). რა წარმოადგენს ვაქას დრამატულ ნაწარმოებთა თემას?

ა) 1889 წ. დაწერილი „სცენები მთაში (ხეესურების ცხოვრები-დამ)“ სულ სამ გმირს გვიდგენს, რომელთაგან ორია მთავარი. ამ სცენის თემაა საიდუმლო ძალთა არსებობის რწმენა, რომლებიც მოქმედებას წარმართავენ. მოქმედ პირთა ხასიათის ძირითადი თვისებებიდან აქ გულუბრყვილობასა და სიფიცხეზეა ხაზი გასმული. ვაქასთან ეს რწმენა ყოფითს გულუბრყვილობაზეა აღმოცენებული, ეთნოგრაფიულ მასალაზეა გაშლილი და ამითაა განსაზღვრული. ამ სცენებში ისევე ვაქა ჩანს, პოეტი, რომელიც ბუნების დამაამებელ ხასიათს აღნიშნავს.

ბ) იმავე 1889 წ. გამოქვეყნებული „სცენები (ფშავლების ცხოვრები-დამ)“ ცოლის ღალატისა და მისი დასჯის საჭიროებას ეხება.

ამ „სცენებში“ ვაქა ისეთ თემას შეეხო, რომელსაც იგი შემდგომშიც, სხვა კუთხით და სხვა თვალთ, არა ერთხელ განიხილავს. ასე, მაგალითად, ცოლის, როგორც შემბორკავის, მაიძულებლისა და გმის დამბნევის მოტივს აშუქებს ვაქა „გოგოთურსა და აფშინაში“ და განსაკუთრებით კი „გველის-მჭამელში“. ასევე არაერთგმის დაუბრუნდება ვაქა გულუბრყვილობის, როგორც მწეობრივი სიმაღლის, განსახიერებას.

გ) სიუჟეტურად განსხვავებულია, მაგრამ იდეურად ამ პიესას უახლოვდება 1889 წელსვე დაწერილი „სცენები“. აქ ქალაქელისაგან გულუბრყვილო ხეესურების მოგყუებაა დასურათებული. ამ „სცენებში“ ნაჩვენებია, რომ გულუბრყვილობა თავისთავად, მწეობრივი თვალსაზრისით, უფრო მაღალ საფეხურს წარმოადგენს, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით კაცმა შეიძლება იფიქროს.

როგორც თვით ამ პიესის სათაურები („სცენები“) მიუთითებს, ამ თხზულებებში ვაქას უფრო ყოფითი სურათების მოწოდება ჰქონდა განზრახული. მაგრამ დაკვირვებული თვალი შეამჩნევს, რომ ვაქა თავისი ნიჭის წყალობით უკვე სცილდება მასალის ეთნოგრაფიულ შინაარსს და მკითხველში უფრო მაღალ მწეობრივ ღირებულებათაღმი ინტერესს ამკვიდრებს.

დ) ვაქას ყველაზე უფრო დიდი დრამატული თხზულებაა „მოკვეთილი“. გამოქვეყნებულია ის 1894 წელს და ფშაველთა ცხოვრებას ეხება. ვაქას ამ დრამაში მოქმედება მთაში წარმოებს.

მაგრამ, მიუხედავად ყოფითი სურათების სიუხვისა, „მოკვეთილი“ ყოფითი მასალით არ იფარგლება. აქ ორი, ურთიერთთან გადა-ნასკეული, ვნების დინებაა წარმოდგენილი: პირადი შეურაცხყოფისა (ბაბა შეურაცხყოფილია – ჩონთამ ხომ მისი საცოლე გაიგაცა) და

სამშობლოს სიყვარულისა (თავისი ქვეყნის მგრების ბანაკში მყოფი ბახა თანამოძქეებს უნდა შეებას). ამგვარად, ღრამა პიროვნულ და პატრიოტულ ენებათა ჭიდილს გვიჩვენებს.

ასეთი თემა ვაჟასათვის შემთხვევითი არ არის: ამ ღრამის გამოქვეყნებამდე ერთი წლის წინ (1893 წ.) დაიბეჭდა მისი „სტუმარ-მასპინძელი“. ეს პოემაც ამ საკითხს აშუქებს. ჯოყოლაც პირად შეურაცხყოფას გრძნობს და, სამშობლოს მოღალატედ მიჩნეული, თავისი ქვეყნის დასაცავად იბრძვის. ეს მიგვითითებს, რომ ამ ხანაში ვაჟას ყურადღება ამ რიგის საკითხებისადმი მიქცეული.

მაგრამ „მოკვეთილში“, ვითარცა ღრამაში, მოქმედება ცოტა სხვაგვარად ვითარდება: პოემაში ჯოყოლას ბრძოლა თავისი კუთხის დასაცავად წინასწარ გათვალისწინებული და დამკვიდრებული შეგნების შედეგია. აქ მკითხველისათვის არაფერია მოულოდნელი. ავტორი ჯოყოლას საქციელით თემის წევრთა ერთგვარ განცვიფრებას გვიხატავს. „მოკვეთილი“ კი ღრამატულ ხაზზეა აგებული, რომ ბახას პატრიოტიზმში დაგვიხასიათოს როგორც უშუალო გრძნობა, როგორც წინასწარი გადაწყვეტილების გარეშე გამოაშკარავებული გრძნობა. აქედან ჩანს, რომ ვაჟას ამ ღრამის მიზანია გვიჩვენოს პატრიოტული გრძნობის სიღრმე. ვაჟა გვიჩვენებს, რომ პატრიოტული გრძნობის სიმგვიციის საფუძველი ადამიანის ბუნების ღრმა, ზოგჯერ უხილავ და გაუცნობიერებელ ფენაშია. ასეთია ამ ღრამის ერთი და თან ძირითადი აზრი.

IV. ვაჟა-ფშაველას ხელოვნება

1. ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ხალხურობა

საყოველთაოდ ცნობილია აზრი ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ხალხურობის შესახებ.

თვით ვაჟა-ფშაველასაც საგანგებოდ აქვს აღნიშნული ხალხური შემოქმედება, როგორც ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი წყარო აკუთარი შემოქმედებისა.

ყველაზე უფრო ხელშესახებ მასალას ხალხური შემოქმედებისადმი ვაჟას დამოკიდებულების ნათელსაყოფად წარმოადგენს ის ნაწარმოებები, რომლებიც ვაჟას უშუალოდ ხალხურ გადმოცემო-თქმულებებზე აუგია.

იმის აღწერას, თუ რა დაამატა, რა გამოაკლო, საერთოდ, ხალხურთან შედარებით, რა ცვლილებები შეიტანა ვაჟამ ამა თუ იმ

ნაწარმოებში, თავისი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ეს მაინც მასალაა და მხოლოდ მასალაა ვაქვასა და ხალხური შემოქმედების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხის ნათელსაყოფად.

როგორია მხატვრული აზრი იმ ცვლილებებისა, რომლებიც ვაქვას ხალხურ მასალაში შეუტანია? აი ჩვენი ძირითადი საკითხი.

რომ დაეაკვირდეთ, მაგალითად, ვაქვას „ეთერს“ და შევადაროთ იგი ხალხურ „ეთერიანს“, უპირველეს ყოვლისა, იმ განსხვავებას დაეინახავთ, რომ ვაქვასთან გმირი ლაპარაკობს ფსიქოლოგიურ ენაზე ... „რაგომ არ პფიქრობ“, „ვაი თუ მალე მოგწყინდე“ – ეუბნება ეთერი გოდერძის. ასეთივეა სპასპეგის სიტყვებიც: „უნდა გახარო მეფეო, სახარობელი ძვირია, თქვენმა ძემ ცოლი ითხოვა, მთვარეს მიუგავ პირია“, ეთერი „ცილობასა გაუწევს სიმშვენიერეს მზისასა“ გურგენ მეფეც თავის განცდებზე მოგვითხრობს: „ის მიკლავს გულსა, რომ შვილმა ჩემმა დაამცრო გვარია, ცა რად არ ჩამოიქცევა, არ სქდება მთა და ბარია“... „მირჩიეთ გულით წრფელითა“... და ა. შ. ასეთია ვაქვას „ეთერი“, მაშინ როდესაც ხალხურ თქმულებაში განცდების ენა წამყვანი არაა.

აი, როგორია პირველი და საყურადღებო ცვლილება, რომელიც ვაქვას თხზულებას ხალხური ქმნილებისაგან ასხვავებს. აზრი ამ ცვლილებისა ნათელია: ინდივიდუალური ხელოვნება სულის მოძრაობას მხედველობიდან არ უშვებს და მისი გადმოცემა ამ ხელოვნების უპირატეს და მოუბეზრებელ ამოცანას წარმოადგენს. მაგრამ, გარდა ამისა, ინდივიდუალური შემოქმედება თავის ძალას დეტალების გადმოცემისაკენ, თვისებათა დაწერილებითი აღწერისაკენ მიმართავს. ხალხურში არ გვხვდება, და არც შეიძლება შეგვხვდეს, ისეთი უსასრულო ძალის მქონე აღწერა, როგორადაც ვაქვას „ეთერში“ ჯადოქარი მოხუცია აღწერილი:

„შაეია, როგორც ნახშირი,
როგორც ფისი და კუპრია,
.....
თვალები ცეცხლისა უსხდა,
კბილები ქქონდა მინისა,
ცალიერს ძელებზე ზედ ეკრა

გყავად ფურცელი რკინისა;
ფეხები ქქონდა კაცისა,
ხელეზად ბჯღლები ციცისა,
და თმის მაგიერად, სულძაღლსა
მოკლე ფაფარი კვიცისა.“

ასეთია აზრი ხალხურ და ინდივიდუალურ შემოქმედებათა შორის არსებული განსხვავებისა. ეს უფრო მკაფიოდ სხვა მასალაზე დასტურდება. განსხვავებას, რომელიც ხალხური და ინდივიდუალური შემოქმედების პროდუქტს შორის არსებობს, უკეთ დაეინახავთ, თუ შევადარებთ ვაქვას პოემას „ხის ბეჭი“ იმ ხალხურ თქმულებას,

რომელსაც „ბათირის ამბავი“ ეწოდება.¹ ამ ხალხურ თქმულებაში ამბავი არის ცენტრში დაყენებული და ხალხი არ მიმართავს არც ვმირის სულიერი მდგომარეობის დახასიათებას და არც მოქმედების ფონის დეტალების აღწერას, ე.ი. თქმულება სიუჟეტის დამთავრებისაკენ მკაფიო ლტოლვას იჩენს.

სულ სხვა ვითარებაა „ხის ბეჭმი“. პოემა ჯერ გარემოს დეტალებისაკენ მიმართავს ყურადღებას, წვიმიან საზარელ ამინდს აღწერს, ღვარების ძალას გადმოგვეცემს, შავი ტყით დაფარულ ფერდობს გვიჩვენებს და მწერალი ვერ ითმენს, რომ ეს გარემო რისკტომის მრისხანებასა და თან ქალურ სინამბეს არ შეადაროს; პოეტი აქ ამბის გადმოცემას აყოენებს, რადგან ხელდავს, რომ

მოკამკამებენ წყარონი,
ჩალა-ჩადუნას პირს ჰბანენ
ტურფანი, გასახარონი.

პოემაში უბრალოდ მონადირე კი არა არის დასახელებული, არამედ კაცი, რომელსაც „მკრთოლარე ცეცხლი უნათებს მჭმუნვარეს პირისახესა“; პოეტი დაწვრილებით ჩერდება, თუ რით არის მონადირე შემკული და აღჭურვილი, რაზედ ფიქრობს იგი და რა არის მიზეზი, რომ ის „ფიქრისას აგებს ყორესა“.

ასეთნაირი მანერა თხრობისა, ასეთნაირი ყურადღება ამბისათვის ნიადაგის შემზადებისა და დეტალების გადმოცემისადმი, საერთოდ, დამახასიათებელია პოემისათვის. ეს ასხვავებს ვაქას ამ თხზულებას ხალხური ქმნილებისაგან, მიუხედავად იმისა, რომ ამბის მხრივ დიდი შესატყვისობაა. თუ ეს ასეა ამ მასალაზე, ადვილად წარმოსადგენია ის განსხვავება, რომელიც მხოლოდ რომელიმე მომენტსა თუ ეპიზოდში ხალხურ თქმულებაზე დაყრდნობილ ნაწარმოებში გამოამკარავდება.

თავის პატარა თხზულებებშიც ვაქა-ფშაველა თემატურად ხშირად ამოდის ხალხური პოეზიიდან, ოღონდ უფრო ფართო კომპოზიციას ქმნის. ასეთია, მაგალითად, ვაქას „ბაკური“. აქ გამოყენებულია მოტივი მახლობელი ადამიანების დახოცვისა იმ მიზნით, რომ ისინი მტრებს არ ჩაუვარდნენ ხელში. ეს მოტივი გადმოცემულია ხალხურ ლექსში:

„სამციხელების თოფებმა ემოს ძირს შემაქსვივლაო.
ეგრე გამხდარა უკიშვილ თათარა, როგორც სინაო.
მიქელი, სურას გაზრდილი, რად არვინ დაიჭირაო?

¹ ა. შანიძე აღნიშნავს („ქართ. ხალხ. პოეზია“, გვ. 637-639), რომ „ხის ბეჭმი“ და „ბათირის ამბავი“ საქმის არსებითი ვითარება ერთი და იგივეა.

ქალნი დახოცნა თაეისნი, სულეთი წაიხლინაო.
ყველასამც ეგრე მუეა, ვინც მიქელს გაუცინაო!
ერთხან გამოვო კარშია, ისეე შაშოუა შინაო.
კარს უღბა ლეკის ლაშქარი, თავი მით მაიწყინაო“

ვაეასათვის დამახასიათებელი დინამიკურობით არის ეს მოგივიც გამლილი ლექსში „ბაკური“:

„მოღვა და მოღვა მტრის ჯარი,
ციხის მოერგვა ლბოსა,
.....

„უნდა ცოლშვილით მტერს დავრჩეთ,
სირცხვილი კისრით ეზილოთა!“
.....

ცეცხლად გადიქა ბაკური,
მარტო ოხვრად და კენესადა-
.....

„უაჰ, დედას მტრისას!“ – ესა სთქვა
ხელი გაიელო ხმალზედა:

„ისეე მე დაგხოცო!“ – და ცოლ-შვილს
თაეები დასჭრა წამშედა.
მტერს შიეეება ციხის კარს,
.....

გაუხგა ხმალ-მოღერებით,
ფრანგულმა გაიცინაო:
თორმეტი მოკლა ციხის კარს
ერთ-ერთზე დააწყინაო.“

ერთი სიკყევით, ხალხური პოეზიისათვის დამახასიათებელი ის არის, რომ იგი არ მიმართავს დეტალების შემყველ თხრობას. ამასთანავე, ინდივიდუალურ ნიჭს სულიერი დრამა ხიბლავს და მასზე ჩერდება, ხალხური შემოქმედება კი ამ დრამაზე მიუთითებს მხოლოდ. ეს ვაეამაც მშვენიერად შეაქმნია, როდესაც კერძო შემთხვევაში – „გველისმჭამელთან“ დაკავშირებით – თქვა: „ამბავი მინდიას სულის არაეითარ დრამატულ განცლებს არ წარმოგვიდგენს ხალხის თქმით“.

ვაეას მრავალ ნაწარმოებშია გამოყენებული ხალხური გადმოცემა. მისი მრავალი მშვენიერი სტრიქონი ხალხური ლექსის ნიადაგზეა აღმოცენებული.

მაგრამ მისი შემოქმედება ადასტურებს, თუ რაოდენ დიდი ნიჭია საჭირო, რათა ხალხის მხატვრულმა გენიამ არ შთანთქოს ინდივიდუალური სახე ხელოვანისა; ვაეას შემოქმედება იმასაც გვიჩვენებს, თუ რა სიმაღლეა საჭირო ნიჭისა, რათა ხალხის მხატვრული

შესაძლებლობანი ხელოვანმა თავისად აქციოს და საკუთარი ნიჭის გზით წარმართოს; ამისთვის აუცილებელია, რომ ხელოვანში თავი მოიყაროს ეროვნულმა, ხალხურმა მხატვრულმა ალლომ. დაუძაღუბლად სწორედ ეს ალლო გამომგეურდა ვაქას შემოქმედებაში: მან ინდივიდუუმის ენაზე თარგმნა ხალხური, ასეთი იყო ვაქას გენია.

2. ვაქა-ფშაველას რეალიზმი

ძნელია და სახიფათო დიდი პოეტის მოქცევა გარკვეული ლიტერატურული მიმართულების არტახებში. ვაქა დიდი პოეტი იყო, მაგრამ ამას არ დაუბრკოლებია ჩვენი კრიტიკოსები, რათა ეს პოეტი ან ხალას სიმბოლისტად მიეჩნიათ, ანდა, მისი შემოქმედების უცნაურობის გამო, "თავისებურ სიმბოლისტად" ჩაეთვალოს.¹

მაგრამ შეიძლება თუ არა ვიგულოთ, რომ ვაქა-ფშაველას შემოქმედება სიმბოლისტური ხასიათისაა?

მოსაზრება, რომელიც ვაქას საზოგადოდ ხელოვნებაზე და, კერძოდ, თავის შემოქმედებაზე გამოუთქვამს, არაფრით არ მიუთითებს, რომ იგი სიმბოლისტურ თვალსაზრისს თანაუგრძნობდეს. მისი წერილების სოციალური აზრი, საკუთარი შემოქმედების წყაროდ ხალხური პოეზიისა და სიბრძნის მიჩნევა, უაღრესად სადა და ჭეშმარიტად დემოკრატიული ენა და სხვა მიუთითებს, რომ ვაქა-ფშაველა არ შეიძლება სიმბოლიზმის წარმომადგენლად ჩაითვალოს. თვალსაზრისის მიხედვით, ვაქა, რასაკვირველია, ამ ლიტერატურულ მიმართულებას არ მიეკუთვნება.

მაგრამ იგივე ითქმის თუ არა ვაქას პოეტური თავისებურების შესახებ? მართალია, ვაქა-ფშაველა მშვენივრად იცნობს სიგყვის ძალას, მან იცის, თუ რაოდენ დიდი და უშუალო გავლენა შეიძლება მოახდინოს სიგყვამ ადამიანებზე, მაგრამ მას ის სიგყვა აქვს მხედველობაში, რომელიც სიმძლავრეს, თავის საზოგადოებრივ მნიშვნელობას გარკვეული აზრის წყალობით პოულობს. ვაქას მიხედვით, უპირველეს ყოვლისა, ამ მნიშვნელობით არის გამართლებული პოეტური სიგყვის არსებობა და სწორედ ეს ამაღლებს მის ღირებულებას.

1 კიკა აბაშიძე, ეტიუდები მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ, გ. II, გვ. 184-195. უფრო ადრე ივ. გომართელი ვაქას სიმბოლისტობას შემდეგნაირად აღნიშნავდა: „ამ ლექსში (ლაპარაკია ვაქას ლექსზე „დაუსრულებელი კენესა“ - გ. კ.) იხატება პოეტის ნიჭის ერთი თვისება-სიმბოლიზმი“. „აი ამ მხრივ იგი სრული სიმბოლისტია“ (იხ. ივ. გომართელი, სალიტერატურო მენიშვნები).

ვაჟა პოეზიის ინდივიდუალისტურ ხასიათს იმთავითვე ვერ ეგუება და სწერს: „სიმღერავ, ველად გამოდი, გულში ნუ დაიკეცები“, („გამაფხული“). ველად გამოსული მომღერალი პოეტი გულგატეხილია, სანამ ვეოცხლობ, გულში ისა მაქვსო, ამბობს ვაჟა, რომ

„კეთილსა ვყვანდე ზიარად;
ვერ მივსევმ მგერსა მამულსა
საჯიჯგნად, და საზინაოდ...“¹

პოეტის ძირითადი ამოცანა ისაა, რომ „ქვეყნისა წყლულებს ეწამლოს“.

ყველაფერი ეს, თვისთავად ცხადია, იმას ნიშნავს, რომ ვაჟა გმობს ინდივიდუალისტურ ტენდენციას და დემოკრატიულ პოზიციას ირჩევს.

ამით ვაჟა ერთბაშად და თვალნათლივ უპირისპირდება სიმბოლისტებს. თუ ამას დაეუმატებთ, რომ ვაჟა-ფშაველა ხალხურ თემატიკას ეწაფება და მას თავისი შემოქმედების უძირითადეს ნაკადად აქცევს, მაშინ ცხადი იქნება ის ძირითადი განსხვავება, რომელიც სიმბოლისტთა და ვაჟას თვალსაზრისთა შორის არსებობს. სამაგიეროდ, სრულიად ნათელი ხდება ისიც, რომ ვაჟა-ფშაველა არაფრით აღარ განასხვავებს პოეზიაზე თავის შეხედულებას რეალისტების თვალსაზრისისაგან. ნათელია, რომ ვაჟას პოეზია თავისი მიზანდასახულებით, გამოკვეთილად რეალისტურია; ვაჟა იმავე კონცეფციის დამცემი და განმახორციელებელია, რომელიც ჩვენში მჭევრმეტყველურად იქადაგა ილია ჭავჭავაძემ. ვაჟას შეგნებული თვალსაზრისი რეალისტური თვალსაზრისია და იგი, როგორც მოაზროვნე — ხელოვანი, ამ პოზიციამე დგას.

ვაჟასთან საგნები და მოვლენები ფეერიული სახით კი არ წარმოდგებიან, არამედ კონკრეტული, ხორცშესხმული სახით. თუ სიმბოლისტები კონკრეტულ მოვლენებში მხოლოდ „საიდუმლოს“ ამოკითხვას ცდილობენ და ამით კონკრეტულს დამოუკიდებელ ღირებულებას უკარგავენ; თუ სიმბოლისტების ხატს სინამდვილეში აზრი წარმოქმნიდა, — პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ ვაჟას თხზულებაში ხშირად ჯერ ხატი იქმნება, ხატი, რომელსაც აზრი თავზე კი არა აქვს მოხვეული, არამედ მისგან გამომდინარეობს. სავსებით ასეთია მისი ცნობილი ლექსი „არწივი“; ასეთ შთაბეჭდილებას გოვებს ბრწყინვალე და განუმეორებელი ხატი, რითაც „ფშაველი ჯარისკაცის წერილი“ იწყება:

¹ ეურნ. „სხივი“, 1909, №3

„ტულ-მკერდიმც აგიყოლება,
დედაო, ია-ვარდიოა, —
თვალებს ნუ ითსრი ცრემლითა,
გულს ნუ ისერავ დარდიოა“.

ერთი სიგყვით, ვაჟა კერძოში იპოვება, ვაჟა ცალკეულით გამოიცნობა, ხოლო სიმბოლისტები რაღაც გამოუცნობელ მოგადს უქვემდებარებენ კერძოულს და უკანასკნელს მნიშვნელობას აღარ ანიჭებენ. ამ ცდის გარეშეც ვემორჩილებით ვაჟას პოეტურ ძალას, მის პოეზიაში თვისიონ საგნები გამოდიან. ასეთ პოეზიას, საგნების პოეზიას, თავისი ეპითეტების სამყარო გააჩნია.

რეალისტების შემოქმედებაში, უპირველეს ყოვლისა, თვით საგნებისა და მოვლენების თვისებებზეა გადაგანილი ყურადღება და არა იმ განცდების გამოხატვაზე, რომლებსაც შეიძლება ეს საგნები მწერალში იწვევდნენ.

როდესაც ვაჟა დაღონებულ დედას გვისაგავს და მასზე წერს, რომ ცრემლი „ჩამოგდის მჩქეფარე მაგ ხმელს, წაყვითლო პირ-ზედაო“; როდესაც ვაჟა-პოეტი ამბობს, რომ ამ დედის ვაჟის გვირობის, მისი ხმლის ქნევის შედეგად „ბევრი იგირებს ჩვენის მტრის თმათაფლა, თეთრი ქალია“ („მაცნე“) — მკითხველის წინაშე მკაფიოდ და თითქმის პირდაპირ წარმოადგება მჩქეფარე ცრემლი, ხმელი და წაყვითლო პირი, ქნევით გადატეხილი მახარეს ხმალი და თმა-თაფლა ქალი.

„გოგოთურსა და აფშინაში“ ვაჟა წერს:

„გაზაფხული იყო მაშინა,
ახლად ყოოდენ იანი,
მწვანის ქათობით კოსტაობს
მთების კალთები გყიანი,

ბექ-ბუქში თოელი დამდნარა,
მიწა გამხდარა წვნიანი,
მწვანეს ეწვდება ფოთოლსა,
სარი, ირემი რქიანი“

მთების კალთების ეპითეტად „ტყვიანობის“ მიჩნევა, მიწის დამახასიათებლად მისი „წვნიანობის“ აღნიშვნა და ხარ-ირემის ეპითეტად „რქიანის“ შერჩევა ცხადყოფს, რომ ვაჟა-ფშაველა განსაკუთრებულ უპირატესობას აძლევს ისეთ პოეტურ განსაზღვრებებს, რომლებიც თვით წარმოადგენენ ხელშესახებ საგნებს.

სრულიად უეჭველია, რომ როდესაც ვაჟა ამბობს „მთები თავჩაჩქინანებიო“ — ამით იგი მთის თავისებურებათა საჩვენებლად, მისი სახის გამოსაკვეთად ისეთ ეპითეტს — ჩაჩქანს, მუშარადს მიმართავს, რომელიც თვით წარმოადგენს დამოუკიდებლად არსებულ საგანს.

საესებით ანალოგიური მდგომარეობაა მაშინაც, როდესაც პოეტი ზეიადურის აჩრდილის ეპითეტად ფარ-ხმალს იყენებს, ხოლო მისი მკლავების ეპითეტად კი – სამკლავეს:

„სასაჟლოადამ წამოვა
აჩრდილი ფარ-ხმალიანი,

გულზე ეწყვია დაკრფით
მკლავები სამკლავიანი.“

ვაჟა-ფშაველა პირდაპირ წედა საგნებსა და მოვლენებს, ისინი გამოიგანა და თავის ნიჭს ჩამოაფარა: თითქოს გაქრა მწერალი და საგნები ამეტყველდნენ. მოვლენებმა მარტო ფშაურად იწყეს ლაპარაკი; სხვაგვარი ენა თითქოს აღარ იყის მსოფლიომ – აი, ჩვენი განცდა, როდესაც ვაქვს პოეტურ შედეგებს ეკითხულობთ; სხვაგვარი ქართულით შეუძლებელია ადგილთა და მოვლენათა აღწერა-დახასიათება, თუ არა ისე, როგორც ეს მოცემულია ბრწყინვალე ლიტერატურული ენით დაწერილ ვაქვს პროზაულ თხზულებებში. აი, ვაქვს კითხვიდან მიღებული მთაბეჭდილება.

ვაქვს შემოქმედებაში ადამიანის პირდაპირ დადგა საგანი. ეს ჩანს მისი შედარებებიდან და მეტაფორებიდან. ვაქვს შედარებათა დიდი ოსტატია, მაგრამ მისი მეტაფორები შეუდარებელია.

ვაქვს შედარებანი არ სცილდებიან ძირითად საგნებს და ნაწარმოების ძირითად თემას. როცა ვაქვს წერს, რომ –

„ჭ.კვიდამ არია სტუმარი
იმის ნისლივით თმამო,
წამოდგა ქალი ფეხმლა, –

თითქოს იელვა ცამაო,
ჰაერში გაიკრიალა
მისმა მარვიით ხმამაო –“

ჩვენ ვხედავთ, რომ შედარებები ერთ წრეში არიან მოთავსებული, ვგრძნობთ ამგვარ შედარებათა ბუნებრივობას და შედარებულთ ერთი წიაღიდან წარმომობილად მივიჩნევთ. როცა ვაქვს „ეთერში“ წერს, რომ შერე „ჩავიდა უღრანს უფსკრულსა“ და იხილა დეეები, რომლებსაც:

„ცუცხლი დაენტოთი ძლიერი,
გარს უსხდნენ ყოკებივითა,
თაე-ცხვირი წამოეშვირათ
სალის კლდის ლოდებივითა;

დაღრენილი აქეთ ლამები,
სალუდეს ქობებივითა.
წითელსიქნევედნენ ენებსა,
გრძელებსა მოთებივითა, -

უეჭველი ხდება, რომ ასეთი შედარებების გამოყენება მაღლიანი ნიჭისათვისაა დამახასიათებელი.

ასეთია ვაქვს შედარებები. მაგრამ მისი შემოქმედებით დატკბობის მთავარ წყაროს მაინც მეტაფორები წარმოადგენენ.

მეტაფორის დიდი ღირსებაა, რომ იგი საგნებს თვალსაჩინოდ ადგენს. საგნების თვალსაჩინოდ წარმოდგენა კი ისეთ გამოთქმებს ძალუძთ, რომლებიც მათ გამოხატავს მოქმედებაში. საგნების ამ-დაგვარი გამოხატვა კი ნიშნავს უსულოს წარმოდგენას გასულიერებულად. ე.ი., მეტაფორის გამოყენებას.

ვაქვას მთელი შემოქმედება თვალსაჩინო ხელოვნების ნიმუშია. მისი სტილი მეტაფორულია და ეს განსაკუთრებულ მძაფრ მხედველობით ხატს ქმნის:

„ცაზე იარე მთვარეო,
მშეო აბრძანდი-დაბრძანდი!..“

მთებო იმიშველეთ გულ-მკერდი,
სან მოიხვიეთ ნაბადი.“

ვაქვას ზოგიერთი თხზულება თავიდან ბოლომდე მეტაფორაა, ესეც ანიჭებს ვაქვას სტილს განსაკუთრებულ დინამიკურობას. ჩვენ განუმეორებელი, არნახული, მაგრამ ამასთანავე ბუნებრივი ხატების სამყაროში ვტრიალებთ, როდესაც მეტაფორებით ავსებულ ვაქვას ლექსებს ვკითხულობთ:

„ღღემ დაიხურა პირ-ბადე
მთებმა დახუჭეს თვალები,
.....“

ქარი ქვითინებს.. ღრუბელთა
ზარი თქვეს შესაზარები.
გული ვერ მოუყხანიათ,
ცრემლი სდით ალაზნიანი;
ჩარეცხეს, ჩაალამაზეს

მთების გულ-მკერდი კლდიანი.
.....
გაიგოს რძითა მთათ ბუბუ,
დაუმრომელად რძიანი.
.....
ნუმც გაჯავრდება პირიმზე,
ნუმც დამწყველიან იანი.“

(„ბახტრონი“)

ვაქვასთან ვხედავთ ჩვენ ასეთ სტრიქონებს:

„ბრჭყალით უუპყრივარ სეველასა,
როგორაც არწივს ცნოლია.“
(„სიმღერა“)

ვაქვა იძლევა ისეთ მშვენიერ მეტაფორას, როგორიცაა:

„მუსლმოკეცილნი სხდებიან
შავი ნისლები მთა-ველად.“

(„სისხლის ძიება“)

ასეთია ვაქვა თავიდან ბოლომდე. იგი მოუბზრებელი მეტაფორული ნიჭია. ამიგომ გვაოცებს და გვხიბლავს ჩვენ ვაქვა – ეს უსამღრო და მიჯნადაუდებელი პოეტი, კაცი მჭვერმეტყველი და ბრძენი.

ზოგადი დახასიათება

ვაქას შემოქმედებითი მიდგომის უპირითადესი პრინციპი ეთიკურია თავისი შინაარსით. ეს ნიშნავს, რომ ვაქასთვის მთავარია ყველას და ყველაფრისადმი ადამიანური, სულგრძელი, პუმაწური დამოკიდებულება. ამიგომ დვას ასე ცხადად ჩვენ წინაშე მისი პოეზია, როგორც დიდი და ნათელი მორალური მწვერვალი. ამიგომაც მიგვაჩნია, რომ ვაქა არის სულიერი მემკვიდრე ჩვენი დიდებული ლიტერატურული წარსულისა და უშუალო მემკვიდრე და მოკარნახე დიდი ილიასი.

ძალიან ფართოა ვაქა-ფშაველას შემოქმედებით ინტერესთა წრე. აქ თავმოყრილია და მუდმივი დაფიქრება-განხილვის საგნადაა გადაქცეული უაღრესად ფილოსოფიური, ბუნებისმეტყველებითი და ლიტერატურისმცოდნეობითი პრობლემები. და, რასაკვირველია, პირველ რიგში, ვაქა პირდაპირ მიიჯაჭვა სოციალურ-პოლიტიკური შინაარსის ერთობ მტკივნეულმა საკითხებმა.

ვაქა-ფშაველამ უაღრესად კონკრეტული შინაარსი მისცა პატრიოტულ გრძნობას, სამშობლოს სიყვარული მან ყველაზე ნათლად წარმოგვიდგინა, როგორც სიყვარული ქართული ქვეყნისა, მისი მთისა და ბარისა, მისი მტკერისა, არაგვისა, ალაზნისა და ანკარა წყაროებისა, მისი ტყეებისა და გამხმარი ფესვებისა, მისი იისა, ქუჩისა და დეკასი. საგნობრივი რეალობაა არსებითი ნიშანი ვაქას პატრიოტიზმისა. ამ ნიშნითაც ერთვის და ავსებს ვაქა პატრიოტული სულისკვეთებით გამსჭვალულ ჩვენს ლიტერატურას. საქართველოს ბუნებასთანაა პოეტი გაერთიანებული და როცა ის ამ ბუნების სიდიადეს გვიჩვენებს, ამით სამშობლოს მომხიბვლელ სურათს გვაწვდის და მისდამი სიყვარულს ამძაფრებს. შეუდარებელ პოეტურ სიმაღლეს მიაღწია ვაქა-ფშაველამ, როცა „ბახტრიონის“ პირველი თავი პირბადეჩამოფარებული დღისა და ჩარეცხილ-ჩალამაზებული მთების კლდიანი გულმკერდის ჩვენებით დაიწყო.

ვაქას მიერ დახატული ბუნება კიდევ უფრო ამძაფრებს ჩვენს პატრიოტულ გრძნობას.

„ცაზედ ვამქრალან ვარსკვლავნი,
პირი ემურეის მთვარესა,

მთანი თავჩაჩქნიანები,
ფიქრს მისცემიან მწარესა —“

ამბობს ვაქა და ეს მწარე ფიქრი სამშობლოზე ფიქრია. ხშირად პატრიოტული გრძნობა აუცილებელი საფეხურია ბუნების წვდომის

გზაზე. სშირად ეს გრძნობა ანათებს და ამინაარსებს მთელ ბუნებას, ასეა ეს, მაგალითად, იმ შემთხვევაში, როდესაც ვაჟა იცყვის. რომ

„დაბერებულა პირიმზე,
კუმი ეცობა წელზედა.

ოცნება განჯულის ქვეყნის
ქეთინებს მთისა წვერზედა.“

ვაჟა-ფშაველასთან ერთიმეორესთანაა გადაწული პაგრიოტული და ბუნების გრძნობა. მის შემოქმედებაში ეს გრძნობები ერთ დაუნაწევრებელ მთლიანობას წარმოადგენენ და ამიტომ ძნელია თქმა, თუ სად თავდება ერთი და იწყება მეორე.

ვაჟას შემოქმედებაში პაგრიოტულ თემატიკას არ მიუჩქმალავს სოციალურად აქტუალური საკითხები. მათ შორის განსაკუთრებული გულისყურით განიხილა ვაჟამ ის საკითხები, რომლებიც მრავალი მოაზროვნისა და მწერლის წინაშე მდგარა: რა სახის შეუთანხმებლობაა ინდივიდსა და საზოგადოებას შორის? რატომ ვერ გრძნობს თავს ბუნებრივად თანამედროვე საზოგადოებაში უაღრესად საზოგადოებრივი არსება-ადამიანი? რა არის საჭირო იმისათვის, რომ მოიხსნას კონფლიქტი ადამიანსა და საზოგადოებას შორის? აი, ის საკითხები, რომლებიც ვაჟამ მკაფიოდ დააყენა და საგულდაგულოდაც გააჩნია.

27 წლისა იყო ვაჟა, როცა „აღუდა ქეთელაური“ შექმნა, 32-ისა, როცა „სტუმარ-მასპინძელი“ დაწერა და 33 წლის ასაკში ისევ გაგვახსენა აქტუალობა ამ საკითხისა, ოღონდ ახლა მას დრამატული ფორმა მისცა და „მოკეეთილის“ სათაურით მოგვაწოდა.

ვაჟა-ფშაველამ პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობა ეთიკურ ასპექტში განიხილა. მისთვის მთავარი იყო იმის ჩვენება, თუ რამდენად აკმაყოფილებს საზოგადოებრივი წყობა პიროვნების მაღალ ადამიანურ ანუ ეთიკურ სწრაფვას, ვაჟასათვის უცხოა მტკიცება, რომ საზოგადოება ბორკილია პიროვნებისათვის, ე. ი., ვაჟასათვის მიუღებელია ინდივიდუალისტური თვალსაზრისი. მისთვის საკითხი ასე დგას: როგორი უნდა იყოს საზოგადოება, რომ პიროვნება მას ბორკილად არ თვლიდეს.

თემური ცხოვრების მაგალითზე გვიჩვენა ვაჟამ, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობა ხშირად მოუწესრიგებელია, არ ითვალისწინებს ყველა შესაძლო შემთხვევასა და სიტუაციას და ასეთ ეთარებაში მოქცეული ადამიანი ამ მოუწესრიგებლობის მსხვერპლი ხდება. ვაჟას არც ერთ პოემაში ერთი სიტყვაც კი არ არის გამოხატული საზოგადოებრივი ცხოვრების პრინციპული უარყოფა, საზოგადოებიდან საბოლოო განდგომის სურვილი. ვაჟას გმირებს არავითარი ინდივიდუალისტური მისწრაფება არ გააჩნიათ და თუ

ისინი იბრძვიან, იბრძვიან იმისთვის, რომ მოწესრიგებული და სამართლიანი საზოგადოებრივი ურთიერთობა დამკვიდრდეს.

საზოგადოება ადამიანთაგან შედგება, მათთვის არსებობს და მათ კეთილდღეობას ემსახურება. ამიგომ ნამდვილი საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვა არის პიროვნების დაცვა. გრძნობა საზოგადოებრიობისა, სოციალურობის გრძნობა არის ადამიანის ამაღლებისა და მისი შინაგანი ბედნიერების პირობა. ასე წარმოდგება კაი ყმა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების შესავალშივე.

ვაჟას მრავალი და მრავალი თხზულება გამოხატავს მის ფაქიზსა და ნაზ დამოკიდებულებას-მიმართებას ბუნების ქმნილებათადმი საერთოდ და ცოცხალ არსებათადმი, კერძოდ. სხვას რომ თავი დაეანებოთ, ამისთვის საკმარისია გავიხსენოთ, თუ როგორ გვიამბობს ვაჟა შელის ნუკრის თავგადასავალს. აქ სულიერი ცხოვრების უღრმეს ფენებში ტრიალებს ვაჟა. სათუთი მოპყრობა მიაჩნია მას ნამდვილი ადამიანობის გამოყვინებად. სათნობას ანიჭებს იგი პოეტურ უკედაეებას თავის უშესანიშნავეს მოთხრობებში. ასეთია მისი „ქუჩი“ და „ხმელი წიფელი“, „ფესვები“ და „კლდე მტირალი“, „მთის წყარო“ და მრავალი სხვა. თავიდან ბოლომდე სინაზისა და სათნობის პიშნია ვაჟას „ია“. ამ პატარა მოთხრობიდან ჩქებს სიცოცხლის სიყვარული და სიხარული ცოცხალი არსებისა. უდიდეს უბედურებადაა მიჩნეული აქ უგულობა თუ გრძნობათა დახშულობა. სიცოცხლის წყურვილს მოუყავს ვაჟას ეს მოთხრობა და მის მკითხველებს მკაფიოდ ესმით სიცოცხლის იძულებითი გაქრობის წინააღმდეგ მიმართული ლაიგმოტივი. ვაჟა მიუახლოდა ბუნებას, მის მკვიდრთ და თვითონ ისინიყ – ტყე, კლდე, მცენარეები, ცხოველები მოგვიახლოვა ჩვენ, რადგან აზრი შეიგანა მათ ცხოვრებაში, გაააზრიანა მათი არსებობა. ვაჟამ ამით შეამყირა ის მანძილი, რომელიც ადამიანსა და სამყაროს განსხვავებულ არსებათა შორის არსებობს. მან თითქმის ჩვენად აქცია, ჩვენში მოაქცია აქამდე ჩვენგან ერთობ დამორებული სუფროები. გააზრიანება არის სამყაროს შეგრძნებებისა და ათვისების კარგად მიგნებული პოეტური გზა და ვაჟა-ფშაველა ბეჯითად დაადგა ამ გზას, ისე ბეჯითად, რომ ჩვენს მწერლობაში ამ გზის, სამყაროს გააზრიანების, მხატვრული ფასის აღმოჩენაც კი მას მიეწერება.

ვაჟა-ფშაველამ ფსიქიკური შინაარსი ჩადო იქ, სადაც ის არაეის ეგულებოდა, მან ცივსა და უტყვე სამყაროს უწილადა თავისი სითბო და ამით კიდევ უფრო დაგვანათესაეა ამ სამყაროსთან. ეს არის ვაჟას შემოქმედების ერთი მთავარი ნიშანი. რეალობის დონემდე აიყვანა ვაჟამ ამ არსებათა და მოვლენათა ემოციურობისა და აზროფ-

ნების მომენტები. მან შეგვიქმნა შთაბეჭდილება, რომ წვედა უტყვი სამყაროს შინაგანი ცხოვრების სიღრმეს, სხვათა თვალისათვის აქამდე უნახავ სიღრმეს. ამას ჩვენ მის გენიალურ ინტუიციას უნდა ვუმაღლოდეთ. უდიდეს ხელოვანთაგანაც კი ამით გამოირჩევა ვაჟა-ფშაველა, ამაშიც იჩინა თავი ვაჟა-ფშაველას ნიჭის თვითმყოფალობამ. ეს თვითმყოფალობა იგრძნო ყველამ, ვინც კი მის შემოქმედებას საფუძვლიანად გაეცნო და მკაფიოდ დაინახეს ეს მათ, ვინც ხელი მოჰკიდა ვაჟას თარგმნას, სხვა ენაზე მისი შემოქმედების გადაგანას.

უნაზღეს გრძნობათა პოეტია ვაჟა, მაგრამ ძალიან შორსა დგას იგი ყოველგვარი სენტიმენტალობისაგან. იისა და პირიმიზის უნაზღეს გრძნობათა ოღნავ შესამჩნევ რხევასთან ერთად მას ძალუქს კლდეთა გირილს, მათათა ქვითინს და ზეცის მოთქმას დაუგდოს ყურითვალი. მას შეუძლია სიფხიზლე შეინარჩუნოს, სენტიმენტალისტივით კი არ მოეშვას და მოდუნდეს, არამედ გრძნობათა მთელ სამყაროს დაეუფლოს, მასზე ამაღლდეს და ამით კიდევ უფრო განუმტკიცოს თავის პოეზიას ვაჟაკობის იერი და ნიშან-თვისება. ვაჟაკობის ეს ნიშანი გასდევს ვაჟას გმირების ქცევას: ისინი უაღრესად მგრძნობიარენი არიან, მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ გრძნობას არასოდეს არ ნებდებიან და არამცთუ გრძნობათა მონებად არ იქცევიან, არამედ გრძნობათა ამყოლებადაც კი არ ჩაითვლებიან. ვაჟას გმირები ყოველთვის ინარჩუნებენ საკუთარ თავს, უკონგროლოდ არასოდეს არ რჩება მათი ქცევა. ამ გმირების მოქმედებაში ყოველთვის შესამჩნევია შინაგანი პასუხისმგებლობის გრძნობა და სწორედ ეს შინაგანი პასუხისმგებლობის გრძნობა არის ნამდვილი ვაჟაკობის უპირატესი ნიშანი.

გრძნობიერება არ აკლია ვაჟას, პირიქით, გრძნობიერებაა მისი შემოქმედების ძირითადი დინება, მაგრამ გრძნობებით ატაცებული არ არის იგი: ასეთი ატაცება ვერ წარმოშობდა საზოგადოებრივი მოქმედებისათვის დასაყრდენ პრინციპებს, რადგან გრძნობათა ამყოლობა საუკეთესო ნიადაგია იმისათვის, რომ ირყეოდეს პიროვნება და ურთიერთსაწინააღმდეგო ქცევათა შორის ირხეოდეს იგი. გრძნობებით სავსე და გრძნობიერებით ავსებული ჩვენი ვაჟა კი ამ გრძნობათა წარმმართველია და მათი ბაგონი. ამიგომაა იგი თანამიმდევრული თავის პოეზიასა, ნააზრევსა და მოქმედებაში. მას შეუძლია ღათრგუნოს ვიწრო პიროვნული, დიდად ამაღლდეს მასზე და სწორედ ამით გამოხატოს პატივისცემა და ფასი იდეისა და გარემოსი. ამ სახითაა ჩვენ წინაშე გადაშლილი ვაჟას შემოქმედების რაინდული სული, რადგან რაინდი მხოლოდ ისაა, ვისაც იდეალი მოუპოვებია და მისთვის თავგანწირვა, შინაგან და აუცილებელ

მოთხოვნილებად გადაუქცევია. ასეთია ვაჟას გოგოთური – ჭაბუკობისდროიდანვე ჩვენი პოეტის ეს ორეული და იდეალი. ასეთი არიან ვაჟას სხვა გმირებიც.

ვაჟა-ფშაველა ფილოსოფიურად განწყობილი პოეტი იყო. მისი შემოქმედების პრინციპი ძიებაა. განუსჯელად და შეუფასებლად არავითარი ცოდნა არ მოუპოვებია მას. კითხვები „რაგომ?“ და „რისთვის?“ თან სდევს ყოველ მის პოეტურ ჩანაფიქრსა და ფრაზას. ამ კითხვებზე პასუხიც საკუთარი აქვს ვაჟას, საკუთარი იმ აზრით, რომ მორჩილად კი არ იმეორებს უკვე არსებულ განმარტება-ახსნას, არამედ თვითონ აქტივობს, აფართოებს, კუმშავს ანდა უკუაგდება ტრადიციულად განმტკიცებულსა და აღიარებულ პასუხს. ასეთია ვაჟას ღრმა და საფუძვლიანი ორიგინალობისაკენ მიდრეკილი ბუნება, მისი შემოქმედების აზრობრივ სფეროში რომ მელაფნდება, – რომ არაფერი ეთქვათ ვაჟასეული განსახიერების განუხრელად ორიგინალურ ფორმაზე. „რა არი ეს?“ და „რაგომ არის?“ – აი, ვაჟას პოეტიის თანამდევი კითხვა. და ამ კითხვაზე ჩვენ ვისმენთ მისგან ფილოსოფიური ხილვით დაგვირთულსა და უაღრესად დამაჯერებელი გორის შემცველ პასუხს.

ვაჟა-ფშაველასათვის სრულიად ბუნებრივია ისეთ ფილოსოფიურ სიმაღლეზე მოქცევა, რომელსაც კი შეიძლება რომელიმე პოეტი წვდეს. მსოფლიოს მოვლენათა და საგანთა ურთიერთობასა და კავშირთა ფორმას ეხებოდა ვაჟა ცნობილ სტრიქონებში:

„ხევი მთას მონებს, მთა – ხეესა,
წყალნი – ტყეს, ტყე – მდინარეთ,
ყვაილნი მიწას და მიწა –
თავის აღმრდილთა მცინარეთ.“

ეს სტრიქონები თითქოსდა ყველას მიერ დასანახი, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც შეუმჩნეველი ფაქტის კონსტატაციაა. და მათ, ამ სტრიქონებს, მოსდევს ფილოსოფიური გააზრება სამყაროს არსებობის ძირითადი ფორმისა:

„ბუნება მბრძანებელია,
იგივე მონაა თავისა,
მოჯჯერ სიკეთეს იხეუქავს,
მოჯჯერ მქმნელია ავისა.
ერთფერად მგვირთეული არის
საქმის თეთრის და შავისა;
საცა პირიმზვს ახარებს,
იქვე მოხრელია შვავისა.“

ასე ამბობდა ვაჟა-ფშაველა. იგი შეიჭრა სიკედილ-სიცოცხლის მარად მტკიენეულსა და მარად უკედავი პრობლემის სფეროში და ჯერ კიდევ 28 წლის ჰაბუკმა, მსგავსად ხანდამული, ბევრის მნახველი და ბევრის გამგონე ბრძენისა, – განმარტა, რომ უნდა მივიღოთ ეს სამყარო ისე, როგორც იგი გვეძლევა და რომ მოვლენები საკუთრივ აზრს, მნიშვნელობას და არსებობასაც კი მხოლოდ ურთიერთშეხების პირობებში იძენენ:

„ღმერთმა გიშველოს სიკედილო,
სიცოცხლე შევნობს შენითა,
და შენც, სიკედილო, ფასი გძე,
სიცოცხლის ნაწყენობითა.
სიცოცხლე სიყვარულითა
და სიყვარული სიცოცხლით

უერთურთისოდ ვერც ერთისა
ვერ ვიცნობთ, ვერც როს ვიცნობდით.
ერთურთ სწყურებან ერთმანვე,
ერთურთთან დაილევიან;
უერთურთისოდ ვერ სძლებენ,
მაღედვე დაილევიან.“

ამ აზრის ასე თქმა იყო და არის დიდი მხატვრული მიღწევა, რადგან ნაპოვნია გენიალური აზრის შესაბამისი, კონცენიალური ფორმა.

ამ ცხოვრების მრავალფეროვნება სხვა არაფერია, თუ არა მოვლენათა და არსებათ განსხვავება, წინააღმდეგობრივობა და ურთიერთდაპირისპირება. ამ მრავალფეროვნების მეორე მხარეა სიღამაზე, ანუ სხვა კუთხით დანახული მრავალფეროვნება. ამ ტონშია დაწერილი ვაჟას მრავალი ნაწარმოები და, კერძოდ, სახელგანთქმული „ბუნების მგოსნები“.

ვაჟას შემოქმედების დამახასიათებელ შინაარსად ისეთი მასალა-ამბავიცი გამოდის, რომელსაც ჩვენ ხშირად ზღაპრულ-ლეგენდარულს ვუწოდებთ. ასეთი მასალაა მოხმობილი, მაგალითად, „ბახტრიონში.“ მაგრამ მძიმედ დაჭრილი ლუხუმის განკურნების ისტორია დეტალიზაციისაკენ ისეთ მისწრაფებას შეიცავს, რომ თხრობა ვერ ეტევა ზღაპრული გადმოცემის ფარგლებში და თან სხვაგვარია თავისი მიზანდასახულობითა და არსით.

აქ ისე დაწერილებითაა აღწერილი მთელი ვითარება, რომ დაუჯერებელსაც ერთგვარი დამაჯერებლობა აქვს მინიჭებული და ამნაირად იხსნება გზა დარწმუნებისაკენ. ამგვარი დეტალებით აესებული მოთხრობა უკვე სულ ზღაპარი აღარაა, იგი ნამდვილი ამბის შთაბეჭდილებამდე აღწევს, ანუ ასეთ თხრობაში ზღაპრული შინაარსი თითქმის რეალურის დონემდეა აყვანილი. რეალობის ამგვარი გრძნობა კი არის ერთგვარი საფუძველი იმ განსხვავებისა, რომელიც არსებობს ზღაპრულსა და მითიურს შორის. მართალია, ამ განსხვავების შემჩნევა ყოველთვის ადვილი არ არის, მაგრამ შესაძლებელი კია. როცა ნაამბობი უჭკველობის განცდას ეფუძნება, როცა

დაუჯერებელი დამაჯერებლის პრეცედენტით გამოდის, როდესაც გამონაგონი და ერთობ ფანტასტიკური ხელშესახებ სინამდვილედ წარმოისახება, როდესაც მხატვრულ ხაგს ობიექტურობა, ნამდვილი არსებობა მიეწერება, მაშინ ჩვენ საქმე გვაქვს ისეთ დინებასთან, რომელიც ფანტასტიკურ პერსონაჟებს, მოვლენებს და ამბებს რეალურის სიბრტყეებზე მოათავსებს, ანუ ამროვნების მითოლოგიურ წყობას განასახიერებს. ამროვნების ასეთი წყობის პირობებში შეიძლებოდა შეთხზვა იმ რიგის ღიღებული ისტორიებისა და ცალკეული ეპიზოდებისა, როგორიც ჩვენ ოლიმპის ბინადართა შესახებ ძველმა ბერძნულმა სამყარომ დაგვიტოვა; ამროვნების მითოლოგიური წყობითვე იყო შეპირობებული ის, რომ ადამიანები ოლიმპის მკვიდრთ მიიჩნეოდნენ თავიანთი ყოფის უშუალო მონაწილედ და მომწესრიგებლად.

ეკეა-ფშაველას მრავალ მხატვრულ შედეგებში ბრწყინვალედ არის ილუსტრირებული მითოლოგიური წყობით მიმდინარე ამროვნების პროცესები. ამას მოწმობს ლუხუმის გამოჯანსაღების ეპიზოდი. მაგრამ, გარდა ამისა, წარმოსახვის რეალური ძალა მკაფიოდ ჩანს ქადაგის წინასწარმეტყველებასა და ამხედრებული ლამარის ჯერის ხილვის იმ დასურათებიდან, რომელსაც „ბახტრიონში“ ვხვდებით. „ვერა პნახეთა, ბატონი წინ მიგვიძღვება ცხენითა“ – შესძახებს ლაშქარს თავისავე ჩვენებით აღფრთოვანებული ლუხუმი და მხედრებისგანაც პასუხად ნაირნაირი ჩვენება გვესმის, რომელთაგან არც ერთს არ აკლია ცხოველმყოფელობა და არც ერთი არ ითვლება არანამდვილად: „ენახე, ცის გატანად დავაგყვე, მთა გადალახა სწრაფად“, – ამბობს ერთი მხედარი, – „გარს ევლო შუქი ბრწყინვალე, ციღამ მოსული ძაფადა“, მეორე მხედარი სხვაგვარად ხედავს: „ლურჯს ცხენზე იჯდა ლამაზი, სხივი თავს ეღგა ღეთიური“. მესამე ამბობს, რომ ლამარის ჯვარი „მე გრედისფერად მეჩვენა, სხივი მისდევდა მზიური, შორს გაანათა ელვასებურ ასი ბარული ღლიური“, მეოთხე მხედრის ხილვით – ლამარის ჯვარი „მივალის გურფა, სიგურფით ქსოვილი, ... ისრ ჰშენის ცხენზე, ვით ეელზე გაბაფხულისა ყოილი“. ეს განსხვავებული ხილვებია, მაგრამ ყოველ მათგანს დამაჯერებელი ფაქტის ძალა მიანიჭა ჩვენმა პოეტმა. ამ ხილვებში არაფერია ავადმყოფური, თუმცა აშკარაა გადახვევა სინამდვილიდან, რადგან არარეალური დგას რეალურის ღონეზე, ანუ ნამდვილთან არის გათანაბრებული.

ამგვარი აღქმის თავისებურებათა ჩვენება გვარწმუნებს, რომ ეკეა წვდა ადამიანთა ამროვნების უძველეს ფენას და ცხადყო მითოლოგიური ამროვნების არსებითი მხარე: მისი პერსონაჟების

ცნობიერებაში გამონაგონმა და ჩვენებებმა რეალურად არსებული სინამდვილის სიბტყეზე გადაინაცულებს და თითქმის გაუგოლდნენ მას.

განსახიერების ასეთი უნარი განსაკუთრებით ფასეულადაა მიჩნეული ყოველი სახის ხელოვნებისათვის. რაოდენ ფართოც არ უნდა იყოს ასპარეზი ფანტაზიისა, როგორ სინამდვილეშიც არ უნდა შეიკრას ის, ხელოვნების ჭეშმარიტმა ნიმუშმა, ჭეშმარიტი ხელოვნების ფანტაზიის ნაყოფმა რეალურისთვის დამახასიათებელ დამარწმუნებლობას უნდა მიაღწიოს, ანუ ის, რაც ჩვენ შეიძლება ილუზია გვეგონა, ხელოვნებამ დამაჯერებელ სინამდვილედ უნდა დაგვისახოს.

ხელოვნებაში ფანტასტურს იშვიათად შეუძენია დამაჯერებლობის ისეთი ხარისხი, როგორსაც მან ვაჟა-ფშაველას შედეერებში მიაღწია. რასაკვირველია, თავის შემოქმედებაში ვაჟამ რეალური ვითარების მრავალი და მრავალი სურათი დახატა, მაგრამ გარემო სინამდვილესთან ის მივიდა როგორც დიდი ხელოვანი, რომელიც არა მარტო მისდევდა, არამედ თვითონაც ჰქმნიდა სინამდვილეს, – ახალ, საზოგადოებისათვის აქამდე უცნობ სინამდვილეს, – ანუ იმას, რაც ჩვენი აზროვნების ღინებასა და ლიტერატურაში ვაჟა-ფშაველას მიერ შექმნილი სამყაროს სახით მოგვევლინა.

დიდი ხელოვანის ხელში ერთგვარად ორგანიზებულია მთელი სამყარო, ორგანიზებულია ფაქტები და მოვლენები. უთუოდ ასეა ეს ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაშიც. მაგრამ უმეცარი ადამიანის თვითდარწმუნებულობასთან გვექნებოდა საქმე იმის მტკიცების შემთხვევაში, რომ ჩვენ უკვე ეწვდით ვაჟას პოეტურ სამყაროს. ვაჟა-ფშაველა, ალბათ, დიდხანს დარჩება გამოცანად და ჩვენ მხოლოდ ვისწრაფვით მისი გაგებისაკენ, რათა შემდგომ თანდათანობით რამდენადმე მაინც მოვახერხოთ პოეტის გენიალობის ახსნა.

ბაჩანა (1866-1927)

ბაჩანას ცხოვრება

რაზიკაშვილების ერთმა ოჯახმა ქართულ ლიტერატურას სამი მოღვაწე მისცა. ვაჟა-ფშაველას ძმები იყვნენ გამოჩენილი ქართველი მწერლები ბაჩანა და თედო რაზიკაშვილი.

ნიკო პაელეს ძე რაზიკაშვილი, რომელიც მწერლობაში ბაჩანას ფსევდონიმით არის ცნობილი, დაიბადა 1866 წელს 11 მაისს ჩარგალში. მომავალმა მწერალმა დაწყებითი განათლება თავის სოფელში მიიღო. 1880 წელს მშობლებმა იგი გორის საოსტატო სემინარიაში შეიყვანეს.

ბაჩანას გორში სწავლა მოუხდა იმ დროს, როდესაც იქ მოღვაწეობდნენ ცნობილი ქართველი მწერლები სოფრომ მგალობლიძე-ელი და ნიკო ლომოური. ბაჩანა აქტიურად ჩაება მოსწავლეთა თვითმოქმედ წრეში. მას დაეალბებული კქონდა მოსწავლეთა ხელნაწერი ჟურნალის გამრავლება, რის გამო ჭაბუკ პოეგს მეგობრებმა მეტსახელად „მესტამბე“ შეარქვეს.

ბაჩანამ 1885 წელს გორის საოსტატო სემინარია დაამთავრა. იმავე წელს იგი გურჯაანის რაიონში სოფელ ეჯარის დაწყებითი სკოლის მასწავლებლად დაინიშნა. მწერალს გულით ეწადა უმაღლესი განათლების მიღება. მისი პირადი მიმოწერიდან საკვებით ნათლად ჩანს, რომ იგი ბევრს ცდილობდა საჭირო სახსრები მოეპოვებინა და უმაღლეს სასწავლებელში შესულიყო, მაგრამ ყოველი ცდა უშედეგო აღმოჩნდა. იგი იძულებული გახდა ამ კეთილშობილურ განზრახვაზე სამუდამოდ აეღო ხელი. ჩვენი ავტორი საბოლოოდ მასწავლებლის პროფესიაზე შეჩერდა. მან ეს პროფესია შეიყვარა და შეიტკბო ისე, რომ სიკვდილამდე მისთვის არ უღალატებია.

მედმეტი არ იქნება გავიხსენოთ ილია ჭავჭავაძის ერთი წერილი, რომელშიც იმდროინდელი სახალხო მასწავლებლის ყოფამდგომარეობის დახასიათებაა მოცემული: „ყოტად თუ ბევრად ნასწავლი, - წერდა ილია, - გონებაგახსნილი სოფლის მასწავლებელი არის მიყრუებულ ადგილას, ქვეყნის სიამოვნებას მოშორებული, ბევრჯერ მშიერი, ბევრჯერ მწყურვალი, ბევრჯერ სიცივეში, ზოგჯერ რივიანი საღვრიყ არა აქვს, რომ აუდარს მაინც გადაურჩეს გაულახველად, დილიდამ საღამომდი იბრძვის, იღვწის ბავშვების მომზადებისა და აღზრდისათვის და ყოველ ამისათვის ოცი და ოცდაათი თუმანი აქვს წელიწადში საცხოვრებლად. კაცმა რომ სამართლიანად

გასინჯოს ყოვლად უხუცემო გარემოება სოფლის მასწავლებლისა, დააკვირდეს მის დაუღალავ ღვაწლს ყოვლის დღისას. არ შეუძლიან იმ აზრზედ არ დადგეს, რომ სოფლის მასწავლებლობა სწორედ თავის განწირვაა, მსხვერპლია, ადამიანის უმადურობით უფრო გამწვარებული, უფრო გამწვავებული.“¹

ასეთი იყო მდგომარეობა იმდროინდელი მასწავლებლისა საზოგადოდ და ბაჩანამაც მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება ამგვარ ჯაფაში გაატარა. მან ევეჯინის სკოლაში ხუთი წელიწადი იმუშავა. 1890 წელს ბაჩანა თავის მშობლიურ რაიონში გადავიდა. მწერალი სხვადასხვა დროს მასწავლებლად იყო ფშავე-ხევსურეთის სოფლებში – ბარისახოში, მალაროსკარში, ჩარგალსა და აფხუშოში.

ბაჩანას საზოგადოებრივ და პედაგოგიურ მოღვაწეობაში წინ ეღობებოდა მთელი რიგი სიძნელეები. ფშავე-ხევსურეთში მწერალს განსაკუთრებით ენერგიული მუშაობა სჭირდებოდა იმისათვის, რათა ხალხს ბავშვები სასწავლებელში მიეყვანა. თავისი იმდროინდელი სულიერი შეჭირვების შესახებ ბაჩანა თელო რაზიკაშვილს წერდა: „რაც შეეხება ჩემს სულიერ მდგომარეობას, ბევრს სანუგეშოს ვერას გეტყვი: რაც დრო და ხანი გადის, რაც უფრო მარგოკა ვარ, იმდენი უფრო შავი სევდისთვის ველარ დამიღწევიან თავი: ვარ მარგოკა, ვესაუბრები მხოლოდ ჩემს თავს. მოპასუხე და სუამიადის მოზიარე ჩემთვის არაეინაა – გარდა არაგვისა. მთებისა და ბეჩავე ჩემის ცოლისა... ვზივარ ბევრჯერ ჩემთვის საცოდავ ფიქრებში გართული, ვუკრავ ფანდურს, ვესაუბრები ბევრს რასმე ჩემის გულის ამონაკენესისას, და საწყალი ჩემი ცოლი კი მის და ჩამოჰდის ცრემლები! ესეც ნუგეშია ტანჯულის მგონისა – არა ძმაო?“. კიდეც კარგი ეს მაინც მიცნობს და მაფასებს რაც კი მოეთხოვება ამის განვითარებას. ნება, საზოგადოება რომ არა ვსთქვა, წიგნები მაინც მქონდეს ბევრი-ბევრი, რაც საჭიროა, მაშინ კიდეც აღარას ვიტყვოდი, – იმედებით მაინც ვიცხოვრებდი... დიახ... ჩემი მოწაფეები, კაცო, ის ჩემი საყვარელი ძმები და შვილები... ისინი რომ არ მართვეენებდნენ კიდეც, აქამდე ან გავეციელებოდი ან სხვა რამე უფრო უკეთესი დამემართებოდა... დავჯდები, შემოვისხამ გარს ჩემს ბარცყებს, ვამბობთ, ეკითხულობთ და ხშირად მეცა ვგირი ჩემს მოწაფეებთან“.²

ბაჩანას ეს პირადი ბარათი სოფელ ხელთუბანში გაგზავნილია ბარისახოდან, სადაც ჩვენი მწერალი რამდენიმე წლის განმავლობაში მასწავლებლობდა. მძიმე მატერიალური პირობები, ცოლ-შვილის ხშირი ავადმყოფობა და მასთან დაკავშირებული ადამიანური განცდები მისი მთელი ცხოვრებისათვის დამახასიათებელია.

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 331.

² საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები, წიგნი III. 1937, გვ. 156.

ბაჩანას პირადი ცხოვრებიდან ინგერესს მოკლებული არაა ის ფაქტი, რომ ჩვენს მწერალს პირადად დაურღვევია ფშავეში არსებული ადათი, რომელიც თემის შიგნით ქალ-ვაჟის შეუღლებას კრძალავდა. სანდრო რაზიკაშვილი იგონებს:

„ბაჩანამ ცოლად შეირთო ფშაველის ქალი მარიამ გურასპაული, თავისი წაწალი, და ამით მან პირველმა დაარღვია თემის ადათი, რომელიც უკრძალავდა ყველას თავის თემის ქალის შერთვას, არამც თუ თავის სოფლისას“.¹

მიუხედავად ცხოვრების მძიმე პირობებისა, ბაჩანა ნაყოფიერ ლიტერატურულ მუშაობას ეწეოდა. იგი მწერლობის ასპარეზზე ჯერ კიდევ გორის საოსტაგო სემინარიაში სწავლის დროს გამოჩნდა და აქედან მოყოლებული სიკვდილამდე კალამი ხელიდან არ გაუშვა.

ბაჩანას პოეტურ შემოქმედებას დიდად აფასებდნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, რაფიელ ერისთავი, და ვაჟა-ფშაველა. არგურ ლაისტი თავის მოგონებებში ილია ჭავჭავაძემ ამბობს: „არ დამავეიწყებდა ის წუთი, როცა აღტაცებული ილია პირველად კითხულობდა ბაჩანას ლექსებს „მუხას“ და „ბინდი მთაში“.²

განსაკუთრებით აღსანიშნავია რაფიელ ერისთავის დამოკიდებულება ბაჩანასადმი. 1888 წელს ბაჩანამ რაფიელ ერისთავს ლექსი უძღვნა. ახალგაზრდა მწერალი ქართველი გლეხობის გულის მესაიდმულე მგოსანს ასე მიმართავდა:

„შენი ჳირიმე, მოხუცო,
ია გესროლე, მამაო!

ძილშით გამომაღვიძა
შენმა ჟანღურის ხმამაო.“

ბაჩანას მიმართვას რაფიელ ერისთავმა ლექსითვე უპასუხა:

„გადმახალისა, ძმობილო,
შენგან ნასროლმა იამა,
შენი ჟანღურის ეღერაი
მოხუცს გულს მეგალ იამა!

შენ ყმაწვილი ხარ, მე – ბერი.
ღმერთმა გიკურთსოს ჩანგია!
მაწაფე, მოძმევე, ახალო,
ბერსა ახალი ჳანგია!“

რაფიელ ერისთავის ლექსი ბაჩანას, როგორც მწერლის, შემოქმედებითი ბიოგრაფიის დამამშვენებელი ფურცელია. მასში გამოხატულებას პოულობს არა მარტო რაფიელის, არამედ მისდროინდელი მთელი ქართველი ლიტერატურული ინტელიგენციის დამოკიდებულება ბაჩანასადმი.

ილია ჭავჭავაძისა და რაფიელ ერისთავის ეს შეფასებანი ჩვენმა პოეტმა ჯერ კიდევ იმ დროს დაიმსახურა, როდესაც იგი ოცი-

¹ ლიტერატურის მატიანე, წიგნი V, ნაკვეთი პირველი, 1949, ვვ. 55.

² თურნალი „განათლება“, 1913, №5.

ოცდარი წლისა იყო. მათი წინასწარმეცხველება დროთა სვლამ წინასწარ დაადასტურა. ბაჩანას სახით გვყავს მწერალი, რომელიც მნიშვნელოვან კვალს გოვებს მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულსა და მეოცე საუკუნის დამდეგის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ბაჩანა გულწრფელად გამოეხმაურა აკაკი წერეთლის სალიტერატურო მოღვაწეობის 50 წლისთავისადმი მიძღვნილ იუბილეს. ამის გამოა დაწერილი მისი ლექსი „სალამი პოეტ აკაკი წერეთელს“.

ჩვენს მწერალს განსხვავებული მეგობრობა ჰქონდა ვაჟა-ფშაველასთან. თანამედროვეთა გადმოცემით, პოეტი ძმების ყოველი შეხვედრა განსაკუთრებული სიყვარულის, გულითადობისა და საქმიანი ურთიერთობის გამომხატველი იყო. ისინი ყოველგვარი მიკერძოების გარეშე, დიდად აფასებდნენ ერთმანეთის პოეტურ ნიჭსა და საზოგადოებრივ საქმეებისათვის თავდადებას.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი შემთხვევა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მეოცე საუკუნის დამდეგს. 1904 წელს გამოცემულ „საქართველოს კალენდარში“, სხვა მასალებთან ერთად, დაიბეჭდა ქართული ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვა. იმავე წიგნში მოთავსებული იყო რამდენიმე ქართველი მწერლის ფოტოსურათი.

ვაჟა-ფშაველა, როგორც ჩანს, განაწყენებულა იმის გამო, რომ „საქართველოს კალენდრის“ შემდგენლებს მხედველობიდან გამორჩათ ბაჩანა, რომელიც იმ დროს საყოველთაოდ სახელმძოვებელი მწერალი იყო. ამ შემთხვევას გამოუწვევია ვაჟას წერილი „ჩვენი უმაღურობა (წერილი რედაქციისადმი)“.

ვაჟა-ფშაველა აღნიშნულ კალენდარს, საზოგადოდ, დადებით შეფასებას აძლევდა, მაგრამ იმავე დროს რედაქციას ბაჩანასადმი უყურადღებობის გამო საყვედურობდა:

„საწყენი ისაა, თუ ერთის სურათს ათავსებენ, მეორეს რად ვიწყებენ? ვინაა ეს მეორე, – იქნება იკითხოთ? – მოგახსენებთ. ბევრს არ ვიგყვი, – ვინ დაწერა ეს ლექსები? „ვინა სთქვა საქართველოზე ეგ არის ლომი კვდებაო“, „მუხა“, „ფშაველი ქალის გირილი“? – რად ვივიწყებთ ამ მარგალიტებს? რად ვივიწყებთ მის ავტორს? რა არის ამის მიზეზი? თქვენ განსაჯეთ ამის მიზეზი. მე მხოლოდ აღვნიშნე ფაქტი, და ვისაც როგორ მსურდეს, ისე გაიგოს, ხოლო გაჩუმება, ყურის მოყურება არ შემეძლო, არა იმიტომ, რომ ჩემი ძმია მათი ავტორი. არა... მკითხველი საზოგადოებისათვის არ არის ერთი – თეთრი და შავი, არ არის სასიამოვნო; ერთს მოღვაწეს დაფნის გვირგვინს ადგამდე, ხოლო მეორეს თუ არა იმაზე მეტს, არა ნაკლებს არაფერი, შავ გეწარს აფარებდე, უჩინმაჩინის ქუდსა მხურავედ.“¹

¹ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი ათ ტომად, ტ. IX, თბ., 1964, გვ. 241.

ვაეას ნაადრევად დაკარგვის გამო ბაჩანას არა ერთგზის ამოუკენესია გულის სიღრმიდან, მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, მაინც, ვაეას გარდაცვალების დღეებში დაწერილი ლექსი – „უკძლენი ჩემი ძმის ვაეა-ფშაველას ხსოვნას“ – გახლავთ:

„სი, ედილი აღარ მახსოვდა,
წუხელ ძმა ვნახე მომრჩალი,
ცხენით აფხუმოს მოვიდა,
გამოუეგებე საწყალი,
ძალიან დაწუხებული,
როგორც მზისათვის დამზრალი...
უცებ ყორანი მოფრინდა,

ვაეა შეისვა მსრებზედა,
და ცისა სიერეში გაქრა,
ერთის თვალისა წამზელა.
მაინც წამართვეს, მაინცა,
აუგ დამედვას თაებელა.
ვერ მოვიხმარე ხანჯარი,
სისხლი ამესხა ფხაზედა.“

ბაჩანას ამ სტრიქონების ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს მისი ასევე ვაეას ხსოვნისადმი მიძღვნილი მეორე ლექსიც – „უკძლენი“, რომელიც დაიწერა 1916 წელს.

1924 წლის აგვისტოში ბაჩანას სამწერლო და პედაგოგიური მოღვაწეობის ორმოცი წლისთავის იუბილე გადაუხადეს. ამის შემდეგ მწერალმა მხოლოდ სამიოდე წელიწადი იცოცხლა.

1927 წლის 17 დეკემბერს ბაჩანა გარდაიცვალა. 20 დეკემბერს გაზეთ „კომუნისტი“ გამოქვეყნდა საქართველოს მწერალთა კავშირის პრეზიდიუმის სამგლოვიარო განცხადება:

„სრულიად საქართველოს მწერალთა კავშირის პრეზიდიუმი მწუხარებით აუწყებს სამოგადოებას, რომა ამა წლის დეკემბრის 17ს საღამოს 8 საათზე თბილისში გარდაიცვალა კავშირის წევრი დამსახურებული პოეტი და სახალხო მასწავლებელი ბაჩანა (ნიკო პაულეს ძე რაზიკაშვილი)“.

დაკრძალვის დღეს, 25 დეკემბერს, გაზეთ „კომუნისტი“ გამოქვეყნდა გარდაცვლილი მწერლისადმი მიძღვნილი გიციან ტაბიძის წერილი. ავტორი მკითხველებს გულთბილად მოუთხრობდა ბაჩანას პოეტური მემკვიდრეობის მნიშვნელობაზე ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. წერილში ხაზგასმული იყო მისი პოემიის ხალხური ხასიათი.

მწერალთა სასახლის წინ გამართულ სამგლოვიარო მიტინგზე ქართული მწერლების სახელით სიტყვა თქვა პაოლო იაშვილმა. ამის შემდეგ ხალხმრავალი პროცესია დიდუბის პანთეონისაკენ გაემართა. პანთეონში სიტყვა წარმოსთქვა გიორგი ქუჩიშვილმა. ნაშუადღევის ხუთ საათზე პოეტის ნეშტი მშობლიურმა მიწამ მიიბარა.

ბაჩანას ლირიკა

ბაჩანამ აღრევე გაიკაფა გზა მკითხველთა უარსო მასებისაკენ. იაკობ ვოვებაშვილმა „ბუნების კარში“ შეიტანა მისი ლექსები „პატარა მთიელის ნატვრა“ და „ტყეის სიმღერა“. მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს საშუალო სასწავლებლებისათვის გამოცემულ სახელმძღვანელო წიგნში დაიბეჭდა ბაჩანას ლექსები „მუხა“, „ფშაველი ქალის ტირილი“, „ტყეის სიმღერა“, „მოლოდინ-მოლოდინში“, „მგზავრის საღამო მთებში“ და სხვები¹.

პოეტის თანამედროვე მკვლევარი პროფესორი ალექსანდრე ხახანაშვილი ბაჩანაზე წერდა: „ხშირი სტუმარი არ არის იგი ჩვენს მწერლობაში, მაგრამ რაც დაუწერია, ყველა ხელისხელ საგოგმანუბელი ნაწარმოებიაო“².

ბაჩანა საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოვიდა მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებში. მისი შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია იგივე სოციალური და ეროვნული თემატიკა, რაც საერთოა იმდროინდელ მთელი მოწინავე ქართული მწერლობისათვის.

ბაჩანა, ისევე როგორც ვაჟა-ფშაველა, მასალას იღებს საკუთარი მშობლიური კუთხის ცხოვრებიდან, ახდენს მის შსატერულ გადამუშავებას და აპყავს იგი საერთო ეროვნული მნიშვნელობის სიმალლეზე. სწორედ ამის წყალობით იყო, რომ მან, როგორც მწერალმა, აღრევე დიდი სახელი და ყურადღება დაიმსახურა. ოთხმოცდაათიანი წლებისა და აგრეთვე მომდევნო პერიოდის ჩვენს სალიტერატურო კრიტიკაში იგი ჩვეულებრივად ვაჟას ვეერდით იხსენიება.

ცნობილმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ გრიგოლ ყიფშიძემ 1896 წელს გამოაქვეყნა ვრცელი და საინტერესო კრიტიკული წერილი სათაურით „სალიტერატურო მიმოხილვა“. წერილში მოყმული იყო მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობის დახასიათება ეპოქების მიხედვით. კონკრეტულ შემთხვევაში, საკითხის ისტორიისათვის, განსაკუთრებით საინტერესოა წერილის ერთი ნაწილი, რომელშიც ვაჟას და ბაჩანას პოეზიის საერთო ნიშნებზეა ლაპარაკი. გრიგოლ ყიფშიძე წერდა:

„ბაჩანამ – თავისის ძლიერის ლირიკით გაგვაცნო სული და გული, დარდი და მწუსარება ფშავ-ხევსურთა, ხან საკუთრად მათი.

¹ სიკვებიერების თეორია, სალიტერატურო ნიმუშების დამატებითურთ, სახელმძღვანელო წიგნი სათავადაზნაურო სკოლებისა, სასულიერო და საოსტაგო სასწავლებლებისა და სემინარიებისა და საეპარქიო-საქალებო სკოლებისათვის, შედგენილი არქიმანდრიტის კირიონისა და ვრ. ყიფშიძის მიერ“. 1898, გვ. 614-617.

² ალ. ხახანაშვილი, ქართული სიკვებიერების ისტორია, XIX საუკუნე, 1913, გვ. 224.

ხან სამოგადოდ მდაბიოთა, მაგრამ ისე კი, რომ მათი გრძნობა გააგარა თავის საკუთარს გულში, იქ დააწმინდავა, დაბროლა, ევროპულს, საკაცობრიო გრძნობა-აზრის ბრძმედში გააგარა და ისე მოგვიძღვნა. ხოლო მეორემ – ვაჟა-ფშაველამ – თვისის ძლიერის ეპიკით გაგვითვალისწინა თუშ-ფშავე-ხევისურნი და იმასაც სამხატვრობო ხერხად ისევ ის გზა აქვს, რაც ბაჩანას. მის შემოქმედების საიდუმლოც ისევ ისეთია, რაც ბაჩანასი. ორსავე ძმის შემოქმედება, უნარი წერისა იმაზეა დამყარებული, რომ ერთიცა და მეორეც სასურველს, საყოველთაო საკაცობრიო, კაცთ-მოყვარულს აზრებს თვით მდაბიოთა გულშიაც ეძებენ, ან მათს გულ-ღვიძლში ავლებენ და, როცა ეს აზრები განსხვავებულს ფერს მიიღებენ ამ ოპერაციის გამო, მხოლოდ მაშინ მოგვიძღვნიან ხოლმე უკვე თავისის გრძნობით დაწმენდილს, დაბროლებულს.¹

მოგანილი ამონაწერი საინტერესოა როგორც პირველი ცდა ბაჩანას მხატვრული შემოქმედების იდეურ-თემატიკური სფეროს განსაზღვრისა. გრიგოლ ყიფშიძემ გარკვევით მიუთითა, რომ მისი პოეზიისათვის დამახასიათებელია სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის მოტივები.

ბაჩანას პოეზიისათვის დამახასიათებელია ეროვნულ-პატრიოტული მოტივი. ეს ბუნებრივიცაა იმდენად, რამდენადაც მას სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულა მოუხდა იმ დროს, როცა უკლებლივ ყველა მოწინავე ქართველი მწერალი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროშის ქვეშ იყო გაერთიანებული; როდესაც მამულიშვილური იდეის ქადაგება მწერლისათვის ყველაზე კეთილშობილურ საქმედ ითვლებოდა.

1882 წლითაა დათარიღებული ბაჩანას პირველი ლექსი „სიმღერა“, რომელშიც გადმოცემულია ახალგაზრდა პოეტის გულითადი ნატვრა მრავალჭირნახული საქართველოს განთავისუფლებისა:

„ეუალერსები, შეხარო,
დილას ამოსელას მზისასა;
ნება, ვერ შევესწრობია
დამარცხებასა მგრისასა?“

გაპლვიძებოდეს ქართველსა,
ვადას ჰფერადეს ხმლისასა,
ნათული გადაადიოდეს
ლაყვარდს ივერის ცისასა.“

ეროვნული თავისუფლების მოტივზეა დაწერილი ბაჩანას „ფშაველი ქალის გირილი“, „ტყვე ბულბული“, „ჩვენის წარსულის გამო“, „დაბარებული“, „ტყვის სიმღერა“, „ელეგია“, „მთამა პოქეა“, „გზა-ბნელი“, „სიმზრად“ და სხვ. ამ ლექსებიდან ნათლად იგრძნობა, რომ მგოსნის მუღმივი მრუნვის საგანია მშობლიური ქვეყნის აწმყო

¹ ეურნალი „მოამბე“, 1896, № 1.

და მომავალი. დამახასიათებელია პოეტის სიტყვები ლექსიდან „გმობნელი“:

„აწმყოზე დაფიქრებული
აყვები გულის ძგერასა,

ხანა ესასობ, ხან ეტირი
ჩენი სამშობლოს წერასა.“

ასეთივე მაღალი პატრიოტული განწყობილებანი ავტორისა გამოსატულია ლექსში „ელევია“. პოეტი დღედაღამ ოცნებით თავს ევლება სანუკეარ სამშობლოს, რომელსაც იგი „ხოხბის საბუღარს“ უწოდებს:

„ღე არ მასვენებს საგონი
ღამ-ღამე საოცარია,

ვაჟმე, თუ გურა-მგლებს დაჰრჩეს
ხოხობის საბუღარია.“

XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში დაიწერა ბაჩანას ლექსი „ტყეის სიმღერა“, რომელიც ჩქარა პოპულარული გახდა. ეს ლექსი იაკობ გოგებაშვილმა თავის „ბუნების კარში“ შეიტანა და ამით მას გზა გაუხსნა მკითხველთა ფართო მასებისაკენ. ლექსში გამოსახულია მძიმე ადამიანური განცდები ტყვედქმნილი ახალგაზრდა მთიელისა. მგზნებარე პატრიოტი ქართველი ფრინველებს შესთხოვს, რათა მშობლიური ქვეყნის ამბები არ მოაკლონ:

მითხარით: ჩემს სამშობლოში
წყარონი კიდეუ კლიანო?
მზეი, მთვარე და ვარსკვლავანი

ცაზედ კიდეუა კკრთიანო?
თაზედაჰმე შემოგველები,
ჩემო ქვეყანაჲ მთიანო!

ამ ლექსს მაღალ შეფასებას აძლევდნენ პოეტის თანამედროვე კრიტიკოსები. საერთოდ ბაჩანას პატრიოტულ ლექსებში გამოხატულებას პოულობს ქართველი ერის ისტორიული წარსული. ისევე როგორც ილიას, აკაკისა და ვაჟას შემოქმედებაში, ბაჩანას პოეზიაში ერთმანეთთან გადაჯაჭვულია ქართველთა გმირული შემართება წარსულში, მათი ბრძოლა არსებული სინამდვილის წინააღმდეგ და მომავლის რწმენა. ჩენი ისტორიული ქველობისა და სახელოვანი გმირების გახსენებით მგოსანი პატრიოტიზმის გრძნობას აღვივებს თანამედროვეთა შორის.

ლექსში „დაბარებული“ პოეტი დიდებით იხსენიებს სახენათელიან წინაპრებს და იმავე დროს სასტიკად აკრიტიკებს თავისი ეპოქის გადაგვარებულ, დაჩივებულ ქართველობას. ლექსის მეორე ნაწილში ავტორი აღადგენს თამარ მეფისა და შოთა რუსთაველის უკვდავ სახელებს და ამით მკითხველში ბუნებრივად აღძრავს მამუღიშვილობის კეთილშობილურ გრძნობას. იგი იერუსალიმისაკენ გაფრენილ ბულბულს აბარებს:

„უთხარი ჩვენსა მოთასა,
იქა კმარსია, მგონია,
ჩვენ მიერ დავიწყებულსა,
უცხოეთს განუსვენია.“

მანამდე მიწა იქნება,
ან ივერიის ძენია,
ისიც იქნება ცოცხალი,
ნურამდე მოუწყენია.“

ეროვნული თავისუფლების მოტივზე დაწერილ თხზულებათა შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ბაჩანას ორი ლექსი – „ვინა პოქვა საქართველოზე“ და „მუხა“. ამ ლექსების არსებითი დამახასიათებელი ნიშანია გმირული სული და სანაქებო ოპტიმიზმი.

ლექსი „ვინა პოქვა საქართველოზე“ მომავლისადმი დიადი რწმენის გამოხატველი სგრიქონებით იწყება. პოეტი ერთგვარი გაკვირვებით კითხულობს, ვინ არისო, ვისაც საქართველოზე უფიქრია „ეგ არის ლომი კედებაო, ჩაუხდა ბედის ვარსკვლავი, მალე მგეუ გაუქრებაო?“

ასეთი კითხვის შემდეგ პოეტი თანამედროვეთა მეხსიერებაში აღადგენს ისტორიულ წარსულს. იგი იხსენებს ქართველი ხალხის გმირობასა და ვაჟკაცობას მრავალრიცხოვან თავდაცვითს ბრძოლაში და დაასკენის, რომ ასეთი ერის დაღუპვა შეუძლებელია. დაბოლოს, ლექსი მთავრდება ღრმამნიშვნელობის მქონე მოწოდებით ქართველი ხალხის ერთიანობის შემდგომი განმტკიცებისათვის, მგრის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისათვის:

„წაიღეთ მგერმედ რისხვითა:
ბუერი გვიმართლეს ვალები,

დაუ, სულ გაეწყდეთ, რა ეყევათ,
დაუ, დამიწდეს მკლავები.“

ბაჩანას ლექსი „მუხა“ ერთ-ერთი ბრწყინვალე პოეტური ქმნილებაა საზოგადოდ ახალ ქართულ ლიტერატურაში. ამ ლექსით მოხიბლული იყო დიდებული ილია. ვაჟა-ფშაველამ „მუხა“ მეპირად იცოდა, და საზოგადოებაში როდესაც მას ლექსის თქმას თხოვდნენ, ჯერ ბაჩანას ამ ლექსს იტყოდა, ხოლო შემდეგ თავის „არწივს“.

მგოსანს ამ ლექსში საქართველო წარმოდგენილი აყავს როგორც ფესვმაგარი მუხა, რომელსაც თვით უძლიერესი ქარიშხალიც წარბს ვერ შეუხრის. ეს ლექსი ბუნებრივად გვაგონებს ქართულ ხალხურ საგმირო სიმღერას „მუმლი მუხასა“. ამ ლექსში, ერთხელ კიდევ და მთელი სისრულით გამოხატულებას პოულობს ავტორის სანაქებო ოპტიმიზმი, მისი ურყევი რწმენა ქართველი ხალხის მომავალზე. ჭეშმარიტად შთამაგონებელია პოეტის მგრძნობიარე მიმართვა მრავალჭირნახული მუხა-საქართველოსადმი:

„მე მიყვარს შენი სიბერე,
მუღმივი დარღუჯილობა,
დახვესებული გოგები,
სიმტკიცე, ფოთოლთ შლილობა...“

ამაყად ელი ავდარსა,
ქარს არ უყადრებ თავსაო,
ელვა და ჭეჭა-ქუხილი
ვერ შეეხირიან წარბსაო.“

ასეთია პოეტის მიერ დახატული მუხა.

ბაჩანას პატრიოტული ლექსებიდან ჩვეულებრივად ხალხთა თავისუფლებისა და თანასწორობისაკენ მოწოდების ძახილი ისმის. ამიტომაც მისი ეროვნული თავისუფლების მოტივზე დაწერილი ლექსები კელავ ცხოველმყოფელობასა და მიმზიდველობას ინარჩუნებენ.

ბაჩანას შემოქმედებაში პატრიოტიზმის მოტივთან უშუალოდ დაკავშირებულია გმირობის იდეალი. გრადიციულად ქართველი ხალხის შეგნებაში გმირის საპატიო სახელი თავდაცვით ომებში მოიპოვებოდა. ვაეკაცს თავისი გმირული შემართება მათხარ მტრებთან ბრძოლაში უნდა გამოეჩინა. ამის საუკეთესო დადასტურებას წარმოადგენს ქართული ხალხური საგმირო პოეზია, რომელთანაც განსაკუთრებით ახლოს დგას ვაეა-ფშაველასა და ბაჩანას პოეტური შემოქმედება.

ბაჩანას საგმირო ლექსებში მრავალგზის გვხვდება ხალხური პოეზიისათვის დამახასიათებელი არა მარტო ცალკეული სახეები, სიტყვები და გამოთქმები, არამედ მთლიანი ფრაზებიც კი. ასეთია, მაგალითად, „ჩემი სალაშქრო სიმღერები“, რომელშიც სამი ლექსია წარმოდგენილი:

„მაშინ კარგია ვაეკაცი,
რა დილა ბინდმედ ჰღვებოდეს,
ისხამდეს ვრილსა რქანასა,

საომრად ემზადებოდეს,
ცხენი კი ჰსრაედეს ლაგამსა,
ჰკუიოდეს, გოგმე ჰღვებოდეს!“

ან კიდევ მესამე სიმღერა:

„მაშინც კარგია ვაეკაცი
როცა შამაცის პირითა,

ნაომარ-ნასახელარი
შინ მოდიოდეს ლხინითა.“

ლექსში „მომრის სიმღერა“ გადმოცემულია ახალგაზრდა ქართველი პატრიოტის ადამიანური განწყობილებანი იმ მომენტში, როდესაც იგი მშობლიური ქვეყნის ინტერესების დასაცავად ბრძოლის კელზეა გასული. ამ განწყობილებიდან ბუნებრივად შეიქნობა მისი, როგორც ადამიანის, შინაგანი მოწოდება ამაღლებული საგმირო აქტებისაკენ. იგი დედას უთელის:

„თუ მოვიდიდეს მოამბე:
„ველარ მოვივა შინაო,
სანამდის იყო ცოცხალი,

ვერაეინ შეაშინაო,
სიციცხლე ძეირად გაყიდა,
მერე კი დაიძინაო.“

ასეთია ბაჩანას პოეზიაში გამოხატული გმირობის იდეალი, რაც იაკვის მხრივ პატრიოტიზმის მოტივთან არის უშუალოდ დაკავშირებული.

ბაჩანას პოეტური შემოქმედებისათვის ძირითადი და დამახასიათებელია სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ ბრძოლის მოტივი. რაფიელ ერისთავის, აკაკისა და ვაჟა-ფშაველას მსგავსად, ბაჩანას ლექსებში გამოხატულებას პოეულობის მისდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არსებული უსამართლობა, ადამიანის მიერ ადამიანის ჩაგვრა და შევიწროება.

წმინდა სოციალური, კლასობრივი მოტივის თეასლაზრისით ბაჩანას ნაწერებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა „ლექსნი მსოფლიო მწუხარებაზე“, „ქართველი გლეხი და წარჩინებული“, „მუდარა“, „მთიელი მთილის სიმღერა“ და სხვები.

„ლექსნი მსოფლიო მწუხარებაზე“ ხუთი ნაწილისაგან შედგება და თითოეული მათგანი დამოუკიდებელი ლექსია, რომელშიც გამოხატულია ავგორის შეხედულებანი საზოგადოებრივი ცხოვრების რთულ საკითხებზე. თხზულების უკანასკნელ ნაწილში იგი საგანგებოდ ჩერდება მისდროინდელი ცხოვრებისათვის დამახასიათებელ სოციალურ უთანასწორობაზე. პოეტის თქმით საწუთრო სევდისა და მწუხარებისაა. ადამიანები თითქოს იმისათვის იბადებოდნენ, რომ ერთმა მეორე ჩაგროს:

„მაგრამ ერთი რომ ჰბაგონოს
და სხვაა იმის მონადა,
სასწორო მიწა-წყალიც რომ

გავეისდა სანაგრელადა,
და ჩრდილიც თავისუფლების
საძებრად, საბრძოლველადა.“

მომდევნო სტრიქონებში პოეტი უკვე გადაჭრით ლაპარაკობს საზოგადოების კლასებად დაყოფაზე და მათ შორის არსებულ წინააღმდეგობაზე. იგი სრულიად აშკარად აყენებს ეპოქისათვის დამახასიათებელ საჭირობორტო კითხვას:

„რად არის კაცობრიობა
ორ დასად გაყოფილია,
ერთი მსუქანი, მაძლარი,

სიცოცხლით კმაყოფილია.
მეორე: ლუბი, მშიერი,
ჯაფით წელმოწყვეტილია.“

თხზულება მთაერდება იმით, რომ მწერალი სამარცხვინო ბოძზე აკრავს ადამიანთა შორის არსებულ ასეთ ურთიერთობას. იგი თავის თანამედროვეობაზე პირდაპირ და არა ორამროვნად ამბობს: „მეპრცხვეს ასეთი ღროება და სტუმარ-მასპინძელია“.

მდიდრისა და ღარიბის დაპირისპირების მძაფრი სურათია დახატული ბაჩანას ლექსში „ქართველი გლეხი და წარჩინებული“. ნაწარმოები მკითხველს ბუნებრივად მოაგონებს რაფიელ ერისთავისა და ვაჟა-ფშაველას ლექსებს, რომლებშიც ქართველი გლეხობის მძიმე ყოფის დამაჯერებელი სურათებია გამოხატული.

ბაჩანას ლექსში გამოყვანილი გლეხი, ისევე როგორც რაფიელ ერისთავისა და ვაჟა-ფშაველას ლექსებში წარმოდგენილი გლეხები, მთელს ცხოვრებას არაადამიანურ შრომაში ატარებს, მაგრამ მაინც მშვიერ-გიტყელი და ბეჩავია. იგი თავის გაჩენის დღეს წყველის:

„გლეხმა პოქვა: „წყული იყოს
დღე ჩემის გაჩენისაო...“

ვერც-არა ღმრთისა გავიგე
ვერც-არა სიცოცხლისაო“.

ამგვარი წინასწარი აღსარების შემდეგ გლეხი დაწვრილებით ყვება თავისი ცხოვრების სასვადასხვა მხარეებზე, რაც მკითხველის შთაბეჭდილებას კიდევ უფრო აღრმავებს. მწერლის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ იგი მშრომელთა აუტანელი მდგომარეობის მიზეზებს უშუალოდ საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების პირობებში ხედავს. ესაა მთავარი. ბაჩანას ლექსებიდან მკითხველს ბუნებრივად გამოაქვს დასკვნა, რომ გლეხის მძიმე ყოფის მიზეზი ღვთის რისხვა კი არაა, არამედ ის სახელმწიფოებრივი სისტემა, რომელშიც იგი ცხოვრობს. იგივე გლეხი გვეუბნება:

„მასტას ხელმწიფე არ მაკლებს
და მებაგონე ღალასა,

ღედელი საწესოს... და თემი
ათას ვეარს ხათაბალასა.“

ბაჩანას პოეზიაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს სიყვარულის მოტივი. ამ მოტივზე მას საკმარისად ბევრი ლექსი უწერია და აქ ერთხელ კიდევ ვლინდება პოეტის მწიგნობრივი პიროვნება.

ლექსში „სიმღერა“ მგოსანი გრფობის საგანს ასე მიმართავს:

„ქალო, ლაღი ხარ, თამამი,
სანდომი კაის კილოსა,
მუღამაც ემავრე ჰყვავი,
ქსვამ სიჭაბუკის ღვინოსა.
სამუნო ჳირ-სატკივარი

ღმერთმა მე მომარვინოსა,
შენს წილად მე დამაბეროს,
შენ – მავრე გარონინოსა.
საყვარლის საფლავს არც ვეძებ,
ღმერთმა ნურც მაპოვნინოსა.“

ბაჩანას საგრფილო ლირიკის ძირითადი გენდენციები თავმოყრილია ლექსების ციკლში, რომლის სათაურია „სიყვარულის სამეფოში“. ამ ციკლის ერთ-ერთ ლექსში ლაპარაკია სიყვარულზე, რომელიც საფუძვლად უნდა დაედოს ქალ-ვაჟის შეუღლებას, ოჯახის შექმნას. დანიშნული ქალი საქმროს ბევრს ფულსა და სიმღიდრეს პირდება, მაგრამ ვაჟი ყველაფერზე უარს ეუბნება, ყველაფერს უკან უბრუნებს და მისგან მხოლოდ სიყვარულს მოითხოვს.

ბაჩანა სიყვარულში ორ მხარეს განასხვავებს: ერთია სულიერი სინამბე და სიფაქიბე, ხოლო მეორე – ხორციელი ვნებათა დეღვა. იგი სრულიად გარკვევით პირველს აღიარებს და მის უპირატესობას

ქადაგებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინგერესოა ლექსი იგივე ზემოთ დასახელებული ციკლიდან:

„მიშველი ქალი ხელში მჭერია,
მე მის სიშიშველ არ მინახნია.
მე მარტო სახე დამინახნია.
მასზე ლექსები დამიწერია:
და გრფობა ჩემი ცად აღზიდულა,
დაბლა ერთხელაც არ დაყმულა.“

ამ ლექსის დედაბერი ბაჩანასათავის, როგორც ადამიანისა და პოეტისათვის, ძირითად ტენდენციად მოჩანს, რომ ეს ნამდვილად ასეა, ამაში კიდევ უფრო დავრწმუნდებით ქვემოთ, როდესაც პოემა „წაწლობას“ განვიხილავთ.

ბაჩანას მხატვრულ შემოქმედებაში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს ბუნება. მის ლექსებსა და პოემებში ბუნების მარტო ლამაზი სურათები როდია გამოსახული, პოეტი მას ერთგვარი ფილოსოფიური თვალსაზრისითაც უღვება. ბაჩანას ნაწერებში ბუნების სურათები განყენებულად კი არ წარმოგვიდგებიან, არამედ თხზულების ძირითად თემასთან, ავგორის ადამიანურ განცდებთან არიან დაკავშირებულნი.

ბაჩანას ლექსი „აღსარება არაგვთან“ მკითხველს ძალდაუგანებლად მოაგონებს ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოემის ერთ ნაწილს და ეაქა-ფშაველას ცნობილ ლექსს „არაგვს“.

არაგვთან საუბარი მასაც, ისევე როგორც ნ. ბარათაშვილსა და ეაქა-ფშაველას, მშობლიური ქვეყნისათვის თავდადებისა და თავგანწირვის გრძნობას უმახვილებს. პოეტი ამბობს, რომ მდინარე არაგვი მისთვის იგივეა, რაც ღედ-მამა, და-ძმანი და მშობლიური მიწა-წყალი, რომელსაც იგი (თვითონ პოეტი) როგორც ცოცხალი, ისე მკვდარი ეკუთვნის. ბაჩანა თავის მიმართებაში არაგვისადმი ამბობს:

„მიეღიარ, მაგრამ სად წავალ
ჩემის სამშობლოს იქითა,

მიეღიარ, მაგრამ ისევეც
შენთან ვიქნები ფიქრითა.“

ბუნების წარმგაცი სურათები არაერთგმის გვხვდება ბაჩანას ლექსებსა და პოემებში. ეპიკური ხასიათის თხზულებებში მოცემული ბუნების სურათებიდან შესაძლებელია ორი მომენტი განვასხვავოთ: ერთი, როდესაც პეიზაჟი წარმოდგენილია როგორც ფონი, რომელმედაც მოქმედ პირთა მდგომარეობა და საქმეები იშლება, მეორე – ავგორისეული გადახვევები, რომლებშიც თავს იჩენს მისი ფილოსოფიური შესედულებანი ბუნების საგნებსა და მოვლენებზე.

დამახასიათებლად შეიძლება ჩაითვალოს ბაჩანას სტრიქონები ნაწარმოებიდან „ლექსში მსოფლიო მწუხარებაზე“. პოეტი ამბობს:

„ეჰ, ვის არ უყვარს ნეგარა
ბუნება ღვთაებიანი,

მშენება გამაფხუსლისა,
მთა-ბარი მწვანელიანი.“

ბაჩანამ 1910 წლის დამდეგს გამოაქვეყნა ლექსი „მთამა პოქვა“. ლექსის დასაწყის სტრიქონებშივე მოჩანს ავტორისათვის დამახასიათებელი მგზნებარე პატრიოტიზმი:

„ღვევარ და თვალი მიხუჭავ,
თოვლ-ფიფქი, თავზე მეღები,

ვეტრფი ჩემს ერს და სამშობლოს,
ოცნებით თიანზე ვეულები.“

მომდევნო სტრიქონებში გამოხატულებას პოულობს სამშობლო ქვეყნის მძიმე მდგომარეობით გამოწვეული პოეტის გულისტკივილი, უკიდურესობამდე მისული სევდა და კმაყოფილება. დაბოლოს, ლექსი მთავრდება სიგყევით: „მიწყდება ბეწვი მოთმენის, წამ-ერთი ჭირად მიხდება, ყოფადი ნაადრევი ჰჯობს, ქმნადი, რაც მალე იქნება, თუ მოკლე ხანში, თორემა მერე გვიანლა იქნება“.

ბაჩანას ლირიკის უმთავრესი ნიმუშები, რომელსაც ჩვენ აქამდე გავეყანით, უდაოდ მიგვანიშნებენ მათ სიახლოვეზე ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებასთან. სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის, მგზნებარე პატრიოტიზმის, საზოგადოდ პუმანიზმის მოტივი ამ ორი მწერლისათვის ერთნაირად დამახასიათებელია; ისინი, ორივე ერთად, უშუალო კავშირში არიან მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის მოწინავე ქართულ მწერლობასთან.

ბაჩანას პოემები

ბაჩანას კალამს ეკუთვნის რამდენიმე პოემა. მისი ეს თხზულებები, ისევე, როგორც ვაჟას პოემები, საქართველოს მთიანეთის ცხოვრების ფონზე იშლებიან. ამდენად ბაჩანას პოემები ერთგვარად აესებენ და აფართოებენ ჩვენს წარმოდგენას ალ. ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას თხზულებებში დახატულ ქართველ მთიელთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. მწერალს ეთნოგრაფიული მოვლენები ფართო ეროვნული მნიშვნელობით აქვს გაშუქებული. ასეთია მისი პოემები „თალლაურა“, „ნანაის სიმღერა“, „საფრთხე“ და „წაწლობა“.

ბაჩანას პოემების ძირითადი ნიშანი ის არის, რომ მათში დაგმობილია ძველი თემური ცხოვრებიდან მომდინარე სისხლისმღვრელი შეტაკებანი რელიგიურად განსხვავებულ მთიელ გომთა შორის. მწერალი გვევლინება როგორც მრჩეველი, დამრიგებელი, რომელიც

ხალხს ასეთი თავდასხმებისა და სისხლისღვრის წინააღმდეგ მოუწოდებს.

პოემა „თალლაურას“ თემად აღებულია ცხოვრება ერთი მოთარეშე ფშაველისა. თალლაურა სახელგანთქმული ვაჟკაცია, რომელსაც არა მარტო ფშავესურეთში, არამედ დაღესტანშიც იცნობენ. მას ბევრი ლეკი დაუმიწვია და მათი საქონელი ფშავეში გაღმორუკიანეს.

პოემის შესავალ ნაწილშივე იგრძნობა მწერლის უარყოფითი დამოკიდებულება თალლაურას საქმიანობისადმი. მწერალი გვაგრძნობინებს, რომ ფშაველი ვაჟკაცის ოჯახი, რომელიც ნადავლით გამდიდრებულა და ამის წყალობით გარეგნულად ერთგვარად უბრუნეელი მოჩანს, შინაგანად (არსებითად) ძალზე მოუსვენარი და მშფოთიარეა. ამ შფოთისა და მოუსვენრობის ამკარა მაჩვენებელია თალლაურას დედისა და ცოლის საუბრის სცენა პოემის ერთ ნაწილში. ამისვე მაუწყებელია თალლაურას დედის შინნარევი ლოცვა მოთარეშე შვილის შინ მშვიდობით დაბრუნებაზე. გულის სიღრმიდან მოდის მისი სიტყვები:

„მეორ-მესამე ღლე მიღის
სიწმირები მერყენებაო;
ვაჰმე! თუ შენ რამე გვენოს

მინდორთ გაზრდილო, ეელთაო.
ღმერთო! მშვიდობით მომგვარე
ის ჩემი ღელისერთაო.“

ერთ ღლეს, როდესაც თალლაურა შინ არაა, მის ოჯახს თავს დაესხმის ლეკების ჯგუფი, რომელსაც მეგზურობას თვითონ თალლაურას ბიძაშვილი მოლაღატე ხუშარა უწევს. თავდამსხმელები თალლაურას ოჯახს დაარბევენ და მის ცოლს ყამარსაც გაიტაცებენ. თავდამსხმელებს იმავე სოფლიდან სხვა რამდენიმე ტყვეუ მიჰყავთ.

ამ დროს მოქმედებაში გამოჩნდება თვითონ თალლაურა. მას თავისი ფეხმარდი ცხენი სამშობლოსაკენ მოაქროლებს:

„ვეღარ გაიძლო, სურვილმა
გამოიგაცა მთისამა,

ჩქარ-ჩქარა ნახვის წყურვილმა
იმ თავის მიწა-წყლისამა.“

შინ დაბრუნებული თალლაურა ლეკების თავდასხმის ამბავს ჯერ გზაში და შემდეგ საკუთარი ღელისაგან დაწვრილებით იგებს.

თალლაურა მოთარეშე ლეკებს გამოუღგება და ჩქარა მათ კვალსაც მიაგნებს. მტრებთან შეტაკების მოლოდინში ფშაველი გმირი ბრძოლის გეგმებსაც აწყობს. პირველი ცნება, რომელიც თალლაურას ძეგლსა და რბილში აქვს გამჯდარი, ესაა „მიპარვით დახოცვის ნებას, არ მომცემს ჩემი გულია“. ამას მოსდევს მისივე სიტყვები: „სწორებში გამორჩევასა ისევ სიკედილი ჰქობია“ და მკითხველისათვის უკვე გასაგები ხდება, რომ ფშაველი გმირი

უთანასწორო ბრძოლაში პირდაპირ ჩაბმას გადაწყვეტს. ამ გადაწყვეტილებას აჩქარებს ის სიგუაცია, რომელშიც მწერალი თავის გმირს აყენებს.

მტრის დიდი ჯგუფის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიმავალ თალაურას თვით უნაზესი გაზაფხულის იაც კი თავისი თხოვნა-მოწოდებით ბიძგს აძლევს საგმირო საქმეებისაკენ. პოემაში ვკითხულობთ, რომ თალაურას —

„გაღმათ იამ უძახა:
„მხედარო, გელე, გელეო!“

ტყვეები გელოდებიან,
წადი უმეღე მალეო!“

მართლაც, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ მკითხველის თვალწინ იშლება ის სურათი, როდესაც მოთარეშეთა მრავალრიცხოვან ჯგუფს ფშაველი გმირი მარტოლმარტო თავს ესხმის და აწიოკებს:

გაუარ, გამოუარა,
დაურბინ, მოურბინაო,

ხმლები არ ასმარებინა,
თოფები დაუვრილაო.

თალაურამ რამდენიმე მოთარეშე ლეკი მოკლა. მოლაღაცე ქართველ ხუმარასაც თავი წააყალბა. დანარჩენები „მოგი კლდეს ეფარებოდა, მოგი მთასა და გორასა; სხვა უგზო-უკელოდ დამფრთხალა, მიურბის ვეფხვის რჩოლასა“;

გამარჯვებულმა თალაურამ ლეკთაგან გატაცებული ფშაველი ტყვეები გაათავისუფლა და სამშობლოსაკენ წინდაწინ გაისტუმრა, ხოლო თვითონ, ცოლთან ერთად, შინისაკენ გზას ნელ-ნელა გაუღვა.

სწორედ ამ დროს თალაურას მიპარვით კლავს ერთი მოხუცი დაღესტნელი, რომელიც რამდენიმე წუთის წინათ იმავე თალაურამ მოხუცებულობით შეიბრაღა და ცოცხალი დატოვა. პოემის ამ ნაწილიდან განსაკუთრებით საინტერესოა თალაურას ცოლის ყამარის სახე. იგი მოქმედებაში თავიდანვე მოჩანს. პოემის მეორე თავის დასაწყის სტრიქონებში მწერალი ამ ქალის პორტრეტს გვთავაზობს:

გრძელი თმანი ბროლის ყელსა
დაპხეოდენ ნისლებურა;

მელნის ტბანი უნათებდენ,
პირი უშუქს მთეარებურა.

ყამარის პიროვნება მთელი სისრულით შეიცნობა თალაურას სიკვდილის მომენტში. ამ დროს იგი წარმოგვიდგება როგორც ქრისათვის თაედადებული მეუღლე, რომელსაც, ქალურ სათნოებასთან ერთად, არც გმირული შემართება აკლია.

მოხუცმა დაღესტნელმა თალაურას მარჯვენის წაღებაც მოინდომა. იგი, როცა დარწმუნდა, რომ სასიკვდილოდ განწირულს არავითარი წინააღმდეგობის გაწევა აღარ შეეძლო, თალაურასთან

მარჯვენის მოსაკეითად მიიჭრა. იმავე წამებში ყამარი ქეას დაწვდა, გულხადარას შეუგია, „თაემი ჰკრა, დაბლა დაამხო, გვინი ურთია მიწასა“. ამის შემდეგ ყამარი სასიკვდილოდ დაჭრილ ქმართან მივარდა „წიოკით, თმების წეწვითა“... იმ დროს, როდესაც თალლაურა მის თვალწინ გარდაიცვალა, ცოლმა თავისი თავიც ზედ დააკლა.

ასე მთავრდება ერთი მოთარეშე ახალგაზრდა ფშაველის ჯერ კიდევ გაუფურჩქნელი ცხოვრების ისტორია. წინასწარმეტყველური აღმოჩნდა მისივე სიკვლევი მეხუთე ლექს-სიმღერიდან, რომელსაც რამდენიმე საათის წინათ თალლაურა გზაში ღიღინით ამბობდა: „მიყვარს ვაჟკაცის სიკვდილი, ჯერ რომ არ იყო დროული“.

პოემაში დაგმობილია საქმეები, რომლითაც თალლაურას ცხოვრება ხასიათდება. თალლაურას საქმიანობა იშვიათი მოვლენა არაა. ეს ის საქმიანობაა, რომელსაც ბევრი ფშაველი და ხევსური მისდევდა და რომელსაც შეიძლება პირობითად „აფშინობა“ ეწოდოს. ბაჩანა, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე მწერალი, სწორედ ამ „აფშინობის“ კრიტიკას გვაწოდის ისევე, როგორც ვაჟა-ფშაველა თავის ცნობილ პოემაში „გოგოთურ და აფშინა“.

ჩვენი ავტორი ჯერ კიდევ მანამ, სანამ თალლაურის ციხე-სახლზე მარბეველთა თავდასხმას აგვიწერდეს, ფშაველი გმირის მისამართით ამბობს:

„ნუ ვინდა იმათ გყვეები,
დედათ ნუ ამგლოვიარებ.
თოფი ლეკებმაც იციან,

საპირისწამლე რქისაო;
გადმოსულა ჰიუხეუბშია,
ხმარება ხანჯრებისაო.“

როდესაც ვაკვირდებით თალლაურას ვაჟკაცურ პიროვნებას და იმ საქმიანობას, რომლის მსხვერპლი იგი ბოლოს ხდება, ჩვენში ამკარა სინანულს იწვევს, რომ ამ კაცს უფრო ჰუმანური და საზოგადოებისათვის უფრო სასარგებლო ასპარეზი ვერ უპოვია.

პოემაში, გარდა ძირითადი ამბისა, თავისებურად საინტერესოა თალლაურას სიმღერები, რომელიც წარმგაცეი პეიზაჟის ფონზე იმღება. იქ სულ შეიდი ლექსი-სიმღერაა და თითოეული მათგანი ფილოსოფიური ღირიკის ნიმუშია. მათში აღძრული საკითხები ადამიანის სიყოცხლის რაობისა, ბუნების განცდისა, სამშობლოს სიყვარულისა, მეგობრობისა და გმირობის თაობაზე საგრძნობლად აფართოებს ჩვენს წარმოდგენას პოემის ავტორზე, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანზე და პოეტური სიკვყის ნიჭიერ ოსტატზე.¹

პოემაში „ნანაის სიმღერა“ მხატვრულად გადმოცემულია ერთი ქართველი ქალიშვილის გატაცება მოთარეშე ლეკების მიერ; ქალის

¹ ბაჩანა, „თალლაურა“, თავი VI.

მძიმე მდგომარეობა ტყვეობაში, მისი კვლავ დაბრუნება სამშობლოში და ამ გატაცება-გამოტაცებასთან დაკავშირებული სისხლის-მღვრელი თავდასხმები. ეს ფაქტები მწერლის მიერ გაშუქებულია იმ თვალსაზრისით, რომ ამგვარი თავდასხმები უგუნურობაა, რომელსაც მხოლოდ უაზრო ხოცვა-ჟლეტა მოჰყვება ხოლმე.

მოთარეშე ლეკებმა თუშეთის სოფელ ელოდან გაიგაცეს ქალიშვილი ნანაი და იმავე დროს მოკლეს მისი ერთ-ერთი ძმა ლეო. მოთარაშეებს მღევრები გამოუდგნენ, მაგრამ ამაოდ, ისინი ხელცარიელნი დაბრუნდნენ. სახელოვანი ვაჟკაცის თორღვას ოჯახში უმძიმესი მდგომარეობაა შექმნილი: მშობლებს შინ მოკლული ვაჟის ცხედარი უსვენიათ, ხოლო ქალიშვილი ლეკებს ჰყავთ ტყვედ წაყვანილი.

დაბარალეულ ოჯახში შეკრებილი მემობლები ბობოქრობენ; მოითხოვენ, რომ დაირაზმონ და ილაშქრონ ლეკების წინააღმდეგ. „ერთხელ ამოეწყდეთ გვირჩვენავ სულ ყოფნას დუხჭირითაო“, – ამბობენ ისინი.

მწერალი თუშების პირით მკითხველს ერთხელ კიდევ მოაგონებს ლექთა გამანადგურებელ თავდასხმებს ქართულ მთიელეზბზე. პოემაში ვკითხულობთ, რომ თუშებმა

„თქვეს „ნახევარი ჩვენგანი
არ კედება თავის დღითაო,
იესება აკალდამები
მაგათ ნახოცი მკედრითაო.

აკალდამაის კარები
ქალის ნაჭაპნის თმითაო:
მტრისა სოფლები კიდევა,
აქით წასხმულის ტყვიითაო.“

თუშების მღელვარება და მტრებზე შურისძიების განზრახვა საფუძველს-მოკლებული სრულიადაც არაა, მაგრამ საკითხი მაინც მათი სურვილის მიხედვით არ წყდება. ამგვარი განზრახვის წინააღმდეგ პირველნი ნანაის ძმა ხახონი და საქმრო ივა გამოდიან.

ლეკების წინააღმდეგ საერთო ომის იდეას განსაკუთრებით მტკიცედ წინ აღუდგება თვით დაბარალეული ოჯახის მამა. მძიმე მდგომარეობაში მყოფი თორღვა ამ დროსაც წონასწორობას არ კარგავს და გულმემატკივარ თანამემამულეებს კვლავ წინდახედულად ურჩევს. ამ უბრალო, ჩვეულებრივი თუშის მაღალი ადამიანობა იმამაა, რომ იგი სასტიკი წინააღმდეგია თუშების საერთო ლაშქარი ლეკების წინააღმდეგ საომრად წავიდეს. თორღვა თავისსავე მოძმე თუშებს მიმართავს:

„ღმერთმა გიშველოსთ, რომ გული
გაწვისთ ჩვენს სატკივარზეო;

მაგრამ ვერ დაგყვით დასტურსა
ვერც მე თქვენს სარჩილზეო.“

ამ სტრიქონებში გამოთქმულ აზრს კიდევ უფრო განამტკიცებს და მნიშვნელოვანს ხდის თორღვას მომდევნო სიტყვები იმის თაობაზე, რომ მასაც, როგორც ჩვეულებრივ მთიელს, მოკლული შვილის

სისხლის სამაგიერო სისხლი სწყურია. მისი აზრით, ამგვარი სისხლის ძიება ძმას ხახონს ევალება. თორღვა ამბობს:

„ხახონმ კი უნდა ჰქმნას რამე,
თუ თავე უმძიმებაო,

თუ ვერას იქამს, მომიკვდეს...
ალარც ევ მეხილებაო.“

თორღვა თანახმაა, რომ მისმა მეორე ვაჟიშვილმა, მოკლული ძმის სისხლი იძიოს, მაგრამ იგი არავეითარ შემთხვევაში არ დათანხმდება, რომ იმავე მიზეზით ხალხთა შორის ომები ხდებოდეს. ეს არის მთავარი იდეა პოემისა, რომელიც ავტორმა ჩვეულებრივი უპრეტენზიო ქართველი გლეხის პიროვნებაში ასე მოხდენილად ხორცმესხმული წარმოგვიდგინა.

პოემის მომღვეწო ნაწილში (თავე IV) მოთხრობილია ნანაის მღვთმარობაზე გყვეობაში. მოულოდნელი არაა, რომ ქართველი ქალიშვილი, რომელიც უკვე დანიშნულია და ოჯახის შესაქმნელად ემზადება, გყვეობას მეტისმეტად მწვავედ განიცდის.

თუშმა ქალიშვილმა ერთ პერიოდში თმებიც დაიჭრა და თვალ-ცრემლიანი იარა, მერე კი დაჩუმდა. მოულოდნელი არაა, რომ გყვე ქალიშვილი დღენიადაც თვალში ცრემლმორეული თავეის სამშობლოსაკენ მომავალ გზებს გამოსცქეროდა.

ნანაის გყვეობა მხოლოდ რამდენიმე თვის შემდეგ დამთავრდა. ერთ დღეს ხახონმა და ივამ „დაქსელეს სადაღისგრონი გზანია, როგორც ჯიხეებმა ჰიუხი და არწივებმა ცანია“. ისინი მოხერხებულად შევიდნენ დაღესტნის სოფელ ბაგოში, სადაც გყვე ქალიშვილი პყაედათ მოთავსებული. მათ ელვის სისწრაფით გაყლიტეს ათი ლეკი, რომელიც გყვეს დარაჯობდა და განთავისუფლებული ნანაი შინ წამოიყვანეს. მწერალი გყეუბნება, რომ ძმამ და საქმრომ

„მიკაფ-მოკაფეს ლეკები,
აკუნეს ფარღაფარაო;
სოცხალი არეის გაუშეეს,

ცეცხლს მიუძღვარეს წყალია;
წამოიყვანეს ნანაი,
საფიხნოს დასეეს ქალია.“

მზატერული ოსტატობის თვალსაზრისით პოემაში განსაკუთრებით საინტერესოა გყვე თუში ქალის მიერ ფანდურზე დამღერების სცენა. ქალიშვილის სიმღერამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მისივე განთავისუფლების საქმეში. ამ სიმღერის გავლენით ცეცხლად ანთებულმა ორმა თუშმა შეძლო ათი ლეკი აეკაფა და ქალი გყვეობიდან გამოეხსნა.

უცხოელ მარბიელთა წინააღმდეგ ბრძოლის თემაზე დაწერილ თხზულებათა შორის საინტერესოა ბაჩანას პოემა „საფრთხე“. პოემას საფუძვლად უნდა დასდებოდა ხალხური გადმოცემა ერთი თუში ვაკეკაცის გმირობაზე. მართალია, ჩვენი ავტორი ამგვარ წყაროს არ ასახელებს, მაგრამ პოემის გმირის თავგადასაყალი ხალხურ

გმირებთან იმდენად გიპურია, რომ ნაწარმოების ფოლკლორული წარმოშობა საუესებით შესაძლებელია.

პოემის მიხედვით, თუმ ილალოს ამოუწყვეტია საქართველოში სათარემოდ გადმოსული ლექების ერთი ჯგუფი, რომელიც შეიდი კაცისაგან შედგებოდა. ამ შეტაკების დროს ილალოც მოუკლავთ. გმირულად დაღუპული ვაჟკაცის პატივსაცემად ხალხს იმ ადგილისათვის, სადაც ეს უთანასწორო ბრძოლა მოხდა, ილალოს ველი შეურქმევია. დღესაც, — ამბობს პოეტი, — გზად მიმავალი ქართველები იმ ადგილას აუცილებლად შეჩერდებიან, შეისვენებენ და ილალოს შესანდობარ სასმისს დაცლიან.

ბაჩანას პოემაში ეს მარტივი ამბავია მხატვრულად განზოგადებული და იმ მოწინავე საზოგადოებრივი თვალსაზრისით გაშუქებული, რომელმაც ზემოთ იყო ლაპარაკი. ნაწარმოებში ასახული მოვლენების სისრულით გათვალისწინებისათვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ პოემაში კონკრეტული ისტორიული ეპოქაც არის მითითებული. მოქმედება მეთურამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, ერეკლე მეორის ხანაში წარმოებს. ისტორიულად ცნობილია, რომ სწორედ იმ დროს საქართველოში ხშირად გადმოდიოდნენ ლექთა მოთარეშე გუნდები, რომლებიც იგაცებდნენ ადამიანებს საქონელსა და სიმდიდრეს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული ინტერესის შემცველია აკაკი წერეთლის „ორი ქართველი“, ვაჟა-ფშაველას „ივანე კოტორაშვილის ამბავი“ და ბაჩანას „საფრთხე“, რომელმაც ახლა ვლაპარაკობთ.

ბაჩანას პოემაში გადმოცემულია ქართველი ვაჟკაცის ილალოს შეხვედრა და ბრძოლა ლექების ერთ-ერთ ასეთ მოთარეშე ჯგუფთან. თხზულების შესავალ ნაწილში მშვიდობიანი მგზავრების (ცოლისა და ქმრის) საუბარი მოსალოდნელი საფრთხის თაობაზე სიგუაციის სირთულეს მკითხველს გარკვევით აგრძნობინებს. ცოლ-ქმრის საუბრიდან გასაგები ხდება, რომ ყოველ წუთს მოსალოდნელია ეს მგზავრები მოთარეშე ლექებს წააწყდნენ. მართლაც, რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ უკვე ჩანს, რომ ისინი თავს წაადგნენ ერთი ხის ქვეშ დაბანაკებულ ლექთა ჯგუფს. თუმი ვაჟკაცი არ დაიბნა. იგი წამსვე მოხერხებულ ადგილას გამაგრდა; ცოლსაც გაგენილი თოფი გადასცა და თანაც „დასამშვიდებელს ეტყოდა, იმედით დაათირებდა“.

ლექებმა თავიანთი რიცხობრივი უპირატესობით გათამამებულიებმა, ილალოს წინადადება მისცეს:

„ნულარ ვაყონებ, საჩქაროთ
აბჯარი გადმოვიყარე,

შუა ჩავეიდე, წაეიდე,
ქალიც თან წამოიყვანე.“

ქართველმა ვაჟკაცმა მოთარეშეებს მრისხანედ უპასუხა:
„მარგო ეგ... გარდა მაგისა სხვა კი აღარა გნებავსთა?“ ლექები

ჩქარა დარწმუნდნენ, რომ ქართველ ეაქკაცთან ხუმრობა არ შეიძლებოდა. მაინც, გუნდის მეთაურმა კელავ დასჭყვიელა, რომ დანებებულიყო. მეთაურის მუქარას მისმა მხლებლებმაც ერთხმად დასცეს ყიჟინა, „მაგრამ ქართველის ფრანგულმაც მაშინვე ამოსიტვინა“ და გარეგნულად გულადი მოთარეშეები ადგილმევე შეაყენა.

გასაგებია, რომ მკითხველის დარწმუნება ერთი კაცის გაუტეხელობაში შეიდი მოწინააღმდეგის წინაშე იოლი საქმე არაა. მწერალი ამას მხოლოდ იმით ახერხებს, რომ მოქმედებაში გეაჩვენებს საკუთარი ადამიანური ღირსების დამცველ ილალოს ამკარა თავგანწირვას. უშუალოდ მოქმედებაში ვხედავთ, რომ ეს მარტოკაცი სასიკვდილოდ თავგანწირულია, მაგრამ ამასთანავე ისიც საგრძნობია, რომ იგი ნამუსიანი სიკვდილისათვის იბრძვის. „სირცხვილ-ნამუსზედ ჰწაღიან ეაქკაცს ჩაიცვას სულარა“, – გვეუბნება მწერალი და ამით მკითხველისათვის ცხადი ხდება მისი განსაკუთრებული გულადობის ძირითადი წყარო. ამ ამრის დასაბუთებას წარმოადგენს ის საკმაოდ ვრცელი საუბარი ილალოსა და ლეკების ბელადს შორის, რომელიც პოემის მესამე თავშია გადმოცემული.

შემდგომ, ილალოს გაუტეხელობის ერთ-ერთი საფუძველი ისიც არის, რომ მისი საქმე სამართლიანია. იგი კი არავის ედავება, არამედ თვითონ თავისას ედავებიან, დამონებას უპირებენ. სწორედ ამის გამო მიმართავს იგი ლეკებს:

„არ ჰკობს დავმორდეთ ერთ-ურთსა უბოროტ-მეუმთხვეულოდა?
თორემ, ხომ ჰხედავთ, თქვენთან მეც ხმალი მაქვს ამოღებული,

ეს იმას ამბობს, რომ როცა მტერი მყავს თავ-დაცემული, – მაშინ მეც სასიკვდილოდა, თავი მაქვს გადაღებული.“

ასეთია ის ძირითადი საფუძვლები, რომელთა წყალობით ჩვეულებრივ ცხოვრებაში უპრეგენზიო თუმი ახლა იმდენად გაძლიერებულია, რომ მას შეიდი კაცი შორიდან ემუქრება და ახლო მიკარებას კი ვერც ერთი ვერ ბედავს.

ორიგინალურად არის გადმოცემული მოქმედების შემდგომი განვითარება პოემაში. მოწინააღმდეგენი შეთანხმდნენ, რომ ამჯერად უსისხლოდ დაშორდებოდნენ, ხოლო ხვალ ერთმანეთს კელავ იმავე ადგილას შეხედებოდნენ ბრძოლის გასაგრძელებლად. ილალოს ამჯერად ის ამრი ამოქმედებს, რომ ცოლი შინ დააბინაოს, რათა სისხლიანი შეგაკების მოწმედ არ ჰყავდეს იგი. ლეკები თავის მხრივ ვარაუდობენ, რომ თუმი მათ რაღაც სიმდიდრეს მოუტანს.

მოწინააღმდეგეები გაიყარნენ. ილალომ ცოლი მშობლების სახლში მიიყვანა, დააბინავა და ღამით, როცა ყველას ეძინა, იგი სიმამრის სახლიდან გამოიპარა.

საფრთხის გზაზე მიმავალი ილალო კვლავ იმაზე ფიქრობს, რომ მოთარეშეები მშვიდობიანად მოიშოროს, მაგრამ თუ ისინი მაინცდამაინც თავისას არ დაიმლიან, იმ შემთხვევაში სიცოცხლის ფასად დაიცვას თავისი კაცური ღირსება. ქართველი გლეხის ამ მსჯელობაში გამოხატულებას პოულობს პოემის ავტორისათვის საზოგადოდ დამასასიათებელი ჰუმანიზმი. ჭეშმარიტად მაღალი გრძნობის აღმძვრელია ყველა ნორმალური ადამიანის გულში ილალოს უკანასკნელი მიმართვა მოთარეშე ლეკებისადმი:

„რა დაგიშავეთ, რა გაენეთ?
ნეტა რას გვემართლებითა,
რომ გეაწიო, კებთ და გეესხმით,

მგლებივით გვეგანებითა?
კაცნო, ჩვენც თქვენი ძმები ვართ,
განსხვავებულნი სჯულითა.“

საჭიროა ერთხელ კიდევ აღინიშნოს, რომ ბაჩანას თხზულებებში, ისევე როგორც ვაჟა-ფშაველას ნაწერებში, მოქმედ პირთა მღვთმარეობისა და საქმეების გადმოცემის დროს რელიგიური მომენტი არასოდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობისა არაა. მთავარია კაცის კაცური თვისებები, მისი ზნეობრივი სიფაქიზე და გულსრულიობა, ხოლო მისი რელიგიური მრწამსი შედარებით უკანა პლანზეა მწერლის მიერ გადაწეული.

როგორც ნაწარმოებიდან ვიცით, ლეკებმა ილალოს წინადადება არ მიიღეს. ამას კი ის შედეგი მოჰყვა, რომ ისინი ერთმანეთს დაერივნენ და დაიხოცნენ.

ასეთია ბაჩანას პოემა „საფრთხე“.

ბაჩანას კალამს ეკუთვნის ვრცელი პოემა „წაწლობა“. თხზულებაში გადმოცემულია ფშაური თემისათვის დამახასიათებელი ყოფაცხოვრებითი წესები, სიყვარულისა და ოჯახის საკითხებთან დაკავშირებული ზნე-ჩვეულებანი. პოემის ძირითადი თემაა, კერძოდ, წაწლობა. ავტორის მიზანია აჩვენოს ამ ადათის უარყოფითი გავლენა ხალხის ცხოვრებაზე. როდესაც ვაკვირდებით საზოგადოებრივ საფუძვლებს, რომლითაც განპირობებულია წაწლობის ჩვეულება და მწერლის დამოკიდებულებას თემური წყობილებიდან მომდინარე ადათებისადმი, პოემის იდეა კიდევ უფრო ფართო მნიშვნელობით წარმოგვიდგება.

პოემიდან ვგებულობთ, რომ ფშაურ თემებს აქვთ წესი, რომლის მიხედვით თემის შიგნით ქორწინება აკრძალულია. ვაჟმა ცოლი სხვა თემიდან უნდა მოიყვანოს და ქალიც სხვა თემის ვაჟზე უნდა გათხოვდეს. ამ წესის გამო ფშაველი ქალ-ვაჟები, რომელსაც ერთმანეთი მოსწონთ, წაწლები ხდებიან.

მოულოდნელი არაა, რომ ქალ-ვაჟის დაახლოებას ისეთი შედეგებიც მოყვება ხოლმე, რაც საყოველთაოდ მიღებულ ზნეობრივ კანონს არღვევს და, მამასადაძიე, საზოგადოების ნორმალურ ცხოვრებას ხელს უშლის. მწერალი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ფშაველს

წაწლობის ჩვეულება „საღმთო“ მოვლენად სჯეროდა და იმაზე კი არ ფიქრობდა, თუ ამ ჩვეულების წყალობით „რამდენი ქალ-ვაჟი წუთისოფელსა ჰცდებოდა! ვაჟი უცოლოდ და ქალი უქმარ-შვილოდ რჩებოდა“.

პოემამში მთელი რიგი შემთხვევებია გადმოცემული წაწლობის, ქალსა და ვაჟს შორის ბუნებრივი სიყვარულის, ნებაყოფლობითი და ნაძალადევი ქორწინების, ოჯახური სიკვებოების და უსიამოვნებისა. ამ მოვლენებზე თხრობის დროს მწერლის მიერ წინაა წამოწეული წაწლობის ადათის, როგორც ასეთის, მავნე შედეგები, მისი უარყოფითი გავლენა ხალხის საერთო ცხოვრებაზე.

ფშაურ წაწლობაზე საინგერესო ცნობებს გვაწვდის ვაჟა-ფშაველა თავის ეთნოგრაფიულ წერილებში. ვაჟასეული განმარტება ამ ადათისა დახმარებას გვიწევს ბაჩანას პოემის თემისა და იღვის გაგებაში.

ვაჟა-ფშაველას გადმოცემით, თავდაპირველად „წაწლობა მაღალისა და იდეალურის გრძნობით იყო მონათლული, თითქოს პლატონურს სიყვარულზედ იყოს აღმოცენებულიო და ამ ბოლო დროს კი ლამის სიყვარულად, არშიყოზად გადაიქცეს“.

დაბოლოს, ვაჟა-ფშაველა საგანგებოდ მიუთითებს: „ვაეკაცობა და ქალობა ის იყო,ო, მიაშობდა ერთი მოხუცებული ფშაველი, რომ მამაკაცს წაწალს, როცა ქალთან წაწალთან იწვა, იქამდის სიმაგრე გამოიჩინა გულისა, რომ არაფერი ცული ფიქრი არ გაეელო გუნებაში; აგრეთე თუ ქალსაო“!

როგორც ვხედავთ, ვაჟა გადაჭრით ამბობს, რომ წაწლობა ძველ სახეს თანდათან კარგავს და აშკარად არშიყოზად იქცევა. კონკრეტულ შემთხვევაში სწორედ ესაა საინგერესო იმდენად, რამდენადაც, ბაჩანას პოემამში წაწლობის უკანასკნელი სახეა კრიტიკის საგნად ქცეული, ავტორი წაწლობის ძველი სახის აღდგენას კი არ ცდილობს, არამედ საზოგადოდ აკრიტიკებს ამ ადათს და უარყოფს მას.

ბაჩანას „წაწლობაში“ მთავარია ჯავარასა და იმედას რომანი. ამ ადამიანების თავგადასავალი არის თხრობის ძირითადი საგანი პოემის დასაწყისიდან დასასრულამდე. მწერალს უნდა გვითხრას, გვაგრძნობინოს, რომ ამ წყვილის მდგომარეობა და საქმეები გიჟურიია; რომ სხვა ფშაველი ქალ-ვაჟებიც ანალოგიურ მდგომარეობაში არიან. ამ თვალსაზრისით საინგერესოა ნანებასა და სულხანას სიყვარულის ისტორია, მშექალას თავგადასავალი და სხვა მოვლენები.

პოემის დასაწყისშივე მოქმედებაში გამოჩნდება ფშაველი ჩონქარა, რომელიც არის „მოლექსე, ენა ლაქლაქა, წოლა-დგომამში

¹ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი ათ გომად ტ. IX, თბ. 1964 წ., გვ. 99; წერილი გამოქვეყნებულია 1889 წელს ვაშთ „ივერიამში.“

გაქნილი, უხასიათო, უზნეო, უზომოდ აღვირ-ახსნილი“. გასაგებია, რომ ასეთ კაცს წარმატება აქვს ქალების ერთ წრეში, მაგრამ შეუძლებელია ასეთი უზნეო და უხასიათო ადამიანი ქმრად მოისურვონ ჯაეარას მსგავსმა ქალიშვილებმა. ჯაეარას დასახასიათებლად პოემის ერთ-ერთი პერსონაჟი გვეუბნება, რომ იგი

„ისეთი ლამაზი არის,
თვალს მოგვრის უნებურადა.
მერე მის განისამოსი,

მის ნაქსოვ, შეკერილია,
მივ ქალი გამონასკეული,
მარსკლევი მოწყვეტილია.“

ჩარგელი ქალიშვილის გარეგნულ, ფიზიკურ სილამამგეს კიდევ უფრო მიმზიდველს ხდის მისი შინაგანი სიფაქიზე და მაღალი ზნეობა, რაც პოემის მომღვენო ნაწილებიდან სრულიად გარკვევით იგრძნობა.

წაწლობაში მრავალგზის გამოცდილმა და გამოქნილმა ჩონქარამ ჯაეარას ცოლად შერთვა განიზრახა, მაგრამ ქალმა იგი მტკიცე უარით გაისტუმრა.

ჩონქარამ ქალი გაიგაცა. ჯაეარა ამჯერადაც წინააღმდეგია მასთან შეუღლებისა და ვაჟს გადაჭრით ეუბნება, რომ იგი ან თავს მოიკლავს, ან მასვე (ჩონქარას) შეაკედება და ჯეარს კი არ დაიწერს. ბოლოს ჩონქარა ძალით ფიქრობს ჯაეარას დამორჩილებას, მაგრამ ქალი უკანასკნელ ღონეს მოიკრებს, ჩონქარას დანით მოკლავს და მშობლიურ ჩარგლისაკენ გამოიქცევა. თითქოს ბუნებაც შეიმობს მოძალადე კაცისაგან ჯაეარას გადარჩენას:

„როცა ჩარგლის კარს მოვიდა,
ყასა გაეხსნა გაგანი,

მიწამაც გადაიხადა
მაგი წყელიადის საბანი.“

პოემის მეორე კარის დასაწყისიდან მოქმედებაში გამოჩნდება ახალგაზრდა ფშაველი იმედა. იგი თავისი გოლებისაგან გამოირჩევა მრდილობით, წესიერებითა და პატიოსნებით. იმედას სკოლაშიც უკლია და მასწავლებლისაგან ბევრი მოწინავე აზრი შეუთვისებია. იგი, როგორც გიონებაგახსნილი ახალგაზრდა, კრიტიკულად უყურებს თემური წყობილებიდან მომდინარე ადათებს, კერძოდ წაწლობას.

მწერალი გვეუბნება, რომ იმედა, რომელსაც ნაწილობრივ ადათი არ მოსწონდა, მაინც ფშაველი იყო, ფშაველთა შორის ცხოვრობდა და იზრდებოდა. ახლა როდესაც იგი უკვე ოცი წლისაა, იმედას დღენიდაგ ესმის წაწლობაზე ლაპარაკი, როგორც ფშაველების ყოველი თავშემყრის დროს დამახასიათებელი „საუბრის ანბანი.“

ასეთ ვითარებაში იმედას თავისი თანასოფლელი ჯაეარა ჯერ მოეწონება, ხოლო შემდეგ მთელი არსებით შეუყვარდება. იგი ახლა უკვე იძულებულია თვითონაც მიმართოს წაწლობის წესს, როგორც ერთადერთ საშუალებას შეყვარებულ ქალთან ახლოს ყოფნისა.

ჯავარასა და იმედას წაწლობა წმინდაა და ამაღლებული. იმედამ პირველი დაწოლისთანავე ქალს მტკიცედ შეჰყიდა:

„ამერიიდან ჩვენს შუა
მე კი გამივლავ სამძღვარი
და დამიღვია იმამელ

გაფხავებული ხანჯარი.
თუ გადმოვლახუ როდისმე,
მამინვე გულში ჩამკარი.“

ჯავარასა და იმედას რომანი მკითხველის სიმპათიას იმითაც იმსახურებს, რომ იგი ბოლომდე ისე წმინდა რჩება, როგორც აქ მოგანილი ფიცი გულისხმობს. ჯავარა და იმედა თავიანთი გრძნობის გამომჟღავნებას ვერ ბედავენ. იმედას მშობლები ცოლის შერთვას სთხოვენ და ვაჟს კი ვერ გაუბედნია თქვას, რომ მას საცოლუ უკვე ჰყავს. მშობლებს აზრადაც არ მოსდით, რომ მათი შვილი, რომელიც სახელოვანი ახალგაზრდაა, წაწალს ცოლად შეირთავს. ასეთი ვითარების ერთადერთი მიზეზი არის ხალხის შეგნებაში განმტკიცებული ადათი, რომელიც თანასოფელთა შეუღლებას მთელი სიმტკიცით კრძალავს. — ასეთი დასკენა მკითხველს პოემიდან სრულიად ბუნებრივად გამოჰყავს და პოეტის მიზანდასახულობაც ამაში მდგომარეობს.

მართლაც, ჯავარა და იმედა საბოლოოდ მაინც შეუღლდნენ, მაგრამ ასეთი შეუღლება თემური ყოფისათვის უჩვეულო მოვლენაა, გამონაკლისია. იმედამ, მშობლებისგან ხელშეწყობით, შეძლო თემის ადათი დაერღვია. თუ არა იმედას განსაკუთრებული სიმტკიცე-გაბედულება და გულისხმიერი მშობლების აგრეთვე გაბედული მხარდაჭერა, სრულიად მოსალოდნელი იყო ამ ქალ-ვაჟის საქმეც ისევე გრაფიკულად დამთავრებულიყო, როგორც სხვა ბევრი რომანი დამთავრებულა ფშავის თემებში.

წაწლობის ადათის შედეგების ჩვენების თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმავე პოემაში გადმოცემული ნანებასა და სულხანას სიყვარულის ისტორია. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ ამ ქალ-ვაჟის, კერძოდ, ნანებას თავგადასავალი კიდევ უფრო რთულია, ვიდრე ჯავარასა და იმედას რომანი.

ნანება და სულხანა წაწლები გახდნენ ისევე, როგორც ფშაველი ქალ-ვაჟები ხდებიან. მოწონება, რომელიც ჩვეულებრივად წაწლობის საფუძველია, სიყვარულში გადაიზრდება. ისინი უკვე შეყვარებული არიან, თემში არსებული წესის გამო შეუღლებას ვერ ბედავენ და ამავე დროს ნანებას შვილიც უჩნდება. მოსალოდნელი უსიამოვნებისაგან თავის დაღწევის მიზნით სულხანა ძაუგს მიემგზავრება, ხოლო ნანება თანასოფელთა ჭორისა და მითქმა-მოთქმის საგნად იქცევა.

ძაუგს გადახვეწილი სულხანა ერთხან კიდევ ოცნებობდა ცხოვების სახსარი მოეპოვებია და ნანებაც თავისთან წაუყვანა, ცოლად შერთო, მაგრამ ამაოდ, იგი გარშემო მყოფმა ფშაველებმა დაარ-

წმენეს, რომ წაწალზე ასეთი მზრუნველობა სავალდებულო არაა და სულხანამაყ შეყვარებულზე თანდათან გული აიცრუა. მძიმეა სულხანასაგან მიტოვებული ნანებას მდგომარეობა. იგი მოთმინებით იგანს უსიამოვნებას, რომელიც საკუთარ ოჯახში, გაწბილებული მშობლებისაგან ხვდება.

დრო გადის და ნანებას მდგომარეობა კიდევ უფრო მწვავედება. მას ერთ ღღეს შეილიანად გაიგაცეხს ერთი არამზადა და თავზეხელაღებული გოკა. გოკას პიროვნება თავისი მზნედაცემულობით იშვიათი და გამონაკლისია როგორც საზოგადოდ ქრთული სინამდვილისათვის, ისე ფშაველებისათვის.

ნანება ბედთან შერიგებას ცდილობს. იგი შესანიშნავი ღიასახლისია. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ოჯახში ძალით შემოიყვანეს, მან გოკას გავერანებული სახლ-კარი მოკლე დროში სრულიად გადაახალისა და წესრიგში მოიყვანა. მწერალი გვეუბნება, რომ ნანებას თავდადებული შრომის შედეგად „სულ მოკლე ხანში ოჯახმა სიცოცხლით გამოიხედა“. მაგრამ უღირსი ქმარი ცოლის სიკეთეს მაინც ვერ იფერებს.

ერთ ღღეს გოკა ოჯახში სტუმრად მიიყვანს თავის მეგობარს, მასავით ნათრევსა და წაწლობაში გამოქნილ კაცს. ამფსონები, უწინარეს ყოვლისა, პურმარილს მიიღებენ, ხოლო შემდეგ მასპინძელი საკუთარ ცოლს წინადადებას აძლევს, რათა სტუმართან დაწვეს. გოკას ასეთი საქციელი მკითხველის განსაკუთრებულ მიზლს იმსახურებს, რადგან მან უკვე ისიც იცის, რომ ეს შემთხვევითი კი არაა, არამედ სრულიად შეგნებულად და წინასწარ მოფიქრებით ხდება.

საესებით ბუნებრივია, გოკას წინადადებით თავმარდაცემული ქალი გარეწარი ქმრისა და სტუმრის განზრახვას წინ აღუდგება. იგი თავის გადარჩენას ახერხებს, მაგრამ ამ შეხლა-შემოხლის დროს მისი ერთადერთი შვილი გოკას მსხვერპლი ხდება. ნანება მკედარ შეილს გამოიგაცეხს და კვლავ მშობლიურ კერას უბრუნდება.

წაწლობის ადათის უარყოფასთან ერთად პიემამი მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ოჯახის, სახელდობრ; ცოლ-ქმრობაში უფლება-მოვალეობათა საკითხებს. ქალის უფლების, მისი ადამიანური ღირსების დასაცავად აეგორის მგზნებარე მოწოდება ამ თხზულების თემატიკურ არეს კიდევ უფრო ფართოდ წარმოადგენს. აეგორი შთამაგონებლად მიმართავს მკითხველს, რომ ცოლ-ქმრობის, ოჯახის შექმნის აუცილებელი წინაპირობა სიყვარულია; რომ ასეთი პირობის გარეშე შექმნილი ოჯახი ვერ იხვირებს. „თუ არა სიყვარულითა ცოლქმრობა არ იქნებაო“,- ამბობს ჩვენი მგოსანი. თუ რაოდენ უსიამოვნო შედეგები შეიძლება მოჰყვეს ორმხრივი სიყვარულ-

ის გარეშე ოჯახის შექმნას, ამის ნათელყოფას ემსახურება პოემამი მოთხრობილი მშექალასა და ნენეს თავგადასავალი ცალ-ცალკე.

მშექალა ისეთ კაცზე გაათხოვეს, რომელიც მას არ უყვარდა. იგი გულსტივილით ამბობს: „როცა დედ-მამას ეწადა, ვინა ჰკითხავდა ქალსაო“. მშექალა ქორწილის დამთავრებისთანავე ქმარს გამოექცა. იგი ბიძის სახლში დაიმალა, მაგრამ მიაგნეს და ისევე ქმრის ოჯახში დააბრუნეს. ნაცემი ქალი სამი თვის განმავლობაში ლოგინად იყო ჩავარდნილი. მოულოდნელი არაა, რომ ქალს უსიყვარულოდ ჯვარდაწერილი ქმარი ამ შემთხვევის შემდეგ კიდევ უფრო შეჯავრდა. იგი საწოლიდან წამოდგომისთანავე ქმრის ოჯახიდან ხელახლა გამოიქცა.

კაცმა ვერც ალერსით და ვერც ცემა-გყეპით უსიყვარულოდ შერთული ცოლის დამორჩილება ვერ შეძლო. დაბოლოს, როდესაც ქმრის ოჯახიდან გამოქცეული მშექალა თავისიანებს მკაში ეხმარებოდა, კაცმა ჩუმად გყიდან წამოუარა, თოფი ესროლა და მძიმედ დაჭრა. ქალი მთელი წლის განმავლობაში იგანჯებოდა და სიკედილს ძლივს გადარჩა. ამით კაცმა თინი მოიჭამა, დაუმორჩილებელ ცოლს თავი მიაჩნება და სხვა ქალი შეირთო. მშექალა მხოლოდ ამის შემდეგ გათავისუფლდა.

მშექალას თავგადასავალი მკითხველზე ნამდვილად მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს. ამგვარ შთაბეჭდილებას კიდევ უფრო აძლიერებს მისივე სიტყვები იმის თაობაზე, რომ იგი იოლად გადარჩა; რომ უარესი შედეგიც შესაძლებელი იყო. მშექალა ამბობს, რომ სხვა მის ბედში მყოფი ქალები „ან წყალში ჰკვიოდნენ, ან თავს იხრჩობდნენ საბლითა“.

ფშაველი ქალის მძიმე ყოფის მაჩვენებელია აგრეთვე ნენეს თავგადასავალი, რომელსაც მშექალა მოგვითხრობს.

პოემის ძირითადი თემა წაწლობაა. როგორც უკვე აღინიშნა, ავგორის მიზანია აჩვენოს ფშაური თემისათვის დამახასიათებელი წაწლობის ადათის უარყოფითი გავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. გარდა ამისა, ერთ შემთხვევაში ავგორს ნაწარმოებში შემოაქვს აგრეთვე ხევსურულ თემებში არსებული ჩვეულება აკეანში ნიშნობისა. გასაგებია, რომ მწერლის მიზანდასახულება ამ შემთხვევაშიც იგივეა, რაც წაწლობის შედეგების გადმოცემისას. მას უნდა აჩვენოს, რომ ქალ-ვაჟის აკეანში დანიშვნის ადათიც აგრეთვე მავნე და მიუღებელია. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პოემის მეოთხე კარში გადმოცემული ხევსური ქალიშვილის დედიკას და ფშაველი ვაჟის ივანეს შეუღლების ისტორია.

ხევსური დედიკა, ფშაველი ქალიშვილებისაგან განსხვავებით, აკენიდანვე დაწინდული ყოფილა. იმ დროს როდესაც გათხოვების ასაკშია, დედიკას უკვე აღარ მოსწონს თავისი საქმრო. მას ვაჟისა-

გან მიტანილი ვერცხლის ყაწიმები რომელსაც ბავშვობაში ატარებდა, საქმროსათვის უკანვე გაუგზავნია.

ფშავეში გადმოხიზნულ დედიკას ცოლ-ქმრობის წინადადებას სთავაზობს გონებაგახსნილი ფშაველი ახალგაზრდა ივანე. იგულისხმება, რომ ქალ-ვაკი ერთმანეთს აქამდისაც იცნობდნენ და პატივს სცემდნენ. ამით აიხსნება, რომ მათ საერთო ენა იოლად იპოვეს. სწორედ ამ დროს, ქალი ივანეს გულწრფელად აგებინებს თავის მდგომარეობას:

„რახელ გამოგყე, ივანე,
რომ ქვეც ძალიან მომწონდე,

აკეანში დანიშნული ვარ,
არ მეშვებთან, იცოდე.“

მკითხველისათვის ცნობილი ხდება, დაწუნებული ხევსური საქმრო ქალს ამჯერადაც მკაცრად ემუქრება, როდესაც ნიშნობის ნიუთები უკანვე დავებრუნეო, — ამბობს დედია, — საქმრო და მისი ოჯახის წევრები „სულ აესილიყენენ ცოფითა, ერთი ამბავი დაეწყოთ, დამმუქრებიყენენ თოფითა. ეხლა ისე ვართ დამრჩლები, ისინ არიან ძალასა“.

ხევსურმა ქალიშვილმა და ფშაველმა ვაკმა ერთმანეთი ხალასი გრძნობით შეიყვარეს და შეიგებეს. ისინი, მიუხედავად განსხვავებული თემური ადათებისა, კიდევ შეუღლდნენ.

პოემა „წაწლობაში“ მკაფიოდ იჩენს თავს ავტორის შემოქმედებისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელი დამრიგებლობითი მოტივი. მწერალი თემური წყობილებიდან მომდინარე ადათების მოსპობაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ხალხის საერთო კულტურული დონის ამაღლებას.

ბაჩანა ამავე ნაწარმოებში, გარდა წაწლობისა და ოჯახის პრობლემასთან დაკავშირებული მოვლენებისა, თავისდროინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა მხარეებსაც მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს.

პოემის სოციალურ შინაარსს აღრმავენ და აფართოებს ჩართული ეპიზოდები, რომლებშიც ლაპარაკია ცნობილი ქართველი სახალხო გმირის არსენა ოძელაშვილის პიროვნებაზე, დამპყრობელი ფეოდალის ბურაბ არაგვის ერისთავის წინააღმდეგ ფშაველთა და ხევსურთა გმირულ ბრძოლებზე პირველ მსოფლიო ომზე და სხვა მოვლენებზე.

ამრიგად, ბაჩანას მხატვრულ შემოქმედებაში გამოხატულებას პოულობს იგივე სოციალური მოტივები, რაც დამახასიათებელია მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული მწერლობისათვის საზოგადოდ, ხოლო განსაკუთრებით ალექსანდრე ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებისათვის.

თედო რაზიკაშვილი (1869- 1922)

I. ცხოვრება

თედო რაზიკაშვილი 1869 წლის პირველ ნოემბერს დაიბადა ჩარგალში, იმ ოჯახში, რომელმაც სამი ნიჭიერი მწერალი წარმოშვა, მათ შორის დიდი ეაქა-ფშაველა. გამორჩეული ძმის გვერდითაც ღირსეულად დამკვიდრდა ქართულ მწერლობაში – ფაქიზად აღწერდა ცხოველ-მცენარეთა სამყაროს, ბუნების მოვლენებს, მათი სახე-ხატების ალევორიული გარდასახვით ჯეროვანი სიმძაფრით ასახავდა ცხოვრებისეულ ამბებს, სურათებს, წარმოაჩენდა სი-
ცოცხლის არსს.

ამგვარ უნარს, ცხადია ნაწილობრივ, ის სულიერი აგმოსფერო უყალიბებდა თედო რაზიკაშვილს, რომელიც მის ოჯახში მკვიდრობდა: მამა – პაეღე რაზიკაშვილი ქართველი კლასიკოსების შოთას, დ. გურამიშვილის, ილიას შემოქმედების მცოდნე, მწიგნობრობის მოყვარული, მოღეჟე გახლდათ, დედა – ბარბაღე (გულქან) ფხიკელაშვილი – მდიდარი ფანტაზიის პაგრონი, აუარებელი ლექს-ზღაპრების მცოდნე, ბუნებით პოეტი. ამ ვითარებას გვირგვინს ადგამდა ერთ ოჯახში ნაშობ და აღზრდილ ძმათა შორის საგულისხმე-
ბელი სათანადო „პოეტური შედეღაბება.“

ოჯახს შეძლება არ ჰქონდა, ერთი პერიოდი საშინლად ღარიბადაც ცხოვრობდა. მძიმე ოჯახური ყოფის მიუხედავად პაეღე და ბარბარე შეიღების სულიერი წვრთნის საქმეს საიმედო მეშველად ედგნენ – მამა წიგნის სიყვარულს უნერგავდა თედოს, თავისუფალ დროს წიგნების გადაწერას ავალებდა, მთების ღვაწლზე უამბობდა პოეტურად, სამშობლოსადმი თაეღადებას აზიარებდა; დედა – წაკითხულ-განციღის თავის გემოვნებაზე ჭრიდა, საკუთარი ფანტა-
ზიით აზაეებდა, ემოციებს უძძაფრებდა...

თედოს წერა-კითხვა ბაჩანამ ასწავლა. თავიდან გაუჭირდა, მერე გაეჩივა. ჩარგლის სკოლის მესამე განყოფილებაში გადაიყვანეს და დაიკება კიდევ სასწავლებელი. შემდგომი ოთხი წელი სკოლის გარეშე დარჩა, მაგრამ 1882 წელს ლუკამ, რომელმაც ამ დროისთვის გორის საოსტატო სემინარია დაამთავრა და ერწოში გოლაანთსოფლის სკოლაში დანიშნეს მასწავლებლად, თედო თან წაიყვანა და დიდათაც მზრუნველობდა ძმას, იგივე გორის სემინარიაში შესასელებლად ამზადებდა, თანაც, შეძლებისდაგვარად, სა-
თანადო ცხოვრების პირობებს უქმნიდა.

ერთ წელს ერთად ცხოვრობდნენ ვაჟა და თედო, 1883 წლის აგვისტოში კი ბაჩანამ წაიყვანა გორში, სადაც გაჭირვებით ცხოვრობდა – მამთარში ჩუსტებით, საზაფხულო ბლუზით დაიარებოდა და, სახლის პატრონიც მკვახე კომპითა უმასპინძლდებოდა... ციებით გახდა ავად, სემინარიასთან არსებულ რუსული სკოლის უკანასკნელ განყოფილებაში სწავლასაც მოცდა... ვაჟას და ბაჩანას პატრონობით თედო ბოლოს მაინც ჩაირიცხა გორის საოსტატო სემინარიაში, რომელიც 1889 წელს დაასრულა. ერთ წელიწადს უადგილოდ დარჩა, სამსახურში არ გაუგზავნიათ, რადგან მოხელე დარსკიმ უნდობლობა გამოუცხადა, რომელიც მას ჯერ კიდევ გოლაანთსოფლის სკოლის მასწავლებლებთან ვაჟა-ფშაველას მოსხნის დროიდან გასჩენოდა რაზიკაშვილების მიმართ. მაინც, 1890 წელს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ თედო რაზიკაშვილი მასწავლებლად დანიშნა სოფელ ხელთუბნის დაწყებით სკოლაში, სადაც მან იმოღეაწვეა 1905 წლის 11 ივნისამდე, რომლის შემდგომ მთავრობამ დაკეტა სკოლა და თედოც დაითხოვეს. თვითმპყრობელობის მოწინააღმდეგე იდეოლოგი 1905 წლის 12 სექტემბერს დააპატიმრეს და ოლონეცკის გუბერნიაში სამუდამო გადასახლებაში გაამგზავრეს, მაგრამ გზაში ოქტომბრის მანიფესტმა მიუსწრო და უკან გამოაბრუნეს. შემდგომშიც შეეცადნენ მის დაპატიმრებას, მაგრამ იგი ძმებთან გაიხიზნა ფშავეში, სადაც მალე სახლის გადაწვის გამო უბინაოდ დარჩენილი მისი ცოლ-შვილი ვაჟამ შეიფარა რამდენიმე ხანს. გარკვეული დროის შემდეგ თედო დაბრუნდა ხელთუბანში, საბოლოოდ დაშკვიდრდა სოფელში და კეთილი რჩევით ხელი შეუწყო იქ კულტურული მეურნეობის დანერგვას, ამასთან, კვლავაც ინტერესდებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრებით – არ წყვეტდა მიმოწერას ქართული ჟურნალ-გაზეთების რედაქციებთან, ცალკეულ საზოგადო მოღვაწეებთან...

თედო რაზიკაშვილმა ხელთუბანში გაატარა თავისი აქტიური და შეგნებული ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი. ბევრს, მოამაგეობისა და ქვეყნის სარგებლიანობისათვის, უყვარდა იგი, ამიგომ თითქოს მოულოდნელიც კი იყო მისი მკვლელობა. სინამდვილეში ავაზაკების სადისტურ ქმედებას (მსხვერპლს დანებით ორმოცდათექვსმეტი ჭრილობა მიაყენეს) მიზეზი პქონდა. წიგნში „ცოტა რამ მამაჩემბიძაჩემზე“ თედოს ქალიშვილი ეთერ რაზიკაშვილი ამ ამბის მოგივაციის შესახებ მოგვითხრობს: 1921 წლის თებერვლის ამბებთან დაკავშირებით მოგმა გახიზნა დააპირა, ზოგი პრაქტიკულად მიუღდა საქმეს. კოტე თუმანოვმა თედოს, როგორც სასოფლო-სამეურნეო ბანკისა და კოოპერაციის გამგეობის ერთ-ერთ წევრს, კოოპერაციის ქონების ურთიერთმორის გაყოფა შესთავაზა, სხვები მაინც დაიტყუ-

ბენო. თედომ მკეახე უარი მიაგება – სახელმწიფო ქონება კერძო ღუქანი არაა, რომელი მთავრობაც მოვა, ქონებას თვითონვე უპაგრონებსო. იმ კაცს პასუხი არ ესამოვნა და მოსპო ცოცხალი მოწმე, 1921 წელს ის მამაჩემის მკვლელობის მეთაური გახდაო...

მკვლელები ამხილეს და დასაჯეს – ასკენის ე. რაზიკაშვილი.

თედო რაზიკაშვილი ქართველ მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში დაკრძალეს.

რაზიკაშვილების ოჯახის წევრთა შორის არსებული ურთიერთ-პასუხისმგებლობის, ურთიერთგაგანისა და სიყვარულის სიძლიერე, რაც ძმების ცხოვრების წესს წარმოადგენდა, ბევრჯერ თვალნათლივ დადასტურებულა. 1890წლის სექტემბერ-ოქტომბერში ჯერ დედის და მერე მამის გარდაცვალების შემდგომ დაქსაქსულ ძმებშიც არ მოშლილა ახალგაზრდობაში ნაწრთობი დამოკიდებულება, სულიერი და შემოქმედებითი მიბმა თუ ყოფაცხოვრებითი ურთიერთობა. სხვადასხვა კუთხეში მაცხოვრებელი და მოღვაწე ძმები უმეტესად თბილისში იყრიდნენ თავს უმცროს ძმასთან ალექსანდრესთან, სადაც ხანდახან, დროსტარებისას, ვაჟას შეელაზმანდარებოდნენ ხოლმე, თუმცა იგი ჩაღიმებული, ნირს არ იცელიდა, არ ჯავრდებოდა – საკუთარ ღირსებას ადასტურებდა... „ხუმრობისას მოგჯერ ძლიერ ამლაშებდნენო“, მათ შორის თედოც, მაგრამ ცხადია, ეს ვაჟას პიროვნული თუ შემოქმედებითი დაუფასებლობით არ ხდებოდა: იგი ყოველთვის დიდად აფასებდა ლუკას მისდამი ამაგს, ვაჟას პოეტურ სიმალესაც აღიარებდა, მაგრამ ამაში მუდამ შეიგრძნობოდა ძმის დიდებული პოეზიისადმი თედოს მიდგომის ინდივიდუალიზმი, ამოიკითხებოდა მოვლენების მიმართ საკუთარ იდეურ-ესთეტიკურ დამოკიდებულებათა ხასიათი, რაც, რალა თქმა უნდა, ვაჟას შარავენდს არ აფერმკრთალებდა, თავად თედოს აზრობრივ-მხატვრულ პოზიციას კი სათანადო ღირსებით წარმოაჩენდა.

თედო არ იყო ახირებული განმსჯელი, შეხედულებას მოტივირებას უძებნიდა.

მოგონებიდან: „ლუკა მაშინ (1882 წელს – თ.კ.) ლექსებს წერდა და მე მიკითხავდა ხოლმე. მე რასაკვირველია, ძალიან მომწონდა ეს ლექსები, სულ ბეპირად ვიყოდი, გადაწერილიცა მქონდა, ეს ლექსები, როგორც მახსოვს, დიდი ღირსებისა არ იყო, მაგრამ ჩემი ძმის დაწერილები იყვნენ და როგორ არ მოვიწონებდი. მაშინ ჯერ ხალ-

¹ ეთერ რაზიკაშვილი, „ყოცა რამ მამაჩემ-ბიძაჩემზე“, თბ., 1976, გვ. 80.

ხალხურ კილოზედ არ წერდა... „შემდეგ კილო ვაქამ შეიცვალა“ (ხაზი ჩვენია – თ.კ.)¹ ძმურ სიწრფელეს ხელი არ შეუძლია თედო რაზიკაშვილისათვის მკაფიოდ გამოეხატა შეხედულება. ნათესაური გრძნობა ვაჟა-ფშაველას ადრეულ ლექსთა ღირსების შეფასების საფუძველად და საზომად არ ქცეულა და რაც მთავარია, თავად თედოს დაკვირვებაა პრინციპული და იდეურ-ესთეტიკურად ღირებული, რადგან მის თანახმად ვაჟას პოეტური გენიის განვითარებისა და ზეაღსვლის ათელის მომენტია გამოკვეთილი – ხალხურ კილოზე გადასვლა, ურომლისოდაც, ცხადია, ვაჟას ფენომენი ძნელად წარმოსადგენია, ამიგომ მანამდე, რა თქმა უნდა, ვერც თედო შეიყნობდა პოეტი ძმის სიღიადეს. თედოს ადრეულ შთაბეჭდილებას ისიც ამაგრებდა, რომ მასშიც გენეტიკურად იგივე კოდი იყო ჩაღებული, რაც ბაჩანასა და ლუკაში, რის გამოც მოვლენათა „სხვაგვარი კილოთი“ გამოხატვისათვის, ანდა მის აღსაქმელად, როგორც ჩანს, განსაკუთრებულად უნდა შემზადებულიყო იგი შინაგანად. უნდა ვიგულისხმობთ, რომ ნამდვილი ვაჟა „ხალხურ კილოზე წერის“ დაწყებიდან ყალიბდება თედოსათვის. ამას მისი ლექსი „არყიც“ ადასტურებს, რომელშიც არყის ხის, რომლის მხაგვრულ სახეში ვაჟაა ნაგულისხმები, გარემომცველ ბუნებაზე, მისი ფესვების მასაზრდოებელ ნია-დაგზე, მისთვის სიცოცხლის მიმნიჭებელი ფუძის – „შავად აყუდებული“ კლდე-ლოდების არსზე და შემძლებლობაზეა მსჯელობა, რომლის მწირი და ხრიოკი მკერდი ვერავის გამოკვეთავს, არყის გარდა, რადგან იგი მისი ნაშეირია და ისიც მშობლისა და ადგილის დედის მაღლით შესჭიდებია მკაცრ გარემოს და მისცემია სიცოცხლეს.

ვაჟა-ფშაველასაც იმდენად მნიშვნელოვნად მიუჩნევია ძმის ლექსში აღძრული პრობლემა, რომ „ქასუხი არყისა“ შეუთხზავს, რომელშიც თედოს კითხვებს – „ან წყალს რასა სვამ ? ან საზრდოს ნეტა საიდან შოულობო ?“, ასეთ განმარტებას აგებებს:

„ეს გიკვირს ? გყუილად გიკვირს: უმრეტს მაწოვებს ნექტარსა,
საით ჰპოულობს, ვინ ჰკითხავს, მე ვენაცვალე დედას!

უჭველია, საერთო ცისა და მიწის ძალითა.

რასაც მე, კლდისვე აღზრდილი, ბევრს ვერა ვხედავ თვალითა.“²

ადგილის დედის მხოლოდ ასეთ მძაფრად განმცდელ შემოქმედს ძალუძს ხალხის ცხოვრების, ისტორიის, მნისა და თვისების ჭეშმარიტი გამოხატველი შეიქნეს, მხოლოდ არსებობის გამძაფრებულად შემცნობი მაღლდება საერთო-ნაციონალურ ღირებულებაზედ.

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 8.

² ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. I, თბ., 1961, გვ. 196.

რაც, ცხადია, ბევრს არ ძალუძს. თელო რაზიკაშვილმა სწორედ იმას მიაქცია ყურადღება, რომ მეტყველების ფორმის შერჩევა ბევრად განსაზღვრავდა ვაჟა-ფშაველას მხატვრული შემოქმედების ორიგინალობას, ესთეტიკურ სპეციფიკას და მართლაც, ვაჟას ამ ბუნებით თვისებას ღამორჩილდა ძალდაუტანებლად მისი შინაგანი პოეტური წყობა – ემოციური აღნაგობა და ამრობრივი გენდენციები და შედეგად წარმოიქმნა მსოფლიო ლიტერატურის ერთი საოცრებათაგანი – ვაჟა-ფშაველას პოეზია. თელო მომსწრე, მნახველი და შემფასებელი გახდა ამ მოვლენისა.

თელო რაზიკაშვილი, როგორც პიროვნება და შემოქმედი, მეტად კეთილსასურველ გარემოში ყალიბდებოდა. ვაჟასა და ბაჩანას, საერთოდ ოჯახის ზეგავლენას ემატებოდა ახალგაზრდობაშივე ძმობილად მიჩნეულ შიო მღვიმელთან ურთიერთობა, შემდგომში ნიკოლოზოურის „მეტად სიმათიური გაელენა“ მის მწერლად ჩამოყალიბებაში. პოეტი, შემოქმედი თელო რაზიკაშვილს იმ ადამიანად მიაჩნდა, რომელიც „რასმე შესძლების სამშობლოს... და თუკი სულ გაპირუტყვეებული არ არის კაცი, როცა ისმენ დიდებულ სიგყვებს... შენც წაგძლევს ოცნება და იმ დიდებულთან სახელის განაწილებას განაგრებს.“¹

ასეთ გაგაცებასა და მისწრაფებას თელო რაზიკაშვილს უღვივებდა არაერთ მწერალთან, საზოგადო მოღვაწესთან ურთიერთობა, ან მათი მსოფლმხედველობრივი ზეგავლენა თუ მხატვრული შემოქმედებითი სპეციფიკით დაინგერესება. ამ არამარტივი პროცესის თვალგადევნებისას მკაფიოდ მზიურდება როგორც ამა თუ იმ შემოქმედის, ისე თელოს ესთეტიკურ მისწრაფებათა არსი, აგრეთვე მათი შემოქმედების მხატვრული თავისებურების ნიშნები, რაც საზოგადოდ იმ პერიოდის ქართული მწერლობის იდეურ-ესთეტიკური სისტემის სათანადო ანალიზის საშუალებასაც იძლევა.

თელო რაზიკაშვილი აქტიურად იყო ჩართული ჩვენი ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, შესაფერისად ეხმაურებოდა ქართული ლიტერატურისა და კულტურის საჭირობოროგო მოვლენებს, მისწრაფოდა ვითარების ძირეული თვისების აღქმისაკენ წარემართა ხალხის გონება, ქვეყნისადმი და სიმართლისადმი სიყვარული ჩაენერგა ქართველისათვის, რისი აღსრულების ერთ-ერთი საშუალებას, თუნდაც ცნობილ ქართველ მწერალსა მსოფლმხედველობრივ იდეალთა თუ შემოქმედებით მისწრაფებათა შეცნობაში ხედავდა, ამიგომ

¹ თელო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ.11, თბ., 1972, გვ. 11.

გულწრფელად შეეხმიანა ალ. ყაზბეგის, რ. ერისთავის, გ. წერეთლის, ილიას, ვაკას და სხვა ქართველ მწერალთა სახელებს, რიგ შემთხვევაში დაკვირვებით დაახასიათა მათ შემოქმედებაში გამოხატული პაგრიოტულ-მოქალაქეობრივი პათოსი, გამოკვეთა მხატვრულობის ზოგიერთი ნიშანი.

თელო რაზიკაშვილის ნაწერებმა თავიდანვე მიიპყრეს მკითხველთა ყურადღება. მისი, აგრეთვე ახალი თაობის სხვა მწერალთა შემოქმედებითი შესაძლებლობების შესახებ მკაფიოდ დადებითი მოსაზრება გამოთქვა აკაკი წერეთელმა: „აი, ესენი არიან პირველი მერცხლები მომავალის გაზაფხულისა, ჩვენ ამათზე კრიტიკას არა ეწერთ, მხოლოდ სიტყვამ მოიგანა და გაკვირით ვამბობთ, რომ ან. ერისთავისა და თელო რაზიკაშვილი, რომელთაც ისეთი მომზადება არა აქვთ, როგორც განსვენებულ ეგნინოშვილს ეცყობოდა და აგრეთვე ლუგუ მეგრელს, მაგრამ ბუნებათი ნიჭით კი შესანიშნავები არიან და ბევრს კარგსაც უნდა ველოდეთ მათგან მომავალში, თუ თავის ნიჭს შესაფერის საზრდოს არ დააკლებენ და გულის ფიცარზედ დაიწერენ იმ მცნებას, ურომლისოდაც, რაც უნდა ნიჭიერი მოღვაწე იყოს, ვერ აცდება „ფალსგაფობას“ და „კუდაბზიკობას“¹.

აკაკის შეხედულებას, ცხადია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა როგორც პიროვნულად თელო რაზიკაშვილისათვის, ასევე მისი შემოქმედებითი პოზიციის, ესთეტიკური მრწამსის და მოქალაქეობრივი პათოსის არსის განსაზღვრისათვის. მაგალითად, მოთხრობა „ფითრის“ შეფასება, ფაქტობრივად, თელო რაზიკაშვილის მწერლური გზის დალოცვას და ამავე დროს მისი ნაწარმოების მხატვრული ღირსების აღიარებას მოასწავებდა: „ეს პატარა ბოტანიკური მოთხრობა... თელო რაზიკაშვილისა, როგორც ხელოვნების მხრივ ისე თავის კილოთიც გამტაცია ახალგაზრდა გრძნობა-გონების და იმავე დროს დიდად საგულისხმიერო დიდებისთვისაც,“ – წერდა „კვალის“ 1896 წლის 21 ნომერში დიდი მგოსანი.

თელო რაზიკაშვილის, როგორც შემოქმედის ღირებულებასა და თავისებურებას გარკვეულწილად სწორედ ზემომოყვანილ შეფასებაში გამოკვეთილი „ორასაკობრივი“, „ორმაგი დონის“ მკითხველის დაინტერესება განსაზღვრავს, რაც საბოლოოდ საზრდოს აწვდის ერთს – აღმქმელს.

დრო მკაფიოდ გამოკვეთს თელო რაზიკაშვილის მწერლურ პოპულარობას, რაც სათანადოდ ვლინდება ქართული ეურნალ-გაზეთების ხელმძღვანელების, მწერალ-რედაქტორების, ცალკეული

1 აკ. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. 13, თბ., 1961, გვ. 127.

კრიტიკოსების, ლიბერატორების, ცნობილი პედაგოგებისა და საზოგადო მოღვაწეების მისი შემოქმედებისადმი და მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროსადმი დაინტერესებით.

ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა, ნინო ნაკაშიძე ხშირად უკეთდნენ თელო რაზიკაშილს ჟურნალების „ჯეჯილისა“ და „ნაკადულისათვის“ მოთხრობებს და ძალმედაც ეშურებოდნენ მათ თავიანთ პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნებას, ამასთან, დიდ პატივისცემასა და რიდასაც ავლენდნენ ავტორისადმი.

თელოც დიდი ღირსებით აღასრულებდა მწერლურ ვალს, გულმოდგინედ იღწვოდა მომავალი თაობის სულიერი აღზრდისათვის.

თელო რაზიკაშილს მისი ნაწარმოებების გადაბეჭდვისა თუ დაბეჭდვა-გამოქვეყნების უფლებას სთხოვდნენ: არისტო ქუთათელაძე, ლალო აღნიაშვილი, ივანე როსტომაშვილი, ვალერიან გუნია, იაკობ ჯაფარიძე, მარიამ დემურია, სონა ციციშვილი, იოსებ გრიშაშვილი და სხვ. მწერლის მხატვრულ ნაწარმოებთა შესახებ მოსაზრებები და კრიტიკული შენიშვნები გამოუთქვამს ცნობილ პედაგოგსა და საზოგადო მოღვაწეს ლუარსაბ ბოცვაძეს, კრიტიკოსებს ეასილ ჯაფარიძეს, ალ წერეთელს და სხვ.

თელო რაზიკაშილმა პირველი ლექსი „მწვემსის სიმღერა“ 1886 წელს დაწერა, ნაწარმოებთა ბეჭდვა დაიწყო 1890 წლიდან, ხოლო უმეტესობა თავისი მოთხრობებისა უწინარესად „ჯეჯილისა“ და „ნაკადულში“ გამოაქვეყნა. მწერლის მოთხრობების პირველი კრებული მხოლოდ 1925 წელს გამოიცა,¹ უფრო სრული კრებული – 1947 წელს, ხოლო თხზულებათა ორგომეული 1972 წელს.

თელო რაზიკაშილმა დიდი დეაწლი დადო ხალხში გაფანტული მასალების ხალხური შემოქმედების ნიმუშების შეკრება – გამოცემის საქმეს. მისგან შეგროვებული ფოლკლორული ტექსტები იბეჭდებოდა უმეტესად ჟურნალ „ჯეჯილში“, მის გარდა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ორგანოებში. თავისი ამ მოღვაწეობით იგი აგრძელებდა ფოლკლორული მასალების შეგროვების მოთავეთა რაფიელ ერისთავის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის მიერ დაწყებულ საშვილიშვილო საქმეს, რომელსაც თელოს გარდა ნაყოფიერად და ეროგულად ემსახურებოდნენ იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა, პეტრე უმიკაშვილი და სხვები.

ხალხური სიგყვიერების მასალებს, ერთხანს, მწერალი საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მინდობილობით

1 მოთხრობების გარდა ამ კრებულში პოემა „ია და კესანა“ დაბეჭდილია.

თაც აგროეობდა. ამ ფაქტზე ექვთიმე თაყაიშვილი გვაწვდის ცნობას: „თედო რაზიკაშვილმა აუარებელი კარგი მასალა შეაგროვა ხალხური ბეპირსიგყვიერებისა. ისიც ძალიან კარგი, ზედმიწევნით პატიოსანი, სრულიად უანგარო ადამიანი გახლდათ.“¹

მაგრამ ყველაზე ნათელ წარმოდგენას შესრულებული საქმის მასშტაბების შესახებ გვიქმნის თავად თედო რაზიკაშვილი: „მივყავ ხელი ხალხური ნაწერების შეკრებას. შევეკრიბე 3000 –ზე მეტი ლექსი, 200 –ზე მეტი ზღაპარი და ლეგენდა, მრავალი ცრუმორწმუნოებანი და შელოცვანი, ანდაზები და გამოცანები.“²

განსაკუთრებულ მეცნიერულ და კულტურულ ღირებულებას იძენს ის გარემოება, რომ თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი სიგყვიერების ნიმუშები გამოირჩევიან სანდოობით, მასალის მოწოდების სიმუსტიტით, ადასტურებენ ჩამწერის გემოვნებასა და მეცნიერულ კეთილსინდისიერებას და, რაც მთავარია, ყოველივე ამასთან ერთად, ამბეურებენ ქართული ფოლკლორის განუმეორებელ ნიმუშებსა და ხასიათს, ეს კი საზოგადოდ ეროვნული მწერლობის სახის სათანადოდ წარმომჩენი მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახლავთ.

II. შემოქმედება

თედო რაზიკაშვილის შემოქმედებითი იმპულსების მასაზრდოებელ საფუძვლებს ზემოთ უკვე შევხებით. შემოქმედებითი წვის გზაზე უმეტესწილად რაზიკაშვილების პოეტური გენისათვის შესაფერისი ღირსებით საბუთდებოდა თედოს მწერლური შესაძლებლობის დიაპაზონი.

სათავეებიდანვე იყალიბებს საზოგადოებრივ იდეალს და ესთეტიკურ კრედოს. ამ თვალსაზრისით იგი ნასაზრდოებია ილიას, აკაკის, ვაჟას მრწამსით, ამასთან, საკუთრივაც მაგარებელია მსგავსი იდეალებისა. მამულისა და ერის მსახურება, ადამიანისათვის გმის გაკვალვა, აი მისწრაფება მწერლისა, ფუნქცია მისი შემოქმედებისა. ეს პრინციპები გამოვლინდა 1891 წელს გამოცემულ მისი ლექსების პირველსავე წიგნში, რომელსაც „შავი ფიქრები“ ერქვა და რომელშიც მკაფიოდ გამოიხატა შემოქმედის ადამიანური განცდები, საზოგადოებრივი ტყივილებით (რომლის მრავალფეროვან ფორმებს ბაზგასმით გამოკვეთდა ხელოვანი) გამოწვეული გრძნობები, ავტორისეული შეხედულებანი მწერლის ქვეყნისათვის მოღვაწეობის დანიშნულებაზე. კერძოდ, თედო რაზიკაშვილი, პოეტურ ნაწარმოებთა ამ ადრეულ ციკლში წარმოაჩენს სოციალურ თუ ეროვნულ

1. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, 1968, გვ. 360.

2. თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 11.

გენდენციათა მიმართ თავისი დამოკიდებულების ხასიათს, ეპოქის საზოგადოებრივ ურთიერთობათა დამახასიათებელ ნიშნებს, მიგვითითებს ბრძოლის იმ ხერხებზე, რომელთა მეშვეობით, მისი აზრით, შესაძლებელი შეიქნებოდა მომავლის გამოკვერვა. ლექსების ციკლში, ისევე როგორც ცხოვრების წრებრუნვისთვისაა დამახასიათებელი, ურთიერთმონაცვლეობენ მწარე ფიქრები და კეთილშობილური ოპტიმიზმი. მძიმე სევდა და მომავლის რწმენა...

თელო რაზიკაშვილის საზოგადოებრივი მრწამსი, მხატვრულ-ესთეტიკური დანიშნულება პროგრამულადაა წარმოჩენილი 1893 წელს შექმნილ ლექსში „ვაი თუ ისე სოფელმა“: შიშის მომგვრელია ამ ქვეყანაზე უმიზნოდ ყოფნა, შეუმჩნეველი და უჩუმარი არსებობა, ისეთი სიცოცხლე, რომლის დასაწყისსა და დასასრულს ვერაინ ვაიგებს, ვაის სათქმელია წუთისოფლის მგზავრის იმგვარი სვლა, რომლის ნაჲალს „მინდვრის ქარი წაიღებს, გაანიჲაიჲაევს...“ თავმარის დამცემია ფიქრი „მოძმეთ გულში ჩადებული იმედის“ გაცულებაზე, ქვეყნის სალაროსათვის თუნდაც მცირე საუნჯის მიუმაგებლობაზე... იდეალისაკენ სწრაფა სამშეოს დაგოვებამდე ბნელ, უმშეო მხარეში წმინდა სახელის სანთელივით ანთების მცდელობაშია, აგრეთვე, ნათელ გზაზე ახალი თაობის, ანუ იმათ გაყოლიებაში, „ვინც ქვეყნის სახლს ბოძებს შეუღამს, მაგრად იელის, მამულს არ დაუკარგავს ცით მონაბოძებ ნიჭს და არ გახდება საწყეველი და შესაყოლები“...

თელო რაზიკაშვილის მომდევნო პერიოდის ლექსებშიც ქვეყნის მძიმე რეალური მდგომარეობაა გამოხატული, შემოქმედს კვლავ ეს ვითარება აღელვებს და მისი გაუმჯობესების საშუალებებზე მსჯელობს. რიგი ლექსის სათაურშივე ამოიკითხება პოეტის დალონების მიზეზები: ლექსში „მცხეთის ნანგრევებზე“ პოეტის სევდას იწვევს საქართველოს დიდებული წარსულის გაქრობა, ნაპარგახევი სატახტოს თავზე „მტრულად აღმუვლებული ქარის მქუხარების“ მოსმენა, მთლიანად ჩვენი სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოდ შერაცხული ქალაქის „დარღვეულ კედლად, ნანგრევებად“ ქცევა, ქვეყნის ამკლები ძალის „სპასთა სამეფოს“ გაძლიერება, ბალახივით ამოზრდა და აყვავება...² ლექსი „ბევრი ყოფილა გამტეხი“ ავლენს ავგორის შეძრწუნებას „დედის ძუძუს მამჭრელის“, სამშობლოს გამყიდველის, მძარცველის, პირგამტეხის მომრავლებაზე...³ ლექსი „მუხის ლოდინი“ კი წარმოაჩენს ერთ ღროს ღრუბლებიდან „ციურ მანანას თავზე დაფრქვევით“ გალაღებული, ავი ამინდით შეუზარავი მუხის გუნების შეცვლას, ცხოვრებისეული გრაგიზმის ვამო დამწუხრებას, მისი

1 ქართული პოეზია ოსუმეგ ტომად, ტ. X, თბ., 1978, გვ. 453.

2 იხ. „მცხეთის ნანგრევებზე“, „კვალი“, 1894, № 8.

3 იხ. „ბევრი ყოფილა გამტეხი“.. მწერალთა მუზეუმი, № 12.404-6

ნაღვლიანი თვალების გამგერებას, წინათ სიცოცხლის ამ გრფიალის ამეამად ყოფნა—არყოფნის ზღვარზე ღვომით გამოწვეულ მწუხარებას და ბოლოს ზაფხულის მოლოდინით დაქანცული და გულმოწყენილი მუხის უფრო და უფრო დახვავებას..¹

მაინც, ზემოთქმულის მიუხედავად, მითითებულ ლექსებში თედო რაზიკაშვილის პოეტური ოპტიმიზმი გვირთულობს დამამკვიდრებელ ფუნქციას. სიცოცხლისა და ღვთის რწმენაც ესაა, ურომლისოდაც უსაგნო შეიქნებოდა ადამიანის ყოფა, წაიშლებოდა მემკვიდრეობის გასაგისი, რომლის სიმბოლურ მსატერულ სასეს ქვემოთ სტრიქონებში მტკვარი წარმოადგენს:

„ილევე მტკვარო, დაუსრულებლად,
ქართველთ მიწაზე ნუ მოჰმლი გზასა.

მე მოვედე, ოლონდ თქვენ წმინდა წყალთა
აღარ შეერთოს ქართველთა ცრემლი,
მამინ მოსძახეთ ჩემს ობოლთ ძვალთა:
„აწ განისეენეთ, გაუზარდეთ მხსნელი“ 2

ამკარად დასტურდება ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ილიას მანერისა და ესთეტიკური იდეალების ზეგაელენა: რომანტიკოსთან მიმსგავსება თავისუფლებისათვის ბრძოლაში თვითშეწირვისათვის მზადყოფნით გამოისაგება, ილიასთან მიახლოებას კი „გვირის დამბადი დიდი საგნისადმი“ თედო რაზიკაშვილის ფიქრთა დამოკიდებულება განსაზღვრავს. გაელენის კვალი ამრის მსატერულად გადმოცემის სპეციფიკაშიც შეინიშნება — სათქმელი წარმოჩენილია ლაკონურად, ამასთან, მაქსიმალური ინფორმაციულობით, რაც სათანადოდ ამკაფიოებს როგორც შემოქმედის განცდების შინაარსს, ისე მისი გრძნობების ემოციურობის ხარისხს.

თედო რაზიკაშვილის სამშობლოსადმი სიყვარული მაღალემოციურადაა გამოხატული ლექსში „სიზმრად მეჩვენე“:

„ სიზმრად მეჩვენე, ნეგარი
წამები მაწამებინე:
გეხვიე, გკონე, გიქიზე,
ფეხქვეშ ყვაეილად გეჟინე;
შენთვის ოცნებას ტაძარი
ზესამდე აეაგებინე
რალა მენატრა, როცა შენ
მყაელი და ჩემთან გეძინა,
სამოთხის კარი გაგელო, —

1 იხ. „მუხის ლოდინი“, „კეალი“, 1894. № 3.

2 იხ. „მუხეთის ნანგრევებზე“, „კეალი“, 1894. № 8

ბროლის გულმეკრდი გეჩინა,
აღარ ვიყოდი, მეგირნა,
თუ ალტაცებით მეყინა.
მენტის უარეყავ, რაც კი რამ
სიყოცხლეს შემაყვარებდა:
ახალგაზრდობის სილაღე,
ტკილად რო მოწანწკარებდა;
გაზაფხულისა სიქველე,
მიწას რომ ააყვავებდა,
უსაზღვრო გრძნეულობითა,
შეებას რომ დაამყარებდა.“¹

ხალხურ კილოზე აწყობილ ამ გრძნობების გამომხატველი საგალობლის ადრესატის – სამშობლოს პოეტური სახე იმეიათი ასოციაციურობით ეწყვილება ქალის, სატრფოს სულიერ-ხორციელ სახეს. ურთიერთობის ესთეტიკური მოდულაცია ამრობრივად გამართლებულია, ამასთან მკაფიოა და გემოქმედების მომხდენი: სამოთხის კარის გასაღები გრძნობათსიწმინდის სიმბოლური ღირებულების მიმართ დამოკიდებულების მედეგად ღებულობს ფუნქციას, რაც საბოლოოდ სათაყვანებელი საქართველოს მიმართ ჭეშმარიტი განცდების სიღრმისა და ხარისხის წარმომჩენია უმთავრესად და უპირატესად.

თედო რაზიკაშვილის მწერლური ინდივიდუალობა, ძირითადად მხატვრულ პოზაში ვლინდება მთელი სისრულით.

ქართულ ლიგერატურათმცოდნეობაში გაერცელებული ამრის მიხედვით თედო რაზიკაშვილი ქართული საბავშვო ლიგერატურის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელია. ეს შეხედულება მრავალმხრივ და საფუძვლიანადაა დასაბუთებული რიგ მკვლევართა, კერძოდ, მ.განდუკელის, ა.კ.მახარაძის, თ.ქერდოვანიძის, გ.ბოცაძის და სხვათა შრომებში. აქ „საყრმო ნაწარმოებთა“ (ი.გოგებაშვილის გამოთქმა) ბავშვის ბუნებაზე ზეგავლენის ერთ სათანადოდ განმაზოგადებელ დებულებას გამოვკვეთთ, რომელსაც თედო რაზიკაშვილის შემოქმედებასთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 1896 წლის ეურნალ „კეალის“ 21 ნომერში მიაქცია ა.კ.წერეთელმა ყურადღება, როდესაც აანალიზებდა თედოს მოთხრობა „ფითრს“. „ვოლტერმა თქვა, ყმაწვილებისთვის ის არის კარგი. რაც არც ღიღებს აწყენსო“ (ხაზი ჩენია – თ.კ.).

სწორედ ამ პრინციპით ვაანალიზებთ თედო რაზიკაშვილის მხატვრული პროზის ნიმუშებს.

სამოგადოებრივ ურთიერთობათა რთული ბუნების ანალიზი, თავისუფლებისათვის ბრძოლის, პატრიოტიზმისა და ჰუმანიზმის იდე-

1 „სიმზრად მეჩვენე“, მწერალთა მუშეუმი, № 12405.

ალების წარმოჩენა, ადამიანურ განცდათა, მისწრაფებათა, პიროვნულ თვისებათა გამოვლინებისაკენ სწრაფვა, კიდეც, ერის ყოველდღიური ცხოვრების საკითხთა გამოხატვა, საზოგადოდ, სიცოცხლის არსებობის დასადასტურებლად კაცთა ვარემუ ბუნების სურათების ადამიანურ ყოფასთან მიზანმიმართული დაკავშირება – აი, თედო რაზიკაშვილის მხატვრული შემოქმედების (პროზის) ამრობრივიდეოლოგიური და მხატვრულ-ესთეტიკური ამოცანა, რაც სათანადო შედეგითაცაა, ცხადია, რეალიზებული.

ყოველი არსი, მოვლენა შემოქმედის ნებით არსობს და იმართება, შემოქმედი განაგებს წესრიგისა თუ ქაოსის ელემენტებს, ადგენს ყოფიერებისა თუ ცნობიერების საზღვრებს და წარმართავს სამყაროში მიმდინარე პროცესებს. ამ შინაგან წეს-კანონს ვერავინ შეცვლის და შეაბრუნებს, ვერც საკუთარ ჭკუა-განწყობის მიერს შესძენს ვერაფერს, ძალიანაც რომ ეწალოს, თავს იქით ძალა არ არის და იმიტომ!

ამგვარი წყობის უმაღლესობას იაც გრძნობდა, რომელიც სხვა ყვაილების მსგავსად ეგებებოდა გაზაფხულს, „თრთოლვით, კანკალით მოელოდა ყოველს ღღეს... ემინოდა, არ ვიცი კი, რა აშინებდა, მოკლე სიცოცხლე თუ სხვა რამე... ბუზი, კრაზანა, კელა, ბუზურა, პეპელა – ათასობით მოდიოდნენ და ასხდებოდნენ იას. ყველა იმათისა სურდათ, ამოეწუწუნათ გულიდან, რაც კი სიცოცხლე და სურნელება ებადა იას. გულს უკლაფდა იას მათი ასეთი მეუბრალებლობა, მაგრამ რა ექნა.“ (ხაზი ჩვენია – თ. კ.)¹

განგების განმკარგულებლობას როგორ აღუდგებოდა „ხუთი სოსანი აბრეშუმის კაბით მორთული და ყელზედ მარგალიტის ღარადე შემოვლებული“ ნაზი ია! მართლაც, რა უნდა ექნა უზაკეელსა და სათუთს? და ერთ ღღესაც ბუზურა „დააჯდა იას გულზედ. ია გადიდრიკა და ჩაიკეცა. – დაიმაღე, კესანე, დაიმაღე! – დაუძახა კენესით იამ; სისხლისმსმელმა შენც არ განახოს!... მე ნუ მიგირებ!... ბუზურამ გრძელი ისარი მიაელ-მოავლო იას გულზედ, უნდოდა სადმე ჩაეკრა. ამის შიშით იას გული მისდიოდა. ამ დროს ჩიგმა შენიშნა მსუქანი საჭმელი. გადმოფრინდა, ჩაჰკრა ნისკარგი ბუზურას და გააქანა გაუმაძღარს მსუქელში, მაგრამ... იის ფოთლებიც თან ჩაატანა. იამ აიწია წელში, გასწორდა. მაგრამ ვაი ამ გასწორებას: ფეხზედმდგომ მკედარსა ჰგავდა!... ია გლოვობდა თავის ბედს. ვინდა უშველიდა!... ვერც კესანე გადაურჩა უბედურებას, ჩამოგორებულმა ქვამ წელში გატეხა...“

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 1, თბ., 1972, გვ. 18-19.

² იქვე, გვ. 20-21.

მაგრამ იაკესანეს, როგორც სიცოცხლის ერთი ფორმის, ერთი მისხლის უკედაება ვერ გადარეცხა, ვერ ხელყო დობილების სიკვდილმა, მისი ცივი არყოფნის სუსხმა ვერ დააზრო სხვა იებისა და კესანუების სიცოცხლის ფესვები. „დობილებს ეს აძლედათ იმედს. ჩვენი სიცოცხლე ჩვენს მოდგმას მიემატოსო“ – სთქვენს და ჩაჰკიდეს თავები.

„ია უკედაბათ, – ყველანი
ეთხოვებიან, გირიან;
შორს გაიგონებს ერთგული, –
ცრემლები ჩამოსცივიან –
ელიან შინდორთდელოფაღს,
მის მოსულით გახარებასა,
გამაფხულს ყვავილთ მოსელასა,
მათ ძირის გამრაელებასა.
ბაღში ეარღისა გამლასა,
იის კელაე აყვავებასა,
ველების შეხამებასა,
შინდერების აჭრელებასა,
ტურფა კესანეს სიხარულს,
ცაზე ფრინველთა ღენასა,
ბულბულის შემოჩეუვასა,
დილა-საღამოს მღერასა.“¹

ცხოვრების მარადიულობის არსის გამოხატვა, უკეთ, ძნელად თუ შეიძლება. სამყაროში მიმდინარე ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესები, თითქოს ერთმანეთის გასანადგურებლად გაჩენილი მატერი-ალური ფორმები, რომელთაც, თავისთავად, საკუთარი აღმოცენებისა და შინაგანი წყობის მტკიცე საფუძველი აქვთ, სპეციფიკურად არიან ჩართულნი საწუთროში ცხოვრების სუფიერის პროცესში და ამითვე განსაზღვრავენ საკუთარ კოსმიურ ღირებულებას.

თედო რაზიკაშვილი ყოველივე ამას განსაკუთრებული ალ-ლოიანობით გრძნობს. ეს გრძნობა კი მაღალ რწმენასაა დაფუძნებული და იგი იმ ოჯახში აღმოცენდა, რომელმაც თავის ყველაზე მაღ-ლცხებულ შვილს, ვაჟა-ფშაველას ამოათქმევინა:

„მე რომ გირილი მეწაღოს,
თქვენ ვის რა გინდათ, ნატარა?
ერთი იცინის, სხვა სტირის:
ასეთი არი ქვეყანა,
ვისაც არ მოგწონთ გირილი,
ის ნუ დასჯდებით ჩემთანა!
მტირალის სტივრის პატრონი
ფებს როგორ გავსწედი თქვენთანა!
მაგრამ გაიგებთ ერთხელაც,
ვინ ახლოს ესდგევეართ ღმერთთანა.“²

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 20-21.

² „მე რომ გირილი მეწაღოს“, ვაჟა-ფშაველა, რჩეული ლექსები, თბ., 1959 გვ. 34.

თელოსაც მისსურად ჰქონდა შეცნობილი ცხოვრებისმიერი სიავ-
კარგის, სიცოცხლის ფასი, რადგან ისიც ახლოს დაიყენა სასიერმა
იმიო, რომ ადამიანის, სამშობლოსა და ხალხის მისწრაფებათა
აპოკითხვის უნარი დააჯილდოვა.

ბუნებაში ყოველგვარი მოვლენა თავისი სპეციფიკური თვისების
მაგარებელია. თითოეული სამყაროს არსობის დამოწმებაა. უთეა-
ლავ მოვლენათა შორის სიცოცხლის მარადიულ დინებას განსა-
კუთრებულად ცხოვლად და მძაფრად განახლება-აღორძინება აღას-
ტურებს.

ცნობილია, რომ ხელოვნება, კერძოდ ლიგერატურა სახეო-
ბრივად შეიცნობს სინამდვილეს. თავისი განვითარების მანძილზე იგი
მრავალფეროვან მხატვრულ ხერხსა და საშუალებას შეირჩევდა
ხოლმე ზოგადად სიცოცხლის, საზოგადოებრივი ცხოვრების დინამი-
კური გამოხატვისათვის. ამასთან ცხადია, კვლავაც ხელოვნების
სპეციფიკიდან გამომდინარე, აღნიშნული ამოცანის განსახორციე-
ლებლად მონიშნული მიუღი სიმბოლიკური სისტემა, ძალზე სშირად,
იგავური, ალევორიული მიზანდასახულობით იყო დაჭურვილი, რაც
სპეციფიკურს ხდიდა სინამდვილის აღქმას.

მოიხრობა „გამაფხული“ ზამთრის ჯერ ისევე მძაფრი ენერგიუ-
ლობის საზგასმით იწყება, ჯერაც ბაგონობს ყინება, რომლის შიშით
იჭუჭკება მთა-ბარი, ზამთარი მძლავრად სუნთქავს, ნამქერი პაერში
გრიალებს, დაქქრის, გრიალებს... თოვლს მოები ვადაულებსავს, ზაჩ-
თარს „მდინარეებზე, ხეებზე, გბებზე ყინულის ბოგირ-სიდეები ვაე-
მართა...“ ზამთრის სახე, ცხადია, მოძრაობაა და სიცოცხლის ფორმაც,
თავისთავად, თანაც საკმაოდ ექსპრესიულად გამოხატული, მაგრამ
პოეტური მიზანდასახულობის თვალსაზრისით, ამ კონკრეტულ შემ-
თხვევაში, განმაზოგადებელი არსის არმქონე, სიცოცხლის ცხოველ-
მყოფელობას მოკლებული, მეგიც, ბოროტების მთესეული, რადგან
მუქარისათვის, სიცოცხლის ძარღვის გათოშვისათვის, ცხოვრების
ფესვის ამოძირკვისათვისაა მოვლენილი...

ზამთრის დინამიკურ აღწერაში შეიგრძნობა მწერლის მხატ-
ვრული ოსტატობის ძალა. მხატვრული სურათი მოძრაია, ფმეინ-
ვითა და ქშენა-სგვენით აღვსილი, მაგრამ სუნთქვა სიცვიის სუსხი-
თაა შებოჭილი, სიცოცხლის ძარღვს არ აგოკებს, გამყინეულია და
მომსპობი.

მოთხრობაში ნათლადაა გამოხატული თელო რაზიკაშვილის
დიდაქტიკურ-ეთიკური პრინციპების, იდეოლოგიური მიმართულების
წარმომჩენი სიმბოლურ-ალევორიული სახეები, გამოქვლავნებულია
მათი ფორმალურ-შინაარსობრივი სპეციფიკა და ინდივიდუალობა.

მწერლისეული ამროვნება ამკარად შეგონების გენდენციითაა გა-
ელენთილი. ზამთარი, თოვლი, სუსხი და ნამქერი, მიუხედავად
ექსპრესიულად გამოხატვისა, თითქოს უძრავობას ამკვიდრებს, დაბალ
განწყობას ქმნის. სითბოა სიცოცხლის დამამკვიდრებელი საწყისი და
მხოლოდ იგი აყალიბებს ამალღებულ ჰათოსს. განსაკუთრებული
ემოციურობით გემოქმედებს კონგრასტულობა, რასაც ინგონაციის
უშუალობა განაპირობებს:

„...მგეს არ ეძინა... თეთრად შემოსილ დედამიწას აკერდა... ზამ-
თრისაგან გაკეთებული ყინულის ხიდ-ბოგირები ინგრეოდა... გააღეთ
კარი! – მოესმა ხმა ზამთარს, ქეიფში მყოფს და თან ძალიან დააკა-
კუნეს კარები... გააღეთ კარი! – მოისმა კიდევ. – დამისალეთ კარავი,
გააღეთ კარი! – მოისმა კიდევ ხმა და ეს უბრალო ხმა ჭექა-ქუხილად
გადაიქცა. თითქო დედამიწა დაინგრავო, მინდორი და მთები სუ იძე-
როდნენ ამ ქუხილისაგან, მოხსნა პირი და დაუშვა შხაპუნა წვიმამ.
კაი ხანი ისმოდა ხეების ღრიალი და მორეული ქუხილის რაკრაკი.

როცა ყველა დამშვიდდა, ღრუბელი გადაიყარა, ცამ გამოინათა
და მგემ გამოაშუქა, ზამთარი აღარსად ჩანდა. აღარც იმის კარავი.
ჰალებში მურყნები საამურად მწვანედ ბზინავდნენ.

– ჩირთი შემოვიდა, ჩირთი! გაზაფხული მოვიდა, გაზაფხული! –
ისმოდა ალგაცებული ხმა სულდგმულთა.¹

თედო რაზიკაშვილი როგორც ამ, ისე არაერთ სხვა მოთხრო-
ბაში ანიჭებს განსაკუთრებულ ფუნქციას მზე-სინათლეს.

მოთხრობაში „ნაკადული“ მწერალი ემოციურად წარმოაჩენს
მზისგან წარმოქმნილ სიცოცხლისათვის ბიძგის მიმცემ მოვლენებს,
გამოკვეთს თავად მნათობის ძალას, მის, ასე ვთქვათ, სუბსტრაციულ
ენერგიულობას, რომელიც ყველაფერს, მათ შორის ნაკადულსაც
(„თავის ნაშობ შვილს“) სიცოცხლის ცხოველმყოფელობით აღავსებს,
ისე არეგულირებს და წარმართავს მის არსებობას, რომ მან
„სიცოცხლე უკვდავი გახადოს ცხოველთა და მცენარეთა წყურვილის
მოკელით.“²

მოთხრობაში მზე-სინათლე, ყინვა და თოვლი, ამღერევა-
სიანკარე, ბალახ-ფოთოლი, ცხვარ-ძროხა თუ სხვა რამ ცხოველი
არსი, სპეციფიკურ სიმბოლურ სახეებადაა ნაგულისხმები. ყოველივე
ერთად განსაზღვრავს ცხოვრების ღირებულებას, ხოლო ცალკე აღუ-
ბული სახე-ხატი მიუთითებს სამოგალოებრივი კონფლიქტებისა თუ

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 153.

² იქვე, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 33.

განვითარების სტადიებზე. ნაწარმოები დაწერილია 1905 წელს, მაგრამ მიუხედავად იმდროინდელი უმწვევავისი მოვლენებისა, ოღნა-ვადაც არაა სტილიზებული შიშველი, უხეში ძალა, რაც თითქოს ძნელად გვერდასაქცევი უნდა ყოფილიყო საყოველთაო აღგზნება-აღტყინების პირობებში.

მოთხრობაში აღწერილი კონფლიქტები – ცხოველთა დაე-მეკამათება, მათ მიერ ნაკადულის ამღვრევა-შელახვა და სხვა მსგავსი, ბუნებისმიერი ჰარმონიულობითაა გაცხადებული და კატაკ-ლიზმური ასოციაციურობით არ იტვირთება. მოთხრობის მთელი პა-თოსი ქაოსის დალაგების გამომსახველია, რაც წყალამღვრეული ნაკადულის დაწმენდა-გაანკარავებაზე მითითებითაა გაამკარავე-ბული და აგრეთვე ნაკადულით ნასაზრდოები ყვავილების უთვალავი ლაშქრის, საზოგადოდ ცოცხალი არსის დაღადისით:

„ჩვენ ყვავილები ყველანი,
სიცოცხლით გაუძლომელნი,
ვართ უკუდავების ნაგრულნი,
მისივე მახარობელნი!
ჩვენ არა გეჯერა სიკვდილი,
თვალი გვიჭირავს მშისკენა
და სასოებით აღუსილთა
მის წმინდა სინათლისკენა.“¹

ეკლავაც დასტურდება სიცოცხლის რწმენა, რომლის წინაშე უჩრდება ყოველგვარი ტკივილი, უძლურდება ცხოვრებისეული სიბრ-ბე.

მოთხრობაში „ხავსი“ სიბნელისა და სინათლის მარადიული ჭიდილია აღწერილი. ამ მუდმივი კონფლიქტის ხასიათი ბუნების ცო-ცხალი სახე-ხატების – ხავსის, ნიაღვრის, მზავეების, ლოდების, წვიმა-კალახის, ბალახ-ბულახის, ქორუა ჩადუნას თვისებათა გამოვლენის აფუძველზე იმლება. მწერალს ხიბლავს ყოველივე ბუნებისმიერი, ყვეარს „უმარამარო დახავესებული ლოდი მზავეისაგან მალლა მთაში სოგლეჯილი და ძირს ხეობაში ჩამოგანილი, იქ უძრავად საუკუნო-ვით მდებარე, დაღრეჯილი და დახავესებული“², მაგრამ „სულს დახა-ვესებული ცხოვრება, ხავსისაგან შეჭმული და გაბეჩავესებული“³, ყვეარს ბუნება და მისი ნამოქმედარი“⁴, მაგრამ გულს უღრღნის, სულს უწ-იხებს თაეად ხავსი და იმ ლოდის უმოძრაობა, განსვენება, რომელ-აყ ღამის სიბნელე განაპირობებს, რადგან ბნელში „ვერაფერს ხედავ, არ იცი, რომელი მხრიდან რა მოგელის, ირგელივ სულ რა-

თედო რამიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 34.

იქვე, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 28.

იქვე.

იქვე.

დაც უხილავი არსებანი ფუთფუთებენ და მზირს ვიდგანან. მენ არ იყი, რა ფერისანი არიან, ან რა სახისა. უმწედ გრძნობ მენს თაეს... სიბნელე ავი სულებისთვისაა გაჩენილი“¹

სიციოცხლე მოძრაობაშია, რომელსაც სინათლე წარმოქმნის. მოთხრობა ჰუმარაიტი აპოლოგიაა ორთავესი: როდესაც ყინვის მაგიერ სითბოს სუნი ჩამოვარდა და ნადნობი თოვლის წყალი მიწაში ჩაძვრა, ჩადუნასაც სული ჩაედგა, გამოელეიძა, მკედარი ბელგიდან ამოჰყო თაეი და ჩამჰალი და ხმაგაკემნდილი ფერდობი სიციოცხლით აივსო... პატარა, თითის სიგრძე ჩადუნა თანდათან გაიშალა, როგორც დახვეული თასმის გორგალი, წელში გასწორდა და ცისკენ, სითბო-სინათლისკენ მიესწრაფა... აქ ხშიანდება მოთხრობის ლაიგმოგიეის შემცველი მიმართვა:

„ოჰ, სინათლე და სულ სინათლე! მენა ხარ, მე დალოციელო, სიციოცხლის სათავე, დასაწყისი და განმრგძელბელი!“²

ეს მწერლისეული გენდეციაა, რომელსაც ზოგადად ცხოვრებისეულ სირთულეთა, საზოგადოებრივ კატაკლიზმათა გამო, შესაძლოა, ექვის ჩრდილიც მისდგომია ხანდახან, მაგრამ რომელსაც, ჯამში, ამკარად ქვეყნის სამომავლო მიმართულებისაკენ კქონდა აღებული გეზი:

„ასე მიდიოდა ქვეყნად ცხოვრება და როცა ჰხედავდი ახალგაზრდობას ქვეყნის სამსახურისათვის ცუცხლმოკიდებულთ, ფიქრობდი: „ნუთუ ამ კაცობრიობის ვარამზე ცუცხლმოლებულთაც ოდესმე ხაესი შესჭამს და დააძაბუნებსო!“³

თედო რაჩიკაშვილი მძაფრად შეიგრძნობს ცხოვრების მოულოდნელობათა ბუნებას, საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის ნიშანდობლივ პარადოქსულობას, სოფლის წესის ცოდვა-მადლიანობას, რაც ხშირად ვლინდება ანომალიურობით – სიკეთის წილ – ბოროტებით, აღმევეების ნაცელად – დანარცხებითა და გაძეევებით, მრუნვა-სინამის წილ – უმადურობითა და სისასტიკით, დაფასების ნაცელად – მეჩვენებით... ამ რთული ცხოვრებისეული სინამდვილის გაკვეთილებს უკითხავს მწერალი საზოგადოებას და ამზადებს წინააღმდეგობათა დაძლევით სიციოცხლისათვის, ჰირთათმენისათვის, მოუწოდებს გამძლეობისაკენ, რამეთუ სხვაგვარად, წუთისოფლის მოულოდნელმა სიმძიმემ, შესაძლოა, ერთბაშად ჩაუკლას ადამიანს არსებობის სურვილი. მხოლოდ ტკივილებისათვის შემზადებული კაციშვილი უძლებს

1 თედო რაჩიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ.1, თბ., 1972., გვ. 29.

2 იქვე, გვ. 30.

3 იქვე, გვ. 31.

ცხოვრების ქარებს, მხოლოდ ასეთი არ გადაიწყვეტს იმელს ბოლომდე...

ულრას და დაბერულ ათასწლოვან გყეში, სადაც არასოდეს ამისანებულა ცული. კოდალაა სიცოცხლის სახე, მისი ნისკარგის ხმარებაა სუნთქვის ნიშანი, მისგან აგებული ხმაურია ცხოვრების დასტური, უყვარს გყეს ეს ხმა, ეს ბგერები არსებობისა... ყოველივე ეს და გყის გრძელნისკარგა ფრინველის თავეს დამკყდარი ფათურაკია ასახული მოიხრობაში „კოდალა“.

კოდალა გყეს წმენდს – ჭია-ღუასა და მაგლებს აცლის და ამით სიცოცხლეს უნარჩუნებს გარემოს...ერისხელაც ცულის ხმა გაისმა გყეში და... „დაწუნენ ძირს დევივით წიფლები, იჩებებოდა მიმელეხი, როგორც კაცის ხელით. ავრეთვე მოჭრილი ხეებისაგან, რომლებაც თავეის სიმძიმით წვეროდან ძირამდე პყელეფუნენ გყის შორბელსა..¹ განი უკანკალებდა არეს.მწუხარებდა იფანი, სევედიანობდა ციხის შივნადან ვაგებეყას რცხილა („ამბობენ, რომ ცულში თურბე ჩვენივე მოძმეა გაყრილი, ჩყენი სისხლი და ხორცი, თორემ უძისოდ ცული რას გეიმამდა“),² ბუმუნებდა ცაცხვი, შიშით სული ძყრებოდა... სასიკვდილოდ იყენენ გამეგებულნი ყველანი ერთად... სხეისი სიკვდილის ხარჯზე მთლად აუყუყუდათ სიცოცხლის კინი ჭია-ღუათი. ბუჭყებს, ლირწოიან ლოკოკინებს, თეიორ გოდორა-გოდორა, მყეველდახიებულ მაგლებს, სისხლით ვაგიკნილ ათასნაირი ყაიდის მწერებს... დრო მოისელთეს, სახრაგ-საჯიჯგნი გაუმრავლდათ, გყე ჩვენ საჭმელად ვაუჩენია ღმერთსაო, ბმუოდნენ და ბმუკუნობდნენ, ცულის გყეში შეჭრას ესალმებოდნენ:

„ეული დიდი მარგებელია. აბა საღ ხეებს ჩყენ რას ვამოყრჩებით, მაგრამ როცა ცული მიწაზე დააწვენს ამ ბუმბერაგებს, მაშინ კი ჩყენი საჭმელი ვახდებიან.“³

მართლაც, მოწონდათ ცული, მაგრამ გყეს, რომელიც მისგან იღუპებოდა, ამას ვერ ვააგონებდნენ. კოდალას უნდა დაბრალებოდა გყეში ცულის შემოჭრა. მისდამი უნდა ვაისჩენიოდა გყეს სიძულვილი, მას უნდა აპკიდებოდა ცოდეა, რადგან სწორედ კოდალა იყო ამპირზენი მწერ-მაგლების მუსრის ვამელები... და ახმაურდა გყე:

„განდენეთი გყიდან კოდალა – ბლუოდა მუხა, მოყკლათ, ვაგსრისოთ, მოვიშორეთ თავეიდან, თორემ სულ დაგელუპავს – ჭრიალებდა ქორფი... ვაყავდოთ, აღარ შემოვადგმეინოთ ფეხი გყეში – მრიალებდა ვერხვი... ვგრე, ვგრე – ჭრიჭინებდა ღგნალი“.⁴

1 თედო რაშიკაშვილი. თხზულებანი ორ ტომად, ტ.1. თბ., 1972., გვ. 183-184.

2 იქვე, გვ. 184.

3 იქვე, გვ. 186.

4 იქვე, გვ. 188

განდევნეს კოდალა, ვინც სიცოცხლეს იცაჳდა. სამომავლოდ იღეწოდა. ალეგორია გაბჭვირვალეა. ანალოგიის ობიექტი – გამოქვეყნაილი, რასაც ჩაოლად მიუთითებს 1900 წელს ჟურნალ „ჯუჯილში“ პირველად გამოქვეყნებული მოთხრობის ქვესათაურიც: (ამბავი).

ამბის შინაარსი, ჩვეულებრივ, ფაქტობრივ ვითარებას გამოხატავს, ხოლო თუ რა ამრით შეიძლება იყოს ფაქტობრივი ვითარების გამოძახეული „კოდალაში“ მოთხრობილი ამბავი, ცხადია, ძნელად მისახეუდრი არაა. ამგვარად, თელო რამიკაშვილი პოეტურად ამკვეთარებს სათხრობს, აღჭურავს მას სამოგადოებრივი ყოფიერების ნიშნებით და სათანადო დრო-სივრცულ არეალსაც შემოუსაბღვრავს მას.

ხშირად იჩავრება მართალი კაცი. მაგრამ სიძართლე ცამი იწერება და მიწაზე შეიყნობა:

„ერთი თხილი იღვა ჩუმაღ, არ ვიცი, რაკი ყვილაზე დაბლა იღვა და ყველაზე პაგარა იყო, თუ იყოღა რაზე და იმიგომ-მღუქარებღა!“¹

კიდეც, სიძართლე რწმენით იკვებება მუღამ: ამიგომაც. „განდევნილი კოდალა უცხო ქვეყანაში გლოვობღა თაყის საშმობლო ტყის უბედურებას და შოელოღა იმ ღღეს, როცა ჭიღ-ღეუბთან საბრძოლეღად ისეე დაბრუნდებოღა თაყის შმობელ ტყეში“.

ეს იღეური ღერძია მოთხრობისა, ღღესაც აქტეულერი, რადგან ღირსეული არსებობისათვის ბრძოლის მარადიული პროცესის გამოძახეულია.

თელო რამიკაშვილს პრინციული შეხედულებანი ჩამოუყალიბღა სამოგადოებრივ მოეღენებზე თუ სამყაროს უზოგადეს კანონებზე და თაყის შემოქმეღებაში მათი შესაფერისი მხაგერულ-ესთიეტიკური ტრანსფორმაციით შესანიშნეად აღწერა და დაახასიათა რეალერი ცხოვრება, მიგეითისთა საკუთარ, სამოგადოდ აღამიანის სულიერ განსღებზე.

სამყაროს წრე-ბრუნვა, მისი ცხადი თუ იღუმალი მოვლენები, რთული აღამიანური ენებები საინგერესოღაღა ასახული მოთხრობაში „მონადირე“.

მწერალმა სათანადო შემოქმეღებითი ინდივიდუალობით დახაგა სახეღიანი სეესური მონადირის შიშიას სახე. ჩეულებრივ, მსგავსი პერსონაჳები, რომანტიკული განწყობით ხასიათეღიან. მათი ნაკლებ ეუფლებათი გაბოროტება, კაცური ევოიზში, გაუხეშება, თუ არ ჩავთვლით მონადირის პროფესიონალურ ეინიანობას (თუშყა ეს განცდაც მხაგერულად მაინც სათანადო შომიერებითა კონსტრუირებული).

¹ თელო რამიკაშვილი, თსმუღებანი ორ ტომად, ტ.1 თბ., 1972, გვ

² იქვე.

თელო რაზიკაშვილის მოთხრობის გმირსაც ატყვია რომანტიკული შეფერილობა, მაგრამ ცხოვრებისეულ წინააღმდეგობათა გამო იგი გაუხეშებულია, ამიტომაც ბუნების სიღრმეში დაღეჟვია უხეში განცდები...

შიშია ძალოვანი, მარჯვე კაცია — „მისი გაუვალი მთა აღარსად იყო. გუდამაყრის ჩონჩხები, ხევსურეთის მთების კედლები და თვით გერგეტყ მოვლილი პქონდა. იმისგან შეწირული ჯიხვისა და კლდის ვაცის ადლიანი რქები ხახმაგისა და გუდანის ჯერის იფნებზე ეკიდა და სალუდეს ყორის კედლებზე იყო ჩამწკრივებული.“¹ ერთი „არწივის მაღალზე“ ასვლა პქონდა ოცნებად შიშისა და ერთ ღღეს მის კალთებსაც შეუყვია მონადირე. როგორც სხვა ხევსურებმა, მანაც იცოდა, რომ „არწივის მაღალის“ დამპყრობზე ლექსებს გამოთქვამდნენ ხევსური ქალები, შეილიშვილებსაც მიუვიდოდათ მისი გმირობის ამბავი.

მამ, მართლაც პქონდა ხევსურ მონადირეს გამორჩეული კაცის ნიშნები. ბუნებასთან განსაკუთრებული შეხების გამო მას თითქოს უჩვეულოდ უნდა გაფაქიზებოდა სული, ცხოველმყოფლად დამჩნეოდა მისი კეთილი ზეგავლენა, შეუმცდარად მოეხერხებინა კეთილბოროტის გარჩევა. ერთი სიტყვით, სუფთა ბუნების წიაღში უნდა აღმზრდილიყო შეუმზლუდავი რომანტიკოსი, რომლის ერთი უმთავრესი ნიშანი თავისუფლების ჭეშმარიტი ღირებულების შეცნობა უნდა ყოფილიყო. როგორც აღვნიშნეთ, შიშისა პქონდა რომანტიკული ნიშნები, რასაც ადასტურებს მთელი მისი შერკინება კლდესთან, საკუთარ შესაძლებლობებთან. კიდევ უფრო მძაფრდება რომანტიკული განწყობა „არწივის მაღალზე“ ასვლის კულმინაციურ ეპიზოდებში ფშაური ლექსების შეგანით, რომლებშიც შიშისა ვნებებისა და განცდების ანალოგიური ემოციებია წარმოჩენილი მოთხრობის მთავარი გმირის განწყობის გამოსაკვეთად...

და მაინც, შიშისა, რეალურად, გლანქი გრძნობა-განცდები უფორიაქებდნენ სულს!

„შიშისა გულმა ფრთხიალი დაიწყო. შურიტ ჩასცქეროდა ჯიხეების ნავალს, გული უსკდებოდა, რომ ამდენი ნადირი აქ თავისუფლად დაიარებოდა, შიშია კი, იმათი მძებნელი, ზვაგზე ქერის ჯინჯილასა და არაქანმოხდილს ძროხის რძისაგან ამოწურულ კურსა (ყველს) ხრავდა. ათასიც რო ყოფილიყო, თუკი როგორმე შეძლებდა, სულ ერთიან გასწყვეტდა, გინდ ერთი ჯიხვის ტყავიც ძლივს წაელო სახლში. საშინლად შურდა იმათი ასე უშიშრად სიარული, შურდა იმათი ლადი ცხოვრება, იმათი თავისუფალი სიცოცხლე. თავის

¹ თელო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად. ტ.1, თბ., 1972, გვ. 13.

დაბეჩავებულ და დამონებულ ცხოვრებასთან იმათი ლაღი სიცოცხლე გულში სანატრელად მიაჩნდა. რადგან თვითონ ვერსად წაუვიდოდა ამ ცხოვრების სიღუბჭირეს, არც იმათი უნდოდა, რომ ცოცხლები ყოფილიყვნენ და თავისუფლები.“ (ხაზი ჩვენია – თ.კ.)¹

მთლიანად ციგაგაში თვალნათლიე შეინიშნება შიშის ამ-ყოორიაქებული ვნებების გრადაცია. ხაზგასმის იდეურ-აზრობრივი კულმინაცია ბოლო წინადადებაშია წარმოდგენილი, რომლის გა-ყოორმებამდე მონადირის განცდები სხვისი თავისუფლების მიმართ. შესაძლოა, სიჯიუტისათვის მიგვეწერა, თითქოს რაღაც ზომით ყველა ადამიანისათვის დამახასიათებელ ეგვიზმად, წამიერ კაცურ სისუსტედ მიგვეჩინა. მაგრამ ბოლო ფრაზით გაბოროტებული, გაავე-ბული, საზოგადოდ სიცოცხლისა და თავისუფლების არსის უარყოფელი ადამიანის პორტრეტი იხატება, რაც კიდევ უფრო მკაფიოდ დასტურდება მოთხრობის მომდევნო პასაჟში:

„ვის არ მისგანებიხართ დასაჭერად ოთახში შემოფრენილ ჩიგს, რომელიც თავგადაკლული ეტებს გასასვლელს გზას და ხან ერთი სარკმლის ჩინას დაეგაკება თავით, ხან მეორისას, მანამ უვონოდ ძირს, სარკმლის ფიცარზე არ ჩამოვარდება თავგატეხილი. საწყალი კენესის, სულს პლევს და თან კიდევ მიმით თრთის. მენ ხელში იყვან საჩქაროდ და ერთ წამს მაინც სიამოვნებასა გრძნობ, რომ ამ თავისუფალმა ფრინველმა იგემა მონობის სიმწარე“ (ხაზი ჩვენია – თ.კ.)²

ამის წინ წარმოთქმულ შიშის შინაგან მონოლოგს ავტორი თავის სიგყვამი უძებნის გაგრძელებას, რომელიც, არსებითად, კვლავაც მონადირის გენდენციებს ეხმაურება, მისი ნაფიქრალის ილუმინაც, დასაშეებია, აღძრას ჩვენში. ეს უკვე ლამის სიძულელია თავისუფლებისა, მეტიც, სიმდაბლით ნაგვრაა სხვისი დამონებისა. რაც თავისთავად დამოუკიდებლობის არსის საზოგადოდ გაქრობის მოსურნეობას ეგოლება, მისი არარსებობის ქადაგებას ნიშნავს თითქმის.

პრობლემაზე მსჯელობას თედო რამიკაშვილი პასაჟის დასკვნითი ფორმულით ამთავრებს:

„თავისუფლების შემფრუინაენი იმავე თავისუფლების დაუძინქ-ბელი მგრები ვართ“.³

როგორ ახასიათებს ასეთი შეუსაბამობა ადამიანს!

¹ თედო რამიკაშვილი, იხველებანი ორ გომად, გ. II. თბ., 1972, გვ. 15.

² იქვე, გვ. 15.

³ იქვე, გვ. 16.

თელო რაზიკაშვილი სათანადოდ ეხმაურება აქ დიდ ილიას, რომელმაც განსაკუთრებული ინტონაციით ამხილა ეს საშინელი საზოგადოებრივი ავადმყოფობა, დამკნინებელი ქვეყნის თავისუფლებისა, რადგან აღაშინებინა —

„თვით ამზობენ მას, რის აღდგენაც ეს ურო,
თვით ამველიან მას, რასაც უბრაქიანს“!

როგორც ილიასთან. ასევე თელო რაზიკაშვილთან აღამიანის სულიერი მანკიერებაა მხილებული მოურიდებლად. ეს კი უცდომილად განსაზღვრავს შემოქმედთა მოქალაქეობრივი პათოსის მიმართულებას.

თელო რაზიკაშვილი, მიუხედავად ნაწარმოებში აღწერილი ბუნების მშვენიერებისა, არ მოხიბლულა მისი გარეგნული სილამაზით, არ ცდილა ბუნების წიაღში მიმდინარე დრამის სიმწვეავის მიჩქმალვას ანუ უნაკლო გმირის ილუზიის შექმნას. შიშისას ხასიათის, ქცევის რიგი მიმზიდველი ნიშნის დემონსტრირების მიუხედავად, პერსონაჟის ყინიაჩობა, უხიაგობა მასში უკეთურ შიღრეკილებებს უძღვრევს ფესვს. რაც საბოლოოდ მისი დაღუპვის განმაპირობებელ მიზეზდაც შეიძლება ჩაითვალოს. ყინს, გააფთრებულ ჩლომას მწვერვალზე ააქაეს შიშია. მაგრამ ცხოვრებისაგან გაუსემებულს სიკეთე აღარ მოუხმობს ქვევითკენ, მისდაში და ხალხისა და ოჯახისადმი გულგრილი გამხდარა მონადირე... რაღაცით მაინც თანაგრძნობას იწვევს პერსონაჟი — მთასთან ჭაღილში შეუპოვრობის გამოვლენით და როგორადაც არ უნდა იყოს, მაინც მწვერვალზე დგომით და ბოლოს ბუნებასთან შენივთებით, რაც, ერთგვარად, მისი ცოდვების ღმერთისაგან მიგვევებასაც უნდა აღნიშნაუდეს...

* * *

თელო რაზიკაშვილის მოთხრობებში ხშირად არაერთგვაროვანი პლანითაა ასახული სინამდვილე. თუმცა, კონკრეტული მოვლენა, პრობლემის აქტუალობისა და მისეღვითაა, როგორც წესი, აქცენტირებული.

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მწერალი საზოგადოებას, აღამიანის ცხოვრებასთან დაკავშირებული და მათი ურთიერთობის ამსახველი მოტივების, თავისუფლების, პუმანიზმის, პატრიოტიზმის იდეალების თავის შემოქმედებაში წარმოჩენას.

ზემოთ ჩვენ შევეხეთ შუქ-სინათლისა და ჩრდილ-სიბნელის მიმართ თელო რაზიკაშვილის დამოკიდებულებას, ავხსენით მათი შერ-

ჩევისა და მხატვრული წარმოსახვის მოგვიყვამია. იგივე მხატვრული სახეებია გამოყენებული ნაწარმოებში „სანთელი“, ოღონდ აქ მათ ერთგვარი განსხვავებული დაგვირთვა აქვთ, გამორჩეულია მათი სიმბოლური სახეობრიობა, რის გამოც, ცხადია, შესაბამისად მაღალია მათი ემოციური ზემოქმედების ძალაც, ამასთან, ამ უკანასკნელ ვითარებას, არაკ-ზღაპრისათვის დამახასიათებელი თხრობის მსგავსი ფორმის შერჩევაც განსაზღვრავს სათანადოდ, რომლისთვისაც ამბის სწრაფი განვითარება, დიალოგების სისხარტე და სიგყვის ხალხური სიღრმე და სისადავეა დამახასიათებელი (აქ უნდა ითქვას, რომ მოთხრობის პირველნაბეჭდის ქვესათაური გახლდათ - ზღაპარი).

ჯერ სანათი არ იყო მოგონილი. ბნელოდა. სოფელიც შეჩვეული იყო ამას, ეგონა, ღეთისაგან ასე იყო დადგენილი, მაგრამ დიდ უბედურებად კი მიაჩნდა სიბნელე, სინათლეს ნაგრულობდა. აეაზაკი და ქურდი, როგორც თევზი წყალში, ისე გრძნობდა თავს სიბნელეში, რადგან ძილს მიჩვეულ და ღამისაგან შეშინებულ ხალხს ნაოფლარს სტაყებდა. გარტაროზს, თავის უფალს ადიდებდნენ კუდაბჭეილი რქიანი ეშმაკები...

ასე, კონკრეტულ - სიმბოლურად, მოგჯერ სასელდახელოდ შერჩეული დეტალებითაა მითითებული განსაზოგადოებელი ობიექტი - აქ, ჩაგვრა, ძალადობა, ექსპლუატაცია, რომლის უფალსაც „თავისი სამეფო დაუსრულებელი და საუკუნო ეგონა“.¹

მწერალი მძაფრი ემოციური მუხგით, მკაფიო ექსპრესიული მეტყველებით აღწერს ბელზებელისა და მისი ხელქვეითების ქმედებებსა და ზრახვებს - მაჯლაჯუნებს მოესპოთ, ეხრჩოთ უმწეო ხალხი, ბალებსათვის სისხლი ეწოვათ, მოეპარათ პატარები, მგელკაცებს კაცები ეჭამათ და მკედრები სამარიდან ამოეთხარათ...

მაგრამ თანაუგრძნო ადამიანებს უფალმა!

შუა სოფელში შუქი გამოჩნდა, რომელსაც სანთელი გამოსცემდა, ერთ თმაწვერგათეთრებულ კაცს რომ ეჭირა ხელში, რომელიც მთელი სიცოცხლე სულ სანთელზე ფიქრობდა და იმგერედა თავს... გაიხარა ხალხმა, ადიდებდა სინათლეს, თავის ნაამაგარს თავად დაეპატრონა, ღმერთს სანთელი აუნთო - დიდებული და წმინდა მსხვერპლი! დაფრთხნენ მპარავნი, მგაკებლნი...

მაგრამ არც გარტაროზს ეძინა, ყოველ კუთხეში დაგზავნა კაცის სახიანი ეშმაკები ადამიანის გულისპასუხის გასაგებად. ანგელოზის სასიანმა ერთმა ეშმაკმა თითქოს ღმერთისაგან გამოგზავნილი საყვედური აუწყა სანთლის დამნთებ მთავარ ქურუმს - რატომ გაანათე ტაძარი? რატომ გახადე სახილკელი აქამდე უხილავი, ხომ

1 თელო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ II, თბ., 1972, გვ. 90.

ვაძარცვავენ ტაძარს, გაზიდავენ ყველაფერს?! უნდა მოისპოს სან-
თლები...

ქურდებმა, ლოთებმა, კაცისმკვლელებმა, მონამცეცეებმა, ზარ-
მაცებმა და მცონარებმა ხოცვა-რბევა, დევნა დაუწყეს ხალხს... შე-
შინდა ხალხი და ჩვეულებრივ, თავისზე მზრუნველს შეუგია:

„რად გეინდოდა სინათლე, თუკი ასეთი შავი დღე დაგვადგე-
ბოდა, თუკი სიცოცხლეს მოგვისპობდნენ“.¹

გავიდა ხანი. როცა მიყენებული ტკივილი მიუყუჩდათ, შენიშნეს
ადამიანებმა, რომ არაფერი შერჩენოდათ, გაპირუტყვეების გარდა.
მაშინ ხალხის გულში სინათლისაგან შეგანილმა ბედნიერებამ, ერთ-
ხელ ნაგებმა თავისუფლებამ განვითარება მოითხოვა. ამოძრავდა
ყველა, შურისძიების წყურვილით აღენტო, მოუნდათ კვლავაც სი-
ნათლე, მუქი, ვრიალებდა ხალხი:

„მპარავნო და სხვისი ოფლის მჭამელნო! დროა ამოარწყით
არმად ნაჭამი, ხსნა არა გაქვთ! გაუმარჯოს მშრომელთ! სიკვდილი
ქვეყნის სისხლის მწოველთ! – ამინ! ამინ! – მოსძახდა მთა, ბარი,
წყალი და პაერი“.²

ცხადია, სავსებით გასაგებია 1906 წელს დაბეჭდილი მოთხრობის
პათოსი, ისტორიული მოვლენის ფონზე სრულიად ნათლადაა მოტი-
ვირებული სამოგადოებრივ ურთიერთობათა, პოლიტიკურ სიტუა-
ციათა სწრაფი მონაცვლეობის განმსაზღვრელი მიზეზები. ასევე
თვალსაჩინოა მწერლის იდეური ტენდენციები – იგი ხალხის თანა-
მგრძნობია, მისი ნების გამომხატველი, რაც ნაწარმოების დასას-
რულს სათანადო მხატვრობითაა არეკლილი პოეტური ფიგურით
– ინგონაციით, რომელიც სპეციფიკური ამრობრივი და ემოციური
შინაარსით გვირთავს ადამიანთა გრძნობა- განწყობილებას:

„მორს ჩემგან ბელზებელი და იმისი მსახური! ძირს ეშმაკთ
ნათესავნი და მათი დამქაშები! გაუმარჯოს ხალხს! გაუმარჯოს ეშ-
მაკის ხელიდან განთავისუფლების წამს და საათს!“³

აქ ინგონაცია აზრს მკაფიოდ მომწოდებლურ იერს აძლევს,
სიტყვას აწმყოს სილიადის შემცნობ და მომავალში იმედის მჭკრე-
ტელ ფუნქციას აკისრებს.

მოთხრობაზე „გუგული“ იმთავითვე გამოხატა დადებითი აზრი
პედაგოგმა და სამოგადო მოღვაწემ ლ. ბოცვაძემ. რეცენზენტის აზრ-
ით, ნაწარმოები კონკრეტულად გუგულის ჩვევის გარდა, ამოგადებს
სხვისი ნაშრომ-ნაღვაწით მოსარგებლედ ადამიანების ბუნებას, წარ-

1 თედო რაშიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 95.

2 იქვე, გვ. 97.

3 იქვე.

მოგვიდგენს იმ შედეგს, რითაც მთავრდება მსგავსთა ცხოვრება და ყოველივე ეს კი შესაფერის კვალს გოვებს მკითხველის გონებაში!..

ერთხელ, როგორც კი კოდალა დაიგულა სხვაგან, მის ბუდესთან მიფრინდა გუგული, შიგ ვერ შეეგია, მაშინ ბალახებში დაღო კეერცხი, მერე ნისკარგით აიღო და კოდალას ბუდეში ჩააგორა.

ავტორი კოლორიტულად, მხატვრულად ეფექტურად, ამასთან, სადად გამოხატავს გუგულის თვითკმაყოფილებას – „ერთი გულიანად გაიხითხითა და მოცხრილა გყისკენო“². სიეშმაკე, ცბიერებამზაკვრობა დეტალითაა ნიუანსირებული და თვისების არსის გამოშკეეთია, მიუხედავად მისი ერთგვარი „ფორმალური სიმსუბუქისა“.

თავისივე მანვე თვისება და ჩვეული ქცევა, სხვის ბუდეში დაეღო კეერცხი, სხვისთვის გამოეჩეკებინა ბარტყები, საბოლოოდ უბედურებად დაბაყდება თავს გუგულის ჯიშსა და მოდგმას: როდესაც მოიზარდა და კისერი დაუგრძელდა, კოდალას მზრუნველობით გამოზრდილი გუგული ისეთი ამაყი და ავი შეიქნა, დელობილს დაუწყო კბენა, რომელიც ითმენდა ყველაფერს და ერთხელაც არ მოსვლია აზრად თავი დაენებებინა გუგულისათვის. შაფხულის მიწურულს, დაფრთიანებული კოდალები ბუდიდან ამოსხა დეღამ და ისინი სიხარულით მოედენენ გყეს, თავის მასაზრდოებელს და იწყეს ახალი, თავისუფალი ცხოვრება. დასქელებული, სხვისი სარჩომითვისებული გუგული კი, ბევრჯერ მცდელობის მიუხედავად, სათვალღიდან ეღღარ გამოძვრა.

საოცრად სათუთი, გულის მომწყველელი განცდით აღწერს თეღო რაშიკაშვილი შექმნილ მღგომარეობას: გუგულმა „ბევრჯერ სცაღა გამოძრომა, ჰყოფღა ხოღმე თავს გარეთ, მაგრამ სულ გყუღღად, კოღღა მაინც თავს არ ანებებღა, უშიღღაღღა კიღღე საჭმელს და შიშმიღღით არა ჰკღღაღღა. როცა მოშიღღა ხოღმე საყოღღა გუგულს, საყოღღაღღა ჩხაოღღა. ამ ღროს ყვეღღა ფრინვეღღი თავისუფღღებით გკბეზოღღა. ყვეღღა თავის ნებაზღღე დაფრინაღღა. შორიღღან ხანღღახან ისმოღღა, ათასში ერთხელ გუგულის „კუკუ“; ეს ხმა გულამღღე სწვეღღებოღღა საყოღღაღღე დამწყვეღღეულ გუგულს, გრძნობღღა, რომ ის ხმა იყო იმისი სამშობღღოს დეღღაენა; ესმოღღა, შურიღღთ გული უკვეღღებოღღა, რაღღგან თვიღღთონ მოკღღეღღული იყო იმ სიამოვნებას. თვიღღთონ კოღღაღღასაღღით უნღღა ეჩხიკენიღღა, რომ იმისთვის გაეგონებინა და საზრღღოს მოგანა ეთხოვნა“³.

ასე მკაფიოდ, ღრმააზროვნად, იშვიათად გამოხატულა დამწყვეღღუღლის მღგომარეობა, თავისი ჯიშის ცოღღვიანობის სიმძიმე რომ აჰკიღღებღღია უჩვეულო განჯეღღად. ამგვარად სჯის განჯეღღა სხვისი ნაღღვაწის მიმგატყებულს, სხვისი მოღღგმის გაბიღღაბურების მსურველს, თა-

1 „ივერია“, 1898, № 235, გვ. 2.

2 თეღო რაშიკაშვილი, თხზულებანი ორ გოზად, ტ. I. თბ., 1972, გვ. 157.

3 იქვე, გვ. 158.

ვის არსობაზე უარის მთქმელსა და სხვისი ბუნების ამღვრევის მოწადინეს. მაგრამ ამასთან, მწერალი ისეთი მხატვრული უმუალობით აღწერს შექმნილი ვითარების დრამატიკმს, რომ გარკვეულ თანაგრძნობას იწვევს უბედურებაში ჩაყარნილი არსების მიმართ. ეს არცთუ იშვიათი მოვლენაა, მაგრამ პოეტური დამაჯერებლობის თვალსაზრისით სხვადასხვა შემოქმედთან განსხვავებულად წარმოდგენილი. თედო რაზიკაშვილი, ასე ვთქვათ, პირდაპირ წარმართავს მკითხველის განწყობას, თავისეული გრძნობების თანამიარს ხდის მას, თავად მწერლური განცდები კი მძაფრი და ღრმად ადამიანურია:

„გავიდა ბაფხულიც. მარიამობისთვის გასულს თან მოჰყვა წვიმა და სიცივე. აქა-იქ ქარს ყვითელი ფოთლები მოჰქონდა, ფრინველნი გასაფრენად ემზადებოდნენ. რიგი მიდიოდა, რიგი წასულიყო, რიგი ახლა ემზადებოდა. გუგულები რახანია წავიდნენ. მერცხლებიც იმათ გაჰყვნენ. პაერს თანდათან სიჩუმე შეეპარა. კოდალებსაც ადგილის ცელა მოუნდათ. მთიანი ადგილებიდან ბარისკენ გაიწიეს. ჩვენი გუგულის დედობილი კოდალაც სხვებთან ერთად ბარისაკენ წავიდა. გუგული დარჩა ხის ღრუში გამომწყვდეული... გამოეყო სათვალთან და გუგულს თავი და საზარელი ხმით გასჩხაოდა ტყეს, მაგრამ ვის გააგონებდა: მშობელმა ღვიძლმა დედამ იმთავითვე არ გაუწია დედობა. დროებით დედამ კოდალამაც დაანება თავი“¹.

გულს გიწურავეთ გუგულის დაბნეული თავის გონებაში წარმოსახვა, მის თვალებში ჩამდგარი გაურკვეველობისა და გამტკერების შიშისზარის წარმოდგენა, ფოთოლცვენის სევდითა და სიჩუმის ნალველით გამძაფრებული არსების მარტოობით წვალების გააზრება, ერთიანად ტყეში მოწყენისა და დარდის სუფევა...

პირველთქმულს თუ გავიხსენებთ, გუგულს ჯიშის ცოდვამ უწია და ცოდვის გვირთის მიღვად განგებამ გამომწყვდევა განუწესა. თუ ასე გავიზრებთ, იქნებ ეს იყოს ავტორისაგან გუგულის განთავისუფლების საკმაოდ „ნეიტრალური“ მცდელობის მიმგები:

„მინდოდა როგორმე მეშველა, გამომეყვანა, მაგრამ ისე მაღლა იყო ხეზე, რომ ვერასგზით ვერ მიეუდგებოდი“².

თითქოს წინასწარნაგარაუდები დასკენაა. გუგულის განთავისუფლების მცდელობა არ არის დაშვებული, ყოველ შემთხვევაში, გემოგაცხადებული ფრაზის ინტონაცია კი ამეღვენებს მოსურნეობის ჭკმმარიტ ხასიათს – იგი პასიურია, მიმგები ღვთის განჩინებაა...

თედო რაზიკაშვილის კიდევ არაერთი მოთხრობა იშლება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა, მქონებელ-უქონელთა შორის და მოკიდებულებათა, ცხოვრებისეულ სირთულეთა თუ მოვლენა-ვითა-

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 158.

² იქვე.

რებათა ჩამოყალიბებისა და განვითარების ფონზე. მწერალი ასეთ კავშირთა რეალურ ნიშნებს წარმოაჩენს, არ მიმართავს მიკერძოებულ გაზვიადებას და სამომავლო გემს უკვლევს თაობებს.

ამა სოფლის წეს-კანონები, ადამიანთა ჩვევები თუ პრინციპული შეხედულებები, შექმნილი სიტუაციებია სპეციფიკური მიზანდასახულობით გამოხატული ნაწარმოებებში: „ცასწავალამ როგორ მოიხვეჭა სახელი“, „წყალი მოვიპარეთ“, „მოვლენ, მოვლენ“, „გაზაფხულის სუნი“, „ბუს ფეხი“, „სამჭედლოში“, „ახალწლის წინა ღამეს“, „არიქა, ქურდები“, „მოთამაშე მაიმუნი“ და სხვ. ამ თხზულებებში მხატვრულ სახეთა მთელი წყება აზოგადებს მრავალფეროვნად ცხოვრებისეულ ტყივილებს: ეფექტურია ცასწავალას (გოროლას) ამქვეყნიურ უკუღმართობათა მხილებისათვის შერჩეული „ამბიონი“ – შეცა, საიდანაც ყველა კუთხეში ფენდა სიმართლეს, თანაგრძნობის გამომწვევია ლუკმა პურის მოპოვებისათვის ურო-საბერველს შეჭიდებული ერთი ბეწო ბაღლის წვალება, სათანადო შევების მომგვრელია ბელურეთისაგან მეფე-მპყრობელის განადგურება, არსებობისათვის ყოველდღიური წვალების მიუხედავად სულიერი მხნეობის მიმნიჭებელია კეთილი ღარიბის შეწვენა გლახას მიერ, რომელიც ქრისტე აღმოჩნდა და სიკეთისათვის უქონელს გლახხი პურად უქცია, ძველი ქალამნები – წყალში ჩაყრილ ბატკნის ხორცად და ქვეყრები ღვინით აუესო და ა.შ. და ა.შ.

თედო რამიკაშვილის რამდენიმე მოთხრობაში ორიგინალურად ვითარდება თავისუფლების თემა, რომელიც სათანადოდ ამაღლებულ ფორმაში პოულობს გამოხატულებას და დიდხანს დასამახსოვრებელი ხდება.

ასეთი მოთხრობა „მარიამა „კამეჩი“ გახლავთ.

მოთხრობის კომპოზიცია, სიუჟეტი, თავისუფლების პათოსისათვის სპეციფიკურად მორგებული და შერჩეული გემითაა ატებული და განვითარებული – ამბავი იწყება შედარებით ღუნედ, შემდეგ თანდათან ექსპრესიული ხდება და ფინალში კი – მგზნებარე.

თავიდან სურათი თითქოს ჩვეულებრივი სოფლური ყოფის ყოველდღიურობას გამოხატავს – კამეჩის ნაშიერს ბავშვური გატაცებით შესციციანებს პატარა გოგო. მაგრამ ყოველდღიურობის მოსაწყენი ერთფეროვნება უმალ ქრება და ეს მიიღწევა დეტალის გამოკვეთით, რაც ახალი და მოულოდნელი ემოციის აღმძვრელია. თავად დეტალი კი ბავშვის გაუმართავი, ენამოჩლექით ამტყვევდება. იგი საკმაოდ განფენილია დროში, ამიგომ სათანადოდ ძაბავს მკითხველის განცდას მთელი თავისი ფუნქციონირების მანძილზე.

ამ მანერით მეტყველება, გამოყენებული კუთხური მიმართვები „აღბილებს“ სათხრობის შინაარსს, რა აზრიც არ უნდა გამოს-

ჰვიოდეს იქიდან, თუნდაც მგლის სიავე იყოს ეს, ან, ვთქვათ, ცხოველებისეულ პირველ წინააღმდეგობათა გაამრება, რომლის მტკივნეულობა, რაც არ უნდა „გაიოლებული“ იყოს ბავშვისაგან თავისი უმწიფრობის გამო, მაინც ფსიქოლოგიური ზემოქმედების მომსდენია, სულში იღექება იმთავითვე და როდესმე, ცხოველების მანძილზე, აუცილებლად გააეღვებს ემეს...

ასეთ, გარკვეული თვალსაზრისით იდილიურ გარემოში წარმოაჩენს მწერალი იმას, ვინც შემდგომ გაივლის ცხოვრების გზას, აღსავსეს სილადით, სიამაყით (რასაც თავისი გამორჩეული ძალღონე, საკვირველი ცხოველური გუმანი შეაგრძნობინებდა), სამყაროს თავისუფალი აღქმით: ესაა „მარიამა“ კამეჩი, თედო რამიკაშვილისაგან თავისუფლების სიმბოლოდ შერაცხული არსება.

ლაღად იმრდებოდა მაქი, თავისუფლების წყურვილს იმთავითვე თამამად იკლავდა, გემოს აგანდა, თავისი მზრუნველი პაგარა ქალისაგან ეკლესიაში იყო შევედრებული, ამდენად, ღეთისაგან ქქონდა მინიჭებული სულიერისათვის ყველაზე სასუქვარი თავისუფლების უფლება...

ვეებერთელა გაიზარდა „მარიამა“, გუთანში შებმის დროც დაუდგა. კი შეებმევიანა პატრონს, იოლადაც მოიგაცა გუთანნი, თითქოს ერთი ფარაგინა რამ იყოსო, მაგრამ დაუმორჩილებლობის გრძნობაც თან შეჰყვა აპეურებით გამოფსკენილს.

პირველი შეურაცხყოფელი დარტყმა მიიღო – სახრე ცხვირში... გულსაკლავი გულუბრყვილობით ფიქრობდა – მთელი ძალით რომ ვირბინო... მალე გათაედება ეს სარბენი მანძილი და მერე გამომიშვებენო... ბოლოს „თანდათან მოწყდა, თვალეებში ღრუბელი აერია, ყელში ქშიგინი დაიწყო... მერე აღარაფერი ახსოვს, თვალეები დაუბნელდა, ფეხები აღარ მიჰყენენ, „მარიამა“ გაღექებული მიწაზე წაიქცა, ხრიალებდა“¹.

როგორც იქნა მოასულიერეს პირუტყვი... იმიერიდან ასეთი მძიმე ღლეები ხშირად ქქონია. მართალია, სანაქებო კამეჩი დადგა, მძიმე შრომის ამგანი, შაეი ღლეების მომსწრე, მაგრამ მუდამ, მუდამ სანატრელი ქქონდა გაქობაში გაგარებული დრო... საქმე არ ამინებდა, არც ეზარებოდა, ეამებოდა კიდევ გუთანნი ბურბუმელასავით რომ ჰყრიდა ბელტებს, შეეჩვია ციე და მძიმე მიწასთან ბრძოლას, მაგრამ ეს მაინც არ ავიწყებდა გუთანში შებმის პირველ ღლეს, რომელიც „მარიამას“ ხსოვნაში ცეცხლის ასოებით იყო ამოჭრილი“².

თავისუფლების დაკარგვის სიმწარე მეტაფორულად მაქსიმალურად მწვავედ, მწველადაა გამოსხატული...

1 თედო რამიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ.1, თბ., 1972, გვ. 109.

2 იქვე, გვ. 110.

კიდევ გავიდა ხანი... „დაბერდა „მარიამა“. ხორცი დააკლდა, ძელები გამოუჩნდა. ბეწვი გაუთეთრდა, ალაგ-ალაგ სულ გიგველი განი უჩანდა. მუხლშიაც ძალიან აკლო; თვალებიდანაც ვეღარაფერს ახედავდა. კბილები სულ დასცივიდა...“¹

პირუტყვის მდგომარეობის ასე ღეგალურად აღწერა კიდევ უფრო ამკაფიოებს იმ მაღალ აზრს, რომ ფიზიკური უძლურების მიუხედავად, სული კელავაც თავისუფლების ნებითაა შექყრობილი. რა თქმა უნდა, ასეთი მდგომარეობის აღწერა, ასეთ ვნებათა არსის ჩვენება ამრობრივად და მხატვრულ-ესთეტიკურად მოითხოვს პირუტყვის ღონიდან აღამიანური ყოფიერების ღონეზე გადასვლას და ბუნებრივია, რომ თედო რამიკაშვილის ამ მცირე მოთხრობის ბოლო თავებშიც „მარიამას“ ფიქრებში ახმიანებული სიგყეები თავისუფლებაზე, თავისუფლების საყოველთაო ზოგადი მნიშვნელობის დახასიათებას წარმოადგენს, მისი არსის ნათელყოფას ისახავს მიზნად.

პირუტყვის სახის აქტიური გაცება, მოთხრობაში მისი ბოლომდე დაფიქსირების მიუხედავად, თავისუფლების ღირებულებასთან მიმართებაში მაინც სპეციფიკურად პირობითი ხდება.

ნაწარმოებში რამდენიმეჯერ მხატვრული ღეგალით, ნიუანსით, პირდაპირი დახასიათებით, სიმბოლური და ალევგორიული ნიშნებით, სხვა მხატვრული ხერხებითაც წარმოჩენილია თავისუფლების მხატვრული სახე, მისი ღირებულება და მნიშვნელობა.

აი, ერთი მათგანი:

„აკი ვინც თავისუფლებით დაიარება, ჩვენი მოძმეები აფრიკისა და ამერიკის გყეებში, ბედნიერებიც არიან. იმათაც თუ ჰხოცენ, იციან მაინც, რომ მტერია იმათი კაცი, ან გაექყევიან, ან მოჰკლავენ, ან შუაყელებიან. ჩვენ კი ჰატარა ბავშვივით, საითაც უნდათ, იქით გვიკრავენ თავსა, რათა? იმით რომ დამონებული ყეყვართ და აღარ ვიციით, აღარ გვახსოვს თავისუფლება როგორია, აღარ ვიციით იმისი სიტკბო. ისე შევეჩვიეთ მონობით ყოფნას, რომ გაცვაგლონ კიდეც, ისევე შინ მოვრბივართ იმავე კაცებთან...“²

როცა „მარიამა“ დაბერდა და გაყიდეს, ჩოდარმა რიყეზე ერთ გომში დააბინავა... ელის „მარიამა“ სიკედლის მოთმინებით, მაგრამ როცა მოკლული მოძმის თბილი სისხლი მისწვდება მის ყნოსვას, ცოფიანივით ხდება, მაინც უძლურია, გყევა, იგანჯება და იგვემება... ერთ ღღეს გომის ჰატრონს კარი ღია დარჩა... „მარიამა“ ფიქრობს, ან ახლა გაიხურება კარი, ან ახლა, მაგრამ ჰატრონი არ ჩანს: „არც კარები იხურებოდა. იქიდან კი თავისუფლება შემოიჭყიგებოდა და

1 თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ გომად, ტ.1, თბ., 1972, გვ. 111.

2 იქვე, გვ. 113.

ეძახდა თავისთან „მარიამას“¹. ქუჩაში გამოვიდა. ხალხი დასცინოდა – „გადაყრუებულს“, „ბეხო კამეროს“, „ნოეს ხბოს“ ეძახდა... შემდეგ მეგვლე ეჯახება, ქუჩაზე ვადააგორებს, ისმის ხარხარი... „მარიამას“ არ ესმის, რა ხდება, უნდა წამოდგეს, ხმლიანი და ჯოხიანი ხალხი უბრაგუნებს... და ბედად, ნიავემა მტკერის სიო მოუტანა, წყლის დუდუნიც მოესმა... თვალები გაუცოცხლდა, მუხლის ძალაც მიეცა... „მირბის „მარიამა“ რაც ძალი და ღონე აქვს, მირბის... აი, მტკეარიც... ახლა კი ეღირსება თავისუფლებას!... ყირამალა გადაეშვა ზეირთებში...“²

ვერ შეეგუა მონობას, სიცოცხლეს არ უნდა ასეთი:

„დაილოცე ღმერთო, იკურთხა შენი სამართალი. სიკვდილის დღეს მაინც მაღირსე თავისუფლება. ახლა გინდა მოვეკედე, შენ მაინც დამიგირებ“³.

შესანიშნავი დასასრულია!

ამ სიკვდილის ეამს რომ „ენით გამოუთქმელ ბედნიერებას გრძნობს „მარიამა“⁴, ეს თავისუფლების მონობაზე გამარჯვებაა, ხოლო აელაბრის ხიდის ქვეშ დასალუქად რომ „ღურღუმელი აგრი-ალებს“ სულიერს და მიუხედავად ამისა „სასებე არავითარი შიში და ვარამი აღარ ეგყობა“⁵, ეს თავისუფლების ფასეულობაზე მეტყვე-ლებს, რომელიც სიცოცხლეზე ძვირფასია.

თედო რაზიკაშვილი ბუნებაზე უჩვეულო დაკვირვებით აღტაცე-ბას იწვევს. მწერალი სულიერთა და უსულთა ქცევებსა და თვისე-ბა-ნიშნებს ნიუანსებში ჭერეგს და შედეგად სუბიექტური ხედვით გამ-შვენიერებული ობიექტური სამყაროს სახის წარმოჩენას ცდილობს.

ურთულესია სამყაროს მრავალფეროვან კანონთა წარმოდგენა. ყველასა და ყველაფრის მიმართ საკუთარი საზომით მიდგომისას, არცთუ იშვიათად, იბნევა კაცი და აქ მნიშვნელობას იძენს საერთო ღირებულების მოხელთების უნარი, რამაც ერთი შესხედვით ურ-თიერთგამომრიცხავ მოვლენებში ძირითადი მასტიმულირებელი საზ-ის ამოცნობა უნდა უზრუნველყოს.

გემოთქმულიდან გამომდინარე, საინტერესოა მოთხრობა „ქორის ბახალა“.

ყოველ ნაწარმოებში მთავარია იმ პოზიციის შეცნობა, რომელიც პასუხს გასცემს კითხვას – რისთვის დაიწერა თხზულება. ვუიქრობთ, კერძოდ აღნიშნული მოთხრობა (რომელიც იწყება იმის მითითებით,

1 თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ.1, თბ., 1972, გვ. 115.

2 იქვე, გვ. 116.

3 იქვე, გვ. 116.

4 იქვე, გვ. 117.

5 იქვე, გვ. 204-205.

რომ ქორს ბუღე ჰქონდა ერთი ბებერი მუხის წვერშიო) იმისათვის, რომ თქმულიყო:

„ორიენი, მუხაყ და ქორიყ თავისუფლების მოყვარენი იყვნენ. ქორს თავის ღღეში გყვეობა და მონობა არ ეცაღნა... არც მუხას ეცაღნა ცულის ძალა, არ იყოღა, რა იყო კაცის ხელი...“¹

ყოველივე დანარჩენი, ის, რომ „ქორი ღღაღ დანაეარღობღა მთაში და ბარში. ხან კაკაბსა და როჭოს იჭერღა, ხან ქედანსა სღეენიღა... ან მსუქან ღღღაღს მიათრევეღა, ან დაჩიორაეებულ ვარიას და თუ ვაუჭირღებოღა, არც მეყირაღა მამაღს იწუნებღა, ჯერ თავს უგეხღა, რომ ხმა ვაეწყევეგინებინა, გვინს ჭამღა და მერე მკერდიღან იწყებღა გღეჯას და წიწკნას, ბუმბულს და ფრთებს ბღღენიღა და ქარს აგანღა, ხორცს კი თავისი წვეგინანი და ბასრი ნისკარგით ღონიერაღ გღეჯღა და ხარბაღ ჰყღაპაეღა“², ან ის, რომ მუხა „ორ წელიწადში ერთსელ მოისხამღა მრგვაღ ჯამებში ჩამსხდარ გრძელ რკოებს, შემოღღგომით ჩამოჰყრიღა ძირს ჯერ რკოებს და მერე გემოღან აფარებღა მსუქანსა და სქელ ფოთღებს“³ და სხვა ამგვარი, მოხმობიღია მთაეარი იღღეაღის, თხზუღების ღღღაამრის მხაგერული სრულყოფიღებით აღქმისათვის. მართაღია, ასეთ აღწერიღობას თავისი სიბღი ახღავს, კონკრეგული შინაარსის გაღღმომცემიღა და ამღღენაღ, სათანაღო ამრობრიეი ფუნქციაც აქვს, მაგრამ აღვიღაღ მესამჩნევიღა, რომ გემომითითებული ცენგრაღური იღღეა სხვა, უფრო ორგანულაღ, ასე ვთქვათ, რაციონაღურაღ შემავსებელი და „მომყოღი“ ტექსტებით „რეაღიზღღება“:

„აქ, ამ მუხის წვერზე, გააკეთა ღურჯმა ქორმა ბუღე. კაცის ხმა, სოფღის ხმაურობა და ჭაჭყანი თვითონაც ეჯაერებოღა და არც შვიღებისთვის სურღა ქვეყნის განგამისათვის შეეჩვეეინებინა ყური. ვეღურაღ იზრღებოღნენ იმისი შვიღებიც. ქარის საზარელი ღრიაღი, არწიყის ყუფა და შევარღენის კივიღი ნანაღ ესმოღათ. ჩანჩქერთა ხუიღი, ზვაეების ქუხიღი და დაგორებული ღოღების გრიაღი სიბღერას ეგყოღნენ“⁴;

„შვიღებო... გაიზარღეთ და დიღი ქორები გახღით, ღღღის გასახარებღაღ. შენ გატყობ, თვაღყვითეღაე, რომ კაი ბიჭი გამოხეაღ, ღირსეული ჩამომავაღი სახეღოვანი მამა-პაპისა. დაგყვა, შვიღო, ნისკარგთი აღმასი, კღანჭები გრძელი და წვეგინანი, თვაღი ცეცხღისა და მხრები ქარისა. გაიზრღები, შვიღო, გაფორინღები. ეს ამოღენა მთა და კაღღა-მინღორი სულ შენ ხელთ იქნება“⁵;

1 თეღო რაზი, კაშვიღი, თხზუღებანი ორ ტომაღ, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 208.

2 იქვე, გვ. 203.

3 იქვე, გვ. 205.

4 იქვე.

„მუხა უხსოვარი ღროიდან იდგა იქ დახავესებული, დაღრეჯილი. თვითონაც კი აღარ ახსოვდა თავისი წარსული, ვინ მოიგანა აქ ამ თვალუწვდომელ კლდის თავზე, ვინ ჩათესა ამ ქეასა და ქეიშამი?! გრძელი ჭაღარა წარბებივით ჩამოფხუგოდა გოგებიდან მწვანე, ან ნისლისფერი, ერთმანეთზე ასხმული და აჩონჩხილი ხავესი.

საკვირველი იყო ეს ხავესი. ხან ღროთა ბრუნვისაგან დაჩაჩანაკებულ – სიკედილმიუკარებელ გრძნულთა წვერს მოგაგონებდა, ხან გაფარჩხულს არწივის კლანჭებს, ერთმანეთში გადახლართულთ, ხან ნაზად ნაქსოვ პეპლების მხრებს, ან ფრთების მსგავს ჩადუნის ფოთოლს, ხან ყინვისაგან ფანჯრის შუშებზე გამოხატულ საოცნებო სურათებს, ხან პატარა ჩიგების პაწია ბრჭყალებს და მთლად კი, მუხის წვერიდან დედამიწამდე, საოცრად ასხმულ და აკინძულს საოცნებო არმიის გორგალს, თვალაუწვდომელ სიმაღლიდან ძირს დამპალ ფოთლებამდე ჩამოშლილსა.

იდგა მუხა აქ და თვალმოუმორებლად ჩასცქეროდა ჭაღას. ვერც კი წარმოედგინა, თუ იმ ჩაღრმავებულ, ჩავარდნილ და სულმეხუთულ ხეობაში შეიძლებოდა სიცოცხლე და ბედნიერება. რა აძლებინებთ, რომ არ იხრჩობიანო, ფიქრობდა გაკვირვებული“.

მოთხრობის ეს პასაჟები გამოსაგავენ იმ გარემოს, სადაც შეიძლება სრულყოფილად შეიგრძნო თავისუფლების მომწუსხველობა, განიცადო სიცოცხლის წყურვილი და ბედნიერების სიხარული. ამგვარ მაღალ სურვილთაგან გამოწვეულ ბუნების აღკვირებას კიდევ მეტ აღმაფრენას მაგებს მართლაც საოცარი ნაქარგი თელო რაზიკაშვილის ენისა, რომელსაც იგი ქმნის უჩვეულო პოეტური ალლოთი. მწერლისაგან შექმნილი მეგაფორა, ეპითეტი, გაპიროვნება, ალეგორია, სიმბოლო ჭეშმარიტად მისეულია, გაუცვეთელი და რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, მოულოდნელია, მთლიანობაში იქმნება კომპოზიციურად წყობილი სურათები, რომლებიც ძლიერ განცდებს წარმოშობენ.

მოთხრობაში ცალკეა აღსანიშნავი თავისუფლების, დამოუკიდებლობის შეგრძნებისა თუ გაგების, ასე ვთქვათ, ორი ღონის არსებობა, რომელსაც ქორი და მისი ბახალები წარმოაჩენენ და რომლებიც განსხვავებულად, სხვადასხვანაირად აღიქვამენ და რეაგირებენ ამ ღირებულებათა რაობასა თუ აქედან გამომდინარე მათ ნიშანთვისებებზე: თუ ქორისათვის მგრედის მოგაცება, გაგლეჯა და მისი შვილებისათვის მიგდება თავისუფლების ერთგვარი გამოვლენაა, თავისი დამოუკიდებლობის დადასტურებაა, ბახალებისათვის ეს აქტი შემადრწუნებელია:

„მომაკვდავი მგრელი თავდაყირა ბახალებს შუა ჩავარდა... უკანასკნელად პფეთქაედა. თავზარდაცემული ქორის ბახალები კი თანდათან ბუდიდან მალლა მიფოფხავენენ, არ უნდოდათ, რომ მგრედს შეჰხებოდნენ, ან კიდევ თეალით დაენახათ... გავეცალოთ აქაურობას, ლეგავ, - წასჩურჩულა აკანკალებული ხმით თვალყვი-თელამ. - წავიდეთ, წავიდეთ თვალყვითელო! არ მინდა ასეთი ცხოვრება!“¹

რა არის ეს? თავისუფლების თვისობრივად ახლებური გაგება? ამალღება? საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალი საფეხური?

თუ ჯიმ-ჯილაგის გადაშენებისა და ამდენად, ლეთის გაჩენილის გამობის დასტური?! რომელი უფრო მიმზიდველია თუ გრაგიკული, ბახალების ქცევა, მათი სწრაფვანი, რომელიც ასეა ნაწარმოების დასასრულს გამოხატული („ყოფა ხნის შემდეგ და და ძმა ბუდის პირზედ ისხდნენ, ფრთებს ისწორებდნენ და ხარბი თვალით გასცქეროდნენ ცისქვეშეთს, თავისუფლებით და ბედნიერებით საეხეს, გაშალეს მხრები... მსუბუქმა ნიავმა შეისეა ფრთებზედ ახალგაზრდა ქორები და თვალის სისწრაფით გააქანა ჯერ უცნობ წუთისოფელში“)², თუ იმავე პასაჟში აღწერილი ქორის განცდა, მისი მდგომარეობა („დედა ქორი იჯდა ბუდის პირზე გაქვავებულივით, სისხლიანი კლანჭებით და სიბრაზით კანკალებდა“)³...?!

ეს დილემური საკითხავია!

გარკვეული დასკვნისთვის დიდ ვაჟას მოვიშველიებთ:

„რას მომაგონებს არწივი, როდესაც იგი ცაში გრიალებს, დაინახავს თუ არა კაკაბს, დაიხულუმნებს, დაეცემა საბრალოს, წაიღებს, დაჯდება კლდის თავზე და შესჭამს. ეს მოვლენა მომაგონებს იმ შეურყეველ ბუნების კანონს, რომლის გამო მანამ არწივი და კაკაბი არიან, კაკაბი მუდამ სანადირო იქნება არწივისა“⁴.

თედო რაზიკაშვილი სავსებით ეხმაურება ლუკას, როდესაც ასე აქახებინებს ქორს უკანასკნელი ფრაზით: „სად მიჰფრინავთ, სადა, თქვე სულელნო?“

იცოდა ბუნების წეს-კანონი თედო რაზიკაშვილმა... ქორის ქცევა (არწივის მსგავსად თავად არის ბუნების კანონზომიერების გამოვლენა, ამდენად, თავისუფლების გამოვლენაც. ხოლო ცალკეული ანომალიის გამოხატვით ფიქრიანი შემოქმედი კელავ და კელავ კანონზომიერების ნათელსაყოფად და დასადასტურებლად იღვწის.

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 208.

² იქვე, გვ. 209.

³ იქვე.

⁴ ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი ათ ტომად, ტ. X, თბ., 1964, გვ. 90.

თელო რაზიკაშვილის არაერთი მოთხრობა ფორმისა და შინაარსის მიხედვით მოგვაგონებს ან ძალზე უახლოვდება ზღაპარს, ლეგენდას, თქმულებას. ამ ეანრებში კი, რომელიც იღვით, თემატიკით, მოტივებით, სიუჟეტითა თუ ენობრივი თავისებურებებით და განსახოვნების პრინციპებით სპეციფიკურადაა დაკავშირებული სინამდვილესთან, ალევორიას, ცხადია, განსაკუთრებული ფუნქცია ეკისრება.

აქ ერთი გარემოებაცაა აღსანიშნავი: თელო რაზიკაშვილის ზოგ მოთხრობას ქვესათაურად მიწერილიც კი აქვს – „ლეგენდა“, „ზღაპარი“, „ხალსური“, მაგრამ ეს ნაწარმოებები მაინც განსხვავებულად კონსტრუირებულნი არიან მხატვრულად, იდეურ-თემატიკური დანიშნულების თვალსაზრისითაც სათანადოდ მოდერნიზებულნი. ასეთ თხზულებათა რიგს მიეკუთვნება: „მელიას ხრიკები“, „ერთი ციყვის თავგადასავალი“, „მომგებიანი საქმე“, „მეც გავძეხ და ჩემი სტუმარიცაო“ და სხვ.

ჩვეულებრივ, გეპირსიგყვიერების ისეთ თხრობით ეანრში, როგორცაა ზღაპარი, მაგალითად, ცხოველის თვისებას, ქცევასა თუ მოქმედებას, თუნდაც მის გარეგნობას მხატვრულ-ემოციური აქცენტირება ნაკლებად ახლავს. თელო რაზიკაშვილი კი ზემომითითებულ შესაბამის ნაწარმოებში დეგალს იყენებს, როგორც ემოციის წყაროს, რომელმაც მეგად უნდა ნათელყოს მოვლენის, ამბის, ვითარება-სიტუაციის კონკრეტული მხარე, რაც აცხოველებს ინტერესს ზოგადის შესაცნობად. მწერალი ისეთი ნიუანსურობით აღწერს ცხოველს, რასაც ზღაპრის ეანრი მასტიმულირებელ ელემენტად ვერაფრით მიიჩნევს. ამასთან, შემოქმედის მიზანი შიშველი ემოციის შექმნა არ გახლავთ (ასეთი რამ პირდაპირი და აბსოლუტური გავებით არც არსებობს), სავსებით მოტივირებულია სიტუაციის გათვლის, ქცევა – მოქმედების ფუნქციური ღირებულება, ურომლისოდაც დაიკარგებოდა კონკრეტულის განზოგადების შესაძლებლობა.

თელო რაზიკაშვილის ზემოაღნიშნული გიპის ნაწარმოებებში მთელი მორალური სისტემაა წარმოჩენილი. არსებობისათვის ბრძოლის პროცესები ჯიქური შეტევების, თავის გადასარჩენად უკეთურობის კადრებისა თუ ამის გამო სინდისის ქენჯნის მოზღვაეების ფონზეა ნაჩვენები. მწერალი განსჯის აე-კარგისა და გყუილ-მართლის, მონანიება-მოუნანიებლობის ფასსა და ღირებულებას, გამოაქვს დასკვნა და ჩაგვაფიქრებს მის ობიექტურობაზე. ცალკეულ ნაწარმოებში მოხსენიებულ ცხოველთა ჩვეებზე დაკვირვება სათანადო წარმოდგენებს უქმნის ადამიანებს, ამასთან, განსაზღვრავს მოვლენებზე მათი რეაგირების ხასიათს, რაც, ზოგ შემთხვევაში, საზოგა-

დოდ ყოფა-ცხოვრების წესების ჩამოყალიბებასაც კი განსამდგრავეს (მაგალითად, სოფლის დედაკაცების შეხედულებას თრითინაზე, რომელსაც „დედოფალასა“ და „ქურცინასაც“ უწოდებენ ხოლმე და რომელიც არ უნდა გააბრაზო, არ გადაიკიდო, თუ გინდა, რომ ფრინველისაგან არ გაგცალოს).

აღსანიშნავია, რომ მწერლის რიგი მოთხრობა ქართული ზღაპრისთვის ჩვეული დასაწყისით იწყება: „იყო და არა იყო რა, ღვთის უკეთესი რა იქნებოდა, იყო ორი ძმა...“ გარდა ამისა ნაწარმოები კლასიკური ზღაპრის სხვა ნიუანსებსაც აელენს, კერძოდ, სპეციფიკური მიზანმიმართულებით გამოკეთეს სიუჟეტური ქარგის ელემენტებს – ექსპოზიციას, განკენაძევას, კენაძის გახსნას, თხრობას წარსულ დროში აწარმოებს, რაც მოთხრობას სათანადო პლასტიკურობას მაგებს, მეტყველების ექსპრესიულობას დიალოგებში აჩენინებს თავს.

* * *

თედო რაბიკაშვილს აქვს რამდენიმე მოთხრობა, რომლებიც შეიძლება გაერთიანდნენ ეპიკური ჟანრის მხატვრულ ნაწარმოებთა ისეთ ციკლში, როგორცაა – ამბავი. ხშირად ამგვარი თხზულებები ნამდვილ შემთხვევაზეა აგებული, შევსებულია მხატვრული გამონაგონით და განსაკუთრებული აზრობრივ-ემოციური დატვირთვის მატარებელია.

მსგავს მოთხრობათაგან თავისი მხატვრული ღირსებით გამოირჩევა შესანიშნავი ნაწარმოები „სვავი“.

როგორც ითქვა, მწერალს იზიდავს სინამდვილის ალეგორიით გამოხატვის ხერხი. მის მიერ აღწერილი მცენარეებისა ცხოველების ქცევებში, მოქმედებებსა და რეაქციებში, თუ უსულო საგნების თვისებებში, ამოიკითხება ადამიანური ყოფიერების, ცნობიერების მცდელობა. ბევრი მიმართავს ამგვარ მეთოდს საკუთარ შემოქმედებაში, მაგრამ თედო რაბიკაშვილი, ქართულ ლიტერატურაში რამდენიმე შემოქმედთან ერთად, სრულიად განსაკუთრებული სულიერებით და ცხადია, მისი სათანადო მხატვრულ-ესთეტიკური რეალიზებით ახორციელებს ამ იდუმალ და ამბავურ „რიტუალს“...

„სვავი“ ამ და სხვა თვალსაზრისითაცაა საინტერესო. მწერალი მხატვრულად ამუშავებს თავისი კუთხის ყოფისა და ჩვევების, ცხოვრებისეული კანონებით განსაზღვრული სულიერი მიდრეკილებების გამო ახლობელ და ბუნებრივ თემას, რომელიც ნათლად აელენს ავტორისეულ სულს. ეს სული აღსავსეა კეთილშობილური იდეალებით, ბუნებაში დამკვიდრებულ წესებში გარკვევის სურვილით, მასში მიმდინარე პროცესებში საზოგადოებისათვის გამოსადეგი მორალის ამოცნობის მისწრაფებით, მიუღებლის დაგმობის ქინით.

სიუჟეტი მკაფიო მიზანდასახულობით იშლება:

სვაევი მწირსა და ყინულიან მთაში დაბინავდა, ოღონდ არა ადვილის დედის სიყვარულით ან ყინულებისადმი ტრფიალების გამო, არამედ მუცლის ამოყორვის მიზნით (ბარში საჭმელი მოაკლდა). შიმშილი ბუნებრივი შეგრძნებაა და მისგან განჯევა თანაგრძნობას იმსახურებს, მაგრამ სვაეის ბუნება უსამეულო ტაციობაა, საზარელი მძორიჭამიობა, რაც მის მიმართ უარყოფითი განცდების წარმოქმნას სათანადოდ მოტივირებულს ხდის. ეს ინტონაციაშიც მელანქოლიაა: „მისი მუცელი განა მაგრე ადვილად გამოიყორებოდა?! ... თბილი სისხლი უყვარდა და რბილი ხორცი, ის იყო სვაეის ალღომა“¹... ცხადია, ამგვარი პათოსი შეუფერებელი იქნებოდა, მაგალითად, არწივის მიმართ, რომლისაც სვაევს ეშინოდა:

„თვითონ სვაევი კი მშინარა იყო, ან არწივთან უნდა ებრძოლა და ნადაულში წილი ჩაედო, ან ლეშზე გაბოტივინებულ ყაჯირს უნდა მიჰხტომოდა და თვითონაც ეთქელიფა დამპალი ლეში, ან შავარდენს შესცილებოდა გემრიელ კაკბის ლუკმასა. რა ექნა, რით გამძღარიყო, რით უნდა გასუქებულიყო. მეტი ღონე არ იყო, რაკი ჯერ ძალით ვერას გახდებოდა, უნდა დრომდე ეთმინა. ითმენდა სვაევიც.“²

ასე გადიოდნენ დღეები. წლები. არაეის უყვარდა, ყველას სძულდა – არწივს, შევარდენს... ლუკმა ყველას სჭირდებოდა საარსებოდ, მაგრამ სვაევიეით უღირსებოდ არაეინ მოიპოვებდა მას. სვაევი იყო ყოველთვის წაგლეჯამე, ხშირადაც იგვემებოდა. უჩვეულოდ სურათოუნად ხაგავს მსგავს სურათებს თედო რაზიკაშვილი:

„ერთხელ შევარდნების ბუდის ახლო მოუნდა გავლა. დაუხუ-ლუმნეს შავარდნებმა, ჰერეს კლანჭები; ერთი წივილი და მხრების ტყლამა-ტყლუში იდგა. საცოდავი სვაევი ხან მხრებს აეფარებოდა, ხან ზურგზე გადატრიალდებოდა და თავის ბოკო კლანჭებს მიაგებებდა მოტევებულ შავარდენს. მაგრამ ამ დროს ძირიდან ახლა სხვა შეუტევედა და ისევ გადმობრუნება დასჭირდებოდა, რის ვაი-ვაგლახით გააღწევედა ხოლმე.“³

მუდმივმა წინააღმდეგობებმა გამოჯეკეს სვაევი. გაუმკვეთრდა მომტაცებლის ბუნება, მისი ფიქრით „მწყემსი იმიტომ იყო გაჩენილი, რომ სვაეისთვის ცხვრები დაემარდა; მგელიც იმიტომ ნადირობდა, რომ იმისთვის საჭმელი ლეში გაეჩინა; ყორნები კიდევ იმისი ჯაშუშები იყვნენ. შეეჩეია ყველა ამათ სვაევი. ყველას თავის სასარგებლოდ იყენებდა“⁴. გათავებულა, თავმომწონე, გულზეავი შეიქნა...

1 თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 135.

2 იქვე, გვ. 136.

3 იქვე.

4 თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 137.

„მკედარ ლემს აღარ ჯერღებოდა, ცოცხალ ცხერებსა და ბაკენებსაც დაუწყო განება.“¹

ერთი დღეს დაჭრილ ცხეარს წაადგა. ერთბაშად არ მისგანებია, მერე, ჯერ თვალები ამოჩიქნა და შემდეგ გლეჯა დაუწყო. მის გაბოროტებულ უძლომელობას დიდოსტაგურად ხატავს მწერალი:

„გაძარჯებული სისხლისმსმელი მედ იყო გადალაჯული, კგლეჯდა და თან ფრთიებბოლოს აბერტყებდა ზედ. გაბოტიგნებული სკაიი კგლეჯდა და კბლღედა, ძეალს, გყავს, ხორცს ერთნაირად ელაპაჟდა. ნახეუარი კიდუც კქონდა გამობრული, რომ ცხეარმა მაშინლა დალია სული. გაძდა სვაეი, გაილექა თბილი სისხლით, აფრინდა იქიდან და იქვე შორიახლოს, ძირგადაკიდებულ ერთ კლდეზე დაჯდა და დაიწყო ქექა. იქექებოდა, თან ნისკარგს იწმენდდა და ფრთაბუმბულს ისწორებდა.“²

გაიბერა და გაიფოფრა სვაეი, ყველას ბატონად მიიჩნია თაეი, მაგრამ ერთი რამ აწუხებდა მაინც უსამეელოდ, როგორც კი არწივის ყეფას ვაიგონებდა, მხრები უღუნდებოდა, გული დაუწყებდა კანკალს, ყინულებში თაეის დაგულების შემდეგ კი „გული ეძლეოდა და სიბრაზით ამღერეული სისხლიანი თვალებით მუქარას უთვლიდა ფრინველთა მეფეს.“³

აქ მწერალი რიგ სენგენციებს გვაწვდის - ამაო ქადილის სიფუეყეს, გაგულისების უსაგნობას და რაც ყველაზე გრაგიკულია ამ წუთისიოფელში, ღირსეულისადმი ღროის, ისგორიის გაეკებაარ შემოწყრობას და დაუმსახურებელ კომპრომისს ბილწის. ანომალიის მიმართ.

ყეყერი, ამბიციით შეპყრობილი სვაეი გულზე ვასახეთქად როგავს:

„ან მე უნდა ვიყო ამ მთებში ბატონი, ან შენ, არწივო! ორივეს აქ ბინა არა გვაქვს. ბრძოლამ უნდა ვადასწყვიტოს, ვის დარჩეს ბატონობა, ან ვინ უნდა გაერთიხოს დედამიწაზე.“⁴

ავგორი გვამცნობს:

„მართლაც და ორ ქვეყნისმკამელ ბუმბერამების ბრძოლა სანახაეი იქნებოდა, ვინც კი მოესწრებოდა. მაგრამ ერთ-ერთი ამ ბუმბერამთაეგანი ისგორიამ და ღროთაბრუნვის საიდუმლოებამ მოსპო უომრად და სისხლის დაუღვრელად, ოუმცა ერთ-ერთის სისხლი კი დაიქცა.“⁵

¹ თედო რაზი, კაშვილი, სსხმულეზანი ორ გომად, გ. II, თბ., 1972, გვ. 137.

² იქვე, გვ. 139.

³ იქვე, გვ. 140.

⁴ იქვე

⁵ იქვე.

სევას უღირსი ცხოვრების შესაფერისი მიწაზე უღირსებო გართხმის დრო უახლოვდება!...

საზარელი წელიწადი დადგა. მთასა და ბარს ჭირი მოედო, მუსრი გააელო შეილებივით ნაზარდ საქონელს. სევას ბუნებისათვის სანატრელი დრო მოვიდა და გაახარა მძორიჭამია... მწერალი პირდაპირ მძიმე განწყობას უქმნის მკითხველს, ადასტურებს, რომ ხელოვნებას მართლაც შეუძლია სიმახიჯის მშვენიერების ფორმით ასახვა:

„უპატრონო ლემით ძლებოდა და ილექებოდა სევათა გუნდი და ყორნების შავი ლაშქარი... ახლადმოჯარებული სეავეები, ორბები, ყაჯირები, ყორნები, ყველიერები და ყვაფ-კაჭკაჭები ლემის ახლო ხეებზე ჩარიგდებოდნენ და ელოდნენ, რომ, ლემი მოიცილიდა იმათთვის, დასცემოდნენ და ეთქვლიათ. დაგეშებული, წელამდე სისხლითმოსერილი ძაღლები შიგა. ძერებოდნენ გამოფაშეულ საქონლის ღრუმი და გედ დამსხდარ სეავეებსა და ყორნებს უღრენდნენ და ერეკებოდნენ, სანამ თავის მუცლებს არ გაიძობდნენ, მერე კი დამაძღრები ამოდინდნენ ხევიდან და მწვანე მინდორზე გორავდნენ სისხლით გალექებულები.“¹

სურათი ვიზუალურად გემოქმედებს, ემოციებსაც წარმოშობს, ცალკეული დეტალ-ნიუანსის ჩხრეკის სურვილსაც აღძრავს. რადაცნაირად გაწუხებს თითქოს სისხლით დათენთილი ცხოველების მწვანე მინდორთან შეხამება, ხასხასა სინედლის დაკნინება, შებილწვა. წარმოდგენილი კონგრასტულობა აქ ძალზე ამძაფრებს ენებებს, ამასთან, გვამზადებს კიდევ მოახლოებულ ფინალში კიდევ მეტი დაძაბულობის აღსაქმელად...

სეავი ისე მიაძღა ერთ მთასავით ხარის ლემს, რომ ვედარ აფრინდა... იწყება გზა კვანძის გახსნისაკენ... მძორიჭამიას მუცლის ამოყორვის პრობლემით და მის გადასაწყვეტად სევას მთაში დასახლების აღწერით იწყება მოთხრობა და მთავრდება იმ მორალის წარმოჩენით, რომ თუ დაგამარცხებს რამ, შენივე ბუნება, შენივე „მე“... სეავი გადაჰყვამუცელს, რომელსაც თითქოს არაფერი აკლია, ამოვსებული იყო და მაინც სურდა...

„გაუმძღარი ყლაპვას ვერც კი ასწრებდა, ისე ხარბად თქველედდა, ლუკმა-ლუკმას ეწეოდა, ეტენებოდა ყრანჭა და მერე იგრძელებდა სეავიყ კისერს, რომ ლუკმას ხალვათად ჩაეელო ყელში და ახლასხვისთვის დაეთმო ადგილი. ასე ყლაპავდა მთელი დღე და საკვირველი ის იყო, სად მიდიოდა ამოდენა ნაჭამი, რა მუცელი იგვედა?“²

¹ თედო რაზიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972, გვ. 141.

² იქვე.

ვერ აფრინდა სვაეი... „გაიქცა და მერე პაერში შეხტა, მაგრამ მხრებმა ვერ დაიმაგრეს და ძირს გაიშლართა. მერე მალლა ბექობის თაემე აფოფხდა, იფიქრა: რაკი მალლიდან გაღმოვეშეები და პაერში მოვექცევი, მერე გაეიშართებიო. მართლა გაღმობხა, მაგრამ ვერც აქ დაიმაგრა მხრებმა, ძირს ტყაპი მოსძერა და კუნძივით გაგორდა. კინალამ დაიმსხერა და დაილეწა. რალა ექნა, მეტად ავ გუნებაზე დაღგა და დაუწყო თავის მუცელს ლანძღვა და გინება.“¹

სვაეი საღმე შეძრომასა და დამალვას აპირებდა, მაგრამ ამ ღროს გამოუხტნენ კომბლიან-თოფიანი ბიჭები სოსია და პაპუნა, რომლებიც მგელს ჩასაფრებოდნენ, და „კომბლებით ჩაეტივნენ სვაეს“ ...წელმოწყვეტილი და მხრებდამტვრეული სვაეი უქმენდა მკელელებს, მაგრამ ამით რალას შეაშინებდა.

ასე დაამარცხა თავისმა ბუნებამ მძორიჭამია.

თედო რამიკაშვილის მხატვრული შემოქმედების მოგიეები და თემატიკა მრავალფეროვანია. მწერალი სათანადო ინტერესით ეკიდება სათხრობლად, განცდათა ასამეგყეელებლად შერჩეულ ამბებსა და მოვლენებს, ყოველ მათგანში ათავსებს თავისი სულისა და გონების ნაეურს, გულის მისხალს, ამიგომ მისი ლექსები და მოთხრობები არც მანერულია და არც სტილიმებული, ყოველივე უშუალო, სადა და სავსეა. ამ თეასაზრისით, აგრეთვე მხატვრული ოსტატობის ნიშნებით იგი მართლაც შესანიშნავი შემოქმედი.

საუკუნის დასასრული

მე-19 საუკუნის უკანასკნელი ოცი წელი მრავალმხრივ საყურადღებო მონაკეეთია ქართველი ერის გონებრივ ცხოვრებასა და პირველყოფლისა, სიგყეეკამმულ მწერლობაში. საერთოდ, პოლიტიკურ უფლებააყრილი უძველესი ცივილიზაციის მქონე ხალხის სულიერი განვითარება, როგორც ამგვარ ვითარებაში ხდება – ხოლმე, განსხვავებული გზით წარიმართა, რამაც ცნობილ ქართველ მოაზროვნეს და კრიტიკოსს კიტა აბამიძეს მისცა ერთგვარი საფუძველი სტაგიაში – „XIX საუკუნე საქართველოს ლიტერატურისათვის“ – ეთქვა: „ქართველი ერი ამ ასი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა არა სავსებით, არამედ ვაი-ვაგლახით მიჩანჩალებდა. მთელი მისი მოქმედება, აზრი, ფიქრი, მისწრაფება მარტო ერთ რამეში იხატებოდა – ლიტერატურაში და ისიც ლიტერატურის ერთ დარგში, სიგყეეკამმულ

¹ თედო რამიკაშვილი, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1972. გვ. 142.

მწერლობაში. პოლიტიკური და ეკონომიკური ცვლილებანი მოხდა გარეშე ჩვენი მონაწილეობისა და გავლენისა... მეცნიერულ-ფილოსოფიური მსვლელობისაჲ კი სრულიად გარეშე მაყურებლად დავრჩით... სიგყვამე მწერლობა შეიქმნა ერთად-ერთი მხარე ცხოვრებისა, რომელიც ამ ცხოვრების უცყუარი გამომხატველი იყო“ (კაბაშიძე, ხელოვნება და ცხოვრება, თბ., 1971, გვ 274). იმის გამო, რომ არ არსებობს საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფო, იმის გამო, რომ ჩვენი ქვეყნის, როგორც პოლიტიკური ერთეულის სტატუსი დარღვეულია, ბუნებრივია, მოვლენათა იურიდიული და ეკონომიკური განსჯის თვითმყოფადი ბაზისიც აღარ არსებობს, რამაც იმავე ავტორის შენიშვნით, განაპირობა ის ფაქტი, რომ „კუბლიცისტური ლიტერატურა, როგორც პოლიტიკური და სამოგადობრივი მოქმედების იარაღი, ჩვენში არ ყოფილა ამ ხანში“ (იქვე).

სიგყვამე მწერლობის ლიტერატურის სფეროში ყველაზე ეფექტურად ხერხდებოდა ერის სასიცოცხლო ინტერესების გამჟღავნება, ალბათ ამიგომაცაა „სამშობლოს სიყვარულის ქართველური განცდა“ (მ. გოგიბერიძე) ამ საუკუნეში, პოლიტიკურ დამოუკიდებლობა დაკარგულ დროში, გამოდის მხოლოდ ეროვნული შეგნების ჩამოყალიბების ფაქტორად. ერის ჩაგვრის პირობებში პიროვნების თავისუფლების პრობლემა ნაციონალური თავისუფლების პრობლემასთან გაიგივდა. არც ერთ საუკუნეში პატრიოტულ მოტივს ქართულ ლიტერატურაში ისეთი სიმძაფრე და სისტემურობა არ შეუძენია, როგორც ეს XIX საუკუნეში მოხდა. რასაკვირველია, სამშობლოს სიყვარულის გრძნობა ყოველთვის ღვიოდა ქართველ ხელოვანთა სულში, მისი ტკივილის გამომხატვის უმწვევეს ფორმებსაც ვხვდებით ჩვენს მრავალსაუკუნოვან მწერლობაში, აგიოგრაფიული ძეგლებიდან მოყოლებული დავით გურამიშვილის ჩათვლით, მაგრამ ჩამოყალიბებული, სასიცოცხლო ეროვნული კონცეფციის ნიადაგზე გამართული სახე მას აღრე არ ჰქონია. ერთიანი საქართველოს, მისი აღდგენა-გამოხსნის იდეა ხერხემლად სწორედ ამ საუკუნის მწერლობაში გამოიხატა, რადგან სხვა დროს ეს პრობლემა არც არსებობდა; იყო დაპყრობა, ურთიერთქიშპი, მაგრამ ასე თუ ისე პოლიტიკური სიცოცხლის ძარღვი ფეთქავდა საქართველოში, ახალ ქართულ ლიტერატურაში გამოკვეთილი მოტივის ფორმით წარმოსდგება ათასეული წლების მანძილზე ჩამოყალიბებული ისტორიული ქართველის ქარაქტეროლოგიური ის თავისებურება, როცა „სიყვარული მშობელი მიწისადმი, საკუთარი კერისა და სახლისადმი უაღრესად დაკავშირებულია მოდგმის კულტთან და მამა-პაპის საფლავისადმი ადათად ქვეულ პატივისცემასთან“ (მ. გოგიბერიძე, რჩეული ფილოსოფიური თხზ. ტ. IV, თბ., 1978; გვ. 224).

ამ მოვლენების გამოხატვაში ქართველმა მწერლებმა ისეთი მორალისტური გზნება ჩააქსოვეს, რომ პატრიოტული გრძნობის დინამიკური სურათი შექმნეს, როცა ქართული მიწა და ცა, მისი დიდებული თუ შევიწროებული წარსული გააცოცხლეს. „აწმყო შობილი წარსულისაგან არის მშობელი მომავალისა“-ეს ცნობილი ისტორიოსოფიური თვალსაზრისი ერთგვარ პოსტულატად დაედო მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულ სინამდვილეში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსულ თაობას, რომელთაც უკვე, წინამორბედთა მიერ ქართველთა განცდაში დამკვიდრებული პატრიოტიკის გრძნობა ცნობიერების ზედაპირზე ისე ამოიგანეს და ისეთნაირი პუბლიცისტური ენება მიანიჭეს, რომ გარდაუვალი ვახადეს მოაზრე საქართველოსათვის ერის გადარჩენის სასიცოცხლო პერსპექტივა. მესამოცე წლებიდან მოყოლებული სამოგადო საქმიანობაში ჩართული ყოველი ქართველისათვის გარკვეულად საპროგრამო ხასიათი შეიძინა ეროვნული მეობის აუცილებლობის შესახებ განსჯამ. რუსეთთან ურთიერთობამ, რანაირი შემბოჭველიც უნდა ყოფილიყო ის მოაზრონე ქართველისათვის, რასაკვირველია, ერთობ შეზღუდულად, მაგრამ მაინც დააწაფა ისინი ევროპული კულტურის მიღწევებს. მოწინავე ქართველის სტილის თავისებურებად კი მიჩნეულია, რომ ის „ყოველივე ახლად ათვისებულს აძლევს ქართველურ ელფერს; ასე ვთქვათ, ნათლავს მას ქართველურად“ (მ. გოგიბერიძე, დასახ. წიგნი, 234-235); ის ფაქტი, რომ ეროვნულად და სოციალურად გაღვივებული ქართველის დაუცხრომელი გონებრივი წყურ-ვილი სიახლეს ითვისებს ერთობ ადვილად, ხშირად უკრიტიკოდაც (დასახ. წიგნი, იქვე). იმით იყო გამოწვეული, რომ ისტორიული ბედუკულმართობის გამო, არჩილ ჯორჯაძის სიგყვებით „მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარი რომ დადგა, ჩვენ სრულებით მოუმზადებელნი ვიყავით მოქალაქეობრივ ცხოვრების ეროვნულ ნიადაგზე გადმონერგვისათვის“ (არჩ. ჯორჯაძე, „პუბლიცისტი - ილია ჭავჭავაძე“, წერილები, თბ., 1989, გვ.50) და მხოლოდ რჩეულ ქართველთა, პირველყოფლისა კი, ილია ჭავჭავაძის გიგანურ უნარს უნდა ვუმადლოდეთ დიდი ძალისხმევით მიღწეულ წარმატებას, რათა შექმნილიყო საქმიანი პუბლიცისტური, პოლიტიკური, სოციოლოგიური, ლიტერატურულ-ესთეტიკური აზროვნების პრაქტიკული საყრდენები და დასახულიყო სამოქმედო პროგრამა. ამიგომაც გადაჭარბებულია ქართული სამოგადოებრივ-კრიტიკული აზროვნების თვალსაჩინო წარმომადგენლის, კიკა აბაშიძის სკეპსისი, როცა ის ჩვენი პუბლიცისტური ლიტერატურის არსებობას უარყოფს. (დასახ. წიგნი, გვ. 274). ამ შეხედულების საპირისპიროდ თუნდაც ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური მემკვიდრეობის დასახელებაც კმარა; ეროვნული პრაქტიკულ-

სამოგადოებრივი პრობლემების გასათვალისწინებლად არჩილ ჯორჯაძის სიტყვით „ილია ჭავჭავაძის ნაწერები დიდ დახმარებას აღმოუჩენს ყველა იმას, ვინც კი მოისურვებს, თანახმად საქართველოს პოლიტიკური პირობებისა, ქართველ ხალხს რაიმე სარგებლობა მოუტანოს“ (ა.ჯორჯაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 102). თუ ერის პრაქტიკული ცხოვრების გასამართიად თავიანთი დიდი მხატვრული ნიჭის რეალიზაცია ჩვენს სახელოვან პოეტებსა და მწერლებს მოუხდათ. თუ ისინი ამ შემთხვევაში მოგვევლინენ მორალისგებად, საპროგრამო მნიშვნელობის თხზულებათა შემქმნელებად, ეს სწორედ საქართველოს პოლიტიკური უფლებობის მიზნებით იყო გამოწვეული. დამოუკიდებელი პოლიტიკური ასპარეზი არ გააჩნდა ქართველ მოღვაწეს; ერთადერთი მოქმედი ძალა ჩვენში მხატვრული სიტყვა იყო, რომელსაც ამოეფარა ბუნებით ნიჭიერი ქართველი, გაადვივა გულის საოხი სამოგადოებრივი სათქმელი და შემდეგ უკვე გზა გაუხსნა ქმედითი პათოსით საესე პუბლიცისტიკას. ამიგომაც ჩათვალა ხალხმა ჩვენი დიდი ხელოვანები ერის სულიერ მოციქულებად, მორალისგებად და წინასწარმეტყველებად. თუ აღრეულ ეგაპჩე. მათ ქართული სინამდვილის ფსიქო-სოციოლოგიურ წყობის მხატვრული სურათი შექმნეს, თანდათანობით მოამზადეს ნიადაგი მის თეორიულ ასპექტში გასააზრებლად, შემდეგ უკვე თავად იკისრეს ამ სინამდვილის შემმეცნებლის ფუნქცია. განსაკუთრებით გამორჩეულია ამ თეალსაზრისით XIX საუკუნის ბოლო ოცწლეული, რომლის ერთი დადასტურება ისიც გახლავთ, რომ 1880-დან 1900 წლამდე ურთიერთისაგან განსხვავებული დონის, მიზანდასახულობის, მიმართულების. პოლიტიკური, სოციალური და ლიტერატურული ორიენტაციის ეურნალ-გაზეთები არსებობს, სადაც თავიანთი საპირისპირო პოზიციებს აქვლავნებენ ქართველი მწერლები და პუბლიცისტები. ამ დროის ქართული პრესის ორგანოთა სახელწოდებების ჩამოთვლაც კი ცხადყოფს ჯანსაღი აზროვნული ცხოვრებისადმი ქართველთა გონებრივ მზაობას. გაზ. „დროება“ 1885 წლამდე. გაზ. „იყერია“, ე. „იმედი“ (რედ. მის. გურგენიძე), გაზ. „კვალი“, (1893-1904). ე. „მოამბე“ (1894-1904). (რედ. ალ. ჭყონია). გაზ. „თეატრი“, (1885-1891წ.წ. რედ. ე. გუნია, ე. აბაშიძე, ანებეიერიძე). „მწყემსი“ (რედ. დ. ლაშაბიძე), ე. „აკაკის თეატრი კრებული“ (1897-1900) ე. „ნობათი“ (1883-1885) (ე. „ჩეჯილი“ 1890 წლიდან რედ. ა.თუმანიშვილი-წერეთლისა). ამ ეურნალ-გაზეთთა გარშემო ჯგუფებიან იდეალისტები და მატერიალისტები, რომანტიკოსები და რეალისტები, 60-იანელები და ე.წ. ხალხოსნები, გამოკვეთილი ეროვნული პოზიციის მქონე მოღვაწეები და მარქსის ეკონომიკურ მოძღვრების დილექტანტურად ნაზიარები და ამის გამო. კოსმოპოლიტიზმის ფუყელ გავებას აყოლილი, გზასაცდენილი ე.წ.

„მესამე დასელები“. როგორც აღნიშნავენ, „ამ ამროვნებით მრავალ-ფეროვნებაში აისახებოდა როგორც სხვადასხვა თაობათა, ისე სხვა-დასხვა სოციალურ სტრუქტურულ ერთეულთა ინტერესები და ღირებულებათა ორიენტაციები... ეს იყო მსოფლმხედველობრივი მრავალ-ფეროვნება პუბლიცისტური ფორმით. ამ მრავალფეროვნების მიღმა ყოველთვის შეიმჩნეოდა ამა თუ იმ ფილოსოფიური სისტემის გავლენა“ (ედ. კოდუა, „არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობა“, იხ. წიგნი არჩ.ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა, თბ., 1990, გვ.321).

თუკი პოეზიის სფეროში ჯერ კიდევ ელაფს რომანტიზმის თვალსაჩინო პოეტთა სახელები, თავიანთი მხატვრულ და ამროვნული ძალმოსილების მენიგშია ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ვიორგი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის და 60-იანელთა შესანიშნავი სხვა წარმომადგენლები. აქვე შემოდის ლიტერატურაში ბრწყინვალე ბელეტრისტი ალექსანდრე ყაზბეგი და გენიალური ვაჟა-ფშაველა. 80-იანი წლებიდან წმინდა მხატვრულ-ესთეტიკური მიდრეკილების მქონე ხელოვანთა გვერდით ჩვენს სინამდვილეში ჩნდება საზოგადოებრივი ცხოვრების პრაქტიკული წყურვილით აღსავსე წყება მოღვაწეებისა, რომელთა თეორიულ პოზიციას რამდენადმე ხალხოსნურ მოძღვრებათა გავლენა ეგყობა. ისინი ჯერ ეურნალ „იმედის“ გარშემო იყრიან თავს, ხოლო შემდეგ ნაწილი გაბ. „ივერიაში“ გადადის სათანამშრომლოდ (სტ.ჭრელაშვილი, ს.მგალობლიშვილი, გყიფშიძე, ნ.ხიზანიშვილი და სხვ). ამ დროიდან იწყება კამათი ჩვენში ე.წ. „სოფლის კრედიტზე“, „დეპოებსა“ და „კასებზე“, თვით „მეტყვეეთა საზოგადოების“ დაარსების აუცილებლობის თაობაზე, ტიერსა და გიზომზე, სპენსერსა და ბოკლზე, პეგელსა და მარქსზე; შიხაილოფსკისა და ლაეროვის შესახებ მსჯელობები, ხელს არ უშლის რომ წმინდა ეროვნული მნიშვნელობის პრობლემატიკაზე გაიშალოს მწვავე კამათი. ამის ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს ილიას, აკაკის, ვაჟა-ფშაველას, ნიკო ნიკოლაძის და ეგნატე ნინოშვილის წერილები. 60-იანელთა პოზიციასთან დაპირისპირების ძალეში სურვილიც მელაენდება ქართულ პრესაში. განსაკუთრებით აქტიურობენ ეურნალ „იმედის“ თანამშრომლები. მაგრამ მათსავე წიაღში ჩნდება პიროვნება, გ.მაიაშვილის სახით, რომელიც ჩვენს დიდ მოღვაწეთა საქმიანობის დადებით შეფასებასაც იძლევა.

60-იანელთა გვერდით მდგომი ზოგიერთი მოღვაწე (მაგ. გ.წერეთელი, ღავეთ მიქელაძე, (მეველე), ნიკო ხიზანიშვილი და სხვ.) ცალკეულ შემთხვევაში მთლად ნათლად ვერ ერკვევა არსებული ამროვნული სიტუაციის სირთულეში და ზოგჯერ ნაჩქარევ ნაბიჯსაც დგამს (მაგ. გ.წერეთელი, როცა III დასელად აცხადებს ე.ნინოშვილს და ამ ჯგუფის წარმომადგენლებს უთმობს გაბ. „კვალს“). ზოგი კიდევ

შეუსაბამო კვალიფიკაციებსაც აძლევს ცალკეულ გამოჩენილ ქართველ მწერალ-მოლავას (მაგ. დავით მიქელაძის დამოკიდებულება – ვაჟა-ფშაველასა და ეგნატე ნინოშვილისადმი).

გიორგი წერეთელი უპირისპირდება ილია ჭავჭავაძეს. მწვავე პაექრობაა გაშლილი ბანკის საკითხებზე ილია ჭავჭავაძესა და ივანე მაჩაბელს შორის. დაპირისპირება შეინიშნება წმინდა ესთეტიკური პრობლემატიკის სფეროშიც. გიორგი წერეთელი ამჟღავნებს სიმპათიას ავლენს ნატურალიზმის თეორიისადმი (ე.ვახანია, რეალიზმის საკითხები ქართულ სამოციანელთა ესთეტიკაში, თბ., 1988, გვ.238-292). ამ პოზიციიდან იწუნებს ის თვით ილიას შემოქმედებით მიდგომას. თავის მხრივ, ილია ჭავჭავაძე მწვავე დაყენების საგნად აქცევს მისი ოპონენტის ნაწარმოებებს (იხ. „ჩვენი ახლანდელი სიბრძნე-სიცრუე“). ქართულ ინტელიგენციის შიგნით ჩნდება რიგი პუბლიცისტიკური რაგორებისა, რომელთაც მთლად რიგიანად ვერ აქვთ გააზრებული ევროპულ-რუსული სამყაროდან აღებული რთული ფილოსოფიური, სოციოლოგიური, ესთეტიკური, ეკონომიკური მოდელები და ზოგჯერ ეკლექტიკურად ცდილობენ მათ გადმონერგვას საქართველოში... ყველა შემთხვევაში ქართული ინტელიგენციის ამდროინდელი მოღვაწეობის გათვალისწინება გვარწმუნებს, რომ ჩვენს დიდ მწერალ-მოაზროვნეებს საზოგადოებრივ, ეროვნულ გრძნობათა სამსხვერპლოზე მიაქვთ პიროვნული... ამიგომაცაა, რომ მცირე ხნის შემდეგ ილიას მიერ გაჩაღებულ ეროვნული მოძრაობის კერას „ივერიას“, ბოლოს მაინც უბრუნდება ე.წ. „ხალხოსნები“ და „ივერიის“ ზოგიერთ თანამშრომელთაგან განაწყენებული ვაჟა... 90-იან წლებში გაშლილ აზრთა ჭიდილში ვამჩნევთ შედარებით სუსტი გონების მოღვაწეთა შორის დაბნეულობას, აზროვნების სწორხაზოვნებასა და სქემატიზმს. მრავალგვარ აზროვნულ, ფილოსოფიურ, სოციოლოგიურ პოლიტიკურ, ლიტერატურულ აზრთა ჭიდილის რეგულატორად ისევე და ისევე ილია ჭავჭავაძე და მისი „ივერია“ დარჩა, იმიტომაც, რომ ეროვნული ცნობიერების აღმასვლის ერთადერთ გარანტიად ამ დიდმა მოაზროვნემ აზრთა სხვადასხვაობის ანუ ახლა რომ პლურალიზმს უწოდებენ, პირობებში დაბადებული ჭეშმარიტება აღიარა. ამის გამო, გაუსხნა მან სამოღვაწეო ასპარეზი, თავისი „ივერიის“ სახით, მოწინააღმდეგე ძალებს. სამართლიანად არის მითითებული, რომ ილია და მისი თაობა „იმდენად იყო დაინტერესებული ჩვენი ქვეყნის წინმსვლელობით, რომ ყოველ ახალს, თანაგრძნობით ეგებებოდა, თუნდ მის წინააღმდეგ ყოფილიყო მისმართული, ოღონდ ამ სიახლეს პქონოდა საფუძვლიანობა და საქმის უნარი“ (ვ.კოტეჯიშვილი).

ილიას, როგორც მოღვაწის, ამოცანა აზრის დიქტატზე კი არ ყოფილა დამყარებული, არამედ საჭირო და აუცილებლის გაგებასა და

მიღებაზე, უსაფუძვლო და დილეგანტურის უარყოფაზე. ამ პოზიციიდან დარჩა ის დაუნდობელ პოლემისგად იმ ნიჭიერ ახალგაზრდა მოღვაწეთა მიმართაც, რომლებსაც მოლად ნათლად ვერ ჰქონდათ წარმოდგენილი ქართველი ხალხის მომავალი ცხოვრება. საერთოდ, 80-იან 90-იან წლებში საინტერესო ლიგერატურული პროცესია ჩვენში გაშლილი.

ეროვნული ცნობიერების გამოღვიძებას რიგი პოლიტიკური მოვლენებიც უწყობს ხელს. 1881 წელს ალექსანდრე მეორის მკვლელობამ იმპერიულ ძალთაგან ერის თავდახსნაზე ოცნებას გარკვეული რეალური საფუძველიც კი შეუქმნა. 1887 წელს დიმიტრი ყიფიანის ვერაგულად მკვლელობამ ერთხელ კიდევ დაანახვა გამოღვიძებულ საქართველოს, რომ არ არსებობს ხსნის სხვა გზა, თუ არა იმპერიის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლისა, ამიგომაც ქართული საზოგადოებრივ-ლიგერატურული ამროვნების ორი გიგანტი: ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, ეროვნულ წიაღში გაჩენილი ყოველი სიახლის მიმართ შემწყნარებლობასა და გაგებას იჩენენ და ასე ამბადებენ ნიადაგს ქართულ სულში ახალი დიდი ძალების გასაბრწყინებლად. უბრალო თვალის გადავლებითაც კი ერწმუნდებით, თუ რამდენად საინტერესო ამროვნულ-ლიგერატურულ მრავალფეროვნებასთან გვაქვს საქმე. 80-90-იან წლებში მოღვაწეობს რომანტიკოსი პოეტები: გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანები, მამია გურიელი, შემდეგ აფხაზეთის უკანასკნელი მთაერის ძე, ღრმა რომანტიკული სულის და მძაფრი ეროვნული მეცნების პოეტი გიორგი შარვაშიძე, (1846-1918). გიორგი ჭალადიძელი; აქვეა დიდი 60-იანელები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე. 80-90-იან წლებში გაიშალა ს.მგალობლიშვილისა, ე.გაბაშვილისა, ნ.ლომოურისა, ი.დავითაშვილისა და სხვ. ე.წ. ხალხოსან მწერალთა შესაძლებლობები; 90-იან წლებში გამობრწყინდა დავით კლდიაშვილის დიდი ბელეტრისტული ტალანტი, შესანიშნავი მწერლების - ეგნატე ნინოშვილის, შიო არაგვისპირელის, ირ.ეედოშვილის, დუტუ მეგრელის, შიო მღვიმელის, ივ.მურაბიშვილის, ა.დუკანოზიშვილის ნიჭი. დრამატურგიაში ამ დროს იქმნება აქესენტი ცაგარლის ბრწყინვალე კომედიები: „ხანუმა“, „რაც გინახაეს ვედარ ნახაე“, თუ დავით ერისთავის „სამშობლო“, რომელიც დიდხანს ამშვენებდა ქართულ სცენას. პუბლიცისტიკის სფეროში პროფესიონალ პუბლიცისტების: ნიკო ნიკოლაძის, გიორგი მათაშვილის, სტეფანე ჭრელაშვილის, კიკა აბაშიძის, ნოე ჟორდანიას გვერდით, შესანიშნავ პუბლიცისტურ ქმნილებებს ქმნიან ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ეგნატე ნინოშვილი და სხვები. ილია ჭავჭავაძე და ვაჟა-ფშაველა ჩვენ-

მი ე.წ. „ფილოსოფიური პუბლიცისტიკის“ „მესაძირკვლევებადაც“ გვევლინებიან. კრიტიკისა და ლიბერალურათმცოდნეობის დარგში საეკაპო მნიშვნელობის ნაწარმოებებს აქვეყნებენ ისევ და ისევ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, პროფესიონალ კრიტიკოსთა და ლიბერალურათმცოდნეთაგან: ალექსანდრე ცაგარელი, ალექსანდრე ხასანაშვილი, კიკა აბაშიძე, იონა მეუნარგია, ივანე გომართელი, ალექსანდრე (სამა) წულუკიძე და სხვები.

როგორც ვხედავთ, XIX საუკუნის უკანასკნელი ორი ათეული წელი ერთობ საინტერესო მონაკვეთია ქართულ ლიბერალურათმცოდნეობაში. ესაა გალანტია მრავალფეროვნების ახლად მოვლენის, მათი გაშლა-გაფურჩქენის, აზრთა სიახლეებით აღსავსე ხანა, სადაც ვხედავთ ურთიერთისაგან განსხვავებული მიდგომის, თემატიკის და მხატვრული სტილის მწერლებსა და მოაზროვნეებს, რომელთაც ჰქვებავს, ასაზრდოებს და ურთიერთთან აკავშირებს საქართველოსა და ქართველის ეროვნულ-სოციალურ, მნიშვნელოვან, პიროვნულ თავისუფლებაზე ფიქრი.

აფასებდა რა XIX საუკუნის მონაპოვარს კაცობრიობისა და ქართველი ერისათვის, დიდი ილია ჭავჭავაძე ბრძანებდა, რომ მან “ბევრი რამ შესძინა ქვეყნიერებას... რაც ამ საუკუნეში მეცნიერებამ სასწაული მოახდინა... მთელს დანარჩენს თვრამეც საუკუნეს ერთად არ უნახავს. ამ მეცხრამეცე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა“ გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა აღამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივი ბაგონობისა და შეძლებისამებრ ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჯელ და მშრომელ კლასებისა წარსამაგებლად... დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და აქ არის იგი სიმწვაე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეცე საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალს საუკუნეს“ (“მეცხრამეცე საუკუნე”). XIX საუკუნის და კერძოდ, მისი ბოლო ოცწლეულის ქართულ ლიბერალურათმცოდნეობაში მრავალფეროვნად აისახა ის რთული სოციალ-ფსიქოლოგიური პროცესები, რასაც საკაცობრივ ინტერესებთან კავშირში ჩეენი ერის ცხოვრებაში ქონდა ადგილი.

ახალი ქართული ლიბერალურის დასასრულად, მის მიჯნად, საეხებით მარსებულად შეიძლება ჩაითვალოს და მიიჩნევენ კიდევ, საუკუნის უდიდესი პოეტის გალაკტიონ ტაბიძის ბრძნული გამოწამყვანებით დასაბღვრულ ხანას: „წიწამურთან რომ მოქალეს ილია, მაშინ ეპოქა ვათაედა დიდი“ (იხ. ანიკოლეიშვილი, XIX ს. ქართული ლიბერალურის ისტორიის ნარკვევები, I, 1994, გვ.14). ამიერიდან გაგრძელდა კვლავც საინტერესო გონებრივი შემოქმედებითი ცხოვრება, რომლის გამწვევ ძალად უკვე არანაკლებ მძიმე ხვედრის მქონე XX საუკუნის ქართველი იქცა...

ეგნატე ნინოშვილი (1859-1894)

იშვიათია ალბათ ქართულ ლიტერატურაში მწერალი, ვისაც ისეთი ჭეშმარიტად მოწამეობრივი ცხოვრება ჰქონოდა, როგორც ეგნატე ნინოშვილს ჰქონდა.

ამიგომაც ეგნატე ნინოშვილის, როგორც მწერლის შესწავლადანახვაც სწორედ მისი ყოფითი და ლიტერატურული ცხოვრების მთლიანობაში წარმოდგენას გულისხმობს. საღვთისოდ ძალზედ მდიდარი მასალა მოგვეპოვება ეგნატეს „კეთილშობილური აზრების, მტკიცე და მოუსყიდველი ხასიათის“ ნათელსაყოფად, მისი სააზროვნო და მხატვრული ინტერესების სიფართოვის დასტურად, მაგრამ გვაკვირვებს ერთი რამ: როგორ მოახერხა პირდაპირ ჯოჯოხეთური ცხოვრების პირობებში ეგნატე ინგოროყვამ თავის თავში აღებარდა მნეობრივად კრისტიანული სიწმინდის პიროვნება და თან იმდენი ენერჯია შემოენახა, რომ მწერლობაშიც დაემჩნია ღრმა კვალი...

ბ ი თ გ რ ა ფ ი ა

ეგნატე/ინგოროყვა რომელიც ჩვენს მწერლობაში ნინოშვილის ფსევდონიმითაა ცნობილი, დაიბადა 1859 წლის 17(5) თებერვალს, სოფ. ყელაში (ახლანდელი ლანჩხუთის რაიონი). მწერლის წინაპრები, ასმიდოდ ინგოროყვას მეთაურობით, XVIII საუკუნის დასაწყისში (დაახლოებით 1715 წელს) ჩერქეზ-აუხაბთა ქვეყნიდან გურიაში ჩამოსახლებულან და იმ მიდამოებში დამკვიდრებულან, სადაც ეგნატე ნინოშვილი იშვა. სხვათა შორის თავისი წარმომავლობის ცნობიერება კარგად ჰქონიათ მწერლის წინაპრებს და თვით ეგნატესაც, რომელიც ერთ ბარათში მეგობარს წერს, თავისი „აუხაზ-გურული სისხლის“ სიფიცხეზე.

დაბადებისთანავე ჯანსუსტმა, ძალზედ მგრძნობიარე სულის ეგნატემ მთელი სიცოცხლე უსულგულო ვარემოსა, სიგლანქესა და ძალმომრეობასთან ჭიდილში გაატარა: აღრე დაობლებულს დედის სიყვარული არ განუცდია. დედა-ნინო ლაზარეს ასული ბარამიძე (სოფ. ჯურუყვეთიდან) 4 თვისა იყო ეგნატე, როცა გარდაიცვალა. ახლო ურთიერთობა მომავალ მწერალს თავის დედულეთთან ნაკლებად ჰქონია. მამა - თომა, 1893 წელს გარდაცვლილა, მაგრამ მწერლის აღზრდაში გადამწყვეტი როლი მამიდა ნინოსა და ბიძა ალექსის მეუსრულებით. „სახლში ბავშვობისას, ძლიერ ფუფუნებით და სათუთად აღზრდილი ვიყავ“, გვამცნობს მწერალი თავის „ავტო-

ბიოგრაფიაში“. ნინოს უსწავლებია ობოლი ძმისშვილისთვის ჩონგურზე დაკერა (იქვე) და ჩაუნერგავს წიგნისა და სიკეთის სიყვარული. მხოლოდ ნაადრევად გარდაცვლილი დედის კი არა, ალბათ აღმზრდელი მამიდის მიმართ მომეტებული, ფაქიმი გრძნობის საპატივსაცემოდაც იყო, რომ ეგნატე ინგოროყვამ თავის ლიგერატურულ ფსევდონიმად „ნინოშვილი“ შეარჩია. გურული გლეხის შვილი, ბუნებით ნიჭიერი ბავშვი სწავლისაკენ ისწრაფოდა. იმ დღიდან, როცა მამიდამ მისი ეზოს წინ მოჩუხჩუხე პატარა მდინარეში ფეხი ჩაადგმევინა და დააწყებინა „ან“-ის და „ბან“-ის კითხვა - წიგნისადმი სიყვარული მთელი ცხოვრების მანძილზე ჩაუქრობელ ლამპრად ენთო ეგნატე ინგოროყვას გულში.

...წიგნის კითხვა სურდა და ბედმა ერთხანს, როგორც თვით ამბობს „გარყვნილ ვაჭართან ხაბაზობა“ და რეგვენ, უწიგნურ მღვდელთან ფარეშობა კი არ გუნა; შემდგომ, როგორც იქნა, მგრუნველი ბიძის წყალობით, რომელმაც ცოცხალს მშობლის მაგიერობა გაუწია, მკედარს კი თვალები დაუხუჭა და გააპატიოსნა, მშობლიურ სოფელში ბრუნდება, საქონელს მწყემსავს და თან სოფლის სკოლაშიც დადის. უხეირო მასწავლებლის ხელში აბა, რა ჭეშმარიტი ცოდნის მიღებაზე შეიძლება ილაპარაკოს კაცმა; და აი, უკვე 17 წლისამ, ძლივს მოახერხა ომურგეთის სასულიერო სასწავლებლის მოსამზადებელ განყოფილებაში მოხვედრა. მაგრამ ეგნატეს ბუნება ვერ შეეგუა სასწავლებელში გამეფებულ რეჟიმს, დაუპირისპირდა რეაქციულ ხელმძღვანელობას და იძულებული გახდა „მგლის ბილეთით“ მიეტოვებინა სწავლა. შემდგომში, რის ვაივაგლახით მან შაინც მოახერხა „სახალხო მასწავლებლის“ წოდების მოპოვება და შეძლო სანუკუარი პროფესიით მცირე ხნით, დრო და დრო, მაგრამ მაინც, ემსახურა თავისი ხალხისათვის. ის ოფიციალურად 1879-81 წლებში ასწავლის ს.ჩოჩხათში, შემდეგ გრიგოლ გურიელის დავალებით უფასოდ ამეცადინებს ყმაწვილებს (1886) სოფ. აკეთში, ერთი თვის მანძილზე ცვლის ცნობილ პედაგოგ არსენ წითლიძეს (1890). გურიაში უკანასკნელ დრომდე, ეგნატე ნონიშვილის მოსწავლეთა შორის ცოცხლობდა სახე სახელოვანი მოძღვრისა; ამის დადასტურებაა თუნდაც, ის, რომ ეგნატეს ყოფილმა მოწაფეებმა მაღლიერებით საესე მრავალი თბილი მოგონება დაგოვეს ძვირფას მასწავლებელზე. ამ მოგონებათა მიხედვით, ჩვენ წინაშე წარმოსდგება დიდი პედაგოგიური ტაქტით, მოსწავლეებისადმი სათუთი გრძნობით განმსჭვალული ეგნატე ნინოშვილი, რომელიც ახალგაზრდებს უნერგავდა გულწრფელობას, სიცრუის სიძულვილს-„სიმართლის თქმისათვის სასჯელის მიღებისაც არ უნდა გეშინოდესო“-ამ პრინციპით ზრდიდა ის ყმაწვილებს და გადმოცემით მათ მხოლოდ ცოდნას კი არ უნერ-

გაედა „ჩვენგან ამროვნებას მოითხოვდაო“. მაგრამ ეგნატე გურიაში ვერ ძლებდა. მის „გულს წყურია, ენაგრება სწავლა-განათლების შექნა, ენევა-პარიცის თავისუფალი ცხოვრების შეხედვა“ და სწორედ ამ დაუძლეველი სურვილის გამო იყო, რომ უღარიბესმა და უპოვარმა თითქმის შეუძლებელი შეძლო, მამის წინააღმდეგობის მიუხედავად, რომელსაც ძალზედ ამინებდა ერთადერთი შეილის „დაკარგვა“, 1886 წელს იგი სწავლის გასაგრძელებლად ბიძისაგან შეგროვილი ფულით და გენერალ გრიგოლ გურიელის დახმარებით, საფრანგეთს ქ. მონპელიეში ჩავიდა. მაგრამ ეგნატეს წადილი მისი ხატოვანი თქმით, „ფრთებდაჭრილ ფრინველს“ ჰგავდა, „ღონე და გარემოება არ შესწევდა დიად სურვილთა განსახორციელებლად“. გულდათუთქული წერს კიდევ ბიძას-ალექსი ინგოროყვას: „მესწავლა, მერე დიდი ბედნიერი ვიქნებოდით მეც და შენც. მაგრამ რაღაი, აღარ მოხერხდება უფულოთ“... გადმოცემით „მამია და გრიგოლ გურიელს უყვარდათ ეგნატე, მფარველობდნენ, ნიჭი ჰქონდა იცოდნენ და პატივს სცემდნენ“ (ენ.მ.ფ. №5889). ეს იყო და ეგნატემ და ალბათ ამის გამოც იყო, რომ, ჩვეულებრივ, მოკრძალებული მწერალი გაჭირვებას ისე შეუწუხებია, გადაუწყვეტია ესარგებლა კეთილი გენერლის სიმპათიით და დახმარება უთხოვია მისთვის. მოღწეულია ცნობა, რომლის მიხედვითაც მას ანალოგიური შინაარსის ბარათი გრ. გურიელისათვისაც გაუგზავნია. თავად გრიგოლ გურიელს ეგნატეს მამისათვის უთქვამს: „გინდა ჩამოგიყვან და გინდა ფულს გაუგზავნი და სწავლა განაგრძოსო... მე გირჩევ ისწავლოს საფრანგეთში და მერე ოჯახს თუ არა, ქვეყანას მაინც წაადგებო... ამ ფულს კი არც მას ვახდევინებ და არც შენო“. მაგრამ გრიგოლ გურიელის ამ კეთილგონივრულ რჩევასა და ქველმოქმედებისათვის ერთადერთი შეილისადმი უსაზღვრო სიყვარულით შეპყრობილ კეთილ, მაგრამ უბირ მამას უპასუხნია: „სახლში გამოსადეგი არაა, მაგრამ მე მეტი შეილი არა მყავს, სამ წელიწადში მოვკვდები და მერე ხომ ვერ ვნახავო“. ასე, რომ არა მხოლოდ უფულობისა და ნივთიერი გაჭირვების, არამედ მამის ჭირვეულობის გამოც, იგი იძულებული შეიქმნა დაეგოვებინა თავისი „აღთქმის ქვეყანა“ და სამშობლოში დაბრუნებულიყო. საქართველოში ჯერ ხომ აღრევე სტამბაში ასოთამწყობად მუშაობდა ეგნატე, შემდეგ ხან მოხუცი გენერლის – გრიგოლ გურიელის პირად მდივნად ვხედავთ, რომელიც შემოქმედებითი მუშაობის პირობებსაც უქმნის მას, ხან კანცელარიის მოხელედ, მგვირთავად, ქარსნის მუშად, ტელეგრაფისგად, შავი ქვის კანგორის თანამშრომლად... ბოლოს ეინმე გიმოფევეის საფილოქსერო ექსპედიციაში დაღესტანსა და მთიან საქართველოს დაივლის იგი.

თანამედროვეთა გადმოცემით, ამ დროს ეგნატე იყო „ქერათმიანი, სანდომიანი, ინტელიგენტური სახის ყმაწვილი კაცი“. მეგობრებისათვის თავდადებული, სტუმართმოყვარე, მათი ნების უსიტყვოდ აღმსრულებელი, - აი, ასეთი იყო ეგნატე ნინოშვილი თანამედროვეთა თვალთ. თავად უჭირს და თეატრალური დადგმებისათვის, ისე რომ მისი სახელი არ გამოჩნდეს, ფულს წირავს, ნასესხები თანხით მეგობრებს უმასპინძლებს, სულ სხვის ბედზე ფიქრობს... „ეს ოხერი ქალური გული მაქვს- როგორც კი გოლ-ამხანაგებს დაეშორდები, რაღაც სამინული სეველა და ჯაერი მომიცემს“, სწერს ის ერთ მეგობარს... მაგრამ ეს სათუთი გრძნობების კაცი, მეგად მტკიცე ნების, უკომპრომისო პიროვნება გახლდათ. „სადაც წასაჩხუბებელია, იქ წაჩხუბება უნდა... რას მიქვიან მოთმენა და ისიც აღვილის გულისთვის? ჯანი გავარდეს იმ სიცოცხლეს, თუკი ჩემს დღეში კომპრომისებზე ვივლი! ჩვენი ცხოვრება უამისოდაც კომპრომისებით არის საესე... სადაც უსინდისობას დაინახავ, იქვე უნდა უკიეინო“- აი, ასეთია ეგნატე ნინოშვილის ცხოვრების დევიმი და ამ პრინციპებით ცხოვრება კი ცხადია, ყოველ დროში ჭირდა, მით უფრო მაშინ... თავისი ცხოვრების მნეობრივად მყარი წესით და უღრეკი ხასიათით კონსტანტინე გამსახურდიას თქმით, „ნინოშვილისთანა ვაკეკაცს ბეერს ვერ ვხედავთ საქართველოში“. საოცრად მორცხვი, მორიდებულია ყველას მიმართ თავმოყვარე მწერალი. პირად საქმეზე ლაპარაკის დროს მის მაგიერად თურმე ყოველთვის სხვა ლაპარაკობდა. ეგნატეს უფრო მოსმენა უყვარდა, განსაკუთრებით ერიდებოდა საკუთარ ნივთიერ გაჭირვებაზე საჯაროდ ხმის ამოღება. არადა, ჩვენ ვიცნობთ ძალიან სახელმოხვეჭილ მწერლებს, რომლებიც ეგნატეზე ათჯერ უკეთ ცხოვრობდნენ და გაჭირვებაზე კი წუწუნებდნენ... მხოლოდ ალაგ-ალაგ ახლობელ მეგობრებთან, პირად წერილებში, თუ გაეონავს საკუთარ გამოუვალ მდგომარეობაზე გულისტკივილი... „სანამ ცოცხალი ვარ, ჭამა ხომ მინდა!“- წერს ის ერთ ბარათში და მხოლოდ იმისთვის ეძებს სამსახურს რომ შემოქმედებითი მუშაობის ელემენტარული პირობები მოიპოვოს და „კუჭის ანთება“ არ მოუვიდეს. ამ მხრივ იმდენად დიდი იყო მისი მორცხვობა, რომ, მაგალითად, „ივერიის“ რედაქციაში ბოლომდე არ იცოდნენ ეგნატეს გაჭირვებული ცხოვრების ამბავი. ამიგომ, მრავალი დამწყები მწერლის მსგავსად, პირველად ჰონორარსაც კი არ აძლევდნენ. თვითონ მწერალს ეთაკილებოდა საკუთარ ხელმოკლეობაზე ლაპარაკი. მისი მიწერ-მოწერა სავსეა წიგნების კითხვისა და ცოდნის შეძენის სურვილით, დიდი ლიტერატურის შექმნაზე ოცნებით. ეგნატე ოცნებობს „ნამდვილ ივერიელებზე“, „თავგანწირულ პატრიოტებზე“, მაგრამ მისი მახვილი თვალი ჭერეგს მკაყრ სი-

ნამდვილეს, ხედავს ქართველთა ერთი ნაწილის სულიერ სიმდაბლესა და გადაგვარებას. ამიგომაცაა, რომ იგი საქართველოს „დროებით ბრიყვეთს“ უწოდებს და დასცინის იმ „ქვაშიპაგროგებს“, რომლებიც საქმის მაგივრად მხოლოდ „საიღიებს მართავენ საქართველოს საკეთილდღეოდ“. როგორც პატიოსანი ადამიანთა უმეტესობა, ეგნატე ნინოშვილი ვალებით ცხოვრობს, მაგრამ მაინც ხელს უმართავს სხეებს...

დაძაბულმა შემოქმედებითმა ჯაფამ, ფიზიკურმა შრომამ და საარსებო საშუალებათა ძიებაზე ღვინიადაც გამუდმებულმა ფიქრმა გატეხა მწერლის ჯანმრთელობა. თუ ერთ დროს თავისი სიმკვირცხლითა და სიმპათიური შესახედაობით იპყრობდა ეგნატე თანამედროვეთა ყურადღებას, გარდაცვალებამდე რამდენიმე თვით ადრე უკვე „ტანჯული სახით“ „მილეული შესახედაობით“, „ვაჭირეებული სუნთქვით“, „მორღეული“, „მოკრიალეული“, „გაგანიერებული ცისფერი თვალებით“ დარჩა იგი მხილველთა მეხსიერებაში...

სიმართლის მაძიებელი, უსამართლობის მგმობელი და ქვეყნად პატიოსანი შრომისა და ცხოვრების მქადაგებელი ეგნატე ნინოშვილი, მართალია, სამართლიანობაზე ზრუნვით სულიერად არ იქანცებოდა, მაგრამ „ძალდ-უმადური“ ცხოვრების გამო, ფიზიკურად იფიგებოდა, იმრიგებოდა იგი... თუ არა დიდ შინაგან ძალასა და მოწოდებას, სხვას რას უნდა დაემუხგა ეს აუადმყოფი, ულუკმაპურო, კაცი, თავის თავში ჩაღრმავებულიყო, ფრანგული ენა ესწავლა ისე, რომ თავისუფლად ელაპარაკა, ეკითხა, ეთარგმნა, ეწერა და თავისი სიგყვით და საქმით სხეებისთვისაც შთაენერგა შემოქმედებითი შრომის სურვილი. სოფელში, უკვე აუადმყოფი, დარჩენილ ღღეებს აგარებს სიცივეში-საჭირო კეებისა და წამლების გარემე... ბოლო ამოსუნთქვამდე მუშაობს. გადმოცემით, ძალა რომ აღარ შესწევს, ჭერზე დამაგრებულ თოკს შეიბამს ხელზე და დაწოლილი წერს უკანასკნელ ნაწარმოებს... დღეს ეს ყველაფერი, შესაძლოა მხატვრულ გამონაგონად მოეჩვენოს კაცს... თუმცა იმას ვერ ვიგყვით, რომ მას სიციცხლეში აღიარება მოჰკლებოდა... რასაც წერდა, თითქმის დაუყოვნებლივ იბეჭდებოდა. ის კი არა, ცალკე წიგნაკებად ისგამბება და რუსულადაც ითარგმნება ე. ნინოშვილის მოთხრობები... მაგრამ ეს მის ხელმოკლეობას ვერ შევლის. უკვე სახელმოსხვევილ მწერალ ეგნატე ნინოშვილს, 1892 წელს, პორტრეტს სიხოვენ და მისი ვადასაღები ფული კი არა აქვს. მწერალს ჰყავს მეგობრები, ამასთან ყველაზე ახლოს როგორც პირადი მიმოწერიდან ჩანს, იგი თედო სახოკიასთან იყო. მაგრამ ამ მეგობართაგან ყველას, ან თითქმის, ყველას უჭირდა ამ დროს. ცნობილ ქართველ მოღვაწე მწერალთაგან, ეგნატეს სიციცხლეში მხოლოდ ჩვენმა სასიქადულო პედაგოგმა

იაკობ გოგებაშვილმა მოახერხა, „ისე, რომ მისი პრუდონისებური თავმოყვარეობა არ შეელახა“, დახმარების ხელი გაეწოდებინა უნუგემო მდგომარეობაში მყოფი მომაკვდავი მწერლისათვის. ეგნინოშვილის ბედით ინტერესდება და სანახავედ მიდის ყველა გრავიკულ ბედში მყოფი ქართველი მწერლის ჭირისუფალი დავით კლიაშვილი... სხვები? სხვები მხოლოდ ეგნატე ნინოშვილის გარდაცვალების შემდეგ გამოთქვამენ ნაგვიანებ გულისტკივილს... აქ ნიეთიერ დახმარებაზეა ლაპარაკი, თორემ პირველი, ვინც ეგნატეს ნიჭი შეამჩნია და დააფასა ეს ილია ჭავჭავაძე იყო. ჩვენამდე მოღწეულია ილიას მიერ ე. ნინოშვილის ნიჭიერების შესახებ ნათქვამი აზრი „ივერიის“ თანამშრომლებთან... ამის უტყუარი საბუთია თუნდაც ის ფაქტი, რომ პირველად ეგნატემ, როგორც მწერალმა, ფხვი „ივერიაში“ აიდგა... აქ დაიბეჭდა მისი 26 თხზულებიდან თოთხმეტი ნაწარმოები. ეგნატეს ნიჭის ქომაგია ცნობილი მწერალი გიორგი წერეთელი, ანასტასია თუმანიშვილი... ჰეგრე უმიკაშვილი. ეგნატეს მორცხვი ხასიათიც განსაზღვრავდა იმ გარემოებას, რომ სახელოვანი მამულიშვილების უმეტესობამ სიკვდილის შემდეგ დაინახა, რომ ჩვენს ქვეყანას თვალსა და ხელს შუა გამოეცალა საიმედო მომავლის მწერალი... გამოჩენილ ქართველ მწერალთაგან, ვინც ჯერ კიდევ 1894 წელს გულისტკივილი გამოხატა ეგნატეს ბედის მიმართ და აღშფოთებით გაკიცხა ისინი, ვინც „უმაღლოდ და უმაღურად მოეპყრა განსვენებულ ნინოშვილს“, იყო ასევე ცხოვრების მძიმე გვირგითით გატანჯული, ქართველთა სათაყვანებელი მგოსანი ვაჟა-ფშაველა. ვაჟა შემდგომშიც თვალს ადევნებს „ნინოშვილის სიკვდილის გამო“ დაწერილ სტატიებს... ადრევე (1893წ.) მწერლის დაძაბულ ცხოვრებას ყურადღება მიაქცია და შემდგომ 1895 წელს, ეგნატეს პორტრეტზე ასეთი წარწერა გააკეთა დიდმა ა კ ა კ ი მ:

„მას, ვინც სიცოცხლე ხანმოკლე,
ხანგრძლივად ნაყოფიერი,
წმინდათ უმსხვერპლა სამშობლოს,
არ დაივიწყებს არც ერი“.

1894 წლის 30 აპრილს ტანჯვით დალია სული ე. ნინოშვილმა. უპრეტენზიოდ, უხმაუროდ აგარა ქართველი მწერლის ჯვარი. ქართველი საზოგადოებისათვის, ჩვენი ხალხისათვის, დამაფიქრებელი იყო მწერლის უკანასკნელი, დასაფლავების დღეც, 1894 წლის 8 მაისი; აქ, პირდაპირ, დაუფარავად ითქვა, რომ ეგნატე ნინოშვილი პირველი არ იყო „მსხვერპლი“ ჩვენის სიბრძავისა, ჩვენის დაუდევრობისა, ჩვენის გულქვაობისა“ - („ივერია“, 1894, №98). ამ დღიდან ეგნატეს ტანჯული ცხოვრება რჩეულთა წილხვედომილ გზად ჩაირაცხა და ხვედრი რჩეულთა კი ისეთია, რომ „სულ ცოგაოდენი, სულ მცირედი

ხანიც რომ დასცალდეთ, მაინც თავის დანიშნულებას, თავის მისიას შეასრულებენ“ (იქვე).

* * *

ეგნაგე ნინოშვილის ცხოვრების გარე და შინა ფაქტორთა გაყნობიდან ვრწმუნდებით, რომ ის მართლაც „ნარ-ეკლიანი“ გზით (აპ.მახარაძე) მავალი, გაუხარელი კაცი იყო. ბევრნაირ ტკივილს ატარებდა გულში მწერალი; ჯერ ერთი, მას არ რგებია ღელის სიყვარული, რაც დიდ სულიერ საგზლად მიჰყვება კაცს ცხოვრებაში (გ.ქიქოძე). უბედო აღმოჩნდა ის პირადი ცხოვრების მოწყობაშიც. ბუნებით სიცოცხლისა და სიყვარულის გრფიალი, მწარე სინამდვილემ უმკაცრეს რეალისტად და სევდიანი ფიქრებით მოცულ პიროვნებად აქცია. კაცი, რომელსაც უყვარდა ნადირობა, თევზაობა, თურმე იყო ენამოსწრებული და მომლხენიც, გურიამი ღღემდე შემორჩა ჩონგურზე ნამღერი ეგნატეს ოღნავ ფრივოლური ელფერის მაგარუბელი, მაგრამ სიმკვიციხლით სავსე ენაკეიმატი გაშაირებანი. „განწირული რომანის“ სახელითაა ცნობილი (აპ. მახარაძე) მისი ურთიერთობა ნადასი კალანდაძესთან. ამ თავისი დროის სათნო და განათლებული ქალისადმი მიწერილი ორი ბარათიდან ჩანს ეგნატეს რაინდული სული, დიდი ტაქტი და თავშეკაეება, მისი მიმტევებელი ბუნება. ნ. კალანდაძე შემდგომ დაქორწინდა ცნობილ მოღვაწე ისიდორე რამიშვილზე. მას გამოსათხოვარი სიკეყაც აქვს დასგამბული ეგნატეს გარდაცვალებასთან დაკავშირებით (იხ. „კვალი“, 1894, № 20). ისიდორე ეგნატეს ვლოვის ღღეებში თავის მეუღლეს ასე გახუმრებია: „ეგნატეს რომ გაჰყოლოდი ახლა ხომ ქერივი იქნებოდი“, რაზეც ნადასის მოსწრებულად უპასუხნია: „შენს ცოლობას ნინოშვილის ქერივობა მერჩივნაო“ (დომიგრი კალანდარიშვილის ცნობები, ენ.ს.მ.ფ. № 127). ეგყობა ცხოვრებამ მრავალგზის დააფიქრა ეს ღირსეული ქალბატონი იმ მშვენიერ გრძნობაზე, რასაც თავის დროზე მწერალი გულწრფელად სთაეამობდა მას. ეგნატეს დაჟინებული თხოვნის შიუხედაყად, გაენადგურებინა ბარათები, ნადასი კალანდაძემ შთამომავლობას შემოუნახა მწერლის სულიერი მღელეარებით აღბეჭდილი ეს ნათელი დოკუმენტები.

სხვა დროსაც გასჩენია სურვილი ეგნატე ნინოშვილს ოჯახის შექმნისა, მაგრამ ესეც ჩაშლილა... ამის შემდეგ ეგნატეც იძულებული გამხდარა ეძებნა ის „არალეგალური სიყვარული“, რომლის მოუღლელ ქომავად მწერალი გვევლინება თავის თხზულებებში. სწორედ, ამგვარი სიყვარულის ნაყოფი ყოფილა ესე ვასაძე. გადმოცემით ესე თურმე ძლიერ ჰგავდა ეგნატეს, როგორც სახით, ისე ნიჭით და ხასი-

ათით. ესე გვარდიის წევრი ყოფილა და მოუკლავთ ჭიათურა-საჩხერის ფრონტზე.

ძალზედ დაძაბულ პირობებში უხდებოდა ე. ნინოშვილს შემოქმედებითი მუშაობის ვაშლა. თუ არა მისი არაჩვეულებრივი ენერჯიულობა და ოპერატიულობა, ძალიან ძნელი იყო იმ სწრაფი გადაწყველებების პირობებში კითხვა და წერა, რაშიც ე. ნინოშვილს უხდებოდა არსებობა; სოფლიდან სოფელში, ქალაქიდან ქალაქში, საქართველოში, საფრანგეთში, დაღესტანში, სად არ ეხედებოდა მას. მწერლის პირადი წერილები და მოგონებები ცხადყოფენ ე. ნინოშვილის დაუცხრომელ ინტელექტუალურ წყურვილს, რაგინდარა გარემოში არ უნდა მოექცეს, მაინც ახერხებს ეს უტეხი სულის კაცი კითხვას და წერას. უმძიმესი შავი სამუშაოსაგან დაღლილი ეძებს და პოულობს ლომბროზოს „გენიალობასა და შემწილობას“ და სხვა ახალგამოსულ წიგნებს წასაკითხად, ბრძოლით და ტანჯვით სტაყებს მწერე ცხოვრებას სულიერი კმაყოფილების წყაროებს.

მძიმე იყო ეგნატე ნინოშვილის „სულიერ შვილთა“, „მის ნაწერთა“ ბედიც. თუ ვინმემ იცოდა, ყველაზე მეტად თვით მწერალმა, რომ მის ნაწარმოებთა ერთ წყებას დახვეწა და გასრულება სჭირდებოდა; ამაზე არაერთგმის მიუთითებს ის თავის პირად წერილებში და ასახელებს კიდევ „გოგია უიშვილს“, „ჩვენი ქვეყნის რაინდს“... სწრაფი გადაადგილებანი, რასაკვირველია, აბრკოლებდა მისი ნაწარმოებების ბოლომდე მიყვანას, სტილისტურ დახვეწას და ა.შ. ზოგიერთ თხზულებაზე მუშაობას ის განაგრძობდა წლების განმავლობაში. „ჯანყი გურიამი“ 1888-89 წლებით თარიღდება, მაგრამ მასზე მუშაობას მწერალი აგრძელებს 1892 წელსაც, როცა ჩვენს საამაყო მეცნიერსა და მამულიშვილს ექვთიმე თაყაიშვილს კონსულტაციას სთხოვს და ღებულობს. თვითმხილველთა გადმოცემით სულ ორ კვირამია შექმნილი ისეთი სერიოზული თხზულება, როგორც „ქრისტიანა“.

უბედურებაა, როცა უვიცობითა და დაუდევრობით, ე. ნინოშვილის გარდაცვალების შემდეგ, რაკი ის ჭლექით იყო დაავადებული, ახლობლები წეავენ, ხოლო მეგობრებად წოდებულ ადამიანთა ოჯახებში გარკვეული კონიუნქტურული მოსაზრებებით ნადგურდება მისი ხელნაწერები.

ბედის ირონიად მოჩანს ისიც, რომ ოცდაათი წლის გარდაცვლილ ეგნატესა და მხატვარ მოსე თოიძის წინააღმდეგ, 1924 წელს, საქართველოს სოციალისტური რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა კომისარიატში საჩივრის განცხადება შეაქვს „მოსე მწერლის“ პროგო-

გიად ჩათელილ ვინმე მოსე ცინცაძეს¹, რომელიც თვით ამ ღაგვიანებული „პროტესტიოაც“, შვეწყოს, „ახალ წყობას“, თავისი მედროვე ბუნებით, კიდევ ერთხელ ნათიელყოფს მისი მხატვრული ორეულის რეალურობას.

მაგრამ ამ უადრესად მწარე სასიცოცხლო საარსებო გარემოსთან ჭიდილში ეგნატე ნინოშვილი წაგებული კაცის მდგომარეობაში მაინც არ აღმოჩნდა, რადგან მისმა ნიჭიერებამ და ენებადქცეულმა შემოქმედებითმა მიმანსწრაფვამ შემუსრა ყოველგვარი დაბრკოლება. ამიგომაც გენიალური ვაეას უკვდავი სტრიქონები: „ნამდვილ ნიჭს ჰფიქრობთ, რომ მოჰკლავს, ლახტი ცხოვრების ძნელისა?“-მისი აეგორის შემდეგ, თუ ვინმეს მიესადაგება ჩვენს სინამდვილეში - ეს ეგნატე ნინოშვილია.

ეგნატე ნინოშვილის ლიტერატურული მრწამსი და მისი საზოგადოებრივი პოზიცია

მწერალი ე.ნინოშვილი თავისი დროის შესანიშნავი მოქალაქე იყო. მას ხანმოკლე სიცოცხლე ერგო, მნობრირეად სრულუასოვანი ცხოვრება კი განვლო. ამან, პირველყოლისა, საკუთარი ქვეყნის უკეთეს მერმისსა და მშობელი ხალხის წყლულების განკურნებაზე ფიქრში იჩინა თავი: „მოთხრობებში მე ვედილობ, შეძლებისდაგვარად დაეხატო ჩვენი ხალხის ბნელი მხარე და წყლულები, სტაგოებით კი ეებრძვი იმათ, ვინც ერუ აშრებით ხელს უშლიან ყველას, ვინც კი ბრუნავს ხალხის წყლულის განკურნებაზე“, წერს ერთგან იგი და ამ საპატიო მოეაღებობისათვის არასოდეს უღალატია. მწერლის მაღალი მოქალაქეობრივი მოეაღებობის მეგნებამ და ხასიათის უკომპრომისობამ საზოგადოების თვალში შეუქმნა ე.ნინოშვილს „მოუსყიდელი“ პიროვნების აეგორიგეტი. ეგ. ნინოშვილისათვის კი, მისივე აღიარებით, „უკანასკნელ წლებში ცხოვრების ერთად-ერთი საღსარია ლიტერატურული შრომა“; იგი იძულებულია ასეთი თხოვნაც წეროს: „უფალს სოფლის მამასახლისს. მრავალჯერ გთხოვეთ მოგეცათ პასპორტი ერთი წლის ვადით გფილისში საცხოვრებლად“, მაგრამ ეგნატე ნინოშვილს „პალიასტომის გბის“. „სიმონას“, „ქრისტინეს“ აეგორს არ აძლევენ პასპორტს. ამიგომაც უპასპორტოდ ცხოვრობს გაქარია ჭიჭინაძის ბინაში. მაინც ახერხებს წეროს მოთხრობები და როგორც თვით ამბობს „ჰამოს შეიდ კაპიკიანი პორცია“. მაგრამ ეგ.ნინოშვილს, რაოდენ ნაწყენიც არ უნდა იყოს რომელიმე დიდ მოღვაწეზე, არასოდეს ღალატობს ობიექტუ-

¹ ეგნატე ნინოშვილის სახლ-მუშეუმის ფონდი № 5855.

რობის გრძნობა. „ივერიის“ ზოგიერთ თანამშრომელთან მწვავე პოლემიკისდა მიუხედავად, იგი თავიანთ სცემს ილია ჭავჭავაძეს, ერის ბელადს და თავისი პოზიციის ერთიანობას დიდ შემოქმედთან იმითაც ადასტურებს, რომ პოლემიკის პროცესში ერთ-ერთი მოწინააღმდეგის უმწუბობის მამხილებელ კონგრარგუმენტად სწორედ ილია ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანს“ იშველიებს. სხვა შემთხვევაში ის უკმაყოფილოა ილიაზე გამოქვეყნებული ბროშურის დაბალი ლიტერატურული დონით. მისთვის აკაკი წერეთელი დიდებული პოეტია და იაკობ გოგებაშვილი ჩვენი ხალხის სულიერი მოძღვარი. გადმოცემით, მასწავლებელი ენინოშვილი ყმაწვილებს თურმე ხშირად უკითხავდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანს“, ილია ჭავჭავაძის „გაბაფხულს“, (მესმის მესმის) და აკაკი წერეთლის „გაბაფხულს“ - მათი შექმნიდან მოყოლებული, ყოველი ქართველისათვის სანუკუარ სწრაფვათა გამომხატველ, თავისუფლების ამ პოეტურ მანიფესტებს... თვით ამ ფაქტში, ჩვენი მწერლის ლიტერატურულ სიმპათიებში გახსნილი მისი ცხოვრების საზრისი - თავისუფლების წყურვილი ჩანს.

დაბრკოლებათა წინაშე მოუდრეკელი, რომანტიკული ბუნების ეგ. ნინოშვილი მწარე ცხოვრებამ ხელოვნებაში ძალზედ უღმობელ რეალისტად აქცია; თავმოყვარე და პატიოსანი მწერალი თვითმეფასების ზედმეტად მკაცრი უნართაც იყო აღჭურვილი. ეგ. ნინოშვილი საკუთარ გარეგნობას სპირიტონ მცირიშვილის შესახედაობაზე დაბლა აყენებს, მოკრძალებულია საგნფოსთან ურთიერთობაში და უღმობელი მსაჯულია საკუთარი ნაწერებისა. მას „გამურული დემოკრაგის ნაჯაბნად“ მიაჩნია „სიმონა“ და სხვა მოთხრობები, თავის თავს „გამოუცდელი კალმით მოვარჯიშედ“ თელის და მწერლის პროფესიას დიდი ქასუხისმგებლობით ეკიდება. „სად შემოძლია დინჯად და დაკვირვებით ვხატო ხალხის ცხოვრება, მაშინ, როცა ლუკმა პურისათვის მოუსვენრად იქით-აქეთ ვწანწალებ?“ - წერს ენინოშვილი და 1894 წელს, გარდაცვალებამდე რამდენიმე თვით ადრე ერთ გამოჩენილ მოღვაწეს აგყობინებს: „ეხლა რომ მოეკვდე, რა დარჩება საზოგადოებას ჩემგან? მე ისიც მეყოფა ჯილოდ, თუკი ჩემი ნაწერების კითხვამ ქართველ საზოგადოებას მოუგანა მაინც ჭეშმარიტი სიამოვნება... არ შემოძლია უთხრა საზოგადოებას შენს სამსახურში დაავადმყოფდიმეთქი. არა, წერის დაწყებამდე ჩემი ჯანი სრულიად გაგეხილი იყო... არც ბევრი მიწერია, ოთხი წელიწადია აგერ რაც ვწერ და ერთი მოზრდილ წიგნს ვერ შეადგენს ჩემი ნაწერებიო“... მართლაც, ენინოშვილის თხზულებები ერთ მოზრდილ გომში ექცევა... და ყველაფერი ეს, 18 მხატვრული ქმნილება, 8 კორექსონდენცია და 2 პუბლიცისტური სტაგია, ძალზედ

მცირე დროის მანძილზე შექმნა ნინოშვილმა, მძიმე გატანჯული ცხოვრების პირობებში. ხოლო თუ იმასაც გაითვალისწინებთ, რომ ეგნატე 35 წლის იყო, როცა მიიქცალა, ამასთან პროზაში დიდი დროა საჭირო ნიჭის მოსამწიფებლად, აღმოჩნდება, რომ ენინოშვილმა შესაძური შემოქმედებითი პროდუქტიულობა გამოავლინა.

ეგნინოშვილს მწერლობა საპატიო გვირგვინად მიაჩნდა და ამიტომაც იყო, რომ განსაკუთრებულ მოთხოვნილებებს უყენებდა ბელეტრისტს. „მოთხრობების მწერალმა შემთხვევითი ფაქტი არასოდეს არ უნდა აიღოს თავისი მოთხრობების დედააზრად. შემთხვევითი ფაქტები დღეს თუ ხვალ აღარ იქნება, მართალია, ასეთ მოთხრობებს პუბლიცისტური ხასიათი აქვს და სარგებლობის მოგანაც შეუძლია, მაგრამ მოთხრობების მწერალი ბერს აგებს ამით. ამ შემთხვევითი ფაქტების დედააზრად ალების მიზეზია, რომ ეხლანდელი ბელეტრისტული თხზულებანი ძალზედ ადრე ბერდებიან და კარგავენ ფერს“ - აღნიშნავს მწერალი. ამ შეხედულებაში ნათლადაა გამოვლენილი ენინოშვილის ლიბერალური მრწამსი. გემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, შემთხვევითი არაა ის ფაქტი, რომ ნინოშვილი მოწადინებულია ქართველი მკითხველი ემიაროს ა.დოდეს, ე.მოლას და სხვა გამოჩენილ ფრანგ რომანისტთა შემოქმედებას. დაეინებით სთხოვს კიდევ თედო სახოკიას თარგმნოს ემილ ბოლას ურთულესი თხზულება „La Terre“ („მიწა“). ენინოშვილს მოსწონს ფრანგ მწერალთა ისეთი ნაწარმოებები „ერთი შეხედვით რომ გარყვნილების მოქადაგე ეგონება კაცს“. მაგრამ მისივე თქმით, „აქ ისეთი ახალი იდეებია გაყვანილი, რომლის მსგავსს ჩვენი მწერლებისაგან თავის დღეში ვერ ვაიგონებს მკითხველი“. სხვა მხრივაც, იგონებენ, რომ „ქართველ მწერლებს პატივს სცემდა და კიდევ ებრალებოდა ვიორჯი წერეთელი და ანტონ ფურცელაძე - ორივემ მშვენიერად იყის თემის „გამოძებნა, იციან ცხოვრების ალღოს ალება, იციან რაზე წერონ, მაგრამ საუბედუროდ დამუშავება და გადმოცემა აკლიათ“. საყმაწვილო ლიბერალური გატაცებულ ახალგაზრდებს ურჩევდა ეკითხათ ბრემი და მაინ რიდი.

მწერალი, რომლის ამროვნებაში ყოველთვის მძაფრ პროტესტს იწვევდა ყოველნაირ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანის ღირსების დამცირება, ამ დამცირებულთა და შეურაცხყოფილთა მიმართ მთელი ცხოვრების მანძილზე იყო განმსჭვალული სიბრალულისა და სიყვარულის გრძნობით. მოაზროვნე, რომელიც თავისი მრწამსით, მიზნად ისახავდა ადამიანში რელიგიურობის უარყოფას კი არა, არამედ ინტელექტუალურ სიჩლუნგესა და სიბნელეზე აღმოცენებულ ცრურწმენათა მხილებას, ბუნებრივია, სიმპათიითაა ავსებული მისი თქმით „ისეთი გენიოსური ნიჭის“ მწერალთაღმი, „როგორიც იყვნენ“

ი.ტურგენევი, თ.დოსტოევისკი, გონჩაროვი, პისემსკი და სხვები. ენინოშვილი განსაკუთრებით გასაზაჟეს იმ დიდი მწიგნობრივი და ინტელექტუალური გავლენის მნიშვნელობას, რომელიც მის გვერდით მოღვაწე „მართლა უძღურის ახალგაზრდობის გასაღვიძებლად“ შეუსრულებია „მესამოცე წლებიდან“, „სიკვდილს და ვარაშს გადარჩენილს“, ისეთ გამორჩეულ „გონება-მწიგნობით ბრწყინვალე პირებს“, როგორც არიან მწერლის სიტყვით, „სალტიკოვი, შელგუნოვი, ნ.მიხაილოვსკი“ და „თითო-ოროლა მისთანანი“. ენინოშვილი იყენობს ამროვნების ძველ და ახალ მანათობელ ვარსკვლავთა ნაწერებს და მათი “ფილოსოფიური სისტემიდან, თუნდ მეტაფიზიკური იყოს ეს სისტემა“, ჭეშმარიტების მიხედვით ღებულობს საკუთარი ამროვნების მაიმჟულსირებულ შეხედულებებს და რომელ სისტემასაც არ უნდა ეკუთვნოდეს, უარყოფს „ბუნდოვან აზრს“. ასეთია მისი ლიტერატურულ-ესთეტიკური მრწამსი.

* * *

ეგნატე ნინოშვილის, მწერლისა და მოაზროვნის, იერსახის შესახებ ჩვენს სინამდვილეში განმტკიცებულია შეხედულება, რომლის თანახმად ის, როგორც ხელოვანი, იღია ჭავჭავაძის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენელია, ხოლო, როგორც მოღვაწე, მარქსისტი, მატერიალისტი და ათეისტი (ს.სუნდაძე, გ.ქიქოძე, ს.ჭილაია...), შამსასაძამე, გამოდის, რომ ეგნატე ნინოშვილი. – მწერალი, ერთგვარად უპირისპირდება ეგნატე ნინოშვილს, როგორც მოაზროვნეს. ასეთ შემთხვევაში არაიშვიათად იმარჯვებენ და იმარჯვებენ მწერლის „გაორების“ შესახებ ფესმოკიდებულ იმ პოლიტიკურ მიდგომას, რითაც თავის დროზე მარქსისტულ სამყაროში განიხილავენ მაგ. ბალზაკისა და ლევ ტოლსტოის სააზროვნო და ლიტერატურულ ინტერესებს.

ჩვენის ფიქრით, ეგნატე ნინოშვილის პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი პროფილის აღსადგენად არ უნდა იყოს ზედმეტი იმის გასხენება, რომ მისი სახით, პირველყოელისა, მწერალთან ვაქვს საქმე და თანაც ისეთ XIX ს. „90-იანი წლების“ „ახალი ინტელიგენციის წარმომადგენელ“ „ჩამოყალიბებულ მწერალ-ერუდიტთან“ (თ.მაღლაფერიძე). რომელიც ფილოსოფია-სოციოლოგიასა, ესთეტიკასა და ლიტერატურაში წარმოშობილ ყოველ მოელენას პირდაპირ ნიქავს. ესაა ე.წ. „ახალი ინტელიგენცია“. მაგრამ ამ „ახალი ინტელიგენციის“ შემადგენლობა არ იყო ერთგვაროვანი.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ 80-იანი წლების II ნახევრიდან, ვიდრე საუკუნის დასასრულამდე, ქართველი ინტელიგენციის შიგნით ჩნდება რიგი პუბლიცისტ-ლიტერატორებისა, რომლებთაც მთლად

რიგიანად. ვერ აქვთ გააზრებული ევროპულ-რუსული სამყაროდან აღებული რთული ფილოსოფიური, სოციოლოგიური, ესთეტიკური, ეკონომიკური მოდელები და არც თუ იშვიათად ეკლექტიკურად ცდილობენ მათ გადმონერგვას საქართველოში. სხვადასხვაგვარ სისტემათაგან მომდინარე შეხედულებათა ამგვარ ეკლექტიკიზმს და სათანადოდ ვერ გაგებას ესვდებით არა მხოლოდ ე.წ. ხალხოსნებთან, ან „III დასად“ წოდებულ მარქსიზმის მოყვარულ ახალგაზრდებთან, არამედ „იერიის“ გარშემო შემოკრებილ ზოგიერთ თანამშრომელსა და თვით ისეთი მახვილი ჭკუის მოღვაწესთანაც კი, როგორც ამ გაზეთის მიმართულებასთან დაპირისპირებული გიორგი წერეთელია, რომლის საქმიანობის დაღებით შინაარსად ისაა მიჩნეული, რომ ის სიახლის გრძნობით დაჯილდოებული მოაზროვნეა და ფართოდ უღებს კარს შემოქმედების სფეროში ყოველგვარ ახალ მოვლენას. მაგრამ ისტორიამ და დროითმა მანძილმა ნათელყო, რომ ნაჩქარევი აღმოჩნდა მისი არჩევანი, როცა გზა დაუთმო და გაბ. „კვალი“ გადასცა არც თუ მყარი ინტელექტუალური მონაცემებისა და საეჭვო პოლიტიკური სინდისის მქონე ახალგაზრდა მოღვაწეთა ჯგუფს და პირველმა მონათლა ის „მესამე დასად“. გრადიციული, განმტკიცებული შეხედულების თანახმად, რაკი ახალგაზრდა მარქსისტთა ჯგუფის „III დასის“ სახელით გამოცხადება 1894 წლის 8 მაისს ეგნატე ნინოშვილის დასაფლავებაზე მოახდინა გიორგი წერეთელმა, ჩვენამდე მოღწეულ სხვადასხვა პირთა გადმოცემის მიხედვით, რაკი მწერალს მონაწილეობა მიუღია ღყვირილაში გამართულ მარქსიზმით გატაცებულ ახალგაზრდობის შეკრებაში, ისე, რომ ენინოშვილს არც პოლიტიკური განცხადება გაუკეთებია, არც მის ნაწერებში შემორჩენილა საამისო არგუმენტი, მისი გარდაცვალების შემდეგ მაინც აღიარებენ, რომ მწერალი „მესამე დასის“ მეთაურია და დაპირისპირებული იმ ეროვნულ მოძრაობასთან, რომელსაც სათავე ჩვენში იღია ჭავჭავაძემ დაუდო. მოცემულ შემთხვევაში ბიოგრაფიული მასალის ერთი შემადგენელი ნაწილის – მხოლოდ მოგონებების მიხედვით, ცდილობენ შექმნან მწერლის სოციალურ-პოლიტიკური აზროვნების პროფილი, თუმცა ენინოშვილის არც პუბლიცისტურ-ეპისტოლარული და მით უფრო, არც მხატვრულ მემკვიდრეობაში არ გვხვდება საამისო მასალა; არადა, ამ მოგონებათა ავტორები უმეტესად შემდგომში საზოგადოების თვალში სახელგატეხილი ის პირებია (მიხ.ცხაკაია, ფ. მახარაძე და სხვ.), რომლებიც ამ პატიოსან მწერალ-მოღვაწესთან თავიანთი სახელის მიგმანებით ერთგვარად ცდილობენ შელახული რეპუტაციის აღდგენას, ანუ ერის წინაშე ჩადენილი დანაშაულებრივი უზნეობის კომპენსირებას. ცხადია, ახალი დროის სახეცვლილ გარემოში, როცა

ხელისუფლების სათავეში თვითვე მოექცნენ არა თუ ძნელი, არამედ შეუძლებელიც კი იყო მათ განცხადებებთან დაპირისპირება.

ე.წ. III დასის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, შემდგომში დამოუკიდებელი საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურის, ნოე ჟორდანიას მოგონების მიხედვით „შობა-ახალ წლის შუა“ შეკრებილან „საქართველოში მყოფი ყველა მარქსისტები ანუ ისეთები, რომლებსაც თავი მარქსისტებად მოქპონდათ, აქ იყვნენ ენინოშვილი, კჩხეიძე, მიხა ცხაკაია, ის.რამიშვილი, დ.კალანდარიშვილი, არსენ წითლიძე, ევგენი ვაწაძე, რაქლენ კალაძე, ის. კვიციანიძე, და ი.კაკაბაძე – მასპინძელი. გაიმართა ამრთა გაცვლა-გამოცვლა და კამათი. არავის აღმოაჩნდა რაიმე დაწერილი გეგმა“. გადმოცემით როგორც ვხედავთ, ამ დროს საქართველოში მარქსიზმით გაგაცებას აქვს ადგილი და არა მის შეგნებულ მიმდევრობას. ამ მოგონებიდან ჩანს, რომ როგორც გარკვეულ სიახლეს, დასახელებული ახალგაზრდების ერთობა ეცნობა მარქსიზმს, მაგრამ როგორც კი ერკვევიან მის არსში, არარეალისტურად თვლიან ამ მოძღვრების პრაქტიკულ განხორციელებას. ამას მოწმობს იმავე ავტორის შემდეგი სიტყვები: „სამწუხაროდ ამ ერთობის ზერელობა გამოჩნდა პირველ კონფერენციაზე... ყვირილაში 1892 წლის დეკემბერში“... მის მონაწილეთა უმრავლესობას ასე განუცხადებია: „ამ გრძელ გზას ჩვენ ვერ მოვესწრებით, ჩვენი შეილებიც ვერ მოესწრება, ჩვენ კი გვეჩქარებაო“. მაგრამ ირკვევა, რომ ჩვენში მარქსისტთა პირველი ჯგუფი ჯერ კიდევ ჩამოყალიბებული არაა. ეგნატე ნინოშვილს ვერ ვხედავთ თბილისის იმ შეკრებაზეც, სადაც მოხსენება ნოე ჟორდანიას წაუკითხა. ნოე ჟორდანიას, რომელიც არის აქტიური ~~თავკაცი~~ „III დასისა“, გარკვევით მიუთითებს, რომ ყვირილაში კი არა, თბილისში, „ჩამოყალიბდა ქართველ მარქსისტთა პირველი ჯგუფი... ამ ჯგუფის საჯარო გამოსვლა მოხდა ეგნატე ნინოშვილის საფლავეზე და დაერქვა მესამე დასი“. არსებითი ისაა, რომ ეგნატე ნინოშვილი ამ დროისათვის არ ჩანს ქართველ მარქსისტებთან. ნოე ჟორდანიას ნაამბობიდანაც კი აშკარაა, რომ ეგნატე მომდევნო შეკრებიდან უკვე ემიჯნება ახალგაზრდათა ამ ჯგუფს და აგრძელებს აქტიურ თანამშრომლობას ილია ჭავჭავაძის „ივერიაში“.

1892 წელს (7.VIII), მწერალი თედო სახოკიას დაკინებით სთხოვს: „თუ შეგიძლია მომიხერხე „ივერიის“ რედაქციაში მუღმივი სამუშაოს შოვნა. ...თუ ჩემთვის კარგი გსურს გამიწყვე ეგ საქმე. სხვა ადგილი, რაც გინდა ადგილი იყოს, არ მინდა, არა თუ ეხლა, თავის დღემიც“... ბუნებრივია, მისი ლიტერატურული გზის მკვლევარი ილია ჭავჭავაძე მწერლისთვის პატივსაცემი პიროვნებაა. კრძალვით ეპყრობა ის „ივერიის“ რედაქციის გამგეს, მისი შემოქმედებითი

წარმატებების მოთვალთვალეს და ხელშემწყობს, - გრიგოლ ყიფშიძესაც. თავის დროზე სწორედ გრ. ყიფშიძეს შეუკანია წინადადება „ნინოშვილი ნიჭიერი მწერალია“, რედაქცია ეცდება ცოცხალი მიაწოდოს და სამშობლო-მხარეს დიდ სამსახურს გაუწევსო“, მაგრამ შემდეგ „არათუ თეიური დახმარება აღმოუჩინეს, არამედ იმ ფელეტონების ფულსაც ვერ აძლევდნენ, რომლის წყალობითაც გაბეთს კარგი გასაკვალი ქონდა“. ასე, რომ თუ „ივერიასთან“ ენინოშვილი წყევტს კავშირს ეს ილიასთან იღეური განხეთქილების ნიადაგზე კი არ ხდება, არამედ მას -წმინდა პიროვნული და ეკონომიური სარჩული უღევს.

„კეალის“ იმჟამინდელი რედაქციის გამგე, ცნობილი ლიტერატორი და პუბლიცისტი რომანოზ ფანცხაეა, რომლის სტატიები, როგორც ენინოშვილის ერთი პირადი წერილიდან ჩანს, მაინცდამაინც არც მოსწონდა მწერალს, მოკვიანებით იგონებს: „ეგნატემ მითხრა, რომ მას სურს ჩემთან „კეალში“ გადმოსვლა და „ივერიის“ რედაქციის მიტოვება, რადგან - „ქონორარი რიგინანად არ ეძლეოდა და ამიტომ „ივერიელების“ მაღლიერი არ იყო ჩვენი მწერალი“. ამასთან დაკავშირებით მწერალი, პეტრე უმიკაშვილს ჯერ კიდევ 1892 წლის 14 თებერვალს სწერდა: „ძლიერ უკაცურად დამრჩა „ივერიის“ რედაქცია: აგერ ათი თვის განმავლობაში ოთხი (დიდი თუ პატარა) მოთხრობა და ერთი დიდი სტატია დაღესტნის შესახებ დაბეჭდა ჩემი, დაბეჭდა და თან ქებასაც მეუბნებოდა კარგებია შენი ნაწერებო, მაგრამ ფულად კი ერთი გროში კი არ გამოიმეტა ჩემთვის... სხვებს კი აძლევენ და მე რაღა ვიყავ? თუკი ჩემმა ნაწერებმა რაღაც ათი თვის განმავლობაში ოცდაორი ფელეტონი მიაწოდა მკითხველს, ურიგობა იქნებოდა, რომ ორიოდე გროში გაემეტებინა? არ ქნეს და, ეს იყო მიზეზი, რომ გუშინ უარი მოვახსენე, - თქვენს გაბეთში აღარაფერს დავებეჭდავ - მეთქი“. აღნიშნულის მიუხედავად, როგორც ითქვა, მცირე ხნის შემდეგ ეგნატე ევეღრება თედო სახოკიას „ივერიაში“ სამსახურის შოვნას... მაგრამ გაურკვეველი მიზეზების გამო, ეს ვერ ხერხდება. სხვათა შორის, ეს ის ხანაა, როცა ქართულ ბანკში შექმნილი კონფლიქტური სიტუაციებისა და საერთოდ, დიდი სამოგადოებრივი დატვირთვის გამო, ვაგ. „ივერიის“ ხელმძღვანელობა ილია ჭავჭავაძემ მის თანამებრძოლს, თავისთავად პატიოსან მოღვაწეს, ერთ დროს ილიასთან ერთად, გრ. ორბელიანის „პასუხი უღირსთა შეილთა“-ში პოეტის მიერ სატირულად გაკენწილ, „მეველის“ ფსევდონიმით ცნობილ, დავით მიქელაძეს გადააბარა. არჩილ ჯორჯაძის სიგყვით, „ილია ჭავჭავაძე გაბეთს თითქმის ჩამოეცალა, მეთაურობას უწევდნენ 1893-94 წელს ა.ფრონელი და მეველე“. და უნდა ითქვას, რომ ამდროიდან დაედო სათავე მრავალი

ჩვენი გამოიჩენილი მწერლის უკმაყოფილებას „ივერიისადმი“; ამ ხანებში გაზეთით უკმაყოფილოა ვაჟაყ. ალბად მსგავსი დამოკიდებულების გამოა, რომ ეგნატე ნინოშვილი, რომელიც აქტიური ავტორი იყო ამ გაზეთისა და ოცნებობდა მის მუდმივ თანამშრომლობაზე, იძულებულია უარი თქვას მასთან ურთიერთობაზე და 1894 წლის თებერვალში პირდაპირ წერს „ამ უკანასკნელ დროს... „ივერია“ ადგია რეაქციის გზას“. აქ გარკვევით არის ნათქვამი „უკანასკნელი დროის“, „ივერიის“ საქმიანობაზე, როცა მას ფაქტიურად რედაქტორობს დავით მიქელაძე ამ მოღვაწესთან კი ეგნატე ნინოშვილს, პიროვნულის გარდა, იდეური უთანხმოებაც ჰქონდა. ყოველივე ამის გამო, ეგნატე ნინოშვილი იძულებულია სათანამშრომლოდ გადავიდეს „კეალში“, გწერეთლისადმი მიწერილ ბარათიდან (1894 წლის თებერვალი) იმასაც ვგებულობთ, რომ ეგნატე ნინოშვილი აქაც „მიმართულებაში ვერ ეწყობა“ „კეალს“, რომ აქ იმიტომ კი არ თანამშრომლობს „ახალგაზრდობის ორგანოა“, „შეიძლება ბევრ ახალგაზრდობასთან მე საერთო არა მქონდეს რა, მე მხოლოდ პატივს ვცემ „კეალის“ მეთაურთ... დავალებული ვარ არა მარტო ფულით, მნეობრივადაც და... ვცდილობ სამაგიერო რითიმე ვასიამოვნო“. ხოლო თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ამ პერიოდში აღნიშნულ გაზეთში სათანამშრომლოდ გადმოდიან ღიღებული მგოსნები: აკაკი წერეთელი და ვაჟა-ფშაველა, მაშინ გასაგები უნდა იყოს, დიდ თანამოკალმეთა სვედრი რატომ გაიზიარა ეგნატე ნინოშვილმაც, რომელსაც ილია ჭავჭავაძესთან კი არა, მის რედაქტორის პოსტზე შემცვლელ პიროვნებასთან მოსდის კონფლიქტი, მით უფრო, რომ „ივერიის“ ზოგიერთ სხვა თანამშრომელთან ერთად (ნ.ხიზანიშვილი, ს.ჭრელაშვილი), დავით მიქელაძესთანაც მას მწვავე პოლემიკა აქვს გადახდილი.

ასეთია, ენინოშვილის, როგორც საზოგადო მოღვაწის, პოზიცია ჩვენს კულტურულ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებისადმი. თუ მწერლის პოლიტიკური მრწამსის გამომხატველად იმას ჩაეთვლით, რომ ის თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის ბოლო წლებში ჩამოშორდა ილია ჭავჭავაძის „ივერიას“, უნდა ხაზგასმით ითქვას, რომ ენინოშვილის ამ ნაბიჯს პოლიტიკური სარჩული არ ჰქონია. ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისა და ლიტერატურის ისტორიის მკვლევართა უმეტესობა ჩვენში შექმნილი გარკვეული სოციალ-პოლიტიკური კლიმატის გამო, დაკინებით ცდილობდა, რომ მწერლის თეორიულ ნააზრევშიც ეპოვნა მარქსისტული აზროვნების საყრდენები და ამ ნიშნის მიხედვით დაეახლოვებინა ენინოშვილი საბჭოურ წყობასთან. რეალური სურათი კი ამ მხრივ ასეთია: 1893 წელს „კეალში“ (№ 32, 33, 39, 40) ქეყენდება ენინოშვილის ორი

პუბლიცისტური წერილი: „ძველი დავა ახალ ქურქში“ და „უებარი სამუალება საქართველოს გამდიდრებისათვის“.

XIX საუკუნის 80-90-იანი წლებში საქართველოში გამიღო აზრთა ჭიდილში შეიმჩნევა შედარებით სუსტი გონების მოღვაწეთა შორის დაბნეულობა, აზროვნების სწორხაზოვნება და სქემატიზმი. რასაკვირველია, ამ რიგში არ ექცევიან ქართული სამოგადობრივი-ლიტერატურული აზრის კორიფეები. მაგრამ ზოგ ცნობილ მოღვაწესაც კი სათანადოდ, თეორიულად არცა აქვს გაამრებული მრავალი ჩვენთვის საჭირობო პრობლემის ეროვნული საფუძველი და პერსპექტივა. ასეთია, მაგალითად, თაობათა ურთიერთობის რაობა და შინაარსი საქართველოში. ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის ღრმააზროვნული წერილების არსებობის მიუხედავად, ბევრ იმდროინდელ პუბლიცისტსა და მწერალს არა თუ ვერ გაურკვევია თაობათა ურთიერთობის სპეციფიკა, არამედ ვერც გაუმიჯნავს ის რუსეთში მიმდინარე პროცესებისაგან. (ასეთია მაგ. დავით მიქელაძე); ზოგს კიდევ საქართველოს გამდიდრების პირობად, ერის წინსვლის წყაროდ „დეპოზიტა“ და „კასეტის“ გახსნა და ამ გზით გაღარიბებულ თაყადაზნაურთა გამდიდრება დაუსახავს. 90-იან წლებში, ილიას სკოლის წარმომადგენელს, გემოხსენებულ კერძო მიზეზთა გამო უკვე „კვალის“ თანამშრომელს, ეგნატე ნინოშვილს, რომელიც არა მხოლოდ მხატვრული სიტყვის სფეროში, არამედ პუბლიცისტკაშიც „ილია ჭავჭავაძის გზის გამგრძელებელია“ (ნ. გაბიძე.) სპეციალური სტატიის დაწერა უხდება („ძველი დავა ახალ ქურქში“), რომ თაობათა შორის საქართველოში არსებული ურთიერთობა მკვეთრად გამიჯნოს რუსულ სინამდვილეში ცნობილ „მამათა“ და „შვილთა ბრძოლისაგან“ და ის ჩვენში რევოლუციურ მოვლენად კი არა, (როგორითაც ფიქრობს რუსული სინამდვილის მიმართ მაგ. ნ.ბერდიაევი), არამედ თანდათანობით მოვლენად და სავსებით ბუნებრივ პროცესად ჩათვალოს, როცა მას ნათლავს ასე: „ძველი დავა ახალ ქურქში“. აქ, ენინოშვილი მშვენიერად ახერხებს ე.წ. ძველი თაობის საქმიანობის დადებითი შინაარსი გაუსიგრძეგანოს მკითხველს, გაამართლოს ისტორიის წინაშე თაობა. როცა ახალი ეპოქის სხვა პირობებში მოვლენილ „ახალ თაობას“ „უიდეალობას“ უკიჟინებენ, აღნიშნოს „ძველი თაობის“ ნაკლიც და გაამტყუნოს „ახალგაზრდები“, ბრალმდებლის როლში რომ გამოდიან ილიას წინააღმდეგ.

ენინოშვილი ინტერესთა ერთიანობის მოსურნეა. სხვათა შორის პოეტურ ფრაზაში, მაგრამ მაინც ეს აზრია გატარებული ვაჟას შემდეგ სიტყვებშიც: „ბევრსა გყუიან ძველები, გყუის ახალი თაობაც“... თავისთავად ეს ფაქტი, იმაზედ მეტყველებს, რომ ენინოშვილის

მიმართება თაობათა ღვაწლის შეფასებისადმი არაა რომელიმე ჯგუფური თუ კლასური მიდრეკილებების გამოხატულება. მით უფრო რომ ამდაგვარ პოზიციას იცავს ისეთი გენიალური შემოქმედის კი, როგორც ვაჟა-ფშაველაა. ენინოშვილი სოციალ-პოლიტიკურ საკითხებში მკაცრად აკრიტიკებს დ.მიქელაძის (მეველის) პოზიციას, ჰკმობს მის არაკომპეტენტობას „დიდი„ და „პატარა“ მამულიშვილის მიხედვით ეროვნებათა თუ ფენათა დაპირისპირების საკითხში და აღიარებს, რომ ინტელიგენცია უნდა ცდილობდეს, რომ ერის სიბღიდრესა და წარმატებაში „წილი ედოს არა რომელიმე ნაწილს ერისას, არამედ მთელს ერს. დამოუკიდებლად და თანასწორად“. გაივლის რამდენიმე წელი და ამ თვალსაზრისს გაიზიარებს ვაჟა-ფშაველაც, როცა იცყვის: „მარტო თავად-აზნაურობა არ არის ერის ძალა და ისინი თუნდა დიდითგან დაწყებული პატარამდე საუკეთესო აზრებით, გრძნობით გაიმსჭვალონ, საუკეთესოდ იმოქმედონ, მაინც ვერაფერს გაეხდებიან, უკეთუ მდაბიო ხალხიც ბანს არ მისცემს“ („ფიქრები“, 1901). სხვა შემთხვევაში („უებარი საშუალება საქართველოს გამდიდრებისათვის“) იღია ჰაეჰავაძის პოზიციიდან გამომდინარე, აკრიტიკებს რა დ.მაჩხანელისა და Plebs-ის (ნ.ხიზანიშვილი) და თვით მისი სათაყვანებელი იაკობ გოგებაშვილის მიდგომას ქართული ცხოვრების ეკონომიკისადმი, ეგნატე ნინოშვილი თელის, რომ აღნიშნულ მოღვაწეთა მიერ იდეალად დასახული „უპრეტენზიო, მოსვენებული, მაძლარი ქართული ოჯახი“, იგივე ლუარსაბ თათქარიძის ოჯახია, რომელიც ი.ჰაეჰავაძემ დაგვიხატა „კაცია-ადამიანიში“, მათ „კაცია-ადამიანის“ ავტორმა „ძირგატეხილი ქვეერი“ უწოდა. მწერლის აზრით, ახალი საქართველოს მშენებლებად, ახალი სამყაროს მოქალაქედ ასეთი ადამიანები ვერ გამოდგებიან. ერის წარმატების პირობად ენინოშვილს მიაჩნია, არა „უფროსთა“ და „უმცროსთა“ ანუ ფენათა მდგომარეობის მიხედვით ერზე, როგორც სოციალურ ერთეულზე მსჯელობა, ან მხოლოდ საჭიროების კეალობამედ სპეციალისტის მომზადება, არამედ ფენათა თანასწორუფლებიანობის პრინციპებზე დასყარებული წყობა, სადაც მხოლოდ გეგმის კი არა, (რაც ასე ნიშანდობლივია მარქსისტებისათვის), არამედ ნიჭის, უნარის გაშლის საფუძველზე იქნება მიღწეული ერის წინსვლა. მისი თქმით, ყოველი სიახლე, იქნება ეს კაპიტალიზმი, თუ ყოველგვარი „იზმი“, „მოდის ჩვენს დაუკითხავად“ და მხოლოდ ინტელექტუალურად ძლიერ და პოლიტიკური აზროვნების თვალსაზრისით მოწიფულ ერს შეუძლია მომზადებული შესვდეს ამ სიახლეს. („უებარი საშუალება საქართველოს გამდიდრებისათვის“). ეს კი მხოლოდ განათლების გზით მიიღწევა. ამ მხრივაც ენინოშვილი, ისევე როგორც იმ დროის მკვირცხლი აზროვნების ზოგიერთი სხვა მოღვაწე,

დიდი ილია ჭავჭავაძის სულიერი მემკვიდრეი არიან, თუნდაც იმიტომ, რომ რომელიმე დაჯგუფების პარტიულ პროგრამას კი არა, მხოლოდ და მხოლოდ საღ აზრს, რაგინდარა წიაღიდან უნდა მომდინარეობდეს ის, აძლევენ უპირატესობას.

დღეს უკვე აღიარებულია, რომ ენინოშვილის „პუბლიცისტური ნაწარმოებები ეპოქის მოთხოვნილებათა სიმაღლეზე დგას“ (ნ.გაბიძე). ამ სტატიებში თავის „ვალად თელის“ მწერალი „ჩვენს ქვეყანაში ამროვნების გამოფხიზლებას“. მისი მრწამსით „ჭემმარიტების გამორკვევისათვის დაეა და პოლემიკა აცოცხლებს და საინტერესოს ხდის „ამროვნებას და ლიგერატურულ ცხოვრებას“. რადგან სწორედ ადრე თუ გვიან „ჭემმარიტებას უფრო მეტი თაყვანისმცემელი ეყოლება“, რაც არის „დამყაყებულ ამრების“, „სოფიმების“ და „კვამი-პატრიოტიზმის დაძლევის“ ანუ შემოქმედებითი წინსვლის ერთადერთი გზა. უნდა ითქვას, რომ ესაა პროგრესულად მოამროვნე ჭემმარიტი ინტელიგენტის მსჯელობა, რომელშიც არ ჩანს, რომ ის მეთოდოლოგიურად ეყრდნობოდა, იზიარებდა და ავითარებდა მარქსისტულ თეალსაზრისს, ენინოშვილის-პუბლიცისტ-მარქსისტად გამოცხადების საბაბი შეიქმნა ის ფაქტი, რომ მწერალი დადებით კონტექსტში იმოწმებს მარქსს, ელეონორა მარქს-ეველინგს და დარენისაყ, რაც სრულიად არ ნიშნავს, რომ მწერალი ღოგმატურად იზიარებდა მათს პოზიციას.

მწერალი, რომელსაც მოსწონს, მაგალითად ემილ ზოლა, სრულიად ბუნებრივია, რომ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების სფეროდან იზიარებდა არა კიუვეს, არამედ დარენის თეორიას და „საპოლიტიკო-ეკონომიკური მოძღვრებებიდან“, საზოგადოებრივი ცხოვრების სოციალური მექანიზმის შესახებ, არა „მალტუსის, სეის, ბასტიას თეორიებს“, არამედ მარქსის ეკონომიკურ დაკვირვებებს. ელეონორა მარქს-ეველინგის დამოწმების შემთხვევაში ენინოშვილი იყენებს მხოლოდ ამ ავტორის მიერ მოწოდებულ სტატისტიკურ სოციოლოგიურ მონაცემებს. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ვისიმე დამოწმება, ყოველთვის არ ნიშნავს დამოწმებული თანმიმდევრულად იზიარებდა დამოწმებული ავტორის კონცეფციას. შეიძლება უპირატესობა მიანიჭო აღრინდელთან შედარებით რომელიმე მოამროვნეს, ან იზიარებდა მის კონკრეტულ დაკვირვებას და არ იზიარებდა მთლიან პოზიციას. ასეა მოცემულ შემთხვევაშიც. კერძოდ, ენინოშვილისათვის, როგორც ჩანს, ნ.ბერლიავეისაღარად მისაღებია „მარქსის ეკონომიკური მოძღვრებისათვის სპეციფიკური „Социальный реализм, утверждение огромного значения экономической стороны в жизни общества и борьбы классов“.

ჯანყი და რევოლუცია, რომელსაც უარყოფითი შედეგი მოაქვს ადამიანის სულისათვის, მისთვის მიუღებელია და ის არის პროტესტის უკიდურესი ფორმა. მოცემულ შემთხვევაში, ეგნატე ნინოშვილის მიერ განვილილ ხანმოკლე, მაგრამ დიდი დაძაბულობით სავსე აზროვნულ ცხოვრების წესს მშვენივრად ესადაგება გამოჩენილი ფილოსოფოსის სიტყვები: „მე. ძალზე ადრე გაიგე, რომ რევოლუციურ ინტელიგენციას ნამდვილად არ უყვარს თავისუფლება, რომ მისი პათოსი სხვაა. ჯერ კიდევ მარქსისტად ყოფნისას, მე დავინახე მარქსიზმში ელემენტები, რომლებსაც ის შეიძლებოდა მიეყვანა დესპოტიზმამდე და თავისუფლების უარყოფამდე“ (ნ. ბერდიაევი).

მაძიებელი სულის ეგნატე ნინოშვილისათვის ცხოვრების აზრს თავისუფლება შეადგენდა, თავისუფლება, გამოვლენილი ადამიანური ცხოვრებისა და შემოქმედების ყოველ სფეროში. ძიებისა და თვით-შემეცნების რთულ პროცესში, მისი დროის მრავალ პროგრესულ მოაზროვნეთა მსგავსად, ეცყობა მწერალი დარწმუნდა, რომ „მასის ყოველნაირი დაჯგუფებანი მტრულადაა განწყობილი თავისუფლებისადმი“ (ნ.ბერდიაევი), რომ „რევოლუციურ მასას სრულიად არ უყვარს თავისუფლება“, ალბათ ამის გამოც უარყოფს ის, რომ „ბევრ ახალგაზრდობასთან საერთო არა მაქვსო რაო“. მწერალი ენინოშვილი, რომელიც პირადი ბარათების და თანამედროვეთა მოგონებების მიხედვით „მოჯადოებული იყო ევროპის დიდი კულტურით“, კაცია, რომელიც ოცნებობს „თავისუფლების ზღვაში შეცურებაზე“, „ჟენევა-პარიის“ თავისუფალი ცხოვრების შეხედვაზე“ (ბარათი თ. სახოკიასადმი, 1888 წ. 37. VII). ევროპული სინამდვილის გაცნობამ თავისი მახვილი ჭკუის წყალობით დაარწმუნა კიდევ, რომ მისი იდეალი, ჭეშმარიტი „თავისუფლება არისგოკრატულია და არა დემოკრატიული“ (ნ.ბერდიაევი), რომ მისი ტარება დიდი და მძიმე გვირგვინია; მას ყოველთვის სწამდა უმაღლესი სულიერი საწყისის, ჭეშმარიტებისა და აზრის არსებობა ადამიანში, რაც არის ყოველნაირი თავისუფლების წყარო და გამორიცხავს ყოველგვარ ათეიზმს. ეგნატე ნინოშვილი თავის კორესპონდენციებში იბრძვის ცრურწმენისა და ადამიანთა გაუნათლებლობის წინააღმდეგ; გარემო, რომელშიც მას უხდებოდა ცხოვრება ცრუმორწმენეობის წინააღმდეგ, ეგნატეს გაღაშებულს ღმერთის წინააღმდეგ ამბოხად სახავდა... ჭკვიანნი მათ შორის ხედებოდნენ, რომ ბუნების მოვლენათა მიმართ ახსნის პოზიციამდე მდგარი ეგნატე ღმერთს კი არ უარყოფდა, ადამიანთა გონებრივი სინათლისათვის იბრძოდა, რითაც კაცი სულიერად ნათდება, მაღლდება და მამინ „თვით ღმერთს ემსგავსება“.

ასე, რომ ეგნატე ნინოშვილის ლიტერატურული მრწამსი და მისი საზოგადოებრივი პოზიცია მონოლითურია და მყარი. მისთვის

საკუთარი სინდისის შინაგანი ხმის მიხედვით ცხოვრება იყო არსებობის ფორმა. ამროვნებისა და მხატვრული შემოქმედების სფეროში გამოვლენილი არსებულის შემეცნებისა და ახლის შექმნის დაუოკებელი წყურვილი მისი პიროვნების შესაძლებლობათა რეალიზაციის ფორმებია, სადაც მწერალი მისივე სიგყვებით, რომ ვთქვათ ცდილობს „პოტენციალური ენერჯის“ „ღინამიკურ ენერჯიად“ გარდაქმნას. ყოველგვარი სიახლისადმი მკაფიოდ გამონატული აქტიუობით მწერალი გრაფარეგულად მოამროვნე საზოგადოების ერთ ნაწილში პარტიული ინტერესებით აღჭურვილი მოღვაწის ილუზიასაც კი ჰქმნიდა. მაგრამ ეს შთაბეჭდილება მცდარი იყო. საეხებით მართებულად წერდა ჯერ კიდევ 1914 წელს ცნობილი მოღვაწე სამსონ ფირცხალაეა: „პარტიულობა წარმავალი საქმეა, მწერლობა კი უკეადავი. ამიგომაც არც ერთ პარტიას არ უნდა მიეკუთვნოს ნინოშვილი. იგი ქართველი ერის საუნჯეა“-ო.

ეგნატე ნინოშვილის მხატვრული შემოქმედება

ყოველ ჰემმარიტე შემოქმედს აქვს თავისი დიდი თემა, რომელიც იერთებს მისი სულიერი საუფლოდან მომდინარე მაღალ ამრსა და გრძნობას... ასეთი დიდი თემა ეგნატე ნინოშვილის, როგორც მწერლისათვის, არის თავისუფლების პრობლემა. ცხოვრებაში თავისუფლების გრფიალი ენინოშვილი, თავისი მხატვრული ინტერესების მიხედვითაც კაცობრიობის საუკეთესო შეილთათვის ნიმანდობლივი ამ სანუკვარი იდეალის მოუღლეი მსახური აღმოჩნდა. ამქეეყნად სინათლის, სიმართლის და სულიერების მაძიებელმა მწერალმა კარგად იცის, რომ თავისუფლების „სუფთა ახალმა ჰაერმა“ უნდა „გარეკოს ბნელი ბურუსი“... იმის გამო, რომ „სული ეს თავისუფლებაა და თავისუფლება კი სულია“ (ნ.ბერდიაევი). მისი მოპოვება განჯეასთანაა დაკეეშირებული. ბენიერებაა თავისუფლება, მაგრამ ამავე დროს ძნელიცაა და „მძიმე გვირთია“. ამიგომაცაა ასე გადაჯაჭვეული ცხოვრების გრაგიმთან, მის სირთულესთან. პროზაულ ყოველდღიურობასა და ყოველგვარ უფერულობასთან. ამიგომაც ითელება „თავისუფლების გრაგედია ნამღვილ გრაგედიად“ (ნ.ბერდიაევი), რადგან ყველას არ ძალუძს ამ დიად იდეალისთვის ანუ როგორც თვით ენინოშვილი იგყვის „აღთქმის ქეეყნის“ სახილველად ძალების მობილიმება. ეგნატე ნინოშვილის ლიტერატურულ მემკეიდრეობაში თავისუფლების, როგორც უმაღლესი ადამიანური ფენოქმენის, მოპოვების სირთულე და ცხოვრებისეული გრაგედიაა დასურათებული, როცა მწერალი გვიდგენს მარტოობის, საზოგადოებისაგან სულიერი იზოლირების ნიადაგზე ჩამოყალიბებულ სეედას,

წარმოგვისახავს ადამიანში პიროვნების გაღვივება-ჩამოყალიბების საფეხურებს, სიყვარულს, ქალის ბედს და მასთან დაკავშირებულ ეროსის თემას, პიროვნებისა და ოჯახის, პიროვნებისა და საზოგადოების მიმართებებს, დონკუიხოტური და ინგელიგენტური საწყისის გამოვლენის შემთხვევებს, შრომას, როგორც ადამიანური ენერჯის გამჟღავნების ფორმას, მის ღირსება-ნაკლოვანებების გაშლას ყოველდღიურობაში. ენინოშვილი თვალს ადევნებს ცოდნის ყოველსშემძლე ძალასთან თაობათა მიმართების საკითხს და ამ ნიადაგზე მამაშვილობის ქართული ურთიერთობის ასახვას ჩვენს გარემოში. თავისუფლებისადმი სწრაფვას აბრკოლებს მრავალი ყოფითი ფაქტორი, მათ შორის შური, საზოგადოდ ადამიანთა და კერძოდ, შინაურთა შორისაც.

ენინოშვილის გული დიდი სიყვარულით არის დაპყრობილი სოციალური რუკინის გასარღვევად მომართული და თავისუფლების წყურვილით ანთებული მის მიერ წარმოსახული პერსონაჟებისადმი, რომლებიც სულიერი ჯანყის მრავალნაირ ფორმას მიმართავენ, რომ თავიანთი პიროვნული ავგონომიურობა გამოაველინონ და დაიყვან. თუკი ყოფითი სინამდვილის სირთულესთან ჭიდილში მათი ენერჯია ქრება, ისინი უმეგესად გრაფიკულად ამთაერებენ თავიანთ სიცოცხლეს, ეს მხოლოდ მწერალსა და მის მკითხველშიც სიყვარულის ბაზაზე სიბრალულის გრძნობას წარმოშობს და კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს იმ თვალსაზრისის ჭეშმარიტებაში, რომლის მიხედვით ყოველგვარი „ჯანყის თემა არის თავისუფლების თემის გაგრძელება“; უარის თქმა ამ ნათელი მიზნის მისაღწევად სუსტთა ხვედრია, მისი მოპოვება მასის კი არა, ძლიერ პიროვნებათა ბედია. ცხადია, ენინოშვილის ნაწარმოებებთა პერსონაჟების ცხოვრება გარკვეულ გარემოში, ისტორიულ გრადიციებთან, ბუნებასა და ეროვნული ცხოვრების წესთან მიმართებაში ყალიბდება. მათ აქვთ, როგორც ამბობენ ჩვენს „ნაციონალური კულტურულ ისტორიულ მთლიანობაში“ კოდირებული (გ.გაჩევი) თავიანთი „ქართული კოსმო-ფსიქო-ლოგოსი“.

ენინოშვილი „ღიალოგური ფორმით შთამბეჭდავად წარმოაჩენს“ „ფსიქოკოსმოსს ბუნებისა და ხალხისას“ (გ.გაჩევი), რომელსაც ოდითგან თავისუფლების ბიარების უღვევი წყურვილი აქვს და ამ გზაზე აღმართულ დაბრკოლებათა დაძლევის ძალაც შესწევს.

ძირითადი და ქართული ლიტერატურული ცხოვრების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი მაინც ისაა, რომ ენინოშვილს თავის თხზულებათა მასალად აღებული აქვს საკუთარი კუთხის უშუალო სინამდვილე; მან გრიგოლ რობაქიძის თქმით, „გურიის ლურჯთვალა ცა, ლბილი მიწა“, ცხარე გემპერამენტით, სიმღერის უღვევი წყურვილითა და უკმარისობით ეინით საცხე ფიცხი ხალხი მოაქცია იმდროინდელი საზოგადოებრივი ინტერესების სფეროში. მანამდე ასე თუ ისე

განკერძოებით მდგარი ეს კუთხე შემოიგანა ქართულ მწერლობაში და სწორედ ამით გვიჩვენა გურიის მოუცილებელი და განუწყვეტელი ფსიქოთნიკური ერთიანობა დედა-საქართველოსთან. ესაა საერთო-ეროვნული ამოცანების თვალსაზრისით ილ. ჭავჭავაძის მიერ დასახული სანუკვარი იდეალებისათვის ბრძოლის ერთი გამოხატულება და ე.ნინოშვილის, როგორც ქართველი მწერლის, დამსახურებაჲ.

ენინოშვილამდე ქართულ მწერლობაში გურიის ლიტერატურული ღირებულება მკითხველისათვის უცნობი იყო. მან პირველმა გვიჩვენა გურიის ყოფითი ღეგალების, გურულთა ხასიათის ფსიქოლოგის გადმოცემის მნიშვნელობა და მისი ემოციური ზემოქმედების ძალა. მწერალმა ამითაც გააფართოვა ქართული ხასიათის დანახვის ტერიტორიული საზღვრები და გააღრმავა ქართველი ადამიანის ბუნების შინაგანი მრავალფეროვნების ხილვის დიაპაზონი. გარდა ამისა, უნდა ითქვას, რომ საქართველოს კულტურულ ცირკულიაციამ (ს.ჯანაშია), თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უნიკალურ გურულ სიმღერებს და მამია გურიელის პოეზიას, გურულთა მხატვრული ენერჯია ე.ნინოშვილამდე მაინც და მაინც არ ჩანდა.

ენინოშვილის ნაწარმოებთა თემა გურიის ცხოვრებაა და ამ მხრივ იგი სანდო რეალისტია; მწერალი ნაირნაირ ასპექტში წარმოგვიდგენს მძაფრი სოციალური ყოფის სურათს. ე. ნინოშვილმა მხატვრულ სახეებში გაგვიცოცხლა ადამიანში პიროვნების გაღვივების სხვადასხვა საფეხური. („განკარგულება“, „გოგია უიშვილი“, „სიმონა“, „ჯანყი გურიაში“). პიროვნებაა მხოლოდ ისეთი ადამიანი, რომელიც შეგნებულსა და აქტიურ მიმართებას ამყარებს გარემოსთან და მოვლენებთან. კაცია მუნჯაძეს („განკარგულება“) აქტიური მიმართება მოვლენებისადმი არა აქვს. მხოლოდ ჩუმად ფიქრობს, არსებობის შენარჩუნებაზე ზრუნავს; ამდენად პიროვნულობის თვალსაზრისით იგი დაბალ საფეხურზე მდგომი ადამიანია. გოგია უიშვილს პროტესტის გრძნობა აქვს, მაგრამ საკუთარი თავისაკენ მიმართავს, მასთან პროტესტი მიმანაცდენილია. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, იგი მაინც გარკვეულ მიმართებას ამყარებს გარემოსადმი. ეს შეგნების განვითარების, ადამიანის პიროვნებად ქცევის მეორე საფეხურია. ამ მხრივ პიროვნების განვითარების მესამე საფეხურს წარმოგვიჩვენს სიმონა ძალაძის სახე. მას უკვე პროტესტის გრძნობა აქვს ცალკეულ პიროვნებათა მიმართ, თუმცაღა სიმონა ძალაძის ბრძოლის გზა ინდივიდუალურია. ბრძოლის მეოთხე საფეხური წარმოდგენილია რომანში „ჯანყი გურიაში“. აქ არის ორგანიზებული ბრძოლა წყობის წინააღმდეგ, მაგრამ არაა წარმოდგენილი ამ ბრძოლის დადებითი შინაარსი. ამასთან აქ მთავარი ისიცაა, რომ კლასთა ბრძოლის იდეა ეროვნულ მომენტთანაა შეჯახებული (გრ. რობაქიძე). აღრევე იყო

შენიშნული და ამყამად უკვე სავესებით ნათელია, რომ ამ მხრივ ე. ნინოშვილი პირველი მწერალია, რომელსაც აქვს „არა მარგო ალლო, არამედ კლასთა ბრძოლის თეორიის შეგნება“ (ტიციან ტაბიძე), მაგრამ ყველა შემთხვევაში მწერალის მიერ ეროვნული გადასახედიდან არის დანახული სოციალური ურთიერთობის მოწესრიგების საჭიროება. ამ რომანში ის ამრიცაა გატარებული, რომ რუსებმა „უნამუსობა, ლოთობა, ბოზობა, ქურდობა და რა ვიცი, ვინ მოსთელის ათასი სხვა შემოიგანეს ჩვენში. ერთი ოცი-ოცდაათი წელი, რომ დაგვიანდეს, ჩვენს ქვეყანას ვეღარ იცნობ“. ე. ნინოშვილის შეხედულებით, ქართული სახელმწიფოებრიობის მოშლას ღრმა სოციალურ-პოლიტიკური საფუძველი ჰქონდა, არამზადა მთავრებ-მეფეების ურთიერთმორის ჩხუბებით და ძარცვა-ლლეგის გამო სრულიად დაუძღურებული ვიყავით“ და „ბარბაროს ხალხთაგან“ თავდახსნა და ფიზიკური გადარჩენის უკანასკნელი გზა-ლა იყო რუსეთთან შეერთება. მწერალს კარგად აქვს შეგნებული „გაუწვრთნელი“ ხალხი სახლო ნუ გგონიათ“, როცა ხალხი პოლიტიკურად მოუმწიფებელია ყოველგვარი „აჯანყება... უგუნური განზრახვა“ მხოლოდ. „უსამართლობის სისხლ-ოფლით გაქვლენილ ნიადაგად აღმზრდილი მომავალი ადამიანისა“, როცა „ნათესაეები და მეზობლები“, „ქრისტიანი ქრისტიანის სისხლს“ „სეამს“, სამართალს ვერ დაამკვიდრებს ამქვეყნაზე და ვერც ჭეშმარიტ თავისუფლებას შობს. ხალხის სულიერი და ნიეთიერი სიდუხჭირის პირობებში მით უფრო ძნელია რუსთაგან თავდახსნა და ეროვნული თვითმყოფადობის მოპოვება. ე. ნინოშვილის თვალსაზრისით, იმდროინდელ პოლიტიკურ ხიჯუაუიხში „დიდი გონიერება არ უნდა, კაცმა დაინახოს ჩვენი უბედურება. ჩვენ არც ჯარი გყავს, არც თოფ-მარბაზნები და გყვია-წამალი, ამასთან დაუძღურებულ სპარსეთისა და ოსმალეთისა, რომლებიც ისე გვიყურებენ, როგორც წიწილას ქორი, ჩვენს ქვეყანას არ იცნობს ხეირიანი სახელმწიფო“. ცხადია, ამ ვითარებათა ვათვალისწინებით, ყოველგვარი ჯანყი თუ მას არ ახლავს ბრძოლის ტაქტიკური შეგნება, სიბნელის ნიშანია. აღსანიშნაუთა, რომ მწერლის გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნებულ ამ დაუმთავრებელ რომანს ერქვა „სამწუხარო შედეგი“. მართლაც, გურიის 1841 წლის აჯანყების მაგალითზე, ე. ნინოშვილის მრწამსით, ამგვარ ჯანყს მრავალი სამწუხარო შემთხვევა ახლავს და „სამწუხარო შედეგი“ მოჰყვება, იმ მხრივ, რომ საქართველოს აკლდება ბესიასთანა ჯან-ღონით, მამაცობით, გაბედულებით და სინდისით სავსე მიწის მუშა-კაცი, ქრება მანასა და სიმონის, მელანიასა და ბესიას, გულოსა და გიორგის სიყვარულის ნათელი, „შეუბრალებელი ჯალათის“ მსხვერპლი ხდება გიორგისთანა ადამიანების „ნიჭით სავსე... თავი“. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნაწარმოების საბოლოო დამუშავება მწე-

რალმა ვერ მოასწრო, მისი ამრობრივი ქვეტექსტი ასეთია: „გაუწერთნელი ხალხის“ მიერ ორგანიზებულ ჯანყს, ყოველთვის „სამწუხარო შედეგი“ მოაქვს, ის ეროვნული უბედურების წყაროა, რადგან მისი მიზეზით იშრიგება ერის ჯანსაღი ფიზიკური და სულიერი ენერჯია.

ენინოშვილი, ჩვენი საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის გარდაქმნას სახავს ეროვნული წინსვლის პირობად. ამდენად, მის ნაწერებში სოციალური გარდაქმნა, არსებული წყობით უკმაყოფილება, პირველყოფლისა, ეროვნული სხეულის გაჯანსაღების მოთხოვნის ნიშნებითაა შეპირობებული. გარეგანი ძალა, რუსული სამართალი, აღმინისგრაცია, თავისი „ეგზეკუციებით“ ჯარით, გადასახადებით, ენით, არღვევს პატიოსანი მშრომელი ქართველი კაცის საუკუნეებში მემუშავებულ ცხოვრების წესს. საესებით მართებულად წერდა მწერლის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით ერთი მისი მეგობარი, რომ ევნაგე ნინოშვილი „ნათლად ხეღვდა თუ როგორ გვიქრება ხელიდან ის მაღალ-ჩინური კედელი, რომლითაც თავს იცავდა სხვადასხვა მნეობრივი გაღვინისაგან თითოეული ერი, როგორ მემოკლდა ეს სიერყე“ (ე.კეალი“, 1894, №22). ასე რომ ენინოშვილმა თავის თხზულებებში უმტკიუნეულესი სოციალური პრობლემატიკის გაამრება მოვცა ეროვნული შეგნების თვალსაზრისით. აღნიშნა კაპიგალიზმის შეჭრა სოფელში („სიმონა“, „მოსე მწერალი“). სოციალური თემატიკა ენინოშვილის ნაწერების ხერხემალია; გლეხი თავგამოდებით ებრძვის ცხოვრებას, მაგრამ მის თხზულებებში ამას ვარდა, აღამიანი ებრძვის ბუნებას. ენინოშვილმა იცის რა არის შრომა, იცის რის ფასად მოულობს ლუკმა-პურს გლეხკაცი. შრომის პროცესში ბუნების სტიქიასთან ჭიღილში იღუპება ივანე და ნიკო („პალიასტომის გბა“), ხეღავს ივანე ამას, წყეულის თავის ბელს, მაგრამ იგი გლეხია, რომელიც „ეჯაჯვურება ცხოვრებას“, „და მაინც უზომოდ უყვარს სიყოხლე“.

შრომის თემა ენინოშვილის თხზულებათა ლაიგმოტივია. თავისი ცხოვრებისეული გამოცდილებით, იგი ქართველ მწერალთაგან თითქმის ყველაზე უკეთ იცნობდა შრომითი საქმიანობის სხეღასხეა ფორმას; ამიგომაც მწერალს ეხერხებოდა მშრომელი კაცის ფიქრზე თვალის მიღვენება. ენინოშვილის თხზულებებში დახაგული მშრომელი აღამიანებისათვის შრომა ვალდებულებაყა და მოთხოვნისელებაც, მაგრამ იგი არაჭიღიარ უფლებას არ ანიჭებს მათ (იქნება ეს კაცია მუნჯაძე, გოგია უიშვილი), ივანე, სიმონა ძალაძე და სხვ.) შრომის გბით ცდილობენ ისინი სახელმწიფოს, ერის, გრადიციის, ოჯახის წინაშე მოეღლეობის მოხღას. შრომა შეიღების წესიერად აღზრდის პირობაა; ამიგომაცაა, რომ ლამაზად ოცნებობს სიმონა და დარიკო, შრომითა და სიყვარულით გაშინაარსებულ „ტბილ ცხოვრებაზე“... მაგრამ ენინოშვილის გლეხები უფლების მოპოვებისათვის იბრძვი-

ან... მათ არ აცლიან წესიერ შრომას და შრომით მინიჭებული სიცოცხლით სიხარულს, რადგან ამ პატიოსანი მიწის მუშა ხალხისათვის გაუმადლარ ადამიანებს „ეს ქვეყანა ჯოჯოხეთად გადაუქცევია,“ მაგრამ ენინოშვილი უფრო შორსაც მიდის. მას აინტერესებს ამ კითხვის ბედროული ასპექტი, შრომის, როგორც ასეთის – ყოველმხრივი გაელენა ადამიანის ფსიქიკაზე, და ენინოშვილის ნაწარმოებებში ვხედავთ, რომ გადამეტებული გლუბკაცური შრომის პროცესი არა მხოლოდ ფიზიკურად ღუპავს ადამიანს, არამედ მნებობრივადაც აღარბებს მის სამყაროს. მწერლის თქმით, „შეუსვენებელმა შრომამ და ოჯახის ბრუნვამ სულ მოუკლა გაბრიელა ჩამწარადაძეს („უცნაური სენი“) ისეთი უმაღლესი გრძნობის მოთხოვნილება, როგორიც ქალისადმი სიყვარულია, რაც საბოლოოდ ამ პატიოსანი კაცის ოჯახური გრაგედის მიზეზიც ხდება. თემატურ გამეორებათა მრავალგვარი ვარიანტებით ასე იჭრება და მკვიდრდება ენინოშვილის თხზულებებში ქართული ლიგერატურისათვის მანამდე ერთგვარად სახამუშო ქალის პროსტიტუციის პრობლემა...

სიყვარულის გამოვლენის ფორმები ე. ნინოშვილის თხზულებებში. რაოდენ უცნაურადაც უნდა მოჩანდეს, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ ეგნატე ნინოშვილის, როგორც მწერლის შემოქმედებითი ძალა და გამბედაობა სიყვარულის ნაირსახეობათა დასურათების პროცესში გამოჩნდა. თანაც სიყვარულის ისეთ ფორმათა ჩვენებისას, რომელიც ბევრად სცილდება ქართულ გარემოში ლიგერატურული გრადიციით განმკვიცებულ ხედვას, რუსთაველიდან მოყოლებული ენინოშვილის დრომდე რომ იყო დამკვიდრებული ჩვენში. რასაკვირველია, მისგან გადახვევის მომენტებიც იჩენდა თავს ცალკეულ მწერალთა ნაწერებში, მაგრამ ეს უფრო სპონტანურად ვლინდებოდა და სისტემური ხასიათი არასოდეს მიუღია. არადა, პროზის მასალად სწორედ ადამიანის ცხოვრების ეს იდუმალი მხარეა ქცეული ევროპულ სამყაროში, და თუ კი ჩვენ, ქართველებს გვაქვს პრეტენზია გიჟოლოგიურად ვეკუთვნოდეთ ევროპულ კულტურულ მონასს, მაშინ ბუნებრივია, უნდა ვადაილახოთ ის სიმორცხვე, რაც ახლავს „ქართული ეროსის“ შესახებ მსჯელობას, რამეთუ ამავე ასპექტში საკითხის დასმა სავსებით კანონზომიერადაა ჩათვლილი არათუ ევროპული, არამედ რუსული ლიგერატურის სინამდვილის მიმართაც (გვაჩევი).

XIX საუკუნის დასასრულის ქართულ ლიგერატურაში ეგნატე ნინოშვილის გარდა, არ ჩანს სხვა მწერალი, რომელიც ცდილობდეს ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში ძალით თუ ნებით შემოჭრილი ახალი სტრუქტურების მიერ მოგანილი სიახლის შინაარსი ადამიანის ინტიმური ცხოვრების იმ ფარულ დინებას დაუკავშიროს, რაზეც დაკვირვების საფუძველი ადრე არც არსებობდა და ამდენად, მისი გამო-

სახვის მოთხოვნილებაც გამოიჩინეს იყო. და, აი, ქართულ ლიტერატურაში 90-იან წლებში მოვიდა ევროპული ცხოვრებას ნაზიარები მწერალი, რომელმაც ბედზედ გამოაქვეყნა სიყვარულის იმ საჩოთირო მხარეთა ამსახველი თხზულებები, რომელიც მანამდე ასე უცნობი იყო ქართული კულტურული სამყაროსათვის. „უცნაური სენი“ (1891), „არშიყნი“ (1891), „სიმონა“ (1892), „ქრისტინე“ (1892), „მოსე მწერალი“ (1894), „ჩენი ქვეყნის რაინდი“ (1894), გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნებული „პარტახი“ (1894-95), „ეკოლი და ქმარი“, და თვით – „ჯანყი გურიაში“ (1902), ის ნაწარმოებებია, რომელიც მკაფიოდ გვიდგენს ენინოშვილის ნიჭის სპეციფიკას: თვალე აღევენოს ადამიანის ერთგვიკული ცხოვრების მიმართებას სოციალურთან, აჩვენოს მათი ჭიდილის პროცესში წარმოქმნილი ტრაგეგმე მაგრამ გარკვევით უნდა ითქვას, რომ ამ თხზულებათა პრობლემატიკამ არათუ ვერ დააინტერესა ქართული საზოგადოების ლიტერატურულად ანგარიშგასაწვეი ფენა, 60-იანი წლების ტრადიციებზე აღზრდილი ინტელიგენციის დიდი ნაწილი, არამედ ბნეობრივი თვალსაზრისით შეუფერებლად, მიუღებლადაც კი იქნა ჩათვლილი. ცნობილია, რომ „იეერიაში“ ბედზედ გამოქვეყნდა „უცნაური სენი“, „არშიყნი“ და „პალიასტომის ტბა“.

ამ თხზულებათა მიხედვით ენინოშვილი იმ მწერალთა რიგს ეკუთვნის, რომელიც ღრმად იცნობს ადამიანის ცხოვრებას და ამდენად, მისი გულის დაფარულ ძვერას. ამიგომაც იყის მან, რომ „რაც უნდა განვითარებული იყოს ადამიანი... ვერ გაექცევა იჭვს, ცხოვრების მომწამელელ იჭვს. ამას როგორც რომანები, ისე ნამდვილი ცხოვრებაც გვიმტკიცებს“...

სწორედ ანალიტიკური ჭკუისა და ცხოვრებისეული მწარე გამოცდილების გამოა, რომ მისი პერსონაჟები როგორც ამბობენ „სიყვარულის ტრაგეგმისა“ და „სიყვარულის სევდის შესახებ“ უფრო აფიქრებენ მკითხველს, ვიდრე სიყვარულით მონიჭებულ სიხარულზე; მათი სული ხშირად მოყულია ამ გრძნობის ტარებით გამოწვეული გაუვალი სევდით, რაც მისი რომანის ერთი გმირის დაკვირვებაშია მოცემული: „არავის უნახავს, რომ შეყვარებულებს ბოლოს და ბოლოს არ ენანოთ“ („ჯანყი გურიაში“). ბედნიერ შეყვარებულთა წყვილები ენინოშვილის შემოქმედებაში, მხოლოდ ოცნების კუთვნილ სამყაროში ცხოვრობენ ბედნიერად. „ნეტარების მორევში ეურავს“ ერთმანეთის შემყურე შეყვარებული სიმონა და დარიკო („სიმონა“), რომელთა ოცნებაა ძალზედ მარტივი, მაგრამ ადამიანის ღიადი იდეალი: „გვიყვარდეს ერთმანეთი, ვირჩინოთ ჩენი თავი ჩენი შრომით, ნურავის ვაწყენთ და ჩვენც არავინ გვაწყენს“, - ესაა ჯანსაღი ბუნების წიაღში შობილი სიყვარულის ქართული ფორმა – ანუ ქართული ჯანსაღი ეროსი, რომელშიც ურთიერთთანაა შერწყმული სიყ-

ვარული ქალისადმი, მიწისადმი, მრომისადმი - სიცოცხლისადმი, მაგრამ გარკვეული სოციალური პრესინგის გამო, მაინცაა შეჭრილი მათს ცნობიერებაში იჩვის ის გრძნობა, რომელიც სათუოს ხდის ბედნიერების დამკვიდრებას მათს ცხოვრებაში. ვანგებას კი არა, დავითისა და გიგიკოსთანა „მგელკაცა“ არსებებს შეუძლია „ჯოჯოხეთად გადაუქციოს“ ქვეყნად სიცოცხლისა და სიყვარულისათვის გაჩენილ ადამიანებს ცხოვრება. გიგიკოში ჩასახლებულია მხეცი. მისი გაშიშვლებული ბიოლოგიური ლტოლევები ემყარება შემდეგ პრინციპს: „სიცოცხლე ბრძოლაა. ბურთი და შეიდანნი იმას რჩება, ვინც მძლავრია“. „სიმძლავრე ანუ ძალა ეხლანდელ დროში ფულია“. „სიმძლავრე იმიოია კარგი, რომ ყველა შენს სურვილს აისრულებ“, მათ შორის დაიცხრობ სურვილს, დაიმორჩილებ „სოფელელ ვენერას“, რომლის „გულისთვის ბეერს ადგება ყელზე ნერწყვი“ - დარიკოს, „სანებხვეზე ამოსულ“ ამ „ვარდს“. საგულისხმოა, რომ ეგნატე ნინოშვილი აქ „სხვათა ნათქვამის“ ფორმით მოიხმობს ემილ ზოლას ამ გახმაურებულ ფრამას (იხ. მისი „ნანა“) უტიფრობა არის ცხოველურ ლტოლევათა გამოვლენის ერთი ფორმა, როცა ადამიანი იქცევა მხოლოდ ბიოლოგიურ არსებად, ემსგავსება მგელს, მაშინ წინ არაფერი ელოდება, რომ „მგელი გაძლეს“ ადამიანის ხორციით. პატიოსანი სულის ადამიანებმა მაშინ რა იცოდნენ კონკრეტულ სიტუაციაში, როცა ცხოველი ბატონდება ადამიანურზე, მაშინაც კი „კაცია და მგელი ერთია“. გარედან მეშჩანური კოკობზიკობითი მორთულ, ფასადურ კულტურონობას ამოფარებულ ადამიანში ისადგურებს მხეცი, რომლისთვისაც უცნობია მნეობრივი, სულიერი მოვლენები: სიბრალული, შეწყალება, გაგება და სხვა. ასეთ ადამიანთან „არც ძალა გადის, არც ხვეწნა, არც გირილი“. „მორევის“ პრინციპით მცხოვრები გიგიკო კლავს სიყვარულის ნათელი იდეალის ნასახს ქალში, რომლის სიცოცხლის დევიზი უღალატობა იყო. ერთ დროს დარიკოს მიერ ნათქვამი „არ ვიღალატებ!“ - ფიცი, თურმე რეალურად განუხორციელებელი ოცნება და მაშასადამე, „გყუილი“ ყოფილა. მართალია, ეს არაა შეგნებული მოქმედება, ამ პერსონაჟის თქმით, მისი „ნება“, მაგრამ გაურყენელი ფსიქიკის მქონე ქალის პოზიციიდან მაინც „ღალატად“ ჩათვლილი ფაქტია. ჯანსაღ ქალში არაცნობიერად თავჩენილი, ცხოვრებაში, განუხორციელებელი სურვილის ეინით ავსებული ადამიანის ამბოხიც ელინდება, რაც ასე ნაკლებ დამახასიათებელია ჩვენი ლიტერატურული სინამდვილისათვის. საზოგადოებრივი ამრი სიყვარულის შესახებ ვერანაირად ვერ ასახავს ადამიანის ფსიქიკაში მიმდინარე რთულ პროცესებს. ამ გრძნობის, „სოციალიზირება მისი კედომის ნიშანიცაო“, გვარწმუნებს ზოგიერთი მოაზროვნე და ამ შესედულებას, თავისი მხატვრული ხედვით, ერთგვარად წინ უსწრებს ჩვენი მწერლის

პოზიციაც, როცა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ის ხალხის ანუ სამოგალოების აზრს გვიდგენს: „ქალი რომ გასუქდება, ძმავ, მე რე ავი სამწყემსავია“. უალრესად ინტიმურია და სხვა თეალისაგან დაფარული ურთიერთის მიმართ გრფიალით შეპყრობილ წყვილთა განსჯა. ამიგომაცაა, რომ სიმონა თანამედროვე ადამიანის გამგებიანი ურთიერთობის პოზიციიდან უდგება დარიკოს გრატედიას, როცა მას ასეთ შეფასებას მისცემს: „რა მისი ბრალია ძალით დაიჭირეს და აწვალეს!“... ენინოშვილის ნაწერებში, საერთოდ, კემმარიგი სიყვარულის მექანიზმის დახასიათებისას, როცა ურთიერთგაგება და სულიერი ერთობა გამოდის წყვილთა დაახლოების პირობად, როცა ცხოვრების სიმძელეებთან შეჭიდებისას, მამაკაცი საყრდენად ევლინება სუსტ ქალს, ისახება სიყვარულის ის იდეალური ვარიანტი, რომლის არსი ისაა, რომ ადამიანის ფიზიკური მხარის გატაცების გაცდას გვერდში ამოუდგეს სულიერი მონაცემებით მოხიბლულობა და ან პირიქით. ასეა ამ გრძნობის ჩასახება-განვითარების სურათი წარმოსახული „სიმონაში“, „არმიყნა“ და „პარტახში“. ამ თხზულებებში საგრფიალი წყვილთა სულიერი კომუნიკაციისას მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებს თ ვ ა ლ ი, ადამიანის ფიზიკური სამყაროს ამროენული პროცესის მეტყველი ორგანო... “მხსნელ ანგელოზსავით შემხედი შენ დღეს“, – ეუბნება სიმონას წყალობით გაჭირვებიდან თავდახსნილი დარიკო ვაჟს და ისე „აღერსიანად მიაპყრო თავისი დიდრონი შავ-შავი თვალები, რომ სიმონას ძარღვებში რაღაც ერთგვარმა სიკტობებამ გაურბინა... რამდენსაც მეგს უმზერდა, იმდენზე კიდევ უფრო მეტი უნდოდა ემზირნა“... („სიმონა“). ...თვალებით ესაუბრებიან ურთიერთს ვარდიკო და სიკო, რაც მწერალს ამგვარი კომენტარის საბაბსაც აძლევს: „ამბობენ, არმიყთ ანუ გრფიალით მეუძლიათ თვალებით ელაპარაკონ ერთმანეთს და ყოველივე თავიანთი აზრი და გონება გააგებინონ“ („არმიყნი“). სხვა ანალოგიურ ვითარებაშიც „ლევანი და მელანია“ თითქოს ხედავდნენ კიდევ ერთმანეთის გულს. ისინი მარტო სიგყვით კი არა, თვალებითაც ელაპარაკებოდნენ ერთმანეთს, გაეგებოდათ ერთმანეთის გრძნობები და თანაუგრძნობდნენ ერთმანეთს“. („პარტახი“). ესაა ადამიანთა იმგვარი დამოკიდებულება, სადაც სულიერი მომენტი წინა პლანზე იწევს და განსაგებს ფიზიკურს. ~~სამიუე შემთხვევაში შეყვარებულთა ხეიერი გრატედიკულია. ამ საფუძელიდან გამომდინარე დარიკოსა და სიმონას სიყვარული, რომელიც მიმართული იყო ოჯახური სიმყუდროვის შექმნისაკენ, ვერ აღწევს მიზანს; ის უტიფარი, ვარეგანი ძალის მეოხებით ითრგუნება და ისპობა. ვარდიკოსა და სიკოს ახალგაზრდულ ენებათა მსხერევის პირობად, ერთდროულად გამოდის ოჯახური, კოლქმრული ურთიერთობის სარჩულად ქალისა და მამაკაცის ასა-~~

კობრივი შეუფერებლობა და ახალგაზრდა შეყვარებულთა გრძნობებით მოთვალთვალე მესამე მამაკაცის - (გულიას) მელახული თავმოყვარეობა. მესამე შემთხვევაში ლევანისა და მელანიას (ლიზას) ლამამ ურთიერთობას არღვევს გრადიციის არგახებქვემ მოქცეული ოჯახური სერვილიზმის მოთხოვნა. ყველა შემთხვევაში სიყვარულის სოციალიზაცია ყოველთვის გრადიციით მთავრდება. მრავალი მოაზროვნისა და მწერლის წინაშე იდგა და დგას ეს მწვავე პრობლემა. ფიქრობენ, რომ „სიყვარულისა და სქესის სოციალიზაცია კაცობრიობის ისტორიის ერთი ყველაზე უფრო უკუსაგდები პროცესია, ის ასახიერებს ადამიანურ ცხოვრებას და აყენებს ადამიანებს უამრავ განჯვას“ (ნ.ბერდიაევი). მრავალ თანამედროვე მოაზროვნეს აშოთობს, როცა საზოგადოება ერევა პიროვნების ეროტიკულ ცხოვრებაში და ახდენს „სიყვარულის უფლების სოციალურ შემღუფლებას“. ირწმუნებიან იმანსაც, რომ ნაშდვილი „სიყვარული ყოველთვის არალეგალურია. ლეგალური სიყვარული უკვე მკედარი სიყვარულია“. ამ თვალსაზრისით „თუკი მეურნეობის სოციალიზაცია სასურველი და სამართლიანია, მაშინ იქ ადამიანის სოციალიზაცია“, სიყვარულისა და ეროტიკის სფეროში „არის წყარო მონობისა“ და სულიერად რეაქციულია, ამიგომაცაა, რომ ყოველთვის „მსოფლიო ლიგერატურა იცაუდა სიყვარულის უფლებასა და ღირსებას და სახელდობრ არასოციალიზირებულ სიყვარულს“ (ნ.ბერდიაევი).

აღნიშნული შეხედულებების გადმოცემა იმიტომაც მოვახდინეთ, რომ ესაა პოზიცია უაღრესად თანამედროვე ხედვის მოაზროვნე ფილოსოფოსისა (ნ.ბერდიაევი), რომლის მსჯელობის ამოსაველი არის დასავლური ეთიკურ-ესთეტიკური სამყარო. ევნაგე ნინოშვილის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ის თავისი მხატვრული მშერის არეში აქევეს ამ პრობლემებს და ისეთ ინტერესებს ავლენს, რომელიც მისი, როგორც მწერლისა და მოაზროვნის, შინაგანად მოწიფულ კულტურულ-ლიგერატურულ ორიენტაციას მოწმობს. მისი მხატვრული მიზანწრაფეაა ევროპული მწერლობის პრობლემატიკის წრედში მოაქციოს ქართველის ფსიქიკურ-ბიოლოგიური ცხოვრება, დააკვირდეს ევროპულ სინამდვილეში ჩამოყალიბებულ თვისებათა გრანსფორმაციას ჩვენში და გვიჩვენოს ამ პროცესთაგან გამომდინარე შედეგები. თუ დარიკოსა და სიმონას, დესპინესა და სპირიდონის ოჯახთა რდევის მიზეზად გარეგანი, უხეში, გაშიშვლებული ბიოლოგიზმის თარემს აყოლილი, სოციალურად უმწიფარი არსებები გამოდიან, „არშიყნსა“ და „უცნაურ სენში“, „პარტახსა“, თუ „ყოლ-ქმარში“, ოჯახის, როგორც გარკვეული სოციალური ერთეულის რდევეას სწორედ სიყვარულის სოციალიზაციის გრადიციული მოთხოვნები იწვევს.

გარკვეული აზრით, „არალეგალური“ ხასიათისაა ვარდიკოსა და სიკოს, მელანიასა და ლევანის, მანასა და სიმონის სიყვარული; რო-

ცა მათი ურთიერთობის ასეთი თუ ისეთი ფორმით „ლეგალიზირება“ ხდება, ისინი გრაგიკული შედეგით მთავრდებიან. ინტიმურ ურთიერთობათა სოციალიზაციის პირველ უჯრელს კი იმთავითვე ოჯახი წარმოადგენს.

ოჯახის, როგორც გარკვეული სოციალური ერთეულის, შინაგანად დაშლაზე მწერლის დაკვირვებით ძირითადად ორი ფაქტორი გემოქმედებს: ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური. მისი ფესვები, რასაკვირველია, გრადიციულ სოციალ-ეთიკურ წარმოდგენებითა და ღირებულებებით სამრდობს; გრადიციული შეხედულების თანახმად კი ასაკობრივი განსხვავება წყვილთა შორის დასაშვებია. ამიგომაცაა, რომ ელიმბარ თაფლაძე ბევრად უმცროს ვარდიკომზე ქორწინდება. ჭკნობის ფაზაში მესულ ელიმბარს „სახეზე ეცყობოდა, რომ ის მშვენიერთა სქესის თაყვანისმცემელი არ იყო“, მაგრამ რაკი „უბრუნველად ცხოვრობს“, „არც იქვიანი კაცია“, ამდენად, ბუნებრივად თელის, რომ დაქორწინდეს 17-18 წლის ულამამეს ქალზე, რომლის მშვენიერებაზე სიმღერა-ლექსებიც კი იქმნებოდა... ქმარი თვითკმაყოფილია, რომ ცოლი „ტკბილი სულიერია“, მაგრამ ის ანგარიშს არ უწევს, ქალის ბუნებრივ მოთხოვნილებებს: ქალი მოითხოვს სიყვარულს, ყურადღებას, მამაკაცურ ძალას, როცა საამისო კანდიდატურა ჩნდება „ლხინის ჭიპად“, წოდებული, სიციოცხლით და სილამამით საესე სიციოს სახით, სიყვარულის მზაობით ავსებული ვარდიკოს გული ღებულობს ამ ჯილდოს... იწყება საგრფიאלო წყვილთა „არალეგალური“ შეხვედრები, რომლის ცალკეული ეპიზოდები (მავალითად, ვარდიკოს ოთახში პაემანი ღამით), ფრანგულ რომანებში აღწერილ მსგავს ეპიზოდებს არ ჩამოუვარდება... გრადიციული წარმოდგენებით მცხოვრები ქმარი, ღალატის გამოამკარავების შემდეგ იმის მავიერად, რომ თავისი თავიე ჩათვალოს ღამნამავედ, უსაფუძელო შურისძიებით ანთებული ხანჯლით კლაეს უმწეო ქალს. ამ თვალსამრისით, კიდეე უფრო მძაფრი სურათია დახატული „უცნაურ სენში“. აქ ოჯახის რღვევის მიზეზი ისაა, რომ მამაკაცი არც ბიოლოგიურად არც ფსიქოლოგიურად შემზადებული არაა სიყვარულისათვის. „მიზეზი ცაბრიელა ჩამწარდაძისაგან ცოლის შეურთაობისა ის იყო, რომ ჯერ თვით ბუნებით არ იყო ქალების მოყვარული და მერე კიდეე შეუსვენებელმა შრომამ და ოჯახის ზრუნვამ სულ მოუკლა ეს გრძნობა“. როგორც ვხედავთ ბუნებით სუსტ მამაკაცში, მკრთალად წარმოდგენილი სექსუალური ენერჯის, როგორც ამბობენ სუბლიმირებაც, მოხდა. მაგრამ როგორც კი მყარ ეკონომიკურ საფუძველზე მდგომი ოჯახის გავერანების საშიშროება დადვა, დაწყვილების სოციალური აუცილებლობა იქმნება, რომელსაც ფარული პროტესტის მიუხედავად ურიგდება ხანმიმესული მამაკაცის ფსიქოლოგია: „...და-

საქევი, რაც არ გინდა მაინცდამაინც იგი უნდა დაემართოს კაცს! არ შევირთავ ცოლს - მეთქი ვჩემობდი და ახლა კი ისე მოეწყოს საქმე, რომ უნდა შევირთო! რა უნდა ვქნა რომ არ შევირთო? მე რომ ყანაში წავეალ, საპყარი დედაჩემი ლოგინზე უპატრონოდ რჩება. სხვა გზა არ არის, რაც არ მინდოდა, იგი უნდა გავსდე!" ...ასეთი არასრულფასოვანი მამაკაცი ქორწინდება ქალზე. რომლის „მშითვი მისი სილამაზეა“ და ყმაწვილ-კაცებს ნატვრად აქვთ ქცეული: „იმ ბედის გამხადე“, ეს „ლამაზი მოხდენილი არსება“ შემერთოს ცოლადო. ესაა უკვე იმთავითვე რღვევა ბუნების კანონისა, სიჯანსაღისა და სიცოცხლის წინააღმდეგ ამხედრება ყველაგასული სოციალურ-ეთიკური მოთხოვნებისა, რომელიც თავისთავადაა მრავალ გაუგებრობათა წარმოშობის სათავე. თვით ამ გრადიციებით შებოჭილი მამაკაცის ფსიქიკაშიც ხდება ურთიერთსაწინააღმდეგო აზრთა და განცდათა ჭიდილი, რომელიც საგულისხმოდაა აღწერილი თხზულებაში: „როცა თავის საცოლო გასოს შეავლო თვალი, სიყვარულის ეშხმედაც კი მოვიდა ეს დედათა სქესის მოძულე ხანში შესული კაცი“. მართალია, ვერც იმას ვიგყვით, რომ გაბრიელისათვის არ გაერბინოს ასეთ ფიქრებს: „მე აგერ კიდევ მოესუცი და ჩემი საცოლო კი თითქმის ბაეშვია! რითი შეეფერით ჩვენ ერთმანეთს? ჩემს საცოლოს სიყმაწვილის ჩიგი უფრინავს გულში და მე კი მოხუცებულობის ყვავე ჩამომჩხავის!“ ე.ნინოშვილის დაკვირვებით, რაც თანამედროვე მოაზროვნეთა შეხედულებების დონეზე დგას „ამგვარ ფილოსოფიურ მოსაზრებას უსწავლელი კაცის მოქმედებაში ძლიერ მცირე ადგილი უჭირავს. თავი და თავი გაელენიანი ძარღვი უეიციისათვის ერიხელ დაარსებული მნე-ჩვეულებაა. აი, ის ჩვეულება უხვევდა თვალებს და ეუბნებოდა გაბრიელას: „რა ყურადღების ღირსია, რომ შენსა და შენს ცოლს შორის დიდი განსხვავებაა ყველაფრით! შენ ქმარი იქნები, ის - ცოლი, შენ - ბატონი: ის - ყმა“. ესაა სწორედ სამეურნეო წყობას დაქვემდებარებული ის იერარქიული დამოკიდებულება წყვილთა შორის, სადაც ურთიერთობაში მონობის ელემენტი ღომინირებს და მამაკაცი განასახიერებს იმ ძალას, რომელიც ბატონობს ყველაფერზე. ადამიანში არსებულ შეურყენელ, ბუნებრივ სინდისის შინაგან ხმას, მოცემულ შემთხვევაში, ახშობს საზოგადოებრივი ეტიკეტი და ის გამოდის სიყვარულის უფლების შემზღუდავ ძალად. ქალისა და მამაკაცის ურთიერთობის პროცესში თავჩენილი ამ „უსამართლო ძლიერების ცუდ შედეგთა“ ნაირ-ნაირი ფორმებია ასახული ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში. თუ „უცნაური სენა“ და „არშიყნი“ წყვილთა ასაკობრივი შეუსაბამობის ნიადაგზე წარმოშობილ კონფლიქტს გვისურათებს, „პარტახსა“ და „ცოლ-ქმარში“ (რომელსაც პირველი თხზულების ერთგვარ ვარიანტადაც თვლიან) ნაჩვენებია,

რომ ოჯახური კონფლიქტის მიზეზად, ასაკობრივი შესაბამისობის პირობებში როგორ გამოდის ქალისა და მამაკაცის ინტერესთა, გემოვნებისა და შეგნების სხვადასხვაობა. ის ფაქტი, რომ მამაკაცი ახდენს ოჯახის საფუძველთა-საფუძველის-ინტიმური ურთიერთობის ერთგვარ სოციალიზირებას, როცა მოწადინებულია ოჯახის წევრთა, მაგრამ მაინც სხვათა, ინტერესებთან შესაბამისობაში ააგოს ის, - მარცხით მთავრდება. აქედან იწყება უკვე სიყვარულის ცოლ-ქმარს შორის გაფურჩქენა კი არა, არამედ სიძულვილის გრძნობის განვითარება და ყალიბდება ის მოჩვენებითი მშვიდობიანობის იერის შემცველი გარემო, რომელიც სულიერად თრგუნავს ადამიანს და აიძულებს იცხოვროს ბუნების, შინაგანი პატიოსნების საწინააღმდეგოდ. ადამიანური ცხოვრების გრაგულიაა, რომ ადამიანები, რომელთაც „რჯული და სინდისი დიდად სწამთ“, იძულებულნი არიან მოთმინებით შეეგუონ მწარე რეალობას და ამქვეყნად სიყვარულისათვის გაჩენილებმა, სიძულვილითა და ბოლმით აგარონ ოჯახური ცხოვრების უღელი. ამგვარი ოჯახური უღლით გულდათუთქულ ე. ნინომვილის მიერ დახატულ ქალებს კარგად აქვთ გაცნობიერებული ადამიანთა წინაშე მდგარი ეს „წყველა-კრულვიანი საკითხავი“... „ძალიან უბედურად არის მოწყობილი ქალის საქმე“... „თაობიდან არის ყოლიფერი უხეიროდ მოწყობილი“, მწარე ფიქრებს მიჰყვება გაყრუებული იმედების ამარა დარჩენილი ქალის ფიქრი, რომელსაც უსაზღვროებისაკენ მიჰყავს მეოცნებე ფანტაზია. „ფიქრებს რა ვაათავენებს! ფიქრი მაშეინ მთავრდება, მაშეინ ყოლიფერი ვაათაუდება“... რატომაა ასე მწარე ეს ცხოვრება? არის კი გამოსავალი ამ ჩიხიდან? ფიქრობენ მწერლის მიერ დახატული არა თუ ახალგაზრდა, არამედ ცხოვრების გამოცდილებით დაგვირთული ხანდაზმული ქალებიც და ასე უანალიზებენ ახალგაზრდებს ცოლქმრული ცხოვრების ავ-კარგს: „მართალია, შვილო, ძალიან გასაჭირი საქმეა! ...სხვისი და სხვისი შვილი ჯერ ერთმანეთს ვერც ქე იცნობენ, ისე შეხთებიან ცოლქმრათ! თუ იღბალმა ქნა და კაი თვალზე შეხედეს ერთმანეთს, იგია, ქე იცხოვრებენ, თუ არა, ძნელია! ნამეგანი ძნელია!“ რით შეიძლება ამ სიძნელის გარღვევა? ისმება კითხვა და ამაზე პასუხიც მოეპოვება ეროვნული ტრადიციით შემოსაზღვრული მწემალალი ქალის გონებას: „სულგრძელობის მეტი არაფერი გაეწყობა... რამდენი შენზე ვარესი მინახავს და გამიგონია, ჰმ, მარა რას იზამ, ასეა ჩვენი რჯული, სიცოცხლეში ცოლ-ქმარი ვეღარ მოსცილდება ერთი მეორეს“... გამოცდილი ქალის დაკვირვებით, წყვილთა მწესრულობაზე დამყარებული თანაბარღირებულოვნებასაც კი არ შეუძლია ამოავსოს ხასიათთა შორის არსებული უფსკრული. ქართული ეთნოფსიქოლოგიური წყობის ქალისათვის ერთადერთი ხსნა, თუ მას შვილი პყავს, შვილზე

ფიქრია. ასე ახსენებს და უნერგავს სიცოცხლისკენ მიბრუნების შესაძლებლობებს ცხოვრების სკოლაგამოვლილი ქალი გამოუცდელ ქალს, როცა არიგებს: „რაც ქალს ამისანაი შეილი გყავს, ამის დედამ, ყოლიფერი განჯვა უნდა დეიფიწყო“... და ახალგაზრდა დედაც ცდილობს გაუძლოს მწარე სინამდვილეს, რადგან პატარა ბიჭუნა (ლუკა) „ანთია მის დადამებულ გულში სანთლად“! ენინოშვილის დაჩაგრული ქალები (გასო იქნება ეს, ვარდიკო თუ მელანია (ლიზა) ცდილობენ გაარღვიონ მძიმე ოჯახურ ურთიერთობებში ჩასახული სიძულვილი, იპოვონ დასაყრდენი სხვა მამაკაცების სახით და ასეთი თუ ისეთი ფორმით შეიმსუბუქონ ცხოვრების გვირთი. ერთი შეხედვით, მათი ამნაირი მოქმედება შეიძლება შეფასდეს როგორც ამორალური; მაგრამ მსოფლიო ლიტერატურაში ცნობილია, მრავალი ფაქტი, როცა ქალები მემჩანური მებოჭილობისგან თავდახსნას, მოჩვენებით და ყალბ ურთიერთობებს, ნაღდ და ბუნებრივ სიყვარულს აქაობინებენ და მის სამსხვერპლოზე მიაქვთ თავიანთი ვიწრო-პიროვნული, პატივმოყვარეობით შემოფარგლული ცრუგრძნობები, ამიტომაც შემთხვევითი არაა, რომ ზოგიერთი სახელგანთქმული მწერალი და მოაზროვნე ზნეობრივ დანაშაულად თელის არა ანასა და ვრონსკის არალეგალურ პირობებში გაშლილ სიყვარულს, არამედ ანასა და მისი კანონიერი ქმრის – კარენინის (ლ.გოლსტოი, ანა კარენინა) ქორწინებით ურთიერთობას. ქორწინების ვაგრძელება, როცა წყვილთა შორის სიყვარული აღარაა – უზნეობადაა ჩათვლილი. ამ პოზიციიდან, მხოლოდ ჰემმარიტი ურთიერთნდობასა და ვაგებზე აგებული სიყვარული ამართლებს ყველაფერს. ბავშვების საკითხი კი სხვა პრობლემადაა ჩათვლილი და ზნეობრივი თვალსაზრისით, როცა მშობლებს არ უყვართ ერთმანეთი, ყმაწვილებში არასასურველ თვისებათა გამომუშავების წყაროდაა აღიარებული. ენინოშვილის ნაწერებში არაერთგვარად, მაგრამ მაინც ვლინდება ამგვარ სიტუაციათა დახატვისადმი სწრაფვა. მაგრამ, როცა სიყვარულში გაუხარელი ქალის უკანასკნელი „სანთელიც ქრება“, - შეილი იღუპება, სასოწარკვეთილ, უმწეო ქალს გარდა თვითმკვლევლობისა, აღარა დარჩენია, რა. რასაკვირველია, ესაა უკვე ფსიქიკადარღვეული ადამიანის ქცევა, მაგრამ გრძნობათა უსაფუძვლო სოციალიზაციის წყალობით მოპოვებული, ამქვეყნად ყველაზე ფაქიზ, სოციალურ უჯრედში – ოჯახში წარმოშობილი „უსამართლო ძლიერების“ ბატონობით გამოწვეული სამწუხარო შედეგი.

* * *

ადამიანის ერთობ რთული ფსიქიკური სამყაროს ფარულ, მეტად ძნელად გასამხელ ფიქრთა ღინებას ამიშველებს ენინოშვილი, შთამ-

ბეჭდავი სათაურის მქონე დაუმთავრებელ ნაწარმოებში „ცოლ-ქმა-რი“, სადაც ჯერადსაწერად გამზადებული ყმაწვილი კაცი თავის წარმოდგენაში საცოლეს უდარებს არა სხვას, არამედ ახლობელს, ბიძაშვილის ცოლს.

აი, სწორედ აქ იწყება ჭიდილი ადამიანის ფსიქიკის არაცნობიერსა და ცნობიერ სფეროებს შორის. ე.ნინოშვილის, როგორც მწერლის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ის გვიჩვენებს ადამიანის სულის ამ შინაგან დრამას. ამასთან დამარწმუნებლად ასურათებს მსუბუქებისა და გონიერის ანუ ცნობიერის გამარჯვების პროცესს არაცნობიერსა და ამდენად, ბიოლოგიურზე. აი, როგორია გონებრივი ცენზორის მოქმედების რაგვარობა მისი ფიზიკური მონაცემებით მოხიბლული, ბიოლოგიურ ცდუნებას აყოლილი ახალგაზრდა მამაკაცის ფსიქიკაში: „როგორ, მაგრონე, ქმრიანი ქალი, ბიძაშვილის ცოლი!... წმინდაო გიორგი, შენ დამიყავი!“ კიდევ გაიმეორა სამსონამ. გრადიციათა და რელიგიურად განმტკიცებულ წარმოდგენისადმი შიშს, კრძალვასა და რწმენას, კვლავ წამოეჭილება ეგოისტური საწყისი, როცა მწერალი არ ეშვება მისი პერსონაჟის გაორებულ სამყაროს და მიჰყვება მას ბოლომდე: ამ კაცს თვალწინ „მანც ურბოდა მაგრონას სახე“. „...რა უშაედა ბედს, მაგრონე ჩემთვის ერგუნებია! ჩემი ბიძაშვილი სხვას შეირთავდა!“ კიდევ უფრო თამამია ე. ნინოშვილის მიდგომა სიყვარულის მოქმედების საზღვრებისადმი, როცა ის ამ გრძნობის ჩასახვა-განვითარების სურათს აღწერს ისეთ უახლოეს წრეში, როგორიც და-ძმავა. აქ მწერალი თავის დიდ თანამოკალმეთა მსგავსად (მაგ. ლევ ტოლსტოის „ბაეშეობა, სიჭაბუკე, ყრმობა“, „ომი და მშვიდობა“) კიდევ ერთხელ მიაქცევს მკითხველის ყურადღებას, გარდაცხების ასაკში, თუ რაოდენ საშიშია საპირისპირო სქესის ნათესაეთა სიახლოვე. ე. ნინოშვილი, სახელოვან ევროპელ და რუს მწერალთაგან განსხვავებით, მაინც ქართული ფსიქოლოგიის გამოხატველ ბელეტრისგად რჩება, როცა რომან „ჯანცი გურიში“ მიმართავს ერთგვარ მწერლურ ფანდს: გიორგისა და გულოს - დედამამიშვილურ დამოკიდებულებაში გულოს მხრივ ისახება სიყვარულის გრძნობა. ეროვნული ცნობიერების თვალსაზრისით, ერთი მეხედვით მნებობრივად საშიშ სფეროში იჭრება მწერალი, როცა თხრობას ისე წარმართავს, რომ მკითხველს უქმნის ილუზიას, დიდი ხნის დამორებული ძმის მიმართ მომწიფების ასაკში მყოფმა, თუნდაც ბიბლიასა და „ეეფხისგყაოსანზე“ აღზრდილმა ქალმა, დაუშვას მნებობრივი შეცდომა, შეიყვაროს ძმა... მაგრამ ეგნატე ნინოშვილს აკრძალულ საზღვრებში ქალში გაღვიძებული სიყვარულის ეს გრძნობა გარკვეულად მნებობრივ სადინებელზე გადააქვს, როცა კვანძს ხსნის და გვამცნობს, რომ თურმე გიორგი და

გულო და-ძმანი კი არაა, არამედ გიორგი გულოს, ოჯახში დიდი ჭოჭმანის შემდეგ შვილად აყვანილი, მსახურთა: ხოსრუასა და ვარსკელავისას არალეგალური ურთიერთობის ნაყოფია. ამის შესახებ გამზრდელი ქალისაგან ცნობა აქვს გულოს და ა.შ. ასე, რომ როცა ენონიშვილი სიყვარულის გამოვლენის სასიფათო ზონებს აღწერს, თითქოს „ბეწვის ხიდმედ“ გადის, მაგრამ თავისი მხატვრული ხედვით ყველგან ეთიკურად მყარ პოზიციას ირჩევს და თუ თვალს ადევნებს პერსონაჟებში ჩასახულ ამგვარ გრძნობათა და ფიქრთა დინებას, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მკითხველს გაუსიგრძეგანოს ადამიანური ცხოვრების სირთულე და მისი მწეობრივად გარების ღირებულება.

* * *

1892 წელს, ვაგ. „ივერიში“ (№262-277) გამოქვეყნდა ეგნატე ნინოშვილის „ქრისტინე“. ქართულ ლიტერატურაში ეგნატე ნინოშვილის „ქრისტინემდე“ არ ჩანს პროსტიტუციის გზაზე შემდგარი ქართველი ქალი, არაა ნაჩვენები ქალის მწეობრივი დეგრადაციის წარმომშობი მიზეზები; არსად არ გვხვდება მწერალს თვალი მიედევნებინოს საგრფოსაგან მოგყვებული, იმედგაცრუებული ნათელი სულის ქალის ცხოვრების ისტორიისადმი, რომელიც მკაცრმა რეალობამ ადამიანთა გასართობ არსებად აქცია. მაღალი წრის წარმომადგენლებისაგან გაუბედურებული ქალი თუ როგორ იქცევა საროსკიპოს ბინადრად, უმწეობის გარემოში ქალის სულიერი დაცემა რანაირად ამზადებს მისსავე ფსიქიკის სულიერ აღდგომა-აღორძინებას, ეს თემა, როგორც ვიცით, დიდი ეპიკური მასშტაბურობით „ქრისტინეს“ შექმნიდან რანდენიმე წლის შემდეგ (1896 წ.) იქნება დამუშავებული რუსულ ლიტერატურულ სამყაროში გენიალური ლევტოლსტოის მიერ, როცა დიდი მწერალი აქვეყნებს რომანს – სახელწოდებით – „აღდგომა“; უკვე თავისთავად ის ფაქტი, რომ ეგნატე ნინოშვილი ეჭიდებოდა ამგვარ თემებს, რომ ის დიდი სითამამით ცდილობს აჩვენოს ქართულ გარემოში ქართველი ადამიანის მწეობრივი სახეცვლილების სოციალ-ფსიქოლოგიური მიზეზები, მიუთითებს მისი მხატვრული ამროვნების სიფართოვეზე.

ქართული სოფლის მაღალმწეობრივ გრადიციების გარემოცვაში აღმრდილ უმანკო სულის ქალის სონასა (იგივე-სოფიო) და ქრისტინეს პროსტიტუციის გზაზე გასვლის მიზეზად ნაწარმოებში სწორედ ამქვეყნად არსებული „უსამართლო ძლიერების“ არსებობა გამოდის. „უსამართლო ძლიერება“ აქ პერსონიფიციურებულია ერთი მხრივ ლევან ძველსენიძეში, რომელიც ხელმძღვანელობს გრადიციულ თავადურ გარემოში დაბუდებული სოციალური პრინციპით – ძლიერს ეკუთვნის სუსტი... – ესაა ენინოშვილის მიერ შემწნეული „მგელ-

კაცის“ ცხოვრების დევიზი. ამიგომაცაა, რომ იგი „ისე უყურებდა სოფიოს, როგორც მგელი ბატკანს“... მეორე მხრივ, მკითხველის წინაშე იკვეთება „საუბრით, სადილით, ვახშამით და ძილით“, ჩონგურის მშვენიერი დაკერით, სიმღერით ცნობილი, მომხიბვლელად მოუბარი „გველკაცის“-იასონ უქმაძის სახე, რომელიც სწორედ ლაქარდიანი ენით, მოჩვენებითი გულწრფელობით, მართლაც, რომ გველური ქცევით, ახერხებს ყველა მწიგნობრივი ჯებირის დარღვევას, „რჯულზე უფრო უმტკიცესი“ ეროვნული გრადიციის - „ძუძუმტეობის“ დასამარებით დაწყებული, ქრისტიანს „ხელში მოგდებითა“ და მისი „მიტოვებით“ დამთავრებული.

თუ ლევან ძველსენიძე ძალადობით, ისე რომ საკუთარი დაე კი „პირუტყვეს“ ადარებს, იმორჩილებს სოფიოს (სონას), იასონ უქმაძე ფიცით, სიყვარულით შეჰყრობილი მამაკაცის მდგომარეობის ნიჭიერი ინსცენირებით, შეიძლება ითქვას, ნახევრადგულწრფელი გრძნობების ფრქვევით, აღწევს მიზანს; მწერალი თვალს ადევნებს ქალ-ვაჟის ურთიერთობებს და ისე წარმოსახავს ყმაწვილკაცთა ნაგვრის საგნად ქვეულ ქრისტიანსა და იასონის სახეებს; ის ამ ქვეყნად განხორციელებული სიყვარულის საოცნებო იდეალს უქმნის მკითხველს, როცა იგყვის, ამ წყვილისთვის, რომ „შეგებდათ, იგყოდით, ესენი ერთმანეთისთვის დაუბადია განგებას და კიდევ შეხვედრიან ერთმანეთსო“. აქ დამარწმუნებლადაა ნაჩვენები სიყვარულით აგაცებული ქალ-ვაჟის განცდები, როცა ადამიანს თვით გველიც კი ამ დიდი გრძნობით გალამაზებულ არსებად ეჩვენება; ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს მათი პირველი პაემანიდან ერთი ეპიზოდი, როცა დაბურულ ტყეში გველს წააწყდებიან: „ეაიმი, რა უნდოდა ამ წყეულს აქანაი, წამოიძახა ქრისტიანს და მიეკრა იასონს. ვინ იყის, იქნება ისიც სიყვარულს უცდიდა, ვერ ახედავ რაეა ლამაზია?“ – პასუხობს იასონი. ესაა შეყვარებულთა თვალით დანახული ქვეყანა, სადაც გარკვეულ მომენტში არ არსებობს ადგილი მწიგნობრივი ცთუნებისათვის. მაგრამ შემდეგ ვხედავთ, რომ ცხოვრება არის აკეანი დიდი ცთუნების და დიდი სიმწარისა. ილუზიაა სიყვარულის მარადიულობის, უანგარო ურთიერთობების არსებობის მოთხოვნა, როცა ერთი მხარე (იასონის სახით) მხოლოდ თავისი უნებისყოფობით, გრძნობათა ამორყეულობას განასახიერებს, ხოლო მეორე (ქრისტიანე), ქალწულებრივი უმანკოებით, იმ გულუბრყვილობას, რომელიც მრავალგზის ქვეულა უმწიგნობის მსხვერპლად. გრძნობათა ამგვარი უთანაბრობის პირობებში მიმდინარე ურთიერთობა განწირულია და სახეზე კვლავ მისი „სამწუხარო შედეგის“ გვეძლევა. პირველი პაემანის დროს „აღტაცებული თვალებით“ მშირალი იასონი, ბოლო პაემანზე იმალება და როცა ასაღდაქორწინებულს

შემთხვევით მისგან მიტოვებული ქრისტიანე შეეჩხვება, იდრიკება, სწორედ რომ გველივით იკლაკნება, ძველი საგრფოსაგან გაქცევის სურვილით იესება. მის ბინძურ მეხსიერებას, მხოლოდ საკუთარი „უკანონო“ ვაჟი აგონებს ერთ ღროს ხაგზე სიყვარულდაფიციებულ, აწ კი დაქარგულ ქრისტიანეს: „იციო, რა ლამაზი იყო მისი ღედა? მთელი წელიწადი მოეუნდი იმის ხელში მოგდებას. ნეგა სად არის ახლა?“ – ესაა მხოლოდ და მხოლოდ ბიოლოგიურადაც დაშრეგილი კაცის ნოსტალგია, რომელშიც საკუთარი ფიზიკური და სულიერი არასრულფასოვნების მომენტი უფრო ღომინირებს, ვიდრე ჩადენილის მონანიების შეგნება.

ლეეან ძველსენიძე, როგორც მწერალი უწოდებს „ეს ახალი ღროის ლუარსაბ თათქარიძე“ და იასონ უქმაძე თავიანთი შეგნების ღონით რჩებიან იმ პატრიარქალური გარემოს მონად, რომელიც მღუდავს მათი ინდივიდუალური თვითგანწმენდის პროცესს. ამით განსხვავდებიან ისინი ნეხლიუღოვისაგან („აღდგომა“), რომელიც კულტურულ-ინტელიგენტური პაბიგუსით, ევროპული სულიერი სამყაროს პროდუქტი უფროა, ვიდრე რუსული სულის გამოვლინების ბუნებრივი შედეგი. ლეეანიცა და იასონიც ქართული წიადის ყველა ნიშანს აგარებენ: სოციალურს, ბიოლოგიურსა და ფსიქოლოგიურს. ამიგომაც განასახიერებენ იმ ნაკლს, რაც ძველი და ახალი საქართველოს ყველა ატრიბუტის ურთიერთთან შეხვედრამ რომ გამოიწვია. ქრისტიანული ცოდვა-მადლისა და რუსთაველის სამყაროდან მომდინარე სიბრძნე მათ შეგნებაში ამ ღიად წიგნთაგან ამოკითხული ფრაზების გაუკუღმართებულ ფორსირებას შეუცვლია: „ღმერთმა ერთი ვით აცხონოს, თუ მეორე არ წასწყმიდოს“, ან „სმა-ჰამა ღიდად შესარგი“, ამ უგვანო, გონებრივად მოუმწიფებელ ქართველთა ხელში მხოლოდ წარწყმენდისა და მნეობრივი გადაგვარების იმპულსად ქეულა და ცოდნის ამ ფასადურ დემონსტრირებას შთაუნთქავს მათი ნამდვილი შინაარსი. ამიგომაც იოლად ბატონდება ამ ყმაწვილკაცთა „მე“-ზე ბიოლოგიური საწყისი და მის წიადში ინთქმება სულიერ-მნეობრივ ღირებულებათა შეგნება. ესაა იმის საფუძველი, რომ ისინი სინდისის ყოველგვარი ქენჯნის გარეშე ღუპავენ უმანკო მსხვერპლს – ამ ქალთა სახით. ეგ. ნინოშვილმა მახვილი რეალისტური ნიჭით დახატა ცხოვრებისაგან სულიერად გატეხილ უმწეო ქალთა უმნეობასთან შეგუების პროცესი. თუ სოფიო თავისი ასაკობრივი მცირეწლოვანების გამო, შემცდენელი თავადის ღედისა და ღის დაყვავების, საჩუქრების წყალობით ეგუება გარემოს, ისე, რომ შემდეგ პროტესტის გრძნობას კარგავს, დაქალეასთან, ასაკში შესვლასთან ერთად, შესანიშნავად იფერებს თავადის ხარჭობას, – ქრისტიანესათვის, რომელმაც „უკანონო“ შვილი შობა, გრაგე-

დიად ქეუულა არსებულთან შეგუება. მას შემდეგ, რაც ლეეან ძველ-
 სენიძემ ცოლი ითხოვა, სოფიო იძულებული გახდა დაეგოვებინა თა-
 ვადის ოჯახი, დაქორწინებულიყო კიდეც, მაგრამ როგორც ეს
 ცხოვრებაში ხშირად ხდება ხოლმე, უკვე კარგ ცხოვრებას შეჩვეულ,
 ბიოლოგიურად თვითკმაყოფილ ქალს, აღარ შეუძლია გლეხკაცის
 გაუხარებლ ჯაფით და სამზრუნავით ავსებულ მძიმე გარემოში არსე-
 ბობა და უფრო ეიოლება ძველებურად უმზრუნველი, თავისუფალი
 ცხოვრება. ასე იწყება ადამიანის დაკემა, რომელიც მას ჯერ ვაჭრის
 ხასად აქევეს და შემდეგ კი ქალაქის საროსკიპოს მკვიდრად. ერთ
 დროს თავადისაგან ძალით შეცდენილი სოფლელი უმანკო გოგონა-
 სოფიო თანდათანობით გარდაიქმნება ქალაქის ცნობილ მეძავედ და
 იწოდება სონად. მაგრამ სოფლიდან მშვენიერ სულიერ საგებლად
 თანდაყოლილი ხასიათის სინამე და სიკეთის გრძნობა, მწარე
 ცხოვრების მიუხედავად, მასში არ პქრება. დრო და დრო სონა სო-
 ფელშიც გამოჩნდება, ძმებს დახედავს, ფულს და საჩუქრებს დაუტო-
 ვებს და ისევე ქალაქს უბრუნდება. მართალია, სონას ისევე როგორც
 მისნაირი მწარე ხედრის მრავალ ადამიანს, ხშირად მოეძალება
 გაუვალი სევდით, სიბნელით მოსილი ფიქრები: „რა სიცოცხლეა ჩემი
 სიცოცხლე! ჯერ სანამ ეგ სახე შემრჩენია, ვიღაც ათას ოხერის სა-
 თამამოდ და გახურებული გულის გასაგრილებლად უნდა ეეგდო,
 ისიც ლუკმაპურის და განისამოსი-ჭინჭისათვის! მერე, როცა მოვხუ-
 ცდები, ვინ იცის, რა მომელის! მოხუცებამდინაც რომელი სენი სად
 დამალპობს“, - ასეთი უნუგემო, სასოწარკვეთილი თვალით უყურე-
 ბდა სონა თავის ცხოვრებას, მაგრამ რა ექნა? გარემოების წყალო-
 ბით ერთხელ ჩავარდნილი ამგვარ ცხოვრების მორევეში, კვლარ
 ხედავდა გამოსავალ გზას და მიცურავდა მის გაღლებში“. ესაა
 ქალაქის იმ ბინძური ცხოვრების გაღლები, რომელიც დასაღუპავ
 მორევეში ითრევს ქართული სოფლის წიადიდან მოსულ, იძულებითი
 პროსტიტუციის მძიმე გვიროტივემ გასასრესად განწირულ უბედურ
 ქალებს. ქალაქი არის მისი აკეანი, ამ ნაწარმოების მიხედვით, კერ-
 ძოდ თბილის-ქალაქი, სადაც სონასა და შემდეგ ქრისტინეს თავმესა-
 ფარად ქეუულ საროსკიპოს პაგრონ, გაქნილ, „ემშაკური თვალებით
 მეტყველ“, მემჩანური სულის ნაგალიას სიგყვით, „ყველაფერი ფული
 ღირს“. ასევე ქალაქის მწარე ცხოვრების ბრძმედში გამოგარებულმა
 ამ მნეობადაკარგულმა ქალმა კარგად იცის ქალაქში ბედისმამიე-
 ბლად ჩამოსულ ახალგაზრდა პროიენციელთა და განსაკუთრებით
 გაუბედურებულ ქალთა ფსიქოლოგია, როცა ახალი სამყაროს
 პირისპირ დამდგარ შეშინებულ ქრისტინეს არიგებს: „ქალაქი სხვა
 რამეა, აქ თუ ყმაწვილმა ფეხი შემოდგა, მერე ქალაქისაა, ევლარსად
 წაუვა!“ ასეთია ევროპული ცხოვრების გარეგნული მიღების პროც-

ესში ქართულ გარემოში წარმოშობილ იმ მწეობრივ კატაკლიზმთა წყალობით შექმნილი სულიერი შეჭირვებების ქვეშ მოქცეულ ქართველ ქალთა ცხოვრების სევდიანი ისტორია. საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ენინოშვილის მიერ დახატულ ქრისტიანთა და სონას ფსიქოლოგია – ეს არაა გრადიციული როსკიპის ფსიქოლოგია. მათს შეგნებაში საბოლოოდ არ იძირკვება მწეობრივი საწყისისადმი ერთგულების გრძნობა. მაგალითად, ლეე გოლსტოის პერსონაჟისაგან (კატუშა მასლოვა) განსხვავებით, ისინი კი არ ამაყობენ თავიანთი პროფესიით, არამედ რცხვენიათ, განიცდიან, მონანიების წყურვილით არიან შეპყრობილნი, სევდით მოცულნი ოცნებობენ უმწიკლო წარსულის დაბრუნებაზე და უიმედოდ იმსკვალეებიან უმწეობით ავსებული აწყმოსადმი. ეს უკვე ამ ქალთა ფსიქიკაში არაყნობიერად ფესვგადგმული ქართული ეთნო-ფსიქოლოგიის გამოვლენაა და მისი დანახვა ენინოშვილის როგორც ეროვნული ცხოვრების წიაღში ღრმად ჩახედული მწერლის ღირსებატ.

* * *

ენინოშვილი გაბედული მწერალი აღმოჩნდა, როგორც ითქვა, მის ნაწარმოებებში ცოლები ხშირად ღალატობენ ქმრებს, („არშიყნი“, „უცნაური სენი“, „პარტახი“ და სხვ). მამაკაცები თამამად ამიშვლებენ თავიანთ წარმოსახვაში ბიძაშვილის ცოლებს („ცოლი და ქმარი“), ღობილს შეუყვარდება ძმობილი („ჯანყი გურიაში“) და სხვა. ენინოშვილი არ ერიდება ჩაიხედოს ერთ ღროს მშვენიერი, მშრომელი, ობლების აღმზრდელი მოხუცი ქალის (ქეთევანის) სულში, რომელიც შრომაში შთანქმული ჯაბანი ქმრის გამო, ახალგაზრდობაში მოპარული სიყვარულით იმსუბუქებდა ცხოვრების გვირთს, როცა ამბობს: „მოგყდა გული, დაებერდი, თვარა სიყვარულის ცალი სხვა რაღაა ამქვეყნაზედ“. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ შრომის სიმძიმის ქვეშ მოხრილი ენინოშვილის გვირები, არასოდეს არ იქცევიან გარემოს მონად. ისინი ვერ ურიგდებიან ვერანაირ უღელს, მათ შორის – ვერც ცოლქმრული მონობისას. ძნელია სხვა ავტორის დასახელება, ვისაც ამდენი ბუნტარული სულით ავსებული, თავისუფლებაზე მეოცნებე პერსონაჟი დაეხატოს. ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს ადამიანები სოციალურ სიღუბჭირეს მარტო იარაღით და ფიქრებით კი არ ებრძვიან, არამედ „ჩხაერის“ ღვინით; „გკბილი, მელოდიური ჩანგის სიმღერით“, უმძიმეს წუთებში „აბაღელიასა“ და „ხასანბეგურას“ ხმებითაც იმსუბუქებენ დარდს ცხოვრებისას. მათი სიტყუა-პასუხი ბეჩავე ადამიანის სულს კი არ გვიღვენს, არამედ გონებრივი სიმკვირცხლისა და ენამახვილობის ზეიმს წარმოადგენს. აი, რო-

გორი თამამი, გრადიციებით „დასაზღერული“ ქართული სინამდვილისათვის, მანამდე უცნობი აზრები მოსდით ნინოშვილის გმირებს: „რამდენი ადამიანი კლავს თავის ცოლს იმის გულისათვის, რომ შეარცხენა. რამდენი ყმაწვილი ქალი იკლავს თავს სახელის გატეხის შიშით... რამდენი ადამიანი დალუქულა იმის გულისათვის, რომ „გარყენილება“ დაეფარა. კარგია ეს? რაგომ ისე არ უყურებენ იმ საქმესაც, როგორც სმას, ჭამას, სიცილს, ლაპარაკს, თამამს?“ – ასე ფიქრობს ერთ-ერთი პერსონაჟი („არშიყნი“). და უნდა ითქვას, რომ ჩვენს ლიტერატურაში ამგვარი ფიქრებისათვის გმის გახსნა ენინოშვილის მხრივ საკმაოდ გაბედული ნაბიჯი გახლდათ.

ენინოშვილმა ქართულ გარემოში პირველად მიაქცია ყურადღება ღონეუანურ გიჟებს („ჩვენი ქვეყნის რაინდი“, „ქრისტიანი“, „არშიყნი“ „სიმონა“ და სხვ.) ასეთია გარიელ მკლავაძე, იასონ უქმაძე, კოტე მამალიძე, გიგიკო და სხვ. ეს ვიწრო ასპარეზზე მოქმედი ქართული ღონეუანები, ან ფიზიკურად ღუპავენ, ან კიდევ ხელს უწყობენ, რომ პროსტიტუციის გზას დაადგენენ პატიოსანი ქართველი ქალები. ამ თემის დამუშავების პროცესშიც ენინოშვილი ადამიანის სამყაროს სირთულის ჩვენებასაც ცდილობს. მწერალი ახერხებს მწიგნობრივად წამხდარ გარემოში მოქცეულ ქრისტიანს შეუნარჩუნოს შინაგანი სულიერი სიწმინდე. გქიქობის თქმისამებრ, ესაა სახე „უმანკო მეძავისა“, როცა მწიგნობრივ ჭაობშიც კი სულიერად წმინდად რჩება სოციალური უსამართლობისაგან ხორციელად პროსტიტუციის გზაზე შემდგარი ქალი. გალაკტიონ ტაბიძის სიტყვით, „მწერალი აძლევს ამ ქალს სიცოცხლეს, რომლის მსგავსი არც მანამდე და არც შემდეგ ქართულ მწერლობაში არ შემხვედრიათ“...

* * *

ეგნატე ნინოშვილი სპირიტონ მცირიშვილის მაგალითზე ქმნის ქართული ინტელიგენციის გიჟს. ესაა კაცი, რომელიც აზრებით, განცდებით, მაღალი იდეალებით ცხოვრობს, ფაქიზი სულის ადამიანია, მოუდრეკელი და უკომპრომისო. სწორედ მოთხრობაში „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“, გამოიკვეთა ენინოშვილის მხატვრული ხედვის ერთი ძალზედ საყურადღებო მხარე: მწერალი აქ გვიჩვენებს ახალი დროის გადასხვაფერებულ პირობებში რანაირად ხდება ადრე არსებულ ურყევ სულიერ ღირებულებათა გრანსფორმაცია. ყველასათვის კარგადაა ცნობილი რაოდენ დიდია „უეფხისგყაოსნის“ მწიგნობრივ-ესთეტიკური გავლენის ძალა ქართველი ხალხის ცნობიერებაზე, მის ფსიქიკაზე. ჩვენი საზოგადოების სოციალურ-კულტურული აქტივობის დონის საჩვენებლად მეტად მნიშვნელოვანია ამ ასპექტით საკითხის შესწავლა. უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივაც ყველაზე ფხიზელი დამ-

კვირებლის როლში ისევ და ისევ ქართველი მწერლები მოგვეუ-
ლინენ. უკვე მითითებულია ის ფაქტი, რომ ილიასა და აკაკის თვით
მხატვრულ თხზულებებშივეა აღნიშნული ის ზეგავლენა, რასაც
„ვეფხისტყაოსანი“ ახდენდა მათ მიერ განსახიერებული პერსონაჟე-
ბის სულიერ ცხოვრებაზე. ეგნატე ნინოშვილის ზოგიერთი ნაწარმოე-
ბის პერსონაჟი (მაგ. გულო - „ჯანყი გურიაში“) ცხოვრების იდეა-
ლად რუსთაველის გმირთა ქცევას სახავს. მაგრამ ეს მწერალი ერთ
ძალზედ მნიშვნელოვან გარემოებაზედაც ამახვილებს ყურადღებას
და ესაა განსაკუთრებით საგულისხმო ჩვენთვის. ეგნატე ნინოშვილი
აკვირდება სოციალურად ახალ გარემოში რაინდობის გრადიციულ
შინაარსს, ერთი მხრივ, როგორ მიეგმასნება მისი ყალბი გაგება და
მეორე მხრივ, როგორ იგვირთება ეს გრადიციული ცნება ახალი
თვისებებით. „ჩვენი ქვეყნის რაინდში“ ვხედავთ, რომ ქართულ სი-
ნამღვილეში ცხოვრების ეროვნული წესის ცვლამ გარდაუკალი
გახადა რაინდული სულისათვის შიშართულების ცვლა. თანამედროვე
მოაზროვნეთაგან (მაგ. ნ.ბერდიაევი) არის შენიშნული, რომ ახალ
დროში ბურჟუაზიულ სამყაროს სურდა რაინდობის შეცვლა მეშჩანო-
ბით, რაინდულ ქველმოქმედებისა, - მეშჩანური ქველმოქმედებით.
ამის კვალობაზედ რაინდობის შინაგანი სულიერი სიღრმის
საპირისპიროდ წინ წამოიწია ქვეყნის ფასადურობამ. ეგნატე ნინოშ-
ვილი, როგორც თანამედროვე ხედვის მწერალი აჩვენებს ადამიანის
სულიერი სიყარიელის პირობებში როგორ შეიძლება წმინდა, ამაღ-
ლებული რაინდული იდეალის გაუფასურება. გარიელ მკლავაძის
ცხოვრების მაგალითზე მწერალი გვარწმუნებს ლიტერატურის ცრუ,
ყალბმა გაგებამ რა სავეალალო შედეგი შეიძლება მოუტანოს ადამი-
ანს. უკუღმართი აღზრდის წყალობით შეძენილი ფუქსაჟაგური
ცხოვრების წესი რყენის და მწეობრივი უფსკრულისაკენ მიაქანებს
ამქვეყნად ბუნებით სასიკეთო არსებობისათვის მოვლენილ გარიელ
მკლავაძეს. ამიტომაცაა, რომ იგი საპირისპირო აზრით აღიქვამს
უკვდავი „ვეფხისტყაოსნიდან“ მისი დიდი სეხნიის ხასიათს. რაკი სუ-
ლიერად, შინაგანად მოუმზადებელი ხედება ამ ნაწარმოებს. ფაქტია,
ფუყე კაცის მისვლა გენიალურ ქმნილებასთან არა მხოლოდ ზედაპი-
რულია და ზერელე, არამედ ბოროტების წყაროცაა, რადგან მას
გარიელობა ანუ რაინდობა გაგებული აქვს უკუღმართად: „კაცი
კაცსა შემოგყორცნოს“, სუსტი დაჩაგროს, სხვისი ღირსება ფეხქვეშ
გათელოს და ა.შ. ენინოშვილი ამ ნაწარმოებში კიდევ ერთხელ
ცხადყოფს იმ აზრის ჭეშმარიტებას, რომ რაინდობა სულის საუ-
ფლოა და არა სხეულისა. ასე იყო ყოველთვის და ასე არის დღესაც,
როცა გარეგნულად რაინდის შესახედობის არსებაში შეიძლება
ჩასახლდეს ლამაზი მხეცი ანუ ის, რაც გარიელ მკლავაძეა. გარიელ

მკლავაძე აერთიანებს წარმგაც გარეგნობასთან ცხოველურ ნიშნებს: გამძლეობას, უტიფრობას, მიზანსწრაფვას; ჭეშმარიტი რაინდის თვისებები, სიყვარული, ერთგულება, ქველმოქმედება, მაღალი იდეალებით ცხოვრება, რწმენისა და ნების სიმტკიცე და უკომპრომისობა – ენინოშვილის დაკვირვებით ახალ დროში გადმონაცვლებს ხოლმე ისეთ სუსტ სხეულში, როგორც სპირიდონ მცირიშვილისათვის მიუცია განგებას. მწერლის მრწამსით, ამ პერსონაჟის პიროვნულობა არის სწორედ დაპირისპირება მეშჩანურად გაგებულ რაინდობასთან. ენინოშვილს, ჩვენი დროის მრავალი ცნობილი მწერლისა და მოამროვნის მსგავსად სწამს, რომ პიროვნების მაღალი სულიერი წრთობის გადარჩენა შეუძლია მხოლოდ ხალხის წრიდან გამოსულ მნესრულ ინტელიგენციას ანუ ახალი ეპოქის ე.წ. „სულის რაინდობას“. სწორედ მათ იციან სულიერ ღირებულებათა ფასი და შეუძლიათ მაღალი იდეალებისათვის თავის განწირვა.

ენინოშვილმა ქართულ სინამდვილეში პირველმა მიაქცია ყურადღება ე.წ. „უკულტურო ცივილიზაციის“ მოძალების პროცესსა და მის საველალო რეზულტატს. ფილოსოფოსები, სახეებით სამართლიანად, ურთიერთისაგან მიჯნავენ, „ცივილიზაციისა“ და „კულტურის“ ცნებებს და თვლიან, რომ თუ პირველი ადამიანის „სამეურნეო-ბიოლოგიური სფეროს წინსვლა-სრულყოფას გულისხმობს, მეორე კიდეე სულიერ-შემოქმედებითს. ისიც ცხადია, რომ ცივილიზაცია საფრთხეში ვარდება, როცა ქრება ერთიანობისა და ურთიერთგაგების, სიყვარულისა და ურთიერთანგარიშგაწევის, ურთიერთპატივისცემის კულტურული პათოსი და მის ადგილს ეგოისტური ურთიერთდაპირისპირებისა და აგრესიის „უკულტურო“ განწყობილება იკაეებს“. ასეთ შემთხვევაში ყალიბდება სწორედ კულტურულ გარესამკაულებს, ქეევისა და ურთიერთობის ფასადურ ნორმებს ამოფარებული გიპი „კულტურული სპეკულანტისა“ (ბ.კაკაბაძე), რომლის თვალსაჩინო ნიმუშს ეგნატე ნინოშვილის „უენაურ სენში“ დახატული კოტე მამალიძე წარმოადგენს. მწერალი ასე ათვალსაჩინოებს ქართველი „კულტურული სპეკულანტის“, კოტე მამალიძის სულიერ „აელა-დიდებას“: „სწავლა და ნასწავლი კაცები, ძლიერ ეჯაერებოდა. როცა გაიგონებდა, რომელიმე ნასწავლი კაცის შესახებ ცუდ ხმებს, მაგალითად, ან სიღარიბის გამო ცუდ ცხოვრებაშია, ან კიდეე რაიმე დანაშაული დაჰბრალდა და დააგყევესო, კოტე სიხარულით და თაემოწონებით იგყოფდა: სწავლის მოხმარების უნარი ყოველ კაცს კი არა აქვსო. ეს „სწავლის მოხმარების უნარი“ მამალიძის ფიქრით ფულით ჯიბის გატენა და თავისი კუჭის სამსახური იყო. როცა დაინახავდნენ ეერო-კულ ახალ „კოსტიუმში“ გამოწკიპულ კოტე მამალიძეს, ან სად შეუბღია უსწავლელ სოფელს წარმოიდგინოს, რომ ისინი, ვისაც ეერო-

პული „კოსტიუმი“ აცვია და დამტვრეულის რუსული სიგეყებით სხა-
პასხუპით ლაპარაკი შეუძლია, ნასწავლი და ჭკვიანები არ არიან!“
აი, სწორედ „უკულტურო ცივილიზაციის“ ასეთი პირმშონი ამკვიდრე-
ბენ სამოგადობაში „უენაურ სენს“, რომელიც ადამიანის არა მხოლო-
დ ბიოლოგიური გახრწნის, არამედ მისი სულიერი კედომის პროცე-
სსაც აჩქარებს. ამ პერსონაჟისთანა არსებების მომრავლების ბუნებ-
რივი შედეგი ის გასლავთ, რომ ადამიანის დეგერმინირება ხდება,
იქცევა ის საშუალებად, ინსტრუმენტად, ან მხოლოდ „საექსპლოატაცი-
ო მასალად“, რითაც უქმდება იმ მარადიულ-სულიერის ღირე-
ბულება, რაც ადამიანს სამყაროს დამამშვენებლად აქცევდა ხოლმე.

ეგნატე ნინოშვილმა გურიის სოფლის მაგალითზე გვიჩვენა,
რაოდენ ძალუშია სინათლისა და განათლებისადმი ქართველი კაცის
სწრაფვა. მწერალს სწამს ცოდნის ყოვლისშემძლეობა, მისი გა-
მაკეთილშობილებელი ძალა. მისი ყოველი პატიოსანი პერსონაჟი
მიწის მუშაკაც იქნება, ეს თუ სასულიერო პირი, დღენიდაც იმაზე
ფიქრობს გზა გაუწაღდოს შეილებს – ერის მომავალს, მზის სი-
ნათილებზე გამოიყვანოს, ცოდნას აზიაროს ისინი... ხალხოსან მწერ-

ალთაგან დახატული გლეხებისაგან განსხვავებით ე.ნინოშვილის
გლეხები ძარგო გამოყენებითი თვალსაზრისით არ უსქერიან მოვ-
ლენებს და ადამიანებს... მომავალზე ზრუნვა მათი სულიერი მოთ-
ხოვნილებაა და არა მაგერიალურად უზრუნველყოფილი ცხოვრების
გარანტი: „შვილი კამეჩი კი არ არის, რომელსაც იმიტომ ზრდიან,
რომ შემდეგ გვირთი ვაზიდვინოთ“...

ენინოშვილის შემოქმედებითი ინტერესის საგნად იქცა მრავალი
ყოფითი თემა; აქედან განსაკუთრებით აღსანიშნავია თემა მი-
ნაურთა შორის შუღლისა („პარგახი“, „ცოლი და ქმარი“).

მწერალმა ქართულ სინამდვილეში ერთ-ერთმა გაამახვილა
ყურადღება იოლი გზით მავალ იმ ფენის ცხოვრებაზე, რომელიც
მოგვიანებით (1900წ.) დავით კლდიაშვილის დიდმა ტალანტმა „მე-
მოდგომის აზნაურთა“ სახელით მონათლა. ენინოშვილის უკანასკ-
ნელ დაუსრულებელ ნაწარმოებში „ცოლი და ქმარი“ დახატულია
„გუდამშიერი აზნაური“, რომელიც სიხარულით ერევა გლეხის
ოჯახში წარმოქმნილი შინაური კონფლიქტის მოგვარებაში, იმიტომ,
რომ „ხუთ მანეთს გარდა, კარგი სადილი და ვახშამიც მოელოდა
მასპინძლისაგან“.

ასეთია ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებითი ინტერესები და მის
თხზულებათა თემატიკა.

ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედების მხატვრული მხარე

ა) ბუნებისადმი მიმართება. ეგნატე ნინოშვილის თხზულებათა პერსონაჟები ძირითადად გლეხებია: ჩვენში განმტკიცებული ლიგერატურული გრადიციით გლეხის ინტერესები თითქოს უნდა შემოიფარგლებოდეს მიწით, გუთნით, სარჩო-საბადებლის მოპოვებაზე ზრუნვით. „არსობის პურზე“, დახარბებულებს, მათ თითქოს არ უნდა ეცალოთ „სულის პურისათვის“, მაგრამ ენინოშვილი გვიჩვენებს, რომ სულიერ-ზნეობრივი საწყისის სიმდიდრე ამ ადამიანებში ვერ ჩაუკლავს მკაცრ ცხოვრებას. ამიგომაცაა მათთვის დამატკობელი არა მხოლოდ გლეხკაცური ჯაფით გალამაზებული ყანები და ეშობალები, არამედ ველური გყეები და ბუნების სტიქიონური ძალები... ამის საბუთია „მონადირე“, „სიმონა“, „ქრისტინე“ და განსაკუთრებით შესანიშნავი „პალიასტომის ტბა“. ენინოშვილის ჩაგრულ გლეხებს ენანებათ, რომ სოცილური უსამართლობის გამო უნდა მოეშალოთ მათ მშობლიური ბუნების ხილვით მონიჭებული სიხარული. ენინოშვილი მშვენიერი პეიზაჟისტია. სწორედ ამაზე აქვს ნათქვამი ჩვენი დროის სახელმძღვანელო მწერალს კონსტანტინე გამსახურდიას: „ნინოშვილის ზოგიერთ პეიზაჟს ბევრი მწერალი, რომელიც ფიქრობს საქართველოში მხოლოდ ძველგვაროვან ხალხს შეუძლია მწერლობა, ვერ დასწერს“...

ეგნატე ნინოშვილის თხზულებაში ბუნება, როგორც ეს ჭეშმარიტ რეალისტ მწერალს შეეფერება, ძირითადად „ობიექტური“ ანალიზის საგანია. ბუნებით გკობას და გატაცებას, აქ, ხშირად მისი მეცნიერული საფუძვლის მონახვა ენაცულება, რითაც ეს მწერალი თითქოს მისი საყვარელი მწერლის ე.შოლას თვალსაზრისის იზიარებს (იხ. ე.შოლას სტატია „ადწერის შესახებ“), სადაც ყველა დიდი რეალისტის ევალობამედ სათანადო ფონს ქმნის თავის ნაწარმოებთა ეთიკური, სოციალური სათქმელისათვის. ასე, მაგალითად, საფიქრებელია, ენინოშვილი იცნობს და იმარჯევს ელიზე რეკლიუს (1830-1905) მეხედულებას, ბუნებისა და ლანდშაფტის ადამიანის რასისა და პროფილის, მისი ფსიქოლოგიური ხასიათის გაფორმებაზე მონაწილეობის შესახებ, როცა „უცნაურ სენში“ ეკითხულობთ შემდეგ სტრიქონებს: „სოფელი ტვერეთი... მეგად სასიამოვნო სანახავია გაბაფხულზე: ამწვანდებიან ხშირის გყით შემოსილი ქედები და ნოხებივით აქა-იქ მოფენილი მინდვრები, ბაღები, რომლებიც ამ სოფელში უფრო ბუნებისგან არის გაშენებული, მინამ ადამიანის ხელით, გადაჭრულ-გადაფერადებიან ისე, თითქო ეკლესიაში წასასვლელად მორთული პატარძალიაო. ასეთი მდიდარბუნებიანი სოფლის მკვიდრნი, რა გასაკვირველია, რომ ისეთი დაჩაგრული სახით არ გამოიყურებიან,

როგორც ზოგიერთ და ღარიბ ბუნებაში მცხოვრებნი. გვერეთელი ქალი, გინდა კაცი, მკვირცხლია, ცოცხალი, მოძრავი, გულუბრყვილო, ლხინის და გართობა-თამაშის მოყვარე“... ე. ნინოშვილის მოთხრობებში არის ისეთი მონაკვეთები, სადაც გამომკლადენებულია ბუნების გრძნობის განსხვავებული შინაარსი, კერძოდ ისეთი საფეხური, როცა ადამიანში სუბიექტური განწყობილებისა გამო, ბუნება საკუთარი სულიერი ცხოვრების ანალოგიურად კი არ გამოდის, არამედ განხიბლების საგანია. ასე, მაგალითად, „სიმონაში“ ავტორი გვამცნობს პერსონაჟის ისეთ მდგომარეობას, როცა უკიდურესად მწარე სუბიექტური განცდა გადაეფარება ხოლმე და ფარავს ყველა სხვა გრძნობას: „წაბლისერი მეგად ლამაზი და შემოკობილი მწვანე სოფელია. სიმონას უყვარდა თავეისი სოფელი, სხვა სოფელში დიდხანს გაძლება არ შეეძლო, მაგრამ ეხლა. კი მის თვალში ფასი არ ედო არც ამ მშვენიერ დილას და არც მის ლამაზ სამშობლო - სოფელს“ ... აქ, ჩვენი სახელოვანი რეალისტების - ილიასა და აკაკის მსგავსად, ბუნება ის გარემოა, სადაც ენინოშვილისთვის მნიშვნელოვანი პერსონაჟის ცხოვრება-საქმიანობაა გაშლილი.

პერსონაჟთა მოსალოდნელი გრაგელიისათვის შესაფერისი გარემოს შექმნისა და მისი ერთგვარი სიმბოლიზაციის როლს ასრულებს „პალიასტომის გბაში“ აღწერილი ბუნების ერთი შთამბეჭდავი სურათი: „გივმა მსუბუქად გაიყურა იმლამინდელი ქარისგან ათამაშებულ „პალიასტომის“ წყალზე; საიდგანაყ გარკვევით გამოჩნდა ჯუმათის მთა და მის წვერზე, არწივის ბუდის ოდენად მთავარანგელოზის მონასტერი. რადგანაყ მზე მეორე მსრიდან ადგა და ჯერ არ ამოსულიყო, მთასაყ და მონასტერსაყ რადაყ საიდუმლო, მკრთალი, ბნელი ფერი ედო ...პალიასტომი ისეთი საიდუმლო, მწვანე, ბნელი თვალთ გამოიყურებოდა, რომ ნიკოს შიშით ადამიანის ფერი აღარ ედო სახეზე... ამოყო მზემ თავეი და ერთს ადგილას პალიასტომის წყალში სვეტივით ჩაუშვა თავეისი სსივი... მზის დახედვამ კიდევ უფრო საშინელი ფერი დასდო. მთა და მონასტერი ჯერ კიდევ მავად მოჩანდა, რადგანაყ მზე ჯერ კიდევ არ მისდგომოდა წყალს“..

აქ, სწორედ ბუნებისადმი იმგვარი მიდგომაა გამოვლენილი, როცა „აღწერა არ წარმოადგენს თვითმიზანს, არამედ პერსონაჟთა ქცევისა და მოქმედების შემავსებელი და განმსაზღვრელი გარემოა. ეს უკვე ე. მოლას პრინციპია; დიდ რეალისტთა პრინციპია, როდესაყ ბუნების აღწერა გამართლებულია მკითხველისათვის ამა თუ იმ განწყობილების გადასაცემად და შესამზადებლად (გრ. კიკნაძე), მაგრამ ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში თავეს იჩენს ბუნების გრძნობის ამგვარი შემთხვევებიდან გასვლის ისეთი მომენტებიც, როცა მწერალი ბუნებას „თავეისთავად, დამოუკიდებელ მნიშვნელო-

ბას“ ანიჭებს და მას აქცევს ჭეშმარიტი ესთეტიკური ჭერეგის ობიექტად. ასეთია, იმწვე „პალიასტომის გბიდან“ შემდეგი ადგილები: „პალიასტომსა და გურიის სოფლებს შუა, რიგრიგად, უშეელებელ ბოლებივით მდებარეობს ჯერ, სოფლების ბოლოს, საყანედ საბაღახო ადგილები, მერე დიდი. თუმცაღა ჭაობიანი, მაგრამ სხეადასხეა ხეებით მდიდარი ტყე და უკანასკნელ, ისლით და ჩალით დამოსილი ადგილი, რომელსაც გურულები ეწერს ებახიან. კარგი სანახავია ეს ეწერი, გაზაფხულზედაც თვალის წარმტაცის სიმწვანით და შემოდგომამდედაც ჩალისფერი სიყვითლით, თვალს იტაცებს, მაგრამ კიდეც ატყუებს“ ... ბუნების სიმშატიკურს კი არა, კელაე მის თავისთავადს ღირებულებამე მიუთითებს, ქართულ კრიტიკაში თავისი ღირსების გამო შენიშნული (გ.ქიქოძე) ამ მოთხრობის ფინალი, სადაც ბუნება არ თანაუგრძნობს დატრიალებულ ტრაგედიას: „ქარი საშინელის ქუხილით ჰბრუნავდა; მზემ ამოიწია და დაჰყურებდა პალიასტომს, თითქო სეირს უყურებს, იეანეს ხეები ისე თამამობდნენ ტალღებზე, თითქო დასულდგმულებულან და უხარიათ, რომ თავისუფალი ვართო“ მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ბუნების ამგვარი ხილვის, უშუალო და თავისუფალი ესთეტიკური ხიბლის შემეცველი ეპიზოდების სიუხვით არ გამოირჩევა ენინომვილის ნაწერები, რაც ალბათ ამ თხზულებებში აღძრულ პრობლემათა გამუქების სპეციფიკითაა განსამღვრული.

ბ) ოცნებისა და სიზმრის ფუნქცია. ენინომვილის შემოქმედებაში განსაკუთრებული მნატგრული ფუნქცია ეკისრება ოცნებასა და სიზმარს. რაკი მწერლის მიერ დახატულ პერსონაჟთა უმეტესობა ცხოვრების სიმძიმის ქვემ გადრეკილი, დაჩატრული, შეურაცხყოფილი, ღირსებაშელახული, მაგრამ ნათელი სულის ადამიანებია, მათი განუხორციელებელი სურვილები კომპენსირებას ოცნებასა და სიზმარში პოულობენ. არსებულ სინამდვილეზე, მათსავე, საარსებო გარემოზე გულაყრილნი, იმედგაცრუებულნი, უხემ ძალთაგან დაწიხლულნი, მაგრამ მაინც ენერგიით აღვსილნი, ბურგს აქცევენ ამ სინამდვილეს და ფანტაზიის, ანუ ოცნებისა და სიზმრის სამყაროში გამლილი ცხოვრებით სულდგმულობენ, იცხრობენ განუხორციელებელ სურვილებს (ფროიდი), გადატანილი შიმის შემთხვევაში სიმბოლურად ხედავენ თავიანთ მომავალს და ა.შ.

რამდენადაც სიზმარი თავიდან ბოლომდე ფანტაზიის შეუფერსებელ გამოვლენას წარმოადგენს, რამდენადაც ფანტაზიის ასეთივე თავისუფალი მოქმედება ბოგჯერ ცხადშიც იჩენს თავს ისე, რომ ის არაფრით განსხვავდება სიზმრისაგან, მას ოცნებას უწოდებენ (დ. უმნაძე). ოცნებაც და სიზმარიც განუხორციელებელ სურვილთა განხორციელების ფორმად ითვლება (ფროიდი) და შემოქმედებითი ფან-

გაზიის კუთვნილ მოვლენებადაა ჩათვლილი. თავის პერსონაჟთა ცხოვრების ამდღევარ მომენტებზე ყურადღების შეჩერება იმაზედ მიუთითებს, რომ ენინოშვილს ყველა შემთხვევაში აინტერესებს თავის გმირთა ყოველნაირი სულიერი მდგომარეობა, მათი ფსიქიკის სამყაროში გაშლილი ცხოვრების ცნობიერ და არაცნობიერ საწყისთა გამოვლენის ფორმები.

შიში, როგორც ფარულ სურვილთა გამოვლენის ერთი ფორმა ედება საფუძვლად დესპინეს („ჩვენი ქვეყნის რაინდი“) სიმზარს, მას აქ ერთგვარი მანიფესტური დაგვირთვა აქვს და სიმბოლური მნიშვნელობა ენიჭება ამ პერსონაჟის მომავლისათვის.

ასეთივე ფუნქცია აქვს გულოს სიმზარს („ჯანყი გურიაში“). ადამიანის განუხორციელებელ სურვილთა განხორციელების ბრწყინვალე მაგალითები გვეძლევა „ქრისტინეში“, როცა ცხოვრებისაგან გაუბედურებული, თითქოსდა გნობადაკარგული ქალი სიმზარში ისრულებს ნათელ სურვილს – ძუძუს აწოვებს მიტოვებულ პაწია ბიჭუნას. სიმზრის ამ მხარეზეა ყურადღება აქცენტირებული ერთი ხანდაზმული პერსონაჟი – ქალის მიერ, რომელსაც „სიძმარი აწვალეზდა, სანამდის არ გაათხოვეს“ („პარგახი“). სიმზარი, როგორც ცხოვრებაში ყოველმხრივ გაგანჯული ადამიანის განუხორციელებელ სურვილთა რეალიზაციის ფორმა, გენიგს მაშინ აღწევს, როცა მწერალი „პარგახში“ ლიზას (იგივე მელანოს) სიმზარს წარმოსახავს, როცა გარდაცვლილი ერთადერთი პაგარა შვილი – ლუკა, ახალგაზრდა, სიყვარულში გაწბილებულ დელას ეზმანება – „ლუკა ნიკოს შვილი იყო“, იმ ნიკოსი, რომელიც ამ სათნო და მშვენიერი ქალის პირველი, აუხდენელი სიყვარულია.

ეგნატე ნინოშვილის თხზულებებში სიმზრისა და ოცნების სფეროში ხშირად იჩენს თავს ე.წ. „განდევნილ“, ფარულ სურვილთა განხორციელების ფორმები. თუ სიმზრის სამყაროში მასზე კონკროლი ვერ ხერხდება, ოცნების დროს მას დევნის მაინც „ცენზურა“ – ცნობიერი, ეთიკური საწყისი. ასეთია, მოთხრობა „ცოლი და ქმრიდან“ სამსონას აუხდენელი ოცნება – ისეთი ცოლი შეირთოს, როგორიც ბიძაშვილის მეუღლეა და მაინცდამაინც სწორედ სასურველ არსებად ეს ქალი წარმოსახოს. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ სიმზარი და ოცნება ე. ნინოშვილის თხზულებათა კომპოზიციაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხერხია და მათი მხატვრული ზემოქმედების ძალაყ დალჭედ ეფუქტური.

ბ რაც შეეხება ე. ნინოშვილის სხვა მხატვრულ შესაძლებლობებს, აღრევე შეუნიშნავთ, მხატვრული ხერხებისათვის მწერალი მაინცდამაინც ბევრს არ უიქრობს, მაგრამ ასახვის უნარი მას საკმაოდ აქვსო. ილია ჭავჭავაძის მხატვრული პრინციპის მიმდევარი

ენინოშვილი უპირატესად „ცხოვრებიდან აღებული შინაარსის გამოძერწვის ხელოვანია“ (გრ.კიკნაძე). მისთვის ისევე როგორც ილიასათვის, „მკაფიოდ გამოკვეთილი მორალისტური ტენდენციაა“ დამახასიათებელი. ჯერ კიდევ კიბა აბაშიძე მიუთითებდა, რომ „გარკვეული შეხედულება ცხოვრებაზე, მორალურ პრინციპზე ატებული - აი, ძალა ეგნატე ნინოშვილისა“. მისივე თქმით, „ეს დაფასება ცხოვრების მოელენისა მნობრივი მხარით, ეს მწეობრიობა აძლევს ეგნატე ნინოშვილის მოთხრობებს მნიშვნელობას“ და განა „ამ სასტიკად გატარებულ პრინციპებში არ მოჩანს თავისებური ხელოვნება, თავისებური სიმშვენიერე, განა აქ არ არის?“ - მრავალმნიშვნელოვნად სვამდა კითხვას ცნობილი კრიტიკოსი. მართლაც, უნდა ითქვას, რომ ენინოშვილი დიდებულად ფლობს მკაცრი სიმართლის თქმის ხელოვნებას. თავის დროზე გრიგოლ რობაქიძეს მოჰქონდა ადგილი „სიმონადან“ და ასეთ კომენტარს აძლევდა მას: „გაძდა ჩემი ხორციტ“, „გაძდა“, აქ სიმხეცეა თქმული „ხორციტ“; აქ სიმხეცე ფიზიოლოგიურად მძაფრდება“-ო; მოვლენათა ფიზიოლოგიური და სოციალური ძირების გამამიშველებელ ამ მკაცრ რეალიზმს, ენინოშვილი სადა საშუალებებით აღწევს. ეგნატე ნინოშვილი ღრმადაა შეჭრილი ცხოვრების სიღრმეში. მის მრავალ პერსონაჟს რეალური პროტოტიპები ჰყავდა. ხოლო ამბავი უშუალოდ ცხოვრებიდან იყო აღებული. იმდენად დიდი იყო მწერლის მოგიერთი ნაწარმოების გავლენის ძალა ყოფაზე, რომ თანამედროვეთა გადმოცემით, როდესაც „განკარგულება“ გამოქვეყნდა მან ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა თვით მმართველ წრეებზეც, მთავრობამ გააუქმა განკარგულება, რომლის ძალითაც რკინიგზის სადარაჯოდ გლეხები იგზავნებოდნენ.

ენინოშვილის ნაწარმოებებში სოციალური ტიპებია წარმოდგენილი, და ამასთან, სოციალურად გამძლე ტიპები. ისინი ცხოვრების განვითარების ნამდვილი პერსპექტივის გრძნობის და ჭკრეგის ნიჲდაგზე არიან შექმნილი. ამ ტიპებს, როგორც მხატვრული, ასევე სოციალური მნიშვნელობით დავიწყება არ უწერია. ასე შემოდის მკითხველის ცნობიერებაში და იღვამს ფესვს სახელ-გვარები: დავით დროიძის და იასონ უქმაძისა, კაცია მუნჯაძის, მოსე გულფუჭაძის თუ ლე-ეან ბეელსენიძისა, სპირიდონ მცირიშვილის და ტარიელ მკლავაძისა.... ისინი მწერლის მიერ სწორედ სიგყვის, როგორც ასეთის მეოხებით „გამოხატავენ ტიპებს პიროვნების ყოფისას“ (პ.ფლორენსკი). ეგნატე ნინოშვილის მხრივ ეს მიღწეულია მის თხზულებებში სიგყვიერი მასალის თავისებური მოხმობა-განლაგებითაც. ამ თვალსაზრისით კი, როგორც ცნობილია, ეგნატე ნინოშვილის „სიგყვიერი მასალა“ (გრ.რობაქიძე) გურული დიალექტია. თავის დროზედ სტ.ჭრულაშვილი მიუთითებდა „ზომიერად და გადაუჭარბებლად ხმარებულ“

„ჩინებულ გურულ კილოზედ“, რომელიც საამურად მოქმედებს მკითხველზე და უფრო ახლო მიჰყავთ იგი ავტორის გმირებთან“ ხოლო შემდეგ გრ.ყიფშიძის, გრ.რობაქიძის მხრივაც გაიხაზა დიალექტიკის მხატვრული სრულფასოვნება, რაც მხოლოდ იმაზე გვანიშნებს, რომ მწერალი ღრმად ფლობს ამ მასალას, მის პერსონაჟთა დიალოგებში გაცოცხლებულია ცხოვრების სიმწარე და გურულის ნართაული მეტყველებიდან მომდინარე მკვირცხლი იუმორი თუმცა მისი თავისთავადი გამოვლენის არე აქ ერთობ შეზღუდულია. აღსანიშნავია, რომ 1902 წელს მოთხრობა „ცოლი და ქმარი“-ს გამოქვეყნებასთან დაკავშირებით ერთი კრიტიკოსი წერდა: „აქ ჩვენი დაუვიწყარი მწერალი იუმორისგის საკმაოდ ძლიერს ნიჟს იჩენს. ვინ იცის, რომ დასცლოდა, იქნება... თავისი იუმორით შეემკო ჩვენი მწერლობა“ (გ.რეხილაძე).

რასაკვირველია, ენინოშვილის ნაწარმოებებს აკლია დამუშავება, რაზეც თვით მწერალიც წერდა. ბელისწერის გარდაუვალობის გამო იგი ამ ნაკლს ვერ ასცდა.

მაგრამ ამასთან დაკავშირებით, როგორც ვახტანგ კოტეტიშვილი შენიშნავს „საუბარი შეიძლება იმის შესახებ კი არა, რომ ეგნატე ნინოშვილი კარგი მხატვარი არ იყოს, არამედ იმაზე, რომ ჩვენმა ბელეტრისტმა იმ მოკლე ხანში, თავისი შემოქმედებითი ამბალეა, ნიჟის თანაბრად ვერ შესძლო“.

ყოველი მწერლის მიმართ ყოველ დროში და ყოველთვის ბუნებრივად ისმება კითხვა: რა თვისებებით არის შეჭრილი იგი თანამედროვე ადამიანის ცხოვრებაში, ანუ რა ნიშნით შეიძლება იყოს დღევანდელი მკითხველის სულიერი ცხოვრების თანამგზავრი... ეს კითხვა ე. ნინოშვილის მიმართაც ღვას...

ენინოშვილს, რომ მხოლოდ იმდროინდელი გურია გაეცოცხლებინა თავისი სახალხო სატკივართ, ვარემოთი „ჩაქურებით“, „ფიზგოებით“, „ხმალ-ხანჯლითა და ბერდანკებით“ მორთული „ფირალეებით“, მტრისა და მოყვრის მიღების წეს-ჩვეულებებით, ჯალიასტომის გბაზე, თამარ-მეფესა თუ ხასან-ბეგ თავდგირიძეზე მოღწეული მშენიერი ლეგენდებით, - ეს თავისთავად საინტერესო, მაგრამ სადღეისოდ, ოდენ ეთნოგრაფიული მნიშვნელობის დოკუმენტები იქნებოდა... დღეს ეგნატე ნინოშვილის მიერ დახატულმა ეთნოგრაფიულმა გურიაზაც კი სახე იცვალა... ერთი შეხედვით მწერლის მიერ გაცოცხლებული სიტუაციებიც წარსულს ჩაბარდა. თითქოს და წავიდა დრო გოგია უიშვილის, კაცია მუნჯაძის და სიმონა ძალაძისა. ვეღარც ქრისტინეს, იასონ უქმაძეს და გარიელ მკლავაძეს ვეღარ უნდა ხედებოდეს კაცია... მაგრამ დარჩა თვისებები მწერლის მიერ ხორცშესხმული პერსონაჟებისა, რომელსაც ჩვენს დროში და მომავალ-

შიაც შეხვდება მკითხველი... ამიგომაცაა, რომ როცა დროს ჩასაფრებულ და დღენიდაგ სხვისი დათრგუნვის ხარჯზე უსამართლოდ აღზევებულ კაცს წაეაწყდებით, უვარგის სიგუაიას „დროის მეფედ“ რომ უქცევიან – დაეით დროიძე გვახსენდება; როცა გარეგნულად წარმკაცს, მართლაც – და რაინდულ სხეულებრივ ნაკეთში სულიერ სიყარიელეს მივანებთ, გარიელ მკლავაძე მოგვაგონდება. სუსტ სხეულში შეფარებულ ძლიერი სულის და უდრეკობის ხილვისას – ყოველთვის ჩვენს ცნობერებაში ამოგიეგივდება სახე ჭემმარიგი ინგელდგენტის – სპირილონ მცირიშვილისა, კაცისა, რომელსაც თავისი წმინდა იდეალებით უჭირავს ადამიანური პროგრესისა და მომავლის საჭე... იასონ უქმაძისთანა მექალთანე, ცბიერი და უქმი ცხოვრების მოყვარულიც ბევრი ყოფილა და იქნება მომავალში, ისევე როგორც ყალბისმქმნელ მოსე მწერლისთანა ადამიანებიც ყოველ ეპოქაში პაგიოსან მოქალაქეთა ცრემლსა და სისხლზე აშენებენ მომავალს... ქრისტინესთანა სულით წმინდა, მაგრამ უსამართლოდ ფეხქვეშ გათელილი ნამუსის გრაგედიაც ყოველთვის ააღლეებს ჭემმარიგი მკითხველს, რომელმაც კარგად იცის, რომ ცხოვრება არც ერთი დროში არ ყოფილა მხოლოდ სიწმინდის ნათესაყუდარი... ენინოშვილის მწერლური ნიჭის გამოა, რომ სოციალური თვალსაზრისით თითქოს და ყაულგასული პერსონაჟები დღესაც ცოცხალნი და საინტერესონი რჩებიან. ჩაუქრობელია მკითხველის ინტერესი ენინოშვილის თხზულებებისადმი, რადგან მწერალი აქ განასახიერებს ჩვენი ხალხის ბუნებრივ სწრაფვას თავისუფლებისადმი, სიმართლისა და მშვენიერებისადმი. თავისუფლება მუდამქამს იყო და არის აქვანი სამართლისა და მშვენიერებისა. ხალხის იდეალი კი ყოველთვის თავისუფლება, სიმართლე და მის წიაღში გამლილი მშვენიერებაა. ამიტომაცაა, რომ სიმონ ჩიქოვანის სიგყებით, რომ ვთქვათ: „ენინოშვილი ნამდვილი ხალხური მწერალია, ეს ხალხურობა მისი მოთხრობების შინაარსით, იდეურობით არის განპირობებული.. ხალხურობა მის მხატვრულ აზროვნებაში ორგანულად არის შეჭრილი“. ესეცაა იმის პირობა, რომ ქართული მკითხველის ცნობიერებაში ღრმად გაიდგა ფესვი ეგნატე ნინოშვილის მხატვრულმა სამყარომ; ეს იმას ნიშნავს რომ ხალხმა გაითაფისა. საკუთარი სულიერი ცხოვრების ნაწილად აქცია ამ სამყაროს მკვიდრი პერსონაჟები, რადგან მათ ცხოვრებაში თავისი გკივილისა და სიხარულის ანალოგი იპოვა. ენინოშვილი საინტერესო მოხრობელია იმ სინამდვილეზე, რომელშიც ქართველი ადამიანი ცხოვრობს და შრომობს, ილხენს, და იგანს ათასნაირ ჭირ-ვარაშს. ყოველივე ზემოთქმულიდან ერთად, ენინოშვილის მხატვრულ ხედვას ახასიათებს განსაკუთრებული თემატური აქტუალობა, როგორც იგყვიან ის არის დროის, ეპოქის წინაშე

მღვარ პრობლემათა მაჯისცემის გულისხმიერი ყურისმგდებელი და „მაჯამისა შემტყვევარი“.

* * *

ალბათ ამიგომაც იყო, რომ ერთი შეხედვით ამ ძალზე სადა და უბრალო პიროვნებამ, მაგრამ ჭეშმარიტმა მწერალმა შემდგომშიც გამორჩეული ინტერესი შეინარჩუნა ქართველ ხალხში.

ამა თუ იმ შემოქმედის ნაღვაწის მნიშვნელობა იმითაც განისაზღვრება თუ რა გავლენა მოახდინა მან მომდევნო დროის მკითხველთა სხვადასხვა ფენაზე; ეგნატე ნინოშვილი ამ მხრივაც გამძლე მწერალი აღმოჩნდა. თუ მისი მნიშვნელობის დაფასებას ხელი შეუშალა რაიმემ, ეს ისევე და ისევე ვულგარული სოციოლოგიური კრიტიკის მიერ გამოვლენილი უადგილო, სხვათა დამცირების ხარჯზე წარმოდგენილი ხოგბა იყო...

მაგრამ ენინოშვილს ჰყაედა და ყოველთვის ეყოლება მისი ნიჭის ღირსეული დამფასებელი. ეს ის ხალხია, ვისაც შეიძლება ენდოს ჩვენი მომავალი, სულიერ ღირებულებათა შეფასებაში.

ენინოშვილმა, მისმა მწერლურმა ნიჭმა ჯერ კიდევ 1919 წელს იმდენად დაიპყრო დიდი გალაკტიონის ყურადღება, რომ სპეციალური ესეიცი კი დააწერინა. მისი კითხვისას იგრძნობა, თუ რაოდენ ღრმად სწედა და განიცადა ენინოშვილის მხატვრული უნარის ფასი შესანიშნავმა პოეტმა.

ჩვენმა სახელოვანმა მწერალმა გრიგოლ რობაქიძემ 1930 წელს გამოაქვეყნა მშვენიერი ესეიცი: „ეგნატე ნინოშვილი“, სადაც მისთვის ჩვეული მახვილგონიერებითა და თხრობის დახეწილი კულტურით რელიეფურად არის წარმოჩენილი ენინოშვილის პიროვნებისა და შემოქმედების არსებითი მხარეები.

ენინოშვილის პიროვნებისა და შემოქმედების შთამბეჭდავი ხასიათი მხატვრული სიღვისა და შთაგონების წყარო გახდა ისეთი ნატიფი გემოვნების პოეტისათვის, როგორიც ვალერიან გაფრინდამვილი იყო. ლექსში „ჩემი შეხვედრა ეგნატე ნინოშვილთან“ (1934 წ.) პოეტმა მიუთითა წინამორბედი მწერლის იმ შემოქმედებით თავისებურებაზე, რამაც უკვდავყო მისი სახელი ქართულ ლიტერატურაში.

ენინოშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობის რეალურ ზემოქმედებას უნდა მიეწეროს ის ფაქტი, რომ მისი თავისებური მხატვრული გარდასახვა მოახდინა ჩვენი დროის ისეთმა ორიგინალური ხედვის მწერალმა, როგორიც რევამ ინანიშვილია, როცა უაღრესად შთამბეჭდავი ქმნილება „ჯარგაღლე“ შექმნა.

ახლა ბევრს ლაპარაკობენ ლიტერატურის ზემოქმედების შესაძლებლობებსა და ფარგლებზე. ამ ნიშნის მიხედვითაც მოწმდება ხე-

ლოვანის მემკვიდრეობის გამძლეობა ღრთის წინაშე; შემოაღნიშნული რამდენიმე მაგალითი მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ენინოშვილმა დააინტერესა და მის ქმნილებებში ალალ-მართლად ასახულ სინამდვილეში ჩაითრია, ემოციურად დაიპყრო თვით გამოჩეული შესაძლებლობის მქონე მხატვრული სიგყვის ოსტატებიც. ამ მომენტსავე უნდა ეუყვნებოდეს ის შეუნელებელი ინტერესიც, რაც ხელოვნების მოსაზღვრე სფეროების წარმომადგენლებმა გამოაჩეღავნეს ეგნატე ნინოშვილისადმი.

ვერ ვიტყვი, რომ სოციალური დაკვეთა, ან მიმდინარე პოლიტიკური ტაროსი ეღოს საფუძვლად ქართული კინემატოგრაფის ინტერესს ენინოშვილის მემკვიდრეობისადმი. თავისთავად საგულისხმოა, რომ პირველი ქართული მხატვრული კინო, რომელიც ალ.წუწუნაევამ შექმნა 1916 წელს სწორედ ე. ნინოშვილის „ქრისტინე“ იყო. ამას მოჰყვა შემდეგ ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედების მასალაზე აგებული ფილმები: „ტარიელ მკლავების საქმე“, ივ. პერესტიანისა (1924), ალ.წუწუნაევას „ჯანყი“ (1929წ.), ს.ლოლიძის „დარიკო“ (1937) და მისივე „პალიასტომი“ (1960), უკანასკნელად კი იური კვაჭაძის „წინამორბედი“ („მჭედელი თავის ბედისა“).

თავისთავად საგულისხმოა, რომ თბილისში 1918 წელს დაღმული პირველი ქართული ოპერა რ.გოგნიანშვილისა, იყო სწორედ „ქრისტინე“.

წარმატებით იღვმებოდა ქართული თეატრის სცენაზე ე. ნინოშვილის შემოქმედების მოტივებზე შექმნილი სექტაკალი „ნინოშვილის გურია“...

ეგნატე ნინოშვილის მიერ აღძრულ პრობლემათა აქტუალობასა და მხატვრულ ცხოველყოფელობას მოწმობს ის ფაქტი, რომ უკანასკნელ ხანებში მეტეხის თეატრის რეპერტუარში ჩაერთო მისი „პარტახი“ (რეჟისორი ს.მრეველიშვილი)...

მრავალი ქართველი მხატვრის მთავონების წყარო ყოფილა ე. ნინოშვილის შემოქმედება, რომელთაგან გამორჩეულია მაინც ლაღო გუღიაშვილის „ქრისტინე“...

ერთი სიტყვით, ჩვენი საზოგადოების სულიერი და ეთიკურ-ესთეტიკური განვითარების თეალსაზრისით კიღვე უფრო მნიშვნელოვანია დაწვრილებითი შესწავლა იმ ფორმებისა, რაშიც აისახა ქართველ ხელოვანთა და საზოგადოდ, ქართველი ხალხის აქტიური შემოქმედებითი ინტერესი ეგნატე ნინოშვილისადმი. თვით აღნიშნულიდანაც ჩანს, თუ რამდენად ახლოს დგას ეს მწერალი თავის ხალხთან, მის ყოფასთან. თავისთავად ამგვარი ინტერესის არსებობა ამ მწერლის შემოქმედების სიცოცხლისუნარიანობის ნიშანია და მერმისში მისი შენარჩუნების პირობაც.

დავით კლდიაშვილი (1862-1931)

დავით კლდიაშვილი არა მარტო თავისი მიწიერი ცხოვრებით, არამედ შემოქმედებითი გენდენციებითაც ნიშანსვენად დგას ორი ეპოქის – მე-19 და მე-20 საუკუნეების – ქართული კულტურის გასაყართან.

ავტობიოგრაფია რა რეალისტური მწერლობის გრადიციებს, დავით კლდიაშვილმა შეძლო თვისებრივად გარდაექმნა ქართული პროზის მხატვრული ასახვის სისტემა: სოციალური მოთხრობის გვერდით. შექმნა მაღალმხატვრული ფსიქოლოგიური მოთხრობა; ისტორიული წარსულის რომანტიკულ იდეალიზაციას დაუპირისპირა რეალისტური ისტორიზმის პრინციპი, შეძლო პროზაში გრაფიკულ-დრამატულსა და კომიკურის თანამომიერი შემაყვება; დაკუმმა ავტორისეული აღწერილობით-თხრობითი ელემენტი, განდევნა პროზიდან გრადიციული ლირიზმი, რაც გამოიხატებოდა მოთხრობელის ემოციური ჩარევით ნაწარმოების სიუჟეტში და დაამკვიდრა მხატვრული ასახვის ობიექტივისტური სტილი; შეიგანა პროზაში დრამატურული ხერხები; მინიმუმამდე დაიყვანა დამკვიდრებული პოეტური ფიგურები: პეიზაჟი, პორტრეტი, შედარება-მეგაფორები.

დავით კლდიაშვილმა ახალ სიმაღლეზე აიყვანა ქართული დრამატურგია: შექმნა ფსიქოლოგიური დრამის, მცირეფორმიანი ტრაგედიის, ტრაგიკომედიის რამდენიმე შედეგრი.

* * *

დავით სამსონის ძე კლდიაშვილი დაიბადა 1862 წლის 11 სექტემბერს სოფ. სიმონეთში, იმერეთში, მცირემამულიანი აზნაურის ოჯახში.¹ ეს იყო გიპური, გაღარიბებული აზნაურის ოჯახი. დავითის მამა, სამსონი, ადრე დაობლებულა და მასზე ზრუნვა მთლიანად უკისრია მემობელ გლეხს დათიკა ვიორგაძეს. სწორედ ამ გლეხის დახმარებით დაუმთავრებია სამსონ კლდიაშვილს ორკლასიანი სასწავლებელი ქუთაისში, უშოვია გადამწერის თანამდებობა სამაზრო სამმართველოში და როდესაც „კოლექსკი“ რეგისტრატორის ჩინით დაჯილდოვებულმა ყმაწვილმა იმდენი მოახერხა, რომ თავი მოაწონა მდიდარ მებაგონეს და ცოლად შეირთო მისი ერთადერთი ქალიშვილი, „დედობილ-მამობილმა მცირე მიწის მქონებელ შეილობილს

¹ მოსკოვში, ცენტრალურ სამხ. ისტ. არქივში, დაცულია დ. კლდიაშვილის ნამსახვრობის ნუსხა, რომლის მიხედვითაც მწერალი დაბადებულა 1863, 1 იანვარს (ფ. № 400, აღწ. № 184).

კოლის მოყვანაზე საჩუქრად თავს გადაავდეს ოთხ ქუცეამდე მიწა, სამოსახლო და საყანე; მშობიად აღებული ფულის ნაწილით აყიდვინეს კიდევ ადგილი, აყიდვინეს სახლი, მოუგანეს და დაუდგეს ნაჩუქარ ადგილში; მოუწყვეს ხულა, ბელელი, სამზარეულო, საბძელი – ერთი სიგყვით. ყველაფრით გაუმართეს ოჯახი¹. თავისი ცხოვრების მიწურულში უღრმესი მადლიერების გრძნობით იხსენებს დაეითი ოჯახის ირვვლივ თავმოყრილ გლეხკაცობას, რომელთაგან მომავალი მწერალი სწავლობდა არა მარტო ცხოვრების სიძნელეების დაძლევას, არამედ სიკეთეს, გამძლეობას და მოყვასის სიყვარულს. დაეითის მემუარებიდან მკითხველის თვალწინ ცოცხლად წარმოსდგებიან: მზრუნველი და შრომისმოყვარე დათიკა გიორგაძე, მემღაპრე და მელექსე სიმონა ამოლგია, „საიქიოს ნამყოფი“ ლევანა სირბილაძე, ხალისიანი და ოხუნჯი თედორია პაპაეა, წყნარი მოშიელა კინწურამიელი, ოჯახის ერთგული მეთეალყურე გადია სანდომისა და მრავალი სხვა. სწორედ მათი წყალობით ჩემი გულაც ალაშქანის სიყვარულს ეჩეუოდა და სწავლობდაო, - წერს დაეითი.²

დაეითის ღედა, კესარია ღოღოხურიძის ასული, შეძლებული აზნაურის ოჯახიდან იყო.

საყურადღებოა, რომ ბაეშეობის შთაბეჭდილებიდან ღედუღეითის, სოფელ ხომულისა და სიმონეთის გლეხკაცობის სახეები აღიბეჭდა ყველაზე მკაფიოდ მწერლის მესსიერებაში.

პაგარა დაეითი სასწავლებლად ქუთაისში წაიყვანეს. დამთავრდა „ტკბილ სიყვარულში გაგარებული“ ბავშვობა. ექიმ იეანოვის ოჯახში დაეითი რუსულ ენასა და წერა-კითხვას სწავლობს, შემდეგ შეჰყავთ ე.წ. მრევლოვის მოსამზადებელ სასწავლებელში. მაგრამ დაეითი იქ დიდხანს არ დარჩენილა. „ერთ ღღეს მამამ გამომიცხადა, რომ რუსეთში წასასელელად გამოცდაზე უნდა წავეყოლოდი. ყოველ წლობით მთავრობას მიჰყავდა თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებიდან თავად-აზნაურთა ორმოც-ორმოცი ბაეშევი სამხედრო სასწავლებლებში, კორპუსებში. მიჰყავდათ იმ მიზნით, რომ გაერუსებინათ, და კიდევაც აღწევდა მიზანს, რადგან რუსეთში, სამშობლოს მოწყვეტილი ბაეშეები, იფიწყებდნენ ქართულ ენას, ზნეს, ბრუნდებოდნენ ქართული გვარით. მაგრამ ერთიანად, თავით ფეხებამდე გარუსებული. თავად-აზნაურობა დიდი ხალისით აძლედა ბაეშეებს მთავრობას, რადგან ის ზრდიდა თავის ხარჯზე და მშობლებს ანთავისუფლებდა ყოველ ხარჯისაგან“.

¹ დ. კლდიაშვილი, თხზ. ტ. 2, 1952, გვ. 123.

² იქვე, გვ. 128.

1872 წლის ზაფხულში ცხრა წლის დავით კლდიაშვილი კიევში გაამგზავრეს და ჩარიცხეს მილიუტინის სამხედრო გიმნაზიაში. მილიუტინის გიმნაზიაში, ისევე როგორც რუსეთის სხვა ამ ტიპის სასწავლებლებში, ყველანაირად ცდილობდნენ არარუსული წარმოშობის ბავშვებში აღმოუფხვრათ ყველაფერი ეროვნული, ექციათ ისინი თვითმპყრობელობის ერთგულ მსახურებად. ასე რომ, როდესაც სამი წლის შემდეგ პატარა დავითი არდადეგებზე სოფელში ჩამოვიდა, დედას თარჯიმნის საშუალებით ელაპარაკებოდა. კიევში მყოფი ქართველი სტუდენტების დახმარებით, აგრეთვე მისთვის ჩვეული თვითდისციპლინის წყალობით, ჰაბუკუმა შეძლო არამტუთა აღედგინა მშობლიური ენა, არამედ სამუდამოდ შეისისხლხორცა მშობლიური მწერლობა, რომლის საუკეთესო ნიმუშებსაც იგი გაეცნო უკვე მწერლობის გზაზე შემდგარი ნიკო ლომოურის მეშვეობით.

1880 წელს დავით კლდიაშვილმა დაასრულა კიევის გიმნაზიაში სწავლა და გადავიდა მოსკოვის მე-3 სამხედრო სასწავლებელში.

1882 წლის აგვისტოში მან დაამთავრა სამხედრო სასწავლებელი და, როგორც თვითონ წერს, იმავე სექტემბრის დამლევს პირველად ჩავიდა ბათუმში, სამხედრო ნაწილში, სადაც სამსახური დაიწყო პოდპორუჩიკის ჩინით.¹

ბათუმთანაა დაკავშირებული დავით კლდიაშვილის ცხოვრების თითქმის მეოთხედი.

მოწოდებით მწერალი და ერისკაცი, დავით კლდიაშვილი იძულებული იყო თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი მეფის არმიამი გაეგარებინა.

ახალგაზრდა ოფიცრის თვალწინ რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად ახალდაბრუნებული ბათუმი მალე გადაიქცა უმნიშვნელოვანეს ნავსადგურად, ამიერკავკასიის მსხვილ სამრეწველო ქალაქად. 1883 წელს დაამთავრდა ბაქო-ბათუმის რკინიგზის გაყვანა, ხოლო რამდენიმე წლის შემდეგ აშენდა ნავთსადენი ამ ორ ქალაქს შორის. ბათუმს მრავლად შეესივნენ მრეწველები, ვაჭრები და ყველა ჯურის საქმოსნები ჩალის ფასად იძენდნენ მიწებს, ჩეხდნენ ახლომახლო ტყეებს, აშენებდნენ ფაბრიკებს, პლანტაციებს და ეს ხდებოდა მკვიდრი მოსახლეობის ელემენტარული უფლებების შელახვით, მისი უმოწყალო ექსპლუატაციის ხარჯზე. ქალაქს მთლიანად დაეპატრონენ საქმოსნები და დიდმპყრობელური აპარატის მექრთამე მოხელეები. მძვინვარებდა შავრაგმული პრესა.

¹ ნამსახურობის ნუსხის მიხედვით, დ. კლდიაშვილს ჯერ ზუგდიდში უმსახურია და ბათუმში მხოლოდ 1884, დეკემბერში დაუნიშნაეთ (მოსკოვის სამხ. ისტ. არქ. № 400 ადწ. № 184).

მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია აქტიურად იბრძოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნული და სოციალური უფლებების დასაცავად.

თანდათან მწიფდებოდა და იკვეთებოდა ბათუმის ქართული მოსახლეობის რევოლუციური მეგნება, მისი საბრძოლო სულისკვეთება. დავით კლდიაშვილი უშუალოდ დაკავშირებული არ იყო რევოლუციურ მოძრაობასთან, მაგრამ იგი საქმიან მონაწილეობას იღებდა უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლაში, გულწრფელად თანაუგრძნობდა და ეხმარებოდა ჩაგრულ მუშებს, გაპროლეტარულ გლეხკაცობას.

დ.კლდიაშვილის დოკუმენტურად მართალი შემუარებიდან მკითხველის თვალწინ წარმოსდგება მამინდელი ბათუმის შფოთიანი ცხოვრების სურათი, მაღალკუმანური, პრინციპული და მამაყი ოფიცრის სახე.

დ.კლდიაშვილი იყო არამარტო მცოდნე და მრავალმხრივ განსწავლული სამხედრო პირი, არამედ ჯარისკაცების მზრუნველი მეგობარი, მათი ადამიანური ღირსებების გულმხურვალე დამცველი.

დ.კლდიაშვილის ბიოგრაფიას ამშვენებს სამსახურებრივი და მოქალაქეობრივი თავგანწირვის მრავალი ფაქტი. 1896 წლის ზამთარში, ეროვნული ღირსების შეურაცხყოფელი წერილის დაბეჭდვის გამო, დავით კლდიაშვილმა დუელში გაიწვია შაერამპული გაზეთის „ჩერნომორსკი ვესტნიკის“ რედაქტორი პალმი; 1902 წლის 9 მარტს, მუშათა ცნობილი გაფიცვისას, კაპიტანმა კლდიაშვილმა თავისი რაზმი არამტოვ არ გაიყვანა დემონსტრანტების წინააღმდეგ, როგორც ნაბრძანები ჰქონდა, არამედ ყოველნაირად შეეცადა ხელი შეეშალა სისხლიანი ანგარიშსწორებისათვის; 1905 წლის რევოლუციის დღეებში პოდპოლკოვნიკი კლდიაშვილი თავმესაფარს აძლევდა რევოლუციონერებს, აწვდიდა მათ ვაზნებსა და იარაღს; როდესაც დ.კლდიაშვილმა მონაწილეობა მიიღო შაერამპელების მიერ მოკლული რევოლუციონერი დოცენტის საბა კლდიაშვილის გადმოსვენებისას მოწყობილ პოლიტიკურ დემონსტრაციაში, იგი დასაკითხავად გაიძახეს თბილისში, ჯალათ გენერალ ვრიაზნოვთან, მაგრამ შემთხვევამ იხსნა: ვრიაზნოვი მოკლა რევოლუციონერმა არსენა ჯორჯიაშვილმა.

ტანმორჩილი, მაგრამ ომახიანი, მხედრულად მიზანწრაფული, მრავალმხრივ განათლებული დავით კლდიაშვილი თვალსაჩინოდ გამოიჩინებოდა ბათუმის ინტელიგენტურ წრეებში. მისი მოქალაქეობრივი და ლიბერალური მიმართულების ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ასრულებდნენ მამინ იქ მცხოვრები გ.წერეთელი, გრ.ვოლსკი, დროდადრო ჩასული ა.წერეთელი, ალ. წულუკიძე, ალ.ყაზბეგი.

ბათუმში იწყება დავით კლდიაშვილის სამწერლო მოღვაწეობის დიდი გზა, აქ წერს იგი თავის საუკეთესო მოთხრობებს: „შერისხვა“, „მსხვერპლი“, „სოლომან მორბელაძე“, „ქამუშაძის გაჭირება“, „სამანიშვილის დედინაცვალი“, „მიქელა“ და სხვ.

1908 წლის 1 იანვრიდან, „არაკეთილსაიმედო“ ოფიცერი დ.კლდიაშვილი სამსახურიდან გადააყენეს.

უკვე სახელმოხვეჭილი მწერალი დასახლდა ქუთაისში და მთლიანად მიეცა ლიტერატურულ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას.

1915 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დროს, გადამდგარი პოლკოვნიკი კლდიაშვილი კელავე გაიწვიეს სამხედრო სამსახურში და გააგზავნეს რუსეთ-თურქეთის ფრონტზე. დავით კლდიაშვილის რაგმმა მონაწილეობა მიიღო რამდენიმე საომარ ოპერაციაში. აქაც, თურქი დამპყრობლებისგან მიტაცებულ ქართულ მიწაზე, დავით კლდიაშვილი მფარველობდა და ესარჩლებოდა ადგილობრივ მოსახლეობას, რის გამოც მას ბევრი უსიამოვნება შეხვედრია სამხედრო ხელისუფალთაგან, პასუხისგებაშიც იყო მიცემული, მაგრამ ამჯერად თებერვლის რევოლუციამ მოუსწრო.

რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ხანდაზმული და ჯანგაგებილი მწერალი საბოლოოდ დასახლდა მშობლიურ სოფელში, სიმონეთში. აქ შექმნა მან რამდენიმე მოთხრობა და ქართული მემკურული პროზის შედეგური „ჩემი ცხოვრების გზაზე“.

1920 და 1930 წელს მადლიერმა ქართველმა ხალხმა დ.კლდიაშვილს სიცოცხლეშივე ორჯერ, სამწერლო მოღვაწეობის იუბილე გადაუხადა. მას რესპუბლიკის სახალხო მწერლის მაღალი წოდება მიენიჭა.

დ.კლდიაშვილი გარდაიცვალა 1931 წლის 24 აპრილს სიმონეთში; დაკრძალეს თბილისში, მთაწმინდის პანთეონში, ქართული მწერლობის უკვდავ კლასიკოსთა გვერდით.

* * *

დ.კლდიაშვილის შემოქმედებითი მეთოდი იმთავითვე მკაცრად გამოიკვეთა: ეს არის სინამდვილის მსაგვრული ასახვის რეალისტური მეთოდი. მწერლის ადრინდელ უბის წიგნაკში ვხვდებით საინტერესო ჩანაწერს: „ლიტერატურის საგანი – მიმართულება დღევანდელ პირობათა მიხედვით. უმნიშვნელო, ჩვეულებრივ კაცის ბუნების ძიება... მნიშვნელობა ცხოვრების წერილმანების შესწავლისა... და უსარგებლობა ადამიანის ისე სინჯვისა, თითქო იგი იყვეს დამთავრებული გიპი“. მწერალი იქვე მიუთითებს ყოველივე ამის განსაკუთრებულ საჭიროებას „რეალური ლიტერატურისათვის“.

„უმნიშვნელო, ჩვეულებრივი“ ადამიანების ცხოვრება, მათი ხასიათი, მათი ყოველდღიური ყოფა იქცევა დაეით კლდიაშვილის საუკეთესო მოთხრობების თემად. აქ აღმოაჩენს იგი გრაფიკულსა და კომიკურსა, აქ გაამჟღავნებს თავის განუმეორებელ, სევდანარევი იუმორს. აქ შეუერთდება დ.კლდიაშვილი თავისი ეპოქის უდიდეს მონაპოვარს – დემოკრატიულ-კუმანისტური მწერლობის მსოფლიო ნაკადს.

თუ კრიტიკული რეალიზმი ჩვენში ამკვიდრებდა რომანტიკულ პათოსსა, დ. კლდიაშვილმა უარყო ყოველგვარი რომანტიკა და აჩვენა სამოგადოებრივი ცხოვრების ობიექტური სურათი.

თუ ხალხოსნური მწერლობა, ცალმხრივად ავითარებდა რა ე.წ. „შეუფერავი რეალიზმის“ შეთოდს, ყურადღებას ამახვილებდა მხოლოდ სოციალურ სინამდვილეზე, ასახავდა მას ფოტოგრაფიულად, მიმართავდა პუბლიცისტურ ქადაგებას, - დ.კლდიაშვილმა სოციალური სინამდვილის მხილებასთან ერთად მხატვრის მგერა მიმართა ამ სინამდვილის მსხვერპლთა შინაგანი, სულიერი მდგომარეობისაკენ. აქედან: მხატვრული ასახვის ო ბ ი ე ქ ტ ი ვ ი ს ტ უ რ ი ს ტ ი ლ ი და ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი უ რ ი ა ნ ა ლ ი ზ ი ს მეთოდი, რითაც ერთბაშად გამოერჩა დ.კლდიაშვილის პროზა.

ყველა ეს ნიშნები მკაფიოდ გამოიკვეთა დ.კლდიაშვილის იმ მოთხრობებში, რომლებიც გლექსკაცობის თემაზეა შექმნილი: „შერისხვა“ (1894), „მსხვერპლი“ (1894), „მრევლში“ (1898), „მიქელა“ (1903).

გლექსკაცობის თემაზე შექმნილი მოთხრობების საერთო ფონი ტ რ ა გ ი კ უ ლ ი ა.

მწერალმა შეგნებულად მიმართა სიღარიბისაგან გულგაქეპებული ადამიანების ყოველდღიური ყოფის დეგალებს, უბრალო, ჩვეულებრივ ადამიანთა ხასიათის ფსიქოლოგიურ ანალიზს და ამნაირად უფრო წარმოაჩინა უარსაყოფი სოციალური სინამდვილის სურათი.

დ.კლდიაშვილისათვის მთავარია პერსონაჟის შინაგანი, სულიერი მოძრაობის ანალიზი. მწერალი სიმუსტით გამოპყოფს თავის პერსონაჟებში ხასიათის ერთ წამყვან, ძირითად განცდას, აქცევს მას ენებად, რომელიც იმორჩილებს ამ პერსონაჟს მთლიანად, განუყოფლად, განსაზღვრავს მის ქმედებას და ბელსაყ კი.

ეს ხერხი თანმიმდევრულადაა გატარებული ყველა მოთხრობაში, ქცეულია მყარ სტილურ ნიშნად.

„მ ე რ ი ს ხ ე ა“. ესაა მოთხრობა ღეთისა და კაცის წინააღმდეგ ამბოხებული გლექსკაცის შესახებ, მწერალი მოთხრობის დასაწყისშივე მიანიშნებს, რომ კაცია საგუნამვილის საქციელის ერთადერთი განმსაზღვრელია შ უ რ ი ს ძ ი ე ბ ა. ყოველგვარი შემზადების გა-

რეშე მწერალი მოთხრობას იწყებს კაციას მიერ ანდრიას ხაგზე ვადაცემით. ანდრია ჭურამვილზე შურისძიებამ უნდა მოუტანოს კაციას სიმშვიდე და კმაყოფილება. კაციას ღრმად სწამს, რომ იგი მართალია, ამიტომ „უმაღლესმა მოსამართლემ“, წმინდა გიორგიმ, უნდა დასაჯოს ანდრია, რადგან ანდრია არაა მართალი. მსოლოდ ამის შემდეგ გვამცნობს მწერალი ანდრიას საქციელის მიზეზს. კაციას აზრით, ანდრიამ შეაგულიანა ხალხი და ამიტომ მას, კაციას, სასოფლო ვმისათვის მიწა ჩამოაჭრეს. რადგან კაცია სხვანაირად ვერაფერს გახდა, ახლა მან შურისძიება მიანდო ღმერთს. მწერალი დიდი ოსტატობით ვადმოგვცემს (თითქმის მთლიანად პერსონაჟში „ვარდასახეით“) კაციას სულის მოძრაობას, შურისძიების ვნებით შეპყრობას, იყენებს ე.წ. პერსონაჟის „თვალთახედვის“ ხერხს (ამასთან გამოყენებულია ერთულის ხერხი: ავტორისეული თხრობისა და პერსონაჟის „თვალთახედვის კუთხის“ თანდათანობით შერწყმა ერთმანეთში). როდესაც წმ. გიორგიმ შური არ იძია, კაცია ვმობს ხაგს, ხოლო შემდეგ შეიპყრობს ფლეგმა და დიდი სულიერი ტანჯვით კვდება.

ფსიქოლოგიური სიმართლით ვვიჩვენებს მწერალი უბრალო ვლესის რწმენასა და შეგნებაში მომხდარ ძერას, მწერლის მიერ კაციას ვნების ღრმად ფსიქოლოგიურმა ანალიზმა, ვანცლებისა და ქმედების უტყუარმა მოტივირებამ აამაღლა დ.კლდიაშვილის პირველი მოთხრობის ეს პერსონაჟი, აქცია იგი ტრავმის ვმირად. მკითხველი დაძაბული ადევნებს თვალს ამ ვნების პერიპეტეებს, თანდათან, შეუმჩნეველად იმსჭვალება კაციასადმი თანავგრძნობით. უბრალო ვლესი, კაცია საგუნაშვილი, ეწირება თავის ვნებას და ეს ვამოარჩევს მას სხვებისაგან. ამასთან მოთხრობაში ნაჩვენებია, რომ მიწისათვის კაციას ვააფთრებული ბრძოლის მიზეზი რაღაც „ცხოველური ეგოიზმი“ კი არ იყო, არამედ მიწის ნაკლებობა, არსებობისათვის ბრძოლის ბუნებრივი ინსტინქტი. კაციას ამბოხი არსებობისათვის შეუპოვარი ბრძოლის ვამოვლენაა. ამიტომ ვანიცდება იგი, როგორც უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი პიროვნების ტრავმია.

კაციას აქვს თავისი სიმართლე და შესწევს უნარი ბოლომდე დაიცვას იგი. მართალია, იგი ამ ბრძოლაში მარცხდება, მაგრამ ეს არის საპატიო მარცხი.

ეს თვისება: სიჯიუტე, შეუპოვრობა, მიმანსწრაფულობა, ბრძოლა სიმართლისა და სამართლიანობისათვის ქართველი ვლესკაცის ვამორჩეულ თვისებად მიაჩნდა ი.ჭავჭავაძეს, რომლისგანაც უთუოდ ბევრს სწავლობდა დ.კლდიაშვილი თავისი სამწერლო მოღვაწეობის დასაწყისში.

ოთარაანთ ქერივი, იჭავჭავაძის გენიალური მოთხრობის პერსონაჟი, მონუმენტივით წამოიძარტა და მას შემდეგ ყველა ვლესკაცი

ქართულ მწერლობაში ამ „რკინის დედაკაცის“ კალთიდანაა გამო-
სული.

როგორც ცნობილია, ისტორიულ-ლიტერატურული მემკვიდრეო-
ბის შესწავლისას მთავარია მსგავსების არა ცალკეული ელემენტები,
არამედ ის, რაც შემოქმედებითი ჩანაფიქრის ნათესაობას, იდეურ-
ესთეტიკური პრინციპების ერთიანობას ან მახლობლობას გვიჩვენ-
ებს. დ. კლდიაშვილი შემოქმედებითად ითვისებდა ქართული მწერ-
ლობის მონაპოვრებს. მწერლის მიმართება კაცია საგუნაშვილისადმი
ისეთივეა, როგორც ილიას მიმართება ოთარაანთ ქერივისადმი, პა-
აგასადმი.

საერთოდ, „გარდამავალი ხანის“ მწერალთა და, კერძოდ, დ.
კლდიაშვილის პერსონაჟები ხასიათდებიან მაქსიმალური ინდივიდუ-
ალიზაციით, რაც მხატვრული ხასიათის ერთი ძირითადი თვისებაა.

იჭავეჭავეძის შემოქმედებითი გავლენა „მ ს ხ ე რ ე ლ შ ი“
უფრო თვალსაჩინოა.

მკაცრი, კუშიგი, შავთავსაფრიანი ფეფენა გარეგნობითაც კვავს
ოთარაანთ ქერივს. მისი განუმორებელი ჯოხი ის „რკინის ჯოხია“,
რომლითაც ოთარაანთ ქერივი, თუ ვაჭირდა, ხელმწიფემდის ივლის.
ფეფენასიც ისევე ეშინიათ სოფელში, როგორც ოთარაანთ ქერივისა.
ეშინიათ, იმიტომ, რომ ერთიყა და მეორეც თავიანთი უტეხი ნებო-
სყოფით, გამძლეობით, მნეობით გამოცანაა სოფლისათვის.

იჭავეჭავეძეც და დ.კლდიაშვილიც ქმნიან ეროვნულ ხასიათს:
ქართველი ქალის სახეს, რომელშიც მთავარია ოჯახის სიწმინდე და
ერთიანობა, ქმრისადმი განუხრელი ერთგულება.

„მ ი ქ ე ლ ა“. შიშმა ოჯახის გადამენების გამო, იმედმა რომ
როგორმე გადაერჩინა უმცროსი შვილიშვილი, აიძულა მოხუცი
მიქელა გიორგაძე გული გაექვაეუბინა და გაეწირა ავადმყოფი
უფროსი შვილიშვილი: სახლიდან მოშორებით კარაემი გაიყვანა და
ჯოხზე გამობმული ჭურჭლით აწვდიდა საჭმელს საიქიოდან „ერთი
წლის ვადით გამობრუნებულ“ სპიდონას.

ეს იყო გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაყარდნილი გლეხის ბუნე-
ბრივი რეაქცია თავს დამცყდარ უბედურებაზე, ცხოვრების მძიმე პი-
რობებზე. მანამდე მიქელამ „სულ მოკლე ხნის განმავლობაში მიწას
მიაბარა თავისი სამი ვაჟი, ერთი ცოლ-შვილიანად“. მოთხრობაში
ნაჩვენებია გლეხკაცობის მძიმე, უსასოო ყოფა. გლეხი მარტოა ამ-
ქვეყნად როგორც სიცოცხლის, ასევე სიკვდილის წინაშე. მარტოდ-
მარტო ებრძვის ხატს და კედლისკენ პირშებრუნებული კვდება კაცია
საგუნაშვილი; მარტო, სხეების, საკუთარი შვილის დახმარების გარე-
შეც კი, იცავს ოჯახს ქერივი ფეფენა; მარტოდ, უპატრონოდ კვდება

სპიდონა; მიქელამ მარგოდმარტომ დაუღო კუბო ურემზე და მარტომ შიბაბარა მიწას შეილიშვილი.

მარტოობის ეს გრაფიკული განცდა, როგორც ს. კლდიაშვილი გადმოგვცემს, თვითონ დავეთსაყ ახასიათებდა თურმე.¹

ეს იყო საუკუნის ავადმყოფობა, რომელიც მწვავედ განიცდებოდა ქართულ სინამდვილეში. მოგვიანებით დაწერილ პიესაში „უბედურება“ დავით კლდიაშვილის ერთ-ერთი სიმპათიური პერსონაჟი, ილია, იტყვის: „გული მიწუხს, მაია... გული მიწუხს!“ ყოველი მხრიდან მარტო მწუხარება გესმის“.

ამ გკივილით, წუხილით და უნუგეშო სინამდვილის გყვეობაში მოქეულ მარტოდ დარჩენილ ადამიანთა თანაგრძნობითაა დაწერილი დ.კლდიაშვილის ყველა მოთხრობა.

დავით კლდიაშვილმა შეძლო ქართველი გლეხკაცობის ღრმად ფსიქოლოგიური, მკაფიოდ ინდივიდუალიზებული ხასიათების შექმნა. ხაამისო გენდენცია უკვე არსებობდა ქართულ მწერლობაში. ილია ჭაეჭავაძის ბოლო პერიოდის მოთხრობებში „სარჩობელაშელ“ (1874) და „ოთარაანთ ქერივი“ (1887), მიუხედავად მაშინდელი კრიტიკის მიერ ათვალწუნებული „გაიდეალებისა“ და „სენგიმენგალობისა“, ამკარად შეიმჩნევა გლეხკაცობის არა მხოლოდ სოციალური, არამედ ფსიქოლოგიური ხასის დამუშავების ცდა. ამიგომ „მონანიე ამნაურის“, არჩილის სიკყეები უფრო მეტი მნიშვნელობისაა, ვიდრე პერსონაჟის თვითდახასიათება: „მე გლეხკაცს ბალღსავით კი, არ შეეხარი, - ანგელოზია-მეთქი. მე ესინჯავ, მე ვიხრეკაე. როგორც ჭკვადამჯდარი მგლოვიარე, დავეგირი ჩემს დაკარგულ ნახეუარსა“. „გლეხი უწმიდურია თავისი გყაქუჭით კი არა, მოგჯერ თავისი გულითაყ, ესეყ ვიყი, მაგრამ ჩვენ კი უკეთესნი ვართ?“ - განაგრძობს არჩილი და ეს იყო დიდი მწერლის პოლემიკა როგორც თავისი დროის ლიგერატურულ კრიტიკასთან, ასევე „გეგიათა მოგრფიადლებთან“, ხალხოსნებთან.

გლეხკაცობის ხასიათის ყოველმხრივი მხატვრული ასახვა მაინც წილად ხვდა ენინოშვილის, დ.კლდიაშვილის, შარავცისპირელის თაობას. ამ მწერალთა შემოქმედებაში გლეხკაცის ყოფა, მისი ინგერესები, მისი ხასიათი გაცილებით უფრო ფართოდ, მრავალმხრივ და, რაყ მთავარია, კონკრეტული რეალიებით აისახა, ვიდრე წინა თაობის მწერალთა ნაწერებში, ან ხალხოსნებთან.

დ.კლდიაშვილის გლეხკაცობის რკალის მოთხრობათა იდეურ-მხატვრული ანალიზი გვარწმუნებს, რომ „გარდამავალი ხანის“ მწერლებმა თავი დააღწიეს გლეხკაცობაზე უტოპიური წარმოღვენე

¹ ს. კლდიაშვილი, ცხოვრება დავით კლდიაშვილისა, 1962, გვ. 9.

ბის პიპნომს და საფუძველი ჩაუყარეს მისი ნამდვილი ცხოვრების და ბუნება-ხასიათის უფრო მრავალმხრივ განსახილველად.

იდეალი - „მე ვსინჯავ, მე ვჩხრეკავ“, მათ შემოქმედებაში სრულყოფილადაა განსორციელებული.

90-იანი წლების რუსულ მწერლობაში დამკვიდრებული უბრალო ადამიანის ასახვის გენდენცია ჩვენშიც მძლავრად იჩენს თავს.

დ.კლდიაშვილმა „უმნიშვნელო, ჩვეულებრივი კაცის ბუნების ძიება“ გლახობიდან დაიწყო. გლახკაცის ხასიათში მწერალმა აღმოაჩინა მძლავრი ენებები, თვითდამკვიდრების დაუოკებელი წყურვილი, არსებობისათვის ბრძოლაში შემუშავებულ სიმკაცრესთან ერთად - ნაზი ღირებში და პოეტური ფანტაზიის უნარი.

დ.კლდიაშვილის გლახკაცობის რკალის მოთხრობები, ისევე როგორც მთელი მისი მხატვრული პროზა, ერთი მხრივ, განაგრძობს სოციალური მოთხრობის იმ სახელოვან ტრადიციებს, რომლის სათავეში იდგა იჭავჭავაძე; ხოლო მეორე მხრივ, დ.კლდიაშვილმა სათავე დაუდო ხასიათთა ხაგვის ზუსტ ფსიქოლოგიზმს, შექმნა თავისთავადი, მკვეთრად ინდივიდუალიზებული ხასიათები, რითაც გააფართოვა ქართული მოთხრობის ეანრობრივი შესაძლებლობანი.

* * *

დ.კლდიაშვილის შემოქმედების მკვლევარნი, ძველებიც და ახლებიც, ერთხმად აღიარებენ, რომ ამ დიდი მწერლის ორიგინალური ნიჭი, მისი შემოქმედებითი მეთოდის და სტილის თავისებურება, მხატვრული ოსტატობის უმაღლესი ხარისხი - მთელი სისრულით გამოვლენილია გაღარიბებულ აზნაურთა ყოფის ამსახველ მოთხრობებსა და პიესებში.

სწორედ აზნაურთა რკალის გამო დ.კლდიაშვილის სახელი არც თუ იშვიათად მოიხსენიება სერვანტესისა და დიკენსის, გოგოლის, ჩეხოვისა და ბუნინის გვერდით.

დ.კლდიაშვილმა შექმნა მითი მისი თანამედროვე სამოგადოების ერთ მნიშვნელოვან ნაწილზე - მთელ წოდებაზე - და ეს მითი ემყარებოდა არა გამოწვინის, სასწაულებრივს, არამედ ცოცხალ სინამდვილეს.

1894 წელს ქვეყნდება დ.კლდიაშვილის ახალი მოთხრობა „სოლომან მორბელაძე“. მალე მას მოჰყვება „სამანიშვილის დედინაცვალი“ (1897), დრამა „ირინეს ბედნიერება“ (1897), მოთხრობა „ქაშუშაძის გაჭირება“ (1900), ცოგა მოგვიანებით - ტრაგიკომედია „დარისპანის გასაჭირი“ (1903), ნოველები - „თავადი პეტრე“, „როსტომ მანველიძე“ (1910), მოთხრობა „ბაკულას ღორები“ (1914).

დ.კლდიაშვილის თითოეული მოთხრობა ცხოვრების მხოლოდ ერთ მომენტს, ერთ ნაწილს, ხშირად ერთ სურათს ასახავს, მაგრამ არსებითად ეს არის ერთი წიგნი, რომლის მთავარი გმირია გაღატაკებული აზნაური, ვისაც ყველაზე მოსდენილად მიესადაგა თვით კლდიაშვილის მოთხრობიდან გავრცელებული გამოთქმა - „შემოდგომის აზნაური“.

ვინაა ეს „შემოდგომის აზნაური“, რომლის ცხოვრება, ხასიათი და სულისკვეთება ასე რეალისტურად აისახა ქართული მწერლის შემოქმედებაში? რას წარმოადგენდა იგი ძველად ან ახლად, 90-იან წლებში?

ისტორიკოსთა მკვიცებით, აზნაურობა, როგორც სოციალური ფენა, მხოლოდ ქართული მოვლენა ყოფილა და სრულიად განსხვავებული სხვა ქვეყნებში ცნობილი საზოგადოებრივი ურთიერთობის ფორმათაგან. ზოგიერთი მსგავსება ესპანურ ჰიდალგიასთან, გერმანულ-ფრანგულ ღარიბ რაინდობასთან თუ პოლიცურ შლიახტასთან მხოლოდ გარეგნულია და არა არსებითი. ეს ფენა, აზნაურობა, უკვე მე-15 საუკუნისათვის რაღაც საშუალო თავადობასა და გლეხობას შორის. აზნაურთა უმრავლესობა წვრილი მემამულეა, უპირატესად, ადმინისტრაციული მოხელენი არიან. მათევე ეკისრებოდათ სამხედრო სამსახური და პაგრონის ხლება. რაკი საქართველო გაუთავებელი ომების ასპარეზი იყო, ლაშქრობა და ომი განსაზღვრავდა აზნაურთა ცხოვრების წესს. პაგრონთან ხლება და ლაშქრობა-ნადირობაში მონაწილეობა მათი ძირითადი მოვალეობა იყო მეფის და თავადის წინაშე. ერთადერთი მთავარი ნიშანი, რომელიც აზნაურს გლეხისაგან განასხვავებდა, პირადი თავისუფლება ყოფილა.

აი, ზოგიერთი ნიშანი, რომელმაც ისტორიულად ჩამოაყალიბა აზნაურული ხასიათი: გამახვილებული წოდებრივი სიამაყის გრძნობა; საკუთარი დამსახურების გამვლილება, გრაბახი, კუდაბზიკობა; ხაზგასმული სტუმართმოყვარეობა; გადაყოლილი ჩაცმა და ა.შ. ხშირად ერთმანეთის გამომრიცხველი ნიშნების ჩამოთვლა შეიძლება. რომელიც ისტორიულ ეპოქაში შეუქმნავდა აზნაურობას და მეგნაკლებად გადმოჰყვა ახალ დროშიც, ფეოდალიზმის ლიკვიდაციის შემდეგ.

XIX საუკუნის ქართული განმანათლებლური მოძრაობის დიდი მოღვაწეები - ი.ჭავჭავაძე, ა.წერეთელი, გ.წერეთელი, ნ.ნიკოლაძე - როდესაც ცდილობდნენ მთელი საზოგადოების გაჯანსაღებას, ხშირად მიმართავდნენ პრივილეგირებული კლასის, თავადაზნაურობის, ნეგატიური მხარეების მხილებას. ახალ ვითარებაში, ბურჟუაზიულ-მემამულურ პირობებში, თავადაზნაურობის საძრახისმა თვისებებმა

მთელი სიმახინჯით თავი იჩინა აზნაურობაში. განსაკუთრებით თვალ-მისაცემი გახდა აზნაურული ბედოვლათობა, შრომისადმი შეუგუებლობა, ფუჭი ამპარტავნობა, ამ წოდების სრული უნარობა, იცხოვროს ბურჟუაზიულ-კაპიტალისტური სამოვადოების წესით. ამ ვითარებაში აზნაურობამ საბოლოოდ დაკარგა თავისი ისტორიულ-ეროვნული ფუნქცია. თავადებსა და გლეხკაცობას შუა მოქცეული, იგი დეკლასირებულ ელემენტად იქცა, როგორც ნ. ნიკოლაძე შენიშნავდა, „გაპროლეტარდა“. აზნაურობის, როგორც ფუნქციადაკარგული წოდების საკითხი, ფართოდ აისახა ქართულ პრესაში. ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, გ. წერეთელი; ნ. ნიკოლაძე, ან. ფურცელაძე ბევრს წერენ აზნაურობაზე, აანალიზებენ ამ ფენის მდგომარეობას. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ აზნაურობაზე, აანალიზებენ ამ ფენის მდგომარეობას - ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ აზნაურობა უკიდურეს გაჭირვებაში აღმოჩნდა. შრომის ჩვევების უქონლობამ აიძულა აზნაურები მასიურად დაძრულიყვნენ ქალაქისაკენ. იქ ზოგი გაპროლეტარდება, ზოგი ბელს ეწევა, ზოგიც კანონსაწინააღმდეგო გზას დაადგება, აზნაურთა დიდი ნაწილი, ცხადია, სოფელს შერჩა და მორცხვად ჩაება გლეხკაცურ შრომაში.

აი, ამ ვითარებაში, ზედ XIX-XX საუკუნეების გასაყართან, 1900 წელს, დ. კლდიაშვილის ერთ-ერთ საუკეთესო მოთხრობაში „ქამუშაძის გაჭირვება“ პირველად გაისმა გამოთქმა „შემოდგომის აზნაური“. შეძლებული გლეხი სამადაძე. აზნაურ ქამუშაძეების ნათლობაში, თავისთავზე იღებს ისტორიულ მისიას - ვანაჩენი გამოუგანოს ამ ხალხს. „შემოდგომის აზნაური“ არის გერმინი-ვანაჩენი, გერმინი ფუნქცია, რომელშიც აისახა მთელი საზოგადოებრივი ფენის გრაგედიაც და კომედიაც. ამ წოდების ისტორიულ-ქართული თავგადასავალი შეძლებული გლეხის შეყვარებით და მთავარ აზნაურის ლულულდით უნდა დამთავრებულიყო. ასეთი ქვეტექსტით მოგვაწოდა დ. კლდიაშვილმა გერმინი - „შემოდგომის აზნაური“ რომელიც სამუდამოდ დამკვიდრდა ქართულ სიგყვა-ხმარებაში. ამ გერმინმა გააერთიანა ყველა ის ნიშან-თვისება, რომელიც აზნაურული წოდების სოციალურ სახეს და მის ხასიათს განსაზღვრავდა „შემოდგომის აზნაური“ - კუდაბზიკა, უმიწაწყლო, გულამშიერი აზნაური.

აი, ეს მასალა დაედო საფუძვლად დავით კლდიაშვილის შემოქმედების ძირითად ნაწილს.

XIX საუკუნის ქართულ რეალისტურ მწერლობაში თავად აზნაურობის, როგორც მჩავერელი კლასის ასახვა, უპირატესად, კრიტიკის ნიშნით მიმდინარეობდა. ამ კრიტიკის არსებითი ჯათოსი აღმუთლება, მხილება იყო ბატონყმობისა და მისი გადმონაშთების წინააღმდეგ ბრძოლა გარკვეულ ეტაპზე ქართული მწერლობის უმთავრეს მინაარსს

შეადგენდა. ამ ბრძოლას, რაკი იგი ჩვენში ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ნაწილი იყო, უღმობელი ხასიათი ჰქონდა.

ამ პირობებში ჩვენი მწერლობა მიმართავდა მხილების ისეთ ფორმას, როგორცაა საგირა - გამანადგურებელი სიცილი. ქართული მწერლობაც სიცილით მიაცილებდა თავადაზნაურულ წარსულს. საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა ეტაპზე ამ სიცილს განსხვავებული ხასიათი ჰქონდა. როდესაც თავადაზნაურობა საშიშ სოციალურ ძალას წარმოადგენდა, ქართველ სამოციანელთა შემოქმედებაში, იგი საგირის ფორმით გამოიხატა, რომლის კლასიკური ძეგლია ი.ჭავჭავაძის „კაცია-აღამიანი?“

ბაგონყური საქართველოს თავადაზნაურობის სურათს საბედისწერო შთამბეჭდაობით ამთავრებს დიდი მხატვრის ფუნჯით დახატული „ბრწყინვალე“ თავადის, ლუარსაბ თათქარიძის, გროგესკული სახე. მაგრამ ეს იყო ისტორიისაგან განწირული კლასის ქართული კომედიის პირველი აქტი, და მისი მთავარი გმირი უთუოდ ლუარსაბ თათქარიძეა. ამ კომედიის შემდგომი აქტის დაწერა, დრამატული ფინალითურთ, წილად ხედა დავით კლდიაშვილს.

ჯერ კიდევ ხომლელმა შეამჩნია დ.კლდიაშვილის მოთხრობებში „ჩაფიქრებულობა და რაღაცნაირი ნაზი იუმორი და პოეტური ნაღველი“. ი.გომართელსაც დ.კლდიაშვილის მოთხრობების მშვენივალად მიაჩნია ნაზი და სუველიანი იუმორი, რომელსაც, კრიტიკოსის აზრით, სარჩულად უღევს „შავი და მწარე ფიქრები“. კაბაშიძემ ამ თვალსაზრისით მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ფორმულის სახე მისცა და კლდიაშვილის მხატვრული სტილის დამახასიათებლად პირველად გამოიყენა გამოთქმა, რომელიც შემდეგ გავრცელებულ ტერმინად იქცა: „ცრემლნარევი სიცილი“. კრიტიკოსს, ბუნებრივია, აქვე უჩნდება ასოციაციები გოგილთან, რომლის მიმართაც ეს გამოთქმა გამოიყენება ბელინსკიდან მოყოლებული - დღემდე)

პლაგონის მიხედვით, სოკრატემ აიძულა თანამოსაუბრენი დასთანსმებოდნენ, რომ ერთსა და იმავე კაცს უნდა შეეძლოს როგორც კომედიების, ისე ტრაგედიების წერა და დიდი ტრაგიკოსი პოეტი დიდი კომიკოსიც უნდა იყოსო უთუოდ. გოგოლი იმდენადვეა ტრაგიკოსი, რამდენადაც კომიკოსია... ცალ-ცალკე იგი იშუიათად გეხვდებაო - აღნიშნავდა ბელინსკი. იგივე უნდა გაეიმეოროთ დ.კლდიაშვილის შესახებ. ცხადია, ლაპარაკია ტრაგიკულზე და კომიკურზე როგორც პათოსზე, როგორც ხელოვანის ღრმა განცდაზე, მის შთაგონებულ მიმართებაზე ობიექტისადმი.

(აზნაურთა ყოფა, ცხოვრების ასპარეზზე ფუნქციონალური წოდების ჰაპანწყევება დ.კლდიაშვილისათვის, როგორც ამ წოდების შვილისათვის, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ოდენ კომიკურის მასალა.

მწერალი-კუმანისტი, ასახავდა რა აზნაურთა ცხოვრებას, უპირველეს ყოვლისა, მასში ხელაქვდა ახალ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ურთიერთობასთან შეუგუებელ, გაუბედურებულ ადამიანთა დრამას.

ბრძოლა არსებობისათვის, საერთო გაჭირვების მძაფრი შეცნობა დ.კლდიაშვილის ამ ნაწარმოებთა პერსონაჟებს დრამის გმირებად აქცევს. აქედან: დრამატული პათოსი, რომელიც აზნაურული რკალის ნაწარმოებთა მხატვრული სტილის უმთავრესი ნიშანია.)

სიბრალული, რომელსაც დ.კლდიაშვილი განიცდიდა ამ, პრსები-თად, დეკლასირებული ადამიანებისადმი, რეალისტ მწერალს არ უშლიდა ხელს შეემჩნია სასაცილო მდგომარეობა, რომელშიაც ცხოვრებამ ჩააყენა ეს ადამიანები, შეემჩნია კომიკური მათ ქცევასა და ხასიათში. აქედან: იუმორისტული პათოსი, რომელიც აგრეთვე დამახასიათებელია დ.კლდიაშვილის მხატვრული სტილისათვის.

დ.კლდიაშვილის მთავარი პერსონაჟები არასოდეს ხუმრობენ, პირიქით: უმეგესად ისინი პირქუშნი, მოწყენილნი, ჩაფიქრებულნი და, არცთუ იშვიათად, სიგყვაძუნწნი არიან. მათზე იმიგომ კი არ გველიმება, რომ თაყად არიან კომიკურნი, არამედ იმიგომ, რომ „თვით ამბავია სასაცილო“. ცნობილი ეპიზოდი „სამანიშვილის დედინაცელიდან“. მთერალმა კირილემ სალობერიძის ოჯახში იჩხუბა, უხერხულ მდგომარეობაში ჩააყენა მასპინძლები და მათი სტუმრუბი. პლაგონი შეწუხდა ცოლისძმის საქციელით და როდესაც ეს უკანასკნელი გაიქცა, საზოგადოებას უამბო კირილეს სხვა ოინებიც. მწერალი შენიშნავს: „ეს კაცო... ისეთნაირი კილოთი ლაპარაკობდა, სწორედ შეეცოდებოდა კაცს, რომ თვით ამბავი სასაცილო არ ყოფილიყო“.

/დ.კლდიაშვილის შემოქმედებაში იუმორი უმთავრესად სიგუა-ციური კომიზმის ფორმითაა გამოვლენილი.

დ.კლდიაშვილის იუმორის წყარო, ისევე როგორც ყველა დიდი ხელოვანისათვის, თვითონ ცხოვრება იყო. მას ქჟონდა იშვიათი უნარი ადამიანთა ურთიერთობაში, მათ მეგყველებაში, საქციელში, საერთოდ ცხოვრებისეულ მოვლენებში შეემჩნია სასაცილო და, რაც მთავარია, ექცია იგი თავისი მხატვრული შემოქმედების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ესთეტიკურ ფენომენად. კლდიაშვილს, უდავოდ, ქჟონდა იუმორის უმარშაბარი ნიჭი. მაგრამ მწერლის შემოქმედების ამ მხარეს გადაჭარბებული მნიშვნელობა არ უნდა მიენიჭოს.

თავი რომ დავანებოთ ისეთი გრაგიკული ინგონაციებით დაგვირთულ მოთხრობას, როგორიცაა „ქამუშაძის გაჭირვება“, თვით „სოლომან მორბელაძე“ და „სამანიშვილის დედინაცელი“ იმდენად-ვეა იუმორისტული, რამდენადაც გრაგიკულ-დრამატული. „მისი პიესები გრაგიკულის მიჯნაზეა, ისინი ამით ვიპყრობენ, - ამბობდა

გოთიე მოლიერის შესახებ - ... მისი „ძუნწი“, სადაც ბიწიერება მამა-შვილს შორის ყოველგვარ გრძნობას სპობს, გამოორჩეულად დიდია და ტრაგიკული“.

დაქვრივებულმა, მაგრამ ჯერ კიდევ ჭარმაგმა მოხუცმა აზნაურმა ბეკინა სამანიშვილმა ერთ დღეს კაცი მიუგზავნა შვილს, პლატონს, და ცოლის შერთვის სურვილი გამოუცხადა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მამა-შვილი ერთად, ერთ ოჯახში ცხოვრობს, სიტუაცია საკმაოდ კომიკურია. მაგრამ კომიკურია იგი მკითხველისათვის და არა თვით ამ სიტუაციის მოქმედი გმირებისათვის, მეტადრე პლატონისთვის. „მღუპავ, მამა? - მივიდა ბეკინასთან - მღუპავ? დანას მიყრი ყელში? რაგომ მიმეგებ, შენი ჭირიმი?! - ძლივს წარმოთქვა პლატონმა და ხმაჩაწყვეტილმა უნუგეშოდ ხელები გაშალა“. რაკი მამას გადაწყვეტილება ვერ შეაყვლებინა, პლატონმა თვითონ იკისრა სადღეინაცელოს გამოძებნა, იკისრა იმიტომ, რომ არამც და არამც არ უნდა დაუშვას, რომ ბეკინას შვილი გაუჩნდეს, ესე იგი, გაჩნდეს „ლუკმის გამყოფი“, ისედაც მცირე მამულის მოზიარე. რომ უფრო იმედინად იყოს, პლატონი გადაწყვეტს თვითონ მოძებნოს ორნაქმარევი და უშვილო სადღეინაცელო. იგი, ნათხოვარ ბეხრეკ ცხენზე ამხედრებული, გაეშართება სოფელ-სოფელ. იწყება ღარიბი იმერელი აზნაურის მოგზაურობა, ერთსა და იმავე დროს სასაცილოცა და სამწუხაროც.

პლატონის შიში, მის მიერ მამის გადაწყვეტილების ტრაგიკული განცდა რომ საფუძველს მოკლებული არ იყო, ირკვევა მოთხრობის ფინალში. აქ ნაჩვენებია, თუ როგორ სპობს მამა-შვილს შორის ყოველგვარ გრძნობას შიში ხეაღინდელი დღის წინაშე, რომელსაც ადამიანებში წარმოშობს კერძომესაკუთრულ ურთიერთობაზე დამყარებული ცხოვრება. პლატონი მხეცურად სცემს ფეხმძივე დედინაცეალს, გაეყრება შრომისუნარმოკლებულ მამას, ხოლო როდესაც ეს უკანასკნელი გარდაიცვლება, უსამველოდ ავიწროებს, სასამართლოდან სასამართლოში დააწანწალებს დედინაცეალს და მცირეწლოვან ძმას.

მოთხრობაში ბევრია იუმორისტული სიტუაცია, არის მოგიერთი იუმორისტული პერსონაჟიც, მაგრამ თვითონ მთავარი გმირი - პირქუში, სიტყვაძუნწი, უღმობელი პლატონ სამანიშვილი, მისი ურთიერთობა მამასთან, გოეთეს სიტყვებით რომ ეთქვათ, ტრაგიკულის მიჯნაზეა.

ასეა „სოლომან მორბელაძეში“, „ქამუშაძის გაჭირებაში“, „ღარისპანის გასაჭირში“.

ამ საზოგადოებაში ადგილი აღარ რჩება ნათესაურ-ინტიმური მგრძნობიარობისათვის, აქ ანგარებიანობაზე აგებული უღმობელი

კანონები მოქმედებენ და ადამიანების შესაბამისად არიან მიმართულნი. მოხუცი ბეკინა შებრალებას ემუდარება შეილს. „მე შეშობრალა ვინმემ? - წაილაპარაკა პლატონმა და პირი იქით მიიბრუნა“. პლატონის ამ წალაპარაკებაში დ. კლდიაშვილისათვის დამახასიათებელი სიზუსტითაა ფორმულირებული ულმობლობაზე დამყარებული საზოგადოების არსი. პირი იმიტომ მიიბრუნა პლატონმა, რომ იგი, ბოლოს და ბოლოს, ადამიანი და სახეში ვერ შეხედავდა მამას, რომელსაც ეს-ესაა სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანა.

ამასთანავე, „სამანიშვილის დედინაცვალი“, ისევე როგორც აზნაურული რკალის ყველა მოთხრობა, გაბრწყინებულია იმ იუმორით, რომელიც თავისი წარმოშობით ხალხურია, ჩვენში დამკვიდრებული გრადიციით - იმერულია და რომელიც მწერლობაში პირველმა დ. კლდიაშვილმა შემოიგანა. „კლდიაშვილი იმერული ნიჭია, ოხუნჯი, ხალისიანი, სიკვებამოსწრებული, ლაღი“, - შენიშნავედა ი.გომართელი. ცხადია, ეს თვისებები მხოლოდ „იმერული ნიჭისთვის“ როდია დამახასიათებელი, მაგრამ მწერლის თანამედროვე კრიტიკოსის ამ სიკვებებში საზგასმულია დ.კლდიაშვილის იუმორის ხალხური ხასიათი, მისი, როგორც დღეს იტყვიან, კარნავალური ბუნება.

ირონია და თვითირონია პერსონაჟის დახასიათების ერთ-ერთი გავრცელებული ხერხია დ.კლდიაშვილის მოთხრობებში. აზნაური სერაფიონ გორდელაძე („ქაშუშაძის გაჭირვება“) თავისი საქმის ყირგუობია; იგი, შეიძლება ითქვას, პროფესიული ხუმარაა და თავისი აუდიტორიაც ჰყავს. იგივე ფუნქცია აკისრია ახალგაზრდა კოტე ბალდაეაძეს „სამანიშვილის დედინაცვალში“. პირველ ყოვლისა, საკუთარ ქცეებასა და ხასიათში სასაცილოს წარმოჩენა ამ პერსონაჟების მიმართ გარკვეულ სიმპათიას და თანაგრძნობას იწვევს, რაც უთუოდ შეესაბამებოდა მწერლის საერთო ჩანაფიქრს. ეს ხუმარა მთხრობელნი განსაკუთრებით უყვარს მწერალს და ისინი ხშირად გამოჰყავს სცენაზე. სერაფიონ გორდელაძის და მისი მარჩენალი ძაღლის, კუსიას ამბავი, კლდიაშვილის აზნაურთა დახასიათების ქრესტომათიულ მაგალითად იქცა, ისევე, როგორც ახალგაზრდა ბალდაეაძის ნაამბობი უსახლკარო აზნაურის, არისგო ქვაშავიძის შესახებ.

არაა სწორი დამკვიდრებული აზრი, რომ თითქოს დ.კლდიაშვილის იუმორს აკლია მამხილებელი პათოსი და მასთან არ ვესვდება საგირა, გამანადგურებელი დაცინება. ბეგლარ ჯინჭარაძე, პორფირი ბიაშვილი, პლატონ სამანიშვილი უთუოდ საგირული ხასიათიუბია. მაგრამ აზნაურული რკალის საერთო ელფერი უეჭველად უფრო იუმორისგულია, ვიდრე საგირული. ამით დ.კლდიაშვილი ახლო დგას ი.ბუნინთან, მის თანამედროვე რუს მწერალთან. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დ.კლდიაშვილისთვის არაა დამახასიათებელი ის სევდა

აზნაურთა დანგრეული ბუდეების გამო, რომელსაც ასეთი ღირიმში შეაქვს „ანგონოვურ ვაშლებში“. დ.კლდიაშვილის აზნაურები, უმეტეს შემთხვევაში, ადვილად წამოიშლებიან ბუდეებიდან გარდაუვალი აუცილებლობის გამო და არც მათ, არც მწერალს არასოდეს წამოცდენიათ: „მანც კარგია ეს ღარიბული, წერილმემაძულური ცხოვრება!“ (ი.ბუნინი).

კომიკურ-იუმორისტული დ.კლდიაშვილის მსოფლმხედველობრივი პოზიციის ერთ-ერთი საინტერესო გამოვლენა იყო და კიდევ უფრო მკვეთრად წარმოაჩენდა მწერლის მიერ სინამდვილის გრაფიკულად აღქმას.

დ.კლდიაშვილი, პირველ ყოვლისა, მოთხრობის დიდოსტაგია. ქართულ მწერლობას თითქმის არ შეხებია ჟანრების მონაცვლეობის ის პროცესი, რომელიც 90-იან წლებში განიცადა რუსულმა მწერლობამ და რომლის სათავეში იდგა ა.ჩეხოვი. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს, რომ ქართული მოთხრობა მხოლოდ და მხოლოდ საკუთარი ჟანრობრივი კანონებით ვითარდებოდა. ჯერ ერთი, მას ჰქონდა უძველესი გრადიციები როგორც მოთხრობის, ასევე რომანის ჟანრში და მეორეც, ჩვენი მწერლობა ვითარდებოდა რუსულ მწერლობასთან ცხოველმყოფელი თანაარსებობის პირობებში და ეს გარემოება გავლენას ახდენდა მისი ფორმისა და შინაარსის შემუშავებაზე.

ქართული მწერლობის ახალგაზრდა თაობა იმ გზას უნდა გაჰყოლოდა, რომლის სათავეში იდგა ა.ჩეხოვი. დ.კლდიაშვილს მათ შორის პირველი ადგილი უნდა მიეკუთნოს.

დ.კლდიაშვილის ობიექტივისტური თხრობის მანერა, ლაკონურობა, ჩაღრმავებული რეალიზმი, დეტალების სიზუსტე, ცხოვრებისეული სიმართლე და ა.შ. ახლოსაა ჩეხოვის მსატერულ სტილთან, საერთოდ, მოთხრობის იმ ფორმასთან, რომლის სრულყოფა ამ დიდ მწერალს მიეწერება. გაგრძელებულ-გაჭიანურებული წინადადებების უარყოფა; მხოლოდ და მხოლოდ ობიექტურობა; მოქმედ გმირთა და საგანთა სიმართლით ხატვა; მოკლესიგყვაობა; ცალკეული წერილმანების უპირატესი მნიშვნელობა ფსიქიკის ჩვენებისას, პორტრეტის თუ ბუნების ხატვისას; პერსონაჟების მოქმედებაში ჩვენება; მოქმედ გმირთა მინიმალური რაოდენობა - ეს არ იყო მარტო ჩეხოვის მცნება, რადგან მეტნაკლებად ამ პუნქტებს პასუხობს ჩეხოვის თითქმის ყველა ნიჭიერი თანამედროვე. ეს იყო რეალიზმის ახალი გზა და დ.კლდიაშვილიც ამ გზას ადგა.

დ.კლდიაშვილის მნიშვნელობა ქართული მწერლობისათვის იგივეა, რაც რუსული მწერლობისათვის - ა.ჩეხოვის. რაც მთავარია,

ისინი მარგო წერის მანერით კი არ ღვანან ახლოს ერთმანეთთან, არამედ საერთო სულსკვეთებით: სინამდვილის ფილოსოფიური აღქმით, სვედიანი ირონიით, კეთილშობილური ჰუმანიზმით.

დ.კლდიაშვილის მოთხრობა ქართული პროზის სიმწიფეს მოასწავებდა, უპირველეს ყოვლისა, როგორც მხატვრული ფენომენი.

დ.კლდიაშვილის იდეა, მისი ავტორისეული თეალსაზრისით თვით ამ მოთხრობათა მხატვრული სახეების ობიექტურ ბუნებაში დევს, თვით ამ ცხოვრების ობიექტური თვისებაა, რომელსაც მწერალი ასახავს. ყველა ეს სიტყვა - „ასახავს“, „ხატავს“ - ზედმიწევნით მიესადაგება დ.კლდიაშვილის სტილს. მწერალი მთლიანად ამოფარებულია პერსონაჟებს, ხატების, სახეების საშუალებით „სახიობს“. აქედან გამომდინარე, გრადიციული ეპიური ავტორი-მოთხრობელი, რომელმაც ყველაფერი იცის პერსონაჟთა ბედის, მათი შემდგომი საქციელის, მათი მომავლის შესახებ, დ.კლდიაშვილის მოთხრობებში არ გვხვდება. სოლომან მორბელაძე, პლატონ სამანიშვილი, ოგია ქაშუშაძე, ეკერიანი, - აზნაურული რკალის მთავარი გმირები მკითხველის თვალწინ ლაპარაკობენ, მოქმედებენ, ხოლო როგორც კი თავის საქმეს მორჩებიან, მწერალი დაუყოვნებლივ გოვებს მათ. ამიგომ დიალოგი, როგორც მოქმედების სიგყვიერი ფორმა და საკუთრივ მოქმედება, დ.კლდიაშვილის მხატვრული სტილის ძირითადი ფორმაა.

„სოლომან მორბელაძე“, აზნაურული რკალის პირველი მოთხრობა, პირდაპირ მოქმედებით და დიალოგით იწყება. მაშეაღ სოლომანთან მოდის პლატონი, მევაღე, და ვალს ითხოვს. სოლომანი დაუყოვნებლივ შეუდგა მოქმედებას. ათასნაირი ხრიკებით ბოლომდე მიჰყავს წამოწყებული საქმე: ქაიხოსრო ქათამაძის ვაჟს, ნიკოს, ბესარიონ საქარაძის ქალიშვილს შერთავს და ყოველნაირად ცდილობს დაპირებული სამამულო მიიღოს, რათა ვალი გადაიხადოს. სოლომანი ვერ მიიღებს დაპირებულ თანხას და სასწრაფოდ გოვებს მექორწილეებს. მოთხრობის ფინალში თვით სოლომანი ყოველივე ამას შესანიშნავ ფორმულირებას უკეთებს: „მოვაგყუეთ, მომაგყუეს და ერთი მოგყუებული ხეაღ ან ზეგ მომაღგება კიდეე“. მოთხრობის გმირი ნაწარმოების დასაწყისში ჯორზე ამხედრებული იმედინად „შემოჩიქრიქდება“ თავის ეზოში; იმავე ჯორზე ამხედრებული ვეგოვებს იგი მოთხრობის დასასრულს, ოღონდ ამჯერად „შეა-უკუღმა ფიქრებში წასული“.

„სამანიშვილის დედინაცელის“ დასაწყისში მწერალი ორიოდე გვერდზე აცნობს მკითხველს ბეკინა სამანიშვილის ოჯახს და მყისვე შეუდგება მოქმედებას: ჭარმაგმა, დაქერივებულმა ბეკინამ კაცი მიუგზავნა შვილს, პლატონს, და ცოლის შერთვის გადაწყვეტილება ამცნო. ამას მოსდევს დიალოგი. პლატონი ცდილობს გადაათქმეინოს

მამას გადაწყვეტილება, მაგრამ ვერაფერს გახდება. მაშინ იგი შეუღება მოგზაურობას ორნაქმარევი და უშვილო სადედინაცვლოს საძებრად. პერსონაჟები და მათი თავგადასავალი კინემატოგრაფიული სისწრაფით ენაცვლებიან ერთმანეთს ამ საკმაოდ ვრცელი ოთხრობის თავებში.

დკლდიაშვილის დიალოგებს, პასტერნაკის სიგყვებით რომ ეთქვათ, ახასიათებს „სასაუბრო ენის სიციცხლე“, მწერალს „მომადლებული აქვს აბსოლუტური სმენა - ეს უტყუარი ნიშანი დრამატული ნიჟიერებისა, ურომლისოდაც შეუძლებელი იქნებოდა დიალოგის ასე გადმოცემა, როგორც მან შესძლო“. ა. გაწერელია წერს: „დკლდიაშვილს დაჭერილი აქვს იმერული აზნაურის საუბრის ყოველი ნიუანსი, წინადადების მიმოხრა, თავისებური გამოთქმები, აკვიატებული სიგყვები და ხშირად - მნიშვნელობას მოკლებული ბგერებიც კი. საკმარისია მისმა პერსონაჟებმა ხმა ამოიღონ, რათა ყოველგვარი საზღვარი წაიშალოს სინამდვილესა და ხელოვნებას შორის, იმდენად ცოცხალნი და დამაჯერებელნი არიან ისინი“.

თითქმის მთლიანად დიალოგებზეა აგებული „სოლომან მორბელაძე“. „თავადი პეტრე“, „ბაკულას ღორები“. რასაკვირველია, ამ მოთხრობებში გარკვეული ადგილი უჭირავს ავტორ-მოთხრობელს, მაგრამ მისი ხმა ისეა შერწყმული პერსონაჟთა მეგყველებსთან, რომ ძნელად გამოიძრევა. ამასთან ირონია, რომელსაც მწერალი იყენებს, ინტონაციურად ამთლიანებს პერსონაჟებს, მოთხრობათა სიუჟეტს, ასე რომ აქ პერსონაჟებისა და ავტორის ხმა ერთმანეთისაგან თითქმის აღარ განსხვავდება.

რაც უფრო ღრმავა მწერლის რეალიზმი, მწერალი გმირთა მეგყველებაში მით უფრო იყენებს მათი სოციალური, კულტურული, ხანდახან კუთხური გარემოსათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ კლემენტებს. უბრალო დაკვირვებითაც შესამჩნევია, რომ დკლდიაშვილის ენა XIX. ქართული სალიტერატურო ენაა, ხოლო მისი პერსონაჟების მეგყველება - იმ წრისა და კუთხის, ზემო იმერეთის, დამახასიათებელი მეგყველებაა. ამასთან, დკლდიაშვილს აქცენტის გადააქვს არა იმდენად იმერეთის კილოკავის მორფოლოგიურ-სინტაქსურ თავისებურებაზე, არამედ ამ კუთხისათვის დამახასიათებელ სიგყვის მოქცევაზე, ინტონაციებზე. სწორედ ეს ქმნის იმ განუმეორებელ აკუსტიკურ კოლორიტს, რომლითაც აღბეჭდილია ამ დიდი მწერლის მთელი შემოქმედება და მეგყველებს იმ „აბსოლუტურ სმენაზე“, რომელიც დიალოგის ოსტატობის აუცილებელ თვისებადაა მიჩნეული.

დკლდიაშვილის აზნაურთა რკალის მოთხრობები მძაფრი სიუჟეტით არ ხასიათდება, თუმცა მისი გმირები ბევრს მოგზაურობენ, კარდაკარ დაძრწიან, საერთოდ ბევრს მოძრაობენ. თითოეულ

მოთხრობას. საფუძვლად უდევს ერთი არაკი, თვით მწერლის სიგყვებით, „უცნაური ამბავი“. მოთხრობის ჟანრობრივი სახის მიხედვით, მცირე ფორმიან მოთხრობებში ეს არაკი კონცენტრირებულია, შეკრულია, დაკუმშულია. რომანულ მოთხრობებში - „სამანიშვილის დედინაცვალი“, „ქამუშაძის გაჭირება“ - არაკი მრავალ ეპიზოდებადაა დამოკიდებული და რამდენიმე პარალელურ, შიდა სიუჟეტს ქმნის, თუმცა და ამ მთლიანობას არ არღვევს. საერთოდ კი დკლდიაშვილის მოთხრობებში არაკი სხარგია, ანეკდოტური შინაარსისაა. იმერეთის გაღატაკებულ აზნაურთა ყოფა, მათი ზნე და ხასიათი უამრავ მასალას იძლეოდა საამისოდ. მოგყვებული მაშეალის ანეკდოტს ემყარება „სოლომან მორბელაძე“. ნოველის ანეკდოტური ფორმულა შესანიშნავადაა ჩამოყალიბებული თვით მთავარი გმირის მიერ: „მოვატყუეთ, მომატყუეს და ერთი მოგყვებული ხეაღ ან ზეგ კარზე მომადგება კიდეგ“. მთლიანად ანეკდოტურია ქორწილის ეპიზოდი, როდესაც ახლად დამოყვრებული ქალის მამა და ვაჟის მამა ერთმანეთთან აგზავნიან სასოწარკვეთილ მაშეაღს და, ექვსი თუმნის ნაცვლად, გასამრჯელოდ ექვს მანეთს და დაკლული ხარის გყავს არკუნებენ.

ასევე ანეკდოტური შინაარსისაა „ბაკულას ღორები“. გაღატაკიონ სოსოლიანმა ქალაქიდან სტუმრად მოიწვია ჩინოენიკები, ნათესავი შამა - ალექსანდრე და მისი უფროსი - ვასილ ივანიჩი, რაოა შეაშინოს მეზობელი ბაკულა, რომლის ღორებმა ბოსტანი ამოუგდეს. ჩინოენიკებმა მოილხინეს, მაგრამ მათ თვალწინ ბაკულას ღორები კელავ დაარბევენ მასპინძლის კარ-მიდამოს, რამაც მთერალი სტუმრები უფრო გაამხიარულა. გამწარებული გაღატაკიონი, რომელიც ჩინოენიკების გამასპინძლებამ უფრო დააზარალა, ვიდრე მეზობლის ღორებმა, უსახელო წერილით მაზრის უფროსთან აბეზღებს სტუმრებს, რომ ამათზე მაინც ამოიყაროს ჯავრი. ბაკულას ღორები კელავ განაგრძნობენ თავის შავ საქმეს. ასე რომ, როგორც ალექსანდრე ამბობს, ბაკულა კი არ შეგვიშინებია, ჩვენ შეგვაშინეს უფროო.

ანეკდოტურია შვილისაგან მამის მაჭანკლობის ამბავი, რომელიც საფუძვლად უდევს „სამანიშვილის დედინაცვალს“.

ყველა ამ მოთხრობაში პერსონაჟი ისეთ გარკვეულ ცხოვრებისეულ სიტუაციაშია ჩაყენებული, რომელშიც მან სრულად უნდა გამოავლინოს თავისი ხასიათი.

უკიდურესი გაჭირება, „გაფშეილი კუჭი“ ამ გაჭირებასთან ბრძოლის წყურვილი - აი მასალა, რომელიც განსაზღვრავს დკლდიაშვილის პერსონაჟთა დრამას და კომედიას, მათ ხასიათსა და საქციელს. შიში, სასოწარკვეთილება, იმედი და უიმედობა - იმ-

ღერად მკაფიოდაა გამოკვეთილი, რომ კომპოზიციის მთავარ საყრდენს წარმოადგენს, მილიანად განაპირობებს ნაწარმოების სახეობრივ სისტემას.

გაჭირვება. - ეკონომიკური უძღურების მწვავე განცდა - დ.კლდიაშვილის ნაწარმოებთა მთავარი გამაერთიანებელი კომპოზიციური ელემენტია, მეტიც იგი თითქოს აზნაურული რკალის მოთხრობათა ერთი მთავარი პერსონაჟია. გაჭირვება აიძულებს სოლომან შორბელაძეს „იწანწალოს“, იცროს; გაჭირვებამ, შიშმა „ლუკმის გამყოფის“ გამო, აიძულა პლატონ სამანიშვილი მაშველად დაუდგეს საკუთარ მამას; მოთხრობაში „ქამუშაძის გაჭირვება“ და პიესაში „დარისპანის გასაჭირი“ უკვე სათაურშივეა გამოტანილი ამ ნაწარმოებთა მთავარი მოტივი.

შიდიღება ითქვას, რომ მსოფლიო ლიტერატურაში არ არის მყარე მწერალი, რომლის მთელ შემოქმედებაში ისე ხშირად გაისმოდეს სიტყვა „გაჭირვება“, როგორც იგი დ.კლდიაშვილთან გვხვდება. ამ გაჭირვებას საყოველთაო ხასიათი აქვს. ეს იციან ნაწარმოების გმირებმა. სწორედ ეს ცოდნა, საკუთარი გაჭირვების საყოველთაო ხასიათის შეგნება ანიჭებს მათ უდიდეს განმაზოგადებელ ძალას, აქცევენ მათ ღრამის გმირებად. „ნამეტან გლახა დროში ეცხოვრობთ“, ამბობს სოლომან შორბელაძის ერთ-ერთი გმირი, აზნაური ბესარიონ საქარაძე - „ყველას რომ გვიჭირს, სად უნდა წავიდეთ, ვისთან მივიდეთ, ვის შევეხვეწოთ მოხმარება?“ ასევე განზოგადებულია ეს საყოველთაო გაჭირვების თემა პლატონ სამანიშვილისა და ადვოკატ ივანე გვერდევანიძის საუბარში: „ასეთია ჩემო ბიძია, ეს ჩენი მღვთმარეობა და რას იბამ! გაჭირვების დრო შემოგვეწრო და მეყადინეობა გვიჭირია. ძალიან გაფრთხილება ვეპართიებს ამ გაჭირვებასთან“.

საერთო გაჭირვების დრამატული განცდა დ. კლდიაშვილის პერსონაჟებისადმი შეუწელებელი ინტერესის, მათდამი თანაგრძნობის საფუძველია. ამიგომაა, რომ ასე განმაზოგადებლად გაისმის „სოლომან შორბელაძის“, ხელმოყარული მაშვლის თავგადასავლის ფინალი: „დასწყვილოს ღმერთმა ხელმოკლე აზნაურის უსამველო, გაძალღებული ცხოვრება! რისი გამოაქვთ თავი, მეტი გზა რომ აღარ აქვით? გყუილი. გყუილი, ყოველ ნაბიჯზედ გყუილი და უპირულობა!... სამეველი თუ შაინც მოგვეყება როდისმე, რომ კაცური ცხოვრება გვეღირსოს... ღმერთო, ღმერთო! - სასოწარკვეთილებით წამოიძახა უკანასკნელი სიტყვები საბრალო სოლომანმა და, თითქო მისი გული სიბრაღულით აივსო ყოველი ღეთის გაჩენილისა და დაჩაგრულისადმი“.

თავად საბრალო სოლომანის სწორედ ეს სიბრაღული „ყოველი ღეთის გაჩენილისადმი“, სასოწარკვეთილი სევდა კაცურ ცხოვრებაზე აძალღებს ამ პერსონაჟს, შეაქვს ამ ხასიათში გრაფიკული შტრიხები.

„საერთო გაჭირვების“ ასახვა პერსონაჟთა ხასიათებში, თანაგრძობა გაჭირვებაში ჩაეარდნილი ადამიანებისადმი – ეს არის დ.კლდიაშვილის აზნაურთა რკალის მოთხრობებისა და პიესების გამაერთიანებელი მოტივი. ამ გაჭირვებას, როგორც აღენიშნეთ, საზოგადო, საყოველთაო, კემშარიგად ტოტალური ხასიათი აქვს. იგი რაღაც ფატალურ, დაუძლეველ ძალად ქცეულა, რომელთან ბრძოლაში უნდა გამეღანდეს დ.კლდიაშვილის ცხოვრებისაგან გაწამებული პერსონაჟთა ხასიათი, მათი მნეობა, ქმედება და საქციელი. მთავარი ისაა, რომ ამ გაჭირვებაში ადამიანები მარტონი არიან. „უბედურების“ მთავარი პერსონაჟი, ილია, ამბობს: „...ყველა გაჭირვებაში ვართ, ყველას თათავის გაჭირვება თან გვახლავს და, ჩვენდა საუბედუროდ, ჯერ-ჯერობით ჩვენს გაჭირვებას ჩვენ-ჩვენი ძალღონით უნდა ვეჭიდოთ“...

ადამიანები სიგყვით ერთმანეთს უთანაგრძობენ, მაგრამ საქმე საქმეზე რომ მიღვება, ყველა თავის სატკიუარს დაკკანკალებს, უარეს შემთხვევაში – ერთმანეთს არ ზოგავენ, ერთმანეთის მიმართ უღმობელნი არიან.

ჟღაგონ სამანიშვილის სიგყვები – „მე შემობრაღა ვინმემ?“ – ამა თუ იმ ფორმით დ.კლდიაშვილის ყველა ნაწარმოებში გაისმის და პერსონაჟთა ცხოვრებისეული გამოცდილების ხარისხშია აყვანილი.

მკაცრ, არეულ წუთისოფელში ადამიანებს ცოდუა-მადლი აღარ სწამთ. როგორც კი მათ ინტერესებს შეეხებიან, შეუბრაღებელნი და დაუნღობელნი ხდებიან, აღრინდელი თაეაზიანობიდან აღარაფერი შერჩებათ. ბესარიონ საქარაძემ და ქაიხოსრო ქათაშაძემ თავისი გაინაღდეს – ერთმა ქალიშვილი გაათხოვა, მეორემ მზითვი მიიღო და გულცივად მოიშორეს მამეაღი, სოღომან მორბეღაძე. იგი მათ, უბრაღოდ, აღარ სჭირდებათ. ასეთ შემთხვევაში კღდიაშვილის პერსონაჟები ცივი, სიგყვაძუნწი და შეუვაღნი არიან. „შემობრაღეთ, კაცი შემობრაღეთ... კაცი, კაცი!“ – ემუღარებოღა ბესარიონი სოღომანს, როღესაც სამზითვო თანხის დაკღებას ითხოვღა და მჭევრმეგყვეღურაღ აყოღებღა თავს. ახღა ეითარებღა შეიცივღა. ერთმაც და მეორემაც ცივი უარი უთხრეს სოღომანს გასამრჯეღოზე და როგორც დაყინვღა, როგორც ადამიანთა უღმობღობის სიმბოღოღ, ხეღმოყარულ მამეაღს მათხოვრული გროში და საქორწიღოდ დაკღული ხარის გყავი არგუნეს.

ორიღღე წღის შემღგ იწერებღ „სამანიშვილის დაღინაცყაღი“. აქ უკვე შვიღს მამა აღარ ებრაღებღ.

გულცივი და უღმობელია ბეღღარ ჯინჭარაძე, რომელიც ხეღს აიღებს დაღინუნუნღზე, მშვენიერ ნინოზე, თუ რვაას მანეთს არ მიიღებს მზითუაღ.

ულმობლობა, გულქვაობა და დაუნდობლობა არაეის უკვირს, იგი ადამიანთა ცხოვრების წესად ქცეულა. არ უკვირს სოლომანს, — მშიერ, გაღატაკებულ ბესარიონს არ უნდა ნდობოდა; ჯინჭარაძეს დედამისი ამართლებს, გული დაეჩაგრა აეადმყოფ სპიდონას, როდესაც ბაბუამ კარავში გაიყვანა და გრძელ ჯოხზე გამობმული ჭურჭლით აწვდიდა საჭმელს, მაგრამ შემდეგ „კიდეც გაამართლა მოხუცი, რომელიც ასეთ შეუბრალებლობის გზას დაადგა, რომ ოჯახი ამოწყვეტისაგან ეხსნა“. არც კაციასგან ანდრეას ხატზე გადაცემა გაპკვირვებით, პირიქით, ერთმა კიდეც გაამართლა: მე, შეიძლება, ერთი-ორი კაციც მომეკლაო.

უკიდურესი გაჭირვებისაგან ადამიანების გაბოროტება, სხვების მიმართ შეუბრალებლობა, მოგჯერ უამრობამდე მიდის, თითქმის ჰაოოლოფიური ხსნიათისაა და მისი ახსნა არ შეუძლიათ ისეთ გონიერ ადამიანებსაც კი, როგორცნაა ქაშუშაძეების რძალი სონია და ინგელიგენტი ილია, — „უბედურების“ პერსონაჟი.

საყოველთაო გოდება გაისმის დ.კლდიაშვილის მოთხრობებში. ადამიანები ითხოვენ შველას, სიბრაულეს, თანაგრძნობას, სიყვარულს, ნდობას, სამართალს. ესაა დ.კლდიაშვილის ლირიკში, მისი სევდიანი, ღრმად პუმანისტური მიმართება ადამიანებისადმი, რომლებიც მის გვერდით ცხოვრობდნენ და იგანჯებოდნენ.

ჩეხოვის აზნაურებიც გადატაკებულნი, დამცირებულნი არიან, მაგრამ ზოგი მათგანი მაინც ოცნებობს უკეთეს მომავალზე, რომელიც აუცილებლად დადგება. კლდიაშვილის გმირები მოკლებულნი არიან ამ ბედნიერებასაც, ისინი ვერც მომავალში ხედავენ რაიმე სანუგეშოს. „მოკვდი, მართა ჩემო, მოკვდი, ნამეტანი გავწვალდი!“, „ჩვენი აქ დარჩენა სიკვდილია, ოგია... სიკვდილი, ოგია!“, სიკვდილი ჯობია, რძალო!... სიკვდილი“...

ი.ბუნინის „ანგონოფური ვაშლების“ ლირიკული გმირი მისტიკის წერილ-მემამულურ სოფლის სურნელს, მის ადამიანებს და პოეტური ექსტაზით წარმოთქვამს: „Наступает царство мелкопоместных, обедневших до нищенства. Но хороша а эта нищенская мелкопоместная жизнь! — მსგავსი რამ არასოდეს წამოსცდებათ დ.კლდიაშვილის აზნაურებს; პირიქით, ილია ამბობს „ასე მეჩვენება, თითქოს ქვეყანაზე მწუხარების მეტი არა იყოს რა!“ ისინი, როცა საშუალება უძლევათ, ზოგჯერ ნებით, ზოგი იძულებით, გოვებენ თავიანთ უხალისო ბუდეებს“ და უკან აღარაფერი ეწევათ. „მძულს აქ მოსვლა!... სიკვდილს უნდა ეღირსო, სანამ აქედან ფეხის გადადგმას მოახერხებდეს ადამიანი! დაწყევლოს ღმერთმა აქაურობა!“ — ამბობენ როსტომ ჯანველ „ის ულამაზესი ქალიშვილები, დასხდებიან ურემზე და თეეობით გადაიკარგებიან სოფლიდან. ესაა გაჩანაგებული საქართველოს ხმები

რომელსაც გულისყურით უსმენდა და სამხედრო პირის სიმუსკით გადმოსცემდა დ. კლდიაშვილი.

ექიმი ჩეხოვი რუსეთში და ოფიცერი კლდიაშვილი საქართველოში თავისი დროის საზოგადოების ყველაზე მუსკი ანალიტიკოსები აღმოჩნდნენ.

რა აძლევს ადამიანს ცხოვრების სტიმულს, თანაც საკმაოდ ენერგიული, აქტიური მოქმედების უნარს? არის თუ არა გამოსავალი მდგომარეობიდან, რომელსაც დ.კლდიაშვილის გმირები „საერთო გაჭირვებას“ უწოდებენ? აქ დ.კლდიაშვილის შემოქმედებაში მძლავრად იჩენს თავს „შემუსვრილი იმედის“ მოტივი.

ეს არაა ზოგადფილოსოფიური, ზოგადრელიგიური, რომანტიკული იმედი – ოცნება უკეთეს მერმისზე, კაცობრიობის დიდ განთიადზე და ა.შ. დ.კლდიაშვილის გმირთა „იმედი“ ეს არის გაჭირვებულ, მშიერ ადამიანთა არსებობისათვის ბრძოლის ერთადერთი იარაღი. თანაც კერძო კაცის თვისებაა, მისი ინდივიდუალობის გამოვლენაა და ვერ უძლებს საზოგადოებრივ გამოცდას, ცხოვრებასთან შეხებისთანავე ადვილად იმსხვრევა და იმუსრება. რაკი ეს იმედი დაკავშირებულია ადამიანის არსებობასთან, მისი თავის გადარჩენის საშუალებაა და გადადის ნაწარმოებიდან ნაწარმოებში როგორც მოტივი, – იგი ზოგადკაცობრიული, საერთო ადამიანური ხასიათისაა. ასეა იგი მოაზრებული კლდიაშვილის უკანასკნელ დიდ ნაწარმოებში, პიესაში „უბედურება“.

დ.კლდიაშვილის პერსონაჟები საოცრად ფხიზლად, მხნედ და იმედიანად იწყებენ ქმედებას. სიკვება „იმედი“ დაჟინებით მეორდება ყველა ნაწარმოებში. იმედი და მოთმინება არაერთგმისაა „გათამაშებული“ მათში და საერთო გაჭირვების მოტივებთან ერთად ისიც ერთ-ერთ მთავარ მოტივადაა ქცეული. მაგრამ იმედს აღსრულება არ უწერია, იგი იმსხვრევა და იმუსრება. ადამიანი მარგოა ამ მწუხარებით საესე წუთისოფელში. ყველას თავ-თავის გაჭირვება თან სდევს, „საუბედუროდ, ჯერჯერობით, ჩვენს გაჭირვებას ჩვენ-ჩვენი ძალღონით უნდა ვეჭიდოთ, ჩვენი საკუთარი ძალღონით ეებრძოლოთ“, ამბობს „უბედურების“ პერსონაჟი ილია. ღმერთი გაჭირვებულთ არაფერს აძლევს, იმედით და მოთმინებით თავს ვერ გაიტან.

როდესაც საყოველთაო გაჭირვებას ასახავდა და არსებობისათვის ბრძოლაში ჩაბმულ ადამიანთა განკერძოებულობას უსვამდა ხაზს, ეს იყო დიდი მხატვრის თვალით დანახული სინამდვილე, რომელიც „საუბედუროდ, ჯერჯერობით“ ასეთია.

როდესაც კერძო კაცის მცდელობაზე დამყარებული იმედისა და ქრისტიანული მოთმინების იდეის მსხვრევას აჩვენებდა, ეს იყო მწერლის მსოფლმხედველობრივი პოზიცია და ობიექტურად, ხელოვნ

ნების ვარდუვალი კანონების მიხედვით, იგი საერთო გაჭირვებასთან ადამიანთა შეერთებული ბრძოლის იდეას ემსახურებოდა.

„ღიას, მხატვრულობა, ხასიათის სისწორით ასახვა – აი რის გარეშე არ ვარგა ლიტერატურული ნაწარმოები. და აი ამ მხატვრულობით, რეალობით და გიპურობით გვიმგვიცებს „განკიცხული“, – წერს დ.კლდიაშვილი ყაზბეგის რომანის შესახებ 1884 წელს, ხოლო იმავე ხანებში დამწყები მწერალი უბის წიგნაკში აკეთებს საგულისხმო ჩანაწერს, რომელშიც ხაზს უსვამს „ცხოვრების წერილმანების შესწავლის“ მნიშვნელობას, მომავალში გამოგვადგებაო.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართული მწერლობისათვის ეს იყო ხასიათების ხატვის მანამდის უცნობი მეთოდი. მაგრამ პრინციპული გამოყენება მან 80-იანი წლებიდან ჰოვა. „80-იანი წლებიდან ჩვენში ლიტერატურა დაადგა გარკვეულ გზას როგორც მიმართულებით, ისე შინაარსითაც. რეალიზმი შეიქმნა მთავარ მიმართულებად, თანამედროვე ცხოვრება და თანამედროვე ადამიანის ფსიქოლოგია – შინაარსის მთავარ საფუძვლად“, – წერდა „გარდამავალი ხანის“ კრიტიკოსი ი.გომართელი. რეალიზმის ამ ახალი მიმართულების ყველაზე გიპური, ყველაზე ნიჭიერ მწერლად ი.გომართელი, ხომლელი და თვით აკაკი წერეთელი მიიჩნევდნენ დავით კლდიაშვილს. „იმერელი აზნაური გარდამავალ ხანაში – ანუ შემოდგომის აზნაური, მისი ცხოვრება მისი სულისკვეთება – აი, საგანი კლდიაშვილის შემოქმედებისა“. გომართელის ეს თეზისი დ.კლდიაშვილის თანამედროვე კრიტიკის საერთო თვალსაზრისს გამოხატავდა.

დ.კლდიაშვილის მხატვრული ფენომენი იწყება მაშინ, როდესაც იგი ქმნის. ხასიათს, რომელიც ერთსადა იმავე დროს არის სოციალურიც, ფსიქოლოგიურიც და გიპურიც, ეროვნულიც და უნივერსალურიც.

„შემოდგომის აზნაურები“ მსოლოდ მას შემდეგ არსებობენ, რაც ისინი აღწერა მათივე წრის კაცმა, დავით კლდიაშვილმა. სოლომან მორბელაძე, პლატონი, ბეკინა, დარისპანი კაროქნათი, ეკვირინე და კირილე შიმიწოშვილი – თავიანთ არსებობას მწერლის ამ უნარს უნდა უმაღლოდნენ, რომელსაც პქვია ხასიათების შექმნის ხელოვნება. ამ ხელოვნებას სრულყოფილად ფლობდა დ.კლდიაშვილი.

როგორც აღინიშნა, დ.კლდიაშვილისათვის დამახასიათებელია სინამდვილის გრაგიკული აღქმა. საყოველთაო გაჭირვებისა და შემუსვრილი იმედის მოტივი ამ მწერლის მთელ შემოქმედებას გასდევს, გვევლინება სიუჟეტის არსებით მაორგანიზებელ კომპონენტად,

ვანსაზღვრავს პერსონაჟთა ქმედებას და ხასიათს. ასეთი იყო მისი მსოფლალქმა, მის გონებასა და გრძნობებში აღბეჭდილი ქვეყანა.

ამასთან, დკლდიაშვილი დაჯილდოებული იყო იუმორის უზარმაზარი ნიჭით. ადამიანთა ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მათ ქცევაში, მეგყველებში, ხასიათში მწერალს შეეძლო შეემჩნია კომიკურის გამოვლენის უმტირესი ნიუანსიც კი, რომელიც ხან ღმობიერ ღიმილს იწვევს, ხან მწვავე დაცინეას.

უპირველეს ყოვლისა, მწერლის ირონიას იწვევს წოდებრივი სიამაყის გრძნობა, კუდაბზიკობა, რასაც თავგამოდებით ებლაუჭებოდნენ შემოდგომის აზნაურები.

მთლიანად ირონიული შინაარსისაა ეკვირინეს დახასიათება „ქამუშაძის გაჭირვების“ დასაწყისში. მწერლის ირონიის ობიექტია წოდებრივი სიამაყის გრძნობა. ირონია აქ ემყარება შეუსაბამობას სინამდელიესა და პერსონაჟის ხასიათს შორის იმას, რასაც სინამდელილეში წარმოადგენენ ქამუშაძეები და იმას, რაც ეკვირინეს სწამს. მოხუცებულ ეკვირინეს ამ მოთხრობაში მრავალმხრივი ფუნქცია აკისრია. ერთი მხრივ, ამ პერსონაჟის სახეში ყველაზე მკაფიოდაა გამოკვეთილი აზნაურის სიამაყის გრძობა, მეორე მხრივ, მრავალჭირნახული, ოჯახზე თავგადაკლული ქართველი ქალის ხასიათი. ამიგომ მწერალი უფრო და უფრო აძლიერებს ამ სახე-ხასიათს, შეაქვს მასში ახალი და ახალი შტრიხები. იუმორისტული ირონიის კლასიკური ნიმუშია ცნობილი ეპიზოდი, როდესაც ეკვირინე ახალმოყვანილ რძალს სახლ-კარს ათვალერებინებს.

როდესაც მწერალი ქველძიეების აზნაურული ოჯახის დახასიათებისას ხაზს უსვამს წოდებრივი სიამაყის დამღუპველ გავლენას, იგი მკაცრი მსაჯულია. ხოლო როდესაც ხასიათებს ქმნის, მაგალითად ეკვირინესი, ირონია ეხმარება მას შეარბილოს მსჯაერი და ამ თვისებაში სოციალური ბოროტება კი არა, ადამიანთა სისუსტე დაინახოს. მართალია, წოდებრივ სიამაყეს მოსდევს გრძაბზი, კუდაბზიკობა, „გაბერვით ლაპარაკი“ და ა.შ. მაგრამ ყოველივე ეს უკვე აღარაა საზოგადოებრივად მავნე, ღიმილის მომგვრელია და უკიდურესად გაჭირვებულ ადამიანთა თვითდამკვიდრების სუსტი იარაღია. ეკვირინე არ გაღიზიანებთ, იგი გეცოდებათ, მწერალი ამ პერსონაჟს ერთგან „საწყაალს“ უწოდებს.

იუმორისტული ირონიის შესანიშნავი მაგალითია ახალგაზრდა ბალდავადის ნაამბობი არისტო ქვაშაიძესთან სტუმრობის შესახებ. ეს ნაამბობი ემყარება ხუმრობას, „მასხრობას“ და ასედაც აღიქვამენ მას სხვა პერსონაჟები.

ირონიული თვითდახასიათების ბრწყინვალე ნიმუშია აზნაურ სერაფიონ გორდელაძის და მისი მარჩენალი ძაღლის, კუსიას ამბავი.

იგი მთლიანად პაროდიას ემყარება და, რაც მთავარია, პაროდიას საკუთარ თავზე.

საგირული იუმორის შესანიშნავი ნიმუშია ეპიზოდი „სამანიშვილის დედინაცვლიდან“. პლაგონ სამანიშვილმა ადეოკატ გვერდევანიძეს „ბოროტების მთესავი“ და „კაციჭამია“ უწოდა. უფრო ადრე ეს ორი პერსონაჟი ერთმანეთს გზაზე შეხვდებიან და, თანდათან, საუბარში, აზნაური გვერდევანიძე და აზნაური სამანიშვილი ერთბაშად ინგლისელი ბერის, ავრეთივე აზნაურის, სახულგანთქმული მალთუსის თანამოაზრენი აღმოჩნდებიან. როგორც ცნობილია, მალთუსის მოძღვრების მიხედვით, თითქოს არსებობს მოსახლეობის მარადიული ბუნებრივი კანონები, რაც მდგომარეობს იმაში, რომ მოსახლეობის მრდა დიდად აღემატება ადამიანთა არსებობის საშუალებების მაგებას, რაც აიხსნება „აბსოლუტური ჭარბმოსახლეობით“ და დედამიწაზე საკვების უკმარისობით. ამიგომ მალთუსი ამართლებდა ომებსა და ეპიდემიებს, როგორც მოსახლეობის შემცირების საშუალებას.

ასლა მოვესმინოთ იმერულ აზნაურებს: „სად ბრძანებულხართ, აქეთ, ბაგონო? – რომ ხმა ამოელო, შეეკითხა პლაგონი, – ქვედურეთში ვიყავი... ბრევაძეები არიან, აზნოურშვილები... შენი მგერი იქნა დამსილი და დაგლახაკავებულნი, ისინი დამსილი არიან... და, რავარც იცით ახლანდელი ჩვენი აზნოურშვილების ამბავი, გაყოფა უნდაო. მაგრამ გასაყოფი რომ აღარაფერია! ერთი მეორის წაგლეჯაზეა გამაცადინებული, რამე ხერხით უნდა მეტი რამ ირგოს, პკლავენ ერთმანეთს... ი დალოციელი ღმერთიყ თავის მოწყალებას ჩვენზე ძველებური წესით გვიცხადებს: ხალხს ამრავლებს, ყოველ ოჯახს შვილებით ავებს“... და „კაციჭამია“ გვერდევანიძე სახელოვან მალთუსთან მეტი მსგავსებისათვის, სიცილით ამბობს: „მადლიანს თითო-ოროლა შვილი დაეკლო, ამათ მაგიერად სარჩო მიემაგებია, ის არ აჯობებდა, შენი ჭირიმე?“ ცხადია, პლაგონი ეთანხმება, ამაზე ადრე კი პლაგონმა თითქმის სიგყვა-სიგყვით გაიმეორა მალთუსის ერთ-ერთი ძირითადი თემისი: „ეკუდი ღრო მოვიდა ბაგონო, ერთობ ეკუდი ღრო!... ხალხიყ მომრავლდა... ჩხუბით თუ გაიწმინდება ცოგაზე მაინც ქვეყანა, თვარა“...

გვერდევანიძე ყოველთვის და ბოლოს პლაგონიყ მალთუსის არამარგო აღმსარებელნი, არამედ პრაქტიკული მიმდევრები არიან. პლაგონის დახასიათებით, გვერდევანიძე ამოსაგლებია, რადგან „ბოროტებას თესავს“. როგორც თავად აღიარებს, მან ბრევაძეები ხელში ჩაუყარა „კაციჭამია გვერდევანიძეს, ამ შეუბრალებულ კაცს“. არც თვითონაა უკეთესი. როდესაც იმედი გაუცრუვდა, მოსაკლავად გაიწია ფეხმძიძე დედინაცვალზე, მხეცურად სცემა, ხოლო გაუთავებელი უკმაყოფილებით ნაადრევად ჩაიყვანა საფლავში ჯერ კიდევ

კარმაგი მამა; „ლუკმის გამყოფ“ მცირეწლოვან ძმას და მის დედას „ალარც ღობე შეარჩინა; ალარც საზღვარი, ალარც ადგილი და რუ-
ლებულს ხდის საწყალ მოხუცებულ ქერივს დედაკაცს იწანწალოს
ყოველ კვირა სასამართლოში“. „სამანიშვილის დედინაცვალში“ და-
ხატულ ადამიანთა გაუგანლობის სამინელ სურათს ამთავრებს პაგა-
რა ბიჭი, რომელიც მხიარულად მისჩერებია ამ არეულ წუთისოფელს,
რადგან ჯერ არ იცის, რა უბედურება მოუტანა სამანიშვილებს მისმა
გაჩენამ.

როგორც ყველა დიდი მწერალი, დკლდიაშვილი არ ერიდებოდა
ცხოვრებისა და ადამიანთა მანკიერების ჩვენებას თავის ყველაზე
უხამს გამოვლენაში. აქ მას დიდად ეხმარებოდა იუმორისტულისა და
სატირულის ერთიანობის პრინციპი. ეს ერთიანობა ირონიის და
პაროდის სახითაა გამოვლენილი ბეგლარ ჯინჯარაძის და პორფირ
ბიაშვილის ხასიათებში.

„ქამუშაძის გაჭირებების“ ეს პერსონაჟები ტიპური მტაცებელნი
და მომხვეჭნი არიან. პლატონ სამანიშვილმა საკუთარი მამა ამოი-
ჭამა, ადვოკატი პორფირი ბიაშვილი მთელ სოფლებსა „ჭამს“. თანაც
პირქუში პლატონისა და ბეგლარისაგან განსხვავებით, ამას აკეთებს
ხალისიანად, თვითკმაყოფილებისა და სიამაყის გრძნობით. მოხეტია-
ლე ადვოკატს „მუდამ ჰყავდა თითო სოფელი „საჭმელად“. როცა
მოიჭმებოდა, ანდა ხრიკიან ადვოკატს, რომელიც ორივე მხარეს
ჰკერაუდა, აბრუ გაუტყდებოდა და არაეინ მიეკარებოდა, იგი ადგილს
მონინაცვლებდა. სოფლის მოსიარულე ადვოკატი, დაუღალავი, ენერ-
გიით სავსე, მუდამ ხალისიანი, მომცინარი, გონებაგამჭრიახი, მოხ-
ერხებული, უცნაური ხრიკების მომგონი, მეტად ადვილად კ.ხ-
ლოვდებოდა ხალსს პირუელ განცნობიდანეე და ისეთნაირი მოხერხე-
ბით შეჰყვებოდა ერთხელ მის ხელში ჩავარდნილ პირს, რომ ის
ძნელად თუ დაუძვრებოდა, სანამ მისგან იმდენს არ გამორჩებოდა,
რამდენის გამორჩენაც შეიძლებოდა“. „მართალია, მოჭმულ ადგი-
ლებში ბევრი მაგინებელი და შემაჩვენებელი ჰყავდა, მაგრამ ბევრი
მადლიერიც“. ასე, მოხერხებულად დაუახლოვდა პორფირი ქა-
მუშაძეებს და თამარნაშენის „მოჭმასაც“ შეუდგა.

ასეთია პორფირი ბიაშვილი, მოცინარი, მხიარული, მაგრამ მით
უფრო საშიში „კაკიჭამია“. მასთან შედარებით პრიმიტიუვებად გამოი-
ყურებიან მალთუსის იმერული მიმდევრები – ადვოკატი გვერდევა-
ნიძე და აზნაური სამანიშვილი, თვით ცივისსხლიანი სალახანა ბეგ-
ლარ ჯინჯარაძეც კი. პორფირი ბიაშვილის სახეში ბიჭიერება გა-
მიშვლებულია თავისი ყველაზე უხამსი ფორმით: იგი სიცილხარხ-
არით აკეთებს ბოროტებას და თავიც მოსწონს ამით. მისი მხიარული
გრაბაზი „მამიდის“ ოჯახში თავისი შინაარსით შემზარავია, ფორმით

კი მოგვაგონებს ხლესტაკოვის აწყვეტილ გრაბახს ვოროდნიჩის ოჯახში. მსმენელები ორივეგან, „რევიზორშიც“ და „ქამუშაძემშიც“, მლიქვნელურად აღტაცებულნი არიან. ეს ქმნის კომიკურ ეფექტს და მით უფრო აძლიერებს სატირულ მხილების პათოსს.

როდესაც ის რეაასი მანეთი ვერ მიიღო რომელსაც, სხვათა შორის, არაფერს დაჰპირებია, ბეგლარ ჯინჭარაძემ უგულოდ მიაგოვა მშვენიერი ნინო. არაფერმა გასჭრა: არც ღის მუდარამ, არც ქალიშვილის მამის მტკიცებამ, რომ მისთვის ქალი არვის შეუძლევიდა და ახლა სამშითო ფულზე ვაჭრობა ურიგობააო. ბეგლარს უკვე გამოანგარიშებული ჰქონდა, თუ როგორ მოიხმარდა ამ ფულს: განაწილებული ჰქონდა, რამდენს რა სარგებელს შემოატანინებდა, როგორ ამუშავებდა, რამდენად გაზრდიდა თავნის ოთხ-ხუთ წელიწადში, რამდენად აქცევდა; მისი შემცირება კი გამოიწვევდა, დაკლებასთან ერთად, ამ ანგარიშების გადაკეთებასაც, მათ გადასინჯვანს, გადაცვლას და, რისთვის, ვისთვის?!!!

თუ გავისხენებთ, რომ ეს მოთხრობა დაიბეჭდა 1900 წელს, ორი საუკუნის გასაყარზე, მაშინ ბეგლარ ჯინჭარაძის და პორფირი ბიამვილის სახით ქართველმა მწერალმა შექმნა ახალი ფორმაციის მტაცებელთა გიჟური ხასიათები.

ბეგლარ ჯინჭარაძის, პორფირი ბიამვილის და მათი „ძმაკაცის“ პლატონ სამანიშვილის ხასიათები დ.კლდიაშვილის არა მხოლოდ მხატვრული ტალანტის, არამედ მისი მამხილებელი ნიქის სრულყოფილი ქმნილებებია.

დ.კლდიაშვილის ირონიის იუმორისტული და სატირული ერთიანობა სწორედ ამ პერსონაჟთა ხასიათებში აღწევს თავის უმაღლეს გამოვლენას.

დ. კლდიაშვილი უაღრესად სადღეისო თემების მწერალი იყო და მისი ისტორიზმი მის თვალწინ მიმდინარე ცხოვრების კონკრეტულ-ისტორიული ფორმების მხატვრულ ფიქსირებაში ვლინდებოდა. მაგრამ 1910 წელს ზედიზედ ქვეყნდება ორი ნოველა – „როსტომ მანველიძე“ და „თავადი პეტრე“. მწერალი არც ამ ნოველებში დაღატობს თავის ძირითად თემას – თანამედროვეობას. პირიქით; თანამედროვეობა აქ დანახულია ისტორიის რაკურსში და შექმნილია დროთა კავშირის ესთეტიკურ-მხატვრული ეფექტი. ირონია, რომელიც დ.კლდიაშვილის ესთეტიკური მიმართების უმთავრესი ფორმაა, აქ თითქმის მთავარ მოქმედ გმირად გვევლინება და ამ ეფექტს კიდევ უფრო აძლიერებს.

„როსტომ მანველიძე“. ირონია დ.კლდიაშვილის ამ მოთხრობაში თავისი კლასიკური ფორმითაა გამქადაგებული. მწერალი იფარებს მემაგიანის ნიღაბს და მოკლე, ფაქტობრივი ინფორმაციის შემცველი ფრაზებით აღწერს თავის „ყველაზე გულგატეხილი, „ყველაფერზე გულდაწყვეტილი“ გმირის, აზნაურ როსტომ მანველიძის და მისი გვარის ისტორიას. თითქმის ყოველი წინადადება, ყოველი სურათი და დეტალი ორმაგი აზრის შემცველია: პირდაპირის – ვითომ დადებითის, და შეფარულის – უარყოფითის. აქ ირონია თავის ყველაზე მწკავე ფორმაში – სარკაზმში გადადის. ნოველაში ირონიის საგნად ქცეულია წოდებრივი სიამაყის გრძნობა, რომელიც აზნაურ როსტომ მანველიძის სახეში დაკლილია რეალური შინაარსისგან და XX ს. 10-იან წლებში, მოახლოებული სოციალისტური რევოლუციის წინ, სრულ ანაქრონიზმად ქცეულა.

ერთ დროს თავმომწონე აზნაურის არსებობის ერთადერთი ფორმაა ტახტზე გდება და ბუხართან თვლელა. ნოველაში თითქოს ორი მთავარი პერსონაჟია: ყოვლისმცოდნე მემაგიანე, რომელიც თითქოს მიუკერძოებელი, სინამდვილეში გამჭირდავი ტონით მოგვითხრობს მანველიძეთა გვარის ისტორიას და ავტორი, რომელიც აჩვენებს, ხატავს ამ გვარის უკანასკნელი მთამომავლის ცხოვრებას. აქ ხვდება ერთმანეთის ისტორია და აწმყო, იქმნება ესთეტიკური ეფექტი. „მემაგიანის“ ირონია შეფარულია, მაგრამ ადვილად შესამჩნევია, რადგან შიგადაშიგ მწკავე ფორმა აქვს: „ავტორის“ ირონია უფრო ღრმად ღვეს, თვით პერსონაჟის სახეშია ამოსაყენობი და, ამდენად, უფრო ობიექტივისტურია, მოკლებულია იმ ემოციურ შეფერილობას, რომლითაც „მემაგიანის“ ირონიაა აღბეჭდილი. ნოველაში ეს როლები დრამატურგიული სიმუსკითაა განაწილებული. აზნაურ როსტომ მანველიძის სახეში ამ წოდების სრული დაცემის, მისი აგონიის სურათია ნაჩვენები. ასეთი იყო ისტორიის განაჩენი, იმ ისტორიისა, რომელიც მოთხრობაში გამჭირდავი „მემაგიანის“ პირით მეტყველებს.

„თავადი პეტრე“. მწერლის ერთგული მოკავშირე აქაც ირონიაა, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ორლესულია: მისი ერთი წვერი მიმართულია აწმყოსაკენ – თანამედროვე საზოგადოების პრივილეგირებული ფენების ზნეობრივ უმწიფობას ამხელს, ხოლო მეორე წვერი – წარსულისაკენ, რომელშიც ამ ზნეობრივი უმწიფობის შემზარავ მაგალითს გამოაქვს. ნოველაში აღწერილია ორი ბატონიშვილის უაზრო გადაკიდების, ერთმანეთზე შურიძიების შემზარავი ამბავი, – რომელსაც სიამაყით ყვება და თავისთვის სამაგალითოდ მიიჩნევს „ცნობილი საზოგადო მოღვაწე“ თავადო პეტრე – მწერალმა გამოიყენა ქართული თავადაზნაურობის აწმყოსა და წარსულის მძაფრი მხილებისათვის. ორლესული ირონია ამ ნოველის

იდეურ გენდენციას მუსტად გამოხატავს და ანიჭებს მას უალრესად თანამედროვე სატირულ პათოსს.

ამაშია დ.კლდიაშვილის ისტორიზმის ნოვატორული შინაარსი, რითაც იგი არღვევს მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობის ტრადიციას – რომანტიკულ ისტორიზმს, და სათავეს უდებს ახალს – მეოცე საუკუნის რეალისტურ ისტორიზმს. დ.კლდიაშვილი, ე. ნინოშვილთან ერთად, უნდა ჩაითვალოს რეალისტური ისტორიზმის ფუძემდებლად ქართულ მწერლობაში. მართალია, დ.კლდიაშვილს მიზნად არ დაუსახავს ისტორიაში „ხალხის“ – მშრომელი გლეხკაცობის როლის ჩვენება. მისთვის უცხო იყო ენინოშვილის მკაფიოდ გამოხატული კლასობრივი პოზიცია, სამაგიეროდ, მას პქონდა ღრმად ზნეობრივი მიმართება წარსულისადმი, ისტორიისადმი, რომელიც ემყარებოდა საზოგადოებრივი ძალების კონკრეტულ-ისტორიულ ანალიზს.

მკაცრი ვნებების ეპოქის საერთო ხასიათი, ფეოდალიზმის გირანული სული, მწერლის ესთეტიკური და ზნეობრივი მიმართება ყოველივე ამისადმი, რაც ამ პატარა ნოველაში იგრძნობა – შემდგომი თაობის ქართველ მწერალთა ერთ-ერთ თემად იქცევა. ამ თვალსაზრისით დ.კლდიაშვილის ტრადიციებს გააგრძელებს და გააღრმავებს თვალსაჩინო მწერალი, „დანგრეული ბუდეების“ უკანასკნელი მემკვიდრე ნიკო ლორთქიფანიძე.

დ.კლდიაშვილის რეალისტური ისტორიზმი, მისი რაციონალისტური მიდგომა წარსულის ზნეობრივი გაკვეთილებისადმი თვისებრივად ახალ გზებს სახავედა ქართულ მწერლობაში და მომდევნო თაობა, თავისი უკეთესი წარმომადგენლების სახით, ამას კარგად გრძნობდა.

დ.კლდიაშვილის შემოქმედებაში გვხვდება უნივერსალური, საყოველთაოდ გავრცელებული მოტივები და სიუჟეტები, ასეთივე გავრცელებული სიტუაციები, ხასიათები და დეტალებიც კი, მაგრამ ყოველივე ეს მოქცეულია ისეთ ეროვნულ ქართულ გარემოში და ისეთ ლინგვისტურ ფორმაში, რომ აღბეჭდილია იმერულ-ქართული, მხოლოდ კლდიაშვილური თვისებებით.

მაჭანკალი მსოფლიო ლიტერატურაში ძველთაგანვე გავრცელებული ხასიათია, მაგრამ დ.კლდიაშვილმა ახალი ნიუანსი შეიტანა ამ მოარულ მხატვრულ სახეშიც. დახატა რა ხელმოცარული იმერული მაჭანკლის, სოლომან მორბელაძის, ტრაგიკომიკური სახე, მწერალმა შეძლო ეს პერსონაჟი, თავისი გასაოცარი სიბრალულით „ყოველი ღვთის გაჩენილისა და დაჩაგრულისადმი“, ზოგადადამიანური კაცთმოყვარეობის სიმალღემე აეყვანა. ასევე, საკუთარი მამის მაჭანკლის მღვთმარეობაში ჩააყენა მწერალმა აზნაური პლატონ

სამანიშვილი და უკვე ამით გავრცელებულ სახეში შეიგანა კომიზმი, ურომლისოდაც დიდად წააგებდა პერსონაჟი და მოთხრობის მთელი სახეობრივი სტრუქტურაც.

ამპარტავანი აზნაური საკმაოდ გავრცელებული ხასიათია როგორც რუსულ, ასევე სხვა ევროპული ქვეყნების მწერლობაში. ამჯერად ანლოგიისათვის გამოგვადგება მე-16 საუკუნის ესპანური პიკარული მოთხრობის, „ლაზარლიო გორმესელის ცხოვრების“, კეთილშობილი რაინდი იდალგო. ლაზარლიო ცულუგის მესამე ბატონი ძველი კასტილიელი იყო, რომელსაც მშობლიური კუთხე მიუტოვებია იმიტომ, რომ ქუდი არ მოუხადოს მდიდარ მემობელს, რომელიც არასოდეს პირველი არ ესალმებოდა, და უცხო ქალაქში შიშშიღობს. მსგავს სიტუაციებში კასტილიელი იდალგოს იმერელი თანამოძმენი გაცილებით აგრესიულნი არიან. ერთი მანველიძე, როდესაც თავისი გვარის გაზიარებული ქებით მსმენელებს დაცინეა შეამჩნია, ისე გაბრაზდა, რომ „მთელ საზოგადოებას უშვერი სიგყვებით მიმართა და... სიგყვას ფურთხი მიაყოლა“, რასაც მოჰყვა „ყვირილი, მიწე-მოწევა და ჩვეულებრივი ხანჯლებზე ხელის გასმა“. მანუჩარ ბატონიშვილმა და სვიმონ ბატონიშვილმა, იდალგოს უშუალო თანამედროვეებმა, ერთი, უღვაშში ჩაცინების გამო ტრაგედია დაატრიალეს, რითაც ევროპაც კი გაუკვირებიათ, „ეს ამბავი ვიდაც ფრანგ მოგზაურს თავის მოგზაურობის აღწერაშიც შეუტანია თურმეო“, – ამბობს თავადი პეტრე, მთავარი ის კი არაა, რომ სადაც კასტილიელი იდალგო გაყლას ამჯობინებს, იქ იმერელი აზნაური ჩხუბობს და ხმალ-ხანჯალს ატრიალებს. მსგავს შემთხვევებში სხვა იდალგოებიც ისევე იქცევიან, როგორც მათი იმერელი თანამოძმენი. მთავარი ისაა, რომ მშვიდობიანობის დარღვევის მიზეზია ამპარტავნობა, პატიემოყვარეობა, კულაბზიკობა.

„ისე სრულებით დაგაკი ნუ გგონივარ, – უმტკიცებს კასტილიელი იდალგო ლაზარლიო ცულუგს, – ერთი ნაჭერი მიწა მაქვს სამოც მილზე ჩემ სამშობლოდან. ვალიადოლიდეს მშვენიერ ბორცვებს შუა; იქ რომ სახლები ამენდეს, ორასი ათასი მარავედი დაჯდებოდა... სამტრედე მაქვს ისეთი, რომ წელიწადში ორას მტრედს დასტევდა, დაქცეული რომ არ იყოს, სხვა ბევრ ქონებას აღარ ჩამოვთვლი“.

ეკვირინე ახალმოყვანილ რძალს კარმიდამოს ათვალეურებინებს. მასაც აქვს თავისი ნაჭერი მიწა ყვირილას მშვენიერ ბორცვებს შუა, ვენახი, ბოსტანი, სადაც ყველაფერი „მარმან იყო“ და რომელსაც გულუხვად თაყაზობს შეილსა და რძალს კასტილიელ იდალგოს ლაზარლიო-ო ცულუგი აჰმევეს მათხოვრობით ნამოვნ ლუკმას. იმერელ აზნაურს, სერაფიონ გორდელაძეს, კუსია ძალდი არჩენს მემობლებში მოპარული საკმლით. ერთი კვირის მშვიერი იდალგო

აიღებ-და ჩალის ერთ ღერს და კბილებს იწმენდდა, „ამას ითხოვდა მისი უბედური პატიოსნება“. იმერული აზნაურებიც ნილბავენ თავიანთ გაჭირვებას, ზოგი ტრაბახით, ზოგი ირონიით, ზოგიც ნამღვლი ნილბით. აზნაურ ლევან ქამუშაძის ქვრივი, საცოდავი ეუროსინე, რომელიც შეიღმა წაიყვანა ქალაქში, რკინიგზის ბუღკასთან დგას მწვანე ღროშაკით ხელში „პირზე თავსაფარჩამოფარებული“.

მსგავსების დაძებნა მრავლად შეიძლება არა მხოლოდ კასტილიელ იდალგოსთან, არამედ ნებისმიერი ქვეყნის გაღარიბებულ არისტოკრატიასთან, რომელიც ცდილობს შეცვლილ ვითარებაში შეინარჩუნოს წოდებრივი გრადიციები, ფეოდალური წეს-ჩვეულებები, თუმცადა საამისო ძალა აღარც შესწევს და არც საჭიროებაა.

„შემოდგომის აზნაურთა“ გაღერეას თავისებურ შნოსა და ლაგათს კმატებს კირილე მიმინაშვილის უკედავი სახე.

კირილე მიმინაშვილიც უნივერსალური ხასიათია, მიუხედავად მისი ზუსტად ლოკალიზებული, ზემოიმერული წარმომადელობისა. სიგუაციებიც, რომელშიც „სამანიშვილის დედინაცვლის“ ეს პერსონაჟია მოქცეული, საკმაოდ გავრცელებულია.

შაფათაძის ქორწილში კირილე დათვრა და, ჩვეულებისამებრ, „ცმაცურობდა“, რაღაც სამიზმოს ეძებდა, რომ ჩხუბი აეგება. კირილემ თვალში ამოიღო ერთი ყმაწვილი აზნაური, მარი მოსდო და ცხვირპირში ღვინო შეასხა. ყმაწვილს ძმა გამოესარჩლა, შეიქნა დიდი ჩხუბი. კირილე და პლატონი გალახეს და გააგდეს. ასევე, სალობერიძის ოჯახში მთვრალმა კირილემ აურიცა, იჩხუბა და გულმოსული გაიქცა.

ავგორის დახასიათებით, კირილე „მაღალი განის, კობგად ჩაცმული შნოიანი ახალგაზრდა კაცია“. ცოლის საყვედურზე, ქეიფის მეტი არაფერი გავონდებო: „ჩვენ გახლავართ მიმინაშვილები! – წამოიძახა კირილემ და წამოიჭიმა ფეხზე ამდგარი. მიმინოს შეილები... მიმინოს!... ჩვენთან რა უნდა მწუხარებას... ჩვენ თავს არავის დავატყვევებინებთ... გვაროვნობით მოგვდგამს ასე... სადაც სიამეა და მოლხენა, იქ ჩვენც ვართ, ასე მოგვდგამს გვაროვნებით!... აბა, შენი ჭირიმე, ორიოდე დღე ვიცოცხლო, გული მწუხარებით ევიესო, მოლხენა დავაკლო და ისე წავაყრევინო მიწა ზედ? შენც არ მომიკედე... მაგამე მეტი სისულელე იქნება? კაცი მუდამ მხიარული უნდა იყვე და სხვასაც ეამება შენი შეხედვა!“ ასეთია კირილე მიმინაშვილის პროგრამა – კაცმა რომ თქვას, ყველა ღროისა და ეროვნების ჯანსაღი ახალგაზრდა კაცის ცხოვრების ფილოსოფია. გაუნათლებელი კაცის პირობაზე კირილემ მშვენივრად ჩამოაყალიბა თავისი არსებობის ძირითადი აზრი. რაც მთავარია, იგი ამ პროგრამას თანმიმდევრულად მისდევს და არსად, არც ერთი წუთით არ დალაგობს თავის

ხასიათს, თავის ვიგალისტურ მოწოდებას. კირილე, რასაკვირველია, ხალისით აედევნება ცოლისძმას, პლატონს, თუმცა ამ უკანასკნელს ეს არ ესიაშენება, მაგრამ კირილე ბოლომდე თანმიმდევრულად შეასრულებს თავის მხაგრულ, სოციალურ და ფსიქოლოგიურ ფუნქციას: იჩხუბებს შაფათაძის ქორწილში, დააფრთხობს სალობერიძის ოჯახში თავმოყრილი საზოგადოების სალონურ მყუდროებას და თავისი წაბლისფერი ცხენით ისევე ეფექტურად გაქრება მოთხრობიდან, როგორც გამოჩნდა: „...ქულიდა მოჩანდა თითქოს ქარისაგან მოგაცებული, ღობეების სარებს გემოთ.“

მხიარული, შნოიანი ახალგაზრდა კაცი, კირილე მიმინაშვილი, თავისი წაბლისფერი ცხენით და წინაპრებისაგან ნაანდერძევი, ომებში გამობრძმედილი ხმალ-ხანჯლით, სხვა ვითარებაში უთუოდ უფრო ღირსეულ ასპარეზს იპოვიდა. მაღალი მნიშვნელობით, ქართული გორდა დაეანგდა, მისი ადგილი საანგარიშო „ჩოთქმა“ დაიჭირა და მშვენივრად ანგარიშობენ ბესარიონ საქარაძე, ქაიხოსრო ქათამაძე, სოლომან მორბელაძე, პლატონი, დარისპანი, ფილიპე ბარბაქაძე, ოგია, განსაკუთრებით ბეგლარ ჯინჭარაძე – ყველა ეს კეთილშობილი, პაგიოსანი, გადაპრანჭული და გადაქაჩული „აზნოუშვილები“.

მაგრამ დ.კლდიაშვილის აზნაურები მაინც ბევრს ჩხუბობენ, ჩხუბობენ ყველგან: ქორწილში, ნათლობაში, მემობლობაში – ერთად და ცალ-ცალკე, მიზეზით და უმიზეზოდ, გარეშესთან და შინაურთან.

ჩხუბი მათი არსებობის, მათი თვითგამოხატვის და თვითღამკეიდრების ფორმაა. ასე მოიგანა დრომ!

აგრიალეებენ ხანჯალს, იქნევენ ხმალს, ხელდახელ მიიწევენ ერთმანეთზე, ილანძლებიან, ყვირიან, აბრიალებენ თვალებს, ყიყინებენ. ხომ ყოვლად უწყინარია კაცია ხელმოცარული მამუალი სოლომან მორბელაძე, მაგრამ როდესაც გასამრჯელო ეკარგება, ისიც „იქაჩება“, მამლაყინწურ ყესტს იყენებს: „ნუ შეები მაგ საქმეს, ქაიხოსრო, – და სოლომანმა ცალი თვალით დაუწყო ყურება ქაიხოსროს“. სოლომანი სოლომანია, მაგრამ საერთოდ დ. კლდიაშვილის აზნაურები გყუილად არ იქაღნებიან, ისინი ბევრს და აზარტით ჩხუბობენ.

ასე მოსდგამთ გვაროვნებით! – იგყვის „ღიაღი ღებოშირი“ (გასათიანი) კირილე მიმინაშვილი.

ჩხუბი, აყალ-მაყალი, იარალი – თუ სხვა შემთხვევაში მათი სოცილაური ბუნების გამოვლენა იყო, ღავით კლდიაშვილის აზნაურებისათვის ესაა ქვეყნობიერი სსონა მეომარ წინაპრებისა.

არსებობისათვის უთანასწორო ბრძოლაში ჩაბმული დ. კლდიაშვილის გმირები ცდილობენ შეინარჩუნონ ფიზიკური არსებობა და გადაარჩინონ თავიანთი ადამიანური ღირსება. მართალია, ისინი

წინასწარ განწირულნი არიან, ვმები და საშუალებანი, რომლებსაც ისინი ირჩევენ, ყოველთვის როდია დროის შესაფერი, მაგრამ ამ ბრძოლაში უნდა გამოავლინოს თითოეულმა მათგანმა თავისი ხასიათი, უნარი და უუნარობა.

ოგია „ქამუშაძის გაჭირვების“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟია. ამ პერსონაჟში მკაფიოდ გამოვლინდა დ. კლდიაშვილის ხასიათების შექმნის მაღალი ოსტატობა, ერთგულება დეტალებისადმი, პერსონაჟისა და გარემოს ხატვის რეალისტური მანერა.

ოგია ერთი იმ გაღარიბებული აზნაურთაგანია, „რომელთაც ძნელად თუ გაარჩევდით გლეხთაგან. მათი ცხოვრება და ინტერესები მეტად გადახლართული შეიქმნა მემობელი გლეხების ინტერესებსა და ცხოვრებასთან“. მართალია, ოგიაც „აზნაურების ცაცხვის“ ქვეშ მის, თავისი „კეთილშობილებით“ ქალილი მასაც ჩვევია, მაგრამ ეს არაა მისი ხასიათის ძირითადი ნიშანი, მხოლოდ „გვაროვნობით მოსდგამს“.

თუ სამანიშვილები, ქველიძეები, თვით ოგიას დედაც, ეკვირინე, ცდილობენ შეინარჩუნონ წოდებრივი უპირატესობის გრძნობა და ზოგი მათგანი კიდევ აღწევს ამას, ოგია ქამუშაძისთვის აზნაურის წოდება ზედმეტი გვირთია. ესაა ახალი შტრიხი, რომელიც მწერალმა შეიგანა აზნაურთა ხასიათში. ოგია აზნაურ ქველიძეებს ქალს იმიტომ სთხოვს, რომ დედას ასიამოვნოს, თორემ თვითონ წინასწარ დარწმუნებულია წარუმატებლობაში. ასევე ძალაუვნებურად დაჰყვება იგი პროფილი ბიაშვილის ნებას და ქალის სათხოვნელად ქალაქში წავა, ჯინჯარაძეების ოჯახში. აქაც სკამი წაექცევა, გაქცევასაც დააპირებს და საერთოდ, საოცრად მორცხვად იქცევა, წითლდება და ა.შ. მრავალი მუსტი დეტალის საშუალებით მწერალი მიანიშნებს, რომ ოგია ქამუშაძე აზნაურთა წრეში თავის ადგილზე ვერაა.

მოთხრობაშიც ოგია პირველად გამოჩნდება, როდესაც „თავის ეზოში, რცხილის ჩრდილში პერანგის ამარა, თავზე ხელსახოცწაკრული, ფეხშიშველა, ნაჯახს ურგყამდა ურმის საბორბლედ გასათლელ ნამორს“... გლეხკაცურ შრომაში გაიშლება მთელი სისაყესით მოთხრობის ამ სიმპათიურ პერსონაჟთა, ოგიას და მისი დედის, ხასიათი, მათი ღრმად ადამიანური, კეთილი ბუნება.

ოგიას და დედამისის გლეხკაცური შრომის ამსახველი ადგილები ქართული პროზის ერთ-ერთი საუკეთესო ფურცლებია.

ოგია ქამუშაძე, მიუხედავად აზნაურული გვარისა, გლეხია, მიწის მუშა, მიწაა მისი მარჩენალი, მისი მწუხარებისა და სიხარულის დედა. ოგია მკითხველის თვალწინ წარმოსდგება ხან ნაჯახით ხელში, ხან ყანაში ფეხშიშველა მომუშავე, ხანაც საწნახელში მდგარი. როდესაც მუშაობას მორჩება, ოგია ჭალებიან სასახლეში კი არ ისევ-

ნებს, არამედ წვრილი წნელით მოწნულ ჭიშკარს შეაღებს და კვამლისგან გაშავებულ პატარა სახლში ცხოვრობს, რომელიც სულს უხუთავს მის ქალაქელ მეუღლეს.

ბოლოს და ბოლოს ოგია ვერ გაუძლებს სიდუხჭირეს, დაჰყვება მეუღლის ნებას და სოფლიდან აიყრება. მაგრამ ეს იყო უბედურება, როდესაც, მწერლის სიგყვებით: „უფრო ღონიერი ქალაქი დასცინოდა მისუსტებულ სოფელს“ და გლეხკაცობა მასიურად გარბოდა შერყეული ადგილებიდან.

განჯვითა და ტკივილებითაა ნათქვამი ოგიას სიგყვები:

„თავს ვეღარ ვრჩენულობთ, ღელა! თავს ვეღარ ვრჩენულობთ!... წელში ვწყდებით მუშა-ობით, მარა არა გამოდის რა... უქმად მიდის ყოველივე მაცადინობა, ჯაფას ნაყოფი აღარ აქვს, ვეწვალებით მხოლოდ... ყველა გამწარებულია, შიმშილისაგან გონება არეული... იქ ყველაფერი სიკეთეა, ათასნაირი გაჭირვებისა და უბედურების მეტი! ეგებ იქ მაინც ეშველოს კაცს! ბევრი იქით იწევა. ქე შოულობენ რაღაცას, თავს ირჩენენ... აქაურობას რომ მივაჩერდე, რა გამოდის გაჯახირების მეტი? იქ მაინც ვცდი თავს. თუ დავიღუპები, სულერთია, აქაც ხომ მეტი ხეირი არ მომელის“.

მოთხრობის ფინალი მიწაზე შეყვარებული ქამუშაძეების გრაგდიის უკანასკნელი აქტია.

„არ მოელოდა საწყალი ეკვირინე, თუ როდისმე გამოეთხოვებოდა თავის საცხოვრებელს, მიაგოვებდა თავის ეზო-მიდამოს, დაჯდებოდა ურემზე, თამარაშენიდან წამსვლელ გასაქალაქებლად“.

მწერალი ორიოდ სიგყვით გვამცნობს ქამუშაძეების შემდგომი ბედის შესახებ: „ჯერედ კიდევ ვერ მოეწყვენენ მართალია, მაგრამ იმედი აქვთ ორივე ცოლ-ქმარს, რომ მოკლე ხანში ამ ახალ ნიადაგზე სოფლისაზე უკეთ წაიყვანენ საქმეს. მათთვის დიდი იმედია ბეგლარი და ბიაშვილი, რომელთაც ოგია აცოდებს თავსა და თავის ცოლ-შვილს“...

ცხადია, ეს არის მეტად სუსტი იმედი: ბეგლარ ჯინჭარაძე და პორფირი ბიაშვილი ის ადამიანები როდი არიან, რომელთაც სხვისი გაჭირვება გულთან მიაქვთ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ოგიაც იმ გაპროლეტარებულ აზნაურთა რიცხვს შეემატებოდა, რომლებიც ისე ბლომად იყვნენ მაშინდელ სამრეწველო ქალაქებში.

მოგვიანებით, 1913 წელს დაწერილ პიესაში „უბედურება“, დ.კლდიაშვილის კვლავ მიუბრუნდება ქალაქში გაქცეულთა ბედს და გააკეთებს სამწუხარო დასკვნას. მოხუცი ამირანა შეიღებს უჩივის, რომლებმაც მიაგოვეს სოფელი, ქალაქში წაიღინენ, თეთრ პურზე ბრძანდებიან და მე კი ცხელი ჭავი სანატრული მაქვსო. ილია ეგყვის: „ეჰ, ამირანა, დამიჯერე, თეთრ პურზე უსათუოდ არ არიან შენი

შვილები ქალაქში. ვაი თუ, ისინი შენზე უფრო მეტად გაჭირვებაში იყვნენ! დარწმუნებულად ვარ, უსათუოდ ასე იქნება! თეთრი პურის კი არა, შავი პურის ლუკმის შოვნა ქალაქ ადგილას, შენ არც კი იცი, რა ძნელი საშოვარია... დამერწმუნე, ისინი შენზე მეტ გამწარებაში თუ არიან, თორემ დალხინებასთან კარგა დამორეებული იქნებიან უსათუოდ!”

თავის მოთხრობებსა და პიესებში მწერალი არა ერთხელ აჩვენებს, რომ წესიერ კაცს ქალაქში ის ელის, რაც მოუვიდა ილიას – ყაპარჯნები და სასოწარკვეთილება, შიმშილი და დამცირება.

ასეთი იყო იმ სინამდვილის ობიექტური სურათი, რომელსაც ღრმა ანალიტიკოსის თვალით აკვირდებოდა დიდი მხატვარი დაეით კლდიაშვილი.

სარჩევი

1. სარელაქციო კოლევისაგან	3
2. XIX საუკუნის 60-70-იანი წლები (ჯ. ჭუმბურიძე)	5
3. ილია ჭავჭავაძე (ლ. მინაშვილი)	<u>25</u>
4. აკაკი წერეთელი (პრ. კეკელიძე)	124
5. გიორგი წერეთელი (ან. ჭილაია)	<u>221</u>
6. ანტონ ფურცელაძე (ს. ხუციშვილი)	297
7. XIX საუკუნის 80-იანი წლები (ჯ. ჭუმბურიძე)	318
8. ნეკო ლომოური (ი. ევგენიძე)	326
9. სოფრომ მგალობლიშვილი (ს. ხუციშვილი)	347
10. ეკატერინე გაბაშვილი (ს. ხუციშვილი)	370
11. იოსებ დაუითაშვილი (ლ. მინაშვილი)	390
12. ალექსანდრე ყაზბეგი (აპ. მახარაძე)	409
13. ვაჟა-ფშაველა (გრ. კიკნაძე)	<u>477</u>
14. ბაჩანა (აპ. მახარაძე)	549
15. თეოდორე რაზიკაშვილი (თ. კიკაჩიშვილი)	<u>577</u>
16. საუკუნის დასასრული (ი. ევგენიძე)	615
17. ეგნატე ნინოშვილი (ი. ევგენიძე)	623
18. დავით კლდიაშვილი (ბ. ბარდაველიძე)	676

გამომცემლობის რედაქტორი აზა კაჭარავა
ტექნოლოგიური ბეჟან ასათიანი
კორექტორი ნატო ჩახაია
კომპიუტერული უზრუნველყოფა ხ. სხირტლაძე

სელმოწერილია დასაბუქლად 18.04.03 საბუქლი ქალალი 60X84
ქირ. საბუქლი თაბახი 46,87. საალრ. საგამომც. თაბახი 39,7
შეკეუთის № 133 გირაქი 300

ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
0128. თბილისი ი. ჭავჭავაძის გამზ. № 14.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სარედაქციო-სადუბლიკაციო კომპიუტერული სამსახური
0128, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ. № 1.